

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ
СЕДИШТЕМ У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена М. Газдић

**ЈЕЗИК ЦЕТИЊСКИХ ГОДИШЊАКА И
НЕДЈЕЉНИКА ИЗ 19. ВИЈЕКА
(ГРЛИЦА, ОРЛИЋ, ЦРНОГОРКА,
ЦРНОГОРАЦ И ЗЕТА)**

Докторска дисертација

Косовска Митровица, 2020.

UNIVERSITY OF PRISTINA TEMPORARY SETTLED IN
KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

Jelena M. Gazdić

**THE LANGUAGE OF CETINJE
YEARBOOKS AND WEEKLIES FROM
THE 19TH CENTURY (*GRLICA, ORLIĆ,
CRNOGORAC, CRNOGORKA AND
ZETA*)**

Doctoral dissertation

Kosovska Mitrovica, 2020.

ПРИШТИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ПЕРЕБАЗИРОВАШИЙСЯ В Г. КОСОВСКА-МИТРОВИЦА
ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Елена М. Газдич

**ЯЗЫК ЦЕТИНСКИХ ЕЖЕГОДНИКОВ И
ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКОВ XIX ВЕКА
(ГРЛИЦА, ОРЛИЧ, ЦРНОГОРКА,
ЦРНОГОРАЦ И ЗЕТА)**

Докторская диссертация

Косовска-Митровица, 2020.

Ментор: проф. др Јелица Стојановић, редовни професор; ужа научна област: Историја српског језика; Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет у Никшићу;

Ментор: проф. др Ана Јањушевић Оливери, ванредни професор; ужа научна област: Савремени српски језик; Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет.

Датум одбране: _____

Посебну захвалност изражавам мом професору и ментору, проф. др Јелици Стојановић, на подршци, стрпљењу, драгоцјеним савјетима, посвећености и истрајности на овом нашем заједничком путу ка научној истини, на коме смо остале захваљујући љубави према српском језику, без обзира на „системске грешке“, лоше намјере и лоше поступке. Велику захвалност јој дугујем што ме је увела у свијет науке и својом стручношћу показала како бескомпромисно трагати за истином.

Захваљујем и ментору, проф. др Ани Јањушевић Оливери, на предусретљивости, професионалности, стручности, искреном и људском односу од самог почетка наше сарадње.

Искрену захвалност дугујем и члановима моје породице и пријатељима на разумијевању, стрпљењу, љубави и подршци коју су ми пружали током рада на овој дисертацији.

На Аранђеловдан, 2020. године

Јелена Газдић

ЈЕЗИК ЦЕТИЊСКИХ ГОДИШЊАКА И НЕДЈЕЉНИКА ИЗ 19. ВИЈЕКА (*ГРЛИЦА*,
ОРЛИЋ, *ЦРНОГОРКА*, *ЦРНОГОРАЦ* И *ЗЕТА*)

Сажетак

Овим радом смо се потрудили да проширимо корпус и обим језичких истраживања која се односе на Црну Гору 19. вијека, и уопште обим језичких истраживања која обухватају српске новине и часописе. Ексерцирану грађу чине два најстарија и најзначајнија годишњака из 19. вијека – *Грлица* (1835–1839) и *Орлић* (1865–1870, 1885), недјељник *Црногорац* (1871–1872), први књижевни лист у Црној Гори – *Црногорка* из 1871. године (која је излазила као прилог *Црногорцу*), *Црногорка* (1884–1885), недјељник *Зета* (1885), који је покренут као наставак *Црногорке*, и годишњак *Грлица* (1889, 1890, 1891, 1892, 1893. и 1897).

Будући да уредници годишњакâ и недјељникâ (као и поједини њихови сарадници) нису били са подручја Старе Црне Горе, да је појави ових часописа претходила писана књижевна традиција оличена у црногорским владикама, те да се испитивани период поклапа са завршном фазом Вукове реформе, циљ нам је био да утврдимо да ли су и у којој мјери у црногорској штампи XIX вијека заступљене дијалекатске црте карактеристичне не само за народне говоре Старе Црне Горе већ и народне говоре изван граница Старе Црне Горе; колики је утицај језика старијих аутора, и, нарочито, у којој мјери се примјењује Вукова реформа српског књижевног језика и писма.

Овакве теме намећу традиционални методолошки приступ који подразумева ексерпцију грађе, селекцију и класификацију репрезентативних примјера, анализу и компарацију са оним говорним подручјима из којих су били сарадници часописа, као и компарацију са стањем у Вуковом језику и са стањем у стандардном језику.

Наше истраживање је показало да је процес уједначавања у погледу нормирања књижевног језика ишао спонтано, без неких већих препрека и забрана у погледу усвајања вуковско-даничићевског принципа, иако су постојала извјесна колебања и недоумице у погледу уједначавања народних говора тадашње Црне Горе, Херцеговине и приморја са општом нормом заједничког књижевног језика, будући да су неки сарадници имали различита рјешења у вези са правцем развоја српског књижевног језика (о неким језичким питањима се водила и полемика у

часопису *Црногорка* између уредника овог недјељника Јована Павловића и сарадника Лазара Томановића). Свакако је повољна околност била и то што су духовни и свјетовни владари Црне Горе 19. вијека, Петар II Петровић Његош и Никола I Петровић Његош, за најближе сараднике и личне секретаре, а потом и уреднике цетињских гласила, бирали школоване и образоване „извањце“, врсне интелектуалце, присталице Вукових начела (Димитрија Милаковића, Јована Сундечића, Сима Поповића, Јована Павловића, Филипа Ковачевића, Лазара Томановића), заједно с којима су много урадили на пољу развоја културе, књижевности, просвјете, а прије свега српског књижевног језика. У годишњацима и недјељницима које су уређивали текстови су већином ијекавски, засновани на говорима херцеговачког типа уз извјесна фонолошка, морфолошка и морфосинтаксичка одступања условљена или образовањем и звањем уредника-сарадника (ово нарочито у старијим годишњацима, Милаковићевој *Грлици*, а донекле и у Сундечићевом *Орлићу*) или пак дијалекатском базом самог аутора текста. Захваљујући ексцерпираној грађи, лако се може пратити развојна линија српског књижевног језика у цетињској штампи 19. вијека и постепено надилажење дијалекатских и локалних језичких особености.

Кључне ријечи: *Грлица, Орлић, Црногорац, Црногорка, Зета, Вук Караџић, реформа, српски језик*

Научна област: *филолошке науке*

Ужа научна област: *историја српског народног језика, историја српског књижевног језика*

THE LANGUAGE OF CETINJE'S YEARBOOKS AND WEEKLIES FROM THE
19TH CENTURY (*GRLICA*, *ORLIĆ*, *CRNOGORKA*, *CRNOGORAC* AND *ZETA*)

Abstract

In this thesis it has been tried to expand the corpus and scope of language research related to Montenegro in the 19th century, and in general the scope of language research that include Serbian newspapers and magazines. The excerpted material consists of the two oldest and most significant yearbooks of the 19th century – *Grlica* (1835-1839) and *Orlić* (1865-1870, 1885), weekly *Crnogorac* (1871-1872) the first literary magazine in Montenegro – *Crnogorka* from 1871 (which was published as a supplement to *Crnogorac*), *Crnogorka* (1884-1885), weekly *Zeta* (1885), which was launched as a sequel to *Crnogorka*, and the yearbook *Grlica* (1889, 1890, 1891, 1892, 1893 and 1897).

Since the editors of the yearbooks and weeklies (as well as some of their associates) were not from the region of *Stara Crna Gora* “*Old Montenegro*”, the appearance of these magazines had been preceded by a written, literary tradition embodied in Montenegrin bishops and thus the examined period coincided with the final phase of Vuk's reform. The aim of this thesis has been to determine whether and to what extent dialectal features (characteristic not only of the vernaculars of *Stara Crna Gora* but also of the vernaculars outside the borders of *Stara Crna Gora*) were present in the Montenegrin press of the 19th century; what was the influence of language of older authors and particularly, to what extent Vuk's reform of Serbian literary language and script was applied.

The mentioned topics impose a traditional methodological approach which includes excerpting material, selection and classification of representative examples then analysis and comparison with the speaking regions of the magazines' associates as well as comparison with the situation in both Vuk's language and standard language.

Our research has shown that the process of unification in terms of standardization of literature language went spontaneously, without some major obstacles and prohibitions in terms of adopting of Vuk-Daničić's principle, although there were some hesitations and doubts about harmonizing the vernaculars of the former Montenegro, Herzegovina and littoral with a general norm of a common literature

language since some associates had different solutions regarding the direction of development of Serbian literature (in the magazine *Crnogorka* some linguistic issues were controversial between the editor of this weekly Jovan Pavlović and associate Lazar Tomanović). Certainly, a favourable circumstance was the fact that the spiritual and secular rulers of the 19th century Montenegro, Petar II Petrović Njegoš and Nikola I Petrović Njegoš chose trained and well-educated “foreigners”, excellent intellectuals, supporters of Vuk’s principles (Dimitrije Milaković, Jovan Sundečić, Simo Popović, Jovan Pavlović, Filip Kovačević and Lazar Tomanović), as their closest associates and personal secretaries and then the editors of Cetinje’s newsletters, together with whom they did a lot in the field of development of culture, literature, education and above all the Serbian literature language. The texts edited in the yearbooks and weeklies were mostly based on Herzegovinian speeches of ijekavian dialect, with certain phonological, morphological and morphosyntactic deviations conditioned either by education and the title of editor-associate (especially in the older yearbooks Milaković’s *Grlica* and to some extent in Sundečić’s *Orlić*) or by the dialect base of the author of the text. Thanks to the excerpted material, it is easy to follow the development line of the Serbian literature language in Cetinje’s press of the 19th century and the gradual overcoming dialectic and local linguistic peculiarities.

Keywords: *Grlica, Orlić, Crnogorac, Crnogorka, Crnogorac, Zeta, Vuk Karadžić, reform, Serbian language*

Scientific: *Philological studies*

Scientific: *The history of vernacular Serbian language, The history of literary Serbian language*

ЯЗЫК ЦЕТИНЬСКИХ ЕЖЕГОДНИКОВ И ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКОВ XIX ВЕКА

(ГРЛИЦА, ОРЛИЧ, ЦРНОГОРКА, ЦРНОГОРАЦ И ЗЕТА)

Резюме

В данной работе нами сделана попытка расширить корпус и объем языковых исследований, относящихся к Черногории XIX века, а также объем языковых исследований, предметом которых являются сербские газеты и журналы. В состав анализируемого корпуса вошли два самых старых и важных ежегодников XIX века – *Грлица* (1835–1839) и *Орлич* (1865–1870, 1885), еженедельник *Црногорац* (1871–1872), первый литературный журнал в Черногории – *Црногорка* из 1871 года (печаталась как приложение к еженедельнику *Црногорац*), *Црногорка* (1884–1885), еженедельник *Зета* (1885), появившийся как продолжение *Црногорки*, и ежегодник *Грлица* (1889, 1890, 1891, 1892, 1893 и 1897).

Учитывая тот факт, что редакторы ежегодников и еженедельников (и некоторые их сотрудники) не являлись уроженцами Старой Черногории, и что до появления перечисленной периодики существовала письменная литературная традиция, олицетворенная в черногорских владыках, потом и то, что исследуемый период совпадает с завершающим этапом реформы Вука Стефановича Караджича, нами поставлена цель выявить, существуют ли в черногорской печати XIX века, и если существуют – то в какой мере, диалектные черты народных говоров, характерных не только для Старой Черногории, но и для территорий за ее границами; в какой степени проявлялось влияние языка авторов более старого поколения, в какой степени соблюдалась реформа сербского литературного языка и письма Вука Стефановича Караджича.

Перечисленные сформулированные темы обусловили традиционный методологический подход, подразумевающий эксцерпцию примеров, выписку и классификацию презентабельных примеров, анализ и сопоставление с говорами тех регионов, откуда приезжали сотрудники журналов, а также сопоставление с языком Вука Стефановича Караджича и стандартным языком.

Наше исследование показывает, что сглаживание различий в процессе нормирования литературного языка шло спонтанно, без значительных

препятствий и запретов применения вуковско-даничичевского принципа, хотя существовали разные вариации и недопонимания процесса уравнивания народных говоров Черногории, Герцеговины и побережья того времени с нормой общего литературного языка, так как некоторые сотрудники по-разному понимали, в каком направлении будет развиваться сербский литературный язык (определенные языковые вопросы в журнале *Црногорка* обсуждали редактор данного еженедельника Йован Павлович и сотрудник Лазар Томанович). Следует учитывать тот положительный факт, что духовные и мирские правители Черногории XIX века, Петр I Петрович Негош и Никола I Петрович Негош, самых близких сотрудников и личных секретарей, позже и редакторов цетиньской периодики, выбирали среди образованных «чужестранцев», превосходных интеллектуалов и сторонников принципов Вука Стефановича Караджича (Димитрия Милаковича, Йована Сундечича, Сима Поповича, Йована Павловича, Филиппа Ковачевича, Лазара Томановича), вместе с которыми они внесли огромный вклад в развитие культуры, литературы, просвещения, и особенно сербского литературного языка. В ежегодниках и еженедельниках, редакторами которых они являлись, тексты преимущественно иекавские, с основой в говорах герцеговинского типа с определенными фонологическими, морфологическими и морфосинтаксическими отклонениями, обусловленными с одной стороны – образованием и званием редакторов-сотрудников (данное специально заметно в более старой периодике – *Грлица* Милаковича, и в определенной степени – *Орлич* Сундечича) или, с другой стороны – диалектной основой языка самого автора текста. Эксцерпированный материал позволяет без труда отслеживать направление развития сербского литературного языка в цетиньской периодике XIX века и постепенное исчезновение диалектных и местных языковых особенностей.

Ключевые слова: *Грлица, Орлич, Црногорац, Црногорка, Зета, Вук Караджич, реформа, сербский язык*

Научная область: филологические науки

Более узкая научная область: история сербского народного языка, история сербского литературного языка

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
1. Релевантност теме.....	1
2. Ужи истраживачки домен и корпус	4
3. Културно-историјски контекст, кратке биографије и ставови уредника цетињских годишњака-алманаха и часописа о Вуковој реформи	10
4. Структура рада – истраживачки програм и методолошки приступ.....	31
ГРАФИЈА	34
1. Опште напомене.....	34
2. Фонема /a/	36
3. Фонема /e/ и графема <ѐ>	37
4. Фонема /u/	39
5. Фонема /j/	43
6. Фонема /љ/	45
7. Фонема /њ/	46
8. Вокално /p/	47
9. Фонема /y/	48
10. Фонема /x/	48
11. Фонеме /ћ/, /ђ/ и /џ/.....	49
12. Функција <i>јерова</i>	49
13. Графема <иџ>	50
ОРТОГРАФИЈА.....	53
1. Напомене о правопису и језику	53
2. Дистрибуција и функција апострофа	61
3. Удвојено писање вокала	65
4. Удвајено писање сугласника.....	68
5. Сугласничке групе на морфемској граници	69
5.1. Веза префикса и творбене основе	70
5.2. Веза творбене основе и суфикса	75
6. Скраћивање ријечи.....	83
7. Писање великог и малог слова	87
8. Састављено и растављено писање ријечи.....	102

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ.....	107
1. Континуанти вокала <i>јат</i> (рефлекс дугог <i>јата</i> , рефлекс кратког <i>јата</i> , примјери чувања <i>јата</i>).....	107
1.1. Континуанти дугог <i>јата</i> у <i>Грлици</i> (1835–1839).....	109
1.2. Континуанти кратког <i>јата</i> и јекавско јотовање у <i>Грлици</i> (1835–1839)	116
1.3. <i>И</i> наспрам вокала <i>јат</i> у <i>Грлици</i> (1835–1839).....	125
1.4. <i>Е</i> наспрам вокала <i>јат</i> у <i>Грлици</i> (1835–1839).....	127
1.5. Секундарно <i>јат</i> у <i>Грлици</i> (1835–1839).....	130
1.6. Континуанти вокала <i>јат</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> (1871–1873), <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> (1885), <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	131
1.7. Континуанти дугог <i>јата</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> (1871–1873), <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> (1885), <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	132
1.8. Континуанти кратког <i>јата</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	140
1.9. <i>И</i> наспрам вокала <i>јат</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	144
1.10. Рефлекси <i>јата</i> иза сонанта <i>р</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	147
1.11. Рефлекси <i>јата</i> иза сонанта <i>л</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	156
1.12. <i>Е</i> рефлекси <i>јата</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	157
1.13. Секундарно <i>јат</i> у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	160
2. Континуанти полугласника (вокали <i>а</i> , <i>е</i> , примјери писања <i>јерова</i> , алтернација <i>а</i> : $\emptyset$).....	164
2.1. Континуанти полугласника у <i>Грлици</i> (1835–1839).....	164
2.2. Континуанти полугласника у <i>Орлићу</i> , <i>Црногорцу</i> , <i>Црногорки</i> (1871), <i>Црногорки</i> (1884–1885), <i>Зети</i> , <i>Грлици</i> (1889–1893, 1897).....	172
3. Вокално <i>р</i>	179
4. Вокално <i>л</i>	183
5. Алтернација <i>л</i> : <i>о</i>	184
6. Асимилација и контракција вокала.....	191
7. Покретни, секундарни и редуковани вокали.....	202

8. Сугласник <i>x</i>	218
9. Сугласник <i>φ</i>	241
10. Сугласник <i>μ</i>	244
11. Сонант <i>j</i>	247
12. Једначење сугласника по звучности.....	250
13. Једначење по мјесту творбе	250
14. Јотовање	257
14.1. Прасловенско јотовање	258
14.2. Групе <i>jt, jd</i> (специјално јотовање).....	272
14.3. Ново јотовање	273
14.4. Најновије или јекавско јотовање.....	277
15. Палатализација	287
МОРФОЛОГИЈА	292
1. Именице	292
1.1. Вокатив једнине.....	292
1.2. Инструментал једнине.....	298
1.3. Генитив множине.....	303
1.4. Датив множине	313
1.5. Инструментал множине	317
1.6. Локатив множине	323
1.7. Табела множинских наставака	327
1.8. Множински инфикс у именицама мушког рода.....	330
1.9. Именице <i>pluralia tantum</i>	334
2. Личне замјенице.....	337
3. Остале именичке замјенице	352
4. Придјевске замјенице	359
4.1. Присвојне замјенице	359
4.2. Показне замјенице	362
4.3. Неодређене замјенице	365
4.4. Одричне замјенице	366
4.5. Опште замјенице.....	367

4.6. Напомене о упитно-односним и допусним замјеницама и замјеничким прилозима.....	369
5. Промјена замјеница и придјева	370
5.1. Придјевско-замјеничка промјена	370
5.2. Именичка промјена замјеница и придјева.....	377
6. Компарација придјева и прилога	380
7. Бројеви	383
8. Глаголи.....	393
8.1. Презент	393
8.2. Императив	404
8.3. Аорист.....	410
8.4. Имперфекат	414
8.5. Инфинитив	419
8.6. Радни глаголски придјев	421
8.7. Трпни глаголски придјев	421
8.8. Глаголски прилог садашњи	423
8.9. Глаголски прилог прошли	425
8.10. Партицип презенте актива	426
8.11. Партицип презенте пасива.....	427
8.12. Партицип претерита актива.....	427
8.13. Футур I.....	428
8.14. Футур II.....	433
8.15. Перфекат.....	435
8.16. Плусквамперфекат.....	438
8.17. Потенцијал	439
9. Прилози и прилошки изрази	441
10. Предлози	444
11. Рјечце.....	445
12. Везници	447
13. Узвици.....	449
МОРФОСИНТАКСА	450
1. Морфосинтаксичка средства за изражавање просторних односа	450

1.1. Генитив за изражавање просторних односа.....	451
1.2. Датив за изражавање просторних односа	468
1.3. Акузатив за изражавање просторних односа.....	476
1.4. Укрштање акузатива и локатива	478
1.5. Укрштање акузатива и инструментала.....	488
1.6. Инструментал за изражавање просторних односа, укрштање просекутива, локатива с предлогом <i>по</i> и акузатива с предлогом <i>кроз</i>	494
1.7. Локатив за изражавање просторних односа.....	500
1.8. Нагомилавање предлога.....	504
2. Узрочно-циљна семантичка вриједност и употреба предлога <i>због</i> и <i>ради</i>	505
3. Употреба инфинитива (и конструкције <i>да</i> + презент као конкурентног средства)	518
ЗАКЉУЧАК	532
БИБЛИОГРАФИЈА	541
1. Извори	541
2. Литература	543
ПРИЛОЗИ.....	563
Биографија аутора	570
Изјава о ауторству	571
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	572
Изјава о коришћењу	573

УВОД

1. Релевантност теме

Протеклих неколико деценија лингвисти су се у великој мјери бавили изучавањем историје српског књижевног језика у предвуковском, вуковском и поствуковском периоду у Црној Гори, али је језик штампе 19. вијека остао недовољно испитан, па је због тога неопходно посветити пажњу овој проблематици. Такође, језику новина и часописа није посвећено довољно пажње ни иначе у србистици. У новије вријеме овом проблематиком бавио се Александар Милановић, а предмет његових истраживања био је језик *Новина сербских*, које су такође везане за 19. вијек. Према томе, овим радом биће проширен корпус и обим језичких истраживања везаних за новине и часописе.

У корпус смо уврстили два најпознатија и најзначајнија годишњака¹ из 19. вијека – *Грлицу* и *Орлић*, недјељник *Црногорац* (1871–1872)², потом први књижевни лист у Црној Гори – *Црногорку* из 1871. године (која је излазила као прилог *Црногорцу*), *Црногорку* (1884–1885)³, недјељник *Зету* (1885), који је покренут као наставак *Црногорке* и годишњак *Грлицу* (1889, 1890, 1891, 1892, 1893. и 1897). Бавићемо се језиком штампе почевши од тридесетих година 19. вијека, кад је штампан први број Милаковићеве *Грлице*, па до краја вијека, тј. 1897. године, када је објављен посљедњи број Томановићеве *Грлице*.

---

1 *Орлић* је ближе означен као „годишњак црногорски“ док је *Грлица* (1835–1839) у поднаслову ближе одређена као „календар црногорски“ (Шуковић, 1980, стр. 8). Код Шуковића су у алманаху сврстани Милаковићева *Грлица* (1835–1839) и *Орлић*, док је Томановићева *Грлица* означена као календар (Шуковић, 1980, стр. 9). Код Мартиновића (1965) су све наведене публикације подводе под појам календари-годишњаци (стр. 195–197). У даљем тексту ми ћемо и за *Грлицу* и *Орлић* везивати термине *годишњак*, *календар*, *алманах*, *часопис*.

2 Фототипском издању из 1982. године које имамо недостаје 47. број из 1872. и бројеви 1–6 из 1873. године. Наиме, Централна народна библиотека на Цетињу посједује уникат овог недјељника, с тим што и њему недостају поменути бројеви „(својевремено је Историјски институт Црне Горе имао комплетну 1872. и бројеве из 1873. године, али су, на жалост, нечијом небригом нестали!)“ (Мартиновић, 1982а).

3 У овом недјељнику у дијелу *Напомене уз ово издање* пише да су стране за 1884. годину од 24. броја погрешно пагиниране. „Наиме, страница 201. у том броју погрешно је означена као 101. И у сљедећим бројевима за 1884. годину штампарска грешка није коригована, тако да је остала погрешна пагинација за наредних 288 страна“ (Мартиновић, 1981, стр. XI). Ми смо у даљем тексту, при навођењу примјера и цитата из наведеног часописа, исправили грешку у пагинацији.

Уређивачки и сараднички тим у овом годишњацима и часописима чинили су учени људи из различитих крајева српског говорног подручја (од Цетиња, Боке которске, Херцеговине, југозападне Босне, Далмације, до сјеверне, централне и источне Србије)⁴, што тему чини прилично комплексном и захтијева утврђивање утицаја различитих дијалеката српског говорног подручја, као и књижевног језика. Испитивање језика поменутих часописа и годишњака показаће нам у којој су мјери уредници поштовали аутентичан пишчев израз, а у којој мјери су вршили одређене корекције. Уредници поменутих часописа нису били из крајева Старе Црне Горе, већ су махом били „извањци“, тако да њихов „језик“ није могао бити у свему једнак ономе који су слушали на Цетињу тих година. *Грлицу* (1835–1839) је уређивао Мостарац Димитрије Милаковић (Уп. Шуковић, 1980, стр. 27–31). *Орлић* је излазио под уредништвом православног свештеника из Ливна, Јована Сундечића, који је своју двадесетогодишњу радну активност везао за Далмацију, за Задар (Уп. Шуковић, 1980, стр. 60, 61). Часописе *Црногорку* из 1871. и *Црногорца* 1871–1873. уређивао је Војвођанин Симо Поповић. *Црногорка* 1884–1885. излазила је такође под уредништвом Војвођанина из Сремских Карловаца – Јована Павловића (Уп. Лукетић, 1978, стр. 182–184). *Зету* је уређивао Филип Ковачевић, који је рођен у селу Пријевору код Будве (Лукетић, 1978, стр. 185, 186), а *Грлицу* доктор Лазар Томановић, такође приморац из Боке которске (Лукетић, 1978, стр. 187–189).

Језик неких сарадника (тј. аутора неких прилога) био је предметом научних истраживања (Петар I Петровић Његош⁵, Петар II Петровић Његош⁶, Никола I

---

4 Будући да је велики број учених људи сарађивао у овим часописима поменућемо само оне за које смо сигурни из којих крајева српског говорног подручја потичу. Са Цетиња су били Петар I Петровић Његош, Петар II Петровић Његош, Никола I Петровић, Петар Миљанић и Димитрије Драговић; из Боке которске Лазар Томановић и Ристо Милић; из Херцеговине Нићифор Дучић и Ристо Ковачић; из југозападне Босне Јован Сундечић; из Далмације су Симо Матавуљ, Никша Гради и Миховил Павлиновић, из Војводине Лаза Костић и Георгије Николајевић, из Крагујевца Панта Срећковић, и из централне и источне Србије били су Стеван Ивановић и Јован Драгашевић. Такође, водићемо рачуна и о говорном подручју великог броја домаћих и страних аутора чија су дјела објављивана у *Црногорки* и *Зети*, о чему ћемо детаљно говорити у самој дисертацији. Неки од њих су Живко Драговић, Марко Драговић, Митар Ивљевић, Јован Јовановић Змај, Стеван Владислав Каћански, Јово Љепава, Јован Павловић, Јован Поповић Липовац, Симо Поповић, Саво Рачета...

5 Остојић, 1976.

6 Уп. Младеновић, 1989; Вушовић, 1930; Младеновић, 1970; Стевановић, 1951–1952; Стевановић и сарадници, 1983а; Стевановић и сарадници 1983б; Маројевић, 2017.

Петровић⁷ и Лазар Томановић⁸), што ће нам донекле помоћи приликом уочавања језичких сличности и разлика међу објављеним чланцима и часописима. Обратићемо пажњу на начин примјене Вукове реформе и утицај језика старијих аутора (владике Данила и Петра I Петровића Његоша) на језик часописа, да бисмо на крају могли упоредити тадашње стање у језику са савременим српским језиком. Вуковом периоду припада језик *Грлице* (1835–1839), а из тог доба у Црној Гори испитан је једино језик Петра II Петровића Његоша.

Орлић је са становишта науке о језику значајан због тога што је то прва периодична публикација након *Грлице* из Његошевог периода. Дакле, пауза од деценију и по између *Орлића* и *Грлице* вјероватно се одразила и на стање у језику, што је потребно испитати. Тих година Вукова реформа је већ била спроведена⁹, па је неопходно утврдити да ли је и на који начин примјењивана у овом годишњаку. У другој половини 19. вијека осим *Орлића* излазили су и часописи *Црногорац*, *Црногорка*, *Зета* и Томановићева *Грлица*. *Орлић* је штампан 1865, 1866, 1867, 1868, 1869, 1870. и 1885. године; *Црногорац* 1871, 1872. и 1873. године; *Црногорка* 1871, 1884. и 1885. године; *Зета* 1885, а Томановићева *Грлица* 1889, 1890, 1891, 1892, 1893. и 1897. године. Уколико узмемо у обзир године издања, онда је потпуно оправдано што смо у корпус уврстили и *Црногорку* и *Црногорца*. Проучавањем језика ових недјелника имаћемо увид и у језик штампе седамдесетих година 19. вијека. На тај начин моћи ћемо у континуитету да пратимо развој језика штампе у другој половини 19. вијека. Осим тога одабрани часописи су сродни и по тематици коју обрађују.

Језичке особине *Орлића*, *Црногорке*, *Црногорца*, *Зете* и *Грлице* из доба кнеза Николе поредићемо како међусобно тако и са језиком *Грлице* из Његошевог доба, као и са језиком различитих докумената (нпр. *Паштровске исправе*¹⁰) и

---

7 Ненезић, 2010.

8 Суботић, Ј. (1979); Суботић, 1981; Суботић, 1984; Суботић, 1986б.

9 Вукова реформа граfiје и ортографије у Црној Гори званично је прихваћена 1863. у настави цетињске основне школе. У администрацији Вуков правопис није прихваћен све до 1871. године, када је почео да се примјењује у часопису *Црногорац* (Остојић, 1989а, стр. 50). Међутим, ову констатацију да је правопис почео да се примјењује 1871. треба схватити условно, јер ћемо касније показати да у *Црногорцу* долази до колебања између фонолошког и морфонолошког правописног начела.

10 Стојановић, 2010а; Стојановић, 2011а; Стојановић, 2011в. Стојановић, 2012.

аутора из Црне Горе који су стварали у том периоду (Анто Даковић¹¹, Марко Миљанов¹², Лазар Томановић, Никола I Петровић, Стефан Митров Љубиша¹³), а неки од њих су били и сарадници поменутих годишњака и недјељника. Због текстова сарадника који нису били из Црне Горе, језик цјелокупног корпуса неопходно је довести у везу и са језиком претходника и савременика који потичу из различитих дијалекатских области српског језика које не припадају територији данашње, а ни тадашње Црне Горе. На тај начин покушаћемо да језик ових публикација смјестимо у одговарајући контекст у историји српског језика.

2. Ужи истраживачки домен и корпус

У договору са менторима, теза је пријављена под називом *Језик цетињских годишњака и недјељника из 19. вијека (Грлица, Орлић, Црногорка, Црногорац и Зета)*. Као што смо већ поменули, корпус чине годишњаци и часописи¹⁴ који су објављивани у 19. вијеку у Црној Гори: *Грлица* (из периода владавине Петра II Петровића Његоша и истоимени алманах из доба кнеза Николе), *Орлић, Црногорка, Црногорац и Зета*. Истраживачки материјал подразумијева фототипска издања ових публикација, и то 11 бројева *Грлице*, 7 бројева *Орлића*, 22 броја *Црногорке* из 1871. године¹⁵, 69 бројева *Црногорке* из 1884. и 1885. године, 119 бројева *Црногорца*¹⁶ и 20 бројева *Зете*, што је 2.630 страна различитог формата¹⁷.

---

11 Остојић, 1989а.

12 Биговић-Глушица, 1997.

13 Тепавчевић, 2010.

14 Детаљније о појмовима *часопис, годишњак, алманах и календар* погледати код Шуковића (1980, стр. 5–20) и Мартиновића (1965, стр. 64, 137, 195, 196, 197).

15 Наиме, 23. број *Црногорке* из 1871. године никада није пронађен, па из те године имамо 22 броја овог часописа.

16 Фототипском издању из 1982. године које имамо недостаје 47. број из 1872. и бројеви 1–6 из 1873. године. Наиме, Централна народна библиотека на Цетињу посједује уникат овог недјељника, с тим што и њему недостају поменути бројеви „(својевремено је Историјски институт Црне Горе имао комплетну 1872. и бројеве из 1873. године, али су, на жалост, нечијом небригом нестали!)“ (Мартиновић, 1982а). Треба имати у виду да смо нумерацију Милаковићеве *Грлице* започели од предговора у издањима за издања 1835, 1836, 1837, 1838. Годину и од садржаја за издање из 1839. године.

17 *Црногорац* је штампан на формату 31 x 46 cm (Мартиновић, 1982, стр. VIII); *Црногорка* из 1871. је излазила на формату 27,5 x 19, 5 cm (Лукетић, 1977, стр. V); *Црногорка 1884–1885* на

Грлица је први књижевно-научни годишњак, а излазила је на Цетињу од 1835. до 1839. године под уредништвом Димитрија Милаковића. Покренута је на иницијативу владике Његоша. Како и сам уредник *Грлице*, Димитрије Милаковић, каже у предговору издања из 1835. године, овај годишњак угледао је свјетлост дана захваљујући Петру II Петровићу Његошу који је захтијевао да се „у овдашњој штампарији [...] наштампа календар за годину 1835“ (*Грлица* 1835: 1). Издавање алманаха Његош је повјерио Мостарцу Милаковићу, изузетном интелектуалцу, лингвисти, историчару, човјеку широког образовања који био познавалац тадашњих збивања у области књижевности и језика, а и сам је говорио стране језике (Шуковић, 1980, стр. 21, 27). „Својом садржином ова периодична публикација одсликава друштвене и културне прилике у средини гдје је поникла, у њој се преламају књижевна струјања једног времена, а особито борба прогресивних друштвених снага, на челу са Вуком Карацићем, за препород културе и реформу књижевног језика“ (Шуковић, 1980, стр. 21). Осим обичних календарских информација, садржала је и књижевне прилоге, библиографију, фолклорну грађу, чланке из теорије књижевности и расправе из Црне Горе, као и опширне географско-статистичке описе Боке и Дубровника.

На Цетињу је пред крај 19. вијека штампан још један годишњак под овим именом. Наиме, како би оживио традицију Милаковићеве *Грлице* др Лазар Томановић покренуо је календар-годишњак под истим именом. Поводом покретања овог годишњака Томановић у предговору, између осталог, указује и на неке особености Милаковићеве *Грлице* и Његошеве штампарије у којој је објављивана: „*Споменувши се овим вриједнога Милаковића, првога уредника Грлице, ред нам се споменути и печатње, из које је Грлица први пут излећела. То је она печатња, из које је изашло толико дјела великог српског пјесника Његоша; у којој су били почели своја дјела штампати и други му славни савременици као Сарајлија и Вук; но чија су слова у брзо претопљена у зрно убојита противу непријатеља ове пошљедње тврђаве српске независности*“ (*Грлица* 1889: 4). Томановић даље наставља дајући обећање да ће нова *Грлица* под његовим уредништвом бити огледало државног живота Црне Горе: „*И овим*

формату 30 x 22 cm (Мартиновић, 1981, стр. 1); формат *Зете* је 31 x 23 cm (Мартиновић, 1982, стр. 3).

лијепим успоменама пуштам **Грлицу** по српском народу у Црној Гори и околнџе, тврђим увјерењем, да ће свуда лијепџ бити дочекана, и обећањем да ћу унапријед више труда и његе околнџе улагати, да буде што вјерније огледало државног живота Црне Горе, што ми овога пута не допушта кратко вријеме, које нас раздваја од престојеће нове године“ (Грлица, 1889, стр. 4).

Осим календарског и званичног материјала, овај годишњак је садржао историјске расправе, књижевне прилоге, теме из фолклора, чланке из области народног здравља и пољопривреде и слично (Мартинџвић, 1965, стр. 196). Међутим, иако је Томанџвићев циљ био да овај годишњак буде наставак Милаковићеве *Грлице*, „у новим културно-историјским околностима она се садржајно од првог до посљедњег броја све више удаљавала од алманаха из Његошевог доба, губећи забавно-поучне садржаје и све више се везујући за ’државни живот’, доносећи најважније официјелне податке из унутрашње и спољне државне политике, посебно величајући традицију породице Петровић“ (Шуковић, 1980, стр. 88). Важно је поменути да су у њџ прештампавани и прилози објављивани у другим публикацијама (Шуковић, 1980, стр. 94). Као ауторе прозних и поетских прилога Томанџвићеве *Грлице* Шуковић, поред уредника Томанџвића, помиње и Јована Јованџвића Змаја, Филипа Ковачевића, Видака Отовића, кнеза Николу, Шура Поповића, Сима Поповића, Јована Поповића Липовца, Јована Сундечића, Радоја Роганџвића, Павла Ровинског, Филипа Радичевића, Ника Иванџвића, Франа Јорговџвића, Петра Миљанића, Митра Пламенца, Илију Хајдуковића (Шуковић, 1980, стр. 95–110).

Осим календарског и званичног материјала овај годишњак је садржао историјске расправе, књижевне прилоге, теме из фолклора, чланке из области народног здравља и пољопривреде и слично (Мартинџвић, 1965, стр. 196).

Послије Милаковићеве *Грлице* у Црној Гори није било периодичних публикација све до 1865. године, када се на Цетињу појављује *Орлић*. То је једина публикација у Црној Гори која је објављивана шездесетих година 19. вијека. По садржају *Орлић* је био књижевни годишњак, али је у њему била наглашена политичка димензија заснована на програму Уједињене омладине српске (Мартинџвић, 1965, стр. 196).

Био је замишљен као нека врста зборника књижевних прилога, са календаром штампаним на почетку, испред литерарног *Забавника* (Шуковић, 1980, стр. 56). У *Забавнику* је штиво озбиљно, литерарно или научно-популарно. У *Орлићу* је изражена „словенска идеја“, тј. уздизање „словинства“ и јужнословенске идеје (Шуковић, 1980, стр. 65). У вријеме кад је покренут у развијенијим књижевним центрима, календари и годишњаци су већ спадали у рјеђе периодичне публикације.

Цетињски алманах је излазио под уредништвом православног свештеника Јована Сундечића, прослављеног пјесника родом из Ливна. Сундечић је у циљу ширења „словинске мисли“ око алманаха окупио своје пријатеље и истомишљенике (Шуковић, 1980, стр. 66). Шуковић (1980) истиче да је у свим досадашњим библиографским прегледима наведено да су сви сарадници¹⁸ на *Орлићу* били „извањци“ (стр. 58).

Осим два поменута годишњака, у корпус смо уврстили и недјељник *Црногорац*, часопис којим почиње развој новинарства у Црној Гори. Овај лист се бавио политичком и културном проблематиком. Излазио је на Цетињу од 23. јануара 1871. до 15. фебруара 1873. Уредник је био Симо Поповић, а власник Јован Сундечић. Са колико ентузијазма је Поповић прихватио позив кнеза Николе и дошао у Црну Гору, најбоље свједоче његове ријечи:

Мене је тај позив јако обрадовао [...] идем у Црну Гору, у свету земљу неоскрвњене слободе српске, идем у њу, а избављам се земље ове туђе, гдје ме на сваком кораку сусрета залудна тешка борба, идем у њу да ондје живим, радим, да издајем први српски лист у онијем златнијем кршевима... (Крестић, 1980, стр. 434).

---

18 Шуковић као сараднике наводи Миховила Павлиновића (католичког свештеника из Подгоре), Матка Баштијана (истарског препородитеља чије је презиме погрешно објављено у *Орлићу* – Бастијан), Фрања Турића (Личанина), Никшу Градића (Дубровчанина), а напомиње да су у *Орлићу* објављиване и пјесме которског пјесника Риста Милића, Николе I Петровића, Јована Драгашевића, Станка Врза, Риста Ковачића, Милана Абердара Кујунџића, Сава Рачете, Огњеслава Утјешиновића-Острожинског, Алексеја Хомјакова, Аугуста Шеное. Осим умјетничке поезије у *Орлићу* су објављене и двије народне пјесме, потом драмска поезија, путописи, приповијетке и разне расправе и чланци. Аутори су осим наведених били и Валтер Перић (гимназијски професор који је превео Теокритове *Рибаре*), Ј. С. Здравковић, Драгутин Туминскиј Томај и Панта Срећковић. На почетним странама објављиване су и „поетске поруке за које су узети стихови познатих црногорских, хрватских и српских пјесника“ (Шуковић, 1980, стр. 66–84). У одјелку *Библиографија годишњака Орлића (1865–1870. и 1885)* Шуковић (1980) даје детаљан преглед аутора чији су прилози објављивани у цетињском алманаху (стр. 78–84).

Лист је био орган тадашње црногорске државне управе и један од органа Уједињене српске омладине, који је пропагирао и идеје Светозара Марковића. „Због Марковићевих идеја дошло је до полемике са неким присталицама Уједињене омладине. Између осталих, са Миховилом Павлиновићем, који је страшно замјерио 'Црногорцу', што напада Ватикан и папу“ (Мартиновић, 1965, стр. 64). У овом часопису је пропраћено и одвијање Париске комуне, њена пропаст и судбина њених јунака, а „посебно је запажено писање 'Црногорца' о држању пред судом јунакиње париске комуне, револуционарке Лујзе Мишел“ (Мартиновић, 1965, стр. 64). У вријеме излажења овог недјељника на Цетињу су боравили истакнути чланови Уједињене омладине српске: Марко Миљанов, војвода Машо Врбица, Милан Костић, Васо Пелагић итд. „О томе ко су све били сарадници *Црногорца*, у литератури о овоме листу има мало података. [...] Међу сарадницима се налазе и извањци и домаћи: Васо Пелагић, Вук Врчевић, Густав Раш, Теодор Илић, Милан Костић, Шпиро Ковачевић, Гавро Пешић, Марко Драговић, Лазо Томановић, Јово Накићеновић и др.“ (Мартиновић, 1982а, стр. VI). Колико је нама познато, библиографија часописа *Црногорац* до сада није урађена, тако да нису разјашњена ауторства многих чланака у овом недјељнику, а то нам је донекле било и отежавајућа околност у самом раду. У часопису има много непотписаних чланака, као и оних са неразјашњеним псеудонимима и иницијалима. Главни дио терета сносио је уредник Поповић, чији су чланци углавном непотписани. Такође, постојала је и релативно развијена мрежа дописника како из важнијих европских центара (Балкана, Мађарске, Румуније, Русије, Аустрије, сјеверне Албаније) тако и из сусједних окупираних крајева (Подгорице, Зете, Куча, Спужа, Никшића, Грахова, Мораче, Колашина, Берана, Бијелог Поља, Рисна, Баошића, Херцег Новог), затим из Скадра, Херцеговине (Требиња, Зупца, Гацка, Невесиња, Столца) старе Србије (Новог Пазара, Нове Вароши, Пећи, Призрена, Дечана), из Босне (Фоче, Зворника, Сарајева, Бањалуке итд.), Лике, потом из Далмације, Срема, Бачке, Баната. Понекад је Поповић добијао и дописе из ваневропских земаља и то од наших печалбара. Захваљујући овако разгранатој мрежи дописника, у овом часопису праћени су различити догађаји у тадашњој Црној Гори и њеној околини, као и у свијету (Мартиновић, 1982а, стр. VI, VII). Међу бројним чланцима из области културе, политике,

књижевности и историје важно је поменути и прилог *Наше уједињење* у којем се говори о „босанском питању“ и „непријатељскијем намјерама“ којим се жељела приказати тзв. продаја Босне и Херцеговине Србији. У чланку се између осталог наводи: „Једна је мисао оживила и овладала у нама свијема, а то је ослобођење и уједињење наше. Ту ћете мисао наћи тако исто живу у Биограду као и на Цетињу, у Сарајеву као и у Мостару, у Призрену као и у сваком крају српском. Јест, то је она снага, која чини да је српство могућно и способно да изврши свој задатак, то је она снага, која ће сломити све сметње, које непријатељи наши стављају између нас и цијели наше“ (Црногорац 6. март 1871: 25). Због антитурског и антиаустријског става, *Црногорац* је био забрањен на турској и аустријској територији. Од 1873. излази је под називом *Глас Црногорца* (Мартиновић, 1965, стр. 64, 65, 66).

Први књижевни лист у Црној Гори био је прилог *Црногорцу*, под називом *Црногорка*. Имао је обиљежје посебног листа. Излазио је само у току 1871. (свега 23 броја), такође, под уредништвом Сима Поповића. „У *Црногорки* је сарађивало свега 14 аутора, од тога су са Цетиња били само кнез Никола и Марко Драговић, 7 аутора је из Боке и 5 је извањаца. Од аутора са стране најпознатији су сарадници Јаков Игњатовић и Стеван Владислав Каћански“ (Лукетић, 1977, стр. V). Нико С. Мартиновић као сараднике овог књижевног листа (који су објављивали поезију у *Црногорки*) помиње Пава Каменаровића, Стевана Каћанског, Риста Милића, Николу I Петровића Његоша, Сима Поповића, Ђорђа Срдиха, Јована Сундечића и Лазу Телачког (Мартиновић, 1965, стр. 137). „Иначе, све објављене пјесме у 'Црногорки' су написане с изразитом тенденцијом да подстакну буђење српске мисли против непријатеља“ (Мартиновић, 1965, стр. 137). Осим поезије, у овом листу објављивана је и преводилачка књижевност, при чему није утврђен преводилац приповијетке Тургеева. Главни сарадник листа био је Јован Сундечић, који је објавио 15 прилога, а укупно је у овом недјељнику нотирано 66 библиографских јединица на 88 страна (Лукетић, 1977, стр. V, VI). У новој редакцији *Црногорка* се појавила 12. јануара 1884. године и излазила до 1885. Ту серију уређивао је Јован Павловић. У њој је претежно била заступљена књижевност, а срећу се и у нешто мањем обиму прилози из историје, филозофије, друштвених и природних наука, науке о језику, музике и позоришта,

библиографија итд. (Мартиновић, 1965, стр. 138). У овој редакцији *Црногорке* објављено је око 520 разних прилога од преко 30 аутора, од којих су се многи потписивали псеудонимима, иницијалима и шифрама, међу којима је пет неразјашњених ознака. Часопис садржи 80 пјесама домаћих аутора (Мартиновић, 1981, стр. VII, VIII).

У Црној Гори излазило је више публикација под називом *Зета*: недјељник који је покренут 1930. у Подгорици; календар који је покренут у Дубровнику, али је за 1913. и 1914. годину штампан на Цетињу, као и *Зета* која је предмет нашег изучавања. Овај лист основан је 1885. Умјесто *Црногорке*. *Зета* је квалитативно била слабија од *Црногорке* и објављено је свега 20 бројева. Овај недјељник садржао је свега 48 прилога од 23 аутора: 13 домаћих (7 из Црне Горе) и 10 страних. Неки аутори су се, као и у *Црногорки*, потписивали иницијалима и псеудонимима. (Мартиновић, 1982б, стр. 5). У заглављу *Зете* пише да је њен уредник Филип Ј. Ковачевић. Међутим, Мартиновић истиче да су истраживачи оспоравали редакторску улогу Ковачевића и истицали да је заправо уредник био Јован Павловић, „али су политичке прилике диктирале да се он, као изразити противник Аустро-Угарске, не потписује“ (Мартиновић, 1982б, стр. 2). Након сагледавања различитих мишљења научника у вези са овим питањем, Мартиновић сматра „да је Ковачевић могао обављати уредничке послове *Зете*, не само због тога што је и раније уз Павловића стекао одређена редакторска искуства, него и стога што је, коначно, физиомирање профила часописа већ било утврђено. Томе иде у прилог и чињеница да готово 70 посто објављених садржаја *Зете* чине текстови недовршених рукописа започетих у *Црногорки*. Самим тим, основну оријентацију и карактеристично обиљежје *Зете* дао је, ипак, Јован Павловић. Преосталу трећину садржаја, неспорно, могао је редакторски дотјерати и уредник са мање искуства, камоли Ковачевић“ (Мартиновић, 1982б, стр. 3).

3. Културно-историјски контекст, кратке биографије и ставови уредника цетињских годишњака-алманаха и часописа о Вуковој реформи

Димитрије Милаковић (1805–1858) је рођен у селу Јасеници у Херцеговини. Веома рано преселио се са породицом у Мостар, а из Мостара, због

куге, у Дубровник (гдје је живио од десете до двадесте године). У Новом Саду је похађао гимназију, у Пешти је студирао филологију, а након тога у Бечу право. Дошао је 1831. на Цетиње на позив Ивана Вукотића¹⁹ при чему је прво обављао дужност народног секретара, а касније је постао и лични секретар владике Петра II Петровића Његоша (Гудков, 1974–1975, стр. 56). У тој служби остао је до владичине смрти, 1851. године, након чега је кратко био и секретар кнеза Данила. По одласку из Црне Горе иде код брата у Дубровник, а потом у Београд, гдје је боравио од 1853. до 1855. Потом се опет враћа у Дубровник. Аустријска полиција га је често сумњичила, па је спровела велику „преметачину и по његовим хартијама“ (Милићевић, 1888, стр. 4). Након тога је напустио Дубровник и кренуо у Петроград. На путу се разболио у Варшави, па одлази у Дрезден да настави лијечење, и ту умире. „Брат његов даде га из Дражђана однети у Липско, где га погребеше на православном гробљу“ (Милићевић, 1888, стр. 5). М. Ђ. Милићевић (1888) пак доводи у сумњу околности Милаковићеве смрти. „Нико не зна како је погинуо: да ли га је ударила капља, или је сам скочио с прозора, или га је неко избацио. То су све питања на која нико не уме дати одговора“ (стр. 343).

За вријеме службовања у Црној Гори пратио је Петра II Петровића Његоша на путу у Русију 1833. (када је Његош ишао да се завладичи) и други пут 1836, када је остао годину дана у Русији. Том приликом Милаковић је у Русији одликован и Крстом Св. Владимира (Милаковић, 1888, стр. 3, 4). Од руског цара добио је и драгоцјени брилијантски прстен 1851. године када је Русију посјетио са кнезом Данилом. Приликом те посјете Русији Данило је признат за световног кнеза црногорског (Милаковић, 1888, стр. 4).

Важно је поменути да је Милаковић од 1842. био и дописни члан Друштва српске словесности. Уређивао је цетињски алманах *Грлицу* (1835–1839), а на Цетињу је 1838. издао и своју *Србску Грамматику састављену за црногорску младеж*, а у Задру 1856. *Историју Црне Горе* (ово посљедње Вуковом графијом). Вјерује се и да је неко његово дјело вјероватно остало у рукопису (Гудков, 1974–

---

¹⁹ Код Гудкова се наводи Иван Вукотић, а у Милаковићевој *Историји Црне Горе*, у *Животопису*, пише Иван Вуковић (Уп. Гудков 1974–1975; Милаковић, 1888, стр. 3. Преузето 26. 7. 2018. са <http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1560&p=0003&e=f&w=1280&h=899>). Наведени *Животопис* је дио Милаковићеве биографије коју је написао прота Георгије Николајевић (Милаковић, 1888, стр. 5).

1975, стр.56–65). Милаковић Вуку Караџићу у писму 21. априла 1849. „јавља да је завршио други део своје граматике, а први део п о п р а в и о, али нема где да је штампа“ (Гудков, 1974–1975, стр. 65). Можемо заиста претпоставити да је у питању други дио његове граматике будући да у предговору граматике из 1838. Милаковић најављује да ће идуће године штампати други дио. „Друга частъ ове Граматике: Словосочиненіе и Правописаніе, быће напечатана идуће године“ (Милаковић, 1838, стр. II²⁰. Преузето 20. 7. 2018. са <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/4024>).

Нас највише занима Милаковићев однос према Вуковим схватањима и његовој реформи у језику и правопису, као и да ли је то имало утицаја на језик *Грлице*. Познато је да је Милаковић као студент у Пешти био наклоњен Вуку Караџићу (Шуковић, 1987, стр. 38) и да је водио преписку са њим (Гудков, 1974–1975, стр. 56). Гудков (1974–1975) истиче и да је Милаковић организовао претплату на Вукова дјела, „заузимао се на Цетињу око штампања Вукове збирке народних пословица, слао Вуку информације о историји и географији Црне Горе, као и податке о значењу неких речи и израза“ (стр. 56, 57). Гудков истиче и да је Милаковић питао Вука да напише приказ за његову (Милаковићеву) граматiku. Међутим, Вук то није урадио, а будући да Караџићева писма Милаковићу нису сачувана, „можемо само нагађати да ли му је и како Вук објаснио свој став. Зна се само да су и даље њихови односи били добри“ (Гудков, 1974–1975, стр. 65). Иначе, описујући значај Милаковићеве граматике „за науку о српскохрватском језику“ Гудков истиче да је на писање граматике поред руских граматичара Александра Востокова и Николаја Греча велики утицај имао и Вук, тј. његова граматика из 1818. године и да је морфолошки систем у Милаковићевој граматички у битним ставкама идентичан Вуковом језику упркос старој графици и ортографији (Гудков, 1974–1975, стр. 55–63).

„Битно је да основицу пишчева књижевног израза, према томе и књижевног језика како га је он замишљао, чине народни говори штокавског дијалекта (и то новоштокавски), с допуштењем морфолошког и фонетског варирања у оквирима, да се послужимо Вуковим изразом, ’опште правилности’ језика“ (Гудков, 1974–1975, стр.64). Термин нарјечје користи „за она

---

20 Наша пагинација.

територијално-језичка подручја која издваја Вук, не одлучујући се да примени овај термин за црногорске говоре, мада фактички одваја те говоре од херцеговачких“ (Гудков, 1974–1975, стр.64).

На основу прегледане грађе у *Грлици* (1835–1839) можемо закључити готово исто да је писана на истим принципима као и његова граматика, тј. да је у њеној основи народни језик херцеговачког типа уз извјесна одступања и примјесе рускословенског и славеносрпског. Овакав закључак изводе и досадашњи истраживачи овог алманаха (Уп. Шуковић, 1980; Ћупић, 1982; Остојић, 1987). „То је, ако смијемо слободно рећи, у неку руку посебан Милаковићев језик, доста близак Вуковом, али у понечему и различит од њега. У главним цртама, Милаковићев језик је исти као језик Петра I Петровића, што, свакако, значи да је близак и Његошевом“ (Ћупић, 1982, стр. 269). С обзиром на вријеме издавања годишњака и на сараднике који су изузев Милаковића махом били црквена лица (Петар I, Петар II, Георгије Николајевић) сасвим је очекивано што *Грлица* није писана на чистом народном језику и што је штампана старом графијом (уз Вуково *ћ* и *ђ*) и ортографијом. Познато је да тих година званичан став Српске православне цркве није ишао у прилог Вуковој језичкој реформи, као ни да званична Србија није одобравала Вукове идеје у вези са језиком и правописом. Такође, ни Његош се није експлицитно декларисао за Вука или против њега. Међутим, општепозната је чињеница да је Вук тих година (1836) на Цетињу штампао своје *Пословице* и да је у томе имао помоћ и од Његоша и од Милаковића (Остојић, 1987, стр. 33). А ако у прилог свему овоме узмемо у обзир и графију Његошеве пјесме *Србин Србима на части захваљује* закључак нам се и сам намеће – цетињски владика није био против Вукове реформе, или ако можемо рећи, прећутно ју је одобравао. У прилог наведеном свједочи и Његошева преписка (тридесетих година 19. вијека) са Милошем Обреновићем поводом избацивања *дебелог јер* и увођења *ј* у пасоше штампане у Црној Гори (о овоме ће бити ријечи у даљем тексту).

Наиме, за разлику од Србије и Војводине, свеукупне прилике у Црној Гори погодиле су Вуку. „Језичка, као и културна, ситуација уопште – била је много једноставнија. Ту није била потребна никаква супституција језичке основице стандарда. *Рускословенски, славеносрпски и народни елементи* на овом терену нијесу били у међусобном сукобу око 'превласти'. Црквенословенски је ту много

раније почео да клизи ка пропасти, а народни језик да осваја просторе“ (Остојић, 1987, стр. 28).

У Црној Гори, као што примјећује Остојић (1987), одржаван је континуитет народног језика, у њој писана књижевност дуго (до скоро) није могла да се у потпуности ослободи утицаја народне књижевности, а самим тим ни народног типа језика (стр. 29, 30). „Народним језиком писане су и пјесме Владике Василија Петровића из средине 18. вијека, а такав је језик у *Посланицама* Петра Петровића које су својеврсно књижевно остварење, па затим у његовим пјесмама и другим књижевним остварењима. [...] У писмима, на примјер, и преписци, тестаментима и исправама и другим документима у употреби је опет народни језик. Такве су, рецимо, и *Паптровске исправе* са Црногорског приморја из 16. вијека, с главнином из 17. и 18. стољећа (Остојић, 1987, 30). Остојић истиче и да су цетињске владике знале посезати и „за рускословенским, па и славеносербским типом језика, служили се њиховим изразима, мада они тамо [...] нијесу били ухватили дубљег коријена“ (Остојић, 1987, стр. 28, 29). Вукова борба за реформу књижевног језика и писма, закључује Остојић (1987), у тадашњој Црној Гори није имала противника и текла је спонтано, уклапала се у свеукупан историјскојезички континуитет (стр. 29).

Као што је познато, а што донекле видимо и из овог кратког пресека, тридесетих година 19. вијека у Црној Гори доста је учињено на пољу развоја културе, образовања и развоја штампе и публицистике, и то захваљујући Његошу и Мостарцу Милаковићу. Након Његошеве смрти и Милаковићевог одласка, дошло је до стагнирања у области културе и просвећености. Услиједили су ослободилачки ратови, и за вријеме владавине кнеза Данила „слова Његошеве штампарије претворена [су] у пушчану танад за борбу против Турака“ (Ђукић, 1951, стр. 72). Тек након 25. година од објављивања Његошеве *Грлице* на Цетињу се наставља књижевни и публицистички рад, и то доласком кнеза Николе. Одмах по његовом доласку на престо почиње и просвјетни напредак у тадашњој Црној Гори, већ 1863. отворено је десет нових школа, а 1864. године, на позив кнеза Николе, на Цетиње стиже један од познатијих пјесника тог доба и некадашњи ђак и предавач Задарске богословије, Јован Сундечић (Ђукић, 1951, стр. 72).

Јован Сундечић (1825–1900) је рођен у селу Голињеву код Ливна. Добар дио дјетињства провео је у Имотском код бабе и тетке, гдје је научио да чита и пише латиницу од тамошњег фратра. Ту је завршио два разреда на италијанском језику, а код калуђера у манастиру Главина научио је и ћирилицу. Тада је у Имотском боравио и познати правник и историчар Божидар Петрановић, присталица Вукових и Гајевих идеја и заговорник братства и јединства. По Петрановићевом наговору Сундечићев отац, Перо, послао је сина Јована у манастир Светог Арханђела на ријеци Крки да учи старославенски језик код игумана Стевана Кнежевића (Уп. Шуковић, 1980, стр. 1960; Милићевић 1900: 156; Максимовић, 2012, стр. 349, 350) .

Године 1843. Сундечић је уписао богословију у Задру, гдје је пет година похађао хуманистичке и филозофске науке. Извори наводе да је био веома талентован за вајарство и сликарство, али је због љубави са Јелисаветом Никић одбио да похађа студије из тих умјетности. Богословију је завршио 1848. године, и те године се оженио и запопио. Прву службу је добио у селу Перој у Истри, гдје је остао до 1854. Након интересовања бечке владе за његов књижевни рад, од 1854. Сундечић је почео да ради као професор у Задарској богословији, гдје је остао све до 1863.

Осим по књижевном раду и поезији, био је познат и по залагању за успостављање „политичког јединства далматинских Срба и Хрвата, а потом и формирања Народне странке 1861. године“ (Максимовић, 2012, стр. 349). Такође, Сундечић је, осим *Орлића*, уређивао неколико листова и часописа: *Гласник далматински* (1860), *Звијезда* (1863), као и прва два броја *Коледара* Матице далматинске (1863. и 1864). На Цетињу је, осим уредничког посла у *Орлићу*, радио и као лични секретар кнеза Николе, а неко вријеме је био и власник листа *Црногорац* (1871). Познат је и по томе што је написао прву црногорску химну *Убавој нам Црној Гори* (1865). Од средине 1867. до октобра 1868. живио је у Београду (вјерује се да је напустио тада Црну Гору због несугласица са кнезом Николом), а након тога до пензионисања поново на Цетињу, а потом до смрти у Котору (Уп. Милићевић, 1900, стр. 156, 157; Максимовић, 2012, стр. 350; Ђукић, 1951, стр. 72; Сајт Епархије бихаћко-петровачке, Парохија лијевањска. Преузето 25. 7. 2018 са http://www.lijevno.com/index.php?option=com_content&view=article

&id=50&Itemid=64). Био је почасни члан Српског ученог друштва, као и почасни члан Српске краљевске академије. Краљ Александар Обреновић одликовао га је Орденом Св. Саве (Максимовић, 2012, стр. 349–350). „За Сундечића веле да је имао три отаџбине: Босну, у којој се родио; Далмацију, у којој се учио и живео; и Црну Гору, коју је служио свим својим песничким срцем“ (Милићевић, 1900, стр. 157).

Нас првенствено занимају детаљи из његовог живота и рада и његови ставови у вези са Вуковом реформом који су могли утицати на начин уређивања *Орлића* као и на језик овог годишњака. Према томе важно је поменути његово школовање у Задарској богословији и језик који су тамошњи полазници изучавали, тј. језик на којем је држана настава у том православном училишту. Позивајући се на различите и исцрпне изворе, Мирослав Пекић (2011) наводи: „Божидар Петрановић и Јерко Шутина, без уласка у језичке финесе, сматрају да је то био матерњи језик, а Иван Трнски једноставно каже 'нашки', док непознати дописник 'Српских новина' вјерује да се настава одвијала на старословенском и српском језику. Фра Иван Јукић је далеко опширнији, јавља да клирици у Задру уче 'езикомъ ни србскимъ, ни рускимъ, ни црквенимъ управо, већ што се не зна у едномъ, то се из другогъ помаже'" (стр. 237). И „врсног језикословца Далмације“, Анту Кузманића такође је занимало какав је „училишни језик“ у Задру, па је присуствовао и испитима клирика и констатовао да им језик „бијаше између славенскога старога и говорнога“ (Пекић, 2011, стр. 237). Испитима је председавао владика Јеротеј Мутибарић који је једном ученику и припријетио због *говедарског језика*, а тај исти *говедарски језик* владици је засметао и у првој књизи Јована Сундечића (Пекић, 2011, стр. 237, 238). Православним богословима у Задру је било забрањено коришћење Вукове ортографије и Вукове *jote*, за разлику од католичких клирика који су из Вукових зборника подучавани српском језику (Пекић, 2011, стр. 245). „У православни завод, и поред свих забрана, књиге великог реформатора су уношене на мала врата, што није сметало појединим Србима да израсту у велике поборнике Вукове културне револуције“ (Пекић, 2011, стр. 245). Свакако је један од тих Срба био и свештеник Јован Сундечић, чији су текстови у *Орлићу* писани Вуковом азбуком и у складу са правилима *јужног нарјечја* (уз извјесна одступања). Сам Сундечић 1879. године пише како

Вукова реформа није била прихваћена у Далмацији средином 19. вијека: „Особито наши калуђери и њихови присташе, зачму луду бојазан, да ће им се православље срушити уведењем чистога народнога језика, и особито уведењем новога Вукова правописа с прибавком латинске букве 'ј'...“ (Сундечић, 1879, стр. 13–14, цитирано код Пекић, 2011, стр. 241).

Сундечић је познат и по томе што је писао и латиницом и што је, попут многих књижевника тог времена, у својим дјелима заговарао уједињење свих Јужних Словена. „Разлика је, међутим, у томе што је Јован Сундечић у свом књижевном стваралаштву истицао и православље. Јован Сундечић је био први и једини српски пјесник коме је 'Матица хрватска' 1889. године објавила луксузно издање под насловом 'Изабране пјесме'. Приређивач тога издања Хуго Бадалић за Јована Сундечића је написао да је – 'апостол братства'“ (Ђурица, н. д. Преузето 25. 7. 2018. са http://www.lijevno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=64). Братство и југословенство Сундечић је истицао и у *Орлићу*, у којем је већину текстова сам писао, а то је била и основна програмска мисао у годишњаку. „Немајући много сарадника, он је давао годишњаку, махом, три пута више прилога него остали сарадници скупа. [...] 'Орлић' је, дакле, по свом календарском дијелу, шематизму и статистици, био народна, по унутрашњем тону дворска, али по садржини највише Сундечићева књига. Преко 'Орлића' он је задовољавао двије своје амбиције: пјесничку и политичку, које су код њега ишле упоредо као и код његовог господара“ (Ђукић, 1951, стр. 75, 76).

Како смо већ навели, Сундечић је био вуковац и *Орлић* је штампан Вуковом графijом. Међутим, правопис је и даље био стари, морфонолошки (са примјесама фонолошког). Шуковић (1987) „етимолошки правопис“ у *Орлићу* објашњава утицајем народног препорода у Далмацији. „На садржину годишњака, па и на језик, знатног утицаја имали [су] правци народног препорода у Далмацији, окупљајући се око црногорског годишњака у циљу ширења идеје 'словинства' или 'славјанства', уздигнуте над идејама вјере и народности“ (стр. 41). У вријеме излажења *Орлића* Вукова реформа је већ била уобличена и нормативно довршена, у чему му је од велике помоћи био и Ђуро Даничић. „Норма стандардног језика добила је широку научну основу у Даничићевим дјелима крајем педесетих, а посебно у првој половини шездесетих година, када је он, као професор Велике

школе у Београду, имао толики утицај на студентску омладину“ (Шуковић, 1987, стр. 39).

У прилог овој чињеници важно је поменути још једног сарадника *Орлића*, архимандрита Нићифора Дучића који је код Даничића у Београду слушао филологију (Суботић, 1988, стр. 157) и имао нешто другачије ставове од Сундечића у вези са нормирањем језика. Дучић је био за досљеднију примјену „чистог народног произношаја, црногорско-херцеговачког или само црногорског“ (заступао је увођење јекавског јотовања, писање *x* у генитиву множине, увођење палаталног *c* у азбуку, вршења гласовних алтернација у предлошко-падежним везама типа *ш њим, з дрвета...*), чега се придржавао и у *Орлићу* (Шуковић, 1987, стр. 40). Међутим, остао је усамљен у заговарању таквих ставова, а Сундечић је поштовао аутентичност књижевнојезичког израза својих сарадника (касније ћемо видјети не баш досљедно), тако да у годишњаку није дошло до свођења „на истовјетну норму, у његовој садржини заједнички језички именитељ је штокавски дијалекат ијекавског изговора“ (Шуковић, 1987, стр. 41).

Седамдестих година 19. вијека и даље се ради на уједначавању једне опште норме стандардног језика, и тад из цетињске штампарије излази и први књижевни лист, зачетник новинарства у Црној Гори, часопис *Црногорац*, а уредништво и овог пута преузима извањац, Војвођанин Симо Поповић.

Симо Поповић (1846–1921) или Симеун (према крштеници) рођен је у Товарнику код Срема, гдје је завршио основну школу. Након тога школовање је наставио у Винковцима, Сремским Карловцима и Пожуну (Братислави). Не зна се гдје је матурирао. Као млади пјесник, преводилац и новинар, на позив кнеза Николе, 1870. године стигао је у Црну Гору и у договору са црногорским владаром почео уређивати часопис *Црногорац*, лист за политику и књижевност (Мартиновић, 1997, стр. 11–26). Уредник недјељника *Црногорац*, Војвођанин дробњачког поријекла Симо Поповић (Мартиновић, 1997, стр. 12), у Црну Гору дошао је на предлог Сундечића, који је и био власник листа (Ђукић, 1951, стр. 77, 78). Образовање је између осталог, као што смо већ навели, стицао у Пожуну, гдје је похађао словачки лицеј у којем се школовао и Даничић и многи угледни Срби. Потом је (по препоруци Стојана Новаковића) годину дана студија провео на Великој школи у Београду (Мартиновић, 1997, стр. 12), а водио је и сталну

преписку са својим пријатељем Јованом Павловићем, одлучним присталицом Вукових начела у борби за реформу језика и правописа (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 68, 69, 216–224). Поповић је Београд напустио јер је био осумњичен за убиство Михаила Обреновића 1868. године. Био је припадник друштва „Србадија“, а неко вријеме је био и сарадник листа *Србија*, као и сарадник владиног листа *Јединство* који је критикован због Поповићевог писања (Мартиновић, 1997, стр. 13). Од јула 1870. био је настањен у Земуну гдје је покренуо лист *Народни пријатељ* у којем је био видан утицај Светозара Марковића. Након тога, са непуне 24 године, Поповић одлази у Црну Гору гдје поставља „камен-темељац црногорском новинарству“ (Мартиновић, 1997, стр. 14, 15). У новопокренутом часопису *Црногорац*, као што смо већ помињали, објављивани су претежно чланци из спољне политике, а највише текстова писао је сам уредник Поповић „Лист је пропагирао борбу за национално ослобођење покорених балканских Словена [...] Његове полазне идеолошко-националне карактеристике поклапале су се са идејама Светозара Милетића, на бази Мацинијевих идеја“ (Мартиновић, 1997, стр. 16). Симо Поповић је одиграо значајну улогу у културном и просвјетном животу тадашње Црне Горе у којој је боравио најдуже од свих извањаца (пуних 40 година). Био је сарадник многих часописа, а осим *Црногорца* уређивао је и *Црногорку* из 1871. У служби код кнеза Николе обављао је и повјерљиве политичке мисије. Ишао у Боку да у име Црне Горе Стефану Митрову Љубиши осигура посланички мандат. Био је један од чланова комисије за разграничење са Турском. Био је први гувернер у Улцињу (након што је ова област припојена Црној Гори) као и министар просвјете и црквених дјела (Мартиновић, 1997, стр. 17–19). Добијао је и бројна одликовања и признања, па је тако од кнеза Николе добио титулу војводе, одликован је II степеном Ордена књаза Данила, редом Белог орла I степена, а турски султан му је додијелио Ленту мецедије (Мартиновић, 1997, стр. 24). Почетком 20. вијека дошло је до несугласица између њега и краља Николе, па је у мају 1903. поднио оставку на мјесто министра и 1906. је отишао у Београд, гдје се задржао до 1915. Тада се „пред падом Србије под аустроугарску власт повлачио са српском војском до Митровице“ (Мартиновић, 1997, стр. 21). Ипак, са краљем Николом пошао је „приликом евакуисања преко Скадра за Италију“ и од тада до краја ослобођења

били су заједно (Мартиновић, 1997, стр. 21). Након ослобођења боравио је у Срему, родном Товарнику, потом у Београду и на крају у Улцињу, гдје је и умро (Мартиновић, 1997, стр. 21). У његовој оставштини нађени су и *Мемоари*, које су приређивачи *Мемоара* краља Николе вјероватно искористили и уврстили као дио краљевих *Мемоара* (Мартиновић, 1997, стр. 25). „Иначе, из мемоара је то јасно уочљиво, између краља и војводе постојала је дубока и непремостива политичка разлика у схватању даљег развоја Србије и Црне Горе, начина њиховог уједињења и улоге династије Петровића и Карађорђевића“ (Крестић, 2012, стр. 10).

Седамдесетих година, *Црногорац* под Поповићевим уредништвом покренут је као независан и слободан, првенствено политички лист, у којем је исказана тежња за ослобођење поробљених југословенских земаља (Мартиновић, 1997, стр. 16). Лист је дао „значајан допринос распламсавању национално-револуционарне борбе наших народа у периоду 1871–1878“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 91), али и за пропагирање идеја Уједињене омладине српске. У септембру 1871. припадници овог покрета су и одржали састанак на Цетињу, при чему су настојали да свој план за ослобођење организују преко црногорске престонице. Донијели су и тајни „Статут за ослобођење и уједињење српско“. Међу потписницима су били и уредници и сарадници цетињских годишњака и недјељника: Симо Поповић, Јован Сундечић, Лаза Костић, Васо Пелагић, Машо Врбица (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 91). Међутим, 1872. године замро је Омладински покрет, а и културни препород на Цетињу, чему је допринио и одлазак Јована Сундечића и Васа Пелагића, а наступили су ослободилачки ратови (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 92). Осим пропагирања политичко-идеолошких ставова и идеја Уједињене омладине српске, недјељник *Црногорац* (као и његов књижевни прилог) значајан је и због тога што је у њему „испољавана тежња да се примијени општа норма стандардног језика“, у њему је стваран „култ народног језика, израз је лексички чист, што је, од тада, и битна одлика црногорске штампе XIX вијека“ (Шуковић, 1987, стр. 42). Очекивано, у недјељнику је примијењена Вукова графија, али је правопис још увијек неуједначен, тј. колебања су евидентна у вези са варирањем фонолошког и морфонолошког начела (о чему ћемо детаљније касније говорити). Такође, већина текстова писана је у складу ијекавским изговором и према правилима *јужног*

нарјечја (уз одступања у погледу колебања у вези са јекавским јотовањем, писањем наставака у придјевско-замјеничкој деклинацији *-ијех/-их...*). Неки текстови су писани *источним нарјечјем*, тј. екавским (мада не досљедно, у сваком би се „поткрао“ покоји ијекавизам), што је и очекивано с обзиром на поријекло сарадника, па и самог уредника Поповића. „У прилозима прештаманим из *Хрватске* штампе задржан је аутентичан израз, па и генитив са словом *x* на крају“ (Шуковић, 1987, стр. 42).

Осамдесетих година 19. вијека на културној сцени Црне Горе водећу улогу преузима још један „извањ“ интелектуалац и пријатељ Сима Поповића, Војвођанин Јован Павловић.

Јован Павловић (1843–1892) је рођен у Сремским Карловцима, гдје је стекао основношколско и средњешколско образовање. Већ у Карловачкој гимназији и касније у студентским данима запажен је као „приврженик идеја Вука Караџића“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 241). Педесетих година 19. вијека у Карловачкој гимназији настава је углавном извођена на њемачком језику, а Павловић је заједно са осталим ученицима приређивао бесједе са националном и патриотском садржином показујући отпор германизацији коју је покушавала да шири туђинска власт (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 240). Као гимназијалац показао је и таленат за књижевност и 1861. године објавио је брошуру посвећену умрлом другу, што је наишло на лијеп пријем код студентске публике. О Павловићевом првенцу писао је и тадашњи студент Лаза Костић, који је између осталог навео „да му вири јота испод капе“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 18, 19). Познато је и да је 1865. године (у вријеме Павловићевог школовања) Патронат Карловачке гимназије изрекао забрану употребе Вуковог правописа за српски језик новоизабраном професору матерњег језика Јовану Живановићу (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 216). Вуков правопис се у настави почео примјењивати од 1869, „а у званичној школској преписци тек од 1871. године“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 216). Поводом забране извођења наставе на српском језику, Павловић је у *Панчевцу* 1872. године објавио текст *Српски језик гони се* (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 217). На његову наклоност Вуковој реформи велики утицај је имао конзервативац Ђуро Даничић, професор Велике школе у Београду (1859–1865). Даничић је заслужан што су „у вријеме

Павловићевих студија у тој високошколској установи 'владали Вук и Бранко', што је она постала једно од упоришта Вукове језичке реформе у тренутку када нови правопис у Србији није био званично одобрен. [...] Павловић је био један од најревноснијих Даничићевих ученика. [...] Павловић је тежио да се знање стандардног књижевног језика што брже шири и обухвати широке слојеве друштва. У том циљу он је 1874. године у 'Панчевцу' написао језички приручник *Мала српска граматика*, приређен на основу Даничићевог дјела *Облици српског језика...*“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 218).

Студирао је право у Београду (одакле је протјеран као студент треће године), гдје се заинтересовао за политичку економију коју је предавао Владимир Јовановић (такође смијењен из државне службе, предавао само један семестар). Након прогнанства из Београда Павловић економске студије студије наставља у Женеви, гдје се поново среће са професором Јовановићем (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 22–24). Након Женева, сели се у Минхен, и ту проводи три године студирајући економске и социјалне науке (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 24). Био је присталица идеја Уједињене омладине српске, но ипак је на првој скупштини (1866. у Новом Саду) испољио „бојазан да ће се дјелатност организације одвијати у знаку вербализма и некритичког враћања у прошлост [...] Инсистирао је на томе да програм унапређења народности обухвати цјелокупни друштвени живот, посебно његову социјално-економску страну, занемарену у дјеловању омладинских дружина“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 241). Познат је и као уредник најборбенијег опозиционог листа *Панчевац*, на чијим је страницама објављен први превод *Манифеста Комунистичке партије*. Такође, уређивао је и земунски лист *Граничар*, у којем је уочи ослободилачких ратова 1876–1878 оптуживао кнеза Милана Обреновића за издају народних интереса и оклијевање у борби с Турцима (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 242). Тамновао је у Панчеву, Земуну, Пешти и Петрињи. Често су и листови које је уређивао били конфисковани. Врхунац обрачунавања угарске власти са Павловићем био је када је оптужен „због тобожњег позивања на устанак ради уједињења свих Срба“, тада је провео неколико мјесеци у пештанском затвору док није доказано да је неправедно осуђен (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 242, 243). У листовима које је уређивао провијавала је и романтичарска мисао о Црној Гори као

слободарској свијетлој тачки на јужнословенским просторима. Након преписке са Симом Поповићем, Павловић је на Цетиње дошао 1878. године и ту остао до смрти, 1892. На Цетињу је, захваљујући кнезу Николи, обављао веома важне културно-просвјетне функције... У својству министра просвјете 1886. године у Бечу (за часопис *Presse*) дао је спорну изјаву о „црногорству“, а оптуживан је и за сепаратизам (уп. Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 136, 137, 243, 244). Он је тада рекао: „Српска државна идеја може се само тако остварити, ако се цео српски народ поцрногорчи. У Црној Гори негује се мисао, да је само кнез Никола позван да спасе будућност српства“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 137). Касније је у *Гласу Црногорца* објављено да то није званичан став Црне Горе, а и Павловић је истицао да су новинари прекројили његову изјаву и пренијели како су хтјели (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 137). Иначе су његове расправе о *црногорству* различито тумачене и изазивале су многе полемике и негодовања међу српским листовима. Симо Матавуљ и Симо Поповић су истицали да је Павловић заправо добијао инструкције од кнеза Николе, а сам Павловић је касније оспоравао тумачења појединих листова (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 134, 135). Мартиновић и Шуковић истичу да се под тим појмом заправо подразумијевало *чојство* и *јунаштво* и да на тим старим темељима треба градити нову, модерну Црну Гору (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 135).

Упркос Павловићевим различитим политичким ставовима, треба нагласити да је он имао важну улогу у културном и просвјетном препороду Црне Горе и да је предњачио у односу на остале извањце који су боравили на Цетињу. Своје идеје је нарочито испољавао у часопису *Црногорка*, засновао је и први позоришни репертоар на Цетињу, а нарочиту пажњу је посвећиво и оснивању народних школа и развијању школства у циљу народног просвјећивања (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 243, 244). За своје заслуге на пољу културе и просвјете у Црној Гори добијао је и бројна одликовања од кнеза Николе (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 139). Приврженост вуковско-даничићевској концепцији књижевнјг језика наглашавао је и у полемици са Лазаром Томановићем, као и при уређивању *Црногорке*, тј. у текстовима објављеним у овом недјелнику испољио је и практичну примјену начела истакнутих у *правилима за јужно нарјечје* (уз мања одступања у погледу јекавског јотовања и наставака придјевско-замјеничке

деклинације). Након ортографских колебања у *Црногорцу* из 1871. у Павловићевој *Црногорки* 1884–1885. долази до преваге фонолошког правописа (уз одступања којих се држао и Вук) и тежња ка уједначавању једног књижевног језика заснованог на источнохерцеговаком нарјечју. И Јелисавета Суботић (1982) истиче да су Павловић и Лазар Томановић (о којем ћемо детаљније говорити мало касније) били „познаваоци граматичких и лексикографских дјела свог времена, не мање и народних говора. Њихова је заслуга што је у Црној Гори примјењивана и дорађивана, крајем XIX вијека, вуковска стандардизација“ (стр. 78). Наиме, у вријеме излажења *Црногорке* и Павловићевог боравка на Цетињу увелико је, према ријечима Шуковића и Мартиновића, био прихваћен „Вуков правопис“ у Цетињској школи (1864), а затим и у годишњаку *Орлићу* (1865) (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 216). Ипак, од овакве изјаве се донекле морамо и оградити будући да наша ексцерпирана грађа показује да је у *Орлићу* примијењена Вукова графика, али не и ортографија (јер у *Орлићу* доминира морфонолошко правописно начело). Но, без обзира на овај детаљ, осамдесетих година у Црној Гори, тј. на Цетињу, несметано се тежило очувању свега што је народно, а књижевни језик „пажљиво је чуван од утицаја туђинштине“, па се беспошtedно прогањала „јерес“ из језика (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 221). Најдаље су у свему ишли представници филолошке мисли међу којима је најистакнутији био Јован Живковић који је ишао толико далеко да су његови захтјеви за чистотом били кобни по развој нашег књижевног језика (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 221 према Скерлић 1966: 315). У прилог тој чињеници Симо Матавуљ је чак 1889. у *Новој Зети* приредио списак ријечи које треба прогнати јер их нема у народном језику, ишло се у пуританство до те мјере да се пренебегавала чињеница да је језик жив организам (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 221). Како истичу Шуковић и Мартиновић (1988): „Ако се уопште може говорити о језичкој ’јереси’ у писаној ријечи на Цетињу, то се у првом реду односи на употребу форми из локалног говора“ (стр. 221). Како на Цетињу тог доба није било ниједног правог филолога, Павловић је, примјећује Матавуљ (1975) у својим *Биљешкама*, био тумач појава у језику. „А Павловић, зналац у многим наукама, тек се у то вријеме сав жив предаде Даничићу, да од њега научи законе српскога језика и као сваки неопит, постаде и он реван гонитељ језичких јереси, па биле кнежевске. Јадни

бјесмо ми и јадна корист од нас српској књизи, кад се морадосмо тек у потољу, пошто се већ прочусмо као њеки књижевници, упознавати са граматиком рођеног језика!“ (стр. 192). Из овог Матавуљевог одломка можемо видјети колики је ауторитет Павловић имао над писцима окупљеним на Цетињу тог доба око часописа *Црногорке*, а колики је утицај Даничић имао на Павловића. „Одступања од језичке норме, заправо употреба локалног говора била је дозвољена само као средство приказивања карактерних црта личности у књижевном дјелу“ (Мартиновић и Шуковић, 1988, стр. 223). Ипак, у Павловићевој *Црногорки 1884–1885* ово начело није у потпуности поштовано, па и у његовој полемици са Томановићем присутне су неке особине **народног** говора. О језичким финесама и одступањима од вуковско-даничићевске норме говорићемо у даљем тексту при описивању појединачних језичких особености, фонолошких и морфолошких. Но, без обзира на те детаље, Павловићев допринос на пољу стандардизације српског књижевног језика у Црној Гори 19. вијека јесте свакако огроман.

Као наставак Павловићеве *Црногорке 1884–1885*, на Цетињу те године (1885) појављује се још један недјељник, *Зета*, за чије је излагање Павловић такође имао заслуга. Кад је ријеч о овом недјељнику незаобилазно је свакако поменути и Филипа Ковачевића који је у заглављу *Зете* помињан као уредник. Већ смо говорили да је Ковачевићево уредништво у *Зети* довођено у питање и да су истраживачи истицали да је заправо уредник био Јован Павловић (Мартиновић, 1982б, стр. 2). Међутим, као што смо већ поменули, Мартиновић је ипак закључио да је Ковачевић вршио уредничке послове, а да је карактеристично обиљежје *Зети* дао ипак Јован Павловић (Мартиновић, 1982б, стр. 3).

Филип Ковачевић (1859²¹–1922) је рођен недалеко од Будве у селу Пријевору. Основну школу је завршио у Будви, гимназију у Котору, а класичне језике је студирао на Бечком универзитету (Антовић, 2003, стр. 317). Познато је да је которска гимназија основана 1864. године и да је у њој настава извођена на народном језику (упркос томе што је настава у Боки и Далмацији тог времена извођена на италијанском), за шта је велику заслугу имао Стефан Митров Љубиша (а самим тим је јасно на ком је језику Ковачевић стицао средњешколско

---

²¹ Раније је у литератури навођено да је Ковачевић рођен 1860, али је Дарко Антовић (2003) на основу Матичне књиге рођених исправио ову грешку (стр. 317).

образовање). Филип Ковачевић још као гимназијалац „и ватрени националиста, заједно са својим друговима Данилом Живаљевићем, Пером Сундечићем [...] и Љубом Јовановићем, основао у Котору Српско књижевно друштво 'Бранко Радичевић'“ (Лукетић, 1978, стр. 185). Припадници „ове илегалне дружине“ учествовали су у јавним противаустријским акцијама и родољубивим приредбама и Котору, а 1877. на сцени которског позоришта извели су одломке из *Горског вијенца*, и то је један од првих позоришних приказа овог Његошевог дјела (Антовић, 2003, стр. 319).

Ковачевићев боравак у Бечу значајан је и по покретању омладинског листа *Приморац* (1883. и 1884. године), као и по издавању његове збирке пјесама *Српство*. На Цетиње долази 1884. године и ту остаје до 1902. Сљедећи његов долазак у Црну Гору, тј. у Подгорицу, био је око балканских ратова (Антовић, 2003, стр. 319). Током боравка на Цетињу, попут својих претходника и савременика, дао је значајан допринос развоју културног и просвјетног живота у Црној Гори. Био је професор Цетињске гимназије, члан просвјетних комисија, сарадник бројних листова, преводилац, био је и један од управника Државне штампарије, први државни библиотекар тадашње Црне Горе, први кустос, писац првих правила за уређење Државног архива... (Уп. Антовић, 2003, стр. 319; Лукетић, 1978, стр. 185, 186). Након Цетиња одлази у Египат, потом Београд. Радио је и као професор у крагујевачкој и ужичкој гимназији, да би се опет вратио у Црну Гору. У Подгорици се, за вријеме окупације, бавио професорским радом 1917. држећи приватну наставу ђацима, а после рата 1919. радио је као професор у Подгоричкој гимназији. Од 1921. пензионерске дане проводи у Котору, гдје је и умро (Антовић, 2003, стр. 319–321).

Као што смо већ истакли и као што ћемо и у даљем тексту наводити, *Зета* је заправо била наставак *Црногорке* и у њој су објављивани прилози започети у *Црногорки*. Такође, имајући у виду и то да је Јован Павловић изгледа имао удјела у њеном објављивању и да је тих година у Црној Гори његов ауторитет у спровођењу вуковско-даничићеве норме био неспоран, онда је јасно да су и у *Зети* примјењивана иста начела као и у *Црногорки*, и да је Вуков фонолошки правопис увелико примјењиван (што показује и ексцерпирана грађа). Такође,

извјесна одступања, условљена локалним говором и у *Зети* су примјетна, што ћемо видјети и при анализи корпуса.

Незаобилазна личност у културно-историјској слици Црне Горе с краја 19. вијека свакако је и Лазар Томановић, уредник годишњака *Грлица* који је излазио у вријеме кнеза Николе.

Лазар Томановић (1845–1932) је рођен у Лепетанима, у Боки которској. У Новом Саду је похађао гимназију, а студирао у Пешти и Грацу, гдје је завршио право и докторирао (Лукетић, 1978, стр. 187). Био је члан Уједињене омладине српске, а „ангажованост у борби за национална права и уједињење наших народа, са јасном и досљедном антиаустријском оријентацијом, донијела му је велику популарност у Боки Которској и шире“ (Лукетић, 1978, стр. 187). Обављао је значајне улоге у књижевном, научном и политичком животу Црне Горе, а био је и пручавалац и тумач „историјских и дипломатских дјеловања на границама и у управи Његошеве државе“ (Суботић, 1982, стр. 71). У Далматинском сабору је биран за посланика Боке, а на Цетињу се настанио на позив владе и ту се истакао у вршењу бројних државних и политичких улога, али и као сарадник неких листова. Између осталог, обављао је функцију секретара Сената, био је министар правде, предсједник Великог суда, предсједник Министарског савјета, као и министар иностраних послова (Лукетић, 1978, стр. 187). Велики је допринос дао и на подручју развоја новинарства, публицистике и књижевности. Његова непотпуна библиографија броји више од 300 јединица (Лукетић, 1978, стр. 187).

У краткој биографији Лукетић не помиње важну улогу Задарског православног училишта у Томановићевом образовању. „Овај бокељски Вуковац, још од ђачких дана (1866. г.), као питомац српског православног Сјеменишта у Задру укључује се у покрет Уједињене омладине српске и проширује рад ђачких дружина на литерарно упознавање српске књижевности и вежбање у српском језику и на Шибеник, Скрадин, Котор и Будву. Једини Текелијанумски стипендиста са територије која није обухватала 'Краљевину Угарску', Л. Томановић, седмошколац са Задра, са 23. године добија дозволу управних органа Матице српске да само он, због непознавања мађарског језика, полаже испит зрелости у Новом Саду и изузетно студира права у Грацу“ (Ј. Суботић, 1984, стр. 317, 318). Како смо већ поменули у овом православном училишту у то вријеме

био је забрањен Вуков правопис. Међутим, и међу тадашњим предавачима било је изузетака, а полазници Задарске богословије су кријући читали Вукове књиге. О овоме је писао и сам Томановић: „гимназисти /нису/ смјели прихватити јоту од катихете /Н. Вујиновића/ који нам је до по сата диктирао лекције, а друго по сата нас је катихетизирао о Српству – додавши да су ученици у семинарији, гдје је и он живио – били већ подијељени у двије партије, премда смо кријући и од богословаца јоту употребљавали у приватним писмима“ (Томановић, 1926, стр. 103, цитирано код Пекић, 2011, стр. 240). Још док је „припадао задарско-далматинском језичком кругу“ Томановић је почео да стиче искуства у области публицистике, као уредник и као дописник. Уређивао је са Иваном Данилом *Прилог уз Народни лист*, а био је дописник новосадске *Заставе*, венецијанског дневника *II Тетро*, задарског *Српског листа*, као и задарског *Вука* (Ј. Суботић, 1984, стр. 318). Осим наведених листова забиљежена је његова сарадња и у *Бранковом колу*, *Јавору*, *Стражилову*, *Дубровнику*, *Српској зори*, *Србобрану*, *Српском гласу*, а познати су и његови дописи за цетињске часописе *Црногорац* и *Глас Црногорца*. Након доласка у Црну Гору „проширује сарадњу у многим листовима и часописима и уређује неколико публикација“ (Лукетић, 1978, стр. 187, 188). Уређивао је *Нову Зету*, годишњак *Грлицу* (1889–1893, 1897), а неко вријеме и *Глас Црногорца*. Такође, познати су и научни и публицистички радови које је издао као посебна дјела, а најзапаженија је његова монографија посвећена Његошу. То је и најобимније Томановићево дјело и синтеза његовог „књижевнојезичког стваралаштва“ (Лукетић, 1978, стр. 188, 189; Суботић 1986: 58).

Осим доминантног утицаја Јована Павловића у вези са утврђивањем заједничке књижевнојезичке норме у Црној Гори, свакако је снажан траг оставио и Лазар Томановић. Он је први јавно (на страницама *Црногорке*) покренуо пријатељску полемику са Павловићем поводом правописа и „уопште писаног израза у јавним гласилима Књажевине“ (Суботић, 1982, стр. 72). О овој полемици ћемо детаљније писати нешто касније, а овдје ћемо указати само на кључне ставке како бисмо имали ширу историјскојезичку слику Црне Горе тог времена. Наиме, и Павловић и Томановић су били вуковци само што су имали различита схватања о томе како одређене дијалекатске форме уједначити са Вуковим стандардом.

Томановић „је проблем кодификације гласовних промјена повезивао са примјеном неограниченог фонолошког начела (’потпуна еуфонија’): *како изговараш – тако тиши*. Павловић се, у спровођењу Вуковог фонолошког начела, задржавао на одређеним ограничењима“ (Суботић, 1982, стр. 77). Касније је и сам Томановић одустао од потпуне еуфоније, што потврђују и ексцерпирана грађа из *Грлице*, коју је уређивао, а што наводи и Јелисавета Суботић (1982) при анализи његове монографије о Његошу (стр. 77). Овдје је важно навести и још једно његово виђење у вези са постизањем јединственог књижевног језика. Крајем осамдесетих година 19. вијека у прилозима часописа *Нова Зета* (чији је био уредник), Томановић је истакао да су за постизање јединства у књижевности неопходни „фонетски правопис и ијекавски изговор. У том циљу писао је о томе како су и Хрвати уважавали Вукова начела ’од како су почели присвајати језик дубровачко-далматинских списатеља и српских народних умотворина, слиједећи науку Вукову, Даничићеву и Будманијеву’, те да су прихватили штокавштину ’и сада хоће да приме фонетички правопис’. Пошто су у истом циљу икавци прихватили ијекавштину а ијекавци ’напуштају добар дио свога слаткога изговора’, дужност је екаваца да повуку нов потез – да прихвате ијекавски изговор. Тај закасњели потез за напуштање екавског изговора [...] настао четврт вијека послје Вукове смрти, у вријеме кад су два изговора у једном језику ухватила дубоког коријена [...] остао је без икаквог одзива у научној јавности“ (Шуковић, 1987, стр. 46).

Веома су значајна и његова схватања у вези са питањима српског и хрватског језика и његово поимање самих термина Хрват и Србин. Ту је он заступао такође ставове сличне Вуковим: „закон и вјера може се промијенити, а род и језик никада“ (Томановић, 1889, стр. 3 цитирано код Ј. Суботић, 1984, стр. 318). У вези са овим историчар Никола Жутић наводи:

Томановић је стално истицао да је српски народ раскомадан ’на толико страна да ни пољски народ није грозније’. Међутим, јединство српског народа опстајало је ’чврстом свезом једнога истовјетнога језика’: „Ја сам био у Сријему, Бачкој, Банату и Шумадији; путовао сам кроз Далмацију, Црну Гору и Херцеговину; говорио сам са Бошњацима и Личанима: и свуда сам нашао један истовјетни језик. Само што неке групе изговарају лијепо, неке липо, неке лепо итд, у томе је сва разлика! Кад се састане Далматинац, Бошњак, Црногорац, Шумадинац и Бачванин најпростији, они се разговарају

као да су се у једном селу родили и подхранили. Таквога јединства језичкога на оволиком простору не знам имали иједно племе у словенству, али знам да га нема ни њемачки ни италијански народ. Овијем истијем језиком писали су дубровачки пјесници, писао је Качић и испјеване су народне пјесме које нам данас служе, као образац како ваља писати. Друкчије, све што се боље усавршава наш књижевни језик, све се више истовјетује језику што се чује по народу од Скадра до Задра и Будима. Или ти, наш књижевни језик и језик народни један је исти, што опет ни један народ нема. У Словенству, у науци овај језик и језик народни један је исти, што опет ни један народ нема. (Томановић, 1886, цитирано код Жутић, 2007. Преузето 9. 8. 2018. са http://www.svevlad.org.rs/srbistika/zutic_vatikanisrpski.html).

Жутић даље истиче да је Лазар Томановић наводио да „српски језик зовемо и 'хрватским' али да тај назив није тачан“. Он појашњава да Андрија Качић није писао на хрватским језиком, јер да јесте ми га данас не бисмо разумјели „ као што не разумијемо што се писло хрватскијем прије педесет година, и што данас зборе острвљани од Задра до Сењске ријеке и становници око Загреба и Крижевца. Хрвати су почели тек од Гаја мало по мало присвајати наш језик у књижевности...“ (Томановић, 1886, цитирано код Жутић, 2007. Преузето 9. 8. 2018. са http://www.svevlad.org.rs/srbistika/zutic_vatikanisrpski.html). Свакако ставови Лазара Томановића о језику и политици, као и о језичкој политици захтијевају једну свеобухватнију анализу, а ми смо овдје покушали представити само кратак исјечак како бисмо имали комплетнији увид у ситуацију у тадашњој Црној Гори у погледу нормирања српског књижевног језика.

Овај кратак пресјек о 19. вијеку и утицају „извањаца“ у развоју публицистике, новинарства, просвјете и уопште културе у Црној Гори, а самим тим и уједначавања у погледу нормирања књижевног језика показује да је тај процес ишао спонтано, без већих препрека у погледу усвајања вуковско-даничићевског принципа иако су постојала извјесна колебања и недоумице у погледу уједначавања народних говора тадашње Црне Горе, Херцеговине и приморја са општом нормом заједничког књижевног језика.

Након прегледања обимног корпуса, можемо се сагласити са оним што налазимо и у литератури о животу и раду врлих прегалаца на пољу развоја књижевности, штампе и књижевног језика у 19. вијека на простору данашње, а и тадашње Црне Горе, тј. интелектуалаца који су уређивали цетињске алманах-годишњаке и недјељнике (уврштене у наш корпус), осим широког образовања које су посједовали, заједничко им је и то што су им свима били блиски ставови

Вука С. Караџића о књижевном језику и правопису српског језика, тј. били су вуковци. У гласилима која су уређивали (од *Црногорца* надаље) добрим дијелом су примјењивана Вукова правила за јужно нарјечје (овдје не рачунамо Милаковићеву *Грлицу* и Сундечићев *Орлић*, који у основи имају народни језик али правопис је морфонолошки, а у *Грлицу* графија није вуковска). Текстови су већином ијекавски, засновани на говорима источнохерцеговачког типа уз извјесна фонолошка, морфолошка и лексичка одступања условљена или образовањем и звањем уредника-сарадника (ово нарочито у Милаковићевој *Грлицу*) или пак дијалекатском базом самог аутора текста.

4. Структура рада – истраживачки програм и методолошки приступ

Овакве теме намећу традиционални методолошки приступ који подразумијева ексцерпцију грађе, селекцију и класификацију репрезентативних примјера, анализу и компарацију са оним говорним подручјима из којих су били сарадници часописа, као и компарацију са стањем у Вуковом језику и са стањем у стандардном језику. Језик наведених часописа изучаваћемо са синхронијског и дијахронијског аспекта како бисмо дошли до што објективнијих и прецизнијих закључака. Пажњу ћемо посветити сљедећим језичким нивоима – графичкој и правопису, гласовном систему (фонолошкој и морфонолошкој проблематици), морфологији и неким питањима из морфосинтаксе.

1. У поглављу *Графија* осврнућемо се на графематски систем Милаковићеве *Грлице*. Однос графема и фонема у *Грлицу* биће у средишту нашег истраживања будући да једино у овом годишњаку (у односу на остатак корпуса) графија не одговара Вуковом графичком стандарду.

2. У поглављу *Правопис* описаћемо сљедеће ортографске појаве: писање самогласника, писање сугласника, веза префикса и коријенске/лексичке морфеме, веза коријенске/лексичке морфеме и суфикса, састављено и растављено писање ријечи, удвојено писање вокала и консонаната, скраћивање ријечи, писање великог и малог слова, употреба апострофа.

3. У III поглављу биће представљен гласовни систем и то сљедећи сегменти: континуанти полугласника (вокали *а*, *е*, примјери чувања

полугласника), континуанти старог вокала *jam* (рефлекс дугог *jama*, рефлекс кратког *jata*, примјери чувања *jama*), асимилација и контракција, губљење вокала, покретни самогласници, сугласник *x*; сугласник *ϕ*, једначење сугласника, дисимилација консонантских група, јотовање, као и друге гласовне алтернације и супстиције.

4. Што се тиче морфолошких особина, обухватићемо однос дијалекатског према општим процесима у историји српског језика: именице (добивање нових наставака, задржавање старих, прерасподјела и комбинација старих и нових наставачких морфема); замјенице (личне замјенице и повратна замјеница, присвојне, показне, неодређене, одричне, опште, упитне – однос тврде и меке варијанте); придјиви (неодређени придјивски вид, одређени придјивски вид, поређење придјева) бројеви (промјенљивост и непромјенљивост бројева); глаголске облике (презент, помоћни глаголи, инфинитив, аорист, перфекат, имперфекат, футур, потенцијал, глаголски прилози, глаголски придјиви) и непромјенљиве ријечи.

5. Радом ће бити обухваћени и неки значајнији и интересантнији морфосинтаксички проблеми. Ту, прије свега, мислимо на употребу различитих падежних и предлошко-падежних конструкција за исказивање просторних односа, потом узрочно-циљну семантичку вриједност и употребу предлога *због* и *ради*, као и употребу инфинитива у односу на конструкцију *да* + презент.

Покушаћемо да што потпуније и прецизније представимо карактеристике језика поменутих часописа, а самим тим и језик штампе у Црној Гори 19. вијека. Циљ нам је да језик ових часописа сагледамо у ширем контексту, вршићемо поређење са језиком писаца различитих периода, нарочито 19. вијека; потом ћемо пратити какав је однос дијалекатског и нормативног (с обзиром на то да је за овај период карактеристично прихватање Вукове реформе српског језика).

Језик цетињских годишњака и недјелника је засад само у фрагментима испитиван. Колико је нама познато, језик неких црногорских публикација објављених на Цетињу (тј. појединачна питања, углавном, из домена развоја књижевног језика у Црној Гори у 19. вијеку) био је предмет научног

интересовања у радовима Јелисавете Суботић²², Драга Ћупића²³, Бранислава Остојића²⁴ и Радивоја Шуковића²⁵. Када је ријеч о утицају штампе на стандардизацију српског језика у Црној Гори, претежно се прибјегавало уопштеним оцјенама које су се односиле на спровођење Вуковог правописа и графије, тј. хронолошки се пратило смјењивање једног ортографијског проседеа другим, без дубље и детаљније анализе и осврта на дијалекатску базу ауторитета који су руководили тим часописима, без ширег осврта на њихово поријекло, образовање, језичке и друштвено-политичке ставове због којих су се обрели у Црној Гори тих година и, заједно са цетињским владикама, бавили се уређивачком политиком у цетињским годишњацима и недјељницима. Према томе, надамо се да ће ово истраживање, уобличено у докторску дисертацију, употпунити слику развоја српског језика у Црној Гори 19. вијека.

---

22 Суботић, 1979, стр. 345–354; 1984, стр. 317–325; 1986а, стр. 97–103; 1988, стр. 157–176.

23 Ћупић, 1982, стр. 267–283.

24 Остојић, 1987, стр. 27–47, 2003.

25 Шуковић, 1980, 1987, стр. 37–47.

Марковића Кодера (Уп. Остојић, 1976, стр. 32; Милановић, 2013, стр. 60, 73). Б. Остојић за језик Петра I каже да то није била ни „чисто азбука црковна“ нити чисто „азбука грађанска“ (Остојић, 1976, стр. 32). У календарском дијелу *Грлице* нема графеме <ε>, али се зато јављају <ø>, <ν>²⁸ које се не могу сматрати равноправним у односу на остале графеме у систему. Иначе се ове двије графеме почињу губити из српске ћирилице почетком 19. вијека јер се грчко поријекло адаптираних лексема у овом случају показивало као ирелевантно. Њихова гласовна вриједност (графема <ø>, <ν>) могла се означити словенским графемама <т> и <и> (Милановић, 2013, стр. 52). Такође, веома ријетко се јавља и <э>, које је одлика грађанске ћирилице.

Стриктну фонолошку вриједност имају сљедеће графематске јединице <а>, <б>, <в>, <г>, <д>, <ђ>, <е>, <ж>, <з>, <и>, <й>, <к>, <л>, <м>, <н>, <о>, <п>, <р>, <с>, <т>, <ћ>, <у>, <ф>, <х>, <ц>, <ч>, <џ>, <ш>. Графеме <і> и <ѵі> јављају се као алогографи графеме <и>, с тим што се <ѵі> у прва два издања ријетко користи. Графематском ознаком <ε> обиљежава се гласовна вриједност <је>. Графеме <ю> и <я> у цетињском алманаху имају двије функције а) означавају гласовне секвенце *ју* и *ја*; б) а уколико су испред њих писане графеме <л> и <н>, онда <лю>, <ля>, <ню>, <ня> означавају секвенце */љу/*, */ља/*, */њу/*, */ња/*. У Милаковићевој *Грлици јат* је писано у позицији гдје му је по етимологији мјесто (мада недосљедно)²⁹, као и у комбинацији са <л> и <н> [типа *неволѣ* (Г., 1839, 78) *крштенѣ* (Г., 1835, 53)], гдје је означавало секвенце */ље/* и */ње/*. <Б> и <ѵ> нису имали никакву фонолошку вриједност, већ су обављали изразито ортографску функцију. Битно је истаћи да је дебело *јер* писано само у посљедња два издања. У претходним издањима јавља се само спорадично, у текстовима писаним руским, односно рускословенским језиком, као и у одјелјку РОДОСЛОВІЕ, гдје се описује родослов руске царске породице. Танко *јер* писано је углавном иза <л> и <н> и у том случају графематске ознаке <лѵ>, <нѵ> обиљежавале су гласовне вриједности

---

28 Када је Орфелин 1776. године израдио своје *Прописе*, приручник за учење основне писмености, у школама и у свакодневној употреби „завладао је писани тип грађанске ћирилице. Она је за разлику од црквене ћирилице имала мањи број слова. Зато се у *Прописима* у азбучној таблици не налази девет слова *ѡ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ, ѣ* док су слова *ѣ, ѣ, ѣ* удвојено написана и означена као грчка. Ново је у таблици слово *э* које је одлика само грађанске ћирилице“ (Ђорђевић, 1990, стр. 196).

29 О овоме ћемо детаљније говорити касније у поглављу о рефлексима *јата*.

/љ/ и /њ/. У издањима из 1838. и 1839. године танко *јер* ријетко се пише на крају ријечи [*крвожећ* (Г., 1839, 87), *іош* (Г., 1839, 87)], *јер* у тој позицији преовладава употреба дебелог *јер*.

Почетком 19. в. интензивније се појављују различити, експлицитно или имлицитно дати, предлози за физиономију будуће српске ћирилице. Неретко је инвентар графема у тим предложеним моделима зависио управо од концепције књижевног језика за који се аутор залагао, што се најдиректније одразило на судбину графема: <ѣ>, <ф>, <х>, <ц> и <щ>.

Судбина осталих 'спорних' графема (*јерова*, графема <й>, <я> или <ю>, графема за обележавање меких /ј/, /ћ/, /љ/ и /њ/, специфичних графема наслеђених из грчког алфабета и сл) зависила је неупоредиво више од избора ортографског проседеа него од концепције књижевног језика, будући да је статус одговарајућих фонема неспоран у књижевном језику (Милановић, 2013, стр. 47).

У даљем тексту посветићемо више пажње односу фонема и графема у ситуацијама у којима стање не одговара данашњем, ослоњеном на Вуков граfiјски стандард да бисмо добили што потпунију слику о развоју граfiје и граfiјске праксе у цетињској штампи тридесетих година 19. вијека.

2. Фонема /a/

2.1. Фонема /a/ означава се углавном графемом <a>. Међутим, у позицији иза меких /ј/, /љ/, /њ/³⁰ користи се графема <я>, тј. у секвенцама /ја/, /ља/, /ња/ [*братимляху* (Г., 1835, 106), *Босњаци* (Г., 1836, 49)]. „Оваква решења у складу су са ортографском праксом у првим деценијама 19. века“ (Милановић, 2014, стр. 34). Овакав начин писања јавља се и у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 54).

2.2. Графемом <я> обиљежава се секвенца /ја/ [*покаянѣм* (Г., 1835, 59), *баря к* (Г., 1836, 77)]. Када је /a/ долазило иза графеме <i>, тј. у секвенци /ија/, онда је то у већини случајева обиљежавано са <ія> [*окоужія* (Г., 1839, 35), *оружія* (Г., 1837, 98, 117)] или рјеђе са <иа> [*Парохіане* (Г., 1839, 98), *приатна* (Г., 1838, 65)]. Секвенца <иа> најчешће се употребљавала у ријечима грчког поријекла и то углавном у календарском дијелу *Грлице* [*Малахія* (Г., 1835, 5), *Евтихія* (Г., 1835,

---

30 Фонеме /ј/, /љ/, /њ/ су се различито означавале у *Грлици* (1835–1839), о чему ће бити ријечи касније.

8)]. Изван календарског дијела очите су одређене недоследности, тј. у оквиру једне исте лексеме срећу се различита рјешења и то у истом издању и на истој страни *Христіана* (Г., 1839, 35), *Христіяна* (Г., 1839, 35). Оваква конкурентна графематска рјешења примијењена су и у језику Ђорђа Марковића Кодера, а јављају се и код других писаца 19. вијека (Милановић, 2013, стр. 74).

2.3. Овдје треба поменути и именице */начелник/* и */начелство/*, које су у Милаковићевој *Грлици* писане у складу са руском, односно рускословенском праксом:

началством (Г., 1835, 53, 64), *началника* (Г., 1835, 56), *началства* (Г., 1835, 65), *началник* (Г., 1837, 41).

Овакво стање је и у језику Петра I који ову лексему пише „према руском *началникъ*, гдје је стари назал *ж* иза непчаника *ч* прешао у *а* [...]. Те облике налазимо и код Његоша, а могу се чути и у разговорном језику, што је несумњиво поријеклом из административног језика“ (Остојић, 1976, стр. 74). Вук ову лексему биљежи само „у облику у коме се она данас налази у нашем књижевном језику“, међутим, то „не мора значити да она у његово време није постојала у говорном језику, бар у неким областим, и са руским фонетизмом“ (Кашић, 1968, стр. 38).

Иначе, у осталим случајевима као континуант старог назала предњег реда по правилу се јавља вокал <e>.

3. Фонема /e/ и графема <ѣ>

3.1. Фонема /e/ у *Грлици* се обиљежава трима графемама <e>, <ѣ> и <ѣ>. Најчешћа графематска реализација ове фонеме је <ѣ> и типична је за три позиције:

- а) досљедни континуант етимолошког вокала /e/;
- б) досљедни континуант назала предњег реда;
- в) спорадични континуант *јата* иза консонаната.

3.2. Графемом <ѣ> означава се гласовна вриједност /je/ и то:

- а) на почетку ријечи:

ѣст (Г., 1835, 47), *ѣдан* (Г., 1836, 67), *ѣдва* (Г., 1837, 81), *ѣданъ* (Г., 1838, 83), *ѣрь* (Г., 1839, 87);

б) и иза вокала:

спахіє (Г., 1835, 101), *Архієрейску* (Г., 1836, 42), *Христовієх* (Г., 1837, 87), *готовієхъ* (Г., 1838, 119), *стрієлахъ* (Г., 1839, 117), *Црногорскієх* (Г., 1836, 47), *штампаніє* (Г., 1836, 1), *Црнієм* (Г., 1837, 82), *даєм* (Г., 1835, 116), *продає* (Г., 1838, 64), *потврђує* (Г., 1838, 62), *очекує* (Г., 1836, 71).

3.3. Међутим, постоје и случајеви у којима се као графематска ознака секвенце /je/ иза вокала употребљава и графема <e>:

юначкиєхъ (Г., 1836, 128), *златниєхъ* (Г., 1837, 100), *ониєхъ* (Г., 1839, 1), *ніє* (Г., 1837, 95), *блієдъ* (Г., 1839, 108), *толкує* (Г., 1837, 108).

3.4. Такође, срећу се и ријетки примјери у којима је секвенца /je/ означавана графемом <b>:

Приморъ (Г., 1836, 41).

3.5. Графема <b> пише се и на мјесту етимолошког *јата*:

снъгъ (Г., 1838, 23), *блди* (Г., 1839, 79), *лѣкъ* (Г., 1836, 115).

3.6. У позицији иза палатала *љ* и *њ*, у секвенцема /ље/, /ње/ вокал /e/ досљедно је обиљежаван графемом <b>:

учєнъ (Г., 1835, 46), *погублѣне* (Г., 1836, 48).

3.7. У цетињском алманаху неуједначен је начин писања рефлекса дугог *јата* иза /л/ и /н/. Наспрам континуаната старог дугог вокала *јат* забиљежили смо облике са *јатом*, затим облике са <e> и са <іє>:

<л>, <н> + <љ>: *слѣнцима* (Г., 1837, 101), *лѣно* (Г., 1838, 24);
<л>, <н> + <е>: *нанєла* (Г., 1837, 121), *донєће* (Г., 1838, 68), *прєблєди* (Г., 1839, 103);
<л>, <н> + <іє>: *занієла* (Г., 1837, 124), *лієпу* (Г., 1838, 111).

3.8. Кад су у питању рефлекси кратког *јата* послѣје сонаната /л/ и /н/³¹, у нашој грађи преовладавају примјери у којима је *јат* писано након ових графема:

<л> + <љ>: *желѣли* (Г., 1835, 70), *пролѣћа* (Г., 1836, 38), *уболѣла* (Г., 1837, 80), *лѣто* (Г., 1838, 21), *солохлѣбникъ* (Г., 1839, 50).

Ријетки су примјери у којима је у овој позицији писано <іє> или <е>:

найлієтше(а) (Г., 1837, 105, 115), *найлієтши* (Г., 1837, 95);
Лєшкопольци (Г., 1835, 104), *пролеће* (Г., 1837, 103).

---

³¹ У поглављу о рефлексима *јата* и о јотовану говорићемо о гласовној реализацији наведених графематских обиљежја.

3.9. Групу /сл/ + /б/ налазимо у великом броју примјера и досљедно је писана са *јатом*:

Слѣдуюће (Г., 1835, 57), *послѣдня* (Г., 1836, 6, 21), *наслѣдница* (Г., 1837, 29), *послѣдна* (Г., 1838, 22), *наслѣднимъ* (Г., 1839, 29).

Проблеми у вези са изговарањем графеме *јат* нису од значаја за графематску анализу, па о том проблему нећемо говорити овом приликом.

4. Фонема /u/

4.1. У Милаковићевој *Грлици* постоји пет графематских реализација фонеме /u/. Устаљена реализација ове фонеме је графема <u>, а користе се још и <i>, <vi>, <viy>, <iy>³². У складу са „графичком праксом у преддуковском периоду“ (Милановић, 2014, стр. 37), употреба једног од алогографа графеме <u> условљена је позицијом у ријечи и граматичком категоријом ријечи.

4.2. Графемом <u> обиљежава се

а) континуант етимолошког /u/

б) недосљедно етимолошко /vi/.

4.3. Други по фреквенцији начин обиљежавања фонеме /u/ јесте помоћу графеме <i>, што „одговара стању у преддуковској епохи“ (Милановић, 2014, стр. 37). Овај знак се пише у неколико позиција:

а) „испред *є*, *ю* и *я*, тј. испред фонема које у свом саставу имају *јоту*“ (Ћупић, 1982, стр. 270);

<ie>³³: *подкрѣпленіє* (Г., 1835, 44), *напрієд* (Г., 1836, 40), *ніє* (Г., 1838, 79), *сношеніє* (Г., 1839, 61);

<iю>: *піюћи* (Г., 1835, 44), *Карадаглію* (Г., 1836, 87), *свію* (Г., 1837, 40) *сакрію* (Г., 1838, 40) *Далмацію* (Г., 1839, 62);

<iя>: *піяху* (Г., 1835, 85), *савіяти* (Г., 1836, 89), *непріятельске* (Г., 1837, 38), *Венеціянске* (Г., 1838, 59), *непріятель* (Г., 1839, 94);

б) испред /o/³⁴ гдје означава фонему /u/:

---

32 У *Грлици* из 1839. године забиљежили смо и примјере са графемом *й* у гласовној вриједности *и*: *зайста* (Г., 1839, 110), *зайста* (Г., 1839, 87).

33 Гласовна вриједност *ије* у ријетким примјерима обиљежавана је и са *ие/іе*: *задобіє* (Г., 1837, 102), *убієшъ* (Г., 1837, 112), *любкіє* (Г., 1837, 115), *ніє* (Г., 1839, 103), *чіє* (Г., 1839, 112).

34 Има ријетких примјера и са *ио* *ходио* (Г., 1837, 97), *фалио* (Г., 1839, 91).

бесѣдио (Г., 1835, 108), *пушитіо* (Г., 1836, 67), *осѣтіо* (Г., 1837, 111),
прихватіо (Г., 1838, 98), *сохраніо* (Г., 1839, 97);

или се пак графематском ознаком <io> обиљежава гласовна вриједност
/ujɔ/:

Арбаніом (Г., 1835, 54); *Спахіом* (Г., 1836, 101).

Графема <i> означава и фонему /j/ на почетку ријечи и у интервокалном
положају:

іоі (Г., 1835, 108), *коіоі* (Г., 1835, 46), *моіом* (Г., 1835, 87), *іошт* (Г.,
1836, 55), *своіом* (Г., 1836, 41), *іоі* (Г., 1836, 95), *іопета* (Г., 1837, 77), *іошь*
(Г., 1837, 104), *коіоі* (Г., 1837, 41), *іоштъ* (Г., 1838, 20), *іоі* (Г., 1838, 80),
коіоі (Г., 1838, 86), *коіоі* (Г., 1839, 77), *іошь* (Г., 1839, 106), *моіомъ* (Г., 1839,
112), *моіоі* (Г., 1839, 97).

У календарском дијелу *Грлице* у именима грчког поријекла долази до
колебања графема <u> и <i>:

Квиріна (Г., 1835, 11), *Тімоѡеа* (Г., 1835, 12), *Нікифора* (Г., 1836, 12),
Висаріона (Г., 1836, 12), *Філіпа* (Г., 1836, 11), *Целестіна* (Г., 1837, 9),
Герасіма (Г., 1837, 8), *Квиріна* (Г., 1837, 9), *Бенедикта* (Г., 1837, 9), *Матилди*
(Г., 1837, 9), *Бенедикта* (Г., 1838, 9), *Фридеріка* (Г., 1838, 8), *Вікторія* (Г.,
1838, 9), *Епіфанія* (Г., 1839, 9), *Нікитъ* (Г., 1839, 9), *Максіма* (Г., 1839, 9),
Сідонія (Г., 1839, 10).

4.4. Трећа графематска реализација фонеме /u/ јесте графема <ьi>, што је
такође у складу са ортографском традицијом (Милановић, 2014, стр. 39). Битно је
нагласити да „од свих писаца преддуковске епохе графему *јери* није користио
само Е. Јанковић“ (Милановић, 2014, стр. 39). У првом цетињском алманаху ова
графема није једнако писана у свим издањима. У првом издању, из 1835. године,
јери је писано у календарском дијелу и на крају у одломку из драме Симе
Милутиновића *ДИЈКА ЦРНОГОРСКА*. У осталом дијелу забиљежили смо свега
два примјера која је написао уредник Милаковић – један у предговору
[Црносвѣикъ] и један у фусноти [*бъити* (Г., 1835, 58)]. У издању из 1836. ова
графема се јавља при крају, у приповијетки Георгија Николајевића *Милос*
Цветић, мада није ни ту досљедно писана. И у издању из 1837. *јери* се јавља
недосљедно пред крај, и то почевши од приповијетке *Изисъ и Тура* (аутор је
такође Г. Николајевић). У посљедња два издања, по повратку Милаковића из
Русије, у *Грлици* се графема <ьi> пише од самог почетка, такође недосљедно.

У календарском дијелу срећемо је у називима празника, тј. у дат. и лок. именица које означавају властита женска имена, а лексеме су углавном грчког поријекла:

Теодоры (Г., 1835, 15) *Харитиньы* (Г., 1835, 16), *Јулиттьы* (Г., 1836, 13), *Христиньы* (Г., 1836, 13), *Катериньы* (Г., 1837, 8), *Татіаньы* (Г., 1837, 7), *Никетьы* (Г., 1838, 9), *Катериньы* (Г., 1838, 8), *Региньы* (Г., 1839, 13), *Христиньы* (Г., 1839, 11);

али *Вероники* (Г., 1837, 7).

Графема *јери* најчешће је писана у различитим облицима глагола */бити/*, а садрже је и замјенице, придјевни, поједине именице, бројеви и поједини глаголи.

Писана је у коријену ријечи, али и у наставцима за облик:

а) глаголи: *бѣю* (Г., 1836, 112), *бѣти* (Г., 1836, 113), *бѣю* (Г., 1836, 115), *небѣ* (Г., 1836, 126), *бѣла* (Г., 1836, 129), *бѣю* (Г., 1837, 103), *бѣла* (Г., 1838, 54), *бѣће* (Г., 1839, 4), *бѣли* (Г., 1839, 56), *изѣшла* (Г., 1839, 61);

б) именице: *мѣшлѣна* (Г., 1836, 127), *сѣне* (Г., 1836, 128), *умовѣ* (Г., 1836, 125), *Грлицьы* (Г., 1838, 1), *Босняцьы* (Г., 1838, 72), *езьѣка* (Г., 1838, 87), *хипохондрицьы* (Г., 1838, 89), *рѣбу* (Г., 1838, 67), *Црногорцьы*, *Приморцьы* (Г., 1838, 38), *медицьѣну* (Г., 1839, 48), *Млетцьѣма* (Г., 1839, 51), *езьѣкъ* (Г., 1839, 50), *Турцьы* (Г., 1839, 61), *манастѣрь* (Г., 1839, 80), *вѣсини* (Г., 1839, 83), *рѣболова* (Г., 1839, 81);

в) придјевни: *мртвѣ* (Г., 1838, 39), *разнѣ майстора* (Г., 1838, 68), *вѣсоки и голѣ* (Г., 1838, 77), *храбрѣ Войвода* (Г., 1838, 43), *лахкомыслени* (Г., 1838, 92), *бѣвѣша* (Г., 1839, 46), *южнѣма* (Г., 1839, 70), *одѣ осталѣ* (Г., 1839, 73);

г) замјенице: *Вѣ* (Г., 1836, 112), *тѣ* (Г., 1836, 120), *Мѣ* (Г., 1837, 105), *Тѣ* (Г., 1837, 103), *између овѣ зидова* (Г., 1838, 75), *овѣ* (Г., 1839, 66), *каквѣмѣ* (Г., 1838, 58), *тѣ* (Г., 1839, 118);

д) бројеви: *четѣри* (Г., 1838, 58).

У свим наведеним категоријама графема *јери* је недоследно писана, јер се срећу и варијанте са графемом *<и>*:

Би (Г., 1836, 114), *ти* (Г., 1836, 120)/ *би* (Г., 1836, 48), *би* (Г., 1836, 54), *ти* (Г., 1836, 67), *бити* (Г., 1836, 79), *бити* (Г., 1837, 79), *би* (Г., 1837, 99), *били* (Г., 1837, 100), *ти* (Г., 1837, 107), *изванѣ Црногорски врата* (Г., 1838, 76), *Бокельски* (Г., 1838, 78), *принуђени* (Г., 1839, 56), *одѣ Дубровачки Поета* (Г., 1839, 55), *Дубровчанѣма*, *Дубровчанѣ* (Г., 1839, 59), *Цавтаћани* (Г., 1839, 77), *храбри* (Г., 1839, 89), *други* (Г., 1839, 91), *силни* (Г., 1839, 112).

О колебању између */јери/* и */и/* најбоље свједочи и дио реченице у издању из 1838. године:

бранѣцини, зубатцьѣ, цѣполи (Г., 1838, 66).

4.5. У издању из 1835. и 1837. године диграфи <ьій> и <іі> нису коришћени, а у издању из 1836. године забиљежили смо само један примјер и то у фрагменту из драме Симе Милутиновића Сарајлије *ДИЈКА ЦРНОГОРСКА* [*имамъ ка осталій люди* (Г., 1836, 127)]. У посљедња два издања Милаковићеве *Грлице* диграфи <ьій> и >іі> јављају се у финалној позицији у појединим граматичким категоријама. Диграф <іі> срећемо у свим издањима овог цетињског алманаха, при чему се њиме обиљежава гласовна вриједност /iju/ [*Нахиі* (Г., 1835, 41), *епархиі* (Г., 1836, 50), *храбриі* (Г., 1837, 118), *Холландіі* (Г., 1838, 29), *похити маміі* (Г., 1838, 110), *Божіі* (Г., 1838, 113), *найхрабриімъ* (Г., 1839, 90)]³⁵; или пак ријетко означава секвенца /uj/³⁶ [*Балтіиского* (Г., 1835, 79)].

Диграфи <іі> и <іі> користе се напоредо и у генитиву множине енклитичког облика личне замјенице /они/:

ако іі има (Г., 1835, 43), *даде іі затворити* (Г., 1836, 41), *молећи іі* (Г., 1838, 56);
кад іі угледа (Г., 1837, 100), *дайте ми іі* (Г., 1839, 104).

Осим што је писањем ових диграфа спријечена појава хомофона на нивоу морфографематике, диграф <іі/іі> има дистинктивну функцију и на лексичком нивоу. У нашем алманаху саставни везник /u/ обиљежава се графемом <u>, док се енклитички облик личне замјенице трећег лица множине у генитиву и акузативу, добијен губљењем финалног /x/, обиљежава диграфом <іі/іі>. Овакво обиљежавање карактеристично је за поједине писце који припадају истој епохи као и наш алманах (Милановић, 2014, стр. 46). И Вук Караџић (1969) у *Даници* за 1826. годину наводи два фонетска облика ове замјенице – примарно /u/ и секундарно /ju/, које је дато у загради (стр. 66). Милановић појашњава да је овај други облик позиционо условљен и секундаран јер се развио у енклизи, од /u/. Такође, Хацић је оставио напомену о изговору <іі> као <u> (Суботић, 1989, стр. 20). Ћупић (1982) у раду о Милаковићевом језику у *Грлици* наводи да <і> „*испред и које је Гпл. од замј. они* [...] изгледа, има вриједност *ј* или *јі*“ (стр. 271).

Диграфи <ьій> и <іі> писани су у слjedeћим категоријама:

³⁵ Пронашли смо и један примјер са <іі>: *Србиі* (Г., 1839, 40).

³⁶ Ова гласовна вриједност се скоро досљедно обиљежава са <іі> : *хатче бедевііче* (Г., 1838, 116), *нашъ Хораціі* (2).

а) у генитиву множине именице /људи/:

ко се годъ одриче поштены людій (Г., 1838, 70), *къ задовольству любопытны людій* (Г., 1838, 89), *са свои неколико вѣрны людій* (Г., 1839, 60);

б) номинативу једине и множине придјева м. рода одређеног вида (и акузатив придјева одређеног вида који означава неживо):

моћи ће кои ученый Србинъ (Г., 1838, 2), *пуный мѣсець* (Г., 1838, 6), *у заливъ Которскій* (Г., 1838, 42), *Какавъ великый* (Г., 1838, 79), *Ту є бѣо старый Римскій градъ* (Г., 1838, 80), *свѣтли се старый богатый градъ* (Г., 1838, 91), *Римскій календаръ* (Г., 1839, 4), *Широкый путъ* (Г., 1839, 70), *Дечанскій* (Г., 1839, 81), *Каналъ Которскій* (Г., 1839, 64), *годишный данакъ* (Г., 1839, 62), *врховный судъ* (Г., 1839, 66), *унутрашный Државный трошакъ* (Г., 1839, 68), *данъ данашный* (Г., 1839, 80),

в) у номинативу редних бројева:

Мармонтъ првый удари (Г., 1838, 44);

г) у вокативу придјева мушког рода:

драгий побратиме (Г., 1838, 100).

Претпостављамо да се наведеним диграфима обиљежава дуги финални вокал /u/, који је настао фонетским путем „услед нестабилне артикулације полувокала /j/ иза сродног /и/: следиле су асимилација и контракција вокала, тј. [иј → иі → ии → дуго и]“ (Милановић, 2014, стр. 44). Сличан начин писања ових диграфа присутан је и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 44, 45, 46). Иначе, писање диграфа <ьій> и <иій> у номинативу, вокативу, као и у акузативу за неживо код придјевских замјеница и придјева мушког рода у одређеном виду српски писци су прихватили у складу са рускословенском нормом (Милановић, 2014, стр. 45). „Тако је створена графематска дистинкција у односу на множинске облике у којима ортографска норма и пракса намећу писање графеме <и>, иако и у облицима једине и у облицима множине постоји наставак за облик дуго <-и>“ (Милановић, 2014, стр. 45).

5. Фонема /j/

5.1. Описујући вокалски систем у *Грлици*, дотакли смо се и графематске реализације сонанта /j/, која је зависила од фонолошког контекста и положаја у ријечи. За обиљежавање ове фонеме најчешће је коришћена графема <иј>, и то:

а) у финалној позицији:

свој Црної гори (Г., 1835, 40), *дай* (Г., 1835, 46), *єдној* (Г., 1836, 49), *овај* (Г., 1836, 113), *тай* (Г., 1837, 41), *подај* (Г., 1837, 55), *свој Европи* (Г., 1838, 29), *бой* (Г., 1838, 43), *коіой* (Г., 1838, 51), *ньовой* (Г., 1838, 65), *край* (Г., 1839, 78), *тай, пугуй* (Г., 1839, 100), *немој* (Г., 1839, 108);

б) испред сугласника:

спокойне (Г., 1835, 48), *покойника* (Г., 1835, 83), *тайно* (Г., 1836, 66), *убойнога* (Г., 1836, 91), *прстойно* (Г., 1836, 111), *найважнія* (Г., 1837, 46), *хайдуга* (Г., 1837, 48), *найпре* (Г., 1838, 78), *Туйковићи* (Г., 1838, 82), *войске* (Г., 1838, 84), *майку* (Г., 1838, 97), *потайна* (Г., 1839, 108), *сяйне* (Г., 1839, 116), *найпре* (Г., 1839, 47) *смилуйте* (Г., 1839, 103).

5.2. У складу са традицијом сонант /j/ је обиљежаван и уз помоћ графеме <i> у иницијалној позицији испред вокала /o/ и у интервокалској позицији испред вокала /o/ (тачка 4.36).

5.3. Постоје још три графематске реализације ове фонеме које су условљене вокалским контекстом у иницијалној и интервокалској позицији, као и у позицији иза и испред консонанта. У зависности од наведених услова користиле су се још графеме <я> = /ja/ (тачка 2.2); <є> = /je/ (тачка 3.2); <ю> = /ju/.

Ријетки су примјери у којима је секвенца /je/ иза сугласника означавана *јатом*: *Приморѣ* (Г., 1836, 41).

У складу са ортографском праксом фонема, гласовна вриједност /ju/ обиљежавана је лигатуром <ю>, како у иницијалној позицији тако и у позицији послје вокала:

иницијално <ю->: *јутром* (Г., 1835, 25), *Јуни* (Г., 1836, 23), *Јули* (Г., 1836, 24), *јуче* (Г., 1837, 116), *Јунија* (Г., 1838, 6), *Јуниј* (Г., 1838, 25), *Јулиј* (Г., 1838, 25), *Јуда* (Г., 1839, 56), *јужњима* (Г., 1839, 70);

<-аю(-)>: *махаюћи* (Г., 1835, 47), *краю* (Г., 1835, 48), *халакаю* (Г., 1836, 102), *Ѣехаю* (Г., 1836, 85), *фатаю* (Г., 1837, 68), *захватаю* (Г., 1838, 81), *имаю* (Г., 1838, 71), *употребљаваю* (Г., 1839, 46), *поремећаваю* (Г., 1839, 108);

<-яю>: *сподобляю* (Г., 1835, 131), *являю* (Г., 1835, 70), *заборавляю* (Г., 1836, 119), *справляю* (Г., 1836, 68), *являю* (Г., 1838, 56), *управляю* (Г., 1838, 59), *заборавляю* (Г., 1839, 88);

<-ію>: *милостію* (Г., 1835, 73, 77), *братолюбію* (Г., 1836, 108), *душеспасенію* (Г., 1837, 77), *радостію* (Г., 1838, 2), *Ненавистію* (Г., 1839, 40), *терпѣнію* (Г., 1839, 111);

<-ою>: *Утьхою* (Г., 1838, 2);

<-ую(-)>: *Слѣдуюће* (Г., 1835, 38), *цѣлуюћи* (Г., 1836, 69), *излећую* (Г., 1837, 136), *недѣлюю* (Г., 1838, 79), *слѣдуюћа* (Г., 1838, 84), *досаћую* (Г., 1839, 74).

Испред вокала /u/ фонема /j/ је, као и у језику Јована Суботића, репрезентована као <ϕ>:

<аи> → /аји/³⁷: *обичаи* (Г., 1835, 44);

<ии> → /ији/: (тачка 4.5);

<ои> → /оји/: *мои ситни* (Г., 1836, 111), *освоити* (Г., 1837, 44), *од кои* ε (Г., 1837, 38), *кои* (Г., 1839, 44), *своихъ* (Г., 1838, 106).

6. Фонема /љ/

6.1. У *Грлицу* није постојала посебна графема за означавање фонеме /љ/, већ су употребљавани диграфи <лъ>, <лѣ>, <ля>, <лю>, који су били позиционо условљени. Оваква графематска рјешења била су у складу са ортографском праксом (Милановић, 2014, стр. 56).

6.2. Диграф <лъ> писан је:

а) у финалној позицији у ријечи:

Краль (Г., 1835, 31), *Хрисовуль* (Г., 1835, 55), *жителъ* (Г., 1837, 128)
Краль (Г., 1839, 85), *Грбалъ* (Г., 1838, 84);

б) испред консонанта³⁸:

неђельни (Г., 1836, 74), *снисходительство* (Г., 1837, 108),
сущестительныя (Г., 1839, 47), *Лешкопольци* (Г., 1835, 104), *Бокельски* (Г., 1838, 78);

в) испред вокала /u/ и /o/:

*земљи*³⁹ (Г., 1835, 116, 118), *гордельиви* (Г., 1836, 112), *понеђельник* (Г., 1836, 6-2), *дебљи* (Г., 1837, 99), *измамљивати* (Г., 1838, 50), *Кишљиво* (Г., 1839, 23), *земљотисима* (Г., 1839, 81).

6.3. За обиљежавање гласовне вриједности /ља/ коришћен је диграф <ля>⁴⁰:

Управля (Г., 1835, 29), *изоставлям* (Г., 1835, 55), *земаля* (Г., 1836, 54),
Кчевляни (Г., 1837, 59), *поздравлям* (Г., 1837, 64), *скупляће* (Г., 1838, 19),
Римляана (Г., 1838, 81), *грмлявине* (Г., 1839, 90).

---

37 На исти начин је обиљежена и секвенца /аи/: *Михаила* (Г., 1836, 43), *Михаилъ* (Г., 1839, 28).

38 Међутим, забиљежили смо и два примјера у којима је у позицији испред сонанта /н/ фонема /љ/ означавана графемом <л> [*положителніе* (Г., 1835, 47), *предрасудителнонь* (Г., 1836, 120)].

39 У дативу и локативу именице /земља/ срећемо неколико примјера у којима се ова гласовна вриједност обиљежава графематском групом /ли/: *земли* (Г., 1835, 73, 78), *земли* (Г., 1838, 31).

40 Забиљежили смо и један примјер у којем је ова гласовна вриједност обиљежена секвенцом *ла* – *чувствителанъ* (Г., 1836, 115).

6.4. Група /ље/ обиљежавана је секвенцом <лѣ>, али под утицајем црквенословенског налазимо и ријетке примјере са <ле>. Исти начин писања забиљежен је и у језику Петра I, гдје Остојић (1976) појашњава да овакав конзерватизам често доводи до „несигурности при транскрибовању“ (стр. 54).

<лѣ>: *укрѣплѣна* (Г., 1835, 56), *погублѣне* (Г., 1836, 48), *коплѣ* (Г., 1837, 138), *топлѣногъ* (Г., 1838, 69), *уступлѣна* (Г., 1838, 76), *преступлѣнѣ* (Г., 1839, 116), *истреблѣне* (Г., 1839, 85);

<ле>: *РАЗДѢЛЕНІЄ* (Г., 1835, 38), *подкрпеніє* (Г., 1835, 42), *управленіє* (Г., 1835, 47), *одушевленогъ* (Г., 1836, 119), *наставленія* (Г., 1839, 99).

Графематска ознака <лю> имала је вриједност /љу/:

каплю (Г., 1835, 74), *саблю* (Г., 1835, 87), *узимлюћи* (Г., 1836, 79), *распалює* (Г., 1837, 83), *землю* (Г., 1837, 42), *нећелю* (Г., 1838, 100), *здравлю* (Г., 1839, 118), *крвлю* (Г., 1839, 90, 101).

7. Фонема /њ/

7.1. И фонема /њ/ је, као и фонема /љ/, обиљежавана помоћу диграфа који су били позиционо условљени. У складу са ортографском праксом (Милановић, 2014, стр. 56), за обиљежавање ове гласовне вриједности коришћени су диграфи <нѣ>, <ня>, <нѣ>, <ню>.

7.2. Диграф <нѣ> писан је:

а) у финалној позицији у ријечи:

*панѣ*⁴¹ (Г., 1836, 91), *пуцанѣ* (Г., 1838, 38), *Прчанѣ* (Г., 1838, 78), *оганѣ* (Г., 1839, 37);

б) испред консонанта:

Цетинѣски (Г., 1835, 58), *Прчанѣско* (Г., 1838, 61), *конѣска* (Г., 1838, 116);

в) испред вокала /и/ и /о/:

књигах (Г., 1835, 54), *књигу* (Г., 1836, 83), *ваздаинѣи* (Г., 1836, 65), *влахинѣо* (Г., 1836, 95), *Спанѣоле* (Г., 1837, 40), *нѣови* (Г., 1838, 37), *осветуподранѣивао* (Г., 1839, 109), *нѣовихѣ* (Г., 1839, 99).

7.3. Диграф <ня> досљедно се употребљава за означавање секвенце /ња/:

---

⁴¹ У издању из 1837. година ова лексема је писана и без финалног танкој *јер*: *оган* (Г. 1837: 69).

извештена (Г., 1835, 46), *зиданя* (Г., 1835, 4), *Босняци* (Г., 1836, 49), *Лъиняни* (Г., 1836, 71), *стеняше* (Г., 1837, 95), *кланя* (Г., 1838, 115), *проклинянѣ* (Г., 1839, 100).

7.4. Секвенца /*ње*/ досљедно је обиљежавана помоћу <*нѣ*>:

Календарско погађанѣ (Г., 1835, 19), *покаянѣм* (Г., 1835, 59), *путованѣ* (Г., 1836, 87), *поступанѣ* (Г., 1836, 116), *писанѣм* (Г., 1837, 82), *обѣћанѣмъ* (Г., 1837, 98), *негдашнѣ* (Г., 1838, 63), *оружанѣ* (Г., 1838, 20), *помилованѣ* (Г., 1839, 101), *гриженѣ* (Г., 1839, 104).

7.5. За графематску реализацију секвенце /*њу*/ у *Грлици* је досљедно употребљаван диграф <*ню*>:

рачунаню (Г., 1835, 46), *замѣнью* (Г., 1835, 44), *Влахиню* (Г., 1836, 39), *искоренойте* (Г., 1837, 122), *описиваню* (Г., 1838, 2), *споминю* (Г., 1838, 2), *изговараню* (Г., 1839, 45).

8. Вокално /*р*/

Вокално /*р*/ је у цетињској *Грлици* скоро без изузетка обиљежавано као и сугласничко, тј. графемом <*р*>, у складу са вуковском праксом. Незнатан је број примјера у којима долази до колебања под утицајем рускословенске ортографске праксе, па срећемо групе <*ер*> и <*ор*>.

а) Самогласничко /*р*/ писано је у складу са Вуковом ортографијом:

Црну гору (Г., 1835, 45), *рђав* (Г., 1835, 43), *Брда* (Г., 1835, 38), *цркве* (Г., 1836, 69), *Брђани* (Г., 1836, 66), *рђе* (Г., 1836, 102), *Црногорци* (Г., 1837, 46), *срце* (Г., 1837, 67), *рђе* (Г., 1836, 102), *Црногорци* (Г., 1837, 46), *срце* (Г., 1837, 67), *прсима* (Г., 1837, 68), *површиє* (Г., 1838, 62), *Србскога* (Г., 1838, 87), *прстѣ* (Г. 18/95), *Србска* (Г., 1839, 1), *Држави* (Г., 1839, 68), *црной* (Г., 1839, 107).

б) Графематска секвенца <*ер*>:

сверхѣ тога (Г., 1837, 108), *совершенногѣ* (Г., 1837, 109), *Чернойгорѣ* (Г., 1838, 1), *Сербовѣ* (Г., 1838, 2), *Черногорскихѣ Сербовѣ* (Г., 1838, 2), *жертвовати* (Г., 1838, 67), *терпѣнѣю* (Г., 1839, 111), *жертва* (Г., 1839, 51).

в) Графематска секвенца <*ро*> потврђена је само у славенизму /(*полу*)острво/:

острову (Г., 1839, 82), *островѣ* (Г., 1839, 79, 82, 83), *полуостровѣ* (Г., 1839, 79).

Ови примјери срећу се у поглављу *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНИЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖИЯ*, чији је аутор вјероватно Милаковић (Шуковић, 1980, стр. 46).

9. Фонема /y/

У зависности од контекста, фонема /y/ је у цетињском алманаху обиљежавана на два начина: графемом <y> и лигатуром <ю>. Иза палаталних /j/, /љ/, /њ/ употребљавана је графематска ознака <ю>, а у осталим позицијама писано је <y>.

<ю> → /jy/: *являю* (Г., 1835, 70), *злоупотребляю* (Г., 1836, 124), *оправляю* (Г., 1838, 70), *югоистока* (Г., 1839, 81), *оружію* (Г., 1839, 90), *употребляю* (Г., 1839, 46);

<лю> → /љy/: *каплю* (Г., 1835, 74), *землю* (Г., 1835, 65), *распалює* (Г., 1837, 83), *литошћу* (Г., 1837, 135), *саблю* (Г., 1838, 102), *здравлю* (Г., 1839, 118), *крвлю* (Г., 1839, 90, 101);

<ню> → /њy/: *рачунаню* (Г., 1835, 46), *замњнюю* (Г., 1835, 44), *Влахиню* (Г., 1836, 39), *описиваню* (Г., 1838, 2), *споминю* (Г., 1838, 2), *изговараню* (Г., 1839, 45).

10. Фонема /x/

Сугласник /x/ се у већини случајева пише у свим позицијама како у домаћим ријечима тако и у позајмљеницама, у основи и у наставцима за облик:

Хрисовуљ (Г., 1835, 55), *хабера* (Г., 1838, 103), *Хоце* (Г., 1838, 107), *опираху* (Г., 1835, 82), *Вилхелм* (Г., 1836, 28), *утѣха* (Г., 1837, 127), *сахата* (Г., 1838, 76), *незваныхъ* (Г., 1839, 120), *веровах* (Г., 1836, 84), *сокакахъ* (Г., 1838, 112).

Међутим, има примјера у којима се јавља неетимолошко /x/:

характеромъ (Г., 1838, 87), *характера* (Г., 1838, 90), *буздохана* (Г., 1835, 101), *цебхане*⁴² (Г., 1836, 50);

и у којима је дошло до губљења ове фонеме:

преконъи (Г., 1835, 39), *мртвиє Турака* (Г., 1836, 72), *њюовыма* (Г., 1838, 89), *подранъивао* (Г., 1839, 109);

или супституције велара *x* неком другом гласовном вриједношћу:

---

42 Вук у *Рјечнику* из 1852. наводи да се турцизам *цебехана* чује у Црној Гори (стр. 831).

уфатити (Г., 1835, 82 – 2), *Дофатише* (Г., 1835, 85), *довати* (Г., 1836, 99), *Приватише* (Г., 1837, 56).

11. Фонеме /ħ/, /h̃/ и /ɥ/

Фонеме /ħ/, /h̃/ и /ɥ/ у свих пет издања Милаковићеве *Грлице* обиљежаване су у складу са вуковским рјешењима, тј. графемама <ħ>, <h̃> и <ɥ>, што није у складу са праксом српских писаца спочетка 19. вијека.

Тако срећемо примјере:

пређе (Г., 1835, 99), *пређе* (Г., 1839, 113), *приђе* (Г., 1838, 53), *ђевояках* (Г., 1836, 82, 84, 87), *ђевра* (Г., 1836, 95), *нећелъ* (Г., 1837, 6), *зађедоше* (Г., 1837, 50);

кћели (Г., 1835, 67), *проћерати* (Г., 1836, 52), *полећело* (Г., 1837, 72), *нехће* (Г., 1838, 108), *исћера* (Г., 1838, 109);

кралъвима маџарскима (Г., 1839, 59), *аџаре* (Г., 1835, 119), *џамџи* (Г., 1837, 110), *Џидовина Нина* (Г., 1838, 104).

Изузетак налазимо у издању из 1835. године, гдје уредник у уводном дијелу фонему /ħ/ обиљежава диграфом <кѡ> [*Църноєвьѡкъ* (Г., 1835, 2)].

Именицу латинског поријекла /генерал/, срећемо и са почетним <ɥ> и архаичнијим <h̃>:

Драган Ценерала (Г., 1836, 78), *Ценерал Тодоре* (Г., 1836, 79), *џна Корчулу Генералу* (Г., 1836, 74), *Ђенералъ* (Г., 1839, 92, 94, 95, 110).

Вук је ову лексему у *Рјечнику* из 1852. писао са почетним <ɥ> (Караџић, 1852, стр. 831), а Скок појашњава да је облик /џенерал/ код нас доспио „*zасијело преко турског*“ (Скок, 1971, стр. 559). За војнички термин /генерал/ Скок каже да је усвојен у 17. в. према латинском изговору велара преко њемачког, помиње још и варијанте са почетним /ж/ и /ј/, али не и варијанту са /h̃/ (Скок, 1971, стр. 559) која је у *Правопису* означена као архаична (Пешикан, Јерковић и Пижурица, 2013, стр. 308).

12. Функција јерова

Као што смо већ поменули, графеме <ѡ> и <ѡ> су имале изразито ортографску функцију. На рускословенску ортографску праксу би указивало то што су графеме <ѡ> и <ѡ> имале изразито ортографску функцију, с тим што је

дебело *јер* писано само у последња два издања Милаковићеве *Грлице*. У издањима из 1835, 1836. и 1837. године <ъ> срећемо ријетко, углавном само у текстовима писаним руским, односно рускословенским језиком. Танко *јер* писано је у свим издањима иза /л/ и /н/, при чему диграфи <лъ>, <нъ> означавају фонеме /љ/ и /њ/ (тачке 6.1. и 7.1. и 7.2), а ријетко се користи да обиљежи апсолутни крај ријечи. У издањима из 1838. и 1839. године у финалној позицији у ријечи преовладава употреба дебелог *јер*, мада је уочљива и тежња да се танко *јер* пише у финалној позицији код именица женског рода, а дебело *јер* код именица мушког рода, што би указивало и на словеносрпски утицај. Значи, кад се узме све у обзир, при писању *јерова* у Милаковићевој *Грлици* су видљиви утицаји рускословенског и словеносрпског.

<ъ>: *јуришь* (Г., 1838, 45), *Календаръ* (Г., 1838, 37), *Генералъ* (Г., 1838, 38), *баишь* (Г., 1838, 39), *къ* (Г., 1838, 85), *Мойдежъ* (Г., 1838, 84), *срдцемъ* (Г., 1838, 93), *данахъ* (Г., 1838, 105), *Кралъићъ* (Г., 1838, 104), *начиномъ* (Г., 1839, 60), *крозъ* (Г., 1839, 64), *данакъ* (Г., 1839, 63), *Стефанъ* (Г., 1839, 81), *наишь* (Г., 1839, 87), *Официръ* (Г., 1839, 100), *васъ* (Г., 1839, 103);

<ъ>: *заповѣдъ* (Г., 1838, 44), *помоћъ* (Г., 1838, 55), *младежъ* (Г., 1838, 73), *првачетвртъ* (Г., 1839, 20), *іоишь* (Г., 1839, 90), *тайностъ* (Г., 1839, 95), *іоишь* (Г., 1839, 95), *јасамъ* (Г., 1839, 99), *рѣчь* (Г., 1839, 105).

Уколико се ријеч завршавала диграфима <лъ> и <нъ>, онда је танко *јер* у тој позицији било двофункционално – означавало је палаталност и истовремено је чинило ортографски маркер краја ријечи⁴³ (такви су примјери под тачкама 6.1, 7.1. и 7.2).

13. Графема <ш>

13.1. У *Грлици* смо забиљежили и облике са графемом <ш>, која је у српској ортографској пракси могла означавати фонемске скупине /шч/ и /шт/ (Милановић: 88). Будући да су у појединим издањима (1835, 1836. и 1839) дати и текстови писани руским, односно рускословенским, можемо претпоставити да се

---

⁴³ О писању танког и дебелог *јер* у предвоковском периоду код других писаца види Херити 1983: 56–57.

у тим одјелјцима <ц> изговарало као /шч/ (*Грлица*, 1835, стр. 72–81; *Грлица*, 1836, стр. 43–46, 57–59, 60–63; *Грлица*, 1839, стр. 119–123):

Суцимъ (Г., 1835, 72), *расхищали* (Г., 1835, 78), *Преосвещениымъ* (Г., 1835, 72), *Преосвященному* (Г., 1835, 76), *щадите* (Г., 1839, 120), *пещеры* (Г., 1839, 122).

13.2. Међутим, примјере са рускословенским <ц> налазимо и изван текстова писаних руским, односно рускословенским, што је и очекивано с обзиром на образовање и звање сарадника:

найвище (Г., 1836, 42), *пристанище* (Г., 1836, 65), *священника* (Г., 1839, 48), *существо* (Г., 1837, 100), *сообщенія* (Г., 1838, 2), *общій* (Г., 1838, 19), *общемъ* (Г., 1838, 52), *общества* (Г., 1838, 58, 63), *общественна* (Г., 1838, 76), *существительныя* (Г., 1839, 47), *священника* (Г., 1839, 49), *священногъ* (Г., 1839, 55), *похищеніе* (Г., 1839, 53), *мощи* (Г., 1839, 71), *священство* (Г., 1839, 72), *обще* (Г., 1839, 74), *сообщенія* (Г., 1839, 80), *существовао* (Г., 1839, 86), *прибъжище* (Г., 1839, 78), *просвещеніе* (Г., 1839, 88), *общтега* (Г., 1839, 18), *пристанищу(а)* (Г., 1838, 78, 79), *просвѣщени* (Г., 1838, 81), *обиталище* (Г., 1838, 94), *общества* (Г., 1839, 38), *пристанищу* (Г., 1839, 71).

Претпостављамо да се у забиљеженим славенизмима ова графема изговарала као /шт/, изузев првог примјера за који не можемо са сигурношћу тврдити да ли се читао у складу са српским, или у складу са руским изговором, а то може бити и показатељ да се често није познавала гласовна вриједност ове графеме.

13.3. Примјећујемо да је Милаковић задржао неке графеме из славеносрпске ћирилице које су биле одстрањене Мркаљевом и Вуковом реформом: <ѣ>, <і>, <й>, <я>, <ю>, <ѣ>, <ѣ>, <ѣ>, <ѣі>, <ц>. Само спорадично појављују се ѿ, ѡ, док се при писању *јата* и *јерија* примјећује недоследност у примјени историјског ортографског проседеа, тј. ове графеме се не пишу досљедно у позицији гдје им је по етимологији мјесто. Из Вукове ћирилице преузете су графеме <ђ>, <ћ> и <ц>, што значи да азбуку *Грлице* „у првим годиштима, од Вукове дијеле само слова љ, њ и ј, зато што су из ње елиминисани знаци без гласовне вриједности (ѣ, ѣ)“ (Шуковић, 1987, стр. 39). Ипак, Његошева писма упућена Вуку Стефановићу Карацићу свједоче да је владика имао намјеру да у својој штампарији објављује дјела вуковском ћирилицом.

’... *За слова ни гласа ни појаве*’. – Његош се обратио једним писмом, које је без датума, а које, по свој прилици, потиче из 1833. г., Вуку Карацићу у коме га је замолио да му одлије у Бечу слова: љ, њ и ј за његову штампарију

коју је био 1833. г. донио из Русије у Црну Гору. У том писму стоји, између осталог, и ово: 'По Вашем зактевању послаће Вам господ. Владислављевић и слова и матрице, пак гледајте што скорије да се љ, њ и ј одлије, а моје матрице, ако Вам се допадно, могу се послати у Венецију да се нова салију писмена за Црну Гору' [...] И у своме писму од 8/20. марта 1834. г. Његош се интересује код Карацића за та слова: 'Јесу ли већ саљевена она слова српска којијех међу мојијема не има? Ако су готова, отправите их у Тријест господ. Владислављевићу, учитељу тријештанскоме, који ће Вам и новце за њих послати [...] Његош се обраћа Карацићу и 19. априла (1. маја) 1834. г. и поново га моли да пође у Пешту и да да салити слова. Тражи од њега да му узме 'од свакога шрифта' 'у све центих 15'. У мају 1834. г. Карацић полази у Пешту и извршава ту поруку, 'оставивши Хамуљаку да их пошаље на Владислављевића'. Владислављевић је тек 15. (27) новембра 1834. г. послао из Трста слова за Цетиње (Петровић Његош, 1984, стр. 232, 233).

То што у последња два издања уредник Милаковић враћа елиминисане знаке без гласовне вриједности Шуковић (1987) доводи у везу са „снажним отпором православне цркве и протестом званичне Србије (у којој је тих година Вуков правопис и званично забрањен) због правописних измјена у цетињским издањима“ (стр. 39). О томе свједочи и писмо у којем је српски кнез Милош прекорио владику Његоша због ортографије у издањима цетињске штампарије, истакавши да је то „противно правилима ортографије књигопечатани црковни словенски књига нашег вјероисповједанија“ (Петровић Његош, 1984, стр. 57). Наиме, на Цетињу су 1836. године објављене Вукове *Пословице* штампане новим правописом, а српски кнез је приговарао како због тога тако и јер су се штампали пасоши без <ь>, а уводило се <ј> (иако не у *Грлици*), а то, како каже Обреновић, „одводи од православија и приводи к римокатоличеству“ (Петровић Његош, 1984, стр. 236). Његош је српском кнезу одговорио 1837, пославши писмо из Беча у којем је „изразио жељу за заједничким правописом и нормом“ (Шуковић, 1987, стр. 39). „Поради мене била би неограничена радост да бисмо сви Славеносрби учинили међу собом једно правило књигопечатања, а особено Срби и Црногорци, но и то остављам до тога времена доклен будем срећан виђети се с Вама лично и преговарати како о томе тако и о многијема другијема стварима које би се тичале до среће подвласних нама народа“ (Петровић Његош, 1984, стр. 54, 55). На основу свега наведеног можемо закључити да је Димитрије Милаковић у *Грлици* задржао одређена обиљежја славеносрпске граfiје, али је усвојио и поједине Вукове граfiјске иновације.

ОРТОГРАФИЈА

1. Напомене о правопису и језику

1.1. Као што смо већ поменули, *Грлица* из доба Петра II Петровића Његоша излазила је у вријеме историјских и културних превирања, у вријеме када је Вук још трагао за правим рјешењима при изграђивању заједничке норме на разуђеном дијалекатском простору српског језика. Други важан годишњак *Орлић* угледао је свјетлост дана у периоду када је Вукова језичка реформа умногоме била и нормативно довршена и званично прихваћена у настави цетињске основне школе (Остојић, 1989а, стр. 50). „У администрацији црногорске државне управе, у школској и осталој документацији није био прихваћен Вуков правопис све до 1871. године када га је почео примјењивати часопис *Црногорац*“ (Остојић, 1989а, стр. 50). Значи, *Црногорац*, *Црногорка* 1871, 1884–1885, *Зета* 1885. и Томановићева *Грлица* 1889–1897. објављивани су у вријеме када је у тадашњој Црној Гори и званично била прихваћена графика и ортографија Вука Стефановића Карацића.

Већ смо поменули да од часописа и годишњака уврштених у наш корпус једино *Грлица* није штампана Вуковом графиком. У овом алманаху примијењен је тзв. историјски правописни принцип комбинован са морфонолошким и донекле фонолошким⁴⁴.

Орлић је са становишта науке о језику значајан и због тога што је то прва периодична публикација у Црној Гори у којој су поједини прилози штампани и латиницом. Језик годишњака одликује „етимолошки правопис са примјесама

---

44 „У нашој граматичкој и филолошкој традицији и терминологији – историјско, идеографско, али и морфонолошко начело, тј. сва три нефонолошка правописа, називају се 'етимолошким', иако у историји човечанства никада није било етимолошког правописа нити би уопште било могуће саздати правопис на етимолошком принципу. *Етимолошки* се могу изводити облици речи у историјском проучавању језика и тада је то писање одлика научног проседа. У руској, али и у терминологијској традицији других словенских језика, среће се и назив 'традиционалан' правопис за оно што се овде назива историјским. Ово терминологијско решење је непrecizно јер и остали правописи имају дугогодишњу традицију примене. Идеографски проседе назива се још и правопис фонолошко-графичке аналогије или граматички. За морфонолошки уобичајен је назив морфолошки, док се фонолошки проседе често назива фонетским правописом. То је, такође, неадекватан термин јер се фонетски принцип може применити само у фонетској транскрипцији и он, као и тзв. 'етимолошки' правопис, спада у научну употребу Beleženja jezičkih znakova od strane jezičkih stručnjaka (etimologa i fonetičara)“ (Subotić, Sredojević i Vjelaković, 2012, стр. 20, 21). У даљем тексту придржаваћемо се овдје наведене терминологије.

фонетског, постепено ишчезавање појединих локалних црта народних говора из писане ријечи, досљедност у примјени Вукове азбуке“ (Шуковић, 1980, стр. 73).

О језику у цетињској штампи 19. вијека (али и о различитим дијалектима српског језика из тог периода) можда понајбоље свједоче филолошке биљешке уредника (што је случај у Милаковићевој *Грлици*) или пак поједини прилози посвећени овим питањима (преписка Лазара Томановића и Јована Павловића у часопису *Црногорка*). У *Грлици* из Његошевог доба се ни на једном мјесту не помиње Вук Караџић, нити његова реформа, иако се у одјелку о дубровачком језику и правопису афирмативно говори о Људевиту Гају. Међутим, познато је да је Милаковић као студент у Пешти био наклоњен великом реформатору српског језика и писма (Шуковић, 1987, стр. 38), као и да је водио преписку са Вуком (Гудков, 1974–1975, стр. 56). Овдје ћемо предочити неке Милаковићеве коментаре о језику и говорима у тадашњој Црној Гори, Боки и у Дубровнику, а важне и због свеукупних данашњих прилика у Црној Гори. Тако у издању из 1835. Милаковић експлицитно говори о значењу термина Црногорци, њиховом поријеклу и говору, који је сличан херцеговачком:

„Црногорци су Славено-Србскога колѣна као и Херцеговци и Бошняци, и прозвали су се тиѣм именом као и ови од мѣста у коѣму живе. Старосѣдјочкіѣ фамилія, коѣ су у вриѣме Кралѣва и Царева нашіѣ живиле нейма ии сада, него су све населѣне од послѣ падѣнія под Турску власт Србіѣ, Босне и Херцеговине, а ѣзик ѣ све едан што и Херцеговачки с врло малом и готово непримѣтном разликом, и манѣ ѣ од овога испоганѣн Турскіѣма ріѣчма“ (Грлица, 1835, стр. 43, 44).

У издању из 1837. појашњава да су Бокѣљи Срби и да говоре херцеговачким нарјечјем, али да римокатолици пишу „латинским писменима“ која не познаје „србски језик“ (Грлица, 1838, стр. 71).

Најопширнији филолошки чланак Милаковић је дао о дубровачком говору и писму у издању из 1839. гдје између осталог помиње да су Дубровчани Срби који говоре „нарѣчиѣмъ Херцеговачкимъ; но разликую се у говору одъ Херцеговаца неколико, особито у изговараню писмена ѣ. Кад ѣ стои у почетку рѣчи а за њимъ а или е, онда се претвори ѣ у d, а у ѡ а е у ѣ; напр. дяво (м. ѣаво), дякъ (м. ѣакъ), дяконъ (м. ѣаконъ), дѣдъ (ѣедъ), дѣверъ (м. ѣеверъ), дѣвойка (м. ѣевојка), дѣца (м. ѣеца) и т. д.

Дубровачкѝ говорнѝ езыкъ већма се разликуе одъ свогъ книжевногъ езыка, него сремачкѝ прстонароднѝ одъ онога, кои се налази у књигама сремачки Спсателя. Дубровчани имаю свою собствену съ Латинскимѝ писменима ортографію, кою, сбогъ свогъ великогъ несовршенства, требало бы да одбаце, и да узму ону Г. Доктора Гая.

Сви жители кои поредъ мора живе, знаду, на штету србскога езыка, и италіянски говорити...“ (Грлица, 1839, стр. 44, 45).

Као што се из приложених коментара види, језик се свуда експлицитно именује као српски, и уз то се напомиње да се говор у тадашњој Црној Гори веома мало разликује од херцеговачког. Већ смо поменули да Милаковић пише народним српским језиком у којему се огледају елементи рускословенског и руског језика, а донекле и славеносрпског. Иако експлицитно не помиње Вука и његова рјешења у вези са српским језиком и правописом, из наведених прилога видимо да говори о сремском, херцеговачком и овдашњем дијалекту (при чему мисли на говор Цетиња и Старе Црне Горе, будући да је *Грлица* на Цетињу штампана, а и сам Милаковић је тих година тамо живио). О драми *Дика Црногорска* Симе Милутиновића каже да се одликује „чистотом српског језика“ више „од свије његовије до сада печатније дјела“ (Грлица 1836: 130). „У односу на Симин језик у раније штампаним дјелима језик у *Дики црногорској* је заиста близак народном говору Катунске нахије“ (Ћупић, 1982, стр. 269). Овдје се пак намеће питање – шта то заправо Милаковић подразумијева под појмом народни језик? Драго Ћупић (1982) даје логичан одговор који произлази из наведених Милаковићевих филолошких коментара –

Очито је за њега народни не само језик средине којом је на Цетињу окружен, већ и сремски, и дубровачки, и херцеговачки, које је лично упознао, дакле – оно што је народни језик и за Вука Караџића. Али, када Милаковић тај народни језик претаче у писани, тај писани његов језик се понешто разликује и од народног, а и од Вуковог. У главним цртама, Милаковићев језик је исти као језик Петра I Петровића, што, свакако, значи да је близак и Његошевом. [...] У неким елементима, он је и испред Вука (стр. 269, 270).

Међутим, Милаковић је ипак предност давао херцеговачком нарјечју што се види из његових коментара. „Уз особене изразе у тим текстовима [...] ознаке уредникове су обично: ’овамо се говори’, ’овдје се чује’, ’овамо у народу се чује’

и сл. “ (Шуковић, 1987, стр. 38). Како истиче и Владимир Гудков (1974–1975) при разматрању Милаковићеве *Србске граматике*, „основицу пишчева књижевног израза, према томе и књижевног језика како га је он замишљао, чине народни говори штокавског дијалекта (и то новоштокавски), с допуштењем морфолошког и фонетског варирања у оквирима, да се послужимо Вуковим изразом, ’опште правилности’ језика“ (стр. 64).

Након престанка излажења *Грлице* услиједила је вишедеценијска пауза све до шездесетих година, када се појављује *Орлић* и када у цетињској штампи почиње полемика о језику и правопису. Све до краја вијека вођене су расправе о односу између домаћег говора и тадашњег стандардног језика. Међу онима који су се залагали за примјену „чистог народног произношаја“ и „чисте еуфоније“ највише су се истицали архимандрит Нићифор Дучић и др Лазар Томановић.

Дучић се залагао за то „да се у стандардном језику прихвате облици тзв. ијекавског јотовања, типа ђевојка, ћерати [...] као и да се генитив множине пише са завршним –х [...]. Дучић је тражио да се пише: ш љ е д у ј у ћ и, ш љ е м е и слично, јер се *с* испред *љ* у црногорско-херцеговачким говорима претвара у *ш*“ (Шуковић, 1987, стр. 40). Ова „правила“ он је примјењивао и у *Орлићу*, али је у томе остао усамљен, будући да је уредник Сундечић углавном поштовао особености књижевнојезичког израза својих сарадника (мада не у цјелости, што ћемо касније видјети). У Сундечићевим прилозима је најмање одступања од *правила јужног нарјечја*. Овдје је правопис углавном морфонолошки а „на садржину годишњака, па и на језик, знатног утицаја имали [су] правци народног препорода у Далмацији, окупујући се око црногорског годишњака у циљу ширења идеје ’словинства’ или ’славјанства’, уздигнуте над идејама вјере и народности“ (Шуковић, 1987, стр. 41). То потврђују и прилози штампани латиницом као и Сундечићева пјесма у којој каже да му је абецеда као азбука „Јер објема пише/ Ц’јео народ наш“ (Орлић 1866: 56).

Веома занимљива полемика о правопису вођена је у *Црногорки* из 1884. године између Лазара Томановића и Јована Павловића. Томановић је замјерао уреднику *Црногорке* што је исправљао његове примјере типа *з дрвета, з брда, ш људима, ђевојка, виђети, шјутра, шјеме* (ово *шј* у ћирилицы он узима као знак за „глас између *ш* и *с*“ а за латиницу предлаже *š*).

А ти ни прво, ни друго, ни треће не трпиш, те си ме исправљао према правилима еуфоније већином усвојенијем, али не свуда, јер ти се ђе-ђе поткрала која моја погрешка. Тако се догодило да су моји чланци изашли печатани ни по већином владајућијем правилима еуфоније, ни по еуфонији која влада колика је Херцеговина и Црнагора са њиховијем приморјем, по којој би ја шћио писати... (Црногорка, 1884, стр. 313).

У даљем тексту Томановић даје „аргументе“ због којих се држи правила потпуне еуфоније и каже да се придржава правила: „како изговараш тако пиши“, али чланак завршава помирљивим тоном:

Ако ми ове моје назоре можеш довољнијем разлозима промијенити, ја бих ти зафалан остао. У противном случају предложио бих ти, да усвојиш потпуну еуфонију у 'Црногорки'. То би ако ништа изазвало пажњу нашијех језикословаца, тер би се и ово питање коначно рјешило, што вапије наш правопис. Ако бисмо се вратили у шљед тог рјешења на умјерену еуфонију, мала штета, и да смо већи ауторитети у овој струци (Црногорка, 1884, стр. 313).

Павловићев одговор „драгом пријатељу“ је веома важан јер даје одговор и на питање у којој мјери је заиста поштован аутентичан језик и правопис сарадника часописа. Он каже:

Што се тиче самога твога чланка 'На повратку з Бранкове светковине', ја сам хтио, да он изађе по ономе правопису, којим си га ти написао – премда се с њим никако не слажем –, но у штампарији при слагању и послије при коректури учињене су, против моје воље, измјене, о којијема ми пишеш, те је доиста изишло нешто поправљено, а нешто је опет задржано по твом правопису (Црногорка, 1884, стр. 313).

Ово је један од доказа да ипак текст сарадника није излазио у оном облику у којем је изворно написан већ је чланак пролазио одређену врсту „коректуре“ која је знатно мијењала „аутентичан језик прилога“. Дискутабилно је пак то што Павловић каже да су измјене учињене против његове воље. Будући да је он уређивао часопис, није логично да су коректори могли уносити исправке без сагласности уредника. Да ли је у питању оправдање пред пријатељем или је пак неко „надређен“ Павловићу одлучиво о Томановићевом тексту и правопису – то засад остаје отворено питање. Важнија су његова стручна образложења зашто не треба до краја поштовати правила еуфоније. „По данашњем нашем правопису

еуфонија се простире само на ријечи за себе, на гласове у појединим ријечима, а не на више ријечи међу собом, на читаве реченице. Тако пишу наши најбољи филолози почињући од Даничића па на ниже. У њих се угледам и ја“ (Црногорка, 1884, стр. 313). Он даље на конкретним примјерима објашњава Томановићу куда би га одвела „еуфонија“. Појашњава му да у том случају не би могао писати *и ђететом*, већ *ж ђететом*; умјесто *Бог ти помогао* – *Бок ти помогао*; писао би *Вуг дође* умј. *Вук дође*... Овдје ћемо нарочиту пажњу посветити дијелу његовог одговора у којем објашњава због чега не треба усвојити *иј*, ово нарочито због тренутног статуса српског језика у Црној Гори. Овако то Павловић образлаже:

Што се тиче писања ријечи: шјутра, шјеме, шјекира и т. д., то је са свијем погрјешно, јер по правилу ваља писати: или сјутра, сјеме, сјекира (тако пише Даничић и сви други за њим, па и ја) или шутра, шеме, шекира, а никако шјутра, шјеме, шјекира, јер то би било против сваког правила. Дакле или непретварање или претварање. Ако ћемо усвојити непретварање, онда остаје: сјутра, сјеме, сјекира, што је доиста лако и изговорити без претварања. А ако усвојимо претварање, правило гласи, да **ј** мора погинути без трага, претворивши **с** у **ш**, и онда **ј** не може опет на ново искрснути, па да буде: шјутра, шјеме, шјекира, него би морало бити: шутра, шеме, шекира.

Знам лијепо, да се те ријечи на овијем странама изговарају онако као што ти велиш, премда не свукуд једнако, јер док се оно **ш** код вас у Приморју изговара мекше (ваљда упливом талијанштине) као оно пољско **s** с рогом одозго, код нас овамо изговара се оштрије и ближе је самом гласу **ш**. Е ма то су провинцијализми, који треба да су познати филолозима, јер им могу служити као материјал за њихове студије, али се не могу узети за опште правило језика. Ако би се почело писати онако како се провинцијално говори на овој или оној страни нашега народа, онда бисмо од јединства својега језика отишли још даље него што смо данас су три дијалекта, јер би нам се језик раскоматао на десетак дијалеката, кад бисмо провинцијализме унијели у писаћи језик. Чуо сам ја овдје гдје се говори и: дођог (м. дођох), нађог (м. нађох), или: добријех (м. добријех), лијепијех (м. лијепијех), грође (м. грожђе), јабукех (скоро више е него а, м. јабука ген. пл.), крушакех (м. крушака, а ген. пл.), жнам (м. знам) и т. д. Али ваљда ником не ће пасти на ум да од тога начини правило за наш језик. Исто тако не може се од тога, што у Приморју и Црној Гори изговарају шјутра, шјеме, шјекира, начинити правило за вас језик (Црногорка, 1884, стр. 314).

Неколико година касније Лазар Томановић у *Грлиц* коју је уређивао 1889–1897. није примјењивао принцип потпуне еуфоније за коју се овдје залагао.

Ову полемику Павловић је у свом одговору завршио пријатељски, захваливши Томановићу што је ту тему покренуо. „Ми нијесмо стручни филолози, ни ја ни ти, премда сам ја (допусти ми мало сујете!) написао или боље

рећи извео по Даничићу неку „Малу Српску Граматику“, с којом наравно нијесам барут пронашао. Али ту су наши филолози, па нек нам они суде. Ја ћу се њиховом суду покорити“ (Црногорка 1884: 314). Томановић је након овога објавио у *Црногорки* још један чланак поводом правописа у којем је и даље бранио своје ставове и покушао донекле да „измири два различна правила“.

Битан филолошки коментар дао је и Јован Сундечић у *Црногорки* из 1884. и то у виду напомене уз Његошеву пјесму *Србин Србима на части захваљује*, коју је нашао др Иво Стефановић у Баошићима међу књигама капетана Владимира Цјетковића. Пјесма је значајна због тога што је писана 1833. Вуковом ћирилицом (значи прије излажења Милаковићеве *Грлице* која је штампана старом графицијом). Сундечић каже да му није познато да је било гдје објављена и истиче да је водио рачуна да се при преписивању пјесме не измијени ништа у правопису, већ да се пренесе онако како је дата у оригиналном тексту.

Важно је примјетити да је наш дивни Владика-пјесник баш онда (1833) Вуковицу у чисто српској и православној Црној Гори употребљавао, док су Владике и братија калуђери по Војводини и кнежевини Србији, страховиту хајку дизали и биједном Вуку широм црни пакао са својијема анаџемама растварали. Велики дух Петра II видио је да православље не почива на овом или оном слову, па ма оно било *ѣ*, *я* или *је*, *ја*, па за то и није страховао да ће му и најмање *ј* подровати темеље Српству или Православљу, као што је тобож' страховала она пуста чета кратковиднијех пустосветаца и викача, да им Вук својом јотом, као Краљевић са својијем шестопернијем буздованом, руши и поништује два највећа блага – Српство и вјеру отаца. – Но срећом, вријеме је доказало, да је уз јоту – и Српство сто пут боље напредовало и ојачало, и да православној вјери никакве притрве није се с њом догодило (Црногорка 1884: 217).

1.2. Да резимирамо, тридесетих година на Цетињу је штампан алманах-годишњак *Грлица* (1835–1839), и то славеносрпском графицијом, са примјесам Вукових графицијских иновација и морфонолошким ортографским обиљежјима. Од *Орлића* се у цетињској штампи почиње примјењивати Вукова графиција, и наравно њом су штапани и остали часописи из нашег корпуса. У *Орлићу* као и у Милаковићевој *Грлици* доминира морфонолошки ортографски проседе, док у штампи седамдестих година (*Црногорац* и *Црногорка* из 1871) долази до колебања и мијешања морфонолошког и фонолошког правописа. Међутим, и у овом недјељнику „све више је испољавана тежња да се примијени општа норма

стандардног језика. [...] израз је лексички чист, што је, од тада, и битна одлика црногорске штампе XIX вијека. У ужем сарадничком кругу листа Ц р н о г о р а ц [...] готово досљедно су примјењивана Вукова правила за јужно нарјечје“ (Шуковић, 1987, стр. 42). Од осамдесетих година и недјељника *Црногорке* 1884–1885. преовладава фонолошки правопис. Наша истраживања показују и да је језик *Грлице* из Његошевог доба у суштини народни, ослоњен претежно на источнохерцеговачко нарјечје (које је било блиско Милаковићу) са примјесима славеносрпског и рускословенског. Уредници и сарадници цетињских часописа и годишњака од шездесетих година 19. вијека, тј. од *Орлића*, па завршно са Томановићевом *Грлицом*, опредјељују се већином за *јужно нарјечје*, уз извјесна одступања (о којима ће бити говорено детаљније у даљем тексту).

Ако за ову прилику прихватимо подјелу В. Брборића (2008, стр. 43–55) у вези са развојем правописа српског језика, онда би дио наше ексцерпирание грађе припадао кодификацијском (вуковском) (1818–1868) периоду, а дио посткодификацијском (поствуковском) (од 1868). Знамо такође да Вук није писао стриктно правописне приручнике, иако је своје ставове о реформи књижевног језика и правописа почео износити још од *Писменице* 1814. и *Рјечника* из 1818. Вуков правопис је „системски изложен у *Српској граматници* Стојана Новаковића (1894) и у студији Љубомира Недића *О правопису и интерпункцији* (1894). Безрезервно је подржан од хрватског граматичара Томислава Маретића у *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* из 1899. године“ (Брборић, 2008, стр. 44). Значи, из нашег корпуса једино Томановићева *Грлица* (1889–1893, 1897) припада периоду штампања наведених приручника.

За уреднике и сараднике наших часописа и годишњака не можемо поуздано знати да ли су се придржавали неког од приручника и граматика који су тада били актуелни на српском говорном подручју. Знамо да су неки од њих и сами били аутори приручника (нпр. Димитрије Милаковић, Јован Сундечић, Јован Павловић), а Павловић се у *Црногорки* приликом филолошке полемике позивао на то да се држи Даничићевих начела (О овоме смо већ писали, а биће ријечи и касније). У наведеној полемици Лазар Томановић се такође позива на Даничића, али и на Будманија. Такође, већ смо раније наводили да су уредници свих часописа и годишњака били вуковци, тј. присталице Вукове правописне и језичке

реформе... Општепознато је да је у 19. вијеку било евидентно приближавање Хрватске и Босне и Херцеговине српском правопису и Вуковим правописним рјешењима, а „Црна Гора је у целини следила српски језички модел, па ту и не може бити говора о приближавању“ (Брборић, 2008, стр. 45). А знамо и да је у Црној Гори Вукова правописна и језичка реформа почела званично да се примјењује раније него у Србији, и да је текла спонтано без великих препрека.

2. Дистрибуција и функција апострофа

2.1. Апострофи се у цјелокупном корпусу пишу углавном у поезији, гдје су често означавали вокал који је испуштен из метричких разлога. Чешће је апострофом означаван изостављени вокал у финалној позицији него у медијалној, најрјеђе је писан у иницијалној позицији. Примјере ћемо разврстати према позицији у којој су писани.

2.2. У иницијалној позицији апостроф биљежимо у годишњаку *Орлићу* и недјељнику *Црногорки* 1884–1885. Њиме је у *Орлићу* означаван вокал *о* у показном придјеву *овакав* и и сонант *ј* у енклитичком облику помоћног глагола *јесам*:

Да зачетак будеш 'ваком (О., 1867, 59), *Гђе накруни сила 'вака* (О., 1868, 45); *Мени 'е мрска љепота невјеста* (О., 1869, 41), *Мило 'е мени виђет свештеника* (О., 1869, 43).

У часопису *Црногорка* 1884–1885. апострофом је у иницијалној позицији означаван вокал *о* у показној замјеници *оно* и придјеву *овакав*:

Чије 'но дворе често ти знаше (Црн., 1884, 3), *Него 'вако дома полазити* (Црн., 1884, 159), *Који 'но би прекришили заклетве* (Црн., 1884, 313), *И збораше 'вако Бурумани* (Црн., 1885, 201).

2.3. а) У Милаковићевој *Грлици* апостроф се у медијалној позицији углавном налази на мјесту изостављених вокала *а* и *и*:

Уз'о часъ се родиле липе (Г., 1838, 109), *Да Брђан'ма на помоћи нећеш* (Г., 1836, 96).

б) У *Орлићу* су апострофом у медијалној позицији најчешће означавани испуштени вокали *и* и *е*:

Вав'јек срећно напред текло (О., 1865, 68), *И с п'јеском се појуриле* (О., 1866, 39), *Моју душу к зв'ездам хита* (О., 1867, 57), *Дочека га тридес'т*

Малисорах (О., 1867, 52), *Стан'мо уз-ањ, он ће уз нас стати* (О., 1870, 24), *Хајд'мо, хајд'мо дужност света зове* (О., 1870, 41), *А рашир'те руке загрљају* (О., 1885, 31);

в) У *Црногорки* из 1871. вокали *и* (чешће) и *е* (рјеђе):

Вр'јеме те креће (Црн., 1871, 3), *А учитељ и некол'ко ђака* (Црн., 1871, 20), *Мр'јет му за слободу* (Црн., 1871, 25), *Дод'о ти грдан зулум* (Црн., 1871, 5), *Радостан је, вес'о* (Црн., 1871, 37).

г) У *Црногорцу* се јавља најчешће у ријечима у којима имамо рефлекс дугог *јата* и њима се у том случају обиљежава изостављени вокал *и* и у поредбеном везнику *као* користи се умјесто вокала *а*, а срећемо и примјере писања апострофа на мјесту вокала *и* у позицији између *и* и *о*, односно између *и* и интервокалног уметнутог *ј*:

Пази ствари св'јета и нарави (Ц., 1871, 2), *Б'јела вило к мени ходи* (Ц., 1871, 88), *На пр'јестољу моћ ти исполинску* (Ц., 1871, 3), *Пред св'јетом ти на образу било* (Ц., 1871, 6), *Св'јетли Кнеже и Кнегињо* (Ц., 1871, 88);
Сијао би к'о божије сунце (Ц., 1871, 2),
На мил'јоном људи запов'једат (Ц., 1871, 2), *Оди'о* (Ц., 1872, 92).

д) У недјељнику *Црногорки 1884–1885.* апосторф у медијалној позицији најчешће означава изостављени вокал *и*, и то у ријечима у којима имамо рефлекс дугог *јата*, у императиву другог лица множине глагола на *-ити* означава такође изостављени редуковани неакцентовани вокал *-и*, у различитим граматичким категоријама означава изостављени вокал *-и-*, а у поредбеном везнику *као* користи се умјесто вокала *а*:

И зв'језде много сјајније (Црн., 1884, 1), *Још чујем му оп'јело* (Црн., 1884, 21), *ето јој цв'јећа свежи благослов* (Црн., 1884, 250), *Вр'јеме походи* (Црн., 1885, 29), *Кад је нуди и обл'еће* (Црн., 1885, 41); *Отвор'те ми тавницу* (Црн., 1884, 16), *Сокол'те ми војску нашу* (Црн., 1884, 39); *Видите ли, оч'ма не гледали* (Црн., 1884, 136), *Нећу да ми уста гр'јеше* (Црн., 1885, 65), *Заборав'мо за овога дана* (Црн., 1885, 202); *па посљен стрпљен к'о голубица* (Црн., 1884, 251).

Ипак, изостављени вокал *и* у секвенци *ије*, тј. рефлексу дугог *јата*, није досљедно означен апостофом. Тако нпр. у пјесми *Младој калђерици* Јована Липовца умјесто рефлекса *ије* имамо *је*:

Те бјеле зграде – те црне јаде (Црн., 1884, 74), *И бреме носит небесна роба* (Црн., 1884, 74), *Или на свјету сиротом бјеше* (Црн., 1884, 74), *Анђелске мислим ја чујем рјечи* (Црн., 1884, 74).

ђ) У медијалној позицији апострофом су у недјељнику *Зети* обиљежавани вокали *и* (најчешће у ријечима са рефлексом *дугог јата*) и *а* (у поредбеном везнику *као*):

Мном први пут на св'јет изречена (З., 1885, 10), *На тој б'јелој пустињи се јави* (З., 1885, 26), *Кроз године тол'ке борбе* (З., 1885, 33), *А мој Српчић к'о без главе трчи* (З., 1885, 43), *Бјеш'те, бјеш'те, да вас грома љута* (З., 1885, 98).

Забилежили смо и један примјер у којем је апострофом означен сугласник *х* у турцизму (*за*)*хрзати* [*За'ржаше коњи од мегдана* (З., 1885, 18)], као и примјер у којем је апострофом обиљежена секвенца *-ђо-* у првом лицу једнине аориста глагола *доћи* [*До'х ка' муња, уђо'х ка'но вихор* (З., 1885, 10)].

е) У Томановићевој *Грлици*, као и већини осталих часописа из нашег корпуса, у медијалној позицији апострофом се у медијалној позицији најчешће обиљежавао изостављени вокал *и* из групе *ије* која је континуант некадашњег *дугог јата*, као и изостављени вокал *а* из поредбеног везника *као*:

Која ће им расв'јетлити (Г., 1890, 49), *Св'јет би уздрман* (Г., 1890, 57); *Па ка' зв'језда низ небо* (Г., 1890, 62), *И к'о златну јабуку је* (Г., 1891, 53).

ж) У *Орлићу*, *Црногорицу* и *Црногорки* из 1871. у поезији налазимо и необичне примјере у којима је апострофом у медијалној позицији означавао вокал *и* у примјерима тзв. хиперијекавизама:

Пос'јетити Тебе кани (О., 1867, 57), *А ти Горо, свијетли прим'јером* (О., 1870, 25), *Селенина још не б'јеху кола* (О., 1885, 49), *И пред с'јенком твојега генија* (Ц., 1871, 2); *И пр'јече му к нама* (Црн., 1871, 61).

2.4. У цјелокупном корпусу апостроф је писан и у радном глаголском придјеву мушког рода, при чему је означавао изостављене вокале *о*, *е* или *а*, једном у *Орлићу* биљежимо апостроф умјесто изостављене крајње групе *ао* [*Рек'би сваког носе крила* (О., 1866, 50)]:

Добро дош'о, мој синко Марко (Г., 1838, 104), *И даље ли мак'о и отисн'о* (Ц., 1871, 5), *Изазв'о си Пруса на бојиште* (Ц., 1871, 7), *Чек'о сам да се сузе притаје* (З., 1885, 41), *како би њихову рају мога' побунити* (О., 1870, 33); *Сунча' сам се на крај сунца јасна* (Црн., 1871, 43), *Сто пута сам гледа' Црногорце* (Црн., 1871, 53), *И дуго је (...) гледа' сина* (З., 1885, 9), *Би зацело, и мога' би ласно* (З., 1885, 24), *Којему је Бог уписа'* (Г., 1890, 49), *Непрекидно сјећа' си се* (Г., 1891, 53), *Пјева' си нам више пута* (Г., 1891, 53), *И ако је ниси гледа'* (Г., 1891, 53).

2.5. а) Апостофом је већином означавао апокопирани вокал у поезији:

Што л' опали бѣла манастира (Г., 1835, 99), *Од силе се миѣшат' неоће* (Г., 1836, 101), *Муч' кадуно, луде ти си главе* (Г., 1836, 91), *Међ' коѣ се сподобљаю найзад* (Г., 1835, 131), *Видећ' Србску земљу избављну* (Г., 1835, 117), *Двѣма ружам' племениту главу* (Г., 1835, 123); *Боже свећ нам буд' у кругу* (О., 1865, 63), *Ал' ће оциљ ударити* (О., 1866, 43), *Ев' у здравље ова купа* (О., 1866, 38), *Кој' то неће србски војник* (О., 1866, 38), *Ускрснут' нам треба мили род* (О., 1870, 41), *Бјеж' ми куго са огњишта мога* (О., 1869, 40); *Тако т' слободе* (Црн., 1871, 3), *Могу уживат' сласти, весеље* (Црн., 1871, 3), *Хајд' овамо кнез-Данило* (Црн., 1871, 13); *Ал' слободњак, – тијем ли се градећ* (Ц., 1871, 1), *Бог т' убио горо Романио* (Ц., 1871, 47), *ал' узмимо баи* (Ц., 1872, 98); *Нит' св'јет јоште угледа* (Црн., 1884, 3), *Да је доша' црни Арапине* (Црн., 1884, 75), *Што г' не чува момче младо* (Црн., 1884, 228), *Јер јуначким зват' се гласом* (Црн., 1884, 229), *не буд' Зорко хладна, строга* (Црн., 1885, 41), *Умукоше м' триста брата* (Црн., 1885, 65); *У то Зораб врнувши с' из лова* (З., 1885, 2), *И не смијућ' њега упитати* (З., 1885, 2), *Ка' чаробном силом преображен* (З., 1885, 2), *С једнима и с другим' ти се борит' мора* (З., 1885, 67); *Хајд' нам здраво, старо љето* (Г., 1890, 49), *Ен' он бјежи* (Г., 1890, 62), *Ка' у жарка сунца* (Г., 1890, 62), *Потпирујућ' пламмен свети* (Г., 1891, 61), *Са којег' си четврт в'јека* (Г., 1891, 61), *Служит' роду и олтару* (Г., 1891, 61), *Ка' кад зраке умру у планину* (Г., 1897, 66).

б) Одсуство непостојаног *a* у предлогу *c* такође је означавањо апострофом:

Радуите се с' нама и птице у гори (Г., 1835, 122), *Он се с' Агом разговара мудро* (Г., 1836, 96), *Ти божеске с' неба сносиш Мисли* (Г., 1837, 124), *И сва мора с' небом закључана* (Г., 1837, 134); *Једна с' изнад друге дижу* (О., 1865, 71), *Своје с' слоге наужили* (О., 1867, 59), *Радују с' данас доласку Твом* (О., 1868, 34), *Срб да с' диже стар и млад* (О., 1869, 23), *Не горди с' пред Београдом* (О., 1870, 79); *Пуштиће муње, громове с' неба* (Црн., 1871, 11).

в) У *Орлићу* биљежимо и примјере у којима је апострофом означен крајњи вокали код замјеница:

У њем' страда душа и тијело (О., 1865, 66), *Мен' је абеѣда* (О., 1866, 56), *Твој м' је поглед онда узбудио* (О., 1867, 23), *Нам' је свуд отето* (О., 1870, 37).

г) Забиљежили смо и примјере у којима је писан апостроф умјесто крајњег *x* у старом генитиву/локативу множине:

Из дубине прса своји' (О., 1866, 46), *По жила' ми врви* (Црн., 1871, 25).

д) Апострофом је каткад означавањо и крајње *o* у именицама које се у номинативу једнине завршавају на *-ao*:

И кроз пака' до неба узлега (З., 1885, 24), *С мало труда наш је поса' готов* (З., 1885, 72), *Миса' на њу да те кр'јени* (З., 1885, 76).

ђ) У појединим усамљеним примјерима апострофом је означена изостављена крајња група *ха* у трећем лицу једине аориста глагола *узјахати*, обиљежаван је и облик придјева без крајњег покретног вокала, потом сонант *л* на крају ријечи и слога који је прешло у *о*, у глаголском прилогу прошлом апостроф је писан на мјесту крајњег изостављеног *-ши*:

Узя' Турчинъ ђога дебелога (Г., 1838, 107), *Оца крепког' брига о синовима* (Г., 1837, 124), *На хљеб и со' преварила* (Црн., 1871, 21), *Оградив' се руљом улицица* (Ц., 1871, 3).

2.6. Апостроф је у Милаковићевој *Грлици* најчешће писан у финалној позицији и њиме је обиљежаван вокал који је испуштен ради десетерца. Такође, и у *Орлићу* је апостроф писан најчешће у одјељцима гдје је објављена поезија. У овом календару апостроф је писан у иницијалној, медијалној и финалној позицији. Такође, у иницијалној позицији биљежимо апостроф још једино у недјељнику *Црногорка* 1884–1885, с тим што их је више у медијалној и финалној позицији. Апостроф у *Црногорки* из 1871. биљежимо у финалној и медијалној позицији. С обзиром на то да у овом часопису нема много прилога у којима су објављивани стихови, нема ни много примјера у којима су писани апострофи. Такође, у *Црногорцу*, *Зети* и Томановићевој *Грлици* апостроф је писан у финалној и медијалној позицији и углавном је означавао вокале који су изостављени у стиховима због метрике. У Томановићевој *Грлици* забиљежили смо најмањи број примјера у којима је писан апостроф. У овом годишњаку срећемо нешто више примјера у финалној позицији него у медијалној.

С обзиром на све наведено, можемо констатовати да је апостроф у нашем корпусу обављао сличну функцију као и у дјелима писаца XIX вијека са простора данашње Црне Горе, попут Николе I Петровића и Стефана Митрова Љубише (Ненезић, 2010, стр. 56, 57; Тепавчевић, 2010, стр. 90, 91), али и оних из Војводине попут Јована Суботића (2014: 75–77).

3. Удвојено писање вокала

3.1. Прије него што представимо стање у нашем корпусу у вези са овом појавом, важно је указати на неке термилошке неуједначености у литератури у

вези са терминима *удвојено писање вокала*, *удвојени вокали* и *писање два иста вокала један до другог*. Удвојено писање вокала имало је различите функције у историјскојезичком развоју српског језика. Тако у периоду 13. и 14. вијека и постепеног развоја српског правописа српске редакције долази до „ширења употребе редупликованих вокала *aa*, *иц*, *оуоу* и полугласа *ьь* за ознаку дужине“ (Мошин, 1972, стр. 252, цитирано код Стојановић, 2002, стр. 96, 97). Ј. Стојановић (2002) истиче да се у литератури углавном наводи да је овакав начин писања одлика рашког правописа, а у *Бјелопољском јеванђељу* (13/14. вијека) писање удвојених вокала „није могло бити пуки правописни манир, махиално понављање вокала, већ да је имало неку функцију иако не тако јасно дефинисану и разрађену“ (стр. 113). Од термина *удвојено писање вокала* и *удвојени вокали* она раздваја *писање два иста вокала један до другог* на мјестима гдје им је по етимологији мјесто⁴⁵ (Стојановић, 2002, стр. 117).

Александар Милановић (2014), у књизи *Језик Јована Суботића*, говори о удвојеном писању вокала на морфемској граници префикса и основе или два дјела сложенице; у хијату након губљења сугласника *x* или *o* одвојеном писању вокала које се јавља као посљедица промјене *л* у *o*; потом у позајмљеницама и страним властитим именима; као и у групи *еје* која је обиљежавана *ее* (стр. 77).

Кад су у питању монографије у којима је обрађиван језик писаца 19. вијека са простора данашње Црне Горе, терминологија је нешто другачија. Наиме, С. Ненезић у поднаслову *Удвајање слова* наводи да у језику Николе Петровића није забиљежен „ниједан примјер са удвојеним словним знаком у обиљежавању појединачног вокала“ (Ненезић, 2010, стр. 57). Код М. Тепавчевић у тексту са идентично именованом поднасловом се наводи: „Удвајање словних знакова за обиљежавање вокала сасвим је ријетко у Љубишиним аутографима“ (Тепавчевић, 2010, стр. 86). Међутим, код ње примјери нису разврстани, па се заједно наводе облици: *армии*, *богооцу*, *поособ* и *Петрее* (Тепавчевић, 2010, стр. 86, 87).

---

45 Овдје се прије свега мисли на различите морфолошке категорије у којима је долазило до асимилационих процеса – у имперфекту, затим код придјева и партиципа и у презенту глагола *jo/je* основа (Стојановић, 2002, стр. 117).

3.2. У нашем корпусу удвојено писање вокала најчешће се јавља у Милаковићевој *Грлици*, углавном на морфемској граници префикса и основе, и то претежно у славенизмима:

вообшите (Г., 1835, 39), *воображавајући* (Г., 1837, 75), *вообразити* (Г., 1838, 90), *воображеніє* (Г., 1839, 90), *сообщенія* (Г., 1838, 2), *сообщенія* (Г., 1839, 79), *пооцѣмь* (Г., 1837, 114), *поочиме* (Г., 1838, 98), *поочима* (Г., 1838, 96).

Потврду за удвојено писање вокала *a* имамо и у примјеру стране властите именице [*Хаагу* (Г., 1838, 37)]. Писање удвојених вокала у страним властитим именицама и позајмљеницама је одговарало тадашњој ортографској пракси. Сличне примјере наводи и Милановић код Суботића (Милановић, 2014, стр. 78).

Већина забиљежених примјера је из прилога Димитрија Милаковића, а нешто рјеђе се срећу код Георгија Николајевића и Његоша. Нисмо забиљежили ниједан примјер у прилозима Петра I, а не наводи их ни Остојић (1976, стр. 63).

У *Орлићу* су удвојено писани вокали јављају у календарском дијелу и то у називу мјесеци *јуна* и *јула* (осим издања из 1885. гдје имамо *јун* и *јул*):

Јунии (О., 1865, 16), (О., 1866, 10), (О., 1867, 10), (О., 1868, 10), (О., 1869, 10), (О., 1870, 10), *Јулии* (О., 1865, 17), (О., 1866, 11), (О., 1867, 11), (О., 1868, 11), (О., 1869, 11), (О., 1870, 11).

Овакав начин писања може бити и под утицајем руског језика, гдје би крајње *ии* одговарало на ортоепском плану секвенци *иј*.

У остатку корпуса не биљежимо ниједан примјер у којем би удвојени словни знак означавао један вокал, тј. удвојено писање вокала *o* јавља се у сложеницама [*самообраном* (Црн., 1884, 275), *самоодржања* (Црн., 1885, 106), *стооки* (З., 1885, 90), *Богоотаца* (Г., 1889, 20)] и на морфемској граници префикса и основе [*поочима* (З., 1885, 134), *пооштри* (Г., 1889, 63)].

У Љубишином језику овакви облици су ријетки (Тепавчевић, 2010, стр. 86), а код кнеза Николе Петровића није потврђено удвојено писање „словног знака“ за означавање појединачног вокала (Ненезић, 2010, стр. 56). У Суботићевом језику удвојено писање вокала најчешће се јавља на морфемској граници префикса и основе, као и међу композитима (Милановић, 2014, стр. 77).

4. Удвајено писање сугласника

4.1. Удвојено писање сугласника срећемо најчешће у Милаковићевој *Грлици* (1835–1839), гдје је такво писање заправо последица рускословенског утицаја, што је и било у складу са ортографском нормом тог времена.

У складу са праксом с почетка 19. вијека, удвојени сугласници у Милаковићевој *Грлици* писани су:

а) на морфемским спојевима:

Иза тога (Г., 1838, 73), *оддѣленіє* (Г., 1838, 51);

б) у позајмљеницама, гдје је писање удвојених консонаната у складу са оригиналним ортографским ликом:

Профессора (Г., 1838, 2), *Профессора* (Г., 1839, 48, 49), *Коллегиумъ* (Г., 1839, 50), *Мессіяде* (Г., 1839, 52), *Идиллу* (Г., 1839, 53), *Грамматику* (Г., 1839, 55), *аппендини* (Г., 1839, 81), *коллосална* (Г., 1839, 69), *кассираня* (Г., 1836, 120);

в) у страним властитим именима која у свом оригиналном ортографском лику имају удвојене графеме:

Руски (Г., 1835, 5), *Всероссійскій* (Г., 1835, 27), *Всероссійская* (Г., 1836, 27), *Инглески* (Г., 1837, 28), *Россійскую* (Г., 1837, 34), *Капетан Белли* (Г., 1837, 40), *Руссіом* (Г., 1837, 86), *Алли* (Г., 1837, 103, 120), *Русси* (Г., 1838, 29), *Лиссабони* (Г., 1838, 29), *Русске* (Г., 1838, 41), *Тассъ*, *Милтонъ* (Г., 1838, 88), *Аполловѣма* (Г., 1838, 95), *Всероссійскій* (Г., 1839, 27), *Русса* (Г., 1839, 36), *Иоаннъ* (Г., 1839, 49, 51, 53), *Иоакимъ Стулли* (Г., 1839, 55), *Графе Фридриха Беллеграде* (Г., 1839, 64), *Русса* (Г., 1839, 65), *Калло* (Г., 1839, 86, 94, 96, 102, 105, 106).

У овој категорији најчешћи примјери са удвојеним консонантима су они са основом *рус-*.

4.2. Овакво удвојено писање сугласника срећемо и код старијих писаца (мислимо на оне с краја XVIII и из XIX вијека). Код Петра I то није показатељ квантитета, већ је у питању етимолошки принцип обиљежавања консонантских секвенци или пак писање страних ријечи у складу са рускословенском нормом, а некада је у питању и механичко удвајање сугласника (Остојић, 1976, стр. 63, 64). „Писање удвојених консонантских знакова, које је ортографска норма предвиђала за стране ријечи и имена, према њиховом оригиналном ортографском лику, карактеристично је за веома мали број лексема у језику Николе I“ (Ненезић, 2010,

стр. 57). Код Љубише овакви примјери нису потврђени у великом броју, и углавном су писани према ортографском маниру својственом књижевнојезичкој традицији (Тепавчевић, 2010, стр. 87). Осим код писаца са простора данашње Црне Горе, одвојене сугласнике писао је и Сремац Јован Суботић који је слиједио „правописне приручнике и праксу свог времена“ (Милановић, 2014, стр. 78).

Из графематских разлога у Милаковићевој *Грлици* не налазимо потврду за геминацију, јер нема посебног знака за фонему *j*.

У остатку ексцерпираних грађа удвојено писање сугласника срећемо у правим геминатама и то углавном у суперлативу придјева *јак*:

најјаче (Ц., 1871, 177), *најјача* (Ц., 1872, 8), *најјасније* (Ц., 1872, 29), *најјачим* (Ц., 1872, 185), *Најјаче* (Црн., 1884, 274), *најјачега* (Црн., 1885, 13), *Најјачег* (Г., 1889, 88).

У *Црногорцу* из 1871. имамо и усамљен примјер удвојеног писања сонанта *p* у властитом страном имену:

Баррал (Ц., 1871, 108).

5. Сугласничке групе на морфемској граници

Кад је у питању спој префикса и творбене основе, као и спој творбене основе и суфикса у нашим часописима и годишњацима су бројна ортографска колебања. У Милаковићевој *Грлици* и у цетињском *Орлићу* очигледна је превага морфонолошког ортографског проседеа (уз ивјесне примјесе фонолошког, а у *Грлици* и историјског), док у штампаним седамдестих година (*Црногорац* и *Црногорка* из 1871) долази до колебања и мијешања морфонолошког и фонолошког правописа. Од осамдесетих година и недјељника *Црногорке* 1884–1885. преовладава фонолошки правопис.

Поводом Милаковићевог правописа Ћупић (1982) истиче да се уредник *Грлице* „држао претежно правописних навика преддуковског периода, тј. славеносрпског језика“ [...] и да „није много водио рачуна о фонетским промјенама“ (стр. 276). Овдје је значајно поменути и Милаковићево опажање кад су у питању консонантске групе *дск* и *тск*: „У Црној гори народ обичније говори брацки, люцки, Брцки, него братски, людски, Брдски; а тако се исто више чује госпоцки, него господски или господски“ (Милаковић 1835: 90).

Шуковић (1980) истиче и да је *Орлић* посљедња књига штампана у Црној Гори „етимолошким правописом, да је у *Црногорцу*, листу за политику и књижевност, покренутом 1871. године, досљедно примијењен Вуков – фонетски правопис“ (стр. 76). Међутим, не можемо се у потпуности сагласити са овом тврдњом зато што забиљежени примјери из часописа *Црногорац* показују да на граници префикса/суфикса и коријенске/лексичке морфеме долази до колебања (о овоме ћемо касније више говорити). Примјери показују да од недјељника *Црногорке*, па све до Томановићеве *Грлице* доминира употреба фонолошког правописа, уз извјесне примјесе морфонолошког правописног начела.

У даљем тексту ћемо видјети на који начин се са морфонолошког принципа прешло на фонолошки.

5.1. Веза префикса и творбене основе

Кад је у питању веза префикса и творбене основе, у нашем корпусу је стање неуједначено. У два најстарија годишњака, Милаковићевој *Грлици* и Сундечићевом *Орлићу* (осим издања из 1885), доминира морфонолошки правопис, наравно, уз извјесна колебања. У *Црногорцу* и *Црногорки* 1871. паралелно се јављају примјери писани у складу са морфонолошким правописом као и они писани у складу са фонолошким правописним начелом. Од *Црногорке* 1884–1885. преовладава употреба фонолошког правописа, који је готово досљедно примијењен и у *Зети* и Томановићевој *Грлици*. С обзиром на обим корпуса, наводићемо само по неколико примјера за одређену консонантску групу, а примјере смо класификовали с обзиром на правописна начела по којима су писани.

Као што смо већ поменули, у *Грлици* из Његошевог доба и у цетињском *Орлићу* (изузев издања из 1885) већином је примијењен морфонолошки принцип:

обколише (Г., 1835, 115), *обколњъ* (Г., 1839, 69); *обстоятилства* (Г., 1836, 112), *обстоятельства* (Г., 1838, 55); *обштенародни* (Г., 1835, 70), *обширну* (Г., 1836, 2), *обштина* (Г., 1836, 72), *обштества* (Г., 1837, 38), *обширношћу* (Г., 1838, 88); *подкрѣпленіе* (Г., 1835, 42), *одкупити* (Г., 1836, 47), *кадкад* (Г., 1838, 64), *подковати* (Г., 1838, 108); *разжалио* (Г., 1836, 116), *разжалити* (Г., 1839, 107); *безсмртну* (Г., 1835, 119), *разсмотреніе* (Г., 1838, 82), *изселиле* (Г., 1839, 83), *разказивали* (Г., 1839, 91), *разћерата* (Г., 1837,

135), *разћерала* (Г., 1839, 95), *развиририм’ъ* (Г., 1836, 119), *изишибамо* (Г., 1837, 104); *обсједнута* (О., 1867, 68), *убоће* (О., 1865, 76), *обћенита* (О., 1865, 50, 60), *обће* (О., 1867, 35), *одказали* (О., 1865, 29), *одкад* (О., 1869, 62), *одкриво* (О., 1870, 79), *подхрањујеш* (О., 1867, 62), *одхранила* (О., 1867, 67), *предходнице* (О., 1868, 39), *подхвате* (О., 1870, 51); *изтрошеним* (О., 1867, 84), *изтражиши* (О., 1868, 31), *разтргано* (О., 1868, 36), *разтворити* (О., 1869, 38); *развијепљењем* (О., 1865, 54), *развијетати* (О., 1867, 35).

Колебања су у Милаковићевој *Грлици* забиљежена у неким консонантским групама – *дп, зк, зп, зч*:

одправити (Г., 1835, 94), *подпуно* (Г., 1835, 128), *одправи* (Г., 1836, 38), *подписати* (Г., 1837, 41), *одправља* (Г., 1837, 88), *Подполковника* (Г., 1838, 50), *одправи* (Г., 1838, 57), *одприлике* (Г., 1838, 67), *одпору* (Г., 1839, 82), *безкрајност* (Г., 1837, 134), *разкрхаше* (Г., 1837, 84), *изпочетка* (Г., 1836, 22), *изпливѣм* (Г., 1837, 85), *безпосличенѣ* (Г., 1837, 125), *безпрестане* (Г., 1838, 89); *изтражити* (Г., 1835, 97), *изчезнула* (Г., 1835, 121), *безчовечан* (Г., 1836, 113), *безчовечно* (Г., 1839, 103);

отпошенія (Г., 1836, 120), *искати* (Г., 1835, 54), *искупила* (Г., 1835, 101), *ископамо* (Г., 1836, 63), *искалити* (Г., 1836, 38), *ископилио* (Г., 1836, 113), *искажемѣ* (Г., 1837, 106), *испримѣтном* (Г., 1835, 44), *исплакао* (Г., 1836, 121), *распрострањива* (Г., 1837, 103), *испјяти* (Г., 1838, 102), *испунительну* (Г., 1839, 66), *распалюе* (Г., 1837, 85), *испунјавати* (Г., 1837, 42), *расположи* (Г., 1837, 44), *распростире* (Г., 1838, 63), *распитати* (Г., 1839, 101), *истражити* (Г., 1835, 96), *истраживаню* (Г., 1836, 1), *истргнути* (Г., 1836, 119); *усчуваю* (Г., 1835, 20), *исчисленію* (Г., 1837, 95).

У *Орлићу* су колебања потврђена у малом броју консонантских група – *биш, дп, зк, зп*:

обитељубљене (О., 1869, 62), *убиште* (О., 1870, 65); *подписом* (О., 1865, 51), *подпору* (О., 1866, 61), *одпочине* (О., 1867, 44), *предпоставити* (О., 1869, 61), *подписаши* (О., 1870, 25), *подписао* (О., 1870, 76), *подпуној* (О., 1870, 76); *узкрснути* (О., 1865, 62), *изкренусмо* (О., 1867, 24), *разкомадала* (О., 1870, 45); *разпуст* (О., 1867, 22, 25), *разпаљени* (О., 1867, 76), *разпуштају* (О., 1867, 89), *разполагати* (О., 1869, 61), *изпријечи* (О., 1870, 26), *разпиштен* (О., 1870, 32);

опите (О., 1870, 65), *опишњије* (О., 1870, 66), *опиту* (О., 1885, 43), *опишан* (О., 1885, 52); *потпадају* (О., 1870, 63), *отправљати* (О., 1870, 70), *претпостављени* (О., 1885, 26), *потпуну* (О., 1885, 37); *ископаше* (О., 1867, 64), *ископати* (О., 1868, 21), *искрсну* (О., 1868, 52), *искрасише* (О., 1869, 54), *ускрснућеш* (О., 1885, 31), *ускликнули* (О., 1885, 44); *испресијецање* (О., 1866, 23), *успрезања* (О., 1865, 36), *расположен* (О., 1865, 38), *распоређеном* (О., 1867, 33), *распрострањавајмо* (О., 1868, 43), *испратише* (О., 1868, 62), *испитивани* (О., 1870, 62).

Од овог се разликује, већ помињано, издање *Орлића* из 1885. у којем је готово досљедно примијењен фонолошки принцип:

успоштује (О., 1885, 38), *рашир’те* (О., 1885, 31), *истиском* (О., 1885, 31), *раскошним* (О., 1885, 35), *отргнути* (О., 1885, 37), *потпуну* (О., 1885, 37),

усколебало (О., 1885, 38), *успоштује* (О., 1885, 38), *отуд* (О., 1885, 42), *општу* (О., 1885, 43), *раширили* (О., 1885, 44), *испричај* (О., 1885, 50).

У овом издању забиљежили смо и примјер писан у складу са морфонолошким правописним начелом: *одкада* (О., 1885, 30). Ако имамо у виду да већ у *Црногорки* из 1884. доминира морфонолошки правопис, као и да је издање из 1885. године најмлађе издање *Орлића*, логично је и да у њему правопис буде најближи Вуковом принципу.

У часопису *Црногорац* и његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871. у већини сугласничких група напореда се срећу примјери писани по фонолошком и морфонолошком правопису, што значи да су уредник и сарадници ових недјељника били недосљедни при избору морфонолошког или фонолошког правописног принципа.

У *Црногорцу* су колебања најчешће забиљежена у консонантским групама *бћ, бш, дп, зк, зп, зс, зт, зш*:

обће (Ц., 1871, 16), *обћине* (Ц., 1872, 131), *саобитавамо* (Ц., 1871, 8), *обштине* (Ц., 1872, 2), *обширније* (Ц., 1872, 31), *предлатницима* (Ц., 1871, 1, 9), *одпјевати* (Ц., 1872, 6), *разкомадан* (Ц., 1871, 149), *изкључиво* (Ц., 1872, 179), *разпритити* (Ц., 1871, 2), *безпримјерна* (Ц., 1871, 81), *безпослице* (Ц., 1872, 91), *безстидна* (Ц., 1871, 13), *разсјецају* (Ц., 1871, 27), *изсисати* (Ц., 1872, 6), *изтакоше* (Ц., 1871, 33), *узтреба* (Ц., 1871, 51), *разтјерају* (Ц., 1871, 155), *узтрајношићу* (Ц., 1872, 115), *изтргне* (Ц., 1872, 118), *раширимо* (Ц., 1872, 55);

опћине (Ц., 1871, 47), *опћега* (Ц., 1872, 95), *опишан* (Ц., 1871, 83), *опитих* (Ц., 1872, 7), *потписаноме* (Ц., 1871, 36), *претпостављена* (Ц., 1871, 24), *претплата* (Ц., 1872, 65), *потпуни* (Ц., 1872, 85), *раскрићу* (Ц., 1871, 1), *искупиће* (Ц., 1871, 40), *исказан* (Ц., 1872, 1), *раскрићу* (Ц., 1871, 25), *искупљење* (Ц., 1871, 34), *раскошне* (Ц., 1872, 51), *распопује* (Ц., 1871, 8), *испасти* (Ц., 1871, 72), *успјевају* (Ц., 1871, 179), *испуњену* (Ц., 1872, 48), *распири* (Ц., 1872, 61), *исјекли* (Ц., 1871, 3), *исјекоше* (Ц., 1872, 50), *растројену* (Ц., 1871, 2), *уступа* (Ц., 1871, 9), *истиснути* (Ц., 1871, 17), *уступити* (Ц., 1872, 100), *истраживали* (Ц., 1872, 119), *раширити* (Ц., 1871, 3), *ишчекују* (Ц., 1871, 157), *раширењем* (Ц., 1872, 133, 184).

Ортографска колебања при префиксацији у *Црногорки* (1871) претежно се јављају у консонантским групама *бш, дк, дп, зк, зп, зс, зт, зш*:

обштега (Црн., 1871, 13, 81), *обширнији* (Црн., 1871, 23), *одкуда* (Црн., 1871, 22), *одклонити* (Црн., 1871, 15, 50), *одкриће* (Црн., 1871, 57), *подпуну* (Црн., 1871, 2), *надписима* (Црн., 1871, 42), *одпочме* (Црн., 1871, 58), *безкрајна* (Црн., 1871, 2), *изкупио* (Црн., 1871, 29), *разкрилите* (Црн., 1871, 27), *узкићењем* (Црн., 1871, 11), *разпитивао* (Црн., 1871, 17), *изпретуране* (Црн., 1871, 10), *узпоређујући* (Црн., 1871, 20), *безсвјесна* (Црн., 1871, 63), *разматрајући* (Црн., 1871, 15), *истраживао* (Црн., 1871, 39), *узхићено* (Црн., 1871, 53);

опширност (Црн., 1871, 2), *опширан* (Црн., 1871, 83), *откопчао* (Црн., 1871, 75), *поткрепљују* (Црн., 1871, 87), *отпусти* (Црн., 1871, 12), *претпостављеној* (Црн., 1871, 75), *искаше* (Црн., 1871, 60), *раскошноићу* (Црн., 1871, 11), *распадати* (Црн., 1871, 2), *исправи* (Црн., 1871, 24), *истрчала* (Црн., 1871, 7), *испуњаваху* (Црн., 1871, 15), *испадне* (Црн., 1871, 82), *расјече* (Црн., 1871, 70), *расматраше* (Црн., 1871, 13), *устројством* (Црн., 1871, 13), *усхићаваше* (Црн., 1871, 73).

У оба часописа потврђен је и мали број примјера писаних у складу са морфонолошким правописним принципом:

обстанка (Ц., 1872, 118), *одтуда* (Ц., 1871, 10), *одтуђени* (Ц., 1871, 38), *разхода* (Ц., 1871, 22), *изчезе* (Ц., 1871, 43), *подхвати* (Ц., 1871, 7), *предходника* (Ц., 1871, 31), *предходника* (Ц., 1871, 36), *предходи* (Ц., 1871, 187), *подчињеним* (Ц., 1871, 155), *одцепљене* (Ц., 1871, 25), *одцијепити* (Ц., 1871, 153), *подчине* (Црн., 1871, 15), *изчекивати* (Црн., 1871, 55), *изчекиваху* (Црн., 1871, 70, 78), *развишење* (Црн., 1871, 22), *развијепаном* (Црн., 1871, 66).

У *Црногорцу* су примјери са сугласничком групом *дк* на морфемској граници префикса и творбене морфеме углавном писани по морфонолошком правопису:

подкожити (Ц., 1871, 4), *одклонице* (Ц., 1871, 10), *одкуда* (Ц., 1871, 14), *подкопају* (Ц., 1871, 26), *подкопава* (Ц., 1871, 37), *одкрију* (Ц., 1871, 43), *одклони* (Ц., 1871, 78), *подкријепљена* (Ц., 1871, 153), *подкозарје* (Ц., 1872, 82), *одкуд* (Ц., 1872, 119), *одклонити* (Ц., 1872, 135), *одако* (Ц., 1872, 182).

Али, забиљежили смо и облик у којем је дошло до једначења сугласника по звучности:

поткивао (Ц., 1871, 47).

Група *дс* и у *Црногорцу* и у *Црногорки* (1871) је различито писана – па тако имамо примјере у којима се јавља одступање по звучности

одсвирао (Ц., 1871, 4), *предсједништвом* (Ц., 1871, 12), *предстојећих* (Ц., 1871, 14), *одступање* (Ц., 1871, 17), *предсједник* (Ц., 1871, 129), *подстичу* (Ц., 1871, 38), *подстичући* (Ц., 1871, 150), *представити* (Ц., 1872, 31), *представљаше* (Ц., 1872, 98), *предсобљу* (Црн., 1871, 40);

а срећемо и облике у којима је дошло до алтернација по звучности или до губљења сугласника услед једначења

престављала (Ц., 1871, 4), *потстицати* (Ц., 1871, 10), *потстичу* (Ц., 1871, 31), *претстављено* (Ц., 1871, 49), *претставника* (Ц., 1871, 149), *отскочила* (Ц., 1871, 29); *претстави* (Црн., 1871, 66), *претстава* (Црн., 1871, 66), *претстављајући* (Црн., 1871, 78), *потсјећати* (Црн., 1871, 39), *не отступа* (Црн., 1871, 86).

И нискофреквентна група *zm/zħ + je* (које је постало од старог кратког *jam*) јавља се у различитим формама:

растјера (Ц., 1871, 155), *исћера* (Ц., 1871, 23), *разћерају* (Црн., 1871, 81).

У *Црногорки 1884–1885*, *Зети* и *Томановићевој Грлици* сугласничке групе на морфемској граници префикса и творбене морфеме писане су већином у складу са фонолошким правописним начелом:

откријем (Црн., 1884, 285), *откинувши* (Црн., 1885, 72), *испунити* (Црн., 1884, 15), *распасти* (Црн., 1885, 6), *исказује* (Црн., 1884, 14), *усклици* (Црн., 1885, 11), *расправа* (Црн., 1884, 7), *распеће* (Црн., 1885, 19), *растојања* (Црн., 1884, 10), *растријезнила* (Црн., 1885, 168), *исјецај* (Црн., 1884, 6), *рашчуло* (Црн., 1884, 120), *рашири* (Црн., 1885, 35), *опкољава* (Црн., 1884, 287), *опстанак* (Црн., 1884, 47), *опћински* (Црн., 1884, 148), *опити* (Црн., 1884, 30), *натписе* (Црн., 1884, 6), *претпоставку* (Црн., 1885, 14), *потхрањен* (Црн., 1884, 378); *опите* (З., 1885, 19, 52, 109), *откад* (З., 1885, 24), *потковицу* (З., 1885, 39), *претплате* (З., 1885, 8), *опишно* (З., 1885, 85), *ражали* (З., 1885, 87), *искати* (З., 1885, 40), *бескрајних* (З., 1885, 116), *распртите* (З., 1885, 3), *распустише* (З., 1885, 13), *испитали* (З., 1885, 19), *споменути* (З., 1885, 37), *бесмртник* (З., 1885, 72), *расуђивања* (З., 1885, 76), *уступале* (З., 1885, 146), *усхићењем* (З., 1885, 86), *ишчезнути* (З., 1885, 154), *ишчезло* (З., 1885, 13); *опитој* (Г., 1889, 86), *опишну* (Г., 1891, 38), *опитине* (Г., 1897, 48), *натписом* (Г., 1889, 62), *отпочео* (Г., 1889, 66), *потпомагали* (Г., 1891, 35), *претходнога* (Г., 1889, 72), *исуши* (Г., 1890, 68), *опсађена* (Г., 1889, 54), *отпочен* (Г., 1889, 619), *откривши* (Г., 1892, 29), *отуда* (Г., 1889, 68), *раскајања* (Г., 1889, 82), *ископати* (Г., 1890, 70), *усклицима* (Г., 1897, 48), *искупише* (Г., 1897, 50), *испусти* (Г., 1889, 8), *успоставе* (Г., 1890, 50), *распадање* (Г., 1890, 65), *испредвајан* (Г., 1897, 44), *беспрекорно* (Г., 1897, 53), *истријебљењем* (Г., 1889, 66), *растројства* (Г., 1889, 74), *исциједи* (Г., 1891, 50), *раштркане* (Г., 1890, 72).

У овом дијелу нашег корпуса јављају се и облици писани по морфонолошком правопису. Међутим, они се ријетко срећу и у питању су сугласничке групе које су чешће (у овим часописима) писане у складу са фонолошким ортографским принципом:

подчинити (Црн., 1884, 19, 51), *подкопавати* (Црн., 1884, 82), *одкуд* (Црн., 1885, 1), *подписах* (Црн., 1884, 178), *надпис* (Црн., 1885, 2), *надписом* (Црн., 1885, 2);
одакао (З., 1885, 135), *предпоставка* (З., 1885, 126);
обите (Г., 1891, 33), *подпредседника* (Г., 1897, 48), *подхрањивао* (Г., 1889, 67), *безсавјесни* (Г., 1889, 107), *изсељавање* (Г., 1890, 55), *одпусти* (Г., 1892, 52).

До колебања долази у сугласничкој групи *дс(m)*, која се осим у овом облику јавља и у варијанти са *с* и једном *смо* је забиљежили (у *Зети*) као *тс*:

одсјај (Црн., 1884, 8), *представнике* (Црн., 1884, 5), *представника* (Црн., 1884, 37), *представља* (Црн., 1884, 158), *представници* (Црн., 1885, 206), *надстојнику* (Црн., 1884, 96); *одслужио* (З., 1885, 154), *представљач* (З., 1885, 122); *представио* (Г., 1897, 64);
представља (Црн., 1884, 84), *представљаши* (Црн., 1884, 119), *престави* (Црн., 1884, 178), *преставили* (Црн., 1884, 182), *преставља* (Црн., 1885, 205); *поставнути* (З., 1885, 34), *преставља* (З., 1885, 23, 109); *преставништва* (Г., 1890, 44), *преставити* (Г., 1892, 52);
отслужила (З., 1885, 111).

Занимљиво је да облике типа *преставити/престава* најчешће срећемо у текстовима чији је аутор Лазар Томановић који је био сарадник *Црногорке* и *Зете*, а уредник *Грлице* из доба кнеза Николе. Томановић је познат и по својој преписци са уредником *Црногорке* 1884–1885, Јованом Павловићем. У тој полемичкој преписци о правопису Томановић се залагао за потпуну „еуфонију” у језику (Уп. Црногорка, 1884, 312–314; 331).

5.2. Веза творбене основе и суфикса

Кад је у питању спој творбене основе и суфикса, као и у случају префиксације, у Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу* доминира морфонолошки принцип (изузев издања *Орлића* из 1885); у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. напоредо се срећу облици писани према морфонолошком ортографском начелу, као и они писани у складу са фонолошким принципом; у остатку корпуса (*Црногорка* 1884–1885, *Зета*, Томановићева *Грлица*) преовладава употреба фонолошког правописа.

У Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу* већина сугласничких група на граници творбене основе и суфикса (као што је већ поменуто) писана је у складу са морфонолошким ортографским принципом:

љубкіе (Г., 1837, 115), *Србске* (Г., 1836, 88, 93), *робства* (Г., 1837, 87), *Србски* (Г., 1838, 73), *србскога* (Г., 1839, 45); *пољубци* (Г., 1836, 122), *зобицу* (Г., 1838, 112), *бѣгствомъ* (Г., 1838, 53), *лукавство* (Г., 1835, 64), *чувства* (Г., 1837, 100), *приповједка* (Г., 1836, 3, 107), *слачки* (Г., 1837, 134), *рѣдкога* (Г., 1838, 91), *Лаихтенбергском* (Г., 1835, 31), *Норвешкій* (Г., 1838, 33), *Вѣртенбергска* (Г., 1839, 32), *празднике* (Г., 1838, 6), *праздникъ* (Г., 1839, 117), *радостніем* (Г., 1836, 37), *жалостно* (Г., 1836, 107, 118), *користной* (Г., 1838, 65), *радостни* (Г., 1839, 114), *светцьи* (Г., 1838, 11), *Млетчанима* (Г., 1836, 41), *Млетчићима* (Г., 1838, 75), *отче* (Г., 1838, 102, 103), *Бѣлопавлићскіе* (Г., 1835, 43), *Мартинићском* (Г., 1836, 71); *пољубцом* (О., 1866, 57),

острожки (О., 1867, 3), *острожки* (О., 1868, 3), *острожки* (О., 1869, 3), *користније* (О., 1865, 4), *частним* (О., 1866, 31), *частни* (О., 1866, 40), *жалостница* (О., 1867, 73), *частни* (О., 1868, 21), *жалостна* (О., 1868, 53), *частни* (О., 1870, 57), *жалостних* (О., 1870, 77), *мушкиње* (О., 1869, 34), *нитко* (О., 1867, 21), *отцу* (О., 1867, 30), *Млетцима* (О., 1867, 67, 70), *бјегство* (О., 1867, 53), *Херцегства* (О., 1870, 43), *долазком* (О., 1868, 34), *примјетбе* (О., 1869, 3), *примјетбе* (О., 1870, 3), *примјетба* (О., 1885, 33).

Невелик је број сугласничких група у којима је у овим годишњацима примијењен фонолошки принцип:

свагда (Г., 1838, 62), *негдашња* (Г., 1839, 71); *данашњи* (Г., 1836, 68), *данашњиј* (Г., 1839, 80); *Херцеговачке* (Г., 1835, 69), *Грчко* (Г., 1836, 4), *нџмачко* (Г., 1836, 68), *Грчко* (Г., 1837, 4), *Бечки* (Г., 1837, 41), *јоначку* (Г., 1838, 45), *Дубровачкогъ* (Г., 1839, 1), *нџмачку* (Г., 1839, 35); *срце* (О., 1865, 33), *срца* (О., 1866, 22), *срцем* (О., 1867, 75), *срцем* (О., 1868, 45), *срца* (О., 1885, 3), *хришћанске* (О., 1866, 30), *свагда* (О., 1865, 52), *нигда* (О., 1865, 52), *свагда* (О., 1866, 54), *хришћанске* (О., 1865, 28), *радошћу* (О., 1865, 49), *хришћанин* (О., 1868, 62), *пропашћу* (О., 1869, 33), *милошћу* (О., 1869, 33), *независношћу* (О., 1870, 44), *страшћу* (О., 1885, 31), *мартинићки* (О., 1865, 24), *васојевићкога* (О., 1866, 24), *ћеклићки* (О., 1867, 32), *бјелопавлићки* (О., 1868, 18), *бјелопавлићки* (О., 1870, 18), *никшићке* (О., 1870, 25), *Бољевићки* (О., 1885, 26), *јоначки* (О., 1865, 4), *грчкога* (О., 1867, 24), *бечком* (О., 1885, 6).

У Милаковићевој *Грлици* колебања смо забиљежили у групама *ди, жк, сљ, стј, зск*:

срце (Г., 1836, 107), *срцу* (Г., 1837, 102), *срца* (Г., 1839, 88), *тешки* (Г., 1836, 69), *мџилџња* (Г., 1836, 127), *мишлях* (Г., 1837, 82), *крџпошћу* (Г., 1836, 69), *ршићани* (Г., 1837, 86), *Францускога* (Г., 1836, 34), *Инглески* (Г., 1837, 28), *Француски* (Г., 1837, 29), *Француской* (Г., 1837, 41);

судца (Г., 1836, 115), *срдцу* (Г., 1838, 89), *срдцемъ* (Г., 1838, 94), *служкиню* (Г., 1836, 94), *тежко* (Г., 1836, 107), *мушко* (Г., 1838, 104), *мисляше* (Г., 1837, 98), *Христьянски* (Г., 1835, 64), *христьяни* (Г., 1836, 48), *Христяна* (Г., 1839, 35); *Албанезском* (Г., 1835, 39), *Инглезском* (Г., 1838, 3, 53), *Французске* (Г., 1838, 41), *французске* (Г., 1838, 52), *Французкой* (Г., 1837, 37), *Французку* (Г., 1837, 40), *бокезки* (Г., 1837, 41).

У односу на Милаковићеву *Грлицу*, у *Орлићу* је потврђено нешто више сугласничких група у којима долази до колебања (*бск, бст, чб, дк, жк, жск, вств, тч*):

србски (О., 1866, 3, 5), *србска* (О., 1866, 37), *robstvo* (О., 1866, 42), *Србство* (О., 1866, 44), *Србски* (О., 1867, 3), *Србству* (О., 1867, 58), *робством* (О., 1867, 59), *србски* (О., 1868, 3), *србскога* (О., 1868, 34), *србски* (О., 1869, 3), *србскога* (О., 1869, 55), *Србски* (О., 1870, 3, 38), *Србство* (О., 1870, 38),

робство (О., 1870, 44), *швабске* (О., 1870, 46), *отачбину* (О., 1865, 32), *отачбини* (О., 1866, 54), *отачбину* (О., 1868, 49), *Војводкиња* (О., 1865, 23), *напредка* (О., 1865, 56), *Војводкиња* (О., 1867, 17), *напредка* (О., 1867, 38), *сладким* (О., 1870, 76), *напредку* (О., 1870, 69), *тежка* (О., 1865, 55), *Служка* (О., 1867, 55), *кнежки* (О., 1866, 49), *чувству* (О., 1867, 14), *чувствовања* (О., 1867, 35), *чувством* (О., 1868, 46), *отчевима* (О., 1870, 80);

српских (О., 1865, 32), *српске* (О., 1866, 23), *српски* (О., 1867, 33, 34, 35), *ропству* (О., 1868, 36), *српска* (О., 1867, 53), *српску* (О., 1869, 29), *Српкиње* (О., 1869, 29), *српство* (О., 1869, 33), *српску* (О., 1869, 33), *Српства* (О., 1870, 67), *српскијех* (О., 1885, 33), *срибу* (О., 1865, 48), *свједоцибе* (О., 1869, 53), *отаџбине* (О., 1869, 35), *напретку* (О., 1885, 42), *приповјетку* (О., 1866, 28), *мушких* (О., 1865, 76), *тешки* (О., 1866, 46), *тешка* (О., 1867, 82), *тешком* (О., 1868, 36), *мушку* (О., 1868, 46), *чувство* (О., 1866, 44, 49), *чуство* (О., 1870, 56), *свадбу* (О., 1869, 54), *очеви* (О., 1869, 33), *очева* (О., 1869, 48).

Поводом Милаковићевог правописа Ћупић (1982) истиче да се уредник *Грлице* „држао претежно правописних навика преддуковског периода, тј. славеносрпског језика“ и да „није много водио рачуна о фонетским промјенама (стр. 276), иако из приложеног видимо да ипак у неким консонантским групама долази до колебања. Овдје је значајно поменути и већ навођену Милаковићеву констатацију кад су у питању консонантске групе *дск* и *тск*: „У Црной гори народ обичније говори брацки, люцки, Брцки, него братски, людски, Брдски; а тако се исто више чује госпоцки, него господски или господски“ (*Грлица* 1835: 90). Ова напомена је дата у виду фусноте, али наши примјери свједоче да су уредници и сарадници овог цетињског алманаха ипак били неодлучни при писању ови консонантских група, као и група *дст* и *тст* јер су оне писане различито – без извршених гласовних алтернација (једначења по звучности и упрошћавања сугласничких група)

чадскомъ (Г., 1837, 43), *градскимъ* (Г., 1838, 91), *людски* (Г., 1839, 110); *людства* (Г., 1836, 108, 109), *господство* (Г., 1837, 103), *господство* (Г., 1838, 105), *людство* (Г., 1839, 100), *любопытство* (Г., 1837, 98), *любопитства* (Г., 1838, 94), *богатству* (Г., 1839, 68), *зетско* (Г., 1835, 51), *светску* (Г., 1836, 108), *Добротско* (Г., 1838, 61), *Туулитскомъ* (Г., 1838, 74), *свѣтске* (Г., 1839, 17);

као и са извршеним гласовним алтернацијама

грацке (Г., 1836, 90), *грацку* (Г., 1836, 94, 104), *грацкога* (Г., 1837, 80), *люцки* (Г., 1837, 125), *люцком* (Г., 1837, 134), *люцства* (Г., 1837, 130), *лютству* (Г., 1837, 129), *люством* (Г., 1837, 124), *люство* (Г., 1837, 133).

И у *Орлићу* у овим консонантским групама долази до колебања, па се јављају примјери без извршених гласовних алтернација

Београдска (О., 1866, 30), *цариградско* (О., 1867, 46), *људска* (О., 1867, 49), *брдски* (О., 1870, 18), *биоградске* (О., 1870, 25), *Хрватској* (О., 1865, 58), *братска* (О., 1866, 40), *зетскога* (О., 1867, 63), *братске* (О., 1868, 40), *зетског* (О., 1869, 31), *патриотскијех* (О., 1870, 48), *средство* (О., 1865, 62), *војводства* (О., 1867, 65), *братство* (О., 1865, 65);

и са извршеним гласовним алтернацијама

љуџкој (О., 1865, 28), *брадицом* (О., 1870, 33), *љуџком* (О., 1867, 32), *љуџка* (О., 1870, 23), *љуџком* (О., 1870, 59), *брацку* (О., 1885, 44), *госпоства* (О., 1867, 73), *госпоству* (О., 1869, 35), *проклетством* (О., 1869, 40), *богаством* (О., 1870, 57).

Орлић је, као што смо раније поменули, прва периодична публикација у Црној Гори након *Грлице* из Његошевог периода. Језик овог годишњака одликује „етимолошки правопис са примјесама фонетског, постепено ишчезавање појединих локалних црта народних говора из писане ријечи, досљедност у примјени Вукове азбуке“ (Шуковић, 1980, 73). Значи, у *Орлићу* је стање слично као у Милаковићевој *Грлици*, па тако срећемо примјере писане у складу са морфонолошким правописним начелом, као и оне у којима долази до колебања.

Шуковић (1980) истиче да је „у Црногорцу, листу за политику и књижевност, покренутом 1871. године, досљедно примијењен Вуков – фонетски правопис“ (стр. 76). Не можемо се сложити са овом тврдњом зато што и претходно наведени примјери из часописа *Црногорац* показују да на граници префикса и коријенске/лексичке морфеме није досљедно испоштован фонолошки принцип, већ у већини консонантских група долази до колебања фонолошког и морфонолошког правописног начела. Слична ситуација је и при суфиксацији, па тако у недјељнику *Црногорац* и његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871. године најчешће су консонантске групе на граници суфикса и творбене основе напореда писане у складу са фонолошким правописним принципом и у складу са морфонолошким ортографским проседеом:

љубкијем (Ц., 1872, 55), *слапкијем* (Ц., 1871, 10), *напосљедку* (Ц., 1871, 21, 30), *војводињу* (Ц., 1871, 45), *предке* (Ц., 1871, 154), *напошљедку* (Ц., 1872, 125), *французка* (Ц., 1871, 52), *повјестнице* (Ц., 1871, 20), *користном* (Ц., 1872, 55), *болестника* (Ц., 1872, 60), *завистности* (Ц., 1872, 175), *затацима* (Ц., 1872, 176), *христјане* (Ц., 1871, 11), *Христијани* (Ц., 1872, 49), *почасћу* (Ц., 1872, 34), *отачбини* (Ц., 1871, 13), *свједочбама* (Ц., 1871, 40), *свједочбама* (Ц., 1872, 136), *артезкијех* (Ц., 1871, 43), *париској* (Ц., 1871, 43), *Ческа* (Ц., 1871, 147), *другчије* (Ц., 1871, 11, 51, 163); *примјетба* (Црн., 1871, 57), *долазка* (Црн., 1871, 45), *полазком* (Црн., 1871, 63), *напошљедку* (Црн., 1871, 7, 17, 74), *напосљедку* (Црн., 1871, 45), *напредку* (Црн., 1871, 15), *напошљедку* (Црн., 1871, 17), *напосљедку* (Црн., 1871, 45), *другчије* (Црн.,

1871, 40), *другчији* (Црн., 1871, 55), *отчинскијех* (Црн., 1871, 14), *отачбине* (Црн., 1871, 9), *наручбини* (Црн., 1871, 35, 43), *Французком* (Црн., 1871, 6), *пећски* (Црн., 1871, 33);

родољупкињу (Ц., 1871, 36), *француска* (Ц., 1871, 52), *францускога* (Ц., 1871, 2), *Француске* (Ц., 1871, 32), *францески* (Ц., 1871, 77), *француске* (Ц., 1872, 33), *извеснијех* (Ц., 1871, 2), *повјеснице* (Ц., 1871, 34), *жалосну* (Ц., 1871, 141), *жалосно* (Ц., 1871, 27), *свјесном* (Ц., 1872, 80), *жалосно* (Ц., 1872, 47), *власницима* (Ц., 1872, 85), *намјесници* (Ц., 1872, 91), *Хришићанима* (Ц., 1871, 3), *искреношћу* (Ц., 1871, 34), *хришићански* (Ц., 1872, 3), *хришићани* (Ц., 1872, 49), *отаџбини* (Ц., 1871, 26), *паришкијех* (Ц., 1871, 77), *паришке* (Ц., 1871, 78), *другчије* (Ц., 1871, 28); *женидби* (Црн., 1871, 47), *примједбе* (Црн., 1871, 24), *доласка* (Црн., 1871, 42), *ријетка* (Црн., 1871, 51), *дохотка* (Црн., 1871, 2), *другчији* (Црн., 1871, 85), *срџи* (Црн., 1871, 14), *француски* (Црн., 1871, 7), *Никишићки* (Црн., 1871, 33);

Занимљиво је да су у *Црногорцу* примјери изведени од основе *срб-* и суфикса *-ски* доминантно писани у складу са фонолошким правописним принципом:

српском (Ц., 1871, 3), *српскијех* (Ц., 1871, 11), *српскијема* (Ц., 1871, 76), *српски* (Ц., 1872, 1), *српском* (Ц., 1872, 6), *српски* (Ц., 1872, 174); *србског* (Ц., 1871, 26), *србско* (Ц., 1871, 162).

Такође, у оба часописа (*Црногорцу* и *Црногорки* из 1871) у неким сугласничким групама примијењен је фонолошки правописни принцип:

срца (Ц., 1871, 4), *срца* (Ц., 1872, 38), *тешко* (Ц., 1871, 26), *друштвеног* (Ц., 1871, 4), *друштва* (Ц., 1872, 13), *доласка* (Ц., 1871, 180), *мржње* (Ц., 1871, 2), *чувства* (Ц., 1871, 2), *чувство* (Ц., 1872, 3), *натрашке* (Ц., 1871, 180), *свагда* (Ц., 1871, 86), *политичке* (Ц., 1872, 3), *њемачке* (Ц., 1872, 3), *сиромаштво* (Ц., 1871, 26), *наредби* (Ц., 1871, 50), *ропство* (Ц., 1871, 58), *ропство* (Ц., 1872, 7), *ропско* (Ц., 1871, 25); *љупкости* (Црн., 1871, 43), *љупкост* (Црн., 1871, 56), *српскијех* (Црн., 1871, 2), *српска* (Црн., 1871, 8), *српства* (Црн., 1871, 70), *пољупцима* (Црн., 1871, 46, 82), *чувства* (Црн., 1871, 1, 37), *срцем* (Црн., 1871, 9), *слушкиња* (Црн., 1871, 56), *тешка* (Црн., 1871, 32), *друштва* (Црн., 1871, 7, 40), *витешким* (Црн., 1871, 41), *жалоснијем* (Црн., 1871, 70), *важношћу* (Црн., 1871, 39), *ропство* (Црн., 1871, 30), *чувства* (Црн., 1871, 37).

У овим недјељницима биљежимо незнатан број примјера у којима је примијењен морфонолошки правописни проседе:

пољубцем (Ц., 1872, 47), *отче* (Ц., 1871, 136), *тренутици* (Ц., 1871, 186), *Неманићског* (Ц., 1871, 80), *топије* (Ц., 1871, 40); *предци* (Црн., 1871, 78), *величанственост* (Црн., 1871, 10), *божанствене* (Црн., 1871, 15).

У *Црногорки* 1884–1885, *Зети* и *Томановићевој Грлици* преовладава фонолошки правопис:

ропкиње (Црн., 1884, 94), *љупким* (Црн., 1884, 191), *Српкиње* (Црн., 1884, 292), *пољупцу* (Црн., 1884, 4), *психолошки* (Црн., 1884, 8), *приповијетка* (Црн., 1884, 5), *слатки* (Црн., 1885, 17), *војвоткињу* (Црн., 1885, 26), *срца* (Црн., 1884, 4), *срце* (Црн., 1885, 17), *нужно* (Црн., 1885, 15), *тешкоћа* (Црн., 1884, 57), *слушкиња* (Црн., 1884, 156), *биљешке* (Црн., 1885, 63), *спушки* (Црн., 1884, 133), *тешкијем* (Црн., 1885, 39), *друштва* (Црн., 1884, 8), *доласка* (Црн., 1884, 15), *мржње* (Црн., 1884, 1), *чежњом* (Црн., 1884, 13), *обрашчиће* (Црн., 1885, 167), *данашња* (Црн., 1884, 9), *масни* (Црн., 1884, 203), *часник* (Црн., 1885, 171), *крсноме* (Црн., 1885, 180), *удадба* (Црн., 1884, 284), *женидби* (Црн., 1885, 26), *женидба* (Црн., 1884, 304), *почетка* (Црн., 1884, 32), *развитку* (Црн., 1885, 27), *очевој* (Црн., 1885, 76), *сриба* (Црн., 1884, 3), *отаџбину* (Црн., 1884, 9), *наруџбина* (Црн., 1884, 149), *отаџбине* (Црн., 1885, 27), *њемачку* (Црн., 1884, 2), *грчкога* (Црн., 1885, 27), *позоришног* (Црн., 1884, 192);

ропству (З., 1885, 67), *српскијех* (З., 1885, 13), *Српство* (З., 1885, 33), *пољупца* (З., 1885, 7), *стутцу* (З., 1885, 68), *психолошке* (З., 1885, 50), *дручке* (З., 1885, 19), *болесних* (З., 1885, 126), *смиреношћу* (З., 1885, 11), *ришићани* (З., 1885, 134), *пишчева* (З., 1885, 59), *недоношчади* (З., 1885, 62), *свадбу* (З., 1885, 120), *изузетком* (З., 1885, 28), *ријетко* (З., 1885, 54), *почетка* (З., 1885, 102), *наруџбине* (З., 1885, 69), *срибе* (З., 1885, 90), *отаџбини* (З., 1885, 116), *мученичко* (З., 1885, 65), *њемачки* (З., 1885, 95), *срцем* (З., 1885, 9), *мушки* (З., 1885, 72), *друштва* (З., 1885, 7), *пажњу* (З., 1885, 92, 145), *францускоме* (З., 1885, 14), *нигда* (З., 1885, 6), *оче* (З., 1885, 10), *доласка* (З., 1885, 16), *позоришна* (З., 1885, 122), *болесни* (З., 1885, 127);

српских (Г., 1889, 7), *ропство* (Г., 1890, 63), *српскога* (Г., 1897, 43), *слатког* (Г., 1889, 102), *Војвоткиња* (Г., 1890, 53), *слатко* (Г., 1891, 50), *срцу* (Г., 1897, 71), *нужно* (Г., 1891, 43), *сталешка* (Г., 1891, 58), *друштва* (Г., 1897, 62), *упражњено* (Г., 1897, 26), *витешким* (Г., 1889, 68), *француски* (Г., 1890, 74), *витешком* (Г., 1897, 49), *негда* (Г., 1891, 37), *радосни* (Г., 1890, 52), *најрадоснији* (Г., 1891, 25), *жалосно* (Г., 1891, 28), *независна* (Г., 1897, 50), *радошћу* (Г., 1890, 49), *непажљивошћу* (Г., 1891, 44), *великодушношћу* (Г., 1897, 43), *паишчад* (Г., 1889, 99), *болешчину* (Г., 1890, 67), *пјешчанијем* (Г., 1891, 28), *болешчинама* (Г., 1891, 39), *гуишчијим* (Г., 1891, 47), *свадбама* (Г., 1891, 38), *вјеридбе* (Г., 1897, 68), *наруџбини* (Г., 1889, 86), *Отаџбини* (Г., 1890, 51), *отаџбине* (Г., 1890, 64), *Морачка* (Г., 1897, 29), *варошким* (Г., 1890, 50), *позоришна* (Г., 1890, 55).

У овим часописима до колебања долази у невеликом броју сугласничких група. У *Црногорки* 1884–1885. смо такве примјере забиљежили у групама *бск*, *бст*, *бч*, *гч*, *стј*, *ћск*; у *Зети* у групама *вств*, *дк* и у *Томановићевој Грлици* у групама *вств*, *ћск*, *ти*:

српских (Црн., 1884, 8), *Српство* (Црн., 1884, 12), *Српско* (Црн., 1884, 35), *ропству* (Црн., 1884, 125), *Српство* (Црн., 1885, 17, 22), *Српскијех* (Црн., 1885, 36), *српскога* (Црн., 1885, 77), *Шапчанин* (Црн., 1885, 19), *друкчије* (Црн., 1884, 17, 239), *најжешићем* (Црн., 1884, 12), *хришћански* (Црн., 1884, 180), *ришићани* (Црн., 1885, 102), *гуићи* (Црн., 1885, 178), *Павловићка* (Црн., 1885, 45); *приповијетка* (З., 1885, 48), *приповијетке* (З., 1885, 59); *чуство* (Г., 1890, 54), *Обточићки* (Г., 1890, 33), *Шобаићки* (Г., 1890, 35), *Никишићка* (Г., 1897, 29), *Млестима* (Г., 1892, 31);

чаробство (Црн., 1884, 190), *слабчина* (Црн., 1885, 35), *другчији* (Црн., 1885, 17), *другчије* (Црн., 1885, 171), *христијанскијех* (Црн., 1884, 106), *христјани* (Црн., 1885, 85), *пећскога* (Црн., 1884, 14), *младићски* (Црн., 1884, 117), *бјелопавлићску* (Црн., 1884, 180); *чуство* (З., 1885, 34), *напосљедку* (З., 1885, 162); *Неманићских* (Г., 1889, 55), *Никишићској* (Г., 1890, 65), *младићским* (Г., 1897, 48); *Млетцима* (Г., 1889, 8), *остатцима* (Г., 1889, 89).

Као у Милаковићевој *Грлици* и годишњаку *Орлићу*, и у остатку корпуса колебање је присутно у консонантским групама *дск*, *тск*, *дст*, *тст*:

демокрацка (Ц., 1871, 26), *брацке* (Ц., 1871, 50), *љутска* (Ц., 1871, 2), *љутском* (Ц., 1872, 85), *сретством* (Ц., 1871, 78), *сретство* (Ц., 1872, 120), *богатством* (Ц., 1871, 78), *богатство* (Ц., 1872, 120); *брацке* (Црн., 1871, 1), *љуцкога* (Црн., 1871, 22), *брацко* (Црн., 1871, 37); *љуства* (Црн., 1884, 61), *сретством* (Црн., 1884, 313), *госпоством* (Црн., 1885, 31), *госпоцке* (Црн., 1884, 135), *биограцкијем* (Црн., 1884, 315), *госпоцку* (Црн., 1885, 22), *хрвацки* (Црн., 1884, 246), *љуцки* (Црн., 1884, 93), *проклество* (Црн., 1884, 56), *братвеничке* (Црн., 1885, 179), *проклество* (Црн., 1885, 182); *брацка* (З., 1885, 71), *госпоцку* (З., 1885, 121), *госпоством* (З., 1885, 71), *сретство* (З., 1885, 74), *братвеници* (З., 1885, 12, 45, 128), *братствима* (З., 1885, 112), *богаство* (З., 1885, 16), *проклество* (З., 1885, 46); *Петроградског* (Г., 1889, 8), *Сретство* (Г., 1891, 44), *преставници* (Г., 1891, 27), *Сретство* (Г., 1890, 67), *патриоцким* (Г., 1889, 50), *брацки* (Г., 1891, 33), *пунољества* (Г., 1890, 50), *братвеника* (Г., 1890, 55);

људске (Ц., 1871, 1, 35, 150), *брдске* (Ц., 1871, 40), *цариградском* (Ц., 1872, 6), *средства* (Ц., 1872, 13), *нашљедства* (Ц., 1872, 168), *братскога* (Ц., 1871, 6), *дипломатском* (Ц., 1871, 3, 30), *целатски* (Ц., 1871, 3), *хрватски* (Ц., 1871, 78), *скотскије* (Ц., 1872, 35), *дипломатске* (Ц., 1872, 98), *напретка* (Ц., 1872, 1), *приповијетку* (Ц., 1871, 46), *ријетке* (Ц., 1872, 119), *проклетством* (Ц., 1871, 179), *богатством* (Ц., 1872, 37); *тизлитском* (Црн., 1871, 5), *поетским* (Црн., 1871, 22), *господскога* (Црн., 1871, 19); *нашљедственом* (Црн., 1884, 11), *посредством* (Црн., 1884, 336), *благородство* (Црн., 1885, 31), *новосадско* (Црн., 1885, 95), *азијатских* (Црн., 1884, 95), *хрватским* (Црн., 1884, 248), *хрватска* (Црн., 1885, 64), *драматској* (Црн., 1885, 67), *љубопиитство* (Црн., 1884, 19, 165), *богатством* (Црн., 1885, 64), *братству* (Црн., 1885, 67); *поетске* (З., 1885, 8), *аристократској* (З., 1885, 16), *свијетски* (З., 1885, 126), *кривоклетство* (З., 1885, 75); *брдска* (Г., 1889, 43), *Прекобрдски* (Г., 1889, 57), *судској* (Г., 1889, 72), *Заградски* (Г., 1890, 33), *брдским* (Г., 1890, 66), *средствима* (Г., 1889, 75), *средствима* (Г., 1891, 31), *војводство* (Г., 1891, 57), *представници* (Г., 1897, 24), *патриотске* (Г., 1890, 51), *универзитетски* (Г., 1891, 27), *Зетска* (Г., 1897, 29), *Брдска* (Г., 1897, 29), *братског* (Г., 1897, 43), *упутства* (Г., 1889, 108).

У вези са писањем ових консонантских група спорили су се Лазар Томановић и уредник *Црногорке* Јован Павловић, при чему је Томановић био за фонолошки правопис, а Павловић, вођен мишљењем Даничића, за морфонолошки. У поменутој полемици Павловић каже свом пријатељу:

Узгред ћу ти напоменути још и то, да наши најбољи филолози не изводе у свему еуфоније ни у самим појединим ријечима. Тако н. пр. они не пишу: *љутски* (ни *љуцки*) него *људски*, не пишу: *гратски* (ни *грацки*) него

градски, не пишу: хрвацки него хрватски. И ја тако пишем премда за то немам другога разлога него оно што наши филолози кажу: да су т и с гласови који у српском језику нерадо другују, који се не трпе, па за то се д пред с, противно правилу, оставља непретворено.

Тебе пак (и многе друге наше писце, нарочито млађе) видим гђе пишете: хрвацки, љуцки, грацки; но још вас нијесам видио да пишете: оцлужити (м. одслужити), нацкакивати (м. надскакивати) оцуда (м. одсуда), оцтојање (м. одстојање) и т. д. (Црногорка 1884: 313).

Томановић образлаже свој начин писања на сљедећи начин: „Што пишемо љуцки, хрвацки, мислим да оно к тражи да се претвори дс и тс у ц, а у ријечима осуда, остојање, ослужити и т. д., д ишчезава испред с, зато и не пишемо: оцуда, оцтојање, оцлужити“ (Црногорка 1884: 331).

Видимо да се уредник и сарадник нису могли усагласити у вези са писањем наведених сугласничких група, што се и одразило и на језик овог недјељника. Као што смо и примијетили, ове групе су разнолико писане у цјелокупном корпусу, што значи да су и остали уредници и сарадници имали дилему који од понуђених принципа одабрати.

Ортографска норма стандардног српског језика при писању ових консонантских група прописује морфонолошки принцип, тј. на споју коријенске основе и префикса/суфикса у овим случајевима не врше се гласовне алтернације (Уп.. Subotić, Sredojević i Bjelaković, 2012, стр. 77–83). „Ovakvom ortografskom rešenju pribeglo se [...] da bi se sačuvala semantička prozirnost reči na morfemskoj granici (preko čuvanja te granice na ortografskom planu) na kojoj se događa *fuzija*” (Subotić, Sredojević i Bjelaković, 2012, стр. 79).

На основу свега наведеног можемо закључити да се еволуција ортографије у цетињској штампи XIX вијека може подијелити у три фазе. У првој фази, која је трајала од 1835. и објављивања *Грлице* до 1871. године и штампања недјељника *Црногорац*, доминира употреба морфонолошког принципа, уз извјесне примјесе фонолошког. Другу фазу одликује напоредна примјена морфонолошког и фонолошког ортографског принципа – ово је карактеристично за недјељник *Црногорац* и његов књижевни прилог *Црногорку*. У трећој фази, у коју можемо уврстити *Црногорку* 1884–1885, *Зету* и Томановићеву *Грлицу* (овој фази припада и *Орлић* из 1885. године, нарочито у случају префиксације) долази до преваге фонолошког правописа уз незнатна одступања у појединим консонантским групама.

6. Скраћивање ријечи

6.1. У календарском дијелу Милаковићеве *Грлице* веома често се скраћено пишу називи празника (углавном се тачка пише након другог сугласника), а у преосталом дијелу цетињског алманаха скраћено се најчешће пише именица *сахат*, мада се скраћују још понеке ријечи.

Овом приликом издвојићемо неке скраћенице:

Муч. Θεοδος. Дџви. (Г., 1835, 11), *Христини мучен.* (Г., 1836, 13), *Зинов. и Милут. К.* (Г., 1837, 16), *Свят. 42 мученика* (Г., 1838, 9), *т. е.* (Г., 1835, 6), *мин.* (Г., 1835, 25), *сах.* (Г., 1835, 25), *рођ.* (Г., 1835, 30), *кат.* (Г., 1835, 32), *Д. М.* (Г., 1835, 52), *имен. единств.* (Г., 1835, 57), *год.* (Г., 1836, 32), *рођ.* (Г., 1836, 32), *т. е.* (Г., 1836, 42), *руб.* (Г., 1836, 49), *А. П. Л.* (Г., 1837, 2), *мин.* (Г., 1837, 21), *рођ.* (Г., 1837, 32), *год.* (Г., 1837, 32), *Св. Марка* (Г., 1837, 45), *сах.* (Г., 1838, 24), *14. мин. пос. п.* (Г., 1838, 23), *32 минуте пр. п.* (Г., 1838, 22), *Св. Георгија* (Г., 1838, 49), *Септ.* (Г., 1838, 53), *Окт.* (Г., 1838, 53), *Св. Никола* (Г., 1838, 76), *сах.* (Г., 1839, 20), *34 м. пре п.* (Г., 1839, 20), *37 м. по п.* (Г., 1839, 20), *год.* (Г., 1839, 28), *Св. Якова* (Г., 1839, 36), *Г. Доктора* (Г., 1839, 45), *итал.* (Г., 1839, 79), *напр.* (Г., 1839, 84).

Поред оваквог обиљежавања, у календарском дијелу, у издањима из 1835, 1836. и 1837. године, срећемо и примјере у којима се иза скраћеница пишу двије тачке умјесто једне:

Прен: миц: Никиф: (Г., 1835, 9), *Кврія: Архиеп: Јер:* (Г., 1835, 9), *Препо: Мариу Егвп.* (Г., 1835, 10), *Амоса пр: и К: Лаз:* (Г., 1836, 12), *Алекс: и Иоан: Пат:* (Г., 1836, 14), *Зач: Бог.* (Г., 1837, 17).

И код Стефана Митровог Љубише има примјера у којима се иза скраћеница пишу двије тачке (Тепавчевић, 2010, стр. 88).

6.2. У *Орлићу* су скраћенице најчешће писане у календарском дијелу, у називима празника, мјесеци, а скраћено су често дати и потписи аутора.

У издању из 1865. у одјелку *Мјесечне мијене* у години 1865. скраћеница за мијену је *М.*, за прву четврт *П. Ч.*, за ујзбу *У.* и за задњу четврт *З. Ч.* с (О., 1865, 9). Даље, у календарском дијелу свих издања скраћенице су писане у називима празника, па ћемо навести само неколико:

Саб. ар. Гаврила (О., 1865, 13), *Петар муч.* (О., 1866, 8), *Преп. Теодосије* (О., 1867, 5), *Висарион чуд.* (О., 1868, 10), *Пава патр. цариград.* (О., 1869, 15), *Јован милост.* (О., 1870, 15), *Препод. мајка Ксенија* (О., 1885, 9).

У издањима из 1866. и 1885. у оквиру календарског дијела, уз сваки мјесец објављиване су неке поучне изреке тадашњих писаца, а имена неких од њих писана су скраћено:

Ив. Мажуранић (О., 1866, 7), *М. Прерадовић* (О., 1866, 9), *З. Ј. Јовановић* (О., 1885, 15), *Ст. Враз* (О., 1885, 19).

Осим поменутих начина скраћивања, у годишњаку *Орлићу* скраћеницама су означаване и различите врсте лексема – имена и презимена, називи мјесеци, називи титула и звања итд:

Ј. Сундечић (О., 1865, 5, 62), *неђ.* (О., 1865, 6), *Св. Петар* (О., 1865, 7), *еписк.* (О., 1865, 11), *пос. поноћи* (О., 1865, 10), *Др. Јаков* (О., 1865, 23), *капет.* (О., 1865, 25), *т. ј.* (О., 1865, 37), *К. Ц. Никола* (О., 1865, 64), *М. Павлиновић* (О., 1866, 2), *Св. Тројство* (О., 1866, 3), *11. септемб.* (О., 1866, 3), *капет.* (О., 1866, 18), *серд.* (О., 1866, 19), *сер.* (О., 1866, 19), *год.* (О., 1866, 24), *Мих. Павлиновић* (О., 1866, 36), *Ј. Сундечић* (О., 1866, 44), *1865. г.* (О., 1866, 45), *Св. Стефан* (О., 1867, 3), *14. новемб.* (О., 1867, 3), *1. просин.* (О., 1867, 3), *П. Батричевић* (О., 1867, 18), *сер.* (О., 1867, 19), *год.* (О., 1867, 32), *Г. Алексу Ђорђића* (О., 1867, 40), *В. Петар Петровић* (О., 1867, 77), *29. студен.* (О., 1868, 3), *Св. Сава* (О., 1868, 3), *Перо С. Петровић* (О., 1868, 18), *м. упраж.* (О., 1868, 18), *кап.* (О., 1868, 19), *сер.* (О., 1868, 19), *и т. д.* (О., 1868, 41), *нар. пјесме* (О., 1868, 45), *14. новем.* (О., 1869, 3), *Св. Стефан* (О., 1869, 3), *Благоје П. Батрићевић* (О., 1869, 17), *кап.* (О., 1869, 19), *сер.* (О., 1869, 19), *серд.* (О., 1869, 19), *м. упраж.* (О., 1869, 19), *Ј. Сундечић* (О., 1869, 26), *1436. г.* (О., 1869, 26), *стр. 286* (О., 1869, 29), *Псал. III сх. 7* (О., 1869, 59), *13. вељач.* (О., 1870, 3), *Св. Петар* (О., 1870, 3), *мати Њ. Свјетлости* (О., 1870, 17), *кап.* (О., 1870, 19), *сер.* (О., 1870, 19), *серд.* (О., 1870, 20), *Ј. Сундечић* (О., 1870, 24, 37), *М. Костић* (О., 1870, 70), *и т. д.* (О., 1870, 72), *13. јан.* (О., 1870, 5), *14 сви.* (О., 1870, 5), *Њез. Свјет. Књаг.* (О., 1870, 22), *Г. г. Војвода Ђуро* (О., 1870, 24), *год.* (О., 1870, 34), *С. С. Рачета* (О., 1870, 47), *т. ј.* (О., 1870, 48), *В. Перић, гим. професор* (О., 1870, 51).

У два примјера скраћено је наведен потпис краља Николе:

К. Ц. Н..... (О., 1866, 38, 39), *Одломак из Трагедије К. Ц. Н.....е* (О., 1867, 21).

6.3. У *Црногорицу* су скраћено најчешће писане именице *година*, *форинта*, *господин*, *новчић* и многе друге различите лексеме. Овдје ћемо навести неке од бројних скраћеница:

год. (Ц., 1871, 1, 5, 13, 37, 105), *год.* (Ц., 1872, 1, 5, 15, 21), *г. 1789.* (Ц., 1871, 35), *г. 1855* (Ц., 1872, 12), *г. Петра Рамадановића* (Ц., 1871, 1, 5, 13, 37), *г. Петрановић* (Ц., 1871, 47), *г. Божи* (Ц., 1871, 48), *г. Јосифа* (Ц., 1871, 62), *гг. Матијашиу* (Ц., 1871, 116), *10. о. м.* (Ц., 1871, 40), *г. Станко* (Ц., 1872, 11), *о. г.* (Ц., 1871, 80, 116), *Њ. Вел. Цар* (Ц., 1871, 48), *Њ. Св. књаза Николе* (Ц., 1871, 62), *Њ. Свјетлости кнеза* (Ц., 1871, 80), *Њ. Св. Кнезу* (Ц., 1871, 116), *Ј. Сундечић* (Ц., 1872, 22), *М. Р.* (Ц., 1872, 22), *г. Божо* (Ц., 1872, 52), *г. Јонин* (Ц., 1872, 88), *Њ. Св. Кнеза* (Ц., 1872, 64), *г. г. дописници* (Ц., 1872, 64), *ф.* (Ц.,

1872, 2, 78), 30 нов. (Ц., 1871, 20), 40 нов. (Ц., 1871, 40), 50 н. (Ц., 1871, 1, 105), 40 новч. (Ц., 1871, 80), 50. н. (Ц., 1872, 1, 5), и т. д. (Ц., 1871, 48, 116), т. ј. (Ц., 1871, 58, 70, 105, 110), „Срб. Нар.“ (Ц., 1871, 72), Сријем. Карловци (Ц., 1871, 80), 10 таб. велика (Ц., 1871, 104), Уред. „Црногорца“ (Ц., 1871, 116), т. ј. (Ц., 1872, 3), др. М. П. (Ц., 1872, 41), бр. 9 (Ц., 1872, 42), св. Саве (Ц., 1871, 4), св. Станислава (Ц., 1871, 48), св. путир (Ц., 1871, 80), св. Павле (Ц., 1872, 22), Ј. Сундечић (Ц., 1871, 48), Ш. К. (Ц., 1871, 62), ГГ. Скупљачима (Ц., 1871, 104, 108).

6.4. У сва три издања *Црногорке* скраћено су писане различите лексеме, овом приликом навешћемо неке:

год. (Црн., 1871, 1, 26), Ј. Сундечић (Црн., 1871, 1, 29), стр. (Црн., 1871, 4), г. Стојан Живковић (Црн., 1871, 4), г. 1806. (Црн., 1871, 5), и др. (Црн., 1871, 8), Првог јулија т. г. (Црн., 1871, 20), Псал. LXVII. ст. 1 (Црн., 1871, 37), Ј. Поповић-Липовац (Црн., 1884, 3), 6 фиор. (Црн., 1884, 9), 20 дин. (Црн., 1884, 9), 20 фран. (Црн., 1884, 9), мит. Василије (Црн., 1884, 15), и т. д. (Црн., 1884, 38), М. Д. (Црн., 1884, 43, 111), Трећа прип. у идућем броју (Црн., 1884, 99), г. г. официрима (Црн., 1884, 103), стр. 264 (Црн., 1884, 113), м. Василије (Црн., 1884, 112), год. (Црн., 1884, 138), т. ј. (Црн., 1884, 197), Ј. Сундечић (Црн., 1885, 1), св. Николе (Црн., 1885, 3), т. ј. (Црн., 1885, 2), од р. Хр. (Црн., 1885, 2), Л. Костић (Црн., 1885, 9), Филип Ј. Ковачевић (Црн., 1885, 18), бр. 43 (Црн., 1885, 18), од пр. г. (Црн., 1885, 18), и т. д. (Црн., 1885, 28), г. др. П. Миљанић (Црн., 1885, 32), г. Липовац (Црн., 1885, 45), П. Марковићу проф. (Црн., 1885, 88), С. М. (Црн., 1885, 121).

Именица *доктор* је на различите начине скраћивана:

- а) Др. Јагић (Црн., 1871, 36);
- б) др. Лаза Костић (Црн., 1884, 209);
- в) г. Д. р Иво Стефановић (Црн., 1884, 217), г. Д.р Иво Стефановић (Црн., 1884, 217);
- г) г. д. Ра Лаза Костића (Црн., 1884, 304);
- д) г. др. Рачки (Црн., 1884, 364).

6.5. У *Зети* су најчешће скраћено писана властита имена, именице *број*, *страна* и *година*, па ћемо навести само неколико репрезентативних примјера:

бр. (З., 1885, 3, 5), 4 фор. (З., 1885, 8), Стевана Л. Ивановића (З., 1885, 9), 20. Јуна ов. г. (З., 1885, 19), Филип Ј. Ковачевић (З., 1885, 25), год. (З., 1885, 27), у изд. бр. (З., 1885, 27), и т. д. (З., 1885, 3, 5), Н. В. Гогоља (З., 1885, 29), З. Ј. Јовановић (З., 1885, 41), стр. (З., 1885, 68), Одговор дру. Лазу Костићу (З., 1885, 94), да г. К. Држи Шекспира (З., 1885, 95), Л. Томановић (З., 1885, 120), И. Т. Богдановић (З., 1885, 153), М. Драговић (З., 1885, 152).

6.1.6. У Томановићевој *Грлици* писање скраћеница је веома учестало. Скраћено су често писани називи мјесеци; властита имена и презимена; именице *година*, *број*, *страна*; именице које означавају одређену стручну, професионалну

или неку другу припадност, типа *господин*, *доктор* и тако даље. Овом приликом предочићемо само неке:

Фебр. (Г., 1889, 5), *Св. Арсеније* (Г., 1889, 5), *г. 1889.* (Г., 1889, 6), *Г. В. Мијаило Вучинић* (Г., 1889, 27), *1252 год.* (Г., 1889, 37), *В. Књ. Ђорђе р. 1852.* (Г., 1889, 46), *Балк. Царици* (Г., 1889, 47), *стр.* (Г., 1889, 70), *фебр.* (Г., 1890, 3), *12. мин.* (Г., 1890, 3), *и т. д.* (Г., 1890, 3), *рођ. 23. дек.* (Г., 1890, 21) *Бриг. ађутанти* (Г., 1890, 24), *Св. Николе* (Г., 1890, 28), *Г. Др. Петар Миљанић* (Г., 1890, 28), *1889. г.* (Г., 1890, 32), *Ур. Грлице* (Г., 1890, 61), *Гл. Црногорца* (Г., 1890, 65), *1421. г.* (Г., 1890, 68), *9. стот. хиљ. фрк.* (Г., 1890, 70), *Њ. В. Султана* (Г., 1890, 71), *Њ. Височанства* (Г., 1891, 3), *Г. Др. Свет. Симоновић* (Г., 1891, 19), *г. Гавро Вуковић* (Г., 1891, 29), *и т. д.* (Г., 1891, 39) *3–4 фиор.* (Г., 1891, 52), *1783. год.* (Г., 1891, 57), *Г. Др. Ђуро Кустудић* (Г., 1892, 25), *кап. Михаил Протић* (Г., 1892, 25), *Вел. Књаз Срђ* (Г., 1892, 28), *М. Кр. Ђорђевић* (Г., 1892, 40), *г. 1881* (Г., 1892, 44), *Др. М. Радуловић* (Г., 1893, 25), *држав. марв. љекар* (Г., 1893, 25), *Њ. В. Господара* (Г., 1893, 39), *храм Цетињ. Ман. у Косијереву* (Г., 1897, 3), *Св. Тројица* (Г., 1897, 4), *Њ. В. Велики Књаз* (Г., 1897, 19), *госп. Шпиро Поповић* (Г., 1897, 25), *кап. Мило* (Г., 1897, 28), *г. г. Антоније Милачић* (Г., 1897, 30), *пок. Грчке принцесе* (Г., 1897, 39), *Њ. К. В. Књагиње* (Г., 1897, 70).

У календарском дијелу, као и у алманаху из Његошевог доба, скраћенице су често писане у називима празника:

Малахије прор. Гордије (Г., 1889, 9), *1 Недјеља пред преосвешт. гл. 4. Ев. јутр. Васкр.* (Г., 1889, 9), *рођ. 25 септ.* (Г., 1889, 23), *Обраћ. Павла* (Г., 1890, 5), *на литург. апост. зач. 224.* (Г., 1890, 5), *Преп. Јован и Сергије* (Г., 1891, 7), *Зачеће Богород. (Почет. зиме)* (Г., 1892, 16), *Рођ. И. Х.* (Г., 1893, 16), *Прен. моћи Игњатија Богоносца* (Г., 1897, 5).

У Маретићевој граматичкој скраћенице нису обрађене, као ни у Даничићевој *Малој српској граматичкој*, док Стојан Новаковић 1894. године наводи сљедеће: „Главна је правило у скраћивању, да се тачка као знак скраћивања ставља и после сугласника и после самогласника, само кад је скраћивање сведено на једно слово; кад ли се пак више слова узима, ваља тачку ставити после сугласнога слова“ (стр. 404. Преузето 22. 7. 2018. са http://www.ubsm.bg.ac.rs/engleskidokument/2368:srpska_gramatikasastavijostojannovakovic). Кратак и помало нејасан коментар о скраћеницама дао је и Лазар Томановић у *Гласу Црногорца*: „Што се тиче **скраћивања ријечи**, допуштена су само: **на пр., и т. д., и др.**“ (Томановић 1894, у *Глас Црногорца* 1894, бр. 19, стр. 2).

Као што из изложеног видимо, варирања су најчешћа у Милаковићевој *Грлице* гдје у календарском дијелу налазимо и примјере са двије тачке иза скраћенице умјесто једне. У осталим часописима и годишњацима иза скраћеница је углавном писана тачка, мада има варирања у погледу начина скраћивања

именица *доктор, господин*, као и у случају учесталих скраћеница за синтагме *и тако даље, на примјер, и други*. Такође, примјетно је да се у случају скраћивања на више слова, скраћеница завршава сугласником, баш као што и Новаковић наводи у својој граматици.

7. Писање великог и малог слова

7.1. Кад је у питању писање великог слова, у нашем корпусу јављају се различита колебања. У Милаковићевој *Грлици* великим словом писани су присвојни придјевии на *-ски* (мада има неколико изузетака писаних малим словом), називи мјесеци, називи који означавају вјерску, стручну, професионалну или неку другу припадност, именица *бог* и придјев *бож(и)ји*, без обзира на значење, као и многе заједничке именице, потом називи докумената, прописа, управљачких државних тијела... Претежно у свим наведеним категоријама колебања се јављају и у годишњаку *Орлићу*. У недјељнику *Црногорац* колебања су најочигледнија у писању назива мјесеци, именице *хришћанин*, као и у називима документа, књига и часописа. Придјевии на *-ски* су углавном писани малим словом, изузев неколико примјера (о појединачним примјерима ћемо говорити у даљем тексту). У *Црногорки* 1884–1885, као у *Црногорцу*, придјевии на *-ски* у већини случајева писани су малим словом. Најчешћа колебања у овим недјељницима јављају се у лексемама које означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност. Већином су великим словом писана сва звања и титуле припадника владајуће породице Петровић-Његош (ово важи и за остатак корпуса). У *Зети* је мање колебања него у претходно наведеним часописима. У овом недјељнику различита рјешења најчешће су примјењивана у писању назива мјесеци. У Томановићевој *Грлици* неуједначености су видљиве при писању двочланих назива појединих географских области, присвојних придјева на *-ски*, назива мјесеци, докумената, књига, закона, управљачких тијела. Кад су у питању називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, и ту су примјетне недоследности.

Властита именица *Црна Гора* у Милаковићевој *Грлици* често је писана тако што је прва ријеч дата великим словом, а друга малим; док су у *Орлићу* примјењивана различита правописна рјешења, али доминирају примјери у којима је друга ријеч писана малим словом. Већ од недјељника *Црногорац* и његовог књижевног прилога *Црногорке* из 1871. именица *Црна Гора* је скоро досљедно писана са оба почетна велика слова, мада има и одступања (предочићемо их касније). Од недјељника *Црногорке* 1884–1885. (значи и у *Зети* и у Томановићевој *Грлици*) назив *Црна Гора* досљедно биљежимо са оба велика почетна слова.

Колебања ћемо, ради прегледности, изложити хронолошки, почевши од Милаковићеве *Грлице*.

7.2. Поред властитих имена, назива континената и разних географских области, имена народа, у Милаковићевој *Грлици* великим словом писани су присвојни придјиви на *ски* (мада има неколико изузетака писаних малим словом), називи мјесеци, називи који означавају вјерску, стручну, професионалну или неку другу припадност, именица *бог* и придјев *бож(и)ји*, без обзира на значење, као и многе заједничке именице, документа, прописи, управљачка државна тијела... Такође, властита именица *Црна Гора* у свим издањима често је писана тако што је прва ријеч дата великим словом, а друга малим.

Називи континената, земаља, градова и географских области:

Ловћен (Г., 1835, 41), *Морача* (Г., 1835, 42), *Српему* (Г., 1835, 48), *Петербург* (Г., 1837, 5), *Јужной Америки* (Г., 1837, 26), *Бока – Которска* (Г., 1837, 40), *Боке Которске* (Г., 1838, 2), *Цариградъ* (Г., 1838, 4), *Енглеzsка* (Г., 1839, 30), *Аџини* (Г., 1839, 33), *Тоскане* (Г., 1839, 43);

Дубровачкомъ Републикомъ (Г., 1838, 40), *Млетачка република* (Г., 1839, 57), *Дубровачке републике* (Г., 1839, 65).

Назив *Црна Гора*:

Црна гора (Г., 1835, 37), *Црной Гори* (Г., 1835, 42), *Црной гори* (Г., 1836, 40), *Црну гору* (Г., 1837, 2), *Црне горе* (Г., 1838, 68), *Црну гору* (Г., 1839, 3).

Имена народа, односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина, етничких група и житељска имена:

Србљи (Г., 1835, 48), *Срби* (Г., 1836, 4), *Турци* (Г., 1836, 38), *Срби* (Г., 1837, 4), *Србинъ* (Г., 1838, 2), *Французи* (Г., 1838, 40), *Турци* (Г., 1839, 2); *срби* (Г., 1837, 4), *грку* (Г., 1837, 96).

Присвојни придјиви на *-ски*:

Баварска (Г., 1835, 20), *Аустриски* (Г., 1835, 28), *Србској* (Г., 1835, 46), *Црногорске* (Г., 1836, 38), *Цетиньски* (Г., 1836, 41), *Црногорскога* (Г., 1837, 1), *Митрополитској* (Г., 1838, 1), *Вавилонске* (Г., 1839, 2), *Кралџвскимъ* (Г., 1839, 29);

римски (Г., 1837, 37), *србскога ѓзыка* (Г., 1839, 45), *италијански говорити* (Г., 1839, 45).

Називи мјесеци:

Марта (Г., 1835, 19), *Февруаріа* (Г., 1835, 28), *Юніа* (Г., 1836, 4), *Марта* (Г., 1836, 6), *Октомврија* (Г., 1837, 2), *Декемврија* (Г., 1838, 6), *Марта* (Г., 1839, 4).

Називи небеских тијела:

Помраченја Сунца и Мъсеца (Г., 1837, 26), *Сатурна* (Г., 1837, 123), *помраченіе (...)* *Мъсеца* (Г., 1838, 29).

Називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, или титулу:

Принџезу (Г., 1835, 34), *Наслѣдника* (Г., 1835, 28), *Папу* (Г., 1835, 35), *Митрополити* (Г., 1835, 65), *Руски цар* (Г., 1836, 5), *Краль Прајски* (Г., 1836, 29), *Султана* (Г., 1836, 39), *Аге, Паше, Везире* (Г., 1836, 75), *Руски Цар* (Г., 1837, 5), *Митрополити* (Г., 1837, 5), *Имератрица* (Г., 1837, 28), *Краль Инглески* (Г., 1837, 28), *Руски Адмирал* (Г., 1837, 42), *три Сенатора* (Г., 1837, 42), *Пандури* (Г., 1837, 65), *Официра* (Г., 1838, 1), *Профессора* (Г., 1838, 2), *Царъ Казанскій* (Г., 1838, 30), *Русскій Царъ* (Г., 1839, 2), *Министри* (Г., 1839, 19), *Велика Княгиня* (Г., 1839, 28), *Папу* (Г., 1839, 33), *Турскога Султана* (Г., 1839, 51).

Именица бог и придјев божији:

Бога (Г., 1835, 55), *Боже* (Г., 1837, 100), *Бога* (Г., 1839, 17); *Бижіој* (Г., 1835, 68), *Божіом* (Г., 1836, 67).

Различите врсте заједничких именица:

Царства (Г., 1835, 28), *Државах* (Г., 1837, 86), *Полиція* (Г., 1837, 73), *Вѣра* (Г., 1838, 69), *Православнога Исповѣданія* (Г., 1838, 71).

Називи документа, књига, закона, управљачких тијела:

Историју Црногорску (Г., 1837, 1), *Дубровачки Сенат* (Г., 1837, 40), *Исторія Црне горе* (Г., 1838, 3), *Министерству* (Г., 1838, 19), *Штабъ* (Г., 1838, 38), *Конгресе* (Г., 1839, 19), *Католическогъ Закона* (Г., 1839, 30), *Сената* (Г., 1839, 43).

Називи царства:

Грчко царство (Г., 1837, 4), *Грчко царство* (Г., 1838, 4), *Турскога Царства* (Г., 1837, 4), *Турскога Царства* (Г., 1838, 4), *Турскога царства* (Г., 1839, 2), *Грчко царство* (Г., 1839, 2).

7.3. Кад је у питању писање великог слова, и у *Орлићу* се, као и у Милаковићевој *Грлици*, јављају различита колебања. Називи континената, земаља и различитих географских области писани су, по правилу, великим словом, мада у издању из 1865. године срећемо један примјер у којем је *Аустрија* писана малим словом. Будући да је у питању усамљен примјер, ово може бити и посљедица штампарске грешке. Имена народа, односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина, етничких група и житељска имена писана су већином великим словом, мада има и примјера у којима су ове именице писане малим словима. Као и у претходном случају и овдје може бити ријеч о штампарском превиду. За разлику од поменутих примјера, очигледна правописна колебања имамо у категорији присвојних придјевана *-ски*, називима мјесеци, именицама *мјесец* и *сунце*, називима који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, именици *бог* и придјеву *бож(и)ји*. За властиту именицу *Црна Гора* примјењивана су различита правописна рјешења, а доминирају она у којима је друга ријеч писана малим словом.

Називи континената, земаља, градова и географских области:

Ловћена (О., 1865, 5), *Африки* (О., 1865, 7), *Европи* (О., 1866, 66), *Косово* (О., 1867, 65), *Лику и Крбаву* (О., 1868, 25), *Аустралији* (О., 1869, 4), *Авали* (О., 1869, 29), *Биоград* (О., 1870, 25), *Париз* (О., 1885, 32); *аустрије* (О., 1865, 78).

Назив *Црна Гора*:

Црнојгори (О., 1865, 10), *Црну гору* (О., 1867, 74), *Црна гора* (О., 1867, 87), *Црну гору* (О., 1868, 23), *Црној гори* (О., 1870, 29); *Црну–гору* (О., 1865, 29, 30), *Црној–гори* (О., 1865, 35), *Црне–горе* (О., 1866, 17), *Црној–гори* (О., 1867, 33), *Црна–гора* (О., 1870, 59), *Црној–гори* (О., 1870, 61); *Црне–Горе* (О., 1868, 17); *Црне Горе* (О., 1869, 17), *Црне Горе* (О., 1885, 22), *Црна Гора* (О., 1885, 33).

Имена народа, односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина, етничких група и житељска имена:

Турака (О., 1865, 28), *Србљин* (О., 1865, 28), *Срби и Хрвати* (О., 1865, 53), *Бањани* (О., 1865, 29), *Херцеговци* (О., 1866, 25), *Србље* (О., 1867, 47), *Турчина* (О., 1868, 27), *Славене* (О., 1868, 37), *Црногорци* (О., 1870, 27), *Бугари* (О., 1870, 32); *с црногорцима* (О., 1867, 41), *с хрватима* (О., 1870, 25), *турци* (О., 1870, 28);

српство (О., 1865, 41);
Словенством (О., 1865, 57), *Славјанство* (О., 1866, 59), *Славенство* (О., 1868, 36), *Славјанства* (О., 1870, 48), *Српство* (О., 1870, 64).

Присвојни придјеви на -ски:

Име *Илирско* (О., 1865, 56), *Епирске* љуте ране (О., 1866, 33), *Арбанске* (О., 1866, 29), *Скадарски* заповједниче (О., 1866, 29), народност *Латинску*, *Германску* (О., 1866, 59), краља *Шведског* (О., 1867, 47), *Србске* слободе (О., 1867, 62), *латинске* (вјере) (О., 1868, 23), *Скадарски* му паша (О., 1868, 24), рода *Србскога* (О., 1869, 58), *Херцеговачке* вође (О., 1870, 25), *Кучки* војвода (О., 1870, 25), *Млетачкијех* лацмана (О., 1870, 30);

турске војске (О., 1865, 28), *аустријанским* (О., 1865, 78), *турски* (О., 1866, 30), *српском* и *турском* крвљу (О., 1867, 35), *србска* слобода (О., 1867, 62), *славенски* (О., 1868, 44), *шиптерска* тиквина (О., 1869, 47), *српским* краљем (О., 1869, 35), *ћесар бечки* (О., 1870, 25), народ *славјански* (О., 1870, 51), *црногорскијема* крајевима (О., 1870, 62), *италијанском* провинцијом (О., 1885, 34).

Називи мјесеци:

23. *септембра* (О., 1865, 8), 24. *Априла* (О., 1865, 30), 30. *Априла* (О., 1865, 39), 1. *Маја* (О., 1865, 41), 3. *Априла* (О., 1866, 4), 11. *Децембра* (О., 1866, 17), 9. *Јунија* (О., 1867, 3), 14. *Јулија* (О., 1868, 17), 1. *Апр.* (О., 1868, 17), 9. *Јунија* (О., 1869, 3), 8. *Марта* (О., 1869, 3), 10. *Септембра* (О., 1870, 3), 9. *Јунија* (О., 1885, 3);

3. *јунија* (О., 1867, 3), 18. *фебруара* (О., 1867, 3), 14. *септембра* (О., 1868, 4), 29. *априла* (О., 1869, 3), 22. *фебруара* (О., 1869, 3), 18. *октомбра* (О., 1870, 3), 10. *септембра* (О., 1885, 3), 4. *фебруара* (О., 1885, 21).

Именице мјесец и сунце:

дваће се пута помрачити *Сунце* а два пута *Мјесец* (О., 1865, 7), три ће се пута *сунце* помрачити а два пута *мјесец* (О., 1866, 4), Ове ће се године два пута *Сунце* а два пута *Мјесец* помрачити (О., 1867, 4);

помрачење *сунца* (О., 1865, 8), помрачење *мјесеца* (О., 1865, 8), помрачење *сунца* (О., 1866, 4), помрачење *мјесеца* (О., 1866, 4), *млади мјесец* (О., 1867, 4), помрачење *сунца* (О., 1867, 4), *пун мјесец* (О., 1868, 4), помрачење *мјесеца* (О., 1869, 4), помрачење *мијесеца* (О., 1885, 7), *млади мијесец* (О., 1885, 7);

Ове године влада *Мјесец* (О., 1866, 17), На управи је ове године *Сунце* (О., 1870, 4).

Називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, или титулу:

Кнез Никола (О., 1865, 10), *Милена Кнегиња* (О., 1865, 23), *Митрополит Преосвеитени* (О., 1865, 24), *Архимандрит Цетињски* (О., 1865, 24), *Кнез и Господар* (О., 1866, 17), *Архимандрит Цетињски* (О., 1866, 17), *Кнез и Господар* (О., 1867, 17), *Миленом Кнегињом* (О., 1867, 17), *Кнез и Господар* (О., 1868, 17), *Кнеза Данила* (О., 1868, 17), *Љубица–Зорка Кнежевна*, *ћер Њихових Свјетлости* (О., 1868, 18), *Архимандрит Морачки* (О., 1868, 18), *Миленом Кнегињом* (О., 1869, 17), *Љубица–Зорка Кнежевна*,

ћер Њихових Свјетлости (О., 1869, 17), *Кнез и Господар* (О., 1869, 17), *Пашо Господаре* (О., 1870, 25), *Господичне Пацевић* (О., 1870, 70), *Књаз и Господар* (О., 1885, 22), *Њег. Височанство Никола* (О., 1885, 22), *Г. Г. Капетани; Цетињски (...) Његушки* (О., 1885, 26);

војводе Љуботињскога (О., 1865, 31), *Милица–Видосава Кнежевна, ћер њихових свјетлости* (О., 1868, 17), *Митрополит преосвештени* (О., 1866, 17), *турски Паша* (О., 1866, 30), *Милица–Видосава Кнежевна, ћер њихових свјетлости* (О., 1867, 17), *Митрополит преосвештени* (О., 1867, 18), *Митрополит преосвештени* (О., 1868, 18), *Милица–Видосава Кнежевна, ћер њихових свјетлости* (О., 1869, 17), *Митрополит преосвештени* (О., 1869, 18), *Ана царица Руска* (О., 1870, 25), *Министар иностраних послова* (О., 1885, 23), *Протојереј и почасни Секретар* (О., 1885, 23);

војвода граховачки (О., 1867, 18), *војвода цуцки* (О., 1865, 24), *војвода цуцки* (О., 1868, 18), *љекар брдски* (О., 1869, 19), *кнез Никола* (О., 1870, 61);

хришћане (О., 1867, 68), *сердара* (О., 1865, 23), *капетан* (О., 1865, 23), *поп* (О., 1865, 34), *војводи Мирку* (О., 1865, 42), *сердар* (О., 1866, 17), *капетан* (О., 1866, 19), *сенатор* (О., 1866, 19), *капетан* (О., 1867, 17), *владика* (О., 1868, 33), *тајник* (О., 1869, 17), *хришћани* (О., 1870, 27);

Пресједника (О., 1865, 77), *Подпредсједника* (О., 1865, 77), *16 Сенатора* (О., 1865, 77), *Султана* (О., 1868, 30), *Владици* (О., 1870, 31), *позва Дужд Султана* (О., 1870, 33).

Именица *бог* и придејв *бож(и)ји*:

једини Бог (О., 1865, 8), *Господ Бог* (О., 1866, 32), *Дух божји* (О., 1866, 62), *врховног Бога* (О., 1867, 4), *душу своју Богу предала* (О., 1869, 37), *помози Боже* (О., 1869, 57), *што је од Бога и природе* (О., 1870, 51), *добар је Бог* (О., 1870, 61), *у име Божије* (О., 1870, 64), *ако Бог-да* (О., 1885, 3);

божијом је срећом (О., 1867, 70), *нека се божија врши* (О., 1869, 4), *слова божијега* (О., 1870, 61).

Називи документа, књига, закона, управљачких тијела:

Горском Вијенцу (О., 1867, 36), *из „Српске Историје“* (О., 1869, 27).

7.4. У *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. колебања су најчешћа у називима мјесеци, писању именице *хришћанин*, као и у називима документа, књига и часописа. Придејеви на *-ски* су углавном писани малим словом, изузев неколико примјера које смо забиљежили у *Црногорцу* у допису из Љешкопоља, које ћемо навести у даљем тексту. У *Црногорцу* у одјелку под називом *ОГРАНЦИ ИЗ ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ*⁴⁶, аутора Вука Врчевића, великим словом писани су: *Владика, Манастир, Ваше Високопреосвеиштенство, Аустријског поданика, Светом Црквом* (Ц., 1871, 49–51). У преосталом дијелу часописа примјери овог типа писани су малим словом, изузев ријечи којима се ословљавало свештено лице, нпр. *Његовог Високопреосвеиштенства г. Митрополита* (Ц., 1871, 112).

---

46 Овај чланак је у часопису *Црногорац* излазио у наставцима.

Велика слова писана су и при помињању кнеза Николе Петровића и навођења његових титула. Тако у допису са Цетиња имамо записано *Његова Свјетлост кнез Никола* (Ц., 1871, 85), *Његовог Величанства* (Ц., 1871, 188). Именица *Црна Гора* је скоро досљедно писана са оба почетна велика слова, мада има и незнатних одступања.

Назив континената, земаља, градова и географских области:

Бока (Црн., 1871, 2), *Херцеговина* (Црн., 1871, 2),
јадранско море (Црн., 1871, 85).

Назив Црна Гора:

Црна Гора (Црн., 1871, 2), *ЦрнаГора* (Црн., 1871, 85), *Црне Горе* (Црн., 1871, 87), *Црна Гора* (Ц., 1871, 1), *Црној Гори* (Ц., 1871, 20), *Црна Гора* (Ц., 1871, 45),

Црној гори (Црн., 1871, 25), *Црну гору* (Ц., 1871, 48),
Црној-гори (Ц., 1871, 41), *Црној-гори* (Ц., 1871, 9)
Црнојгори (Ц., 1871, 106).

Имена народа, односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина, етничких група и житељска имена:

Бокељи (Црн., 1871, 2), *Срби* (Црн., 1871, 3), *Французи* (Црн., 1871, 5),
Гркиње (Црн., 1871, 25), *Србин и брат Словен* (Ц., 1871, 1), *Мађарима* (Ц., 1871, 2), *Французи* (Ц., 1871, 8),

Српству (Црн., 1871, 6, 62), *Српства* (Ц., 1871, 3), *Словенство* (Ц., 1871, 6),
турке (Ц., 1871, 75).

Присвојни придјиви на -ски:

аустријскијех (Црн., 1871, 6), *херцеговачки зулумћар* (Црн., 1871, 26),
француска дјела (Црн., 1871, 32), *турскијех* врана (Црн., 1871, 49),
хришћанске главе (Црн., 1871, 53), сопствености *српске* (Црн., 1871, 86),
лондонска конференција (Ц., 1871, 3), сви говоре *српски* (Ц., 1871, 4), *бечки*
лист (Ц., 1871, 9), *француског* притиска (Ц., 1871, 9), школа *црногорскијех*
(Ц., 1871, 12), *црногорски* владика (Ц., 1871, 20), стања *јевропског* (Ц., 1871,
21);

Габлинским гњевом (Црн., 1871, 15), *Никшићки* град (Црн., 1871, 33),
Српске славе (Црн., 1871, 86), коње *Зецке*, *Љешкопољске*, *Подгоричке* и
Малисорске (Ц., 1871, 47).

Назив који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, или титулу:

Владика Петар (Црн., 1871, 6), *Монаковски Професор* (Црн., 1871,
23), *Хришћанима* (Црн., 1871, 38), *Скадарски везир* (Црн., 1871, 63), *к Папи*
(Црн., 1871, 14); *Хришћанима* (Ц., 1871, 3), *Хришћанину* (Ц., 1871, 119),
Хришћани (Ц., 1871, 191), *Хришћанин* (Ц., 1872, 42), *Хришћана* (Ц., 1872, 159),
Кнез Никола (Ц., 1871, 48);

племићу (Црн., 1871, 48), кнезу (Црн., 1871, 51), љекар (Црн., 1871, 54), *г.ђом Дарнингеровом* (Црн., 1871, 63), поручник (Црн., 1871, 64), официру (Црн., 1871, 65), хришћанима (Ц., 1871, 6), християнин (Ц., 1871, 8), хришћане (Ц., 1871, 106), хришћанима (Ц., 1871, 117), генерал Шолл (Ц., 1871, 12), министром просвјете (Ц., 1871, 24), свјештенике (Ц., 1871, 47), владици (Ц., 1871, 47), жандара (Ц., 1871, 48), предсједнику (Ц., 1871, 48), официра (Ц., 1871, 48), ђенерала (Ц., 1871, 56), писца (Ц., 1871, 104).

Именица бог и придјев божји:

с милим Богом (Црн., 1871, 1), Богу помолим (Црн., 1871, 9), не дај Боже (Црн., 1871, 62), хвала Богу (Црн., 1871, 77), три пут Бог помаже (Ц., 1871, 21), дај Боже (Ц., 1871, 21), Богу хвала (Ц., 1871, 22, 23), ако Бог да (Ц., 1871, 23);

молила се богу (Црн., 1871, 59), у име божје (Ц., 1871, 1).

Називи мјесеци:

21 Јануара (Ц., 1871, 3), 27 Јануара (Ц., 1871, 7), 5. фебруара (Ц., 1871, 12), 27. Новембра (Ц., 1871, 24), 8. Март (Ц., 1871, 28), 23. фебруара (Ц., 1871, 23), 28. јануара (Ц., 1871, 24).

Називи документа, књига, закона, управљачких тијела:

Читаоница дубровачка (Ц., 1871, 20), Српско учено друштво (Ц., 1871, 24), Трговачки гласник (Ц., 1871, 28), Горскога вијенца (Ц., 1871, 163), Народное листу (Ц., 1871, 100),

„Небожија Комедија“ (Ц., 1871, 20), из „Историје Педагогије“ (Ц., 1871, 84),

Сената (Ц., 1871, 48).

7.5. У Црногорки се такође јављају разна колебања када је у питању писање великог слова. Међутим, у односу на старије годишњаке и недјељнике из нашег корпуса, у овом часопису назив *Црна Гора* досљедно је писан са оба велика почетна слова. Чак је у издањима за 1884. и 1885. годину у заглављу сваког броја написано за *Црну Гору* (Црн., 1884, 1, 9, 21 итд.; Црн., 1885, 1, 9, 17 итд.). Придјеви на *-ски* у већини случајева писани су малим словом док смо за називе мјесеци забиљежили само примјере писане великим почетним словом. Најчешћа колебања присутна су у лексемама које означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност. Већином су великим словом писана сва звања и титуле припадника владајуће породице Петровић-Његош.

Колебања су присутна и у писању назива докумената, књига, закона, управљачких тијела, па тако у истом издању срећемо *Илустрована Историја Српског Народа* (Црн., 1884, 256) и *Илустрована историја Српског Народа* (Црн.,

1884, 208) или нпр. *Југословенска Академија знаности и умјетности* (Црн., 1885, 156) и *Југословенска академија знаности и умјетности* (Црн., 1885, 1116).

Необичну употребу великих слова срећемо и у разним цитатима – нпр., у цитату грамате патријарха Атанасија митрополиту Василију пише *архијепископ Пећски* (Црн., 1884, 14), *страна Дунавских* (Црн., 1884, 14). Потом у „Сентенци“ владике Петра I записано је у *Манастир на Цетиње* (Црн., 1884, 179), иако је именица манастир у овом часопису писана малим словом. У једном дијелу текста цитирано је оно што је патријарх Атанасије Гавриловић записао у цетињски „крисовуљ“ 1749. године приликом свог боравка на Цетињу – *Атанаси милостију Божијеју архијепископ Пекски* (Црн., 1885, 11), а у писму Симе Милутиновића владици Петру II *вароши Београдске* (Црн., 1885, 47). У приповијетки *Ускок Јанко* (С. М.) звања и титуле ликова пишу се великим словом *Господар, Владика* (Црн., 1885, 107, 108, 109), међутим, малим словом пише се *кнез, ђакон, перјаник* итд. (Црн., 1885, 106, 107, 108, 109). Ипак, забиљежили смо и један примјер писан малим словом *старац владика* (Црн., 1885, 107), а и присвојни придјев именице *господар* написан је малим словом *господарево* (Црн., 1885, 107).

Називи континената, земаља, градова и географских области:

Суторине (Црн., 1884, 13), *Босну и Херцеговину* (Црн., 1885, 8), *Србије* (Црн., 1885, 8);
Западне Јевропе (Црн., 1884, 46), *Фрушку Гору* (Црн., 1884, 177);
Ријечка нахија (Црн., 1884, 179).

Назив Црна Гора:

Црну Гору (Црн., 1884, 1, 9, 21), *Црну Гору* (Црн., 1885, 1, 9, 17), *Црне Горе* (Црн., 1884, 46), *Црној Гори* (Црн., 1885, 51).

Имена народа, односно држављана и појединих њихових припадника, националних мањина, етничких група и житељска имена:

Србе (Црн., 1884, 2), *Крушевичани* (Црн., 1884, 13), *Приморци* (Црн., 1884, 42), *Шапчанин* (Црн., 1885, 18);
Српства (Црн., 1884, 46).

Присвојни придјев на -ски:

њемачки стубови (Црн., 1884, 2), *мљетачка влада* (Црн., 1884, 42), *српскоме свијету* (Црн., 1884, 179), *јунака црногорског* (Црн., 1885, 46), *карактер српски* (Црн., 1885, 68).

Називи мјесеци:

Јунија 26. (Црн., 1884, 42), *23. Децембра* (Црн., 1884, 43), *13. Марта* (Црн., 1884, 61), *18. Децембра* (Црн., 1885, 8).

Називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност:

патријарха (Црн., 1884, 14), *владика* (Црн., 1884, 14), *хришћана* (Црн., 1884, 112);

Књаза Нашљедника (Црн., 1884, 114), *Њег. Свјетлости Књаза Нашљедника Данила* (Црн., 1884, 114), *Његово Височанство Кнез* (Црн., 1884, 267).

Именица *бог* и придјев *божији*:

Господ Бог (Црн., 1884, 5), *воља Божја* (Црн., 1884, 5), *дара Божијег* (Црн., 1884, 55), *нек нас Бог порази* (Црн., 1885, 124).

Називи документа, књига, закона, управљачких тијела:

Балканска Царица (Црн., 1884, 7, 17), *Матице Српске* (Црн., 1884, 114), *Илустрована Историја Српског Народа* (Црн., 1884, 256), *Српска Молитва* (Црн., 1884, 256), *Балканска Царица* (Црн., 1885, 4), *Матица Српска* (Црн., 1885, 7), *Српско Учено Друштво у Биограду* (Црн., 1885, 16), *Горскога Вијенца* (Црн., 1885, 31), *Матица Хрватска* (Црн., 1885, 64), *Читаонице Цетињске* (Црн., 1885, 72), „*Народна Библиотека*“ *Браће Јовановића* (Црн., 1885, 132);

Илустрована историја Српског Народа (Црн., 1884, 208), *због уређења нове штампарије Читаонице Цетињске* (Црн., 1884, 208), *Приповетке из старог и новог Завета* (Црн., 1884, 288), *Југословенска Академија знаности и умјетности* (Црн., 1885, 156);

Српско учено друштво у Београду (Црн., 1884, 371), *Српске народне приповетке* (Црн., 1885, 7), *Југословенска академија знаности и умјетности* (Црн., 1885, 1116).

7.6. У недјељнику *Зети* је мање колебања него у претходно наведеним часописима. Као и у *Црногорки* у заглављу сваког броја пише за *Црну Гору* (З., 1885, 1, 9, 17, 25 итд.), али и у преосталом дијелу часописа досљедно пише *Црна Гора*, нпр. *Црне Горе* (З., 1885, 8). Придјиви на *-ски* су већином писани малим словом изузев појединачних примјера у називима одређених институција, нпр. *Матица Српска* (З., 1885, 32), *Читаонице Цетињске* (З., 1885, 48). Различита рјешења примјењивана су и у писању назива мјесеци.

У приповијетки Марка Драговића *Сеоба Ивана Црнојевића* великим словом писане су слједеће лексеме: *из Двора, Господар Књаз Иван Црнојевић, Књагиња, Нашљедник, Књажевом, Господарев, поља Цетињска* (З., 1885, 4, 5). Ова приповијетка је излазила у наставцима и овом приликом ми смо навели примјере из једног издања.

У одјељку *Гете и његова народна свијест* [текст Лазе Костића (уп. Лукетић, 1978, стр. 73)], гдје се расправља о поезији Бранка Радичевића и поеми *Гојко*, за једног од ликова се каже *Бранков бранко* (З., 1885, 50–54).

Исти је случај и са приповијетком *Ускок Јанко*, гдје имамо *Владика, Господар, Владичине* (З., 1885, 65–67). Као што смо већ поменули, ова приповијетка је објављивана и у *Црногорки*.

Присвојни придјевни на -ски:

руског романсјера (З., 1885, 16), *српских* књижевника (З., 1885, 32), *цетињског* (З., 1885, 40), текст *њемачки* (З., 1885, 54).

Називи мјесеци:

23. *Октобра* (З., 1885, 100), 5. *Октобра* (З., 1885, 108), 18. *Децембра* (З., 1885, 164);

17. *авг.* (З., 1885, 108), 8. *септ.* (З., 1885, 108), 3. *априла* (З., 1885, 147), 27. *јунија* (З., 1885, 154).

Називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, или титулу:

пјесник (З., 1885, 42), *књаз* (З., 1885, 152), *капетана* (З., 1885, 154), *савјетник* (З., 1885, 155), *потпресједнику* (З., 1885, 156), *царици* (З., 1885, 163).

Именица *бог* и придјев *божији*:

Фала Богу (З., 1885, 4), помоћу *Божијом* (З., 1885, 12, 104), тако вам *Бога* (З., 1885, 123), да га *Бог* прости (З., 1885, 161).

Бог зна како (З., 1885, 46), службе *божије* (З., 1885, 21), имена *божијега* (З., 1885, 45).

Називи документа, књига, закона, управљачких тијела:

Матица Српска (З., 1885, 32), *Читаонице Цетињске* (З., 1885, 48), *Бачког Растанка* (З., 1885, 110);

Југословенска академија знаности и умјетности (З., 1885, 48), *Српско учено друштво* (З., 1885, 108), *Филозофски факултет* (З., 1885, 146);
читаоци библије (З., 1885, 116).

7.7. У Томановићевој *Грлици* срећемо разнолика правописна рјешења кад је у питању писање великим словом. Неуједначености су видљиве при писању двочланих назива појединих географских области, присвојних придјева на -ски, назива мјесеци, докумената, књига, закона, управљачких тијела. Кад су у питању називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, и ту су

примјетне недоследности. Великим словом су углавном писане лексеме које се односе на звања и називе титула чланова у то вријеме владајуће породице Петровић Његош. Такође, именица *Црна Гора* је, као и у већини осталих часописа (изузев Милаковићеве *Грлице* и *Орлића*), писана великим почетним словима у обје ријечи. Битно је нагласити и да су у издању из 1897. године, у здравици кнеза Николе краљу Александру, великим словима писане сљедеће ријечи: *Ти, Твојој, Нас, Твојој Престоници, драги Брате, Царевина, вољом Божјом и Народном, Наш Народ српски, Српскога Народа* (Г., 1897, 44, 45).

Називи континената, земаља, градова и географских области:

Варшава (Г., 1889, 4), *Балкан* (Г., 1889, 47), *Јевропи* (Г., 1890, 4), *Мадагаскару* (Г., 1890, 4), *Петерхофу* (Г., 1891, 17), *Никишићу, Спужу* (Г., 1891, 30), *Сенегалу* (Г., 1893, 5), *Аустралије* (Г., 1897, 4), *Србију* (Г., 1897, 44); *Индијском Окејану* (Г., 1889, 5), *Варош Колашин* (Г., 1889, 26); *Јадранског мора* (Г., 1889, 50); *јадранског мора* (Г., 1889, 60).

Назив *Црна Гора*:

Црној Гори (Г., 1889, 3), *у Црној Гори* (Г., 1890, 3), *Црну Гору* (Г., 1891, 32), *Црне Горе* (Г., 1892, 32), *Црну Гору* (Г., 1893, 41), *Црне Горе* (Г., 1897, 44).

Присвојни придјиви на -ски:

Цркве *Врањинске* (Г., 1889, 34), (свештеници) *Цеклински, Косијерски, Добросељски* (Г., 1889, 35), *Задужбина Неманићских* (Г., 1889, 36), *Црногорских* манастира (Г., 1890, 34), *Цара Руског* (Г., 1890, 50), капетани: *Медунски* (...), *Убалски* (...), *Ораовски* (Г., 1891, 21), *Дукљанске* ископине (Г., 1891, 37), *Зетским* селима (Г., 1891, 37) капетани: *Цеклински и Косијерски* (Г., 1897, 25), парох *Косорски* (Г., 1897, 35), парох *Дабовићки* (Г., 1897, 35), *Српски* Владари (Г., 1897, 57), народ *Српски* (Г., 1897, 68); калуђер *морачки* (Г., 1889, 34), задужбини *српској* (Г., 1889, 34), *турској* царевини (Г., 1889, 49), *балкански* народи (Г., 1889, 50), дворовима *јевропским* (Г., 1890, 60), *српских* Зећана (Г., 1890, 68), *албанских* Алпи (Г., 1890, 69), *србијанска* чељад (Г., 1891, 32), ослобађање *американско* (Г., 1891, 54), *италијанскијех* краљева (Г., 1891, 55), *црногорскијем* транзитом (Г., 1893, 37), *аустријске* владе (Г., 1893, 41), *угарску* краљевину (Г., 1893, 52), *црногорског* Даниловог ордена (Г., 1897, 50), *српске* независне државе (Г., 1897, 50).

Називи мјесеци су скоро досљедно малим словом у издањима из 1889, 1890, 1891:

2. децембра (Г., 1889, 36), *14. јануара* (Г., 1889, 5), *5. априла* (Г., 1889, 5), *3. и 4. јануара* (Г., 1889, 65), *фебруара* (Г., 1890, 3), *25. септембра* (Г., 1890, 3), *3. марта* (Г., 1891, 3), *10. априла* (Г., 1893, 19), *1. Новембра* (Г., 1893, 20), *5. априла* (Г., 1897, 3);

14. *Априла* (Г., 1889, 36), 13. *Јулија* (Г., 1891, 53), 6. *Март* (Г., 1893, 17), 4. *Јуни* (Г., 1893, 17), 1. *Августа* (Г., 1897, 19), 25. *Септембра* (Г., 1897, 19), 25. *Фебруара* (Г., 1897, 22).

Називи небеских тијела:

помрачиће сунце (Г., 1889, 5), *помрачење сунца* (Г., 1890, 4), *помрачење мјесеца* (Г., 1890, 4), *помрачиће се два пут сунце и два пут мјесеца* (Г., 1891, 4), *помрачиће се двапут сунце* (Г., 1897, 4), *кад сунце уђе у знак теразији* (Г., 1893, 5).

Називи који означавају вјерску, расну, антрополошку, идеолошко-политичку, стручну, професионалну или неку другу припадност, или титулу:

Митрополита Петра II (Г., 1889, 3), *Свјетлости Књаза Нашљедника* (Г., 1889, 5), *Митрополит Господин Митрофан Бан* (Г., 1889, 33), *Епископа Висариона* (Г., 1889, 37), *Књаз Неманић* (Г., 1889, 36), *Књаз и Господар* (Г., 1890, 21), *Њезиним Височанством Књагињом* (Г., 1890, 21), *Престолонашљедник црногорски* (Г., 1890, 21), *Господар-Митрополит Петар I* (Г., 1890, 22), *Цар Александар* (Г., 1890, 29), *Епископа Висариона* (Г., 1890, 34), *Војводе Едимбуришког* (Г., 1890, 46), *Министар Унутрашњих Послова* (Г., 1890, 51), *Велика Војвоткиња Стана* (Г., 1891, 17), *Његов Царско Височанство Књаз Сергије Георгијевић Романовски* (Г., 1891, 17), *Господар-Митрополит Петар* (Г., 1891, 19), *Пјеснику Горског Вијенца* (Г., 1891, 35), *Графа Вилхелма Виртембершког* (Г., 1891, 57), *Његова Свјетлост Књажевић Мирко* (Г., 1892, 19), *Војвода Петар Филион* (Г., 1892, 44), *Његовом Величанству Султану Абдул Хамиду* (Г., 1892, 45), *Њезина Свјетлост Књагињица Јелена* (Г., 1893, 17), *Вашем Високопреосвештенству* (Г., 1893, 41), *Њезино Царско Височанство Књагиња Стана Николајевна* (Г., 1897, 19), *Пресједник и Министар Унутрашњих дјела Г. Војвода Божо Петровић* (Г., 1897, 25);

Пресједник окружног суда (Г., 1897, 29), *Министар-резидент* (Г., 1890, 45), *Гувернера арбанашког* (Г., 1893, 32);

љекар (Г., 1889, 26), *апотекар* (Г., 1889, 26), *јеродијакон* (Г., 1889, 33), *консуо турски* (Г., 1890, 45), *принцесом* (Г., 1890, 46), *секретар* (Г., 1891, 19), *командир* (Г., 1891, 20), *свешеник* (Г., 1891, 22), *министар иностраних дјела* (Г., 1893, 21), *секретар* (Г., 1893, 21), *професор* (Г., 1893, 26), *секретар* (Г., 1897, 27), *управник болнице* (Г., 1897, 27), *парох* (Г., 1897, 35), *министар спољних послова* (Г., 1897, 48).

Именица бог и придјев божији:

Помоћу Божијом (Г., 1889, 37), *прегаоцу Бог даје махове* (Г., 1889, 50), *ако Бог да* (Г., 1891, 36), *дај Боже* (Г., 1891, 60), *нека те Бог удостоји* (Г., 1892, 47), *Божија црква* (Г., 1897, 46), *службе Бојје* (Г., 1897, 50); *милости божијој* (Г., 1890, 51).

Различите врсте заједничких именица:

Нашег Царевања (Г., 1890, 52), *Прејасна Императорска Круна* (Г., 1889, 54).

Вишечлани називи документа, књига, закона, управљачких тијела у Томановићевој *Грлици* претежно су писани са великим почетним словима сваке ријечи датог појма, уз незнатна колебања:

Окружни Суд Никишићски (Г., 1889, 26), *Највишим Указом Његова Височанства* (Г., 1889, 36), *Владајуће Куће* (Г., 1889, 42), *Имовинског Законика* (Г., 1889, 53), *Цетињског Манастира* (Г., 1890, 3), *Књажевски Дом* (Г., 1890, 50), *Владајућој Књажевској Кући* (Г., 1890, 52), *Свијетлог Двора* (Г., 1890, 56), *Дом Карађорђевића* (Г., 1891, 27), *Министарству Грађевине* (Г., 1891, 34), *Свијетлом Двору* (Г., 1893, 39), *Војној Академији* (Г., 1897, 47), *Краљевског Двора* (Г., 1897, 48), *Српске Академије Наука* (Г., 1897, 51), *Велику Школу* (Г., 1897, 57), *Министарства Просвјете* (Г., 1897, 78);

Српске граматике за црногорску младеж (Г., 1889, 3);

цетињска Читаоница (Г., 1890, 55), *Царско отоманска Влада* (Г., 1891, 29), *наша је Влада* (Г., 1893, 37).

7.8. С обзиром на наведене примјере, можемо закључити да су уредници и сарадници наших годишњака и часописа или имали недоумице приликом употребе великог слова или пак нису много полагали на овај дио правописне проблематике. У монографијама које се баве језиком старијих писаца са простора данаше Црне Горе (Петар I Петровић Његош, Петар II Петровић Његош, Никола I Петровић, Марко Миљанов) употреба великог и малог слова није описивана (Уп. Остојић, 1976; Вушовић, 1930; Ненезић, 2010; Биговић-Глушица, 1997) тако да смо и у том дијелу ускраћени за поређење и доношење неког поузданијег закључка. У језику С. М. Љубише Миодарка Тепавчевић наводи бројна колебања, знатно израженија него у нашем корпусу, нпр. чак и у категорији властитих имена и присвојних придјева изведених наставцима *-ов* и *-ин*, потом у називима земаља и градова састављених од једне ријечи итд. (Тепавчевић, 2010, стр. 88, 89).

Већ смо поменули да је Вуков правопис „системски изложен у *Српској граматници* Стојана Новаковића (1894) и „безрезервно је подржан од великог хрватског граматичара Томислава Маретића у *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* из 1899. године“ (Брборић, 2008, стр. 44, 45). Међутим, у Маретићевој граматници није обрађено питање великог и малог слова, а код Новаковића се на неколико страница образлажу правила употребе великог слова (Новаковић, 1894, стр. 385–388. Преузето 22. 7. 2018. са <http://www.ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/2368:srpska-gramatika-sastavio-stojan-novakovic>). За уреднике и сараднике наших часописа и годишњака не можемо поуздано знати да ли су се придржавали неког од приручника и граматика који су тада били актуелни на

српском говорном подручју. Знамо да су неки од њих и сами били аутори приручника (Нпр. Димитрије Милаковић и Јован Павловић), а Павловић се у *Црногорки* приликом филолошке полемике позивао на то да се држи Даничићевих начела (О овоме смо већ писали, а биће ријечи и касније).

У вези са питањем употребе великог слова код писаца 19. вијека (са подручја Црне Горе) можда је и најбоље изложити мишљење Лазара Томановића изложено у *Гласу Црногорца* из 1894. Године (бр. 18), и то поводом предлога о правопису и интерпунккцији Љубомира Недића Књижевно-умјетничкој заједници. Томановић заправо износи садржину Недићевих предлога о правопису и критички се односи према њима, а понегдје износи и своје предлоге.

Између осталог, Томановић каже:

Наша књижевност нема јошт стално утврђена правила правописа и интерпункције, но свако пише како њему изгледа да треба писати, тако, да се у нас, често, ни два писца не слажу у ономе у чему би требало да су сви сагласни. [...] Имена мјесеца и дана њеки пишу малијем почетнијем словима, а њеки великијем, и г. Н. Предлаже да се пишу великијем. Тако исто треба писати почетнијем великијем словима не само особена имена него и ријечи, које имају карактер особенијех имена, као краљ, отаџбина, престоница – 'онда када краљ значи владајућега Краља, отаџбина Србију, а престоница Биоград;' тако исто Велика Школа, Учитељска Школа, Богословија; даље имена појединијех наука и друга нека имена, као што, су н. пр. имена наставнијех предмета; па њеке апстрактне именице и појмове у опште, као што су на пр. Провиђење, Наука, Доброта, Лијепо и многи други, треба према прилици некад писати великијем и некад малијем писменима (Томановић, 1894, стр. 2).

И из овог одломка видимо колика је неуједначеност у погледу правописа владала међу тадашњим ауторима, а самим тим и у публикацијама тог времена. И наша ексцерпирана грађа показује различите недоследности, тј. колебања која нису варирали само у зависности од аутора текста већ и у оквиру истог текста. Такође, на крају овог одломка и сâм Томановић (1894) критикује Недићев предлог о правопису и интерпункцији истичући да има битнијих ствари у нашем језику, нпр. *важније је потакнути питање о јужном и источном изговору* (стр. 3).

8. Састављено и растављено писање ријечи

8.1. Кад је у питању састављено и растављено писање ријечи, у цјелокупном корпусу су уочљиве извјесне недоследности у погледу писања енклитика и проклитика, што одговара и ортографској пракси тог времена и језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе (Уп. Младеновић, 1973, 43; Остојић, 1976, 62; Остојић, 1989б, 49; Биговић-Глушица, 1997, 34; Ненезић, 2010, 54, 55; Тепавчевић, 2010: 85, 86).

Тако се енклитике и проклитике повремено пишу заједно са акцентованим ријечима уз које стоје, с тим што је овдје потребно нагласити да је таквих примјера знатно мање (нарочито кад су у питању енклитике) од оних који су писани онако како то налаже савремена правописна норма. Такође, у Томановићевој *Грлици* се не може ни говорити о колебању јер су у овом годишњаку забиљежени само усамљени примјери у којима долази до спојеног писања енклитика и проклитика уз ријечи са којима чине једну акценатску цјелину, што је и очекивано будући да је ово најмлађи часопис из нашег корпус, а такође је примјетно да је и у *Црногорки* 1884–1885. и *Зети*, знатно мање примјера колебања него у Милаковићевој *Грлици*, *Орлићу*, *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871.

8.2. Овдје ћемо изложити забиљежене примјере који су писани заједно (највише их је у Милаковићевој *Грлици*) са ријечима уз које стоје:

а) енклитике:

салиевасе (Г., 1835, 42), *повратисе* (Г., 1837, 39), *Рекла миє* майка (Г., 1837, 56), *биосам* накупіо (Г., 1837, 72), *тесу* ме поніели (Г., 1837, 73), *какоє* човѣк (Г., 1837, 80), *свечи* долази (Г., 1837, 80), *почнемти* мислити (Г., 1837, 81), *туклису* се (Г., 1838, 45), *скупљасе* тамо (Г., 1838, 79), *какоће* испуњавати (Г., 1837, 42), *Коће узет* друга три стотине (Г., 1837, 55), *Коће носит* токе са Турчина (Г., 1837, 61), *Какоћемо* Будву освоити (Г., 1837, 65), *Сутраћу* се Грбљм окренути (Г., 1837, 68), *Види Бане* *ђеће* погинути (Г., 1837, 69), *коће* ме пожалит (Г., 1837, 74), *штаћу* (Г., 1837, 81), *коће* (Г., 1838, 112); оно *итосу* и прије Југославени имали (О., 1865, 29), *Имали* Србљина или Словена (О., 1865, 28), *дали* се познајемо (Црн., 1871, 8), *Не помогнели* (Ц., 1871, 42), *читалисмо* (Ц., 1871, 56), *оћели* (Ц., 1871, 156), *хоћели* (Ц., 1872, 113), *хоћели* (Ц., 1872, 150), *самном* (З., 1885, 94), *јели* могло опстати (Г., 1889, 71);

б) проклитике:

инњима (Г., 1835, 99, 111), *инњима* (Г., 1835, 109, 112, 123), *инњима* (Г., 1837, 53, 58), *нањ* (Г., 1836, 91), *ињиме* (О., 1870, 68), *Нањ* злоба ротила (О., 1865, 63), *нањ* навалише (О., 1867, 65), *Нањ* ударише (О., 1868, 29), *Нањ* Душанов вези грб (О., 1869, 24), *попео нањ* (Ц., 1871, 13), које су *нањ* пред

пашу изнешене биле (Црн., 1871, 34), *нањ* (Црн., 1871, 67), *предамном* (Црн., 1871, 18, 30, 32, 47), *уњ* (Ц., 1871, 7), *нањ* (Ц., 1871, 48, 162), *Подамном* (Црн., 1884, 93), *шњиме* (Црн., 1884, 167).

в) Налазимо и неколико примјера који су писани као полусложенице:

уз-ањ (О., 1870, 24), народ *пред-ањ трчи* (О., 1867, 38), *уза-њ* (Црн., 1884, 85), *У-њ* (Црн., 1885, 185).

8.3. Међутим, кад је у питању писање рјечце *не* уз глагол који стоји, ту су најевидентнија колебања (ово је нарочито изражено у старијем дијелу корпуса), па се и у погледу истог текста јављају напоредо примјери у којима је ова рјечца писана састављено са глаголом уз који стоји, као и одвојено од њега. Од *Црногорке* 1884–1885. и *Зете* овакви примјери се рјеђе јављају, а најмање их је, очекивано, у Томановићевој *Грлици*. Ми ћемо навести само неке примјере у којима је ова рјечца писана спојено са глаголом:

немогу (Г., 1835, 94), *неумире* (Г., 1835, 105), *немогавши* (Г., 1836, 41), *недаде* (Г., 1836, 47), да ме *некопаю* (Г., 1837, 74), *неиће* (Г., 1837, 89), *нерасчуна* (Г., 1837, 96), *нехће* (Г., 1838, 108), *небуде* (Г., 1839, 18), *недође* (Г., 1838, 56), *непредаду* (Г., 1839, 62), *Нехтѣдну* (Г., 1839, 66), *немрзи* (Г., 1839, 90), *нескидоше* (Г., 1839, 94); *неимаде* (О., 1865, 72), *небјех* (О., 1867, 24), *недадох оружја* (О., 1866, 31), *немогаше се развијати* (О., 1868, 35), *нехтећи* (О., 1867, 90), *неузмогнемо* (О., 1885, 41), *нехтједосмо* (О., 1885, 52), *неимадеш* (О., 1867, 29), Но ни то *небијаше доста* (Црн., 1871, 23), *неразумиједох* (Црн., 1871, 43), *немогах* (Црн., 1871, 64), *неможе* (Ц., 1871, 49); *несмијемо* (Ц., 1871, 45), *ненађосмо* (Ц., 1871, 56), *неби нико дошао* (Ц., 1871, 63), *недопире* (Ц., 1872, 1), *неодлучују* (Ц., 1872, 3), *немогаху* (Ц., 1872, 70), *неприча* (Црн., 1884, 102), *нехтједе да поштује* (Црн., 1884, 271), *невидио* (Црн., 1884, 48), *недаје* (Црн., 1885, 33), *нехтећи* (Црн., 1885, 63), *неиће* (Црн., 1885, 109), *незнате* (З., 1885, 48), *несмијем* (Г., 1892, 41).

Новаковић (1984, стр. 400) и Маретић (1963, стр. 33) у њиховим граматицама истичу да се рјечца *не* у нашем језику пише одвојено од глагола, а да се пише заједно с именицама и придјевима. Маретић (1963) се притом позива и на Вука и Даничића и истиче да и они тако пишу (стр. 33).

Насупрот претходно наведеном састављеном писању ријечи, јављају се и облици који се пишу одвојено. Најчешће је у питању одвојено писање префикса:

за тиѐм снѐг (Г., 1835, 25), *по том ће почети* (Г., 1835, 26), *За тим време мало постаяло* (Г., 1835, 88), *са свимъ* (Г., 1836, 114), *докъ иѝ са свимъ несатерешъ* (Г., 1837, 107), *За тим пођу у град* (Г., 1837, 40), *Из међу Цавтата и Дубровника* (Г., 1837, 43), *Хайде з богом* (Г., 1837, 57), *са свиѐм промислио* (Г., 1837, 72), *међу тиѐм* (Г., 1837, 80), *међу тимъ* Митрополитъ и Сенявинъ одправе три депуцирца (Г., 1838, 40), *Хайде съ Богомъ* (Г., 1838, 114); *Међу тијем* приспјело је (О., 1865, 31), *са свим* мртви и непознати (О., 1865, 59), Горњи су Васојевићи од 1858. године *са свим...* остали (О., 1866, 23), који ће

се... са писцем овога чланка *за то* од срца радовати (О., 1866, 21), пођите *с Богом* (О., 1869, 50), *Међу тијем* уђе Фустов (Црн., 1871, 8), сад је *са свијем* другачије (Црн., 1871, 40), *С богом* (Црн., 1871, 43, 52, 80), *с Богом* (Црн., 1871, 20), Русија би *са свим* слествено морала узети (Ц., 1871, 6), него га је *са свијем* напустио (Ц., 1871, 99), *за тим* од 3. Јулија (Ц., 1871, 142), *одмах за тијем* (Ц., 1872, 37), *за то* што нису имали (Ц., 1872, 144), *са свијем* по вољи (Црн., 1884, 2), *из ненада* (Црн., 1884, 189), зна се и *за што* (Црн., 1884, 248), па је почео *из нова* приправљати (Црн., 1884, 361), *Иди с Богом* (Црн., 1885, 154), *Спријед са свијем* Нијемац (З., 1885, 29), *за што* Стојан иде у бој (З., 1885, 53), *са свим* запуштеним нашим крајевима (Г., 1889, 63), *За то* је марва морала да од глади цркава (Г., 1889, 63), *са свијем* уништи (Г., 1891, 46), између седамдесет и осамдесет *од прилике* (Г., 1892, 47), и *за то* су уз њега пријенули (Г., 1897, 74).

Код Вука у *Грађи за српску историју* (1828) биљежимо сличан начин писања као у нашем корпусу. Он (1828) растављено пише сљедеће облике: *са свим*, *међу тим*, *од прилике*, *по том*. Новаковић (1894), и Маретић (1963) у својим граматицима дају осврте о састављеном и растављеном писању неких примјера. Новаковић (1894) у својој граматици објашњава да „заменички облици с предлогом честим говорењем добију треће, потпуно прилошко значење. [...] *За што* и *зато* често су питање и одговор за узрок, а у тим се приликама са свим забацује првашње значење предлога и заменице. Тога ради се *за што* и *зато* у том значењу пишу састављено. [...] Кад ли пак *за што* и *за то* не значе питање и оговор за узрок, него задржавају свако своје посебно значење предлога и заменице, онда их ваља писати свако за се“ (стр. 398). Маретић (1963) тврди да је најбоље „*ostaviti* обичају, *da to uredi*“ шта треба писати састављено, а шта растављено у ком језику (стр. 32).

8.4. Посебну пажњу захтијева и начин писања помоћног глагола *хтјети* при грађењу футура првог (о овоме ћемо говорити и у поглављу о морфологији). Футур први са енклитиком испред инфинитива недоследно је ортографски ријешен у нашој грађи, па се одрични облици презента глагола *хтјети* неријетко пишу и растављено – *не ћу*, *не ћеш* као и потврдни у првом и другом лицу множине – *ће мо*, *ће те...* (ово одвојено писање одричних облика присутно је и у постпозицији) или се пак енклитички облици пишу спојено са ријечју испред себе (*коће*, *какоћемо* – ове смо облике претходно наводили):

ми *ће мо* се к Русима, и Руси к нама... приближити (Г., 1835, 71), *не ће* проћи ни петнаест дана (Г., 1836, 76), Ви *ће те* за людство похвално дјло учинити (Г., 1836, 111), Ви *не ћете* бити господари (Г., 1836, 83), јер *ће те* Зета равна и брда остала проклињати (О., 1867, 68), или *ће мо* их поштено

помлатити (О., 1869, 48), *Не ћу крочит* (О., 1885, 50); *Куд ће те даље* (Црн., 1871, 11), *ви ће те знати* (Црн., 1871, 18), *Зар не ћеш тамо отићи* (Црн., 1871, 55); *не ћете проћи* куд сте наумили (Ц., 1871, 52), *И ако се не ће запитати* (Ц., 1872, 102); *не ће бити* (Црн., 1884, 3), *не ћеш наћи* (Црн., 1884, 86), *не ћу* (Црн., 1884, 115), да се *не ћемо моћи* одржати (Црн., 1884, 125), *не ће моћи* посматрати (Црн., 1885, 14); ни његови *не ће* тражити (З., 1885, 11), *не ћеш* дочекати (З., 1885, 43), да *ће те се* домало врати (З., 1885, 66), *нигда зборитне ћу* (З., 1885, 89); *не ће* плаћати никакве таксе (Г., 1889, 43), *браћа ће те* прихватит (Г., 1889, 52), *не ће* од тога покварити (Г., 1889, 80).

О одвојеном писању одричних облика помоћног глагола *хтјети* детаљно је писао и Стевановић (1987), при чему је истакао да код Хрвата у пракси „није мање доследно ни растављено писање“, а да пак Срби „и сви они што се с њима служе истим правописом, данас ове облике пишу као једну реч, иако их је и Вук Карацић писао одвојено“ (стр. 189). Он се даље позива и на Александра Белића и појашњава да одвојено писање нема оправдање из разлога јер су ови облици настали од старијег *не оћу* > *не ећу* > *нећу*... (Стевановић, 1987а, стр. 189).

И приликом писања енклитичких презентских форми глагола *хтјети* у постпозицији долази до ортографског колебања и писања енклитика одвојено од општег дијела инфинитива глагола на *-ти*, или пак спојеног писања инфинитива глагола на *-ћи* и енклитичких форми, овакве примјере углавном биљежимо у Милаковићевој *Грлици*:

Преда ће му ломну гору Црну (Г., 1835, 97), *Пороби ћу* мало и велико (Г., 1836, 82), *трая ће* до 9-га Марта (Г., 1838, 20), *пада ће* мале кише (Г., 1838, 21), *упропасти ће* (Г., 1839, 19); *састављаће* (О., 1865, 52), Сваки наш напредак *поздрави ће* радосно (Ц., 1871, 2), *зависи ће* (Ц., 1871, 182), *појаха ћу* (Г., 1891, 21),
доћуће часъ (Г., 1836, 124), *заћуће* (Г., 1839, 20).

8.5. Вишечлани основни бројеви у којима се употребљава везник *и* већином су писани растављено, а веома ријетко састављено, тј. као једна ријеч:

четрдесет и четири (Г., 1837, 50, 51), *Три стотине двадесет и четири* (Г., 1837, 60); *двадесет и пет* (О., 1867, 71), *осамдесет и шест* (О., 1868, 31), *тридесет и седам* (О., 1868, 31); *четрдесет и осам* (Ц., 1872, 49); *двадесет и пет* (Црн., 1871, 18), *један миљардишест стотина седамдесет и пет милиона* (Црн., 1871, 20), *сто и десет* (Црн., 1871, 18); *триста и шездесет и пет* (Црн., 1884, 6), *четрдесет и пет* (Црн., 1884, 116), *двадесет и шест* (Црн., 1885, 153), *двадесет и седам* (Црн., 1885, 153);
двадесетичетири (Ц., 1871, 123), *дваестипет* (З., 1885, 33), *триеситри* (З., 1885, 160).

Бројевни прилози који се граде помоћу помоћне ријечи *пут* претежно су писани одвојено:

један пут (О., 1867, 39), по *три пут* (О., 1870, 31), *три пут* (Ц., 1871, 4), *два пут* (Ц., 1871, 122), *један пут* (Црн., 1871, 18, 28, 32, 75, 82), *један пут* (Ц., 1871, 141), *три пут* (Ц., 1872, 5), *један пут* (Ц., 1872, 29), *један пут* (Црн., 1871, 32), *први пут* (Црн., 1871, 45), *четири пут* (Црн., 1884, 315), *један пут* (Црн., 1884, 321), *први пут* (З., 1885, 48), *три пут* (О., 1865, 78); *једанпутъ* (Г., 1839, 90); *једанпут* (О., 1866, 26), *једанпут* (О., 1865, 38), *једанпут* (О., 1885, 43), *једанпут* (О., 1868, 41), *трипут* (О., 1870, 32), *једанпут* (Црн., 1871, 24), *једанпут* (Ц., 1872, 6), *двапут* (Црн., 1884, 321); *један-пут* (О., 1867, 29), *један-пут* (О., 1868, 4).

8.6. Општи закључак би био да је највише примјера колебања, тј. одступања од савремене правописне норме, забиљежено у Милаковићевој *Грлици*, а потом и у *Орлићу* и часопису *Црногорац* и његовом књижевном прилогу, часопису *Црногорка* из 1871, а већ од осамдесетих година 19. вијека и недјељника *Црногорке* (1884–1885) таквих примјера је знатно мање, док се у Томановићевој *Грлици* срећу само усамљени примјери.

ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

(фонолошка и морфонолошка проблематика)

ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

Вокалски систем цјелокупног корпуса одговара вокалском систему данашњег српског књижевног језика, тј. чини га шест јединица: *a, e, u, o, y* и вокално *p*. У Милаковићевој (чешће) и Томановићевој *Грлици* у појединим лексемама, углавном славенизмима, на посебан начин обиљежавано је и некадашње *l* вокално (о томе ћемо говорити нешто касније). Сви наведени самогласници наслијеђени су из прасловенског или су пак развијени на балканском тлу упрошћавањем прасловенског вокалског система у првој (10–11. вијека) и другој фази (13–15. вијека) развоја (Ивић, 1998, стр. 336–382).

1. Континуанти вокала *jam* (рефлекс дугог *jama*, рефлекс кратког *jama*, примјери чувања *jama*)

Овдје ћемо се осврнути на вокал *jam* у часописима и годишњацима који су предмет нашег истраживања. У првом цетињском алманаху, Милаковићевој *Грлици*, покушаћемо да одредимо гласовне вриједности континуаната овог старог вокала и промјене које је условљавао. Вршићемо поређење са Вуковим језиком, а уколико нам то околности намећу, и са дијалектима оних говорних подручја српског језика из којих су били сарадници *Грлице* (Петар I Петровић Његош, Петар II Петровић Његоша, Георгије Петровић Његош, Сима Милутиновић Сарајлија, Георгије Николајевић, Димитрије Милаковић⁴⁷ (Шуковић, 1980, стр.

---

47 Осим прилога наведених аутора, Шуковић (1980) тврди да је у *Грлици* објављено и неколико народних епских пјесама (стр. 31, 32). Мишљења научника у вези са сарадницима овог алманах донекле су различита. Т. Ђукић (1951) у *Прегледу књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године као сараднике* наводи Петра I Петровића Његоша, Петра II Петровића Његоша, Симу Милутиновића и Димитрија Милаковића. Нико С. Мартиновић (1965) у књизи *Развитак штампе и штамарства у Црној Гори (1493–1945)*, као сараднике *Грлице* помиње Димитрија Милаковића, Петра II Петровића Његоша (под псеудонимом Драго Драговић), Симу Милутиновића, Георгија Николајевића (под псеудонимом Г. Н.) и друге. У *Југословенском књижевном лексикону* (1971) као сарадници овог алманах наведени су Сима Милутиновић, Петар II Петровић Његош и Димитрије Милаковић.

31, 32), као и са језиком старијих писаца и сарадника *Грлице* чији је језик већ био предмет научних истраживања (овдје првенствено мислимо на Петра I и Петра II Петровић Његоша). Значи, у вези са *јатом* у првом цетињском алманаху, представимо граfiјска рјешења за обиљежавање рефлекса дугог и кратког *јата* и покушати да одредимо гласовне вриједности континуаната овог вокала, са освртом на јекавско јотовање и појаву секундарног *јата*. Остали годишњаци и часописи из нашег корпуса (*Орлић* 1865–1885, *Црногорац* 1871–1873, *Црногорка* 1871, 1884–1885, *Зета* 1885. и *Грлица* 1889–1897) објављивани су на (и)јекавском говорном подручју (Цетињу) у вријеме кад је *јат* увелико прешао у своје рефлексе и кад је у тадашњој Црној Гори званично била прихваћена реформа Вукове граfiје и ортографије (Остојић, 1989а, стр. 50), па у овом дијелу нећемо говорити о јекавском јотовању (о томе ће бити ријечи у засебном поглављу).

Овом приликом представимо ситуацију у вези са континуантима старог вокала *јат*⁴⁸. Углавном наспрам старог дугог *јата* у цјелокупном корпусу имамо *ије*, а наспрам кратког *јата* групу *је*, мада је у одређеним позицијама присутна и „екавска“, односно „икавска“ замјена *јата*, као и одређен број хиперијекавизама и јављање секвенце *је* наспрам очекиваног *ије* на мјесту дугог *јата*.

Ради боље прегледности, представимо прво стање у Милаковићевој *Грлици* (будући да је у овом алманаху *јат* још увијек у употреби), а онда ћемо анализирати језик осталих часописа и годишњака.

---

48 „Вокал Љ представља једну од најсложенијих фонематских јединица у вокалском систему не само прасловенског већ и у историји српског језика, прво: зато што не знамо његову основну гласовну вриједност, друго: што су се његове измјене у различитим крајевима извршиле у различито вријеме, па у писаним споменицима у прелазним подручјима наилазимо и на њихово мијешање; најзад: зато што имамо различите гласовне фонематске замјене прасловенског *јата* како у свим словенским језицима тако и у српском језику“ (Стојановић, 2005, стр. 82). Мишљења лингвиста су подијељена у вези са гласовном вриједношћу овог старог вокала, али је код нас углавном прихваћена Белићева теза – да је *јат* био неправи и непотпуни дифтонг који је имао двије варијанте са два дијела, са првим отворенијим и другим затворенијим – *еј*, *иј* (Белић 2006: 81). Као посебна фонема *јат* је био у употреби до 13–14 вијека, кад је почела његова замјена другим гласовним вриједностима.

1.1. Континуанти дугог *јата* у *Грлици* (1835–1839)

1.1.1. У прва три издања *Грлице* рефлекс дугог *јата* већином је означаван секвенцом *іѣ*⁴⁹, уз извјесна одступања на која углавном наилазимо у текстовима јединог сарадника *Грлице* који је био екавац по рођењу – Георгија Николајевића⁵⁰. У последња два издања овог алманаха обиљежавање дугог *јата* је неуједначено. Наиме, у издању из 1838. на мјесту некадашњег дугог *јат* пишу се секвенца *іѣ*, вокал *е*, или веома често *ѣ*. У издању из 1839. године као граfiјска рјешења срећемо *јат* и вокал *е*. Примјере ћемо класификовати с обзиром на граfiјске ознаке.

Іѣ на мјесту некадашњег дугог *јата* (наводимо само дио из корпуса):

цієлой (Г., 1835, 30), *бієло* (Г., 1835, 100), *лієк* (Г., 1835, 126), *одієло* (Г., 1835, 44), *рієке* (Г., 1835, 66), *врієћати* (Г., 1835, 99), *бієло* (Г., 1835, 100), *вієка* (Г., 1835, 107), *свієст* (Г., 1835, 108), *мієнямо* (Г., 1835, 112), *стрієлах* (Г., 1835, 123), *дієте* (Г., 1835, 124), *снієг* (Г., 1836, 21, 26), *врієме* (Г., 1836, 23, 24, 51), *запрієтили* (Г., 1836, 50), *мієшати* (Г., 1836, 51), *умрієсти* (Г., 1836, 71), *бієлой* (Г., 1836, 77), *вієк* (Г., 1836, 83), *уцієнъна* (Г., 1836, 67), *лієвой* (Г., 1836, 69), *рієч* (Г., 1836, 78, 83 91), *лієпа* (Г., 1837, 19), *умрієт* (Г., 1837, 58), *проповієд* (Г., 1837, 77), *понієли* (Г., 1837, 74), *помрієше* (Г., 1837, 74), *слієп* (Г., 1837, 134), *бієлу* (Г., 1838, 79, 101), *лієпа* (Г., 1838, 110), *свієће* (Г., 1837, 112), *сієно* (Г., 1838, 112), *свієту* (Г., 1838, 118).

Е на мјесту некадашњег дугог *јата*:

бєла (Г., 1835, 123), *рєчма* (Г., 1835, 124), *поднєти* (Г., 1836, 112), *корєнь* (Г., 1836, 113), *вредни* (Г., 1836, 115), *врєме* (Г., 1836, 119), *свєће* (Г., 1837, 99), *заслєплъни* (Г., 1837, 100), *стрєлу* (Г., 1837, 100), *прєсєчє* (Г., 1837, 106), *умрєти* (Г., 1837, 121), *умрєти* (Г., 1838, 22), *врєме* (Г., 1838, 23, 24, 25, 43, 69), *брєга* (Г., 1838, 94), *врєме* (Г., 1839, 20, 21, 22, 25), *најпрє* (Г., 1839, 21, 23, 47), *умрєти* (Г., 1838, 93), *звєздама* (Г., 1839, 108), *увєкъ* (Г., 1839, 110).

Примјери у којима је писано *јат*:

---

49 У издањима из 1835. и 1837. срећемо и три примјера у којима је дуго *јат* означено секвенцом *іѣ*: *посієку* (Г., 1835, 37), *двіє* (Г., 1835, 51), *унієла* (Г., 1837, 57).

50 Георгије Николајевић (1807–1896) је био српски теолог и митрополит дабробосански. Био је учитељ, свештеник, професор Богословије у Задру, члан Конзисторије Далматинске епархије, ректор, професор Сарајевско-рељевске богословије. Бавио се књижевним радом, а уређивао је и *Српски далматински магазин*. Рођен је у селу Јаску (Срем) 1807. године као Ђорђе Николајевић. Основну школу је завршио у родном селу. Од 1817. до 1819. године ишао је у њемачку школу у Митровици, послје тога уписује гимназију у Сремским Карловцима, а потом Богословију (Шуковић 1980: 44; Сајт Српске православне цркве, Митрополија дабробосанска. Преузето 7.6.2015. са <http://www.mitropolijadabrobosanska.org/georgijenikolajevic.html>).

цѣлога (Г., 1836, 108), *дѣте* (Г., 1836, 109), *цѣли* (Г., 1837, 96), *исповѣдти* (Г., 1837, 97), *тѣлу* (Г., 1837, 104), *грѣхе* (Г., 1837, 115), *промѣни* (Г., 1837, 117), *заповѣсть* (Г., 1837, 118), *свѣта* (Г., 1837, 123), *стрѣле* (Г., 1837, 124), *крѣпког'* (Г., 1837, 124), *вѣнце* (Г., 1837, 127), *дѣте* (Г., 1837, 128), *снѣгъ* (Г., 1838, 23), *лѣпо* (Г., 1838, 24), *раздѣлили* (Г., 1838, 4), *наипослѣ* (Г., 1838, 37, 41), *пресѣку* (Г., 1838, 53), *раздѣлили* (Г., 1839, 2), *снѣгомъ* (Г., 1839, 20), *послѣ* (Г., 1839, 20, 23, 24), *цѣлога* (Г., 1839, 38), *лѣвогъ* (Г., 1839, 67), *вѣка* (Г., 1839, 69), *цѣлу* (Г., 1839, 90), *извѣстити* (Г., 1839, 91), *цѣломъ* (Г., 1839, 96).

С обзиром на то да је *Грлица* штампана на ијекавском говорном подручју и да су њени сарадници углавном били ијекавци, гласовна вриједност секвенце *іс* несумњиво је ијекавска у примјерима у којима је некада било дуго *јат*. Примјери са графемом *е* потврђени су у пјесмама Симе Милутиновића Сарајлије и у прилозима Георгија Николајевића и Димитрија Милаковића⁵¹, а означавали су екавске рефлексе *јата*. Проблем нам пак представља одређивање гласовне вриједности самог *јата* у овој позицији. Примјере са *јатом* налазимо код Петра I Петровића Његоша, Петра II, Милаковића, Георгија Николајевића⁵², као и у календарском дијелу *Грлице* и у рубрици *Календарско погађанѣ* (с тим што је у овој рубрици *јат* писано само у посљедња два издања).

1.1.2. У вези са гласовном вриједношћу *јата* код уредника првог цетињског алманаха, Ћупић (1982) каже сљедеће: „Милаковић је по рођењу ијекавац. Његова ијекавштина је истог оног типа коју је срео на Цетињу. Но, изузетно се код њега срећу и екавизми [...] и икавизми [...], што може да буде и морфолошког карактера [...]“ (стр. 272). Ћупић (1982) даље појашњава да се екавизми типа *унапред* и *време* код Милаковића срећу углавном након његове једногодишње паузе у уређивању и по повратку из Русије, наравно, уз појединачне изузетке и од раније.

Због оваквих случајева не можемо у потпуности бити сигурни у вриједност *јата* у примјерима из *Грлице* какви су: *вѣра* (I, 48), *мѣсто* (I, 56), *бѣху* (I, 60, 62, 63 итд., односно досљедно тако у свим годиштима), *побѣга* (I, 69, нап.), *уклѣве* (I, 45, 49), *испоганѣн* (I, 48), *нѣга* (I, 57), *нѣговѣсма* (I, 62); *намѣравао* (I, 86), *мѣстима* (I, 47, 64), *слѣдујуће* (I, 42), *сво* (III, 47), *пролѣћа*, *убѣђени*, *сѣтовао* (III, 44).[...] У свим случајевима са знаком *ѣ* гласовна вриједност *јата* може бити двојака – јекавска и ијекавска. Међутим, све те случајеве ми морамо сматрати јекавским (стр. 272).

51 Упоредити са *Грлица* (1835, 1836, 1837, 1838, 1839) и Шуковић, 1980, стр. 48–54.

52 *Грлица* (1835–1839); Шуковић 1989: 48–54.

Ту у фусноти Ћупић (1982) тврди да „у складу са рускословенском ортографском нормом знак *ѣ* овдје означава секвенцу *је* (стр. 272). Мало даље он каже да су и бројни примјери јекавског јотовања доказ да „знак *ѣ* код Милаковића има вриједност *је*“ (Ћупић, 1982, стр. 273). Међутим, Ћупић превиђа да се након повратка из Русије код Милаковића поред екавизама интензивније почиње писати *јат* и на мјесту некадашњег дугог *јата*, што додатно компликује ситуацију при одређивању гласовне вриједности овог старог вокала у цетињском алманаху.

1.1.3. Како бисмо дату проблематику боље разумјели, неопходно ју је сврстати и у одговарајући историјскојезички контекст. Тим поводом указаћемо на неке важне моменте које предочава Стојановић (2008а) у вези са континуантима *јата* у историји српског књижевног језика (стр. 305–314). Наиме, познато нам је да око 1730. године долази до великог преокрета и до смјене редакција црквенословенског језика. Код Срба је то један од највећих преокрета у историји српског књижевног и црквеног језика. Друштвени и историјски разлози условили су прихватање рускословенског језика чији се изговор, претпоставља се, одликовао јекавизмом, што је био заокрет у односу на екавску традицију српскословенског. Након тога долази период славеносрпског састављеног од српског народног, рускословенског, затим од ондашњег руског књижевног и од српскословенског.

То је отворило простор и довело до стварања више различитих континуаната за *јат* везано за различите функционалне стилове: једног везаног за црквенословенски (текстови црквене садржине); – другог за српски књижевни (који стоји између црквенословенског и српског народног); – између ова два типа постојали су прелазни подтипови који су се више или мање приближавали једном од ових типова; и трећег везаног за српски народни језик. Као производ тога имамо: 1. Изговор *јата* као *је* / *’е*, *карактеристичан за језик цркве*; 2. Неуједначеност с обзиром на континуант *јата* у којем се огледа утицај различитих стилова и уз то условљеност дијалекатском базом (везано за књижевне текстове); 3. Рефлекс *јата* заснован на дијалекатској бази. [...] Због тога се у предвуковском периоду појавила неуједначеност што се тиче писања и изговора континуаната за вокал *јат* (Стојановић, 2008а, стр. 310).

О писању *јата* на ијекавском подручју српског језика тог времена Стојановић појашњава да код тамошњих аутора влада „већа неуједначеност: чување *јата*, замјена (и)јекавским рефлексом, замјена екавским рефлексом

(екавизми су или из говора писца, што је рјеђе, или, што је чешће, књишког поријекла: утицај црквенословенског или славеносрпског). Ово се очитује у нпр. дјелима Василија Петровића, Петра I, Његоша“ (Стојановић, 2008а, стр. 311).

Управо овакво неуједначено стање одликује и језик Милаковићеве *Грлице*, који је у основи био народни са извјесним примјесима рускословенског и руског, а „можда и нешто славеносрпског [...] То је, ако смијемо слободно рећи, у неку руку посебан Милаковићев језик, доста близак Вуковом, али у понечему и различит од њега. У главним цртама, Милаковићев језик је исти као језик Петра I Петровића, што, свакако, значи да је близак и Његошевом“ (Ћупић, 1982, стр. 269). Према томе, можемо закључити да је овакво неуједначено писање рефлекса дугог *јат* условљено утицајем језика цркве (нарочито у посљедња два издања) и дијалектаске базе, као и да је производ утицаја различитих „стилова“. У издањима из 1838. и 1839. заправо ова графема има ортографско-историјску функцију, а њену гласовну вриједност треба тражити у претходним издањима (нарочито у прва два).

Такође, овдје треба предочити и још један детаљ који је могао утицати на писање *јата* у посљедњим издањима. Као што смо претходно навели, Милаковићево враћање елиминисаних знака без гласовне вриједности у посљедња два издања *Грлице*, Шуковић (1987) доводи у везу са „снажним отпором православне цркве и протестом званичне Србије (у којој је тих година Вуков правопис и званично забрањен) због правописних измјена у цетињским издањима“ (стр. 39). О томе свједочи и претходно навођена преписка између српског кнеза Милоша и владике Његоша поводом ортографије у издањима цетињске штампарије (Његош, 1984, стр. 57).

1.1.4. Осим наведених примјера, у вези са дистрибуцијом дугог *јата* пажњу треба посветити и категорији морфолошког уједначавања старе тврде основе (са тематским вокалом *јат*) и меке (са тематским вокало *и*) замјеничко-придјевске деklinације. У књижевном језику је углавном преовладала употреба меке варијанте. У Милаковићевој *Грлици* долази до колебања између наставака тврде и меке промјене, што показују примјери који слиједе.

Инструментал једнине са наставком меке промјене:

слободним лицем украшене (Г., 1835, 118), *съ несрећнимъ* (Г., 1836, 117), *са овимъ* (Г., 1835, 121), *съ коимъ* (Г., 1839, 59), *са своимъ мачемъ* (Г.,

1837, 94), *съ листимъ винцемъ* (Г., 1837, 100), *съ другимъ oddъленіемъ* (Г., 1838, 52), *съ тимъ* (Г., 1838, 55), *съ овимъ новымъ народомъ* (Г., 1838, 92), *быо Архієпископомъ Дубровачкимъ* (Г., 1839, 50), *съ коимъ* (Г., 1839, 59), *подъ тежкимъ* (Г., 1839, 86), *съ твоимъ месомъ* (Г., 1839, 100), *съ очевиднимъ немиромъ* (Г., 1838, 101), *съ младимъ Официромъ* (Г., 1838, 102).

Инструментал једине са наставком тврде промјене:

с такієм народом (Г., 1835, 56), *с великієм покаянѣм* (Г., 1835, 59), *с веселієм срцем* (Г., 1836, 60), *огнѣм жестокієм* (Г., 1836, 104), *стрменитієм брієгом* (Г., 1837, 46), *пред самієм важнієм пунктом* (Г., 1835, 46), *онієм великієм ударом збунѣна* (Г., 1837, 74), *мене учини главнієм учителѣм* (Г., 1837, 92).

Генитив множине са наставком меке промјене:

незавоеваннихъ (Г., 1835, 69), *отобранныхъ* (Г., 1835, 69), *сырыхъ убогихъ* (Г., 1835, 69), *нашихъ* (Г., 1835, 71), *сѣвернихъ странахъ* (Г., 1835, 115), *Черногорскихъ Сербовъ* (Г., 1838, 2), *иныхъ* (Г., 1838, 31–2), *моихъ* (Г., 1839, 97), *своихъ* (Г., 1839, 97), *своихъ* (Г., 1839, 120), *незваныхъ* (Г., 1839, 120), *Красныхъ* (Г., 1839, 120).

Генитив множине са наставком тврде промјене:

од Зетскихъ и Црногорскихъ Княжевахъ (Г., 1835, 51), *у западныхъ Државахъ* (Г., 1835, 51), *црковнихъ књигахъ* (Г., 1835, 54), *коіехъ* (Г., 1835, 65), *насилнихъ* (Г., 1836, 64), *оніехъ* (Г., 1836, 64), *Широкіехъ грудихъ и раменахъ* (Г., 1836, 95), *сивіехъ орловахъ* (Г., 1836, 100), *нашихъ* (Г., 1837, 65), *великихъ чудесахъ* (Г., 1837, 72), *своихъ* (Г., 1837, 82), *нѣговіехъ слугахъ* (Г., 1837, 87), *великихъ изамриенихъ пословахъ* (Г., 1837, 88), *манитиехъ Турака* (Г., 1837, 98), *златниехъ бокала* (Г., 1837, 100), *изъонихъ* (Г., 1839, 1), *преѣшнихъ времена* (Г., 1839, 86), *нашихъ времена* (Г., 1839, 87), *у прсима многихъ глупака* (Г., 1839, 87).

Датив/инструментал/локатив мн. са наставцима меке промјене:

у коима (Г., 1835, 46), *на своима плећима* (Г., 1835, 50), *у ново покоренима земљама* (Г., 1837, 41), *овима окруженіама* (Г., 1837, 43), *са Анѣлима Мухамедовима* (Г., 1837, 97), *поклонима людскимъ* (Г., 1837, 98), *овимъ обманама* (Г., 1837, 101), *јаднимъ слѣтцима* (Г., 1837, 101), *о свѣтскимъ стварима* (Г., 1838, 19), *међу коима* (Г., 1838, 38), *по своима обичаима* (Г., 1838, 39), *недостатнымъ писменима* (Г., 1838, 69), *у нѣовымъ мирнымъ и срећнымъ предградіама* (Г., 1838, 89), *по гробницама и голымъ тыквама* (Г., 1838, 90), *у свима главнымъ градовима* (Г., 1839, 39), *кралѣвима маџарскимъ* (Г., 1839, 59), *иностранныма Дворовима* (Г., 1839, 66).

Датив/инструментал/локатив мн. са наставцима тврде промјене:

у коіема (Г., 1835, 39), *с превеликіема голіема стієнама* (Г., 1835, 39), *на добрієма годинама* (Г., 1835, 40), *на млогієма мѣстима* (Г., 1835, 43), *с пограничнієма Турцима* (Г., 1835, 45), *у овіємъ горама* (Г., 1835, 70), *у овієма странама* (Г., 1835, 83), *с коієма* (Г., 1836, 40), *нѣзинієма великієма благодѣаніама* (Г., 1836, 60), *на неприступачніємъ каменитіємъ висинама* (Г., 1837, 45).

У неколико примјера имамо напоредо употријебљене наставке тврде и меке замјеничко-придјевске деklinације:

великим крвавієм зноєм (Г., 1835, 115), *Седамъ ћесахъ своихъ готовієхъ* (Г., 1838, 106), *младих ђевояках Найлѣтнієх* (Г., 1836, 82).

Примјећујемо да у *Грлици* влада неуједначено писање наставака тврде и меке замјеничко-придјевске деklinације. Колебања су присутна и у оквиру истог текста. Рецимо, у издању из 1835. године у тексту уредника Милаковића *Кратки поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* имамо и примјере са наставцима меке основе и примјере са наставцима тврде основе:

у коима (Г., 1835, 46), *на своима плећима* (Г., 1835, 50)
у коієма (Г., 1835, 39), *с превеликієма голієма стієнама* (Г., 1835, 39).

Исти је случај и у издању из 1837. године, гдје такође у тексту уредника долази до колебања:

на коима (Г., 1837, 40), *у ново покоренима земляма* (Г., 1837, 41),
овима окруженіяма (Г., 1837, 43);
на неприступачнієм каменитієм висинама (Г., 1837, 45).

Важно је нагласити и да у приповијеткама (*Милое Цветићъ, Изисъ и Тира, Калло*) Г. Николајевића знатно преовладава употреба наставака меке промјене.

1.1.5. У прва два издања, без обзира на ауторе текстова, много су учесталији наставци тврде промјене (нарочито у дативу/инструменталу/локативу множине), а у посљедња два наставци меке промјене, док у издању из 1837. године (које је уређивао архимандрит Петроније Лујановић) долази до колебања и неуједначености наставака. Ово је нарочито занимљиво ако узмемо у обзир да су код Вука облици са *и* били чешћи до 1836. године, након чега преовлађују они са групом *ије* (Стевановић, 1965, стр. 210). Закључци до којих смо дошли не подударују се са тврдњом Д. Ђупића (1982) да је у језику Милаковића у замјеничко-придјевској деklinацији рефлекс *јата* двосложен и да је тако и у свим осталим радовима уредника првог цетињског алманаха, уз понеке изузетке (стр. 272, 273). Не можемо се сагласити са овом констатацијом, будући да смо у Милаковићевим текстовима запазили и примјере са наставцима меке промјене. И у говорима данашње Црне Горе стање је неуједначено – рецимо, у говорима новоштокавског типа у инструменталу једине може се говорити о напоредној употреби дужих и краћих наставака, мада Пецо за говоре источне Херцеговине

констатује само дуже облике. „Сличне оцјене могу се изрећи и за неке црногорске говоре зетско-јужносанџачког типа: материјал из говора Паштровића показује занемарљиво мали број примјера са краћим облицима, док се у Црмници, за ријетке примјере са наставцима старих меких основа [...] мисли да су несумњиво унесени са стране“ (Јовановић, 2011, стр. 132). Стање у нашој *Грлици* највише одговара језику Петра I гдје се напоредо јављају наставци меке и тврде промјене замјеничко-придјевске деклинације, с тим што су облици с двосложним рефлексом *јата* бројнији, а такви облици су уопштени и у говору Петрова краја, тј. у говорима Старе Црне Горе (Остојић, 1976, стр. 91, 93).

1.1.6. Код одричног помоћног глагола *нијесам/нисам* у Милаковићевој *Грлици* напоредо срећемо примјере са двосложним рефлексом *јата* као и примјере са *и*. Дужи облици се јављају у прва два издања, а краћи у посљедња два, док у издању из 1837. године наилазимо на обје варијанте овог глагола⁵³:

Нијесмо (Г., 1835, 70), *нијесам* (Г., 1837, 73, 79), *нијесмо* (Г., 1837, 92),
нијесмо (Г., 1837, 81);
нисамъ (Г., 1837, 115), *нису* (Г., 1838, 39), *ни су* (Г., 1839, 50), *нису* (Г., 1839, 58).

Остојић (1976) у језику Петра I наводи само дуже облике (стр. 80). Краће варијанте у *Грлици* су потврђене код Георгија Николајевића који је по рођењу екавац из околине Срема. И Милановић (2014) у језику Јована Суботића (који је такође Сремац) биљежи „икавски“ рефлекс у одричном облику помоћног глагола *јесам*, што карактерише и „језик књижевних дела Суботићевих савременика“ (стр. 91). Код Вука срећемо оба облика (Барјактаровић, 1965, стр. 18, 19, 20), као и облик *несам* који се може наћи у другом издању Вуковог *Српског рјечника*, „где се ’источно’ (екавско) *несам* упућује на ијекавско *нијесам* (Младеновић, 1983, стр. 62). Јовановић (2011) истиче да се на простору Црне Горе стабилизовао двосложни рефлекс *ије* а да је аналошки облик са *и* више везан за простор централне Херцеговине, с тим што „посебност неких црногорских говора чини развитаком вокала *е*“ (стр. 96).

---

⁵³ Примјери у којима је у издању из 1837. наведена дужа варијанта глагола *нисам/нијесам* су из Његошеве приповијетке *Житје Мрђена Несретниковића*, а примјери у којима је писана краћа варијанта су из приповијетке *Изисъ и Тира*, аутора Георгија Николајевића (Шуковић, 1980, стр. 52).

1.2. Континуанти кратког *jata* и јекавско јотовање у *Грлицу* (1835–1839)

1.2.1. Познато је да је кратко *jat* на ијекавском простору прешло у *je* (негдје од краја 14. вијека, отприлике кад је и дуго *jat* прешло у своје рефлексе). Надосљедно се вршило и јотовање сугласника и сугласничких група испред *je* од кратког *jata*, а ова измјена неједнако је захватила ијекавске говоре. Као почетак вршења јекавског јотовања углавном се узима крај 16. и почетак 17. вијека. Међутим, о времену вршења ове гласовне појаве не може се са прецизношћу и сигурношћу говорити „због недовољности споменичке грађе и непотпуне истражености, а, с друге стране, због граfiјски јасно недиференцираног биљежења палаталних сугласника, тј. непостојања графема за *љ*, *њ*, *ћ* и *ђ*. [...]“ (Стојановић, 2011a, стр. 111).

Ситуација није једноставна за анализу будући да нису писане посебне графеме за означавање фонема *љ*, *њ*. Слично је и у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 122), као и у *Паитровским исправама* у којима такође нису постојале посебне графеме за *љ* и *њ* (Стојановић, 2011a, стр. 112). Начин биљежења у случајевима када је у питању нпр. прасловенско јотовање сонаната *л* и *н* може нам донекле послужити да одредимо процесе и појаве у вези са овом проблематиком. Такође, имамо јасно разграничене именице са црквенословенским суфиксом *-ије* који се скоро досљедно означавао са *іє* [*положителніє* (Г., 1835, 47)] за разлику од бројних глаголских именица изведених народним суфиксом *-ње* у којима је извршено ново јотовање и у којима је секвенца *ње* означена са *нѣ* [*ученѣ* (Г., 1835, 46), *кристенѣ* (Г., 1835, 53)], што се подудара и са граfiјом Јована Хаџића⁵⁴. На

---

54 Суботић наводи да Хаџићево спорадично писање *л* односно *љ* за рускословенско *љ* отвара могућност читања и са *љ*. Она даље појашњава да у примјерима типа *опредѣленіє* секвенцу *ле* треба транскрибовати као *ле* а не као *ље*, јер Хаџић досљедно *ље* биљежи секвенцом *љѣ*, и зато што овај примјер има рускословенски облик суфикса а не јотовану форму, што искључује могућу дисимилацију.

Истиче и да континуитет са правописном традицијом налазимо и у Хаџићевим примјерима типа *определенію*, *мѣнію*, у којима не долази до новог јотовања, наспрам примјера са извршеним јотовањем – *осниваню*. „Паралелна егзистенција јотованих и нејотованих форми (пре свега глаголских именица) може бити индикатор напоредности ових форми и на морфолошком нивоу или, пак, знак да је нејотована форма само орфографска традиција и орфографски ниво, док на фонолошкој равни имамо јотован облик, што би било мање вероватно. Ипак, раскорак између

основу тога могли бисмо закључити да је и у примјерима са *л*, *н* + кратко *јат* извршено јекавско јотовање, као и на основу тога што је *Грлица* штампана на (и)јекавском говорном подручју и што су скоро сви њени сарадници били ијекавци по рођењу, изузев Георгија Николајевића. У прилог томе иде и већ навођено мишљење Драга Ћупића (1982) који у раду *Језик Димитрија Милаковића у „Грлици“ – првом црногорском књижевном алманаху (1835–1839)*⁵⁵ каже да је јекавско јотовање „углавном досљедна појава (изузимајући јотовање сугласника *с* и *з*)“ (стр. 273, 275). Ипак, дилему ствара неуједначен начин писања рефлекса дугог *јата* иза *л* и *н*. Као што смо већ поменули, наспрам континуаната старог дугог вокала *јат* забиљежили смо облике са *јатом* (у посљедња три издања), затим облике са *е* и веома ријетко са *іе*.

Кад су у питању рефлекси кратког *јата* послије сонаната *л* и *н*, у нашој грађи преовладавају примјери у којима је *јат* писано након ових фонема:

пролђе (Г., 1835, 19), *лпоти* (Г., 1835, 26), *колна* (Г., 1835, 43), *пролђу* (Г., 1836, 20), *лто* (Г., 1836, 6), *лвше* (Г., 1836, 96), *уболља* (Г., 1837, 80), *столѣтя* (Г., 1837, 107), *одолби* (Г., 1837, 135), *лтописи* (Г., 1838, 2), *лпоти* (Г., 1838, 65), *лшиници* (Г., 1838, 66), *лтне* (Г., 1838, 84), *лпотице* (Г., 1838, 90), *колна* (Г., 1839, 70), *преодолѣти* (Г., 1839, 90), *хлба* (Г., 1839, 99), *преодолѣла* (Г., 1839, 100); *нговали* (Г., 1835, 127), *нѣдра* (Г., 1835, 67), *нѣдра* (Г., 1836, 91), *нѣжности* (Г., 1836, 114), *слабонѣжногъ* (Г., 1837, 118), *нѣдрах* (Г., 1837, 134), *нѣжне* (Г., 1837, 134), *нѣдра* (Г., 1838, 83), *нѣжнога* (Г., 1838, 90), *нѣжности* (Г., 1838, 95), *нѣдро(а)*(Г., 1839, 76, 79), *снѣжница* (Г., 1839, 78), *нѣжно* (Г., 1839, 96, 114).

Будући да је *јат* коришћено и у неетимолошким позицијама у гласовној вриједности *је*, *е* – иза *л* и *н* у гласовној вриједности *љ* и *њ* [*измишљна* (Г., 1835, 4), *проклинањ* (Г., 1839, 100)], то може бити показатељ палаталног изговора и сугласника *л* и *н* у наведеним примјерима у којима је *јат* писано на мјесту некадашњег кратког *јата*. Код Георгија Николајевића (који није ијекавац по рођењу), у приповијетки *Изисъ и Тира*, налазимо и ријетке примјере у којима је у овој позицији писано *іе* илие:

наилієтше(а) (Г., 1837, 105, 115), *наилієтши* (Г., 1837, 95), *пролеће* (Г., 1837, 103).

написане и изговорене речи (што се, иначе, у ортографско-ортоепској пракси тог периода чешће среће) јесте у основи Хацијевог `коренског` писања“ (Суботић: 96).

55 У овом раду Ћупић је изучавао само језик прилога које је у *Грлици* писао Милаковић.

1.2.2. Групу *сл + ъ* налазимо у великом броју примјера и досљедно је писана са *јатом*:

Слѣдуюће (Г., 1835, 38), *Послѣдня* (Г., 1835, 6), *Наслѣдникъ* (Г., 1835, 27), *слѣдовао* (Г., 1835, 52), *послѣднѣга* (Г., 1836, 69), *Наслѣдникъ* (Г., 1836, 27), *наслѣдница* (Г., 1836, 29), *слѣдуюће* (Г., 1836, 38), *послѣдня* (Г., 1837, 21-2), *наслѣдница* (Г., 1837, 29), *слѣдствию* (Г., 1837, 38), *напослѣдку* (Г., 1837, 78), *послѣдна* (Г., 1838, 22), *наслѣдникъ* (Г., 1838, 31), *наслѣднѣй* (Г., 1838, 31), *слѣдовала* (Г., 1838, 51), *послѣдня* (Г., 1839, 4), *наслѣдникъ* (Г., 1839, 28), *наслѣднѣмъ* (Г., 1839, 29), *слѣдовательно* (Г., 1839, 37).

Ћупић (1982) овакве примјере третира као јотоване (стр. 275). Начин биљежења ових секвенци у нашем корпусу дјелимично одудара од стања у језику Петра I⁵⁶, као и од стања у *Паитровским исправама*⁵⁷. Вук у „Преписци – и то у писмима која су писана ијекавски“ – користи и облике са *е*, типа *последњи* (Пецо, 1965, стр. 193).

1.2.3. Прилог (*нај*)*послије* писан је на више начина – са *јатом*, са *е* и са *иѐ* (с тим што је у овом посљедњем случају *-д* на крају ријечи):

Послѣ (Г., 1836, 20), *послѣ* (Г., 1838, 3), *најпослѣ* (Г., 1838, 19), *послѣ* (Г., 1839, 19), *послѣ* (Г., 1837, 37), *најпослѣ* (Г., 1837, 48)⁵⁸;
најпосле (Г., 1836, 50), *после* (Г., 1839, 115), *најпосле* (Г., 1839, 89, 95)⁵⁹;
послѣд (Г., 1837, 72), *најпослѣд* (Г., 1837, 85)⁶⁰.

У *Паитровским исправама* овај прилог се првенствено јавља у форми са *-ије* (Стојановић, 2011а, стр. 116), у језику Петра I посвједочени су облици са *е* и много чешће са *-ије* (Остојић, 1976, стр. 86), код Његоша Вушовић биљежи примјера са *ије(д)* и *је* (Вушовић: 10, 11), док Пецо биљежи да је „Вукова писана ријеч“ знала и за „извјестан број еквизама“ међу које убраја и лексему *после* (Пецо, 1965, стр. 193). Према томе, и језик наше *Грлице* се уклапа у историјскојезички контекст и подудара се са стањем у језику писаца који су стварали тридесетих година 19. вијека на ијекавском говорном подручју.

---

56 Код Петра I потврђени су облици са *е* (чији изговор може бити и екавски и ијекавски) и са *јатом* (који су јотовани) (Остојић, 1976, стр. 122).

57 У *Паитровским исправама* примјери са секвенцом *сл* су различито писани са *јатом* и са *е*, а срећу се и форме са *иле* и *илѣ* (Стојановић, 2011а, стр. 115, 116).

58 Прва четири примјера су из календарског дијела *Грлице* 1836, 1838, 1839, а преостали примјери су из одјељка чији је аутор Милаковић (Шуковић, 1980, стр. 48–53).

59 Примјери су из одјељака чији су аутори Милаковић, Његош и Георгије Николајевић (Грлица, 1836, стр. 37–50; Грлица, 1839, стр. 85–114; Шуковић, 1980, стр. 48–53).

60 Оба примјера су из Његошеве приповијетке *Житиѐ Мрђена Несретниковића* (Упор. Шуковић, 1980, стр. 48–53).

1.2.4. Неодређене замјенице и прилози у овом дијелу нашег корпуса скоро досљедно су писани у нејотованој форми, тј. са вокалом *e*

неколико (Г. 835/46), *неке* (Г., 1835, 93), *некоџа* (Г., 1835, 57),
неколико (Г., 1836, 53, 111), *неколико* (Г., 1837, 74, 121), *некоме* (Г., 1837, 93),
неколико (Г., 1838, 57, 64), *понеколико* (Г., 1838, 71), *неколико* (Г., 1839, 52).

Занимљиво је да примјера са *јатом* налазимо код сарадника који је по рођењу екавац – Георгија Николајевића (у приповиједи *Изисъ и Тура*):

нѣко (Г., 1837, 97), *нѣкогъ* (Г., 1837, 120).

Такође, ни Вук у вријеме излажења *Грлице* није употребљавао јотоване форме ових категорија⁶¹, иако је то особина неких говора Црне Горе.⁶² Јотовани облици коришћени су у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 122), код Његоша ријетко (Вушовић, 1930, стр. 11).

1.2.5. Консонанти *t* и *đ* касније су захваћени јекавским јотовањем у односу на *л* и *н*. „Због тога је ова појава територијално ограниченија, а и процес се није вршио досљедно у свим позицијама као код *л* и *н*. Први примјери пронађени су у писаним документима из 16. вијека“ (Стојановић, 2011а, стр. 116). За разлику од јотовања сонаната *л* и *н*, јотоване форме сугласника *t* и *đ* у нашем корпусу означаване су графемама *ћ* и *ђ*. Драго Ћупић (1982) наводи само јотоване облике у Милаковићевом језику (стр. 275). Међутим, ми смо у овом цетињском алманаху (укључујући и Милаковићеве прилоге) забиљежили и јотоване и нејотоване облике, па ћемо овом приликом навести само дио:

кћели (Г., 1835, 46), *ћераю* (Г., 1835, 56), *некћесте* (Г., 1835, 67),
проћерати (Г., 1836, 52), *расћера* (Г., 1836, 53), *нећера* (Г., 1836, 89), *улећело*
(Г., 1836, 94), *Некћеше* (Г., 1837, 54), *разћераше* (Г., 1837, 84), *оћера* (Г., 1837,
54), *Проћеран* (Г., 1837, 48), *полећело* (Г., 1837, 72), *шћети* (Г., 1837, 92),
ћерали (Г., 1837, 93), *оћера* (Г., 1838, 115), *полећеле* (Г., 1838, 118), *нехће* (Г.,
1838, 108), *исћера* (Г., 1838, 109), *ћеду* (Г., 1839, 89), *ћераю* (Г., 1839, 108);
вићеше (Г., 1835, 85, 88, 100), *ћецу* (Г., 1835, 88), *посиће* (Г., 1835, 128), *ћеце*
(Г., 1835, 46), *понећельник* (Г., 1836, 6-2), *ћецу* (Г., 1836, 69, 84), *вићеће* (Г.,
1836, 89), *ћевояках* (Г., 1836, 82, 84, 87), *ћевера* (Г., 1836, 95), *нећель* (Г., 1837,
6), *заћедоше* (Г., 1837, 50), *невићела* (Г., 1837, 58), *заћедосмо* (Г., 1837, 91),
мећеди (Г., 1837, 135), *нећелю* (Г., 1838, 100), *нећельица* (Г., 1838, 105),
вићети (Г., 1838, 101), *ћевойку* (Г., 1838, 111), *нећеля* (Г., 1839, 94);
утъшио (Г., 1835, 122), *тълеса* (Г., 1836, 80), *утъха* (Г., 1837, 127),
утъшен (Г., 1837, 128), *неутъшино* (Г., 1837, 121), *тълесним* (Г., 1837, 129),

61 Отприлике од 1839. до 1845. године Вук је давао првенство јотованим облицима (Стевановић, 1965, стр. 214).

62 Упор.: Милетић, 1940, стр. 372; Вујовић 1969: 188 и 189.

Утѣхою (Г., 1838, 2), *тѣшећи* (Г., 1839, 112), *Нехтѣдну* (Г., 1839, 66), *тѣлесногъ* (Г., 1839, 109); *дѣчица* (Г., 1835, 122), *дѣца* (Г., 1835, 127), *дѣца* (Г., 1836, 128), *дѣло* (Г., 1836, 111, 126), *дѣце* (Г., 1837, 39, 95), *дѣвойчица* (Г., 1837, 95, 105, 115), *дѣтића* (Г., 1837, 105), *дѣвойче* (Г., 1837, 112), *дѣвице* (Г., 1837, 112), *видѣти* (Г., 1838, 21), *дѣла* (Г., 1838, 52), *дѣйствія* (Г., 1838, 53), *недѣль* (Г., 1838, 66), *дѣвойчица* (Г., 1838, 73), *недѣлюю* (Г., 1838, 79), *дѣла* (Г., 1838, 92), *недѣля* (Г., 1839, 4), *дѣца* (Г., 1839, 18), *дѣце* (Г., 1838, 73, 74), *злодѣланіе* (Г., 1839, 104), *дѣчице* (Г., 1839, 106), *дѣцу* (Г., 1839, 113), *дѣтенце* (Г., 1839, 113), *одѣвена* (Г., 1839, 117).

У *Грлици* је ситуација неуједначена у вези са јекавским јотовањем сугласника *t* и *đ*, чиме се језик овог алманаха донекле поклапа са језиком Петра I⁶³ и језиком Петра II⁶⁴ а дјелимично се разликује од стања у говорима данашње Црне Горе⁶⁵ и у *Паитровским исправама*⁶⁶.

Јотовани облици сугласника *t* најчешће се односе на глаголе *хтјети* (овај глагол се користи и у нејотованој форми, мада су ти примјери рјеђи), *тјерати* и *летјети* и изведенице од њих. Примјери у којима није биљежено јотовање већином су писани са *јатом* изузев једног примјера са *e* [*захтела* (Г., 1837, 114)]. Нејотоване форме од коријена *хотѣ-* срећемо углавном се *e* [*хотеле* (Г., 1835, 121), *хотело* (Г., 1835, 122), *хотели* (Г., 1836, 124)]. Ријетки су примјери са *јатом* и са *и*, а односе се на радни глаголски придјев [*хотѣо* (Г., 1837, 95) *хотіо* (Г., 1836, 109)]. У позицији *đ + je < ѣ* јављају се подједнако јотоване и нејотоване форме. Нејотовани облици писани су већином са *ѣ*. Забиљежили смо само два примјера са *e*, и то оба из пјесме Симе Милутиновића Сарајлије *Одлазак Карађорђија из свога отечества* (Грлица 1835: 120, 121): *дечица* (Г., 1835, 121), *деце* (Г., 1835, 121).

Овдје је важно поменути и Милаковићево филолошко запажање дато у издању из 1839. године у одјељку гдје описује житеље Дубровника. „Дубровчани су Срби, кои говоре нарѣчіемъ Херцеговачкимъ; но разликују се у говору одъ Херцеговаца неколико, особито у изговараню писмена ѣ“ (Милаковић 1839: 44,

---

63 „У језику Петра I не налазимо потпуно стабиллизовану ситуацију ни у вези са најновијим јотовањем сугласника: *t*, *đ*, *л*, *н*...“ (Остојић, 1976, стр. 121). Наиме, *t* се по правилу јотује, док у вези са *đ* долази до колебања јотованих и нејотованих облика (Остојић, 1976, стр. 121, 122).

64 Код Његоша су обичније јотоване варијанте, мада се веома често јављају и нејотоване форме (Вушовић 1930: 24).

65 Упор., Стевановић, 1933–1934, стр. 21 и 35–36; Милетић, 1940, стр. 345; Пешикан, 1969, стр. 110; Вушовић 1927: 15, 16, 25.

66 Овдје доминирају јотовани облици (Уп. Стојановић, 2011а, стр. 103–129).

45). Ту тврдњу Милаковић даље илуструје примјерима и наводи упоредо облике типичне за Дубровчане са *дѣ* и *идя* и оне карактеристичне за Херцеговце са *ђе* и *ђа*: *дѣдѣ* (м. *ђедѣ*), *дѣверѣ* (м. *ђеверѣ*), *дѣвойка* (м. *ђевойка*), *дѣца* (м. *ђеца*), *дјаво* (м. *ђаво*), *дјакѣ* (м. *ђакѣ*), *дјаконѣ* (м. *ђаконѣ*).

Будући да у свих пет издања *Грлице* биљежимо паралелну употребу јотованих и нејотованих форми, можемо закључити да ни сам Милаковић није био сигуран којој варијанти треба дати предност. Могуће да је додатну дилему уносило и то што ни Вук није био досљедан кад је у питању јекавско јотовање дентала *д* и *т*. Већ смо поменули да је наш велики реформатор тек 1839. напустио јотоване облике дентала *д* и *т* испред *је* посталог од кратког *јата*, али су ипак у *Пјеснарици* и у *Писменици* потврђени и нејотовани облици (Пецо, 1965, стр. 191).

1.2.6. Кад је у питању властито име *Стѣфан/Стѣпан*, у цетињском алманаху смо забиљежили вријанту са извршеним јотовањем, али без једначења по мјесту творбе, тј. са почетним *Сће*-:

Сћепан(а) (Г., 1835, 54, 2), *Сћепана* (Г., 1836, 48, 52, 55), *Сћепан(у)* (Г., 1836, 49, 52, 53), *Сћепановой* (Г., 1836, 55). Међутим, чешћи су облици се почетним *Сте*-: *Стефана новаго* (Г., 1835, 21), *Стефана новаго* (. 1836/17), *Стефана новаго* (Г., 1837, 13, 18), *Стефана новаго* (Г., 1838, 17), *Стефанѣ Душанѣ* (Г., 1838, 73), *Силнога Стефана* (Г., 1838, 77), *Стефана новаго* (Г., 1839, 15), *Стефан Гоца* (Г., 1839, 50), *Стефанѣ Дечанскій* (Г., 1839, 81).

1.2.7. Различите рефлексе кратког *јата* срећемо у вези са глаголом *видјети*, који се у *Грлице* појављује са:

а) једносложним рефлексом *јата* и оствареним јотовањем (ове примјере смо смо већ навели и њих је највише);

б) неоствареним јотовањем и графичком ознаком *дѣ*: *видѣх* (Г., 1835, 67), *видѣти* (Г., 1838, 90), *видѣти* (Г., 1839, 119);

в) са рефлексом *и*⁶⁷: *видићешѣ* (Г., 1837, 103), *видићешѣ* (Г., 1837, 118), *видићешѣ* (Г., 1837, 118), *видити* (Г., 1837, 116), *видити* (Г., 1838, 29), *видиће се* (Г., 1838, 29), *видити* (Г., 1839, 96, 98, 102).

---

⁶⁷ Глаголе *видити*, *волити*, *мрзити*, *сједити* итд., Вук је третирао као „икавизме и у херцеговачком и у сремачком, тј. и у ијекавском и у екавском наречју (иако они то нису, нити је у њих *и*, место некадашњег *ѣ*, чисто гласовног, већ више морфолошког карактера, добивено под утицајем системе, према облицима презентске основе)“ (Стевановић, 1965, стр. 216). У нашем корпусу такви су примјери слједећих глагола: *лебдили* (Г., 1837, 114), *живити* (Г., 1837, 106), *преживити* (Г., 1839, 112), *претрпила* (Г., 1839, 112), *живити* (Г., 1838, 63, 74), *живило(а)* (Г., 1839, 37, 69).

г) и са *ie*: *видієти* (Г., 1835, 59), *видієли* (Г., 1835, 63, 81), *видієт'* (Г., 1836, 64), *видієше* (Г., 1836, 86), *видієти* (Г., 1839, 119).

Овакви облици присутни су и код Његоша (Маројевић, 2002, стр. 45), као и у *Паитровским исправама* (Стојановић, 2011а, стр. 120), а у науци су различито објашњавани.⁶⁸

Јекавско јотовање сугласника *с* и *з* забиљежено је касније у односу на јотовање сугласника *т* и *д*. „Осим тога, ова је појава и лексички и територијално ограниченија, а у свим дијалектима вршила се са мање доследности“ (Стојановић, 2005, стр. 121).

1.2.8. Прилози који садрже партикулу *де/дѣ* (партикула примарно писана са *-е*, али се касније раширила и уопштила форма са *јатом*)⁶⁹ у *Грлици* су различито писани. Најчешће срећемо јотоване форме, потом облике са *јатом* (који су нарочито фреквентни у последња два издања) и ријетке примјере са *е* и *и*.

Јотовани примјери: *ђе* (Г., 1835, 2, 44, 57, 61, 85, 106, 108, 112, 124, 126, 128), *неђе* (Г., 1835, 40, 2, 82), *ниђе* (Г., 1835, 126, 129), *ђе* (Г., 1836, 21), *ђе* (Г., 1836, 38, 39, 41, 49, 51, 52, 56, 64, 71, 85, 93), *ђено* (Г., 1836, 88), *неђе* (Г., 1836, 55, 97), *ниђе* (Г., 1836, 86, 98), *ђе* (Г., 1837, 40, 42, 43, 45, 61, 63, 74, 75, 82, 124), *ђеђе* (Г., 1837, 69), *ђегођ* (Г., 1837, 52, 53), *ниђе* (Г., 1837, 74, 86), *ниђе* (Г., 1837, 76), *гђе* (Г., 1837, 117), *неђе* (Г., 1837, 92), *ђено* (Г., 1837, 131), *ђегођ* (Г., 1837, 132), *ниђе* (Г., 1837, 134, 135), *ђе* (Г., 1838, 101, 107, 117, 118), *неђе* (Г., 1838, 112), *ђе* (Г., 1839, 37), *овђе* (Г., 1835, 40, 57, 58, 69, 82, 113), *онђе* (Г., 1835, 105), *ђегоде* (Г., 1835, 108), *Овђе* (39), *овђе* (Г., 1836, 42, 52, 57, 92, 126), *онђе* (Г., 1836, 86, 103), *Овђен* (Г., 1837, 1), *онђе* (Г., 1838, 117), *овђе* (Г., 1839, 89).

Примјери са *јатом*: *дѣ* (Г., 1836, 119), *дѣ* (Г., 1837, 96), *дѣшто* (Г., 1838, 2, 69), *дѣкоє* (Г., 1838, 2), *дѣ* (Г., 1838, 19, 44, 45, 49, 51, 55, 63, 65, 70, 79, 82, 91), *дѣкоя* (Г., 1838, 65), *нидѣ* (Г., 1838, 45), *идѣ* (Г., 1838, 70), *дѣдѣ* (Г., 1838, 73), *овдѣ* (Г., 1838, 88, 90), *ондѣ* (Г., 1838, 90), *овдѣ* (Г., 1839, 43, 53), *дѣкој* (Г., 1839, 55, 83), *дѣ* (Г., 1839, 56, 58, 66, 71, 74, 77, 79, 84), *дѣдѣ* (Г., 1839, 79).

Примјери са *е*: *овде* (Г., 1839, 94, 96).

---

⁶⁸ Вушовић за двосложно *ије* у глаголу *видјети* каже да није особина црногорских говора, али појашњава да се у неким босанским дијалектима може чути „дуљење кратког *б*“ у сличним примјерима (Вушовић, 1930, 10). Маројевић (2002) у раду *Реконструкција рефлекса јата у критичком издању Горског вијенца* каже: „Ми смо склони да све тзв. хиперијекавске облике третирамо као дијалекатске архаизме, позајмљене или из народних говора или из народних пјесама“ (стр. 46). Он се позива и на мишљење Решетара који је из хиперијекавских облика искључивао глагол *видијети*, сматрајући га особином неких црногорских говора (Маројевић, 2002, стр. 46).

⁶⁹ Стојановић, 2011а, стр. 120.

Примјери са *и*: *зди* (Г., 1839, 96, 105)⁷⁰.

Остојић (1976) у језику Петра I наводи само јотоване форме ових прилога (стр. 82). Код Његоша у прилозима за мјесто на *-дѣ* јављају се примјери са *е*, али је већином *је* – *овдје*, *овђен* (Вушовић, 1930, стр.12)... „Исто је тако *е* (од љ) било и у прилошким облицима, *свуд* [...] Али су ипак чешћи облици: *ђе гође*...“ (Вушовић, 1930, стр.12). У *Паштровским исправама* се среће једино прилог *здје*, који је различито писан (Стојановић, 2011а, стр. 115), мада у паштровским говорима преовладавају јотовани облици (Јовановић, 2005, стр. 227). Према томе, и језик *Грлице* се подудара са стањем у језику наведених писаца и говора јер и у овом алманаху доминирају јотовани облици. Варијанте са *е* и *и* јављају се у текстовима Г. Николајевића, док су облици са *јатом* писани у посљедњим издањима и ту *јат* вјероватно има само ортографско-историјску функцију.

1.2.9. У цетињском алманаху у скоро свим примјерима које смо ексцерпирани графички сегмент *сѣ* означава рефлекс кратког *јата* послије *с*, па ћемо навести само дио из корпуса:

сусѣство (Г., 1835, 54), *сѣверну* (Г., 1835, 70), *сѣвдоци* (Г., 1835, 61), *сусѣдство* (Г., 1835, 65), *бесѣдио* (Г., 1835, 108, 109), *сѣтовала* (Г., 1835, 109), *сѣдио* (Г., 1836, 53), *бесѣдио* (Г., 1836, 76), *бесѣђаше* (Г., 1836, 83, 92), *сѣли* (Г., 1836, 96), *сѣдох* (Г., 1837, 80), *сѣвера* (Г., 1837, 100), *осѣти* (Г., 1837, 110), *осѣтио* (Г., 1837, 111), *предсѣдавао* (Г., 1838, 57), *сѣдноу* (Г., 1838, 100), *бесѣђаху* (Г., 1838, 109), *бесѣде* (Г., 1838, 109, гл), *бесѣдила* (Г., 1838, 109), *Осѣтити* (Г., 1839, 19), *сѣверне* (Г., 1839, 26), *сусѣдъ* (Г., 1839, 47), *сѣдити* (Г., 1839, 68), *сѣвероистоку* (Г., 1839, 70, 75), *сѣверу* (Г., 1839, 74), *сѣверозападу* (Г., 1839, 75), *посѣћивао* (Г., 1839, 100), *засѣли* (Г., 1839, 121).

Графематска ознака *іе* углавном означава рефлекс дугог *јата* послије *с*⁷¹. Међутим, забиљежили смо и примјере са *сѣ* које означава рефлекс дугог *јата* послије *с*⁷², као и неколико примјера са *се* које је означавало рефлекс кратког *јата* послије *с*⁷³. Секвенца *сѣ* писана је и у мушком роду радног глаголског придјева

---

70 Сви наведени примјери са *е* и са *и* су из приповијетке *Каллу* Георгија Николајевића.

71 *пресієца* (Г., 1835, 82), *сієкући* (Г., 1835, 103), *сієна* (Г., 1836, 21), *посієку* (Г., 1836, 37), *посієче* (Г., 1837, 60), *посієкоше* (Г., 1837, 60), *сієчете* (Г., 1836, 47), *изсієци* (Г., 1837, 82), *сієку* (Г., 1836, 63).

72 па ви их он недаде наодкупе, но их све *посѣче* (Г. 1836: 47), прієваром га *посѣче* (Г., 1837, 83), Црногорци *пресѣку* воду (Г., 1838, 39).

73 *сеђаше* (Г., 1837, 97), *сеђала* (Г., 1837, 116), *осетити* (Г., 1839, 115).

глагола *сјести* [*сѣо* (Г., 1836, 32), *Сѣо* (Г., 1837, 33)]⁷⁴. С обзиром на све наведено, можемо констатовати да у нашем корпусу нема графијске потврде за јекавско јотовање фрикатива *с*.

Као што смо већ поменули, ни Ћупић не наводи примјере јекавског јотовања сугласника *с* и *з* у *Грлици*, иако је та гласовна алтернација забиљежена у готово свим говорима Црне Горе.⁷⁵ Маројевић (2002) фонетски сегмент *сѣ* на мјесту кратког *јата* у *Горском вијенцу* реконструираше као *џе* под условом „да ријеч није књишког поријекла; [...] да говори човјек из народа, којему такав говор служи као стилска карактеристика“ (стр. 32, 32), у супротном ту секвенцу реконструираше као *сје* (стр. 35). У *Паитровским исправама* примјењивана су различита графијска рјешења за секвенцу *с* + некадашње кратко *јат*, с тим што у исправама из 19. вијека преовладава писање *јата*, што може бити утицај црквеног језика (Стојановић, 2011а, стр. 103–129), што је слично стању у *Грлици*. Значи да Милаковић није одступао од ставова Вука Карацића, који за меко *с* „није узео посебан глас у нашој азбуци јер га је сматрао дијалекатском особином“ (Стевановић, 1965, стр. 216).

1.2.10. Јотовање сугласника *џ*, као и јотовање фрикатива *с* и *з*, у историји српског језика забиљежено је касније. „Први примјери датирају из средине 17. вијека“ (Стојановић, 2011а, стр. 121). У ексцерпираној грађи нисмо забиљежили ниједан примјер овог јотовања. У *Грлици* је *јат* досљедно писано након сугласника *џ* и групе *џв*:

Проџвѣтава (Г., 1835, 116), *џвѣтних* (131), *скупоџѣна* (Г., 1836, 67), *џѣљуоћи* (Г., 1836, 69), *Цвѣтић* (Г., 1836, 109), *џвѣтове* (Г., 1837, 134), *џвѣтнике* (Г., 1837, 136), *џѣнителѣи* (Г., 1837, 137), *џвѣтаю* (Г., 1838, 65), *џвѣтати* (Г., 1838, 65), *џвѣта* (Г., 1839, 40 гл.), *џвѣтаюћега* (Г., 1839, 43).

Вук такође није употребљавао јотоване облике у вези са овим сугласником, већ је „херцеговачком говорном особином“ сматрао „не само примјере типа *ђевојка* и *ћерати* него и примјере типа *сјести*, *изјести* и *џепаница*“ што

---

74 Радни гласоски придјев у облику м. р. од глагола са инфинитивном основом на *е*, а презентском на *и* Вук је најчешће употребљавао у облику са слогом *-је* непосредно прије завршног *о* (*виђео*). Тек након Бечког договора, у т. 5 *Главних правила за јужно наречје* Вук предочава да гласовна вриједност некадашњег *ѣ* испред *о* мора бити *и* (Стевановић, 1965, стр. 216, 218).

75 Упор.: Пешикан, 1969, стр. 110; Вуковић, 1938–1939, стр. 44–47; Милетић, 1940, стр. 136–137; Стевановић, 1933–1934, стр. 86–88; Вушовић, 1927, стр. 16–18; Станић 1974: 67; Пижурица, 1981, стр. 86–88; Јовановић, 2005, стр. 228.

потврђује и његов *Рјечник* (Пецо, 1965, стр. 195). Наиме, Вук је знао за облике типа *с'ес* и *ћепаница*, али „није дао право стање о употреби тих гласова у говорима Херцеговине“ (Пецо, 1965, стр. 195).

1.2.11. „Јотовање је најкасније и најнедоследније захватило уснене сугласнике, зато је оно и територијало, а поготово лексички, најограниченије и најређе“ (Стојановић, 2011а, стр. 124). Ћупић у Милаковићевом језику није забиљежио јотовање лабијала. Ми смо у *Грлици* пронашли неколико примјера у вези са глаголом *живјети: преживљла* (Г., 1836, 118), *живљти* (Г., 1837, 109), *живљт'* (Г., 1838, 120)⁷⁶. Интересантно је што су прва два примјера потврђена код јединог сарадника *Грлице* који није био ијекавац по рођењу, већ екавац. Значи, могли бисмо закључити да јекавско јотовање лабијала у *Грлици* одступа од стања у говорима Црне Горе⁷⁷, а да се дјелимично подудара са Вуковим ставовима у вези са овом појавом. Наиме, Вук је био недосљедан у вези са овом појавом. Једино је глаголе с вриједношћу некадашњег гласа *ѣ* у основи инфинитива и било којим усненим сугласником непосредно пред тим наставком узео у облику с извршеним јотовањем (*сврбљети, живљети*), у осталим случајевима такве облике је сматрао дијалекатским и нема их у његовом језику (Стевановић, 1965, стр. 218, 219).

1.3. И наспрам вокала *јат* у *Грлици* (1835–1839)

1.3.1. У Милаковићевој *Грлици* као континуант старог *јата* јавља се и вокал *и*, што је условљено одређеним фонетским позицијама у којима је овај рефлекс уобичајен у већини (и)јекавских говора. Тако нпр. у позицији када се *јат* налази испред *о* које је постало од *л* срећемо вокал *и*, мада биљежимо и примјере са *јатом* и вокалом *е*:

---

76 Прва два примјера су пронађена у приповијеткама Георгија Николајевића, које су у ствари преводи са њемачког, а трећи примјер је из народне поезије (Шуковић, 1980, стр. 44–52).

77 Ћупић у раду *Јекавско јотовање лабијала у говорима Црне Горе* каже да је та гласовна алтернација потврђена у свим говорима Црне Горе изузев Мрковића (Ћупић, 1981, стр. 62). Међутим, ни у говору Паштровића није забиљежено јотовање секвенци *лабијал + ј* (Јовановић, 2005, стр. 230–232). У језику Петра I дијалекатско јотовање лабијала је дјелимично остварено (Остојић, 1976, стр. 119). Вушовић код Његоша биљежи само један примјер јотовања лабијала *пљеном* (Вушовић 1930: 24), у *Паштровским исправама* забиљежено је десет примјера јотовања лабијала (Стојановић, 2011а, стр. 125). Упор. Стевановић, 1933–1934, стр. 36 и 37; Милетић, 1940, стр. 346; Пешикан, 1969, стр. 108; Вуковић, 1938–1939, стр. 47; Пецо, 1964, стр. 64–66.

разуміо (Г., 1836, 76), *видіо* (Г., 1836, 65), *видіо* (Г., 1837, 52, 71, 80, 93), *разуміо* (Г., 1837, 68), *учиніо* (Г., 1837, 60);
цѣо (Г., 1837, 43), *цѣо* (Г., 1838, 52), *хтѣо* (Г., 1839, 68);
донео (Г., 1837, 62), *поднео* (Г., 1839, 98), *зрео* (Г., 1836, 132), *хотео* (Г., 1837, 106).

Кад је у питању рефлекс *јата* у радном глаголском придјеву мушког рода гагола типа *живјети*, *видјети*, и Вукова рјешења су била различита. Он у првим својим списима, као и у онима у којима је достигао потпуну зрелост, радни гл. придјев мушког рода једнине „и од глагола с односом основе *е* (инфинитивна) : *и* (презентска) као и од глагола *хтети*, *смети*, а понекад и од *разумјети* најчешће употребљава у облику са слогом *-је* испред завршног *о*“ (Стевановић, 1965, стр. 217). Тек касније, кад је упознао више ијекавских говора, Вук је увидио да је у облику мушког рода радног гл. придјева од некадашњег *јата* у положају испред *о* по правилу добијено *и*, што је потом и навео у *Правилимаза јужно наречје* (Стевановић, 1965, стр. 218).

1.3.2. Рефлекс *и* наспрам вокала *јат* заступљен и у компаративу с двосложним наставком:

радїи (Г., 1836, 83), *срећнии* (Г., 1836, 112), *наїзнатнии* (Г., 1839, 55),
суровїи (Г., 1839, 104), *мильїи* (Г., 1839, 116), *умный* (Г., 1839, 116).

1.3.3. Интересантно је да се у позицији испред сонанта *ј* (који је наравно другачије обиљежаван у *Грлици*) задржало писање *јата*, па тако срећемо примјере:

несмѣаше (Г., 1837, 109), *смѣюћи се* (Г., 1837, 105), *угрѣс* (Г., 1838, 76),
смѣю се (Г., 1838, 91).

Наведени, иако малобројни, примјери забиљежени су код Г. Николајевића (*Изисъ и Тира*) и код уредника Милаковића (*Кратко географическо-статистическо описаніе Боке Которске, Топографическо описаніе царства поезіе*). Код Суботића ови глаголи са етимолошким кратким *јатом* у позицији испред *ј* имају икавски рефлекс или су писани на историјски начин са *јатом* (Милановић, 2014, стр. 92)⁷⁸. У језику Петра I Остојић (1976) у овом случају помиње само примјере са вокалом *и* (изузев облика *сѣянѣ*) и истиче да се ти

---

⁷⁸ „У источном Срему и северном сремском Подунављу, тј. на већем делу сремске територије, ови глаголи имају екавски, а у западном Срему Икавски лик“ (Милановић, 2014, стр. 92).

икавизми „подударају са одговарајућим у данашњим црногорским говорима“ (стр. 83; уп. и Пешикан, 1965, стр. 176, 177; Милетић, 1940, стр. 247, 248, 249).

Међутим, овдје морамо имати у виду да су сви наведени примјери из посљедња три издања *Грлице*. У каснијим издањима, тј. након Милаковићевог повратка из Русије (нарочито у издањима из 1838. и 1839), примјећујемо да се *јат* све чешће пише и на мјесту некадашњег дугог *јата*, а у овом случају и испред *ј*, што би указивало на тежњу ка враћању традиционалном обиљежавању *јата*, тј. историјском правопису.

1.4. Е наспрам вокала *јат* у *Грлицу* (1835–1839)

1.4.1. Према општем правилу вокал *јат* је на ијекавском подручју у дугим слоговима дао *ије* а у кратким *је*. Међутим, од овог правила, као што знамо, има доста одступања везаних за различите гласовне позиције у којима се нашао вокал *јат*, као и одступања везаних за различита аналошка укрштања. Већина варијација у рефлексу *јата* најчешће се јавља иза сонанта *р*.

1.4.2. Кад је у питању рефлекс *јата* иза сонанта *р*, осврнућемо се на писање континуаната кратког *јата* иза *р* и на писање дугог *јата* у позицији сугласник + *р* (гдје је данас уопштено *е*).

У позицији кад се *р* нађе на почетку ријечи или иза вокала, а иза њега слиједи кратко *јат*, у Милаковићевој *Грлицу* јављају се примјери са *јатом* (најчешћи примјери су из посљедња три издања) и са *е* (нешто рјеђе):

изгорѣло (Г., 1837, 71), *рѣчник* (Г., 1839, 55), *рѣшителношћу* (Г., 1837, 47), *остарѣла* (Г., 1838, 108);
искоренјавала (Г., 1837, 96), *ређи* (Г., 1838, 46), *укоренило* (Г., 1838, 70)⁷⁹.

Будући да *јат* у посљедњим издањима има углавном ортографско-историјску функцију и да је вјероватно писан под утицајем рускословенског, то нам не може дати довољно могућности да одредимо гласовну вриједност *јата* у овој позицији. Додатно отежавајућу околност представља и језик старијих писаца

---

⁷⁹ Ови екавизми забиљежени су код Г. Николајевића, Д. Милаковића и у народној пјесми *Хайдукванѣ...* (Шуковић, 1980, стр. 49, 50, 51).

код којих се напоредо јављају варијанте са *је* и *е*. М. Јовановић (2011) истиче да је „питање развоја рефлекса кратког *јата* иза сонанта *р* у црногорским говорима у којима је основно правило Ћ > је знатно еволуирало до те мјере да се други сонант *ј* у сусједству са првим *ј* све теже реализује (стр. 104). Он појашњава да је „секвенца *рје* као супституент *јата* у прошлости била много фреквентнија“ што свједочи и „њена употреба, напоредо са *ре*, у језику писаца Петра I Петровића Његоша, Петра II Петровића Његоша и Стефана Митрова Љубише“ (Јовановић, 2011, стр. 105).

1.4.3. Именицу *стар(ј)ешина* забиљежили смо свега два пута и то писану са *јатом*:

старѣшини (Г., 1837, 80), *старѣшине* (Г., 1837, 37).

Стојановић, поред устаљенијех облика са *е*, у *Паитровским исправама* наводи и један примјер писан са *јатом*. Код Његоша је ова лексема потврђена са *секвенцом је* (Вушовић, 1930, стр.11), а у језику Петра I писана је са *јатом* и са *е* (Остојић, 1976, стр. 88). Остојић (1976) тврди да грађија често не даје довољно могућности да се одреди гласовна вриједност *јата*. „Судећи према стању у савременим староцрногорским говорима и говорима западне и источне Црне Горе, а они у овом погледу не показују уједначеност, наведене примјере у језику Петра I треба посматрати као екавске, уколико су написани словом *е*, као јекавске са *ѣ* и ијекавске са словном комбинацијом *ие*“ (Остојић, 1976, стр. 88).

1.4.4. У позицији *сугласник + р + ѣ* у првом цетињском алманаху јављају се облици са *јатом* (рјеђе) и облици са вокалом *е* (нешто чешће):

крѣпост (Г., 1835, 57), *крѣпко* (Г., 1837, 76), *крѣпког'* (Г., 1837, 124),
грехота (Г., 1835, 98), *брегова* (Г., 1837, 42), *пренебрегнути* (Г., 1837, 46), *среташе* (Г., 1838, 100), *стрепимъ* (Г., 1839, 95), *препровели* (Г., 1839, 111).

Облике типа *грјехота*, *грјешан* Вук С. Карацић је писао са *је*, а. Остојић каже да се „спорадично јављају у покојем црногорском говору“ (Јовановић, 2011, стр. 106). Лексему *крепост*, која се у *Грлици* јавља са *јатом*, Вушовић (1930) код Његоша биљежи са екавским рефлексом (11). Јовановић (2011) тврди да су у новије вријеме облици са *је* „потпуно уступили мјесто екавским“ (стр. 106). „Свједочанство о ранијем постојању секвенце *рје* данас је више језик неког старијег писца него грађа из савремених говора“ (Јовановић, 2011, стр. 107).

1.4.5. Предлози *пред* (<*прѣд*) и *преко* (<*прѣко*) досљедно су писани са *е*:

преко (Г., 1835, 43, 49, 101), *преко* (Г., 1836, 48, 56), *преко* (Г., 1838, 39, 58, 83), *преко* (Г., 1839, 67, 88), *пред* (Г., 1835, 104), *предъ* (Г., 1836, 109), *пред* (Г., 1837, 45).

Наведени предлози јављају се са вокалом *е* и у језику Петра I и у „данашњим црногорским говорима, као и у књижевном језику“ (Остојић, 1976, стр. 86).

1.4.6. Прилог/предлог *прѣ* (као и сложени прилог *најприје*) се у овом дијелу нашег корпуса јавља у различитим варијантама:

пређе (Г., 1835, 99), *пређе* (Г., 1839, 113);
приђе (Г., 1838, 53);
пре (Г., 1837, 42), *најпре* (Г., 1838, 78), *најпре* (Г., 1839, 54, 66), *пре* (Г., 1839, 101);
пріє (Г., 1837, 39), *најпріє* (Г., 1836, 68).

Оваква ситуација у нашем корпусу одговара стању у говорима Црне Горе . У вези са овим прилогом/предлогом Јовановић (2011) истиче да „напоредо са *прије* у црногорским говорима могу се чути и облици *приђе* [...], *пређе* < *прѣђе* који се као необичнија варијанта (чешће је *прије* и *приђе*) употребљава у црмничким и говорима Колашина, а као потпуно равноправна облицима *приђе* и *прије* у бјелопавлићком, пиперском и средње-катунско-љешанским говорима“ (стр. 95).

1.4.7. У префиксу *прѣ-* скоро досљедно се јавља вокал *е*, уз мања одступања:

преписаћу (Г., 1835, 48), *преблагога* (Г., 1835, 71), *предобіо* (Г., 1835, 91), *превелика* (Г., 1835, 95), *прегазише* (Г., 1835, 100), *предаду* (Г., 1836, 73), *предавао* (Г., 1836, 114), *превисоком* (Г., 1836, 68), *преварени* (Г., 1837, 100), *преповѣдао* (Г., 1837, 106), *преодолѣвала* (Г., 1837, 108), *преварили* (Г., 1838, 42), *превраћа* (Г., 1838, 81), *предупређени* (Г., 1838, 37), *пређашинихъ* (Г., 1839, 86).

У именици *превара* имамо рефлекс *іє*:

прієвари (Г., 1836, 41), *прієваром* (Г., 1836, 41), *прієвару* (Г., 1836, 46), *прієварной* (Г., 1837, 85).

И Ћупић (1982) је запазио да ова именица досљедно има двосложни рефлекс, с тим што је он у другом издању *Грлице* у цитату ријечи митрополита Данила наишао и на облик *приавара*, за који каже да би могао бити посљедица штампарске грешке (стр. 272). Ова именица са двосложним рефлексом среће се и

у говору Црмнице (и то искључиво), у ускочком, а потврђена је и у језику неких старијих писаца, попут Петра I и С. М. Љубише (Јовановић, 2011, стр. 98).

У издању из 1835. код Петра I Петровића у одјељку о краткој историји Црне Горе јавља се облик *прієпис* (Г., 1835, 57). Иначе, и Остојић (1976) појашњава да се у језику овог цетињског владике напоредо јављају варијанте са *e* и *ије*, при чему је код именица однос 7 : 5 у корист ијекавске форме (стр. 86, 87). Код Његоша се у овом префиксу напоредо срећу облици са *ије* и *је/е* (Вушовић, 1930, стр. 30).

М. Јовановић (2011) појашњава да је Вуково начело по којем је дуго *јат* давало *ије*, а кратко *јат* > *је* нарочито нарушено у савременим говорима Црне Горе „у старом предлогу *прѣ*, који је у служби префикса био јако продуктиван“ (стр. 97). „Замјена *јата* у префиксу *прѣ* (и проширеном *прѣд*-) у новије вријеме је све мање заснована на квантитету овога вокала у прошлости, а све више замјена је детерминисана категоријом ријечи у чијим деривацијама учествује“ (Јовановић, 2011, стр. 97, 98).

1.5. Секундарно *јат* у Грлици (1835–1839)

1.5.1. Секундарни рефлекс *јата* биљежимо у ријечи грчког поријекла *манастир* (која се јавља и са *ие* и са *и*) и у романизму *бригадир*:

манастієр (Г., 1835, 54, 55, 57, 58, 66), *манстієру* (Г., 1835, 55);
манастир (Г., 1835, 46, 62), *манастира* (Г., 1835, 98, 99), *манастир*
(Г., 1836, 51, 56), *манастирска* (Г., 1836, 51), *манастиру* (Г., 1836, 72),
монастыра (Г., 1838, 48, 71), *монастыръ* (Г., 1838, 84);
Бригадієра (Г., 1837, 37).

Занимљиво је да Ћупић (1982) код Милаковића лексему *манастир* најчешће биљежи у облику *манастієр*, тј. са секундарним рефлексом *јата* (стр. 273). Међутим, наши примјери показују да је друга варијанта (*манастир*) ипак много фреквентнија. Већина забиљежених примјера писаних без секундарног *јата* је из Милаковићевих текстова изузев неколика забиљежена код Његоша (Г., 1835, 62 и Г., 1835, 98, 99). Код Петра I секундарни рефлекс *јата* јавља се само у неколико примјера и то у именицама *манастир* и *бригадир* (Остојић, 1976, стр.

90), а Вушовић код Његоша наводи само један примјер овог типа – *талијера* (Вушовић 1980: 12).

1.5.2. Код појединих итеративних глагола са суфиксом *-ива*, такође наилазимо на „призвук ијекавштине“ (Јовановић, 2011, стр. 133):

салиєвасе (Г., 1835, 42), *пролиєва* (Г., 1836, 67, 98), *пролиєва* (Г., 1837, 57).

Код глагола *проливати* срећемо и облике са *и* и један примјер са *јатом*:

пролива (Г., 1838, 111), *пролива* (Г., 1837, 98),
прољваше (Г., 1835, 115).

„Конкуренцију привидних ијекавско-икавских ликова (-)лити / (-)лијевати *Правопис* из 1960. године је ријешао прихватањем обје форме, а Вук Караџић је односе *улијевати-улијевѡм*, *улєвати-уливѡм* схватао као ијекавско-екавско-икавски однос“ (Јовановић, 2011, стр. 133). Слични примјери потврђени су у појединим дијалектима (Уп. Милетић, 1940, стр. 252, 253; Стевановић 1931–934: 26, 27; Ћупић 1977: 26; Вушовић, 1927, стр. 10; Станић, 1974, стр. 75).

2.5.3. Именица *болест* јавља се свега два пута и то код Његоша у приповиједи *Житиє Мрђена Несретниковића*, гдје је различито писана – са *е* и са *иє*: *болест* (Г., 1837, 74), *болієсти* (Г., 1837, 88). Иначе се код Његоша ова именица јавља са *е* и *ије* (Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 45).

1.6. Континуанти вокала *јат* у *Орлићу*, *Црногорцу* (1871–1873), *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети* (1885), *Грлици* (1889–1893, 1897)

У вези са овом проблематиком, најнеуједначеније је стање у часопису *Црногорац* (који је излазио под уредништвом Војвођанина Сима Поповића⁸⁰). Поред доминантних (и)јекавских рефлекса (као у остатку корпуса), у овом

---

⁸⁰ Симо или Симеун (према крштеници) Поповић рођен је 1846. године у Товарнику код Срема. Основну школу завршио је у родном мјесту, а након тога школовање наставио у Винковцима, Сремским Карловцима и Пожуну (Братислави). Не зна се гдје је матурирао. Као млади пјесник, преводилац и новинар, на позив кнеза Николе, 1870. године стигао је у Црну Гору и у договору са црногорским владаром почео уређивати часопис *Црногорац*, лист за политику или књижевност (Мартиновић, 1997, стр. 11–26).

недјељнику многобројни су примјери са вокалом *e* на мјесту некадашњег *jata*, а није занемарљив ни број примјера са вокалом *u*, што је углавном посљедица аналошких укрштања. У овом недјељнику је велики број примјера у којима се јавља и рефлекс *je* умјесто очекиваног *ije* на мјесту некадашњег дугог *jata*, као и оних у којима је наспрам кратког *jata* писано *ije* умјесто очекиваног *je*. У остатку наше ексцерпираних грађе слични примјери нису заступљени у толикој мјери, што ћемо и показати у даљем тексту. У појединим одјељцима *Црногорца* доминантно је писано *e* као рефлекс старог *jata*, али нема ниједног текста у којем је екавски рефлекс досљедно писан. Наиме, у свим тим прилозима писаним „екавски“ поткрао се и покоји (и)јекавизам. У прилог томе важно је поменути да је највише текстова у овом листу написао управо уредник Симо Поповић „стога што је тада у Црној Гори било мало сарадника. У цетињској и широј црногорској средини, није било довољно школованих људи, поготово није било професионалних новинара“ (Мартинковић, 1997, стр. 16). Општи закључак за овај часопис би био да *jam* у свим фонетским позицијама није дао само рефлексе очекиване на ијекавском подручју српског језика, већ су присутна бројна колебања и различита конкурентна рјешења (која су у остатку ексцерпираних грађе знатно мање заступљена), што ћемо и видјети кроз примјере.

Примјере ћемо класификовати с обзиром на рефлекс дугог *jata*, рефлекс кратког *jata*, са посебним освртом на појаву секундарног *jata*.

1.7. Континуанти дугог *jata* у *Орлићу*, *Црногорцу* (1871–1873), *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети* (1885), *Грлицу* (1889–1893, 1897)

1.7.1. Као што је и очекивано, наспрам дугог *jata* у нашем корпусу већином срећемо двосложно *ije*. Овом приликом навешћемо само по неколико примјера из свих часописа:

самосвијест (О., 1865, 53), *бијеле* (О., 1866, 3), *бријегу* (О., 1867, 42), *биједи* (О., 1870, 47), *бијеса* (О., 1885, 37), *зијева* (О., 1885, 41), *ријетке* (О., 1870, 74), *освијесте* (О., 1866, 21); *вијести* (Ц., 1871, 4, 43, 174), *огријешила* (Ц., 1871, 11), *смијешно* (Ц., 1871, 58), *цијело* (Ц., 1872, 5), *слијенац* (Ц., 1872, 6), *бијела* (Ц., 1872, 7), *свијету* (Ц., 1872, 56), *дијете* (Ц., 1872, 86); *свијет* (Црн., 1871, 18), *умије* (Црн., 1871, 19), *звијезде* (Црн., 1871, 40),

подкријељена (Црн., 1871, 43), *цвијећем* (Црн., 1871, 43), *ријеку* (Црн., 1871, 88), *вјероисповијести* (Црн., 1871, 59); *цијенијо* (Црн., 1884, 73), *млијека* (Црн., 1884, 76), *снијег* (Црн., 1884, 88), *вијек* (Црн., 1884, 115), *вијест* (Црн., 1884, 115), *оцијењена* (Црн., 1884, 120), *разлијегала* (Црн., 1885, 70), *лијеву* (Црн., 1885, 82); *биједи* (З., 1885, 1), *ријешо* (З., 1885, 2), *свијест* (З., 1885, 52), *бијесних* (З., 1885, 67), *стијенама* (З., 1885, 70), *повриједио* (З., 1885, 81); *лијепу* (Г., 1889, 33), *вијенцима* (Г., 1890, 56), *тијело* (Г., 1891, 27), *снијег* (Г., 1891, 63), *наслиједити* (Г., 1892, 30), *вјероисповиједи* (Г., 1892, 31), *ријеч* (Г., 1897, 53), *увијек* (Г., 1897, 74), *колијевка* (Г., 1897, 78).

У појединим текстовима из *Орлића* писаним латиницом рефлекс дугог *јата* означен је секвенцом *ie*:

vienac (О., 1866, 41), *cviet* (О., 1866, 41), *svietu* (О., 1866, 57), *bielog* (О., 1866, 58).

1.7.2. У језику цетињског годишњака *Орлића* нарушен је однос наставака некадашње тврде замјеничко-придјевске промјене према наставцима палаталне промјене у инструменталу једнине, генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине. Јелисавета Суботић (1988) је при описивању ријечи с деклинацијом у језику *Орлића* (стр. 169) узимала у обзир радове уредника Јована Сундечића и сарадника Нићифора Дучића, при чему је изнијела и неке статистичке податке у вези са језиком обојице сарадника. У вези са односом наставака тврдох и меких замјеничко-придјевских промјена у језику Ј. Сундечића, Суботић (1988) каже: „Однос *-ије* : *-и* статистички је неједнако заступљен у језику овога писца: инструментал једн. 44% : 56%, генитив мн. 21 % : 79%, датив 73 % : 27%, инструментал 26% : 74%, локатив 49% : 51 % (стр. 169). Код Н. Дучића, истиче Суботић (1988), „огромном већином преовлађују облици некадашње тврде замјеничко-придјевске промјене“ (стр. 170). Она даље констатује да је то „позната дијалекатска особина свих зетских говора, а била је својствена и језику Вука Карацића и Ђ. Даничића“ (Суботић, 1988, стр. 170). Такође, и Шуковић (1980) наводи да се код архимандрита Дучића досљедно јављају облици типа „*тачнијех*, *тијех*“, с тим што их он неправилно квалификује тврдећи да су то наставци *јо* основе (стр. 75). Шуковић (1980) појашњава да се овакви (тј. дужи) облици срећу и у језику Николе I (стр. 75). Ако узмемо у обзир примјере и све наведено, можемо потврдити да је писање наставака замјеничко-придјевске деклинације неједначено у језику *Орлића* (укључујући и текстове осталих сарадника, а не само Дучића, Сундечића и Николе Петровића), тј. да се напоредо срећу наставци

и тврде и меке промјене, што се уклапа у језик старијих писаца и народних говора Црне Горе. Код Вука су облици са *и* били чешћи до 1836. године, након чега преовлађују они са групом *ије* (Стевановић, 1966, стр. 29).

У *Црногорки* из 1871. и *Црногорцу* у појединим падежима замјеничко-придјевске деклинације доминирају облици некадашње тврде промјене, тј. јавља се двосложни рефлекс *јата*, мада срећемо примјере и са наставцима меке промјене. Слична ситуација је и у *Црногорцу* у којем се у генитиву множине отприлике подједнако јављају наставци меке и тврде промјене, док у инструменталу једнине и дативу/инструменталу/локативу множине преовладавају наставци тврде промјене, тј. двосложни рефлекс *јата*. У друга два издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици*, колебање између наставака тврде и меке варијанте замјеничко-придјевске деклинације је много израженије, баш као и у *Орлићу*. У оквиру истог текста у издањима *Црногорке* из 1884–1885. јављају се напоредо и једни и други наставци. Наравно, има и оних текстова у којима је очигледна превага наставака тврде промјене (нпр. у одјељку *На повратку с Бранкове свечаности* и *Живе ли Срби или каква друга безимена словенска смјеса на приморју од Неретве до Бојане?*), као и оних у којима преовладавају наставци некадашње меке промјене (*Чико-Прокофије* и *Ваљотка*, *Бјелопавлићи*, *Миријам*).

Овом приликом навешћемо само по неколико примјера из свих часописа.

Инструментал једнине са вокалом *и* у наставку:

под благим и зрачним својим проднебијем (О., 1865, 58), *вјештим пером* (О., 1867, 88), *неограниченим повјерењем* (О., 1869, 60), *под несносним туђим притиском* (О., 1870, 49); *једним писамцем* (Ц., 1871, 58), *дичним Црногорцем* (Ц., 1871, 79), *са својим стрицом* (Ц., 1871, 111), *апостолским духом* (Ц., 1872, 16), *празним обећањем* (Ц., 1872, 31), *највећим одушевљењем* (Ц., 1872, 53); *уплашен страшним погледом* (Црн., 1871, 21), *поетским премишљањем* (Црн., 1871, 22); *с овогодишњим присаједињењем* (Црн., 1884, 63), *часним крстом* (Црн., 1884, 72), *испупченим стаклом* (Црн., 1884, 117), *старачким гласом* (Црн., 1885, 20); *једним њеним дјелом* (З., 1885, 2), *са двором господаревим* (З., 1885, 5), *с пуним правом* (З., 1885, 7), *данашњим даном* (З., 1885, 8), *с кигијским опишвом* (З., 1885, 31); *с којим* (Г., 1889, 49), *славним Бочарисом* (Г., 1889, 50), *народним весељем* (Г., 1890, 52), *дрвеним штапом* (Г., 1891, 46), *географским положајем* (Г., 1892, 30), *својим живописним положајем* (Г., 1897, 55), *јуначким држањем* (Г., 1897, 74).

Инструментал једнине са двосложним рефлексом *ије*:

под овијем именом (О., 1865, 56), *јаснијем чином* (О., 1870, 78), *с добријем успјехом* (О., 1870, 63), *берлинскијем уговором* (О., 1885, 36), *под претешкијем злотворничкијем јармом* (О., 1885, 37); *највећијем учешћем* (Ц.,

1871, 38), *језиком чистијем и разумљивијем* (Ц., 1871, 49), *пред осталијем српством* (Ц., 1872, 2), *својијем доласком* (Ц., 1872, 20), *скадарскијем језером* (Ц., 1872, 28), *тијем поступком* (Ц., 1872, 42), *са истијем осјећањем* (Ц., 1872, 53); *са својијем пространијем кривудајијем заливом* (Црн., 1871, 2), *онијем безкрајнијем путем* (Црн., 1871, 10), *с нашијем дјететом* (Црн., 1871, 16), *са овијем господином* (Црн., 1871, 63), *чуднијем гласом* (Црн., 1871, 76); *праведнијем допуштењем* (Црн., 1884, 14), *мојијем старијем пријатељем* (Црн., 1884, 114), *овијем листом* (Црн., 1885, 8), *тијем путем* (Црн., 1885, 22), *некијем чуднијем изразом* (Црн., 1885, 82); *с добријем јунаком* (З., 1885, 3), *са државнијем барјактаром* (З., 1885, 5), *муклијем пркосом* (З., 1885, 82); *са Његовијем Царскијем Височанством* (Г., 1890, 21), *познатијем црногорскијем гостопримством* (Г., 1891, 32), *једнијем преставником* (Г., 1892, 30), *отворенијем гробом* (Г., 1892, 44), *народом српскијем* (Г., 1892, 46), *лијепојем начином* (Г., 1893, 43), *посљедњијем преставником* (Г., 1897, 43), *са цијелијем Двором* (Г., 1897, 68).

Генитив множине са наставком *-их*:

кипећих њедара (О., 1865, 5), *својих племенских имена* (О., 1865, 57), *својих тежких смртних гријехова* (О., 1865, 60), *несрећних хришћана* (О., 1866, 84), *важних земаљских унутрашњих послова* (О., 1870, 60); *наших срца* (Ц., 1871, 4), *својих незадовољних народа* (Ц., 1871, 106), *државних управника* (Ц., 1871, 110), *крупних ствари* (Ц., 1871, 112), *мјестах бокешких* (Ц., 1872, 8), *требињских Турака* (Ц., 1872, 63), *грађанских фамилија* (Ц., 1872, 68); *младих ђевојака* (Црн., 1871, 15), *свјетлост мојих зрака* (Црн., 1871, 26), *својих сусједа* (Црн., 1871, 68); *њихових мјеста* (Црн., 1884, 65), *руских и пољских прогнаника* (Црн., 1884, 68), *околних племена* (Црн., 1884, 72), *оштроумних примјетаба* (Црн., 1884, 117), *из петних жила* (Црн., 1885, 79), *очинских лоза* (Црн., 1885, 110), *југославенских књижевника* (Црн., 1885, 115); *славних дјела* (З., 1885, 2), *својих гостију* (З., 1885, 6), *законитих гаранција* (З., 1885, 6), *младих љета* (З., 1885, 37), *душевних појава* (З., 1885, 54), *економичних разлога* (З., 1885, 73), *отровних зуба* (З., 1885, 81); *никаких података* (Г., 1889, 34), *пријатељских односа* (Г., 1890, 50), *тежких историјских успомена* (Г., 1890, 54), *кожних болести* (Г., 1891, 41), *сељачких забава* (Г., 1892, 41), *сакупљених високих достојанственика* (Г., 1897, 48), *присутних госпођа* (Г., 1897, 60).

Секвенца *ије* у генитиву множине:

различитијех грана (О., 1865, 57), *људскијех срца* (О., 1865, 59), *производа писанијех* (О., 1869, 62), *након дугијех година* (О., 1885, 5), *херцеговачкијех усташа* (О., 1885, 33); *голијех стијена* (Ц., 1871, 1), *својијех врснијех синова* (Ц., 1871, 79), *својијех агената* (Ц., 1872, 4), *српскијех књига* (Ц., 1872, 6), *пошљедњијех година* (Ц., 1872, 41), *онијех владара* (Ц., 1872, 123); *покрајина напуљскијех* (Црн., 1871, 4), *аустријскијех капетана* (Црн., 1871, 5), *угарскијех новаца* (Црн., 1871, 8), *српскијех владика* (Црн., 1871, 20), *њежнијех руку* (Црн., 1871, 24), *својијех дједова* (Црн., 1871, 86); *некијех слугу* (Црн., 1884, 6), *најјвишијех организама* (Црн., 1884, 10), *великомученијех његовијех синова* (Црн., 1884, 71), *Срба окупњенијех* (Црн., 1884, 114), *овијех ријечи* (Црн., 1884, 137), *тијех писама* (Црн., 1884, 222), *руменијех усана* (Црн., 1885, 82); *светијех Благовијести* (З., 1885, 4), *славонскијех племена* (З., 1885, 16), *женскијех састанака* (З., 1885, 30), *својијех врлина* (З., 1885, 37), *српскијех племића* (З., 1885, 115); *странијех држава* (Г., 1889, 43), *нашијех*

људи (Г., 1889, 57), бораца српскијех (Г., 1890, 54), главнијех средишта (Г., 1892, 31), пограничнијех крајева (Г., 1893, 36), згоднијех тачака (Г., 1893, 42), онијех свечанијех дана (Г., 1897, 67), првијех штампарија (Г., 1897, 72).

Датив/инструментал/локатив множине са наставцима меке промјене:

окоужен пјесковитим и равним главицама (О., 1865, 29), у свима нахијама (О., 1865, 76), Те говориш, својима жељама (О., 1867, 24), са осталима Црногорцима (О., 1865, 32), на својим властитим ногама (О., 1870, 45); са осталим народима (Ц., 1871, 100), на назначеним мјестима (Ц., 1871, 103), о обичним људима (Ц., 1871, 174), у нашим данашњим околностима (Ц., 1872, 11), по свима европским народима (Ц., 1872, 56), међу осталим рукописним хартијама (Ц., 1872, 79); у којима (Црн., 1871, 25), пред свима (Црн., 1871, 73), наградним пословима (Црн., 1871, 88); на својим скромним страницама (Црн., 1884, 7), са мњетачкима властима (Црн., 1884, 42), поштованим читаоцима (Црн., 1884, 68), у дугим аљинама (Црн., 1884, 116), над њиховим главама (Црн., 1884, 230), по овим странама (Црн., 1885, 99); на својим грудима (З., 1885, 2), о гласовима српским (З., 1885, 59), у обичним, мирним својим размјерама (З., 1885, 260, по трговачким вашиарима (З., 1885, 68), душманима мојим (З., 1885, 72); по српским земљама (Г., 1889, 70), православним варошким црквама (Г., 1890, 50), с морским лукама (Г., 1890, 57), међу тадањим предигаоцима (Г., 1890, 61), по црногорским селима (Г., 1891, 39), у кратким потезима (Г., 1897, 64).

Датив/инструментал/локатив множине са наставцима тврде промјене:

у жалостнијем мислима (О., 1865, 49), под својијем српскијем владаоцима (О., 1866, 25), на скадарскијем брдима (О., 1869, 47), по овијем кришевима (О., 1869, 47), к својијема душманима (О., 1885, 44), брацкијем душама приближимо (О., 1885, 39); по широкијем областима рускијем (Ц., 1871, 2), о дјелима великијем (Ц., 1871, 30), са мојијем мислима (Ц., 1871, 47), у врлетима црногорскијем (Ц., 1871, 186), међу границама црногорскијем (Ц., 1872, 4), истијем Србима (Ц., 1872, 53), у својијем Петровићима (Ц., 1872, 123); под ногама својијема (Црн., 1871, 2), над православијем црквама (Црн., 1871, 5), показали онијема (Црн., 1871, 6), са богатијем усјевима (Црн., 1871, 10), у првијем пјесмама (Црн., 1871, 14), по удаљенијем крајевима (Црн., 1871, 65), при оваквијем приликама (Црн., 1871, 77); овијем турскијем покушајима (Црн., 1884, 72), са мојијем карловачкијем пријатељима (Црн., 1884, 114), у свијема гранама (Црн., 1884, 228), међу својијема поданицима (Црн., 1884, 362), у златнијем доламама (Црн., 1885, 30); међу нашијем људима (З., 1885, 3), у новијем облицима (З., 1885, 8), његовијем ријечима (З., 1885, 86), нашијем оплеменитељима (З., 1885, 119); самирнијем годинама (Г., 1889, 57), са свијема госпођама (Г., 1890, 53), у тијем рукама (Г., 1891, 42), по свијема великијем морима (Г., 1892, 31), са аустријскијем властима (Г., 1893, 42), са својијем официрима (Г., 1897, 75), на свијема језицима (Г., 1897, 79).

Свакако, овдје треба имати у виду и то у којој су мјери интервенције уредника заслужне за овако (не)уједначено стање у поменутиим часописима, а колико су сами аутори били (не)доследни у вези са овом појавом. Шуковић (1980) истиче да је за *Орлић* карактеристично „поштовање аутентичног пишчевог израза“ (стр. 76), али се ипак у вези са обиљежавањем дужине у прилозима кнеза

Николе пита да ли је то особина његовог језика или је у питању интервенција редактора и уредника Сундечића (Шуковић, 1980, стр. 75). Нама остаје непознато колико су уредници, тј. редактори поменутих часописа имали одријешене руке при вршењу корекција на текстовима сарадника а у којој мјери су поштовали аутентичност њиховог књижевно-језичког израза.

1.7.3. У *Орлићу*, сва три издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици* одрични облик глагола *јесам* биљежимо само у варијанти *нијесам*, *нијеси*. У недјељнику *Црногорац*, поред устаљеног дужег облика, биљежимо и примјере са *и*.

нијесу (О., 1865, 5, 46), *нијесу* (О., 1866, 25, 31), *нијесам* (О., 1866, 31), *нијесмо* (О., 1866, 62), *нијесу* (О., 1867, 28), *нијесу* (О., 1867, 92), *нијесам* (О., 1869, 61), *нијеси* (О., 1869, 52), *нијесу* (О., 1870, 63); *нијесу* (Ц., 1871, 9, 10, 13, 58, 79, 103, 104), *нијеси* (Ц., 1871, 22), *нијесмо* (Ц., 1871, 20, 54), *нијесам* (Ц., 1871, 47), *нијесмо* (Ц., 1872, 3), *нијесу* (Ц., 1872, 9, 16, 24, 31, 42, 53, 124), *нијесам* (Ц., 1872, 23), *нијесмо* (Ц., 1872, 28, 56, 67); *нијеси* (Црн., 1871, 2), *н'јесмо* (Црн., 1871, 3), *нијесте* (Црн., 1871, 18), *нијесам* (Црн., 1871, 10, 28), *нијесу* (Црн., 1871, 78); *нијесам* (Црн., 1884, 46, 78, 115, 280), *нијесу* (Црн., 1884, 6, 62, 63, 68, 223), *н'јеси* (Црн., 1885, 1), *нијесам* (Црн., 1885, 54), *нијеси* (Црн., 1885, 71), *нијесу* (Црн., 1885, 100), *нијесмо* (Црн., 1885, 154); *нијесу* (З., 1885, 4, 30, 48, 74), *нијесам* (З., 1885, 158); *нијесу* (Г., 1889, 84, 89), *нијесу* (Г., 1890, 59, 64, 72, 76), *нијесу* (Г., 1891, 30, 54);
нису (Ц., 1871, 102, 179), *нису* (Ц., 1872, 3), *нисмо* (Ц., 1872, 87, 177).

Дужи облик редовно се пише у југоисточним крајевима ијекавског говорног подручја (Тепавчевић, 2010, стр. 96). Код Вука срећемо оба облика (Барјактаровић 1965: 18, 19, 20), као и облик *несам* који се може наћи у другом издању Вуковог *Српског рјечника*, „где се 'источно' (екавско) *несам* упућује на ијекавско *нијесам* (Младеновић, 1983, стр. 62).

1.7.4. Именица *Њемац/Нијемац*⁸¹ у *Орлићу* је већином писана са палаталним њ:

Њемце (О., 1867, 87), *Њемцима* (О., 1868, 37), *Њемци* (О., 1868, 39), *Њемцима* (О., 1870, 44, 48).

Облике са секвенцом *ије* налазимо једино код М. Павлиновића у тексту *Црна Гора*:

Нијемцу (О., 1868, 25), *Нијемци* (О., 1868, 32).

---

81 Према једној теорији ова именица води поријекло од стсл. облика *нѣмьць* (од придјева *нѣмь* и суфикса *-ьць*, а према другој теорији, егзоним *Нијемац/Њемац* је изведен из имена германског племена *Немети*, али је ова теорија мање вјероватна (Фасмер, 1987, стр. 62).

Слична ситуација је и у *Црногорцу* гдје су потврђени само облици са њ:

Њемци (Ц., 1871, 4, 6, 11, 16), *Њемац* (Ц., 1871, 16), *Њемцима* (Ц., 1871, 8), *Немци* (Ц., 1871, 5), *Њемце* (Ц., 1871, 30), *Њемцу* (Ц., 1871, 55), *Њемаца* (Ц., 1871, 173), *Њемаца* (Ц. 187230), *Њемци* (Ц., 1872, 31, 54), *Њемкиња* (Ц., 1872, 55).

Насупрот овоме, у издањима *Црногорке* 1884–1885. и *Зете* биљежимо облике са *ије*:

Нијемац (Црн., 1884, 2), *Нијемци* (Црн., 1884, 2), *Нијемца* (Црн., 1884, 116), *Нијемаца* (Црн., 1885, 140); *Нијемац* (З., 1885, 16), *Нијемцима* (З., 1885, 16).

У *Зети* је код Јована Липовца потврђен и облик са умекшаним њ:

Њемце (З., 1885, 86).

У *Црногорки* из 1871. нисмо пронашли ниједан примјер ове лексеме.

У вези са овом именицом постоје различита објашњења међу лингвистима. Стевановић сматра да се једино ијекавска варијанта са *ије* може третирати као књижевна будући да њу користи већина ијекавских писаца (Стевановић, 1991, стр. 91), док Остојић „указује на јединствену црногорску језичку праксу с аналошким ликом *Њемац* према облицима *Њемцица*, *Њемачка*, јер у Црној Гори *нијемац* има значење нијемог човјека“ (Тепавчевић, 2010, стр. 113). Облик *Нијемац* пише Марко Миљанов (Биговић-Глушица, 1997, 45), док је варијанта *Њемац* одлика Његошева језика (Стевановић и сарадници, 1983, стр. 538). Код С. М. Љубише се срећу форме „*Немцу* П5, *Ниемце* Б7...“ (Тепавчевић, 2010, стр. 112). Јекавска замјена присутна је у староцрногорским и црмничким говорима, као и у говорима источне Херцеговине и Паштровића (Пешикан, 1965, стр. 261; Милетић, 1940, стр. 334; Вушовић, 1927, стр. 24; Јовановић, 2005, стр. 230).

1.7.5. Некадашње *двѣ-* у скоро цијелом корпусу биљежимо само у варијанти са двосложним рефлексом *јата* (изузев *Црногорца* гдје срећемо и екавизам), док од старог коријена *обѣ-* срећемо примјере са *ије*, *је* и *е*.

двѣ-: *двије* (О., 1866, 60), *обадвије* (О., 1867, 25), *двије* (О., 1867, 76), *двије* (О., 1885, 40), *двије* (Ц., 1871, 12, 23, 29, 31, 42, 59, 102, 171, 173, 191), *двије* (Ц., 1872, 4, 43); *двије* (Црн., 1871, 72), *двије* (Црн., 1884, 67, 115, 266, 347), *двије* (Црн., 1885, 51); *двије* (З., 1885, 2, 21); *двије* (Г., 1889, 60, 66, 89), *двије* (Г., 1890, 50, 59), *двије* (Г., 1891, 42, 55, 59);

двеју (Ц., 1872, 7);

обѣ-: *обије* (О., 1868, 59), *обије* (Црн., 1884, 295); *обије* (Г., 1891, 29), *обије* (Г., 1897, 73);

објема (О., 1885, 38), *обје* (Ц., 1871, 101, 102, 109), *објема* (Ц., 1872, 4), *обје* (Црн., 1884, 42, 362), *обје* (Црн., 1885, 66), *обје* (З., 1885, 29, 31);
обе стране (О., 1866, 34), *обе* Зете (О., 1866, 34), *обе* ноге (О., 1866, 47), *обе* Зете (О., 1867, 64), *обеју* (Ц., 1871, 29), *обе* (Ц., 1872, 4), *обеју* (Ц., 1872, 9, 10), *обе* (Ц., 1872, 32), *обе* (Црн., 1871, 1, 50).

Иначе је старо *обѣ*- дало различите рефлексе у говорима данашње Црне Горе. Тако у Црмници имамо *обе* и *обје*, *обље*, док се сусједним Паштровићима јавља паралелизам *ије* : *је*, који је потврђен и ван Црне Горе – у говорима србијанског Полимља (Јовановић, 2011, стр. 114, 115).

1.7.6. У свим часописима који су предметом нашег истраживања биљежимо и извјестан број примјера са јакавским рефлексом дугог *јата*, па ћемо навести по неколико примјера из свих годишњака и недјељника:

проповједају (О., 1865, 10), *љене* (О., 1865, 73), *повјести* (О., 1866, 29), *љевом* (О., 1866, 33), *намјењен* (О., 1866, 59), *кољевко* (О., 1867, 75), *заповјест* (О., 1868, 57), *бјели* (О., 1869, 38), *корјен* (О., 1885, 41), *побједио* (О., 1868, 36), *посјече* (О., 1868, 52); *побјеђени* (Ц., 1871, 9), *пљен* (Ц., 1871, 9), *вјероисповјести* (Ц., 1871, 3), *бједне* (Ц., 1871, 3), *рјешили* (Ц., 1871, 4), *не умјемо* (Ц., 1871, 7), *вјести* (Ц., 1871, 5, 13, 23), *цвјету* (Ц., 1871, 55), *рјешено* (Ц., 1872, 5), *тјело* (Ц., 1872, 8), *намјењен* (Ц., 1872, 11), *корјен* (Ц., 1872, 55), *умје* (Црн., 1871, 1), *грјехе* (Црн., 1871, 74), *огрјешу* (Црн., 1871, 73), *тјелу* (Црн., 1871, 84), *примјетио* (Црн., 1871, 10), *разумјевао* (Црн., 1871, 24), *стјена* (Црн., 1871, 86), *тјела* (Црн., 1871, 82); *рјеке* (Црн., 1884, 61), *намјењен* (Црн., 1884, 71), *опредјелио* (Црн., 1884, 76), *тјелом* (Црн., 1884, 217), *тјело* (Црн., 1885, 27), *побјеђен* (Црн., 1884, 223), *довјека* (Црн., 1885, 41), *дјете* (Црн., 1885, 42), *звјер* (Црн., 1885, 41); *примјетити* (З., 1885, 6), *осмјех* (З., 1885, 8), *увјек* (З., 1885, 15), *кољевци* (З., 1885, 15), *корјена* (З., 1885, 18), *бједна* (З., 1885, 115); *повјест* (Г., 1890, 49), *убјеђени* (Г., 1890, 53), *примјетити* (Г., 1890, 65), *помјешати* (Г., 1890, 74), *обезбједе* (Г., 1891, 29), *опредјељенога* (Г., 1893, 41), *непобјеђени* (Г., 1897, 43).

Већина примјера потврђена је и у варијанти са двосложним рефлексом *јата* (чак су у овом случају и чешћи примјери са двосложним *ије*). У *Орлићу* искључиво са једносложним рефлексом биљежимо трпни глаголски придјев *нам(и)јењен*, док глагол *(на)мијенити* срећемо само у облику са двосложним рефлексом *јата*. Једносложни рефлекс *јата* доминантан је још код глагола изведених од основе *вѣд*-. И у сва три издања *Црногорке* наведене лексеме потврђене су и у варијанти са двосложним рефлексом *јата*. Тако нпр. у *Црногорки* из 1871. у тексту *Са равнога мора у врлетну Црну Гору*, аутора Стевана Владислава Каћанског, прилог *увјек* писан је са *ије* и *је* – *увјек* (Црн., 1871, 6), *увјек* (Црн., 1871, 6). Многи јакавизми јављају се и из метричких разлога, као што су рецимо примјери са стр. 61 из *Црногорке* 1884. (пјесма Јована

Поповића Липовца *Гусларов плач*⁸²). Најмање примјера овог типа забиљежили смо у Томановићевој *Грлици* и *Зети*, која је заправо била наставак *Црногорке* 1884–1885, али је обимом била знатно мања од ње⁸³. Колебање овог типа је најизраженије у *Црногорцу* (овдје смо наводили само најрепрезентативније примјере), при чему се неријетко једна лексема у истом прилогу јавља и у ијекавском и у јекавском облику. Колебање присутно у нашим часописима је иначе и особина говора појединих старијих писаца и говора данашње Црне Горе. Значи, можемо закључити да су аутори и уредници неких чланака били дјелимично недоследни при писању појединих ријечи у којима је некада било дуго *јат*, као и да је та недоследност најмање изражена у најмлађој *Грлици* из доба краља Николе. Сличну недоследност срећемо и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 98), као и у језику Николе I, гдје се јекавски рефлекс јавља „спорадично“ на мјесту ијекавског у дугим слоговима (Ненезић, 2010, стр. 63). Код Његоша су примјери овог типа условљени метричким разлозима (Младеновић, 1989, стр. 87). У *Паитровским исправама* „наспрам континуанта старог дугог вокала *јат* (са малим бројем изузетака) имамо *ие* (близу 100 примјера) што би, према томе, означавало двосложни изговор (Стојановић, 2011а, стр. 107).

1.8. Континуанти кратког *јата* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.8.1. Као што је и очекивано, у цјелокупном корпусу преовладава јекавски рефлекс кратког *јата*. Овдје ћемо издвојити само понеколико примјера из свих часописа:

бјеше (О., 1866, 29), *пребјегне* (О., 1865, 43), *побјеже* (О., 1870, 28), *цвјетућом* (О., 1885, 34), *човјечанство* (О., 1870, 44); *вјечити* (Ц., 1871, 1), *хтјела* (Ц., 1871, 9), *ђевојка* (Ц., 1871, 12), *дјевојчице* (Ц., 1871, 12), *дјеца* (Ц., 1872, 15), *процвјетати* (Ц., 1872, 28), *вјежбали* (Ц., 1872, 31), *утјехе* (Ц., 1872, 41), *човјек* (Ц., 1872, 79), *ђеци* (Ц., 1872, 103); *запјевати* (Црн., 1871, 1),

82 У фусноти се о пјесми каже да ју је „спјевао млад пјесник за вријеме устанка босанског као усташ босански 13. Марта 1876 год. на обали ријеке Уне“ (Црногорка, 1884, 61).

83 *Зета* има 164 стр., а *Црногорка* укупно 588 (380 страна издање из 1884. и 208 страна издање из 1885. године).

сјеверне (Црн., 1871, 2), *најљепицијем* (Црн., 1871, 2), *вјештацима* (Црн., 1871, 2), *увјерен* (Црн., 1871, 15), *ђеца* (Црн., 1871, 12, 32), *тјешило* (Црн., 1871, 86), *успјехом* (Црн., 1871, 87); *оцјена* (Црн., 1884, 1), *дјевојкама* (Црн., 1884, 48), *тјеше* (Црн., 1884, 48), *виђети* (Црн., 1885, 23), *ђед* (Црн., 1885, 29), *сјеме* (Црн., 1885, 29), *пјеснику* (Црн., 1885, 49), *дједовима* (Црн., 1885, 110), *ђевојке* (Црн., 1885, 152); *сјети* (З., 1885, 1), *ђетињства* (З., 1885, 17), *застидјех* (З., 1885, 20), *побједитељ* (З., 1885, 21), *мјесецу* (З., 1885, 29), *њежност* (З., 1885, 82), *дјеце* (З., 1885, 86), *дјевојчица* (З., 1885, 132); *вјешто* (Г., 1889, 3), *дјеца* (Г., 1889, 45), *сјемена* (Г., 1889, 60), *Свјетлост* (Г., 1890, 51), *прољећа* (Г., 1890, 55), *тјелохранитељ* (Г., 1890, 61), *мјесецима* (Г., 1890, 64), *дјецом* (Г., 1891, 28), *мјешћани* (Г., 1891, 30), *ђеца* (Г., 1891, 32), *умјетности* (Г., 1891, 40), *увјехе* (Г., 1891, 43), *ђечици* (Г., 1892, 41), *осјећања* (Г., 1893, 29), *пјесништвом* (Г., 1893, 30), *сјеверног* (Г., 1897, 4), *вјеридба* (Г., 1897, 68), *утјешимо* (Г., 1897, 77).

1.8.2. Занимљиво је и да се глагол *обећати* у дијелу нашег корпуса јавља и са секвенцом *је* – *објећао* (Ц., 1871, 15), *објећање* (Ц., 1872, 1), *објећала* (Ц., 1871, 4), *објећасмо* (Ц., 1872, 29), *објећао* (Црн., 1871, 7, 16). У најранијим споменицима овај глагол се паралелно употребљавао са *јат* и *е* (Стојановић, 2005, стр. 88) а данас се на ијекавском подручју среће углавном у варијанти са екавским рефлексом, што је и једини нормативан облик (Пешикан, Јерковић и Пижурица, 2013, стр. 393).

1.8.3. Кад су у питању прилози који садрже стару партикулу *де/дѣ* (партикула која је првобитно била са *е* а касније се уопштио вокал *јат*), у цетињској штампи јављају се различите форме (*је*, *е* и веома ријетко *и*⁸⁴). У *Орлићу* су најфреквентније оне у којима је дошло до јотовања, мада, јављају се и другачији облици. У *Црногорки* из 1871. досљедно су писане јотоване варијанте док је у издањима *Црногорке* 1884–1885, *Црногорцу* у *Зети* стање неуједначено, с тим што су нејотовани облици у овом недјељнику (тј. *Зети*) углавном из Хофманове приче *Виолина из Кремоне* коју је превео Филип Ковачевић (Зета, 1885, 5, из поговора *О овом издању*). У најмлађем часопису из нашег корпуса, годишњаку *Грлицу* (1889–1897), доминирају нејотовани облици са секвенцом *је*, мада се у извјесној мјери јављају и јотовани примјери.

Наведена колебања најбоље свједоче примјери који слиједи:

ђе (О., 1865, 38, 70, 73), *гђекојој* (О., 1865, 55), *гђе* (О., 1865, 57, 79), *гђено* (О., 1865, 68), *ђе* (О., 1866, 52), *гђе* (О., 1866, 47), *ђе* (О., 1867, 44), *игђели* (О., 1868, 27), *гђе* (О., 1868, 53), *нигђе* (О., 1869, 61), *гђе* (О., 1869, 29,

---

⁸⁴ Примјери са *и* се срећу у недјељнику *Црногорац* у појединим прилозима писаним недосљедно са икавским рефлексом *јата*, што је било условљено дијалекатском базом аутора.

59, 64), *ђе* (О., 1870, 66), *нигђе* (О., 1870, 74), *негђе* (О., 1870, 4), *негђе* (О., 1885, 29); *гђе* (Ц., 1871, 10, 12, 17, 43), *гђе* (Ц., 1871, 11), *гђе* (Ц., 1872, 68, 123), *ђе* (Ц., 1871, 8, 15, 19, 23, 24, 31, 47, 48, 59, 79, 105, 111), *ниђе* (Ц., 1871, 19), *нигђе* (Ц., 1872, 4), *ђе* (Ц., 1872, 4, 6, 7, 15, 68, 79), *неђе* (Ц., 1872, 4), *ђекоји* (Ц., 1872, 68); *свагђе* (Црн., 1871, 1), *ђе* (Црн., 1871, 8, 31, 72, 83), *његђе* (Црн., 1871, 10), *гђе* (Црн., 1871, 23), *ниђе* (Црн., 1871, 20), *ђекоју* (Црн., 1871, 32), *не је* (Црн., 1884, 217), *ђе* (Црн., 1884, 246, 265, 279), *свуђе* (Црн., 1884, 341), *гђе* (Црн., 1885, 41), *ђе* (Црн., 1885, 49), *нигђе* (Црн., 1885, 152); *ђе* (З., 1885, 1, 5, 7, 16, 25, 67, 71, 73, 138, 164); *ђеђе* (Г., 1889, 81), *ђе* (Г., 1890, 61), *ђе* (Г., 1891, 33, 48, 59, 60); *овђе* (О., 1867, 54); *овђе* (Ц., 1871, 19, 42, 44, 79, 102, 103, 111), *овђе* (Ц., 1872, 15, 55, 68, 123); *овђе* (Црн., 1871, 30, 43, 75), *овђе* (Црн., 1871, 60, 63), *онђе* (Црн., 1871, 83), *овђе* (Црн., 1884, 163, 197, 215, 217, 293, 339), *онђена* (Црн., 1884, 217), *онђе* (Црн., 1884, 265), *овђе* (Црн., 1885, 30, 53, 152); *овђе* (З., 1885, 1, 2, 18, 54, 80, 121, 155); *овђе* (Г., 1890, 61); *гдје* (О., 1868, 41, 58, 62), *гдје* (О., 1869, 37, 48), *гдје* (О., 1885, 46); *гдје* (Ц., 1871, 2, 21, 24, 30, 32, 39, 45, 59, 127), *гдје* (Ц., 1872, 28, 68); *гдје* (Црн., 1884, 6, 7, 43, 68, 76, 115, 116), *негдје* (Црн., 1884, 6), *негдје* (Црн., 1884, 88), *гдјекоји* (Црн., 1884, 89), *игдје* (Црн., 1884, 116), *нигдје* (Црн., 1884, 231), *нигдје* (Црн., 1885, 156), *гдје* (Црн., 1885, 18, 20, 50, 116); *гдје* (З., 1885, 19, 116, 123, 140, 148, 156), *гдјегдје* (З., 1885, 124), *гдјекоји* (З., 1885, 156); *гдје* (Г., 1889, 3, 7, 37, 53, 60, 68, 72, 77, 85), *гдје* (Г., 1890, 51, 56, 58, 64, 65, 73), *гдје* (Г., 1891, 27, 36, 38, 44), *гдје* (Г., 1892, 45, 46), *нигдје* (Г., 1897, 45), *гдје* (Г., 1897, 61, 63, 64); *овдје* (О., 1885, 39), *овдје* (Ц., 1871, 3, 12, 23, 31), *овдје* (Ц., 1872, 4), *овдје* (Ц., 1872, 7, 9, 15, 23, 31, 55); *овдје* (Црн., 1884, 2, 7, 67, 72, 74, 78, 222, 223), *ондје* (Црн., 1885, 50), *овдје* (Црн., 1885, 66, 140); *овдје* (Г., 1889, 72), *овдје* (Г., 1890, 65, 76), *овдје* (Г., 1891, 34, 54); *где* (Ц., 1871, 107), *где* (Ц., 1872, 177); *овде* (О., 1867, 45), *овде* (О., 1867, 86); *овде* (Ц., 1871, 1, 2, 9, 176, 193), *онде* (Црн., 1871, 86); *овди* (Ц., 1871, 102); *овдје, онде* (Г., 1897, 46).

1.8.4. У свим часописима потврђени су и неки примјери са *ије* наспрам кратког *јата*:

вријемена (О., 1865, 47), *препријека* (О., 1865, 36), *свијестан* (О., 1868, 36), *успијеха* (О., 1866, 62), *процвијета* (О., 1870, 68); *свијетски* (Ц., 1871, 1, 5), *свијетске* (Ц., 1871, 2), *ријешење* (Ц., 1871, 2), *Свијетлост* (Ц., 1871, 3), *повриједи* (Ц., 1871, 6), *свијетских* (Ц., 1871, 67), *усијеви* (Ц., 1871, 37), *ријешењу* (Ц., 1871, 45), *пристијело* (Ц., 1871, 79), *ријешавала* (Ц., 1871, 79), *ријешава* (Ц., 1871, 157), *слиједиће писмо* (Ц., 1871, 176), *ријешење* (Ц., 1872, 11), *свијетлост* (Ц., 1872, 28), *свијестнога* (Ц., 1872, 55); *цијелости* (Црн., 1871, 10), *дијететом* (Црн., 1871, 16), *мало свијетлости* (Црн., 1871, 65), *вијерна* (Црн., 1871, 26), *невијерни* (Црн., 1871, 30); *звијерска* (Црн., 1884, 215), *свијетлост* (Црн., 1884, 217), *цвијетовима* (Црн., 1884, 217), *смијелог* (Црн., 1885, 110); *видијеше* (З., 1885, 10), *изријеком* (З., 1885, 52), *видијећени* (З., 1885, 82); *видијети* (Г., 1889, 6), *ријешава* (Г., 1889, 67), *напијеву* (Г., 1890, 61), *ријешење* (Г., 1891, 29), *свијетиљка* (Г., 1897, 55), *освијетљењу* (Г., 1897, 56).

Највише ових облика потврђено је у недјелнику *Црногорац*, што можда можемо довести у везу и са могућим недовољним познавањем ијекавског

изговора уредника Сима Поповића (који је био аутор већине текстова). Раније смо поменули да је Поповић по рођењу Војвођанин, а да је између осталог образовање стицао у Сремским Карловцима. Међутим, за разлику од *Црногорца*, у остатку нашег корпуса овакви примјери су рјеђи и јављају се код различитих аутора. У *Орлићу* такве облике срећемо код Нићифора Дучића, Драгутина Томаја Туминскија, К. Ц. Н., Ј. Сундечића. У *Црногорки* из 1871. су углавном из прилога чији су аутори Стеван Владислав Каћански, Лаза Костић и Јован Сундечић, с тим што се аутор примјера са 16. стр. не зна будући да је забиљежен у преведној Тургејевој приповијести *Несретница*, али преводилац није назначен (Лукетић, 1978, стр. 41–47). Такође, у *Орлићу* и *Црногорки* (1871. године) примјери у којима налазимо *ије* наспрам некадашњег кратког *јата* забиљежени су углавном у прозним текстовима. Примјери у *Црногорки* из 1884. и 1885. су из чланка *Бјелопавлићи*, аутора Никшићанина Максима Шобајића (Црногорка 1884: 214, 215), из Сундечићевог објашњења уз Његошеву до тада необјављивану пјесму *Србин Србима на части захваљује* (Црногорка 1884: 217) и из пјесме *Химна земљи* коју је превео Нико Црногорчевић (Црногорка 1885: 109, 110). Такође, и у поменутој Његошевој пјесми налазимо облик *видијети* (Црн., 1884, 217). Појединачни облици јављају се и у *Зети* и то код различитих аутора – Стевана Л. Ивановића, Лазе Костића и Филипа Ковачевића (Лукетић, 1978, стр. 113–118). У Томановићевој *Грлици* су такође ови облици забиљежени у прозним текстовима и то већином код уредника Томановића – аутори прва два примјера су Нико Иванковић и Павле Ровински, наредни примјер је из фусноте коју потписује уредник, а посљедња три су из прилога гдје су се приказивали важнија историјска збивања у држави, а текстове је обрађивао уредник Томановић са „истакнутим цетињским културним радницима“ (Шуковић, 1980, стр. 89). Из приложеног видимо да су поједини аутори били и (и)јекавци по рођењу, па у том случају двосложни изговор кратког *јата* у овом дијелу корпуса не можемо повезати са њиховим непознавањем ијекавице.

Ипак, с обзиром на свеукупну ситуацију, можемо констатовати да је у овом дијелу наше ексцерпираних грађе секвенца *је* основни рефлекс некадашњег кратког *јата*, као и у већини говора данашње Црне Горе. Такође, у говорима Црмнице и у СК-Љ говорима присутни су појединачни примјери у којим се као рефлекс

краткок *јата* јавља секвенца *ије* (Милетић, 1940, стр. 254; Пешикан, 1965, стр. 106), а употребљавали су их и други писци са простора данашње Црне Горе – Петар I, Петар II, Никола I, Лазар Томановић и Вук Поповић (Тепавчевић, 2010, стр. 101). Упркос овим одступањима, можемо констатовати да је у нашем корпусу секвенца *је* основни рефлекс некадашњег кратког *јата*, као и у говору Паштровића и већини говора данашње Црне Горе (Јовановић, 2005, стр. 111).

1.9. И наспрам вокала *јат* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.9.1. Вокал *и* као рефлекс некадашњег *јата* у годишњаку *Орлићу*, сва три издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици* уопштен је у позицијама *јата* испред *ј* (изузев усамљених примјера са *е* у издању *Црногорке* из 1871. и у *Грлици* из 1891. године) и у компаративу с двосложним наставком. И у *Црногорцу* је у овим позицијама заступљено *и*, осим неколико примјера са *е*, који су и очекивани у овом недјелнику будући да има извјестан број текстова у којима преовладава екавски рефлекс *јата*, што се доводи у везу са ауторовим говорним подручјем и поријеклом. Овдје ћемо предочити неке од примјера рефлекса *јата* у наведеним позицијама.

Рефлекси *јата* у позицији испред *ј*:

огрија (О., 1865, 73), *разгријано* (О., 1866, 47), *разсијане* (О., 1866, 62), *сијање* (О., 1867, 41), *гријат* (О., 1868, 45), *не смије* (О., 1868, 41), *просијаће* (О., 1870, 80), *моћнији* (О., 1868, 64), *богатији* (О., 1869, 33), *имућнији* (О., 1870, 49), *огријати* (О., 1885, 40); *страшнији* (Ц., 1871, 6), *угледнији* (Ц., 1872, 2), *огријати* (Ц., 1871, 10), *несмију* (Ц., 1871, 11), *смијао* (Ц., 1872, 3), *не смију* (Ц., 1872, 4), *сије* (Ц., 1872, 28); *задовољнији* (Црн., 1871, 10), *слабији* (Црн., 1871, 86), *гријало* (Црн., 1871, 5), *засмије* (Црн., 1871, 40), *смијати* (Црн., 1871, 75); *засијати* (Црн., 1884, 12, 72), *не смијаше* (Црн., 1884, 75), *сијући* (Црн., 1884, 341), *подгријава* (Црн., 1885, 24), *вије* (Црн., 1885, 36), *смије* (Црн., 1885, 81, 82), *најбогатији* (Црн., 1884, 63), *озбиљнији* (Црн., 1885, 19); *најмилији* (З., 1885, 20), *смијући се* (З., 1885, 4), *угрије* (З., 1885, 130), *вије* (З., 1885, 90), *огријало* (З., 1885, 105); *грије* (Г., 1889, 48), *важнији* (Г., 1889, 53), *смије* (Г., 1889, 74), *прегријавати* (Г., 1889, 76), *старији* (Г., 1890, 56), *засијано* (Г., 1891, 44), *грије* (Г., 1891, 46), *насмије* (Г., 1897, 62); *огреја* (Ц., 1871, 103), *погрејано* (Ц., 1871, 174); *вејавица* (Црн., 1871, 30); *вејавице* (Г., 1891, 38).

1.9.2. У позицији када се *јат* налази испред *о* које је постало од *л* у *Орлићу*, *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. срећемо различите форме, *ио*, *ео/јео*, док је у издањима *Црногорке* 1884–1885, *Зети* и *Томановићевој Грлици* скоро досљедно уопштена секвенца *ио*:

умио (О., 1865, 29), *видио* (О., 1865, 35), *цио* (О., 1865, 52), *донио* (О., 1866, 31), *дио* (О., 1867, 64); *сједио* (Ц., 1871, 13), *цио* (Ц., 1871, 6), *учинио* (Ц., 1871, 63), *дио* (Ц., 1871, 21), *претрпио* (Ц., 1871, 21, 40), *видио* (Ц., 1871, 111), *живио* (Ц., 1871, 127), *сједио* (Ц., 1871, 128), *дио* (Ц., 1872, 1), *желио* (Ц., 1872, 4), *трпио* (Ц., 1872, 6), *видио* (Ц., 1872, 28), *сједио* (Ц., 1872, 68); *видио* (Црн., 1871, 1, 59), *живио* (Црн., 1871, 7), *умио* (Црн., 1871, 7), *понио* (Црн., 1871, 29), *стидио се* (Црн., 1871, 51), *поднио* (Црн., 1871, 67), *хтио* (Црн., 1871, 88); *сио* (Црн., 1884, 2), *видио* (Црн., 1884, 13, 230, 365), *учинио* (Црн., 1884, 14, 71), *хтио* (Црн., 1884, 73), *изгорио* (Црн., 1884, 264), *разумио* (Црн., 1884, 311), *живио* (Црн., 1885, 1), *застидио* (Црн., 1885, 71); *шкрипио* (З., 1885, 29), *видио* (З., 1885, 30), *стио* (З., 1885, 30), *смио* (З., 1885, 53); *цио* (Г., 1889, 47), *хтио* (Г., 1890, 56), *цио* (Г., 1890, 55, 60, 64), *видио* (Г., 1891, 27), *цио* (Г., 1897, 42), *живио* (Г., 1897, 47, 63), *умио* (Г., 1897, 62);

ићео (О., 1865, 40), *ијео* (О., 1866, 55), *смјео* (О., 1867, 75), *видјео* (О., 1869, 33), *живљео* (О., 1869, 36), *зажељео* (О., 1870, 67), *смјео* (О., 1885, 46); *хтјео* (Ц., 1871, 6, 12, 37, 104), *смјео* (Ц., 1871, 63), *обољео* (Ц., 1871, 16), *приспјео* (Ц., 1871, 176), *хтјео* (Ц., 1872, 5, 86), *одсјео* (Ц., 1872, 28), *доспјео* (Ц., 1872, 75), *ијео* (Ц., 1872, 123), *хтео* (Ц., 1871, 111), *део* (Ц., 1871, 174); *хтјео* (Црн., 1871, 23, 31, 39), *ићео* (Црн., 1871, 30), *хтео* (Црн., 1871, 28), *волео* (Црн., 1871, 18); *ићео* (Црн., 1884, 347, 348), *ићео* (Црн., 1885, 3); *прењео* (З., 1885, 32); *видјео* (Г., 1890, 66).

Овакви облици присутни су у неким говорима Црне Горе (Милетић, 1940, стр. 249; Вушовић, 1927, стр. 9; Вујовић, 1969, стр. 116), а потврђени су и код Његоша (Вушовић, 1930, стр. 11) и код Вука (Стевановић, 1987а, стр. 207, 208).

1.9.3. У позицији кад се *јат* нађе испред *љ* (<л) у скоро свим часописима и годишњаку *Орлићу* биљежимо примјере са икавским рефлексом, изузев *Црногорца* у којем су потврђени и ријетки примјери са *је* и *е*:

забиљежи (О., 1869, 60), *биљежењу* (О., 1865, 38), *биљег* (О., 1869, 42); *биљешкама* (Црн., 1871, 25); *забиљежити* (Ц., 1871, 18), *побиљежи* (Ц., 1871, 19), *биљешке* (Ц., 1871, 80), *обиљежи* (Ц., 1871, 105), *биљег* (Ц., 1871, 128), *биљежимо* (Ц., 1872, 5), *обиљежио* (Ц., 1872, 8), *обиљежили* (Ц., 1872, 123); *забиљежене* (Црн., 1884, 76, 228), *биљежници* (Црн., 1884, 228), *биљежака* (Црн., 1884, 264), *биљешке* (Црн., 1885, 23), *обиљежио* (Црн., 1885, 100), *обиљежје* (Црн., 1885, 139); *биљешки* (З., 1885, 73), *биљешку* (З., 1885, 76), *биљешки* (З., 1885, 83); *забиљежити* (Г., 1889, 62), *забиљежимо* (Г., 1890, 57), *забиљежено* (Г., 1890, 64);

забјележи (Ц., 1871, 2), *бјележимо* (Ц., 1871, 3);
бележе (Ц., 1871, 2).

1.9.4. Аналошке „икавизме“ налазимо код појединих глагола у *Орлићу*, *Црногорцу* (у овом часопису највише је оваквих примјера) и *Црногорки* из 1871. године, а у осталим часописима потврђени су само појединачни примјери:

узкитиће (О., 1866, 37), *раструбила* (О., 1867, 52), *живила* (О., 1867, 59), *видили* (О., 1868, 29), *лебдила* (О., 1870, 46), *поштедили* (О., 1885, 39), *живили* (О., 1885, 35); *летиле* (Ц., 1871, 23), *оживити* (Ц., 1871, 38), *живиће* (Ц., 1871, 58), *видили* (Ц., 1871, 79), *видити* (Ц., 1871, 106, 176), *желити* (Ц., 1871, 170), *заболити* (Ц., 1872, 2), *штедити* (Ц., 1872, 3), *увидили* (Ц., 1872, 9), *вриједило* (Ц., 1872, 28), *увидити* (Ц., 1872, 29), *желили* (Ц., 1872, 29), *претрпити* (Ц., 1872, 32), *увидити* (Ц., 1872, 53), *преболити* (Ц., 1872, 123); *трпит'* (Црн., 1871, 3), *вриједило* (Црн., 1871, 5), *волиле* (Црн., 1871, 7), *живила* (Црн., 1871, 32), *трпити* (Црн., 1871, 31), *доживила* (Црн., 1871, 35), *оживиће* (Црн., 1871, 33), *видити* (Црн., 1871, 28), *видила* (Црн., 1871, 50), *летило* (Црн., 1871, 60), *претрпити* (Црн., 1871, 70).

Овакви облици глагола Белићеве VII врсте настали су „под утицајем системе, према облицима презентске основе“ (Стевановић, 1965, стр. 216), а потврђени су и код Вука (Барјактаровић, 1965, стр. 24). Јављају се спорадично и у језику Николе I Петровића, а забиљежени су и у „појединим црногорским говорима и старијој књижевности ствараној на њиховим теренима, као и у језику црногорске штампе 19. вијека“ (Ненезић, 2010, стр. 65, 66; Уп. још и Вушовић, 1927, стр. 11; Вушовић, 1930, стр. 12; Суботић 1986: 101).

Већ од 1884. односно 1885. године у цетињској штампи долази до постепеног напуштања аналошких икавизама који су се јављали у појединим глаголима VII Стевановићеве врсте а које је и Вук писао све до другог издања *Рјечника* (о чему смо раније говорили). У *Црногорки* 1884–1885, њеној „наследници“ *Зети* и Томановићевој *Грлици* глаголе типа *волити*, *живити*⁸⁵ забиљежили смо у свега неколико усамљених случајева:

излетила (Црн., 1885, 71)⁸⁶, *видијеше* (З., 1885, 10), *видијећеш* (З., 1885, 82), *видијети* (Г., 1889, 6), *видиће се* (Г., 1890, 62)⁸⁷.

---

85 Наиме, у издању из 1885. у тексту *Материјали за историју Ерцеговине* у цитату су наведена два икавизма [*терпити* (Црн., 1884, 197), *приволиле* (Црн., 1884, 198)] која не можемо сматрати особиним језика сарадника овог недјељника. У питању је, како и сам аутор наводи, „писамце“ из 1861. године, односно проглас Омер-паше за народ херцеговачки. У фусноти се истиче да је проглас „наштампан славенскијем словима. На њему је сопствени потпис Омер-пашин по српски“ (Црногорка, 1884, 197, 198).

86 Примјер је из прилога *Смрт књаза Данила*, аутора Сима Калуђеровића (Лукетић, 1978, стр. 47; Црногорка, 1871, 64).

87 Примјер је из Сундечићеве пјесме *Косовске даворије* (Грлица, 1890, 61–63).

1.9.5. Именица *Београд* доминантно је писана са рефлексом *и*, с тим што у *Орлићу*, *Црногорцу* и *Црногорки* 1884–1885. налазимо потврду и за *е*:

Београдом (О., 1870, 79), *Београду* (Ц., 1871, 24), *Београд* (Ц., 1871, 176), *Београдске* (Црн., 1885, 47), *Београду* (Црн., 1885, 140);

Биограда (О., 1866, 31), *Биоград* (О., 1870, 25), *Биограду* (О., 1885, 37); *Биограду* (Ц., 1871, 10, 30, 32, 40, 49, 118), *Биоградски* (Ц., 1871, 4), *Биограда* (Ц., 1871, 32), *Биограда* (Ц., 1872, 3), *Биоградом* (Ц., 1872, 54); *Биоград* (Црн., 1884, 36, 100, 171), *Биограду* (Црн., 1884, 8, 261, 280, 324, 371), *Биограда* (Црн., 1884, 224), *Биограду* (Црн., 1885, 8, 200); *Биограда* (З., 1885, 40, 59, 106), *Биограду* (З., 1885, 48, 66, 156); *Биограду* (Г., 1890, 50, 55), *Биограда* (Г., 1897, 43, 48).

Нисмо пронашли ниједан примјер овог типа у издању *Црногорке* из 1871. године.

Код Николе I ова именица искључиво је писана са рефлексом *и* на мјесту некадашњег *јата* (Ненезић, 2010, стр. 66), „што одговара староцрногорским говорима и језику старијих црногорских писаца“ (Ненезић, 2010, стр. 66) док је код Стефана Митрова Љубише писана двојако, са *е* и са *и* (Тепавчевић, 2010, стр. 104).

1.10. Рефлекси *јата* иза сонанта *р* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.10.1. Као што смо већ поменули, некадашње дуго *јат* је у ијекавском дало *ије* а кратко *јат* је прешло у *је*. Међутим, од овог правила има доста одступања условљених одређеним фонетским позицијама у којима се нашао вокал *јат* или је пак дошло до аналошких укрштања. Нека од тих одступања односе се и на позицију *јата* иза сугласника *р* (Детаљније о овоме Стојановић, 2005, стр. 87–89).

1.10.2. У овом дијелу нашег корпуса секвенца *рѣ* (кратко *јат*) иза вокала или на почетку ријечи углавном даје групу *рје*, изузев једног примјера са ијекавским рефлексом у *Црногорцу* и једног екавизма у *Црногорки* из 1871:

окорјели (О., 1866, 26), *изгорјела* (О., 1867, 41), *изгорјела* (О., 1868, 61), *застарјелим* (О., 1870, 49); *изгорјело* (Ц., 1871, 80), *рјечник* (Ц., 1871, 80), *рјешење* (Ц., 1872, 4, 68), *рјешавати* (Ц., 1872, 102); *краснорјечиви* (Црн., 1871, 87), *многорјечитости* (Црн., 1871, 15), *догорјеше* (Црн., 1871, 5 2), *рјечитост* (Црн., 1871, 88), *краснорјечије* (Црн., 1871, 81), *рјешавао* (Црн.,

1884, 14), *рјешава* (Црн., 1884, 64), *окорјеле* (Црн., 1884, 117), *рјечнику* (Црн., 1885, 4); *горјела* (З., 1885, 26), *окорјело* (З., 1885, 79), *окорјелих* (Црн., 1885, 83), *догорјело* (З., 1885, 103), *огорјелих* (З., 1885, 116);
разгоријети (Ц., 1871, 11);
искорењавао (Црн., 1871, 86).

Насупрот овоме, у Томановићевој *Грлици* биљежимо само примјере са вокалом *e* као рефлексом *јата* у овој позицији:

све ређа (Г., 1890, 66), *нагорети* (Г., 1890, 74), *ређе* (Г., 1891, 39).

У *Грлици* из 1890. године биљежимо примјер са секвенцом *рје*: *горје* (Г., 1890, 39). Прилог *горе* потврђен је у различитим облицима у језику старијих писаца са ијекавског подручја као и у неким говорима садашње Црне Горе (Уп. Јовановић, 2011, стр. 105). Код С. М. Љубише се јавља са рефлексима *e* и *је* (Тепавчевић, 2010, стр. 110), а варијанта са *је* потврђена је и у језику Његоша (Вушовић, 1930, стр.11) и владике Даниле (Младеновић, 1973, стр. 28).

Именица *стар(ј)ешина* и изведенице од ње различито су писане у часописима из нашег корпуса:

старешина (О., 1868, 51), *старешинству* (О., 1866, 35), *старешинама* (О., 1868, 51), *старешине* (О., 1870, 27), *старешина* (О., 1870, 28); *старешина* (Ц., 1871, 3), *старешине* (Ц., 1871, 15, 39); *старешина* (З., 1885, 82); *Старешине* (Г., 1897, 47);
старјешина (О., 1869, 55), *старјешину* (О., 1870, 75); *старјешине* (Ц., 1871, 111), *старјешини* (Ц., 1872, 4, 125); *старјешине* (Црн., 1884, 70); *старјешина* (З., 1885, 82), *старјешина* (Г., 1892, 31), *старјешина* (Г., 1893, 31), *старјешинама* (Г., 1897, 75).

И у говорима данашње Црне Горе као и код старијих писаца са овог простора писање наведене лексеме је неуједначено. Рефлекс *e* досљедно се користи у црмничком и бјелопавлићком говору (Милетић, 1940, стр. 247; Ћушић 1977: 27), а рефлекс *је* у говорима западне и сјеверне Црне Горе (Вушовић, 1927, стр. 9; Вуковић, 1938–1939, стр. 16). Новија истраживања сјеверних говора Црне Горе показују и да су ликови *старешина/старјешина* и синтагматски условљени – нпр. *Старјешина* дома, али разредни *старјешина* (Бојовић, 2002, стр. 216). Колебања између екавског и јекавског рефлекса присутна су у староцрногорским говорима, колашинском и ускочком говору (Пешикан, 1965, стр. 105; Пижурница, 1969, стр. 69; Станић, 1974, стр. 69). Сва три рефлекса (*e/je/ije*) јављају се код Петра I и С. М. Љубише (Остојић, 1976, стр. 88; Тепавчевић, 2010, стр. 110), Његош користи рефлексе *је* и *e* (Стевановић и сарадници, 1983а, 341), а Марко Миљанов рефлексе *ије* и *e* (Биговић-Глушица, 1997, 53), док је јекавски рефлекс

потврђен код владике Данила (Младеновић, 1973, стр. 28). У вези са рефлексима кратког *јата* иза сонанта *р* на почетку ријечи код црногорских писаца који су стварали скраја 19. вијека и почетком 20. А. Јањушевић (2008) појашњава да се они „који су стварали прије учвршћивања норме, ослањају [...] на своје матичне говоре, у којима је у овој позицији присутан е-рефлекс. Појава јекавског рефлекса регистрована је једино код неких старијих писаца из источнохерцеговачке говорне зоне“ (стр. 180). Такође, она констатује и да се у каснијем периоду, након учвршћивања јекавског стандарда, почетком и средином 20. вијека устаљује секвенца *је* у овој позицији код црногорских писаца и да је једино нестабилна ситуација рефлекса кратког *јата* у глаголу *горјети* (Јањушевић, 2008, стр. 180).

1.10.3. У српском језику кратко *јат* које се налази послје неког сугласника, а испред сугласника *р* даје вокал *е* (сугласник + *јат* + *р* = сугласник + *е* + *р*). Међутим, и у овом случају има изузетака условљених аналошким укрштањима (Стојановић, 2005, стр. 87, 88). У цетињском *Орлићу јат* је у овој позицији претежно прешло у *е*, мада није занемарљив ни број примјера са (и)јекавским рефлексом *јата*:

потребито (О., 1866, 25), *потребе* (О., 1866, 34), *употребљавани* (О., 1865, 59), *времену* (О., 1866, 4), *времена* (О., 1866, 25), *брежуљци* (О., 1868, 28), *употребљаваху* (О., 1868, 35), *истребљења* (О., 1868, 37), *употребљењу* (О., 1869, 61), *потребама* (О., 1869, 61), *потребних* (О., 1870, 60);
стр'јенио (О., 1867, 76), *кријепко* (О., 1870, 71), *вријемена* (О., 1865, 47);
грјешници (О., 1869, 56), *погрјешке* (О., 1870, 68).

У *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. године долази до колебања, па се напоредо јављају примјери са екавским и (и)јекавским рефлексом:

времену (Ц., 1871, 12), *брежуљци* (Ц., 1871, 12), *потребе* (Ц., 1871, 1), *погрешно* (Ц., 1871, 8), *неповредљивост* (Ц., 1871, 13), *грешан* (Ц., 1871, 17), *покрепљује* (Ц., 1871, 23), *погрешака* (Ц., 1871, 173), *греховном* (Ц., 1871, 174), *погрешке* (Ц., 1872, 2), *злоупотреба* (Ц., 1872, 3), *потребито* (Ц., 1872, 7), *посред* (Ц., 1872, 11), *употребити* (Ц., 1872, 28), *погрешној* (Ц., 1872, 55); *потребу* (Црн., 1871, 17), *употреблио* (Црн., 1871, 22), *злоупотребљавати* (Црн., 1871, 28), *брегова* (Црн., 1871, 10), *погрешака* (Црн., 1871, 84), *сретем се* (Црн., 1871, 44);
вријемена (Ц., 1871, 11), *врјеменима* (Ц., 1871, 11), *кријепки* (Ц., 1871, 10), *увриједама* (Ц., 1871, 14), *у сријед* (Ц., 1871, 15), *по сријед* (Ц., 1871, 103), *привриједа* (Ц., 1871, 42), *привријеђују* (Ц., 1871, 42), *привриједе* (Ц., 1871, 46), *привријеђивати* (Ц., 1871, 46), *крјепка* (Ц., 1871, 103), *погријешку* (Ц., 1872, 9), *погрјешку* (Ц., 1872, 11, 42), *погрјешка* (Ц., 1872, 101); *бр'јеме* (Црн., 1871, 1), *бријегови* (Црн., 1871, 2), *кријепост* (Црн., 1871, 15), *сријед* (Црн., 1871,

30), *поткријепљују* (Црн., 1871, 87), *грјешнику* (Црн., 1871, 86), *погрјешку* (Црн., 1871, 68), *погрјешном* (Црн., 1871, 68), *пр'јече* (Црн., 1871, 61).

У издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. године, у *Зети* и Томановићевој *Грлици јат* је у овој позицији у већини случајева дало *е*, мада има и примјера са (и)јекавским рефлексом *јата*:

грешнима (Црн., 1884, 6), *сретаћемо* (Црн., 1884, 42), *злоупотребама* (Црн., 1884, 89), *посред* (Црн., 1884, 4116), *сред* (Црн., 1884, 115), *брежуљку* (Црн., 1884, 116), *потребна* (Црн., 1884, 116), *погрешака* (Црн., 1884, 119), *употребљују* (Црн., 1884, 227), *бреговима* (Црн., 1884, 363), *грешни* (Црн., 1885, 2), *срели* (Црн., 1885, 4), *посред* (Црн., 1885, 20), *сретне* (Црн., 1885, 22), *стрепи* (Црн., 1885, 41), *напредак* (Црн., 1885, 67), *погрешака* (Црн., 1885, 100), *брегове* (Црн., 1885, 111), *грешника* (Црн., 1885, 115), *бремена* (Црн., 1885, 152); *стрепећи* (З., 1885, 6), *потреби* (З., 1885, 8), *грехота* (З., 1885, 71), *погрешке* (З., 1885, 52, 68, 85), *унапређење* (З., 1885, 140); *потребе* (Г., 1889, 6), *злоупотреби* (Г., 1890, 59), *погребено* (Г., 1890, 61), *потреби* (Г., 1890, 67), *временом* (Г., 1890, 70), *брегова* (Г., 1891, 49), *брегови* (Г., 1891, 62), *употребе* (Г., 1897, 79), *усред* (Г., 1889, 82), *стрелачког* (Г., 1897, 19);

дријемоване (Црн., 1884, 90); *препријека* (З., 1885, 60); *предусријетао* (Г., 1897, 73), *тријемом* (Г., 1889, 66);

погрјешака (Црн., 1884, 2, 43), *погрјешно* (Црн., 1884, 67), *грјешног* (Црн., 1884, 79), *крјепостан* (Црн., 1884, 349), *грјехота* (Црн., 1885, 51), *грјешнику* (Црн., 1885, 42); *погрјешку* (З., 1885, 37), *крјепосних* (З., 1885, 82); *трјемовима* (Г., 1889, 72).

Примјери са секвенцом *је* подударају се са стањем у неким говорима данашње Црне Горе, као што су бјелопавлићи и западноцрногорски (Стевановић, стр. 1933–1934: 23; Вушовић, 1927, стр. 9), док су у другим потврђени већином облици са *е* (Вујовић, 1969, стр. 115; Вуковић, 1940, стр. 16; Милетић, 1940, стр. 247; Пешикан, 1965, стр. 104; Стевановић, 1933–1934, стр. 23). У Његошевом језику, као и у језику Стефана Митрова Љубише и Николе I Петровића срећу се примјери са *е* и (*и*)*је* (Вушовић, 1930, стр. 11; Тепавчевић, 2010, стр. 108, 109; Ненезић, 2010, стр. 68, 69, 70). Код Вука је потврђено *рје* и у случају када сонанту *р* претходи неки сугласник: *грјешан*, *грјешник*, *грјехота* (Стевановић, 1991, стр. 93).

1.10.4. Предлози *пред* и *преко* у *Орлићу*, сва три издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици* пишу се са *е*. Изузетак чини једино примјер у издању *Орлића* из 1865. и *Црногорац* из 1871. године – *пријеко* (О., 1865, 47); *пријеко* (Ц., 1871, 2). Овај облик се јавља у тексту архимандрита Нићифора Дучића *Полазак турске војске из Билеће у Бањане, бој на Граховцу и славна побједа*. Наведени

предлози јављају се са екавским рефлексом и у језику Паштровића (Јовановић, 2005, стр. 510), као и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 105).

Примјери са *пред* и *преко*:

пред (О., 1865, 3, 34), *пред* (О., 1866, 62), *пред* (О., 1867, 33), *пред* (О., 1868, 63), *пред* (О., 1869, 51, 50), *пред* (О., 1870, 37, 79); *пред* (Ц., 1871, 1, 2, 3, 7, 8, 11, 31, 43, 66, 90), *пред* (Ц., 1872, 3, 28, 31); *пред* (Црн., 1871, 2, 6, 13, 29, 34); *преда* мнош (Црн., 1884, 1), *пред* (Црн., 1884, 3, 13, 67, 73, 77, 114, 115, 149, 230, 373), *испред* (Црн., 1884, 76, 120), *пред* (Црн., 1885, 18, 30, 71, 84, 100); *пред* (З., 1885, 10, 4, 14, 82, 103), *преда* ме (З., 1885, 140); *пред* (Г., 1889, 7, 57), *пред* (Г., 1890, 51, 52, 62, 65), *пред* салом (Г., 1891, 27, 59), *пред* (Г., 1892, 30), *пред* (Г., 1893, 42), *пред* (Г., 1897, 44, 48, 60, 68);

преко (О., 1865, 49), *преко* (О., 1866, 32), *преко* (О., 1867, 86), *преко* (О., 1868, 24); *преко* (Црн., 1871, 58); *преко* (Ц., 1871, 1, 2, 6, 10, 13, 24, 39, 49, 103, 109), *преко* (Ц., 1872, 2, 4, 8, 12, 28, 31, 42, 55, 124), *преко* (Црн., 1884, 67, 89, 114, 115, 223, 224, 227, 347, 361); *преко* (З., 1885, 3, 23), *преко* (Г., 1890, 57, 60, 64, 65), *преко* (Г., 1891, 39, 46), *преко* (Г., 1893, 41).

1.10.5. Прилог/предлог (*нај*)*прије* у *Орлићу* и *Црногорки* из 1871. године већином је писан са ијекавским рефлексом *јата*, мада имамо и неколико облика са екавским рефлексом. У издањима *Црногорке* 1884–1885, у *Зети* и у Томановићевој *Грлици*, поред доминантног облика (*нај*)*прије*, јављају се нешто рјеђе и варијанте типа *пријед*, (*нај*)*прије*. Различите варијанте овог прилога/предлога потврђене су у *Црногорцу* у којем поред најфреквентнијег облика *прије*, срећемо и форме *пре* и *пријед*.

прије (О., 1865, 29, 37, 38, 44), *прије* (О., 1867, 30), *најприје* (О., 1867, 42), *прије* (О., 1885, 43); *прије* (Ц., 1871, 2, 3, 12, 17, 22, 23, 39), *најприје* (Ц., 1871, 127, 157), *прије* (Ц., 1872, 1, 2, 3, 4, 5, 8, 11, 24, 31, 53, 102, 123), *најприје* (Ц., 1872, 30); *прије* (Црн., 1871, 14, 59, 60), *најприје* (Црн., 1871, 88), *прије* (Црн., 1884, 69, 115, 347, 370), *најприје* (Црн., 1884, 117), *најприје* (Црн., 1884, 138), *прије* (Црн., 1885, 15); *прије* (З., 1885, 1, 23, 39, 40, 48, 52); *прије* (Г., 1889, 61), *прије* (Г., 1890, 2, 32, 65, 71), *најприје* (Г., 1890, 60), *прије* (Г., 1891, 44, 54), *најприје* (Г., 1891, 64), *прије* (Г., 1892, 30), *прије* (Г., 1893, 41), *прије* (Г., 1897, 97);

најпре (О., 1866, 49, 51), *најпре* (О., 1870, 71); *пре* (Ц., 1871, 3, 22, 60, 107), *пре* (Ц., 1872, 12), *најпре* (Ц., 1871, 80); *најпре* (Црн., 1871, 57); *пре* (Г., 1890, 62);

пријед (Ц., 1872, 28); *пријед* (Црн., 1884, 65, 66, 197), *пријед* (З., 1885, 54, 80); *пријед* (Г., 1891, 42);

прије (Црн., 1884, 74, 370), *најприје* (Црн., 1884, 162, 215), *прије* (З., 1885, 124); *прије* (Г., 1890, 73, 76), *прије* (Г., 1891, 33).

Аутор облика са рефлексом *е* из *Орлића*, *Црногорке* (1871) и Томановићеве *Грлице* је Јован Сундечић. У *Орлићу* их налазимо у пјесмама *Петров-дан на Цетињу 1865. г.* и *На Ловћену*, као и у тексту *Знатнији догађаји у Црној-гори*

течајем 1869. Г; у Црногорки из 871. године примјер налазимо у тексту Галилео Галилеи, а у Грлици из 1890. облик *пре* писан је у Сундечићевој пјесми *Српске даворије*.

1.10.6. У префиксу *прѣ* екавска замјена *јата* преовладава над (и)јекавском и икавском у свим часописима, наравно, уз извјесне разлике. У *Орлићу* је код именица готово досљедна екавска замјена *јата* у овом префиксу: *преваром* (О., 1865, 40), *превјерника* (О., 1868, 31), *превјернике* (О., 1868, 26), *преходница* (О. 1885: 32), *престо* (О., 1866, 37), *престол* (О., 1867, 86), *престолницо* (О., 1870, 58), *престолницом* (О., 1885, 37). Изузетак је примјер са двосложним рефлексом *јата* у пјесми Јована Сундечића *Једно питање: пријестола* (О., 1869, 25). Иначе, и у језику Николе I Петровића ова именица се чешће среће са екавском замјеном *јата* (Ненезић, 2010, стр. 69). У вези са дублетним облицима именице *престо(л)* Ненезић истиче да је то „у складу са савременом црногорском говорном праксом“ (Ненезић, 2010, стр. 69). *Правопис* из 1960. нормира само ијекавски облик (1960: 621), док се у новијем издању *Правописа српскога језика* Матице српске (2013) у ијекавском нарјечју као исправни наводе оба облика – и са *-ије-* и са *-е-* (стр. 25). Код Ћупића у раду *О неким црквенословенским језичким цртама у „Горском вијенцу“ Петра II Петровића Његоша* налазимо сљедеће: „*Престол*. – Решетар је код Његоша третира као ријеч узету према руском *престол*. РЈА (XI, 34) биљежи лик *пријестол* и назначавача да се налази у бугарском, старословенском, руском. И Стевановић и Бошковић је биљеже као руску ријеч *престол*, у значењу *престо*“ (Ћупић, 1977, стр. 205). Занимљиво је да код Сундечића срећемо и један икавизам у тексту *Пријатељско Писмо о источном питању: неби нам ни прикора било* (О., 1867, 90). Исту лексему срећемо са икавским рефлексом и у пјесми *Моје мило и немило* чији је аутор Далматинац Никша Гради.

Слично као у *Орлићу*, и у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. такође доминирају екавски рефлекси у овом префиксу код именица:

престоницом (Ц., 1871, 1), *предлог* (Ц., 1871, 3, 18, 49), *преписком* (Ц., 1871, 3), *претплату* (Ц., 1871, 1), *препоруке* (Ц., 1871, 8), *предплатницима* (Ц., 1871, 9), *претрес* (Ц., 1871, 10), *предлозима* (Ц., 1871, 11), *прегнућем* (Ц., 1871, 15), *презирања* (Ц., 1871, 13), *препреке* (Ц., 1871, 47), *предузеће* (Ц., 1871, 24), *престолници* (Ц., 1871, 105), *преводу* (Ц., 1871, 112), *преговоре* (Ц., 1872, 2), *претрес* (Ц., 1872, 8), *препирке* (Ц., 1872, 11), *предузећу* (Ц., 1872, 12), *престолницом* (Ц., 1872, 41); *предграђа* (Црн., 1871,

4), *предсобје* (Црн., 1871, 56), *преводу* (Црн., 1871, 44), *предсобје* (Црн., 1871, 31), *престолницом* (Црн., 1871, 4).

Изузетак је именица *престо(лница)* која је писана са ијекавским рефлексом, и у једном случају у *Црногорки* из 1871. са овим рефлексом срећемо именицу *превод*:

пријестол (Ц., 1871, 10, 12), *пријестолу* (Ц., 1871, 13), *пријесто* (Ц., 1871, 14), *пријестолница* (Ц., 1872, 1), *пријесто* (Ц., 1872, 28); *пријесто* (Црн., 1871, 67), *пријесто* (Црн., 1871, 77), *пријесто'* (Црн., 1871, 64), *пријеводима* (Црн., 1871, 22). Такође, у *Црногорцу* имамо и усамљен примјер са *ие*: *приестолонасљедник* (Ц., 1872, 3).

У односу на *Орлић* и *Црногорку* из 1871. године, у издањима *Црногорке* 1884–1885. године израженије је колебање екавских и ијекавских облика у именицама које садрже префикс *прѣ-*. У *Зети* се у конкурентним облицима углавном пише именица *пр(иј)евод*. Важно је истаћи и да је већина лексема које се срећу у обје варијанте (екавској и ијекавској) у *Црногорки* 1884–1885. и *Зети* забиљежена у рубрикама *Књижевни преглед*, *Књижевне вијести*, *Биљешке...* у којима су уредништво и сарадници доносили различите приказе и биљешке (Мартиновић, 1981, стр. О *Црногорки*, у: *Црногорка, лист за књижевност и поуку 1884–1885, IX*). Будући да је уредништво *Зете* ову рубрику имало „у свега неколико бројева“ (Лукетић, 1978, стр. 24), не чуди што у овом часопису имамо мање примјера писаних у обје варијанте. У Томановићевој *Грлици* забиљежили смо свега три примјера овог типа⁸⁸.

престољу (Црн., 1884, 4), *претплату* (Црн., 1884, 120), *предјелу* (Црн., 1884, 215), *преступу* (Црн., 1884, 230), *превод* (Црн., 1884, 340), *предсобље* (Црн., 1884, 348), *превод* (Црн., 1885, 7, 34), *предлог* (Црн., 1885, 53); *прелазак* (З., 1885, 5), *преврат* (З., 1885, 7), *преображај* (З., 1885, 8), *претплате* (З., 1885, 8), *престољу* (З., 1885, 33), *превод* (З., 1885, 40, 48, 52), *преводом* (З., 1885, 48), *препрекама* (З., 1885, 49), *престол* (З., 1885, 1, 139), *препјев* (З., 1885, 59), *преводу* (З., 1885, 164);

пријевод (Црн., 1884, 8), *пријеводом* (Црн., 1884, 370), *пријелазом* (Црн., 1884, 223), *пријестола* (Црн., 1885, 8), *пријевару* (Црн., 1885, 50), *пријеворница* (Црн., 1885, 72), *пријевода* (Црн., 1885, 100); *пријевод* (З., 1885, 16), *пријеводу* (З., 1885, 17, 59), *пријеводи* (З., 1885, 115), *пријеписима* (З., 1885, 48);

Препоруци (Г., 1889, 43), *преступницима* (Г., 1889, 58), *престоница* (Г., 1889, 66), *преобуку* (Г., 1889, 83), *престољу* (Г., 1890, 50), *преговарање* (Г.,

---

⁸⁸ Примјери су из чланка *У чему живимо* Петра Миљанића, *Поп Митар Дабановић. Командир Крајински Илије Хајдуковића*, и из одјелка који је обрађивао уредник Томановић *Важнији догађаји у држави 1892. године (Државнаго)*.

1890, 55), *преглед* (Г., 1890, 61), *престолницу* (Г., 1891, 28), *преглед* (Г., 1891, 30), *престолу* (Г., 1891, 56), *предусретању* (Г., 1892, 31), *преписци* (Г., 1893, 42), *Престолонаследник* (Г., 1897, 42), *престо* (Г., 1897, 43), *прегнућа* (Г., 1897, 44), *престоља* (Г., 1897, 52), *препородиоца* (Г., 1897, 67);
пријеклад (Г., 1891, 39), *пријекора* (Г., 1891, 61), *пријечцима* (Г., 1893, 37).

Код придјева у нашој ексцерпираној грађи већином имамо вокал *e* наспрам старог *јата*, изузев два примјера у Томановићевој *Грлици*

пријегорну (Г., 1890, 54), *пријесној* (Г., 1890, 65)⁸⁹;

и неколика примјера у *Црногорцу*

пријестоној (Ц., 1871, 13), *пријестолној* (Ц., 1872, 56).

Овдје ћемо навести само неколико примјера са вокалом *e* као рефлексом *јата* у префиксу *пре-* код придјева:

предрага (О., 1865, 67), *предубока* (О., 1866, 42), *преварен* (О., 1869, 27), *пребјегшихвеликаша* (1869: 34), *презахвални* (О., 1885, 37), *преугодно* (О., 1885, 43), *прекрасни* (О., 1885, 52); *претјерани* (Ц., 1871, 10), *прекрасна* (Ц., 1871, 10, 12), *превелик* (Ц., 1871, 6), *претворено* (Ц., 1871, 31), *презрен* (Ц., 1871, 15), *прекористна* (Ц., 1871, 49), *претресиваној* (Ц., 1872, 3), *престолни* (Ц., 1872, 3), *препорођене* (Ц., 1872, 41), *прекрасно* (Ц., 1872, 54); *превелика* (Црн., 1871, 19), *престолне* (Црн., 1884, 115), *пређашњих* (Црн., 1885, 6), *преполовљена* (Црн., 1885, 53), *преширока* (Црн., 1885, 82); *презреног* (З., 1885, 17), *препажљиво* (З., 1885, 18), *прекратких* (З., 1885, 52), *препоручени* (З., 1885, 66), *преведен* (З., 1885, 115), *препредена* (З., 1885, 122); *препуни* (Г., 1889, 90), *прегалачку* (Г., 1890, 54), *прекинута* (Г., 1890, 66), *предрагог* (Г., 1892, 30).

Кад је у питању наведени префикс и у категорији глагола у часописима је доминантно писано *e* уз спорадично јављање вокала *и* у *Орлићу*:

предали (О., 1865, 46), *прећерати* (О., 1865, 65), *премамили* (О. 1866: 25), *препорађа* (О., 1866, 44), *прескакати* (О., 1868, 60), *прелазећи* (О., 1870, 71), *превалила* (О., 1885, 49), *преполобљивати* (О., 1885, 52); *престао* (Ц., 1871, 1), *препоручио* (Ц., 1871, 31), *претвори* (Ц., 1871, 40), *преводе* (Ц., 1871, 40), *презирем* (Ц., 1871, 59), *преварити* (Ц., 1871, 173), *прећи* (Ц., 1871, 186), *преотети* (Ц., 1872, 3), *преварио* (Ц., 1872, 32), *презире* (Ц., 1872, 54), *прекорим* (Ц., 1872, 55), *прешао* (Ц., 1872, 68); *пренерази* (Црн., 1871, 16), *препоручује* (Црн., 1871, 6), *прелази* (Црн., 1871, 14), *прелети* (Црн., 1871, 60), *предаде* (Црн., 1884, 6), *прекидоше* (Црн., 1884, 67), *препоручујемо* (Црн., 1884, 76), *премире* (Црн., 1884, 78), *преметати* (Црн., 1884, 230), *прекрстити* (Црн., 1884, 239), *прекратио* (Црн., 1884, 241), *преврнула* (Црн., 1885, 41), *прекорачити* (Црн., 1884, 348), *препише* (Црн., 1884, 115), *прескочи* (Црн.,

---

⁸⁹ Први примјер је из текста који су поводом петстогодишњице Косовске битке кнезу Николи послали „Граф Н. Игнатјев Предсједник“ и „Секретар Василји Аристов“ у име „Словенског Друштва“ (Грлица 1889: 54, 55), а други је из текста доктора Петра Миљанића *Како да се бранимо од једне наше народне болести – грознице?* (Грлица 1890: 64–72).

1885, 72), *превео* (Црн., 1885, 115); *претметни* (З., 1885, 3), *прекрати* (З., 1885, 7), *пренесе* (З., 1885, 19), *прекориће* (З., 1885, 30), *препоручујемо* (З., 1885, 84), *претреса* (З., 1885, 86); *претвори* (Г., 1889, 90), *пресадио* (Г., 1890, 74), *пробачити* (Г., 1891, 29), *пресели* (Г., 1891, 56), *прешла* (Г., 1892, 29), *прекрстио* (Г., 1897, 42), *преварили* (Г., 1897, 43), *претвара* (Г., 1897, 44), *престати* (Г., 1897, 47);

припознаје (О., 1865, 37), *припознани* (О., 1870, 76), *припозна* (О., 1885, 36), *припознана* (О., 1885, 37).

Први примјер са рефлексом *и* је из пјесме Нићифора Дучића *Полазак турске војске из Билеће у Бањане, бој на Граховцу и славна побједа*, други је из текста Јована Сундечића *Знатнији догађаји у Црној-гори 1869. године*, а посљедња два примјера су из Сундечићевог текста *Шта су Славјани стекли у течају задњијех десет године*.

Рефлекс *ије* потврђен је једино у глаголу *прећи* (поред доминантног писања овог глагола са *е*), у којем је првобитно било дуго *јат* у префиксу:

пријеђоше (О., 1867, 94); *пријешао* (Ц., 1871, 128); *пријећи* (Црн., 1884, 231), *пријеђемо* (Црн., 1884, 370), *пријећи* (Црн., 1885, 50); *пријешла* (Г., 1890, 76).

У *Орлићу* је овај глагол са секвенцом *ије* забиљежен у народној пјесми „од једнога Црногорца“ *Бој на Граховцу, године 1858.* (Орлић 1867: 94), а примјери у *Црногорки* 1884–1885. су из приче *Миријам* коју је се руског превео Н. Ковачевић, из рубрике *Књижевне вијести* коју је потписивало уредништво и из прилога Сава Стојаковића *Побратимство у српскијем народнијем пјесмама* (Лукетић, 1978, стр. 55–100). У *Грлици* облике са *ије* биљежимо код Филипа Радичевића у рубрици *Црногорске пословице* (Грлица 1890: 76). Овај глагол са рефлексом *ије* употребљавао је и Вук (Vuković, 1974, стр. 77), а посвједочен је код старијих писаца из Црне Горе (Уп. Остојић, 1976, стр. 87; Вушовић, 1930, стр. 11, Ненезић, 2010, стр. 68), као и у старијим црногорским говорима (Уп. Милетић, 1940, стр. 245; Пешикан, 1965, стр. 106; Ћупић, 1977а, стр. 27).

На основу примјера, можемо уочити да је у овом дијелу нашег корпуса у префиксу *прѣ-* доминантан рефлекс *е* уз одређена одступања, својствена ијекавским говорима данашње Црне Горе, као и језику старијих писаца (уп. Пешикан, 1965, стр. 105; Вујовић, 1969, стр. 117, 118; Милетић, 1940, стр. 245–247; Стевановић, 1933–1934, стр. 22–23; Вушовић, 1927, стр. 8–9; Ћупић 1977: 27; Пижурница, 1981, стр. 69–70; Станић 1977: 69–70). Код Петра I јавља се двојака

вриједност *јата*, тј. напоредо се употребљавају варијанте са вокалом *е* и *ије* (Остојић, 1976, стр. 86), код Љубише је, слично као у нашем корпусу, доминантно *е* (Тепавчевић, 2010, стр. 108), док је код Николе I „у једним морфолошким врстама доследна, а у другим преовладава над јекавском замјеном“ (Ненезић, 2010, стр. 68). Код црногорских аутора скраја 19. вијека и почетка 20. у изведеницама са *прѣ-* напоредо се јављају рефлекси *ије* и *е*, „с тим што је примјетна тенденција истискивања ликова са *-ије-* (Јањушевић, 2008, стр. 180). Рефлекс *ије* код наведених аутора стабилизован је једино у оним „именицама које су изгубиле везу са мотивним глаголом“ (Јањушевић, 2008, стр. 180).

1.11. Рефлекси *јата* иза сонанта *л* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.11.1. Прилог/предлог *послије* у *Орлићу* има јекавску замјену *јата*, при чему долази до јотовања сонанта *л*. У сва три издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици*, за разлику од *Орлића*, долази до колебања између ијекавске (која је чешћа) и јекавске јотоване варијанте овог предлога/прилога. У *Грлици* из 1890. имамо и усамљен примјер типа *послијед* (Г., 1890, 57)⁹⁰. Екавска форма овог прилога/предлога потврђена је једино у *Црногорцу*, у којем су потврђени још и облици *посље* и *послије*, и усамљен облик *потље*.

посље (О., 1865, 8, 47), *најпошље* (О., 1865, 28), *најпошље* (О., 1866, 24, 25), *посље* (О., 1866, 29), *најпосље* (О., 1865, 33, 75), *посље* (О., 1885, 6), *најпосље* (О., 1885, 34, 35); *посље* (Ц., 1871, 12, 21, 23), *најпосље* (Ц., 1871, 46), *најпосље* (Ц., 1872, 79), *посље* (Ц., 1872, 87); *најпосље* (Црн., 1871, 15), *посље* (Црн., 1871, 33), *посље* (Црн., 1884, 65, 342, 365); *посље* (З., 1885, 21, 154), *најпосље* (З., 1885, 18), *најпошље* (З., 1885, 85); *најпосље* (Г., 1893, 49), *посље* (Г., 1897, 47), *најпосље* (Г., 1897, 52);

послије (Ц., 1871, 1, 29, 101, 102, 103, 176), *најпослије* (Ц., 1872, 6, 8), *послије* (Ц., 1872, 11, 54, 123); *послије* (Црн., 1871, 7, 14, 59, 64, 71), *послије* (Црн., 1884, 78, 223, 347), *најпослије* (Црн., 1884, 78, 117), *послије* (Црн., 1885, 24, 29, 52, 53, 138); *послије* (З., 1885, 7, 24, 49, 54, 60, 82), *најпослије* (З., 1885, 118); *послије* (Г., 1889, 3, 4, 47), *најпослије* (Г., 1889, 49), *послије* (Г., 1890, 2, 57, 60, 66), *послије* (Г., 1891, 35, 36, 39, 42, 44, 49, 59), *најпослије* (Г., 1893, 41), *послије* (Г., 1897, 69), *најпослије* (Г., 1897, 65);

---

⁹⁰ Примјер је из пјесме руског пјесника М. Мајкова *Седмнајести Октобра*, а пјесма је прештампана из *Нове Зете* за 1889. годину (Шуковић, 1980, стр. 90), а уредник Томановић у фусноти појашњава да је пјесма исправљена на појединим мјестима (Грлица, 1890, 57).

најпосле (Ц., 1872, 7), *после* (Ц., 1872, 102), *после* (Ц., 1871, 1, 3, 4, 40, 55, 59);
потље (Ц., 1871, 111).

1.11.2. Може се примијетити да ијекавска и екавска варијанта овог прилога/предлога нијесу потврђене у цетињском *Орлићу*, чиме се он дјелимично разликује од језика писаца 19. вијека са простора данашње Црне Горе. Наиме, „старији црногорски говори“ знају за оба лика – јекавски и ијекавски (Ненезић, 2010, стр. 71), док се код Петра I и Петра II у нешто мањем броју срећу примјери и са екавским рефлексом (Остојић, 1976, стр. 86; Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 98), „што, такође, има ослонца у народним говорима“ (Уп. Ненезић, 2010, стр. 72).

1.12. Е рефлекси *јата* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.12.1. Неодређене замјенице и прилози који почињу префиксалном моремомом *нѣ-* која је касније изједначена са морфемом неодређеног значења *не-* (Стојановић, 2007а, стр. 88) у *Орлићу* су писане двојачко – са рефлексом *е* (рјеђе) и у јотованој форми, са рефлексом *је* (нешто чешће). У *Црногорки* из 1884–1885. године, *Зети* и Томановићевој *Грлици* јављају се, као и у *Орлићу*, и једни и други облици, с тим што су варијанте типа *неко*, *неки* учесталије. Насупрот овоме у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. године чешће се јављају јотовани облици неодређених замјеница и прилога (у *Црногорки* чак скоро досљедно). То се најбоље закључује из примјера који слиједи:

некад (О., 1865, 36), *некијем* (О., 1865, 43), *некад* (О., 1866, 21), *неколико* (О., 1867, 34), *неки* (О., 1867, 55), *нешто* (О., 1867, 73), *неко* (О., 1868, 51), *неколико* (О., 1868, 54), *неколико* (О., 1869, 28), *некојих* (О., 1870, 32); *неколико* (Ц., 1871, 2, 24, 47, 112, 127), *некако* (Ц., 1871, 4), *неки* (Ц., 1871, 5), *неко* (Ц., 1871, 47), *неколике* (Ц., 1871, 39), *нешто* (Ц., 1871, 40, 103, 109), *нешто* (Ц., 1872, 6), *неколико* (Ц., 1872, 8), *некоју* (Ц., 1872, 30), *нека* (Ц., 1872, 103), *неки* (Ц., 1872, 177); *неколике* (Црн., 1871, 88); *нешто* (Црн., 1884, 3, 11, 13), *неколика* (Црн., 1884, 64), *неколиких* (Црн., 1884, 68), *неколико* (Црн., 1884, 73, 222, 347, 364), *неком* (Црн., 1884, 114), *некад* (Црн., 1884, 218), *неке* (Црн., 1884, 346), *нека* (Црн., 1885, 24), *неколико* (Црн., 1885, 4, 24, 26, 66), *нешто* (Црн., 1885, 30, 72); *некијех* (З., 1885, 3), *неког* (З., 1885, 16), *нечим* (З., 1885, 31), *нешто* (З., 1885, 39), *неких* (З., 1885, 60), *неки* (З., 1885, 84), *неколике* (З., 1885, 116); *неколико* (Г., 1889, 37, 70, 80), *неког* (Г.,

1890, 32), *неколико* (Г., 1890, 55, 58, 65, 66, 67), *нешто* (Г., 1890, 76), *неко* (Г., 1891, 30), *неколико* (Г., 1892, 46), *неколико* (Г., 1897, 48, 72);

поњешто (О., 1865, 8, 53, 76), *њешто* (О., 1865, 53), *њекоје* (О., 1865, 54), *поњешто* (О., 1866, 4), *у њечем* (О., 1866, 60), *њеко* (О., 1866, 62), *њеком* (О., 1867, 4), *њеки* (О., 1867, 4), *њеку* (О., 1867, 24), *њешто* (О., 1867, 26), *његда* (О., 1867, 60), *њеоји* (О., 1870, 57), *њеојијема* (О., 1870, 60), *њекад* (О., 1870, 79), *њекада* (О., 1885, 44); *њеолика* (Ц., 1871, 10, 11), *њеолико* (Ц., 1871, 12, 23, 99), *њека* (Ц., 1871, 4, 23), *њеком* (Ц., 1871, 5), *њеки* (Ц., 1871, 6, 39), *њешто* (Ц., 1871, 7), *њеке* (Ц., 1871, 103), *њекуд* (Ц., 1871, 19), *њеко* (Ц., 1871, 109), *њеким* (Ц., 1871, 112), *њеолико* (Ц., 1871, 120), *њешто* (Ц., 1872, 4, 24), *њеко* (Ц., 1872, 6), *њекијех* (Ц., 1872, 6, 9), *њеолико* (Ц., 1872, 8, 28, 29), *њеолицина* (Ц., 1872, 53), *њеолика* (Ц., 1872, 56), *њешто* (Ц., 1872, 87); *њешто* (Црн., 1871, 10), *њеолика* (Црн., 1871, 26), *њеолико* (Црн., 1871, 12, 18, 51), *њекада* (Црн., 1871, 12), *њеке* (Црн., 1871, 6, 22), *њеки* (Црн., 1871, 68), *њеку* (Црн., 1871, 75); *њешто* (Црн., 1884, 312, 313, 314), *њеким* (Црн., 1884, 364), *њешто* (Црн., 1885, 4), *њеолико* (Црн., 1885, 18, 138), *њеоликијем* (Црн., 1885, 99), *њекадашњега* (Црн., 1885, 99), *њеких* (Црн., 1885, 100); *њешто* (З., 1885, 21), *њеке* (З., 1885, 49), *њеким* (З., 1885, 60); *њеојих* (Г., 1890, 54), *њеки* (Г., 1891, 42).

О недоследности уредника и сарадника при избору екавске/јекавске варијанте неодређених замјеница најбоље свједочи једна реченица из *Зете*, из рубрике *Читаоцима*, коју потписује уредништво: *Због њекијех случајних препријека у штампарији није могло изаћи већ неколико бројева* (З., 1885, 60).

Вук је једно вријеме, отприлике од 1839. до 1845. године, јотоване облике претпостављао облицима без јотованог почетног сонанта, да би се потом определијелио за ове друге, који су касније и код Вука и у савременом књижевном језику остали једини у употреби (Стевановић, 1965, стр. 214). У другом издању *Рјечника* „он речи *њеки*, *њекад*... означава као дубровачке дијалектизме упућујући их на облике *неки*, *некад* итд. Као исправније. [...] Да се ови облици речи о којима говоримо никада нису срасли с Вуковим језичким осећањем доказ је то што их он у својим писмима са свега неколика изузетка углавном није употребљавао ни онда када им је давао преимућство“ (Стевановић, 1965, стр. 215). Јекавске и екавске облике пишу Петар I (Остојић, 1976, стр. 88), Петар II (Вушовић, 1927, стр. 12) и Љубиша (Тепавчевић, 2010, стр. 111). Само екавске облике користе владика Данило (Младеновић, 1973, стр. 69), М. Миљанов (Биговић-Глушица, 1997, 53–54) и Никола I (Ненезић 2005: 100). Према томе, можемо закључити да и у нашим часописима долази до колебања као и у језику већине старијих писаца са простора данашње Црне Горе.

1.12.2. *Орлић* и *Црногорка* из 1871. садрже и извјестан број екавизама, и то у појединачним лексемама које се чешће јављају у (и)јекавским формама. Поприличан број екавизама срећемо у недјељнику *Црногорац*, што је и очекивано с обзиром на то да су овом часопису неки текстови писани екавицом (али недоследно, о чему смо већ говорили).

Навешћемо не од забиљежених примјера са екавским рефлексом *јата*:

целива (О., 1865, 72), *теснога* (О., 1867, 43), *Лешански* (О., 1866, 29), *оклевамо* (О., 1869, 24), *целиваш* (О., 1870, 33), *порекла* (О., 1870, 48 – именица), *корен* (О., 1867, 25), *корен* (О, 1868: 40); *видети* (Ц., 1871, 2), *наследила* (Ц., 1871, 2), *последнице* (Ц., 1871, 2), *извесно* (Ц., 1871, 2), *успела* (Ц., 1871, 3), *разрешила* (Ц., 1871, 3), *верозаконска* (Ц., 1871, 3), *вредности* (Ц., 1871, 3), *ценећи* (Ц., 1871, 4), *искорени* (Ц., 1871, 4), *намерава* (Ц., 1871, 5), *згрешила* (Ц., 1871, 5), *претња* (Ц., 1871, 18), *употребити* (Ц., 1871, 30, 67), *убеђење* (Ц., 1871, 21), *хтели* (Ц., 1871, 24), *негује* (Ц., 1871, 37), *време* (Ц., 1871, 43), *поцепано* (Ц., 1871, 59), *нечовечно* (Ц., 1871, 105), *решено* (Ц., 1871, 105), *протерују* (Ц., 1872, 4), *лепо* (Ц., 1872, 4), *побесним* (Ц., 1872, 6), *донета* (Ц., 1872, 23), *гусенице* (Ц., 1872, 56); *лењо* (Црн., 1871, 17), *подсмешљивијем* (Црн., 1871, 17), *успети* (Црн., 1871, 18), *дечије* (Црн., 1871, 18), *зевати* (Црн., 1871, 28), *цветиће* (Црн., 1871, 30), *светлуца* (Црн., 1871, 74), *детињство* (Црн., 1871, 80), *донета* (Црн., 1871, 84), *вештицом* (Црн., 1871, 84), *порекло* (Црн., 1871, 85), *неповређене* (Црн., 1871, 68), *целивају* (Црн., 1871, 59).

1.12.3. Занемарљив број примјера са рефлексом *е* налазимо и у издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. године:

целива (Црн., 1884, 40), *умрећу* (Црн., 1885, 41), *пролећа* (Црн., 1885, 125).

Неки од наведених облика са *е* (међу њима и глагол *целивати*) потврђени су и код Вука у „*Преписци* – и то у писмима која су писана ијекавски“ (Пецо, 1965, стр. 193), иако ти облици „нису својствени ијекавским говорима херцеговачког типа“ (Пецо, 1965, стр. 193). Слични примјери потврђени су у језику старијих писаца са подручја данашње Црне Горе (Остојић, 1976, стр. 88; Вушовић, 1930, стр.12; Биговић-Глушица, 1997, 54; Тепавчевић, 2010, стр. 112; Ненезић, 2010, стр. 73), као и у неким ијекавским говорима (Уп. Вујовић, 1969, стр. 116; Вушовић, 1927, стр. 11; Милетић, 1940, стр. 251; Пешикан, 1965, стр. 105; Пижурица, 1981, стр. 70; Станић, 1974, стр. 76; Стевановић, 1933–1934, стр. 24; Ћупић 1997: 30).

1.12.4. У *Орлићу* су екавицом писане и двије пјесме Јована Драгашевића⁹¹ (Орлић, 1867, 2; Орлић, 1869, 44), док у његовој пјесми објављеној на 23. страни издања из 1869. године наилазимо на ијекавизам *св'јет* (О., 1869, 23). Иначе, испод текста његових пјесама објављених у *Орлићу* 1869. године прије потписа аутора пише *С прољећа...* (Орлић 1869: 23, 44). Да ли су ови ијекавски рефлекси последица интервенције уредника или је сам аутор био недосљедан (што је мање вјероватно, будући да је био екавац), можемо само претпостављати. Шуковић (1980) не уочава поменуте ијекавизме и тврди да су пјесме Јована Драгашевића штампане „екавски“ (стр. 76). Приметијели смо и да је Змајева пјесма писана поводом смрти Марије Петровић Његош а објављена у *Црногорки* из 1885. године (стр. 126) досљедно дата ијекавицом, а његова пјесма *Тужноме срцу оца и мајке* објављена у *Зети* (стр. 41) екавицом, што такође оставља отворено питање о томе у којој мјери је поштован аутентичан израз писца, а у којој мјери су уредници или редактори вршили интервенције.

1.13. Секундарно *јат* у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

1.13.1. Неколико примјера са секундарним рефлексом *јата* налазимо у *Црногорцу* и то код романизама који се завршавају секвенцом *-ур*:

бригадијер (Ц., 1871, 23), *мудијер* (Ц., 1871, 39), *талијера* (Ц., 1871, 42, 111).

Овакви облици су иначе одлика језика неких старијих писаца и говора данашње Црне Горе (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 114; Ненезић, 2010, стр. 74, 75).

1.13.2. Код глагола VI Стевановићеве врсте у нашем корпусу чешће се јављају облици са изворним *и* него они са секундарним *јатом*, при чему је у *Црногорцу* највише примјера са секундарним *јатом*:

---

⁹¹ Драгашевић је рођен 1836. године у Пожаревцу. У Београду је завршио гимназију и Артиљеријску школу III класе. Као пјесник, у младости је био нарочито популаран у омладинским круговима. Углавном је писао родољубиву поезију и бројне књиге из војне струке. Био је српски војни географ, историчар и књижевник, вршилац дужности начелника Главног ђенералштаба 1877. године, професор на Војној академији и Великој школи у Београду, као и почасни члан Српске краљевске академије (Ракитић, 2011. Преузето 3. 11. 2016. са [riznicasrpska.net](http://riznicasrpska.net/knjizevnost)>knjizevnost).

учини́ла (О., 1865, 28), *причинио* (О., 1867, 90), *учинио* (О., 1869, 53), *начинише* (О., 1869, 55), *учинити* (О., 1869, 57); *учини́ла* (Ц., 1871, 6), *учинити* (Ц., 1872, 23); *учини́ла* (Црн., 1871, 67, 84); *учинити* (Црн., 1884, 65, 66), *учинио* (Црн., 1884, 71, 223), *учини́ло* (Црн., 1884, 227), *чини́ли* (Црн., 1884, 362); *учинио* (З., 1885, 6);

чињела (О., 1867, 55), *чињаху* (О. 1968: 29); *чињети* (Ц., 1871, 18), *учињети* (Ц., 1871, 23), *учињели* (Ц., 1871, 23), *почињеше* (Ц., 1872, 67); *поњети* (Црн., 1871, 1), *чињело* (Црн., 1884, 78, 149); *чињела* (З., 1885, 157), *учињети* (Г., 1897, 44).

Са изворним *и* ови глаголи се срећу чешће и код С. М. Љубише и код Николе I (Тепавчевић, 2010, стр. 115; Ненезић, 2010, стр. 75), док се у језику Петра I и црмничким говорима преовладали облици са јекавским рефлексом секундарног *јата* (Остојић, 1976, стр. 89; Милетић, 1940, стр. 473), оба лика присутна су у средњекатунским говорима (Пешикан, 1965, стр. 291), а у ускочком говору јавља се само форма са секвенцом *је* (Станић, 1974, стр. 74). И у Вуковом језику налазимо паралелне облике (Maretić, 1963, стр. 61).

1.13.3. У годишњаку *Орлићу* и недјељнику *Црногорцу* топоним *Срем* биљежимо са рефлексом дугог *јата*:

Сријему (О., 1865, 58), *Сријема* (О., 1867, 26), *Сријема* (О., 1869, 32); *Сријема* (Ц., 1871, 32), *Сријем* (Ц., 1871, 80), *Сријема* (Ц., 1871, 83).

Овакви облици јављају се и код С. М. Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 116), као и у говору Колашина (Пижурица, 1981, стр. 71), а писао их је и Вук.

1.13.4. Збиљежили смо код М. Павлиновића у *Орлићу* и један некњижевни јекавски облик глагола *стиснути* који је вјероватно условљен аналошким укрштањима:

стјеснух срце (О., 1866, 31).

1.13.5. Нетипичне „(и)јекавизме“ налазимо и у *Црногорцу* и издању *Црногорке* из 1871. године, гдје се ријечца *међутим* јавља у облику *међутијем*:

међутијем (Ц., 1871, 18, 40), *међутијем* (Ц., 1872, 9, 125); *међутијем* (Црн., 1871, 10, 14, 34).

Овакво писање може бити посљедица различитих аналошких укрштања старих показних замјеница тврде и меке промјене.

1.13.6. Именица *болест* два пута је у *Зети* потврђена са ијекавским *ије* (поред устаљеног *е*), и то код Филипа Ковачевића (у преводу *Окованог Прометеја*) и код Јована Поповића Липовца (у одјелјку *У одбрану Бранка*

Радичевића): *болијести* (З., 1885, 90, 127). Колебање између облика се *е* и *ије* у овој лексеми нарочито је изражено у Томановићевој *Грлици*:

болести (Г., 1890, 54, 64), *болестима* (Г., 1890, 66), *болестима* (Г., 1891, 30), *болести* (Г., 1891, 42, 46), *болести* (Г., 1892, 42), *болести* (Г., 1893, 38);

болијести (Г., 1890, 57, 59), *болијест* (Г., 1891, 27), *болијести* (Г., 1891, 57), *болијест* (Г., 1897, 76).

1.13.7. Именицу *ведро* у цјелокупном корпусу забиљежили смо само два пута (у *Црногорки* из 1885. и у *Зети*) и то у сљедећим облицима: *вједро* (Црн., 1885, 30), *ведро* (З., 1885, 39). Први примјер је забиљежен код Јована Љепаве (у преводу Гогољеве приче *Нечисто мјесто*) а други код Новице Ковачевића (у преводу Гогољеве приче *Ковач Вакула*). Вук (1852) је ову именицу у Перасту забиљежио у облику *вједро*, а у Црној Гори *виједро* (стр. 61).

1.13.8. У часописима се јавља и аналошко *іе* умјесто очекиваног *и* код појединих итеративних глагола са суфиксом *-ива*:

залијевати (Ц., 1871, 21), *пролијевали* (Ц., 1871, 23); *излијева* (Црн., 1884, 32), *одолијева* (Црн., 1884, 7), *залијевали* (Црн., 1884, 238), *прелијева* (З., 1885, 23), *слијевале* (Г., 1889, 60), *разболијевања* (Г., 1890, 65).

1.14. На основу свега наведеног у вези са проблематиком *јата* можемо закључити да је у прва три издања Милаковићеве *Грлице* рефлекс дугог *јата* већином означаван секвенцом *іе*, уз извјесна одступања. У посљедња два издања обиљежаваће дугог *јата* је неуједначено – у издању из 1838. на мјесту некадашњег дугог *јат* пишу се секвенца *іе*, вокал *е*, или веома често *ѣ*. У издању из 1839. године као граfiјска рјешења срећемо *јат* и вокал *е*. Оваква неуједначеност највјероватније је условљена утицајем језика цркве (нарочито у посљедња два издања) и дијалектаске базе, а може бити условљена и утицајем различитих „стилова“. Гласовну вриједност континуаната кратког *јата* отежава то што у *Грлици* нису коришћење посебне графеме за означавање фонема *љ*, *њ*, па су тако на исти начин означаване секвенце *ле*, *не* и *ље*, *ње* (*лѣ*, *нѣ*). Слично је и у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 122), као и у *Паитровским исправама* у којима такође нису постојале посебне графеме за *љ* и *њ* (Стојановић, 2011а, стр. 112). У нашем корпусу отежавајућа околност је и то што се у посљедња два издања *јат* писало и на мјесту некадашњег дугог *јата*. У Милаковићевој *Грлици* као континуанти старог *јата* јављају се и вокали *е* и *и*, што је условљено одређеним

фонетским позицијама у којима је овај рефлекс уобичајен у већини (и)јекавских говора, као и одређеним аналошким укрштањима.

У остатку корпуса као основни рефлекс дугог *jata* јавља се двосложно *ије*, а као рефлекс кратког *jata je*, наравно уз извјесне „екавизме“ и „икавизме“ условљене како фонетским позицијама тако и одређеним аналошким укрштањима. Наравно, у складу са праксом тог времена срећемо и примјере са рефлексом *ије* у кратким слоговима, као и са рефлексом *је* у слоговима гдје је некада било дуго *jat*. Као што смо већ поменули, а што се може и уочити на основу примјера – најнеуједначеније је стање у часопису *Црногорац* 1871–1873. године, гдје су поред доминантних (и)јекавских рефлекса (као у остатку корпуса), многобројни и примјери екавизама, а није занемарљив ни број икавизама који су углавном посљедица аналошких укрштања. У остатку наше ексцерпираних грађе слични примјери нису заступљени у толикој мјери. Посебно мјесто у цјелокупном корпусу заузима и појава секундарног *jata*, што је иначе особина језика старијих писаца са подручја данашње Црне Горе. Видјели смо да текстови писани „екавицом“ у *Црногорцу* нису до краја „чисти“ већ се јавља и покоји ијекавизам, као што ни поједини прилози (углавном поезија) у *Орлићу* нису досљедно писани екавицом. Потом Змајева пјесма писана поводом смрти Марије Петровић Његош а објављена у *Црногорки* из 1885. године (стр. 126) досљедно је штампана ијекавицом док је његова пјесма *Тужноме срцу оца и мајке* објављена у *Зети* (стр. 41) екавицом. Да ли су за овакве „необичности“ заслужни аутори или уредници и коректори, нама не може бити до краја јасно, поготово ако узмемо у обзир и већ навођени одговор уредника *Црногорке* Јована Павловића сараднику Лазару Томановићу, гдје Павловић каже да су коректори „криви“ за измјене „правописа“ у Томановићевим текстовима.

2. Континуанти полугласника (вокали *a*, *e*, примјери писања *јерова*, алтернација *a* : $\emptyset$)

2.1. Континуанти полугласника у *Грлицу* (1835–1839)

2.1.1. Као и у случају претходног поглавља, прво ћемо представити ситуацију у *Грлицу* из Његошевог доба (1835–1839), будући да су у овом годишњаку танко и дебело *јер* писани, иако нису имали никакву фонолошку вриједност, већ су вршили искључиво ортографску функцију. Донекле се овом проблематиком бавио и Драго Ћупић (Ћупић, 1982), који је изучавао језик уредника (Милаковића) првог црногорског књижевног алманаха. Ћупић (1982) истиче да је код Милаковића рефлекс полугласника *a*, а за облик *ден(ь)*, који је писан у календарском дијелу, каже да није одлика Милаковићевог језика, „јер календар преузима из црквених података“ (стр. 271). Овдје је битно поменути и Милаковићев коментар у напомени уз ријеч *вас*: „У Црной гори у млогима рјечима писме А, нити се изговара чисто као А, нити као Е, него између обадвога, као нџмачко ä, на пр. вäs, мәч, опәнци и т. д. (Грлица, 1836, 68). Ово веома јасно образлаже Ћупић (1982): „Када је ово писао, М. је вјероватно имао у виду говоре Ријечке и Црмничке нахије (Паштровићи и Кртоли тада нијесу припадали Црној Гори), јер у Катунској нахији, а то значи и на Цетињу, полуглас је рефлектовао *a*. Свакако, Милаковић је на Цетињу могао чути ä од главара, или других људи, из Ријечке и Црмничке нахије“ (стр. 271).

Увидом у језик поменутог часописа дошли смо до закључка да се у већини случајева наспрам старог полугласника у јаком положају јавља вокал *a*, али да се у нешто мањем броју примјера јавља вокал *o*, а веома ријетко и *e*, при чему су овакви примјери (са *o* и *e*) вјероватно настали усљед рускословенског утицаја.

2.1.2. Прво ћемо дати кратак преглед примјера са различитим континуантима старог полугласника у јаком положају, а онда ћемо приступити детаљној анализи при чему ћемо имати у виду граматичке категорије, секундарни полугласник и поријекло одређених лексема, као и алтернацију *a* : $\emptyset$.

а) Вокал *a* наспрам старог полугласника у јаком положају:

дан (Г., 1835, 6), *вѣтар* (Г., 1835, 34), *сагради* (Г., 1835, 55), *данас* (Г., 1835, 57), *одлазак* (Г., 1835, 112), *юнак* (Г., 1836, 64), *ваздашњи* (Г., 1836, 65),

вас (Г., 1836, 68), данак (Г., 1836, 81), сакупио (Г., 1836, 85), вазда (Г., 1836, 104), вѣтар (Г., 1837, 24), отац (Г., 1837, 31), напредак (Г., 1837, 37), части (Г., 1837, 41), едан (Г., 1837, 46), оваца (Г., 1837, 52), данас (Г., 1837, 57, 72), отацъ (Г., 1837, 95), садъ (Г., 1837, 101), санъ (Г., 1837, 101), свриетакъ (Г., 1838, 29), еданъ (Г., 1838, 37), оганъ (Г., 1838, 45), часть (Г., 1839, 38, 40), изванъ (Г., 1839, 44), садржавало (Г., 1839, 48), трошакъ (Г., 1839, 68), сазидео (Г., 1839, 82), части (Г., 1839, 83), остатакъ (Г., 1839, 89), вазда (Г., 1839, 97), праотаца (Г., 1839, 97).

б) Вокал *o* наспрам старог полугласника у јаком положају биљежимо код Милаковића⁹², Петра I Петровића Његоша⁹³, код Симе Милутиновића Сарајлије⁹⁴, Петра II Петровића Његоша⁹⁵, код Георгија Николајевића⁹⁶, као и у рубрици *Календарско погађанъ (О МЪСЕЧНЫМА МЪНАМА)*:

Воскрсеніе (Г., 1835, 6), *воздух* (Г., 1835, 39), *воспитавати* (Г., 1835, 46), *согласіем* (Г., 1835, 4), *состояше* (Г., 1835, 51), *собра* (Г., 1835, 52), *сохраненіе* (Г., 1835, 55), *совѣте* (Г., 1835, 62), *совршено* (Г., 1835, 62), *собраніе* (Г., 1835, 66), *воскликнуше* (Г., 1835, 122), *согласни* (Г., 1836, 40), *совѣта* (Г., 1836, 73), *согласіем* (Г., 1837, 38), *согласи* (Г., 1837, 39), *совршени* (Г., 1837, 40), *присоединѣна* (Г., 1837, 42), *воздух* (Г., 1837, 73), *свокоякога* (Г., 1837, 77), *состои* (Г., 1837, 84), *совршеногъ* (Г., 1837, 109), *воздуху* (Г., 1837, 134), *монастыра* (Г., 1838, 48, 71), *созидали* (Г., 1838, 72), *соедине* (Г., 1838, 72), *воздухъ* (Г., 1838, 76), *согласіе* (Г., 1838, 93), *воздухъ* (Г., 1839, 26, 90), *сочинитель* (Г., 1839, 52), *сочиненія* (Г., 1839, 54), *Соборна* (Г., 1839, 73), *несогласни* (Г., 1839, 82), *воздуха* (Г., 1839, 97), *любовь* (Г., 1839, 107).

в) Вокал *e* као континуант полугласника у јаком положају забиљежили смо код Петра I Петровића Његоша⁹⁷, Георгија Николајевића⁹⁸ и Димитрија Милаковића⁹⁹:

благочестивога (Г., 1835, 71), *срдечно* (Г., 1836, 73), *честанъ* (Г., 1836, 115), *честни* (Г., 1836, 116), *почестима* (Г., 1839, 62), *честолюбіе* (Г., 1839, 64), *чести* (Г., 1839, 82), *безчестногъ* (Г., 1839, 89).

---

92 У текстовима *Кратки поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* у издању из 1835, у прилогу *Кратка исторія Црне Горе* који је излазио у наставцима 1836, 1837 и 1838, потом у његовим текстовима из 1838. *Кратко географическо-статистическо описаніе Боке Которске и Топографическо описаніе царства поезіе*; у издању из 1839. у поглављу *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНІЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖІЯ*.

93 У одјелјку *Кратка исторія Црне Горе*.

94 У пјесми *На пређашню пѣсню одзив 1830. љта*.

95 У приповиједи *ЖИТИЕ МРЂЕНА НЕСРЕТНИКОВИЋА* у пјесми *Ода Сунцу*.

96 У приповијеткама *Изисъ и Тира*, КАЛЛО.

97 У одјелјку *Кратка исторія Црне Горе*.

98 У приповијеткама *Милое Цветићъ* и *Калло*.

99 У поглављу *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНІЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖІЯ*.

Осим наведених примјера и лексема *отачаство* у овом цетињском алманаху доминантно се јавља у рускословенској форми са вокалом *е* као рефлексом старог полугласника:

отечеству (Г., 1835, 53), *отечество* (Г., 1839, 59, 61), *отечество* (Г., 1836, 40, 48, 71), *отечества* (Г., 1836, 66), *отечества* (Г., 1838, 67), *отечественой* (Г., 1839, 69).

Забилежили смо свега два примјера са *а*:

отачаства (Г., 1835, 59, 61, 67), *отачаство* (Г., 1835, 66);

и један контаминирани облик:

отачества (Г., 1835, 64, 71).

Текстови у којима билежимо примјере са вокалима *о* и *е* (као рефлексима старих полугласника) жанровски су различити, тј. јављају се у историјским прилозима, географско-статистичким описима Боке и Дубровника, у моралним приповијеткама, док су веома ријетки у умјетничкој поезији. Ни чињеница што су аутори поменутих прилога били из различитих крајева српског говорног подручја није битно утицала у погледу избора писања вокала *о* и *е* или *а* наспрам некадашњег полгласника. (Не)доследности при избору одређених рускословенских варијанти са *о* и *е* или српскословенског облика са *а* нису у овом случају условљене ни жанром нити ауторством, што није случај са поезијом, нарочито не народном епском, у којој су доминантни облици са вокалом *а* као рефлексом полугласника.

г) Скоро досљедно предлог и префикс *въ* прешао је у *у*, а руски односно рускословенски облик префикса *в* (<*въ*) забилежили смо у малом броју примјера:

вкусна (Г., 1838, 65), *вкусу* (Г., 1839, 71), *вторник* (Г., 1835, 6), *вкуса* (Г., 1838, 94), *вкусу* (Г., 1839, 71).

Мали број оваквих примјера забилежен је и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 334).

д) Утицај рускословенског, слично као код Петра I и Јована Суботића (Остојић 1976: 73; Милановић, 2014, стр. 335), видљив је и у старим префиксима *во-* и *воз-*:

вообште (Г., 1835, 39), *воображавајући* (Г., 1837, 75), *вообразити* (Г., 1838, 90), *воображеніє* (Г., 1839, 90); *Воскрсеніє* (Г., 1835, 6), *воздух* (Г., 1835, 39), *воспитавати* (Г., 1835, 46), *воздух* (Г., 1837, 73), *воздуху* (Г., 1837, 134), *воздухъ* (Г., 1839, 25, 79).

Међутим, у истим текстовима, срећемо и српскословенске варијанте са иницијалним *в*аз:

ваздашњи (Г., 1836, 65); *вазда* (Г., 1839, 97), *ваздашњму* (Г., 1837, 78).

Облици са *в*, *во* и *воз* присутни су код многих старијих писаца из Војводине (Милановић, 2014, стр. 335). „Рускословенске форме са *воз-* оставиле су трагове и у језику П. П. Његоша, а дјелимично и у неким народним говорима“ (Остојић, 1976, стр. 73). Вушовић (1930) напомиње да је Његош облике *воздух*, *воспитавати* преузео из црквеног (руског) језика, иако су се могли чути и у дијалектима, и напомиње да је Вук „у таквим случајевима увек замењивао поменуте гласове вокалом *а* и тиме је те речи прилагођавао духу фонетике српскога језика“ (Вушовић, 1930, стр. 9).

2.1.3. Општепознато је и да се појава непостојаног *а* доводи у везу са губљењем полугласника у слабом положају. Непостојано *а* могло је настати вокализацијом полугласника у јаком положају, вокализацијом секундарног полугласника или је пак могло настати аналошким путем (Стојановић, 2005, стр. 77).

2.1.4. Као и у књижевном језику, непостојани вокал *а* и у Милаковићевој *Грлици* појављује се у више категорија, и то у:

1) номинативу једнине мушког рода код придјева и именица

одлазак (Г., 1835, 112), *дан* (Г., 1835, 6), *вѣтар* (Г., 1835, 34), *дан* (Г., 1836, 6), *јунак* (Г., 1836, 64), *данак* (Г., 1836, 81), *вѣтар* (Г., 1837, 24), *отац* (Г., 1837, 31), *напредак* (Г., 1837, 37), *добар* (Г., 1837, 62), *недостатак* (Г., 1837, 76), *отацъ* (Г., 1837, 95), *санъ* (Г., 1837, 101), *братацъ* (Г., 1837, 112), *златан* (Г., 1837, 130), *почетакъ* (Г., 1838, 29), *свршетакъ* (Г., 1838, 29), *данъ* (Г., 1838, 43), *оганъ* (Г., 1838, 45), *шанацъ* (Г., 1838, 49), *влажанъ* (Г., 1838, 76), *добаръ* (Г., 1838, 120), *оганъ* (Г., 1839, 37), *восакъ* (Г., 1839, 38), *трошакъ* (Г., 1839, 68), *остатакъ* (Г., 1839, 89);

2) генитиву множине именица мушког и женског рода (изузев именица које се завршавају сугласничким групама *-ст*, *-зд*, *-шт*, *-жд*):

крушака [...] *ораха* (Г., 1835, 40), *Црногораца* (Г., 1835, 40), *без Примораца* (Г., 1835, 45), *код своје отаца* (Г., 1835, 46), *оваца* (Г., 1837, 52), *новаца* (Г., 1837, 72), *Примораца* (Г., 1838, 37), *Црногораца* (Г., 1839, 36), *смокава* (Г., 1838, 67), *праотаца* (Г., 1839, 97).

2.1.5. Непостојано *а* је могло да се јавља и код предлога (*сѣ*, *кѣ*, *предѣ*, *подѣ*, *надѣ*). У зависности од тога да ли је полугласник у предлозима био у слабом

или јаком полагају, он се могао изгубити или прећи у пун вокал. Такође, „облик са -а- могао је настати аналошки, односно могле су се почети употребљавати обје форме често без неког правила“ (Стојановић, 2005, стр. 78).

Предлог *сѣ* у већини случајева у овом дијелу нашег корпуса писан је са вокалом *а*, мада није занемарљив ни број примјера без вокала, а забиљежили смо и неколика примјера писана са апострофом због метрике (о чему смо већ говорили):

с Херцеговином (Г., 1835, 37), *с превеликіѣма* (Г., 1835, 39), *с муком* (Г., 1835, 43), *с граматама* (Г., 1835, 70), *с плећах* (Г., 1835, 86), *с крстом* (Г., 1836, 78), *с ліѣве* (Г., 1836, 78), *с Богом* (Г., 1836, 79), *с мојом* (Г., 1836, 80), *с Црногорцима* (Г., 1836, 52), *с Турцима* (Г., 1836, 82), *с нѣга* (Г., 1836, 91), *сѣ несрећнимъ* (Г., 1836, 117), *сѣ кола* (Г., 1836, 117), *сѣ томъ* (Г., 1836, 118), *с Ескадре* (Г., 1837, 42), *с войском* (Г., 1837, 43, 64), *с Бокезима* (Г., 1837, 44), *с Митрополитом* (Г., 1837, 44), *с рѣшительносћу* (Г., 1837, 47), *с корабљи* (Г., 1837, 47), *с откривеном* (Г., 1837, 48), *с коіом* (Г., 1837, 83), *сѣ мачемъ* (Г., 1837, 96), *сѣ другима* (Г., 1837, 108), *сѣ осталомъ* (Г., 1838, 45), *сѣ лахкомъ* (Г., 1838, 46), *сѣ мѣста* (Г., 1838, 48), *сѣ два* (Г., 1838, 50), *сѣ бродова* (Г., 1838, 43), *са свію* (Г., 1838, 46), *сѣ нѣ* (Г., 1838, 52), *сѣ Албанскима* (Г., 1838, 85), *сѣ музѣкомъ* (Г., 1838, 87), *сѣ острова* (Г., 1839, 43), *сѣ великомъ* (Г., 1839, 43), *сѣ Латинскима* (Г., 1839, 45), *сѣ коимъ* (Г., 1839, 59), *сѣ Урошемъ* (Г., 1839, 59), *сѣ титломъ* (Г., 1839, 67), *сѣ єдне* (Г., 1839, 70), *сѣ друге* (Г., 1839, 70), *сѣ чимъ* (Г., 1839, 97), *с людима* (Г., 1839, 97);

са свіѣм (Г., 1835, 38), *са свіѣм* (Г., 1835, 42), *са заклетвом* (Г., 1836, 69), *са свіѣм* (Г., 1836, 72), *са свачим* (Г., 1836, 112), *са свога* (Г., 1836, 117), *са своима* (Г., 1837, 43), *са свом* (Г., 1837, 44), *са Сенядином* (Г., 1837, 45), *са свию* (Г., 1837, 40), *са своіом* (Г., 1837, 96), *са златомъ* (Г., 1837, 102), *са себе* (Г., 1837, 107), *са своіомъ* (Г., 1839, 53), *са своимъ* (Г., 1839, 90), *са Цетиня* (Г., 1837, 64), *са мноу* (Г., 1837, 92), *са Турчина* (Г., 1837, 61), *са Бедема* (Г., 1837, 68), *са штетомъ* (Г., 1838, 40), *са западномъ* (Г., 1839, 47), *са шестъ* (Г., 1839, 57), *са свои неколико* (Г., 1839, 60), *са звездама* (Г., 1839, 108);

с' момцима (Г., 1836, 93), *с' Агом* (Г., 1836, 96), *с' нѣом* (Г., 1836, 102), *с' Султаном* (Г., 1837, 83), *с' сунцем* (Г., 1837, 84).

Облик *са* досљедно се пише када слѣдећа ријеч почиње сугласником *с*, а испред ријечи које почињу вокалом досљедно се употребљава облик *с(ѣ)*. Такође, биљежимо и занемарљив број примјера (углавном у издању из 1837) у којима се облик *са* пише испред лексема које почињу сугласницима *ц*, *м*, *т*, *б*, *ш*, *з* и *н*. Код Петра I овај предлог се такође јавља у обје варијанте – са непостојаним *а* (углавном ако слѣдећа ријеч почиње истим или сличним сугласником), и без њега (уколико слѣдећа ријеч почиње вокалом), што одговара и стању у Вуковом језику (Остојић, 1976, стр. 68). Слична ситуација је и у језику Јована Суботића гдје се овај предлог испред *с*, *з*, *ш* и *ж* јавља готово безизузетно са непостојаним *а*

(Милановић, 2014, стр. 117). „И Вук и Ђ. Даничић врло ретко су предлог /с/имали испред речи које почињу консонантима /с/, /з/, /ш/или /ж/, али такве примере Т. Маретић сматра грешкама“ (Маретић, 1963, 57, цитирано код Милановић, 2014, стр. 117].

Поред доминантних примјера у којима је писано *с(ь)* или *са*, забиљежили смо и примјере у којима је писано *со*:

со тієм (Г., 1836, 68), *со тимъ* (Г., 1836, 123), *со тієм* (Г., 1837, 45),
со тим (Г., 1837, 40), *со тимъ* (Г., 1837, 100).

Данило Вушовић наводи код Његоша примјере *со тијем*, *со тим*, али их тумачи аналошки: „вокал *о* добивен је из примера као *с оволико* и сл., пошто је схваћено као да припада предлогу“ (Вушовић, 1930, стр. 13). Ј. Стојановић (2011б) пак овакво објашњење узима с резервом и наглашава да се о томе још „може расправљати“ (стр. 267).

2.1.6. Предлог *къ* је писан само као *к(ь)*:

к осталой (Г., 1835, 39), *к себи* (Г., 1835, 128), *к томе* (Г., 1836, 73), *къ вама* (Г., 1836, 127), *к првима* (Г., 1837, 44), *к Мустай Паши* (Г., 1837, 88), *къ мени* (Г., 1837, 103), *къ себи* (Г., 1837, 113), *къ великомъ* (Г., 1838, 43), *къ вечеру* (Г., 1838, 4), *къ Митрополиту* (Г., 1838, 44), *къ югу* (Г., 1838, 61), *къ томе* (Г., 1838, 67), *къ пристаништу* (Г., 1838, 76), *къ мору* (Г., 1838, 83), *къ републики* (Г., 1839, 61), *къ иностраньима* (Г., 1839, 66), *къ мени* (Г., 1839, 105), *къ себи* (Г., 1839, 93).

И у *Паитровским исправама* предлог *к* је досљедно писан без вокала *а* (Стојановић, 2011б, стр. 273). Милановић тврди да „форму овог предлога са вокалом /а/ као напоредну од српских писаца из 18. века има само Рајић (Младеновић 1964: 51), а из 19. века само Ј. Игњатовић у позицији испред /к/ (Јерковић 1972: 52) и Б. Радичевић (Илић 1964: 61)“ (Милановић, 2014, стр. 118). Код писаца са простора данашње Црне Горе изузетак је и језик Петра I код којег су потврђена три примјера са непостојаним *а* у овом предлогу (Остојић, 1976, стр. 68), па се и језик Светог Петра Цетињског „разликује од језика већине наших старих писаца“ (Остојић, 1976, стр. 69).

2.1.7. Предлози *пред*, *под*, *над* у овом дијелу нашег корпуса писани су искључиво без крајњег *а*:

под именов (Г., 1835, 47), *под овієм* (Г., 1835, 53), *под управом* (Г., 1835, 30), *под управом* (Г., 1837, 41), *под командом* (Г., 1837, 47), *подъ ноге* (Г., 1837, 94), *подъ Цавтатомъ* (Г., 1838, 43), *подъ предводительствомъ* (Г.,

1838, 45), *подъ Млетачкомъ водомъ* (Г., 1838, 69), *подъ ногама* (Г., 1838, 114), *подъ покровительство* (Г., 1839, 59), *подъ власть* (Г., 1839, 46);
предъ моимъ (Г., 1836, 108), *предъ нѣмъ* (Г., 1836, 116), *пред самієм* (Г., 1837, 46), *пред Дубровником* (Г., 1837, 44), *пред нѣма* (Г., 1837, 52), *пред суднике* (Г., 1837, 78), *предъ себе* (Г., 1837, 102), *предъ нѣомъ* (Г., 1838, 57), *предъ Цара* (Г., 1838, 113);
надъ нѣмъ (Г., 1836, 122), *надъ еданъ* (Г., 1836, 124), *над рамена* (Г., 1836, 95), *над соединѣніма силама* (Г., 1837, 38), *над којом* (Г., 1837, 90), *надъ оризонтомъ* (Г., 1838, 75'), *надъ едномъ* (Г., 1839, 89).

Употреба ових предлога у форми са непостојаним *a* јавља је једино у споју са инструменталом једине личне замјенице првог лица, гдје је овај облик фонетски условљен (Vuković, 1974, стр. 46). У Милаковићевој *Грлици* не налазимо потврду за предлог *пред* уз инструментални облик личне замјенице првог лица, док је предлог *над* потврђен једном, и то у форми без финалног *a* (иако је у овој позицији полугласник у предлогу био у јаком положају): *над мною* (Г., 1837, 74). Употреба ових предлога у језику Петра I регулисана је на исти начин као у савременом књижевном језику (Остојић, 1976, стр. 69). Вушовић (1930) истиче да се у Његошевом језику покретно *a* најчешће јавља код предлога и прилога, при чему као доказ наводи и један примјер са предлогом *над* (стр. 14). Код Јована Суботића непостојано *a* у предлозима *пред* и *под* јавља се уз одговарајуће облике личних замјеница (Милановић, 2014, стр. 118).

2.1.8. Облици ријечи са префиксима *из-*, *раз-*, *уз-* скоро досљедно се јављају без непостојаног *a*:

раздѣлюе (Г., 1835, 38), *разставляюћи* (Г., 1835, 42), *распети* (Г., 1835, 94), *распео* (Г., 1835, 100), *раздере* (Г., 1835, 119), *распише* (Г., 1836, 78), *раићера* (Г., 1837, 91), *разѣћи* (Г., 1838, 87), *раздѣлила* (Г., 1838, 70), *разрушили* (Г., 1839, 56), *разсѣкли* (Г., 1839, 79), *разгранави* (Г., 1839, 69), *искати* (Г., 1835, 54), *изберете* (Г., 1835, 61), *изванъ* (Г., 1839, 44), *искупіо* (Г., 1835, 103), *искалити* (Г., 1836, 38), *ископамо* (Г., 1836, 64), *избира* (Г., 1836, 74), *ископили* (Г., 1836, 113), *узчинимо* (Г., 1835, 71), *ускочише* (Г., 1835, 114).

Биљежимо свега два примјера са непостојаним *a*, у којима је у првом примјеру *a* аналошког поријекла, а у другом случају се јавља као континуант полуласника у јаком положају:

разагони (Г., 1837, 60), *изагнати* (Г., 1838, 100).

Код Суботића се ови префикси рјеђе јављају са непостојаним *a* (Милановић, 2014, стр. 111), док се код Петра I јављају конкурентне варијанте

ових префикса, при чему се не може говорити „о досљедној фонетско-лексичкој условљености употребе једне, односно друге форме“ (Остојић, 1976, стр. 69).

2.1.9. Кад је у питању префикс *c(a)*, у Милаковићевој *Грлици* користе се углавном напореда форме са српскословенским непостојаним *a* и рускословенским *co*, а потврђено је и неколико примјера без непостојаног *a*, тј. са *c*:

саградіо (Г., 1835, 54), *сагласивши* (Г., 1835, 60), *садржанія* (Г., 1835, 55), *садржанія* (Г., 1835, 71), *сагради* (Г., 1835, 55), *сагласіо* (Г., 1835, 59), *сабрани* (Г., 1835, 60) *саградіо* (Г., 1835, 66), *савѣт* (Г., 1835, 163), *сагласієм* (Г., 1835, 66), *састанули* (Г., 1835, 111), *сагласи* (Г., 1835, 67), *саставити* (Г., 1835, 94), *саставити* (Г., 1835, 94), *сахранителя* (Г., 1836, 74), *сазидан* (Г., 1836, 5), *сакупіо* (Г., 1836, 85), *састати* (Г., 1836, 71), *сакупіо* (Г., 1836, 75), *сабира* (Г., 1836, 78), *саєдинити* (Г., 1837, 41), *сакрити* (Г., 1837, 120), *сакріє* (Г., 1837, 99), *сазове* (Г., 1838, 55), *састављна* (Г., 1838, 75), *сазидане* (Г., 1838, 78), *саставили* (Г., 1838, 92), *сачуванъ* (Г., 1838, 22), *савриени* (Г., 1838, 89);

состанете (Г., 1835, 110), *состои* (Г., 1837, 84), *состои* (Г., 1838, 94), *состояше* (Г., 1835, 51), *согласієм* (Г., 1835, 4), *согласни* (Г., 1836, 40), *согласієм* (Г., 1837, 38), *согласи* (Г., 1837, 39), *согласіє* (Г., 1838, 93), *несогласни* (Г., 1839, 80), *совриено* (Г., 1835, 62), *совриенства* (Г., 1838, 91), *совриени* (Г., 1837, 40), *совриеногъ* (Г., 1837, 109), *совѣте* (Г., 1835, 162), *совѣте* (Г., 1836, 112), *совѣте* (Г., 1835, 62), *совѣта* (Г., 1836, 73), *собра* (Г., 1835, 52), *собраніє* (Г., 1835, 66);

збора (Г., 1835, 85), *збор* (Г., 1835, 98), *здробе* (Г., 1835, 90), *скупи* (Г., 1835, 89), *скупили* (Г., 1835, 117), *свезанієх* (Г., 1836, 94), *скріо* (Г., 1837, 134).

Осим наведених примјера запазили смо да је у појединим лексемама (углавном рускословенским) и њиховим изведеницама досљедно писан рускословенски облик *co*:

союзи (Г., 1836, 121), *соєдине се* (Г., 1837, 48), *соєдинѣнима* (Г., 1837, 38), *соєдинѣніє* (Г., 1838, 70), *сочиніо* (Г., 1839, 80), *совѣсти* (Г., 1839, 103), *сохраненіє* (Г., 1835, 55), *присоєдинѣна* (Г., 1837, 42), *сочинитель* (Г., 1839, 50), *сочиненія* (Г., 1839, 52), *Соборна* (Г., 1839, 71).

Из приложеног се види да је у корпусу прилично неуједначен начин писања овог префикса. Примјећујемо да је доминантна народна форма *збор* добијена губљењем полугласника у слабом положају и једначењем сугласника по звучности, док српскословенску форму *сабор* нисмо забиљежили. Запажамо и да се уз глагол *крити* јављају конкурентне форме – *c* и *ca* (с обзиром на мали број примјера овог типа не можемо са сигурношћу тврдити који је облик чешћи), као и да лексемама које су по поријеклу рускословенске преовладавају облици са *co*.

У језику Петра I такође се срећу рускословенски облици овог префикса, слично као код Његоша и у језику Јована Суботића, за разлику од Вука код кога је

досљедно у овим случајевима *a* – у складу са фонетиком српском језика (Остојић, 1976, стр. 72; Вушовић, 1930, стр. 12, 13; Милановић, 2014, стр. 114–116). Остојић (1976) истиче да у вези са употребом префикса *со* треба разликовати ријечи „из домаћег лексичког фонда“ од оних које су дио „руског (рускословенског) лексичког фонда“ (стр. 72). Код Петра I варијанта *со* је чешћа у рускословенским ријечима, а у народним се користе напоредо обје варијанте (Остојић, 1976, стр. 72), што донекле одговара стању у *Грлици*. Код Суботића је видљива тенденција потискивања рускословенских облика са *со*, тј. константно посрбљавање (Милановић, 2014, стр. 115).

2.2. Континуанти полугласника у *Орлићу*, *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885), *Зети*, *Грлици* (1889–1893, 1897)

2.2.1. У преосталим часописима који чине наш корпус као континуант старог полугласника у јаким положајима јавља се вокал *a*, тако да ће у наставку овог поглавља акценат бити на алтернацији непостојаног вокала *a* и $\emptyset$. Битнијих одступања од стања у данашњем књижевном језику нема ни код неких старијих писаца са простора данашње Црне Горе, као што су Љубиша и Никола I (Тепавчевић, 2010, стр. 121; Ненезић, 2010, стр. 80), који су стварали у вријеме излажења наших годишњака и часописа.

Овом приликом навешћемо неколико примјера који потврђују да је вокал *a* континуант полугласника:

досад (О., 1865, 4), *капетан* (О., 1865, 25), *љубав* (О., 1865, 29), *страшан* (О., 1865, 33), *данас* (О., 1866, 54), *вазда* (О., 1867, 44), *тамницу* (О., 1865, 52), *дан* (О., 1868, 5), *частному* (О., 1868, 24), *Видов-дан* (О., 1869, 24), *вазда* (О., 1870, 46), *грдан* (О., 1885, 34), *састанак* (О., 1885, 34); *почетак* (Ц., 1871, 8), *сјајан* (Ц., 1871, 61), *опанак* (Ц., 1871, 83), *достојан* (Ц., 1871, 92), *један* (Ц., 1872, 37), *данас* (Ц., 1872, 41), *опстанак* (Ц., 1872, 178), *оштар* (З., 1885, 2), *момак* (З., 1885, 4), *један* (З., 1885, 19), *точак* (З., 1885, 29), *дан* (З., 1885, 67), *поступак* (З., 1885, 82); *описан* (Г., 1889, 42), *доказ* (Г., 1890, 32), *срећан* (Г., 1890, 52), *дан* (Г., 1891, 4), *почетак* (Г., 1891, 4).

2.2.2. Кад је у питању предлог *s(a)*, уз ријечи које почињу вокалом, у *Орлићу* смо забиљежили свега четири примјера од којих два без непостојаног *a* и два са непостојаним *a*:

с отчинскога прага (О., 1865, 3), *с очију* (О., 1870, 38), *са осталијем* (О., 1867, 37), *са успјехом* (О., 1865, 55).

У *Црногорки* из 1871. године бројнији су (мада не много) примјери у којима је писано непостојано *а*, док се у издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. напоредо јављају оба облика овог предлога, као и у *Црногорцу* из 1871. и 1872. године. У *Зети* се у овом случају чешће користи облик *с*. У контакту са лексемама које почињу самогласником у Томановићевој *Грлици* јављају се конкурентни облици – са непостојаним *а* (којих је нешто мање) и они без њега.

а) Овдје ћемо предочити неке од примјера писане без непостојаног *а* и са њиму контакту са лексемама које почињу самогласником:

с Омаром (Црн., 1871, 42), *с озбиљнијем* (Црн., 1871, 43); *с издајством* (Црн., 1884, 18), *с историјом* (Црн., 1884, 45), *с осталијем* (Црн., 1884, 55), *с алтара* (Црн., 1884, 213), *с овога* (Црн., 1885, 6), *с Ибраим-бегом* (Црн., 1885, 11), *с оном* (Црн., 1885, 68); *с оним* (Ц., 1871, 12), *с оном* (Ц., 1871, 61), *с онијем* (Ц., 1871, 97), *с осталим* (Ц., 1871, 106), *с оружјем* (Ц., 1871, 110), *с именом* (Ц., 1871, 110), *с угњетавањем* (Ц., 1871, 128), *с обореном* (Ц., 1872, 37); *с осталима* (З., 1885, 4), *с утробом* (З., 1885, 7), *с оном* (З., 1885, 11), *с обје* (З., 1885, 31), *с оном* (З., 1885, 38), *с ума* (З., 1885, 81), *с угљем* (З., 1885, 39); *с Аустријом* (Г., 1889, 3), *с обје* (Г., 1889, 42), *с оружијем* (Г., 1891, 27), *с ума* (Г., 1893, 35);

са Италијом (Црн., 1871, 6), *са онијем* (Црн., 1871, 7, 16), *са уздигнутом* (Црн., 1871, 24), *са опитим* (Црн., 1871, 59), *са оцем* (Црн., 1871, 50), *са овдашњом* (Црн., 1871, 63); *са особитом* (Црн., 1884, 16), *са обичајим* (Црн., 1884, 119), *са особитим* (Црн., 1884, 254), *са окованим* (Црн., 1885, 58), *са унутрашњим* (Црн., 1885, 29), *са истинитијем* (Црн., 1885, 66); *са осталима* (Ц., 1871, 15), *са овијех* (Ц., 1871, 36), *са ојађеним* (Ц., 1871, 105), *са уговором* (Ц., 1871, 119), *саосвајачком* (Ц., 1871, 185), *са онијем* (Ц., 1872, 33), *са усана* (Ц., 1872, 33), *са угарског* (Ц., 1872, 185); *са особитом* (З., 1885, 13), *са умним* (З., 1885, 20); *са оном* (Г., 1890, 52), *са обије* (Г., 1891, 32).

С обзиром на све наведено, можемо рећи да се у нашем корпусу предлог *с/са* испред вокала јавља у конкурентним ликовима – као *с(ъ)* и као *са*, уз мања одступања. Наравно, из овог општег закључка треба издвојити алманах *Грлицу* (1834–1839) у којој се испред ријечи које почињу вокалом досљедно употребљава облик *с(ъ)*.

б) У цјелокупном корпусу предлог *са* досљедно се пише са непостојаним *а* када слједећа ријеч почиње сугласником *с*, па ћемо навести само неколико репрезентативних примјера:

са својим (О., 1865, 58), *са силам* (О., 1866, 56), *са својијем* (О., 1867, 34), *са својим* (О., 1868, 57), *са собом* (О., 1869, 29), *са Србијом* (О., 1870, 25), *са сусједима* (О., 1885, 35); *са сузама* (Црн., 1871, 6), *са сунцем* (Црн., 1871,

13), *са слатко-дрскијем* (Црн., 1871, 17); *са савјешћу* (Црн., 1884, 17), *са свију страна* (Црн., 1884, 46), *са Србима* (Црн., 1884, 73), *са стрицем* (Црн., 1884, 294), *са свијех* (Црн., 1885, 8), *са својом* (Црн., 1885, 12), *са стране* (Црн., 1885, 19); *са сваком* (Ц., 1871, 105), *са Спужанима* (Ц., 1871, 119), *са сабором* (Ц., 1872, 79), *са свима* (З., 1885, 6), *са свијех* (З., 1885, 29), *са српскијем* (З., 1885, 84); *са свима* (Г., 1889, 53), *са свештенством* (Г., 1890, 52), *са свију страна* (Г., 1890, 74), *са свијетлом* (Г., 1891, 28), *са својијем* (Г., 1897, 43).

в) Међу малобројним примјерима у којима се предлог *с/са* јавља уз лексеме које почињу консонантима *ж, з* и *ц* чешћи су облици са непостојаним *а* (једино се уз ријечи које почињу африкатом *ц* јавља неколико случајева у којима је писано *с*).

са црногорским (О., 1867, 32), *са житом* (О., 1867, 38), *са запада* (О., 1868, 33), *са житељством* (Црн., 1871, 4), *са Црногорцима* (Црн., 1871, 5), *са Црном Гором* (Црн., 1871, 6), *са цијелом* (Црн., 1871, 11), *са Цетиња* (Црн., 1871, 70), *са запада* (Црн., 1871, 41), *са забаченом* (Црн., 1871, 46); *са западне* (Црн., 1884, 17), *са златом* (Црн., 1885, 64), *са Црном Гором* (Црн., 1884, 56), *са живчаном* (Црн., 1884, 111); *са Цетиња* (Ц., 1871, 92), *са црквено-просветнога* (Ц., 1872, 2), *са животом* (Ц., 1871, 2), *са земљама* (Ц., 1871, 5), *са заклетвом* (Ц., 1871, 61), *са запаљенијем* (Г., 1890, 54), *са цијелијем* (Г., 1897, 68);

с Црногоркама (О., 1865, 75), *с црногорцима* (О., 1867, 41), *с Црногорцима* (Ц., 1871, 13), *с Царском Кућом* (Г., 1890, 57).

г) Предлог *с* се углавном пише и уз поједине замјенице, мада има и примјера у којима је писана форма *са*:

с тобом (О., 1867, 58), *с њима* (О., 1869, 35), *с вама* (О., 1870, 33), *с њим* (О., 1870, 45); *с тобом* (Црн., 1871, 1), *с којих* (Црн., 1871, 14), *с никим* (Црн., 1871, 7), *с њом* (Црн., 1871, 32), *с њеком* (Црн., 1871, 65), *с мојијем* (Црн., 1871, 39), *с вама* (Црн., 1871, 47); *с њим* (Црн., 1884, 8, 111), *с њоме* (Црн., 1885, 29, 47), *с тобом* (Црн., 1884, 18), *с вама* (Црн., 1884, 53), *с којијем* (Црн., 1884, 112); *с њом* (Ц., 1871, 4), *с њеки* (Ц., 1871, 105), *с каквијем* (Ц., 1871, 11), *с том* (Ц., 1871, 97), *с наиом* (Ц., 1872, 4), *с чиме* (Ц., 1871, 37); *с њим* (З., 1885, 20), *с њима* (З., 1885, 30), *с тијем* (З., 1885, 39), *с вама* (З., 1885, 77), *с нами* (З., 1885, 77); *с тобом* (Г., 1893, 35), *с Нашима* (Г., 1890, 53), *с њим* (Г., 1890, 55), *с тобом* (Г., 1890, 49), *с њима* (Г., 1891, 25), *с њом* (Г., 1897, 72), *с нама* (Г., 1897, 67);

са мно (О., 1867, 25), *са које* (Црн., 1871, 10), *са толикијем* (Црн., 1871, 38), *са мно* (Црн., 1871, 62); *са том* (Црн., 1884, 292), *са колико* (Црн., 1885, 67), *са неколико* (Црн., 1885, 26); *са тако* (З., 1885, 1); *са том* (Ц., 1871, 109), *са његовијем* (Ц., 1872, 186); *са мно* (З., 1885, 1, 80, 109), *са њена* (З., 1885, 22); *са његовим* (Г., 1889, 42), *са њенијем* (Г., 1891, 25).

д) У осталим случајевима (тј. у контакту са лексемама које почињу осталим сугласницима) подједнако се јављају примјери са непостојаним *а* у предлогу *с/са* као и они без њега, па ћемо навести само неке примјере:

с бојнога поља (О., 1865, 33), *с краја* (О., 1867, 25), *с десне стране* (О., 1867, 35), *с неба* (О., 1868, 21), *с једнога* (О., 1869, 29), *с Турцима* (О., 1869, 36), *с лица* (О., 1870, 48); *с милим Богом* (Црн., 1871, 1), *с Херцеговином* (Црн., 1871, 2), *с римском* (Црн., 1871, 4), *с крви* (Црн., 1871, 37), *с града* (Црн., 1871, 33); *с протом* (Ц., 1872, 77), *с Чесима* (Ц., 1871, 16), *с Турском* (Ц., 1871, 75), *с револуцијом* (Ц., 1871, 75), *с мужевима* (Ц., 1872, 2), *с прсију* (Црн., 1884, 119), *с коња* (Црн., 1884, 19), *с људима* (Црн., 1885, 28), *с храбром* (Црн., 1884, 39), *с братом* (З., 1885, 16), *с дружином* (З., 1885, 25), *с вељом* (З., 1885, 25), *с првим* (З., 1885, 29), *с двора* (З., 1885, 31), *с мачем* (З., 1885, 67); *с хвалом* (Г., 1889, 57), *с грозницом* (Г., 1889, 79), *с Косова поља* (Г., 1890, 54), *с крстом* (Г., 1890, 60), *с јесени* (Г., 1890, 56), *с Буковице* (Г., 1890, 57), *с блатом* (Г., 1893, 35), *с малим* (Г., 1891, 37), *с Ријеке* (Г., 1891, 27), *с предузимачким* (Г., 1891, 29);

са војводом (О., 1865, 30), *са кнегињом* (О., 1865, 50), *са једном* (О., 1867, 47), *са могућом* (О., 1867, 63), *са рамена* (О., 1868, 50), *са голим* (О., 1868, 52), *са харамбашом* (О., 1868, 58), *са доходцима* (О., 1869, 61), *са правице* (О., 1885, 46); *са великијем* (Црн., 1871, 42), *са богатијем* (Црн., 1871, 11), *са пјесмом* (Црн., 1871, 39), *са Ђорђем* (Црн., 1871, 42), *са њемачкијем* (Црн., 1871, 43); *са носила* (Црн., 1884, 54), *са хртовима* (Црн., 1885, 19), *са јемствима* (Црн., 1884, 220), *са бојних* (Црн., 1884, 221), *са тешкијем* (Црн., 1884, 275), *са појединим* (Црн., 1885, 8), *са чашом* (Црн., 1885, 28, 35), *са гране* (Црн., 1885, 69), *са Милицом* (Црн., 1885, 79); *са рођеном* (З., 1885, 1), *са питањем* (З., 1885, 2), *са глухијем* (З., 1885, 2), *са љубављу* (З., 1885, 9), *са другијем* (З., 1885, 10), *са вјештинама* (З., 1885, 13); *са Божићом* (Ц., 1871, 13), *са крилима* (Ц., 1871, 41), *са патријархом* (Ц., 1871, 110), *са толикијем* (Ц., 1871, 75), *са најдубљим* (Ц., 1871, 92), *са досадањијем* (Ц., 1871, 93), *са различнијех* (Ц., 1871, 97), *са Хрватском* (Ц., 1871, 127), *са Русијом* (Ц., 1872, 33), *са Мађарском* (Ц., 1872, 131); *са четири* (Г., 1889, 42), *са Височанственијем* (Г., 1891, 28), *са Надеждом* (Г., 1890, 47), *са Књагињицом* (Г., 1890, 47), *са молитвама* (Г., 1897, 46), *са члановим* (Г., 1897, 52).

Чак се уз исте ријечи јављају напореда оба облика, нпр. у *Орлићу* имамо примјере:

с највећим (О., 1865, 33), *с братом* (О., 1866, 43), *с новијем* (О., 1867, 40);

са највећим (О., 1865, 37), *са новијем* (О., 1867, 40), *са братом* (О., 1869, 30).

Код Љубише се предлог *с/са* јавља испред ријечи које почињу сугласником, с тим што је испред оних ријечи које почињу консонантом *с* или неком сличном фонемом обичнији облик са непостојаним *а*, а испред оних које почињу вокалом обичнији је облик *с* (Тепавчевић, 2010, стр. 123, 124). Код Николе I овај предлог је писан и са финалним *а* и без њега, а најчешће са апострофом (Ненезић, 2010, стр. 81). У *Паитровским исправама* овај предлог се чешће јавља без крајњег вокала (Стојановић, 2011б, стр. 272). Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе не постоје чврста правила при употреба

ових двију варијаната старог предлога (Ненезић, 2010, стр. 81), као што не постоје ни у нашем корпусу.

2.2.3. Предлог *к* је готово досљедно у цјелокупној ексцерпираној грађи писан без непостојаног *а*:

к граници (О., 1865, 38), *к западу* (О., 1865, 58), *к свакој страни* (О., 1866, 45), *к зв'јездам* (О., 1867, 57), *к великим* (О., 1867, 76), *к збору* (О., 1869, 51), *к брату* (О., 1870, 24), *к слоги* (О., 1885, 31), *к ономе* (О., 1885, 43); *к њему* (Црн., 1871, 7), *к нама* (Црн., 1871, 16), *к себи* (Црн., 1871, 36), *к руској царевини* (Црн., 1884, 16), *к огњу* (Црн., 1884, 56), *к рођеној сестри* (Црн., 1884, 274), *к познавању* (Црн., 1885, 15), *к небу* (Црн., 1885, 17), *к голубињаку* (Црн., 1885, 23), *к обали* (Црн., 1885, 32); *к несрећној отачбини* (Ц., 1871, 13), *к мети* (Ц., 1871, 14), *к овој цјели* (Ц., 1871, 60), *к једном циљу* (Ц., 1872, 2), *к заступнику* (Ц., 1872, 3), *к комотном животу* (Ц., 1872, 188); *к стану* (З., 1885, 9), *к ријечима* (З., 1885, 10), *к цркви* (З., 1885, 5, 13), *к своме војводи* (З., 1885, 13), *к њему* (З., 1885, 15), *к себи* (З., 1885, 15), *к опитем* (З., 1885, 22), *к цјелини* (З., 1885, 22); *к мору* (Г., 1889, 52), *к слободи* (Г., 1890, 49), *к ријеци* (Г., 1890, 65), *к мишљењу* (Г., 1890, 69), *к југу* (Г., 1891, 41), *к правитељству* (Г., 1893, 47).

Забилежили смо ријетке примјере са непостојаним *а*, и то у *Грлици* из 1890. године – *ка грозници* (Г., 1890, 66), *ка посађеним воћкама* (Г., 1890, 75). Такође, у *Зети*, у дијелу гдје су стихови, срећемо овај предлог писан са апострофом – *дозвала к' себе* (З., 1885, 152) – а разлог оваквог писања је метрика.

Варијанта овог предлога без непостојаног *а* чешћа је и у језику писаца који су савременици наших часописа и годишњака (Уп. Ненезић, 2010, стр. 85; Тепавчевић, 2010, стр. 124, 125), као и у *Паитровским исправама* (Стојановић, 2011б, стр. 273). „Већина старијих црногорских и српских писаца 18. и 19. вијека врло ријетко употребљава дужу форму овог предлога, или је и не употребљава“ (Ненезић, 2010, стр. 85).

2.2.4. Предлози *пред*, *под*, *над* јављају се скоро досљедно без непостојаног *а*:

пред кољена (О., 1865, 3), *пред прсима* (О., 1865, 34), *пред владику* (О., 1869, 50), *пред њом* (О., 1869, 50), *пред тобом* (О., 1870, 37); *пред сјајном идејом* (Ц., 1871, 2), *пред круном* (Ц., 1871, 8), *пред двором* (Ц., 1871, 10), *пред цијелом Европом* (Ц., 1871, 106), *пред воденицама* (Ц., 1871, 148), *пред очима* (Ц., 1872, 2), *пред конаком* (Ц., 1872, 190); *пред тобом* (Црн., 1871, 2), *пред Богом* (Црн., 1871, 13), *пред господом* (Црн., 1871, 29), *пред шатором* (Црн., 1871, 34); *пред Даницом* (Црн., 1884, 7), *пред Кораса* (Црн., 1884, 13), *пред својим* (Црн., 1884, 55), *пред очима* (Црн., 1884, 275), *пред собом* (Црн., 1885, 16), *пред гробом* (Црн., 1885, 30); *пред очима* (З., 1885, 10), *пред народом* (З., 1885, 4), *пред сами манастир* (З., 1885, 14), *пред часним крстом* (З., 1885, 14); *Пред Књажевским двором* (Г., 1890, 51), *пред „Зетски Дом“*

(Г., 1890, 52), *пред салом* (Г., 1891, 59), *пред ђивот* (Г., 1891, 27), *пред прсима* (Г., 1891, 27);

под управом (О., 1865, 31), *под планину* (О., 1866, 23), *под турски* (О., 1866, 25), *под своју руку* (О., 1867, 63), *под дужда* (О., 1868, 32), *под руком* (О., 1868, 33), *под заклетвом* (О., 1869, 64), *под јужним благим небом* (О., 1870, 55), *под зидове* (О., 1885, 33); *под невољама* (Ц., 1871, 1), *под дичнијем именом* (Ц., 1871, 2), *под проклетим душманином* (Ц., 1871, 15), *под Русију* (Ц., 1871, 50), *под оружјем* (Ц., 1871, 51), *под заставу* (Ц., 1871, 93), *под туђинскијем ногама* (Ц., 1872, 2), *под бјесним Турчином* (Ц., 1872, 79); *под ногама* (Црн., 1871, 2), *под Инглезима* (Црн., 1871, 3), *под којим* (Црн., 1871, 21), *под избор* (Црн., 1871, 30); *под влашћу* (Црн., 1884, 11), *под агарјански жарам* (Црн., 1884, 14), *под ногама* (Црн., 1884, 14), *под пазухом* (Црн., 1884, 117), *под земањским* (Црн., 1885, 13), *под облаке* (Црн., 1885, 17); *под дрветом* (З., 1885, 9), *под надзор* (З., 1885, 6), *под липу* (З., 1885, 102), *под њом* (Г., 1889, 42), *под Орлов-Крш* (Г., 1889, 47), *под мишкама* (Г., 1890, 66), *под владом Млечића* (Г., 1890, 69), *под управом* (Г., 1891, 36), *под земљом* (Г., 1891, 42), *под руку* (Г., 1897, 48), *под Баром* (Г., 1897, 42), *под надзором* (Г., 1897, 78);

над војском (О., 1865, 41), *над удесном погибом* (О., 1865, 58), *над другима* (О., 1865, 61), *над Скадарскијем језерем* (О., 1867, 34), *над својим* (О., 1867, 90), *над којима* (О., 1870, 77), *над њим* (О., 1885, 47); *над својијем народима* (Ц., 1871, 3), *над својијем развалинама* (Ц., 1871, 10), *витез над витезовима* (Ц., 1871, 41), *над нама* (Ц., 1871, 99), *над погаженијем противницима* (Ц., 1871, 149), *над жртвама* (Ц., 1872, 6), *над својом кратковидошћу* (Ц., 1872, 187), *над српскијем народом* (Ц., 1872, 187); *над њом* (Црн., 1871, 10), *над њима* (Црн., 1871, 49); *над свијема* (Црн., 1884, 16), *над нама* (Црн., 1884, 106), *над сарајевским* (Црн., 1885, 16), *над добротвором* (Црн., 1885, 37), *над водом* (Црн., 1885, 202); *над мртвијем* (З., 1885, 26), *над њиме* (З., 1885, 25); *над отворенијем гробом* (Г., 1892, 44), *над гробом* (Г., 1891, 36), *над избом* (Г., 1891, 40).

Забилежили смо само неколика примјера у којима се ови предлози јављају у форми са непостојаним *a* (у позицији гдје је некад био полугласник у јаком положају), и то у *Орлићу* из 1867. године [*народ пред-ањ трчи* (О., 1867, 38)] и у *Црногорки* из 1871. и 1884. године [*предамном* (Црн., 1871, 18), *преда мном* (Црн., 1884, 1, 279)].

Код Николе I ови предлози се срећу ријетко, а у варијанти са непостојаним *-a* јављају се једино уз инструментал личне замјенице првог лица једине (Ненезић, 2010, стр. 85), баш као и у нашем корпусу. Код Љубише се такође чешће јављају облици без финалног *-a* (Тепавчевић, 2010, стр. 126).

2.2.5. У облицима ријечи са префиксима *из-*, *раз-*, *уз-* такође доминирају примјери без непостојаног *a*:

искитила (О., 1865, 74), *изћерају* (О., 1866, 33), *изтргне* (О., 1866, 62), *изтрже* (О., 1867, 22); *Искочити* (Ц., 1871, 14), *изналазе* (Ц., 1871, 95), *изнутра* (Ц., 1871, 113); *изразити* (Црн., 1871, 22), *исправи* (Црн., 1871, 24), *изтупају* (Црн., 1871, 25); *исквари* (Црн., 1884, 5), *изнемогли* (Црн., 1884, 18),

исказати (Црн., 1884, 112), *испекоше* (Црн., 1884, 275), *излази* (Црн., 1885, 6); *испунићу* (З., 1885, 2), *искоче* (З., 1885, 13), *иструло* (З., 1885, 20), *избирају* (З., 1885, 82); *испунио* (Г., 1891, 28), *измијешати* (Г., 1891, 43), *испуни* (Г., 1897, 60), *искићеној* (Г., 1897, 64);

разћерају (О., 1865, 34), *разболи се* (О., 1866, 27), *разведри* (О., 1867, 21), *распоређеном* (О., 1867, 33), *разбери се* (О., 1867, 22), *разпуштен* (О., 1870, 32), *расписани* (О., 1870, 60); *разишенијех* (Ц., 1871, 11), *разда* (Ц., 1871, 11), *разполажу* (Ц., 1871, 42), *раздробљен* (Ц., 1871, 93), *разпрострањиваше* (Ц., 1872, 3), *разбија* (Ц., 1872, 6), *разгријало* (Ц., 1872, 41); *разређене* (Црн., 1871, 2), *разсматрањем* (Црн., 1871, 21), *разпасти* (Црн., 1871, 26); *развијао* (Црн., 1884, 18), *распустили* (Црн., 1884, 18), *растријезни* (Црн., 1884, 26), *распрострти* (Црн., 1885, 13); *разда* (З., 1885, 1), *распртите* (З., 1885, 3), *разблаженом* (З., 1885, 4), *распаљује* (З., 1885, 28), *распуштени* (З., 1885, 68); *расматрали* (Г., 1889, 54), *разорио* (Г., 1889, 33), *разруши* (Г., 1890, 32), *расчистити* (Г., 1890, 49), *разносе* (Г., 1890, 66), *раскопавање* (Г., 1891, 32);

узмогнем (О., 1865, 4), *ускипио* (О., 1865, 34), *узкренути* (О., 1865, 62), *узкликне* (О., 1866, 35), *узкликнуо* (О., 1885, 32); *устријелиле* (Ц., 1871, 43), *уздржи* (Ц., 1871, 84), *уступити* (Ц., 1871, 99), *узрујали* (Ц., 1872, 37); *узноси* (Црн., 1884, 12), *усталасан* (Црн., 1884, 21), *устреба* (Црн., 1884, 54), *успламтио* (Црн., 1885, 31); *успједе* (З., 1885, 6), *ускореним* (З., 1885, 20); *уздрман* (Г., 1890, 57), *уздигле* (Г., 1890, 54), *узвисиле* (Г., 1890, 54), *уздржи* (Г., 1891, 25), *уздржавање* (Г., 1891, 32).

Ријетке примјере са непостојаним *a* у облицима ријечи са префиксима *из-* и *раз-* налазимо у *Црногорцу* (1871, 1872), *Црногорки* (1884), *Зети* и *Томановићевој Грлици* (1891), и то у оним позицијама гдје је некада био полугласник у јаком положају:

разастрто (Ц., 1871, 92), *изабра* (Ц., 1872, 133); *разабрати* (Црн., 1884, 20); *разагна* (З., 1885, 71); *разабран* (Г., 1891, 50).

Код старијих писаца са простора Црне Горе је слична ситуација и видљива је превласт краћих облика, тј облика без непостојаног *a* у наведеним префиксима, што углавном није условљено историјско-фонетским разлозима (Остојић, 1976, стр. 70; Ненезић, 2010, стр. 86; Тепавчевић, 2010, стр. 127).

2.2.6. Кад је у питању префикс *s(a)*, јављају се напоредо облици са непостојаним *a*, као и они без њега:

сачувати (О., 1865, 40), *сачува* (О., 1865, 48), *саграђеној* (О., 1866, 41), *сиздати* (Ц., 1871, 10), *сачувао* (Ц., 1871, 11), *сакупљенијех* (Ц., 1871, 12), *сакупљају* (Ц., 1871, 42), *саградише* (Ц., 1871, 185), *сакупљене* (Ц., 1872, 2), *састанка* (Ц., 1872, 179); *сабере* (Црн., 1871, 14), *сачували* (Црн., 1871, 25); *састављен* (Црн., 1884, 2, 11), *сачува* (Црн., 1884, 6), *сабрано* (Црн., 1884, 253), *састављаше* (Црн., 1885, 35); *састајао* (З., 1885, 1), *сачува* (З., 1885, 1), *сачињена* (З., 1885, 15), *саразмјерно* (Г., 1891, 45);

спомен (О., 1865, 51), *спусти* (О., 1865, 68), *смртних* (О., 1866, 66), *спазити* (О., 1867, 27), *сједињеним* (О., 1867, 91), *згрнуло* (О., 1868, 24),

свршити (О., 1870, 4), *спада* (О., 1870, 43), *сдруженим'* (О., 1870, 40); *свршени избори* (Ц., 1871: 96), *скупљањем* (Ц., 1871, 97), *здружила* (Ц., 1871, 109), *споменуто* (Ц., 1872, 133); *створити* (Црн., 1871, 10), *спознати* (Црн., 1871, 23), *скупи* (Црн., 1871, 88); *скупише* (Црн., 1884, 55), *скупи* (Црн., 1884, 288), *скупи* (Црн., 1885, 36); *свршило* (З., 1885, 2), *скамењен* (З., 1885, 9), *спријатељити* (З., 1885, 4), *свршити* (З., 1885, 12), *смиловати* (З., 1885, 80), *свргнем* (З., 1885, 81), *смртни* (З., 1885, 81); *свршио* (Г., 1889, 3), *спомиње* (Г., 1890, 69), *смртној постељи* (Г., 1891, 27), *скупило се* (Г., 1891, 27), *скрстивши* (Г., 1897, 51).

У језику Стефана Митрова Љубише „нема неких нарочитих правила за употребу самогласника *a* на крају префикса“ (Тепавчевић, 2010, стр. 127). Код Николе I се јављају углавном обје форме код већине префикса, „мада се ипак осјећа тенденција коришћења краћих форми“ (Ненезић, 2010, стр. 86).

2.2.7. У овом дијелу нашег корпуса непостојано *a* се јавља и у номинативу и акузативу једине именица страног поријекла са финалном сугласничком групом *-нт*, мада се срећу и примјери без *a*:

инструменат (Црн., 1871, 16), *тестаменат* (Црн., 1871, 39), *елеменат* (Црн., 1884, 1), *експерименат* (Црн., 1884, 18), *фрагменат* (З., 1885, 139), *дилетанат* (З., 1885, 122), *кореспонденат* (Црн., 1884, 68), *темпераменат* (Црн., 1885, 4);
инструмент (Црн., 1871, 51), *факт* (Ц., 1871, 95).

Код старијих аутора долази до колебања у овим случајевима, па неки чешће пишу *a* у наведеној позицији, а неки не. „Финалну консонантску групу *-нт* у страним ријечима Љубиша је писао са непостојаним *a*, или је остављао неизмијењену“ (Тепавчевић 2011: 122). Код Николе I ова секвенца остаје неизмијењена, тј. не умеће се непостојано *a* (Ненезић, 2010, стр. 82). Ријечи страног поријекла са финалним *-нт* код Петра I и у *Паитровским исправама* писане су са непостојаним *a* (Остојић, 1976, стр. 66; Стојановић, 2011б, стр. 272). Код Лазара Томановића јављају се облици са финалним *a* (Суботић 1986: 51). „Код војвођанских писаца група *-нт* остаје нерастављена“ (Тепавчевић, 2010, стр. 122).

3. Вокално *p*

3.1. У Милаковићевој *Грлици* вокално *p* је најчешће обиљежено као *p*, мада срећемо и примјере у којима је оно писано као *ep* или *po* (ово досљедно у именици

острво), у складу са руском и рускословенском, тј. славеносрпском ортографијом. Наравно, у одјелцима писаним руским, тј. рускословенским, *p* вокално је обиљежавано са *ep* и *pe*¹⁰⁰.

а) Примјери са *p*:

брдовита (Г., 1835, 38), *Кртола* (Г., 1835, 40), *Добриштик* (Г., 1835, 41), *рђави* (Г., 1835, 43), *Крст* (Г., 1835, 71), *Самодржац* (Г., 1835, 82), *мртве* (Г., 1835, 116), *цркве* (Г., 1836, 4), *срцем* (Г., 1836, 37), *Црногорцима* (Г., 1836, 38), *Трњине* (Г., 1836, 46), *дотрче* (Г., 1836, 47), *прсих* (Г., 1836, 95), *крваве* (Г., 1836, 97), *трговину* (Г., 1837, 39), *најстрменитой* (Г., 1837, 48), *кријева* (Г., 1837, 49), *врх* (Г., 1837, 58), *крвцу* (Г., 1837, 59), *тврдога* (Г., 1837, 66), *брзо* (Г., 1837, 68), *крстио* (Г., 1837, 74), *грлу* (Г., 1837, 80), *први* (Г., 1837, 81), *мрзости* (Г., 1837, 100), *врте* (Г., 1837, 100), *забрзао* (Г., 1837, 102), *трпеца* (Г., 1837, 107), *потрче* (Г., 1838, 48), *Хрвати* (Г., 1838, 56), *Кртола* (Г., 1838, 57), *грлу* (Г., 1838, 62), *црный* (Г., 1838, 112), *цркве* (Г., 1839, 2), *тврдой* (Г., 1839, 36), *дрва* (Г., 1839, 39), *трговали* (Г., 1839, 42), *прстѣ* (Г., 1839, 48), *цркве* (Г., 1839, 49), *Зрцало* (Г., 1839, 68), *Држави* (Г., 1839, 68), *прси* (Г., 1839, 78), *грдной* (Г., 1839, 110), *покрпе* (Г., 1839, 115).

б) Неколико примјера срећемо у језику Петра II Петровића Његоша (у моралној приповијести *ЖИТИЋ МРЂЕНА НЕСРЕТНИКОВИЋА*) и код Георгија Николајевића (у приповијести *КАЛЛО*):

приверженици (Г., 1837, 98), *жертву* (Г., 1837, 99, 112), *черта* (Г., 1839, 108), *терпѣнію* (Г., 1839, 112).

У издању из 1838. године примјере са рускословенским *ep* биљежимо у језику Димитрија Милаковића. У предговору уредник цетињског алманаха записује облике

Черной горы (Г., 1838, 1), *Черногорскихъ* (Г., 1838, 2);

док при описивању Боке которске наводи облик

жертвовати (Г., 1838, 67).

---

¹⁰⁰ *церковъ* (Г., 1835, 74, 77), *сердець* (Г., 1835, 75), *безсмертную* (Г., 1835, 75), *перво* (Г., 1835, 76), *крестъ* (Г., 1835, 76), *ПЕРВЫЙ* (Г., 1835, 77), *Черногорцамъ* (Г., 1835, 77), *сердечно* (Г., 1835, 77), *греческия* (Г., 1835, 77), *Грецького* (Г., 1835, 78), *Церкви* (Г., 1835, 81). Наведени примјери су из писма које *Петар I, руски цар, упућује митрополиту Данилу* (стр. 72–76) и из писма које руски цар упућује „*Благородному Господину князу Лукъ Петровићу*“ а од 77. до 81. Такође, у одјелку *РОДОСЛОВИЋЕ*, гдје је дат родослов руске царске породице, који је написан руским, тј. рускословенским, у свим издањима Милаковићеве *Грлице* срећемо облик *Самодржець* (Г., 1835, 27; Г., 1836, 27; Г., 1837, 29; Г., 1838, 32; Г., 1839, 29).

в) У лексемама са коријеном *срб-* вокално *р* је скоро досљедно писано као *р*. Забиљежили смо свега два примјера писана са *ер* и то у Милаковићевом предговору за издања из 1835. и 1838. године.

Србскога (Г., 1835, 1), *Срби* (Г., 1835, 4), *Србије* (Г., 1835, 43), *Србској* (Г., 1835, 46), *Србљи* (Г., 1835, 48), *Србе* (Г., 1835, 49), *Србскога* (Г., 1835, 53), *Србскіех* (Г., 1835, 51), *Србима* (Г., 1835, 83), *Србљъ* (Г., 1835, 114), *Славено-Србскоме* (Г., 1836, 8), *Србске* (Г., 1836, 89), *Срби* (Г., 1836, 106), *Срби* (Г., 1837, 4), *Србина* (Г., 1838, 2), *Србство* (Г., 1838, 2), *Срби* (Г., 1838, 71), *Србску* (Г., 1838, 77), *Србскога* (Г., 1838, 89), *Србска* (Г., 1839, 1), *Србій* (Г., 1839, 42), *Србаля* (Г., 1839, 42), *Срби* (Г., 1839, 46), *србске рѣчи* (Г., 1839, 47), *Србљи* (Г., 1839, 54), *Србске* (Г., 1839, 54);

Сербљима (Г., 1835, 2), *Сербовъ* (Г., 1838, 2).

г) Именица (*полу*)*острво*, као што смо већ истакли, досљедно се у *Грлици* јавља са руским и рускословенским рефлексом *ро*:

острове (Г., 1837, 43, 44), *острову* (Г., 1838, 41, 51), *полуострову* (Г., 1838, 83, 95), *полуостровъ* (Г., 1839, 37), *острова* (Г., 1839, 38), *полуострову* (Г., 1839, 41), *острова* (Г., 1839, 61, 82).

Примјере са оваквим рефлексом у поменутој лексеми срећемо и у *Црногорцу*:

полуострову (Ц., 1871, 140), *полуострову* (Ц., 1872, 5, 58);
поред уобичајених рефлекса

полуострва (Ц., 1872, 32), *полуострво* (Ц., 1872, 54).

д) У *Грлици* смо пронашли и један примјер у којем је вокално *р* обиљежено са танким *јер*:

Църноевѣкъ черта (Г., 1835, 2).

3.2. У случају обиљежавања ове гласовне вриједности, језик наше *Грлице* донекле одговара стању у језику Петра I и Петра II, али се разликује од Вуковог начина обиљежавања *р* вокалног. Петар I се углавном придржава црквенословенског правописа, тј. *р* вокално означава са *ер* (Остојић, 1976, стр. 43), а у понеким лексемама и Петар II пише *ер* (Младеновић, 1970, 54, 148). Суботић користи *ер* у славенизмима док у поглављима о графичкој и ортографичкој *р* вокално не обиљежава никаквим посебним знаком (Милановић, 2014, стр. 98, 99). Вук је уз слоговно *р* писао дебело *јер*. У *Српском рјечнику* он пише *рѣ* у ријечима у којима му се „чинило да недостатак *х* оставља извесне приметне празнине у језику; у случајевима нпр. као што је данашње *оврхао*, *врховни* и сл. (Симић, 1991, стр. 275). Симић (1991) указује и на Вукову недоумицу око писања и разликовања

сугласничког *p* од самогласничког: „јесу ли то два гласа или две варијанте истога гласа *p*“ (стр. 277). И у биографији Милоша Обреновића, као и до краја живота, Карацић је писао *дебело јер* иза *p* вокалног иако је једна од одредаба Бечког књижевног договора налагала да не треба писати никакав знак поред *p* (Симић, 1991, стр. 277).

3.3. У свим осталим годишњацима и часописима, који су уврштени у наш корпус, *p* вокално се углавном обиљежава као *p*, па ћемо навести само неколико примјера:

Трстом (О., 1865,58), *срце* (О., 1870, 51), *дрхтау* (О., 1870, 59), *најирњега* (О., 1885,42), *срце* (Ц., 1871, 2), *брдске* (Ц., 1871, 41), *крв* (Ц., 1871, 42), *жртве* (Ц., 1872, 2), *сврху* (Ц., 1872, 124), *смрт* (Црн 1871: 14), *застртога* (Црн 1871: 46), *цркве* (Црн 1871: 59), *цркви* (Црн 1884: 5), *крчи* (Црн 1884: 9), *грло* (Црн 1884: 336), *црковни* (Црн 1885: 11), *држи* (Црн 1885: 16), *крви* (Црн 1885: 38), *држати* (З., 1885, 60), *срце* (З., 1885, 76), *смрти* (З., 1885, 153), *стрпати* (З., 1885, 47), *грлу* (Г.1889: 75), *цркву* (Г., 1890, 35), *срце* (Г., 1890, 54), *брда* (Г.1892: 39), *мртво* (Г.1893: 31), *бесмртнога* (Г., 1897, 43).

Изузетке срећемо у лексеми *умро*, у којој је сонант *p* обиљежаван и на сљедећи начин:

Умрњо (О., 1866, 27), *Умр’о* (Црн., 1884, 172, 329), *умрњо* (Црн., 1885, 144), *умр’о* (Црн., 1885, 187), *умрњо* (З., 1885, 7, 19, 153), *умр’о* (З., 1885, 15, 16), *умр’о* (Г., 1889, 65).

Код Суботића је заступљен сличан начин обиљежавано, тј. са *рњ*. Милановић истиче да је у 19. вијеку фонема *p* чувала вокалност у радном глаголском придјеву мушког рода једине глагола *умријети*, *отријети*, *сатрти* (Милановић, 2014, стр. 100). Љубиша у *умро* има акценатску ознаку којом се истиче вокалност сонанта *p*, док у осталим случајевима *p* пише као и у савременом језику (Тепавчевић, 2010, стр. 70). Посебан знак за обиљежавање вокалног *p* нема ни Никола I изузев облика *жертва* и радног глаголског придјева *прождр’о* (Ненезић, 2010, стр. 37).

Изузетке налазимо и у појединим одјељцима гдје су цитирани старији писци са српског говорног подручја. Тако нпр. у часопису *Црногорка* у чланку *Црногорске старине* цитирано је писмо митрополита Петра I, гдје срећемо примјер *Черногорскій* (Црн 1884/60). У овом истом издању објављени су и стихови Лукијана Мушицког из 1821. године, тј. ода владици Петру гдје имамо примјере у којима је *p* вокално обиљежено са *ер*: *Черногорских* (Црн 1884/196),

Сербов (Црн 1884/196), *сербске* (Црн 1884/196), *Сербсти* (Црн 1884/196). У *Зети* је Марко Драговић у наставцима објавио и прилог под називом *Србска ЕПОПЕА*, а рукопис је нашао „међу преписком владике Петра II“ (З., 1885, 54). Драговић каже да не зна ко је аутор рукописа и да се незнанац потписао са „један Црногорски пјевац“ (З., 1885, 54). У том прилогу срећемо између осталих и примјер *Черногорию* (З., 1885, 74). Овакви примјери су сасвим очекивани јер су у складу са руском и рускословенском, тј. славеносрпском ортографијом, карактеристичном за то вријеме. Међутим, овакви облици, потврђени у појединим чланцима, не одговарају општој слици језика цетињске штампе из друге половине 19. вијека, тј. не уклапају се у контекст језика сарадника поменутих часописа.

4. Вокално л

4.1. *Л* вокално у нашем корпусу је прешло у *у*. Одступања су, очекивано, заступљена у Милаковићевој *Грлици*. У првом цетињском алманаху поред *у* јавља се и рускословенски рефлекс вокала *л* (у славенизмима *пук* и *пуковник* скоро досљедно), па тако имамо примјере:

а) *сунца* (Г., 1835, 30, 125), *сунца* (Г., 1838, 29), *сузе* (Г., 1838, 109), *сунца* (Г., 1839, 26), *сунца* (Г., 1837, 26), *вуци* (Г., 1837, 135), *вукъ* (Г., 1837, 108), *пука* (Г., 1837, 108), *мучительима* (Г., 1837, 95), *дужан* (Г., 1837, 85), *вуна* (Г., 1839, 43), *сузе* (Г., 1835, 89), *сунце* (Г., 1835, 121), *сунашце* (Г., 1835, 129), *сузе* (Г., 1836, 124);

б) *Полковник* (Г., 1836, 65, 66), *полка* (Г., 1837, 43, 51), *Подполковника* (Г., 1838, 50), *потполковника* (Црн., 1884, 103), *Сгерскогаполка* (Г., 1837, 45), *подъ полковника* (Г., 1838, 50), *два полка* (Г., 1838, 44), *Захолмскомъ* (Г., 1839, 66).

в) У једном примјеру код Милаковића имамо и рефлекс *ул*:

Хулмскима (Г., 1839, 95)¹⁰¹.

Примјере са рефлексом *ул* не наводе аутори који су се бавили језиком старијих писаца са подручја Црне Горе (Уп. Остојић 1976; Вушовић: 1930; Глушица 1997; Ненезић 2010; Тепавчевић 2010).

---

101 У прилогу *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНИЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖИЯ*.

У језику Петра I поред примјера са рускословенским *ол*, глагол *тумачити* се једном јавља и са вокалом *о* умјесто српског *у* (Остојић, 1976, стр. 76). Рускословенски рефлекси у славенизмима срећу се такође и код Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 101) и Е. Јанковића (Херити, 1983, стр. 98).

4.2. И у Томановићевој *Грлици* такође налазимо потврду за рефлекс *ол* при навођењу црквене Епархије зетско-рашке:

Захолмско-Расијска (Г., 1889, 36), *Захолмско-Расијска* (Г., 1890, 33), *Захолмска* (Г., 1897, 35).

У другим издањима:

Захумско-рашка (Г., 1891, 36), *Захумско-рашка* (Г., 1892, 25), *Захумско-рашка* (Г., 1893, 25).

5. Алтернација *л : о*

5.1. У нашем корпусу у многим граматичким категоријама налазимо потврду за алтернацију *л : о*¹⁰². У *Грлици* из доба Петра II Петровића Његоша вокал *о* (некадашње *-љь*) се скоро досљедно јавља у радном глаголском придјеву у мушком роду у једнини. Међутим, забиљежили смо и неколико примјера сажимања секвенце *-ао*, о чему ћемо говорити у сљедећем одјељку.

а) Примјери алтернације *л : о* на крају слога у радном глаголском придјеву:

постао (Г., 1835, 27), *погинуо* (Г., 1836, 11), *морао* (Г., 1837, 54), *сипао* (Г., 1838, 61), *подранјивао* (Г., 1839, 109), *суцествовао* (Г., 1839, 86), *исплакао* (Г., 1836, 121), *ископао* (Г., 1891, 31), *сазидао* (Г., 1839, 82), *сачувао* (Ц., 1871, 11), *забрзао* (Г., 1837, 102), *распео* (Г., 1835, 100), *метнуо* (Г., 1835, 49), *одузео* (Г., 1836, 78).

б) Код придјева мушког рода у једнини забиљежили смо три примјера:

зreo (Г., 1836, 132), *цљо* (Г., 1837, 43), *цљо* (Г., 1838, 52).

в) Топоним *Београд* у Милаковићевој *Грлици*, као и у остатку корпуса, налазимо искључиво са извршеном алтернацијом:

Биoграда (Г., 1835, 115), *Биoграду* (Г., 1836, 56), *Београдом* (О., 1870, 79), *Београдска* (О., 1866, 30), *Српско учено друштво у Београду* (Црн., 1884, 371).

---

¹⁰² Детаљније о овој проблематици Ивић, 1998, стр. 384–389; Стојановић, 2005, стр. 89, 90.

Код Вука се срећу облици *Бјеоград* и *Биоград*, што је у вези са његовим ставовима о рефлексу *јата* у различитим позицијама (Стевановић, 1965, стр. 222).

г) Властито мушко име *Балша* срећемо у издању из 1835. године, гдје се каже „*Балс* или *Баош*, трећи Балшића дома княз“ (Грлица 1835: 52). Значи, на мјесту гдје се први пут помиње то име дају се двије варијанте – она у којој се чува *л* на крају ријечи и она у којој је извршена алтернација *л* у *о*. У даљем тексту име поменутог кнеза јавља се у облику са извршеном алтернацијом и у номинативу и у косим падежима: *Баош* (Г., 1835, 52), *Баоше* (Г., 1835, 53). Потом у издању из 1838. срећемо облик *Баошама* (Г., 1838, 76, 81). Лично име *Балша* у језику Петра I јавља се и у номинативу и у зависним падежима са вокалом *о* (Остојић, 1976, стр. 75). Вук Караџић „употребљава само варијанту *Балша* уз напомену да је ’по мјесном говору и *Баоша*’“ (Остојић, 1976, стр. 75). У Вуковом *Рјечнику* из 1852. налазимо *Балшова градина* и *Баошева градина* (Караџић, 1852, стр. 29, 31).

д) У номинативу једнине именица мушког и женског рода доминирају примјери у којима је извршена алтернација:

Глухи-до (Г., 1835, 46), *посао* (Г., 1835, 58), *посао* (Г., 1835, 50), *соко* (Г., 1835, 93, 130), *пепео* (Г., 1837, 47), *со* (Г., 1838, 75), *со* (Г., 1839, 88), *пакао* (Г., 1839, 110), *дио* (Г., 1836, 65), *промисао* (Г., 1837, 39).

Л на крају ријечи у номинативу срећемо рјеђе:

промисаљ божи (Г., 1839, 107), *анђел* (Г., 1837, 83).

ђ) Именице изведене суфиксом *-лац* ријетко се срећу у овом годишњаку. Забиљежили смо свега двије лексеме *владалац* и *земљед(ј)елац*. Прва од ових двију именица јавља се у генитиву једнине и у локативу множине и у оба случаја њој је извршена алтернација *л* : *о*:

Свога ... *Владаоца* (Г., 1835, 71), *владаоцима* (Г., 1839, 107).

Друга је дата у номинативу једнине и дативу једнине и у њој је задржано *л* на крају слога:

земледџлац (Г., 1837, 104, 112), *земледџцу* (Г., 1837, 105, 112).

е) Очекивани изостанак алтернације забиљежили смо у неким ријечима страног поријекла:

Бенерал (Г., 1839, 107), *Ценерал* (Г., 1836, 79, 81), *протокол* (Г., 1838, 20), *Генерал* (Г., 1838, 8), *Бенерал* (Г., 1839, 94), *протокол* (Г., 1838, 28).

ж) Такође, алтернација изостаје и у појединим домаћим књишким лексемама:

престол (Г., 1835, 13, 36), *престол* (Г., 1836, 33, 34), *престол* (Г., 1837, 13, 39), *престолъ* (Г., 1837, 111), *престолъ* (Г., 1838, 40, 42), *престолъ* (Г., 1839, 11, 41), *предѣл* (Г., 1838, 76), *предѣлъ* (Г., 1839, 65, 78).

з) Придјевни изведени суфиксом *-ски* испред ког се налазило *л* јављају се у конкурентним варијантама – са сачуваним *л* и са извршеном алтернацијом. *Л* се чува у примјерима типа *анђелски* и *(ј)еванђелски*, а алтернација је досљедно извршена у придјевима *сеоски* и *властеоски*:

Еванђелско (Г., 1837, 116), *Евангелско* (Г., 1838, 78), *Еванђелску* (Г., 1839, 98), *Анђелску* (Г., 1837, 139);
сеоцке (Г., 1837, 71), *сеоске* (Г., 1838, , 64, 70), *властеоскима* (Г., 1839, 57), *властеоска* (Г., 1839, 71), *властеоски* (Г., 1839, 81).

Као што примјећујемо, алтернација *л* у *о* је у Милаковићевој *Грлици* углавном извршена у оним граматичким категоријама у којима је устаљена и у данашњем књижевном језику. Слично је стање и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 101–105), као и у штампаним дјелима Петра I будући да он потиче из крајева гдје је та промјена досљедно извршена и будући да је писао народним језиком (Остојић, 1976, стр. 75). У језику Петра II *л* је углавном прешло у *о*, мада се јављају и аналошка одступања (Вушовић, 1930, стр.17), као и утицај рускословенског са неизмијењеним *л* на крају ријечи (Стевановић, 1951–1952, стр. 19). Вук је од почетка у радном глаголском придјеву мушког рода писао *-о*, такође, код њега се срећу и облици типа *цијел* (Стевановић, 1965, стр. 192, 193).

5.2. Као и у Милаковићевој *Грлици*, тако и у остатку ексцерпираних грађе алтернација *л* : *о* на крају слога најзаступљенија је а) у радном глаголском придјеву мушког рода у једнини, с тим што су овдје присутна и сажимања крајњих вокала (о чему ћемо говорити нешто касније):

почео (О., 1865, 5), *наметнуо* (О., 1866, 30), *даровао* (О., 1867, 28), *заузео* (О., 1868, 51), *провео* (О., 1869, 27), *дојављивао* (О., 1870, 26), *ускликнуо* (О., 1885, 32); *предложио* (Ц., 1871, 3), *прешао* (Ц., 1872, 68), *сједио* (Ц., 1872, 68); *помогао* (Црн., 1871, 1), *почео* (Црн., 1871, 57), *зовнуо* (Црн., 1871, 36); *владао* (Црн., 1884, 2), *повео* (Црн., 1884, 25), *посрнуо* (Црн., 1884, 17), *кренуо* (Црн., 1885, 192), *чекао* (З., 1885, 2), *преписао* (З., 1885, 54), *развео* (З., 1885, 78), *погинуо* (З., 1885, 31), *махнуо* (З., 1885, 65), *Потакнуо* (Г., 1889, 3), *слушао* (Г., 1889, 3), *стигао* (Г., 1890, 56), *поменуо* (Г., 1891, 42), *бојао* (Г., 1892, 42).

б) Неке придјеве мушког рода у једнини у *Орлићу* срећемо у форми у којој се чува некадашње *љ* (*подал, столни*) док је у појединим придјевима извршена алтернација (*цио, весео, врео*):

бити подал (О., 1865, 4), *столни град* (О., 1866, 35), у *столноме Скадру* (О., 1867, 64);
цио народ (О., 1866, 35), *цјео* (О., 1866, 55), *цјео народ* (О., 1866, 55), *вreo* (О., 1867, 75), *весео* (О., 1868, 52), *цио* (О., 1870, 44).

У осталим часописима алтернација је досљедно извршена у придјевима мушког рода у једнини:

цио (Ц., 1871, 6, 39, 80, 122), *цио* (Ц., 1872, 51), *цјео* (Ц., 1872, 123), *цио* (Црн., 1871, 9, 46), *вес'о* (Црн., 1871, 43), *весео* (Црн., 1871, 27, 40), *цио* (Црн., 1884, 97, 254), *дебео* (Црн., 1884, 117), *блистао* (Црн., 1885, 19), *цио* (Црн., 1885, 34), *вес'о* (Црн., 1884, 246), *вес'о* (Црн., 1885, 121), *цио* (З., 1885, 109), *свјетао* (З., 1885, 111), *Цио* (Г., 1889, 47, 60, 82).

Придјев *сто(л)ни* у аутографима Николе I јавља се у обје варијанте – са извршеном и неизвршеном промјеном *л* у *о* (Ненезић, 2010, стр. 88). Код Љубише се у придјеву *смљљ* огледа утицај паштровских говора, али се срећу и примјери у којима је извршена алтернација, типа *мио* (Тепавчевић, 2010, стр. 132).

в) Алтернација је извршена и у номинативу једине именица мушког и женског рода, при чему (углавном у *Орлићу*) биљежимо и примјере сажимања вокала *-ао, -ео* и то углавном у корист другог вокала:

мисо (О., 1865, 55, 56), *престо* (О., 1866, 37), *мис'о* (О., 1866, 56, 59, 61, 62), *помис'о* (О., 1866, 62), *ову мис'о* (О., 1867, 91), *анђо* (Црн., 1884, 45), *соко* (Црн., 1884, 39), *соко* (З., 1885, 4, 78), *ону мисо* (Г., 1893, 52), *мисо* (Г., 1889, 47);

мисао (О., 1866, 26, 60), *посао* (О., 1868, 442, 49), *посао* (О., 1870, 50, 73), *мисао* (О., 1870, 24), *пакао* (О., 1866, 27), *котао* (О., 1870, 78), *посао* (Ц., 1871, 24), *мисао* (Ц., 1871, 25, 34, 84), *посао* (Ц., 1872, 74, 84), *мисао* (Ц., 1872, 51, 130), *мисао* (Црн., 1871, 18, 70), *помисао* (Црн., 1871, 50), *Пакао* (Црн., 1871, 15), *нетао* (Црн., 1871, 60), *посао* (Црн., 1871, 81), *помисао* (Црн., 1884, 5, 104), *котао* (Црн., 1884, 24), *посао* (Црн., 1884, 103, 262), *мисао* (Црн., 1884, 105, 258), *пакао* (Црн., 1884, 217), *орао* (Црн., 1885, 2), *мисао* (Црн., 1885, 6), *анђео* (Црн., 1884, 347), *посао* (З., 1885, 35, 68, 76), *смисао* (З., 1885, 36), *мисао* (З., 1885, 37, 110, 138), *анђео* (Г., 1889, 52), *мисао* (Г., 1890, 67), *пепео* (Г., 1889, 87).

г) Изведенице са суфиксима *-це* и *-ница* ријетко се јављају, а у малом броју забиљежених примјера алтернација је углавном извршена:

гостионицом (О., 1867, 33), *учионица* (О., 1867, 53), *радионицу* (О., 1867, 39), *радионице* (О., 1869, 64); *читаонице* (Ц., 1871, 90), *читаонице* (Ц., 1872, 6), *учиона* (Ц., 1872, 32), *гостионици* (Ц., 1872, 116); *гостионици* (Црн., 1871, 59), *гостионицу* (Црн., 1871, 28), *радионицу* (Црн., 1884, 115, 284),

гостионице (Црн., 1884, 238), *радионице* (Црн., 1885, 136), *Читаонице* (З., 1885, 48, 60), *гостионицама* (Г., 1889, 68), *радионице* (Г., 1890, 25), *слушаоница* (Г., 1891, 41), *радионице* (Г., 1897, 64), *радионицу* (Г., 1897, 64);
сеоцу (Црн., 1871, 25), *сеоца* (Црн., 1871, 52), *гр'оце* (Црн., 1884, 59), *сеоцу* (Црн., 1884, 261), *сеоце* (З., 1885, 73), *гр'оце* (Г., 1891, 26).

Изузетак чини именица *престоница* коју у *Црногорцу*, *Црногорки* из 1871. и у *Томановићевој Грлици* биљежимо у облику који чува старо стање:

престолницу (Ц., 1871, 5), *престолници* (Ц., 1871, 120), *престолница* (Ц., 1871, 186), *пријестолом* (Ц., 1871, 30), *пријестолница* (Ц., 1872, 1), *престолнице* (Ц., 1871, 138), *престолницом* (Црн., 1871, 4), *престолницом* (Г., 1889, 39), *престолницу* (Г., 1891, 28), *престолници* (Г., 1897, 43).

д) У номинативу једнине именица изведених са суфиксом *-лац*, као и данас, углавном је задржано старо стање, мада се јављају и примјери са извршеном алтернацијом:

колац (О., 1868, 37), *пратилац* (О., 1868, 59), *убилац* (О., 1869, 31), *неваљалац* (Црн., 1871, 28, 56), *издавалац* (Ц., 1871, 40), *владалац* (Ц., 1872, 130), *читалац* (Црн., 1884, 13), *прегалац* (Црн., 1884, 51), *тужилац* (Црн., 1884, 97), *страдалац* (Црн., 1884, 336), *преводиалац* (З., 1885, 59), *читалац* (З., 1885, 86), *рукодавалац* (З., 1885, 66), *неваљалац* (З., 1885, 162), *владалац* (Г., 1889, 47), *владалац* (Г., 1890, 54), *колац* (Г., 1890, 75), *бранилац* (Г., 1891, 54), *вршилац* (Г., 1897, 27);
владаоц (О., 1869, 60), *седми владаоц* (О., 1869, 61), *примаоц* (Ц., 1871, 170), *преводиоц* (Ц., 1871, 80), *браниоц* (Ц., 1871, 135), *пратиоц* (Црн., 1871, 10), *извршиоц* (Црн., 1871, 45), *читаоц* (З., 1885, 111).

У косим падежима једнине именица на *-лац* срећемо скоро досљедно облике са извршеном алтернацијом изузев једног примјера у *Орлићу* [*владалица зетског* (О., 1869, 31)]:

владаоцу (О., 1869, 64), *познаваоцу* (Црн., 1884, 254), *свакојему читаоцу* (О., 1866, 22), *свога ититиоца* (О., 1866, 46), *4 пратиоца* (О., 1868, 4), *на коцу* (О., 1868, 50), *главита таоца* (О., 1868, 30), *владаоцу* (Ц., 1871, 139), *преводиоцу* (Црн., 1871, 23), *Стоца* (Црн., 1871, 29), *коцу* (Црн., 1871, 34), *коца* (Црн., 1871, 35), *владаоцем* (Црн., 1871, 62), *даваоцу* (Црн., 1885, 5), *ниједног владаоца* (Црн., 1885, 144), *преводиоцу* (З., 1885, 32), *очарава гледаоца* (З., 1885, 122), *Узвишенога Владаоца* (Г., 1891, 35).

У номинативу множине и у зависним падежима множине именица изведених са суфиксом *-лац* доминирају облици у којима је извршена алтернација (изузев генитива множине у којем се чешће чува л):

Старосједиоцима (О., 1865, 53), *далматинске списаоце* (О., 1865, 54), *хришћанске читаоце* (О., 1866, 21), *гледаоци* (О., 1868, 63), *читаоце* (Ц., 1871, 4, 137, 151), *читаоцима* (Ц., 1871, 80, 114), *читаоци* (Ц., 1871, 88, 116), *владаоци* (Ц., 1871, 137), *српскијех владаоца* (Ц., 1871, 138), *читаоцима* (Ц., 1872, 8), *читаоци* (Ц., 1872, 108), *нашијех читаоца* (Ц., 1872, 24), *владаоци*

(Ц., 1871, 122), *читаоци* (Црн., 1871, 43), *српскијем владаоцима* (О., 1866, 25), *других владаоца* (О., 1865, 32); *читаоце* (Црн., 1884, 7, 120), *читаоцима* (Црн., 1884, 35, 201), *читаоци* (Црн., 1884, 117), *побједиоцима* (Црн., 1884, 284), *посјетиоцима* (Црн., 1871, 74), *пратиоце* (Црн., 1871, 57), *читаоцима* (Црн., 1871, 85), *слободнога владаоца* (З., 1885, 13), *будуоцима* (З., 1885, 119), *вршиоци* (Г., 1889, 58), *старосједиоцима* (Г., 1890, 71), *зломислиоцима* (Г., 1893, 47);

српским владалцима (О., 1869, 32), *владалаца* (Ц., 1872, 28), *слушалаца* (Ц., 1871, 150), *владалаца* (Ц., 1872, 28), *читалцима* (Ц., 1871, 78), *неваљалици* (Црн., 1871, 47), *слушалаца* (Црн., 1884, 7), *српских владалаца* (Црн., 1884, 280), *носилаца* (Црн., 1885, 21), *молилаца* (Црн., 1885, 128), у *читалаца* (З., 1885, 73).

ђ) Алтернација је у *Орлићу* извршена и у придјевима изведеним од именице *владалац*:

владачка имена (О., 1865, 55), *владачко право* (О., 1867, 22).

Ови облици су вјероватно настали под утицајем аналогije према именици *владалац*, односно *владаоц* која се у овом цетињском годишњаку у ном. једн. појављује једино у облику са извршеном алтернацијом.

е) У домаћим књишким лексемама ситуација је разнолика, као и у Милаковићевој *Грлици*, патако срећемо сљедеће облике:

соко (О., 1865, 70), *соко* (О., 1866, 50, 54), *соко* (О., 1867, 59), *соко* (О., 1868, 45), *соко* (О., 1869, 27), *со* (О., 1867, 44); *пријесто* (Црн., 1871, 67), *пријесто* (Црн., 1871, 77), *сто* (Црн., 1884, 3), *сто* (Црн., 1885, 203); *престо* (Г., 1889, 45), *престо* (Г., 1893, 27), *престо* (Г., 1897, 43); *боници* (О., 1870, 29), *бонијем срцима* (О., 1885, 41), *боно* (З., 1885, 35), *боник* (Г., 1889, 78), *боницима* (Г., 1890, 64), *500 боника* (Г., 1890, 65), *боника* (Г., 1891, 39), *со* (Г., 1890, 52, 68);

пријесто' (Црн., 1871, 64), *со*' (Црн., 1871, 21),

вал (О., 1866, 52), *престол* (О., 1867, 86), *престолницо* (О., 1870, 58), *престолницом* (О., 1885, 37); *болан* (О., 1869, 34), *предјел* (Ц., 1871, 42), *стол* (Ц., 1871, 172), *болан* (Црн., 1871, 32), *престол* (Црн., 1884, 341), *апостол* (Црн., 1885, 160), *престол* (З., 1885, 1, 139).

ж) *Л* је, очекивано, задржано у неким ријечима страног поријекла:

адмирал (Ц., 1871, 36), *адмирал* (Ц., 1872, 63), *консул* (Црн., 1871, 78), *печал* (Црн., 1871, 15), *шал* (Црн., 1871, 31), *ђенерал* (Црн., 1871, 33), *Материјал* (Црн., 1884, 11), *оригинал* (Црн., 1884, 222), *кабал* (Црн., 1885, 2), *морал* (З., 1885, 24), *стил* (З., 1885, 63), *идеал* (З., 1885, 106), *печал* (З., 1885, 132), *журнал* (З., 1885, 147), *вал* (Г., 1889, 64), *вал* (Г., 1890, 63), *ареал* (Г., 1890, 70).

Наспрам ових примјера у *Црногорцу* и *Грлици* из доба кнеза Николе биљежимо конкурентне облике у именици (*вице*)конзул, тј. ова именица се јавља у два лика – са вокалом *о* и са сонантом *л* на крају ријечи:

консуо (Ц., 1872, 79, 131), вице-консуо (Г., 1889, 41), вице-консуо (Г., 1890, 45), вице-консуо (Г., 1892, 26), вице-консуо (Г., 1893, 26), консуо (Г., 1893, 47), консуо (Г., 1897, 24, 25);
конзул (Ц., 1871, 40), консул (Г., 1893, 26), консул (Г., 1889, 24, 25).

Као што се види на основу примјера, у Томановићевој *Грлици* се и на истој страници јављају облици са извршеном алтернацијом као и они у којима се чува старо стање.

з) Придјеви изведене суфиксом *-ски* чешће се јављају у форми са *о*, а оне примјере у којима се чува старо стање већином биљежимо у Томановићевој *Грлици* а углавном су изведени од топонима¹⁰³:

сеоско (Ц., 1871, 138), сеоски (Ц., 1871, 142), сеоцијех (Ц., 1872, 84), андиоски (Црн., 1884, 1), сеоске (Црн., 1885, 71), сеоском (Црн., 1885, 146), сеоских (З., 1885, 30), Доњebrчеоски (Г., 1891, 33), Горњebrчеоски (Г., 1891, 33), Дупиоски (Г., 1891, 33), Доњесеоцки (Г., 1891, 33), Сеочки (Г., 1891, 21), Доње-brчеоски (Г., 1897, 34), Brчеоски (Г., 1897, 26), Сеочки (Г., 1897, 26);
анђелским (Ц., 1872, 15), архангелскијема (З., 1885, 137), Убалски (Г., 1891, 21), Новосељски (Г., 1897, 21), Новоселски (Г., 1893, 23).

и) Алтернација изостаје у топониму *Крушедол*, који биљежимо у издању *Црногорке* из 1871. године – *Крушедол* (Црн., 1871, 20), док је досљедно извршена у топониму *Београд*:

Биограда (О., 1866, 31), Биоград (О., 1870, 25), Београдом (О., 1870, 79), Биограду (О., 1885, 37), Београду (Ц., 1871, 24), Биограду (Ц., 1871, 24, 40), Биограда (Ц., 1871, 32, 60, 156), Биограду (Ц., 1872, 32, 36), Биограду (Црн., 1884, 8, 261), Биограду (Црн., 1885, 8, 200), Београду (Црн., 1885, 104), Биограда (З., 1885, 40, 59, 106), Биограду (З., 1885, 48), Биоград (Г., 1889, 3), Биограду (Г., 1893, 38), Биограду (Г., 1897, 43).

ј) Именице изведене суфиксом *-ба* нису продуктивне у нашем корпусу. У овом дијелу ексцерпираних грађе срећемо их у издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. године и у *Зети*, при чему је некадашње *л* задржано у именици *молба*, гдје је и очекивано, док је *л* прешло у *о* у именицама *сеоба* и *насеобина*. У *Зети* биљежимо алтернацију и у именици *моба* која има значење народног обичаја по којем сусједи добровољно помажу другим сусједима (Милановић, 2014, стр. 103), па је у овом случају алтернација лексикализована.

---

103 Остојић (1976) напомиње да је особина „савремених црногорских гоовора да се испред наставка *-ски* мјесто *л* употребљава *о* у неких придјева изведених од топонима“ (стр. 75).

молбом (Црн., 1884, 43), *молбу* (Црн., 1884, 255), *молбом* (Црн., 1885, 27), *молби* (З., 1885, 10), *по молби* (З., 1885, 48), *наше молбе* (З., 1885, 96), *молба* (З., 1885, 105);
насеобине (Црн., 1884, 47), *сеоба* (Црн., 1885, 173), *сеоба* (З., 1885, 4), *насеобина* (З., 1885, 84), *насеобина* (Г., 1889, 71);
покупио мобу (З., 1885, 120).

5.3. У цетињском *Орлићу* до колебања долази у појединим придјевима типа *подал*, *столни*, именици *владалац* у којој у косим падежима једнине срећемо конкурентне облике – оне са извршеном алтернацијом и оне у којима је *л* остало неизмијењено. Такође, алтернација је извршена и у придјевима изведеним од именице *владалац*: *владачка имена* (О., 1865, 55). Именицу *престоница* у *Црногорки* 1871. и у Томановићевој *Грлици* биљежимо у облику који чува старо стање са *л*. Аналогијом према зависним падежима, у *Црногорки* из 1871. године алтернација *л* : *о* извршена је и у номинативу једнине именице *пратилац*: *пратиоц* (Црн., 1871, 10), *извршиоц* (Црн., 1871, 45). Наспрам ових примјера у *Грлици* из доба кнеза Николе биљежимо конкурентне облике у именици (*вице*)*конзул*, тј. ова именица се јавља у два лика – са вокалом *о* и са сонантом *л* на крају ријечи. Придјеве изведене суфиксом *-ски* испред ког се налазило *л* у издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. године налазимо у форми са *о*, док се у *Зети* срећу конкурентни облици. У Томановићевој *Грлици* код придјева изведених од топонима чешће биљежимо примјере у којима је извршена алтернација, мада се јављају као и оне који чувају старо стање, а изведени су од топонима. Можемо закључити да у цјелокупном корпусу биљежимо извјесна одступања од стања у савременом књижевном српском језику. Слична одступања срећу се и код Стефана Митрова Љубише и Николе I Петровића (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 131–133; Ненезић, 2010, стр. 88, 89) и објашњавају се утицајем књишких форми или народних говора (Тепавчевић, 2010, стр. 133).

6. Асимилација и контракција вокала

6.1. Иако у Милаковићевој *Грлици*, као што смо поменули, у радном глаголском придјеву преовладава употреба секвенце *-ао*, уредник овог алманаха у фусноти у издању из 1835. године биљежи: „Овуд Chesће се говори побѣга’, наша’

н пр., него побѣгао, нашао“ (Грлица, 1835, 56). Ово „овуд“ се вјероватно односи на тадашњу Црну Гору с обзиром на то да Милаковић у том одјелку описује историју и обичаје Црне Горе, и конкретно у том дијелу (на који се односи фуснота) каже да уколико неки Црногорац одступи приликом боја са Турцима, тј. ако „побѣга“, онда „такви да нейма чести ни поштена међу юнацима нигда, него да му се даде женска ођећа и куђеља“ (Грлица, 1835, 56). Драго Ћупић (1982) констатује да „секвенца *-ao* (од *ал*, *ъл*) у м. роду р. гл. придјева и код именица код М. углавном остаје [...] али имамо и сажимања у *-a* [...], што је, свакако, ређе“ (стр. 271). У вези са овом појавом Ћупић (1982) даље каже: „С обзиром на Милаковићево поријекло (Мостар), необично је што код њега не налазимо асимилацију ове секвенце у *-o*. Закључак би могао бити: Милаковић је понекад и несвјесно у свој језик уносио дијалекатске особине црногорских говора“ (стр. 271). Код Петра I и код Његоша такође се јављају форме *-ao* и *-a*, с тим што је *-a* чешће (Остојић, 1976, стр. 94; Вушовић, 1930, стр. 14). Остојић (1976) истиче да испитивачи говора Црне Горе „утврђују да се у свим тим говорима вокалска група *ao* свела на вокал *a*, али да је дјелимично и сачувана“ (стр. 94).

а) Будући да смо примјере за радни глаголски придјев (оне у којима није дошло до сажимања крајњих вокала) наводили у претходном одјелку, овдје их нећемо понављати. Осим наведених примјера из Милаковићевог језика у којима је дошло до контракције вокала у корист *a*, један такав облик биљежимо и у приповијечи Петра II Петровића Његоша *ЖИТИС МРЂЕНА НЕСРЕТНИКОВИЋА*: *ниесам мога* (Г., 1837, 81). У овом дијелу корпуса биљежимо и два примјера у којима је дошло до сажимања у корист вокала *o* у издању из 1838. године у народној пјесми *Марко Кралџвић и Цидовина Нина*:

Добро дош'о, мои посинко Марко (Г., 1838, 104), *утеко'* (Г., 1838, 102).

б) У именицама типа *посао*, *мисао* углавном није дошло до асимилације и сажимања, као ни у поредбеној рјечци *као*. Биљежимо свега неколика примјера у којима је дошло до асимилације и контракције:

поса (Г., 1835, 47), *пос'о свуда* (Г., 1835, 140), *ка'* (Г., 1836, 47), *Ка' и што се грдан повратио* (Г., 1836, 92).

Послије промјене *л* у *o* дошло је до сажимања вокала у именицама *соко* и *со*:

соко (Г., 1835, 93, 130), *со* (Г., 1838, 75), *со* (Г., 1839, 88).

в) Глагол *немати* у овом алманаху јавља се скоро досљедно у несажетом облику, тј. са групом *-ей-*. Забиљежили смо само један облик у сажетој форми: *немаю* (Г., 1835, 91). Александар Младеновић облик *немам* објашњава као резултат асимилације и контракције вокала (Младеновић, 1964, стр. 69). „Милан Решетар их је тумачио као последицу губљења сонанта /j/, односно неслоговног /и/: /неимам/ > /нејмам/ > /немам/ (Решетар 1933: 187–188). Тумачење по ком је у питању контракција прихватају Кашић 1968: 50 и Херити 1983: 104“ (Милановић, 2014, стр. 107).

Примјери из *Грлице*:

нейма (Г., 1835, 63, 64, 138), *неимаюћи* (Г., 1835, 68), *неймам* (Г., 1835, 69), *неймамо* (Г., 1836, 8 Д. М.), *нейма* (Г., 1838, 76, 111), *неймамъ* (Г., 1838, 116).

Код старијих аутора са простора Црне Горе (Петра I и Петра II) као и код Војвођанина Јована Суботића овај глагол се напоредо јавља у несажетом и сажетој форми (уп. Остојић, 1976, стр. 96; Вушовић, 1930, стр. 18; Милановић, 2014, стр. 107).

г) Именица *сахат*, тј. *сат* у првом цетињском алманаху писана је скоро досљедно у несажетом облику:

сахат (Г., 1835, 18), *сахата* (Г., 1836, 19), *сахата* (Г., 1836, 72), *сахата* (Г., 1837, 85), *сахата* (Г., 1837, 91), *сахатъ* (Г., 1838, 22), *сахата* (Г., 1838, 45), *сахатъ* (Г., 1838, 48), *сахата* (Г., 1838, 76), *сахата* (Г., 1838, 46), *сахата* (Г., 1838, 115), *сахатъхода* (Г., 1839, 72).

Код Петра I такође је задржан сугласник *x* у овим примјерима (Остојић, 1976, стр. 96). У говорима Црне Горе ситуација је неуједначена у вези са овом проблематиком (Погледати Пешикан, 1965, стр. 231–276; Стевановић, 1933–1934, стр. 31; Милетић, 1940, стр. 248, 269, 286; Вујовић, 1969, стр. 133).

Неколико примјера контракције након губљења интервокалног *x* забиљежили смо само у приповијечи *КАЛЛО* Георгија Николајевића: *сатъ* (Г., 1839, 90, 91, 101).

д) Присвојне замјенице *мој* и *свој* у косим падежима, као и упитно-односна замјеница *који* јављају се углавном у несажетом облику, са секвенцом *оје* (што је на графичком плану представљено као *ое*):

своєму (Г., 1835, 67), *своєга* (Г., 1835, 57, 63), *моєму* (Г., 1835, 69), *моєму* (Г., 1837, 81, 83), *коєму* (Г., 1835, 67), *своєга* (Г., 1837, 91), *моєму* (Г., 1837, 95), *своєму* (Г., 1837, 99), *коєга* (Г., 1839, 284, 7).

Забилежили смо мали број примјера у сажетом облику:

мога (Г., 1835, 94), *мога* (Г., 1836, 114).

У језику Петра I такође се чешће јављају дужи облици (Остојић, 1976, стр. 95). У средњекатунским и љешанским говорима ови облици су такође учестали (Пешикан, 1965, стр. 154), као и у црмничким (Милетић, 1940, стр. 274). Вушовић (1927) у источнохерцеговачким говорима чешће билежи сажете форме (стр. 154), а Вуковић (1938–1939) у говорима Пиве и Дробњака уопште не билежи сажете форме (стр. 59).

ђ) Медијална хијатска група *-ae-* у основним и редним бројевима од 11 до 19 најчешће је разбијена секундарним интервокалним *j* (на графичком плану представљено као *aej*), рјеђе се појављује у непромијењеној форми, а билежимо и један примјер у којем је дошло до асимилације и контракције, као и један са секвенцом *-aj-* (графички означана као *ajj*) гдје долази до редукције вокала *-e-*:

дванаест (Г., 1835, 87), *осамнаест* (Г., 1835, 113), *дванаест* (Г., 1836, 76, 82, 88, 94), *петнаест* (Г., 1836, 76), *шеснаест* (Г., 1836, 90), *дванаест* (Г., 1837, 62);

петнаест (Г., 1836, 82), *четрнаести* (Г., 1837, 89), *дванаестъ* (Г., 1838, 120);

дванестъ (Г., 1836, 128);

тринајста (Г., 1839, 99).

Код Петра I ова група се редовно пише са неизмијењеном вокалском групом *ae* (Остојић, 1976, стр. 95), а као таква јавља се и у средњекатунским и љешанским говорима (Пешикан, 1965, стр. 125). У осталим говорима Црне Горе ова група је „дјелимично или у потпуности ликвидирана“ (Остојић, 1976, стр. 95).

е) Секвенцу *-ији* која се јавља у компаративу придјеваи код посесивних придјева ријетко срећемо у нашем корпусу. У компаративу ова група остаје неизмијењена:

сиромашнии (Г., 1836, 118), *срећнии* (Г., 1836, 119), *важнии* (Г., 1836, 120), *храбрии* (Г., 1837, 118), *сиромашнии* (Г., 1838, 95).

ж) И код присвојних придјева паралелно се јављају примјери са наставком *ији(a, o)*, као и они у којима је након испадања сонанта *j* дошло до контракције вокала:

Божіой (Г., 1835, 67,71), *Божія* (Г., 1835, 127), *Божіом* (Г., 1836, 67);
Божя ви вѣра (Г., 1836, 65), законъ *божи* (Г., 1837, 96), *Божи* (Г.,
1837, 113), *Божи* Проклетниче (Г., 1837, 119), промисаль *божи* (Г., 1839,
107).

6.2. За разлику од Милаковићеве *Грлице* у којој након извршене алтернације *л* у *о*, у радном глаголском придјеву мушког рода у једнини, готово по правилу, не долази до асимилације и сажимања крајњих вокала, у Сундечићевом *Орлићу* није занемарљив број примјера у којима је дошло до ових гласовних алтернација (по чему се овај часопис разликује од цјелокупног корпуса). Наравно, и у овом годишњаку су доминантни примјери у којима се у финалној позицији радног гл. придјева мушког рода пишу секвенце *-ао*, *-ео*, *-уо*. Примјере у којима је дошло до асимилације и сажимања биљежимо како у прозним текстовима тако и у поезији (гдје се јављају из метричких разлога), али су најчешћи у оним одјељцима чији је аутор Јован Сундечић. У прозним текстовима ови облици се јављају напоредо са онима у којима није дошло до асимилације и контракције крајњих вокала (Будући да су примјери у којима нису извршене алтернације знатно чешћи и да смо их наводили у дијелу гдје смо описали алтернацију *л : о*, оvdје их нећемо понављати).

а) Асимилација и контракција је најчешће извршена у групи *-ао*, и уколико је долазило до сажимања у корист вокала *о* такви примјери су углавном означавани са *ó* (тј. обиљежавана је дужина вокала *о*), а они који су асимилловани у корист вокала *а* означавани су апострофом:

-ао > о: *нашо* (О., 1865, 72), *настојо* (О., 1866, 28), *утеко* (О., 1866, 33), *показó* (О., 1866, 43), *дигó* (О., 1866, 48), *могó* (О., 1866, 59), *подлегó* (О., 1867, 86), *стекó* (О., 1867, 80), *реко је* (О., 1868, 38), *стеко* (О., 1869, 40)¹⁰⁴;

-ао > а: *као што је река* (О., 1867, 27), *ту се врли јунак наша'* (О., 1867, 79), *Сазва' би коло и предлага' би* (О., 1869, 47), *Ја би река'* (О., 1869, 53)¹⁰⁵.

---

104 Примјери су из: пјесме *Цемиле и Еладин*, текста Нићифора Дучића *Кристење потурчењака у Васојевићима од 1825. до 1857. године*; *Из Повјести Црногорске Арбанаске* М. Павлиновића; пјесме *Одпоздрав побратиму М. Павлиновићу* Ј. Сундечића; потом слиједи пјесма Ј. Сундечића и његови прозни текстови *Будућност је наша* и *Пријатељско писмо о источном питању*, пјесма *Славна смрт Стефана Синђелића*, чији је аутор такође, Сундечић, и последњи примјер је из текста *У СЛАВЕНСТВУ НАМ ЈЕСПАС* Драгутина Томаја Туминскија.

105 Први примјер је из трагедије *Вукашин* К.Ц.Н., други је из пјесме *Луначка смрт Попа Андоровића Паитровића* аутора Јована Сундечића., а трећи и четврти примјер су из историјске приповијетке *ЈУНАК-ВЛАДИКА* Ј. С. Здравковића.

Незнатан је број примјера у којима је дошло до асимилације и сажимања секвенци *-eo* и *-uo*, и сви забиљежени су из стихова (аутор је Јован Сундечић), што значи да је до ових промјена дошло због метричких разлога:

- eo > -o: *прово у клисуре* (О., 1869, 54);
- uo > -o: *кликно* (О., 1866, 57), *споменó* (О., 1867, 76), *креноó* (О., 1867, 76);
- Бог услишó* (О., 1866, 42).

У односу на годишњак *Орлић*, у недјељнику *Црногорка* из 1871. знатно је мање примјера асимилације и сажимања финалних вокала у радном глаголском придјеву мушког рода. Једино у секвенци *-ao* биљежимо неколико примјера асимилације и контракције.

- ao > -o: *дош'о* (Црн., 1871, 15)¹⁰⁶;
- ao > -a: *слуша бих* (Црн., 1871, 45), *гледа'* (Црн., 1871, 53), *претека* (Црн., 1871, 53)¹⁰⁷.

У издањима *Црногорке* из 1884. и 1885. године примјера је нешто више (што је и очекивано с обзиром на обим овог часописа) него у издању из 1871. године, али и овдје је до асимилације и контракције углавном дошло у секвенци *-ao*, и за групу *-uo* биљежимо један примјер.

- ao > -a: *мога'* (Црн., 1884, 18), *замађија'* (Црн., 1884, 24), *доша'* (Црн., 1884, 58, 67), *лега* (Црн., 1884, 206), *поша'* (Црн., 1884, 270), *слуша'* (Црн., 1884, 270)¹⁰⁸;
- ao > -o: *одњегов'о* (Црн., 1884, 109), *почињó* (Црн., 1884, 246), *привукó* (Црн., 1884, 246)¹⁰⁹;
- uo > -o: *погин'о* (Црн., 1884, 59)¹¹⁰.

Занемарљив број примјера асимилације и контракције забиљежили смо и у недјељнику *Зета* – неколика примјера се односе на секвенцу *-ao* и један примјер

---

106 Примјер из пјесме *Босански везир и Владика Василије* Јована Сундечића.

107 Први примјер је из преведене приповијетке НЕСРЕТНИЦА Ивана Тургењева, чији је преводилац непознат (Лукетић, 1977, стр. VI), а преостала два су из одјељка *Црногорске јунакиње. V Сестра Батрићева* и то из дијела гдје су цитирани стихови из *Горског вијенца*.

108 Примјери су већином из поезије (различитих аутора), осим примјера *замађија'* који је из приповијетке *Милош од Поцерја*, чији је аутор Сима Матавуљ.

109 Први примјер је из пјесме *Ој, Авало* Лазе Костића, други из пјесме *Тишина по олуји* испод које није дато име аутора већ само пише *Т.* што је била ознака за потпис Лазара Томановића (Мартиновић, 1981, стр I–X, VIII), и трећи је из одјељка *На повратку с Бранкове свечаности*.

110 Ово је из поезије, тачније из дијела који је излазио у наставцима *Пјесме из Васојевића*, у сваком наставку представљана је углавном по једна пјесма. Овај примјер је из пјесме *Вук Брајотић, његова жена лијепа Брђанка и паша од Требиња*, а „пјевао“ ју је „Милан из Доње Ржанице, а поријеклом из Забрђа“ [Црногорка 1884: 57].

на секвенцу *-eo*. Сви наведени примјери су из поезије тако да су у овом случају метрички разлози условили асимилацију и контракцију финалних вокала.

-ao > а: *остара'* (З., 1885, 1), *призна'* (З., 1885, 2), *доша'* (З., 1885, 9),
дарова (З., 1885, 77)¹¹¹;
-eo > -о: *уз'о* (З., 1885, 1)¹¹².

Као у *Зети*, и у Томановићевој *Грлици* малобројни забиљежени примјери асимилације и контракције крајњих вокала у радном глаголском придјеву мушког рода једине су из поезије, па се то може приписати метричким разлозима. У овом годишњаку асимилација и контракција се везује за секвенцу *-ao*.

-ao > -а: *уписа'* (Г., 1890, 49), *дочекива'* (Г., 1893, 35);
-ao > -о: *путовô* (Г., 1890, 57), *дизô* (Г., 1890, 57), *вргô* (Г., 1892, 35).

У недјељнику *Црногорац* у радном глаголском придјеву мушког рода скоро досљедно биљежимо несажете облике изузев два примјера у којима је из метричких разлога умјесто крајње групе *-ao* писан апостроф за изостављени вокал *a*:

куш'о (Ц., 1871, 5), *помог'о* (Ц., 1871, 5).

б) У *Орлићу* именице типа *мисао* писане су у конкурентним варијантама – са финалном групом *-ao* и са извршеном асимилацијом и контракцијом крајњих вокала. Облике у којима је дошло до асимилације и сажимања биљежимо и у прозним текстовима и у стиховима.

-ao: *мисао* (О., 1866, 26, 60), *посао* (О., 1868, 442, 49), *посао* (О., 1870, 50, 73), *мисао* (О., 1870, 24);
-ao > -о: *мисо* (О., 1865, 55, 56), *мисó* (О., 1866, 56, 59, 61, 62), *помисó* (О., 1866, 62), *ову мисó* (О., 1867, 91), *миса'* (О., 1885, 46); *двоглави орó* (О., 1866, 49), *анђо* (О., 1868, 46).

У осталим часописима, по правилу, у овим именицама нису извршене наведне гласовне алтернације¹¹³, мада је потврђен незнатан број примјера у којима је дошло до асимилације и контракције финалних вокала. У овим примјерима позиција у којој су извршене асимилација и контракција вокала означена је апострофом:

---

111 Прва три примјера су из спјева *Шахнаме* (одломак *Рустем и Зораб*) коју је превео Стеван Л. Ивановић и посљедњи забиљежени примјер је такође из поезије, из пјесме Ј. Сундечића посвећене кнезу Николи и кнегињи Милени.

112 И овај примјер је из спјева *Шахнаме*.

113 Овдје нећемо наводити примјере у којима није дошло до алтернације јер смо их наводили при описивању алтернације *л : о*.

-ао > а: *пака*' (Црн., 1884, 19), *ора*' *поломио крила* (З., 1885, 105), *поса*' (З., 1885, 130);
-ео>о: *анђо* (Црн., 1884, 45).

в) Послије промјене л у о, у часопису *Црногорка* из 1871. године, долази до сажимања вокала у именицама *Столац* и *колац*:

Стоца (Црн., 1871, 29), *коцу* (Црн., 1871, 34), *коца* (Црн., 1871, 35).

У неким именицама послје промјене л у о на крају ријечи извршено је сажимање вокала *оо* (ово биљежимо у цјелокупном корпусу):

соко (О., 1865, 70), *сокó* (О., 1866, 50, 54), *соко* (О., 1867, 59), *соко* (О., 1868, 45), *соко* (О., 1869, 27), *соко* (Црн., 1884, 39), *сто* (Црн., 1885, 203), *соко* (З., 1885, 4, 78), *престó* (О., 1866, 37), *пријесто* (Црн., 1871, 67), *пријесто* (Црн., 1871, 77), *пријесто*' (Црн., 1871, 64); *престо* (Г., 1889, 45), *престо* (Г., 1893, 27), *престо* (Г., 1897, 43); *со* (О., 1867, 44); *со*' (Црн., 1871, 21), *со* (Г., 1890, 52, 68); *сто* (Црн., 1884, 3), *сто* (Црн., 1885, 203).

г) Поредбена рјечца *као* у свим часописима писана је углавном у пуном облику, мада срећемо и примјере у којима је извршена асимилација, а потом и контракција вокала. Овдје ћемо навести само неколико примјера у којима је писан облик *као* будући да је он доминантан у свим часописима:

као (О., 1865, 36), *као* (О., 1866, 27), *као* (О., 1867, 59), *као* (О., 1868, 21), *као* (О., 1869, 27), *као* (О., 1870, 31), *као* (О., 1885, 39); *као* (Ц., 1872, 6), *као* (Ц., 1872, 47), *као* (Ц., 1872, 51, 78, 169); *као* (Црн., 1871, 2, 27, 38), *као* (Црн., 1884, 3, 9, 48, 61, 66), *као* (Црн., 1885, 107, 140); *као* (З., 1885, 9, 19, 32, 54, 76, 86);

кó (О., 1866, 50, 51, 52), *кó* (О., 1866, 43), *кó Сцевола* (О., 1867, 79); *к'о* (Ц., 1871, 5); *к'о* (Црн., 1871, 21), *к'о* (Црн., 1884, 209), *к'о* (Црн., 1885, 18), *ко* (Црн., 1885, 85);

ка (О., 1866, 31), *ка љеса* (О., 1869, 51), *ка баба* (О., 1869, 48); *ка*' (Црн., 1871, 50), *ка*' (Црн., 1884, 34, 44, 53, 59, 213), *ка*' (Црн., 1885, 17); *ка*' (З., 1885, 1, 9, 10, 11).

д) Глагол *немати* у несажетом облику, тј. са групом *-еи-*, осим у Милаковићевој *Грлици*, биљежимо још и у *Орлићу*, гдје се употребљава нешто рјеђе него сажета варијанта овог глагола:

нема (О., 1865, 41), *нема* (О., 1867, 27, 43), *немам* (О., 1869, 53), *нема* (О., 1869, 56), *нема* (О., 1870, 41);

немаде (О., 1865, 72), *немасмо* (О., 1866, 49), *немадеш* (О., 1867, 29).

У осталим часописима срећемо једино сажету форму овог глагола тако да ћемо навести само по један примјер:

немају (Ц., 1871, 35), *немам* (Црн., 1871, 28), *немам* (Црн., 1884, 4), *немамо* (З., 1885, 73).

ђ) Именица *сахат*, тј. *сат* у *Орлићу* се чешће јавља у несажетом облику:

сахатах (О., 1866, 27), *сахата* (О., 1867, 32), *сахат* (О., 1867, 45), *сахата* (О. 1865: 38), *сахата* (О. 1865: 42), *сахатова* (О. 1865: 44), *сх.* (1866: 22), *сахатах* (О. 1866: 27), *сахатах* (О. 1866: 27), *сахатах* (О. 1866: 27), *16 сахатах* (О. 1866: 22), *два сахата* (О. 1867: 32), *три сахата* (О. 1867: 33), *сахата* (О. 1867: 41), *сахата* (О. 1867: 45), *сахатах* (О. 1867: 45), *за један и по сахат* (О. 1867: 47), *три сахата* (О. 1867: 51);

3 сата (О., 1865, 6), *по сата* (О., 1865, 29), *сат* (О., 1866, 54), *8 сати* (О., 1867, 4), *10 сати* (О., 1870, 4).

У осталим часописима међу невеликим бројем забиљежених примјера такође је доминантнија несажета варијанта:

сахат (Црн., 1871, 59), *сахата* (Ц., 1871, 144), *сахата* (Ц., 1871, 155), *сахата* (Ц., 1872, 180), *сахат* (Црн., 1871, 59), *сахат* (Црн., 1884, 117), *сахати* (Црн., 1884, 183), *4 сахата* (Црн., 1884, 47), *сахата* (З., 1885, 108); *посахата* (Г., 1889, 72), *трисахата* (Г., 1889, 72), *2 сахата ода* (Г., 1891, 61), *код сахатне куле* (Г., 1897, 61), *од сахатне куле* (Г., 1897, 61), *три сахата* (Г., 1897, 64);

сати (Црн., 1871, 11), *сата* (Црн., 1871, 71), *сата* (З., 1885, 21), *сати* (Г., 1890, 4), *сат* (Г., 1890, 4), *сати* (Г., 1897, 4), *сати* (Г., 1897, 5).

е) Сугласник *х* је одржао вокале у групи и у сљедећим примјерима:

Граховачку (О., 1865, 29), *Граховац* (О., 1865, 32), *гријехова* (О., 1866, 60), *гр'јехе* (О., 1866, 42), *Граховцу* (О., 1867, 75), *грехота* (О., 1869, 48), *гријехова* (О., 1870, 48), *гријехове* (О., 1885, 43), *страховито* (Ц., 1871, 5), *грехоту* (Ц., 1871, 9), *страхота* (Црн., 1871, 26), *нехотице* (Црн., 1871, 48, 60), *грехота* (Црн., 1871, 65), *грјехове* (Црн., 1884, 14), *гријехом* (Црн., 1885, 58), *нехотице* (Црн., 1884, 162), *грехотање* (З., 1885, 1), *гријеха* (З., 1885, 68), *грехота* (З., 1885, 122), *махове* (З., 1885, 160), *Граховљани* (З., 1885, 161), *Граховца* (Г., 1889, 49), *Граховљанима* (Г., 1890, 58).

Забиљежили смо у *Зети* један облик којем је изостављено *х*, али није дошло до асимилације ни до сажимања вокала: *неотице* (З., 1885, 46). И у језику Петра I нису забиљежени облици асимилације и контракције у оваквим примјерима, што се не подудара са говорима Петровог ужег завичаја (Остојић, 1976, стр. 96).

ж) За разлику од Милаковићеве *Грлице*, у свим осталим часописима присвојне замјенице *мој* и *свој* и упитно-односна замјеница *који* (у косим падежима) јављају се и у несажетој и у сажетој форми:

својега (О., 1865, 31, 44), *којега* (О., 1865, 34, 52), *мојега* (О., 1867, 28), *својијех* (О., 1867, 34), *својега* (О., 1870, 33), *којега* (О., 1885, 34), *својијех* (О., 1885, 43), *нашијема* (Ц., 1871, 1), *својијем* (Ц., 1871, 2), *твојега* (Ц., 1871, 2),

нашијем (Ц., 1871, 6), мојијема (Ц., 1872, 47), нашијем (Ц., 1872, 131), Својијема (Црн., 1871, 2), којијема (Црн., 1871, 6), својијем (Црн., 1871, 79), којијех (Црн., 1884, 14, 65,50 3), својијех (Црн., 1884, 14, 120, 353), којијема (Црн., 1884, 20), којег (Црн., 1884, 55), мојијем (Црн., 1884, 114), којијема (Црн., 1885, 12), којијех (Црн., 1885, 35, 114), мојијех (З., 1885, 9), којијем (З., 1885, 24, 163), својијем (З., 1885, 110), својијех (З., 1885, 163); којијема (Г., 1889, 55), којег (Г., 1889, 71), својијем (Г., 1897, 43), својијем (Г., 1897, 70); својих (О., 1865, 58), мога (О., 1867, 94), свога (О., 1868, 62), коме (О., 1869, 28), кога (О., 1869, 28, 57), мојих (О., 1869, 60), мом (О., 1870, 37), свога (О., 1885, 33), своме (О., 1885, 46); мојих (Ц., 1871, 8), којих (Ц., 1871, 6), својих (Ц., 1871, 40), којих (Ц., 1872, 19); моме (Црн., 1871, 13), свога (Црн., 1871, 45), својих (Црн., 1871, 61); својим (Црн., 1884, 55, 118), којима (Црн., 1884, 119, 248), ком (Црн., 1884, 120), ког (Црн., 1884, 263), својих (Црн., 1885, 6), свом (Црн., 1885, 11), којима (Црн., 1885, 166), мојим (Црн., 1885, 35); мом (З., 1885, 3), својих (З., 1885, 3), кога (З., 1885, 30), своме (З., 1885, 31), у ком (З., 1885, 39, 111), мојим (З., 1885, 45); свога (Г., 1889, 59), којим (Г., 1889, 66), кога (Г., 1889, 80), свог (Г., 1890, 74), своме (Г., 1897, 48).

з) Медијална хијатска група *-ae-* у основним и редним бројевима од 11 до 19 у нашем копусу јавља се у различитим облицима – разбијена секундарним интервокалним *ј* или се појављује непромијењена, а у *Црногорки* из 1871. срећемо и примјере са групом *-aj-* гдје долази до редукције вокала *-e-*. Стање варира од часописа до часописа (у једним часописима су фреквентнији облици са групом *-aje-* – *Орлић, Црногорац, Црногорка* 1871, а у другим они са секвенцом *-ae-* – *Црногорка 1885, Зета*; док се у Томановићевој *Грлици* наизмјенично јављају и једни и други облици), па ћемо то представити примјерима.

дванајест (О., 1867, 37, 94), *тринајест* (О., 1868, 63), *дванајест* (О., 1869, 62), *петнајест* (О., 1870, 25, 28), *седамнајест* (О., 1870, 45); *четрнајест* (Ц., 1871, 2), *петнајест* (Ц., 1871, 48), *једанајест* (Ц., 1871, 113, 143), *осамнајестога* (Ц., 1871, 166), *једанајестом* (Ц., 1871, 166), *дванајест* (Ц., 1872, 40), *четрнајест* (Ц., 1872, 46); *осамнајест* (Црн., 1871, 3), *петнајест* (Црн., 1871, 30), *седамнајест* (Црн., 1871, 35, 49), *четрнајест* (Црн., 1871, 45, 53), *једанајест* (Црн., 1871, 58), *шеснајест* (Црн., 1871, 67), *осамнајест* (Црн., 1871, 84); *дванајест* (Црн., 1884, 98), *дванајест* (Г., 1889, 6), *осамнајесту* (Г., 1890, 50), *седамнајести* (Г., 1890, 57), *једанајест* (Г., 1890, 61);

дванаест (О., 1868, 25), *петнаест* (О., 1868, 25); *дванаест* (Ц., 1871, 32), *шеснаест* (Црн., 1884, 26), *једанаест* (Црн., 1884, 28), *деветнаест* (Црн., 1884, 68), *дванаест* (Црн., 1884, 256), *петнаест* (Црн., 1884, 284), *тринаесту* (Црн., 1885, 140), *шеснаестог*, *седамнаестог* и *осамнаестог* (Црн., 1884, 173), *једанаест* (Црн., 1885, 22), *седамнаест* (Црн., 1885, 164); *петнаест* (З., 1885, 8), *једанаестој* (З., 1885, 15), *четрнаести* (З., 1885, 20), *осамнаест* (З., 1885, 120), *дванаест* (З., 1885, 136), *једанаест* (З., 1885, 160), *тринаест* (З., 1885, 164); *тринаести* (Г., 1889, 7), *деветнаесту* (Г., 1892, 29).

шеснајст (Црн., 1871, 4), *дванајст* (Црн., 1871, 15).

и) У компаративу описних придјева скоро по правилу не долази до разбијања групе *-ији*, тј. не губи се интервокално *ј* нити долази до сажимања вокала *ии*.

страшњици (О., 1867, 40), *веселији* (О., 1865, 51), *срећњици* (О., 1867, 58), *изображенији* (О., 1868, 44), *имућњици* (О., 1870, 49), *ваљанијим* (О., 1870, 62), *просвештенији* (О., 1870, 60), *крилатији* (О., 1885, 52), *достојњици* (О., 1885, 52), *задовољњици* (Црн., 1871, 10); *безопаснији* (Ц., 1871, 18), *радоснији* (Ц., 1871, 19), *напреднији* (Ц., 1871, 46), *старији* (Ц., 1871, 126), *вјештији* (Ц., 1872, 14), *слабији* (Ц., 1872, 110); *чистији* (Црн., 1871, 22), *суровији* (Црн., 1871, 50), *слабији* (Црн., 1871, 86) *здравији* (Црн., 1884, 6), *лакоумнији* (Црн., 1884, 271), *радији* (Црн., 1884, 271), *задовољњици* (Црн., 1884, 145); *важнији* (З., 1885, 19), *радији* (З., 1885, 45), *слабији* (З., 1885, 62), *срчанији* (З., 1885, 71), *најодморнији* (З., 1885, 54), *најгрознији* (З., 1885, 155), *најобразованији* (Г., 1889, 58), *живахњици* (Г., 1892, 37).

Забилежили смо само неколика усамљена примјера у којима је дошло до губљења интервокалног *ј* и сажимања вокала *ии*:

Те су люцком *најнужни* животу (Г., 1837, 134), *најсјајних* (О., 1867, 49), *најславни* (Црн., 1871, 88), *најпаментних* (З., 1885, 153).

ј) У присвојним придјевима потврђени су облици са секвенцама *ији* и *ји*. У присвојном придјеву од властитог имена *Илија* билежимо и примјере сажимања вокала након губљења интервокалног *ј*. Ови облици су већином из календарског дијела *Орлића*, и везују се за познати православни празник *Илиндан* и за *Светог Илију*:

божијим (О., 1866, 30), *божији* (Ц., 1871, 156), *божија* (Ц., 1872, 22), *Божијега* (Г., 1889, 52), *Божијој* (Г., 1893, 29); *Илијин* (Црн., 1871, 34); *бож'ји* (О., 1867, 82), *нечовјечна* (Ц., 1871, 3), *човјечности* (Ц., 1871, 84), *нечовјечни* (Ц., 1872, 15), *божје* (Ц., 1871, 5), *божја* (Ц., 1871, 54), *божја* (Ц., 1872, 104), *божјим* (Ц., 1871, 156); *човјечији* (Црн., 1884, 12), *човјечијег* (Црн., 1884, 338), *човјечији* (З., 1885, 24), *Божја* (Г., 1889, 52), *човјечји* (Г., 1889, 56), *Божјим* (Г., 1890, 57), *Божјој* (Г., 1890, 53), *Божјом* (Г., 1897, 44); *Илиној* (О., 1865, 8), *Илин-дан* (О., 1865, 17), *Илин-дан* (О., 1866, 11), *Илин-дан* (О., 1867, 11), *Илин-дан* (О., 1868, 11), *Илин-дан* (О., 1869, 11), *Илин-дан* (О., 1870, 11), *ИЛИН-ДАН* (О., 1885, 11), *Илино брдо* (Ц., 1871, 94), *Илинијех* (Црн., 1871, 35).

Примјер сажимања вокала након губљења интервокалног *ј* забилежен је у *Црногорки* из 1885. године:

Божу (Црн., 1885, 53).

С обзиром на мали број забилежених примјера, овдје не можемо изводити поуздане закључке.

к) Такође, у именици *појас* у појединим часописима биљежимо облике у којима је након губљења сонанта *ј* извршена контракција вокала *aa*:

пасове (Црн., 1871, 1), *паса* (Црн., 1871, 42), *за пасом* (З., 1885, 112);
појас (З., 1885, 136).

7. Покретни, секундарни и редуковани вокали

7.1. Једно од обиљежја Милаковићеве *Грлице* свакако су и покретни вокали који се јављају код појединих непромјенљивих ријечи, као и код појединих облика придјевско-замјеничке деклинације. Покретни вокали воде поријекло од партикула или су, као у дативу/локативу једнине придјевско-замјеничке промјене, добијени аналогijом према једначењу одговарајућих падежа у множини (О овоме детаљније Белић, 2006, стр. 89–91; Vuković, 1974, стр. 115, 116).

7.1.1. Код непромјенљивих ријечи у овом дијелу нашег корпуса биљежимо знатно мање примјера са покретним вокалима. У овој граматичкој категорији међу непокретним вокалима најчешће се јавља вокал *-a*. Доследно без покретних вокала срећемо сљедеће предлоге, прилоге, рјечце и везнике:

кроз (Г., 1836, 41), *крозь* (Г., 1837, 109), *крозь* (Г., 1838, 83), *тад* (Г., 1835, 87), *тадъ* (Г., 1838, 90), *свудъ* (Г., 1839, 46), *одъ кадъ* (Г., 1838, 65), *до садъ* (Г., 1839, 52), *ioшт* (Г., 1835, 46), *ioшь* (Г., 1837, 102), *ioштъ* (Г., 1838, 92), *ioштъ* (Г., 1839, 38), *ioшь* (Г., 1839, 95), *управ* (Г., 1835, 49, 55), *управ* (Г., 1836, 56), *управ* (Г., 1837, 38), *управъ* (Г., 1838, 80); *ер* (Г., 1835, 82), *ер* (Г., 1836, 56), *еръ* (Г., 1839, 53), *пак* (Г., 1835, 43), *пак* (Г., 1836, 67), *пак* (Г., 1837, 47), *пакъ* (Г., 1838, 53).

Са покретним вокалом *-a* најчешће су писани прилози, и то за мјесто *од куда*: *откуда* и *однекуда*, као и прилог за вријеме *некада*:

од куда (Г., 1836, 39), *од куда* (Г., 1837, 39), *одъ куда* (Г., 1838, 45); *од некуда* (Г., 1836, 86), *некада* (Г., 1839, 87).

Такође, предлог *спрам(a)* много чешће срећемо у форми са покретним вокалом *a*, али биљежимо и примјере без покретног вокала:

спрама туђина (Г., 1835, 47), *спрема* тога (Г., 1835, 82), *спрама* Никшића (Г., 1836, 50), *спрама* силе (Г., 1836, 54), *спрама* тога (Г., 1836, 67), *спрама* друге (Г., 1836, 70), *спрама* Далмације (Г., 1837, 41), *спрама* нђ (Г., 1838, 53), *спрама* Верига (Г., 1838, 79), *спрама* Дубровчана (Г., 1839, 60);
спрамъ нђга (Г., 1836, 110), *спрамъ* тебе (Г., 1837, 115), *спрамъ* езика (Г., 1838, 87).

Видимо да форма није условљена иницијалном фонемом наредне ријечи.

Међутим, у сљедећим непромјенљивим ријечима доминирају облици без покретног вокала *-а*, тј. биљежимо свега по један, два примјера са покретним *-а*:

кад (Г., 1835, 19, 29, 49), *кад* (Г., 1836, 21), *кад* (Г., 1836, 67, 93), *кадъ* (Г., 1836, 109, 124), *кадъ* (Г., 1837, 111, 117), *кадъ* (Г., 1838, 53, 65, 81, 89), *кадъ* (Г., 1839, 18, 50, 88); *никад* (Г., 1839, 91), *никад* (Г., 1836, 83), *никадъ* (Г., 1836, 109, 115), *никад* (Г., 1837, 69, 76), *никадъ* (Г., 1837, 104), *никадъ* (Г., 1838, 86, 120); *сад* (Г., 1839, 37), *садъ* (Г., 1837, 117), *садъ* (Г., 1839, 36, 44, 112); *иопет* (Г., 1836, 92), *опетъ* (Г., 1838, 21, 46), *опетъ* (Г., 1839, 18, 24, 91); *када* (Г., 1835, 124); *сада* (Г., 1836, 2); *никада* (Г., 1839, 98); *иопета* (Г., 1837, 74, 85);
каде се смркне (Г., 1837, 79).

Из приложених примјера се види да прилог за вријеме *кад* у издању из 1837. године срећемо и са покретним вокалом *-е*.

Покретно финално *-у* забиљежили смо само два пута у рјечци *против* (која се иначе готово досљедно јавља без покретног вокала): *противу* Турчина (Г., 1836, 68), *противу* превасходніе (Г., 1837, 47);

7.1.2. Покретни вокали *а*, *е* и *у* се неупоредиво чешће јављају у облицима придјевско-замјеничке деklinације. Овдје ћемо предочити основно стање о дистрибуцији покретних вокала и класификоваћемо примјере с обзиром на природу вокала и падежне облике, а о наставцима ове промјене говорићемо детаљније у поглављу о морфологији, а овдје ћемо навести само по неколико примјера.

Генитив/акузатив једнине са финалним вокалом *-а*:

од почетка *Турскога* Царства (Г., 1835, 4), *свога* гласа (Г., 1835, 47), *Србскога* Царства (Г., 1835, 53), *најзнатніега* Везира (Г., 1836, 40), *такога* великога страдања (Г., 1836, 42), *свакога* мога брата (Г., 1836, 108), *небеснога* ярца (Г., 1837, 19), *ярма* францускога (Г., 1837, 41), *града* Никишицкога (Г., 1837, 51), за *своєга* Камаріера (Г., 1837, 83), *сунца* огњнога (Г., 1837, 124), *Светога* Митрополита (Г., 1838, 1), *жестокога* боя (Г., 1838, 44), *рѣдкога* совершенства (Г., 1838, 91), изъ *Црнога* мора (Г., 1839, 38), *великога* змелѣтресенія (Г., 1839, 43).

Примјери без финалног вокала у генитиву/акузативу једнине:

Лутеранског закона (Г., 1835, 5), *Принца* Данског (Г., 1835, 31), од *недавног* времена (Г., 1835, 47), *нашегъ* директора (Г., 1836, 111), *чистогъ* светогъ закона (Г., 1837, 108), *другогъ* каквогъ оружія (Г., 1837, 117), *тогъ* смртногъ дѣла (Г., 1837, 119), *нѣногъ* мѣста (Г., 1838, 80), од *старогъ* престолногъ града (Г., 1838, 90), *Дубровачкогъ* окружія (Г., 1839, 1), од *свогъ* књижевногъ єзыка (Г., 1839, 45), Србљи *православногъ* исповѣданія (Г., 1839, 47), *овогъ* старину (Г., 1839, 94).

Датив/инструментал/локатив множине са финалним покретним *-а*:

с превеликієма голієма стієнама (Г., 1835, 39), *у осталиєма нахієма* (Г., 1835, 4), *на своєма плећима* (Г., 1835, 50), *у ново покорєнимєма земљєма* (Г., 1837, 41), *овимєма окруженієма* (Г., 1837, 43), *о свѣтскимєма стваримєма* (Г., 1838, 19), *међу коимєма* (Г., 1838, 38), *по своєма обичаимєма* (Г., 1838, 39), *у нѣювьєма мирнымєма и срећнымєма предградієма* (Г., 1838, 89), *у свимєма главнымєма градовимєма* (Г., 1839, 39), *кралѣвимєма мацарскимєма* (Г., 1839, 59), *инострєнымєма Дворовимєма* (Г., 1839, 66).

Датив/инструментал/локатив множинє без крајњег покрєтнєг вокала:

у найрѣавієм годинама (Г., 1835, 40), *многимѣ людєма* (Г., 1836, 112), *нѣювьимѣ прсимєма* (Г., 1837, 95), *издрпанимѣ димієма* (Г., 1837, 98), *у своимѣ труднимѣ посл.овимєма* (Г., 1837, 104), *своимѣ очимєма* (Г., 1837, 100), *своимѣ прієтєльимєма* (Г., 1837, 121), *по разнымѣ мѣстимєма* (Г., 1838, 1).

Датив/локатив јєднинє са финалним покрєтним -е:

нѣговомє лукавомє намѣрєнію (Г., 1835, 43), *у свакомє случаю* (Г., 1835, 61), *по мушкокомє роду* (Г., 1835, 61), *вѣрюю Сѣпану Маломє* (Г., 1836, 52), *на дивану свомє* (Г., 1836, 75), *граду Жабљачкомє* (Г., 1836, 91), *пред нѣомє* (Г., 1836, 101), *к томє* (Г., 1837, 38), *о свєму догођєномє* (Г., 1837, 40), *Генєралу Аустрійскомє* (Г., 1838, 3), *подложити истомє Монарху* (Г., 1838, 55), *по Римскомє калєндару* (Г., 1838, 70), *Чифутскомє* (Г., 1839, 2), *у руке првомє* (Г., 1839, 58), *Адмиралу Инглєзскомє* (Г., 1838, 53), *у комє* (Г., 1838, 54, 55).

Датив/локатив јєднинє са финалним покрєтним -у:

у коєму (Г., 1835, 43, 54, 59), *по садашњєму названію* (Г., 1835, 51), *помоћ своєму тасту* (Г., 1835, 52), *на некоєму мѣсту* (Г., 1835, 54), *у своєму* (Г., 1835, 59), *свєму моєму послу* (Г., 1835, 61), *на двору твоєму* (Г., 1835, 86), *широкомє полю Гатачкомє* (Г., 1837, 55), *кѣи моєму оцу* (Г., 1837, 71), *вишєму званію* (Г., 1837, 72), *у моєму животу* (Г., 1837, 77), *пошалѣ Коменданту Которскомє Генєралу* (Г., 1838, 54).

Датив/локатив јєднинє без финалних покрєтних вокала:

Скадарском єзеру (Г., 1835, 41), *по оном канону* (Г., 1835, 48), *у највєћєм рату* (Г., 1835, 50), *на бїєлом коню* (Г., 1836, 49), *добромѣ Цветићу* (Г., 1836, 110), *великомѣ и якомѣ духу* (Г., 1836, 114), *по жєстокѣ сунцу* (Г., 1837, 97), *по утруђєномѣ землєдѣлцу* (Г., 1837, 105), *у овомѣ бою* (Г., 1838, 38), *на самоѣ подножію* (Г., 1838, 38), *кѣ великомѣ кланцу* (Г., 1838, 43), *о свомѣ трошку* (Г., 1838, 72), *у овомѣ граду* (Г., 1838, 76), *у овомѣ занату* (Г., 1839, 43), *по Адриатическомѣ мору* (Г., 1839, 44), *нѣму єднакомѣ падежу* (Г., 1839, 47), *по старомѣ италіянскомѣ начину* (Г., 1839, 69), *кѣ самоѣ дѣлу* (Г., 1839, 89).

У првом цєтињском алманеху у свим облицима придјєвско замјєничкє деклинацијє јављєју сє конкурєнтнє варијантє – примјєри са покрєтним вокалимєма (који су чєшћи), као и они без њих. У гєнитиву/акузативу јєднинє и дативу/инструменталу/локативу множинє учєсталији су облици са покрєтним

вокалом *-a* него они без покретног вокала. У дативу/локативу једине најзаступљенији су примјери са финалним покретним вокалом *-e*, мада није занемарљив ни број примјера без покретних вокала. У овим падежима (дативу/локативу) најрјеђе се јављају примјери са покретним вокалом *-y*.

У синтагмама са два или више напоредних придјевских атрибута најчешће су сви атрибути дати са 1) покретним вокалима или су 2) без покретних финалних самогласника. Изузетно су ријетки примјери у којима је један атрибут писан 3) са покретним вокалом а један без њега, или је пак 4) од неколико наведених атрибута у синтагми само један дат са крајњим покретним вокалом. Примјере који се односе на тачке 1 и 2 овог параграфа нећемо наводити јер су већ дати у склопу претходних ставки.

3) *вашега доброгъ срца* (Г., 1839, 11), *по духовноме свомъ сану* (Г., 1838, 42);

4) *овога проклетогъ беззаконика* (Г., 1837, 119), *старога давно разрушеногъ Спидавра* (Г., 1839, 76), *непреступниѣм каменитиѣм висинама дубровачкиѣма* (Г., 1837, 45).

На основу свега наведеног можемо закључити да у првом цетињском алманаху код непромјенљивих ријечи преовладавају примјери без покретних финалних вокала док у облицима придјевско-замјеничке деклинације знатно чешће срећемо примјере са покретним крајњим вокалима. Битно је нагласити и да се у прва два издања *Грлице* у односу на преостала три много рјеђе јављају облици без покретних самогласника у облицима придјевско-замјеничке деклинације.

7.2. У цетињском *Орлићу* непромјенљиве ријечи су различито писане – са финалним покретним вокалима, без ових вокала, док су поједине лексеме двојачко писане.

7.2.1. Покретни вокал *-a* (који је и најзаступљенији) у алтернацији са *ø* најчешће се јавља код прилога за вријеме и мјесто. Без овог покретног вокала биљежимо слjedeће прилоге за вријеме и мјесто:

кад, тад (О., 1866, 22), *кадкад* (О., 1868, 35), *икад* (О., 1870, 50), *икад* (О., 1885, 44), *од куд* (О., 1865, 39), *ни одкуд* (О., 1870, 42), *одовуд* (О., 1865, 57).

Прилог *овуда* срећемо само једном, и то написан са финалним *-a* – *овуда* (О., 1867, 53). Прилоге за мјесто *посвуда* и *одтуда* биљежимо свега по два пута – једном без крајњег вокала *a* и једном без њега

по свуд нађох (О., 1866, 31), *посвуда* (О., 1866, 62);
одтуд (О., 1865, 57), *Одтуда* (О., 1865, 48).

Прилог *сад* и прилоге изведене од њега, као и прилоге *свуд* и *тад* много чешће срећемо у форми без крајњег покретног вокала, тј. биљежимо по један, два примјера са финалним покретним вокалом:

сад (О., 1865, 65), *сад* (О., 1866, 24, 31), *сад* (О., 1867, 34, 42, 47), *сад* (О., 1868, 50), *сад* (О., 1869, 48), *сад* (О., 1870, 33, 38, 55, 70), *сад* (О., 1885, 7); *досад* (О., 1865, 59), *dosad* (О., 1866, 41), *до сад* (О., 1867, 21), *досад* (О., 1868, 40); *свуд* (О., 1866, 30), *свуд* (О., 1867, 58), *свуд* (О., 1868, 22), *свуд* (О., 1885, 3); *тад* (О., 1865, 70), *тад* (О., 1866, 35, 48), *тад* (О., 1867, 63, 68), *тад* (О., 1868, 46), *тад* (О., 1869, 23, 25), *тад* (О., 1870, 29);
сада (О., 1867, 94), *сада* (О., 1870, 67, 68); *до сада* (О., 1869, 37); *свуда* (О., 1865, 79), *свуда* (О., 1885, 41); *до тада* (О., 1885, 37).

Такође, прилог *сад* у издању из 1867. године биљежимо и са финалним вокалом *-е*:

саде (О., 1867, 57).

У издању из 1870. прилог за вријеме *опет* написан је са финалним *-а*:

опета (О., 1870, 4).

Уконкурентним облицима – са покретним крајњим вокалом *-а* и без њега биљежимо прилоге *кад*, *откад*, *куд* и императивну рјечцу *нека*:

кад (О., 1865, 30, 45, 65), *кад* (О., 1866, 21, 22, 27, 34, 57), *кад* (О., 1867, 22, 26, 29, 34, 50), *кад* (О., 1868, 45, 50), *кад* (О., 1869, 23, 30, 35, 41, 42, 45, 60), *кад* (О., 1870, 23, 30, 48, 61), *кад* (О., 1885, 44); *одкад* (О., 1867, 25), *одкад* (О., 1868, 35); *куд* (О., 1866, 42), *куд* (О., 1866, 43), *куд* (О., 1867, 53, 58), *куд* (О., 1868, 45, 50); *Нек* (О., 1866, 37), *нек* (О., 1867, 78), *нек* (О., 1869, 23), *нек* (О., 1870, 80), *нек* (О., 1885, 32);
када (О., 1865, 65, 66), *када* (О., 1866, 32), *кад* (О., 1867, 29, 69), *када* (О., 1869, 24, 26, 42, 51); *од када* (О., 1870, 38), *одкада* (О., 1885, 36); *куда* (О., 1865, 38), *куда* (О., 1866, 54), *куда* (О., 1870, 67), *куда* (О., 1885, 32, 42); *нека* (О., 1865, 33), *нека* (О., 1866, 32), *нека* (О., 1868, 41, 50), *нека* (О., 1870, 80).

Предлог *према* готово досљедно срећемо у овом облику, тј. са вокалом *-а* на крају ријечи, изузев једног примјера у *Орлићу* из 1870. године:

прам њих (О., 1870, 56).

Покретни вокали *-е*, *-у*, *-о* и *-и* јављају се много рјеђе него вокал *-а*. Покретно *-е*, осим код већ наведеног прилога *сад*, срећемо свега неколико пута код везника *јер* и рјечце *тек* (иначе ове лексеме су у овом годишњаку писане без покретних вокала):

јере (О., 1869, 49), *теке* (О., 1866, 26), *Теке* (О., 1867, 26).

Покретно финално -у биљежимо два пута у рјечци *против* и једном у прилогу *залуд*:

противу (О., 1865, 56), *противу* (О., 1866, 61); *залуду* (О., 1867, 68).

Предлог *(из)међу* писан је скоро досљедно са финалним -у, изузев два појединачна примјера у којима је изостављен овај вокал

међ њима (О., 1868, 56), *измеђ њих* (О., 1868, 60).

Прилог *управо* и у *Орлићу* се скоро досљедно пише са финалним вокалом -о, мада биљежимо појединачне случајеве без крајњег вокала:

управ (О., 1865, 35, 51), *управ* (О., 1866, 22).

Везник *нити* јавља се у конкурентним облицима – са финалним вокалом -и (и ови примјери су нешто чешћи) и без њега:

нити (О., 1865, 30, 34, 35, 41), *нити* (О., 1866, 29),
нит' (О., 1866, 46), *нит* (О., 1867, 73), *нит* (О., 1868, 27).

7.2.2. Као и у Милаковићевој *Грлици* тако и у *Орлићу* покретне вокале срећемо и у облицима замјеничко-придјевске деklinације. Покретни вокал -а јавља се у генитиву/акузативу једнине и дативу/инструменталу/локативу множине, а покретни вокали -е и -у срећу се у дативу/локативу једнине (о поријеклу ових наставака говорићемо у поглављу о морфологији). У цетињском *Орлићу* већина ових падежа јавља се у двојаким облицима – са финалним покретним вокалима и без њих. Овдје ћемо разврстати примјере с обзиром на падеже и крајње вокале.

Генитив/акузатив једнине са финалним вокалом -а:

с *отчинскога прага* (О., 1865, 3), од *свога* (О., 1865, 5), на позив *својега милога* Господара (О., 1865, 29), кћер *гласовитога* војводе (О., 1866, 23), од *свога* бабе (О., 1866, 34), из *црногорскога* летописа (О., 1867, 37), до *морскога* жала (О., 1868, 23), *србскога* рода (О., 1868, 34), с *једнога* брда (О., 1869, 29), са *овога* свијета (О., 1869, 35), до дана *данашњега* (О., 1870, 45), к врху *људскога* знања (О., 1870, 49), без вјештине и *напреднога* знања (О., 1870, 66), *свога* гњезда (О., 1885, 3), *мјесечнога* промјера (О., 1885, 6), *силнога* Сулејмана (О., 1885, 33).

Примјери без финалног вокала у генитиву/акузативу једнине:

давног доба (О., 1865, 71), *младог* Царевића (О., 1867, 24), од *старог* Немање (О., 1867, 25), у окове дивље *азијског* ропства (О., 1867, 35), против *мрког* им Славенства (О., 1868, 39), кћи *блаженопочившег* Кнеза (О., 1869, 17), име *светог* Саве (О., 1869, 25), *сред* Косова бојног поља (О., 1869, 25), да

златног не изгубе стола (О., 1869, 41), од самог почетка (О., 1870, 4), с лица земаљског (О., 1870, 48).

Датив/инструментал/локатив множине са финалним покретним -а:

са осталима Црногорцима (О., 1865, 32), у свима нахијама (О., 1865, 76), својима жељама (О., 1867, 24), с раширенијема рукама (О., 1870, 61).

Датив/инструментал/локатив без крајњег покретног вокала:

Својим дивним и одушевљеним пјесмама (О., 1865, 5), у нашим странама (О., 1865, 7), окружен пјесковитим и равним главицама (О., 1865, 29), у жалостнијем мислима (О., 1865, 49), са неизбројенијем изворима (О., 1866, 23), љуцким костима посијана (О., 1867, 32), у турскијем рукама (О., 1867, 33), са осталијем земљама (О., 1867, 37), с новијем пушкама (О., 1867, 40), у јуначим прсима (О., 1868, 26), јави својим старешинама (О., 1868, 51), по овијем кршевима (О., 1869, 47), на скадарскијем брдима (О., 1869, 47), са најудаљенијим земљама (О., 1870, 71), под варварскијем владама (О., 1885, 38).

Датив/локатив једнине са финалним покретним -е:

страшан непријатељу своје (О., 1865, 28), у свеколикоме Југословенству (О., 1865, 29), пристоји једноме вјерноме Црногорцу (О., 1865, 31), на јуначкоме мејдану (О., 1865, 49), у ђеографијскоме погледу (О., 1866, 22), по политичкоме раздјелу (О., 1866, 22), о томе боју (О., 1867, 50), слатки свакоме Славенину (О., 1868, 35), на своје огњишту (О., 1869, 33), служити свијетломе Господару (О., 1870, 70), при самоме свршетку (О., 1885, 35), на душевноме пољу (О., 1885, 40).

Датив/локатив једнине са финалним покретним -у:

вјеран својему Господару (О., 1865, 31), у Цетињском манастиру (О., 1865, 50), у нашем језику (О., 1865, 55), по старому корену (О., 1865, 57), у својему кориташцу (О., 1865, 70), у сродному колу (О., 1866, 40), у нашем народу (О., 1866, 47), у својему дому (О., 1866, 59), отцу мојему (О., 1867, 30), на својему мјесту (О., 1867, 56), рече сердар својему честнику (О., 1869, 50), правце свакому једнаке (О., 1870, 27), корен свему јаду (О., 1870, 45).

Датив/локатив једнине без финалних покретних вокала:

у допушеном времену (О., 1865, 7), Тани-паши везиру босанском (О., 1865, 39), частним се крстом прекрстише (О., 1866, 30), на Косову бојном пољу (О., 1866, 49), по нашем вјенчању (О., 1867, 24), у згодном кланцу (О., 1868, 26), на гаришту самостанском (О., 1868, 28), к нашем спасу (О., 1868, 41), Петрограду славном (О., 1869, 39), о трошку манастирском (О., 1869, 62), одољет сваком злотвору (О., 1870, 24), на оном свијету (О., 1870, 34), на земљаном шару (О., 1870, 43), о свом трошку (О., 1870, 63), у жестоком окршају (О., 1885, 36).

У ексцерпираној грађи у генитиву/акузативу једнине у нешто већој мјери јављају се примјери са покретним вокалом -а, док се у дативу/инструменталу/локативу множине много чешће срећу облици без

финалног покретног *-а*. У дативу/локативу једнине подједнако често јављају се облици без покретних вокала, као и они са покретним вокалима *-е* и *-у*. Иначе, у односу на остале часописе из нашег корпуса у *Орлићу* има највише примјера са покретним вокалом *-у* у дативу/локативу једнине (има их приличан број и у Милаковићевој *Грлици*, а у осталим часописима примјери овог типа су слабо присутни).

У синтагмама са два или више напоредних атрибута наилазимо на различита рјешења. Напоредо срећемо примјере у којима су сви атрибути писани са покретним вокалима на крају ријечи, потом примјере у којима су сви атрибути писани без покретних вокала, као и оне примјере у којима су неки чланови синтагме писани са покретним вокалима а неки без њих:

на мјесто *тога весело очекиваног* гласа (О., 1865, 46), секретар *рускога сарајевскога* консулата (О., 1865, 46), *најбољега српскога* јунака (О., 1867, 26), до *њега истог*а (О., 1867, 26), ради *свекра мога великога* (О., 1867, 30), око *самога разрушенога* града (О., 1867, 55), у закључку *свога једнога* сонета (О., 1885, 32); у *овој жестокој и крвавој* боју (О., 1865, 37), *припали томе новој сјеничкој* пашалуку (О., 1866, 22), *чудио томе његовој лијепом хришћанској* владању (О., 1866, 28), у *својем столном* Жабљаку (О., 1867, 70), *радоваће се... овој великој* добитку (О., 1870, 68), да не припомогне *њиховој политичкој* развизку (О., 1885, 38);

издржавање грађанског и војничког поглаварства (О., 1865, 78), *гласовитог нашег* пјесника (О., 1866, 47), под управом *свог независног* Кнеза (О., 1866, 60), до *свог правог* бивовања (О., 1866, 60), *једног истовјетног* правца (О., 1866, 62), од *дубоког ријечног* ждријела (О., 1867, 38), *очи великог* сложеног народа (О., 1868, 38), из *толиког и таког* пуког безумља (О., 1870, 47), са *једног удаљеног* мјеста (О., 1870, 65), о *укупном народном* имену (О., 1865, 54), у *родном свом* језику (О., 1865, 69), на тако *удесном и zgodном* мјесту (О., 1867, 39), у *произвољном и моралном* уједињењу (О., 1867, 89), по *нашем укупном* Спаситељу (О., 1867, 91), у *нашем сунчаном* систему (О., 1868, 4);

најдаљеј Мисирској краја (О., 1865, 71), *перјаничкој* капетана, побочника и *својега* љекара (О., 1869, 64), доба *дивног твојега* поскока (О., 1870, 79), *Свему нашем* роду (О., 1866, 48), к *сјајном твојем* жртвенику (О., 1867, 57), *Дика дивна, свему роду свом* (О., 1868, 21), хвала на *њеној човјечанској и хришћанској* дјели (О., 1870, 62), у *покрајинској* Сабору *далматинској* (О., 1885, 39), у *међусобној убитачној* трвењу (О., 1885, 41).

Осим наведених рјешења у дативу/локативу једнине у синтагмама са више придјевских, односно замјеничких ријечи срећемо примјере у којима се у неким члановима исте синтагме јавља покретно *-е*, а у неким *-у*:

Предавали војничку главну управу својем вриједном брату (О., 1865, 33), *По најновијем од 1864. год. статистичког попису* (О., 1866, 23), *Кому првој да пођем* (О., 1866, 35), у *својем језгровитом, лакој и*

разборитоме „Недјељку“ (О., 1867, 55), к нашему народном величају (О., 1885, 42).

У савременом књижевном језику употреба финалних покретних вокала -е и -у одређена је законом о дисимилацији вокала. Према томе, ако је у наставку вокал -е, онда је покретни вокал -у; а ако је у наставку вокал о, онда је покретни вокал е¹¹⁴. Као што видимо, ово правило је примјењивано и у наведеним примјерима из *Орлића* (изузев трећег примјера).

Једино у синтагмама са више придјевских, тј. замјеничких ријечи у дативу/локативу множине скоро досљедно су сви чланови писани без крајњег покретног вокала (изузев једног примјера).

у *другијем* и *тешкијем* догађајима (О., 1865, 39), са *великијем* и *златнијем* словима (О., 1865, 41), под *својијем српскијем* владоцима (О., 1866, 25), с *осталим европејским* народима (О., 1866, 61), у *укоченим нашим* жилама (О., 1866, 62), на *зеленим својим* саговима (О., 1867, 93), са *разним и многобројним* нападачима (О., 1868, 35), *појединим усамљеним, раскомаданим и несложним славенским* племенима (О., 1868, 38), калпак са *златним и црвеним* шарама (О., 1869, 28), у *црнијем кршнијем* брдима (О., 1869, 58), на *својим властитим* ногама (О., 1870, 45), на *ојачанијем својијем* крилима (О., 1885, 3);

међу свима јужнијем Словенима (О., 1885, 37).

7.3. Кад су у питању непромјенљиве ријечи, и у осталом дијелу корпуса, као и у *Орлићу* и Милаковићевој *Грлици*, наилазимо на различита рјешења, тј. на примјере са покретним вокалима, примјере без покретних вокала, као и на примјере који су дати у конкурентним формама. Од покретних вокала најчешће се јавља *а*, покретно *е*, *и* и у јављају се знатно рјеђе.

7.3.1. Без покретних вокала најчешће су писани рјечце и везници:

тек (Црн., 1871, 6), *јер* (Црн., 1884, 180), *тек* (Ц., 1871, 1, 68, 75), *пак* (Ц., 1872, 103), *зарад* (Ц., 1871, 1), *пак* (Црн., 1884, 3, 6, 32), *пак* (Црн., 1885, 50), *тек* (Црн., 1884, 21), *тек* (З., 1885, 19, 117), *још* (З., 1885, 6, 23, 29), *пак* (З., 1885, 41), *јер* (З., 1885, 71), *још* (Г., 1890, 49), *пак* (Г., 1890, 55), *тек* (Г., 1891, 31), *тек* (Г., 1897, 44).

Искључиво са покретним *а* писан је предлог *према*:

према (Црн., 1871, 28, 50), *напрама* (Црн., 1871, 15), *према* (Ц., 1871, 1), *према* (Ц., 1872, 23, 66), *прама* (Ц., 1872, 179), *према* (Црн., 1884, 90), *према* (Црн., 1885, 5, 16, 99), *према* (З., 1885, 68, 119, 120), *према* (Г., 1890, 50, 64), *према* (Г., 1891, 32, 33), *према* (Г., 1897, 47).

---

¹¹⁴ О овоме видјети код Стевановић, 1986, 151–152.

Већина непромјенљивих ријечи, најчешће прилога, јавља се у конкурентним формама – са покретним вокалом *a* и без њега, па ћемо навести само понеколико примјера ради илустрације:

никада (Црн., 1871, 7), *никада* (Ц., 1872, 184), *никада* (З., 1885, 7); *тада* (Црн., 1871, 62), *тада* (Ц., 1871, 143), *тада* (Црн., 1884, 277), *тада* (Г., 1890, 32), *отада* (Г., 1890, 58); *свуда* (Црн., 1871, 82), *свуда* (Ц., 1872, 103), *свуда* (Црн., 1884, 372), *свуда* (З., 1885, 77), *свуда* (Г., 1891, 39), *одасвуда* (Црн., 1884, 17); *икада* (Црн., 1871, 84), *икада* (Црн., 1884, 90); *отуда* (Црн., 1871, 57), *туда* (Ц., 1871, 143), *отуда* (Црн., 1884, 89), *отуда* (З., 1885, 68), *отуда* (Г., 1890, 57), *овуда* (Црн., 1884, 202); *куда* (Црн., 1871, 3), *куда* (Црн., 1884, 178); *куда* (Г., 1897, 41), *одкуда* (Ц., 1872, 66), *од куда* (Црн., 1871, 51), *од куда* (Црн., 1884, 33); *сада* (Црн., 1871, 6), *сада* (Ц., 1872, 179), *сада* (Црн., 1885, 99), *сада* (З., 1885, 41), *сада* (Г., 1897, 64); *до сада* (Ц., 1871, 1), *до сада* (Г., 1890, 32), *до сада* (Црн., 1885, 99); *када* (Црн., 1871, 64), *када* (Ц., 1871, 81), *када* (Црн., 1885, 6, 17), *када* (З., 1885, 1), *када* (Г., 1890, 69), *када* (Г., 1897, 4, 72); *од када* (Црн., 1884, 2), *откада* (Г., 1897, 53); *некада* (Ц., 1872, 26); *нека* (Црн., 1885, 43), *нека* (Ц., 1872, 184);

никад (Ц., 1872, 122), *никад* (Црн., 1885, 43), *никад* (З., 1885, 117), *никад* (Г., 1891, 27); *тад* (Црн., 1885, 22), *тад* (З., 1885, 5), *свуд* (Црн., 1884, 201), *свуд* (З., 1885, 77), *посвуд* (Црн., 1884, 202); *икад* (Ц., 1872, 22), *икад* (Црн., 1884, 180); *отуд* (Ц., 1872, 31), *одотуд* (Црн., 1871, 33), *до тад* (Црн., 1884, 32), *одовуд* (Црн., 1871, 33); *куд* (Ц., 1872, 147), *куд* (Црн., 1871, 47), *куд* (Црн., 1884, 201), *од куд* (Црн., 1884, 32), *откуд* (Црн., 1885, 42), *од некуд* (Црн., 1871, 19), *од некуд* (З., 1885, 7), *некуд* (Г., 1890, 55); *сад* (Црн., 1871, 82), *сад* (Ц., 1871, 59), *сад* (Црн., 1885, 5), *сад* (Г., 1890, 49), *до сад* (Црн., 1871, 20), *од сад* (Црн., 1884, 201), *сад* (З., 1885, 117), *до сад* (З., 1885, 24), *до сад* (Г., 1890, 64); *кад* (Црн., 1871, 63), *кад* (Ц., 1871, 8), *кад* (Ц., 1872, 180), *кад* (Црн., 1884, 279), *кад* (Г., 1890, 49), *кад* (З., 1885, 1), *кад год* (Ц., 1871, 59), *кадгод* (Ц., 1872, 36), *одкад* (Ц., 1872, 184), *од кад* (Црн., 1884, 21), *откад* (Црн., 1885, 75); *кад год* (Црн., 1885, 43), *одкад* (Г., 1891, 51), *од кад* (З., 1885, 93), *кад год* (Г., 1890, 71), *кад-тад* (Г., 1897, 43), *некад* (З., 1885, 23); *нек* (Црн., 1884, 39).

Покретно *e* срећемо свега два пута у *Црногорки* из 1884: *каде* (Црн., 1884, 67), *јоште* (Црн., 1884, 5). Покретно у налазимо скоро досљедно у предлогу *међу*, које се ријетко јавља без овог вокала:

међ (Црн., 1884, 21), *међ'* (Црн., 1871, 1).

Лексема *против* већином је писана без покретног финалног вокала

против (Црн., 1871, 1, 5, 28), *против* (Ц., 1871, 8, 30), *против* (Ц., 1872, 42);

мада спорадично биљежимо облике и са крајњим у

противу (Ц., 1871, 31), *противу* (Ц., 1872, 16), *противу* (Црн., 1884, 14, 15, 16), *противу* (З., 1885, 23, 120).

Код осталих непромјенљивих ријечи не налазимо потврду за писање овог вокала. Покретно *и* се јавља код *ради* и *нити*, који се нешто рјеђе срећу и без покретних вокала:

рад тога (Ц., 1871, 81), *нит'* (Ц., 1871, 75), *нит* (Ц., 1872, 146) : *ради тога* (Ц., 1872, 1), *нити* (Ц., 1871, 68), *нити* (Ц., 1872, 22).

7.3.2. Покретни вокали у нашим часописима се веома често пишу у облицима придјевско-замјеничке деклинације. Овдје ћемо представити примјере с обзиром на покретне вокале и падеже у којима се јављају.

Генитив/акузатив једнине са финалним вокалом *-а*:

са *равнога* мора (Црн., 1871, 5), послије *толикога* труда (Црн., 1871, 6), Црногорца *витешкога* (Црн., 1871, 9), *српскога* кнеза (Црн., 1871, 19), на вече *светога* Ђорђија (Црн., 1871, 19); интереси *свега* народа *нашега* (Ц., 1871, 1), узрок кретања *народнога* (Ц., 1871, 54), лист *нашега* *милого* Отачаства (Ц., 1871, 94), неће бити *једнога* *њиховога* потомка (Ц., 1872, 179); убиство *требињскога* паше (Црн., 1884, 67), код Призрена *града* *бијелога* (Црн., 1884, 67), читаоцима *нашега* листа (Црн., 1885, 4), лик *народнога* добротвора (Црн., 1885, 15); одјељење *овога* *друштва* (З., 1885, 59), правилности *српскога* језика (З., 1885, 59), од *онога* покрета (З., 1885, 119), *једнога* земљишта (З., 1885, 123); родила *трећега* сина (Г., 1890, 55), лозе *највећега* Србина (Г., 1891, 25), мишљење *једнога* инжињера (Г., 1891, 28), *рад тога* одбора (Г., 1891, 29), народа *српскога* (Г., 1897, 43), Мати *нашега* Краља (Г., 1897, 48).

Генитив/акузатив једнине без финалног вокала *-а*:

од врага *сваког* (Црн., 1871, 3), *црног* мравка пази (Црн., 1871, 5), из *којег* жбунућа (Црн., 1871, 10), од *великог* везира (Црн., 1871, 26); *великог* кнеза *српског* (Ц., 1871, 40), инспектор *подоунавског* *парабродског* друштва (Ц., 1871, 60), решењу *бугарског* *црковног* питања (Ц., 1872, 183); из *мљетачког* приморја (Црн., 1884, 34), сједог *старца* (Црн., 1884, 61), са *научног* гледишта (Црн., 1885, 15), карактерна црта *српског* народа (Црн., 1885, 50); лијечих *покојног* Милуна (З., 1885, 3), зову *сваког* туђинца (З., 1885, 29), извјештај *књижевног* одбора (З., 1885, 59), до *таквог* очајања (З., 1885, 118); од *дипломатског* тијела (Г., 1890, 54), поред *оног* (Г., 1891, 27), *нарочитог* љекара (Г., 1891, 30), кћи *данског* краља (Г., 1897, 39), до *главног* улаза (Г., 1897, 47).

Датив/инструментал/локатив множине са финалним *-а*:

под ногама *својијема* (Црн., 1871, 2), што су показали *онијема* (Црн., 1871, 6); дати *свијема* народима (Ц., 1871, 3), *ђевојкама* *нашијема* трзаху и отимаху *цвијеће* (Ц., 1871, 55); у *свијема* епархијама (Црн., 1884, 14), у *пограничнијема* *нахијама* (Црн., 1884, 34), по *свијема* кућама (Црн., 1885, 4); *међу* *првијема* (З., 1885, 118); у *свима* болестима (Г., 1890, 68), за трајну срећу *милијема* срцу *нашему* *младенцима* (Г., 1890, 53), *величанственијема* *манастирима* (Г., 1897, 72), по *свијема* *струкама* (Г., 1897, 79).

Датив/инструментал/локатив множине без финалног *-а*:

у првијем пјесмама (Црн., 1871, 14), по осталијем странама (Црн., 1871, 25), с каквијем ријечима (Црн., 1871, 50), са врелијем пољупцима (Црн., 1871, 82); разишле су се... својијем кућама (Ц., 1871, 40), лист са оваквијем тежњама (Ц., 1872, 1), у пустијем жељама (Ц., 1872, 1), по српским крајевима (Ц., 1872, 181); о великим промјенама (Црн., 1885, 4), пред толикијем козацима (Црн., 1885, 23), крупним словима штампана (Црн., 1885, 99); археолошким истраживањима (З., 1885, 6), по трговачким вашарима (З., 1885, 68), у мађарским рукама (З., 1885, 119); са запаљенијем воштаницама (Г., 1890, 54), у бујнијем младикама (Г., 1891, 25), с другијем народима (Г., 1897, 45), по освијетљеним улицама (Г., 1897, 46).

Датив/локатив једнине са финалним вокалом -е:

у тихојем заливу (Црн., 1871, 2), на једнојем савијутку (Црн., 1871, 10), о себи самојем (Црн., 1871, 10), мојем домаћину (Црн., 1871, 42); у онојем часу (Ц., 1871, 31), задевао кукавнојем народу (Ц., 1871, 31), што је цијелојем свијету бијело (Ц., 1871, 54), на бојнојем пољу (Ц., 1872, 1); праведнојем богу угодили (Црн., 1884, 15), к црногорскојем митрополиту (Црн., 1884, 34), у првојем праскозорју (Црн., 1884, 1276), на старојем манастиру (Црн., 1885, 2), по дрвенојем мосту (Црн., 1885, 76); на Ријечкојем граду (З., 1885, 4), српскојем родитељу (З., 1885, 68), на овојем мјесту (З., 1885, 68), у изобразенојем свијету (З., 1885, 119); на истојем темељу (Г., 1890, 32), њезинојем супругу (Г., 1890, 53), у потпунојем здрављу (Г., 1891, 25), у првојем збору (Г., 1891, 58), свакојем војнику (Г., 1897, 42).

Датив/локатив једнине са финалним вокалом -у:

у својему животу (Црн., 1871, 67); у својему непровидном крилу (Ц., 1871, 1), подијели својему народу (Ц., 1872, 40), у својему селу (Ц., 1872, 132); к нашем Тадији (Црн., 1884, 6); по мојему мишљењу (З., 1885, 8), клео се свему селу (З., 1885, 29); којему је Бог уписа? (Г., 1890, 49), по највишему одобрењу (Г., 1890, 50), срцу нашем (Г., 1890, 53), радост свему Српству (Г., 1897, 45).

Датив/локатив једнине без финалног вокала:

на журналистичком пољу (Црн., 1871, 4), пријатељство двору аустринском (Црн., 1871, 6), у споменутом језеру (Црн., 1871, 52), у мојем дневнику (Црн., 1871, 62); у меџлису турском (Ц., 1871, 31), овом немилу госту (Ц., 1871, 55), на бојном пољу (Ц., 1871, 94), сваком поштеном човјеку (Ц., 1872, 8), о народном образовању (Ц., 1872, 16); у топлој загрљају (Црн., 1884, 4), на пољу цетињском (Црн., 1884, 7), на једном бријегу (Црн., 1884, 17), покорност туђем положају (Црн., 1884, 64), у нашем народу (Црн., 1885, 15); у одбрамбеном положају (З., 1885, 4), при двору књажевом (З., 1885, 4), у самом друштву (З., 1885, 7), у тјелесном животу (З., 1885, 19); у народном слављу (Г., 1890, 53), на лојдовом пароброду (Г., 1890, 56), у доњем боју (Г., 1891, 38), на дворском вагону (Г., 1897, 48).

Из приложеног се види да се у овом дијелу нашег корпуса облици са покретним вокалом -а најчешће срећу у генитиву/акузативу једнине, док су у дативу/инструменталу/локативу множине учесталији облици без покретног вокала. У дативу/локативу једнине најрјеђе срећемо примјере са покретним

вокалом -у, а облици са покретним -е и они без покретних вокала јављају су отприлике подједнако често, наравно, уз извјесне разлике међу часописима. У односу на остале часописе у којима се у једним падежима чешће јављају облици са покретним вокалима, а у другим облици без покретних вокала, у Томановићевој *Грлици* је прилично уједначен број и једних и других примјера. У генитиву/акузативу једнине и дативу/инструменталу/локативу множине подједнако често се јављају облици са покретним вокалом -а, као и они без њега, што није случај у осталим часописима. У дативу/локативу једнине најмање је примјера са покретним вокалом -у, док је, као и у осталим часописима, уједначен број примјера без покретних вокала и оних са крајњим покретним -е.

У синтагмама са два или више напоредних придјевских или замјеничких ријечи срећемо различита решења: примјере у којима су сви чланови синтагме писани са покретним вокалима; примјере у којима су сви чланови синтагме писани без покретних вокала, као и примјере у којима су неки чланови писани са покретним вокалима а неки без њих.

Примјери у којима су сви придјевски и замјенички чланови синтагме писани са покретним вокалима:

са прошлости свога јуначкога крајичка српскога (Црн., 1871, 2), због нечега другога (Црн., 1871, 45), на рукама некога непознатог лица (Црн., 1871, 63); код славенских одбора петроградскога и кијевскога (Ц., 1871, 28), видећи православнога српскога владику (Ц., 1871, 67), неће бити једнога њиховога потомка (Ц., 1872, 179); по жељи светога и славнога народа (Црн., 1884, 14), да се даде једноме самоме (Црн., 1885, 44), у овијема народнијема судовима (Црн., 1884, 14), на састанку књижевнога одјељења овога друштва (Црн., 1885, 15); каквога научењака свјетскога гласа (З., 1885, 19), к својима синовима (З., 1885, 6), о некима његовима погледима (З., 1885, 6); спасење драгоцјенога живота нашега (Г., 1890, 50), у пратњи свога старијега брата (Г., 1890, 56), осим тога опћега грознога положаја (Г., 1891, 35), у пратњи једнога свога адјутанта (Г., 1897, 69), на срећу великога братскога нам народа рускога (Г., 1897, 72).

Примјери у којима су сви придјевски и замјенички чланови синтагме писани без покретних вокала:

код годишњег омладинског одбора (Црн., 1871, 36), по небеском плавом своду (Црн., 1871, 13), са онијем сањалачкијем плавијем очима (Црн., 1871, 7); Да се овај народ опет сваком не разборитом покшају одупре (Ц., 1871, 8), са својијем унутрашњијем пословима (Ц., 1871, 30), у првијем бројевима омиљеног нам нашег листа (Ц., 1871, 55); без тог народног крштења (Црн., 1884, 6), из овдашњег женског института (Црн., 1884, 7), реци каквом ђаволастом човјеку (Црн., 1884, 6), на позорницама петроградским, бечким и париским (Црн., 1884, 7), са отегнутим бијелим

чарапицама (Црн., 1885, 74); са додатног њемачког превода (З., 1885, 54), сваког бож'јег благослова (З., 1885, 77); неку црту оног дивног лица вилиног (З., 1885, 19); За све земље поштанског међународног уједињења (Г., 1890, 4), у нашеј сјеверозападном планинском крају (Г., 1890, 65), према дунавском пјешачком пуку (Г., 1897, 47), у јужним поларним крајевима (Г., 1890, 4), по својијем највишијем градовима (Г., 1897, 73).

Примјери у којима су неки придјевски или замјенички чланови синтагме писани са покретним вокалима а неки без њих:

са широкога јадранског мора (Црн., 1871, 2), код тога доброг човјека (Црн., 1871, 27), по Србији.. и другијем питомијем крајевима српскијема (Црн., 1871, 10); Из Букурешта пишу једноме листу мађарском (Ц., 1871, 14), у своје досадњем положају остати (Ц., 1871, 55), код нашега честитог преосвеишенога митрополита (Ц., 1871, 3); на представнике огромнога можданог рада (Црн., 1884, 3), у пуном чару свога свијетлог карактера (Црн., 1884, 8), на сабору загребачком и пештанскоме (Црн., 1884, 178); о своје годишњем раду (Црн., 1885, 16); усљед њихова милога и њежног уплива (З., 1885, 7), умнога рада и тјелесног, особито можданог и живчаног састава (З., 1885, 19), бијаше дика свему српском роду (З., 1885, 67); При објашњењу тога кобнога исхода Косовског боја (Г., 1890, 54), наградио га је многијема црногорским и странијема орденима (Г., 1891, 61), из млетачког Дуждевога Двора (Г., 1897, 72).

7.4. Из свега приложеног, примјећујемо да се покретни вокали (најчешће вокал *-a*) у нашем цјелокупном корпусу јављају код непромјенљивих ријечи и у облицима придјевско замјеничке деклинације. У односу на остале часописе у Милаковићевој *Грлици* најрјеђе се јављају покретни финални вокали код непромјенљивих ријечи. Покретно *-e* и *-y* углавном су присутни у појединачним примјерима (*каде, саде, противу*). Покретно *-e*, у *Орлићу* срећемо у неколико случајева и код везника *јер* и рјечце *тек*, а покретно финално *-y* осим у наведеној лексеми *против* потврђено је једном у прилогу *залуд*. Овакво стање у нашем корпусу одговара језику наших писаца 19. вијека. Тако се у језику Петра I Петровића најчешће код непромјенљивих ријечи најчешће јавља финални покретни вокал *-a*, рјеђе *-e*, а број лексема са покретним *-y* је ограничен. Покретно *-o* овај цетињски владика писао је у само једној лексеми (Остојић, 1976, стр. 99). Код Петра II Вушовић (1930) покретно *-a* биљежи најчешће код предлога и прилога, а премјере за покретно *-e* наводи код везника и прилога (стр. 14). У језику Николе I Петровића, као и код осталих Петровића најприсутнији је вокал *-a*, а нешто рјеђе су писани *-e* и *-y* (Ненезић, 2010, стр. 99). Код Љубише се такође чешће јавља покретно *-a* у односу на *-e* и *-y* (Тепавчевић, 2010, стр. 143), за

разлику од говора Паштровића у којима је доминантна употреба *-e* (Јовановић, 2005, стр. 132–135).

У облицима придјевско замјеничке деклинације покретни вокали су заступљенији. Покретни вокал *-a* јавља се у генитиву/акузативу једнине и дативу/инструменталу/локативу множине, а покретни вокали *-e* и *-y* срећу се у дативу/локативу једнине. Већина ових падежа у цјелокупном корпусу јавља се у двојаким облицима – са финалним покретним вокалима и без њих. Слични облици потврђени су и код Петра I, гдје се чува старије стање, тј. закон о дисимилацији није битно утицао на употребу вокала *y* и *e* (Остојић, 1976, стр. 101). И код Николе Петровића најчешће се јавља покретни вокал *-a*, док су за разлику од Петра I, *-e* у *-y* условљени законом о дисимилацији (Ненезић, 2010, стр. 102, 103). Код Љубише се наизмјенично јављају дужи и краћи облици, при чему су код датива (локатива једнине чешће варијанте са покретним *-e* (Тепавчевић, 2010, стр. 146, 147).

У Милаковићевој *Грлици*, *Орлићу*, *Црногорки* из 1871. и *Црногорки 1884–1885*. године у генитиву/акузативу једнине у већој мјери јављају се облици са покретним вокалом *-a* него они без покретног вокала, док су у *Зети* и Томановићевој *Грлици* у овим падежима подједнако заступљени облици са покретним вокалом као и они без њега. Такође, у *Грлици* из Његошевог доба у дативу/инструменталу/локативу множине учесталији су облици са покретним вокалом *-a* него они без покретног вокала, у *Грлици* из доба краља Николе у овим падежима подједнако често се јављају облици са покретним вокалом *-a*, као и они без њега, а у осталим часописима су много фреквентнији облици без покретног вокала *-a* у овим падежима. Код Петра I су у употреби готово досљедно наставци са крајњима *-a* у генитиву/акузативу једнине мушког рода и генитиву средњег рода (свега четири примјера без покретног вокала), слично као код владике Василија (Остојић, 1976, стр. 152). Вушовић код Његоша не помиње облике без крајњег *a* (Вушовић, 1930, стр. 125). Напоредну употребу облика са покретним *-a* и без њега знају источноцрногорски говори, говори Херцеговине (Стевановић, 1933–1934, стр. 78; Вушовић, 1927, стр. 49), у говору Пиве обичнији су облици без *-a*, слично као у Паштровићима (Вуковић, 1938–1939, стр. 63; Јовановић, 2005, стр. 339, 362), а само дуже варијанте потврђене су у Мрковићима, Црмници и

староцрногорским говорима (Вујовић, 1969, стр. 245; Милетић, 1940, стр. 412, 413; Пешикан, 1965, стр. 162).

У првом цетињском алманаху у дативу/локативу једнине најзаступљенији су примјери са финалним покретним вокалом *-e*, мада није занемарљив ни број примјера без покретних вокала, док се најрјеђе јављају облици са покретним вокалом *-y*. У *Орлићу* се у овим падежима (дативу/локативу једнине) подједнако често срећу облици без покретних вокала, као и они са покретним вокалима *-e* и *-y*. Као што смо већ поменули, а и овдје је битно нагласити *Орлић* је часопис у којем је потврђено највише примјера са покретним вокалом *-y* у дативу/локативу једнине. Сва три издања *Црногорке* (1871, 1884. и 1885), *Црногорац*, *Зета* и Томановићева *Грлица* карактеристични су по томе што се у дативу/локативу једнине код ових часописа најрјеђе срећу примјери са покретним вокалом *-y*. Облици са покретним *-e* и они без покретних вокала јављају се подједнако често у овим часописима, с тим што су у *Зети* и *Црногорцу* у овим падежима (дативу/локативу једнине) примјери са покретним вокалом *-e* нешто чешћи него они без покретних вокала.

Датив и локатив код Петра I имају варијанте *-ому/-ему*, *-оме*, *-ом/-ем*, иако је у дативу најфреквентнији наставак *-ому/-ему*, а у локативу осим овог присутан је и наставак *-ом/-ем*. „Као да се локатив опирао обличком синкретизму *датив – локатив*“ (Остојић, 1976, стр. 153). Закон о дисимилацији код њега није битно утицао ни на употребу вокала *y* и *e* (Остојић, 1976, стр. 101). Код Николе Петровића најчешће се јавља покретни вокал *-a*, док су за разлику од Петра I, *-e y -y* условљени законом о дисимилацији (Ненезић, 2010, стр. 102, 103). Код Љубише се наизмјенично јављају дужи и краћи облици, при чему су код датива/локатива једнине чешће варијанте са покретним *-e* (Тепавчевић, 2010, стр. 146, 147). Важно је истаћи да се уопшетно гледано говори Црне Горе, као и старији писци, одликују неуједначеношћу приликом употребе покретних вокала у зависним падежима придјевско-замјеничке деκлинације (Уп. Јовановић, 2005, стр. 339–340, 360; Вујовић, 1969, стр. 228; 244; Стевановић, 1933–1934, стр. 78; Пешикан, 1965, стр. 163; Вушовић, 1927, стр. 49, 50; Милетић, 1940, стр. 412, 413; Вуковић, 1938–1939, стр. 64; Остојић, 1976, стр. 151–153; Биговић-Глушица, 1997, 122, 123; Тепавчевић, 2010, стр. 253–260; Ненезић, 2010, стр. 175–179).

Што се тиче синтагми са двије или више напоредних придјевских или замјеничких ријечи, у цјелокупној ексцерпираној грађи срећемо примјере у којима су сви чланови синтагме писани са покретним вокалима; примјере у којима су сви чланови синтагме писани без покретних вокала, као и примјере у којима су неки чланови писани са покретним вокалима а неки без њих.

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

8. Сугласник *x*

Сугласник *x* у српском језику наслијеђен је још из прасловенског, али се могао добити и примањем ријечи из страних језика: грчког, латинског, касније, путем многобројних позајмљеница, нарочито из турског језика (Стојановић, 2010а, стр. 444). У већини штокавских говора, почевши још од краја 16. и почетка 17. вијека дошло је до губљења овог сугласника или његове супституције неким другим гласовним вриједностима¹¹⁵. Вук је сугласник *x* почео да употребљава од 1836. и *Пословица*, у ранијим својим дјелима је овај сугласник писао спорадично. Од бечког књижевног договора је установљено да *x* треба писати у етимолошкој позицији. „Тако су избегнута извесна семантичка укрштања изазвана гласовним сусретањем и паронимским ексцесима“ (Симић, 1991, стр. 272).

8.1. У свим часописима који су предмет наших истраживања сугласник *x* се готово досљедно пише у иницијалној позицији. С обзиром на обим корпуса, велики је број лексема у којима се јавља овај консонант. Већина ријечи је страног поријекла, првенствено турског, али и грчког. Иницијално *x* се често среће и у узвицима. Навешћемо само по неколико примјера из свих часописа, а потом ћемо обратити пажњу на појединачне случајеве у којима се јавља неетимолошко иницијално *x* и у којима је дошло до губљења ове фонеме или супституције велара *x* неком другом гласовном вриједношћу.

---

¹¹⁵ О губљењу овог консонанта и његовој супституцији другим гласовним вриједностима у српском језику уп. Вуковић, 1974, стр. 185–192; Бошковић, 1931, стр. 179–196).

хитила (Г., 1835, 120), *Херцеза Кентскога* (Г., 1836, 29), *хиротонисани* (Г., 1836, 49), *повикаше ха* (Г., 1837, 79), *ханске* (Г., 1837, 92), *хилјада* (Г., 1838, 47), *херцеговачке* (Г., 1838, 50), *Хрвати* (Г., 1838, 54), *Ха!* (Г., 1839, 104), *хорјатицакаљамо* (Г., 1839, 106), *другахала*¹¹⁶ (Г., 1836, 95); *храброме* (О., 1865, 29), *Хусеин-паша* (О., 1865, 29), *хришћанским* (О., 1866, 33), *херцез Стефан* (О., 1866, 34), *Влатко Хранић* (О., 1867, 67), *Христа* (О., 1868, 37), *хасну* (О., 1870, 65), *хуља* (О., 1885, 30), *ха! ха!* (О., 1866, 49); *храну* (Ц., 1871, 1), *христјанска* (Ц., 1871, 55), *холандски* (Ц., 1871, 56), *хришћанској*, *Христова* (Ц., 1872, 1), *Христићем* (Ц., 1872, 169), *Хрвати* (Ц., 1872, 172), *хајка* (Ц., 1872, 186), *они хуле* (Ц., 1872, 192), *ход*, *ходи* (Црн., 1871, 1), *харему* (Црн., 1871, 15), *ходи, ха, ха, ха!* (Црн., 1871, 17), *ходнику* (Црн., 1871, 45), *Херман, хришћанство* (Црн., 1871, 86), *Хегла* (Црн., 1884, 4), *храбар* (Црн., 1884, 14), *хрватске, Хрвати, Хрватска* (Црн., 1884, 28), *храм, ходник* (Црн., 1884, 115), *хата јашем* (Црн., 1885, 61), *хорови, химна, хумором* (Црн., 1885, 67), *ходим* (Црн., 1885, 79), *ха* (Црн., 1885, 83); *ха* (З., 1885, 3), *Херцеговина* (З., 1885, 13), *хоризонт* (З., 1885, 37), *херувими* (З., 1885, 58), *Хефајистове* (З., 1885, 70), *Хермос* (З., 1885, 70), *хитрије* (З., 1885, 158), *хилјаде* (З., 1885, 163), *Царевић Хлор* (З., 1885, 163), *хероју* (З., 1885, 163), *Хорација* (З., 1885, 164), *Химна* (З., 1885, 164); *хром* (Г., 1889, 3), *Хилендара* (Г., 1889, 37), *хране се* (Г., 1889, 37), *ХаџиХафис* (Г., 1889, 41), *Хаџи-Сава* (Г., 1890, 50), *хидротехничким* (Г., 1890, 69), *Хаџопуло* (Г., 1891, 23), *Христијана* (Г., 1891, 23), *ха, ха* (Г., 1891, 33), *Хамзи-бег* (Г., 1892, 21), *Јоко Хаџић* (Г., 1892, 22), *халуцинација* (Г., 1892, 42), *Херцеговце* (Г., 1897, 43), *храбро* (Г., 1897, 43), *код хотела* (47), *химне* (Г., 1897, 42).

8.1.1. Као што смо већ поменули, иницијално *х* биљежимо и у ријечима страног поријекла (углавном турског и грчког) које се у данашњем књижевном српском језику пишу углавном без *х* или се умјесто тог консонанта јавља *к*. Ј. Вуковић истиче „У ријечима страног поријекла гласовне облике са *х* или без њега имамо према томе којим путем су нам ријечи долазиле (из грчког, латинског и др.), и према томе како су људи из источнијих или из западнијих крајева били склони да их прилагођавају своме изговору“ (1974, стр. 192).

Навешћемо неке од таквих примјера које смо забиљежили у корпусу:

људи врло важни *характеромъ* (Г., 1838, 87), *муклога хрвања*¹¹⁷ (О. 1868: 27), *хрђе се крију* (О. 1869: 59), *хрђа* (О. 1865: 65), *пун холости* (О. 1867: 79), *Нека му се слава хори*¹¹⁸ (О. 1866: 39), *хисторија* (О. 1867: 35), *хисторични* (О. 1867: 36), *хисторично* (О. 1867: 42), *у хисторији* (О. 1867: 42), *хисторичко оружје* (О. 1869: 64), *хрђаве* (Ц., 1871, 4), *Виктор Хуго* (Ц., 1871, 10), *холера* (Ц., 1871, 60), *хисторије* (Ц., 1871, 106), *холујине* (Ц., 1871, 143), *хисторички* (Ц., 1872, 3), *хрђав* (Ц., 1872, 19), *хрвао* (Ц., 1872, 35),

¹¹⁶ Турцизам који Шкаљић даје у облицима *хала* и *ала* (Шкаљић 1966: 81), а исте облике даје *Речник српскохрватскога језика* (Речник, 1967, стр. 63).

¹¹⁷ Лексема *рвати се* са секундарним иницијалним *х* потврђена је и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 143).

¹¹⁸ Вук у Рјечнику из 1852. наводи само глагол *орити* (стр. 468), као и *Речник српскохрватскога језика* (Речник, 1967, стр. 188).

хрвање (Ц., 1872, 40), *Христифор* Колумбо (Црн., 1871, 57), *хрзајући*, *хрзаше* (Црн., 1871, 72), *хрђаве* (Црн., 1884, 27), *хрђав* (Црн., 1884, 87), *характера* (Црн., 1884, 135), *хрђаво* (Црн., 1885, 26), *хрђу* (Црн., 1885, 42), *хрђави* (З., 1885, 95), *Дон Хуана* (З., 1885, 63), *хисторијска* (З., 1885, 40), *хрђаве* (З., 1885, 73), *характера* (З., 1885, 101), *хрђава* (З., 1885, 125), *халата* (Г., 1891, 31), *халата* (Г., 1891, 32), *халата* (Г., 1891, 34), *хрђава* (Г., 1893, 37), *характер* (Г., 1893, 41), *надалеко хорило* (Г., 1897, 58).

На основу наведеног можемо закључити да је најмањи број ових примјера потврђен у језику *Грлице* која је излазила у вријеме Петра II Петровића Његоша. У питању је грецизам *карактер*¹¹⁹ који се јавља у издању из 1838. године у поглављу *Топографическо описани ецарств апоезіе*, чији је аутор Димитрије Милаковић. И у осталим часописима, изузев *Орлића* и *Црногорца*, пронашли смо примјере са иницијалним *x*, али су много чешћи облици са *k*. Ову лексему са иницијалним *x* биљежи и Милановић (2014) у језику Јована Суботића (стр. 147). „Овај грецизам је, према новогрчком изговору, форму /характир/ имао и у црквенословенском језику. Форма /карактер/ представља резултат утицаја немачког језика (нем. Charakter)“ (Милановић, 2014, стр. 147). У нашем корпусу иницијално *x* најчешће се среће у интернационализму *историја*, у *Орлићу* чак досљедно. Милановић у Суботићевом језику биљежи облике са *x* и без њега. Лексеме *рђа*, *рђав* и *рђати* у свим часописима пишу се углавном са иницијалним *x*, али у *Црногорцу* има примјера и без њега [*рђавијех* (Ц., 1871, 49), *рђаво* (Ц., 1872, 94), *рђав* (Ц., 1872, 186)]. Облик *хрђав* потврђен је код старијих писаца: Његоша, Николе Петровића, Љубише, Марка Миљанова (Вушовић 1830: 16; Ненезић, 2010, стр. 109; Тепавчевић, 2010, стр. 154; Биговић-Глушица, 1997, 75, 76), док у језику Петра I неетимолошко *x* у ријечима типа *рђа* и *рвати се* „нема широке размјере“ (Остојић, 1976, стр. 104). Такође, Суботић је тридесетих и четрдесетих година писао лексему *рђав* са иницијалним вокалним *p*, а од 1853. пише је са иницијалним протетичким *x* (Милановић, 2014, стр. 142), које је иначе карактеристично за говоре Срема и Баната (Милановић, 2014, стр. 142). Облик *халат*¹²⁰ срећемо у Томановићевој *Грлици* из 1891. године и то у одјелку под

---

119 „Овај грецизам је, према новогрчком изговору, форму /характир/ имао и у црквенословенском језику. Форма /карактер/ представља резултат утицаја немачког језика (нем. Charakter)“ (Милановић, 2014, стр. 147).

120 Абдулах Шкаљић наводи облике *халат* и *алат* и појашњава да ријеч води поријекло од арапског *ālāt* (Škaljić 1966: 85). Вук у оба рјечника помиње само облик *алат* (Караџић, 1818, 5;

називом *Колски пут с Ријеке у Миркову Варош* (Грлица 1891: 31–35). Наиме, у питању је текст извјештаја који је послѣ завршетка пута од Подгорице до Ријеке Црнојевића доставио војвода Машо Врбица краљу Николи I (Шуковић, 1980, стр. 98). Појединачни случајеви са почетним *x* су у лексемама *холост*, *хорити*, *хрзајући*, *хрзаше*, *холера*, *хамбар*, *хатар*, Виктор *Хуго*, *Христифор* Колумбо, Дон *Хуана*.

Код Вука у оба рјечника нема ријечи *характер/карактер*; *историја/хисторија*, али Вук пише *рђа*, *рђав*, *рвати се* и *алат* у оба рјечника, у правопису српског језика као стандардни облици се наводе *историја*, *алат* – *рђа*, *рђав*, *рвати се* – без *x* које ту заправо није изворно већ протетичко (Правопис, стр. 31); Вуковић наводи да ријечи типа *хрђа/рђа*, *халат/алат*, *хрвати се/рвати* треба писати без *x* јер му ту по етимологији није мјесто. „Мијешањем гласовних облика са *x* и без њега (у говорима у којима је помијешано становништво са неједнаким изговором ријечи гдје постоји етимолошко *x*) у понеким крајевима накалемљено је *x* ондје гдје му није мјесто“ (1974, стр. 192).

8.1.2. Одређене лексеме у нашем корпусу јављају се у конкурентним облицима – са иницијалним *x* и без њега. Међутим, битно је нагласити да су доминантнији облици у којима је писано иницијално *x*:

а) *хоћели* (Г., 1837, 43), *хоћете* (Г., 1839, 104–2), *Хоће* (О., 1865, 74), *хоћели* (Ц., 1871, 3), *хоће* (Ц., 1871, 10), *хоће* (Ц., 1871, 191), *хоћемо* (Ц., 1871, 14), *хоћемо* (Ц., 1871, 38), *хоћу* (Ц., 1871, 106), *хоћеју*, *хоћели* (Ц., 1871, 174), *хоћемо* (Ц., 1872, 10), *хоће* (Ц., 1872, 77), *хоћах*, *хоћели* (Ц., 1872, 90), *хоће* (Ц., 1872, 100), *хоћели* (Ц., 1872, 113), *хоћаху*, *хоћели* (Ц., 1872, 150), *хоћемо* (Црн., 1884, 2), *хоћемо* (Црн., 1884, 22), *хоће* (Црн. 1884, 61), *хоће* (З., 1885, 3), *хоће* (З., 1885, 68), *хоћете* (З., 1885, 82), *хоће* (З., 1885, 82, 3), *хоће* (З., 1885, 83), *хоће* (З., 1885, 84), *хоћу* (З., 1885, 86), *хоће* (З., 1885, 88), *хоће* (Г., 1889, 52);

оће (Г., 1835, 86), *оћемо* (Г., 1835, 92–2), *оћеш* (Г., 1835, 93), *Оћу* (Г., 1835, 93), *Оћашему* (Г., 1835, 107), *ајте* (Ц., 1871, 58), *оће* (Ц., 1871, 70), *оћели* (Ц., 1871, 156), *оћу* (Црн., 1871, 73), *оћу* (Црн., 1884, 83), *оће* (Црн., 1884, 83), *оће* (Црн., 1884, 100), *оћеш* (Црн., 1885, 3), *оће* (Црн., 1885, 38), *оће* (З., 1885, 38), *оћемоли* (З., 1885, 48), *оћемо* (З., 1885, 57), *оћете* (З., 1885, 57), *оћеш* (З., 1885, 58), *оћу* (З., 1885, 53), *оће* (З., 1885, 126), *оће* (З., 1885, 153), *оће* (З., 1885, 158);

б) *хартія* (Г., 1835, 3), *Хартіје* (О., 1870, 59), *хартіју* (Ц., 1872, 100), *хартіје* (Ц., 1872, 103), *хартіја* (Ц., 1872, 40), *хартіју(у)* (З., 1885, 139, 3), *хартіје* (З. 18/148), *хартіју* (Г., 1893, 47);

Карацић, 1852, 4). Такође, у *Речнику српскохрватског књижевногајезика* дат је само облик без иницијалног *x* (Речник, 1967, стр. 65).

артио (Г., 1835, 93), *артијама* (Црн., 1871, 40), *артије*, *артију*, *артијуу*, *артице* (Црн., 1871, 43), *артију* (Црн., 1871, 45), *артије* (Црн., 1885, 58);

в) *Хајде* (О., 1866, 40), *хајдемо* (О., 1867, 28), *хајд'* (Црн., 1871, 13), *хајде* (Црн., 1871, 36), *хајде* (Ц., 1871, 191), *хајдете* (Ц., 1871, 19), *хајд* (Ц., 1871, 38), *хајдете* (Ц., 1871, 71), *хајте* (Ц., 1872, 23), *хајд* (Ц., 1872, 31), *хајде* (Ц., 1872, 42), *хајде* (Ц., 1872, 77), *хајде* (Ц., 1872, 107), *хајдемо* (Црн., 1871, 10), *хајде* (Црн., 1871, 20), *хајде* (Црн., 1871, 26), *Хајдмо* (3.1/8), *хајдемо* (3., 1885, 21), *хајде* (3., 1885, 24, 2), *Хајде* (Г., 1889, 52–2);

ајдемо (О. 1869: 52), *ајте* (Црн., 1884, 39), *ајде* (3., 1885, 39), *ајде* (3., 1885, 48), *ајд* лези (3., 1885, 87), *ајде* (3., 1885, 88), *ајдмо* (3., 1885, 113), *ајде* (3. 18/141), *ајде* (Г., 1890, 76);

г) *халъини* (Г., 1838, 90), *халъине* (Г., 1838, 99), *халъне* (Г., 1839, 106), *халъина* (О., 1865, 44), *халъина* (О., 1869, 27), *халъине* (Ц., 1871, 111), *халъине* (Ц., 1872, 99), *халъини* (Црн., 1871, 12), *халъинама* (Црн., 1871, 24), *халъине* (Црн., 1871, 65), *халъине* (Црн., 1884, 48), *халъине* (Црн., 1885, 21), *халъини* (3., 1885, 140), *халъинама* (Г., 1889, 76), *халъина(е)* (Г., 1889, 80–2);

алъина (Г., 1836, 108), *алъина* (Г., 1836, 123–2), *алъину* (Г., 1836, 123–2), *Алинама* (Црн., 1884, 95), *алъине* (Црн., 1884, 24), *алъине* (3., 1885, 48), *алъинама* (3. 18/141);

д) *хлѣба* (Г., 1836, 117), *хљеба* (О., 1866, 25), *хлеба* (Ц., 1871, 67), *хљеба* (Ц., 1871, 99), *хљеба* (Ц., 1871, 137), *хлебом* (Ц., 1871, 157), *хљеб* (Ц., 1872, 35), *хљеба* (Ц., 1872, 77), *хљебац*, *хљеб*, *хлеб* (Црн., 1871, 36), *хлеба* (3., 1885, 40), *хљебом* (3., 1885, 43), *хљебом* (Црн., 1871, 19), *хљеб* (Црн., 1871, 21), *хљеба* (Црн., 1884, 13), *хљеб* (Црн., 1884, 102), *хљебом* (3., 1885, 58), *хљеба* (Г., 1889, 81), *хљеб* (Г., 1890, 52), *хљеб* (Г., 1891, 30), *хљеба* (31), *хљеб* (Г., 1891, 41–2);

љеба (О. 1867: 81), *леба* (Црн., 1884, 99), *љеба* (3., 1885, 104), *љебом* (3., 1885, 115), *леба* (3., 1885, 121), *љеба* (3., 1885, 133), *љеба* (Г., 1890, 76), *леба* (Г., 1890, 76), *леб* (Г., 1891, 62), *леба* (Г., 1891, 62);

ђ) *Ханџари* (Црн., 1871, 1), *ханџара* (Црн., 1871, 16), *ханџари* (Црн., 1884, 48), *ханџар* (Црн., 1885, 84), *ханџар* (3., 1885, 2, 2), *ханџар* (3., 1885, 130), *ханџар* (Г., 1891, 27);

анџаре (Г., 1835, 119), *анџаре* (3., 1885, 105), *анџар* (3., 1885, 137);

е) *хладна* (Г., 1835, 17), *хлада* (О., 1865, 73), *хладни* (Ц., 1871, 10), *хладном* (Ц., 1871, 17), *хладнокрвно* (Ц., 1871, 29), *хладни* (Ц., 1871, 38), *хладнокрвне* (Ц., 1872, 1), *хладнокрвне* (Ц., 1872, 8), *хладну* (Ц., 1872, 172), *хладној* (Црн., 1871, 8), *хладноће* (Црн., 1871, 12), *хладан* (Црн., 1871, 31), *хладнокрвно* (Црн., 1871, 35), *хладан* (Црн., 1871, 72), *хладна* (Црн., 1884, 4), *хладу* (Црн., 1884, 9), *хладном* (Црн., 1884, 72), *хладне* (Црн., 1884, 70), *хладне* (Црн., 1884, 93), *хладнокрвни* (Црн., 1884, 115), *хладнији*, *хладњење* (Црн., 1885, 14), *хладној* (Црн., 1885, 21), *хладовина* (3., 1885, 2), *хладноћа* (3., 1885, 7, 3), *хладном* (3., 1885, 9), *хлад* (3., 1885, 12), *хладом* (3.2/12), *хладноће* (3., 1885, 15), *хладној* (3., 1885, 17), *хладна* (3., 1885, 17), *хладнија* (3., 1885, 18), *хладнокрван* (3., 1885, 47), *хладне* (Г., 1889, 76), *хладне* (Г., 1889, 80–2), *хладу* (Г., 1889, 89), *хладовина* (Г., 1897, 58);

ладно (О. 1869: 44), *ладно* (Црн., 1884, 100), *ладној* (Црн., 1884, 167), *ладну* (З., 1885, 24), *ладне* (З., 1885, 43), *ладнокрвно* (З., 1885, 73), *ладне* (З., 1885, 121), *ладна* (З., 1885, 127);

ж) *харач* (О., 1866, 32), *харачлије* (О., 1867, 54), *харач* (Црн., 1871, 5), *харач* (Црн., 1871, 17);
араче (Црн., 1884, 82), *арачлија* (Црн., 1884, 92), *арачлије* (Црн., 1884, 142);

з) *хајдука* (Ц., 1872, 67), *хајдука* (Ц., 1871, 4), *хајдуке* (Ц., 1871, 191), *хајдуке* (Црн., 1871, 15), *хајдук* (Црн., 1871, 50), *хајдука* (Ц., 1872, 4), *хајдук* (Црн., 1884, 28), *хајдуштво* (Црн., 1884, 82), *хајдуци* (Црн., 1884, 116), *хајдуке* (З., 1885, 61), *хајдучких* (З., 1885, 64);

ајдука, *ајдуцима* (Црн., 1884, 92), *ајдуци* (Црн., 1884, 100), *Ајдукову* гробу (З., 1885, 51), *ајдук* (З., 1885, 61, пјесма), *ајдуче* (З., 1885, 61, пјесма);

и) *харамбаше* (Г., 1837, 53), *харамбашом* (О., 1867, 36), *харамбаша* (Црн., 1884, 69),
арамбаша (Црн., 1884, 92), *арамбаша* (Црн., 1884, 100).

Вук ове примјере 1818. пише без *x*, а 1852. са *x* и без *x*, при чему код оних без *x* упућује на *x*. Слична су колебања и код Љубише и краља Николе (Тепавчевић, 2010, стр. 154; Ненезић, 2010, стр. 105), а код Петра I одступања у иницијалној позицији су незнатна (Остојић, 1976, стр. 105).

8.1.3. Појединачне случајеве са изостављеним иницијалним *x* биљежимо у слједећим примјерима (иначе је у овим лексемама доминантно писање велара *x*):

Босны *Ерцеховины* (Г., 1835, 74), *одио* (Ц., 1871, 156, ишао), *ришићански* (Ц.1871: 67), *раиће* (Црн., 1884, 122), *струнаарфе* (Црн., 1884, 173), *ранио* (Црн., 1884, 108), *одите* унутра (З., 1885, 133), *ране* (Црн., 1884, 79), *ришићанин* (З., 1885, 134), *ришићана* (Г., 1893, 33), *иљаду* (Црн., 1884, 43), *иљаду* (Црн., 1884, 81), *оботнице* (Г., 1838, 66).

Такође, лексеме *Херцег Нови* и *Херцеговина* и изведенице од њих у нашем корпусу углавном се пишу са иницијалним *x*, мада смо пронашли и одређени број примјера у којима је *x* изостављено. Већина таквих примјера је из *Црногорца*:

Ерцег Новога (Ц., 1871, 123), *Ерцег-Нови* (Ц., 1872, 19), *Ерцеговину* (Ц., 1872, 31), *Ерцеговину* (Ц., 1872, 75), *Ерцеговац*, *Ерцеговине* (Ц., 1872, 91), *Ерцег-новога* (Ц., 1872, 194), *ЕрцегНови* (Црн., 1871, 2), *Ерцеговине* (Црн., 1884, 197), *Ерцеговине* (З., 1885, 21).

8.1.4. Забиљежили смо у *Орлићу*, *Црногорцу* и *Црогорки* по један примјер у којем је почетно *x* замијењено сугласником *k*

крићанске крви (О. 1866: 30)¹²¹, *крићански* (Ц., 1871, 67)¹²², *кор* (Црн., 1885, 45)¹²³.

Иначе је у Милаковићевој *Грлици* доминантна употреба црквенословенске основе *христ(и)јан-*. Мада се јавља и неколико облике са подновљеним јотовањем, и то у прилозима које је писао Петар II Петровић Његош, при чему долази до колебања и јављања облика са иницијалним *х* и без њега (Шуковић, 1980, стр. 48–53).

У осталим годишњацима из нашег корпуса доминантни су јотовани облици са иницијалним *х*, мада смо забиљежили и неколика примјера без иницијалног *х*:

И једни и други облици забиљежени су у језику многих писаца са подручја данашње Црне Горе (Уп.: Остојић, 1989б, стр. 93; Вушовић, 1930, стр. 24; Пижурица, 1989, стр. 256; Тепавчевић, 2010, стр. 188–189; Ненезић, 2010, стр. 150; Шубарић, 2010, стр. 66), а и шире (Уп.: Милановић, 2014, стр. 158–159).

Код Скока (1972) налазимо да је облик са почетним *к* *крићани*, *Крист...* устаљен код католика према латинском изговору грчког почетног *х*, а код православних према грчком читању (*х*)*ршићани* (стр. 197). Облик *крићани* потврђен је и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 154). Код Вука 1818. није дат; 1852. даје облике *Христос*, *хршићанин*, Србин грчкога закона, а за облике *Крићанин*, *крићански* каже да тако себе зову Срби закона римскога).

8.1.5. На основу свега наведеног можемо закључити да се *х* у нашем корпусуу иницијалној позицији чува (уз одређени број изузетака), што се подудара са ситуацијом у *Паитровским исправама* (уп. Стојановић 2010: 450), као и са језиком Петра I у којем се ова фонема „употребљава скоро увијек исправно“ (Остојић, 1976, стр. 104) као и у језику Николе I Петровића у којем се *х* јавља „у свим позицијама у ријечи, уз незнатна одступања“ (Ненезић, 2010, стр. 195). Међутим, оваква употреба иницијалног *х* разликује се од многих говора

---

121 Примјер је из одјелка *Кристење потурчењака у Васојевићима од 1825. до 1857. године*, чији је аутор хрватски књижевник и политичар М. Павлиновић, па је овдје могућ и западни утицај (Орлић, 1866, стр. 21–36).

122 Ауторство прилога у *Црногорцу* није утврђено.

123 Примјер је из позоришне критике поводом представе *Балканска царица*, а аутор прилога је Јован Павловић (Мартиновић, 1980, стр. IX).

Црне Горе¹²⁴ који су потпуно изгубили овај глас или су га супституисали другим гласовима (Бошковић, 1931, стр. 181; уп. и Пешикан, 1965, стр. 122, 123; Јовановић, 2005, стр. 162; Вушовић, 1927, стр. 18; Бојовић, 2008, стр. 95–97; Милетић, 1940; стр. 285). Вук у првом издању Рјечника није писао лексеме са иницијалним *x*, али од 1836. почиње да их пише и наводи их у другом рјечнику, тако да можемо рећи да се уз мања одступања ситуација у нашем корпусу подудара и са Вуковим језиком.

8.2. Група *-хт-* (углавном испред *је* од кратког *јата*) различито је писана у нашој грађи.

8.2.1. Највећи број примјера (углавном у вези са глаголом *хтјети*, а потом и са *дрхтати* и *захтјевати*) писан је са *-хт-* (будући да је велики број оваквих примјера даћемо само неке):

хтџли (Г., 1838, 37), *хтџла* (Г., 1838, 38), *хтџо* (Г., 1838, 51), *хтџли* (Г., 1838, 92), *захтјјева* (О., 1867, 78), *хтједе* (О., 1868, 60), *хтједе* (О., 1868, 61), *хтјели* (О., 1869, 33), *хтједоше* (О., 1869, 45), *хтјео* (О., 1870, 66), *задрхтала* (О., 1868, 26), *дрхташе* (О., 1868, 51), *дрхтавина* (О., 1868, 54), *захтјевати* (О., 1870, 61), *захтјевима* (О., 1870, 73), *хтјела* (Ц., 1871, 4), *хтјети* (Ц., 1871, 5), *хтијо* (Ц., 1871, 48), *захтјјева* (Ц., 1871, 81), *захтевања* (Ц., 1871, 106), *хтјео* (Ц., 1871, 108), *захтјјевања* (Ц., 1872, 5), *прохте* (Ц., 1872, 6), *хтио* (Ц., 1872, 193), *хтједе* (Црн., 1884, 5) *хтјеше* (Црн., 1884, 15), *задрхта* (З., 1885, 2), *дрхтећи* (З., 1885, 2), *захтјевима* (З., 1885, 6), *дрхташе* (З., 1885, 10), *хтио* (З., 1885, 15), *захтјевима* (З., 1885, 15), *хтио* (З., 1885, 51), *захтјјеваи* (З., 1885, 51), *хтјела* (З., 1885, 56), *хтјели* (З., 1885, 57), *хтио* (З., 1885, 58), *захтјевима* (З., 1885, 60), *хтјела* (З., 1885, 152), *задрхтао* (З., 1885, 153), *хтједе* (З., 1885, 155), *прохтјело* (З., 1885, 155), *дрхтао* (З., 1885, 161), *Ја бих хтио умријети* (Г., 1889, 64), *хтио* (Г., 1890, 58), *хтједе* (Г., 1890, 58), *хтјела* (Г., 1890, 60), *хтјети* (Г., 1892, 32), *хтио* (Г., 1892, 43), *захтјјевају* (Г., 1892, 43), *захтјјева* (Г., 1892, 45), *хтио* (Г., 1893, 52), *захтјев* (Г., 1893, 41), *хтјела* (Г., 1897, 46), *хтједоше* (Г., 1897, 64), *захтјјевала* (Г., 1897, 76).

8.2.2. У нешто мањем броју срећу се и облици са *ић-* добијени јекавским јотовањем и асимилацијом по мјесту творбе. Сви забиљежени примјери односе се на глагол *хтјети*:

---

124 Пешикан каже да „територија СК-Љ у погледу судбине *x* није јединствена“ и да се *x* најбоље чува у Љешанској нахији, гдје је забиљежио примјере са иницијалним и медијалним *x* (Пешикан, 1969, стр. 122, 123); у говору Паштровића су присутнији примјери без иницијалног *x* (Јовановић, 2005, стр. 162, 163); у дијалекту источне Херцеговине изговор задњонепчаног гласа *x* „уопште не постоји, већ његово место или замењују слични звуци по артикулацији или је, врло често, без икаквог изговора и замене у свим положајима у речи“ (Вушовић, 1927, стр. 18); у говору Мрковића *x* се губи и испред самогласника и испред сугласника у ријечима српскохрватског поријекла (сем у *хтјети*), а „у ријечима турског поријекла *x* се потпуно губи, али се аспирата чује често, сем у личним именима гдје је никако нема“ (Вујовић, 1969, стр. 163); у црмничким говорима на почетку ријечи су обичнији облици без *x* (Милетић, 1940, стр. 285).

што ми се *ошћело* (Г., 1837, 81), *неиће* (Г., 1837, 89), *ићаши* (Г., 1837, 91), *ићети* (Г., 1837, 92), *ићео* (О., 1865, 40), *ићаху* (О., 1866, 27), *неићедо* (О., 1866, 46), *Шћедох* (О., 1867, 23), *ићаши* (О., 1867, 26), на пријед *неићеше* (О., 1867, 48), *ићаху* (О., 1867, 52), *ићаху* (О., 1868, 30), *ићаши* (Ц., 1871, 38), *ићео* (Ц., 1871, 111), *не ићедо* (Ц., 1872, 193), *иће* (Црн., 1884, 5), *неиће* (Црн., 1884, 5), *ићах* (Црн., 1884, 104), *Шћаши* (Црн., 1884, 25), *ићаши* (Црн., 1884, 164), *ићедне* (Црн. 1885. 22), *ићео* (Црн. 1885. 3/23), *ићели* (Црн. 1885.31), *ићедо* (Црн. 1885. 37), *ићеле* (Црн., 1885, 72), *иће* (Црн. 1885. 10/74), *ићаши* (Црн., 1885, 75), *ићели* (З., 1885, 83), *ићах* (З., 1885, 88), *ићаши* (З., 1885, 118), *ићаши* (З., 1885, 124, 2), *ићела* (З., 1885, 124), *неиће* (З., 1885, 133), *ићуо* (З., 1885, 111), *ићаши* (З., 1885, 137), *ићасмо* (З., 1885, 139), *ићедо* (З. 18/142), *ићедо* (З., 1885, 151), *ићах* (З., 1885, 157), *ићедо* (З., 1885, 157), *ићедо* (З., 1885, 158), Ако не *уићенеш* (З., 1885, 158), *неиће* (З., 1885, 162), *ићели* (З., 1885, 163), што му *иће* (Г., 1889, 48), није *ићуо* (Г., 1889, 48), *неићаши* (Г., 1891, 35), Беч *ићаши* (Г., 1891, 56), *ићаху* спасти (Г., 1891, 56), *ићаши* Петар II да похита (Г., 1893, 51).

8.2.3. Облици са *хћ-* присутни су отприлике у истом броју као и примјери са *ић-*, и скоро сви се односе на аорист и радни гл. придјев мн. муш. *рода* глагола *хтјети*, изузев два примјера у вези са глаголима *дахтати* и *дрхтати*:

не хћеше (Г., 1839, 91), *не хћедне* (Г., 1838, 55), *не хће* (О., 1867, 73), *хћелити*, или *нехћели* (О., 1867, 85), *хћедоше* (О., 1867, 87), *хћели* или *нехћели* (О., 1867, 88), *хћели* (О., 1867, 91), *нехћео* (О., 1869, 40), као да *хћесте* (З., 1885, 86), *не хће* (З., 1885, 61), *не хће* (Г., 1889, 47), *хћедо* (Црн., 1885, 41).

8.2.4. Облике са *-кћ-* нисмо пронашли у *Орлићу* и *Црногорцу*. У преосталом дијелу нашег корпуса примјери са *-кћ-* већином обухватају различите облике глагола *хтјети*, а забиљежили смо и два примјера у вези са глаголом (уз)*дрхтати*:

кћели (Г., 1835, 42), *кћели* (Г., 1835, 64), *некћеше* (Г., 1835, 65), *некћеше* (Г., 1835, 66), *некћедне* (Г., 1836, 39), *Кћеше* (Црн., 1884, 179), *дркће* мома (З., 1885, 24), *уздркћати* (Г., 1839, 88), *уздркћесе* и ладни зной попадне га по челу (Г., 1839, 91), нијесу *кћели* узети (Г., 1893, 44), Владика *некћене* (Г., 1893, 46).

8.2.5 д) Облике са *ћ-* забиљежили смо у *Црногорки* и *Зети*:

ћаши (Црн., 1884, 115), *ћах* (Црн., 1884, 178), *ћаши* (Црн. 1885. 8/62), *нећаши* (З., 1885, 13, 2), *ћасте* појести (З., 1885, 47), *ћаши* (З., 1885, 58, 2), кад се *ћаши* (З., 1885, 89), *ћаши* (З., 1885, 103), *нећаши* (З., 1885, 113), *нећаши* (З., 1885, 118), *ћаши* ли се ти (З., 1885, 134), *ћаши* (З. 18/141), *ћаши* (З., 1885, 159).

8.2.6. Забиљежили смо и неколика примјера са *-кт-* и односе се на глагол *дрхтати*:

задрктале (Ц., 1872, 19), *задркта* (Црн., 1885, 181), *дркти* (З., 1885, 56).

8.2.7. Забиљежили смо само по један примјер (*Грлица* из 1837. и *Зета*) са *сћ-* и *-ст-*, и оба се односе на глагол *хтјети*:

све се *сћаше* (Г., 1837, 78), *стио* (З., 1885, 30).

8.2.8. Дакле, у иницијалном положају глагола *хтјети* на мјесту некадашње сугласничке групе *хтѣ* налазимо примјере са *хтј-*, *шћ-*, *хћ-*, *кћ*, *ћ-* и ријетке примјере са *-ст* и *-сћ*. Као што смо већ поменули најбројнији су облици са *хт-*. У преостала два случаја извршено је јекавско јотовање сугласника *т*, с тим што је у облицима са *шћ* дошло до асимилације по палаталности. Облици са *шћ*, који су карактеристични за југоисточне ијекавске говоре (Јовановић, 2005, стр. 164), срећу се претежно у средњекатунским и љешанским говорима (Пешикан, 1965, стр.71), као и код Петра II Петровића Његоша (Младеновић, 1970, стр. 301), рјеђе код Петра I (Остојић, 1976, стр. 105) и код Николе I (Ненезић, 2010, стр. 108). У говору Паштровића овакви примјери су појединачни (Јовановић, 2005, стр. 164), а у *Паитровским исправама* нису уопште потврђени (Стојановић, 2010а, стр. 452). Облици са *хћ-* потврђени су код Петра II Петровића Његоша (Младеновић, 1970, стр. 301). Примјери са *-кћ-* срећу се углавном у источноцрногорским говорима (Стевановић, 1933–1934, стр. 47) и преовладавају у *Паитровским исправама* (Стојановић, 2010а, стр. 451), а биљежи их и Остојић (1976) у *Језику Петра I Петровића* (стр. 105). Облици типа *ћах* и *ћавах*, тј. они са почетним *ћ-* одлика су црмничких говора (Милетић, 1940, стр. 295), а у *Паитровским исправама* су само појединачни (Стојановић, 2010а, стр. 451). Као што смо већ поменили, у ексцерпираној грађи забиљежили смо само по један примјер са *сћ-* и *-ст-*, што се поклапа са стањем у језику владара Црне Горе Петровића у којима су овакви примјери ријетки или их уопште нема (уп. Младеновић, 1973, стр. 92; Остојић, 1976, стр. 105; Младеновић, 1970, стр. 301; Ненезић, 2010, стр. 108). Такође, овакви примјери нису потврђени ни у *Паитровским исправама* (Стојановић, 2010а, стр. 452), а у говорима Паштровића М. Јовановић (2005) наводи један примјер са *-ст-* (стр. 164).

8.3. Сугласничка група *(-)хв-* у нашем корпусу се добро чува, мада биљежимо и поприличан број примјера са *ф* (нарочито у Милаковићевој *Грлици*), а најмање је оних са *в* (незнатан број с обзиром на обим корпуса). У *Црногорицу* и Томановићевој *Грлици* је занемарљив број примјера са *ф*, а у *Орлићу* смо

забилежили само један¹²⁵ (будући да је корпус обиман, навешћемо само неке примјере).

8.3.1. Примјери са *хв*:

хвала Богу (Г., 1835, 78), *похвалњи* (Г., 1836, 46), *захвалили* (Г., 1836, 41), *похвалуюћи* (Г., 1836, 42), *хвалне* (Г., 1837, 130), *дохватали* (Г., 1838, 45), на предложенију *похвалити* наукомъ (Г., 1838, 71), *захватаю* (Г., 1838, 81), *прихватио* (Г., 1838, 98), *дохватио* (Г., 1838, 103), *ухвате* (Г., 1839, 56), *похвалу* (Г., 1839, 60), *Хвала* теби (Г., 1839, 113), *прихватити* (О., 1865, 4), *похвалити* (О., 1865, 45), *схвати* (О., 1866, 43), *прихваћа* (О., 1866, 44), Србин вјечно *хвали* (О., 1867, 49), *дохватио* (О., 1867, 54), *схватити* (О., 1867, 86), *обухватила* (О., 1868, 41), *прихвати* (О., 1868, 58), *похватати* (О., 1870, 78), *презахвални* (О., 1885, 37), *схваћа* (О., 1885, 48), *ухвати* (О., 1885, 51), *захваћале* (Ц., 1871, 3), *хватају* (Ц., 1871, 10), *ухвате* (Ц., 1871, 11), *захвалност* (Ц., 1871, 12), *хвалисања* (Ц., 1871, 110), *схваћајући* (Ц., 1871, 147), *прихвати* (Ц., 1871, 180), *похвата* (Ц., 1872, 15), *хвалама* (Ц., 1872, 25), *ухвативши* (Ц., 1872, 31), *ухваћен* (Ц., 1872, 67), *хвала* (Ц., 1872, 103), *ухвати* (Ц., 1872, 107), *хватао* (Ц., 1872, 137), *хвалити* (Црн., 1884, 141), *хвата* (Црн., 1884, 149), *обухваћен* (З., 1885, 1), *захватило* (З., 1885, 3), *прихвати* (З., 1885, 3), *хватила* (З., 1885, 4), *схвати* (З., 1885, 22), *похватао* (З., 1885, 22), *обухвата* (З., 1885, 22), *схватање* (З., 1885, 23), *дохвати* (З., 1885, 79), *схватање* (З., 1885, 106), *захвалност* (З., 1885, 106), да *схвати* (З., 1885, 107), *захвалност* (З., 1885, 107, 3), *захвални* (З., 1885, 107), *похвалама* (З., 1885, 163), с *хвалом* каже (Г., 1889, 59), *захвалношћу* (Г., 1889, 57), *прихватит* (Г., 1889, 52), *ухваћен* (Г., 1890, 41), *захвалила* (Г., 1890, 52), *Бога хвалимо* (Г., 1890, 52), *Схвативши* (Г., 1891, 25), *Хватајући* (Г., 1891, 27), *хвала*, т' *Боже*, свесилни *хвала* (Г., 1892, 34), *схватања* (Г., 1892, 42), *похвалне* (Г., 1893, 45), боље *схваћао* (Г., 1893, 47), *схватити* (Г., 1893, 47), црногорског *схваћања* (Г., 1893, 47), *Хвала* Вашој Свјетлости (Г., 1893, 48), *хватати* (Г., 1893, 49), *хвалом* и *поштовањем* (Г., 1893, 49), *ухватили* (Г., 1897, 42), *захваљивали* (Г., 1897, 50), *које би с хвалом узет* (Г., 1897, 53), *схваћа* (Г., 1897, 78);

8.3.2. Примјери са *ф*:

Дофатише (Г., 1835, 85), *дофати* (Г., 1835, 93), *уфатити* (Г., 1835, 99), *бѣху зафалили* (Г., 1835, 102), *Фала* Богу! *фала* великоме (Г., 1835, 103), *уфатити* (Г., 1835, 107), *дофатио* (Г., 1835, 108), *А я фалим* витеза (Г., 1835, 110), *Великоме* Богу дати *фали* (Г., 1835, 113), *Богу фала* (Г., 1835, 113), *пофала* и *дика* (Г., 1835, 114), *фала* Богу (Г., 1836, 64), *уфатити* (Г., 1836, 76), *Фала* Богу (Г., 1836, 77), *прифати* (Г., 1836, 93–2), *едан другом фале* (Г., 1836, 102), *уфатише* (Г., 1837, 60), *Богу фала* (Г., 1837, 61), *уфатио* (Г., 1837, 62), *прифатише* (Г., 1837, 66), *фатаю* (Г., 1837, 68), *уфаћен* (Г., 1837, 79), *Фале* руку њина создателя (Г., 1837, 134), *ФалаБогу* (О., 1867, 94), *зафали* Богу (Ц., 1871, 70), *фала* вам (Ц., 1871, 140), *фала* Богу (Ц., 1872, 150), *фала* (Црн., 1884, 26), *дофати* (Црн., 1884, 83), *уфатити* (Црн., 1884, 83), *прифатише*, *уфатио* (Црн., 1884, 92), *зафаљујући* (Црн., 1884, 156), *дофатио* (Црн., 1884, 158), *бога фалити* (Црн., 1884, 79), *ни фала* (З., 1885, 58), *фала* Богу (З., 1885, 47, 2), *пофалити* (З., 1885, 82), *фалити* (З., 1885, 83), *прифатите* (З., 1885, 84, исто), *фали* (З., 1885, 84), *фала* ти (З., 1885, 87),

---

125 Примјер је из народне пјесме *Бој на Граховцу, године 1858.* (Орлић 1867: 94).

фала богу (З., 1885, 88), *пофалити* (З., 1885, 89), *фата* (З., 1885, 89), *пофалио* (З., 1885, 100), *Фала* Богу (З., 1885, 103), *фалиће* (З., 1885, 107), *сфаћа* (З., 1885, 111), *уфате* (З., 1885, 111), *фала* (З., 1885, 112, 2), *фала* (З., 1885, 114, 2), *фале* (З., 1885, 118), *фала* Богу (З., 1885, 151), *уфати* се (Г., 1889, 3), *зафаћати* воде (Г., 1889, 82), *уфати* тицу (Г., 1889, 83), *зафаћати* (Г., 1889, 83), *уфати* (Г., 1889, 83);

8.3.3. Примјери са *в*:

довати (Г., 1836, 99), *Приватише* (Г., 1837, 56), *уватити* (О., 1865, 72), *недоватисе* (Ц., 1872, 92), *доватити* (Црн., 1884, 41), *довати* (Црн., 1884, 177), *увати* (Црн., 1885, 36), *приватити* (Црн., 1885, 53), *увате* (Црн., 1885, 63), *доватим* (Црн., 1885, 58), *довати* (З., 1885, 38), *увате* (З., 1885, 39), *вата* га санак (З., 1885, 44), *сваћене* (З., 1885, 55), *доватио* (З., 1885, 121), *доватише* (З., 1885, 121), *приватила* (З., 1885, 106), *уватио* (З., 1885, 85).

8.3.4. Као што смо већ рекли група *хв* у иницијалној и медијалној позицији се углавном чува (уз одређена одступања). У већини говора Црне Горе ова секвенца се развијала у различитим правцима¹²⁶, као и код старијих аутора. Тако су код Петра I у истим лексемама напоредо посвједочени примјери са *хв* као и они са *хф* и *ф*. Код њега се једино не јављају примјери са *в*, „што се објашњава чувањем гласа *х*, његовом природом и посебним положајем“ (Остојић, 1976, стр. 106). Код Петра II Петровића на мјесту ове групе Вушовић биљежи само облике са *ф* (Вушовић, 1930, стр. 17), док се код трећег Петровића – Николе I – ова група развила у три правца – *хв* > *хф*; *хв* > *ф*; *хв* > *в* (Ненезић, 2010, стр. 107). У језику Стефана Митрова Љубише најбројнији су примјери у којима се чува секвенца *хв*, али се јављају и облици са *в* и или *ф* (Тепавчевић, 2010, стр. 155). У *Паштровским исправама* група *хв*, и на почетку ријечи и послије префикса, редовно је супституисана сугласником *ф*, слично као у говору Паштровића (Стојановић, 2010а, стр. 452; Јовановић, 2005, стр. 164, 165). Вук је пак у почетку примјере типа *захвалити*, *захваљивање* „бележио као особину варошког говора“, али је у вези са овим глаголом и његовим значењем наилазио на различита колебања, при чему је нудио различита рјешења (Симић, 1991, стр. 269, 271, 272).

8.4. У медијалној позицији *х* је готово досљедно писано. Појединачни су случајеви у којима је овај сугласник изостављен или замијењен неком другом

---

¹²⁶ Група *хв* је у већини говора садашње Црне Горе дала *ф* или *в*. Уп. Милетић, 1940, стр. 295; Стевановић, 1933–1934, стр. 48; Вујовић 1969: 172; Пешикан, 1969, стр. 123; Вушовић 1927: 26.

фонемом. С обзиром на обиман корпус, логично је и да су разноврсне лексеме у којима се јавља *x* у медијалној позицији.

8.4.1. Велики број примјера са медијалним *x* је у имперфекту, у 3. лицу множине, па наводимо само неке:

бѣху (Г., 1835, 50), *браттмляху* (Г., 1835, 103), *мишляху* (Г., 1836, 103), *долазаху* (Г., 1837, 96), *бесѣху* (Г., 1838, 108), *моляху* (Г., 1839, 99), *говораху* (Г., 1839, 98); *незнадијяху* (О. 1865: 46), *мишљяху* (О. 1866: 28), *лежаху* (О. 1867: 49), *имађяху* (О. 1868: 24), *сустизаху* (О. 1869: 54), *знадијяху* (О. 1870: 32), *дизаху* (О. 1870: 55); *небијяху* (Ц., 1871, 23), *помињяху* (Ц., 1871, 17), *гледаху* (Ц., 1871, 25), *ломљяху* (Ц., 1871, 55), *разбираху* (Ц., 1871, 129), *плаћяху* (Ц., 1872, 88), *указиваху* (Ц., 1872, 98); *држаху* (Црн., 1871, 6), *превађяху* (Црн., 1871, 23), *играху* (Црн., 1871, 27), *стајяху* (Црн., 1871, 64), *свијетлијяху* (Црн., 1871, 82), *имађяху* (Црн., 1884, 5), *зваху*, *бјеху* (Црн., 1884, 6), *преписиваху* (Црн. 1885. 28); *одаваху* (З., 1885, 45), *бјеху* (З., 1885, 45), *искаху* (З., 1885, 6), *каживаху* (З., 1885, 20), *одбијяху* (З., 1885, 46), *тецијяху* (З., 1885, 66), *циљяху* (З., 1885, 67), *иђяху* (З., 1885, 67), *излетаху* (З., 1885, 67); *не виђяху* (Г., 1889, 81), *живљяху* (Г., 1889, 82), *очекиваху* (Г., 1897, 62), *посматраху* (Г., 1897, 62), *распитиваху* (Г., 1897, 62), *отимаху* (Г., 1897, 64), *враћяху* (Г., 1897, 64), *бијяху* (Г., 1897, 64), *стојяху* (Г., 1897, 72).

8.4.2. Консонант *x* у медијалној позицији забиљежили смо и у лексемама које означавају лична имена и презимена:

Махмуд II (Г., 1836, 28), *Аделхайдом* (Г., 1835, 26), *Захаріом* (Г., 1835, 50), *Вилхелм* (Г., 1836, 28), *Ахмет-Баиша* (Г., 1836, 102), *Вихелм IV* (Г., 1837, 28), *Мехмед Решид-Пашом* (Г., 1837, 87), *Мухамедъ* (Г., 1837, 94), *Михаилъ* (Г., 1839, 28), *Михаила* (Г., 1839, 29), *Отаць Либхолдъ* (Г., 1839, 112); *Зега Михаил* (О., 1865, 23), *Радонић Михајил* (О., 1865, 24), *Михаил Н. Цековић* (О., 1867, 18), *Махмут паиша* Бушатлија (О., 1867, 78), *Пахомије* Команин (О., 1868, 23), *Махомет* (О., 1869, 33), *Ћехај Паша* (О., 1870, 26), *В. Михајило* Никшин *Вујичић* (О., 1885, 25), *Господична Лопухина* (О., 1885, 25); *Махмуд* (Ц., 1872, 3), *Мехмед паишом* (Ц., 1872, 4), *Махмуд*, *Митхад* (Ц., 1872, 159), *Мухамедом* (Ц., 1872, 166); *Ленхолда* (Црн., 1871, 16), *Михајловић* (Црн., 1871, 18), *Вилхељ-мине* (Црн., 1871, 28), *Михаило*, *Иванхос* (Црн., 1871, 46), *Пахоније* (Црн., 1884, 17), *Алах-Текинсу* (Црн., 1884, 63); *Шопенхауер* (З., 1885, 8, 4), *Кајхел* (З., 1885, 16), *Танхајзер* (З., 1885, 64), *Пулхерија* (З., 1885, 123), *Евгенију Болховитинову* (З., 1885, 164); *Захарије* Поповић (Г., 1889, 36–2), *Архистратиг Михаил* (Г., 1889, 36), *Михајил Поповић* (Г., 1889, 38), *Мула Ибрахим* (Г., 1889, 41), *Михајиле Протић* (Г., 1891, 21), *Мехмед-бег* (Г., 1891, 23), *грофињом Бохарше* (Г., 1891, 24), *Еуген Бохарне* (Г., 1891, 55), *Фридриха* (Г., 1892, 28), *Захарије Поповић* (Г., 1893, 25), *Екатарина Михајиловна* (Г., 1893, 28), *Ахмет-Февзипаша* (Г., 1897, 24), *Михајиле Вујановић* (Г., 1897, 28), *Влаховић* (Г., 1897, 29), *Мехмед-бег* (Г., 1897, 31), *Екатарина Михјиловна* (Г., 1897, 40).

И Вук Караџић је писао сугласник *x* при навођењу имена и титула у списку пренумерата у *Предговору Рјечнику* из 1818. године. Такође, и у другим Караџићевим списима имена и титуле људи од „већег друштвеног угледа и

утицаја“ писани су са *x* (Симић, 1991, стр. 270). Такво писање наметало је Вуку „извесне одговорности и обавезе које су се често косиле са његовим начелима и потискивале их у позадину“ (Симић, 1991, стр. 270).

8.4.3. *X* је писано и у многим другим лексемама различитог типа, па ћемо навести само по неколико примјера из свих часописа:

одахнуо (Г., 1835, 54), *находіо* (Г., 1836, 56), *похарати* (Г., 1836, 84), *махнути* (Г., 1837, 79), *похити* цаміи (Г., 1837, 110), *похарчіо* (Г., 1838, 106), *замахивали* (Г., 1839, 89), *Грахово* (Г., 1835, 109–3), *влаха* (Г., 1836, 95), *страхопочитанію* (Г., 1837, 105), *Архимедовымъ* (Г., 1838, 93), *врховный* (Г., 1839, 66), *Коњухам* (О. 1865: 79), *Духове* (О. 1865: 79), *Пасха* (О. 1866: 3), *својесрбско-хрватско* (О. 1866: 61), *грехове* (О. 1868: 38), *происхођењаиздахну* (О. 1868: 54), *похитају* (О., 1869, 34), *велики монарха* (О. 1869: 40), *самохран* (О. 1869: 52), *Нехајућ’* (О. 1870: 2), *неухите уходе* (О., 1870, 30), *у Асхаб* (О. 1885: 35), *у Чехији* (О. 1885: 40), *маховине* (О. 1885: 48), *охолости* (Ц., 1871, 7), *нахија* (Ц., 1871, 50), *одхрањује* (Ц., 1871, 55), *гријехове* (Ц., 1871, 139), *њихову* (Ц., 1871, 144), *патријархалној* (Ц., 1871, 160), *прихода*, *сврхама* (Ц., 1872, 68), *политехничку* (Ц., 1872, 92), *надахнут* (Ц., 1872, 192); *страховити* (Црн., 1871, 2), *одахнула* (Црн., 1871, 50), *осмјехнуо* (Црн., 1871, 65), *осмијехом*, *опхрваше*, *махом*, *стихије*, *нихилиста*, (Црн., 1884, 1), *похарат* (Црн., 1884, 72), *уздахне* (Црн., 1884, 77), *похитају* (Црн., 1884, 83), *технике* (Црн., 1885, 18), *одјихати* (Црн., 1885, 51), *тихе*, *уздрхтло* (Црн., 1885, 54), *рухо*, *отхрањен* (Црн., 1885, 66); *духу* (З., 1885, 1), *страхопоштовањем* (З., 1885, 14), *њихов* (З., 1885, 86), *усхићењем* (З., 1885, 86), *стихова* (З., 1885, 86), *успјеха* (З., 1885, 139), *сахрањен* (З., 1885, 139), *Архангелску* (З., 1885, 139); *Грахову* (Г., 1889, 21), *Архијепископа* (Г., 1889, 34), *Граховицу* (Г., 1890, 3), *Лајхтембершка* (Г., 1890, 21), *похлепно* (Г., 1891, 43), *усахне* (Г., 1891, 44), *њихово* (Г., 1891, 55), *катихет* (Г., 1892, 26), *нехотични* (Г., 1893, 34), *њихово* (Г., 1893, 33), *сахранити* (Г., 1893, 43), *Врхови* (Г., 1897, 68), *да похита* (Г., 1897, 68), *одњихана* (Г., 1897, 71), *врхунцу* (Г., 1897, 74).

8.4.5. Турцизам *са(х)ат*¹²⁷ скоро досљедно се употребљава са *x*:

сахата (Г., 1838, 115), *сахатъхода* (Г., 1839, 72), *сахат* (Г., 1835, 18), *сахата* (Г., 1836, 70), *сахата* (Г., 1836, 19), *три сахата* (Г., 1836, 72), *до сахата* (Г., 1837, 85), *четири сахата* (Г., 1837, 91), *сахатъ* (Г., 1838, 22), *сахата* (Г., 1838, 22), *сахата* (Г., 1838, 38–2), *сахата* (Г., 1838, 45), *сахатъ* (Г., 1838, 48), *сахата* (Г., 1838, 76), *сахата* (О. 1865: 38–2), *3 су сахата* (О. 1865: 42), *сахатова* (О. 1865: 44), *сх.* (О., 1866, 22), *сахатах* (О. 1866: 27), *сахатах* (О. 1866: 27), *сахатах* (О. 1866: 27), *1бсахатах* (О. 1866: 22), *два сахата* (О. 1867: 32), *три сахата* (О. 1867: 33), *сахата* (О. 1867: 41), *сахата* (О. 1867: 45), *сахатах* (О. 1867: 45), *за један и по сахат* (О. 1867: 47), *трисахата* (О. 1867: 51), *сахата* (Ц., 1871, 144), *сахата* (Ц., 1871, 155), *сахата* (Ц., 1872, 180), *сахат* (Црн., 1871, 59), *сахат* (Црн., 1884, 117), *сахат* (З., 1885, 43, 2), *по сахата* (Г., 1889, 72), *три сахата* (Г., 1889, 72), *2 сахата* ода (Г., 1891, 61), *три сахата* (Г., 1897, 64).

---

127 Вук у Рјечнику из 1852. даје облике *сахат* и *сат* (стр. 667).

8.4.6. У корпусу срећемо и извјестан број примјера старијих облика замјеница и придјева¹²⁸:

ноге *лагахне* (Г., 1835, 82), *лагахне* (Г., 1835, 93), *лахка* (Г., 1835, 104), *танахна* кошуля (Г., 1835, 104), *слађахну* (Г., 1835, 122), *мехко* (Г., 1835, 18), на *мекахну* плаву (Г., 1835, 125), *Лакхи* (Г., 1835, 125), *лахко* (Г., 1836, 54), *мехка* (Г., 1836, 89), *мехка* (Г., 1836, 96), *лагахну* (Г., 1836, 93), *преплитахна* (Г., 1837, 125), *лахко* (Г., 1838, 21), *лахком* својомъ войскомъ (Г., 1838, 46), *лахкій* бой (Г., 1838, 44), *мехка* (Г., 1838, 64), *лахкомыслени* (Г., 1838, 92), *танахну(а)* робыню(ньо) (Г., 1838, 101–3), *лахко* (Г., 1838, 102), *лахко* (Г., 1838, 114), *лахко* (Г., 1838, 117), *мехкога* (Г., 1839, 83), двоє *малахно* дѣчице (Г., 1839, 105), *малахни* (О., 1867, 57), *дармалахни* (О., 1867, 57), *слабеи* малахне (О., 1867, 93), *нашим* многобројним непријатељима (О., 1868, 43), *њихне* (О., 1869, 37), *нихне* мошти (О., 1869, 37), *тихли* часак (О., 1869, 50), *трухло* (О., 1868, 27), *малахнијем* (Ц., 1871, 7), *увехнуо* (Црн., 1871, 14), *увехле* образе (Црн., 1884, 141), *млађахном* (Г., 1892, 34), *малахне* (Црн., 1871, 15), *подбухло* (Г., 1889, 76), *подбухле* (Г., 1890, 67).

Неке од ових облика појашњава Ј. Вуковић наводећи да је послје губљења *x* у интервокалном положају долазило до сажимања вокала, па су се тако између осталог задржала по два облика у примјерима типа *танахан* и *танан*, *њихан* и *њин*, *пробухао* и *пробуо* (1974, стр. 192). За примјере *лахак*, *лахка*, *мехак*, *мехка* Вуковић истиче да се ови „архаичнији облици у гласовној еволуцији“ јављају у неким западнијим говорима и да „одавно не припадају књижевном језику“ (1974, стр. 192). Као што примјећујемо, ови примјери су најчешћи у Милаковићевој *Грлици* (што може бити и утицај дубровачког говора на Милаковића). Овакви облици забиљежени су и у Његошевом језику (Вушовић, 1930, стр.15). Облик *малахно* потврђен је и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 158), а код Петра I је евидентиран примјер са неетимолошким *x*: *увехло* (Остојић, 1976, стр. 104). Вук их не наводи у речницима.

8.4.7. У случајевима када је *x* замијењено гласом *j* или *v* допушта се „напоредна употреба: *сух* и *сув*, *духати* и *дувати*; и уопште где је нов облик са *v* или *j* тако истиснуо стари да је немогуће вратити га на стару употребу – мора се задржати нови облик, напр. *проја* (м. *проха*)“ (Белић, 2006, стр. 97). Вуковић издваја три категорије ријечи код којих се у нашим говорима умјесто етимолошког *x* развило *v* или *j* – оне које треба писати само са *x* (*чоха*, *снаха*,

---

128 Забиљежени примјери у *Орлићу* су из прилога чији су аутори П. С. Срећковић, Драгутин Томај Туминскиј, Фрањо Турић Личанин, Јован Сундечић, Ј. С. Здравковић и М. Павлиновић (Орлић, 1867, 57; Орлић, 1868, 44, 23; Орлић, 1869, 27, 45).

кухиња, рухо), оне у којима се може писати и *x* и *v*, и ријечи које треба писати само са *j* или *v* јер би данас неприродно звучале са *x* (1974, стр. 191).

Такве лексеме у нашем корпусу писане су већином са сугласником *x*, као и оне изведене од тих лексема:

Глухи-до (Г., 1835, 34), *глух* (Г., 1836, 76), *сухо* (Г., 1836, 20), *сухо* (Г., 1837, 80), *суха* (Г., 1838, 39), *сухопутномъ* (Г., 1838, 50), *сухогъ* (Г., 1838, 67), са *суха* (Г., 1839, 79), *сухимъ* (Г., 1839, 64), *глухо* (О., 1866, 29), *сухога* (О., 1868, 29), *глухо* (О., 1868, 23), *духана* (О., 1868, 57), *ухо* (О., 1870, 37), *уха* (О., 1885, 31), *глухо-њеме* (Ц., 1871, 84), *сухога* (Ц., 1871, 17), *муха* (Црн., 1871, 40), *муха* (Црн., 1871, 40), *суху* (Ц., 1872, 188), *суха* (Црн., 1884, 3), *сухијех* (Црн., 1884, 2), *сухоњаву* (Црн., 1884, 88), *ухо* (Црн., 1884, 106), *кихаиш* (Црн., 1885, 30), *сухопарно* (Црн., 1885, 39), *сухе* (З., 1885, 10), *ухо* (З., 1885, 10), *сухоњаво* (З., 1885, 27), *сухобно* (З., 1885, 28), *сухобоље* (З., 1885, 86), *сухоњаво* (З., 1885, 109), *сухопутни* (З., 1885, 145), *глухи* (З., 1885, 1), *глухијем* (З., 1885, 2), *сухог* (Г., 1889, 84), *бухарица* (Г., 1891, 40), *бухарице* (Г., 1889, 84), *бухарице* (Г., 1889, 90–6), *муху* (Г., 1889, 89), *сухе* (Г., 1890, 56), *сухости* (Г., 1891, 38), *муху* (Г., 1891, 62), *ухо* (Г., 1891, 64), *сухога* злата (Г., 1892, 34), *глуходољски* (Г., 1890, 33), *Доњеглуходољски* (Г., 1890, 33), *Горње-глуходољски* (Г., 1897, 34), *Глухи-до* (Г., 1890, 40–2);
дувати (Г., 1837, 80), *дувана* (Ц., 1871, 46), *уво* (З., 1885, 55), *дува* (Г., 1891, 38).

Код Вука 1818. ови примјери махом су писани са *v* (сув, сува, суво; глув, глува, глуво; нема ни бува ни буха; мушица и муа; дуван; уво), а 1852. наводи паралелно облике са *v* и са *x*, при чему предност даје онима са *x*: сув, сува, суво (виде сух); глув, глува, глуво (виде глух), буха, бухара, бухавица; мува (виде муха); дуван, дувана, за духан, духана (у Дубр.) уво (виде ухо). Иначе, „савременом српском изразу својствени су једино облици са *v* умјесто изворног *x* у примерима као: *бува... мува, дувати, кувати, кувар, протува, дуван...* (сли у стручној лит. И мухар, мухара“ (Пешикан, Јерковић и Пижурица, 2013, стр. 31). Правопис дозвољава паралелну употребу: *уво, ухо; глув/глух; сув/сух*, али само *рухо*.

Остојић код Петра I помиње примјере типа *Граово* али појашњава да су чешћи облици писани са *x*. У језику Николе I Соња Ненезић наводи примјере у којима је *x* писано у овој позицији као и оне у којима је изостављено (Ненезић, 2010, стр. 105, 106). Код Љубише су овакви примјери писани искључиво са *x* (Тепавчевић, 2010, стр. 158) иако се у говору Паштровића овај сугласник губи у овој позицији или замјењује неким другим фонемама (Јовановић, 2005, стр. 500, 501).

Очигледно су сарадници часописа и алманаха били под великим утицајем Вукове реформе будући да се глас *x* у овој позицији у нашем корпусу досљедно чува. У већини говора данашње Црне Горе дошло је до губљења овог консонанта у интервокалном положају (и у случајевима када се *x* налази у границама основе и у случајевима када постаје интервокално додавањем различитих наставака) или до његове супституције другима гласовним вриједностима¹²⁹.

8.4.8. Топоним *Маина* у *Грлицы* из Његошевог доба писан је са *x*: у *Маинам* (Г., 1836, 49), *Махине* (Г., 1836, 51). У *Паитровским исправама* назив овог мјеста потврђен је такође са сугласником *x*, мада је чешће писан без њега (Стојановић, 2010а, стр. 455, 456).

8.4.9. Медијално *x* биљежимо и у многим ријечима страног поријекла које су данас устаљене без *x*, а биљежимо и неколико примјера неетимолошког *x*.

буздохана (Г., 1835, 101), *џебхане*¹³⁰ (Г., 1836, 50–3), *џебхани* (Г., 1836, 54), *џебхану(а)* (Г., 1836, 55), *џебхане* (Г., 1836, 67), *џебханом* (Г., 1836, 86), немирним неба *луховима* (Г., 1837, 135), *џебхане* (Г., 1838, 54), *Пуихаранђ* (Г., 1838, 46), *џебханомъ* (Г., 1838, 47), *увехнели* (О., 1867, 83), *џебехану* (О., 1870, 34), *порадосхудице* (О., 1870, 74), *карактеристично*¹³¹ (О., 1885, 48), *ортодохси* (О., 1870, 47), *махна* (З., 1885, 55 мана), *махна* (З., 1885, 75).

Код владара Петровића, ситуација у вези са овом проблематиком је различита. Код Петра I забиљежено је само неколико лексема са неетимолошким медијалним *x* (Остојић, 1976, стр. 104). У Његошевом језику овакви облици су нешто чешћи, при чему је у неким примјерима овај глас могао настати аналошким путем а у неким случајевима се „могао развити и преко аспирираног почетног вокала који се често чује на почетку турских речи“ (Вушовић, 1930, стр.16). Код трећег Петровића, кнеза Николе, С. Ненезић наводи само примјер *увехнути* (Ненезић, 2010, стр. 109). Неетимолошко медијално *x* потврђено је и код Љубише, као и у *Паитровским исправама* (Тепавчевић, 2010, стр. 158; Стојановић, 2010а, стр. 455).

---

129 Уп. Вујовић, 1969, стр. 164; Јовановић, 2005, стр. 167, 168; Милетић, 1940, стр. 286–290; Пешикан 1965: 122, 123; Вушовић 1930: 18–20.

130 Вук у Рјечнику из 1852. наводи да се турцизам *џебехана* чује у Црној Гори (стр. 831).

131 Почетно *x* у грецизму *карактер* Милановић биљежи у језику Јована Суботића. „Овај грецизам је, према новогрчком изговору, форму /характир/ имао и у црквенословенском језику. Форма /карактер/ представља резултат утицаја немачког језика“ (Милановић, 2014, стр. 147).

8.4.10. У ексцерпираним материјалу забиљежили смо извјестан број примјера у којима је изостављено медијално *x*. Примјери са изгубљеним *x* јављају се испред сонаната *p* (најчешће), *л* и *н*:

саране (О., 1866, 27), *сарањена* (О., 1869, 37), *нараних* оловом (О., 1869, 47); *осмену* се (З., 1885, 102, поезија), *саранио* (З., 1885, 140), *сарањују* (З., 1885, 61); *олади* (Г., 1891, 50), *сарањен* (Г., 1891, 59).

Бошковић констатује да се *x* у говору села Зубаца губи у средини ријечи пред сугласницима (Бошковић, 1931, стр. 187); мали број примјера са изгубљеним *x* у овом положају потврђен је у говору Мрковића (Вујовић, 1969, стр. 163); у говору Паштровића *x* у медијалној позицији испред сугласника „нестаје без трага“ или се замјењује неким другим гласом (Јовановић 2006: 167); у говору Црмнице се „по правилу губи без замене“ али су потврђена и неколика примјера са „слабим *x*“ (Милетић, 1940, стр. 286). Овакве примјере не помињу Остојић, Ненезић ни Тепавчевић (Остојић, 1976, стр. 104–106; Ненезић, 2010, стр. 104–109; Тепавчевић, 2010, стр. 152–162), код Његоша Вушовић (1930) наводи облик *саморана* (стр. 16).

Осим испред сонаната, *x* се губи (најчешће у Милаковићевој *Грлиц*) и у придјевској присвојној замјеници *њихов*, као и у неким другим ријечима у интервокалном положају:

њіовогъ (Г., 1836, 110), *њіова* (Г., 1836, 114), *њіова* (Г., 1836, 116), *њіове* (Г., 1836, 116), *њіово* (Г., 1837, 95), *њіове* (Г., 1837, 96), *њіовогъ* (Г., 1837, 96), *њівимъ* (Г., 1837, 101), *њіов* (Г., 1837, 102), *њіови* (Г., 1838, 37), *њіови* (Г., 1838, 42), природной *њіовой* дужности (Г., 1838, 65), *њіовогъ* (Г., 1838, 72), *њіова* (Г., 1838, 77), до паденія *њіове* Републике (Г., 1838, 84), *њіовыма* (Г., 1838, 89), *њіовы* бродова (Г., 1839, 41), *њіовъ* баракъ (Г., 1839, 42), *њіове* (Г., 1839, 48), *њіног* (Г., 1839, 49), у *њіовой* души (Г., 1839, 88), освету *подранывао* (Г., 1839, 109); *уапси* (Ц., 1871, 49), *стајау* (З., 1885, 23), *неотице* (3.4/30), *њине* очи (З., 1885, 34), *неотице* (З., 1885, 46), тешко *уздануше* (З., 1885, 46), лаки ветрић *њину* (Црн., 1884, 34), *влаињо*, *даија* (Црн., 1884, 100), *наоде* (Црн., 1884, 106).

Поред облика са етимолошким *x*, Код Петра I, Петра II и Љубише су потврђени и примјери без *x* у наведеној замјеници (Остојић, 1976, стр. 105; Вушовић, 1930, стр. 16; Тепавчевић, 2010, стр. 158, 159), док у говору Паштровића сугласник *x* у овој позицији алтернира са *z* (Јовановић, 2005, стр. 166). Такође, и Вук у спису о Милошу Обреновићу (1828) више пута пише ову замјеницу без *x*, а облик *њихов* се може узети као омашка (Симић, 1991, стр. 271).

У неколико случајева (углавном у страним ријечима које су различито адаптиране у нашем језику) х је у нашем корпусу у медијалној позицији супституисано фонемом к:

ускићен неописивом радошћу (О., 1865, 49), *ускићењем* (Црн., 1871, 11), *патријаркалне*¹³² *обичаје* (О., 1868, 37), *монархије* (Црн., 1884, 170), *аркиву* (Црн., 1871, 8), *сколастичном* (Црн., 1871, 15), *механизму* (З., 1885, 75).

Фонема к умјесто задњонепчаног х јавља се у појединим говорима Црне Горе, али је углавном везана за крај ријечи или евентуално за 3. лице множине имперфекта.¹³³

8.5. У нашем корпусу је огроман број ријечи у којима се сугласник х чува у финалној позицији, чак је неупоредиво више тих примјера него оних без финалног х. Нисмо забиљежили ниједну лексему у којој је фонема х у овој позицији замијењена неком другом гласовном вриједношћу, иако је то одлика многих говора Црне Горе¹³⁴.

8.5.1. Већина примјера са сачуваним х у финалној позицији везана је за генитив множине придјевско-замјеничке деклинације и генитив (локатив) множине именица. Остали примјери се углавном односе на аорист и имперфекат, именице мушког рода прве врсте, предлог (*по*)*врх* и узвике. Битно је истаћи и то да се прилог *одмах* напореда пише са х и без њега (у Милаковићевој *Грлици* доминира облик без финалног х). С обзиром на огроман корпус, навешћемо само по неколико примјера за све морфолошке категорије.

а) Примјери са генитивом придјевско-замјеничке деклинације:

црковних књигах (Г., 1835, 54), *насилнихъ* (Г., 1836, 64), *Седамъ ђесахъ своихъ готовихъ* (Г., 1838, 106), *нашихъ времена* (Г., 1839, 87); *светијех својих народних* (О., 1865, 3), *париских, берлинских и бечких производа* (О., 1868, 44), *вјечитих бораца* (О., 1869, 45), *некојих главара* (О., 1870, 32), *осталих и мимичких и идила Теокритових* (О., 1885, 48); *мојих, будућих* (Ц., 1871, 8), *сусједнијех, прошлијех, нашихъ* (Ц., 1872, 9), *будућих,*

---

132 Грецизам *патријарх*, придјев изведен суфиксом лат. *алис* проширено са *-ан х* према грчком читању, а према латинском на *к* (Skok, 1972, стр. 622). Слични примјери (*патријарх*) забиљежени су и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 157, 158). Колебање у лексеми *патријарх* осим код Љубише потврђено је и код Његоша (Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 20). Вук (1836) у *Пословицама* пише *патријар* (стр. 77).

133 Уп. Милетић, 1940, стр. 297, 298; Пешикан, 1969, стр. 122, 123; Бошковић, 1931, стр. 182, 183; Вушовић, 1927, стр. 18, 19.

134 Уп. Бошковић, 1931, стр. 179–196; Милетић, 1940, стр. 290; Пешикан, 1969, стр. 122, 123; Вушовић, 1927, стр. 18, 19; Јовановић, 2005, стр. 168, 169; Вујовић, 1969, стр. 166.

обијух страна, којих (Ц., 1872, 19), *народних, немађарскијех* (Ц., 1872, 84), *својих, тамошњих* (Ц., 1872, 165), *српских* (Ц., 1872, 182); *жутијех, многијех, другијех* (Црн., 1871, 2), *равнијех, својијех* (Црн., 1871, 11), *сиромашнијех, славних* (Црн., 1871, 87), *метафизичких* (Црн., 1884, 1), *свијех, људских, тијех, душевнијех, дебелијех* (Црн., 1884, 2), *мојих* (Црн., 1885, 2), *јеговијех* (Црн., 1885, 3), *задобивенијех, тијеснијех* (Црн., 1885, 59); *некијех* (З., 1885, 3), *виткијех* (З., 1885, 3), *младих* (З., 1885, 33), *твојих* (З., 1885, 33, 2); *српских млађих родољуба* (Г., 1889, 3), *Височанственијех* (Г., 1893, 30), *народнијех* (Г., 1893, 36), *набројенијех* (Г., 1893, 41), *Њиховијех* (Г., 1897, 22), *Иностранијех* (Г., 1897, 24), *разнијех* (Г., 1897, 24).

б) Примјери са аористом:

бих (Г., 1835, 58), *видѣх* (Г., 1835, 64), *веровах* (Г., 1836, 84), *неизгорѣх* (Г., 1837, 73), *утекох* (Г., 1837, 73), *погибох* (Г., 1837, 76), *непитахъ* (Г., 1839, 112), *начухъ* (Г., 1839, 113); *Оставих* (О., 1867, 29), *стјеснух* срце (О., 1866, 31), *рекох* (О., 1867, 55), *доспјех* (О., 1868, 60), *умало не залудих* (О., 1869, 47), *виђох* (О., 1869, 48), *Уснух* (О., 1885, 50), *снимих* (О., 1885, 50); *постах* (Ц., 1871, 13), *умукнух, промислих* (Ц., 1871, 66), *помислих* (Ц., 1872, 150), *нађох* (Црн., 1871, 7), *гледах, пођох, неосјетих* (Црн., 1871, 10), *проговорих* (Црн., 1871, 31), *одговорих* (Црн., 1871, 43); *просих* (Црн., 1884, 13), *тргох* (Црн., 1884, 21), *отворих* (Црн., 1884, 24), *одрубих* (Црн., 1884, 113), *несјетих* (Црн., 1884, 1), *узех* (Црн., 1885, 2), *васкрсох* (Црн., 1885, 9), *погибох* (Црн., 1885, 59); *дођох* (З., 1885, 28), *рекох* (З., 1885, 35), *пробудих* (З., 1885, 44), *пронађох* (З., 1885, 89), *напоменух* (З., 1885, 99); *надживјех* (Г., 1889, 48), *чухнечух* (Г., 1890, 76), *усвојих* (Г., 1891, 31), *Пођох* (Г., 1891, 63), *свезах* (Г., 1893, 35), *бих* (Г., 1893, 44), *дођох* (Г., 1897, 44), *изабрах* (Г., 1897, 44).

в) Примјери са имперфектом:

могах (Г., 1835, 121), *проповједлах* (Г., 1837, 77), *бранях* (Г., 1837, 78), *ево шћах се заклет* (Г., 1837, 87), *шћах* (Г., 1837, 91); *руке не пресавијах* (О., 1867, 54), *сједијах* (О., 1885, 50); *могах* (Црн., 1871, 24), *мишљах* (Црн., 1871, 35), *не разумиједох* (Црн., 1871, 43), *бојах, незнадијах* (Црн., 1871, 63), *немогах* (Црн., 1871, 64), *љубљах, бијах* (Црн., 1884, 27).

г) Именице мушког рода I врсте које се завршавају на -х и предлог (*по*)врх:

врх (Г., 1835, 37), *Парох* (Г., 1835, 40), *прах* (Г., 1835, 41), *страхъ* (Г., 1835, 71), *врх* (Г., 1836, 97), *врх* (Г., 1837, 56), *прах* (Г., 1837, 73), *воздухъ* (Г., 1839, 25), *духъ* (Г., 1839, 87), *духъ* (Г., 1839, 91); *прах* (О., 1865, 37), *врх* (О., 1866, 41), *Поврх* (О., 1865, 39), *успјех* (О., 1865, 4), *у влах* (О., 1865, 47), *стих* (О., 1865, 72), *мах* (О., 1866, 27), *крух* (О., 1866, 55), *прах* (О., 1867, 39), *трбух* (О., 1868, 53); *дух* (Ц., 1871, 6), *мах* (Ц., 1871, 17), *сиромлах* (Ц., 1871, 47), *патријарх* (Ц., 1872, 169), *врх* (Ц., 1872, 35), *Алах* (Ц., 1872, 171), *успјех* (Ц., 1872, 66), *успјех* (Ц., 1872, 100); *мах, смјех* (Црн., 1871, 8), *дух* (Црн., 1871, 39), *очух* (Црн., 1871, 50), *сиромлах* (Црн., 1884, 5), *прах, хљеба* (Црн., 1884, 6), *дах* (Црн., 1884, 8), *ваздух* (Црн., 1884, 11), *јеромонах* (Црн., 1884, 20), *сиромлах, задах* (Црн., 1884, 23), *страх* (Црн., 1884, 93), *трбух* (Црн., 1884, 164), *мах* (Црн. 1885. 3/19), *уздах* (Црн. 1885. 39), *дах* (Црн. 1885. 45); *јеромонах* (Г., 1889, 33), *Патријарх* (Г., 1889, 37), *гријех* (Г., 1889, 74), *дух* (Г., 1890, 53), *монах* (Г., 1890, 34), *трбух* (Г., 1890, 67), *Патријарх* (Г., 1891, 35), *сиромлах* (Г., 1891, 64), *страх* (Г., 1892, 33), *слух* (Г., 1892, 43), *врх* (Г., 1893,

44), *дух* (Г., 1893, 47), *Јеромонах* (Г., 1897, 33), *парох* (Г., 1897, 33), *Дух* (Г., 1897, 43), *осмјех* (Г., 1897, 49).

д) Велики је број примјера у којима се *x* јавља у генитиву множине именица (тј. обличком локативу). Сада ћемо навести само дио ексцерпираног материјала:

противу *Тураках* (Г., 1835, 50), *лотієх гуях* (Г., 1836, 98), од *Бљлицах* и дојниє *Цуцах* (Г., 1837, 53), из *руках* (Г., 1837, 72), утечем између *работниках* (Г., 1837, 75), крозъ *Стамболъ сокакахъ* (Г., 1838, 112), одъ *людихъ* (Г., 1839, 118); *Крштење потурчењаках* (О., 1866, 21), *ненавидних беговах* (О., 1866, 30), *тридест змајевах* (О., 1867, 36), *јужнијех различитијех воћаках*; као лозе, *смокавах, шипаках (гранити), дуњах, јабуках, крушаках, трешањах, вишањах, и муравах (дудови)* (О., 1867, 36), око *Никишићах* (О., 1867, 47), *пут села Буроњах* (О., 1867, 53); *старих гробовах* (Ц., 1871, 12), има ли код вас *горах, бријеговах, пољах, клањасах, шипљах, понорах, пећинах, литисах, цалинах, стменах*; *старих градинах*; *водених женах, морских ђевојаках* (Ц., 1871, 16), *нетребају коморах* (Ц., 1871, 68), *владах, конфузних појмовах, саборских* (Ц., 1871, 110), *неколико Србах, Хрватах* (Ц., 1871, 111), *солидарности властих* (Ц., 1872, 3), *немања заточниках* (Ц., 1872, 3), има *обћинах* (Ц., 1872, 107); *патријарах* (Црн., 1871, 20), *путах* (Црн., 1871, 43), *обзирах* (Црн., 1871, 47), *јунаках* (Црн., 1871, 85), *господах* (Црн., 1884, 8), *уснах* (Црн., 1884, 173), *очих* (Црн., 1884, 107), *дивотах* (Црн. 1885. 5/40); око *неколиких* индивидуа (З., 1885, 22), до *горах* (З., 1885, 138), у сред *опасностих* (З., 1885, 138), *људих* у свим гранама (З., 1885, 138), *славе науках* (З., 1885, 139); столицу *Владиках Цетињских* (Г., 1889, 48), *интригах* и новца (Г., 1889, 50), из *округах* (Г., 1891, 32), *триста соколовах* (Г., 1891, 35), свега тока *односах* између (Г., 1893, 42), *поступцима пандурах* (Г., 1893, 43), *излазак из Боках* (Г., 1893, 46), *накнади штетах учињенијех* од Црногораца (Г., 1893, 47), о повраћању *плијеновах* (Г., 1893, 47), сваке класе *чиновниках* (Г., 1893, 47), *стотине путах* (Г., 1893, 51), *Истовјетност пак поруках* (Г., 1893, 51), *пунум манастирах* (Г., 1893, 52), често *путах* (Г., 1893, 51).

Међутим, међу годишњацима и часописима постоје и извјесне финесе у погледу писања ових наставака, о којима ћемо детаљније говорити у склопу поглавља о морфологији.

ђ) Сугласник *-x* у финалној позицији често је писан и у узвицима:

Ахъ (Г., 1836, 116), *Ахъ* (Г., 1837, 112), *Ах* (Г., 1839, 86), *ахъ!* (Г., 1839, 93–2); *Ох!* (О., 1865, 70), *Ах!* (О., 1865, 71–2), *Ух* (О., 1867, 23), *Ах!* (О., 1866, 43–3), *Аох!* (О., 1866, 46), *Ох* (О., 1866, 54), *Ах* (О., 1867, 23), *ох* (О., 1885, 30, 2); *ох, ах* (Ц., 1872, 23), *ех* (Ц., 1872, 107), *ах* (Ц., 1872, 77); *ах* (Црн., 1871, 13), *урах* (Црн., 1871, 27), *ох* (Црн., 1871, 35), *аох* (Црн., 1871, 63), *ах* (Црн., 1884, 1), *ох* (Црн., 1884, 9), *ох* (3/50), *ох* (3/61), *аох* (3/72), *Ах!* (Г., 1890, 61), *Ах!* (Г., 1890, 63), *Ох!* (Г., 1890, 63).

е) Као што смо већ рекли, прилог *одмах* пише са напоредо с консонантом *x* и без њега (с тим што у Милаковићевој *Грлици*, нарочито у његовим текстовима, доминирају примјери без *x*):

Одмах (Г., 1836, 105), *одмах* (Г., 1837, 72), *одмах* (Г., 1837, 83), *одмах* (О., 1865, 31), *одмах* (О., 1866, 24), *одмах* (О., 1867, 34), *одмах* (О., 1868, 54), *одмах* (О., 1869, 57); *одмах* (Ц., 1871, 5), *одмах* (Ц., 1871, 66), *одмах* (Ц., 1871, 137), *одмах* (Ц., 1872, 67), *одмах* (Ц., 1872, 113), *одмах* (Црн., 1871, 2), *одмах* (Црн., 1871, 46), *одмах* (Црн., 1871, 61), *одмах* (Црн., 1884, 15), *одмах*, (Црн., 1884, 22), *одмах* (З., 1885, 4), *одмах* (З., 1885, 39), *одмах* (З., 1885, 60), *одмах* (З., 1885, 105), *одмах* (Г., 1889, 74), *одмах* (Г., 1890, 32), *одмах* (Г., 1891, 38), *одмах* (Г., 1891, 39), *одмах* (Г., 1897, 64);

одма (Г., 1835, 86), *одма* (Г., 1836, 52), *одма* (Г., 1837, 40), *одма* (Г., 1838, 116), *одма* (Г., 1839, 100); *одма* (О., 1865, 4), *одма* (О., 1866, 47), *одма* (О., 1868, 61); *одма* (Ц., 1871, 35), *одма* (Ц., 1871, 155); *одма* (Црн., 1871, 15), *одма* (Црн., 1871, 58), *одма* (Црн., 1884, 32), *одма* (Црн., 1884, 196); *одма* (З., 1885, 6), *одма* (З., 1885, 13), *одма* (З., 1885, 138), *одма* (Г., 1889, 3), *одма* (Г., 1890, 55), *одма* (Г., 1891, 29), *одма* (Г., 1893, 31), *одма* (Г., 1893, 33), *одма* (Г., 1893, 45), *одма* (Г., 1897, 77).

У финалној позицији је већином изостављено у Милаковићевој *Грлици*, и то најчешће у генитиву множине личне замјенице за треће лице, као у генитиву множине придјевско-замјеничке деклинације (о овоме ћемо детаљније говорити у поглављу о морфологији и морфонологији:

преко *њи* (Г., 1835, 43), едан од *поповіе* синова ако *иу* има (Г., 1835, 43), Из *штампани* *ѣкнѣга* (Г., 1836, 1), из приповједаня *старіе овдашнїе* люди (Г., 1836, 2), покрай *свіе разніе* и *плачевнїе* (Г., 1836, 74), да ће те *иу* бранити (Г., 1837, 40), докъ *ій* са свимъ несатерешъ (Г., 1837, 107), Дубровчана *мртвы* и *ранѣны* (Г., 1838, 39), по казываню *заробѣны* Француза (Г., 1838, 47), превазилазе *иу* далеко (Г., 1838, 80), Од *овы* врата (Г., 1838, 80), одъ *кои* (Г., 1839, 35), има и *лѣны* равнина (Г., 1839, 37), о числу *они* бродова (Г., 1839, 42), осимъ *други* новаца (Г., 1839, 43), око 3,000 барила *сланы* сардела (Г., 1839, 44), одъ *други* класса (Г., 1839, 68), одъ *оны* колѣна (Г., 1839, 69), крозь *њи* се иде (Г., 1839, 70), окромъ *оны*, кое (Г., 1839, 72), изъ *кои* (Г., 1839, 72), одъ *осталы* *далматински* градова (Г., 1839, 73), и *њи* у име Божества да убію (Г., 1839, 88), онъ є быю *сирома* (Г., 1839, 94), да бы *ій* баремъ потайно посѣћивао (Г., 1839, 99).

У остатку корпуса незнатан је број примјера са изостављеним финалним *х*.

сирома (Црн., 1884, 9), *сирома*, *њи* (Црн., 1884, 83), *би* (Црн., 1884, 97), *би* (Црн., 1884, 185); свуда *стра* (З., 1885, 36), одъ овій Путника (З., 1885, 55), *моји лета млади* (З., 1885, 62), *ја би* (З., 1885, 102).

8.5.2. Слична ситуација као у нашем корпусу је и у језику аутора из владарске лозе Петровића. Код Петра I *х* се у финалној позицији углавном чува, а примјери у којима је овај сугласник изостављен су малобројни (Остојић, 1976, стр. 105). Вушовић такође код Његоша наводи примјере у којима се *х* у овој позицији чува, као и неколико примјера у којима се губи (Вушовић, 1930, стр.16), што се подудара и са стањем у језику Николе I Петровића (Ненезић, 2010, стр. 106). Насупрот овоме, у већини говора данашње Црне Горе *х* је на крају ријечи

супституисано неким другим сугласником (Уп. Бошковић, 1931, стр. 183–196; Вујовић, 1969, стр. 166; Пешикан, 1965, стр. 123; Милетић, 1940, стр. 290–294; Вушовић, 1927, стр. 19; Вуковић, 1938–1939, стр. 35; Пецо, 1964, стр. 73, 74; Јовановић, 2005, стр. 169–174). Такође, и код Љубише, као и у *Паитровским исправама* осим писања и губљења финалног *x* забиљежени су и примјери у којима је оно супституисано другим сугласницима (Тепавчевић, 2010, стр. 160, 161; Стојановић, 2010а, стр. 458–461).

8.6. Сугласник *x* је доминатно писан у свим позицијама у нашем корпусу уз мања одступања у ријечима страног поријекла, првенствено турског, и уз нешто израженија колебања у генитиву множине именица и генитиву множине придјевско-замјеничке деклинације. С обзиром на изложену грађу, уочава се сличност са ситуацијом у језику аутора из владарске лозе Петровића (Петра I, Петра II и Николе I Петровића), тј. сличност са језиком тзв. староцрногорских говора (Бошковић, 1931, стр. 182) – „говори непосредне околине Цетиња... још чувају глас *x*“ (Бошковић, 1931, стр. 180). Бошковић истиче и да су у овим говорима спорадични случајеви губљења велара *x* у овим говорима и то углавном на почетку ријечи и у средини испред сугласника (Бошковић, 1931, стр. 181). Такође, у првом цетињском годишњаку *Грлицу*, може се претпоставити да је на уредника Милаковића могао утицати и говор Дубровника и Мостара, нарочито у погледу неписања финалног *x* у изолованој позицији.

У цјелокупном корпусу очигледно је приближавање Вуковом стандарду и удаљавање од оних говора Црне Горе у којима је *x* супституисано и изгубљено. Корпус обухвата тридесте године (завршна Вукова фаза неодлучности, 1836. Пословице, а Милаковић већ у *Грлицу* из 1835. констатује да српски језик има „глас *x*“), остатак корпуса обухвата другу половину 19. вијека, тј. период након Бечког договора – кад је установљено писање велара *x* тамо гдје му је по етимологији мјесто). Према томе, уочљива је тежња ка приближавању једном општем језичком стандарду.

9. Сугласник *ф*

У српски језик овај консонант је најраније доспио из грчког посредством црквене терминологије, тј. преко појмова вјерског садржаја, и то приликом примања хришћанства и превода светих књига на словенски. Касније су бројне ријечи са овим сугласником пренијете из турског језика. (Стојановић, 2005, стр. 121). Неријетко је на цијелом простору развоја нашег језика *ф* супституисано сугласницима *п* и *в* (Уп. Белић, 2006, стр. 99, 100). У цјелокупном нашем корпусу сугласник *ф* се одликује скоро потпуном стабилношћу, за разлику од већине говора садашње Црне Горе (Уп. Пешикан: 121; Милетић, 1940, стр. 297; Ћушић 1977: 37; Стевановић, 1933–1934, стр. 48, 49; Вушовић: 26; Вуковић: 27; Пижурца: 74). Тако је *ф* у нашим годишњацима и недјељницима писано у властитим именима, у одомаћеним ријечима страног поријекла и то у свим позицијама у ријечи (иницијалној, медијалној и финалној).

а) Властита имена и презимена:

Фридрих (Г., 1835, 28), *Естскога Франца* (Г., 1838, 54), *Јосифином* (Г., 1836, 30), *Јосуф* (Г., 1836, 95), *Никифора* (Г., 1837, 8), *Софрониа* (Г., 1837, 5), *Фердинанд I* (Г., 1837, 18), *Ксенофонта* (Г., 1838, 7), *Ефрема* (Г., 1838, 7), *Филиппа* (Г., 1838, 16), *Феликса* (Г., 1839, 5), *Рафаила* (Г., 1839, 9); *Фауста* (О., 1865, 22), *Хилфердинга* (О., 1870, 43), *Енуфрије* (О., 1865, 16), *Нићифор Дучић* (О., 1865, 51), *Флор* и *Лавро* (О., 1866, 12), *Софоније* (О., 1866, 16), *Зуру Фатићу* (О., 1866, 26), *Панфил муч.* (О., 1867, 6), *Фрањо Ђорђија* (О., 1868, 13), *Епифани еп.* (О., 1869, 7), *Порфир еп.* (О., 1870, 6), *Амфилохије еп.* (О., 1870, 15), *Софија* (О., 1870, 9), *Теофилакт* (О., 1885, 11), *Онуфрије* (О., 1885, 14); *Лебеф-у* (Ц., 1871, 6), *Акиф паша* (Ц., 1871, 16), *Адам Стефановић* (Ц., 1871, 16), *Ђенерала Фађејева* (Ц., 1871, 45), *Петар Филипов Вујовић* (Ц., 1871, 52), *Мустафа Фазил* (Ц., 1872, 54), *Фазли паша* (Ц., 1872, 78), *Мустафа Шапчанин* (Ц., 1872, 82), *Јован Франета* (Ц., 1872, 83), *Фердинандо Жбутега* (Ц., 1872, 88), *Јулија Хофманова* (Ц., 1872, 182); *Христифор Колумбо* (Црн., 1871, 57), *Фустов* (Црн., 1871, 7, 8, 11, 18), *Хофингеричин* (Црн., 1871, 22), *Омар-Ефенди* (Црн., 1871, 38), *Мирза-Шафији* (Црн., 1871, 42), *Хафис* (Црн., 1871, 42), *Фатими* (Црн., 1871, 43), *Флоренцу* (Црн., 1871, 58); *Фрања Марковића* (Црн., 1884, 36), *Рафаиловој* (Црн., 1884, 63), *Чико-Прокофије* (Црн., 1884, 116), *Филипа Шаровића* (Црн., 1884, 125), *Јосифу* (Црн., 1884, 143), *Порфирогенит* (Црн., 1884, 146), *Петефи Шандор* (Црн., 1884, 236), *Филип Ј. Ковачевић* (Црн., 1884, 284), *Софокла* (Црн., 1884, 339), *Алфреда Фуљеа* (Црн., 1884, 372), *Рудолфа* (Црн., 1885, 191); *Хефајуст* (З., 1885, 70), *Фатимином* (З., 1885, 52), *Петефија* (З., 1885, 64), *Манфреда* (З., 1885, 65), *Тифон* (З., 1885, 81), *Давида Коперфилда* (З., 1885, 145); *Хаџи Хафис* (Г., 1889, 41), *Ксенофонт* (Г., 1890, 5), *Серафим* (Г., 1890, 11), *Јерговић Франо* (Г., 1890, 29), *Сафер* и *Фабијан* (Г., 1891, 5), *Јосиф заручник* (Г., 1891, 7), *Филип Петровић* (Г., 1891, 15), *Андрија Хофер* (Г., 1891, 55), *Христифор* (Г., 1897, 35), *Махмут-ефендија* (Г., 1889, 41), *грофињом Бохарше* (Г., 1891, 24),

Теофилакт (Г., 1897, 7), *Филип* (Г., 1897, 9), *Ахмет-Февзипаша* (Г., 1897, 24), *Митрофан Бан* (Г., 1897, 33).

Властито име *Стѣфан* јавља је у различитим варијантама – писано са *ф*, *в* и са *п* (најрјеђе):

Стефана новаго (Г., 1835, 21), *Стефанъ Душанъ* (Г., 1838, 73), *Силнога Стефана* (Г., 1838, 77), *Стефана новаго* (Г., 1839, 15), *Стефан Гоца* (Г., 1839, 50), *Стефанъ Дечанскій* (Г., 1839, 81); *Св. Стефан* (О., 1865, 22), *херцег Стефан* (О., 1866, 34), *Стефана Петровића* (*Орлић* 1866: 38, 39), *херцег Стефан* (О., 1866, 34), *Стефана Немањића* (О., 1867, 32), *Стефан Црнојевић* (О., 1867, 68, 69), *Стефан Дес. Србски* (О., 1869, 14), *Стефан Деч.* (О., 1869, 15), *Стефан први* (О., 1885, 17), *Стеф.* Деч. Немања (О., 1885, 19); *Стефана Љубибратића* (Ц., 1872, 84), *Стефан Поробић* (Ц., 1872, 84); *Стефан Немања* (Црн., 1871, 2); *Св. Стефана* (Црн., 1884, 17), *Стефан Ивановић* (Црн., 1884, 125); *Стефан Пиперски* (Г., 1890, 9), *Стефан Милутин Немањић* (Г., 1890, 14), *Стефан Штил. деспот српски* (Г., 1891, 14), *Стеф.* штиљ. (Г., 1897, 14), *Стеф.* Дечански Неманић (Г., 1897, 15), *Стефан првомченик* (Г., 1897, 16);

Стевана Јакшића (О., 1869, 36), деспота *Стевана* (О., 1869, 37), *Слијепи Стеван Бранковић* (О., 1869, 34), *Стев.* Пиперски (О., 1885, 13), *Стев.* деспот (О., 1885, 18), *Стеван Перазић* (Ц., 1871, 92), *Стеван Ђ. Самарџић* (Ц., 1871, 176); *Стеван В. Поповић* (Црн., 1884, 272), *Стеван Јевтић* (Црн., 1884, 340), *Стевана Л. Ивановића* (Црн., 1884, 341), *Стеван В. Поповић* (Црн., 1885, 16), *Стари Стеван* (Црн., 1885, 106), *Стеван Ј. Јевтић* (Црн., 1885, 148), *Стеван Павловић* (Црн., 1885, 156); *Стевана Л. Ивановића* (З., 1885, 9), *Стеван Теодоровић* (З., 1885, 108), *Стевана Милованова* (З., 1885, 156); *Стеван Матановић* (Г., 1890, 24), *Стеван Балетић* (Г., 1890, 24), *Стево Кнежевић* (Г., 1890, 26), *Стеван Стојановић* (Г., 1890, 30), *Стев.* Поповић (Г., 1890, 36), *Стеван Илинарх* (Г., 1891, 15), *Стеван Матановић* (Г., 1891, 20), *Стево Врбица* (Г., 1891, 20), *Стев.* прв. (Г., 1897, 13), *Стеван Пејовић* (Г., 1897, 33), *Стеван Стијеповић* (Г., 1897, 34);

Шћепан(а) (Г., 1835, 54), *Шћепана Малога* (Г., 1836, 48), *Шћепану Маломе* (Г., 1836, 52), *Шћепан(у)* (Г., 1836, 49, 52, 53), *Шћепановой* (Г., 1836, 55); *Стјепан пр. муч.* (О., 1867, 160), *Стјепан* (О., 1868, 16), *Степана Томашевића* (О., 1869, 32), *Стјепан кр. угар.* (О., 1870, 12), *Шћепане* (О., 1870, 29), *Мали Шћепан* (О., 1870, 31), *Шћепан лажац* (О., 1870, 32); *Шћепан Поповић* (Г., 1890, 35), *Шћеп.* Војводић (Г., 1890, 36), *Шћепан Мартиновић* (Г., 1891, 22).

Као што и примјери показују, У Милаковићевом алманаху не налазимо облик *Стеван* иако је сугласник *в* у овом властитом имену потврђен код неких старијих писаца (Остојић, 1976, стр. 103; Тепавчевић, 2010, стр. 163; Остојић, 1989б, стр. 80). Најмање је примјера са *п*, и сви су из годишњака, обје *Грлице* (Милаковићеве и Томановићеве) и *Орлића*. У *Српској граматици* Вук у вези са сугласником *ф* каже да се користи за туђе ријечи и појашњава да га „прости србљи“ изговарају као *в* или га „промијене у *п*“, а међу примјерима наводи облике *Стеван*, *Стева*, *Вилип*, *Вића*, *Стјепан*, *Трипуњдан* (Симић, 1991, стр. 262).

б) Такође, *ф* је у нашем корпусу досљедно писано у именицама *Француз* и *Француска*, придјеву *француски* и различитим називима географских области:

Францускога (Г., 1835, 38), *Француска* (Г., 1836, 29), *Французима* (Г., 1838, 41), *Француза* (Г., 1838, 47), *францускога* (Г., 1837, 41); *Африки* (О., 1865, 8), *Французом* (О., 1865, 43), *Африци* (О., 1870, 4), *Французима* (О., 1870, 48), *Африци* (О., 1885, 7), *Африки* (О., 1885, 35), *Француске* (О., 1885, 35); *Францију* (Ц., 1871, 1), *Француској* (Ц., 1871, 2), *Француз* (Ц., 1871, 8), *Францеска* (Ц., 1871, 176), *Французка* (Ц., 1871, 52), *Фоче* (Ц., 1871, 136), *фанецки* (Ц., 1872, 3), *Босфор* (Ц., 1872, 5), *Африци* (Ц., 1872, 19), *Калифорнији* (Ц., 1872, 83), *Санфранцеско* (Ц., 1872, 83), *Француска* (Црн., 1871, 20), *Француз* (Црн., 1871, 32); *Француз* (Црн., 1884, 1), *Французима* (Црн., 1884, 36), *Босфор* (Црн., 1884, 100), *францускијема* (Црн., 1884, 141), *францускоме* (З., 1885, 14); *француске* (Г., 1890, 54), *Францеској* (Г., 1890, 71), *Африци* (Г., 1891, 4), *Фоче* (Г., 1891, 40), *Африке* (Г., 1897, 4).

в) Овај сугласник налазимо и у бројним ријечима страног поријекла, нарочито турцизмима:

февруарија (Г., 1835, 38), *фратарске* (Г., 1835, 57), *фрулу* (Г., 1835, 121), *фамилија* (Г., 1835, 45), *фермана* (Г., 1835, 107), *файду* (Г., 1836, 104), *факирџ* (Г., 1837, 96), *фанатизам* (Г., 1837, 97), *флоте* (Г., 1837, 40), *фронт* (Г., 1837, 46), *фермана* (Г., 1838, 77), *файду* (Г., 1839, 17), *Философију* (Г., 1839, 48), *фармацију* (Г., 1839, 48), *фараоново* (Г., 1839, 105), *туфекцију* (Г., 1835, 47), *зјяфет* (Г., 1836, 92), *ђерђефу* (Г., 1836, 93), *џефердане* (Г., 1837, 61), *мануфакурте* (Г., 1839, 40), *граф* (Г., 1835, 69); *етнографскоме* (О., 1865, 53), *феудална* (О., 1866, 21), *филијал* (О., 1867, 43), *џефердар* (О., 1867, 53), *формама* (О., 1867, 85), *професори* (О., 1868, 39), *конфедерација* (О., 1868, 42), *турски флот* (О., 1869, 51), *триумфа* (О., 1869, 44), *финанцијална* (О., 1869, 60), *фермане* (О., 1870, 27), *телеграфиста* (О., 1870, 71); *франака* (Ц., 1871, 9, 16, 156), *филозофије* (Ц., 1871, 12), *литографичне* (Ц., 1871, 16), *федеративну* (Ц., 1871, 40), *финансије* (Ц., 1871, 40), *флигел-ађутант* (Ц., 1871, 120), *тефтер* (Ц., 1871, 136), *фондације* (Ц., 1872, 2), *конференције* (Ц., 1872, 2), *федерацију* (Ц., 1872, 3), *најфинијим фразама* (Ц., 1872, 6), *физика* (Ц., 1872, 32), *реформама* (Ц., 1872, 74), *хатишерифе* (Ц., 1872, 74), *фиорина* (Ц., 1872, 87); *хијероглифама* (Црн., 1871, 43), *факултет* (Црн., 1871, 7), *кафани* (Црн., 1871, 7), *ђеографију* (Црн., 1871, 8), *фрањевац* (Црн., 1871, 23); *дефиницију* (Црн., 1884, 1), *референтову* (Црн., 1884, 8), *физиолог* (Црн., 1884, 10), *хемисфере* (Црн., 1884, 30), *географије* (Црн., 1884, 36), *фењеру* (Црн., 1884, 104), *кафа* (Црн., 1884, 111), *официри* (Црн., 1884, 143), *арфе* (Црн., 1884, 173), *ђеографију* (Црн., 1884, 214), *фереџу* (Црн., 1884, 236), *сферу* (Црн., 1884, 290), *еуфонију* (Црн., 1884, 331), *монографије* (Црн., 1885, 16), *фарбе* (Црн., 1885, 18), *фишек* (Црн., 1885, 38), *рефлексијама* (Црн., 1885, 66), *фабрикант* (Црн., 1885, 147), *биографије* (Црн., 1885, 156), *афоризми* (Црн., 1885, 195), *ефекат* (Црн., 1885, 208); *метафоре* (З., 1885, 19) *фраза* (З., 1885, 60), *формалне* (З., 1885, 85), *биографи* (З., 1885, 95), *фактима* (З., 1885, 102), *катастрофа* (З., 1885, 122), *физичари* (З., 1885, 146); *финансије* (Г., 1890, 23), *професор* (Г., 1890, 23), *официр* (Г., 1890, 25), *цифре* (Г., 1890, 65), *форме* (Г., 1890, 66), *професор* (Г., 1891, 15), *телеграф* (Г., 1891, 23), *гроф* (Г., 1891, 23), *фамилијарно* (Г., 1891, 28), *фабрика* (Г., 1891, 32), *фиорина* (Г., 1891, 34, 36), *атмосферу* (Г., 1891, 39), *фронта* (Г., 1897, 65).

Са *ф* су цјелокупном корпусу писане лексеме *фајда* и *официр*, иако је Вук (1818) у *Рјечнику* из 1818. давао предност формама са *в* (стр. 58, 484). Умјесто данашњих устаљених облика са *ф*, у *Орлићу* срећемо примјере са *в*:

цевердари (О., 1870, 26), *цевердар* (О., 1870, 27).

Насупрот овом облику, у *Грлици* из 1891. године имамо примјер са *ф* умјесто *в*:

лаф (Г., 1891, 58, 59).

У Вуковом рјечнику из 1818. године дати су облици *цевердан* и *лав* (стр. 908, 358). Иначе је Вук различито третирао ријечи у којима је писан консонант *ф* – уз неке је стајала напомена и упућивање на *в*, уз неке пак није било никаквог обиљежја, неке су пак означене као регионализми... (Уп. Симић, 1991, стр. 264–268). Придјев *јефтин/јевтин* се ријетко јавља и у посвједоченим примјерима писан је са *в*:

јевтине (О., 1868, 53), *јевтини* (Црн., 1885, 152).

У овом облику помиње га и Вук у рјечнику из 1818. године (Караџић, 1818, стр. 281).

О супституцији секвенце *хв* говорили смо у одјелку о сугласнику *х*.

10. Сугласник *и*

10.1. Овај сугласник је у српском језику добио статус фонеме у вријеме продора турцизама, мада се и прије тога појављивао исти глас, „али је фонолошки гледано у питању био само алофон фонеме /ч/ добијен једначењем по звучности на морфемском споју основе и суфикса, тј. испред звучне фонеме /б/“ (Милановић, 2013, стр. 50). Крајем 18. и почетком 19. вијека у домаћим ријечима овај сугласник је обиљежаван графемом *ч* будући да је у то вријеме преовладавао морфонолошки ортографски проседе у српском језику. У савременом српском језику лексеме са сугласником *и* су различитог поријекла – допрле су из енглеског, јапанског и др. језика (Милановић, 2013, стр. 50). „Први до сада познати примјеру Црној Гори са забиљеженом графијом *и* је из 1764. год.“ (Остојић, 1976, стр. 52).

Занимљиво је да у Милаковићевој *Грлици* не налазимо ниједну ријеч домаћег поријекла у којој је писано *и*, као ни ријеч у којој бисмо на морфемској граници основе и суфикса очекивали графему *и* будући да у овом алманаху доминира морфонолошки правописни принцип. Већина забиљежених примјера су турцизми:

туфекцију (Г., 1835, 47), *џебхане* (Г., 1836, 50), *џефердане* (Г., 1837, 61), *џамии* (Г., 1838, 110), *Хоџе* (Г., 1838, 107), *кралјвима маџарским* (Г., 1839, 59), *анџаре* (Г., 1835, 119), *џамии* (Г., 1837, 110), *Џидовина Нина* (Г., 1838, 104), *анџаре* (Г., 1835, 119), *џамии* (Г., 1837, 110), *џебхани* (Г., 1836, 54), *џебхану(а)* (Г., 1836, 55, 67, 86), *туфекџиџе* (Г., 1838, 68), *занатџиџе* (Г., 1838, 79), *неранџе* (Г., 1839, 38), *џамія* (Г., 1837, 120), *пенџера* (Г., 1838, 113).

Ријеч мађарског поријекла *таџиар* у Милаковићевој *Грлици* писана је искључиво са *и*, тј. адаптирана је преко турског:

Маџарима (Г., 1838, 73), *Маџара* (Г., 1838, 74), *маџарским* (Г., 1839, 59), *Маџара* (Г., 1839, 56), *маџарскога* (Г., 1839, 59).

О именици латинског поријекла *генерал*, коју срећемо и са почетним *и* и архаичнијим *ђ*, говорили смо већ у поглављу о ортографији.

10.2. И у остатку корпуса сугласник *и* је углавном писан у турцизмима:

Џемила (О., 1865, 71), *џефердар* (О., 1867, 53), *давуџије* (О., 1867, 94), *џефердари* (О., 1867, 95), *хоџа* (О., 1867, 53), *харџаром* (О., 1867, 75), *џебана* (О., 1867, 94), *џебехану* (О., 1870, 34), *џелати* (О., 1868, 63), *оџе* (О., 1868, 54); *џефердар* (Ц., 1871, 111), *џелатски* (Ц., 1871, 3), *у меџлису турском* (Ц., 1871, 31), *Хаџи Димитријом* (Ц., 1871, 58), *Хаџи Димитрије* (Ц., 1871, 62), *Ханџари* (Црн., 1871, 1), *ханџара* (Црн., 1871, 16), *џелатски* (Ц., 1871, 3), *џенет* (Ц., 1871, 83), *меџлису* (Ц., 1871, 168), *џепове* (Ц., 1872, 22), *џамија* (Ц., 1872, 45); *поморанџи* (Црн., 1871, 2), *џамија* (Црн., 1871, 38), *џепови* (Црн., 1871, 83); *џадом* (Црн., 1884, 13), *мејданџија* (Црн., 1884, 75), *ханџар* (Црн., 1884, 83), *џефердара* (Црн., 1884, 84), *канџија* (Црн., 1884, 94), *џевап* (Црн., 1884, 100), *синџирићем* (Црн., 1884, 117), *фереџу* (Црн., 1884, 236), *хоџа* (Црн., 1884, 69), *хоџа* (Црн., 1884, 180), *Хоџа* (Црн., 1885, 4), *ханџари* (Црн., 1884, 48), *ханџар* (Црн., 1885, 84, 203); *Хеџиру* (З., 1885, 25, 2), *ханџар* (З., 1885, 2, 2), *џепу* (З., 1885, 48), *камџију* (З., 1885, 58), *џепа* (З., 1885, 66), *ханџар* (З., 1885, 130), *анџаре* (З., 1885, 105), *тефериџе* (З., 1885, 115), *анџар* (З., 1885, 137).

У Томановићевој *Грлици* *и* се већином јавља у личним именима и презименима, која су такође турског поријекла:

ХаџиХаџис (Г., 1889, 41), *Хаџи Хаџис* (Г., 1889, 41), *Аџи-Ахмет* (Г., 1890, 30), *Хаџић* (Г., 1889, 28), Др. М. *Хаџопуло* (Г., 1889, 26), *Хаџи-Сава* (Г., 1890, 50), *Оџић* (Г., 1891, 21), *Јоко Хаџић* (Г., 1893, 22).

Осим турцизама срећемо и два англицизма, тј. лична имена адаптирана према енглеском изговору: *Цона Бровна* (Ц., 1872, 108), *Цефрсон* (Црн., 1884, 251).

Кад је у питању морфемски спој основе и суфикса у домаћим ријечима, ситуација је различита. У *Орлићу* су подједнако заступљени облици у којима је писано *ч*, што је у складу са морфонолошким правописним проседеом, као и они у којима је писано *џ*, према фонолошком ортографском принципу. Тако у овом годишњаку имамо примјере:

отачбину (О., 1865, 32), *отачбини* (О., 1866, 54), *отачбину* (О., 1868, 49) : *срибу* (О., 1865, 48), *свједоџбе* (О., 1869, 53), *отаџбине* (О., 1869, 35).

У *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. нешто чешће су писани примјери са *ч*, али с обзиром на мали број примјера и на доминацију фонолошког ортографског принципа у овим часописима, ову констатацију морамо узети с резервом. Значи, у овим недјелницима срећемо сљедеће облике:

отачбини (Ц., 1871, 13), *наручбине* (Ц., 1872, 29); *наручбини* (Црн., 1871, 35), *отачбини* (Црн., 1871, 62), *отачбине* (Црн., 1871, 85) : *отаџбини* (Ц., 1871, 26), *сриби* (Црн., 1871, 14).

У остатку корпуса (*Црногорки* из 1884. и 1885, *Зети* и *Томановићевој Грлици*) досљедно је писано *џ*:

сриба (Црн., 1884, 3), *отаџбину* (Црн., 1884, 9), *отаџбину* (Црн., 1884, 143), *наруџбина* (Црн., 1884, 149), *отаџбину* (Црн., 1884, 253), *отаџбине* (Црн., 1885, 27), *срибу* (Црн., 1885, 40); *наруџбине* (З., 1885, 69), *срибе* (З., 1885, 90); *наруџбини* (Г., 1889, 86), *Отаџбини* (Г., 1890, 51), *отаџбине* (Г., 1890, 64); *ханџар* (Г., 1891, 27).

За разлику од Милаковићеве *Грлице*, мађаризам *таџар* се у осталим часописима и годишњацима јавља и са *џ* (према турском) и са *ђ* (према мађарском):

маџарско (О., 1868, 38), *Маџари* (О., 1868, 39), *Маџарима* (О., 1868, 41), *Маџаре* (О., 1870, 44); *маџаризму* (Ц., 1871, 11), *маџарима* (Ц., 1871, 26), *маџарску* (Ц., 1872, 22); *маџарију* (Црн., 1884, 167), *маџари* (Црн., 1885, 177, 178), *Маџаре* (З., 1885, 63), *Маџари* (З., 1885, 64);
Мађарима (О., 1867, 87); *Мађаре* (Ц., 1871, 2), *Мађарској* (Ц., 1871, 15), *мађари* (Ц., 1871, 16), *Мађарима* (Ц., 1871, 72), *мађар-орсаг* (Ц., 1871, 74), *Мађара* (Ц., 1871, 114), *Мађарска* (Ц., 1872, 14), *мађарском* (Ц., 1872, 22), *Мађар* (Ц., 1872, 55), *Мађари* (Ц., 1872, 110); *мађарску* (Црн., 1871, 2), *Мађари* (Црн., 1871, 6).

Примјери нам свједоче да је облик са *и* чешћи у *Орлићу, Црногорки 1884–1885.* и *Зети*, док је у *Црногорцу* очигледно колебање, с тим што је чешћи облик са *ђ*. У Томановићевој *Грлици* нисмо забиљежили ниједан примјер са овом лексемом.

Од старијих писаца са простора Црне Горе Петар I није писао *и* већ је за обиљежавање ове гласовне вриједности користио *ч* (Остојић, 1976, стр. 52), владика Данило *ж* (Младеновић, 1973, стр. 29, 30). Међутим, *и* је ипак присутно у неким документима из 18. вијека са простора Црне Горе, а употребљавали су га и многи писци у 19. вијеку (Ненезић, 2010, стр. 46).

11. Сонант *ј*

11.1. Будући да у Милаковићевој *Грлици* није коришћена графема *ј*, у овом годишњаку се ово питање може третирати и само као графематско-ортографско, међутим, статус фонеме *ј* свакако јесте и фонетско-фонолошки проблем с обзиром на нестабилност артикулације у интервокалном положају. Недостатак поменуте графеме *ј* у овом годишњаку представља тешкоћу за разграничавање фонема *ј* и *и*. О овоме смо већ донекле писали и у поглављу о ортографији, па ћемо овом приликом указати само на неке примјере колебања. Описујући вокалски систем у *Грлици*, истакли смо и да је графематска реализације сонанта *ј* зависила од фонолошког контекста и положаја у ријечи, али је заобиљежавање ове фонеме најчешће коришћена графема *й*. Такође, у складу са традицијом, сонант *ј* обиљежаван је и уз помоћ графеме *і* у иницијалној позицији испред вокала *о* и у интервокалној позицији испред вокала *о*. Међутим, графемом *і* обиљежавана је и фонема *и* што „одговара стању у предвуковској епохи“ (Милановић, 2014, стр. 37). Овај знак се пише у неколико позиција, између осталих испред *о*, и то у лексемама у којима би ова група могла означити секвенце *ио* (у радном глаголском придјеву) и *ијо*:

бесђдио (Г., 1835, 108), *пушитіо* (Г., 1836, 67), *осђтіо* (Г., 1837, 111),
прихватіо (Г., 1838, 98), *сохраніо* (Г., 1839, 97),
Арбаніом (Г., 1835, 54); *Спахіом* (Г., 1836, 101).

Осим већ наведених примјера радног глаголског придјева са финалним *io*, срећемо и облике са *uo*, што указује на непрозирност гласовне вриједности наведених графематских ознака:

ходио (Г., 1837, 97), *фалио* (Г., 1839, 91).

Испред *u* фонема *j* је у Милаковићевој *Грлици* често остајала без графематске ознаке:

обичаи (Г., 1835, 44), *двоицу* (Г., 1835, 49), *мои* (Г., 1836, 111), *освоити* (Г., 1837, 44), *освоили* (Г., 1837, 64), *напоили* (Г., 1837, 49), *раздвоили* (Г., 1837, 62), *кои* (Г., 1837, 38), *кои* (Г., 1839, 44), *своихъ* (Г., 1838, 106).

11.2. Знамо да је од *Орлића* у нашим годишњицима присутна Вукова графија. У овом дијелу ексцерпираних грађе употреба сонанта *j* је прилично стабилизована, уз извјесна одступања. Колебања су уочљива код основних и редних бројева од 11 до 19 (о овоме смо већ говорили у поглављу о асимилацији и контракцији вокала):

дванајест (О., 1867, 37, 95), *тринајест* (О., 1868, 63), *дванајест* (О., 1869, 62), *дванајест* (О., 1870, 28), *петнајест* (О., 1870, 25, 28), *седамнајест* (О., 1870, 45); *четрнајест* (Ц., 1871, 2), *дванајест* (Ц., 1871, 32), *петнајест* (Ц., 1871, 48), *једанајест* (Ц., 1871, 113, 143), *дванајест* (Ц., 1872, 40), *четрнајест* (Ц., 1872, 46), *дванаест* (Ц., 1871, 32), *дванајест* (Ц., 1872, 51); *осамнајест* (Црн., 1871, 3), *петнајест* (Црн., 1871, 30), *седамнајест* (Црн., 1871, 35, 49), *четрнајест* (Црн., 1871, 45, 53), *једанајест* (Црн., 1871, 58), *шеснајест* (Црн., 1871, 67), *осамнајест* (Црн., 1871, 84), *дванајест* (Црн., 1871, 15), *шеснајест* (Црн., 1871, 4); *дванајест* (Црн., 1884, 98), *дванајест* (Г., 1889, 6), *једанајест* (Г., 1890, 61);

дванаест (О., 1868, 25), *петнаест* (О., 1868, 25); *шеснаест* (Црн., 1884, 26), *једанаест* (Црн., 1884, 28), *деветнаест* (Црн., 1884, 68), *дванаест* (Црн., 1884, 256), *петнаест* (Црн., 1884, 284), *седамнаест* (Црн., 1885, 164), *једанаест* (Црн., 1885, 22); *петнаест* (З., 1885, 8), *четрнаести* (З., 1885, 20), *осамнаест* (З., 1885, 120), *дванаест* (З., 1885, 136), *једанаест* (З., 1885, 160), *тринаест* (З., 1885, 164).

Такође, у часопису *Црногорац* лексема *милион* је писана са секундарним интервокалним *j*, као и без њега:

милијона (Ц., 1871, 54), *милијоне* (Ц., 1871, 122), *милијона* (Ц., 1872, 179);

осам милиона (Ц., 1871, 122), *осамдесет милиона* (Ц., 1871, 124), *милион* (Ц., 1872, 2), *милиона* (Ц., 1872, 88).

Иначе, Вук је ову лексему готово од самог почетка, у *Даници* из 1827, писао без *j* (Симић, 1991, стр. 285).

Секундарно протетичко *j* појављује се у именици *Европа* и у изведеницама од ове именице, наравно овакви примјери се јављају напоредо са онима без иницијалног *j*:

Јевропу (Ц., 1871, 3), *јевропскијем* (Ц., 1871, 21), *јевропског* (Ц., 1871, 21), *Јевропи* (Ц., 1871, 22, 109), *дојиста* (Ц., 1872, 1), *Јевропи* (Ц., 1872, 2), *Јевропљанина* (Црн., 1884, 31), *Западне Јевропе* (Црн., 1884, 46), *Јевропи* (Г., 1890, 4), *јевропским* (Г., 1890, 60), *јевропских кућа* (Г., 1891, 38),

Европи (О., 1866, 66), *европејским народима* (О., 1866, 61), *Европи* (Ц., 1871, 19), *европејскијех* (Ц., 1871, 60), *Европом* (Ц., 1871, 106), *европским народима* (Ц., 1872, 56).

У осталим случајевима не би се могло говорити о колебањима јер су у питању ријетки примјери који варирају од часописа до часописа, па тако на једној страни можемо издвојити примјере

а) у којима је изостало писање очекиваног сонанта *j* у интервокалном положају:

нахиом (О., 1865, 32, 33, 35), *издаица* (О., 1865, 54), *диамантá* (О., 1866, 49), *лијепа Србио* (О., 1867, 29), *издаице* (О., 1867, 86), *Троичин-дан* (О., 1868, 3), *Троичин-дан* (О., 1885, 6), *Троичин-дан* (О., 1865, 7), *Троичин-дан* (О., 1867, 3), *Троичин-дан* (О., 1869, 3), *Троичин-дан* (О., 1870, 3), *триумфа* (О., 1869, 43), *триумфом* (О., 1865, 49), *триумфа* (О., 1869, 44), *териториалног* (Ц., 1871, 142), *штиун* (Црн., 1871, 11), *штиунима* (Црн., 1871, 50);

б) као и оне у којима је дошло до појаве секундарног *j* у интервокалном положају:

окејана (О., 1885, 7), *нити је што јео, ни пијо* (О., 1865, 33), *хтијо* (Ц., 1871, 48), *цијенијо* (Црн., 1884, 73), *патријотизам* (Црн., 1885, 143), *идејалиста* (З., 1885, 36), *појезији* (З., 1885, 12), *појезија* (З., 1885, 24), *појезију* (З., 1885, 138), *бијографијама* (З., 1885, 131), *Индијском Окејану* (Г., 1889, 5), *Архијепископа* (Г., 1889, 34).

С обзиром на обим корписа, број оваквих примјера је занемарљив, па се у овом дијелу не може говорити о нестабилности фонеме *j*.

Сонант *j* је готово досљедно писан у придјевима изведеним суфиксом *-ски* од именица које се завршавају на *-ија*:

ђеографијскоме погледу (О., 1866, 22), *азијског дивљег господарства* (О., 1866, 21), *азијског ропства* (О., 1867, 35), *аустријских* (Ц., 1872, 23), *аустријскијех* капетана (Црн., 1871, 5), *аустријскијех* (Црн., 1871, 6), *филолошко-историјски* (Црн., 1884, 28), *византијскијем* границма (Црн., 1884, 138), *кигијским* опшивом (З., 1885, 31); *хисторијска* (З., 1885, 40), *Индијском Окејану* (Г., 1889, 5), *историјских* успомена (Г., 1890, 54), *аустријске* владе (Г., 1893, 41), *Захолмско-Расијска* (Г., 1889, 36), *Захолмско-Расијска* (Г., 1890, 33);

хемиске (Црн., 1884, 198).

У нашем корпусу су искључиво посвједочени примјери императива глагола са крајњим *j* у другом лицу једнине и сонантом *j* на крају основе у другом лицу множине, што одудара од народних говора Црне Горе (о овоме ћемо детаљније говорити у поглављу о морфологији).

Радоје Симић (1991) истиче да је Вук „прилично систематисао писање *j*, да је разграничио случајеве кад ће га писати од оних када га је изостављао“ (стр. 284). Он указује и на извјесне изузетке и истиче да разграничење није увијек

актуелно говорно него зависи од момента у језичкој прошлости (’ерцеговачки’ примери се ослањају на чињеницу да је *-u-* пореклом од старог гласа *'jam'*, када иза њега стоји *j*, или од старог *-u-*, када је *j* изостављено), морфолошких (испред неких наставака *j* се пише, испред других изостаје итд.). Да би се разабрао у шуми нејасних, изговорно неодређених случајева, Вук јасно прибегава ’нефонетским’ решењима (Симић, 1991, стр. 284, 285).

11.3. У цјелокупном нашем корпусу писање сугласника *j* је прилично стабилизовано, уз мања одступања, што у великој мјери одговара и Вуковом начину писања овог сонанта (Уп. Симић, 1991, стр. 282–286). О начину писања сугласника *j* у радном глаголском придјеву мушког рода већ смо говорили у одјељку о рефлексу *jata*.

12. Једначење сугласника по звучности

Говорећи о графици и правопису, дотакли смо се и неких гласовних алтернација. Будући да у *Грлици* и *Орлићу* доминира морфонолошки правописни принцип, онда је и једначење сугласника по звучности слабо присутно, за разлику од осталих годишњака и недјељника из нашег корпуса у којима преовладава фонолошко правописно начело (тачке 5.1. и 5.2).

13. Једначење по мјесту творбе

13.1. Када смо говорили о правописним рјешењима која су примјењивана код сугласничких група на морфемској граници, представили смо и примјере

једначења сугласника по мјесту творбе. Ипак, овдје ћемо се задржати на неким појединостима у вези са овим асимилационим процесом у циљу што потпунијег сагледавања дате проблематике.

У Милаковићевој *Грлици* није дошло до асимилације сугласника по мјесту творбе на морфемској граници ријечи у групама *сч* и *зч*, па тако срећемо примјере:

усчуваю (Г., 1835, 20), *исчисленію* (Г., 1837, 95), *исчекиваху* (Г., 1839, 105);
безчестногъ (Г., 1839, 87), *узчинимо* (Г., 1835, 71), *изчезнула* (Г., 1835, 121), *безчовечан* (Г., 1836, 113), *безчовечно* (Г., 1839, 103).

У цетињском *Орлићу* пак долази до колебања у наведеним сугласничким групама, с тим што смо забиљежили само један примјер са извршеном асимилацијом сугласника по мјесту творбе. Значи, у овом годишњаку имамо сљедеће примјере:

безчовјечну (О., 1869, 26), *неизчупах* (О., 1868, 52);
исчекиваху (О., 1868, 62);
шчена (О., 1868, 56).

У остатку корпуса доминирају примјери у којима је дошло до асимилације сугласника по мјесту творбе, изузев *Црногорке* из 1871. године у којој се јављају два облика са групом *зч* и Томановићеве *Грлице* у којој срећемо неколика примјера са секвенцом *сч* (у *Црногорцу* нисмо пронашли примјере са овим сугласничким групама). Према томе, у *Црногорки* из сва три издања, *Зети* и *Грлици* (1889–1897) срећемо примјере са извршеном алтернацијом у групама *сч*, *зч*:

паишчад (Црн., 1871, 20), *недоноишчад* (Г. 1884: 90), *ишчезнути* (Црн., 1885, 139), *обраишчиће* (Црн., 1885, 167), *пјешчењаке* (Црн., 1884, 198); *ишчезнути* (З., 1885, 154), *ишчезне* (З., 1885, 10), *ишчезло* (З., 1885, 13), *пишчева* (З., 1885, 59), *недоноишчади* (З., 1885, 62); *ишчупа* (Г., 1889, 106), *паишчад* (Г., 1889, 99), *болешчину* (Г., 1890, 67), *пјешчанијем* (Г., 1891, 28), *болешчинама* (Г., 1891, 39), *гуишчијим* (Г., 1891, 47), *паишчад* (Г., 1889, 99), *болешчину* (Г., 1890, 67), *пјешчанијем* (Г., 1891, 28), *болешчинама* (Г., 1891, 39), *гуишчијим* (Г., 1891, 47);

као и незнатан број примјера у којима није дошло до једначења:

изчекивати (Црн., 1871, 55), *изчекиваху* (Црн., 1871, 78);
исчупаиш (Г., 1889, 106), *расчистити* (Г., 1890, 49), *расчуло* (Г., 1897, 63).

Примјећујемо да је у нашем корпусу стање различито – у *Грлици* из Његошевог доба, у којој је примјењено морфонолошко правописно начело, не долази до асимилације наведених сугласничких група; у *Орлићу*, у ком је такође доминантан морфонолошки правопис са извјесним примјесима фонолошког, долази до колебања али су ипак фреквентнији облици без једначења сугласника, док су у млађим часописима и годишњацима доминантни примјери са извршеном асимилацијом у групама *зч*, *сч*. У језику писца 19. вијека такође долази до варирања у овим случајевима – код Петра I и Николе I ове групе остају неизмијењене (Остојић, 1976, стр. 107; Ненезић, 2010, стр. 111), а код Љубише су чешћи примјери у којима није дошло до асимилације групе *сч* (Тепавчевић, 2010, стр. 164).

13.2. Група *сл* + некадашње кратко *јат* у Милаковићевој *Грлици* досљедно је писана са *јатом* и неизвршеним једначењем сугласника по мјесту творбе. Будући да смо те примјере навели у одјелјку о *јату*, овом приликом ћемо их изоставити. У остатку корпуса долази до колебања, тј. до паралелног писања примјера са извршеним јекавским јотовањем и извршеном алтернацијом сугласника по мјесту творбе, као и до јављања примјера са секвенцама *сљ* и *сл*:

ушљед тога (О., 1867, 35), *пошљедњи* (О., 1867, 36) *шљедовало* (Ц., 1871, 51), *недошљеднији* (Ц., 1871, 137), *напошљедку* (Црн., 1871, 17, 87), *пошљедња* (Црн., 1871, 31), *нашљедственом* (Црн., 1884, 11), *Нашљедника* (Црн., 1884, 114), *Књаза-Нашљедника Данила* (Црн., 1884, 114), *пошљедна* (Црн., 1884, 239), *шљедователно* (Црн., 1884, 241), *нашљедством* (Црн., 1885, 1), *шљедбеника* (Црн., 1885, 139), *пошљедњи* (З., 1885, 29), *пошљедњем* (З., 1885, 53), *пошљедице* (З., 1885, 73), *Нашљедника* (Г., 1889, 5), *нашљеднога* (Г., 1889, 47), *ушљед* (Г., 1889, 55), *Престолонашљедник црногорски* (Г., 1890, 21), *пошљедице* (Ц., 1871, 138);

пошљедњу (О., 1868, 53), *нашљедник* (О., 1867, 69), *сљедоваху* (О., 1868, 55), *сљедоваће* (О., 1869, 4), *нашљедник* (О., 1885, 22), *сљедећи* (Црн., 1871, 21), *напошљедку* (Црн., 1871, 45), *пошљедњијем* (Ц., 1871, 14), *пошљедњијех* (Ц., 1871, 29), *приестолонашљедник* (Ц., 1872, 3), *сљедовати* (Црн., 1884, 257), *нашљедива* (Црн., 1884, 266), *пошљедњи* (Црн., 1884, 347), *ушљед* (З., 1885, 6, 7), *пошљедњи* (З., 1885, 17), *пошљедње* (Г., 1889, 64), *Престолонашљедник* (Г., 1897, 42); *последнице* (Ц., 1871, 2), *последњи* (Ц., 1871, 13), *последни* (Г., 1889, 7).

Иако се прилог/предлог *послије* у Милаковићевој *Грлици* среће у различитим варијантама (са *јатом*, екавским и ијекавским рефлексом), ни у једном случају није дошло до једначења сугласника по мјесту творбе

послѣ (Г., 1836, 20), *најпослѣ* (Г., 1838, 19), *послѣ* (Г., 1839, 19), *послѣ* (Г., 1837, 37); *најпосле* (Г., 1836, 50), *после* (Г., 1839, 115), *најпосле* (Г., 1839, 89, 95); *посліед* (Г., 1837, 72), *најпосліед* (Г., 1837, 85).

У *Орлићу* овај прилог/предлог има јекавску замјену *јата*, при чему долази до јотовања сонанта *л* и паралелног јављања облика са секвенцом *слѣ*

посље (О., 1865, 8, 47), *посље* (О., 1866, 29), *најпосље* (О., 1865, 33, 75), *посље* (О., 1885, 6), *најпосље* (О., 1885, 34, 35)

и секвенцом *шљ*, тј. једначењем сугласника по мјесту творбе

најпошље (О., 1865, 28), *најпошље* (О., 1866, 24, 25), *пошље* (О., 1866, 28).

У остатку корпуса долази до колебања између ијекавске (која је чешћа) и јекавске јотоване варијанте овог предлога/прилога (будући да су ти примјери навођени у одјелјку о *јату* нећемо их наводити и овдје), али само у *Зети* биљежимо примјер са групом *шљ*

најпошље (З., 1885, 85).

Код старијих писаца се углавном срећу облици са неасимилованом групом *слѣ*. У језику Петра I сугласник *с* остаје неизмијењен у положају испред сонанта *љ* добијеног под утицајем рефлекса кратког *јата*, мада и у осталим позицијама ова група остаје неизмијењена (Остојић, 1976, стр. 107). И код другог Петровића, Његоша, ова група често остаје неизмијењена (Вушовић, 1930, стр.22), док Никола I у групи *слѣ* у неким случајевима врши асимилацију по мјесту артикулације, нпр. *пошље*, док у примјеру *мислях* ова секвенца остаје неизмијењена. Међутим, у позицији испред *љ* добијеног јекавским јотовањем сугласници *с* и *з* код овог Петровића остају неизмијењениу аутографима а у штампаним дјелима се јављају само асимиловане форме (Ненезић, 2010, стр. 111). Код Љубише долази до колебања па се срећу и примјери са *слѣ*, као и са *шљ* (Тепавчевић, 2010, стр. 165). У старијим црногорским говорима *с* и *з* у испред *љ* (< *л* + кратко *јат*) углавном се једначе, тј. прелазе у *ж* и *ш* (Уп. Пешикан, 1965, стр. 112; Милетић, 1940, стр. 334, 335; Стевановић, 1933–1934, стр. 53).

13.3. Процес асимилације неравномјерно је захватио и групу *сћ* (ово *ћ* је резултат јотовања групе *тј*). Наиме, у Милаковићевој *Грлици* знатно чешће се ова група јавља у неасимилованој форми (при чему је основа *хришић*- у већини случајева писана и без извршеног јотовања, али о тим примјерима ћемо детаљније

говорити у склопу поглавља о јотовању), за разлику од остатка корпуса у којем је доминантнија асимиллована секвенца *шћ* (облици са неизвршеним јотовањем јављају се рјеђе). Значи, у нашој грађи се јављају форме са *сћ* (рјеђе) и са *шћ* (чешће), па ћемо навести неке од бројних примјера:

Сћепан(а) (Г., 1835, 54), *Сћепана Малога* (Г., 1836, 48), *Сћепану Малома* (Г., 1836, 52), *Сћепан(у)* (Г., 1836, 49, 52, 53), *Сћепановой* (Г., 1836, 55); *чешће* (Г., 1835, 56), *обширношћу* (Г., 1838, 88), *рђиштелношћу* (Г., 1837, 47), *усћа* (Г., 1838, 42), *смљосћу* (Г., 1836, 37), *храбросћу* (Г., 1837, 43), *најжесћу* (Г., 1837, 117); *почасћу* (Ц., 1872, 34);

кръпношћу (Г., 1836, 69), *најжешћимъ* (Г., 1837, 100), *ришићани* (Г., 1837, 86), *хришићанске* (Г., 1837, 84); *хришићанске* (О., 1865, 28), *крићанске* (О., 1866: 30), *пропашићу* (О., 1869, 33), *милошћу* (О., 1869, 33), *независношћу* (О., 1870, 44), *хришићана* (Ц., 1871, 55), *Хришићанима* (Ц., 1871, 3), *крићански* (Ц., 1871, 67), *кратковидошћу* (Ц., 1872, 187), *радошћу* (Ц., 1871, 137), *жешћег* (Ц., 1871, 4), *хришићанске главе* (Црн., 1871, 53), *Хришићанима* (Црн., 1871, 38), *хришићанска* (Црн., 1884, 72), *влашћу* (Црн., 1884, 11), *рашће* (Црн., 1884, 122), *гушћи* (Црн., 1885, 178), *хришићанину* (З., 1885, 46), *ришићани* (З., 1885, 134), *хришићанка* (З.1885: 7), *ходочашћа* (З., 1885, 97), *хришићана* (Г., 1890, 54), *хришићанскијех* (Г., 1891, 32), *ришићана* (Г., 1893, 33), *Шћепане* (О., 1870, 29), *Мали Шћепан* (О., 1870, 31), *Шћепан Мартиновић* (Г., 1891, 22), *великодушношћу* (Г., 1897, 43).

Овакво стање у нашем корпусу донекле се разликује од језика писаца 19. вијека са простора данашње Црне Горе код којих углавном преовладава употреба групе *сћ* у овој позицији. Код Петра I група *сћ* је само дјелимично захваћена процесом асимилације по мјесту артикулације (Остојић, 1976, стр. 107), а слична ситуација је и код млађег Петровића, Николе као и код Стефана Митрова Љубише код којих се ова група чешће чува неизмијењена (Ненезић, 2010, стр. 111; Тепавчевић, 2010, стр. 164). За разлику од наведених аутора, код владике Његоша поред облика са извршеном асимилацијом у групама *сћ* и *зћ* „каткад наилазимо на старији гласовни ред“ (Вушовић, 1930, стр.21).

13.4. Групу *нп* у сложеницама забиљежили смо свега неколико пута и то без извршене алтернације по мјесту творбе:

једанпут (О., 1885, 43), *странпутих* (Ц., 1871, 7, 110), *наједанпут* (Црн., 1871, 75).

Код Љубише је у овој позицији такође писана група *нп* (Тепавчевић, 2010, стр. 168).

Кад је у питању асимилација сонанта *n* испред уснених *b* и *p* у ријечима страног поријекла стање у нашем корпусу је неуједначено. У Милаковићевој *Грлици* у овој позицији већином је писано *n*:

Лахтенбергском (Г., 1835, 31), *Лахтенбергском* (Г., 1835, 28), *Виртенбергску* (Г., 1835, 33), *Лахтенбергском* (Г., 1836, 30), *Виртенбергска* (Г., 1839, 32).

Знатно рјеђе срећемо облике са *mb* и *mp*:

Стамболъ (Г., 1838, 112).

Слични примјери у Томановићевој *Грлици* писани су и са *n* (рјеђе) и са *m* (чешће):

Херц. Мекленбург-Стрелица (Г., 1891, 24), *Књазом Александром Олденбушким* (Г., 1890, 47) : *Едимбушког* (Г., 1890, 46), *Лајхтембершка* (Г., 1890, 21), *Лајхтемберг* (Г., 1891, 57), *Виртембершким* (Г., 1897, 40).

M је у овој позицији, у позајмљеницама, писано у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. и 1885. године:

луксембушкога (Ц., 1871, 56), *химба* (Ц., 1871, 5), *Колумбо* (Црн., 1871, 57), *Хамбурга* (Црн., 1885, 118), *темперамент* (Црн., 1885, 4).

13.5. У цјелокупном корпусу углавном није дошло до асимилације сугласника по мјесту творбе у предлошко-падежним конструкцијама са предлогом *s* и замјеницама са иницијалним *њ*:

с њга (Г., 1836, 91), *с њим* (Г., 1837, 45), *с њ* (Г., 1838, 52), *с њоме* (О., 1866, 49), *с њиме* (О., 1867, 24), *с њом* (Ц., 1871, 4), *с њима* (Ц., 1871, 61), *с њим* (Ц., 1871, 83, 92), *с њим* (Црн., 1871, 7), *с њиме* (Црн., 1871, 25), *с њиме* (Ц., 1871, 14), *с њиме* (З., 1885, 71), *с њим* (З., 1885, 20), *с њима* (З., 1885, 30), *с њом* (Г., 1890, 62), *с њима* (Г., 1891, 25), *с њом* (Г., 1897, 72).

Примјери са извршеном асимилацијом претежно су из Милаковићеве *Грлице* (мада и у овом годишњаку неасимиловани облици су много фреквентнији) а биљежимо и спорадиче случајеве у остатку корпуса):

ињима (Г., 1835, 99, 111), *ињима* (Г., 1835, 109, 112, 123), *и н...ме*¹³⁵(Г., 1836, 78), *ињима* (Г., 1837, 53, 58), *и њом* (О., 1865, 73), *ињиме* (О., 1870, 68), *и њима* (Црн., 1884, 314), *и њим* (З., 1885, 103).

Код неких старијих писаца (Петар I и Љубиша) у овим позицијама се углавном напоредо срећу асимиловане и неасимиловане форме (Остојић, 1976,

---

¹³⁵ Нечитак је дио ријечи након сугласника *н...ме*, тј. избрисан је овај дио у фототипском издању које посједујемо.

стр. 108; Тепавчевић, 2010, стр. 166), док су код појединих аутора (Никола I) забиљежени само облици без извршене асимилације (Ненезић, 2010, стр. 113). „Предлог *c* најчешће се једначи у овој позицији и у староцрногорским говорима и у сусједним говорима западне Црне Горе“ (Остојић, 1976, стр. 108).

13.6. Донекле су се овом проблематиком, и уопште једначењем и разједначавањем сугласника, бавили и сарадници *Црногорке 1884–1885*. Лазар Томановић и Јован Павловић, који је уједно био и уредник овог недјељника. Наиме, у полемичком тексту Томановић има примједбу и на то што су у *Црногорки* вршене корекције његовог текста *На повратку з Бранкове свечаности*. Између осталог, он замјера „драгом пријатељу“ Павловићу што су мијењане његове (Томановићеве) конструкције „з брда, з Богом, ш њиве, ш људима, ш ђететом, ш ћерком“ (Црногорка 1884: 312). Томановић се позива на правила „еуфоније“ која „влада на овим нашим странама“ (Црногорка 1884: 312) и истиче да је предлог *c* мијењао у *з* пред ријечима које почињу сугласницима *б* и *д* (тј. вршио је асимилацију сугл. по звучности и на споју двију ријечи), а пред ријечима које почињу сонантима *њ*, *љ*, *ћ* и *ђ* предлог *c* је замјењивао са *ш* (тј. у том случају је вршено једначење по мјесту творбе). У даљем тексту он се позива и на граматику Дубровчанина Петра Будманија и истиче: „На сваки начин наш Будмани, који данас замјењује Даничића, у својој *Grammatica della lingua serbocroata* (Vienna, 1867) вели (ст. 10) да се може рећи: **с** њим и **ш** њим, **из** њега и **иж** њега и т. д.“ (Црногорка 1884: 312). У одговору на ове „замјерке“ Павловић објашњава да се „еуфонија“ по нашем правопису „простире само на ријечи за себе, на гласове у *п о ј е д и н и м* ријечима, а не на више ријечи међу собом, на читаве реченице“ (Црногорка 1884: 313). Такође, уреднику *Црногорке* не промиче ни омашка коју је Томановић направио у навођењу примјера у којима је дошло до асимилације и исправља га – „по твојој еуфонији не смије се писати ’ш ђететом’ него ’ж ђететом’, почем се **ш** пред **ђ** претвара у **ж**“ (Црногорка 1884: 313). Он даље појашња да, уколико се неко одлучи за еуфонију, онда у томе мора бити досљедан, а то би значило да треба писати: „Срп коња јаше (м. Срб коња јаше), то пуче (м. топ пуче), кнес право мјеро мјери (м. кнез правом мјером мјери), нош твок покојнок пријатеља (м. нож твог покојног пријатеља)...“ (Црногорка 1884: 313). А такво писање, истиче Павловић, довело би до забуне – „Ко би могао

разабрати при том правопису, шта се хоће да каже?“ (Црногорка 1884: 313). У наредном тексту Томановић истиче да га Павловићеви разлози нису убиједили да одустане од правила „потпуне еуфоније“ и наглашава да он правила једначења не примјењује на двије ријечи „к о ј е с в а к а с в о ј н а г л а с а к ј е д н а п о р е д д р у г е з а д р ж а в а [...] него између онијех, што се у једну слијевају“ (Црногорка 1884: 331). Из овог видимо да је за Томановића пресудан био акценат, тј. преношење акцента на проклитику, и у таквим примјерима он је примјењивао „правила потпуне еуфоније“. Он експлицитно каже: „Ђе се пак двије ријечи слију тако у једну рецимо м а т е р и ј а л н у ријеч, да обје немају него један нагласак, ту долази претварање гласова и између двије ријечи, као н. пр. прет-подне, пѳт-поље“ (Црногорка 1884: 331). Међутим, доктор Томановић признаје да му правила акцентовања ипак нису јасна и то оставља људима од струке да рјешавају: „Али ме не питај ништа о закону овога нагласка: ту су позвани наши филолози, који ће и остале разлике између нас изравнати“ (Црногорка 1884: 331). На ово писмо Павловић није дао одговор у *Црногорки*, али на основу примјера из *Грлице* (1889–1897) коју је уређивао Лазар Томановић закључујемо да је овај учени интелектуалац с краја 19. вијека ипак одустао од „правила потпуне еуфоније“. Примјере типа *ш њим*, *ш људима*, *ж ђаком* за које се Томановић првобитно залагао, не налазимо у његовој *Грлици*. Овакве облике помиње и Вук у *Додатку Српској граматници* која је објављена у саставу *Српског рјечника* из 1818. Заправо, Вук (1818) истиче да се тако „говори“, али он одустаје од таквог писања „будући да у писању овако далеко нијесу ишли ни Грци ни Латини...“ (стр. LXXI).

14. Јотовање

У историји српског језика забиљежена су три јотовања која се међусобно разликују „хронолошки, по условима остваривања, по географској распрострањености, па и по резултатима“ (Стојановић, 2005, стр. 104). Већина лингвиста јотовање дијели на старо (прасловенско), ново (штокавско)¹³⁶ и

---

136 Маројевић (2002) ово јотовање назива и српским јотовањем (стр. 8).

јекавско (најновије)¹³⁷. Између старог и новог јотовања постоји временски размак од најмање једног миленијума, док су ново и штокавско остваривани отприлике у истој епохи. Вјерује се да је ново јотовање „вршено углавном у 16/17. вијеку и да је свугдје гдје се оно јавило постојао један период напоредне употребе нејотованих и јотованих облика. Оно је најјаче у штокавском (па се и назива штокавским јотовањем)“ (Стојановић, 2005, стр. 107). Најновије или јекавско јотовање јавља се само у говорима са јекавском замјеном *jata*, и то у примјерима у којима је *je* као рефлекс кратког *jata* стајало иза појединих консонаната и сонаната. Ова гласовна алтернација вршена је отприлике кад и ново јотовање, али је „додир непалаталног сугласника са *j* од *je* из кратке замјене *jata* могао наступити тек од краја 14. вијека“ (Стојановић, 2005, стр. 110).

14.1. Прасловенско јотовање

14.1.1. У праиндоевропском морфолошком систему *jota* је вршила разноврсне функције – улазила је у састав именичких и глаголских тематских морфема: код *jǫ* основа именица мушког и средњег рода, код *jā* основа именица женског рода; код *jo/je* тематске презентске основе; у грађењу присвојних придјева итд. Сви гласови настали јотовањем били су у почетку меки (предњонепчани).

Међутим, међу дијалектима српског језика, као и међу словенским језицима, постоји доста варијација. Када су у питању задњонепчани сугласници, старо јотовање је дало исте резултате као и прва палатализација, на основу чега би се могло закључити да је прасловенско јотовање вршено упоредо са првом палатализацијом. Ипак, неки од резултата тог јотовања нису стигли да се уобличе и стабилизују у периоду прасловенске језичке заједнице, већ су завршени касније, посебно у појединим словенским језичким групама или језицима (Стојановић, 2005, стр. 105). Резултати старог јотовања могу се подијелити на двије групе, тј.

---

137 Младеновић (2008) појашњава да је термин најновије јотовање оправдан једино „у циљу терминолошког диференцирања овог јотовања од новог и старог“. Он истиче да би подразумијевање хронолошког момента у овом термину било неоправдано „имајући у виду време вршења новог јотовања на целом терену нашег језика“ (стр. 162).

на оне гдје међу словенским језицима имамо слагање (рефлекси јотованих *с, з, л, н, к, г, х*) и на оне гдје се јавља варијација (*т, д, п, б, м, в*, сугласничке групе) (Стојановић, 2005, стр. 106). Неке од разлика потичу још из најстаријих времена, а неке су могле настати као резултат дјеловања различитих језичких промјена.

14.1.2. Резултате прасловенског јотовања лабијала у нашем корпусу биљежимо у сљедећим примјерима:

п + ј > пљ: *подкрпление* (Г., 1835, 42), *укрiепљна* (Г., 1835, 56), *каплю* (Г., 1835, 74), *одкупленiя* (Г., 1836, 64), *коплѣ* (Г., 1837, 138), *скупляће* (Г., 1838, 19), *топлъногъ* (Г., 1838, 69), *уступљна* (Г., 1838, 76), *скуплясе* (Г., 1838, 81), *скупля* (Г., 1838, 95), *скупляће* (Г., 1839, 19), *скупляли* (Г., 1839, 67), *искупля* (Г., 1839, 73), *преступљнѣ* (Г., 1839, 116);

б + ј > бљ: *сподобляю* (Г., 1835, 131), *саблю* (Г., 1835, 87), *безсаблѣ* (Г., 1835, 104), *саблям* (Г., 1835, 115), *оскорбљнѣм* (Г., 1835, 61), *погубљне* (Г., 1836, 48), *злоупотребляваю* (Г., 1836, 124), *саблѣ* (Г., 1836, 54), *Жабляк* (Г., 1836, 88), *Жабляку* (Г., 1836, 104), *Жаблячкомѣ* (Г., 1836, 89), *дебљи* (Г., 1837, 99), *изгубљно* (Г., 1837, 47), *употребляваше* (Г., 1837, 109), *заробљно* (Г., 1838, 41), *заробљнѣи* (Г., 1838, 48), *употреблявали* (Г., 1838, 44), *ослабљнѣ* (Г., 1838, 49), *саблю* (Г., 1838, 102), *употребляваю* (Г., 1839, 46), *истребљне* (Г., 1839, 85), *Жабляка* (Г., 1835, 109);

м + ј > мљ: *братимляху* (Г., 1835, 106), *земљи* (Г., 1835, 116, 118), *земли* (Г., 1835, 73, 78), *земли* (Г., 1838, 31), *землѣ* (Г., 1835, 26), *земля* (Г., 1835, 44, 102), *землю* (Г., 1835, 65), *земель* (Г., 1835, 78), *од землѣ* (Г., 1836, 19, 76, 80), *земаля* (Г., 1836, 54), *землѣ* (Г., 1837, 38), *землю* (Г., 1837, 42), *земля* (Г., 1837, 74), *земля* (Г., 1838, 19), *землѣ* (Г., 1838, 43), *земля* (Г., 1838, 62), *землѣ* (Г., 1839, 36), *земля* (Г., 1839, 36), *Римлянах* (Г., 1835, 131), *грмявина* (Г., 1835, 23), *грмявином* (Г., 1836, 23), *примљна* (Г., 1836, 74), *устремљнѣи* (Г., 1837, 47), *обезумљни* (Г., 1837, 105), *измамљивати* (Г., 1838, 50), *землѣдѣлю* (Г., 1838, 69), *Римляна* (Г., 1838, 81), *усамљнѣи* (Г., 1838, 94), *землѣтресенiя* (Г., 1839, 19), *землѣтресенiя(ю)* (Г., 1839, 72), *грмявиномѣ* (Г., 1839, 22, 23), *тай землѣузѣ* (Г., 1839, 80), *землѣописима* (Г., 1839, 81), *позаймљнѣи* (Г., 1839, 53), *грмявине* (Г., 1839, 90);

в + ј > вљ: *постављн* (Г., 1835, 47), *прославлено* (Г., 1835, 73, 79), *избавленѣнаше* (Г., 1835, 122), *поздравляюѣ* (Г., 1835, 117), *направляю* (Г., 1835, 46), *приготовляю* (Г., 1835, 83), *забравляю* (Г., 1836, 119), *справляю* (Г., 1836, 68), *набавляти* (Г., 1836, 37), *управля* (Г., 1836, 51), *приправляти* (Г., 1836, 66), *живляше* (Г., 1836, 109), *ставлямѣ* (Г., 1836, 109), *управљна* (Г., 1836, 114), *являмо* (Г., 1836, 126), *управля* (Г., 1837, 29), *Кчевляни* (Г., 1837, 59), *поздравлям* (Г., 1837, 64), *поставля* (Г., 1837, 86), *одправля* (Г., 1837, 88), *живляше* (Г., 1837, 96), *оставля* (Г., 1837, 105), *являше* (Г., 1837, 114), *являю* (Г., 1838, 56), *состављна* (Г., 1838, 57), *управляю* (Г., 1838, 59), *составляло* (Г., 1838, 61), *забављне* (Г., 1838, 67), *добавля* (Г., 1838, 70), *оправляю* (Г., 1838, 70), *состављна* (Г., 1838, 77), *Новляни* (Г., 1838, 86), *составляю* (Г., 1839, 36), *направля* (Г., 1839, 47), *предпостављной* (Г., 1839, 48), *поновљнѣ* (Г., 1839, 54), *одушевљна* (Г., 1839, 57), *Конавляни* (Г., 1839, 64), *представля* (Г., 1839, 74), *составляю* (Г., 1839, 83), *забравляю* (Г., 1839, 88), *развальна* (Г., 1839, 90).

Из приложеног се види да у *Грлици* није постојала посебна графема за фонему *љ*. У зависности од положаја у ријечи фонема *љ* се обиљежавала слједећим словним комбинацијама: *љь, ля, лѣ, лю, ле* и ријетко са *ли*.

У остатку корпуса јотовање лабијала је обиљежавано у складу са вуковском ћирилицом, па ћемо навести само по неколико примјера из свих часописа:

п + ј > пљ: *скупљена* (О., 1865, 32), *подкрепљење* (О., 1865, 39), *разијељњењем* (О., 1865, 54), *пошкропљен* (О., 1867, 56), *подкрепљује* (Ц., 1871, 23), *Скупљачима* (Ц., 1871, 104, 108), *сакупљенијех* (Ц., 1871, 12), *халапљиви* (Ц., 1871, 159), *сакупљају* (Ц., 1871, 42) *сакупљене* (Ц., 1872, 2), *подкријељњена* (Црн., 1871, 43), *поткријељњују* (Црн., 1871, 87), *скупљао* (Црн., 1884, 56), *стрпљен* (Црн., 1884, 251), *Јевропљанина* (Црн., 1884, 31), *утопљеница* (Црн., 1885, 123), *окупљенога* (З., 1885, 4), *капље* (З., 1885, 11), *сакупљених* (Г., 1897, 48), *скупљенијех војника* (Г., 1897, 42), *претопљења* (Г., 1889, 8), *нестрпљењем* (Г., 1897, 50);

б + ј > бљ: *опћељубљенога* (О., 1865, 32), *изгубљенога* (О., 1865, 69), *обштељубљене* (О., 1869, 62), *љубљенога* (О., 1867, 57), *истребљења* (О., 1868, 37), *употребљењу* (О., 1869, 61), *жабљачки* (О., 1885, 26), *ослабљује* (Ц., 1871, 6), *раздробљен* (Ц., 1871, 93), *домољубља* (Ц., 1872, 93), *обљубљену* (Ц., 1872, 122), *злоупотребљавати* (Црн., 1871, 28), *најдебљем* (Црн., 1871, 35), *самољубља* (Црн., 1871, 42), *заљубљен* (Црн., 1871, 81), *љубљах* (Црн., 1884, 27), *заробљеним* (З. 1884: 230), *предсобље* (Црн., 1884, 348), *заробљеника* (З., 1885, 46), *предсобље* (Г., 1891, 41), *истријебљењем* (Г., 1889, 66), *Жабљака* (Г., 1889, 89), *раздробљенога* (Г., 1897, 70);

м + ј > мљ: *земље* (О., 1865, 69), *грмљаве* (О., 1867, 49), *усамљеним* (О., 1868, 38), *безумља* (О., 1870, 47), *земљама* (Ц., 1871, 5), *ломљаху* (Ц., 1871, 55), *земљама* (Ц., 1872, 10), *сломљене* (Црн., 1871, 10), *римљани* (Црн., 1871, 81), *земљама* (Црн., 1884, 14), *Римљани* (Црн., 1884, 104), *Струмљани* (Црн., 1884, 145), *земљишту* (Црн., 1885, 4), *земљу* (З., 1885, 18), *примљен* (З., 1885, 48), *земљишта* (З., 1885, 123), *земљама* (Г., 1889, 70), *примљених боника* (Г., 1890, 65), *ломљеног* (Г., 1891, 37), *калемљењем* (Г., 1891, 49), *Римљани* (Г., 1889, 10);

в + ј > вљ: *одушевљеним* (О., 1865, 5), *отправљати* (О., 1870, 70), *претпостављени* (О., 1885, 26), *Чевљанскога* (О., 1868, 32), *дојављивао* (О., 1870, 26), *представљаше* (Ц., 1872, 98), *претстављен* (Ц., 1871, 104), *разправљање* (Ц., 1872, 23), *поновљеним заплетима* (Ц., 1871, 3), *одушевљеним* (Ц., 1872, 28), *одушевљен* (Црн., 1871, 11), *претпостављено* (Црн., 1871, 75), *претстављајући* (Црн., 1871, 78), *исправљане* (Црн., 1871, 45), *остављаи* (Црн., 1884, 29), *састављен* (Црн., 1884, 2, 11), *преполовљена* (Црн., 1885, 53), *састављаше* (Црн., 1885, 35), *јављаху* (Црн., 1884, 189), *састављен* (Црн., 1884, 2, 11), *стављаху* (З., 1885, 6), *преставља* (З., 1885, 109), *исправља* (З., 1885, 37), *постављаху* (З., 1885, 5), *Граховљани* (З., 1885, 161), *Граховљанима* (Г., 1890, 58), *преставља* (Г., 1889, 68), *богословље* (Г., 1889, 46), *одушевљенијем* (Г., 1897, 51), *живљаху* (Г., 1889, 82).

Одступања од старог јотовања лабијала срећемо у Милаковићевој *Грлици* у називима појединих топонима, називима становника и у изведеницама глагола *трпјети* и *топити*:

Лимјани (Г., 1835, 38), *Кчевјани* (Г., 1836, 128), *Нетрпњиєм* (Г., 1837, 75), *утопњика* (Г., 1837, 79), *Нестрпњиємъ* (Г., 1839, 106), *терпњию* (Г., 1839, 111), *топњика* (Г., 1837, 126);

као и усамљен примјер

копљмъ (Г., 1838, 115).

У остатку корпуса слични примјери су веома ријетки:

нестрпјељиво (О., 1865, 45), *трпјења* (Ц., 1871, 1), *трпјељиво* (З., 1885, 7), *Лимјани* (Г., 1890, 40), *Славјанину* (О., 1866, 56), *славјанским* (О., 1870, 44), *Славјани* (О., 1870, 51).

Остојић (1976) наводи да су и у језику Петра I секвенце *пљ*, *бљ*, *мљ*, *вљ* нарушене само у називима појединих мјеста и у изведеницама насталим од тих топонима (стр. 120). У рукописима Црногорског сената потврђене су и јотоване и нејотоване форме, али је примјетна превага ових других (Шубарић, 2010, стр. 62). Међутим, код Његоша су веома чести примјери да се иза „билабијалног *п* и *б*, денталнолабијалног *в* и носноусненог *м* сугласник *љ* мења у *ј*“ (Вушовић, 1930, стр.23). На основу наведеног може се рећи да је језик *Грлице* одговарао језичком изразу књижевника 19. вијека са простора данашње Црне Горе, који није био сасвим стабилизован,¹³⁸ док се остатак ексцерпирание грађе донекле разликовао.

У цјелокупном корпусу код глагола V врсте по Стевановићу, одосно VI врсте по Белићу (са вокалом *а* у инфинитиву и у презенту) забиљежили смо и ријетке јотоване облике у презенту и глаголском прилогу садашњем

узимљ (Г., 1838, 107), *силљ* (Г., 1839, 117), *узимљоћи* (Г., 1836, 79), *отимљући* (О., 1866, 33), *позивље* (Ц., 1871, 124), *итипљу* (Црн., 1884, 62), *називљу* (Црн., 1884, 146), *сажимљући* (З., 1885, 131), *позивље* (Црн., 1884, 138), *купљући* се сузама (Црн., 1884, 98).

Овдје је вјероватно у питању утицај глагола II Стевановићеве врсте, односно V Белићеве (*писати/пишем*). Као што видимо, у Милаковићевој *Грлице* забиљежена су три примјера овог типа при чему је први из народне пјесме *Муио Серхатлија и Арапинъ*, а друга два су из Његошеве пјесме *Честитанъ новогa лѣта Господину Гагићу* и пјесми Петра I *О Бою Рускоме и Турскоме код Чесме*. Такође, и Вушовић наводи сличне примјере код Његоша (Вушовић 1929: 36), а заступљени су и у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 120, 121). Код најмлађег из

---

¹³⁸ Упор. како је у језику Љубише, Марка Миљанова, Николе I Петровића (Тепавчевић, 2010; Глушица-Биговић, 1997; Ненезић, 2010).

владарске лозе Петровића, Николе I, старе групе *пљ, бљ, мљ, вљ* нарушене су углавном у трпном глаголском придјеву (Ненезић, 2010, стр. 125). Колебање појединих конјугационих типова (*сипам/сипљем; просипам/просипљем*) карактеристично је за говор источне Херцеговине (Вушовић: 58) и говор околине Колашина (Пижурица, 1981, стр. 160), а помиње их и Стевановић (1933–1934) при описивању источноцрногорског дијалекта (стр. 85). Уопштавање фонеме *ј* уместо фонеме *љ* иза лабијала различито је тумачено – као резултат фонетског процеса; резултат напоредне употребе секвенци *пј/пњ*; утицај албанског језика; утицај различитих морфонолошких уједначавања (Уп. Остојић, 1976, стр. 121).

14.1.3. Јотовање дентала *т* и *д* забиљежили смо у великом броју примјера, па ћемо навести само неке.

т, д + ј > ђ, ђ; *посвећен* (Г., 1835, 1), *принуђени* (Г., 1835, 44), *меће* (Г., 1836, 78), *Брђани* (Г., 1836, 37), *тврђа* (Г., 1837, 45), *испоређена* (Г., 1837, 46), *заштићено* (Г., 1837, 45), *врђу* (Г., 1837, 56)¹³⁹, *извађено* (Г., 1838, 2), *ређи* (Г., 1838, 48), *превраћа* (Г., 1838, 83), *млађи* (Г., 1839, 54), *досађују* (Г., 1839, 74), *посвећена* (Г., 1839, 72), *оштећене* (Г., 1839, 73), *враћа* (Г., 1839, 73, 115), *Цафтањани* (Г., 1839, 78), *поремећавају* (Г., 1839, 108);

Забрђе (О., 1865, 27), *Грађани* (О., 1865, 25), *наплаћује* (О., 1865, 77), *препорађа* (О., 1866, 44), *плећа* (О., 1868, 49), *млађега* (О., 1866, 33), *потврђује* (О., 1869, 28), *плаћеника* (О., 1870, 35), *измећарства* (Ц., 1871, 3), *повријећене* (Ц., 1871, 3), *упућују* (Ц., 1871, 63), *тврђа* (Ц., 1871, 87), *рађаху* (Ц., 1872, 4), *пљућа* (Ц., 1872, 60), *окићен* (Црн., 1871, 11), *превађаху* (Црн., 1871, 23), *чуђаше* (Црн., 1871, 28), *несућени* (Црн., 1871, 63), *прерађеног* (Црн., 1884, 2), *Брђанину* (Црн., 1884, 59), *сјећајући* (Црн., 1884, 114), *наслаћује* (Црн., 1884, 219), *повраћена* (Црн., 1885, 8), *слађе* (Црн., 1885, 17), *узбуђено* (З., 1885, 10), *рађа* (З., 1885, 37), *мећава* (З., 1885, 38), *осјећа* (З., 1885, 100), *усхићаваше* (З., 1885, 116), *Забрђски* (Г., 1889, 57), *млађих* родољуба (Г., 1889, 3), *Зећана* (Г., 1890, 68), *млађахном* (Г., 1892, 34), *повраћању* *плијеновах* (Г., 1893, 47), *враћаху* (Г., 1897, 64).

Резултати процеса прасловенског јотовања ширили су се и аналошким путем на поједине категорије ријечи. Тако код глагола *метати*¹⁴⁰ и *полијетати* у Милаковићевој *Грлици* срећемо поприличан број таквих примјера:

одмећати (Г., 1836, 66), *улећело* (Г., 1836, 94), *полећело* (Г., 1837, 72), *излећују* (Г., 1837, 136), *полићат'* (Г., 1838, 117), *полећеле* (Г., 1838, 118), *мећали* (Г., 1839, 88);

¹³⁹ У Његошевом језику „ређи су случајеви да глаголи са инфинитивом на *-ћи*, поред обичног дужег футурског облика (*потећи ће, наћи ћемо* и сл.), имају и краћи: *врђу тебе*“... (Д. Вушовић 1930: 38).

¹⁴⁰ Код ових глаголи је некад у презентској основи било *-је-*, а у инфинитивној *ā*. По сугласницима који се мијењају у презенту запажа се општесловенско јотовање (Белић 2006: 346).

у којима је сугласник *ћ* пренијет аналошки из презентске основе. У остатку ексцерпираних грађе слични примјери нису чести:

долијећати (О., 1865, 5), да се *мећу* (О., 1868, 32), *мећале* (Ц., 1871, 1), *одмеће* (Ц., 1871, 98), *зрћао* (Црн., 1884, 139), *мећу* (З., 1885, 111), *полећело* (Г., 1891, 63).

Облици са аналошким јотовањем потврђени су и у говору Паштровића (Јовановић, 2005, стр. 221), источне Херцеговине (Вушовић, 1927, стр. 60), као и у бачким говорима и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 185).

Одступања налазимо у *Грлици* из Његошевог периода и то у писмима које Петар I („Императоръ Всероссійскій“) упућује владици Данилу (стр. 73 и 74) и „князю Лукъ Петровићу“:

*побъжденъ*¹⁴¹ (Г., 1835, 73, 78) и *принуждены*¹⁴² (Г., 1835, 74).

Умјесто очекиваног *ћ* у овим лексемама имамо *жд*, што је утицај рускословенског језика, којим су поменути писма и писана. Облике са *жд* налазимо и у одјелцима који нису писани рускословенским, што је и очекивано с обзиром да су и Петар I и Петар II Петровић Његош били црквена лица, да су се школовали у Русији и да су се одлично служили руским језиком (Остојић, 1976, стр. 118; Вушовић, 1930, стр.1). И трећи Петровић, Ђорђевић, о чијем је сарадничтву у *Грлици* доста полемисано¹⁴³, школовао се у Петрограду. Ни преосталој двојници сарадника *Грлице* рускословенски није био стран будући да су и Георгије Николајевић и Сима Милутиновић били веома образовани и да су говорили више језика.

У првом цетињском алманаху потврђени су и облици имперфекта типа *находјаше* (Г., 1835, 69) и *видјаше* (Г., 1835, 69)¹⁴⁴. Будући да је у часописима досљедно коришћена графема *ћ*¹⁴⁵, не можемо са сигурношћу тврдити да је у овим

---

141 Облике са *жд* умјесто очекиваног домаћег *ћ* наводи и Милановић (2014) у *Језику Јована Суботића* и појашњава да су везани за прву фазу Суботићевог стваралаштва (стр. 331).

142 Љ. Суботић у *Језику Јована Хаџића* за облик *принужден* истиче да „вероватно имамо аналошко /жд/ према именици /нужда/, односно, деривацију од именског, а не глаголског корена или славенизам наслеђен из старијег књижевнојезичког идиома“.

143 О овоме детаљније код Шуковића, 1980, 38–44.

144 Ови примјери су забиљежени у поглављу *Кратка историја Црне Горе*, које је писао Петар I. Примјери су дати у дјелу гдје се помиње руски император Петар I.

145 Традиционално писање сугласника *ћ* забиљежено је у језику владике Данила (Младеновић, 2014, стр. 29), Петра I (Остојић, 1976, стр. 50–52), код Љубише се обиљежава двојачко са *дј* и *ћ* (Тепавчевић, 2010, стр. 64, 65). У језику Јована Суботића забиљежена су два

случајевима *ѡ + ја*, такође означавало јотовану фонему. Могуће да су на овако писање утицале различите форме имперфекта других типова. У оба примјера у имперфекту је очекиван умекшани сугласник јер у првом имамо глагол VII Белићеве врсте са инфинитивном основом на *и* у којем је у имперфекту умекшан сугласник добијен по прасловенском јотовању (Белић, 2006, стр. 374), а у другом примјеру у питању је глагол VII Белићеве врсте са *ѣ* у инфинитиву у којем је умекшани сугласник у имперфекту такође настао као резултат старог јотовања (Белић, 2006, стр. 348). У појединим говорима код ових глагола забиљежени су облици са наставком *-ија* и облици са јотованим крајњим сугласником (Ненезић, 2010, стр. 200; Милетић, 1940, стр. 450)¹⁴⁶.

14.1.4. Кад је у питању старо јотовање зубних сугласника *с* и *з*, забиљежили смо велики број примјера, али и нека аналошка помјерања својствена одређеним дијалектима српског говорног подручја.

Примјери у којима су *с*, *з* + *ј* дали *ш*, *ж*:

више (Г., 1835, 2), *највише* (Г., 1835, 40), *ближег* (Г., 1835, 130), *украшене* (Г., 1835, 117), *најближе* (Г., 1836, 19), *замршене* (Г., 1836, 39), *брже* (Г., 1836, 38), *пише* (Г. 1836), *одпише* (Г., 1836, 66), *онрапише* (Г., 1836, 70), *брже* (Г., 1836, 100), *узвишаваше* (Г., 1836, 113), *најмржи* (Г., 1836, 113), *вѣше* (Г., 1837, 96), *највиша(е)* (Г., 1837, 84, 91), *замршено* (Г., 1837, 87), *сплетеносмршени* (Г., 1837, 92), *покажу* (Г., 1837, 48), *гажено* (Г., 1837, 94), *најнижегъ* (Г., 1837, 103), *ниже* (Г., 1838, 67), *најнижа* (Г., 1838, 90), *повѣше* (Г., 1838, 67), *разрушеногъ* (Г., 1839, 77), *узвѣшенія* (Г., 1839, 79);

Поражени (О., 1865, 46), *прошења* (О., 1865, 6), *више* (О., 1867, 45), *разрушенога* (О., 1867, 55), *понижење* (О., 1868, 37), *више* (Ц., 1871, 128), *више* (Ц., 1871, 109), *погаженијем* (Ц., 1871, 149), *мржње* (Ц., 1871, 2), *више* (Ц., 1871, 6), *виших* (Ц., 1872, 78), *пишући* (Црн., 1871, 22), *вишијем* (Црн., 1871, 40), *узвишеног* (Црн., 1884, 7), *највишег* (Црн., 1884, 7), *мржње* (Црн., 1884, 1), *чезњом* (Црн., 1884, 13), *највишијех* (Црн., 1884, 10), *препише* (Црн., 1884, 115), *скупише* (Црн., 1884, 55), *покажите* (Црн., 1884, 197), *вишњи* (Црн., 1885, 65); *унижење* (З., 1885, 17), *узвишеност* (З., 1885, 35), *пажаху* (З., 1885, 150), *Највишим* (Г., 1889, 36), *украшених* (Г., 1889, 37), *нижих* (Г., 1889, 43), *највишим* (Г., 1890, 52), *више* (Г., 1891, 32), *Узвишенога* (Г., 1891, 35), *највишијем* (Г., 1897, 76), *Севешињи* (Г., 1897, 46).

Аналошки према трпним глаголским придјевима глагола Белићеве VII врсте, у којима је извршено јотовање, добијени су примјери трпног глаголског

начина писања ове фонеме, у складу са Вуковим рјешењем, тј. са *ђ*, и у складу са Мркаљевој графијом, тј. са *ѡ* (Милановић, 2014, стр. 34). Хаћић скоро досљедно користи *ђ*, док диграф *ѡ* употребљава у властитим именима страног поријекла (Суботић, 1989, стр. 19–20).

¹⁴⁶ Облици са *-ија* „одговарају ситуацији у старијим црногорским говорима и језику старије црногорске књижевности“ (Ненезић, 2010, стр. 200).

придјева са *ш* изведеним од свршеног облика (ово досљедно у Милаковићевој *Грлици*):

донешен (Г., 1836, 5), *занешено* (Г., 1835, 125), *принешена* (Г., 1837, 110), *донешенъ* (Г., 1838, 5), *пренешена* (Г., 1839, 80), *однешенъ* (Г., 1839, 95), *поднешена* (О., 1865, 68), пред пашу *изнешене* биле (Црн., 1871, 34), *изнешени* су на видик сви и најмањи покрети у љуцкоме срцу (Ц., 1871, 36), (Појас Св. Богородице), што је из Св. Горе *донешен* (Ц., 1872, 8), за којим су сувише *понешени* Туркомани (Црн., 1884, 69), Црна Гора остаде *спашена* (Црн., 1884, 81), *изнешене* биле (Црн., 1871, 34), *поднешеног* (Црн., 1884, 115).

Овакви облици присутни су код Његоша (Вушовић, 1930, стр.39), Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 295), у говору Паштровића (Јовановић: 223). Такође, Милановић (2014) у језику Јована Суботића биљежи овакве форме и појашњава да је аналошко јотовање карактеристично за цио шумадијско-војвођански крај (стр. 157).

Примјери типа *донесен*, *занесен* рјеђе се јављају:

Прије неколико година *изнесен* је (Црн., 1884, 251), Међу камењем, које је *пренесено* (Црн., 1885, 2).

У Милаковићевој *Грлици* резултате јотовања који су се аналошки вршили срећемо и код различитих облика глагола *казивати* (мада не често):

кажеваше (Г., 1835, 109), *књигу кевешаше* (Г., 1836, 83), *каживати* (Г., 1836, 90), *каживала* (Г., 1836, 92), *кажуй* (Г., 1836, 96), *кажевала* (Г., 1837, 74), *каживали* (Г., 1837, 77).

Аутори код којих се срећу наведени примјери су Петар I и Петар II Петровић Његош¹⁴⁷, изузев првог који је из народне пјесме *Бег Любовић и Лазар Пецирен*¹⁴⁸. И Вушовић (1930) наводи да Његош каткад за образовање неких трајних глагола узима основу презента основног глагола (стр. 35). Овакво стање забиљежено је и у говору Паштровића (Јовановић: 222–223). У остатку нашег корпуса аналошко јотовање у глаголу *казивати* потврђено је једино у *Зети: каживаху* (З., 1885, 20).

14.1.5. Ексерпирани смо велики број примјера старог јотовања сонаната *л* и *н*, па ћемо навести само неке.

---

¹⁴⁷ Примјери су из пјесме Петра I *Бой Црногорацах с Турцима* и пјесма Петра II *Освета Кучка* и из његове приповијетке *Житије Мрђена Несретниковића* (Упор. Шуковић, 1980, стр. 48–53).

¹⁴⁸ О ауторству прилога у *Грлици* погледати детаљније код Шуковића, 1980.

л, н + ј > љ, њ: *болъ* (Г., 1835, 2, 62), *измишљна* (Г., 1835, 4), *Босњаци* (Г., 1836, 49), *Љишњани* (Г., 1836, 71), *Добрљани* (Г., 1836, 104), *задовољан* (Г., 1837, 80), *распалоє* (Г., 1837, 83), *мишљях* (Г., 1837, 82), *стеняше* (Г., 1837, 95), *споминю* (Г., 1838, 2), *кланя* (Г., 1838, 115), *раздѣљивала* (Г., 1838, 38), *размишљавати* (Г., 1839, 92), *дубљ* (Г., 1839, 92), *мољху* (Г., 1839, 100), *проклиняњ* (Г., 1839, 100);

коњаника (О., 1865, 42), *Краљани* (О., 1865, 20), *најбољега* (О., 1867, 26), *најцрњега* (О., 1885, 42), *обољео* (Ц., 1871, 16), *умољавају* (Ц., 1871, 1), *мишљење* (Ц., 1871, 21), *Бошњаџи* (Ц., 1871, 131), *помињаху* (Ц., 1871, 17), *мишљаше* (Ц., 1872, 47), *заклањати* (Ц., 1872, 138), *испропињали* (Црн., 1871, 10), *разпињати* (Црн., 1871, 21), *бољижех* (Црн., 1884, 14), *најбољих* (З., 1885, 32), *оцењивала* (З., 1885, 34), *мишљењу* (З., 1885, 8), *отпињати* (З., 1885, 42), *побољих* (З., 1885, 78), *поље* (З., 1885, 105), *мишљењу* (Г., 1890, 69), *најбољих* (Г., 1891, 60), *боље* (Г., 1893, 47).

14.1.6. Прасловенско јотовање велара *к, г, х* забиљежели смо у следећим примјерима:

к, г, х + ј > ч, ж, ш; *најдраже* (Г., 1835, 36), *душо* (Г., 1835, 127), *најдужа* (Г., 1837, 19), *душеспасению* (Г., 1837, 77), *најдужа* (Г., 1838, 20), *најстрожіє* (Г., 1837, 100), *влажотежу* (Г., 1838, 87), *дужи* (Г., 1839, 19), *заслужує* (Г., 1839, 72), *протежу* (Г., 1839, 77), *најдражіє* (Г., 1839, 112), *најдужи* (Г., 1836, 20), *уплашена* (Г., 1836, 55), *тиши* (Г., 1836, 115), *блажій* (Г., 1836, 115);

блажији (О., 1868, 62), *душу* (О., 1869, 37), *душа* (Ц., 1871, 6), *уплашен* *страшним* погледом (Црн., 1871, 21), *душу* (Црн., 1871, 21), *душом* (Црн., 1884, 2), *најстрожіџих* (Црн., 1884, 7), *душевних појава* (З., 1885, 54), *брежуљак* (Г., 1890, 68).

У Милаковићевој *Грлици* је доминантна употреба црквенословенске основе *христ(и)јан-*. Облике са подновљеним јотовањем забиљежили смо у прилозима које је писао Петар II Петровић Његош (Шуковић, 1980, стр. 48–53).

Нејотовани примјери:

Христьянски (Г., 1835, 64), *Христьянскога* (Г., 1835, 70), *Христьянин* (Г., 1835, 71), *Христьянское* (Г., 1835, 73), *Христьянския* (Г., 1835, 73), *х(Х)ристьяномъ* (Г., 1835, 73), *Христьянъ* (Г., 1835, 74), *Христьянскимъ(хъ)* (Г., 1835, 74), *Христьянския* (Г., 1835, 76), *Христьянское* (Г., 1835, 78), *Кристьянскому* (Г., 1835, 78), *христьяномъ* (Г., 1835, 78), *нахристьянъ* (Г., 1835, 79), *Христьяни* (Г., 1836, 48), *Христьянска* (Г., 1836, 49), *христьянин* (Г., 1836, 50), *Христьянству* (Г., 1836, 60), *Христьянлук* (Г., 1836, 63), *христьянства* (Г., 1836, 68), *христьянскога* (Г., 1836, 69), *христьянине* (Г., 1838, 102), *Христіана* (Г., 1839, 36), *Христіанима* (Г., 1839, 47), *Христіанске* (Г., 1839, 62).

Јотовани примјери:

Ришићанских (Г., 1836, 80), *хришићанске* (Г., 1837, 84), *ришићани* (Г., 1837, 87).

У осталим годишњацима и недјељницима из нашег корпуса ситуација је обрнута, тј. доминантни су јотовани облици:

ристијанскога (О., 1865, 33), *христјане* (Ц., 1871, 11), *христјане* (Ц., 1871, 11), *христијанин* (Ц., 1871, 8), *христјанска* (Ц., 1871, 55), *Христјана* (Ц., 1871, 63, 67, 155), *Христјани* (Ц., 1871, 71, 72), *Христијани* (Ц., 1872, 49), *Христијанство* (Ц., 1872, 171), *христијанскијех* (Црн., 1884, 106), *христјани* (Црн., 1885, 85), *Христјана* (Г., 1889, 45), *Христјана* (Г., 1891, 23), *Христјана* (Г., 1892, 27);

ришићанских (Г., 1836, 80), *ришићани* (Г., 1837, 86), *хришићанске* (Г., 1837, 84); *хришићанске* (О., 1865, 28), *хришићане* (О., 1867, 68), *хришићанин* (О., 1868, 62), *хришићанске* (О., 1866, 30), *хришићанским* (О., 1866, 33), *кришићанскекрви* (О. 1866: 30), *хришићана* (Ц., 1871, 55), *Хришићанима* (Ц., 1871, 3), *кришићански* (Ц., 1871, 67), *Хришићанину* (Ц., 1871, 119), *Хришићани* (Ц., 1871, 191), *Хришићанин* (Ц., 1871, 155), *Хришићанин* (Ц., 1872, 42), *Хришићана* (Ц., 1872, 74, 159), *хришићански* (Ц., 1872, 3), *хришићани* (Ц., 1872, 4, 49), *хришићанима* (Ц., 1871, 103), *Хришићана* (Ц., 1871, 136), *хришићанске главе* (Црн., 1871, 53), *Хришићанима* (Црн., 1871, 38), *хришићанима* (Црн., 1871, 38), *хришићанска* (Црн., 1884, 72), *хришићански* (Црн., 1884, 180), *хришићана* (Црн., 1884, 112), *ришићани* (Црн., 1885, 102), *хришићанину* (З., 1885, 46), *ришићани* (З., 1885, 134), *хришићанка* (З.1885: 7), *хришићанскоме* (З., 1885, 24), *хришићанину* (З., 1885, 46), *ришићанин* (З., 1885, 134), *хришићана* (Г., 1890, 54), *хришићанскијех* (Г., 1891, 32), *ришићана* (Г., 1893, 33).

И једни и други облици забиљежени су у језику многих писаца са подручја данашње Црне Горе,¹⁴⁹ а и шире¹⁵⁰.

У првом цетињском алманаху који је предметом нашег истраживања готово досљедно се користи основа *(не)срећ-*. Пронашли смо свега неколика примјера са нејотованом основом *(не)срет-* и то у издању из 1837. године, у Његошевој приповиједи *Житије Мрђена Несретниковића*: [*сретњи* (Г., 1837, 76), *несретњик* (Г., 1837, 81, 88), *несретњи* (Г., 1837, 91)], као и један примјер са *ч* умјесто *ћ* [*сречно* (Г., 1837, 94)]. Занимљиво је да Вушовић (1930) у Његошевем језику помиње само примјере у којима је извршено јотовање, типа *срећњи*, *срећно* (стр. 21). Вук (1966) је у *Српском рјечнику* из 1818. предност давао облицима са *срећ-* иако наводи обје форме (стр. 788).

У остатку ексцерпираних грађе чешће се јавља јотована варијанта (у *Орлићу* досљедно), мада се јављају и примјери са нејотованом основом (нарочито у *Црногорцу*):

---

149 Упор.: Остојић, 1989б, стр. 93; Вушовић 1930: 24; Пижурница, 1989, стр. 256; Тепавчевић, 2010, стр. 188–189; Ненезић, 2010, стр. 150 (Код Николе I Петровића Ненезић не биљежи облике који подлијежу подновљеном јотовању); Шубарић 2010: 66.

150 Упор.: Милановић, 2014, стр. 158–159.

срећна (О., 1865, 63), *срећни* (О., 1865, 68), *срећни* (О., 1866, 21), *несрећнога* (О., 1866, 24), *несрећних* (О., 1866, 84), *срећнији* (О., 1867, 58), *срећнијем* (О., 1868, 39), *несрећна* (О., 1870, 53), *срећнијема* (О., 1870, 60), *несрећној* (Ц., 1871, 13), *срећним* (Ц., 1871, 127), *несрећан* (Ц., 1872, 121), *несрећника* (Црн., 1884, 94), *несрећна* (Црн., 1885, 19), *несрећнице* (Црн., 1885, 42), *срећна* (З., 1885, 77), *срећан* (Г., 1890, 52), *срећно* (Г., 1890, 53), *срећни* (Г., 1891, 25), *несрећнога* (Г., 1891, 33), *срећно* (Г., 1897, 44), *срећних* (Г., 1897, 45), *срећне* (Г., 1897, 53);

несретан (Ц., 1871, 51), *сретнији* (Ц., 1871, 66), *несретни* (Ц., 1871, 116), *несретници* (Ц., 1871, 123), *несретнога* (Црн., 1871, 63), *сретнији* (Ц., 1872, 29), *Несретница* (Црн., 1871, 7, 11, 16, 23, 27, 30, 35...), *сретни* (Црн., 1884, 273), *сретно* (Црн., 1885, 32), *сретне* (Црн., 1885, 22), *сретња* (Г., 1890, 42).

Паралелна употреба облика *срет-* и *срећ-* присутна је код многих војвођанских писаца из 19. вијека (Милановић, 2014, стр. 158).

14.1.7. Група *ит* добијена старим јотовањем огледа се у сљедећим примјерима:

непуштае (Г., 1835, 118), *критењ* (Г., 1835, 53), *упуштайте* (Г., 1837, 59), *непуштаю* (Г., 1837, 76), *будалашитини* (Г., 1837, 94), *Пераштани* (Г., 1838, 81), *будалашитине* (Г., 1838, 90), *извештена* (Г., 1835, 46), *иштите* (Г., 1839, 107); *допуштеном* (О., 1865, 7), *Критење* (О., 1866, 21), *разпуштају* (О., 1867, 89), *разпуштен* (О., 1870, 32), *извјештавани* (Ц., 1871, 1), *критено* (Ц., 1871, 63), *прекритењијем* (Црн., 1871, 51), *распуштена* (Црн., 1871, 65), *критења* (Црн., 1884, 6), *допуштењем* (Црн., 1884, 14), *критење* (Црн., 1884, 60), *опроштај* (Црн., 1885, 199), *распуштени* (З., 1885, 68), *запуштеним* (Г., 1889, 63).

Основа *свеит-* у нашем корпусу готово досљедно је употребљавана са *-ит-*¹⁵¹, заправо једино у недјељнику *Црногорац* имамо неколико примјера са *-ћ-*:

Свеитенство (Г., 1835, 44), *свеитенически* (Г., 1835, 46), *свеитеническе* (Г., 1836, 42), *свеитени* (Г., 1836, 115), *просвеитенис(я)* (Г., 1837, 76, 86), *просвѣштена* (Г., 1837, 126), *ПРОСВѢШТЕНИС* (Г., 1837, 129), *свеитенике* (Г., 1838, 71), *свеитеническо* (Г., 1839, 100), *освеитавиши* (Г., 1837, 39); *Преосвеитени* (О., 1865, 24), *преосвеитени* (О., 1866, 17), *преосвеитени* (О., 1868, 18), *свеитеника* (О., 1869, 43), *преосвеитени* (О., 1869, 18), *просвеитенији* (О., 1870, 60), *преосвеитенога митрополита* (Ц., 1871, 3), *свјештеник* (Ц., 1872, 8), *свеитеничког* (Црн., 1885, 15), *преосвеит.* (Г., 1889, 9), *Високопреосвеитенству* (Г., 1893, 41), *свеитенством* (Г., 1890, 52);

---

¹⁵¹ Милановић тврди да основа *свеит-* у Суботићевом језику у већини примјера „није посрбљена“ (Милановић, 2014, стр. 332). Међутим, Тепавчевић каже да се употреба *-ит-* и *-ћ-* у облицима изведеним од основе *свеит-* и придјева *опити* „сматра варијантним разликама српског језика – прва припада источној, а друга западној варијанти“ (Тепавчевић, 2010, стр. 189, као и напомена 499). Стијовић (1988) за категорију хибрида на бази српкословенског језика биљежи облик *просвеитење* и констатује да су сви елементи ове лексеме „српски, иако она сама не одговара духу српског језика“ (стр. 331–332).

свећеници (Ц., 1871, 52), *свећњака* (Ц., 1871, 123), *свећенства* (Ц., 1872, 74).

Лексема *опити* и изведенице од ње у Милаковићевој *Грлици* досљедно се употребљавају са *шт*¹⁵²:

обитество(а) (Г., 1835, 58,72), *обитега* (Г., 1836, 60), *обитега* (Г., 1836, 68, 69), *Обитества* (Г., 1837, 37), *обите* (Г., 1837, 47), *свеобити* (Г., 1839, 110).

Исто важи и за именицу *скупштина*:

скупштину (Г., 1836, 46), *скупштину* (Г., 1838, 57).

У остатку корпуса долази до колебања, па се срећу двојаке варијанте – са *шт* (чешће) и са *ћ* (нешто рјеђе):

обитељубљене (О., 1869, 62), *убите* (О., 1870, 65), *опите* (О., 1870, 65), *опиту* (О., 1885, 43), *саобитавамо* (Ц., 1871, 8), *обиту* (Ц., 1871, 18), *свеобитега* (Ц., 1871, 18), *обитијех* (Ц., 1871, 36), *обитинара* (Ц., 1871, 142), *обитине* (Ц., 1872, 2), *уопите* (Ц., 1871, 71), *опитина* (Ц., 1871, 72), *опите* (Ц., 1871, 101), *опите* (Ц., 1871, 167), *опитих* (Ц., 1872, 6), *опитини* (Ц., 1872, 49), *опите* (Ц., 1872, 74, 92), *опитине* (Ц., 1872, 102), *опите* (З., 1885, 109), *обите* (Г., 1891, 33);

убће (О., 1865, 8, 52, 76), *обћенита* (О., 1865, 50, 60), *обће* (О., 1867, 35), *обћински* (Ц., 1872, 91), *опћине* (Ц., 1871, 47), *опћинства* (Ц., 1871, 62), *обћих* (Ц., 1872, 142), *опћине* (Ц., 1872, 91), *опћега* (Ц., 1872, 95), *опће* (З., 1885, 82), *опће* (Г., 1889, 109), *опћега* (Г., 1891, 35).

Славенизам *уништожити* у *Грлици* из Његошевог доба јавља се са српскословенском секвенцом *шт*¹⁵³:

уништожили (Г., 1835, 4), *уништожили* (Г., 1836, 4), *уништожена* (Г., 1838, 76), *Уништожили(о)* (Г., 1839, 2, 45), *уништожили* (Г., 1838, 4), *уништоженіємъ* (Г., 1839, 43).

Групу *шт* биљежимо и у италијанизму *каштитг*¹⁵⁴:

правична каштига (Г., 1839, 102), *и една каштига* (Г., 1839, 104).

У овој *Грлици* (Милаковићевој) смо забиљежили и облике са графемом *шч*, која је у српској ортографској пракси могла означавати фонемске скупине *шч* и *шт* (Милановић, 2014, стр. 88). Будући да су у појединим издањима *Грлице* (Г.

---

152 У језику Јована Суботића, Љубише и Петра I срећу су и јотовани и нејотовани облици. Упор.: Милановић, 2014, стр. 332; Тепавчевић 2010: 189; Остојић, 1976, стр. 53.

153 Овакви примјери забиљежени су и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 333) и Б. Атанацковића (Јерковић, 1976, стр. 50). Код Његоша је потврђен и руски облик *уништожити* (Стијовић, 1992, стр. 222).

154 Ови облици присутни су и код Његоша (Вушовић, 1930, стр. 25), а јављају се и у говорима источне Херцеговине (Вушовић, 1927, стр. 34).

1835, Г. 1836. и Г. 1839) дати и текстови писани рускословенским, можемо претпоставити да се у тим одјељцима *щ* изговарало као *шч* (Грлица Г. 1835 – 72–81. стр.; Грлица Г. 1836 – 43–46, 57–59, 60–63. стр.; Грлица Г. 1839 – 119–123. стр):

Суцимъ (Г., 1835, 72), *расхищали* (Г., 1835, 78), *Преосвещениымъ* (Г., 1835, 72), *Преосвященому* (Г., 1835, 76), *всемогущаго* (Г., 1836, 59) *прилешаищих* (Г., 1836, 61), *щадите* (Г., 1839, 120), *пещеры* (Г., 1839, 122).

Међутим, примјере са рускословенским *щ* налазимо и изван текстова писаних руским, односно рускословенским, што је и очекивано с обзиром на образовање и звање сарадника:

найвище (Г., 1836, 42), *пристанище* (Г., 1836, 65), *священника* (Г., 1839, 48), *существо* (Г., 1837, 100), *сообщенія* (Г., 1838, 2), *общій* (Г., 1838, 19), *общемъ* (Г., 1838, 52), *общества* (Г., 1838, 58, 63), *общественна* (Г., 1838, 76), *существительныя* (Г., 1839, 47), *священника* (Г., 1839, 49), *священогъ* (Г., 1839, 55), *похищеніе* (Г., 1839, 53), *мощи* (Г., 1839, 71), *священство* (Г., 1839, 72), *обще* (Г., 1839, 74), *сообщенія* (Г., 1839, 80), *существовао* (Г., 1839, 86), *прибѣжище* (Г., 1839, 78), *просвещеніе* (Г., 1839, 88), *общтега* (Г., 1839, 18), *пристанищу(а)* (Г., 1838, 78, 79), *просвѣщени* (Г., 1838, 81), *обиталище* (Г., 1838, 94), *общества* (Г., 1839, 38), *пристанищу* (Г., 1839, 71).

Претпостављамо да се у забиљеженим славенизмима ова графема изговарала као *шт*, изузев првог примјера за који не можемо са сигурношћу тврдити да ли се читао у складу са српским, или у складу са руским, а то може бити и показатељ да се често није познавала гласовна вриједност ове графеме.

Код глаголских облика од основе *-пусти-* у Грлици (1835–1839) налазимо на примјере са *шт*¹⁵⁵, *сћ* и *шћ*, и веома ријетко на примјере са *ст*:

пушитит' (Г., 1835, 96), *пушитит'* (Г., 1836, 47), *пуштио* (Г., 1836, 67), *спушити* (Г., 1836, 93), *пуштио* (Г., 1837, 67), *спушили* (Г., 1837, 74), *пуштише* (Г., 1837, 87), *пуштише* (Г., 1837, 92), *пуштамъ* (Г., 1837, 118), *испушитити* (Г., 1838, 43);

одпусчати (Г., 1836, 20), *попусча* (Г., 1836, 22), *одпусчати* (Г., 1838, 24), *пушћаюћи* (Г., 1838, 47), *допушћала* (Г., 1838, 63), *пусчаю* (Г., 1838, 70), *спушћа* (Г., 1838, 83), *пусћали* (Г., 1839, 44), *спусчаю* (Г., 1839, 85), *Допушћен* (Г., 1837, 41), *унусчали* (Г., 1837, 43);

допусти (Г., 1835, 59).

---

155 Глаголске облике типа *пуштише* биљежи и Вушовић у Његошевем језику, при чему констатује да су настали вјероватно аналогјом (Вушовић, 1930, стр. 25). Овакви облици уопштени су у говору Паштровића (Јовановић: 222). Облике са *шт* и са *шћ* налазимо и у источним говорима Црне Горе (Вушовић, 1927, стр.34).

У остатку корпуса ови облици напоредо се срећу примјери са *шт* и *ст*, а веома ријетко са *шћ*:

упуштитих (О., 1867, 22), *пуштити* (О., 1868, 32), *упуштитих* (О., 1867, 22), *пуштити* (О., 1868, 32), *Пуштитиће* (Црн., 1871, 11), *допуштите* (Црн., 1884, 79), *упуштитисмо* (З., 1885, 47), *спуштило* (Г., 1890, 70);
спушти (О., 1865, 68), *спуштитих* (О., 1885, 50), *распушти* (Ц., 1871, 82), *одпустио* (Црн., 1871, 36), *отпусти* (Црн., 1871, 12), *распустили* (Црн., 1884, 18), *испусти* (Г., 1889, 8), *испусти* (Г., 1890, 56), *испусти* (Г., 1891, 27);
испушћамо (Ц., 1872, 31).

Глаголске облике типа *пуштитише* биљежи и Вушовић (1930) у Његошевом језику, при чему констатује да су настали вјероватно аналогијом (стр. 25). Овакви облици уопштени су у говору Паштровића (Јовановић: 222). Облике са *шт* и са *шћ* налазимо и у источним говорима Црне Горе (Вушовић, 1927, стр. 34).

Подновљено јотовање у Милаковићевој *Грлици* имамо и у оним категоријама ријечи у којима је оно иначе уопштено:

најжешћа (Г., 1835, 126), *чеиће*¹⁵⁶ (Г., 1836, 110), *најжешће* (Г., 1839, 109), *најгушћу* (Г., 1837, 97), *најжешћењ* (Г., 1837, 107), *најжешћу* (Г., 1837, 117), *очисћену*¹⁵⁷ (Г., 1835, 68), *изнесвишћенњ* (Г., 1837, 113), *ожалосћенњ* (Г., 1839, 112).

Такође, резултате подновљеног јотовања забиљежили смо и у топониму *Кошћелице* (Г., 1835, 100).

И у осталим часописима и годишњацима потврђени су примјери овог јотовања:

онесвијешћен (О., 1868, 60), *овлаићен* (Ц., 1872, 9), *жешћег* (Ц., 1871, 4), *жешћих* (Ц., 1871, 14), *онесвијешћена* (Црн., 1871, 46), *жешћи* (Црн., 1871, 50), *најжешћем* (Црн., 1884, 12), *обешчеићен* (Црн., 1884, 263), *гушћи* (Црн., 1885, 178), *најжешћим* (Г., 1891, 59), *кошћеле* (Г., 1891, 51).

Такође, у овом дијелу корпуса имамо и примјере са рефлексом подновљеног јотовања (групу *шћ*) умјесто очекиване групе *шт* која је резултат прасловенског јотовања:

кошћелах (О., 1867, 39), *пушћенице* (О., 1868, 27), *намришћеног* (Црн., 1871, 10), *опрошћене* (Црн., 1871, 32), *кришћењу* (Црн., 1871, 8), *упропашћивања* (Црн., 1871, 14), *угошћава* (Црн., 1884, 89), *упропашћујете* (Црн., 1885, 54), *мјешћани* (Г., 1891, 30), *намјешћене* (Г., 1891, 33).

---

¹⁵⁶ Белић појашњава да се код простих придјева са основом на *-ст-*, типа *чест*, компаратив (*чеићи*) образовао по угледу на облике *љут*: *љући* (Белић, 2006, стр. 111).

¹⁵⁷ Код трпних глаголских придјева типа *чаићен*, ово *шћ* је аналашког поријекла, добијено према *вратити*: *враћен* (Белић, 2006, стр. 110).

Слични примјери потврђени су и код неких старијих писаца, нпр. код Његоша, Љубише и Николе I (Вушовић, 1930, стр. 24; Тепавчевић, 2010, стр. 189; Ненезић, 2010, стр. 128), као и у неким говорима Црне Горе (Уп. Јовановић, 2005, стр. 222, 223; Милетић, 1940, стр. 340; Стевановић, 1933–1934, стр. 33).

14.2. Групе *jt, jd* (специјално јотовање)

Ово јотовање се вршило од сложених облика глагола сачињених од префикса и простог глагола *ити*, при чему се вршила промјена консонантских група *jt, jd* у *ћ* и *ђ*. Облици са *ћ* и *ђ* у штокавским споменицима се срећу „врло рано, од друге половине XIV в., а понегде и раније“ (Белић, 2006, стр. 214). Начин добијања ових фонема различито је тумачен у науци¹⁵⁸. Иако „архаични делови црногорских говора знају поред *ћ* и *ђ* по негде и старије *-jt-* и *-jd-*“ (Белић, 2006, стр. 214), ми у ексцерпираној грађи нисмо забиљежили такве облике. Навешћемо само неке примјере из корпуса:

уће (Г., 1835, 19), *дође* (Г., 1835, 20, 100), *поћи* (Г., 1835, 54, 61), *нађе* (Г., 1835, 65), *пруће* (Г., 1835, 85), *прође* (Г., 1835, 90), *проћи* (Г., 1835, 90, 130), *ућу* (Г., 1836, 55), *дође* (Г., 1836, 38), *сиће* (Г., 1836, 41), *нађе* (Г., 1836, 41), *приће* (Г., 1836, 56), *изиће* (Г., 1836, 70, 71), *поћи* (Г., 1837, 52), *узићу* (Г., 1837, 46), *нађоше* (Г., 1837, 78), *утећи* (Г., 1837, 81), *изићем* (Г., 1837, 85), *прећу* (Г., 1838, 56), *поћи* (Г., 1838, 78), *сиће* (Г., 1838, 104), *наћ'* (Г., 1838, 112), *утећ'* (Г., 1838, 115), *поћь* (Г., 1839, 19), *пође* (Г., 1839, 58), *пређе* (Г., 1839, 62), *прође* (Г., 1839, 76), *разућу* (Г., 1839, 93), *поћем* (О., 1866, 35), *нађох* (О., 1866, 31), *дођох* (О., 1870, 69), *Поћ'* (Црн., 1871, 1), *дођох* (З., 1885, 28), *пронађох* (З., 1885, 89), *нађох* (Црн., 1871, 7), *пођох* (Црн., 1871, 10), *изађох* (Црн., 1884, 89), *Пођох* (Г., 1891, 63), *нађох* (Г., 1891, 63), *дођох* (Г., 1897, 44).

У Црногорки из 1884. године у пјесми Ђорђа Ђукића *Четовање Марковић Милоша* биљежимо старији облик са неизвршеним јотовањем:

Надају се *дојте* Ђулагићи (Црн., 1884, 83).

---

¹⁵⁸ „Обично се тај појав тумачио метатезом: *doide*>*doiđe*>*dodје* = *dođe* [...] Решетар, иако нема великог одушевљења за објашњење метатезом, иако не налази ништа слично ни у једном другом словенском језику [...] ипак остаје при старом решењу, налазећи да би било тешко нешто боље наћи. Моје је мишљење да метатезе ту није никад било“ (Белић, 2006, стр. 214, 215). Белић (2006) даље појашњава да до метатезе није долазило, већ је у овој појави одлучујућу улогу играла граница слога (*j* и сугл. иза њега нашли су се у истом слогу, за шта би могли послужити и чакавски говори гдје у облику без крајњег *-и* у инф. *-j+m* су се нашли у границама истог слога па се јотовање вршило; у облицима са *-ти* јотовање се не врши) (стр. 215, 216).

14.3. Ново јотовање

14.3.1. Ново јотовање се јавља у примјерима у којима је између непалаталног консонанта и фонеме *j* првобитно стајао полугласник у слабом положају. Иако је полугласник у слабом положају изгубљен у 10–11. вијеку, ово јотовање се вршило много касније „што значи да се дуго морао одржати неостварен контакт између непалаталног сугласника и *j*“ (Стојановић, 2005, стр. 107). Ова гласовна алтернација најдоследније је извршена у штокавском (па отуда и назив штокавско јотовање), док је у чакавском и кајкавском вршена нередовно и са доста варијација. „У већини дијалеката ново јотовање захвата само оне консонанте чији су рефлекси из старог јотовања сачували умекшаност или мекоћу до данас, тј. оне консонанте при чијем се јотовању стварају гласови *љ, њ, ћ, ђ*“ (Стојановић, 2005, стр. 108). Белић (2006) појашњава да се „веза између сугласника *j* и онога који му је претходио и њихово претварање у даље гласове вршило обично у случајевима када је између суглас. и *j* у старом језику било *ь*: код изведених именица на *је* и (*ьє*), у инстр. јед. на *ју* (*ь-ж = њу*), код присвојних придева на *ји* (*ьји*) у другим категоријама где примери нису тако многобројни: *братџа, нетџак...*“ (стр. 113).

14.3.2. У нашем корпусу присутан је велики број примјера новог јотовања сонаната *л* и *н*¹⁵⁹. Овом приликом навешћемо само неке:

л, н + ј > љ, њ: *крмељаве* (Г., 1836, 102), *смрдљиви* (Г., 1837, 117), *свакидашњи* (Г., 1836, 113), *писанџм* (Г., 1837, 82), *обџанџмџ* (Г., 1837, 98), *негдашњ* (Г., 1838, 63), *каменяџима* (Г., 1839, 56), *броденџ* (Г., 1839, 80), *гриженџ* (Г., 1839, 104), *помрачење* (О., 1865, 8), *сијање* (О., 1867, 41), *повјерењем* (О., 1869, 60), *загушљивијем* (Црн., 1871, 24), *болешљиву* (Ц., 1871, 6), *мишљење* (Ц., 1871, 21), *одушевљењем* (Ц., 1872, 53), *осјећањем* (Црн., 1884, 216), *присаједињењем* (Црн., 1884, 63), *допуштењем* (Црн., 1884, 14), *хладњење* (Црн., 1885, 14), *хваљење* (З., 1885, 43), *усхићењем* (З., 1885, 86), *истријебљењем* (Г., 1889, 66), *помрачење* (Г., 1890, 4), *спасење* (Г., 1890, 50), *гнојење* (Г., 1891, 44), *непажљивошћу* (Г., 1891, 44), *држањем* (Г., 1897, 74).

Примјере јотовања налазимо у Милаковићевој *Грлици* код придјева *западни*: *Западња* (Г., 1836, 4), *Западња* (Г., 1838, 4), *западњима* (Г., 1838, 29),

---

¹⁵⁹ Већ смо напоменули да у *Грлици* (1835–1839) нису постојале посебне графеме за означавање фонема *љ* и *њ*.

Западня (Г., 1839, 2), западньої (Г., 1839, 26, 76, 81). У вези са овом појавом Вушовић (1927) наводи следеће: „Особина је црногорског дијалекта да неки придеви сложене деklinације место наставка *-ни* (који је тамо обичнији: *народни*, *древни* и сл.) имају и умекшано *-њи*“ (стр. 32). Слични облици забиљежени су код Његоша (стр. 32). У ову групу можемо уврстити и облике

одсудный бой (Г., 1838, 52), *Окружний Капетанъ* (Г., 1838, 64, 78), *Престолный градъ* (Г., 1838, 90), *зимный* (Г., 1838, 20, 21), *ненадньом* (Г., 1836, 39), *ненадньої* (Г., 1836, 41), *народнѣ послове* (Г., 1836, 51);

с тим што за овај посљедњи примјер не можемо са сигурношћу тврдити да ли је јотован због неуједначене граfiје.

И у *Црногорцу* је потврђен примјер овог типа:

народње (Ц., 1872, 92).

14.3.3. Наводимо и неке од забиљежених примјера новог јотовања дентала *д* и *т* и група *ст* и *зд*:

дј: *Месоеђа* (Г., 1835, 6), *говеђе* (Г., 1839, 41); *оруђе* (Ц., 1871, 8), *четовође* (Црн., 1884, 82), *Месојеђа* (Г., 1891, 3);

тј: *поврђе* (Г., 1835, 40), *трећу* (Г., 1835, 6), *браћу* (Г., 1836, 47), *ноћца* (Г., 1836, 81), *Браћу* (Г., 1837, 39), *трећака* (Г., 1838, 108), *воћке* (Г., 1838, 65), *смрћу* (Г., 1839, 111), *браћо* (О., 1865, 73), *ноћи* (О., 1868, 39), *браће* (Ц., 1871, 2, 10), *трећега* (Ц., 1871, 186), *смрћу* (Ц., 1872, 5), *пићем* (Црн., 1871, 86), *поврће* (Црн., 1884, 30), *синоћ* (З., 1885, 9), *трећа* (З., 1885, 15), *роћак* (З., 1885, 112), *трећи* (Г., 1890, 22), *роћак* (Г., 1890, 5), *прућа* (Г., 1890, 74), *браћу* (Г., 1897, 77);

здј: *грозђе* (Г., 1838, 67), *гвозђе* (Г., 1839, 41), *gvožđe* (О. 1866: 57), *гвожђем* (Ц., 1871, 52), *гвожђе* (Ц., 1871, 88), *гвођже* (З. 1886: 89), *грожђе* (Црн., 1885, 121), *грожђа* (Г., 1891, 47);

стј: *смљосћу* (Г., 1836, 37), *вѣрношћу* (Г., 1837, 139), *уџа* (Г., 1838, 56), *чесћу* (Г., 1838, 97), *совѣсћу* (Г., 1839, 106); *радошћу* (О., 1865, 49), *пропашћу* (О., 1869, 33), *независношћу* (О., 1870, 44), *страшћу* (О., 1885, 31), *вијешћу* (Ц., 1871, 88), *гошћу* (Ц., 1871, 108), *учешћу* (Ц., 1871, 164), *почасћу* (Ц., 1872, 34), *саучешће* (Црн., 1871, 24), *важношћу* (Црн., 1871, 39), *савјешћу* (Црн., 1884, 17), *причешће* (Црн., 1884, 101), *храброшћу* (Црн., 1884, 125), *будућношћу* (Црн., 1885, 171), *смиреношћу* (З., 1885, 11), *саучешће* (З., 1885, 56), *захвалношћу* (Г., 1889, 57), *уиће* (Г., 1890, 68), *лишће* (Г., 1891, 42), *великодушношћу* (Г., 1897, 43).

Међутим, у *Грлици* (1835–1839) имамо и ријетке нејотоване облике, односно наставак *-ију* у инструменталу једине именица III деklinације: *милостию* (Г., 1835, 73, 77), *радостию* (Г., 1838, 2), *Ненавистию* (Г., 1839, 40), *благонаклоностию* (Г., 1839, 61). Аутор прилога у којима смо забиљежили

наведене примјере је Димитрије Милаковић.¹⁶⁰ Овакви облици потврђени су и у језику Стефана Митровог Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 191). Такође, код старијих војвођанских писаца преовлађује употреба црквенословенског наставка *-ију* (Милановић, 2014, стр. 196). С обзиром на образовање, позив и знање рускословенског језика уредника *Грлице* није неочекивана употреба оваквих облика.

14.3.4. Навешћемо и по неколико примјера у којима имамо резултате новог јотовања лабијала:

здрављ (Г., 1835, 84, 105), *дивљи* (Г., 1838, 87), *дивљи* (Г., 1839, 40), *крвлю* (Г., 1837, 103, 113), *найдивљеиэгъ* Г., 1839, (105), *здравлю* (Г., 1839, 118), *крвлю* (Г., 1839, 90, 101), *робля* (Г., 1835, 96), *робљ* (Г., 1835, 96, 112), *робљ* (Г., 1836, 47), *грабљива* (Г., 1839, 89), *зробљ* (Г., 1838, 91), *занимљив* (О., 1866, 21), *здравље* (О., 1866, 38), *дивље* (О., 1868, 48), *безумља* (О., 1870, 47), *халапљиви* (Ц., 1871, 159), *занимљивијех* (Ц., 1872, 100), *најдивљега* (Црн., 1871, 61), *робље* (Црн., 1884, 61), *занимљиви* (Црн., 1884, 64), *љубављу* (З., 1885, 9), *сипљивих* (З., 1885, 64), *дивљих* (Г., 1890, 68), *здравља* (Г., 1891, 42).

У издању *Грлице* из 1836. имамо и усамљен примјер *робљ* (Г., 1836, 85), који као такав не може битно утицати на општу слику. Такође, у овом алманасу су потврђена одступања у именицама *братољубіе* (Г., 1836, 108), *братољубію* (Г., 1836, 108), *среброљубіємъ* (Г., 1837, 120), *господствољубія* (Г., 1835, 62), *славољубія* (Г., 1835, 62). Заједничко свим овим именицама јесте што су настале композицијом и што у другом дијелу сложенице садрже основу глагола *љубити*¹⁶¹ и црквенословенски суфикс *-ије*, тј. *-іе*, па је очигледан утицај рускословенског.

14.3.5. Примјери у којима се *ј* из наставка (након губљења полугласника у слабом положају и извршене палатализације) нашло иза *ч*, *ж* и *ш* у нашем корпусу, уз мања одступања, остају неизмијењени. Исти је случај и у вези са гласом *р* – „у старом јотовању *р* је постајало меко [...], у новом јотовању ново *ј* стоји иза *р*: *борје*, *Загорје*“ (Белић, 2006, стр. 111). У нашој ексцерпираној грађи

---

160 Примјери из издања од 1835. су из поглавља *Кратка историја Црне Горе*, у којем Милаковић цитира писмо руског цара Петра Првог упућено „Цетинском Митрополиту Господину Данилу“; примјери из 1838. године су из *Предговора*, а они из 1839. из поглавља *Кратко географическо-статическо описаніе дубровачког окружја* (Шуковић, 1980, стр. 48–53).

161 За глагол *љубити* Ћупић (1977) истиче да га је Његош у *Горском вијенцу* употребљавао у значењу *вољети*. Међутим, појашњава да „РЈА (VI, 290–295) говори о овој ријечи као прасловенској, и облицима стсл., руским, чешким и пољским. Његош ју је могао употријебити као српкословенску или рускословенску, али и као књижевну. Но, она је могла бити и народна ријеч Његошева краја, нарочито у народној поезији.“ (Ћупић, 1977, стр. 203).

једнако су присутни и дужи и краћи облици типа *божију/божју* <*богъ* + *јъ* >*božъjъ*.

оружие (Г., 1835, 73), *Божіой* (Г., 1835, 67), *Божієга* (Г., 1836, 108), *оружія* (Г., 1837, 98, 117), *Божіи* (Г., 1838, 113), *окружія* (Г., 1839, 35), *окружіє* (Г., 1839, 38, 66), *оружію* (Г., 1839, 90), *овчіє* (Г., 1839, 41), *лисичіє* (Г., 1839, 41), *куничіє* (Г., 1839, 41), *Божіой* (Г., 1839, 71), *оружієм* (О., 1866, 29), *божијим* (О., 1866, 30), *Божіје* (О., 1870, 64), *божијєга* (О., 1870, 61), *божије* (Ц., 1871, 2), *божији* (Ц., 1871, 156), *божија* (Ц., 1872, 22), *Божієга* (Г., 1889, 52), *Божіјег* (Црн., 1884, 55), *човјечији* (Црн., 1884, 12), *човјечијег* (Црн., 1884, 338), *човјечији* (З., 1885, 24), *божије* (З., 1885, 21), *имена божијєга* (З., 1885, 45), *Божіјој* (Г., 1893, 29), *оружієм* (Г., 1891, 27);

оружя (Г., 1835, 114), *баряка* (Г., 1836, 39, 99), *баряк* (Г., 1836, 77), *Приморъ* (Г., 1836, 41), *баряке* (Г., 1837, 40), *Оружъ* (Г., 1838, 54), *прибрежъ* (Г., 1838, 56), *Приморъ* (Г., 1838, 62), *дворяне* (Г., 1838, 71), *Божя* (Г., 1838, 103), *Приморъ* (Г., 1839, 72), *придворъ* (Г., 1839, 78), *оружје* (О., 1865, 29), *божји* (О., 1866, 62), *оружје* (О., 1868, 32), *божју* (О., 1869, 51), *оружје* (О. 1869: 64), *божје* (Ц., 1871, 1), *оружјем* (Ц., 1871, 9), *оружјем* (Ц., 1871, 51), *оружјем* (Ц., 1871, 110), *божје* (Ц., 1871, 5), *божја* (Ц., 1871, 54), *божја* (Ц., 1872, 104), *оружјем* (Ц., 1871, 110), *божјим* (Ц., 1871, 156), *оружја* (Црн., 1871, 5), *оружја* (Црн., 1871, 62), *обилъежје* (Црн., 1885, 139), *Божја* (Г., 1889, 52), *човјечи* (Г., 1889, 56), *Божјим* (Г., 1890, 57), *божјој* (Г., 1890, 51), *Божјој* (Г., 1890, 53), *Божјом* (Г., 1897, 44), *Божје* (Г., 1897, 50).

Изузетке смо забиљежили у издању *Грлице* из 1836. године и у *Црногорки* из 1885. године гдје имамо примјере *Божя* (Г., 1836, 63, 64, 65) и *Божу*¹⁶² (Црн., 1885, 53) у којима се *ј* од суфикса *-џ* губи иза *ж*, што је иначе особина говора источне Херцеговине (Вушовић, 1927, стр. 21).

У *Грлице* из 1835. године јављају се примјери типа *разоряли* (Г., 1835, 78), *моря Балтіуского* (Г., 1835, 79), у којима писање *ј* иза *р* може бити утицај црквенословенског: руске редакције, или је у питању одлика старијег стања када смо имали меко *р*, па се могло пренијети писаном традицијом¹⁶³. С обзиром на то да су оба примјера из одјелка *Кратка исторія Црне Горе* у којем је цитирано писмо руског цара Петра I упућено „князю Лукъ Петровићу“ (*Грлица* Г., 1835, 51–81), биће да је прије у питању утицај руске редакције.

---

162 Примјер је из шалјиве Пикардове приче *Синовац као стриц* коју је по Шилеровом преводу на српски превео Филип Ковачевић (Мартиновић, 1980, стр. IX).

163 „Глас *ј* који је био створен у прасловенском приликом старог јотовања изгубио је умекшаност код западнојужнословенских језика и то на два начина. У шток. и чак. простим отврдњавањем (диспалатализацијом), а у кајкавском декомпозицијом (растављањем на *р* и *ј*, што значи враћањем на првобитну вриједност из доба прије јотовања“ (Стојановић, 2005, стр. 106).

У првом цетињском алманаху у великом броју именица са црквенословенским суфиксом *-ије*¹⁶⁴ није извршено ново јотовање, па ћемо навести само неке:

Воскрсеніе (Г., 1835, 6), *Родословіе* (Г., 1835, 27), *ОПИСАНІЄ* (Г., 1835, 37), *РАЗДЪЛЕНІЄ* (Г., 1835, 38), *намъренію* (Г., 1835, 43), *православіе* (Г., 1835, 59), *усрдіе* (Г., 1835, 61), *владѣнія* (Г., 1835, 80), *условія* (Г., 1836, 74), *високоумію* (Г., 1836, 113), *продуженіе* (Г., 1837, 37), *предложенія* (Г., 1837, 39), *сложенія* (Г., 1837, 73), *спасенія* (Г., 1837, 74), *почитаніе* (Г., 1837, 88), *повѣреніе* (Г., 1837, 102), *движеніе* (Г., 1838, 20), *помраченіяма* (Г., 1838, 29), *МОРЕПЛАВАНІЄ* (Г., 1838, 68), *правленіємъ* (Г., 1838, 72), *нападенія* (Г., 1838, 81), *изображенія* (Г., 1838, 91), *стрѣнія* (Г., 1838, 91), *растѣнію* (Г., 1839, 17), *изобилію* (Г., 1839, 17), *ПОМРАЧЕНІЯМА* (Г., 1839, 26), *призрѣнію* (Г., 1839, 38), *попеченіе* (Г., 1839, 49), *паденію* (Г., 1839, 53), *правленіе* (Г., 1839, 66), *изображеніяма* (Г., 1839, 72), *сравеніе* (Г., 1839, 88), *наставленія* (Г., 1839, 99), *очаяніе* (Г., 1839, 110), *стихотворенія* (Г., 1839, 116).

Овакви примјери јављају се и код наших старијих писаца – Петра I (Остојић, 1976, стр. 119), Његоша (Вушовић, 1930, 27), Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 191), Николе I (Ненезић, 2010, стр. 126), Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 297–310), а наводи их и Вук С. Караџић (Стевановић, 1987б, стр. 117), што значи да се и језик наше *Грлице* уклапа у контекст развоја српског језика у 19. вијеку.

14.4. Најновије или јекавско јотовање

14.4.1. Најновије или јекавско јотовање одлика је говора са јекавском замјеном кратког *јата*. „Ова промјена је захватила скоро све (и)јекавске говоре, али има и говора у којима се ово јотовање није вршило, или има одступања у неким формама. (Нејотовани облици задржани су у говору Дубровника, у западним крајевима ијекавског подручја – највише код муслимана, али има и појединачних примјера у неким говорима гдје није досљедно извршено јотовање“ (Стојановић, 2005, стр. 110). О времену вршења ове гласовне алтернације не може се са сигурношћу говорити због „недовољности споменичке грађе“ и због „графички јасно недиференцираног биљежења палаталних и непалаталних

---

164 Овоме треба посветити посебан рад у којем би акценат био стављен на деривацију и композицију именица значајних за развој српског књижевног језика у 19. вијеку.

сугласника“ (Стојановић, 2011a, стр. 112). Као период вршења јекавског јотовања узима се крај 16. вијека и почетак 17, мада се претпоставља да је овај процес раније захватио сонанте *л* и *н*. Рефлекси јекавског јотовања су готово исти као код новог јотовања. Најновије јотовање вршило се у сљедећим гласовним позицијама: $л+j > љ$; $н+j > њ$; $т+j > ћ$; $д+j > ђ$; $с+j > с'$; $з+j > з'$; $стб > стј > сћ > шћ$; $б+j > бљ$; $в+j > вљ$; $м+j > мљ$; $п+j > пљ$; $џ+j > ђ$.

Код Вука Стефановића Караџића јекавско јотовање сонаната *л* и *н* је досљедно спроведено, а сугласника *т* и *д* углавном. Као што је познато, Вук је у почетку у књижевни језик уносио и облике типа *ђеца* и *ћерати*, али је од 1839. године, подстакнут говором Дубровника и западних јекавских говора, почео да употребљава облике са *тј* и *дј*, тј. без јотовања сугласника *т* и *д*. Облици са *дј* и *тј* показују чување правилнијих и јаснијих односа у језику, архаичнији су, ближи књижевнојезичкој традицији код Срба, а и књижевним језицима осталих словенских народа (Стојановић, 2005, стр. 111).

14.4.2. О јекавском јотовању у Милаковићевој *Грлици* детаљно смо говорили у поглављу о *јату*, при чему смо дошли до закључка да су резултати јотовања у овом алманаху веома блиски стању у Вуковом језику. Разилажења се углавном тичу употребе неких рускословенских и руских елемената у цетињском алманаху (што је и очекивано с обзиром на образовање сарадника и њихово звање) и одсуства графема *љ* и *њ*, што у појединим дјеловима отежава разликовање јотованих и нејотованих форми.

14.4.3. Овом приликом представимо резултате јекавског јотовања у осталим часописима (тј. о оним детаљима које нисмо предочили у оквиру одјељка у којем смо разматрали рефлексе *кратког јата*). Прво ћемо изложити сугласничке групе у којима долази до јотовања, а потом указати на појединости како бисмо имали јаснију слику о овој проблематици у цетињској штампи 19. вијека.

14.4.4. Кад је у питању јекавско јотовање сонаната *л* и *н*, оно је у овом дијелу наше грађе углавном извршено, при чему у свим часописима, нарочито у *Црногорцу*, постоји и извјестан број екавизама и икавизама.

лњ: *жељели* (О., 1865, 36), *љевом* (О., 1866, 33), *најљепиши* (О., 1867, 25), *Љешанске нахије* (О., 1867, 44), *прољећа* (О., 1869, 23), *љета* (Ц., 1871, 1), *одољети* (Ц., 1871, 2), *Љешкопоља* (Ц., 1872, 4), *жељезнице* (Ц., 1872, 5), *љепоте* (Ц., 1872, 31), *најљепишој* (Црн., 1871, 14), *љекар* (Црн., 1871, 35), *разбољети* (Црн., 1884, 32), *најљепиши* (Црн., 1884, 149), *љепоте* (Црн., 1885,

41), *пожељевши* (З., 1885, 5), *кољено* (З., 1885, 7), *прољеће* (З., 1885, 7), *љепши* (З., 1885, 50), *љепота* (З., 1885, 83), *љепше* (З., 1885, 136), *љето* (Г., 1890, 49), *најљепшему* (Г., 1890, 50), *жељезнице* (Г., 1890, 71);

њ: *њедра* (О., 1866, 27), *њедрима* (О., 1869, 26), *његује* (Црн., 1884, 69), *њежне* (Црн., 1884, 166), *њежну* (Црн., 1885, 71), *њедра* (З., 1885, 61), *њежношћу* (З., 1885, 116), *шњегови* (З., 1885, 121), *најњежњијех* (З., 1885, 24).

Као што смо већ раније истакли, група *сл* + некадашње кратко *јат* у Милаковићевој *Грлици* писана је са *јатом* и неизвршеним једначењем сугласника по мјесту творбе (13.2), док у остатку корпуса долази до колебања, тј. до паралелног употребе примјера са извршеним јекавским јотовањем (*шљ*) и извршеном алтернацијом сугласника по мјесту творбе, као и до јављања примјера са секвенцама *сљ* и *сл* (13.2).

У тачки 1.11.1 описана је употреба прилога/предлога *послије* у цетињској штампи друге половине 19. вијека. На основу датих примјера видјели смо да овај прилог/предлог у *Орлићу* има јекавску замјену *јата*, при чему долази до јотовања сонанта *л*. У сва три издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици* долази до колебања између ијекавске (која је чешћа) и јекавске јотоване варијанте овог предлога/прилога. Екавска форма овог прилога/предлога потврђена је једино у *Црногорцу*, у којем су потврђени још и облици *посље* и *послије*, и усамљен облик *потље*.

На основу примјера предочених у тачки 1.12.1. закључили смо да су неодређене замјенице и прилози који почињу префиксалном морфемом *њ-* (која је касније изједначена са морфемом неодређеног значења *не-*) углавном писани двојачко. У *Орлићу* је чешће у употреби јекавски рефлекс. У *Црногорки* из 1884–1885. године, *Зети* и Томановићевој *Грлици* варијанте типа *неко*, *неки* су учесталије, док се у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. године чешће јављају јотовани облици неодређених замјеница и прилога (у *Црногорки* чак скоро досљедно).

О лексеми *Њемац/Нијемац* такође смо говорили у одјељку о *јату* и истакли да се у нашем корпусу јављају обје варијанте. Наиме, именица *Њемац/Нијемац* у *Орлићу* је већином писана са умекшаним *њ*, у *Црногорцу* досљедно, док у издањима *Црногорке* 1884–1885. и *Зете* биљежимо углавном облике са *ије*. У *Црногорки* из 1871. нисмо пронашли ниједан примјер.

14.4.5. Кад је у питању јекавско јотовање консонаната *t* и *đ* ситуација у овом дијелу нашег корпуса је неуједначена, баш као и у Милаковићевој *Грлици*. Веома често се у оквиру истог текста јављају јотоване и нејотоване варијанте, при чему је изузетак *Црногорка* из 1871. године у којој су знатно доминантнији јотовани облици сугласника *đ*. Корисно би било овој проблематици посветити посебну студију и узети у обзир ауторство свих појединачних чланака и на основу прецизних статистичких података извести поуздане закључке.

дђ: *виђети* (О., 1865, 7), *зађевица* (О., 1865, 38), *ђевојчица* (О., 1865, 72), *ђетелина* (О., 1865, 73), *неђеље* (О., 1866, 4), *ђечица* (О., 1866, 25), *понеђелника* (О., 1867, 4), *ђедова* (О., 1867, 21), *неђеље* (О., 1870, 4), *ђевојака* (О., 1870, 28), *ђетићи* (О., 1870, 28), *прађедова* (О., 1885, 30), *ђевојку* (Ц., 1871, 4), *прађедови* (Ц., 1871, 19), *виђећемо* (Ц., 1871, 30), *суђеловања* (Ц., 1871, 142), *виђело* (Ц., 1872, 138), *ђевојку* (Ц., 1872, 181), *завиђети* (Црн., 1871, 10), *ђевојка* (Црн., 1871, 12, 65), *нестићах* (Црн., 1871, 51), *ђевојче* (Црн., 1871, 59), *жуђели* (Црн., 1871, 63), *ђетиње* (Црн., 1884, 5), *ђело* (Црн., 1884, 150), *ођелу* (Црн., 1884, 222), *ђецу* (Црн., 1884, 259), *виђело* (Црн., 1884, 296), *куђеља* (Црн., 1884, 373), *ођељаних* (Црн., 1885, 2), *ђетињства* (З., 1885, 17), *ђевојкама* (З., 1885, 23), *виђећемо* (З., 1885, 47), *ђедовину* (З., 1885, 67), *ђетету* (З., 1885, 81), *ђело* (З., 1885, 84), *запођене* (З., 1885, 88), *ђечије* (З., 1885, 107), *ђед* (Г., 1890, 57), *увиђеле* (Г., 1891, 43), *виђеше* (Г., 1892, 34), *ђечици* (Г., 1892, 41); *пођеле* (О., 1865, 36), *дједа* (О., 1866, 56), *предјеле* (О., 1867, 32), *дјецу* (О., 1867, 69), *дјевојакá* (О., 1868, 37), *дјевојака* (О., 1868, 47), *дјевојчине* (О., 1868, 45), *дјеца* (О., 1869, 29), *дјело* (О., 1869, 30), *дјечицу* (О., 1869, 34), *опредјељује* (О., 1870, 46), *дјеца* (Ц., 1871, 7), *дјевојчице* (Ц., 1871, 12, 52, 149), *дједова* (Ц., 1871, 67), *дјечице* (Ц., 1871, 123), *увидјети* (Ц., 1871, 177), *судјеловању* (Ц., 1872, 4), *понедјељник* (Ц., 1872, 52), *дјеловања* (Ц., 1872, 122);

одјељак (Црн., 1871, 51), *дјетињасто* (Црн., 1871, 80), *предјела* (Црн., 1871, 85), *видјети* (Црн., 1884, 4), *дјелић* (Црн., 1884, 11), *дјевојкама* (Црн., 1884, 48), *дјетињства* (Црн., 1884, 64, 96), *дјеца* (Црн., 1884, 88), *одјеће* (Црн., 1884, 116), *дјечака* (Црн., 1885, 64), *видјели* (Црн., 1885, 77), *дједовима* (Црн., 1885, 110), *дјеца* (Црн., 1885, 199), *видјело* (З., 1885, 3), *застидјех* (З., 1885, 20), *видјети* (З., 1885, 43), *дјевице* (З., 1885, 81), *дјевојку* (З., 1885, 87), *дјевојчица* (З., 1885, 132), *дјетић* (З., 1885, 159), *дјеца* (Г., 1889, 45), *видјети* (Г., 1889, 78), *недјељно* (Г., 1890, 1), *дјеца* (Г., 1890, 67), *предјеле* (Г., 1890, 69), *видјети* (Г., 1891, 4, 31), *дјецом* (Г., 1891, 28), *дјечак* (Г., 1891, 55), *дјеца* (Г., 1897, 39);

тђ: *утјехом* (О., 1865, 55), *тјера* (О., 1868, 22), *натјераше* (О., 1868, 30), *потјере* (О., 1868, 56), *протјерана* (О., 1869, 33), *утјешила* (О., 1866, 25), *утјехе* (О., 1869, 36), *утјехе* (Ц., 1872, 41), *усхтје* (Црн., 1871, 80), *тјешило* (Црн., 1871, 86), *тјеше* (Црн., 1884, 48), *тјелесима* (Црн., 1885, 6), *тјелохраниља* (З., 1885, 5), *тјелесним* (З., 1885, 17), *тјелесног* (З., 1885, 49), *тјелохраниљ* (Г., 1890, 61), *тјеснаца* (Г., 1890, 69), *утјерано* (Г., 1890, 70), *утјешимо* (Г., 1897, 77);

св. Ђекле (О., 1865, 78), *поћерах* (О., 1866, 31), *ћерају* (О., 1867, 94), *ћерају* (О., 1867, 94), *поћеру* (О., 1868, 25), *ћерати* (Ц., 1871, 51), *прећерао* (Ц., 1871, 86), *наћеривани* (Ц., 1871, 102), *наћерати* (Ц., 1872, 93), *ћерају* (Ц., 1872, 147), *непрећеруј* (Црн., 1871, 8), *поћеру* (Црн., 1871, 63), *наћерао* (Црн.,

1884, 67), *ћера* (Црн., 1884, 68), *проћераше* (Црн., 1884, 97), *ишћерати* (Црн., 1884, 102), *ишћела* (Црн., 1884, 102), *оћерам* (Црн., 1884, 293), *ућерани* (З., 1885, 2), *ућехе* (З., 1885, 23), *ћераш* (З., 1885, 81), *поћера* (З., 1885, 120), *доћерао* (Г., 1891, 43), *ћерали* (Г., 1891, 61), *полећело* (Г., 1891, 63), *долећело* (Г., 1891, 63).

О овом питању су расправљали сарадник *Црногорке* (1884–1885) Лазар Томановић и уредник овог недјељника Јован Павловић. У више пута помињаној полемици о правопису, Томановић је првенство давао јотованим варијантама сугласника *t* и *đ* истичући да „Херцеговина и Црна Гора са њиховијем приморјем слова зубна *t* и *đ* испред *j* претварају у *h* и *h̃*. Па зашто ми бар не бисмо тако и писали, кад се једним јужнијем нарјечјем служимо?“ (*Црногорка* 1884: 313). Он чак истиче и да је Даничић намјеравао усвојити „потпуну еуфонију“ и то „ако не ради дошљедности према правилу већ коначно усвојеном ’како изговараш тако пиши’ а оно ш љепоте саме овога изговора (*Црногорка* 1884: 312). Међутим, тврди Томановић, Даничић је одустао од таквог наума због противљења Хрвата који нису подржавали ни његову „умјерену еуфонију“. У одговору на ово писмо Павловић образлаже због чега не прихвата писање јотованих варијанти:

Што се тиче промјене слова *d* и *t* у *h* и *h̃*, кад су пред *j*, томе ја не замијерам, премда се држим Даничића, који је *d* и *t* пред *j* задржао у ријечима, које ти наводиш. Он је писао видјети, дјевојка и т. д. не за то што се међу Хрватима налазио (он је писао тако још прије него што се настанио у Хрватској) нити за то што не би знао како се на овијема странама говори, него због тога, што је имао за то јаких филолошких рзлога (*Црногорка* 1884: 313).

Упркос оваквом Павловићевом ставу, у *Црногорки* коју је уређивао долази до колебања јотованих и нејотованих варијанти у старим групама *đb* и *t̃b*. Разлоге за тако неуједначено писање тешко да можемо открити, мада он за недосљедно исправљен Томановићев текст кривце тражи у коректорима (*Црногорка* 1884: 313). Такође, на крају 14. броја овог листа Павловић се извињава читаоцима због штампарских „погрешака“ које су се поткрале за вријеме његовог одсуства. Он каже да његови млади пријатељи „нијесу искапали својијех очију на коректурама и да су још новајлије у злосретној коректурској вјештини“ (*Црногорка* 1884: 120).

У вези са различитим рефлексима групе *xt̃b*- писали смо у тачкама 1.2.5. и 8.2, а о рефлексима прилога који садрже партикулу *de/đb* у тачкама 1.2.8. и 1.8.3.

Кад је у питању властито име *St̃bфан/St̃бан*, видјели смо (тачка 1.2.6) да се у првом цетињском алманаху јављају варијанте са почетним *Ste*- (чешће) и са

почетним *Še-* (нешто рјеђе). У остатку корпуса доминира облик са почетним *Ste-* (уз варијацију медијалних *ф* и *в* и једном потврђеним *п*):

Св. Стефан (О., 1865, 22), *херцег Стефан* (О., 1866, 34), *Стефана* Немањића (О., 1867, 32), *Стевана* Јакшића (О., 1869, 36), *Стеф.* Деч. Немања (О., 1885, 19), *Стев.* деспот (О., 1885, 18); *Стеван* Перазих (Ц., 1871, 92), *Стефана* Љубибратића (Ц., 1872, 84), *Стефан* Поробић (Ц., 1872, 84), *Стефо* Бјеладиновић (Ц., 1872, 170); *Стефан* Немања (Црн., 1871, 2); *Св. Стефана* (Црн., 1884, 17), *Стефан* Ивановић (Црн., 1884, 125), *Стевана* Л. Ивановића (Црн., 1884, 341); *Стеван* Теодоровић (З., 1885, 108), *Стевана* Милованова (З., 1885, 156); *Стефан* Пиперски (Г., 1890, 9), *Стеван* Илинарх (Г., 1891, 15), *Стеван* Матановић (Г., 1891, 20), *Стево* Врбица (Г., 1891, 20), *Стефан* Пиперски (Г., 1897, 9), *Стеф.* штиљ. (Г., 1897, 14), *Стеф.* Дечански Неманић (Г., 1897, 15), *Стефан* првомченик (Г., 1897, 16).

У *Орлићу* и *Томановићевој Грлици* потврђени су још и облици са почетним *Шће-*, тј. са извршеним јотовањем и асимилацијом сугласника по мјесту творбе:

Шћепане (О., 1870, 29), *Мали Шћепан* (О., 1870, 31), *Шћепан* лажац (О., 1870, 32); *Шћепан* Поповић (Г., 1890, 35), *Шћеп.* Војводић (Г., 1890, 36), *Шћепан* Мартиновић (Г., 1891, 22).

Осим наведених облика, у *Орлићу* се јављају и облици са јекавским рефлексом некадашњег кратког *јата* и неизвршеним јотовањем, тј. примјери са почетним *Стје-*:

Стјепан пр. муч. (О., 1867, 160), *Стјепан* (О., 1868, 16), *Стјепан* кр. угар. (О., 1870, 12).

14.4.6. У нашој грађи готово досљедно некадашње *кратко јат* прешло је у *је* иза *с* и консонантских група *св* и *цв* (изузетак чине дијалекатски облици са икавским рефлексом у примјерима типа *сиђети*, и поједини екавизми које нећемо овом приликом додатно појашњавати будући да су наведени у поглављу о *јату*).

посјећи (О., 1865, 47), *сјећа* (О., 1865, 69), *сјеверу* (О., 1868, 32), *сјећам* (О., 1869, 48), *осјећања* (О., 1870, 47), *осјећа* (О., 1885, 48), *осјећа* (Ц., 1871, 1), *бесједу* (Ц., 1871, 4), *сусједом* (Ц., 1871, 50), *сусједи* (Ц., 1871, 98), *сједница* (Ц., 1871, 127), *осјећају* (Ц., 1871, 182), *осјећање* (Ц., 1872, 1), *сједио* (Црн., 1871, 27), *потсјећати* (Црн., 1871, 39), *осјећања* (Црн., 1871, 70), *осјећаји* (Црн., 1884, 48), *сједоше* (Црн., 1884, 98), *засјео* (Црн., 1884, 102), *сусједима* (Црн., 1884, 139), *сјетим се* (Црн., 1884, 291), *осјећањем* (Црн., 1885, 19), *осјећања* (З., 1885, 7), *бесједити* (З., 1885, 12), *сјећаше* (З., 1885, 26), *засјаје* (З., 1885, 77), *сјећаш* (З., 1885, 143), *осјећа* (Г., 1891, 53), *сусједица* (Г., 1891, 64), *осјећања* (Г., 1893, 29), *сјеверног* (Г., 1897, 4), *сјећати* (Г., 1897, 51).

У *Црногорки* из 1884. године (у полемичкој преписци Лазара Томановића и Јована Павловића) помињане су јотоване варијанте сугласника *с*. Као што смо већ

видјели у одјељку о правопису, др Лазар Томановић се, између осталог, залагао за јотоване форме, при чему је предлагао да се за „глас између *ш* и *с*“ у ћирици пише *шј*, а у латиници *š* (Црногорка 1884: 313)... Он се позива на „попа Миљана“ који је у *Slovincu* покренуо питање у вези са тим гласом. Томановић истиче да је поп Миљан „шћио свратити пажњу нашијех учењака на глас, што се у Херцеговини а чини ми се и у Црној Гори, одиста пак по њезином приморју чује, а за који глас у азбуци нашој нема знака. То је онај глас између **ш** и **с** у ријечима *ш ј е м е, ш ј е к и р а, ш ј у т р а* и сличнијема, на што је био сврнуо своју пажњу још прије г. Миљана г. Будмани у споменутој својој граматизи“ (Црногорка 1885: 313). Павловић у одговору признаје да се поменуте ријечи изговарају онако како Томановић наводи, „премда не свукуд једнако, јер док се оно **ш** код вас у Приморју изговара мекше (ваљда упливом талијанштине) као оно пољско **с** с рогом одозго, код нас овамо изговара се оштрије и ближе је самом гласу **ш**“ (Црногорка 1884: 313). Он проницљиво и научно утемељено образлаже да се ти облици „не могу узети за опште правило језика“, јер су у питању „провинцијализми“ који би нарушили јединство језика. „Ако би се почело писати онако како се провинцијално говори на овој или оној страни нашега народа, онда бисмо од јединства својега језика отишли још даље него што смо данас су три дијалекта, јер би нам се језик раскоматао на десетак дијалеката, кад бисмо провинцијализме унијели у писаћи језик“ (Црногорка 1884: 313). Занимљиво је да касније у *Грлици* (1889–1897) коју је уређивао Лазар Томановић не налазимо примјере типа *шјеме* и *шјекира*, већ је по правилу у тим облицима писано *сј*.

У цјелокупном корпусу забиљежили смо неколико примјера са меким *с* (*шј*), и то у *Црногорцу* (у историјским цртицама чији је аутор Вук Врчевић¹⁶⁵), *Црногорки 1884–1885*. и *Зети* (у посљедња два недјељника *шј* је евидентирано у текстовима Лазара Томановића):

пошјетујемо (Ц., 1871, 50), *ошјекосмо* (Ц., 1871, 52), *пошједник* (Црн., 1884, 246), *шјетио сам се* (З., 1885, 23), *ошјећаја* (З., 1885, 24), *ошјећања* (З., 1885, 31), *ошјећањем* (З., 1885, 32).

---

¹⁶⁵ Примјери су из прилога Огранци из историје Црне Горе, и то из историјске „цртице“ *Смрт владике Петра I и повлачење Петра* И објављене у „Дубровнику“, и из „цртице“ *Осуда на смрт једне жене која је убила нехотице свога мужа* (Уп. Црногорац 1871: 49–54).

Осим датих примјера, палатално *с* (*шј*) потврђено је и од старијег *свј*, као и једном од групе *св* + *кратко јат*:

Казуј *паијакињо!* (Ц., 1871, 55), *Шјутри дан* (Ц., 1871, 53), *паијом* а не јуначком смрћу (Ц., 1871, 54), *шјутри дан* (Црн., 1884, 261), *шједока* (Ц., 1871, 57).

Међутим, у наведеним Врчевићевим текстовима из *Црногорца* као и у Томановићевим текстовима из *Црногорке* и *Зете* биљежимо и нејотоване облике, с тим што су код Врчевића чешћи јотовани примјери:

сјутра дан (Ц., 1871, 49), *свједоке* (Ц., 1871, 54), *сједнице* (Црн., 1884, 179), *сједиште* (Црн., 1884, 253), *осјетити* (З., 1885, 29).

Оваква недоследност у *Црногорки* је, према ријечима уредника Павловића, као што смо и видјели, узрокована интервенцијом коректора, што значи да ипак није поштован аутентичан пишчев израз. Јелисавета Суботић (1982) такође наводи да је Томановић меке фрикативне сугласнике „одстранио из писаног језичког израза“, као и да у књизи о Његошу „никада не употребљава облик *шјутра*“ (стр. 77). Интересантно је да у најстаријом *Орлићу* не биљежимо ниједан примјер са *шј*.

Кад је у питању ова проблематика, стање у корпусу (укључујући и Милаковићеву *Грлицу*) је углавном уједначено, тј. изузев примјера код Врчевића и Томановића, нема потврде за примјере јекавског јотовања сугласника *с* и *з*, што је у складу са ставовима Вука Караџића, који за меко *с* „није узео посебан глас у нашој азбуци јер га је сматрао дијалекатском особином“ (Стевановић, 1965, стр. 216), баш као и уредник *Црногорке* (1884–1885) Јован Павловић. Међутим, ова гласовна алтернација забиљежена је у готово свим говорима Црне Горе.¹⁶⁶

14.4.7. Примјери са *з* + *је* (<*б*) су ријетки и биљежимо их у именици *зеница* која се јавља у екавској и јекавској варијанти:

зјеницама (О., 1866, 62), *зјене* (О., 1866, 52), *зјено* (Црн., 1871, 27); *зеницу* (З., 1885, 132), *зенице* (З., 1885, 141).

14.4.8. Као што смо већ поменули, *ц(в)ѣ* је претежно дало *ц(в)је* (уз већ помињане екавизме у појединим одјељцима):

---

¹⁶⁶ Упор.: Пешикан, 1969, стр. 110; Вуковић, 1938–1939, стр. 44–47; Милетић, 1940, стр. 136–137; Стевановић, 1933, стр. 86–88; Вушовић, 1927, стр. 16–18; Станић, 1974, стр. 67; Пижурица, 1981, стр. 86–88; Јовановић, 2005, стр. 228.

процвјетало (О., 1868, 2), *цвјетућом* (О., 1885, 34), *просвјећенијем* (О., 1885, 38), *цјеливати* (Црн., 1871, 1), *оцјена* (Црн., 1884, 1), *цјелином* (Црн., 1884, 11), *оцјењујем* (Црн., 1884, 115), *цјеливајући* (Црн., 1885, 48), *оцјењивала* (З., 1885, 34), *цјеливају* (З., 1885, 69), *цјелину* (З., 1885, 91), *цвјетању* (Г., 1890, 72), *цвестиће* (Црн., 1871, 30).

Изузетак је именица *цџсар-* и њене изведенице у којима долази до колебања, па у неколико забиљежених примјера напоредо срећемо јотоване (фреквентније) и нејотоване варијанте (само у *Орлићу*):

ћесар (О., 1870, 25), *ћесару* (Ц., 1871, 120), *ћесарске* (Ц., 1872, 122), *ћесар* (Ц., 1871, 12, 23), *ћесаревина* (Ц., 1871, 15), *ћесарски* (Ц., 1871, 99), *ћесарију* (Црн., 1885, 171), *ћесарски* (Г., 1893, 48), *ћесарскијем* (Г., 1893, 48); *цесаром* (О., 1867, 86).

14.4.9. Јотовање лабијала у овом дјелу наше ексцерпирание грађе углавном није извршено:

побјећује (О., 1865, 28), *побјеже* (О., 1870, 28), *Бјелице* (О., 1868, 19), *невјеста* (О., 1865, 57), *вјеруј* (О., 1867, 24), *живјели* (О., 1867, 36), *увјерен* (О., 1868, 35), *пјесме* (О., 1865, 67), *намјерна* (О., 1865, 38), *примјер* (О., 1865, 28), *мјесечне* (О., 1865, 9), *мјесеца* (О., 1885, 29), *трпјети* (Ц., 1871, 3), *савјетује* (Ц., 1872, 6), *човјека* (Ц., 1871, 7), *завјесом* (Ц., 1871, 19), *вјерности* (Ц., 1872, 1), *вјежбали* (Ц., 1872, 31), *пјесак* (Ц., 1872, 54), *смјела* (Црн., 1871, 1), *вјештине* (Црн., 1871, 7), *пјевачица* (Црн., 1871, 10), *намјеру* (Црн., 1871, 5), *доспјела* (Црн., 1871, 12), *прибјегне* (Црн., 1871, 14), *успјехом* (Црн., 1871, 87), *бјежаћемо* (Црн., 1884, 4), *човјек* (Црн., 1884, 2), *мјесец* (Црн., 1884, 4), *свјетлост* (Црн., 1884, 14), *вјештином* (Црн., 1884, 90), *живјети* (Црн., 1884, 162), *пјевницу* (Црн., 1885, 2), *пјеснику* (Црн., 1885, 49), *мјесецу* (З., 1885, 29), *убјежишта* (З., 1885, 6), *грмјела* (З., 1885, 17), *пјесме* (З., 1885, 35), *вјешто* (Г., 1889, 3), *побједе* (Г., 1890, 32), *вјенчао* (Г., 1890, 47), *доживјели* (Г., 1890, 55), *мјесецима* (Г., 1890, 64), *вјетру* (Г., 1890, 75), *пјесништвом* (Г., 1893, 30), *намјесник* (Г., 1897, 47), *вјеридба* (Г., 1897, 68), *живјели* (Г., 1897, 48), *живјели* (Г., 1897, 64).

Одступања су забиљежена у вези са глаголима *трпјети* и *живјети* и етнонимом *Пјешивци*. Глагол *трпјети* у *Зети* се два пута јавља у јотованом облику:

трпљети (З., 1885, 1), *отрпљет* (З., 1885, 1);

док у *Орлићу* глагол *живјети* често срећемо у јотованој форми:

живљели (О., 1866, 26), *живљет* (О., 1866, 54), *доживљет* (О., 1866, 57), *живљет'* (О., 1867, 94), *живљела* (О., 1868, 37), *живљео* (О., 1869, 36).

Ови глаголи су у нашем корпусу неријетко забиљежени и са икавским рефлексом (поглавље о рефлексима *јата*). У *Орлићу* је и наведени етноним писан у јотованој варијанти:

Пљешивци (О., 1865, 25), *Пљешивци* (О., 1866, 19), *Пљешивци* (О., 1867, 19), *Пљешивци* (О., 1868, 19), *Пљешивци* (О., 1869, 19), *Пљешивци* (О., 1870, 19).

14.4.10. На основу ексцерпираних грађе можемо закључити да се резултати јотовања у *Грлици* (1835–1839) разликују од остатка корпуса због употребе неких рускословенских и руских елемената (што је и очекивано с обзиром на образовање и звање уредника и сарадника) и одсуства графема *љ* и *њ*, што у појединим дјеловима отежава разликовање јотованих и нејотованих форми. Упркос наведеним особинама наведени годишњак је веома близак стању у Вуковом језику.

Занимљиво је и то што је група *сл + Ђ* уједначено писана (са *јатом*) једино у најстаријем годишњаку, Милаковићевој *Грлици*, при чему Ђупић (1982) овакве примјере третира као јотоване (стр. 275), док у остатку корпуса долази до колебања, тј. до паралелног писања примјера са извршеним јекавским јотовањем и извршеном алтернацијом сугласника по мјесту творбе, као и до јављања примјера са секвенцама *сљ* и *сл*.

Такође, у испитиваној цетињској штампи 19. вијека колебање између јотованих и нејотованих форми нарочито је било изражено код јекавског јотовања дентала *т* и *д*. Овдје је важно подсјетити да је Милаковић у издању *Грлице* из 1839. године записао да Дубровчани пишу *дѣдѣ*, *дѣверѣ*, *дѣвойка* за разлику од Херцеговаца који користе јотоване варијанте *ѣдѣ*, *ѣверѣ*, *ѣвойка* (*Грлица* 1839: 44, 45). Будући да у свих пет издања *Грлице* биљежимо паралелну употребу јотованих и нејотованих форми, вјероватно ни сам Милаковић није био сигуран којој варијанти треба дати предност. Могуће да је додатну дилему уносило и то што ни Вук није био досљедан кад је у питању јекавско јотовање дентала *д* и *т*. Оваква недосљедност јотованих и нејотованих форми настављена је и деценијама касније у осталим недјелјницима и годишњацима из нашег корпуса. Међутим, из поменутог Павловићевог текста у *Црногорки* из 1884. године видимо да је уредник овог часописа предност давао нејотованој форми угледајући се на Даничића и остале „наше филологе“ (*Црногорка* 1884: 313). Да су и остали уредници тежили томе да се држе књижевног обрасца и да превазиђу дијалекатске црте, показује и то што у језику испитиваних часописа и годишњака нема *с'* (изузев неколико примјера у Томановићевим текстовима у *Црногорки* и *Зети*),

или како Павловић каже, „провинцијализма“ **шј**. С друге стране, велика неједначеност и често јављање јотованих и нејотованих форми у оквиру истог текста (или чак и исте лексеме у једном тексту) оставља многа неразјашњена питања... Да ли су заиста аутори текстова били недоследни или је недоследност узрокована због интервенција неискусних коректора које помиње Павловић (Црногорка 1884: 120, 121, 313)? У овоме једино одступа *Црногорка* из 1871. године у којој су знатно доминантнији јотовани облици сугласника *т* (изузев глагола *хтјети*) и *д*. Међутим, и ту се ствара дилема будући да је уредник овог недјелника био „извањац“ Симо Поповић (који је уређивао и лист *Црногорац*), а као власник је потписиван Јован Сундечић (уредник *Орлића*).

15. Палатализиација

15.1. Резултати прве регресивне палатализиације (алтернације *к : ч ; г : ж ; х : ш*) уочљиви су у цјелокупном корпусу и то како у флексији, тако и у творби ријечи и лексици (Уп. Стојановић, 2005, стр. 98, 99, 100). Под резултате палатализиације се могу подвести и алтернације *ц : ч* и *з : ж*.

Резултати ове гласовне алтернације у нашем корпусу очувани су:

а) у вокативу именица мушког рода старих *ѿ* основа (чија се основа завршава на *к, г, х*):

Боже (Г., 1835, 46), *вуче* (Г., 1835, 110), *злосретњице* (Г., 1836, 129), *Вуче* (Г., 1837, 66), *човече* (Г., 1837, 117), *несрећнице* (Г., 1839, 106); *владалке* (О., 1868, 34), *човјече* (О., 1870, 31), *Књаз-витеже* (Црн., 1885, 1), *Књаз-пјеснице* (Црн., 1885, 1), *књаже* (Црн., 1885, 49), *момче* (Црн., 1885, 109);

б) у разним глаголским облицима – у презенту глаголске промјене испред наставка *-е-* (тематског вокала), испред наставка *-и-* у инфинитиву и презенту, у аористу испред наставка *-е-*, у трпном глаголском придјеву (код глагола чија се основа завршава на *к, г, х*):

можемо (Г., 1835, 37), *свѣдочи* (Г., 1835, 57), *продужити* (Г., 1836, 1), *пошће* (Г., 1836, 47), *продужити* (Г., 1837, 1), *бѣжати* (Г., 1837, 67), *мучимо* (Г., 1837, 108), *пресече* (Г., 1837, 106), *помрачити* (Г., 1839, 27), *пресијече* (О., 1865, 39), *осјечених* (О., 1870, 26), *тражити* (Ц., 1871, 8), *одлучивати* (Ц., 1871, 10), *мучити* (Ц., 1871, 50), *свједочи* (Ц., 1871, 58), *препоручивати* (Ц., 1871, 80), *речених* (Ц., 1872, 43), *сложимо* (Ц., 1872, 99), *повуче* (Црн., 1871, 16), *посијече* (Црн., 1871, 49), *одрече* (Црн., 1871, 68), *послужити* (Црн., 1871, 87), *одсјече* (Црн., 1884, 78), *послужити* (Црн., 1884, 212), *потужити* (Црн.,

1885, 24), *бучи* (Црн., 1885, 34), *пече* (Црн., 1885, 39), *речемо* (З., 1885, 56), *препоручити* (З., 1885, 60), *обложити* (Г., 1890, 65), *превучено* (Г., 1891, 46), *скочи* (Г., 1897, 58);

в) у посесивним придјевима изведеним од именица са основом на *к* и *ц*:

Владичину (Г., 1835, 102), *Даничина* (Г., 1836, 19), *Троичин-дан* (О., 1865, 7), *Лучину-дне* (О., 1865, 8), *Троичин-дан* (О., 1867, 3), *Богородичиним* (О., 1868, 3), *Троичин-дан* (О., 1868, 3), *Троичин-дан* (О., 1869, 3), *владичини* (О., 1869, 55), *Богородичиним* (О., 1870, 3), *Троичин-дан* (О., 1870, 3), *мајчинијем* (Ц., 1872, 100), *дјевојчине* (Црн., 1884, 155), *мајчине* (Црн., 1884, 293), *мајчине* (Црн., 1885, 161), *Владичина* (З., 1885, 46), *Богородичној* (З., 1885, 48), *породичној* (Г., 1890, 58), *Тројичински* (Г., 1891, 3);

г) у придјевима насталим додавањем суфикса *-ан* (*-њњ*, *-ња*) који су почињали неким од вокала предњег реда:

влажне (Г., 1835, 19), *облачно* (Г., 1835, 23), *побожни* (Г., 1835, 44), *вљчна* (Г., 1835, 97), *влажно* (Г., 1836, 19), *вљчни* (Г., 1836, 40), *снажно* (Г., 1836, 106), *сиромашномъ* (Г., 1836, 111), *снїєжно* (Г., 1837, 21), *мрачна* (Г., 1837, 133), *южномъ* (Г., 1838, 29), *снажно* (Г., 1838, 52), *влажанъ* (Г., 1838, 76), *кружнога* (Г., 1839, 73), *милозвучна* (О., 1865, 50), *јужне* (О., 1865, 53), *снажно* (О., 1866, 24), *страшиноме* (О., 1866, 43), *ружно* (О., 1867, 26), *тужна* (О., 1867, 27), *облачно* (О., 1868, 56), *безбрижна* (О., 1869, 42), *мучно* (О., 1869, 56), *сложних* (О., 1885, 29), *политичан* (Ц., 1871, 1), *мучнијех* (Ц., 1871, 1), *сложни* (Ц., 1871, 2), *неизбјежан* (Ц., 1871, 10), *тужне* (Ц., 1871, 72), *страшни* (Ц., 1872, 1), *дужна* (Црн., 1884, 13), *ручну* (Црн., 1884, 373), *снажним* (З., 1885, 123), *снажан* (Г., 1890, 72), *влажна* (Г., 1890, 73);

д) у изведеницама насталим додавањем суфикса *-анство* (*-њњство*):

човјечанства (О., 1870, 70), *Височанства* (О., 1885, 23), *Величанства* (Ц., 1871, 114), *божанственом* (Црн., 1871, 15), *Височанства* (Г., 1890, 22);

ђ) у изведеницама насталим додавањем суфикса *-ица*:

Височицом (Г., 1836, 70), *рљчице* (Г., 1836, 119), *дђойчица* (Г., 1837, 95, 115), *тичице* (Г., 1837, 134), *дљчице* (Г., 1839, 107), *ђевојчица* (О., 1865, 72), *ћечицу* (О., 1866, 25), *бадњачице* (О., 1866, 31), *греињица* (О., 1868, 27), *ручице* (О., 1869, 42), *ћечицом* (Ц., 1871, 36), *ријечице* (Ц., 1871, 122), *дјевојчицу* (Црн., 1884, 16), *дјевојчици* (Црн., 1884, 370), *књижица* (Црн., 1885, 40), *Владичице* (Црн., 1885, 91), *просјачица* (Црн., 1885, 172), *јуначице* (З., 1885, 3), *књижицу* (З., 1885, 6), *ђевојчицом* (З., 1885, 16), *ђевојчице* (З., 1885, 102), *ручице* (Ц., 1872, 54), *сличицу* (З., 1885, 128), *јуначица* (З., 1885, 145), *младичице* (Г., 1891, 49).

При грађењу (деривацији) резултати прве палатализације видљиви су и у многим категоријама ријечи које су настале додавањем различитих суфикса који су почињали неким од вокала предњег реда (*-ина*, *-ић*, *-ак*, *-иште*):

дружино (Г., 1835, 84), *шанчић* (Г., 1839, 86), *влашићи* (Г., 1835, 129), *величина* (Г., 1838, 59), *поточићи* (Г., 1838, 93), *дружином* (О., 1865, 30), *Божјиима* (О., 1865, 8), *Божјиње* (О., 1866, 3), *величини* (О., 1867, 35),

хајдучину (О., 1870, 30), *Божихње* (О., 1870, 3), *Божихни* (О., 1885, 5), *сиромашка* (Ц., 1871, 84), *множини* (Ц., 1872, 50), *дужину* (Црн., 1871, 26), *јачине* (Црн., 1884, 8), *дружина* (Црн., 1884, 59), *множином* (З., 1885, 36), *величина* (Ц., 1872, 80), *божића* (Црн., 1884, 88), *мучилишту* (Црн., 1884, 285), *поточића* (Црн., 1884, 46), *Божиху* (З., 1885, 38).

Занимљив примјер у којем није дошло до вршења палатализације, тј. до алтернације *ц* : *ч*, биљежимо у *Грлици* из 1839. у приповиједи Георгија Николајевића: *шанцеви* (Г., 1839, 92). Изостанак палатализације у овој лексеми потврђен је у језику још једног Сремца, Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 163).

15.2. У ексцерпираној грађи посвједочен је велики број примјера у којима су видљиви резултати друге регресивне и треће прогресивне палатализације, али долази и до извјесних одступања.

Друга палатализација досљедно је извршена у номинативу, дативу, инструменталу и локативу множине именица мушког рода старих *ѓ* основа (уколико се њихова основа завршава на *-к*, *-г*, *-х*) и у императиву код глагола чија се презентска основа завршава на задњонепчане *-к*, *-г*, *-х*:

римокатолици (Г., 1835, 39), *критицима* (Г., 1836, 126), *барјаци* (Г., 1837, 48), *работници* (Г., 1837, 75), *старомодницима* (Г., 1837, 76), *ђаци* (Г., 1837, 78), *изсијци* (Г., 1837, 82), *свештеницы* (Г., 1838, 71), *чиновницы* (Г., 1839, 70), *войници* (Г., 1839, 91), *некатолицима* (Г., 1839, 96), *повјестници* (О., 1865, 41), *јунаци* (О., 1865, 44), *чиновници* (О., 1868, 17), *заробљеници* (О., 1868, 26), *савременици* (О., 1868, 39), *рођаци* (О., 1869, 36), *јунацима* (О., 1869, 45), *ратници* (О., 1869, 55), *једноплеменици* (О., 1885, 41), *претплатницима* (Ц., 1871, 5), *противницима* (Ц., 1871, 149), *свећеници* (Ц., 1871, 52), *Чесима* (Ц., 1871, 111), *посланици* (Ц., 1872, 47), *несретницима* (Ц., 1872, 79), *разбојници* (Црн., 1871, 88), *савезницима* (Црн., 1871, 6), *изреци* (Црн., 1871, 69), *знацима* (Црн., 1871, 71), *облици* (Црн., 1884, 37), *ајдуци* (Црн., 1884, 92), *ђацима* (Црн., 1884, 149), *јунаци* (Црн., 1885, 63), *католици* (Црн., 1885, 138), *потомци* (Црн., 1885, 162), *учбеницима* (З., 1885, 20), *звучима* (З., 1885, 34), *крвницима* (З., 1885, 50), *заступници* (Г., 1890, 45), *шураци* (Г., 1890, 52), *свештеници* (Г., 1890, 65), *настојници* (Г., 1891, 33), *Дробњацима* (Г., 1891, 39), *сокаци* (Г., 1891, 62), *зраци* (Г., 1897, 46), *усклицима* (Г., 1897, 51).

Одступања нису потврђена ни приликом вршења треће палатализације код именица старих *-(j)ā*- основа, типа *мученица* (изведених од именица мушког рода *ѓ* чија се основа завршавала на *к*, *г*, *х*):

Насљѓдница (Г., 1837, 31), *осуђеница* (Г., 1837, 112), *посредница* (Г., 1837, 124), *миљеница* (О., 1885, 50), *супарница* (З., 1885, 21), *Наиљѓдница* (Г., 1890, 3).

15.3. До колебања долази у „старијем“ дијелу нашег корпуса, у Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу*, у дативу/локативу једнине неких именица некадашњих *ā* основа, па се напоредо јављају облици у којима је извршена друга палатализација, као и они у којима велари *к*, *г*, *х* остају неизмијењени. Ћупић (1982) истиче да у *Грлици* алтернација није потврђена у дативу/локативу једнине именице *ријека*, и то уколико се мисли на *Ријеку Црнојевића*, у супротном се врши палатализација (стр. 275). Ми у корпусу биљежимо свега неколико примјера ове именице у дативу једнине, у једном случају се односи на *Ријеку Црнојевића*и ту није дошло до алтернације *к : ц* – *при истой рієки* (Г., 1835, 58), док је у два примјера палатализација извршена – *по рієци Зети* (Г., 1835, 51), *по рієци Морачи* (Г., 1835, 51). Иначе, у овом годишњаку палатализација у наведеним падежима досљедно није извршена у именици *рeпублика* [*рeпублики* (Г., 1835, 56, 57), *рeпублики* (Г., 1839, 48, 61, 62, 63)], као ни у дативу/локативу властитих именица које означавају географска имена страног поријекла *Америка* и *Африка* [*Америци* (Г., 1837, 26), *Африки* (Г., 1838, 63), *Африки*], у којима је по правилима савременог књижевног језика дошло до алтернације *к : ц*. У овим именицама у *Орлићу* су потврђена колебања па тако срећемо облике:

Америци (О., 1866, 4), *Африци* (О., 1866, 4), *Африци* (О., 1867, 4), *Америци* (О., 1867, 4), *Америци* (О., 1869, 4), *Африци* (О., 1870, 4), *Америци* (О., 1885, 6, 7), *Африци* (О., 1885, 7);
Америци (О., 1865, 7, 8), *Африки* (О., 1870, 4), *Америци* (О., 1870, 4), *Африки* (О., 1885, 35).

Иначе, у Милаковићевој *Грлици* у већини лексема долази до колебања:

войсци (Г. 1845: 56), *Владици* (Г., 1835, 109), *Владици* (Г., 1837, 65), *майцы* (Г., 1838, 97), *Грамматици* (Г., 1839, 49);
Василиј Петровић *Владика* (Г., 1836, 82), у *књизи* (Г., 1836, 82), по светској *политики* (Г., 1836, 113), *згодној прилици* (Г., 1837, 99), *библиотеки* (Г., 1838, 1), *по едной битки* (Г., 1839, 84).

За разлику од првог цетињског алманаха, у *Орлићу* смо забиљежили и именице некадашњих *-ā* основа у којима је дативу/локативу једнине извршена друга палатализација:

књизи (О., 1866, 41), *пушци* (О., 1866, 51), *руци* (О., 1869, 2, 27), *владици* (О., 1870, 28), *Владици* (О., 1870, 31), *науци* (О., 1870, 61).

Стање у најстаријим цетињским годишњацима слично је Вуковом језику и језику неких старијих писаца (Уп. Пецо 1963–1964: 214; Остојић, 1976, стр. 123; Вушовић 1930: 24; Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 197; Ненезић, 2010, стр. 128).

У остатку корпуса друга палатализација је досљедно извршена у дативу/локативу именица старих *-ā*- основа (са основном *к, з, х*):

владици (Ц., 1871, 7), *ђевојци* (Ц., 1871, 14), *Африци* (Ц., 1872, 19), *муци* (Црн., 1871, 3), *књизи* (Црн., 1871, 4), *војсци* (Црн., 1871, 6), *прилици* (Црн., 1871, 52), *владици* (Црн., 1871, 70), *мајци* (Црн., 1884, 29), *публици* (Црн., 1884, 35), *руци* (Црн., 1884, 104), *владици* (Црн., 1884, 167), *ријеци* (Црн., 1884, 181), *владици* (Црн., 1884, 195), *колијевци* (Црн., 1885, 4), *мајци* (Црн., 1885, 162), *руци* (З., 1885, 12), *науци* (З., 1885, 19), *колијевци* (З., 1885, 28), *библиотеци* (З., 1885, 73), *прилици* (З., 1885, 74), *критици* (З., 1885, 127), *мајци* (З., 1885, 136), *ботаници* (З., 1885, 145), *струци* (Г., 1890, 30), *ријеци* (Г., 1890, 32), *Африци* (Г., 1891, 4), *Америци* (Г., 1891, 4), *Америци* (Г., 1897, 4), *руци* (Г., 1897, 61), *војсци* (Г., 1897, 70).

15.4. Појединачна одступања јављају се и у *Црногорки* из 1885. године, гдје имамо облик *мнозином* (Црн., 1885, 162, 167). Овај облик редовно се јавља код Петровића, Петра I, Петра II и Николе I (Уп. Остојић, 1976, стр. 123; Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 448, Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 269; Ненезић, 2010, стр. 129), а одлика је и „већине старијих црногорских говора“ (Ненезић, 2010, стр. 129). У *Црногорки* из 1884. придјев *једнак* у номинативу множине мушког рода срећемо једном са извршеном алтернацијом [*једнаци* (Црн., 1884, 37)], док у Томановићевој *Грлици* биљежимо један примјер писан са веларним *к* [*једнаки* (Г., 1891, 52)]. Иначе је правило о немијењању задњонепчаних *к, з, х* у придјевима и замјеницама „генералисано“ и јавља се само у дијалектима (Белић, 2006, стр. 107). У издању *Црногорке* из 1884. срећемо и примјер алтернације *к* → *ц* у дативу једнине властите именица III врсте *Црногорка* – *Мртачки оглас* „*Црногорци*“ (Црн., 1884, 161) – мада по правилима *Правописа српскога језика* алтернација у овом случају изостаје (Пешикан, Јерковић и Пижурца, 2013, стр. 46, 47). Ипак, у многим ијекавским говорима могу се чути дативи типа *Миланци*, *Иванци* (Стојановић, 2005, стр. 102).

МОРФОЛОГИЈА

1. Именице

Анализирајући падежни систем именица у цетињским годишњацима и недјељницима 19. вијека, установили смо да је доминантна новоштокавска, источнохерцеговачка основа, уз извјесна колебања која су карактеристична за старије годишњаке, *Грлицу* (1835–1839) и *Орлић*. Одступања се углавном односе на јављање наставка *x* у генитиву множине, наставка *e* у вокативу једнине властитих женских имена, као и незнатна колебања у вези са наставцима датива, инструментала и локатива множине. У *Грлици* су одступања забиљежена у текстовима митрополита Георгија Николајевића и уредника Милаковића, а у *Орлићу* код М. Павлиновића, Н. Дучића и Ј. Сундечића.

1.1. Вокатив једнине

1.1.1. Именице у вокативу једнине и множине најчешће се употребљавају у епским пјесмама Милаковићеве *Грлице*, док су рјеђе писане у прозним текстовима овог алманаха, углавном у приповијеткама. И у годишњаку *Орлићу* чешће се ови примјери срећу у поезији него у прозним текстовима. Такође, и у остатку корпуса именице у овом падежу најчешће биљежимо у стиховима, мада неријетко маркирају и израз књижевних јунака у приповијеткама које су излазиле у наставцима у недјељницима *Црногорка* (1871), *Црногорка* (1884–1885) и *Зета* (1885). Најмањи број примјера забиљежили смо у *Црногорцу* и Томановићевој *Грлици*. Мали број примјера у недјељнику *Црногорац* и не изненађује будући да у њему преовладавају новински извјештаји и чланци. Једино су у додатку објављивани стихови и књижевни прилози, тако да су готово сви забиљежени примјери именица у вокативу из овог дијела часописа. У Томановићевој *Грлици* је слична ситуација, с тим што су забиљежени облици већином из малог броја пјесама објављених у овом годишњаку. У цјелокупном корпусу већина

забиљежених облика вокатива одговара онима у савременом књижевном језику, па ћемо овом приликом указати на неке појединости.

1.1.2. Познато нам је да су именице мушког рода на сугласник наслиједиле два наставка у вокативу једнине (*e* и *y*), што је условљено природом крајњег сугласника основа. Тако и у нашој грађи иза умекшаних сугласника биљежимо наставак *y*, а иза осталих сугласника и сонаната *-e*:

мио *побратиме!* (Г., 1835, 106), драги Добри *Господине*, (Г., 1836, 118), Е мой драгий о Спасу ми *сыне!* (Г., 1836, 128), *О! Турчине Пашићу Османе* (Г., 1837, 61), *Оче небесни!* (Г., 1839, 107), *несрећниче!* (Г., 1839, 101); *О гајтане, мој гајтане*, (О., 1865, 74), *О јуначе* (О., 1865, 74), *Здраво, свијетли кнеже Јуре Балшићу* (О., 1866, 29), *устај диве* (О., 1867, 61), *Петре Вукотићу* (О., 1867, 96), *Иване* (О., 1868, 53), *Цариграде* (О., 1870, 57), *црве слабаћушни* (О., 1885, 46); *Оче ђаконе!* (Црн., 1871, 60), *Исусе* (Црн., 1871, 75), *кнеже* (Црн., 1871, 78); *О Мурате* (Ц., 1871, 15), *Ао роде! ао јаде!* (Ц., 1871, 79), *драги читаоче* (Ц., 1872, 28), *Мој добри старче и брате Србине* (Ц., 1872, 53); *Црногорче* (Црн., 1884, 4), *б'јели дане!* (Црн., 1884, 4), *Ловћене* (Црн., 1884, 9), *Мој угледе!* (Црн., 1884, 29), *попе* (Црн., 1884, 39), *О Ахиле богу мили* (Црн., 1884, 262), *Дубровниче* (Црн., 1884, 291), *голубе* (Црн., 1885, 30); *момче* (З., 1885, 4, 45), *Гле Ирине!* (З., 1885, 10), *куме* (З., 1885, 30), *књаже* (З., 1885, 93), *Зеусе* (З., 1885, 97), *драги оче* (З., 1885, 155); *Напиј се Србе* (Г., 1890, 61), *Ој, Србине!* (Г., 1890, 49), *роде* (Г., 1890, 63), *господине* (Г., 1890, 67), *Књаже-Пјесниче* (Г., 1891, 65);

Злокићу (Г., 1836, 117), *младићу* (Г., 1837, 118), *Славенски читатељу!* (О., 1868, 36), *Младићу, штета је* (О., 1868, 63), *Пријатељу!* (Црн., 1871, 60), *Краљевићу* (Црн., 1871, 61), *српски светитељу!* (Црн., 1871, 69), *Краљевићу* (Ц., 1872, 47), *краљу!* (Ц., 1872, 147), *пријатељу* (Црн., 1884, 86), *краљу* (Црн., 1884, 263), *пријатељу* (Црн., 1884, 264, 308), *сојевећу врли* (Црн., 1884, 291), *жалосни љекарчићу* (Црн., 1884, 355), *скитачу* (Црн., 1885, 65); *пријатељу* (З., 1885, 69, 143), *Прометеју* (З., 1885, 71, 80), *слабићу* (З., 1885, 72), *Краљу-Заштитниче* (Г., 1891, 52).

1.1.3. Осим примјера са регуларном дистрибуцијом наставака, забиљежили смо у *Орлићу* наставак *-y* и иза тврдог *t* [први *цв'јету* (О., 1865, 68)] а у *Црногорцу* иза назала *n* [*капетану* (Ц., 1871, 67)]. Наставак *-y* иза ненепчаних сугласника, тј. слична колебања присутна су у језику Петра II, Марка Миљанова, краља Николе, као и Стефана Митрова Љубише (Уп. Вушовић, 1930, стр. 28; Глушица, 1997, стр. 104–105; Ненезић, 2010, стр. 137; Тепавчевић, 2010, стр. 199). Именицу *Господ* у *Црногорцу* биљежимо једном и са старим наставком *-и* наслијеђеним од *-й*- основа [*Господи* помиљуј (Ц., 1872, 51)]. Овај наставак се често среће код Његоша (Вушовић, 1930, стр. 28), а усамљен примјер са наставком *-и* наводи и С. Ненезић у језику Николе I (Ненезић, 2010, стр. 131). У

Црногорки смо регистровани колебања иза крајњег -ј у властитим именима, па се јављају -е и -у: *Одисеје* (Црн., 1884, 303) : драги *Фарлеју!* (Црн., 1884, 255).

Именице мушког рода које се у номинативу завршавају на -о и -е у вокативу такође имају ове наставке:

Вђруй, *побро* (Г., 1835, 116), Хайде з богом *синко* Сенић *Живко* (Г., 1837, 57), Драги *синко* Кралјвићу *Марко!* (Г., 1838, 97), мой посинакџ *Марко* (Г., 1838, 98), *Иво*, (О., 1866, 40), србски свети *Саво* (О., 1866, 45), *синко* (О., 1868, 58), *Ђуро*, душе ми моје (О., 1869, 48), Устај *Марко* (О., 1870, 38), *Михаило*, ђе си (Црн., 1871, 47), *стрико* (Ц., 1872, 51), Мучи, *синко* (Ц., 1872, 67), *Чико*, о *чико* (Црн., 1884, 135), *Марко!* (Црн., 1884, 214), *синко* (Црн., 1884, 242, 257), *Карло*, како се усуђујеш? (Црн., 1884, 285), *Медо*, *Медо* (Црн., 1884, 291), *Лоренцо* (Црн., 1884, 309), *Томо* (Црн., 1884, 347), *Мирко* (Црн., 1885, 34), добри *бабо* (Црн., 1885, 79), Мој *Њетко* (Црн., 1885, 107), *Стрико* (З., 1885, 4), Сједи *Иво!* (З., 1885, 12), *синко* (З., 1885, 66), *Пејо* (З., 1885, 88), *побро* (З., 1885, 130), *Јанко* (З., 1885, 141), *Спасо* (З., 1885, 151), Стани *Бошко* (Г., 1890, 61), *Бранко* (Г., 1891, 53);

Борђе Кастриотићу (О., 1866, 33), *Јуре* Балшићу (О., 1866, 29), *Душане* силни (О., 1870, 38), *Лале* (Црн., 1884, 58), *Прокофије* Илићу! (Црн., 1884, 117), *Хораџије* (Црн., 1884, 249), *Радоје* (Црн., 1885, 83).

У Милаковићевој *Грлици* за властито име *Милоје* биљежимо вокатив са наставком -у и то у приповијетки Георгија Николајевића *Милое Цветићъ*:

драги *Милою!* (Г., 1836, 100), добри *Милою!* (Г., 1836, 120).

1.1.4. Кад су у питању именице мушког рода на *р*, у већини часописа из нашег корпуса долази до колебања, па се срећу варијанте вокатива једине са наставцима -е и -у, што представља наслијеђе старијег стања када је постојала опозиција између меког и тврдог *р* (*р'* : *р*):

Царе (Г., 1835, 88), Султан *Царе* мили *господаре* (Г., 1835, 88), *Везире!* (Г., 1835, 99), драги *господаре* (Г., 1835, 108), *Царе* (Г., 1836, 76), *господаре!* (Г., 1836, 90), Отче *калуђере* (Г., 1838, 102), Султанџ *Царе* (Г., 1838, 119), *Господаре* (О., 1866, 33), *Царе* Србски (О., 1867, 23), *Узоре* дични (О., 1868, 34), *Господаре!* (О., 1870, 25), *Господаре* (Црн., 1884, 83), Мој *ђевере* (Црн., 1884, 144), *Докторе!* (Црн., 1884, 355), дивни *створе* (Црн., 1885, 42), *господаре* (Црн., 1885, 49), *сердаре* (Црн., 1885, 83), *господаре* (З., 1885, 130, 136), *сердаре* (З., 1885, 78, 162), *професоре* (З., 1885, 132);

Господару (Г., 1835, 90), *Босански сливару!* (Г., 1836, 84), славни *Господару*, (О., 1865, 68), *Господару!* (О., 1867, 22), *Господару* (О., 1867, 23, 27), *Господару*, у сто добрих часа! (О., 1869, 39), Ма, *сердару* (О., 1869, 50), босански *шљивару* (О., 1870, 28), *господару* (Црн., 1884, 249), *Господару* (Црн., 1885, 9, 90), *сердару* (Црн., 1885, 83), *писару* (Црн., 1885, 123), *Господару* (З., 1885, 13, 33, 45, 65), *сердару* (З., 1885, 133, 161).

У часопису *Црногорац* вокатив именице *господар* посвједочен је са наставком -у [Милостиви *господару* (Ц., 1871, 92), Нови *Господару* (Ц., 1872, 51),

Господару (Ц., 1872, 55, 57)] док у његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871. биљежимо наставак *-е* у вокативу властитих именица *Виктор* и *Александар* [*Викторе* Ивановићу (Црн., 1871, 18), *Александре* (Црн., 1871, 52)]. У Томановићевој *Грлици* забиљежили смо само један примјер ових именица у вокативу једнине, и то са наставком *-у* [*Господару* (Г., 1897, 45)]. С обзиром на мали број примјера у овом дијелу нашег корпуса [*Црногорац*, *Црногорка* из 1871. и *Грлица* (1889–1897)], не можемо поуздано тврдити који је од ова два наставка чешћи.

Паралелна употреба наставака *-е* и *-у* одлика је и језика старијих говора Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 397; Вујовић, 1953–1954, стр. 215; Вуковић, 1938–1939, стр. 50; Јовановић, 2005, стр. 247). И код Николе I јављају се оба наставка, с тим што је нешто чешћи наставак *-е* (Ненезић, 2010, стр. 131) док је код Љубише скоро досљедно у употреби наставак *-у* (Тепавчевић, 2010, стр. 128).

1.1.5. Примјере вокатива именица са крајњим *ш* на крају основе забиљежили смо у *Орлићу*, *Црногорки* 1884–1885. и *Грлици* из 1890. У *Орлићу* се ове именице јављају са наставцима *-е* и *-у* [*Милоше* крилни (О., 1870, 38), *Ах Уроше* (О., 1870, 38) : *О*, *Дервишу* (О., 1867, 95)], док смо у *Црногорки* и *Грлици* забиљежили само варијанте са наставком *-у* [*Милошу* (Црн., 1884, 6, 82, 83), *А јеси ли ти то*, *Милошу* (Црн., 1884, 49), *Николић Оташу!* (Црн., 1884, 144), *Милошу!* (Г., 1890, 61)]. Двојаки наставци код ових именица условљени су артикулационо-акустичким особеностима сугласника *ш*, које је првобитно било умекшано и именице са таквим крајњим сугласником основе су се мијењале по *-јѝ-* и захтијевале вокал *у* у вокативу, да би помјерање његове артикулације и очвршћавање условило вокал *е* у вокативу, и такво наслеђе са двојаким вокативом је сачувано до данас.

1.1.6. У ексцерпираној грађи невелик је број и именица на *-ица*, за које су карактеристични наставци *е* и *о* у вокативу. Наставак *е* је у старијем језику био обиљежје именица *-јѝ-* основа и јављао се код именица са крајњим умекшаним сугласницима (*ј*, *љ*, *њ*, *ћ*, *ђ*), а посвједочен је и код именица на *ица*, што указује на то да је и *ц* у овом случају било палатално. Колебање наставака *е* и *о* код ових именица потврђено је у Милаковићевој *Грлици*, *Орлићу* и *Црногорки* 1884–1885:

престижнице дѣла свакоѣга,/ Преставнице ума високога (Г., 1837, 123), *помози Бог пашинице* (О., 1868, 55), *најмилија госпођице* (Црн., 1884,

220), *тетице* (Црн., 1884, 355), *Катице!* (Црн., 1884, 356), *грлице моја!* (Црн., 1885, 72), *Милице* (Црн., 1885, 83);

Чудим ти се една потурицо (Г., 1836, 84), *Любезна старицо* (Г., 1836, 118), *узданицо моја* (О., 1869, 39), *Столицо пресв'јетла* (О., 1870, 53), *Мученицо неуморна!* (Црн., 1884, 12), *Зачетници српског бића!* (Црн., 1885, 1), *Убојицо* (Црн., 1885, 42).

Наставак *е* у вокативу једнине именица на *-ица* забиљежен је у *Црногорцу*, *Црногорки* из 1871. и *Зети*:

Но, *госпођице* (Црн., 1871, 45), *несретнице* (Црн., 1871, 48), *Ленчице!* (Црн., 1871, 56), *теткице* (Црн., 1871, 75), *Ој вилице моја другарице* (Ц., 1872, 42), *Јошице* (З., 1885, 88).

Иако се јављају оба наслијеђена наставка у корпусу, с обзиром на мали број ових примјера у наведеним годишњацима и недјелјницима, не можемо извести поуздан закључак.

1.1.7. Код именица граматичког женског рода на *-а* углавном нема одступања, па се јављају наставаци као и у савременом српском језику:

Владико, (Г., 1835, 96), *моя вјрна слуго* (Г., 1836, 85), *Што би кучко* (Г., 1836, 94), *Но войводи* (Г., 1836, 128), *Срехатлио* (Г., 1838, 116), *Несрећни старино!* (Г., 1839, 102), *О Кнегињо* (О., 1865, 66), *душо врла* (О., 1866, 42), *сјенко Душанова* (О., 1867, 21), *моја круно сјајна* (О., 1867, 21), *сјајна славо* (О., 1868, 34), *Владико, ти си заборавио* (О., 1869, 53), *Црна Гора, колијевко јунака!* (О., 1870, 23), *Земљо красна* (О., 1885, 29), *Црногорко дико мила!* (Црн., 1871, 1), *лијепа ђевојко* (Црн., 1871, 20), *Немој Анђо* (Црн., 1871, 34), *света главо!* (Црн., 1871, 69), *Српска дико* (Црн., 1871, 69), *гора Романио* (Ц., 1871, 47), *Ој Србијо* (Ц., 1871, 156), *ојађена рајо* (Ц., 1872, 38), *кујо* (Ц., 1872, 55), *Црногорко!* (Црн., 1884, 12), *секо* (Црн., 1884, 12), *сестро* (Црн., 1884, 25), *Круно наша!* (Црн., 1884, 29), *срећо* (Црн., 1884, 291), *српска славо* (Црн., 1884, 292), *проклета сотоно!* (Црн., 1885, 23), *Змијо* (З., 1885, 17), *жено* (З., 1885, 66), *судбино* (З., 1885, 91), *вило* (З., 1885, 136), *кучко* (З., 1885, 158), *душо* (З., 1885, 162), *сестро* (Г., 1890, 61), *главо* (Г., 1890, 63);

црни гласоноша! (Г., 1835, 86), *И ти наш газда лешански* (О., 1866, 29), *мој мили шура* (О., 1866, 33), *Остоја* (О., 1868, 55), *Разумијо сам све харамбаша* (О., 1868, 55), *баба, отвори* (Црн., 1885, 88), *Јелте Сузана Ивановна* (Црн., 1871, 16), *О, Андрија* (Црн., 1871, 19), *Леонора!* (Црн., 1871, 56), *Никола!* (Црн., 1871, 78), *Никола* (Ц., 1871, 92), *Лука!* (Црн., 1884, 39), *тата мили* (Црн., 1884, 257), *колега* (Црн., 1885, 164), *Пусти ме, Маркиша!* (З., 1885, 12), *Нећу Илија* (З., 1885, 45), *Солуха, Солуха* (З., 1885, 47), *Опрости Стамена* (З., 1885, 88).

У *Орлићу* и *Црногорки* 1884–1885. регистровани смо и властита женска имена домаћег и страног поријекла са наставком *-о* у вокативу и то код оних именица које у савременом језику имају једнак облик номинатива и вокатива:

Здраво Зорко (О., 1865, 68), *Знаш Јелено што Вукашин хоће?* (О., 1867, 22), *О Милено* (О., 1867, 59), *Анђелијо млада* (Црн., 1871, 20), *Хоћеш*

Хајко за ме поћи (Црн., 1884, 4), *драга! Гертрудо* (Црн., 1884, 220), *Катарина* (Црн., 1884, 302, 309), *Радуј се Маријо!* (Црн., 1885, 111), *Елвиرو!* (Црн., 1885, 111).

У часопису *Црногорац* и топоним *Француска* биљежимо једном са наставком *-о* у вокативу [*Јадна Француско!* (Ц., 1872, 33)], а у *Црногорки* именицу *баба* [*кажи бабо* (Црн., 1884, 228)].

У *Зети* у приповијетки Симе Матавуља *Ускок Јанко* двосложна властита женска имена писана су са наставком *-е* у вокативу јединине:

Чујеш *Стане!* (З., 1885, 12), *бога ти, Стане* (З., 1885, 157), *Тише Јоке* (З., 1885, 158), *О-о-о Стане!* (З., 1885, 159), *О-о-о Стаке!* (З., 1885, 160).

Овакав вокатив је иначе одлика дијалеката зетско-сјеничког типа, а дјелимично и источнохерцеговачког (Стојановић, 2007а, стр. 22).

Иначе, ова незнатна колебања могу бити условљена дијалекатски, будући да у говорима Црне Горе долази до варирања наставака код именица са наставком *а* у номинативу. У црмничким говорима властита имена која нису хипокористике имају наставак *а*, а она која означавају имена одмиља, тј. хипокористике имају наставак *е* (Милетић, 1940, стр. 404, 405); у источнохерцеговачким заједничке именице са крајњим *а* у номинативу, у вокативу имају наставак *о*, док властита имена имају исти облик у номинативу и вокативу (Вушовић, 1927, стр. 36); у староцрногорским говорима мушка имена на *-а* имају исти наставак у номинативу и вокативу, а код неких двосложних женских имена и хипокористика јавља се наставак *е* (*Маре, баке*), а код осталих женских имена (са краткосилазним акцентом на првом слогу) и заједничких именица вокатив је једнак номинативу (Пешикан, 1965, стр. 144).

1.1.8. Именице женског рода на сугласник и именице средњег рода не показују одступања у односу на савремени српски језик:

Радујте се кости и *Србски гробови* (Г., 1835, 122), *Лакокрила божествена шћери* (Г., 1837, 123), *тавна ноћи* (Црн., 1884, 4), *ћери драга* (Црн., 1884, 303), *Јао кћери смрти моја* (Црн., 1885, 42), *Ој дједовске кости* (Црн., 1885, 110), *О младости света!* (Г., 1837, 130);

О душевно сунце! (Г., 1837, 127), *Хайде съ Богомъ мое чедо драго!* (Г., 1838, 109), *моје драго д'јете*, (О., 1868, 54), *Красно лане* (Црн., 1871, 1), *чедо Бога* (Црн., 1871, 13), *Моје лане* (Црн., 1884, 4), *Срце моје!* (Црн., 1884, 29), *О Српство слободно* (Црн., 1884, 273), *моје мило чедо* (Црн., 1884, 291), *чедо* (Црн., 1885, 54), *срце моје* (З., 1885, 30), *Невесинье*, *не веселило се* (З., 1885, 136), *Хајд' нам здраво, старо љето!* (Г., 1890, 49), *Хеј, Косово!* (Г., 1890, 61).

1.1.9. У поезији се, из метричких разлога, неријетко јавља и вокатив у функцији номинатива, ово нарочито у епским пјесмама у Милаковићевој *Грлици*:

Тако вели *Махмуте Везире* (Г., 1835, 95), *Ели едно Лазар Пецирепе?* (Г., 1835, 106), Вели *Милић Протопопе Јово* (Г., 1836, 83), Рече сердар *Поповићу Стано* (Г., 1836, 83), А друго є *попе Вранянине* (Г., 1836, 97), А пред њима *Филипе Сердаре*, / И Груица *Кнеже Лопичићу* (Г., 1836, 103), Треће биеше *Томановић Вуче* (Г., 1837, 49), Вели хайдук *Томановић Вуче* (Г., 1837, 50), И ню гради *Ресул – Беговићу* (Г., 1837, 51), А говори *Томановић Вуче* (Г., 1837, 52), Ударіо *Томановић Вуче* (Г., 1837, 55), По имену *Пашићу Османе* (Г., 1837, 56), Кад є *Вуче сагледао Турке* (Г., 1837, 57), А загна се *Марковићу Пею* (Г., 1837, 60), Дође *Иво Зече* (Г., 1837, 68).

Овакве примјере рјеђе срећемо у остатку корпуса:

А друго је *Пејовићу Ђоко* (О., 1867, 96), Понајпрви *Петре Вукотићу* (О., 1867, 96), Више њега *Максима Владика* (О., 1869, 39), Једно *Вуче* а друго *Јоване* (Црн., 1884, 58), Има *Вуче* кићену *Брђанку* (Црн., 1884, 58), Једно ти је *Марковић Милошу* / А друго је *Лакушић Иване* (Црн., 1884, 82), Кад те чуо *беже Усеине* (З., 1885, 130), Тада рече *попе Радовићу* (З., 1885, 130), Истина је, *Продане Лупуре* (З., 1885, 130), то је, *Вуче*, клети (Г., 1890, 63).

1.2. Инструментал једнине

1.2.1. У свим часописима и годишацима из нашег корпуса веома добро се чува разлика између наставака у инструменталу једнине именица мушког рода старих -*о*- и -*јо*- основа. Слична ситуација је и у језику старијих писаца и неких говора Црне Горе (Младеновић, 1973, стр. 126; Остојић, 1976, стр. 126, 127; Вушовић, 1930, стр.: 28; Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 200; Ненезић, 2010, стр. 131, 132; Јовановић, 2005, стр. 248, 249). У *Мрковићима* се досљедно јавља наставак -*ом* и код именица са палаталним сугласником основе (Вујовић, 1969, стр. 216). У *Црмници* и *Ускоцима* је поремећен однос наставака тврде и меке промјене (Милетић, 1940, стр. 398, 399; Станић, 1974, стр. 187–192), а у *источноцрногорским* говорима, *западноцрногорским* и говорима *Пиве* и *Дробња* наставак -*ем* се веома ријетко јавља иза тврдых сугласника (Уп. Стевановић, 1933–1934, стр. 65; Вушовић, 1927, стр. 36; Вуковић, 1938–1939, стр. 51).

1.2.2. Код именица са непалаталним основинским сугласником наставак у инструменталу једнине је -*ом*:

престолом (Г., 1835, 32), *кастигом* (Г., 1836, 86), *новимъ народомъ* (Г., 1838, 92), *Архиепископомъ* *Дубровачкимъ* (Г., 1839, 50); *туђијем духом* (О., 1865, 4), *триумфом* (О., 1865, 49), *црвенијем пасом* (О., 1869, 28),

нашијем *развитком* (О., 1885, 3), *јармом* (О., 1885, 37), *гласом* (О., 1885, 42); *јармом* (Ц., 1871, 10), *духом* (Ц., 1871, 15), *љебом* (Ц., 1871, 27), *приштитском* (Ц., 1871, 159), под *плаштом* (Ц., 1872, 5), *насловом* (Ц., 1872, 182); са швајцарским *кантоном* (Црн., 1871, 2), *почетком* (Црн., 1871, 22), жутијем *шалом* (Црн., 1871, 30); *фијуком* (Црн., 1884, 1), *стасом* (Црн., 1884, 5), својим *мозгом* (Црн., 1884, 172), под *Острогом* (Црн., 1884, 190), *језиком* (Црн., 1884, 225), *Србином* (Црн., 1885, 85), *трудом* (З., 1885, 1), *осмјехом* (З., 1885, 66), *језиком* (З., 1885, 133), *животом* (З., 1885, 137); *кордоном* (Г., 1890, 52), *гњевом* (Г., 1890, 63), међу *Хумом* и *Жабљаком* (Г., 1890, 69), *телеграфом* (Г., 1891, 27), *пијеском* (Г., 1891, 34), *деспотом* (Г., 1897, 43).

1.2.3. Наставак *-ем* је потврђен код оних именица које би припадале старим *-јѳ*-основама и чији су крајњи сугласници основе основе по поријеклу били палатални:

огњѳм (Г., 1835, 96), *надѳ овимѳ младићемѳ* (Г., 1836, 100), *огњѳм* (Г., 1837, 6), *мачемѳ* (Г., 1837, 94), *главниѳм учителѳм* (Г., 1837, 92), *пооѳемѳ* (Г., 1837, 114), *ударао јуришемѳ наградѳ* (Г., 1838, 77), *зноѳм* (Г., 1835, 115), *боѳм* (Г., 1836, 85); са *писѳем* (О., 1866, 21), са *голијем ножем* (О., 1867, 40), *бројем* (О., 1868, 37), *натоварени коњем* (О., 1868, 62), *оѳем* (О., 1869, 29), *краљем* (О., 1869, 35); *дичним Црногорѳем* (Ц., 1871, 79), *нашим пријатељем* (Ц., 1871, 131); за *злочинѳем* (Црн., 1871, 63), *покривачем* (Црн., 1871, 82); с *Персијанѳем*, *Бухарѳем* (Црн., 1884, 64), *пријатељем* (Црн., 1884, 114), *мачем* (Црн., 1884, 231), *правѳем* (Црн., 1884, 251), *ножом* (Црн., 1884, 251), *младићем* (Црн., 1884, 263), *љубимѳем* (Црн., 1884, 303), под *кључем* (Црн., 1885, 88), с *Менелајем* (Црн., 1884, 303), *крајем* (Црн., 1885, 161), *Милошем* (Црн., 1884, 32), *клинѳем* (З., 1885, 10), *читаоѳем* (З., 1885, 53), *дворѳем* (З., 1885, 57), *положајем* (З., 1885, 6), *сјајем* (З., 1885, 35); *сјајем* (Г., 1890, 53), *снојем* (Г., 1891, 42), *конѳем* (Г., 1891, 63), *маршем* (Г., 1897, 61).

1.2.4. У Милаковићевој *Грлици* изузетке чине два примјера у којима иза некада палаталних *ж* и *ч* имамо наставак *-ом*:

Спужом (Г., 1835, 51), *харачом* (Г., 1837, 56).

У издању *Орлића* из 1866. биљежимо и један примјер у којем је иза *ц* писан наставак *-ом*:

пољубѳом (О., 1866, 57).

У *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. срећемо неколико примјера у којима се иза *љ*, *ц* и *ј* пише наставак тврдих основа:

непријатељом (Ц., 1871, 177), *ударѳом* (Ц., 1872, 38), својим *сјајом* (Црн., 1871, 23).

У *Зети* у трагедији *Оковани Прометеј*, коју је превео Филип Ковачевић¹⁶⁷, налазимо и примјере разједначавања вокала *ј* у властитом имену *Прометеј*:

Прометејом (З., 1885, 72).

Мада, претходно наведени примјери свједоче да је и у овим случајевима чешћи наставак *-ем*. У Томановићевој *Грлици* биљежимо и један примјер у којем се иза палаталног *ћ* јавља наставак *-ом*:

прутићом (Г., 1891, 49).

У *Црногорцу* срећемо усамљен примјер у којем је у инструменталу једнине именице *кнез* писан наставак *-ем*:

с кнезем (Ц., 1871, 123).

1.2.5. Именице мушког рода са основинским *р* имају наставак *-ом* у инструменталу једнине:

сиром (Г., 1835, 45), *настиром* (Г., 1835, 67), *Императором* (Г., 1836, 38), тебуде *Комесаромъ* наименованъ (Г., 1836, 114), како ће постанути *господаром* Црногорскиѣм (Г., 1836, 51), *Заедрише морем* (Г., 1836, 77), *ударом* збунѣна (Г., 1837, 74), пред *Везиром* (Г., 1837, 89), *съ очевиднимъ немиромъ* (Г., 1838, 101), *съ младимъ Официромъ* (Г., 1838, 102), *Принцемъ* (Г., 1839, 29); *с везиром* (О., 1865, 39), под *шатором* (О., 1865, 40), *светим олтаром* (О., 1867, 22), *господаром* (О., 1867, 67, 70), *манастиром* (О., 1867, 79), *уговором* (О., 1867, 85), *стражаром* (О., 1868, 62), *џевердаром* (О., 1870, 26), пред *Директором Ректором* (О., 1870, 63); *разговором* (Ц., 1871, 15), *милионаром* (Ц., 1871, 29), *са уговором* (Ц., 1871, 119), пред *шатором* (Црн., 1871, 34); *џефердаром* (Црн., 1884, 83), *секретаром* (Црн., 1884, 114), *синџиром* (Црн., 1884, 117), *хумором* (Црн., 1885, 37), *бисером* (Црн., 1885, 59), *шићаром* (З., 1885, 1), *пурпуром* (З., 1885, 2), *стожером* (З., 1885, 14); *министром* (Г., 1890, 60), под *прозором* (Г., 1891, 38), *сумпором* (Г., 1891, 47), *Лазаром* (Г., 1897, 43), пред *олтаром* (Г., 1897, 65).

Изузетак је у корпусу (данас) једносложна именица *цар* која је у Милаковићевој *Грлици* потврђена једном са *-ом* [пред *Царом* (Г., 1835, 86)] и једном са *-ем* [*Царем* (Г., 1836, 79)]. У издању *Грлице* из 1897. године биљежимо и двосложну именицу *надзор* са наставком *-ем*: под *надзором* (Г., 1897, 78),

И у језику Стефана Митрова Љубише именице са основом на *р* углавном имају наставак *-ом*, с тим што је лексема *цар* у језику овог писца потврђена само са крајњим *-ем* (Тепавчевић, 2010, стр. 201, 202). Код Николе, као и у нашој

---

167 Уп. О овом издању у *Зета*, 1885, стр. 5.

Грлици, преовладава наставак *-ом* (Ненезић, 2010, стр. 132). Такође, наставак *-ом* пишу и Марко Миљанов и Вук Поповић (Биговић-Глушица, 1997, 105; Суботић 1986: 71), док Петар I и Петар II употребљавају оба наставка (Остојић, 1976, стр. 127; Вушовић, 1930, стр.: 28).

1.2.6. Именицу *пут* у Милаковићевој *Грлици* биљежимо са крајњим *-ем*:

Свака своим *путем* (Г., 1835, 117), *путемъ* (Г., 1837, 103, 110), ускимъ *путемъ* (Г., 1838, 58), сь овимъ *путемъ* (Г., 1839, 72). У *Орлићу* су у овој лексеми потврђена оба наставка: *путем* (О., 1865, 38) : *путом* (О., 1865, 40). Ову именицу нисмо пронашли у *Зети*, а у *Црногорцу*, *Црногорки* из 1871, *Црногорки* 1885. и Томановићевој *Грлици* јавља се неколико примјера и то са наставком *-ем*: *путем* (Ц., 1871, 15, 17), каменитијем *путем* (Црн., 1871, 10), *путем* (Црн., 1885, 90); *путем* (Г., 1890, 56), *путем* (Г., 1897, 61).

Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе влада неуједначеност кад је у питању писање инструменталног наставка једнине за ову именицу. Код Петра II, Љубише се јављају оба наставка (Вушовић, 1930, стр.: 28; Тепавчевић, 2010, стр. 202; Ненезић, 2010, стр. 132), код Петра I је посвједочен наставак *-ом* (Остојић, 1976, стр. 127), а код Марка Миљанова и Вука Поповића *-ем* (Биговић-Глушица, 1997, 106; Суботић 1986: 51).

1.2.7. Именице женског рода на сугласник у Милаковићевој *Грлици* имају већином наставак *-у*:

опишрношћу (Г., 1838, 90), *љотошћу* (Г., 1837, 135), *чесћу* (Г., 1838, 97), *совѣшћу* (Г., 1839, 106), *смљосћу* (Г., 1836, 37), *мудрошћу* (Г., 1836, 130), *вѣрношћу* (Г., 1837, 139), *храброшћу* (Г., 1837, 43), *нетерпљивосћу* (Г., 1837, 48), *жалосћу* (Г., 1837, 73), *ярошћу* (Г., 1837, 135), *влашћу* (Г., 1837, 118), чистомъ *совѣшћу* (Г., 1839, 105).

У неколико примјера у овом алманаху посвједочен је и српскословенски односно рускословенски наставак *-ију*, који је графематски обиљежен као *-ію*:

милостію (Г., 1835, 73, 77), *радостію* (Г., 1838, 2), *Ненавистію* (Г., 1839, 40), *благонаклоностію* (Г., 1839, 61).

Аутор прилога у којима смо забиљежили наведене примјере је Димитрије Милаковић.¹⁶⁸

Наставак *-и* срећемо у само неколика примјера:

---

¹⁶⁸ Примјери из издања од 1835. су из поглавља *Кратка исторія Црне Горе*, у којем Милаковић цитира писмо руског цара Петра Првог упућено „Цетинскому Митрополиту Господину Данілу“; примјери из 1838. године су из *Предговора*, а они из 1839. из поглавља *Кратко географическо-статическо описаніе дубровачког окружја* (Шуковић, 1980, стр. 48–53).

с великом жалости (Г., 1835, 69), с помоћи Бога (Г., 1836, 63), с едном части (Г., 1837, 40).

Сва три наведена примјера су из одјелјка *Кратка историја Црне Горе*, при чему је Петар I аутор одјелјка у издању из 1835. а у издањима из 1836. и 1837. аутор је Милаковић.

За разлику од Милаковићеве *Грлице*, у *Орлићу* се код ових именица напоредо срећу наставци *и* и *у*:

Људском крви (О., 1865, 3), с истом љубави (О., 1865, 5), жеђом и глади (О., 1865, 39), општом пакости (О., 1865, 65), са помоћи Књаза (О., 1866, 24), срдечном љубави (О., 1867, 93), Највећим одушевљењем и храбрости (О., 1865, 38), с једином личности (О., 1870, 74);

јуначком крвљу (О., 1867, 32), отрованом крвљу (О., 1868, 62), с пропаићу (О., 1869, 33), с великом жалоићу (О., 1869, 35), крвљу проклетничком (О., 1869, 48), влаићу (О., 1870, 58), љуцком крвљу (О., 1870, 59).

У недјелјницима *Црногорац* и *Црногрка* из 1871. наведене именице се чешће јављају са наставком *-у* у инструменталу једнине, мада биљежимо и примјере са *-и*:

са братском љубављу (Ц., 1871, 2), познатом својом одважноићу (Ц., 1871, 8), са највећом напрегнутоићу (Ц., 1871, 13), једном ријечју (Ц., 1871, 70), Великом радоићу (Ц., 1871, 92), прошлоићу (Ц., 1871, 135), суровоићу (Ц., 1871, 180), свјетлоићу (Ц., 1872, 1), са веселоићу (Ц., 1872, 10), новом крвљу (Ц., 1872, 21), са себичноићу (Ц., 1871, 35), радосћу (Ц., 1872, 43), ноћу (Ц., 1872, 75), каквом коришћу (Ц., 1872, 161), са прошлоићу (Црн., 1871, 2), са жалоићу (Црн., 1871, 40), великом мудроићу и тачноићу (Црн., 1871, 64), крвљу (Црн., 1871, 74);

са највећом благодарности (Ц., 1871, 72), једном ријечи (Ц., 1872, 10), са љубави (Црн., 1871, 12).

У *Црногорки* 1884–1885, *Зети* и *Томановићевој Грлици* именице женског рода на сугласник у инструменталу једнине имају наставак *-(ј)у*:

са љубављу (Црн., 1884, 5), крвљу (Црн., 1884, 9), зажареном љубављу (Црн., 1884, 35), једном ријечју (Црн., 1884, 69), страићу (Црн., 1884, 243), са захвалноићу (Црн., 1884, 247), вјерноићу (Црн., 1885, 18), особитом ревноићу (Црн., 1885, 37), љубављу (Црн., 1885, 42), за свјетлоићу (Црн., 1885, 110), будућноићу (Црн., 1885, 171), њиховом помоћу (Црн., 1885, 171), са дубоком мишљу (З., 1885, 1), са ватреном гордоићу (З., 1885, 2), ослијељен глаћу (З., 1885, 9), одважноићу (З., 1885, 37), способноићу (З., 1885, 127), предусретљивоићу (Г., 1890, 34), мученичком смрћу (Г., 1890, 54), слабоићу (Г., 1890, 67), стварном коришћу (Г., 1890, 70), непажљивоићу (Г., 1891, 44), житкоићу (Г., 1891, 50), великодушноићу (Г., 1897, 43), мудроићу (Г., 1897, 45), оном љубављу (Г., 1897, 46), горе наведеном ријечју (Г., 1897, 51).

Једино се у овом дијелу корпуса именица *ријеч* јавља и са наставком *-и*:

једном *ријечи* (Црн., 1884, 114, 362), једном *ријечи* (З., 1885, 150), једном *ријечи* (Г., 1891, 32).

Употреба инструменталних наставака *-(j)у* и *-и* неуједначена је у народним говорима Црне Горе као и у језику старијих писаца (Вујовић, 1969, стр. 227; Милетић, 1940, стр. 407; Стевановић, 1933–1934, стр. 65; Пешикан, 1965, стр. 145; Вуковић, 1938–1939, стр. 58; Вушовић, 1927, стр. 37; Уп. Остојић, 1976, стр. 139–140; Младеновић, 1973, стр. 126; Тепавчевић, 2010, стр. 220; Ненезић, 2010, стр. 149–150).

1.3. Генитив множине

1.3.1. У генитиву множине у нашем корпусу биљежимо различите наставке *-а*, *-и*, *-у/-ју*, *-их*, *-ах*.

У *Грлици* из Његошевог периода преовладавају примјери у којима је у генитиву множине именица мушког, средњег и женског рода (изузев именица женског рода на сугласник) наставак *-а* у овом падежу:

пет племена (Г., 1835, 38), манитиехъ *Турака* (Г., 1837, 98), златниехъ *бокала* (Г., 1837, 100), пређашниехъ *времена* (Г., 1839, 86), нашиехъ *времена* (Г., 1839, 87), у прсима многиехъ *глупака* (Г., 1839, 87), *ябука*, *крушака*, понешто и *шљива*, *дуња* (*гуња*), *ораха*, *љшника* и *дудова* (Г., 1835, 40), *Црногораца* (Г., 1835, 40), *без Примораца* (Г., 1835, 45), *код своје отаца* (Г., 1835, 46), *осим Бџопавлића* (Г., 1835, 39), *код калуђера* (Г., 1835, 46), *оваца* (Г., 1837, 52), *мртвы непријатеља* (Г., 1838, 44), *побацаны пушака* (Г., 1838, 49), *Херцеговачки градова* (Г., 1838, 69), *Црногораца* (Г., 1839, 36), *смокава* (Г., 1838, 67), *праотаца* (Г., 1839, 97), *одъ остица* (Г., 1839, 113).

У генитиву множине поред већ наведеног новог штокавског наставка *а* (о овом детаљније Стојановић, 2011б, стр. 273) није занемарљив ни број примјера са наставком *-ах(ъ)*¹⁶⁹:

од Зетскиех и Црногорскиех *Княжевах* (Г., 1835, 51), словесниех *овацах* (Г., 1835, 68), из *пушаках* (Г., 1835, 82), *Никишићах* (Г., 1835, 91), од *Тураках* (Г., 1835, 104), од сѣверниех *странах* (Г., 1835, 118), *Бой Црногорацах* (Г., 1836, 82), младих *ђевојках* (Г., 1836, 82), из *пушаках* (Г., 1836, 83), неброено

---

169 Наставак *-х* „је морао настати под утицајем локатива (уз могућа укрштања и са потенцијалом који је носио генитив) [...] „Наставак *-ах* је могао бити наслијеђен (од *ā/jā*-основа), настати вокализацијом пол. код *ī/ŷ*/сугл.-основе), почев од старословенских времена [...] Наставак *-а* је могао настати од полугласника на крају (како га објашњавају неки лингвисти – посебно вокализацијом [...], од покретног *-а* [...], губљењем *х* (његова експанзија у 19. вијеку би томе ишла у прилог), – или укрштањем више различитих момената (Стојановић, 2011б, стр. 273, 275).

залах (Г., 1836, 128), лютієх гуях (Г., 1836, 98), од великієх чудесах (Г., 1837, 72), утечем између *работниках* (Г., 1837, 75), преко *Кучах* (Г., 1837, 82), немного *другах* (Г., 1837, 83), пут *Маинах* (Г., 1837, 63), седамъ *годинахъ* (Г., 1838, 106), крозь Стамболъ *сокакахъ* (Г., 1838, 112), изъ *копитахъ* (Г., 1838, 116), годину *данахъ* (Г., 1838, 105), триста *дукатахъ* (Г., 1838, 105), дванаестъ *дукатахъ* (Г., 1838, 112), одъ *стрієлахъ* (Г., 1839, 117), од *Туракахъ* (Г., 1839, 118).

И лексема *новац* посвједочена је у генитиву множине са непостојаним *а*:

одъ мои ситни новаца (Г., 1836, 11), *накупіо неколико новаца* (Г., 1837, 72), *о малой сумми новаца* (Г., 1839, 69).

Именице женског рода *мазга* и *свадба* у генитиву множине имају наставак *и/ій*, тј. не биљежимо их у форми са непостојаним *а*:

найвише мазги (Г., 1835, 41), *петъ-шестъ свадбій* (Г., 1838, 89).

Код именица женског рода некадашњих *-й*- основа јављају се наставци *их* и *и*, тј. *ій*:

поганієх ђудих (Г., 1837, 138), у игри *рѣчій* (Г., 1838, 96).

И код лексеме *људи* у генитиву множине у Милаковићевој *Грлици* јављају се наставци *и*, односно *ій* којим је означавано *дуго и* (овај наставак је чешћи) и *их* (рјеђе):

Поштєнѣ *людій* (Г., 1838, 70), 2300 *людій* (Г., 1838, 40), 3000 *людій* (Г., 1838, 43), забављне пословима *людій* (Г., 1838, 65), къ задовольству любопытны *людій* (Г., 1838, 89), са свои неколико вѣрны *людій* (Г., 1839, 62), овдашнїє *люди* (Г., 1836, 2), одбраніє *люди* (Г., 1836, 40), између *люди* (Г., 1839, 105);

од людих (Г., 1835, 98), *онієх людих* (Г., 1837, 74), *онаквієх людих* (Г., 1837, 138), *одъ людихъ* (Г., 1839, 118, 120).

Најмањи број примјера са сугласником *х* у генитиву множине (свега два) биљежимо у издању из 1839. године, и то у Његошевим пјесмама – *Честитанѣ новога лѣта Господину Гагићу, СПОМЕНЪ Раму Лазареву* (Шуковић, 1980, стр. 52). Иначе, и Вушовић (1930) код Његоша наводи примјере са наставком *-ах* у генитиву множине именица (стр. 29). У вези са писањем сугласника *х* у генитиву множине именица код Милаковића, Ћупић (1982) каже: „У ген. пл. им. I и III врсте *х* у систему Милаковићевог писања није досљедно, заправо може се рећи да га ређе срећемо. И то гдје се среће свакако је плод утицаја цетињског говора на овога писца [...]. Гдје год цитира народни говор или ријечи главара, митрополита или других Црногораца, М. досљедно употребљава *х* у г. пл. (стр. 274). У прилог

овоме свједочи и Милаковићева (више пута помињана) напомена у тексту *КРАТКА ИСТОРИЈА ЦРНЕ ГОРЕ*. Уз генитив множине *Србских Царах* он у фусноти пише: „Овамо у народу код све существовањег и прилагателне имена у Род. млож. на крају чује се Х: дакле Србски език има рјечи ће би се Х изговарало (Грлица, 1835, 51)“. Ово је интересантно будући да је записано 1835, значи годину прије него што је Вук почео досљедно да пише *x*, али наравно не у овој позицији. У *Паитровским исправама* Ј. Стојановић биљежи разнолике наставке у овом падежу: „Углавном у 16. и 17. вијеку су готово једини облици без наставка и са наставком *-ax* (с тим што у 16. в. преовладавају облици без наставка), у 17. вијеку се изједначавају, да би од 18. вијека неупоредиво преовладали облици на *-ax*, којима се придружују и облици на *-ex*. У 19. вијеку се неријетко појављују и облици на *-a* и *-e* (које можемо посматрати као облике без крајњег *-x*)“ (Стојановић, 2011б, стр. 275). Остојић истиче да је код Петра I присутно скоро досљедно писање *x* у ген. мн. ових именица (Остојић, 1976, стр. 104, 128, 137), док је код владике Данила Младеновић забиљежио само један примјер без *x* (Ђупић, 1982, стр. 274).

До колебања долази у именици *рука* која се у генитиву множине јавља са старим наставком *-ax* (много чешће) и двојинским *-у*:

свезаниѣх руках (Г., 1836, 94), из *руках* (Г., 1837, 72, 124), *Изъ рукахъ* (Г., 1838, 110),
свои руку (Г., 1838, 41).

Стари наставак *ју* се јавља у лексеми *очи*:

изъ нѣгови укочени *очию* (Г., 1836, 122), *изъ очію* (Г., 1836, 100), изъ мутниехъ *очию* (Г., 1839, 93), *изъ очію* (Г., 1839, 113).

1.3.2. Кад је у питању годишњак *Орлић*, осврнућемо се и на генитив множине именица мушког, женског и средњег рода (изузев именица женског рода на сугласник), тј. наставке које срећемо и у Милаковићевој *Грлици*: новији *-a* и старији *-ax*. Шуковић истиче да је Нићифор Дучић (сарадник у *Орлићу*) у својим прилозима „у генитиву именица употребљавао наставак *-ax*. Дучић, на примјер, пише: ’Пуно је различитијех *воћаках*, као лозе, *смокавах*, *дуњах*, *јабуках*, *крушаках*, *трешањах* и *муравах* (дудови)’“ (Шуковић, 1980, стр. 75). Шуковић овдје у фусноти наводи да је наведени примјер из издања из 1865. године, што је вјероватно превид, јер је у питању издање из 1867. године. Даље он каже:

„Међутим, у текстовима Николе I та особина ’домаћег произнашаја’ није уважена: тамо је у генитиву именица дужина обиљежена знаком (–), о чему свједоче примјери из одломка драме *Вукашин* [...]. Тешко је утврдити да ли је млади црногорски кнез сам напустио старији облик генитива карактеристичан за књижевни језик његових предака Петра I и Петра II Петровића Његоша, за црногорску народну поезију и народни језик, или им је ту форму дао уредник и редактор Сундечић. Могло би се претпоставити да је то Сундечићево рјешење, јер су и у његовим прилозима употребљени исти облици: у ’отпоздраву’ побратиму Павлиновићу: Над свјетима *изродника*’ [...]. У годишњаку је неједначност у употреби генитива именица још и већа: у Павлиновићевим текстовима готово нема ни наставка *-ах* ни ознаке за дужину – он пише: *Слободњака, поштењака, родољуба, зор – пјесника* [...].

И на другим примјерима може се закључити да је постојало слободно одређивање аутора према употреби појединих облика карактеристичних за језик средине у којој је годишњак излазио“ (Шуковић, 1980, стр. 75).

Увидом у корпус ми смо дошли до дјелимично различитих закључака. Наиме, у језику Нићифора Дучића није у свим прилозима у генитиву множине наведених именица писан наставак *-ах*. У тексту под називом *Полазак турске војске из Билеће у Бањане. Бој на Граховцу и славна побједа* Дучић пише наставак *-а* у ген. множине:

турскијех пријатеља (О., 1865, 36), *честијех редова* (О., 1865, 36), *Турака* (О., 1865, 39), *српскијех витезова* (О., 1865, 41), *турскијех глава* (О., 1865, 42), *изабранијех официра* (О., 1865, 44), *окупљенијех Требињаца* (О., 1865, 48), *другијех примјера* (О., 1865, 49). Наставак *-ах* у овом тексту потврђен је у само једном примјеру: *славнијех предаках* (О., 1865, 32). За овај чланак архимандрит Дучић у напомени каже да је „уломак“ из његовог „херцеговачкога летописа“ који је писао „од 1857. год. па до данас [мисли се на 1865. годину], и који је већ готов за штампу“ (Орлић, 1865, 28). У осталим, каснијим, прилозима овог аутора писан је наставак *-ах*, нпр. *Крштење потурчењаках* (О., 1866, 21), *све самијех Србаљах* и *српскијех јунаках* (О., 1866, 23), *свијех предјелах* (О., 1867, 32), *из народнијех пјесамах* (О., 1867, 35), *јужнијех различитијех воћаках*; као *лозе, смокавах, шипаках* (гранити), *дуњах, јабуках, крушаках, трешањах, вишањах, и муравах* (дудови) (О., 1867, 36), *добријех пријатељах* (О., 1867, 39, 40), *неколико минутах* (О., 1867, 41), *Осим укљевах (...)* *краповах, (...)* *скобаљах, кљеновах* (О., 1867, 44), *око Никишићах* (О., 1867, 47), *некијех главарах* (О., 1867, 52), *од ломнијех Брдах* (О., 1867, 52), *Дочека га тридес’т Малисорах* (О., 1867, 52, стих), *пут села Буроњах* (О., 1867, 53).

Код кнеза Николе I Петровића у генитиву мн. именица, као што и Шуковић тврди, писан је наставак *-а*, али дужина није досљедно обиљежавана:

првих родитеља (О., 1865, 65), *турских злица* (О., 1866, 39), *светијех ђедова* (О., 1867, 21), *драгијех камења* (О., 1866, 24).

С. Ненезић истиче да у језику овог писца „преовлађује наставак *-a*“ (Ненезић, 2010, стр. 151) у ген. мн. ових именица а да је наставак *-ax* „много ниже фреквенције“ (Ненезић, 2010, стр. 151). Међутим, она не помиње обиљежавање дужина, па можемо претпоставити да је то била интервенција уредника.

Код Сундечића и преосталих сарадника овог годишњака већином срећемо наставак *-a* у ген. мн. наведених именица (уз недосљено обиљежавање дужина):

соколовá (О., 1866, 54), различитијех *народá* (О., 1866, 59), будућих *владá* (О., 1866, 61), јуначкијех *горштакá* (О., 1868, 59), поглавитих *правá* (О., 1869, 60), свијех *чиновникá* (О., 1869, 63), зазорнијех *грдилá* (О., 1885, 44);

између *Турака* и *Црногораца* (О., 1865, 28), својих племенских *имена* (О., 1865, 57), различитијех *грана* (О., 1865, 57), људскијех *срца* (О., 1865, 59), својих тешких смртних *гријехова* (О., 1865, 60), несрећних *хришћана* (О., 1866, 84), осилених *појединаца* (О., 1867, 88), покорених *народá* (О., 1867, 88), родних *њива* (О., 1868, 48), важних земаљских унутрашњих *послова* (О., 1870, 60), *производа* писанијех (О., 1869, 62), вјечитијех *бораца* (О., 1869, 45), црнијех *брда* (О., 1869, 46), турских *лешина* (О., 1870, 27), покваренијех *појмова* (О., 1870, 48), накондугијех *година* (О., 1885, 5), дивнијех *хероја* (О., 1885, 34).

Ипак, јављају се и ријетки примјери са *-ax*, које смо забиљежили код уредника *Орлића* као и код сарадника Павлиновића и Срећковића:

ненавидних *беговах* и *везира* (О., 1866, 30), тврдих *посадах* (О., 1866, 31), триста *другах* (О., 1866, 31), угњетених *народах* (О., 1866, 32), ни *светињах* (О., 1867, 79), *вослужбахъ* бугарскихъ (О., 1869, 35), присно памѣтнихъ *рабахъ* божињихъ (О., 1869, 35), *мртвих тјелесах* (О., 1869, 36), основних *школах* (О., 1870, 60), Требало се *неђељах* (О., 1870, 65)]. Један примјер биљежимо и у народној пјесми *Бој на Граховцу 1858. године*: од *Зубацах* (О., 1867, 94).

У прилозима готово свих сарадника *Орлића* скоро досљедно писан је наставак *-a* у генитиву множине наведених именица, уз недосљедно обиљежавање дужине и појединачних примјера са наставком *-ax*. Изузетак чине једино прилози архимандрита Нићифора Дучића у чијем је језику доминантна употреба наставка *-ax*.

Код именица *pluralia tantum* посвједочени су различити наставци (*-a/á*, *-ax*, *и, ју*):

широких *плећа* (О., 1866, 29), широких *плећа* (О., 1868, 49), издубине *прса своји*' (О., 1866, 46), кипећих *њедара* (О., 1865, 5)¹⁷⁰;

---

170 Ови примјери су забиљежени у текстовима Павлиновића, Здравковића и посљедња два код Сундечића (Уп. Орлић, 1865, 1866, 1868).

црквенијех *вратах* (О., 1867, 43), *јавор-гусалах* (О., 1865, 55)¹⁷¹;
од мајчиних *груд* (О., 1868, 37)¹⁷²;
преко јуначкијех *прсију* (О., 1867, 48)¹⁷³.

Код ових примјера видимо да наставци варирају и у оквиру исте лексеме, па тако именицу *прса* код Сундечића биљежимо са наставком *-á*, а код Дучића са наставком *-(j)у*.

Наставак *(j)у* из некадашње двојине посвједочен је у генитиву множине именица *рука* и *кост*:

невезаних *руку'* (О., 1865, 3), дјело *руку'* његових (О., 1865, 4), хришћанских *руку* (О., 1868, 25), љуцкијех *костију* (О., 1865, 45).

Наставке *-их* и *-ју* забиљежили смо код именице *око*:

из *очих* (О., 1867, 79), с *очију* (О., 1870, 38)¹⁷⁴.

Наставак *-их* потврђен је још код именице *људи*:

15 *људих* (О., 1867, 44);

а *-и* код именице *ријеч*:

од нашијех *ријечи* (О., 1868, 49).

1.3.3. Наставке *-а*, *-ах*, *-их*, *и*, *(j)у* у генитиву множине срећемо и у часописима *Црногорац* и *Црногорка* из 1871. Међутим, и у овим најфреквентнија је употреба наставка *-а* у генитиву множине, па ћемо навести неколико примјера:

осталих *тачака* (Ц., 1871, 1), наших *срца* (Ц., 1871, 4), српскијех *ђетића* (Ц., 1871, 12), унутрашњих *послова* (Ц., 1871, 24), помамних *дошљака* (Ц., 1871, 79), великијех *жртава* (Ц., 1871, 63), српских *јунака* (Ц., 1871, 103), *отаца* наших (Ц., 1871, 105), *грађана* хришћанских (Ц., 1872, 30), славенскијех *племена* (Ц., 1872, 33), грађанских *фамилија* (Ц., 1872, 68), дотичнијех *сила* (Ц., 1872, 101), онијех *владара* (Ц., 1872, 123); стадо *оваца* (Црн., 1871, 10), младих *ђевојака* (Црн., 1871, 15), својих *сусјед* (Црн., 1871, 68), многијех другијех *воћака* (Црн., 1871, 2), *покрајина* напуљскијех (Црн., 1871, 4), отчинскијех *добара* (Црн., 1871, 14), неколико *рубаља* (Црн., 1871, 18), српскијех *владика* (Црн., 1871, 20), добријех *коња* (Црн., 1871, 49), својијех *дједова* (Црн., 1871, 86).

Примјери са *-ах* се знатно рјеђе срећу:

---

171 Примјери су из текстова Нићифора Дучића и Јована Сундечића (Уп. Орлић, 1865, 1867).

172 Овај облик је забиљежен код Д. Томаја (Уп. Орлић, 1868).

173 Примјер је из текста Н. Дучића (Уп. Орлић, 1867).

174 Примјери су потврђени код Сундечића и Риста Милића (Уп. Орлић, 1867, 1870).

има ли код вас *штиљах* (Ц., 1871, 12), старих *повељах* (*дипломах*), *рукописах* (Ц., 1871, 16), нетребају *коморах* (Ц., 1871, 68), толиких *залах* (Ц., 1871, 101), конфузних *појмовах* (Ц., 1871, 110), неугарских *краљевинах* (Ц., 1871, 147), од *реформах* (Ц., 1872, 4), *планинах* хравтских (Ц., 1872, 2), немања *заточниках* (Ц., 1872, 3), *мјестах* бокешких (Ц., 1872, 8), зелених *косах* (Ц., 1872, 52), има *обћинах* (Ц., 1872, 107); *патријарах* (Црн., 1871, 20), *путах* (Црн., 1871, 43), *обзирах* (Црн., 1871, 47), *јунаках* (Црн., 1871, 85).

Из приложених примјера видимо да се непостојано *-а* јавља у основи многих именица мушког и женског рода (некадашњих *-(j)ā-* основа). Ипак, и код ових именица у неким случајевима долази до колебања:

великијех *свадба* (Ц., 1872, 170), изчашенијех *факта* (Ц., 1871, 81);
безбројних *молаба* (Ц., 1872, 97);
жутијех *поморанци* (Црн., 1871, 2).

Наставак *-и* јавља се код именица женског рода некадашњих *-й-* основа:

нашијех *ријечи* (Ц., 1871, 32), несретнијех *околности* (Ц., 1871, 44), учења *ријечи* (Ц., 1871, 91), стања *ствари* (Ц., 1871, 101), крупних *ствари* (Ц., 1871, 112), стању *ствари* (Ц., 1872, 9), важнијех *новости* (Ц., 1872, 39), су њеколико *ријечи* (Ц., 1872, 93), пограничнијех *ствари* (Ц., 1872, 123), црквено-народнијех *ствари* (Ц., 1872, 127), очнијех *болести* (Ц., 1872, 176, 180); толикијех *мисли* (Црн., 1871, 14), таквијех *ријечи* (Црн., 1871, 22), дотичнијех *књижевности* (Црн., 1871, 22), ласкавијех *ријечи* (Црн., 1871, 39).

Мада и код ових именица биљежимо појединачне примјере са наставком *-их*:

црногорских *врлетих* (Ц., 1872, 52), солидарности *властих* (Ц., 1872, 3).

Овај наставак биљежимо и по једном код именица *мјесец* и *срце*:

шест *мјесецих* (Ц., 1871, 99); наших *срцих* (Ц., 1871, 147).

Именица *људи* у генитиву множине већином се јавља са крајњим *-и*, док је наставак *-их* присутан у незнатном броју примјера:

појединих *људи* (Ц., 1871, 19), обичних *људи* (Ц., 1871, 23), способних *људи* (Ц., 1871, 104), 25 хиљада *људи* (Ц., 1871, 111), горњих *људи* (Ц., 1872, 4), обичних *људи* (Ц., 1871, 23), покушај шаке *људи* (Ц., 1872, 17), овакових *људи* (Ц., 1872, 35), допис требиње има *људи* (Ц., 1872, 47), народних *људи* (Ц., 1872, 55), с мноштвом *људи* (Ц., 1872, 88); речених *људи* (Црн., 1871, 20), *грош људих* (Ц., 1871, 98), *више људих* (Ц., 1871, 128), 1000 *људих* (Ц., 1871, 128), ових *људих* (Ц., 1872, 35).

Наставак *-(j)у*, вјероватно под утицајем двојине, биљежимо у генитиву множине именице *рука* и код именице *кости*:

прењенијех *руку* (Ц., 1872, 181); њежнијех *руку* (Црн., 1871, 24), јуначкијех *костију* (Црн., 1871, 6).

16.3. У *Црногорки* 1884–1885, *Зети* и Томановићевој *Грлици* у генитиву множине најчешће срећемо наставак *-а* (као у остатку корпуса), па ћемо навести само неке примјере:

свјетских *тјелеса* (Црн., 1884, 10), тачних *датума* (Црн., 1884, 43), анималних *потреба* (Црн., 1884, 62), околних *племена* (Црн., 1884, 72), из петних *жила* (Црн., 1885, 79), наших *редова* (Црн., 1885, 99), рђавих *дјела* (Црн., 1885, 99), југославенских *књижевника* (Црн., 1885, 115), свијех *Срба* (Црн., 1885, 4), српскијех *сила* (Црн., 1885, 4), југославенских *књижевника* (Црн., 1885, 115); економичних *разлога* (З., 1885, 73), отровних *зуба* (З., 1885, 81); славонскијех *племена* (З., 1885, 16), женскијех *састанака* (З., 1885, 30), својијех *врлина* (З., 1885, 37), српскијех *племића* (З., 1885, 115); српских *побједа* (Г., 1889, 49), таких *Грка* (Г., 1889, 50), Њихових *Височанстава* (Г., 1891, 18), пограничнијех *крајева* (Г., 1893, 36), сакупљених високих *достојанственика* (Г., 1897, 48), првијех *штампарија* (Г., 1897, 72).

Примјећујемо да се и у овим недјељницима непостојано *-а* јавља у основи многих именица мушког рода на сугласник и код именица граматичког женског рода које се у номинативу једнине завршавају на вокал *-а*. У *Црногорки* и *Зети* забиљежили смо (у поезији) и по један примјер именица женског рода које се јављају са крајњим *-а* на којем је обиљежена и дужина: небесних *бајка* (Црн., 1884, 289), србинских *жртва* (З., 1885, 41). У Томановићевој *Грлици* код именица *радња* и *тежња* у генитиву множине имамо *-а*: кутњијех *радња* (Г., 1891, 32), његових *тежња* (Г., 1897, 44).

У *Црногорки* и *Зети* забиљежили смо свега неколика усамљена примјера са наставком *-ах*. У *Црногорки* такав примјер срећемо у тексту *Живе ли Срби или каква друга безимена словенска смјеса на приморју од Неретве до Бојане?* (Уп. Црн., 1884, 137–139): оних *предјелах* (Црн., 1884, 137). У истом тексту иста лексема писана је и са наставком *-их*: приморских *предјелих* (Црн., 1884, 137). Иначе су даље у овом одјељку доминантни примјери са наставком *-а* у генитиву множине:

захтјева хрватскијех (Црн., 1884, 138), првијех *слависта* (Црн., 1884, 138), икаквијех *назначења* (Црн., 1884, 138), досадашњијех *држава* (Црн., 1884, 139).

Примјери из *Зете* су из одјељка *Руски пјесници у биографијама* који је са руског превео М. Драговић (Зета 1885: 137–139):

горах (З., 1885, 138), славе *науках* (З., 1885, 139).

Иако је *Грлица* најмлађа, у њој смо забиљежили нешто више примјера са наставком *-ах* него у *Црногорки* 1884–1885. и *Зети*. У питању је свега неколико текстова у којима се облици са *-ах* јављају напореда са онима на *-а* (који су чешћи):

столицу *Владиках* Цетињских (Г., 1889, 48), *интригах* и новца (Г., 1889, 50), 1389–1889 (47–51), испод *кољенах* (Г., 1890, 76), из *округах* (Г., 1891, 32), више *колах* стиже (Г., 1891, 32), од стране *радниках* (Г., 1891, 33), триста *соколовах* (Г., 1891, 35), тридесет *змајевах* (Г., 1891, 35), свега тока *односах* између (Г., 1893, 42), излазак из *Боках* (Г., 1893, 46), накнади *штетах* учињенијех од Црногораца (Г., 1893, 47), о повраћању *плијеновах* (Г., 1893, 47), сваке класе *чиновниках* (Г., 1893, 47), стотине *путах* (Г., 1893, 51), Истовјетност пак *поруках* (Г., 1893, 51), пуном *манастирах* (Г., 1893, 52), често *путах* (Г., 1893, 51).

Примјери из издања из 1889. су из одјелјка *1389–1889*, објављеног поводом 500. годишњице косовске битке (Уп. Г., 1889, 47–51; Шуковић, 1980, стр. 104); примјер из 1890. је из дијела гдје су пословице (Уп. Г., 1890, 76); у издању из 1891. примјери са *-ах* су потврђени у тексту *Колски пут с Ријеке у Миркову Варош* (*Грлица* 1891: 31–35). То је заправо извјештај који је доставио војвода Машо Врбица краљу Николи I (Шуковић, 1980, стр. 98). У издању из 1893. овакви примјери су забиљежени у тексту Лазара Томановића *Петар II Петровић – Његош. Митрополит и Господар Црне Горе* (Уп. 1893: 40–5; Шуковић, 1980, стр. 103).

Наставак *-и* посвједочен је код сљедећих именица:

њених *моћи* (Црн., 1884, 11), спасителних *страсти* (Црн., 1884, 27), мљетачких *власти* (Црн., 1884, 42), светијех *благовијести* (Црн., 1884, 125), овијех *ријечи* (Црн., 1884, 137), од лијепијех *ријечи* (Црн., 1884, 16), поред свију лијепијех *ријечи* (Црн., 1884, 230), здравијех *мисли* (Црн., 1885, 31), разнијех *страсти* (Црн., 1885, 66), племенитијех *ријечи* (Црн., 1885, 67), разних *противности* (Црн., 1885, 150); светијех *Благовијести* (З., 1885, 4), од *ријечи* тијех (З., 1885, 2), нашијех *околности* (З., 1885, 23), бескрајних *дражи* (З., 1885, 116); кожных *болести* (Г., 1891, 41), заразних *болести* (Г., 1891, 39), тамошњих *власти* (Г., 1891, 39), опроштајних *ријечи* (Г., 1897, 65).

Наставак *-их* код ових именица потврђен је само једном у *Зети*:

у сред *опасностих* (З., 1885, 138).

Именице *гост* и *слуга* јављају се са старим наставком *-(j)у*

некијех *слугу* (Црн., 1884, 6); колико се *гостију* измијенило (Црн., 1885, 75), својих *гостију* (З., 1885, 6); ради *гостију* (Г., 1891, 38), таковијех *гостију* (Г., 1891, 42).

Именицу *кост* у *Црногорки* налазимо са крајњим *-и* а у *Зети* са наставком *-ју*:

љупких *кости* (Црн., 1885, 63) : од *костију* (З., 1885, 109).

Именица *људи* у генитиву множине јавља се већином са наставком *-и*, забиљежили смо свега неколико примјера у *Зети* са крајњим *х*:

има више *људи* (Црн., 1884, 13), онијех *људи* (Црн., 1884, 38), *људи* образованијех (Црн., 1884, 62), нормалних *људи* (Црн., 1884, 205), нашијех *људи* (Црн., 1884, 326), славних *људи* (Црн., 1885, 117); најодличнијех *људи* (З., 1885, 21), оружанијех *људи* (З., 1885, 46), најпааметних *људи* (З., 1885, 153), онијех *људи* (З., 1885, 153); нашијех *људи* (Г., 1889, 57), првијех *људи* (Г., 1890, 59), образованијех *људи* (Г., 1891, 25);

крјепосних *људих* (З., 1885, 82), *људих* (З., 1885, 138), *људих* у свим гранама (З., 1885, 138).

У *Црногорки* долози до колебања код именица *pluralia tantum* па срећемо различите наставке (*-а*, *-ах*, *ју*, *и*):

из *уста* (Црн., 1884, 177), руменијех *усана* (Црн., 1885, 82), из божих *њедара* (Црн., 1884, 273);

уснах (Црн., 1884, 173), глас јаворових *гусалах* (Црн., 1884, 247);

с прсију (Црн., 1884, 119);

племенитих *груди* (Црн., 1884, 300), из *груди* (Црн., 1885, 166).

У Томановићевој *Грлици* биљежимо једино именицу *груди* и то са наставком *-и*:

до *груди* (Г., 1890, 63), раздраганих *груди* (Г., 1897, 62), препунијех *груди* (Г., 1897, 73).

Именица *очи* готово досљедно је писана са старим двојинским наставком *-ју* [изузев једног забиљеженог примјера у *Црногорки*: *очих* (Црн., 1884, 107)]:

из оборених *очију* (Црн., 1884, 60), искапали својијех *очију* (Црн., 1884, 120), *с очију* (Црн., 1885, 119), *очију* граорастих (Црн., 1885, 153); тијех *очију* (З., 1885, 27), израза *очију* (З., 1885, 28), *с очију* (З., 1885, 44).

Наставке *-а* и *-у* забиљежили смо код генитва множине именице *рука* [из *рука* (Црн., 1884, 343), из *рука* (З., 1885, 17) : месних *руку* (Црн., 1885, 82)], док је за именицу *нога* потврђен само један примјер у овом падежу и то са финалним *-а* [хајдучких *нога* (Црн., 1884, 216)].

У често помињаној полемичкој преписци у *Црногорки* уредник Павловић помиње и наставке у генитиву множине који се могу чути „овдје“ (тј. на Цетињу):

„Чуо сам ја гдје се овдје говори и: [...] јабукех (скоро више *е* него *а*, м. јабука, gen. pl.), крушакех (м. крушака, gen. pl.)...“ (Црногорка 1884: 314).

Из овога видимо да је Павловић предност давао облицима без крајњег *x*, које су и Вук и Даничић примјењивали и да су у *Црногорки* такве форме готово досљедно писане, осим већ помињаних изузетака.

У цјелокупном корпусу се у генитиву множине срећу наставци *-a* и *-ax/ix*, *-и*, *-(j)у* што се подудара са језиком писаца из друге половине 19. вијека (упореди Ненезић, 2010, стр. 80; Тепавчевић, 2010, стр. 121, 122), а донекле и са стањем у *Паштровским исправама*¹⁷⁵, тј. онима које обухватају 19. вијек (Стојановић, 2011б, стр. 275).

1.4. Датив множине

1.4.1. У Милаковићевој *Грлици* код именица мушког рода у дативу множине готово досљедно се употребљава наставак *-има*, па ћемо навести само неке примјере:

носити бремена, своима *мужевима* (Г., 1835, 50), діелим благо *хайдучима* (Г., 1835, 111), пошалѣ *главарима* (Г., 1836, 40), захвалили *Млетчанима* (Г., 1836, 41), ишла *Везирима* (Г., 1836, 55), предајући ии *Капетанима* (Г., 1837, 39), к *Русима* (Г., 1837, 41), *Грцима* требуе (Г., 1837, 84), јаднимъ *слѣпцима* свезу са очію скинемъ (Г., 1837, 101), предложи *Французима* (Г., 1838, 40), поклони *Которанима* (Г., 1838, 73), *Чиновницѣма* плата (Г., 1838, 74), забранѣвало... *Христіанима* (Г., 1839, 46), познатъ е быо и старима *Грцѣма* (Г., 1839, 84), непријатељ свима *некатолицима* (Г., 1839, 94).

Изузетак у овом алманаху је једино именица *људи* која се код Георгија Николајевића у приповијетки *Милое Цветић* јавља у сљедећој форми:

многимъ *людма* основао (Г., 1836, 112).

У *Орлићу* код именица мушког рода у употреби су наставци *-има* (најчешће), *-им* (рјеђе и то код Миховила Павлиновића и Нићифора Дучића):

остаје централним и јужним *Славјанима* (О., 1866, 60), давајући *Црногорцима* (О., 1865, 32), покаже... њезинијем *пријатељима* (О., 1865, 35), Гусле су од памтивијека свијем *Србљима* а особито *Црногорцима* и

---

175 Проф Стојановић (2019) у Паштровским исправама запажа да се у генитиву множине јављао наставак *ьх* у оним исправама у којима је иначе писан полугласник, а даје чешће писан наставак *ех* у оним исправама у којима је полугласник у јаком положају дао *е*, док је наставак *-ах* доминантан у исправама у којима је полугласник прешао у *а*. Она такође констатује да се наставци *а* и *е* јављају кроз 18. и 19. Вијек и појашњава да се „рефлекс полугласника [...] одражавао и на наставак у Г/Л мн. (Стојановић, 2019, стр. 139, 159).

Херцеговцима најмилија вечерња забава (О., 1867, 45), дадоше се *Млетцима* (О., 1867, 67), па вели Владики и црногорским *главарима* (О., 1867, 74), завидише јединим *Славенима* (О., 1868, 39), дугујемо *злотворима* (О., 1869, 26), За плате *рањеницима, топцијама* (О., 1869, 64), доста којечега *Славјанима* (О., 1870, 49), најугодније нашијем *свечицама* (О., 1885, 45);

Дубровчаним је закинуо *Конавље* (О., 1866, 34), *Балишићим* рекоше *Которани* (О., 1867, 64), И тако бјеше *Котораним непријатељим* (О., 1867, 64), па *Млетцим* *Которани* рекоше (О., 1867, 68), црногорским *мученицим* *запоји* (О., 1868, 31), одмаздише *Турцим* на узврх (О., 1870, 26).

Белић (2006) истиче да је наставак *-им* вјероватно настао контаминацијом наставка *-и* или *-ом* (стр. 196).

У недјељнику *Црногорац*, његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871. године, као и у часописима *Црногорка* 1884–1885. и *Зета* код именица мушког рода у дативу множине преовладава наставак *-има*, само појединачни случајеви имају наставак *-ма*:

присуствовати свијема *зборовима* народнијема (Ц., 1871, 76), браћи *учитељима* препоручити (Ц., 1872, 192); турскијем *беговима* за око не запне (Црн., 1871, 29), којијема као *Хришићанима* било милије (Црн., 1871, 38); приступи к *предметима* (Црн., 1884, 3), дарове послала *главарима* и *јунацима* црногорскијема (Црн., 1884, 57), к српскијем *патријарсима* (Црн., 1885, 11), помагачи *господарима* (Црн., 1885, 62), предаде у руке неискусним *агентима* и *управитељима* (З., 1885, 5), олимпијским *Боговима* допадне (З., 1885, 23), поведе ме управо *запорицима* (З., 1885, 48), *Читаоцима* (З., 1885, 50), дугујемо *учитељима* (З., 1885, 82);

Трећи дио *људма* давали (Ц., 1872, 79 допис из Савине), ваљала би... потоњијем *нараштајма* (Црн., 1871, 6); приписује *људма* (Црн., 1884, 212); Помагајућ *људма* (З., 1885, 80), што је *људма* (З., 1885, 89).

Из приложеног видимо да се наставак *-ма* јавља углавном у именици *људи*, с тим што ни ова лексема није досљедно у овом падежу писана са овим наставком, већ се као таква јавља само у неким прилозима и код неких аутора, али ни код њих није досљедно тако писана. У *Црногорцу* облик *људма* срећемо у допису из *Савине*, у *Црногорки* 1884–1885 у тексту *Menssana in corpore sano* (аутора Јована Павловића), а у *Зети* у трагедији *Оковани Промете* (у преводу Филипа Ковачевића).

У Томановићевој *Грлици* именице мушког рода у дативу множине досљедно биљежимо са наставком *-има*:

Јупитер даје својим *мјесецима* свјетлост (Г., 1889, 6), даје се *члановима* *Владајуће* куће и њеним *сродницима* (Г., 1889, 42), за трајну срећу милијема срцу нашем *младенцима* (Г., 1890, 53), откривши њезину важност и значај *пријатељима* и *непријатељима* (Г., 1892, 29), када се *производима...* отворе врата (Г., 1893, 36), забранили *црногорцима* (Г., 1893, 45).

И сама употреба датива код именица мушког рода нас упућује на то како се развијао падежни систем и како се временом уопштавао новији наставак *-има*, који ће, видјећемо касније бити уопштени и у инструменталу и локативу множине. Видјели смо да се код неких аутора спорадично јавља и наставак *-ма*, и то углавном у именици *људи*, што се подудара са језиком неких старијих црногорских аутора (Младеновић, стр. 130; Вушовић, 1930, стр. 121), као и са језиком Вука Стефановића Караџића (Стевановић, 1987, стр. 100, 101). Такође, наставак *-ма* у дативу (као и у инструменталу и локативу множине) представља обиљежје многих говора Црне Горе (Пешикан, 1965, стр. 148; Милетић, 1940, стр. 402–403; Вујовић, 1969, стр. 220; Стевановић, 1933–1934, стр. 70, 71; Ћупић, 1977а, стр. 79).

1.4.2. Код именица граматичког женског рода на *а* (у Милаковићевој *Грлици*) преовладава наставак *-ама* у овом падежу:

чуђаше се онъ *жертвама* (Г., 1837, 98), *њиовимъ обманама* молили се (Г., 1837, 101).

У издању *Грлице* из 1835. једанпут, у пјесми *Ненад* Симе Милутиновића Сарајлије (Шуковић, 1980, стр. 51), наилазимо и на наставак *-ам'* у којем је апостроф писан из метричких разлога:

Двѣма *ружам'* племениту главу (Г., 1835, 123).

У годишњаку *Орлићу* у дативу ових именица такође је скоро досљедно писан наставак *-ама*, једино биљежимо код Нућифора Дучића наставак *-ам*:

неузмицаху... *пушкама* (О., 1865, 35), Те говориш, својима *жељама* (О., 1867, 24), *османлијама*... задњи час одзвонио (О., 1867, 91), *Војводама* ријеч проговара (О., 1867, 94), јави својим *старешинама* (О., 1868, 51), потрчи на мах нашијем *четама* (О., 1869, 49), покоровати варварскијем *ћордама* (О., 1869, 52), подржавали га сваковрсним *сплеткама* и *обсјенама* (О., 1870, 47), *невољама*... крај учинити (О., 1870, 78);
које мисирскијем *пирамидам* сличе (О., 1867, 33).

За наставак *-ам* у дативу множине именица женског рода на *-а* Белић (2006) истиче да се употребљава у нашим споменицима од најранијих времена, као и у неким архаичнијим говорима (стр. 196)

У остатку корпуса код ових именица је такође доминантно писан наставак *-ама*:

лакше доскочити многијем својијем *нуждама* и неопходним *потребама* (Ц., 1871, 48), рече Ћосовићима својим несретним *чипчијама* (Ц., 1872, 83); *жртвама* изложи (Црн., 1871, 4), не може пркосити *годинама* (Црн., 1871, 64), подали онијем тешкијем *мукама* (Црн., 1884, 113),

Препоручујемо их свјема *фамилијама* српским (Црн., 1884, 171), Вјеруј ти свашта *бабетињама* (Црн., 1885, 72), противан оваквим *експедицијама* (Црн., 1885, 200); велимо оним *фамилијама* (З., 1885, 107), налик *здравицама* (З., 1885, 112); лијепим *успоменама* пуштам (Г., 1889, 4), вратиле својијема *кућама* (Г., 1891, 32), легло разнијем *бубама* (Г., 1890, 75).

Именице женског рода на сугласник већином имају наставак *-има*, мада смо у *Црногорицу* забиљежили и примјер са *-ма* (и то у подлистку у приповиједи *Срећа и новац*):

тражећи задовољства својијем дивљијем *страстима* (Ц., 1872, 113), пажњу поклонио њекијем *околностима* (Црн., 1871, 77); подај *кокошима* (З., 1885, 113), да се излажу *опасностима* (Г., 1893, 37), откаже послушност својим *властима* (Г., 1893, 45);

одупријети њенијем упропашћујућијем *ћудма* (Ц., 1872, 63).

Наставак *-ма* је употребљавао и Вук Крацић у именицама типа *ствар, ријеч* али ово само у његовим дјелима прије 1836 (Стевановић, 1987, стр. 100, 101). Касније само са наставком *-ма* пише именицу *коњ*. Стевановић (1987) тврди да је овај наставак Вук наслиједио од својих родитеља, и да је у питању утицај херцеговачких говора (стр. 102). Неки граматичари су, тврди Стевановић (1987, стр. 102), кроз цио 19. вијек напоредо употребљавали дуже облике са *-има* и краће са *-ма*, у дативу, инструменталу и локативу множине, што пак није случај и са нашим корпусом у коме се краћи облици јављају веома ријетко.

1.4.3. Кад су у питању именице средњег рода у цјелокупном корпусу се доминантно јавља наставак *-има* у дативу множине:

своима пепеловидњима *брдима...* он представља (Г., 1839, 73); *задовољство својијем бонијем срцима* (О., 1865, 41), према појединим... *племенима* (О., 1868, 38), траже и задовољство својијем бојнијем *срцима* (О., 1885, 41); не можемо се дотичним *вјећима* начудити (Ц., 1872, 95), разаслан је... *уредништвима* (Црн., 1884, 20), смијући се дипломатским *увијањима* (Црн., 1884, 155), давали живот својим *предавањима* (Црн., 1884, 377), поликоваше, можда, времену у које се приметнуше, али никако новијим *временима* (Црн., 1885, 160); био се одао науци а особито археологичким *истраживањима* (З., 1885, 6), допуну наведеним *дјелима* (З., 1885, 73), равне Корњељевим и Расиновима *дјелима* (З., 1885, 116), радовао таквима *извјешћима* (З., 1885, 163); одговара *начелима* правде (Г., 1889, 54).

У *Орлићу* је код Сундечића потврђен један примјер са наставком *-ама*, а са истим наставком биљежимо један примјер и у *Црногорки* из 1884. године (у одјелку *Пјесме из Васојевића*):

братска срца *срцама* братским повјеривали (О., 1870, 50); морао је уступати... појединим *лицама*, која су била јако енергична карактера (Црн., 1884, 135).

Наставак *-ама* код именица средњег рода у дативу, инструменталу и локативу потврђен је код Његоша и Љубише, а код Вука су овај наставак имале именице средњег рода са номинативом на *-ије* (Вушовић, 1930, стр. 30; Тепавчевић, 2010, стр. 209; Стевановић, 1987, стр. 115).

1.5. Инструментал множине

1.5.1. И у инструменталу множине именица мушког рода у првом петињском годишњаку *Грлици* је доминантно писан наставак *-има*:

с пограничнїема Турцима (Г., 1835, 45), *занатима* се занимаю (Г., 1835, 47), међу *юнацима* (Г., 1835, 56), махаюћи голема *мачевима* (Г., 1837, 40), заедно с *Дубровчанима* (Г., 1837, 43), над слїепїема *синовима* (Г., 1837, 87), с моїема *ученицима* (Г., 1837, 92), сь *мртвацѣма* (Г., 1838, 90), међу *Владателѣма* (Г., 1839, 19), међу *кршима* (Г., 1839, 55), са *сводовима* (Г., 1839, 69), сь *јужнима вѣтровима* (Г., 1839, 70), сь *бедемима* (Г., 1839, 83).

Као и у дативу множине, и у овом случају, одступање је присутно у именици *људи* која има наставак *-ма* у инструменталу множине:

предѣ поштенимѣ *людма* (Г., 1836, 109), населѣна *людма* (Г., 1838, 61).

Ови примјери су из приповијетке Георгија Николајевића *Милое Цветић* и из прилога уредника Милаковића *Кратко географическо-статистическо описанїе Боке Которске* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54).

У неколико примјера (из пјесама Симе Милутиновића Сарајлије *Одлазак Карађорђија из свога отечества* и *Будни сан едне тихе ноћи*) потврђен је и стари наставак *-и*:

Мила Србска поля с *потоци извори* (Г., 1835, 121), Силну л' мишцу над *влашићи* слаби (Г., 1835, 129), обліешѣ сь *полюбци* (Г., 1836, 122).

Белић (2006) наводи да се овај стари наставак инструментала код именица мушког и средњег рода и данас чува у неким говорима нашег језика (стр. 196). Наставак *-и* спорадично се јавља код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 209), а Вук га је писао у народним пјесмама (Маретић, 1963, стр. 155).

У цетињском *Орлићу* инструментал множине именица мушког рода већином се јавља са наставком *-има* изузев неколико посвједочених примјера са *-им*:

са најслађим *пољубцима* (О., 1865, 3), под *Турцима* (О., 1866, 22), са неизбројенијем *изворима* и *потоцима* (О., 1866, 23), под својим српскијем *владаоцима* (О., 1866, 25), обдаривши га са... *виноградима*, *риболовима* и *млинима* (О., 1867, 34), отисну *бреговима* (О., 1868, 36), под крвничким *јатаганима* (О., 1868, 37), да постају српским *владалцима* (О., 1869, 32), са својим *људима* (О., 1869, 54), под *шаторима* (О., 1869, 56), с пограничним *Турцима* (О., 1870, 26), тешко бијаше *владикама* и *господарима* (О., 1870, 60), пред његовијем бокешким *главарима* (О., 1870, 77), с *душманима* (О., 1885, 36);

Те безмртним *ловор-в'јенцим*/ Јунацима кити главе (О., 1866, 43), с *Котораним* (О., 1867, 68), са својим *Црногорцим* (О., 1867, 71).

Примјере са наставком *-им* пронашли смо код Сундечића и Павлиновића.

У остатку корпуса доминантно је писан наставак *-има* код именица мушког рода у инструменталу множине:

са овијема *ужасима* (Ц., 1871, 9), међу тим *несретницима* (Ц., 1872, 79), са истијема *Хришћанима* (Ц., 1872, 107), над *вјештацима* (Црн., 1871, 2), са својим *савезницима* (Црн., 1871, 6), застрти тешкијем *ћилимима* (Црн., 1871, 76); над *органима* човјечијим (Црн., 1884, 3), са својим *митрополитима* (Црн., 1884, 15), пред *царевима* и *краљевима* (Црн., 1884, 72), с *људима* (Црн., 1885, 28), над *јунацима* (Црн., 1885, 105), са *чиновницима* (З., 1885, 15), под *прозорима* (З., 1885, 38), бришући сузе *прстима* (З., 1885, 66), поткријепљена *извјештајима* (Г., 1889, 4), под славним *нашљедницима* (Г., 1889, 49), међу тадањим *предигаоцима* (Г., 1890, 61), са свијема *члановима* (Г., 1891, 27), с другијем *народима* (Г., 1897, 45).

У *Црногорки* 1884–1885. и *Зети* јављају се појединачни примјери са наставком *-ма* у лексеми *људи*:

с *људма* (Црн., 1884, 23), с *људма* (Црн., 1884, 37); међу *људма* (З., 1885, 56), и да с вама *Југовићим* (З., 1885, 77).

Наставак *-ма* у *Црногорки* из 1884. јавља се недосљедно у тексту *Мозак и срце у књижевности*, а у *Зети* је потврђен у прилогу *Жена по Шопехауеру* и у пјесми Јована Сундечића. О овом наставку смо већ говорили и у вези са дативом множине, и истакли да је био карактеристика језика старијих аутора и говора Црне Горе.

1.5.2. Именице граматичког женског рода на *-а* у Милаковићевој *Грлици* имају наставак *-ама* у инструменталу множине:

махајући кецељама (Г., 1835, 50), с граматама (Г., 1835, 70), међу многима другима кулицама (Г., 1837, 69), с превеликима голієма стієнама (Г., 1835, 39), предь моимь очима (Г., 1836, 108), отвори врата, и разширенимь рукама потрчи (Г., 1836, 119), За бедем се рукама фатаю (Г., 1837, 68), съ најжешћимь батинама (Г., 1837, 100), под крунама (Г., 1837, 132), изобилує... рыбама (Г., 1838, 66), дохватили рукама (Г., 1838, 45), утврђена ... кулама (Г., 1838, 85), покрывенъ лъпыма шумама (Г., 1839, 37), съ најславниіма рькама (Г., 1839, 74), може се дичити... фамиліяма (Г., 1839, 78).

У пјесми Петра I *На похвалу покойноме Кара-Борђію Петровићу* забиљежили смо један примјер у којем је умјесто крајњег *-а* из наставка *-ама* писан апостроф из метричких разлога:

с бритким' саблям' (Г., 1835, 115).

За годишњак *Орлић* карактеристично је колебање наставака *-ама* и *-ам* у инструменталу именица женског рода именица на *а*, с тим што су знатно доминантнији облици на *-ама*:

Окружен пјесковитим и равним главицама (О., 1865, 29), са осталијем земљама (О., 1867, 37), с новијем пушкама (О., 1867, 40), над... којекаквим нашим блудњама (О., 1867, 92), с државама (О., 1868, 42), веругајући кривијем стазама (О., 1868, 58), калпак са златним ицрвеним шарама (О., 1869, 28), са златним граматама (О., 1870, 34), с раширенијема рукама (О., 1870, 61), над заблудама (О., 1885, 7), пред својијем војскама (О., 1885, 33), под варварскијем владама (О., 1885, 38);

што су невјерници хришћанским главам оградили (О., 1866, 33), Обаљује мишицам јаким (О., 1866, 49), Ранам се љутим поноси сваки (О., 1866, 52), са потурицам и издаицам (О., 1868, 27), под хришћанским заставам (О., 1868, 32), под млетачким војводам (О., 1868, 32).

Облици са наставком *-ам* повједочени су у прилозима Павлиновића и Сундечића. Једначење датива и инструментала двојине условило је једнакост ових падежа и множини, па се од 16. вијека у споменицима почиње јављати крајње *-м* у оба падежа (Белић, 2006, стр. 197). Белић (2006) такође појашњава да се наставци *-им*, *-ам* јављају код католика у Далмацији (средњој и сјеверној), у Лици, као и у говорима Босне и Херцеговине гдје живе католици и муслимани (стр. 199). Ово се може довести у везу и са језиком *Орлића*, будући да су и Сундечић и Павлиновић били везани за Задар, а сам уредник је и похађао тамошњу богословију.

У остатку корпуса ове именице биљежимо само са наставком *-ама*:

пред новим жртвама (Ц., 1871, 138), гордећи се својијем побједама (Ц., 1871, 179), над главама (Ц., 1871, 74), украшен са најправним и најбољим

накукама (Црн., 1871, 81), са владикама (Ц., 1871, 110); под ногама својијема (Црн., 1871, 2), над православнијем црквама (Црн., 1871, 5), смојијем наредбама (Црн., 1871, 39), са сумпорастиијем материјама (Црн., 1871, 52); махаху главама (Црн., 1884, 5), над њиховим главама (Црн., 1884, 230), са својим рођакама (Црн., 1884, 252), за ђевојчицама (Црн., 1885, 124), под снажним мишицама (Црн., 1885, 129); зачињено успоменама (З., 1885, 34), пред мојим ногама (З., 1885, 45), међу женама (З., 1885, 83); са сребрним плочама (Г., 1889, 37), са запаљенијем воштаницама (Г., 1890, 54), пред каквијем силама (Г., 1892, 30), са најпоглавитијема црногорским кућама (Г., 1890, 58), међу реченима државама (Г., 1893, 49).

У именицама женског рода на сугласник у *Грлици* 1835–1839. долази до колебања, па се у инструменталу срећу наставци *-има* и *-ма*:

частећи се съ *частима* (Г., 1837, 100), съ *почестима* (Г., 1839, 60), испоганђн Турскијема *рјечма* (Г., 1835, 44), трче за *стварма* (Г., 1838, 92).

Наставак *-ма* је потврђен у Милаковићевим текстовима *Кратак поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* и у *Топографическо описаніе царства поезіе*.

У *Орлићу* и осталим млађим часописима инструментал множине именица женског рода на сугласник биљежимо готово досљедно са наставком *-има*:

спасоносним *мислима* одушевљен (О., 1865, 4), љуцким *костима* посијана (О., 1867, 32), одговара... дирајућим *ријечима* (О., 1867, 88), над *страстима* (О., 1867, 92); са *варошима* (Ц., 1871, 24), са словенскијем *књижевностима* (Ц., 1871, 80), лијепим *ријечима* и обећањима варамо себе (Ц., 1872, 71), с *каквијем ријечима* (Црн., 1871, 50), покренут ништавијем *стварима* (Црн., 1871, 48); са *мљетачкима властима* (Црн., 1884, 42), угошћава четнике свијема *почастима* (Црн., 1884, 69), под *хридима* (Црн., 1884, 157), изражава не само *ријечима* (Црн., 1884, 192), пријети страшнијем *ријечима* (Црн., 1885, 59); говорити његовим *ријечима* (З., 1885, 86), са свијем *околностима* (З., 1885, 120), под *чарима* (З., 1885, 122); са свијема *дужностима* (Г., 1893, 29), са аустријскијем *властима* (Г., 1893, 42), зауставе грбљање *ријечима* (Г., 1893, 49).

Једино у часопису *Црногорац* биљежимо усамљен примјер са наставком *-ма*:

са самим *речма* (Ц., 1872, 176).

Већ смо помињали да се наставак *-ма* јављао код аутора са подручја Црне Горе 19. вијека, као и у неким говорима, а у неком периоду га јеписао и Вук Караџић, али се не може подвести под обиљежје језика цетињске штампе 19. Вијека.

1.5.3. Кад су у питању именице средњег рода, и инструменталу су евидентнија колебања него у дативу множине. У *Грлици* из Његошевог периода срећемо облике са крајњим *-има* и *-ама* и једном наставак *-ам*:

съ найвећимъ *писменима* (Г., 1836, 118), заклињмъ те тимъ светимъ *именима* (Г., 1837, 113), написана готическими *писменима* (Г., 1839, 81), съ высокимъ *дрветима* (Г., 1839, 81);

с племенама (Г., 1835, 38), под *крилама* великога Цара (Г., 1835, 118), съ *предградіяма* (Г., 1839, 41), украшене су лѣпыма *изображеніяма* (Г., 1839, 71);

юначкіем *дѣлам* показивали (Г., 1835, 61).

Наставак *-ама* је потврђен у Милаковићевом тексту *Кратак поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе*, у пјесми Петра I Петровића *На похвалу покойноме Кара-Ђорђиу Петровићу*, у поглављу *Кратко географическо-статистическо описаніе дубровачкогъ окружія*, чији је аутор вјероватно Милаковић (Шуковић, 1980, стр. 46). Наставак *-ам* је из поглавља *Кратка исторія Црне Горе*, чији је аутор Петар I¹⁷⁶. Већ смо поменули да је наставак *-ама* код именица средњег рода у дативу, инструменталу и локативу потврђен код неких старијих писаца са подручја Црне Горе. Овај наставак „представља аналошко уопштавање множинске основе на /а-/ (Милановић, 2014, 210).

Наставци *-има* (чешће) и *-ама* (рјеђе) јављају се у *Орлићу* у инструменталу множине именица средњег рода, а једном смо забиљежили и облик на *-ма*:

са великијем и златнијем *словима* (О., 1865, 41), задахнут очиним *дјелима* (О., 1869, 27), управљали смо државним *добрима* (О., 1869, 61);

с поноситим *Брдама* (О., 1865, 63), и таквим *средствама* (О., 1867, 85);

са душманским *копиладма* (О., 1868, 57).

Облици са *-ама* су забиљежени код Сундечића а примјер са наставком *-ма* је посвједочен код Ј. С. Здравковића. О колебањима код Сундечића најбоље свједочи сљедећи примјер у којем се у оквиру исте реченице јављају оба наставка код именица средњег рода:

са... зеленим *језерама*... дивним морским *пристаништама*...
неизбројеним *селима* (О., 1865, 58).

---

176 На овом мјесту владика цетињски цитира Ђурђа Црнојевића (па је овај старији наставак и очекиван) који свом народу саопштава да намјерава поћи у Венецију и тамо старост провести (Уп. Грлица, 1835, 60, 61).

Код именица средњег рода у часописима *Црногорац* и *Црногорка* евидентно је колебање наставака *-има* и *-ама*:

сасвојјем *захтјевањима* (Ц., 1871, 14), са свима правима и неправима *сретствима* (Ц., 1871, 22), са нужнијем *оруђима* (Ц., 1871, 47), братимила *обећањима* (Ц., 1872, 27), *обећањима* варамо себе (Ц., 1872, 71), служише воћем, *јелима* од млијека (Црн., 1871, 42), са *својствима* (Црн., 1871, 42);

са свијема могућим *средствима* (Ц., 1872, 15), задовољила се ма и незнатним *обећањима* (Ц., 1872, 17), са њемачкијем *стихотворенијама* (Црн., 1871, 43), о... човјековим *правама* (Ц., 1872, 6), међу *женскињама* (Црн., 1871, 65).

Именице средњег рода у недјељницима *Црногорка* 1884–1885, *Зета* и *Грлица* 1889–1893, 1897. досљедно имају наставак *-има* у инструменталу множине:

својјема *средствима* издржавати (Црн., 1884, 16), над свијема *племенима* (Црн., 1884, 16), с *копљима* (Црн., 1884, 20), украшена драгоценијема *камењима* (Црн., 1884, 27), са околнијема српскијема *племенима* (Црн., 1884, 72), не муче вјештачким раздражљивим *средствима* (Црн., 1884, 111), завести овијем *обећањима* (Црн., 1884, 112), пробада својим усијаним *копљима* (Црн., 1884, 191), са свјема својим *својствима* (Црн., 1884, 194), са Шекспировим *дјелима* (Црн., 1884, 227), са *средиштима* (Црн., 1884, 338), с *дјелима* и *мишљењима* (Црн., 1884, 351), крупним *словима* штампана (Црн., 1885, 99); са сопственим *именима* (З., 1885, 22), окруживала је најњежнијим *старањима* (З., 1885, 163); стоје ријечи такођер златним *словима* (Г., 1889, 42), располажући издашним *средствима* (Г., 1889, 56).

Варирање наставака у инструменталу множине именица средњег рода одлика је језика неких старијих аутора, савременика наших часописа. Тако се код Петра I јављају наставци *-има* (најчешће), *-ам*, и *-ами* (Остојић, 1976, стр. 132), док код Његоша срећемо *-ама* (Вушовић, 1930, стр. 121). Из приложеног можемо закључити да су колебања израженија у старијим годишњацима (Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу*) и недјељнику Црногораца, а да је од осамдесетих година очигледна превага и усвајање књижевног наставка *-има* у инструменталу множине именица средњег рода.

1.6. Локатив множине

1.6.1. Локатив множине мушког рода у Милаковићевој *Грлици*, као и датив, готово досљедно има наставак *-има* изузев у именици *људи* која је писана са наставком *-ма*:

у *опанцима* (Г., 1835, 43), судио о *Црногорцима* (Г., 1835, 46), при нђговіеџа *преџмницима* (Г., 1835, 64), на *коњџма* (Г., 1835, 112), *по своимџ домовима* (Г., 1838, 40), *по своима обичаима* (Г., 1838, 39), у свима главњџма *градовима* (Г., 1839, 39), на Султановимџ *жертвеницима* (Г., 1837, 94), на *прстима* (Г., 1837, 99), у своимџ *труднимџ пословима* (Г., 1837, 104), по своина *обичаима* (Г., 1838, 39), у овџмџ *красџима* (Г., 1838, 51), у *градовима* (Г., 1838, 62), у *Паитровићима* (Г., 1838, 86), натућимџ *џзыцима* (Г., 1839, 50), у *Млетцима* (Г., 1839, 51);
у своима *људџма* (Г., 1838, 48).

Примјер са *-ма* је из Милаковићевог прилога *Кратка историја Црне Горе* (Шуковић, 1980, стр. 50).

У локативу множине именица мушког рода у *Орлићу* преовладава употреба наставка *-има*, мада је посвједочено и неколико примјера са *-им*:

у својим неумрлим *стисима* (О., 1865, 57), о *Васојевићима* (О., 1866, 22), у српскијем *предјелима* (О., 1866, 26), о *конгресима* и *уговорима* (О., 1867, 86), на зеленим својим *саговима* (О., 1867, 93), у свим унутрашњим *пословима* (О., 1868, 42), према побратимским *народима* (О., 1868, 42), по овџјем *кршеџима* (О., 1869, 47), по даљнијем *крајевима* (О., 1869, 52), на свим *путовима* (О., 1869, 63), у *Стањевићима* (О., 1870, 27), у свијџма *црногорскијџма крајевима* (О., 1870, 62), о равним и широким *друмовима* (О., 1870, 72);

о најновим црногорско-турским *бојџим* (О., 1867, 45), народне пјџсџе кажу, којијџх о Спужу и око њџга *бојџим* и *четама* толико има (О., 1867, 56).

Наставак *-им* смо забиљежили код Нићифора Дучића.

У недјџљницима *Црногорац* и *Црногорка* из 1871. именице мушког рода у локативу множине готово досљедно имају наставак *-има*:

у тијџм зајџдничкијџм *интересима* (Ц., 1871, 6), према *Мађарима* (Ц., 1871, 74), о обичним *људима* (Ц., 1871, 174), при новим *изборима* (Ц., 1872, 27), по српским *крајевима* (Ц., 1872, 181); у џачкијџм *круговима* (Црн., 1871, 7), по удаљенијџм *крајевима* (Црн., 1871, 65), о *славујџима* (Црн., 1871, 38), по грађџевини и *надписима* (Црн., 1871, 42); о повременим књџжевничким *конгресима* (Црн., 1884, 8), по великим и непромјџнљивим *законима* (Црн., 1884, 11), о *клинцима* (Црн., 1885, 90), у *синовима* ил' *унуцима* (Црн., 1885, 105), о славним *сликарима* (Црн., 1885, 132); у новијџм *облицима* (З., 1885, 8), на свиленим *диванима* (З., 1885, 48), о *гласовима* српским (З., 1885, 59), по трговачким *вашарима* (З., 1885, 68), у књџжевно-критичким *листовима* (З., 1885, 73); у свијџм главнијџм *изворима* (Г., 1889, 53), по *дворовима* јџвропским (Г., 1890, 60), у најжџшћим *бојџима* (Г., 1891, 59), причџе о

дивовима, вампирима (Г., 1892, 41), на францускијем *пазарима* (Г., 1893, 36), на свијема *језицима* (Г., 1897, 79).

Изузетак је примјер са наставком *-им* писаним усљед метричких разлога у пјесми Јована Сундечића *Наполеон III*, у часопису *Црногорац*:

Италији, – у шесторим *ланцим* (Ц., 1871, 1).

1.6.2. Код именица женског рода *-а-* основа већином преовладава наставака *-ама* у локативу множине, мада смо забиљежили и неколико примјера са наставком *-ам(ъ)*:

у *осталијема нахијама* (Г., 1835, 4), *о мјесечнијема мјеснама* (Г., 1835, 20), на *мазгама* (Г., 1835, 43), на *добријема годинама* (Г., 1835, 40), *ћерају кућелијама* (Г., 1835, 56), у *овијем горама* (Г., 1835, 70), у *рукама* (Г., 1835, 70), у *овијема странама* (Г., 1835, 83), по *горама* (Г., 1836, 41), у *рукама* (Г., 1836, 95), на *ногама* (Г., 1836, 101), на својима *лађама* (Г., 1837, 40), на *неприступачнијем каменитијем висинама* (Г., 1837, 45), у *ново покоренима земљама* (Г., 1837, 41), у *цамијама* (Г., 1837, 102), у *нашимъ радостима* (Г., 1837, 106), по *њивама* (Г., 1837, 132), у *странама* (Г., 1838, 45), по *пустыњима* (Г., 1838, 95), у *тымъ земљама* (Г., 1839, 40), о *вилама* (Г., 1839, 90);

у Хотскијем *горам* (Г., 1835, 54), по свимъ *кралъвинам* (Г., 1835, 117), по *гробницамъ* иголымъ *тыквамъ* (Г., 1838, 90), на *њинимъ границамъ* (Г., 1839, 56).

Примјери су потврђени код Петра I, Петра II и Милаковића (Уп. Грлица 1835, 1838, 1839; Шуковић, 1980, стр. 49–54).

Наведене именице у цетињском *Орлићу* у локативу множине имају наставке *-ама* (већином), *-ам* (ријетко и то код Павлиновића и Никше Градија), *-ами* (забиљежен само један примјер код Дучића):

у свима *нахијама* (О., 1865, 76), у нашим *странама* (О., 1865, 7), у својим смијешним *тежњама* (О., 1865, 60), у омањим *парницама* (О., 1865, 77), по слободоумнијим *установама* (О., 1866, 61), у укоченим нашим *жилама* (О., 1866, 62), у *рукама* (О., 1867, 85), по кршевитим *горама* (О., 1868, 48), по *улицама* (О., 1868, 55), у *овцама* (О., 1869, 29), у народним *пјесмама* (О., 1869, 37), у *зидинама* (О., 1869, 48), у *рукама* (О., 1870, 33), на својимвластитим *ногама* (О., 1870, 45), по *жилама* (О., 1870, 51);

у мојим *рукам* (О., 1866, 30), по руским *црквам* (О., 1868, 31), Све о *жртвам* зборе (О., 1869, 41);

у *турскијем рукама* (О., 1867, 33).

У осталим часописама скоро досљедно се јавља наставак *-ама* код ових именица, уз незнатна одступања:

У другијем болеснијем *државама* (Ц., 1871, 1), по парискијем *улицама* (Ц., 1871, 78), на *развалинама* (Ц., 1872, 67), о својијем *потребама* (Ц., 1872, 93), у другијем *земљама* (Ц., 1872, 180); на ускијем *обалама* (Црн., 1871, 2), у њиховијем *мишицама* (Црн., 1871, 6), окрене се на својијем

петицама (Црн., 1871, 17), о четерест-љетнијем *зимама* (Црн., 1871, 20), по осталијем *странама* (Црн., 1871, 25), по *школама* (Црн., 1871, 68), при оваквијем *приликама* (Црн., 1871, 77); при својим философским *апстракцијама* (Црн., 1884, 2), о великим *промјенама* (Црн., 1885, 4), у *мочварама* (Црн., 1885, 13), по *кућама* (Црн., 1885, 168); по свијем *трпезама* (З., 1885, 5), о *границама* (З., 1885, 21), при *мукама* порођајним (З., 1885, 56), по *душама* (З., 1885, 144); у чијим *рукама* (Г., 1889, 7), по српским *планинама* (Г., 1889, 51), у *српским рукама* (Г., 1890, 65), у *бујнијем младикама* (Г., 1891, 25), по осталим *државама* (Г., 1891, 37).

У *Црногорцу* смо забиљежили и један примјер са наставком *-ам*: У сједињеним *државама* (Ц., 1872, 184). У *Црногорки* једном срећемо и генитивни наставак *-а* у служби локатива: *сина по улица пратила* (Црн., 1885, 165).

Именице женског рода на сугласник у овом падежу већином имају наставак *-има*:

у млогима *ријечима* (Г., 1836, 68), освјетским *стварима* (Г., 1838, 19), у жалостнијем *мислима* (О., 1865, 49), 45), по свима *дужностима* (О., 1867, 92), у свакијема *околностима* (О., 1870, 68), по свијема *вјестима* (Ц., 1871, 14), о *појединостима* (Ц., 1871, 45), у свијема *варошима* (Ц., 1871, 76), у *ријечима* (Ц., 1872, 1), о таквијем *маленкостима* (Ц., 1872, 102), о озбиљнијем *стварима* (Ц., 1872, 107);), о индустријскијем *стварима* (Црн., 1871, 45), при истијем *ријечима* (Црн., 1871, 58); при данашњијем *околностима* (Црн., 1884, 113), о *стварима* (Црн., 1884, 143), у свјема *појединостима* (Црн., 1884, 251), у класичним *стварима* (Црн., 1884, 370); при пошљедњим *ријечима* (З., 1885, 12), по *ријечима* (З., 1885, 95), по сивијем *голијетима* (З., 1885, 160), у оваким немогућим *околностима* (Г., 1889, 69), у главним *варошима* (Г., 1889, 75), у свима *болестима* (Г., 1890, 68).

Осим наведених примјера јављају се и незнатна одступања, па тако у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1884. биљежимо спорадичне примјере са наставком *-ма*:

особито у овијем *стварма* (Ц., 1871, 48), О њиховијем спољашњијем *стварма* (Ц., 1872, 5), у самим појединим *ријечма* (Црн., 1884, 311).

Примјер са наставком *-ма* смо забиљежили у полемичкој преписци о правопису, у одговору уредника *Црногорке* Јована Павловића Лазару Томановићу, мада у том тексту биљежимо исту лексему и са наставком *-има* [у појединим *ријечима* (Црн., 1884, 313)].

1.6.3. Именице средњег рода у *Грлици* (1835–1839) имају наставке *-има* (у већини случајева) и *-ама* (ријетко) у локативу множине:

по свијема *Брдима* (Г., 1835, 39), на млогијема *мвстима* (Г., 1835, 43), по *Брдима* (Г., 1836, 63), у *писмима* (Г., 1836, 65), по *пољима* (Г., 1837, 135), у њијовима мирњима и срећњима *предградјама* (Г., 1838, 89), поразнимъ

мѣстима (Г., 1838, 19), у политическимъ *дѣлима* (Г., 1838, 41), на разныма *мѣстима* (Г., 1839, 44);
у такіем будући тіесніем *обстоятелствама* (Г., 1835, 55), у своімъ *наручіяма* (Г., 1837, 121).

Наставак *-ама* смо забиљежили код Петра I и Георгија Николајевића (Уп. Грлица 1835, 1837; Шуковић, 1980, стр. 49–54).

Локатив множине именица средњег рода у *Орлићу* углавном има наставак *-има*, а јавља се неколико примјера са *-ама* (код Здравковића и Сундечића):

по хришћанскијем *селима* (О., 1866, 27), поступати према појединим усамљеним, раскомаданим и несложним славенским *племенима* (О., 1868, 38), на њеким *мјестима* (О., 1868, 60), наскадарскијем *брдима* (О., 1869, 47), у црнијем кршњијем *брдима* (О., 1869, 58), на ојачанијем својијем *крилима* (О., 1885, 3);

у кршњијем црнима *брдама* (О., 1869, 58), при својим пређашњим *правама* (О., 1870, 45), по свима дужностима, побудима, *правама*, *надањама* и увјетима (О., 1867, 92).

У локативу множине именица средњег рода у *Црногорцу* се јављају два наставка – *-има* (многа чешће) и *-ама* (рјеђе); док у његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871 не биљежимо примјере са наставком *-ама*:

Према данашњијем усавршенијем *знањима* и *срествима* војенијем (Ц., 1871, 9), у прошастјијем *временима* (Ц., 1871, 11), о *дјелима* великијем (Ц., 1871, 30), о *правима* (Ц., 1871, 48), у заузетијем *мјестима* (Ц., 1871, 52), у *срцима* српскијем о *појединостима* (Ц., 1871, 85), наназначеним *мјестима* (Ц., 1871, 103), у тијем појединијем *дијеловима* (Ц., 1872, 1), у свима... *срцима* (Ц., 1872, 65), у обичним *друштвима* (Ц., 1872, 65), по другијем *мјестима* (Ц., 1872, 80), у другијем *дјеловима* (Ц., 1872, 126), у тијем *дјелима* (Црн., 1871, 13);

у досадњим *примирјама* (Ц., 1871, 9), у својијем дотичнијем *нарјечијама* (Ц., 1871, 11), гнушање према тијем *створењама* (Ц., 1871, 77), у *наручјама* материнијема (Ц., 1871, 23).

Наставак *-има* код ових именица посвједочен је у остатку корпуса (*Црногорка* 1884–1885, *Зета* и *Томановићева Грлица*):

у философским *дјелима* (Црн., 1884, 2), по основним *начелима* (Црн., 1884, 10), у појединим *дијеловима* (Црн., 1884, 31), на својим *мјестима* (Црн., 1884, 55), у *срцима* (Црн., 1884, 304), по општим *правилима* (Црн., 1885, 11); у другим својим *дјелима* (З., 1885, 144), о вјерозаконским *убјеђењима* (З., 1885, 145); у уређеним *селима* (Г., 1889, 56), на неким *мјестима* (Г., 1889, 63), на *Цетињу* и другима *мјестима* (Г., 1889, 70), по црногорским *селима* (Г., 1891, 39), по свијема великијем *морима* (Г., 1892, 31).

1.7. Табела множинских наставака

Како би се јасније предочила ситуација у погледу развоја множинских наставака у дативу, инструменталу и локативу множине у цетињској штампи 19. вијека представићемо то и табелама.

Табела 1.

<i>Грлица 1835–1839.</i>				
	м. р.	ж. р. на -а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има -ма	-ама -ам’	-има	-има
Инструментал	-има -ма -и	-ама -ам’	-има -ма	-има -ама -ам
Локатив	-има -ма	-ама -ам(ъ)	-има	-има -ама

Табела 2.

<i>Орлић</i>				
	м. р.	ж. р. на -а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има -им	-ама -ам	-има	-има -ама
Инструментал	-има -им	-ама -ам	-има	-има -ама -ма
Локатив	-има -им	-ама -ам -ами	-има	-има -ама

Табела 3.

Црногорац				
	м.р.	ж.р. на -а	ж. р. на сугл.	с.р.
Датив	-има -ма	-ама -има	-има -ма	-има
Инструментал	-има	-ама -има	-има -ма	-има -ама
Локатив	-има -им	-ама -ам	-има -ма	-има -ама

Табела 4.

Црногорка 1871.				
	м. р.	ж. р. на -а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има -ма	-ама	-има	-има
Инструментал	-има	-ама	-има	-има -ама
Локатив	-има	-ама	-има	-има

Табела 5.

Црногорка 1884–1885.				
	м. р.	ж. р. на -а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има -ма	-ама	-има	-има -ама
Инструментал	-има -ма	-ама	-има	-има
Локатив	-има	-ама -а	-има -ма	-има

Табела 6.

Зета 1885.				
	м. р.	ж. р. на –а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има -ма	-ама	-има	-има
Инструментал	-има -ма	-ама	-има	-има
Локатив	-има	-ама	-има	-има

Табела 7.

Грлица 1889–1893, 1897.				
	м. р.	ж. р. на -а	ж. р. на сугл.	с. р.
Датив	-има	-ама	-има	-има
Инструментал	-има	-ама	-има	-има
Локатив	-има	-ама	-има	-има

На основу табела, као и на основу претходно предоченог текста у вези са наставцима датива, инструментала и локатива множине, јасно нам је да су колебања израженија у старијим годишњацима, *Грлици* и у *Орлићу*, и донекле у недјељнику *Црногорцу*, а да је у млађим часописима очигледно изједначавање наставака у поменутиим падежима. Од *Црногорке* из 1884. може се говорити о синкретизму у поменутиим падежима, мада су и у старијим часописима наставци у поменути падежима најчешће изједначени. У најстаријој *Грлици* одступања су углавном везана за прилоге Георгија Николајевића и уредника Милаковића, а у *Орлићу* код М. Павлиновића, Н. Дучића и Ј. Сундечића.

1.8. Множински инфикс у именицама мушког рода

1.8.1. Множински инфикс *-ов-* и његов аломорф *-ев-* јављају се код именица мушког рода у српском језику већ у 13. и 14. вијеку. Међутим, дуго су у употреби напоредо коришћени краћи и дужи облици, тако да ни кроз цио 18. вијек ситуација није сасвим стабилизована. У нашем корпусу су дужи облици прилично стабилизовани, мада се јављају и извјесна колебања, и то у Милаковићевој *Грлици* и Сундечићевом *Орлићу*.

1.8.2. У нашој експерпираној грађи дужи облици се најчешће употребљавају у множини једносложних именица, при чему се инфикс *-ов-* користи иза непалаталних сугласника, а *-ев-* иза палатала:

волова (Г., 1835, 41), *духове* (Г., 1836, 114), *брегова* (Г., 1837, 42), *храмова* (Г., 1838, 90), *сынови* (Г., 1839, 28, 47), *градовима* (Г., 1839, 39); *бегова* (О., 1865, 44), *бркове* (О. 1866: 29), *ратови* (О. 1868: 33), *ђедовима* (О. 1869: 39), *удова* (О. 1870: 48), *синова* (О. 1885: 30, 37); *топови* (Ц., 1871, 1), *векова* (Ц., 1872, 30), *волови* (Ц., 1872, 146); *поповима* (Црн., 1871, 38), *стиховима* (Црн., 1871, 43); *громовима* (Црн., 1884, 281), *зидова* (Црн., 1885, 87), *скупова* (Црн., 1885, 107), *столова* (Црн., 1885, 164); *листова* (З., 1885, 3), *Боговима* (З., 1885, 23), *спјегова* (З., 1885, 53), *рубове* (З., 1885, 109); *градови* (Г., 1889, 7), *гробова* (Г., 1889, 51), *ђедови* (Г., 1889, 55), *болове* (Г., 1889, 64), *димове* (Г., 1892, 41), *кметови* (Г., 1893, 40), *градовима* (Г., 1897, 73);

кршева (Г., 1837, 49), *красвима* (Г., 1838, 51), *боєвима* (Г., 1839, 65); *бојевима* (О., 1865, 69), *бројеви* (О., 1865, 77), *мајевах* (О., 1867, 36), *бојева* (О. 1868: 60), *збојеве* (О. 1868: 31), *крајевима* (О., 1870, 62), *стројеве* (О. 1870: 65); *крајева* (Ц., 1871, 2), *бројева* (Ц., 1871, 119), *крајеви* (Ц., 1872, 64), *бојева* (Ц., 1872, 112), *крајевима* (Ц., 1872, 181); *бојева* (Црн., 1871, 49), *слојева* (Црн., 1871, 52), *крајевима* (Црн., 1871, 65); *бројева* (Црн., 1884, 28), *циљевима* (Црн., 1884, 359), *бојевима* (Црн., 1884, 105), *крајеве* (Црн., 1884, 139), *змајева* (Црн., 1885, 83); *бојеве* (З., 1885, 3), *стројева* (З., 1885, 19), *бројева* (З., 1885, 60), *крајеве* (З., 1885, 90); *крајева* (Г., 1889, 60), *бојева* (Г., 1889, 65), *краљева* (Г., 1891, 55), *змајевах* (Г., 1891, 35), *крајева* (Г., 1893, 36).

1.8.3. Инфикси *-ов-* и *-ев-* јављају се и код двосложних именица, како оних са непостојаним *a* у номинативу јединине тако и код оних без непостојаног *a*:

послове (Г., 1836, 51), *витезови* (Г., 1836, 76), *орловах* (Г., 1836, 100), *овнова* (Г., 1837, 54), *пословах* (Г., 1837, 88), *лимунови* (Г., 1838, 64), *голубова* (Г., 1838, 85), *полубогове* (Г., 1838, 90), *витезове* (О., 1865, 29, 50), *витезовá* (О. 1866: 42), *појмова* (О. 1866: 62), *трошкове* (О. 1869: 64), *појмова* (О., 1870, 48), *вијекова* (О. 1870: 49), *послова* (О., 1870, 60), *послова* (О., 1885, 23), *послова* (Ц., 1871, 24), *послова* (Ц., 1871, 176), *трошкове* (Ц., 1872, 176), *трошковима* (Црн., 1871, 18), *појмова* (Црн., 1884, 1), *случајевима* (Црн., 1884, 95, 169), *случајева* (Црн., 1885, 60), *голубове* (З., 1885, 120), *витезова* (Г., 1889, 43), *послова* (Г., 1889, 53), *прађедови* (Г., 1889, 55), *Послова* (Г.,

1890, 51), *плијеновах* (Г., 1893, 47), *случајевима* (Г., 1893, 40), *послова* (Г., 1897, 48).

1.8.4. Инфикс *-ов-* преовладава код једносложних и вишесложних именица са основом на *-р*, осим код именице *цар*:

вепровах (Г., 1835, 69), *дворове* (Г., 1835, 108), *Дворовахъ* (Г., 1836, 64), *дарове* (Г., 1836, 124), *дарова* (Г., 1837, 83), *дарове* (Г., 1837, 136), *вјетровима* (О., 1865, 2), *даровима* (О., 1865, 50), *дјеверове* (О. 1866: 49), *дворова* (О. 1869: 63), *вјетрова* (Ц., 1871, 2), *чворовима* (Црн., 1884, 337), *спорове* (Црн., 1884, 339), *створовима* (Црн., 1885, 6, 15), *створова* (З., 1885, 51), *дворове* (З., 1885, 120);

Царева (Г., 1835, 43), својијех *царевах* (О. 1867: 55), *руских царева* (Црн., 1885, 91), *богатих царева* (Г., 1889, 82).

У Милаковићевој *Грлици* именица *цар* у множини има двојаке облике *цареви* и *цари*, тако да у множини осим облика са инфиксом *-ев-* срећемо и примјере без инфикса:

Србскиѣх Царах (Г., 1835, 48), *Царах* (Г., 1835, 51), *цари наши* (Г., 1835, 61).

Именицу *двор* у множини, поред претходно наведених облика са инфиксом *-ов-*, биљежимо у поезији и у краћим формама које су метрички условљене:

велике *даре* (Г., 1837, 128), *дворе* (Г., 1836, 88), *Пред дворѣ* (О., 1865, 73), *дворѣ* (О. 1866: 49), *дворѣ* (О. 1867: 79), *дворѣ* (Црн., 1884, 2).

Множинске облике лексеме *звѣјер* забиљежили смо у Милаковићевој *Грлици* са инфиксом *-ов-*:

звѣровѣ (Г., 1835, 94), *звѣровах* (Г., 1837, 129, 135);

а у *Орлићу* само једном у поезији и то без инфикса:

гладне *зв'јери* (О. 1885: 30)].

Множину именице *шатор* биљежимо свега једном у *Црногорки* из 1871. и то са инфиксом *-ов-*:

шаторова (Црн., 1871, 34);

док се у неколико забиљежених примјера у *Орлићу* и једном из *Црногорке* 1884–1885. ова лексема јавља без инфикса:

шатори (О., 1865, 45), под *шаторѣ* (О. 1867: 79), *шаторје* (О., 1865, 41), *шаторје* (О. 1867: 96), под *шаторима* (О., 1869, 56), у *шаторѣ* (Црн., 1885, 92).

1.8.5. Дублетне форме биљежимо и у случају именице *соко(л)*, при чему су готово сви краћи облици метрички условљени (изузев примјера из *Црногорца* који је забиљежен у прозном тексту):

соколови (Г., 1835, 102), *соколови* (Г., 1836, 106), *соколова* (Г., 1837, 57, 58), *соколова* (О., 1865, 28), *соколове* (О. 1866: 46), *соколови* (О. 1867: 76), *соколова* (О. 1869: 51), *Соколова* (О., 1870, 54), *соколови* (О. 1870: 80), *соколова* (Ц., 1871, 6), *соколови* (Црн., 1871, 9, 85), *соколова* (Црн., 1884, 180), *соколова* (З., 1885, 67), *соколовах* (Г., 1891, 35),
врлим соколима (О., 1865, 69), *сиви соколи* (О. 1869: 39), *соколи* (Ц., 1871, 88), *соколи* (Црн., 1884, 13).

1.8.6. Именица *грџех* у *Орлићу* је потврђена са инфиксом *-ов-* у множинским падежима:

грџехова (О., 1865, 60), *грџехове* (О. 1866: 60), *гр'јехова* (О. 1885: 31), *грџеховâ* (О. 1885: 43);

изузев једног метрички условљеног случаја без инфикса:

гр'јехе (О. 1867: 58).

У *Црногорцу* и *Црногорки* из 1884. године ова лексема је такође потврђена са инфиксом *-ов-*:

грџехове (Црн., 1884, 14), *опрашта гр'јехе* (Ц., 1871, 3).

1.8.7. Иза основа на *с* досљедно се јавља инфикс *-ов-*:

гласове (О., 1865, 33), *гласовима* (О. 1867: 59), *гласови* (О. 1870: 31), *гласова* (Ц., 1871, 82, 91), *гласовима* (Ц., 1872, 10), *гласове* (Црн., 1884, 331).

Једино у *Грлицу* из 1835. У поезији наилазимо на примјер без инфикса:

гласе (Г., 1835, 89).

1.8.9. Иза некада палаталних *ч, ж, ш* готово досљедно писан је инфикс *-ев-*, мада је потврђено и неколико примјера без инфикса и то углавном у лексеми *криш*:

мужевима (Г., 1835, 50), *врачевима* (Г., 1835, 100), *мачевима* (Г., 1837, 40), *ключеви* (Г., 1839, 67), *мачеви* (О. 1866: 29), *кришевима* (О. 1866: 50), *кришевима* (О., 1869, 47), на *ножевим* (О. 1867: 77), *ножевима* (О. 1869: 29), *мужева* (Ц., 1871, 2), *кришевима* (Ц., 1871, 14), *кришевима* (Ц., 1871, 38), *кошевима* (Ц., 1871, 66), *ножевима* (Ц., 1871, 82), *мужевима* (Ц., 1872, 2), *ножевима* (Ц., 1871, 136), *кришевима* (Црн., 1871, 11), без *мужева* (Црн., 1871, 30), *мишеви* (Црн., 1871, 38), *бичевима* (Црн., 1871, 42), од *мужева* (Црн., 1884, 101), *ножевима* (Црн., 1885, 158), *ножева* (Г., 1893, 44);
кришима (Г., 1839, 55), *кайше* (Г., 1839, 104), *непрелазнијех криш* (О. 1867: 47), *потргоше ноже* иза *паса* (О. 1869: 57), у *крише* (Црн., 1884, 46), *између криша* (Г., 1889, 66).

Наведени примјери без инфикса су потврђени у прозним текстовима тако да је тешко утврдити који су стилски неутрални, а који маркирани.

1.8.10. Именица *кнез* јавља се у двојаким варијантама – у Милаковићевој *Грлици* срећемо рускословенски облик *књаз/књажеви* а у остатку ексцерпиране грађе, као и у савременом српском језику, користи се варијанта *кнез/кнезови*:

књажевах (Г., 1835, 49), *књажеви* (Г., 1835, 52), *Књажевах* (Г., 1835, 54);
кнезови (О. 1866: 29), *кнезови* (Ц., 1871, 64), *кнезова* (Црн., 1884, 15).

1.8.11. Именицу *пут* у свим часописима биљежимо у множини са суфиксом *-ов-* изузев једног примјера без инфикса у Милаковићевој *Грлици*:

путови (Г., 1835, 42, 43), *путове* (Г., 1838, 67), *путовима* (О. 1869: 63), *путови* (О. 1870: 72), *путова* (Ц., 1871, 112), *путови* (Ц., 1871, 179), *путови* (Г., 1889, 53), *путова* (Г., 1891, 32);
затворише *пуге* (Г., 1835, 94).

1.8.12. У Милаковићевој *Грлици* једном у поезији биљежимо и примјер *шанце* (Г., 1835, 127), док је у прозним текстовима ова именица писана са суфиксом *-ев-*:

шанцеви (Г., 1839, 90), *шанцеви* (Г., 1839, 92).

1.8.13. Именице *отац*, *праотац* и *предак* углавном се јављају без инфикса у множинским падежима изузев у годишњаку *Орлићу* у којем долази до колебања па се срећу и облици са инфиксом *-ев-*:

оци (Г., 1836, 115), *праотаца* (Г., 1839, 97), *праотаца* (О. 1885: 34), *отаца* (Ц., 1871, 38), *предци* (Ц., 1871, 86), *предака* (Г., 1892, 29);
очеви (О., 1869, 33), *очева* (О., 1869, 48), успомене *предковá* (О., 1867, 89).

1.8.14. Нису чести примјери једносложних именица које у множинским падежима биљежимо без инфикса (примјери су и из прозних текстова и из поезије):

вуци (Г., 1835, 102), *зраци* (Г., 1835, 123), *друме* (Г., 1837, 52), *мрази* (Г., 1837, 125), *вуци* (Г., 1837, 135), *знаци* (Г., 1838, 89), *излазеће зраке* (Г., 1837, 125), *вуци* (О. 1867: 94), *рајских зрака* (О. 1870: 2), *вразима* (Ц., 1872, 82), *врази* (Ц., 1872, 102), *зраци* (Ц., 1872, 90), *јасних зрака* (Црн., 1884, 19), *зрацима* (Црн., 1884, 190), *звучима* (З., 1885, 9), *знаци* (З., 1885, 82), *Уз високе виси* (З., 1885, 91), *знаци* (Г., 1889, 42).

У *Црногорки* из 1884. биљежимо именицу *знак* и са инфиксом *-ов-*:

знакове (Црн., 1884, 2);

а у *Црногорцу* и именице *враг* и *вук*:

врагова (Ц., 1871, 26), *вукове* (Ц., 1872, 136).

Без инфикса смо забиљежили и извјестан број именица које се већином јављају са инфиксима, али су у овој форми (без инфикса) претежно писане у поезији:

Творитељ дивних великих *планá* (О. 1867: 75), изтрошеним *чланима* (О. 1867: 84), валовите *вале* (Ц., 1871, 2), *лави* (Ц., 1871, 88), *млини* (Ц., 1871, 68), твојијех *валá* (Црн., 1884, 2), *валима* (Црн., 1885, 21), великијех *брка* (Црн., 1885, 83).

Такође, без инфикса је потврђено неколико усамљених примјера вишесложних именица:

кестени (Г., 1838, 64), *шипцы* (Г., 1838, 63), *шипках* (О. 1867: 36), *орли* (Црн., 1871, 53), *јабланима* (Црн., 1885, 110), *колаца* (Ц., 1872, 82), државних *посала* (Г., 1889, 4).

1.8.15. Именицу *сахат* у *Орлићу* биљежимо једном и са инфиксом *-ов-* [*сахатова* (О. 1865: 44)] иако је ова лексема и у овом годишњаку као и у остатку корпуса досљедно писана без инфикса.

1.8.16. Као што смо већ констатовали, а што показују и представљени примјери колебања се потврђена углавном у најстаријим годишњацима из нашег корпуса, *Грлици* (1835–1839) и у *Орлићу*. У остатку корпуса употреба именица мушког рода са инфиксом *-ов-/-ев-* је прилично стабилизована, и наведени инфикси су фреквентни како у једносложним тако и у вишесложним именицама. Паралелна употреба краћих и дужих облика неких именица, као и у нашој грађи, јавља је и у говорима Црне Горе као и код неких црногорских аутора 19. вијека (Уп. Пешикан, 1965, стр. 131–139; Милетић, 1940, стр. 299–401; Вујовић, 1969, стр. 216; Ћупић, 1977, 76–77; Ненезић, 2010, 137–142), док су код неких старијих аутора израженија колебања (Тепавчевић, 2010, стр. 212–216), или су пак фреквентнији краћи облици (Остојић, 1976, стр. 135).

1.9. Именице *pluralia tantum*

1.9.1. Код именица *pluralia tantum* долази до знатних и различитих колебања.

Тако се нпр. именица *прса/прси* у ексцерпираној грађи мијења и као именица средњег рода и као именица женског рода на сугласник. Према томе, у генитиву срећемо наставке по двијема различитим деклинацијама:

прсих (Г., 1836, 95), Широких *прсих и раменах* (Г., 1836, 95), из дубине *прса своји*' (О., 1866, 46), из *прса* (О., 1865, 68);
преко јуначкијех *прсију* (О., 1867, 48), *с прсију* (Црн., 1884, 119), са *прсију* (З., 1885, 130).

И у акузативу се јављају иста колебања:

на *прсих* младога кнеза (Ц., 1871, 175), у *прси* (З., 1885, 130);
у *прса* (Ц., 1871, 115), на *прса* (Ц., 1871, 148), у *прса* (Црн., 1871, 63), на своја узбуђена *прса* (Црн., 1871, 32).

У дативу, инструменталу и локативу готово досљедно се јавља наставак -
има:

у нјовимъ *прсима* (Г., 1837, 95), у *прсима* (Г., 1837, 136), своимъ *прсима* (Г., 1839, 109), пред *прсима* (О., 1865, 34), у јуначким *прсима* (О., 1868, 26), у *прсима* (О. 1870: 55), са сломјеном руком и убијенијем *прсима* (Црн., 1871, 46), к својим *прсима* (Црн., 1885, 71), на *прсима* (Г., 1889, 42).

Једино у *Црногорки* из 1871. године (у одјељку *Црногорске јунакиње*) наилазимо на примјер локатива множине који има наставак као именице женског рода на -а:

у *прсама* (Црн., 1871, 25).

1.9.2. И именица *плећа* односно *плећи* мијења се као именица средњег реда и као именице женског рода на сугласник, па тако биљежимо колебања у генитиву и акузативу:

с плећах (Г., 1835, 68, 85), *с плећах* (Г., 1835, 86), широких *плећа* (О., 1866, 49), широких *плећа* (О., 1868, 49);
ускијех *плећи* (З., 1885, 83);
обрну *плећи* (Г., 1836, 71), утруђене *плећи* (Г., 1837, 75), на *плећи* (З., 1885, 130), А правица *плећи окренула* (О. 1885: 46), На *плећи* му лук и стр'јела у тврдом тобоцу (Црн., 1884, 262), на *плећи* (З., 1885, 38);
приказа *плећа* (Ц., 1871, 4).

У дативу, инструменталу и локативу биљежимо само облике са наставком -*има*:

на мазгама и женским *плећима* (Г., 1835, 43), на своима *плећима* (Г., 1835, 50), климаше главом и *плећима* (Црн., 1871, 17), по његовим широким *плећима* (Црн., 1884, 191), голим *плећима*... може ласно пркосити (Црн., 1884, 248), Из далека сам се дивио... *плећима* широким (З., 1885, 18), на *плећима* (З., 1885, 81).

1.9.3. Именица *груди* се у цјелокупном корпусу готово досљедно има парадигму као именице женског рода на сугласник:

груди се дижу (З., 1885, 20), *Груди* су ми пјесмом пуне (Г., 1892, 34), Широкиѣх *грудихираменах* (Г., 1836, 95), од мајчиних *груди* (О., 1868, 37), из ти *груди* (О. 1868: 35), с *груди* (Црн., 1884, 98), из *груди* (Црн., 1885, 160), племенитих *груди* (Црн., 1884, 300), из *груди* (Црн., 1885, 166); из *груди* (З., 1885, 9), преко *груди* (Г., 1889, 42), до *груди* (Г., 1890, 63), раздраганих *груди* (Г., 1897, 62), препунијех *груди* (Г., 1897, 73), у *груди* (О. 1866: 49), Ако ти љубав надима *груди* (О. 1866: 51), обухваћа *груди* (З., 1885, 79), наше *груди* гњевом... испуњају (Г., 1889, 50), надимати *груди* (Г., 1892, 29), Челичне су наше *груди* (О. 1870: 41), веселе ти *груди* (Црн., 1884, 12), *грудима* (О., 1867, 87, 90), на *грудима* (О., 1869, 28), у *грудима* (Црн., 1871, 70), *грудима* (Црн., 1884, 25), продирући *грудима* (Црн., 1884, 25), у *грудима* (Црн., 1884, 292), на својим *грудима* (З., 1885, 2), *грудма* (З., 1885, 2).

Једино у *Орлићу* и *Зети* налазимо и примјере у којима се ова лексема појављује још и у облику једнине женског рода сугласничких основа:

Рука руци а *груд* груди (О. 1870: 79), и у *груд* Зораба (З., 1885, 2).

1.9.4. Именице *њедра*, *рамена*, *врата*, *уста* и *леђа* се у потврђеним примјерима мијењају као именице средњег рода множине:

њдрима (Г., 1837, 125); Кипећих *њедара* (О., 1865, 2), кипећих *њедара* (О., 1865, 5); из божих *њедара* (Црн., 1884, 273);

на *раменима* (О., 1869, 54), слеже *раменима* (Црн., 1871, 17), смигну *раменима* (З., 1885, 103), на *раменима* (З., 1885, 160);

црквенијех *вратах* (О., 1867, 43), на друга *врата* (Ц., 1871, 136), до *врата* (Црн., 1871, 32), па се брзо упуту једнијем *вратима* (Ц., 1872, 82), на полуотворенијем *вратима* (Црн., 1871, 18), к *вратима* (Црн., 1871, 51), на *вратима* (Црн., 1871, 75), к *вратима* (Црн., 1871, 51), к *вратима* (Црн., 1885, 76), отвореним *вратима* дочекује госте (Г., 1889, 66);

од *уста* до *уста* (Ц., 1872, 4), из *уста* (Ц., 1872, 146), из *уста* (Црн., 1884, 177), твојијех *уста* (З., 1885, 114), златнијех *уста* (Г., 1889, 82), на сва *уста* (Ц., 1871, 23), разјапи своја велика *уста* (Црн., 1871, 8), запуши ми *уста* (Црн., 1871, 32), у *уста* (З., 1885, 39), са његовијем *устима* (Ц., 1872, 2), *устима* (Ц., 1872, 30), у *устима* (Црн., 1884, 13), сажимљући *устима* (З., 1885, 135), к *устима* (З., 1885, 156);

На *леђима* разјареног зазвечаше стр'јеле (Црн., 1884, 262), по *леђима* (З., 1885, 38).

1.9.5. Именице *гусле*, *усне* и *новине* срећемо само у овим облицима, што значи да се мијењају као именице граматичког женског рода на *-а*:

јавор-гусалах (О., 1865, 55); глас јаворових *гусалах* (Црн., 1884, 247), *гусле* јаворове (Црн., 1884, 79), Која најпре начинила/ Танке *гусле* од јавора (О. 1866: 49), узеше *гусле* (Црн., 1871, 18), да навије *гусле* (Црн., 1885, 31), пружа *гусле* (З., 1885, 23), на *гуслам* (Ц., 1871, 88);

уснах (Црн., 1884, 173), са *усана* (Ц., 1872, 33), Са других *усана* (Црн., 1884, 4), руменијех *усана* (Црн., 1885, 82), к *уснама* (Црн., 1871, 82), на руменијем *уснама* (Црн., 1871, 7);

мађарских *новинах* (Ц., 1871, 110), у службеном дијелу земаљских *новина* (Г., 1889, 54), по *новинама* (Ц., 1871, 80), у странијем *новинама* (Ц., 1871, 116).

1.9.6. Топоним *Крусе* забиљежен је као именица *pluralia tantum* која има наставке именица женског рода *-а* основа:

На *Крусам* (О., 1865, 10), у *Крусам* (О. 1867: 52), *Коњухам* (О. 1866: 27).

1.9.7. Именица *наочаре/наочари* забиљежена је свега два пута и то у *Црногорки* облик – без *наочари* (Црн., 1871, 18), а у *Црногорцу* – на двоструке *наочаре* (Ц., 1871, 3).

1.9.8. До колебања долази и у именици *плућа* па тако срећемо у *Зети* у истом тексту примјере:

та *плућа* бона (З., 1885, 20) : болест *плуће* (З., 1885, 19).

1.9.9. У *Црногорки* из 1885. године биљежимо и необичан облик именице *панталоне* тј. *пантоле*:

у широким *панталам* француским (Црн., 1885, 75).

Можемо примијетити да је у свим цетињским годишњацима нестабилна падежна парадигма код именица *pluralia tantum*.

2. Личне замјенице

2.1. Познато је да у народним говорима Црне Горе долази до обличког једначења генитива, датива, акузатива и локатива множине личних замјеница 1. и 2. лица једнине (ортотоничких облика), као и повратне замјенице за свако лице (Уп. Јовановић, 2005, стр. 355; Милетић, 1940, стр. 423, 424; Пешикан, 1965, стр. 152; Стевановић, 1933–1934, стр. 73, 74; Вуковић, 1938–1939, стр. 58; Вушовић, 1927, стр. 54; Ћупић 1977: 81; Пижурица, 1981, стр. 134; Станић, 1974, стр. 208), па се тако у овим падежима срећу и облици са крајњим *-е*. „Према Вајану крајње *-е* у дијалектима добијено је аналогичном према облицима множине за Г, А и Л који су исти“ (Стојановић, 2007а, стр. 42).

И код старијих писаца са простора данашње Црне Горе долази до обличког једначења у поменутих падежима личних замјеница за 1. и 2. лице

једине, као и у повратној замјеници за свако лице. Тако су код Петра I, Петра II и Марка Миљанова ови облици изједначени (Остојић, 1976, стр. 144; Вушовић, 1930, стр. 30; Глушица : 113). Такође, неслагање са савременим језиком јавља се и у језику владике Данила (Младеновић: 139). Код С. Митрова Љубише и кнеза Николе Петровића забиљежена је блага предност књижевних облика над дијалекатским у дативу и локативу множине наведених замјеница (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 236; Ненезић, 2010, стр. 158, 159).

2.2. У најстаријем годишњаку из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици*, у овим замјеницама долази до колебања, па се тако наредо у дативу једине јављају дијалекатски облици са крајњим *-е*, као и књижевни са крајњим *-и*:

па си лѣтос мене прокапала (Г., 1836, 90), Кад зачую Турци витезови./ Би се мене могли подругати (Г., 1836, 91), Кажуй мене (Г., 1836, 96), ево ти к мене заповјед у кућу (Г., 1837, 88), Дай ти мене до триста солдатах (Г., 1837, 68), И катил се тебе учинити (Г., 1835, 88), Та те пушка твоя неиздала!/ Ће би тебе, од неволѣ била (Г., 1835, 108), Тебе фалу даем (Г., 1835, 116), почех сам себе говорити (Г., 1837, 81);

мени бы превећь драго было (Г., 1836, 111), кѣ мени (Г., 1837, 103), Подај мени (Г., 1838, 98), да бы мени Богъ даровао (Г., 1839, 105, 106), кѣ мени (Г., 1839, 105), тебифалаислава (Г., 1839, 112), Хвала теби (Г., 1839, 113), к себи (Г., 1835, 128), Кнезь избира себи (Г., 1838, 62), кѣ себи (Г., 1839, 93).

Дијалекатски облици са крајњим *-е* у *Грлици* су потврђени у текстовима Петра I¹⁷⁷ и Петра II Петровића Његоша¹⁷⁸ као и у народној епској пјесми *Бег Любовић и Лазар Пециреп* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1835), док су књижевни облици са наставком *-и* забиљежени у текстовима Георгија Николајевића¹⁷⁹ и Димитрија Милаковића¹⁸⁰, потом у пјесми Симе Милутиновића *Будни сан едне тихе ноћи* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 51; Грлица: 1835) и у народној

---

177 Примјери забиљежени код Петра I су из његових пјесама *Узетак Будве и Троици, Иван-Бег Црнојевић и његови синови, ПѣСМА ЧЕТВРТА Спѣвана покойніем Митрополитом Петром Петровићем Њгошем. На похвалу покойном Кара-Ђорђиу Петровићу* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1835; Грлица 1837).

178 Код Његоша су забиљежени примјери у епској пјесми *Освета Кучка* (Г. 1836: 90) и у његовој приповијести *Житіе Мрђена Несретниковића* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1836; Грлица 1837).

179 Примјери су из приповијетке *Милое Цветић* коју је Николајевић превео са њемачког, потом из приповијетке *Изисъ и Тира и Калло* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 52; Грлица 1836; Грлица 1837; Грлица: 1839).

180 Примјер је из Милаковићевог текста *Кратко географическо-статистическо описаніе Боке Которске* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49; Грлица 1838).

пјесми *Марко Краљвић и Цидовина Нина* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1838).

Код Георгија Николајевића, Милаковића и Сарајлије наставак *-и* забиљежен је и у локативу једнине наведених замјеница:

у *мени* клоне (Г., 1839, 114), у *себи* (Г., 1835, 37), у *себи* (Г., 1835, 131)¹⁸¹.

2.3. У нешто млађем *Орлићу* доминантни су књижевни облици са наставком *и* и у дативу и у локативу:

мени моје а *теби* твоје (О., 1865, 60), Да је *мени* јадној знати (О., 1865, 74), *мени* су гусле повијedale (О., 1866, 33), узме *себи мени* је драго (О., 1866, 95), Ту је *теби* мило самавање (О., 1866, 40), Балшићеве земље (О., 1867, 68), ми *себи* (О., 1867, 82), али је врло *мени* тешко (О., 1868, 52), Окрећу се *теби* (О., 1869, 43), Мило 'е *мени* (О., 1869, 43), *Мени* је већ криво (О., 1869, 47), Тешко се и вама и *мени* (О., 1869, 58), ни *теби* (О., 1870, 23), препону *себи* с пута уклања (О., 1870, 50), приђе к *мени* (О., 1870, 70), твоје *теби* (О., 1885, 44), При *мени* је (О., 1866, 55), О *себи* (О., 1865, 52), сам о *себи* (О., 1865, 71), при *мени* (О., 1866, 55), у *мени* (О., 1867, 77), у *себи* (О., 1870, 31), у *теби* (О., 1870, 53).

2.4. У остатку корпуса (*Црногорцу*, *Црногорки* из 1871, *Црногорки* 1884–1885. И Томановићевој *Грлици*) такође су код ових личних замјеница доминантни књижевни облици са наставком *-и*:

Она *себи* цара одабрала (Ц., 1871, 7), *мени* се чини (Ц., 1871, 51), носе на *себи* (Ц., 1871, 103), узмем *себи* слободу (Ц., 1872, 19), *мени* моје (Ц., 1872, 22), једнако се врзла у *мени* (Црн., 1871, 18), к *себи* (Црн., 1871, 32, 71), Према *мени* (Црн., 1871, 35), к *теби* (Црн., 1884, 67), к *себи* примакао (Црн., 1884, 87), на *теби* то његово (Црн., 1884, 109), да знате што о *мени* (Црн., 1884, 209), показа *мени* (Црн., 1884, 220), није *себи* прекратио (Црн., 1884, 241), и *мени* је претешко (Црн., 1885, 61), ја сам *себи* главар (Црн., 1885, 88), *мени* је жао (Црн., 1885, 140), у *себи* (Црн., 1885, 159), куку *мени* (Црн., 1885, 194); ја сам је *теби* прихранио (З., 1885, 2), служи самоме *себи* (З., 1885, 7), у *себи* (З., 1885, 24), што ће *мени* (З., 1885, 46), к *мени* (З., 1885, 67, 88), фала и *теби* (З., 1885, 87), по *мени* (З., 1885, 88), зло бити *мени* (З., 1885, 151); к *Мени* (Г., 1889, 58), саставља у *себи* (Г., 1889, 60), има на *себи* (Г., 1889, 73), помисли сама у *себи* (Г., 1889, 81), по *себи* (Г., 1890, 54), на *мени* грознице није (Г., 1890, 66), Што језиком то *мени*, а што срцем то *теби* (Г., 1891, 62), Што је при *теби* (Г., 1891, 64), причините и *мени* и Вама (Г., 1893, 44).

Међутим, и у овим часописима биљежимо и ријетке дијалекатске облике са наставком *-е* у дативу и локативу једнине личних замјеница за прво и друго лице:

---

181 Примјери су из Николајевићеве приповијетке *Калло*, Милаковићевог текста *Кратки поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* и Сарајлијине пјесме *Од добраболѣ* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54).

а тебе је и свакоме једнако ја' био Ђорђије, ја' Раде (Ц., 1871, 51), јеси ли стрико при себе (Ц., 1871, 51), ја сам дошао к тебе (Ц., 1871, 70), Јеси ли се мене одметнуо/... Нисам се ја тебиодметнуо (Црн., 1884, 58), Мене овђе браћа и дружина (Црн., 1884, 59), Па све себе тражи мејданцију (Црн., 1884, 75), Ето тебе мача зеленога (Црн., 1884, 75), и живога к тебе доводити (Црн., 1884, 107), Откуд тебе двије пушке мале (Црн., 1884, 108), И бојим се да рјечицу/ Проговорим тебе (Црн., 1884, 247), Сократ на себе није ништа лијепога имао (Црн., 1885, 29), Шта ће мене три товара блага (Црн., 1885, 58), Јаох мене, моја посестримо (Црн., 1885, 58), бастало би тебе и осветити се (Црн., 1885, 83), Благо тебе (Црн., 1885, 141), док је још у мене жића (З., 1885, 9), да имате у мене доброг пријатеља (З., 1885, 140).

Наведене дијалекатске облике биљежимо у подлистку *Црногорца*, у прилогу *Огранци из историје Црне Горе*: у прилозима Вука Врчевића *Смрт владике Петра I и повлачење Петра II* и *Добровољно потписивање Црногораца на војску, или крстоносна војна* (Уп. Црногорац 1871: 49; 69). У *Црногорки* из 1884. и 1885. овакви примјери се углавном јављају у пјесмама из Васојевића (*Вук Брајотић, његова жена лијепа Брђанка и паша од Требиња* – спјевао Милан из Доње Ржанице; *Погибија Арапина и Ракете Рајевића* пјесма од Ђорђа Ђукића; *Погибија Марковић Милоша* пјесма од Ђорђа Ђукића) и у приповијетки Симе Матавуља *Ускок Јанко*, а забиљежен је примјер и у Матавуљовој пјесми *Тужбалица Црногорска приликом смрти њене свјетлости књагињице Марије*, као и у пјесми *Мојој милој Ј. Поповића Липовца* и у филозофској студији *Сократ Филипа Ковачевића* (Уп. Црногорка 1884–1885: *О Црногорки* 1980: VII–X). Будући да је приповијетка *Ускок Јанко* касније у наставцима излазила и у *Зети*, и ту срећемо дијалекатске облике поменутих замјеница. Такође, у *Зети* је по један примјер потврђен у спјеву *Шахнама* (одломку *Рустем и Зораб*), који је превео Стеван Л. Ивановић и у Хофмановој причи *Виолина из Кремоне* коју је превео Филип Ковачевић (*Зета* 1885: 5 из поговора *О овом издању*). Као што се из примјера примјећује, у Томановићевој *Грлици* смо пронашли само један примјер са наставком *-е* у дативу и локативу наведених замјеница.

2.5. У генитиву и акузативу јединине ових замјеница у цјелокупном корпусу досљедно је писан наставак *-е*:

ако мене слушати хоћете (Г., 1835, 67), Но почуйте мене соколови (Г., 1837, 65), Да є никад у тебе немамо (Г., 1835, 91), сами себе бољ познавали (Г., 1835, 46), видећи себе (Г., 1835, 60), Прозва себе (Г., 1835, 91), дочека на себе силу Турску (Г., 1836, 38); на мене (О., 1866, 34), од мене (О., 1866, 38), до себе (О., 1866, 43), ја сам изабрао тебе (О., 1868, 28), од себе (О., 1868, 33), послије мене (О., 1868, 35), од себе (О., 1870, 28), око тебе (О., 1885, 29);

за себе (Ц., 1871, 7), за мене (Ц., 1871, 188), од себе (Ц., 1872, 13), кад ће мене испитати (Ц., 1872, 35), за тебе (Ц., 1872, 139), Причекаће радо тебе (Црн., 1871, 1), око себе (Црн., 1871, 11), бјежиш од мене (Црн., 1871, 80), сâм себе памти (Црн., 1884, 11), Погледајмо у себе (Црн., 1884, 17), код мене (Црн., 1884, 126), одрећи се себе (Црн., 1884, 162), ради тебе (Црн., 1884, 230), Љуби мене (Црн., 1885, 26), од мене (Црн., 1885, 80), Шта се тебе тиче (З., 1885, 45), сам себе побија (З., 1885, 56), О тебе ломила се свака (З., 1885, 67), из себе самога (Г., 1889, 50), узимаш ли за себе (Г., 1889, 68), да оће мене узети (Г., 1889, 81), између себе гонили (Г., 1890, 59).

2.6. Енклитички облици замјеница *ме*, *ми*, *те*, *ти* употребљавају се на исти начин као и у савременом српском језику:

да *ми* дадеш (Г., 1835, 87), Не мучи *ме* (Г., 1836, 92), ово *ти* е (Г., 1836, 115), да *те* убиемъ (Г., 1837, 112), докъ *ти* рече (Г., 1839, 119); Зачела *ме* мајка (О., 1865, 70), у око *ти* одма падне (О., 1865, 71), нека *ми* буде свједок (О., 1868, 50), Бог *те* поживио (О., 1869, 56), што колико *ти* драго (О., 1870, 29), Најјадније *ми* је (О., 1885, 40), То *ме* прену (О., 1885, 50); Она ће *те* знати (Ц., 1871, 3), Црн *ти* образ (Ц., 1871, 5), вели *ми* (Ц., 1871, 66), ево *ме* (Ц., 1871, 113), кад би *те* имала (Ц., 1872, 281), Тако *ти* среће (Црн., 1871, 4), чињаше *ми* се (Црн., 1871, 7), да *ме* дворе (Црн., 1871, 15), нећу *те* продати (Црн., 1884, 127), Младости *ти* (Црн., 1884, 137), Смијући *ми* се (Црн., 1884, 308), било *ме* (Црн., 1885, 17), Чија *те* је погодила рука (Црн., 1885, 202), Боже *ми* опрости (З., 1885, 3), кани *ме* се (З., 1885, 45), да *ме* вољу дају (Г., 1889, 64), да *ме* оће (Г., 1889, 81), Из страха *ти* радост ниче (Г., 1892, 33), Ево *Ме* у твојој Србији (Г., 1897, 44).

У цјелокупном корпусу нешто рјеђе биљежимо и примјере акузативних енклитичких облика ових замјеница са предлозима:

на *ме* (О., 1866, 30), да ће мо уза *те* (О., 1866, 32), Главе су нам јевтине за *те* (О., 1868, 53), ти си заборавио на *ме* (О., 1869, 53), На-*те*, Боже, само на-*те* (О., 1870, 36), Носи уза-*се* (Црн., 1871, 23), Кад ћеш по-*ме* (Црн., 1871, 26), по-*те* (Црн., 1871, 27), уза *се* (Ц., 1871, 53), пази на *ме* (Црн., 1884, 16), на *те* (Црн., 1884, 58), Једа би се за *ме* осветио (Црн., 1884, 75), бјеше уза *ме* (Црн., 1884, 295), скочи преда *ме* (Црн., 1884, 301), примило у *се* (Црн., 1885, 14), јуришало на *те* (Црн., 1885, 17), за *ме* је доста (Црн., 1885, 181), преда *ме* (З., 1885, 140), да се он загледа у *те* (З., 1885, 157), Уздај се у *се* (Г., 1890, 76).

Овакве акузативне енклитике са предлозима писали су неки старији аутори као што су Вук Караџић, Љубиша и Никола I, а потврђени су и у старијим говорима Црне Горе (Уп. Maretić, 1963, стр. 190; Тепавчевић, 2010, стр. 238; Ненезић, 2010, стр. 160; Пешикан, 1965, стр. 153).

2.7. Лична замјеница за треће лице једине женског рода у дативу и локативу једине у Милаковићевој *Грлици* среће се напоредо у облику *њој*, тј. граfiјски представљено *њој*, и са партикулом *-зи*:

у *њој* (Г., 1835, 42), у *њој* (Г., 1836, 41), о *њој* (Г., 1838, 2);

Лука *њойзи* рієч бесѣдіо (Г., 1835, 108), према *њойзи* (Г., 1835, 128), у *њойзи* (Г., 1837, 71).

У цетињском *Орлићу* се такође срећу примјери са *њој* (чешће) и *њојзи* (нешто рјеђе):

њој се радујеш (О., 1865, 66), на вољу *јој* (О., 1865, 71), *њој* задаје (О., 1866, 56), у *њој* (О., 1867, 39, 42), што боље *њој* (О., 1867, 84), у *њој* (О., 1869, 53), *Њој* је боље (О., 1870, 23), у *њој* (О., 1870, 59, 62), да су се *њој* издали (О., 1885, 40);

слично *њојзи* (О., 1865, 69), Ал' ми *њојзи* жао не учин'те (О., 1869, 38), што је *њојзи* (О., 1885, 37), стоји *њојзи* на челу (О., 1885, 38).

У осталим часописима и годишњацима облик *њој* се јавља готово досљедно, тј. биљежимо ријетке примјере у *Црногорки* из 1884. ии *Зети* са варијантом *њојзи*:

у *њој* (Ц., 1871, 3), према *њој* (Ц., 1871, 17), ни *њој* (Ц., 1871, 54), у *њој* (Ц., 1872, 42), према *њој* (Црн., 1871, 24), у *њој* (Црн., 1884, 2), *њој*... чинила (Црн., 1884, 34), светећи се *њој* (Црн., 1884, 82), о *њој* (Црн., 1885, 48), у *њој* (Црн., 1885, 162), у *њој* (З., 1885, 8), да ће *њој* доћи (З., 1885, 29), обративши се *њој* (З., 1885, 66), у *њој* (З., 1885, 112, 127, 150), к *њој* (З., 1885, 159), у *њој* (Г., 1889, 37), збори о *њој* (Г., 1889, 69), на *њој* (Г., 1889, 72), у *њој* (Г., 1890, 49, 62), на *њој* ради (Г., 1891, 48), Закуни се *њој* (Г., 1891, 35);

њојзи одговара (Црн., 1884, 279), *њојзи* (Црн., 1884, 82), *њојзи* (Црн., 1884, 100), *њојзи* (Црн., 1884, 211, 318), *њојзи* (Црн., 1885, 111), И *њојзи* је (З., 1885, 29).

Примјери са партикулом *-зи* у Милаковићевој *Грлици* забиљежени су у народној епској пјесми *Бег Любовић и Лазар Пециреп* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1835), у пјесми Симе Милутиновића *Будни сан єдне тихе ноћи* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 51; Грлица: 1835) и у Његошевој приповиједи *Житіє Мрђена Несретниковића* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица: 1837). У *Орлићу* су примјери са партикулом *зи* потврђени у стиховима Јована Сундечића, тексту *Синови проклете Јерине* П. С. Срећковића и у прилогу *Што су Славјани стекли у течају задњијех десет година*, такође Ј. Сундечића. У *Црногорки* су примјери са партикулом *зи* забиљежени у различитим текстовима – у *Илијади* коју је са грчког превео Лабуд М. Врбица (Лукетић, 1978, стр. 81), у пјесмама из Васојевића у одјелјку *Mens sana in corpore sano*, у пјесми *Химна земљи* – а у *Зети* у пјесми *Ластавици* Симе Матавуља (Мартиновић, 1982б, стр. 5). Такође, и Вушовић истиче да се код Његоша „каткад“ јављају облици са овом партикулом (Вушовић, 1930, стр.: 31). Остојић пак наводи да, с обзиром на одсустве партикуле *зи*, језик

Петра I „не одговара стању у староцрногорским говорима“ (Остојић, 1976, стр. 146). Код Николе I Петровића примјери са *зи* су из пјесничког дијела корпуса, што значи да је партикула „коришћена за употпуњавање одређеног метра стиха“ (Ненезић, 2010, стр. 164). Варијанта са *-зи* у дативу једнине личне замјенице *она* напореда се јавља са облико *њој* у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 231). Облик *њојзи* често се јавља у црмничким говорима, док се ријетко среће у средњекатунским и љешанским говорима (Милетић, 1940, стр. 414; Пешикан, 1965, стр. 153).

2.8. У ексцерпираној грађи јавља се и енклитички облик датива једнине ове личне замјенице – *јој*:

нити *ioй* на ум панути (Г., 1836, 41), да *ioй* јошт нисам ни реп видіо (Г., 1837, 93), зато су *ioй* брегови пусти (Г., 1838, 93); сутра *јој* се врати (О., 1865, 67), самосталност *јој* још вишу учинила (О., 1867, 52), па *јој* је рекао (О., 1869, 30), један *јој* се син покалуђери (О., 1870, 36), ипак *јој* је пошло за руком (О., 1885, 39); још *јој* отргла (Ц., 1871, 5), како *јој* на срцу (Ц., 1872, 71), у наручја *јој* пала (Црн., 1871, 32), гђе су *јој* (Црн., 1871, 50), Допанућеш *јој* се (Црн., 1885, 26), да *јој* говорим (Црн., 1885, 53), сузе *јој* бризнуше (З., 1885, 87), Што *јој* се не свиди (З., 1885, 100).

2.9. У акузативу једнине личне замјенице за треће лице женског рода биљежимо у нашем корпусу ортотонички облик *њу* и енклитичке облике *ју* (овај облик се најчешће јавља у најмлађем годишњаку – Томановићевој *Грлици*), је:

ню гради (Г., 1837, 50), На *ню* (Г., 1837, 66); за *њу* гине (О., 1865, 28), у *њу* (О., 1867, 39), на *њу* (О., 1868, 57), *њу* одао (О., 1885, 48), по *њу* (Ц., 1871, 17), на *њу* (Ц., 1871, 55, 58, 186), мимо *њу* прође (Црн., 1871, 34), видио *њу* (Црн., 1871, 83), за *њу* (Црн., 1884, 11), права за *њу* (Црн., 1884, 139), под *њу* (Црн., 1885, 73), у *њу* се заљуби (З., 1885, 26), гуди у *њу* (З., 1885, 155), легне у *њу* (Г., 1889, 75), И прихвати/ *Њу* (Г., 1890, 63), на *њу* муке сваке (Г., 1892, 36), За *њу* су (Г., 1897, 67);

удари на горњу Морачу и попали *ю*¹⁸² готово сву (Г., 1838, 57); нити *ју* је плашила (О., 1865, 34), која *ју* неможе мимоићи (Ц., 1871, 15), сто сам *ју* пута пољубио (Ц., 1872, 27), изводио *ју* је (Ц., 1872, 42), као да *ју* је њека велика и изненадна несрећа снашла (Црн., 1871, 65), Кад *ју* виђе силан Мустај-паша (Црн., 1884, 67), ако ће *ју* узети за вјерну љубовцу (Црн., 1885, 52), како ће *ју* изјести (З., 1885, 102), одакле *ју* је Иван Бег пренио (Г., 1890, 32), Ако је земља слаба те *ју* се жели погнојити (Г., 1890, 74), што *ју* је нешто опалило (Г., 1891, 45), одкад *ју* је купио (Г., 1891, 51), да *ју* љуби, да *ју* грли (Г., 1891, 51), која *ју* је поразила (Г., 1897, 76);

не сміе *е* ни најманђ уврједити (Г., 1835, 49), кад *е* здражиш и подигнеш (Г., 1837, 125), Од трубе *е* чиниш (Г., 1837, 129), Метну *е* на коня

182 Овај примјер потврђен је у Милаковићевом прилогу *Кратка историја Црне Горе* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 50; Грлица 1838).

(Г., 1838, 100), Ђе *ε* стиже онђе *ε* и прође (Г., 1838, 115); спусти ми *је* (О., 1865, 64), да *је* највише у Котор продају (рибу) (О., 1867, 44), само да *је* одпусти отцу (О., 1868, 56); ни с чим *је* није кријепило (Ц., 1871, 17), ја бих *је* убио (Ц., 1871, 58), нема *је* код куће (Црн., 1871, 80), Стан', Турчине, да *је* дијелимо (Црн., 1884, 151), Даде им *је* да *је* воде (Црн., 1884, 270), Узми *је* и бићеш сретан (Црн., 1884, 284), стисла су *је* (Црн., 1884, 307), ако ми *је* не да (Црн., 1885, 58), гдје ћу *је* ја наћи (Црн., 1885, 139), па му *је* диже неко са груди (З., 1885, 78), тада су *је* Турци разрушили (Г., 1889, 34), да *је* донесу (Г., 1889, 82), да *је* залије (Г., 1890, 72), кад *је* и избачи (Г., 1891, 48), Дочекаће *је* у наручја (Г., 1892, 34).

Код Петра I Петровића нису регистровани енклитички облици *је*, *ју*, *њ* (Остојић, 1976, стр. 145), док су код млађег Петровића, Николе, потврђене „све енклитичке форме личних замјеница трећег лица осим енклитике *ју*“ (Ненезић, 2010, стр. 164). Младеновић и Вушовић не наводе никакве податке у вези са овом формом у језику владике Данила и Петра II (Уп. Младеновић: 1973; Вушовић, 1930, стр.). Код Љубише се у дативу користи енклитички облик *јој*, а у акузативу су у употреби варијанте *ју* и *је* (Тепавчевић, 2010, стр. 241). Иначе се енклитика *ју* уопште не чује или пак ријетко чује у говорима данашње Црне Горе (Уп. Пешикан, 1965, стр. 153; Милетић, 1940, стр. 424; Вуковић, 1938–1939, стр. 59; Станић, 1974, стр. 208; Ћупић 1977: 81; Јовановић, 2005, стр. 356; Вушовић, 1927, стр. 55; Пижурица, 1981, стр. 134, 135). У источноцрнгорским и мрковићким говорима позната је енклитика *ју*, али није енклитика *је* (Уп. Стевановић, 1933–1934, стр. 73; Вујовић, 1969, стр. 239).

2.10. Инструментал ове замјенице у *Грлици* из Његошевог и у *Орлићу* доба чешће се јавља без покретног вокала *-е*:

с *њом* (Г., 1836, 2), с' *њом* (Г., 1836, 102), за *њомъ* (Г., 1838, 1), сь *њомъ* (Г., 1838, 51), *њомъ* завладаю (Г., 1838, 54), *предъ њомъ* (Г., 1838, 57); ш *њом* (О., 1865, 73), пред *њом* (О., 1866, 41), *њом* владајте (О., 1867, 64), над *њом* (О., 1867, 26);

Шњоме дође (Г., 1835, 100), *пред њоме* (Г., 1836, 101); ш *њоме* (О., 1869, 28), с *њоме* (О., 1869, 36).

У осталим, млађим, часописима и годишњацима чешће је писан облик ове замјенице без покретног вокала:

ш *њом* (Ц., 1871, 54), са *њом* (Ц., 1871, 124), под *њом* (Ц., 1872, 25), с *њом* (Ц., 1872, 39, 107), да *њом...* напита изнемогли народ (Ц., 1872, 72), за *њом* (Ц., 1872, 281), пред *њом* (Црн., 1871, 17), за *њом* (Црн., 1871, 26), с *њом* (Црн., 1871, 32, 49, 51), с *њом* (Црн., 1884, 120, 203, 312), за *њом* (Црн., 1884, 280), да *њом* шибам (Црн., 1884, 299), с *њом* (Црн., 1885, 71, 107), за *њом* (Црн., 1885, 72), пред *њом* (Црн., 1885, 163), с *њом* (З., 1885, 3, 157), пред *њом*

(З., 1885, 17), за њом (З., 1885, 102), ожени се њом (Г., 1889, 81), с њом (Г., 1890, 58), за њом (Г., 1891, 26), с њом (Г., 1897, 72);
с њоме (Ц., 1872, 101), с њоме (Црн., 1871, 20, 85), пред њоме (Црн., 1884, 67), с њоме (Црн., 1884, 141), с њоме (Црн., 1885, 29, 163), усхићен њоме (Црн., 1885, 182), с њоме (З., 1885, 38, 71), ш њоме (Г., 1890, 75).

Примјери са *-е* у *Грлицу* су из пјесме Петра I Петровића *Бой Црногорацах с Махмут-Паиом* и из пјесме Петра II *Освета Кучка* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 50; Грлица 1835; Грлица 1836). Међутим, Остојић (1976) у језику Петра I наводи само примјере без *-е* и истиче да „савременим говорима Петрова родног краја одговара и употреба инструментала без покретног вокала *-е*“ (стр. 145; уп. и Стевановић, 1933–1934, стр. 109; Пешикан, 1965, стр. 153; Вујовић, 1969, стр. 239). Код најмлађег Петровића, Николе, углавном су употреби краћи облици (Ненезић, 2010, стр. 164). За разлику, од Петровића, код Вука је пак чешће у употреби дужи облик *мноме* (Maretić, 1963, стр. 184).

2.11. За разлику од женског рода личне замјенице за треће лице једнине, у *Грлицу* (1835–1839) и *Орлићу* код личне замјенице трећег лица једнине мушког рода у инструменталу се напоредо срећу облици без крајњег покретног вокала *-е* као и они писани са овим вокалом:

с њим (Г., 1835, 62), с њим (Г., 1837, 45), њим самієм списано (Г., 1837, 71), съ њимъ (Г., 1838, 72), завлада њимъ (Г., 1839, 84); за њим (О., 1865, 47), с њим (О., 1865, 66), с њим (О., 1867, 61), над њим (О., 1869, 40), под њим (О., 1869, 46), с њим (О., 1870, 39, 45), с њим (О., 1885, 3), над њим (О., 1885, 47);

за њиме (Г., 1835, 129), Над њиме (Г., 1836, 96), за њиме (Г., 1837, 56), Когъ ћу драже њиме поздравити (Г., 1839, 118), подь њиме (Г., 1839, 119); с Њиме (О., 1865, 63), с њиме (О., 1865, 72), с њиме (О., 1867, 25), за њиме (О., 1867, 95), за њиме (О., 1869, 34), ш њиме (О., 1870, 68).

У осталим часописима и годишњацима фреквентнији је облик без покретног вокала:

с њим (Ц., 1871, 15, 61, 105), за њим (Ц., 1871, 19, 51), ш њим (Ц., 1871, 57), над њим (Ц., 1871, 78), с њим (Ц., 1872, 32, 39), с њим (Црн., 1871, 7, 12, 17, 28), под њим (Црн., 1871, 24), Пред њим (Црн., 1871, 41), за њим (Црн., 1871, 71), с њим (Црн., 1884, 8, 13, 313), за њим (Црн., 1884, 59), пред њим (Црн., 1884, 105, 243), с њим (Црн., 1885, 80), за њим (Црн., 1885, 83), пред њим (Црн., 1885, 88), замахну њим (Црн., 1885, 160), с њим (З., 1885, 4), за њим (З., 1885, 5), с њим (З., 1885, 20, 34, 78, 126, 142), ш њим (З., 1885, 94), ш њим (З., 1885, 103), ш њим (Г., 1889, 85, 90), њим погноји се земља (Г., 1891, 44), пред њим (Г., 1897, 61);

титрају се њиме (Ц., 1871, 27), ш њиме (Ц., 1871, 51), с њиме (Ц., 1871, 60, 70), с њиме (Црн., 1871, 72), за њиме (Црн., 1884, 59), с њиме (Црн., 1884,

126, 144), с њиме (Црн., 1885, 155), за њиме (З., 1885, 11, 140), над њиме (З., 1885, 25), с њиме (З., 1885, 75).

Иначе, у цјелокупној грађи за замјеницу трећег лица јединине мушког рода срећемо ортогоничке облике *њега* (за генитив и акузатив) и *њему* (за датив и локатив) и енклитичке форме *га* (за акузатив) и *му* (за датив):

Найбољ кукуруз рађа, за то *њга* највише и *сио* (Г., 1835, 40), из *њга* (Г., 1836, 110), на *њга* (Г., 1837, 47), Дивно Вуче *њга* погодио (Г., 1837, 67); *њму* војске погубио (Г., 1835, 91), о *њму* (Г., 1839, 58); до *њега* (О., 1865, 32), чувај *Њега* (О., 1865, 63), од *њега* (О., 1866, 29), *њега* слушају (О., 1867, 87), из *њега* (О., 1870, 69), к *њему* (О., 1866, 21), по *њему* (О., 1869, 37), која *њему*... доликује (О., 1885, 3); тешко као и *њему* (Ц., 1871, 15), на *њега* (Ц., 1871, 23), о *њему* (Ц., 1872, 104), у *њему* (Црн., 1871, 2), у *њега* (Црн., 1871, 18), од *њега* (Црн., 1871, 28), к *њему* (Црн., 1871, 49), за *њега* (Црн., 1884, 2), к *њему* (Црн., 1885, 5), код *њега* (Црн., 1885, 62), око *њега* (Црн., 1885, 120), *њему* је (Црн., 1885, 135), до *њега* (З., 1885, 3), иза *њега* (З., 1885, 44), рече *њему* (З., 1885, 70), умјесто *њега* (З., 1885, 86), *њега* диже (Г., 1889, 50), из *њега* (Г., 1889, 58), за *њега* (Г., 1890, 72), од *њега* (Г., 1891, 50), по *њему* (Г., 1897, 49);

Па *га* воде (Г., 1835, 88), да *га* виде (Г., 1838, 95), молећи *Га* (Г., 1839, 18), тјшећи *га* (Г., 1839, 113), Па му *даде* (Г., 1835, 89), а стриц *му* (Г., 1836, 51), Веселј *му* чине (Г., 1837, 70), да *га* наговара (О., 1865, 31), обдаривши *га* (О., 1867, 34), па *га* његује (О., 1868, 35), што *га* сахранисмо (О., 1885, 52), кад *му* се је нашао (О., 1866, 21), да *му* харач дамо (О., 1868, 30), прва *му* брига (О., 1870, 61), да *га* уистину познају (Ц., 1871, 1), држи *му* (Ц., 1871, 13), уреде *га* (Ц., 1871, 95), одговори *му* (Ц., 1872, 15), да *га* увјери (Ц., 1872, 51), дадоше *му* (Ц., 1872, 179), срећно *му* (Црн., 1871, 6), тури *га* (Црн., 1871, 8), па *га* гледа (Црн., 1884, 6), да *му* се даде (Црн., 1884, 15), превију *му* ране (Црн., 1884, 84), да *га* изведемо (Црн., 1884, 181), ко *му* узима (Црн., 1885, 1345), пошто *га* погледа (З., 1885, 3), како *му* драго (З., 1885, 8), рече *му* (З., 1885, 151), синове *му* прими (Г., 1889, 65), да *га* је задао (Г., 1890, 34), док *га* није погодила (Г., 1891, 59), молити *му* се (Г., 1892, 32), објавите ми *га* (Г., 1893, 43), да *га* доведе (Г., 1897, 52).

Биљежимо и једном код Његоша у *Грлици* окрњен акузатив [Док су на *њг'* топи огњи (Г., 1836, 91)], али су посриједи метрички разлози.

Биљежимо у остатку корпуса и окрњене варијанте ове замјенице (најчешће у поезији) – *њег*, *њем*, које су недоследно писане са апостофом:

Благосиља *Њег* (О., 1865, 63), Кои снује *Њем* пропасти (О., 1865, 63), што из прса *њем* потече (О., 1865, 68), сама уста *њем* вапију (О., 1870, 69), по *њем* титра (О., 1885, 29), *Њем* сте дужне (О., 1868, 47); Свемоћни су у *њем'* били (Црн., 1884, 45), Ма се на *њег'* не осврну (Црн., 1884, 93).

Окрњени примјери су из поезије, што значи да су метрички разлози условили овакво писање (о употреби апострофа у овим примјерима раније је било ријечи).

2.12. Такође, и у испитаној грађи биљежимо и примјере са енклитиком *њ* употријебљеном у акузативу с предлозима *на*, *у* и *уза*:

нань (Г., 1836, 91), Што *Нањ* злоба ротила (О., 1865, 63), *уз-ањ* (О., 1870, 24). попео *нањ* (Ц., 1871, 13), изливају сву жестину своју на *њ* (Ц., 1871, 17), за *њ* (Ц., 1871, 57, 59), *нањ* (Ц., 1871, 48, 162), лењо се спусти на *њ* (Црн., 1871, 17), које су *нањ* пред пашу изнешене биле (Црн., 1871, 34), *уза-њ* (Црн., 1884, 85), за *њ* (Црн., 1884, 41), не реагује на *њ* (Црн., 1884, 206), Навал’те на *њ* (Црн., 1884, 225), на *њ* (Црн., 1884, 311), ћутећи на *њ* гледала (Црн., 1884, 347), на *њ* љутита (Црн., 1884, 354), у *њ* (Црн., 1885, 129), У *њ* да будеш (Црн., 1885, 182).

Овај енклитички облик с предлогом пишу и неки старији писци – Вук, Његош, Љубиша, кнез Никола а познат је и неким говорима данашње Црне Горе (Уп. Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 536; Тепавчевић, 2010, стр. 243; Ненезић, 2010, стр.165; Пешикан, 1965, стр. 153; Вуковић, 1938–1939, стр. 59).

2.13. У генитиву и акузативу ортотоничких облика личне замјенице за треће лице множине у Милаковићевој *Грлици* јављају се варијанте са финалним *х* (ријетко) и без њега (готово по правилу):

на *њих* (Г., 1835, 55), на *њих* (Г., 1835, 103), код *њих* (Г., 1837, 82);
преко *њи* (Г., 1835, 43), без *њи* (Г., 1835, 45), у *њи* дирнути (Г., 1835, 49), триста јада од *њи* почине (Г., 1836, 47), од *њи* (Г., 1836, 48), да ће и *њи* и онога ко им помогне ћерати (Г., 1836, 66), од *њи* бранити (Г., 1837, 46), ударао на *њи* (Г., 1838, 38), крозъ *њи* (Г., 1838, 76), одъ *њи* (Г., 1838, 79), на *њи* гледали (Г., 1839, 35), одъ *њи* два (Г., 1839, 47), одъ *њи* (Г., 1839, 112).

Слична ситуација је и код енклитичких облика ове замјенице, па тако у првом цетињском алманаху срећемо сљедеће варијанте:

па *их* шилъ (Г., 1835, 101), но *их* све (Г., 1836, 47), нека *их* (Г., 1836, 102), Ма *их* носит (Г., 1837, 62), На Пандуре књигу одправіо / У књигу *их* мило поздравіо (Г., 1837, 65), я *их* упитам (Г., 1837, 75);
знам да ће *иу* бити (Г., 1835, 2), ако *иу* има (Г., 1835, 43), вѣчна *иу* тама обузеле (Г., 1835, 120), даде *иу* затворити (Г., 1836, 41), сажали *иу* (Г., 1836, 42), похара *иу* (Г., 1836, 56), молити *иџ* (Г., 1836, 111), познаће *иџ* (Г., 1836, 115), предајући *иу* капетанима (Г., 1837, 39), молећи *иу* (Г., 1838, 56), да *иу...* промѣне (Г., 1838, 63), кад *иџ* угледа (Г., 1837, 100), дайте ми *иџ* (Г., 1839, 104)¹⁸³.

---

183 О писању диграфа *иџ/иу* говорили смо у поглављу о графици, гдје смо између осталог поменули да Ћупић (1982) сматра да *и* у *Грлици* „испред *и* које је *Гпл.* од замј. они [...] изгледа, има вриједност *ј* или *џ*“ (стр. 271).

2.14. На основу примјера можемо претпоставити да је уредник *Грлице* Милаковић вјероватно слиједио ставове Вука Стефановића Карацића у вези са писањем сугласника *x*, а самим тим и у вези са писањем ове личне замјенице. Наиме, знамо да Вук у једном периоду свог, како Стевановић каже, „антихаовског схватања“ није употребљавао сугласник *x* ни у овој замјеници. Вук је у почетку узео протетичко *j* испред енклитичког *-и[x]* као накнаду за изгубљено *x*. Међутим, није он све вријеме писао то протетичко *j*, већ је пуних десет година писао само *и*, без икаквог графичког знака испред или иза њега. Само једном је у том периоду у рецензији I и II књиге *Љубомира у Елисијуму* писао *јоту* поред *и*, тј. *иј* [*Он каже да иј*], што се, према Стевановићу, читало *иј*. Тек после 1826. Вук је користио облик *ји*. Стевановић (1965) сматра да је овај облик прије општенародска него дијалекатска особина и појашњава да је у овом случају „дошло до појачања протетичког гласа у положају испред *и* одмах после ишчезавања сугласника *x* иза њега“ (стр. 220, 221). Тек касније, након увођења *x*, у азбуку Вук је редовно у генитиву и акузативу употребљавао облик *их*. Код С. М. Љубише су такође потврђени облици са *x* и без њега (Тепавчевић, 2010, стр. 242, 243), док се код Суботића *x* у генитиву и акузативу наведене личне замјенице устаљује тек од 1850. године (Милановић, 2014, стр. 232), што значи да се и наша *Грлица* уклапа у књижевнојезички контекст 19. вијека.

2.15. У *Орлићу* пак доминантно је писан ортотонички облик *њих* и енклитички *их*, уз незнатна одступања и усамљене енклитичке облике *јих* и *јим*:

за *њих* (О., 1865, 53), и *њих* ће (О., 1865, 61), *њих* ми чува (О., 1865, 72), може *их* још (О., 1865, 77), у *њих* (О., 1867, 60), међу *њих* (О., 1867, 95), *њих* само двије стотине (О., 1868, 52), ето ти *њих* (О., 1868, 53), код свију *њих* (О., 1869, 28), спрам *њих* (О., 1869, 35), *њих* слатким млијеком задојиле (О., 1870, 46), прам *њих* (О., 1870, 56), за *њих* (О., 1885, 39);

повлачи *их* (О., 1865, 53), научи *их* (О., 1867, 81), настојник *их* лијепо прими (О., 1868, 52), да *их* нетреба (О., 1869, 45), ено *их* (О., 1869, 56), натраг *их* све врати (О., 1870, 26), да *их* утјешу (О., 1869, 68), докле *их* сврати (О., 1885, 30);

ви ми *јих* поклонисте (О., 1866, 31), тко *јим* с коца утекао (О., 1866, 33).

Облици *јих* и *јим* јављају се и код С. М. Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 241, 242).

У *Црногорцу*, *Црногорки* (1871), *Црногорки* (1884–1885) и Томановићевој *Грлици* јављају се скоро досљедно облици *њих* и *их*:

од њих (Ц., 1871, 19), Њих је (Црн., 1871, 62), од њих (Ц., 1871, 121), од њих (Ц., 1872, 35, 123), против њих (Ц., 1872, 281), уз њих (Црн., 1871, 87), с њих (Црн., 1884, 25), међу њих (Црн., 1884, 56), од њих (Црн., 1884, 86), за њих (Црн., 1884, 230, 255), у њих (Црн., 1885, 25), за њих (Црн., 1885, 58), само њих (Црн., 1885, 129), најмлађи од њих (З., 1885, 4), за њих (З., 1885, 21), кроза њих (З., 1885, 103), око њих (З., 1885, 129), испред њих (Г., 1889, 66), на врху њих (Г., 1889, 42), од њих (Г., 1891, 30), из њих (Г., 1892, 33);

има их (Ц., 1871, 5), биће их (Ц., 1871, 59), издаде их (Црн., 1871, 14), Уведе их (Црн., 1871, 19), му их дам (Црн., 1884, 13), сад их тек осјећа (Црн., 1884, 104), има их (Црн., 1884, 245), Нека их (Црн., 1885, 91), држао их (З., 1885, 69), да их је знао (З., 1885, 86), камо их (З., 1885, 112), више их рани (Г., 1889, 61), исплакаћемо их (Г., 1891, 47), јер их виђу (Г., 1893, 42), док их примисте (Г., 1897, 42), поздравио их је (Г., 1897, 5).

Одступање је забиљежено једино у епској пјесми Ђорђа Ђукића – *Четовање Марковић Милоша* – у којој су потврђени усамљени примјери личне замјенице у генитиву и акузативу за треће лице множине без крајњег *x*:

Код њи нема (Црн., 1884, 83), срамота њи била (Црн., 1884, 83).

2.16. У дативу, инструменталу и локативу множине личне замјенице трећег лица у нашим часописимајавља се ортотонички облик *њима* и енклитички облик за датив *им*, као и у савременом српском језику:

инњима (Г., 1835, 99, 111), *шњима* (Г., 1835, 109, 112, 123), с *њима* (Г., 1835, 89), Дађу *њима* (Г., 1835, 94), међу *њима* (Г., 1835, 105), с *њима* држати (Г., 1836, 39), пред *њима* (Г., 1837, 51), *инњима* (Г., 1837, 58), Пиши *њима* (Г., 1837, 65), да *е* *њима* (Г., 1838, 87), о *њима* (Г., 1839, 89); у *њима* (О., 1865, 34), с *њима* (О., 1865, 66), ш *њима* (О., 1866, 24), ш *њима* (О., 1867, 50), међу *њима* (О., 1867, 52), ш *њима* (О., 1867, 94), с *њима* (О., 1868, 42), у *њима* (О., 1869, 27), ш *њима* (О., 1869, 31), славље *њима* (О., 1885, 45); с *њима* (Ц., 1871, 61), у *њима* (Ц., 1871, 25), С *њима* (Ц., 1872, 19), међу *њима* (Ц., 1872, 61), с *њима* (Црн., 1871, 7), *њима* њинонестануло (Црн., 1871, 19), међу *њима* (Црн., 1871, 27), над *њима* (Црн., 1871, 49), с *њима* (Црн., 1884, 58), пред *њима* (Црн., 1884, 67), у *њима* (Црн., 1884, 168), ш *њима* (Црн., 1884, 314), под *њима* (Црн., 1885, 51), с *њима* (З., 1885, 30), ни *њима* (З., 1885, 67), пред *њима* (З., 1885, 113), за *њима* (Г., 1889, 75), у *њима* (Г., 1890, 49), с *њима* (Г., 1891, 25);

Бога моле да *им* припоможе (Г., 1835, 114), Пак *им* дае пити (Г., 1835, 115), одкріе *им* (Г., 1836, 38), Ови *им* то драговолно обећаю (Г., 1836, 68), силе *им* cadre (Г., 1837, 44), ништа *имъ* ніе (Г., 1838, 37); недадијаше *им* (О., 1865, 36), та *им* скапа (О., 1866, 33), узеше *им* (О., 1867, 96), што *им* постало (О., 1868, 24), оста *им* раја (О., 1868, 30), одводећи *им* жене (О., 1868, 48), који *им* рече (О., 1869, 58), руке *им* огрезле (О., 1870, 34), чини *им* се (О., 1870, 51), што *им* је (О., 1869, 44); могле би *им* бити (Ц., 1871, 5), осташе *им* (Ц., 1871, 87), све *им* је (Црн., 1871, 12), да су *им* зуби жутељави (Црн., 1884, 5), да *им* не одврати (Црн., 1884, 52), коњи *им* се љубе (Црн., 1885, 51), гукни *им* (Г., 1889, 52), кад *им* дају заштиту (Г., 1897, 52).

2.17. Кад су у питању датив, инструментал и локатив личних замјеница за прво и друго лице множине, у Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу* су доминантни ортотонички облици који су у складу са савременом књижевнојезичком нормом (*нама, вама*), а веома ријетко се јављају дијалекатски облици (*вами, нами*¹⁸⁴):

к *нама* (Г., 1835, 71, 86), с *нама* (Г., 1835, 90), С' *нама* (Г., 1835, 93), Власи *нама* Жабљак уграбише (Г., 1836, 99), међу *нама* (Г., 1836, 120), пред *нама* (Г., 1837, 57), с *вама* (Г., 1835, 61, 71), како е и *вама* познато (Г., 1835, 67), к *вама* (Г., 1836, 127); не само *нама* (О., 1865, 59), тешко *нама* (О., 1866, 35), с *нама* (О., 1866, 44), међу *нама* (О., 1867, 28, 92), над *нама* (О., 1867, 82), и *нама* одговоре сви (О., 1868, 50), о *нама* (О., 1868, 47), међу *нама* (О., 1885, 41), с *вама* (О., 1867, 68), препоручујем њих *вама* (О., 1869, 35), ваша вјера *вама* (О., 1870, 80);

шта ће светъ говорити о *вами* (Г., 1836, 120), ви видите посреди васдавно очекивану, *вами* по роду, вђри, храбрости и слави браћу вашу (Г., 1837, 39)¹⁸⁵, јер је с *нами* (О., 1866, 32), *Što Bog nate roda* (О., 1866, 41), *Нами* кула и дворови, *нами* пусати и пеливани; *вами* триједи и катуну, *вамрутежи* и прјечалине (О., 1868, 27), *Нами* тржишта, *нами* пшеница и овнови, а вам стрништа и љутежи, *вам* проје и лука (О., 1868, 27).

И у осталим часописима се готово по правилу јављају ортотонички облици *нама* и *вама*:

за *нама* (Црн., 1871, 2), *вама* је суђено (Ц., 1871, 9), с *вама* (Ц., 1871, 23), с *нама* (Ц., 1871, 91), над *нама* (Ц., 1872, 59), са *нама* (Ц., 1872, 97), *нама* не дадоше (Црн., 1884, 78), с *нама* (Црн., 1884, 178), међу *нама* (Црн., 1885, 67), Овђе *нама* мир (Црн., 1884, 151), над *нама* (Црн., 1884, 219), о *нама* (Црн., 1884, 373), Бог с *нама* (Црн., 1885, 23), с *вама* (Црн., 1885, 97), пред *нама* (З., 1885, 103), с *нама* (З., 1885, 148), *Нама* је (Г., 1889, 52), И *нама* ће (Г., 1890, 61), Благо *нама* (Г., 1889, 37).

Ријетке дијалектске варијанте *нами/вами* потврђене су у *Црногорцу*, *Црногорки* из 1884. и у *Грлици* из 1889:

међу *нами* (Ц., 1871, 23), с *нами* (Ц., 1871, 87), који је и *нами* (Ц., 1872, 15), међу *нами* лопови (Ц., 1872, 31), *нами* је мило (Ц., 1872, 44), да се *вами* ... неизјади (Ц., 1872, 122), зададеш *нами* (Црн., 1884, 85), Бог је с *нами* (Г., 1889, 52).

2.18. У дативу се у свим часописима и годишњацима јављају двије варијанте енклитичких облика – *нам, вам* (често) и *ви* (ријетко):

Врази *нам* оружј и град предадоше (Г., 1835, 122), дужанъ *намъ* е (Г., 1838, 107), Херцеговац изговор' *вам* неће (Г., 1835, 132), шта ћу *вамъ* казати

---

184 Нисмо пронашли ниједан примјер са обликом *нами*. О употреби облика *нами* и *нама* види детаљније код Херити, 1983, стр. 199–200.

185 Ова два примјера су из приповијетке Георгија Николајевића *Милое Цветић* и из Милаковићевог прилога *Кратка историја Црне Горе* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54; Грлица 1836; Грлица 1837). Међутим, у овом дијелу Милаковић цитира митрополита Петра I.

(Г., 1839, 114); да *нам* бијаху (О., 1865, 54), Данас *нам* се пак указује (О., 1865, 58), па ће *нам* Бог и слога помоћи (О., 1885, 45), ка' да су *вам* узкрсли мртви (О., 1866, 31), доста *вам* је (О., 1866, 35), ја сам *вам*, господо и браћо (О., 1870, 67); ње *вам* је матер (Ц., 1871, 54), приказује *нам* се (Ц., 1871, 1), које *нам* стоји (Ц., 1872, 11), шта *вам* је (Ц., 1872, 51), диве *вам* се (Црн., 1871, 9), Бог *нам* га створи (Црн., 1871, 36), да *нам* жеље не прелазе (Црн., 1884, 17), Аферим *вам* (Црн., 1884, 59), да *вам* причам (Црн., 1885, 22), позив *вам* стоји (З., 1885, 41), Зло *вам* вино (З., 1885, 131), како *нам* вјерно преставља (Г., 1889, 48), ево *вам* (Г., 1889, 66), Пјева' си *нам* (Г., 1891, 53), да *вам* ово буде сретње (Г., 1897, 42), братскога *нам* народа (Г., 1897, 72);

да *ви* пљсму кажем (Г., 1835, 84), па *ви* их недаде (Г., 1836, 47), божа *ви* вѣра (Г., 1836, 64), да *ви* дам (Г., 1836, 65); Да Бог живи честитога Господара, што *ни* направи школу (О., 1870, 67), пријатно *ви* код Бога (О., 1867, 72), омилило *ви* мито (О., 1870, 33), сад *ви* треба цар (О., 1870, 33), молим *ви* се немојте (О., 1868, 35), ево *ви* водим једнога брата (О., 1868, 50), да *ви* не јавим (Ц., 1871, 25), За то *ви* ја јављам (Ц., 1872, 44), Ево ћу *ви* сада опет испричати (Ц., 1872, 48), *ви* их не шћео пуштити (Црн., 1871, 30), ево *ви* (Црн., 1871, 30), весела *ви* мајка (Црн., 1884, 59), оба ћу *ви* по имену казат (Црн., 1884, 82), добра *ви* срећа (Црн., 1885, 83), на добро *ви* дош'о (Црн., 1885, 83), божија *ви* вјера (Црн., 1885, 107), што *ви* је (З., 1885, 47), Помага *ви* Бог (З., 1885, 161).

У најмлађој *Грлици* биљежимо у поезији Јована Сундечића и облик *ни* у значењу датива множине:

Јер *ни* треба љубави (Г., 1889, 50), па *ни* треба (Г., 1889, 52).

2.19. У акузативу ових замјеница потврђени су облици *нас*, *вас*, уз изузетак дијалекатске форме *ве* потврђене у пјесми из Васојевића *Вук Брајотих и његова жена лијепа Брђанка и паша од Требиња* [(Вама мајка, што *ве* одранила (Црн., 1884, 59)]:

кроз *нас* (Г., 1835, 98), да уклони одъ *насъ* (Г., 1839, 18), одъ *насъ* скрјито (Г., 1839, 117), Но *вас* молим (Г., 1836, 80), Поздрављам *вас* (Г., 1837, 65), да *васъ* никад моя уста нису проклињала (Г., 1839, 105); код *нас* (О., 1865, 57), весело *нас* затекло (О., 1866, 31), који би *нас* Славене побједио (О., 1868, 36), последњи пут *вас* питам (О., 1868, 49), много *вас* молим (О., 1869, 34), да *вас* разнароде (О., 1870, 80); на *вас* (Ц., 1871, 19), да *нас* ви гњавите (Ц., 1871, 51), нема за *нас* (Ц., 1872, 111), између *нас* (Ц., 1872, 137), уведе *нас* (Црн., 1871, 12), да *вас* с чим послужим (Црн., 1871, 75), док *нас* тлаче (Црн., 1884, 62), у *вас* (Црн., 1884, 72), нигђе *вас* (Црн., 1884, 84), жељкује *вас* Владика (Црн., 1885, 107), не бих *вас* (З., 1885, 28), на *нас* (З., 1885, 37), Опојили *нас* (Г., 1890, 49), код *нас* (Г., 1890, 72), у *нас* (Г., 1891, 39), чува *нас* (Г., 1892, 34), благосиљаће *нас* (Г., 1897, 44).

Остојић (1976) у језику Петра I биљежи за датив и инструментал ових замјеница по два напоредна облика *нама* : *нами*; *вама* : *вами*, а у дативу и акузативу наводи напоредо облике *нам*, *вам*, *ни*, *ви* и *нас*, *вас*, *не*, *ве* (стр. 144, 145). Вушовић (1930) истиче да се код Његоша у дативу плурала јављају

дијалекатски енклитички облици *ни, ви*, а у акузативу се поред обичних енклитичких форми *нас, вас* срећу и облици *не, ве* (стр. 30). Код Николе I Петровића и Љубише се у овим замјеницама паралелно употребљавају књижевни и дијалекатски облици (Тепавчевић, 2010, стр. 239).

У говорима Црне Горе ситуација у вези са овом проблематиком је различита. У староцрногорским, црмничким, мрковићким и источноцрногорским говорима јављају се искључиво некњижевне форме *ни, ви/ не, ве* (Пешикан, 1965, стр. 152; Милетић, 1940, стр. 424; Вујовић, 1969, стр. 237, 238; Стевановић, 1933–1934, стр. 72, 73). Енклитике *ни, ви* срећу се често у говорима западне Црне Горе, а *не, ве* каткад (Вушовић, 1927, стр. 54). У говорима Пиве и Дробњака присутан је некњижевни дативни облик *ви*, док се у ускочким јављају и дијалекатски и књижевни енклитички облици замјеница за прво и друго лице множине (Вуковић, 1938–1939, стр. 59; Станић, 1974, стр. 209). У Паштровићима су искључиво јављају дативни некњижевни облици *ни, ви*, али се у акузативу поред форми *не, ве* често чују и књижевни облици *нас, вас* (Јовановић, 2005, стр. 357). Код војвођанског писца Јована Суботића, слично као у нашој *Грлици*, веома ријетко се срећу форме *нами* и *вами* (Милановић, 2014, стр. 233). Иначе, Милановић (2014) истиче (позивајући се на П. Ивића и И. Поповића) да су облици *нами* и *вами* карактеристика многих говора међу којима и војвођанских, „али их писци у 19. веку одбацују као дијалекатске, па су потврде веома ретке“ (стр. 233).

3. Остале именичке замјенице

3.1. У два најстарија цетињска годишњака (Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу*) долази до колебања у упитној именичкој замјеници *ко*, која се осим у овом облику јавља и у старијој варијанти са извршеном метатезом – *тко*. То потврђују и примјери који слиједе:

и ако су знали *тко* € и шта€ (Г., 1836, 53), И *тко* здравомъ тек' слѣдуе уму (Г., 1836, 129), *тко* € какве вѣре (Г., 1838, 70), *тко* зна (Г., 1839, 118), *Тко* више крсту и роду служи, тому ће заиста народ његову предност признати (О., 1865, 62), *Тко* је позорним оком свеобћу повјестницу свијета прибрао (О., 1866, 59), и није нам мило да нам ма *тко* одмаже (О., 1867, 90), Ал *тко* ће да изгъзди превјернике (О., 1868, 26), бранио *тко* што могао (О., 1870, 49),

Мрзећ оног, *тко* га трè (О., 1870, 56), Нек не тужи, дугим ратом./ *Тко* под грозну судбу пао (О., 1870, 79), *тко* у његадржи вјере (О., 1866, 34)¹⁸⁶;

ко раздражи (Г., 1835, 48), док нам *ко* спише (Г., 1836, 2), *ко* други, него ты (Г., 1836, 120), *Ко* погине (Г., 1837, 58), *ко* се годъ одриче (Г., 1838, 70); Ту се незна *ко* је храбрији (О., 1865, 42), *ко* гледаше (О., 1865, 36), што гођ *ко* има (О., 1867, 44), *Ко* си ти (О., 1868, 56), *Ко* иде (О., 1869, 50), Не знамо *ко* је ни што је они (О., 1870, 30), Супрот *ко* нам стати смије (О., 1870, 41), *Ко* незна за ово (О., 1870, 59).

У нешто млађем недјелнику *Црногорац* већ се доминантно јављају примјери са млађим *ко*, док облике са почетним *т* рјеђе срећемо:

Ко много нагађа, тај мање погађа (Ц., 1871, 19), *ко* су ови људи (Ц., 1872, 31), *Ко* је међу *нами* лопов (Ц., 1872, 31), осим *ко* своје отечество милује (Ц., 1872, 59), нити има *ко* права (Ц., 1872, 102), је ли вам *ко* већ јавио (Ц., 1872, 103), *Ко* би имао настојати (Ц., 1872, 167);

Тко је вјештији уклони се (Ц., 1872, 99), *Тко* живи у Требињу (Ц., 1872, 122), *тко* зна (Ц., 1872, 176).

У остатку корпуса биљежимо примјере упитне замјенице за лица без експлозива *т*:

Ко ће с тобом (Црн., 1871, 1), што мало *ко* има (Црн., 1871, 11), *Ко* (Црн., 1871, 18), *Ко* ме роди (Црн., 1871, 25), *ко* оно пјева (Црн., 1884, 26), *Ко* ће хранити те (Црн., 1884, 98), срчано се усудио *ко* је ту посадио (Црн., 1884, 139), не питаш *ко* су (Црн., 1884, 176), кад их *ко* умије... да наслика (Црн., 1885, 19), *ко* ће се сударити са силним Осман бегом Љубовићем (Црн., 1885, 63), *Ко* има уши да чује (Црн., 1885, 181), *Ко* је то? (З., 1885, 47), Види, *кога* су стрпали у врећу (З., 1885, 47), зашто *коме* да буде жао (З., 1885, 111), за *кога* живи (З., 1885, 126), *Ко* другоме јаму копа (Г., 1889, 81), *Ко* још не зна (Г., 1890, 66), *Ко* ме не може опрат нећу да ме брља (Г., 1890, 76), *ко* то разбира (Г., 1891, 40), *Ко* те не би знао (Г., 1891, 62).

У језику владике Данила и Петра I ова замјеница (било самостално, било у склопу сложеница) среће се само у форми са очуваним иницијалним *т* (Младеновић: 193; Остојић, 1976, стр. 151) док се код Његоша ријетко јавља у облику *тко* (Вушовић, 1930, стр.: 31). Стање у нашим најстаријим годишњацима одговара језику Вука Карацића који је употребљавао обје варијанте, и *тко* и *ко* (Стевановић, 1987а, стр. 104–105). Обје варијанте употребљавао је и Љубиша (Тепавчевић, 2010, стр. 172). Међутим, испитивачи говора са простора данашње Црне Горе углавном не биљеже употребу облика *тко* – овај облик се употребљава

---

¹⁸⁶ Примјери из *Грлице* су потврђени код Милкаковића, Сарајлије и Његоша (Шуковић, 1980, стр. 48–54), а примјери из *Орлића* су већином забиљежени код Сундечића и један код Павлиновића (Шуковић, 1980, стр. 78–84).

у Мрковићима и рјеђе у Црмници (Вујовић, 1969, стр. 147; Милетић, 1940, стр. 372; уп. и Јовановић, 2005, стр. 95, 241; Пешикан, 1965, стр. 155; Стевановић, 1933–1934, стр. 7; Вуковић, 1938–1939, стр. 62; Вушовић, 1927, стр. 30; Ћупић 1977: 82; Пижурица 1981 141; Станић, 1974, стр. 123).

3.2. У случају сложеница, у чији састав улази упитна замјеница за лица, у нашој ексцерпираној грађи готово да не срећемо примјере са очуваним сугласником *т*. Такви старији облици потврђени су једино у најстаријој *Грлици* и у *Орлићу*:

чуе *нетко* и у гробу (Г., 1837, 75), *нитко* (О., 1867, 21), *нитко* и никаква сила, нема права на путу нам бити (О., 1867, 91).

Међутим, и у ова два годишњака чешће се јављају примјери без експлозива *т*:

и да *некоме* оно мјсто, а *некоме* оно (Г., 1837, 92), али му *неко* и каза (Г., 1837, 92), За нас *нико* ни хабера нема (Г., 1837, 50), Никадъ *никогъ* видјети (Г., 1839, 120), Я *свакогъ* любимъ (Г., 1836, 109), Пошто *никог* ненађоше (О., 1868, 51), па ви се већ *нико* и не боји (О., 1870, 33), вјера *никога* не разбраћа (О., 1885, 44), па се не бојмо ничегаи *никога* (О., 1885, 45), небил' тамо у *икога* помоћи наша (О., 1867, 71).

У осталим часописима и годишњацима забиљежили смо само млађе облике без сугласника *т*:

Неће *нико* порицати (Ц., 1871, 6), *нико* им приговора не може учинити (Ц., 1871, 19), *нико* није могао (Ц., 1871, 43), неби *нико* дошао (Ц., 1871, 63), неће *нико* (Ц., 1871, 71), Нећу *ником* казати (Ц., 1872, 77), *сваког* на другу страну одводи (Ц., 1871, 7), позивамо *свакога* на претплату (Ц., 1872, 1), када види, да *њeko* учествује (Црн., 1871, 71), баш за то, што се *никога*, ни саме пропасти не боји (Црн., 1871, 86), одушевљенији него *ико* (Црн., 1871, 10), *Нико* се више није занимао (Црн., 1884, 2), без нигдје *никога* (Црн., 1884, 33), *нико* још није излазио (Црн., 1884, 76), *некоме* на ум не пада (Црн., 1884, 89), Нека *нико* не мисли (Црн., 1884, 162), још *нико* не покрену (Црн., 1885, 17), за дуго *нико* не смијаше (З., 1885, 9), *нико* не љуби (З., 1885, 107), не би *некоме* било жао (З., 1885, 111), *Нико* други, до Спасоје Цуца! (З., 1885, 151), *неко* се може (Г., 1890, 71), само се *нико* на њу освртао није (Г., 1889, 84), нека *нико* не рачуна (Г., 1889, 88), нема *нико* обичаја (Г., 1891, 50), *нико* није изостао (Г., 1893, 31).

Општа замјеница за лица у нашем корпусу јавља се у двије варијанте – као облик *свак* и као придјевска општа замјеница *сваки* која има функцију самосталне замјенице:

то *свак* зна (О., 1867, 41), Па је ништо прам њих *свак* (О., 1870, 56), *Свак* исчекиваше (Црн., 1871, 39), тако га је *свак* знао (Црн., 1884, 42), *свак* се

прибра (Црн., 1884, 55), *свак* ће лако разумјети (Црн., 1885, 95), да је *свак* пљује (Г., 1889, 81);

удри *сваки* за вјеру (О., 1870, 34), *сваки* презираше турска обећања (О., 1865, 36), ми задиremo *сваки* на своју страну (Ц., 1872, 1), и за што *сваки* не скочи (Ц., 1871, 69), *сваки* зна што очекује (Црн., 1884, 55), зато што *сваки* вели е вама наличе (Црн., 1885, 61).

Вук је употребљавао и *свак* и *свако*, мада је „као граматичар и лексикограф претпостављао облик са *о* на крају“ облику без *о* „(у I издању *Рјечника* он *свак* упућује на *сватко*)“, а Стевановић (1987) истиче и да „нико од каснијих граматичара и лексикографа облик *свак* и не учвршћује међу облике књижевнога језика“ (стр. 105). Код Петра I су у употреби облици *сва(т)ко* и *сваки* (Остојић, 1976, стр. 149, 150) слично као код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 246), док Никола I користи све три варијанте – *свак*, *свако*, *сваки* (Ненезић, 2010, стр. 168). Неведени облици потврђени су у говорима данашње Црне Горе (Уп. Пешикан, 1965, стр. 151; Јовановић, 2005, стр. 360; Пижурница, 1981, стр. 137; Вујовић, 1969, стр. 242).

3.3. Упитна замјеница за ствари у нашем корпусу је посвједочена у облицима *што* и *шта*¹⁸⁷:

разумѣше *што* Царске грамате изговараю, и *што* Митрополит говори (Г., 1835, 81), Мысли Муіо *што* ће одъ живота (Г., 1838, 118); И бити ће, одјеком свега, *што* брата к брату приближује, *што* их у једно коло сазива (О., 1865, 5), отац клања, мати крсти, а ја се теке чудим, *што* се ради (О., 1866, 26), *Што* о теби криво рачунају (О., 1885, 47); Је ли *што* чудно (Ц., 1871, 5), није им стало до тога, *што* није народу у вољи (Ц., 1871, 31), да се интересује *што* се збива (Ц., 1872, 5), А радимо ли *што*? (Ц., 1872, 21), мало имам више *што* казати (Ц., 1872, 179); А *што* да се не шалим (Црн., 1871, 17), *Што* бјежиш од мене (Црн., 1871, 80), да је чинио све *што* му је он говорио (Црн., 1871, 88); т. ј. оно *што* се не зна (Црн., 1884, 3), *што* из срца долази оно пада у срце (Црн., 1884, 41), Не зна се *што* је лакше учинити (Црн., 1884, 95), Чини са мном *што* те воља (Црн., 1885, 53), не зна *што* говори (Црн., 1885, 179); Па *што* би даље? (З., 1885, 4), Ето *што* је (З., 1885, 61), *Што* смиони говор може (З., 1885, 79);

ал видите *шта* учинише (Г., 1835, 67), ядикујући се тамо... *шта* га на срцу тишти (Г., 1836, 116), Найпослѣ упита, *шта!* (Г., 1836, 119), *шта* хоћете (Г., 1839, 106), слушајте ме, *шта* ћу вамъ казати (Г., 1839, 114); Да је уче *шта* да ради (О., 1865, 72), *шта* ли су сад, и , *шта* с повратком у православље могу бити (О., 1866, 21), чита му *шта* се све збивало (О., 1870,

---

187 О односима *шта*, *што* и старословенским *чьсо/чесо* : *чьто* у новије се вријеме бави Јованка Радић. „Однос *чьсо* – *чьто* у старословенском [...] и овде представљен однос *ШТА* – *ШТО* у Његошевом идиолекту, недвосмислено говоре да су стсл. *чьсо/чесо* и *чьто*, и српско *ШТА* и *ШТО* јединице истог ранга, те и да је *шта* или *чьсо* као вредносно (и функционално) 'јаче' јединице погрешно тумачити као 'облике' који су по пореклу и функцији подређени 'заменицама' *што* или *чьто*“ (Радић, 2019, стр. 247).

67); Ама *шта* то вриједи, *шта* то све помаже (Ц., 1871, 6), незнамо *шта* ово значи (Ц., 1871, 63), *Шта* радимо, а *шта* треба да радимо (Ц., 1872, 21), *Шта* ти велиш Андреја? (Ц., 1872, 69), Ја знам, *шта* говорим (Ц., 1872, 71); Али *шта* је вриједило све јунаштво (Црн., 1871, 5), видим *шта* се ради (Црн., 1871, 28), Нијесам знао, *шта* да јој одговорим (Црн., 1871, 30), А *шта* ти је он могао казати (Црн., 1871, 51), *Шта* његове уши чуше (Црн., 1884, 4), Е, да, *шта* ти оно почех да причам (Црн., 1884, 25), Сви гледају *шта* ће (Црн., 1884, 165), не зна *шта* је љепше (Црн., 1884, 243), *Шта* ви мислите? (Црн., 1885, 23); *Шта* је зима? (З., 1885, 7), Ну, *шта* ради (З., 1885, 87), *Шта* ти велиш на то, срдари (З., 1885, 114).

За разлику од овога у најмлађем годишњаку из корпуса, Томановићевој Грлици, много чешће се јавља облик *што*:

проговорити о томе, *шта* је то блатска грозница (Г., 1890, 65), и *шта* ће сваком чељадету обашке постеља (Г., 1891, 40);

да кажемо о ономе *што* се прије свега тражи (Г., 1889, 68), Клонити се свега *што* може ослабити дијете (Г., 1889, 76), све *што* су тамо радили (Г., 1889, 82), *Што* ти је, те плачеш? (Г., 1889, 83), заслужи оно *што* им се на име рада плаћало (Г., 1891, 32), *Што* ли да речемо (Г., 1892, 29), У *што* ми вјерујемо (Г., 1892, 30), ту подијеле оно, *што* су опљачкали (Г., 1893, 44), Осјетио је и сам Владика на *што* се иде (Г., 1893, 50), Цијело је Српство данас у духу с Нама, а *што* оно жели, желимо и Ми (Г., 1897, 45).

Код Петра I ова замјеница је писана само у форми *што* (Остојић, 1976, стр. 151), као и код Николе I (Ненезић, 2010, стр. 165), што одговара стању у старијим говорима Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 427; Јовановић, 2005, стр. 361; Вујовић, 1969, стр. 243; Стевановић, 1933–1934, стр. 73; Ћупић 1977: 82). Код Љубише се пак јављају оба облика – *што* и *шта* (Тепавчевић, 2010, стр. 244). Стевановић такође истиче да се да писци из Црне Горе као што су Његош и Марко Миљанов и у упитним реченицама пишу *што* (Стевановић 1986: 274–280). Вук је у *Писменици* облик *шта* ставио испред *што*, док у *Рјечнику* из 1818. Први облик упућује на други, „као што он у своме личном језику у упитном значењу употребљава *шта*, и то потпуно доследно у о блику номинатива, док у облику акузатива уз предлоге има само *што*“ (Стевановић, 1987а, стр. 113).

Стара генитивна форма ове замјенице посвједочена је једном у *Зети* и једном у склопу опште именичке замјенице у *Црногорки* из 1885:

Ма *чеса*, колико имам? (З., 1885, 69), Од *свачеса* треба да се брани (Црн., 1885, 171).

Стари облик генитива – *чеса* – заступљен је у многим говорима Црне Горе, као и у језику старијих писаца (Уп. Остојић, 1976, стр. 155; Тепавчевић, 2010, стр.

245; Ненезић, 2010, стр. 166; Вушовић, 1930, стр.: 31; Милетић, 1940, стр. 427; Вујовић, 1969, стр. 243; Пешикан, 1965, стр. 153; Стевановић, 1933–1934, стр. 73; Вушовић 1977: 56).

Иначе је у косим падежима ова замјеница писана без покретног вокала као и са њим:

о *чем* свѣдочи слѣдујуће писмо (Г., 1835, 57), колико су Црногорци искали, о *чем* и пѣсма народна имаде (Г., 1835, 69), с *чим* ће га дочекати (Г., 1836, 67), кадъ би Злокићу у *чемъ* помогао (Г., 1836, 113), ніе се ни *чемъ* ни вештъ чиніо (Г., 1838, 5), И серцаду на *чемъ* Царе кланя (Г., 1838, 37), за *чим* треба да лебдимо (О., 1865, 52), о *чем* ћу ти стопро разложити (О., 1867, 86), има *чим* да плати (Црн., 1884, 86), Чита ли што и занима ли се *чим*? (Црн., 1884, 161);

к *чему* моя проповіед води (Г., 1837, 77), да тебе ніе/ *Чему* би се човѣк (Г., 1837, 127), *чега* да се клоне (О., 1867, 35), с *чега* вам пишем (О., 1869, 34), О *чему* (Ц., 1871, 17), до *чега* је (Ц., 1871, 69), Имамо ми и с кимеи с *чиме* (Ц., 1871, 89), и данас још говори, због *чега* бечке званичне новине (Ц., 1871, 121), од *чега* ћу ја живети (Ц., 1871, 35), О *чему* ли сањаше (Ц., 1872, 55), како се он више не узима *чему* од нас надати (Ц., 1872, 175), не би се имали *чиме* бранити (Ц., 1872, 176), Због *чега* је она тако несретна (Црн., 1871, 18), По *чему* се радња и појави опажају (Црн., 1884, 2), по *чему* (Црн., 1884, 178), *чему* човјек није крив (Црн., 1884, 219), немају *чиме* ни покрити (Црн., 1885, 205), *Чему* с' смијеш (З., 1885, 1), По *чему* тако судиш (З., 1885, 51), *чему* се и ја много чудим (Г., 1893, 43).

Такође, у *Црногорки* из 1884. године биљежимо примјере инструментала и генитива који су облички једнаки са номинативом:

нијесмо имали *сушто* да перемо (Црн., 1884, 103), Немаш ми ради *шта* благодарити (Црн., 1884, 222).

Генитив типа *шта* забиљежен је и код Вука, као и код старијих писаца као што су Љубиша и Марко Миљанов (уп. Стевановић 1986: 279, 280; Тепавчевић, 2010, стр. 245; Биговић-Глушица, 1997, 116). Док инструментал у облику *сушто* биљежи и Јовановић (2005) у говору Паштровића (стр. 245), као и Пешикан у староцрногорским говорима (Пешикан, 1965, стр. 154). Ова форма потврђена је и код Николе I (Ненезић, 2010, стр. 166).

3.4. Именичке замјенице сложене са упитно-односном замјеницом за ствари не слажу се у погледу писања крајњег вокала у номинативу и акузативу. Одрична замјеница за ствари писана је у ова два падежа са финалним вокалом *-а*:

Да му никад *ништа* дати не ће (Г., 1836, 83), *ништа* јошт од те несреће (Г., 1837, 81), *ништа* имъ ніе (Г., 1838, 37), онъ *ништа* ніе маріо (Г., 1839, 42), нейма садъ друго *ништа* (Г., 1839, 46), не представља *ништа* особито (Г., 1839, 85); *Паништа* на св'јету/ До боја не воли (О., 1865, 69), Сад

на *ништа* друго не остаје (О., 1868, 50), Но *ништа* (О., 1868, 53), још је *ништа* (О., 1869, 48), нема ви *ништа* од ћутања (О., 1869, 56), нигђе *ништа* (О., 1869, 61), *Ништа* не помажу (О., 1870, 36), нема од тога још *ништа* (Ц., 1871, 7), није *ништа* ни речено (Ц., 1871, 19), нисмо примили *ништа* (Ц., 1871, 105), не хтједосмо *ништа* (Ц., 1871, 121), *Ништа* доброга (Ц., 1872, 59), *ништа* нема (Ц., 1872, 69), не оста *ништа* (Ц., 1872, 175); *ништа* га није могло довести (Црн., 1871, 7), није *ништа* говорио (Црн., 1871, 31), нијесам *ништа* фанила (Црн., 1871, 47); Не знам *ништа* (Црн., 1884, 98), није *ништа* друго (Црн., 1884, 151), не дајете *ништа* (Црн., 1884, 190), не зна *ништа* (Црн., 1885, 26), *ништа* неће учинити (Црн., 1885, 63); Ваистину не би *ништа* (З., 1885, 4), није радио *ништа* (З., 1885, 39), нема *ништа* (З., 1885, 99), *Ништа*, напријед (З., 1885, 134), да им *ништа* тако не утврђује (Г., 1889, 53), *ништа* није било (Г., 1889, 73), Овај доктор не зна, господине, *ништа* (Г., 1890, 68).

Једино у *Орлићу* и *Црногорцу* биљежимо по један примјер са крајњим -о:

Па је *ништо* прам њих *свак* (О., 1870, 56), Ми као да се на *ништо* не огледамо (Ц., 1871, 7).

Код кнеза Николе Петровића и Љубише ова одрична замјеница потврђена је само у облицима са крајњим -а (Ненезић, 2010, стр. 167; Тепавчевић, 2010, стр. 246).

Општа замјеница за ствари се у нашем корпусу такође готово досљедно јавља са крајњим -а:

Слогом нам је *свашта* можно (О., 1870, 42), вољели би муком мучати, него ли *тесесвашта* догађа (Ц., 1871, 99), кадар учинит *свашта* (Ц., 1872, 178), може *свашта* (Црн., 1871, 28), *свашта* бити (Црн., 1871, 31), А Србе сам о' *свашта* чувао (Црн., 1884, 107).

Једино у *Црногорцу* налазимо примјер са крајњим вокалом -о:

познати ради свога индеферентизма за *свашто* (Ц., 1872, 55).

Код Николе Петровића се такође јављају облици *свашта* и *свашто*, као и облик *свешто* (Ненезић, 2010, стр. 167).

3.5. За разлику од одричне и упитне замјенице, неодређена замјеница за ствари искључиво је потврђена са крајњим вокалом -о:

она за мой инат дай оному *нешто* (Г., 1837, 72), јер има им *њешто* рећи (О., 1868, 61), Ту се *нешто* мало поћера (Ц., 1871, 39), опет се мора *њешто* изродити (Ц., 1871, 159), као *њешто* особито (Ц., 1871, 179), да их на *њешто* присили (Ц., 1872, 25), *њешто* шурују (Ц., 1872, 31), мора имати *њешто* (Ц., 1872, 77), има *њешто* (Ц., 1872, 143), јадник *њешто* окљузнуо (Црн., 1871, 10), претури *њешто* мало (Црн., 1871, 13), *Њешто* ћу вас молити (Црн., 1871, 17), удјелио *њешто* од свога собственог (Црн., 1871, 22), Он *њешто* мора имати (Црн., 1871, 36), имам *њешто* да вам кажем (Црн., 1871, 75), које смо *нешто* дубље сврнули (Црн., 1884, 10), има *нешто* (Црн., 1884, 11), да је *нешто* лијепо (Црн., 1884, 211), оптужен за *нешто* (Црн., 1884, 318),

нешто се мрко види (Црн., 1885, 23); Хтједе *нешто* рећи (З., 1885, 39), д јој *нешто* напомене (З., 1885, 69), *Нешто* ми је важно (З., 1885, 97), вазда *нешто* био тужан (З., 1885, 161); зато што ју је *њешто* опалило (Г., 1891, 45).

О варијантама *нешто* и *њешто* било је ријечи раније.

Уколико су одричне замјенице употријебљене са предлогом, тада у нашем корпусу долази до колебања, тј. напореда се јављају облици у којима је предлог писан између одричне морфеме *ни-* и основног дјела замјеница и облици у којима је предлог писан на почетку, тј. не раздваја морфему *ни-* и основни дио замјенице:

ни одкога (Г., 1835, 70), *ни одџкога* (Г., 1839, 93), *ни с ким* нису (О., 1867, 71), нећемо *ни с ким* (Ц., 1871, 33), не слажу се *ни учему* (Црн., 1871, 24), *ни у чему* јој не помогаше (З., 1885, 5), *ни абера ни на што* (Црн., 1884, 32), ја не бих шћио *ни на што* силовати (Црн., 1885, 61);

за *никога* на свијету (Ц., 1871, 7), Није се с *никим* дружила (Црн., 1871, 7), Није никад ништа о *ничему* знала (Црн., 1885, 43), Није ничим пред *никим* компромитирала (Г., 1889, 51).

3.6. Можемо констатовати да је и у језику старијих писаца и у народним говорима са простора данашње Црне Горе заступљено овакво колебање (уп. Остојић, 1976, стр. 149; Тепавчевић, 2010, стр. 246; Ненезић, 2010, стр. 168; Јовановић, 2005, стр. 361; Вујовић, 1969, стр. 243). Но, будући да није велик број оваквих примјера пронађених у нашем корпусу, не можемо доносити неке прецизније закључке.

4. Придјевске замјенице

4.1. Присвојне замјенице

4.1.1. Посесивна замјеница за треће лице једнине женског рода у нашем корпусу се јавља у облицима *њен* и *њезин*:

величину *њну* (Г., 1835, 37), на вратима *њњима* (Г., 1838, 93), *њна* с цљљ (Г., 1839, 42), *њне* кћери (Г., 1839, 119), радост *њена* (О., 1865, 67), да уредимо *њено* употребљење (О., 1869, 60), једино *њено* благо (О., 1870, 67), да с *њена* чела уклони (Ц., 1872, 178), над имањем *њеним* (Црн., 1884, 85), наследити *њено* богатство (Црн., 1884, 347), *њен* Хрват (Црн., 1884, 359), од *њенијех* претплатника (Црн., 1884, 373), дубину *њену* (Црн., 1885, 6), *њенијем* јакијем порпуром (З., 1885, 2), *њене* чисте дјевојчине груди (З., 1885, 142), на сјеверозападу *њену* (Г., 1889, 6), *њено* постојање самостално (Г., 1889, 49), *њено* мртво тијело (Г., 1893, 31), *њено* сточарство (Г., 1893, 36), за *њен* опстанак (Г., 1897, 44);

њезинісма великієма благодарїяма (Г., 1836, 60), *њезини* синови по томе имену прозову се: Фатићи (О., 1866, 25), повјерен крви *њезиних* соколовá (О., 1867, 88), ја погледах на понижење *њезино* (О., 1868, 28), *њезине* ексистенције (Ц., 1871, 147), близу *њезине* виле (Ц., 1872, 120), Читао сам до поноћи онај *њезин* завежљај (Црн., 1871, 32), изпод *њезине* једре мишице (Црн., 1871, 34, 35), *њезин* прави задатак (Црн., 1884, 73), стасу *њезином* (Црн., 1884, 85), бијаше *њезин* (Црн., 1885, 43), прекиде *њезино* шчињање (З., 1885, 141), да наставим *њезино* издавање (Г., 1889, 3), са *Њезиним* Височанством (Г., 1889, 23), по жељи *Њезиног* Височанства (Г., 1892, 38), *Њезина* свјетлост (Г., 1897, 19).

Варијанта *њезин* најрјеђе се јавља у Милаковићевој *Грлици*, док у *Орлићу*, код Јована Сундечића и Нићифора Дучића (који су писали већину прилога), „значајнију фреквенцију имају облици *њезин*, *њезина*“ (Суботић, 1988, стр. 167). У осталим часописима се напореда пишу оба ова облика. Овакво стање у нашем корпусу се донекле слаже са језиком старијих писаца и говора Црне Горе. Наиме, код Петра I се не користи ни облик *њен* ни *њезин* нити *њојзин*, већ се умјесто те замјенице пише генитив личне замјенице трећег лица једнине женског рода (Остојић, 1976, стр. 146). За разлику од овог, Никола Петровић и Стефан Митров Љубиша пишу варијанте *њен* и *њезин*, а употребљавају и генитив личне замјенице трећег лица једнине женског рода (Ненезић, 2010, стр. 169; Тепавчевић, 2010, стр. 247). У Мрковићима се употребљава генитив личне замјенице; у Паштровићима су у употреби облици *њојзин/њозин*, *њезин* и *њен*; у староцрногорским говорима Пешикан такође наводи различите варијанте – *њен*, *њезин*, *њојзин* али и генитив *ње* личне замјенице ж. р.; у црмничким се потврђени примјери са *њезин*, *њо(ј)зин* а ријетки и *њен* (Вујовић, 1969, стр. 244; Јовановић, 2005, стр. 365; Пешикан, 1965, стр. 150; Милетић, 1940, стр. 426).

4.1.2. Кад је у питању присвојна замјеница за треће лице множине ситуација је нешто другачија. До колебања највише долази у најстаријем годишњаку из нашег корпуса, у *Грлици* (1835–1839), па се ту јављају облици *њихов*, *њиов* (овај најчешће) и *њин* (опширније о писању сугласника *х* у овој позицији раније смо писали):

похвалюјући *њихову* ревност (Г., 1836, 42), против *њихови* права (Г., 1837, 37), по... *њихову* обичаю (Г., 1837, 78);

одъ *њиова* срца (Г., 1836, 114), *њиове* сѣде власи (Г., 1836, 115), у *њиовим* прсима (Г., 1837, 95), *њиовогъ* живота (Г., 1837, 96), *ниовой* лажи (Г., 1837, 98), *њиови* видова (Г., 1838, 42), *њиовы* господара (Г., 1838, 60), *њиовой* дужности (Г., 1838, 65), *њиовъ* барякъ (Г., 1839, 44), у *њиовой* души (Г., 1839, 90);

њину браћу потурчио (Г., 1835, 91), Чобанчад' се њихна одриеше (Г., 1836, 127), њину браћу (Г., 1837, 84), о њиномъ образованію (Г., 1839, 51), на њинимъ (Г., 1839, 58).

У остатку ексцерпираних грађа преовладава облик *њихов*, само спорадично срећемо примјере са облицима *њиов* и *њин*:

то свједоче *њихова* јуначка и неумрла дјела (О., 1865, 44), Што *њихову* пријети животу (О., 1867, 28), Још су *њихове* ране дубоке (О., 1870, 48), *њихова* добра коб (О., 1885, 41), Мјесто *њихове* пјесме (Црн., 1871, 10), обасуо кућу *њихову* (Црн., 1871, 43), противни *њиховијем* мјеснијем одношајима (Ц., 1871, 71), у *њиховом* нечистом послу (Ц., 1871, 80), *њиховијех* гробова (Ц., 1872, 43), ништа *њихово* приматати (Црн., 1884, 73), у правом облику *њихову* (Црн., 1884, 245), *њихова* осјећања (Црн., 1884, 307), на *њихову* срамоту (Црн., 1885, 37), за *њихове* тајне (Црн., 1885, 161), *њихова* ријеч (З., 1885, 7), од *њихова* страха (З., 1885, 105), кћерка *Њихових* Височанства (Г., 1889, 23), *Њиховијех* Височанстава (Г., 1897, 21);

за овогодишње *њиово* издржање (Ц., 1871, 71);

у *њином* несрећном времену (О., 1869, 35), *њине* слободне Црне Горе (О., 1870, 69), *њине* очи (З., 1885, 34).

Видимо да је у нашем корпусу највише колебања у Милаковићевој *Грлици*, док у осталим часописима и годишњацима преовлада употреба књижевног облика *њихов*. И Јелисавета Суботић (1988) истиче да у *Орлићу* поред устаљеног облика *њихов*, налази код Суботића и један примјер са обликом *њин* (стр. 167), а ми биљежимо свега два таква примјера. На основу овога можемо утврдити да се језик уредника и сарадника испитиваних часописа (изузев Милаковићеве *Грлице*) не подудара сасвим са језиком старијих писаца са подручја Црне Горе. У језику Петра I поред, како каже Остојић (1976), одавно оформљене посесивне замјенице за треће лице множине, паралелно егзистира и генитивни облик личне замјенице трећег лица множине за сва три рода (стр. 146). Генитивни облик личне замјенице трећег лица множине у служби посесивне писао је и Петар II Петровић Његош (Стевановић, 1951–1952, стр. 22, 23). Кнез Никола Петровић осим генитивног и дативног облика личне замјенице трећег лица множине користи форме *њии(х)ов* и *њин* (Ненезић, 2010, стр. 168), а Љубиша пише варијанте *њихов* и *њиов* (Тепавчевић, 2010, стр. 248). У говорима Црне Горе стање варира, па се тако у Црмници користи облик *њи(ј)ов*, у староцрногорским говорима *њини*, *њијов*, у Паштровићима *њихов*, *њигов*, у Мрковићима се употребљава генитив *њик* (Милетић, 1940, стр. 426; Пешикан, 1965, стр. 150; Јовановић, 2005, стр. 365; Вујовић, 1969, стр. 244).

О употреби сажетих и несажетих облика присвојних замјеница, као и о покретним вокалима у овим замјеницама писали смо раније.

4.2. Показне замјенице

4.2.1. Показне замјенице мушког рода *овај*, *тај*, *онај* у номинативу и акузативу једнине (кад означавају неживо) у Милаковићевој *Грлици* се осим у овим доминантним формама срећу нешто рјеђе и у дијалекатским облицима *ови*, *они*, а биљежимо и два пута облик *та*:

Овај добри човекъ (Г., 1836, 113), *тај* народ избавити (Г., 1837, 41), *тај* истий дан (Г., 1837, 71), *овај* варалица (Г., 1837, 94), *овај* мой жалостни догађај (Г., 1839, 100), Човекъ ме є *тај* доста пута уцвелио (Г., 1839, 100); преписан *ови* лист (Г., 1835, 58), *ови* препис (Г., 1835, 59), *они* се исти дан уждиља (Г., 1837, 71), за *они* гвоздени колачъ (Г., 1837, 111); *та* рат (Г., 1836, 42), а други *та* исти дан тресне (Г., 1836, 55).

Ђупић (1982) при испитивању Милаковићевих текстова у *Грлици* биљежи два облика замјенице *тај* без крајњег j^{188} , а облик *ови* наводи једанпут (стр. 276).

У остатку нашег корпуса доминантно су писани књижевни облици *овај*, *онај*, *тај*, једино усамљен дијалекатски облик налазимо у *Црногорки* из 1871:

у њима *онај* стари (О., 1865, 34), кад се *овај* заустави (О., 1866, 21), за *тај* изванредни догађај (О., 1866, 27), Како је и зашто *тај* бој започет (О., 1867, 54), да вам *онај* на коњу не измакне (О., 1868, 59), *Овај* начин (О., 1869, 61); мој положај, т. ј. *онај* (Црн., 1871, 40), *Онај* сумрак худи (Црн., 1871, 61); за *овај* споменик (Ц., 1871, 3), Рок је *овај* одређен (Ц., 1871, 32), *Овај* велики број невољника (Ц., 1871, 32), *овај* се лист одоцнио (Ц., 1872, 4), *Овај* вам није створен (Ц., 1872, 96), *овај* жалосни прости живот (Црн., 1885, 43), *онај* постари човјек (З., 1885, 86), *Овај* манастир разорио је Сулејман паша (Г., 1889, 33), исти као и *онај* (Г., 1889, 42); пружи ми *они* завежљај (Црн., 1871, 31).

Јелисавета Суботић (1988) у *Орлићу* такође не биљежи дијалекатске облике (стр. 167). Код Вука Карацића је облик *они* био „окамењен“ једино у изразу *на они свијет*, у свим осталим ситуацијама је користио *овај*, *тај*, *онај* (Стевановић, 1965, стр. 223, 224). У језику Светог Петра Цетињског Остојић наводи само дијалекатске форме, као и Младеновић код владике Данила (Остојић, 1976, стр. 147; Младеновић, 1973, стр. 142). За разлику од њих, Његош поред дијалекатских

---

188 Његов примјер *та* час ми нисмо успјели пронаћи.

форми пише и књижевне за сва три лица ових замјеница (Вушовић, 1930, стр.: 30). Код Николе Петровића чешће се јављају дијалекатски облици *ови*, *они*, док замјеница за друго лице има облик *тај* (Ненезић, 2010, стр. 170, 171). У језику С. М. Љубише напоредо су писани дијалекатски и књижевни облици (Тепавчевић, 2010, стр. 248, 249).

4.2.2. Показне придјевске замјенице за каквоћу *овакав*, *такав*, *онакав* у нашем корпусу имају тројакe основе *оваков-*, *овакв-* и *овак-*. Напоредно јављање свих трију основа, тј. колебање ових облика, најупечатљивије је у два најстарија годишњака, *Грлицы* (1835–1839) и у *Орлићу*, што показују и примјери који слиједе:

одкуда ће се имати *такови* свештеници (Г., 1835, 44), између *такови* био є (Г., 1836, 114), *такове* яке духове (Г., 1836, 114), *такова* су мѣста (Г., 1838, 61), *такови* страшни юнацы (Г., 1838, 87), еданъ *такови* образъ (Г., 1839, 90); досад смо *таково* име одтуд... скрпљали (О., 1865, 57), уз *такова* средства (О., 1865, 62), *такове* тежње против коме бијаху наперене (О., 1866, 61), и *таковим* средствима, подровао (О., 1867, 85), да је *таков* раздор наша властита штета (О., 1867, 92), из *такових* покварених појмова (О., 1870, 47, 48), *Такових* мјеста је мало (О., 1870, 63);

на *таки* начин (Г., 1835, 52), у *такісм* (Г., 1835, 55), по *такоме* и толико плачевноме (Г., 1835, 53), с *такісм* народом (Г., 1835, 56), послѣ *такога* великога страдања (Г., 1836, 42), с *таким* жаром (Г., 1837, 48); *таки*, *какви* су (О., 1865, 32), *такијем* неваљалијем начином кушали (О., 1865, 36), *таки* изглед пред очима (О., 1866, 43), налазила се је у тјеснацу *таком*, да је Петар Велики принуђен био (О., 1867, 47), али главар *каки* (О., 1869, 467), код *таких* својих учитеља (О., 1870, 66), Куда ћемо са *оваком* памети (О., 1885, 42);

такви да нейма чести (Г., 1835, 56), *таквога* јакога сложенія (Г., 1837, 73), на *таквој* нѣговој наредби (Г., 1837, 114), за *какав* бој (О., 1865, 46), на *какви* је лов наишао (О., 1869, 45), бјеше *таквијех* дивних соколова (О., 1869, 51), Имате ли *каква* лијека (О., 1869, 56), обрадовали *такоме* госту (О., 1870, 31), није зар *никакав* други народ доживио (О., 1865, 54).

У недјељнику *Црногорцу* и његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871. већ је уочљиво да се најчешће јављају примјери са основном *овакв-*, облика са основном *овак-* је нешто мање, а најмање оних са основном *овако-*:

таквијем начином (Ц., 1871, 17), нетребује *таквог* сојузника (Ц., 1871, 60), У *такво* доба (Ц., 1871, 80), *оваквијех* гласова (Ц., 1871, 91), *таквијех* (Ц., 1871, 159), са *оваквијем* тежњама (Ц., 1872, 1), могу *такве* околности настати (Ц., 1872, 96), за *таквога* човјека (Ц., 1872, 178), који се *таквијем* писањем већ одликовао (Ц., 1871, 48), у *таквој* борби (Црн., 1871, 43), *оваквијем* приликама (Црн., 1871, 77);

онако понашање Инглешке (Ц., 1871, 14), да су сви трговци *таки* (Ц., 1871, 66), жалио *такога* човека (Ц., 1871, 112), сметња *онаком* раду (Ц., 1871,

130), од *онаког* заједљива приговора (Ц., 1872, 22), у *овакој* препеци (Ц., 1872, 120), *оваку* заповијед једва дочекао (Црн., 1871, 26);

у *таковом* степену (Ц., 1872, 2), *срдну* *такова* умјетника (Ц., 1871, 52), *такових* (Ц., 1872, 23), *нек* *такови* мантијаш прими (Ц., 1872, 72), *онакова* примјетба (Црн., 1871, 57).

Од осамдесетих година 19. вијека, тј. од часописа *Црногорка* 1884–1885. не срећемо примјере са основом *овако-*, већ долази до колебања између варијаната са основом *овакв-* (која је чешћа, нарочито у Томановићевој *Грлици*) и *овак-* (која је нешто рјеђа):

таквијем начином (Црн., 1884, 65), *оаква* ствар (Црн., 1884, 113), *таква* (Црн., 1884, 145), *оаквом* *каква* је (Црн., 1884, 153), с *таквим* мозговима (Црн., 1884, 154), с *таквим* болесницима (Црн., 1884, 205), *таквом* *силом* (Црн., 1885, 31), *Такав* друг (Црн., 1885, 58); *таква* истина (З., 1885, 73), *каквом* *таквом* ствари (З., 1885, 91), имамо *таквог* господара (З., 1885, 105), *таквог* очајања (З., 1885, 118), четири *оаква* капитела (Г., 1889, 70), остала је *оаквом* по традицији (Г., 1889, 71), И *таквог* јед Владаоца провиђење дало (Г., 1892, 32), раде *такве* послове (Г., 1892, 43), *таквих* људи (Г., 1892, 42), још *таквога* веселја (Г., 1893, 34), *Такви* односи (Г., 1893, 45);

новине *такијех* Срба (Црн., 1884, 95), у *оакијех* Грка (Црн., 1884, 155), нађе још *каких* знака Црн., 1884, 131); мноштво *такијех* (З., 1885, 3), *оака* вила (З., 1885, 11), излазе већ *таки* пред нас (З., 1885, 50), без *такога* слика (З., 1885, 51), у *оакоме* збору (З., 1885, 113), да сам вазда *таки* био (З., 1885, 143), у *оаким* немогућим околностима (Г., 1889, 69), *таких* Грка (Г., 1889, 50), *таких* (Г., 1890, 67).

4.2.3. Наведене показне замјенице се и код Петра I срећу у различитим формама (Остојић, 1976, стр. 147, 148), баш као код Николе I Петровића, мада се најчешће јављају облици са групом *-кв-*, „као што је у говорима Николиног завичаја и у језику његових претходника из породице Петровић“ (Ненезић, 2010, стр. 171). За разлику од Петровића, код Вука су чешћи облици типа *таки*, *оакви* (Стевановић, 1987а, стр. 102–104). У језику Стефана Митрова Љубише такође долази до колебања (Тепавчевић, 2010, стр. 249, 250), што се разилази са стањем у Љубишином родном крају, Паштровићима, гдје је редовно *такви*, ријетко *таки* (Јовановић, 2005, стр. 367). Пешикан при испитивању староцрногорских, средњекатунских и љешанских говора наводи само облике *оакви*, *такви* *онакви*, али поред облика *некакав* неодређене замјенице за квалитет наводи и облик *накав* (Пешикан: 150, 151). Можемо констатовати да је у нашем корпусу уочљива разлика у погледу фреквенције облика замјеница са основама *тако-*, *овако-*, *онако-*. Наиме, ове форме се чешће срећу у старијим годишњацима (Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу*), а рјеђе их биљежимо у *Црногорцу* и *Црногорки*

из 1871. док у *Црногроки* 1884–1885, *Зети* и Томановићевој *Грлици* немамо потврду за ове облике. Наравно, уочљиво је и да су у овим „млађим“ часописима најфреквентнији облици *овакв-*, *такв-*, *онакв-*.

4.3. Неодређене замјенице

4.3.1. Неодређене замјенице су у Милаковићевој *Грлици* скоро досљедно писане у нејотованој форми, тј. са вокалом *e*, забиљежено је свега неколико примјера са *јатом*; док у остатку корпуса долази до колебања. У *Орлићу* су нешто чешћи облици са јекавским рефлексом; у *Црногорки* из 1884–1885. године, *Зети* и Томановићевој *Грлици* бројнији су примјери типа *неко*, *неки*, а у *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. године чешће се јављају јотовани облици неодређених замјеница (о овоме смо детаљно говорили у поглављу о рефлексима *јата* и јекавском јотовању).

Кад су у питању ове замјенице, у нашем корпусу најчешће биљежимо неодређену придјевску замјеницу за лица *неки/њеки* (о овим облицима смо говорили раније у поглављима о *јату* и јотовању), а у Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу* јавља се и облик *некоји*:

ту постојавши *неко* вриеме (Г., 1836, 51), дође у Црну гору *неки* протуа (Г., 1836, 51), сь *некима* Босњацима (Г., 1838, 72), *неки* мукли и подмукли глась (Г., 1839, 92), све их *њеки* мрави драже (О., 1866, 49), Знаде *њеку* поставит разлику (О., 1867, 24), подмитише *неке* Србе и Зећане (О., 1867, 69), као *њеки* свети аманет (О., 1867, 87), што су *њеки* чланови... кренули (О., 1868, 39), *њеки* калуђер Зеба (Црн., 1871, 34), по *њекијем* скалама (Црн., 1871, 52), *њека* знања (Ц., 1871, 15), што су *неке* погрешке (Ц., 1871, 75), у *некој* густој смрдљивеној магли (Ц., 1871, 82), са *њекијем* олакшицама (Ц., 1871, 98), недадоше *њеке* повластице (Ц., 1872, 14), *њеки* листови њемачки (Ц., 1872, 52), *неком* племенитом суровошћу (Црн., 1884, 293), *нека* животна мисао (Црн., 1884, 328), Сељаци *неки* видјели су то (Црн., 1885, 161), чуднијех *некијех* кокошију (Црн., 1885, 161), као *њеки* анђео (Црн., 1885, 178), *неки* стриц Кићунов (З., 1885, 19), у *њеку* руку (З., 1885, 63), још *неке* преводе (З., 1885, 95), још *њеке* факте (З., 1885, 95), *неки* осмјех злбни (З., 1885, 147), послије *неког* времена (Г., 1889, 33), *неки* особити термини (Г., 1892, 41), *неких* таквих страшних, и за људе опасних створења (Г., 1892, 42), са *неком* побожношћу (Г., 1897, 46);

на *некојем* мѣсту (Г., 1835, 54), *некојег* (Г., 1835, 57), са јамством *некојих* главара (О., 1870, 32), од *некојих* хофрата (О., 1870, 46), пред *некојим* бокешким главарима (О., 1870, 77).

Осим наведених биљежимо и неодређене замјенице за особину и количину:

гласъ *некакавъ* чуе (Г., 1839, 104), рад *неколике* ријечи (Црн., 1871, 22), с *некаквим* погледом (Ц., 1871, 19), *некаква* жена (Ц., 1872, 180).

У *Црногорки* из 1885. и *Зети* биљежимо и дијалекатски облике *нечесов* и *чесов*:

читао си ми – вели – *нечесову* приповијетку о *нечесову* Љубомиру (Црн., 1884, 32), за *чесова* старкељу (З., 1885, 143).

4.3.2. На основу наведених примјера можемо закључити да стање у нашем корпусу одговара језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе и да се уклапа у историјскојезички контекст 19. вијека. Наиме, Остојић у језику Петра I наводи неодређене замјенице *неки* и *некоји*, с тим што ову прву биљежи и са партикулом *зи*, а поред облика *некакав* Свети Петар Цетињски пише и облик *нечесов* (Остојић, 1976, стр. 148). Вушовић (1930) код Његоша помиње облике *некаков* и *нечесов* (Вушовић, 1930, стр. 31). Код Николе I неодређене придјевске замјенице се ријетко јављају, Соња Ненезић наводи форме *нечесов* и *нечи* (Ненезић, 2010, стр. 173). Љубиша користи *неки*, *нечији*, *некоји*, *некакав* и *неколик* (Тепавчевић, 2010, стр. 250, 251). Већина ових облика, уз одређена одступања, забиљежена је и у говорима Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 220, 221; Пешикан, 1965, стр. 150, 151; Вујовић, 1969, стр. 252).

4.4. Одричне замјенице

4.4.1. Одрична придјевска замјеница којом се означава одсуство особине потврђена је само у форми са основом *никакав*:

није било *никаквије* школа (Г., 1835, 46), толика писма, а никадъ *никаква* одговора (Г., 1836, 117), никадъ *никаква* гласа одъ тебе (Г., 1836, 119), Не нађе се *никаква* юнака (Г., 1837, 56), *никакве* дарове нехоћаше (Г., 1837, 97), изъ нѣга *никакви* страх немогаше прогнати (Г., 1837, 97, 98), овде *никакво* добро није очекивао (Г., 1839, 107), нема *никакве* власти (О., 1865, 41), Без *никакве* нужде (О., 1865, 65), коју *никаква* сила на свијету није кадра ишчупати (О., 1868, 38), Њој није *никакве* друге утјехе (О., 1869, 36), од које Га, *никаква* ограда не одјељује (О., 1870, 75), нема *никакве* веће трговине (О., 1870, 72), више *никакве* сумње (Ц., 1871, 70), за народ у Далмацији *никакве* симпатије (Ц., 1871, 71), Ту нема *никаквог* чуда (Ц., 1871, 130), *никаквом* другом умрлом (Црн., 1871, 22), није било *никакве* користи (Црн., 1884, 43), нема *никаква* права (Црн., 1884, 85), не треба очекивати *никакве* награде (Црн., 1884, 355), *никакве* природе (З., 1885, 119), *никакве* бриге (З., 1885,

157), *никаких* података немамо (Г., 1889, 34), још нема *никаког* извјешћа (Г., 1893, 45).

У *Орлићу* смо забиљежили два примјера одричне придјевске замјенице употријебљене са предлогом у којима предлог не раздваја морфему *ни-* и основни дио замјенице:

пред *никаким* другим народом (О., 1865, 55), од *никакве* користи (О., 1868, 35).

4.4.2. Будући да у корпусу нисмо забиљежили дијалекатски облик *ничесов*, можемо рећи да се писање одричне придјевске замјенице у нашим часописима донекле разликује од језика старијих писаца и говора Црне Горе. Наиме, Петар I поред форми *никакав* и *никаков* употребљава и варијанту *ничесов*, а ни код њега предлог не раздваја увијек замјеничке сложенице (Остојић, 1976, стр. 1976). Његош ријетко користи примјере типа *никаков* (Вушовић, 1930, стр. 30, 31). Код Николе I у употреби је чешће књижевни облик *никакав* од дијалекатског *ничесов*, а потврђена је и присвојна замјеница *нечи* (Ненезић, 2010, стр. 173). Код Љубише, слично као у нашем корпусу, нема потврде за дијалекатску форму *ничесов*, али зато пише *неки*, *нечији*, *некоји*, *некакав* и *неколик* (Тепавчевић, 2010, стр. 251, 251). Већина ових замјеница је у употреби у говорима Црне Горе (Уп. Милетић 1940; Пешикан, 1965, стр. 151; Вујовић, 1969, стр. 252).

4.5. Опште замјенице

4.5.1. Општа придјевска замјеница писана је у књижевним облицима *сваки*, *свака*, *свако*, али и у облицима *свакоји*, *свакоја*, *свакоје*, у којима се примјећује дијалекатски утицај:

сваку добру срећу (Г., 1835, 119), пролазећи *свакога* секунда (Г., 1836, 2), *сваки* себи понешто набављати (Г., 1836, 37), искоренойте изъ нашегъ срца *сваки* порокъ (Г., 1837, 122), без *свакога* одпора (О., 1865, 47), на *сваком* лицу (О., 1867, 59), *Сваки* данак по нашем вјеровању (О., 1867, 24), *Свака* птица своје јату лети (О., 1870, 24), око *сваке* куће (Црн., 1871, 2), *Сваком* јаду изложисте (Црн., 1871, 9), без *сваке* наде (Црн., 1871, 35), *Сваки* Србин (Ц., 1871, 1), вршак *сваког* изображења (Ц., 1871, 24), *Сваки* народ као и *сваки* човјек мора да умре (Ц., 1871, 66), у *свакоме* броју (Ц., 1872, 186), око *сваког* рада (Црн., 1884, 12), од *сваке* друге помисли (Црн., 1884, 32), *сваког* „савременог умјетничког сјјева“ (З., 1885, 36), огријешо о *сваки* обичај (З., 1885, 50), светкује *сваке* године (Г., 1889, 42), у *свакога* пастира (Г., 1889, 50),

у срцу *свакоме* (Г., 1897, 57), из *сваке* куће (Црн., 1885, 83), на *сваку* нарав (Црн., 1885, 179);

Ово је *свакојему* хришћанину и нехришћанину доста знати (О., 1866, 22), Са *свакоје* стране (О., 1867, 77), у *свакијема* околностима (О., 1870, 68), у *свакојему* стиху (Црн., 1885, 31), у *свакоје* доба (Црн., 1885, 153).

Облици *свакији*, *свакоја*, *свакоје* потврђени су и код кнеза Николе, а биљежи их понекад и Пешикан у староцрногорским, средњекатинским и њешанским говорима, док су чешће посвједочени у Мрковићима (Ненезић, 2010, стр. 174; Пешикан, 1965, стр. 151; Вујовић, 1969, стр. 253).

У *Црногорки* из 1871. налазимо и општу замјеницу за квантитет *сваколик*, а у *Црногорки* из 1885. и општу замјеницу за квалитет у облику *свакојаки*:

Сваколика ова турска сила (Црн., 1871, 29); *свакојаким* епизодама (Црн., 1885, 4).

Код Петра I је веома често у употреби замјеница *свиколици* (Остојић, 1976, стр. 150, а оба ова облика (*сваколика* и *свакојаки*) користи и Никола I Петровић (Ненезић, 2010, стр. 174). Међутим, замјеница *свакојаки* није потврђена у старијим говорима Црне Горе, али се спорадично среће у новијим (Уп. Пижурица, 1981, стр. 141).

У генитиву множине опште замјенице *сав*, *сва*, *све* долази до колебања, па се јавља некадашњи двојински облик *свију* (чешће) и облици *свих/свије(х)*, што показују и следећи примјери:

са *свию* бродова (Г., 1837, 40), са *свию* (Г., 1838, 46), одъ *свию* други (Г., 1838, 92), Одъ *свию* овы фабрика (Г., 1839, 66), Између *свию* (Г., 1839, 70), са *свију* страна (О., 1868, 37), код *свију* (О., 1868, 42), противу *свију* (О., 1868, 42), од *свију* (О., 1869, 27), *свију* њих (О., 1869, 28), Са *свију* страна (О., 1870, 64), иза *свију* (Ц., 1871, 26), поред *свију* (Ц., 1871, 139), *свију* Словена (Ц., 1871, 159), са *свију* страна (Ц., 1872, 2), из *свију* градова (Ц., 1872, 4), из *свију* крајева (Ц., 1872, 96), од *свију* највећа (Ц., 1872, 147), од *свију* (З., 1885, 58), из учи *свију* (З., 1885, 90), *свију* (З., 1885, 91), из *свију* (З., 1885, 94), *свију* сила (З., 1885, 106), *свију* дјела (З., 1885, 106), код *свију* народа (Црн., 1884, 95), од *свију* задужбина (Г., 1889, 37), Од *свију* (Г., 1890, 69), *свију* (Г., 1890, 74), са *свију* страна (Г., 1891, 30), са *свију* страна (Г., 1897, 47), *свију* великијех дјела (Г., 1897, 66);

свијех штетах (О., 1865, 24), *свијех* предјелах (О., 1867, 32), *свих* Светих (О., 1866, 3), од *свијех* муках (О., 1866, 24), *свијех* другијех (О., 1866, 26), од *свих* ових непријатеља (О., 1868, 39), са *свијех* страна (О., 1885, 42), *свих* (Ц., 1871, 124), *свијех* (Црн., 1884, 2), *свијех* Срба (Црн., 1885, 4), са *свијех* (Црн., 1885, 8), *свијех* страна (Црн., 1885, 20), са *свијех* (З., 1885, 29), *свих* (З., 1885, 33), *свијех* (Г., 1890, 57), *свијех* (Г., 1891, 3), *свијех* тих *сељачких* (Г., 1892, 41), са *свијех* страна (Г., 1892, 44), *свијех* тијех обзира (Г., 1893, 37), *свијех* (Г., 1897, 45), *свијех* (Г., 1897, 56);

покрай *свіе* разніе и плачевніе (Г., 1836, 74), код *свіе* суцествітєніе прилагашелніе имена (Г., 1835, 51).

Из приложеног видимо да се у Милаковићевој *Грлици*, осим готово досљедних старих двојинских форми, јављају и облици без крајњег *x*. Различити облици генитива множине ове замјенице јављају се и код С. М. Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 252), док је код Николе Петровића варијанта *свију* евидентирана само у мемоарима (Ненезић, 2010, стр. 174). У говорима Црне Горе јављају се различите форме ове замјенице у генитиву множине (уп. Вујовић, 1969, стр. 253; Пешикан, 1965, стр. 155; Јовановић, 2005, стр. 364).

4.5.2. Код општих замјеница поред учесталих облика *сав*, *сва*, *све*, потврђени су и примјери (мада ријетки) са неизвршеном метатезом почетне групе *вс*:

са согласіем *свега* народа (Г., 1837, 38), *све* село (Г., 1837, 71), Бока є готово *сва* (Г., 1838, 62), *сав* новац (О., 1869, 63), као да је *сав* од истопљена сребра (Црн., 1871, 10), Ево шта је било *све* написано (Црн., 1871, 32);

быо ми є *васъ* светъ (Г., 1837, 114), *васколик* успјех (О., 1870, 66), *васколикога* Српства (О., 1870, 62), да сам ја и мајка моја *вас* дан... пресједили (Црн., 1871, 32).

Ова стара општа замјеница за количну код Петра I Петровића јавља се искључиво у архаичнијем облику без извршене метатезе (Остојић, 1976, стр. 150). Стефан Митров Љубише поред ријетких примјера *сав* пише и старији облик *вас* (Тепавчевић, 2010, стр. 251, 252). У говорима Црне Горе стање варира, па тако је у црмничким потврђена само старија форма *вас*, а у средњем роду *сво* (Милетић, 1940, стр. 220); у староцрногорским *свакакав*, али *васколик* и *сваколик* (Пешикан, 1965, стр. 151); у Мрковићима се такође срећу и облици без извршене метатезе као и они новији (Вујовић, 1969, стр. 253).

4.6. Напомене о упитно-односним и допусним замјеницама и замјеничким прилозима

4.6.1. Наводимо само неке од ријетко збиљежених допусних замјеница за квалитет:

одъ *икаквогъ* Емире (Г., 1837, 104), без *икаква* стида (О., 1867, 90), *икаквих* личнијех (О., 1885, 31), Без *икаквог* повода (Ц., 1872, 140), без *икакве* вјештине (Г., 1889, 69).

4.6.1. О замјеницама и замјеничким прилозима, типа *когод, штогод...* говорили смо у поглављу о јекавском јотовању.

4.6.2. Упитно-односна замјеница за особину јавља се у форми са основом *какав*:

каким додатцима бивају пропраћени (Ц., 1871, 79), с *каквијем* (Црн., 1871, 16), с *каквијем* је подсмјехом говорио (Црн., 1871, 17), у *каквоме* сам положају (Црн., 1871, 28), с *каквијем* начином (Црн., 1871, 50), на *каквом* чељадегу (З., 1885, 27), према *каквоме* ђетету (Црн., 1885, 43).

5. Промјена замјеница и придјева

5.1. Придјевско-замјеничка промјена

5.1.1. О наставцима инструментала једнине, као и о наставцима генитива, датива, инструментала и локатива множине придјевских ријечи већ смо говорили у поглављу о *јату*. Такође, претходно је говорено и о покретним вокалима који се јављају код појединих облика придјевско-замјеничке деклинације.

Покретни вокали јављају се у генитиву/акузативу¹⁸⁹ једнине (-а), дативу/локативу једнине (-е и -у) и дативу/инструменталу/локативу множине (-а). Као што смо већ поменули, у цјелокупном корпусу долази до колебања па се примјери јављају са финалним покретним вокалима и без њих (овдје ћемо поновити неке од закључака који су дати у поглављу о покретним вокалима). У Милаковићевој *Грлици*, *Орлићу*, *Црногорки* из 1871. и *Црногорки 1884–1885*. године у генитиву/акузативу једнине чешће се јављају примјери са покретним вокалом -а него они без покретног вокала, док су у *Зети* и Томановићевој *Грлици* подједнако заступљени облици са покретним вокалом као и они без њега. Такође, у *Грлици* из Његошевог доба у дативу/инструменталу/локативу множине учесталији су облици са покретним вокалом -а него они без покретног вокала, а у *Грлици* из доба краља Николе у овим падежима паралелно су писани облици са покретним вокалом -а, као и они без њега, а у осталим часописима су много фреквентнији облици без покретног вокала -а у овим падежима.

---

189 У акузативу једино ако су мушког рода и означавају живо.

У првом цетињском алманаху у дативу/локативу једнине најзаступљенији су примјери са финалним покретним вокалом *-е*, мада није занемарљив ни број примјера без покретних вокала. Најрјеђе се у овом годишњаку јављају облици са покретним вокалом *-у*, при чему се наставак *-ому* јавља у Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу*. У *Орлићу* се у овим падежима (дативу/локативу једнине) подједнако често срећу облици без покретних вокала, као и они са покретним вокалима *-е* и *-у*. Као што смо већ поменули, а и овдје је битно нагласити, *Орлић* је часопис у којем је потврђено највише примјера са покретним вокалом *-у* у дативу/локативу једнине. Сва три издања *Црногорке* (1871, 1884. и 1885), *Црногорац*, *Зета* и Томановићева *Грлица* карактеристични су по томе што се у дативу/локативу једнине код ових часописа најрјеђе срећу примјери са покретним вокалом *-у*. Облици са покретним *-е* и они без покретних вокала јављају се подједнако често у овим часописима, с тим што су у *Зети* и *Црногорцу* у овим падежима (дативу/локативу једнине) примјери са покретним вокалом *-е* нешто чешћи него они без покретних вокала.

Такође, у цјелокупном корпусу у појединим падежима замјеничко-придјевске деклинације долази до колебања међу наставцима тврде и меке промјене, наравно, уз извјесне нијансе које варирају од часописа до часописа. (О овоме је такође раније говорено у поглављу о рефлексима *јата*, али је неке закључке важно поновити).

Наиме, у Милаковићевој *Грлици* колебања се јављају и у оквиру истог текста. Тако у издању из 1835. године у тексту уредника *Кратак поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* имамо и примјере са наставцима меке основе и примјере са наставцима тврде основе:

у *кои*ма (Г., 1835, 46), на *свои*ма *плећи*ма (Г., 1835, 50);

у *кои*ѣма (Г., 1835, 39), с *превелики*ѣма *голи*ѣма *сти*ѣнама (Г., 1835, 39).

Исти је случај и у издању из 1837. године, гдје такође у тексту уредника долази до колебања:

на *кои*ма (Г., 1837, 40), у *ново* *покорени*ма *земля*ма (Г., 1837, 41),

*ови*ма *о*к*ру*ж*ен*іяма (Г., 1837, 43);

на *непр*иступачніѣм *каменит*іѣм *висина*ма (Г., 1837, 45).

Важно је нагласити и да у приповијеткама (*Милое Цветић, Изисъ и Тира, Калло*) Г. Николајевића преовладава употреба наставака меке промјене. У прва два издања *Грлице* (1835. 1836), без обзира на ауторе текстова, много су учесталији наставци тврде промјене (нарочито у дативу/инструменталу/локативу множине), а у посљедња два наставци меке промјене, док у издању из 1837. године (које је уређивао архимандрит Петроније Лујановић) долази до колебања и неуједначености наставака. Ово је нарочито занимљиво ако узмемо у обзир да су код Вука облици са *и* били чешћи до 1836. године, након чега преовлађују они са групом *ије* (Стевановић, 1965, стр. 210).

Писање наставака замјеничко-придјевске деклинације неуједначено је и у језику *Орлића*, што се уклапа у језик старијих писаца и народних говора Црне Горе. У *Црногорки* из 1871. у појединим падежима замјеничко-придјевске деклинације доминирају облици некадашње тврде промјене, тј. јавља се двосложни рефлекс *јата*, мада срећемо примјере и са наставцима меке промјене. Слична ситуација је и у *Црногорцу* у којем се у генитиву множине отприлике подједнако јављају наставци меке и тврде промјене, док у инструменталу једине и дативу/инструменталу/локативу множине преовладавају наставци тврде промјене, тј. двосложни рефлекс *јата*. У друга два издања *Црногорке*, *Зети* и Томановићевој *Грлици*, колебање између наставака тврде и меке варијанте замјеничко-придјевске деклинације је много израженије, баш као и у *Орлићу*. У оквиру истог текста у издањима *Црногорке* из 1884–1885. јављају се напоредо и једни и други наставци. Наравно, има и оних текстова у којима је очигледна превага наставака тврде промјене (нпр. у одјељку *На повратку с Бранкове свечаности* и *Живе ли Срби или каква друга безимена словенска смјеса на приморју од Неретве до Бојане?*), као и оних у којима преовладавају наставци некадашње меке промјене (*Чико-Прокофије и Ваљотка, Бјелопавлићи, Миријам*).

И у говорима данашње Црне Горе стање је неуједначено – рецимо, у говорима новоштокавског типа у инструменталу једине може се говорити о напоредној употреби дужих и краћих наставака, мада Пецо за говоре источне Херцеговине констатује само дуже облике. „Сличне оцјене могу се изрећи и за неке црногорске говоре зетско-јужносанцачког типа: материјал из говора Паштровића показује занемарљиво мали број примјера са краћим облицима, док

се у Црмници, за ријетке примјере са наставцима старих меких основа [...] мисли да су несумњиво унесени са стране“ (Јовановић, 2011, стр. 132).

5.1.2. На основу свега изнесеног можемо представити укупан инвентар наставака у зависним падежима. Наиме, генитив/ акузатив једине мушког и генитив средњег рода разликује наставке *-ег(а)/ -ог(а)*, у зависности од крајњег сугласника основе, при чему код замјеница типа *мој, твој, који* може доћи до губљења интервокалног *ј* и асимилације и сажимања вокала, па разликујемо наставке *-јега* и *-ога*. Овдје ћемо представити само мањи број примјера из свих часописа будући да смо их већ наводили у претходно поменутиим поглављима о *јату*, покретним вокалима и асимилацији и контракцији вокала:

-ог(а): од почетка *Турскога Царства* (Г., 1835, 4), *овога доброг човека* (Г., 1836, 117), *чистога светог закона* (Г., 1837, 108), из *црногорскога* летописа (О., 1867, 37), врх *царскога* пријестола (О., 1869, 25), против *мрског* им Славенства (О., 1868, 39), за *ратног* бога (О., 1869, 4), послјије *толикога* труда (Црн., 1871, 6), од *врага сваког* (Црн., 1871, 3), што се тиче *црнога* мора (Ц., 1871, 81), у истој сједници *мађарскога сабора* (Ц., 1872, 16), иншпектор *подоунавског парабродског* друштва (Ц., 1871, 60), са *научног* гледишта (Црн., 1885, 15), одјељење *овога* друштва (З., 1885, 59), лијечих *покојног* Милуна (З., 1885, 3), у цркви *овога* манастира (Г., 1890, 34), за *Великога* Књаза (Г., 1897, 39), сестре *Њиховог* Височанства (Г., 1890, 22), из манастира *Морачког* (Г., 1890, 32);

-јег(а)/ -ег(а): за *свога* Краља (Г., 1835, 52), *најзнатнијега* Везира (Г., 1836, 40), *нашег* похвалног поете (Г., 1836, 120), *без коег* (Г., 1837, 130), *коња болгг* (Г., 1838, 120), на позив *својега* милога Господара (О., 1865, 29), до дана *данашињега* (О., 1870, 45), кћи *блаженочившег* Кнеза (О., 1869, 17), интереси *свега* народа *нашега* (Ц., 1871, 1), свезак *нашег* часописа (Ц., 1872, 16), читаоцима *нашега* листа (Црн., 1885, 4), врх *сињега* мора (Црн., 1885, 17), до *највишег* степена (Црн., 1884, 7), лозе *највећега* Србина (Г., 1891, 25), Мати *нашега* Краља (Г., 1897, 48).

Датив и локатив једине мушког и средњег рода имају наставке *-ом(е)/ -ом(у)/ -ем(у)/ (ј)ем(у)*:

-оме: *нбговоме лукавоме* намбренију (Г., 1835, 43), *њиховоме густоме* уму (Г., 1837, 77), *страшан непријатељу своме* (О., 1865, 28), по *политичкоме* раздјелу (О., 1866, 22), *служити свијетломе* Господару (О., 1870, 70), на *душевноме* пољу (О., 1885, 40), у *тихоме* заливу (Црн., 1871, 2), *моме* домаћину (Црн., 1871, 42), У *таквоме* схватању (Ц., 1871, 1), што је *цијеломе* свијету бијело (Ц., 1871, 54), на *бојноме* пољу (Ц., 1872, 1), к *стрицу своме* (Црн., 1884, 14), *праведноме* богу угодили (Црн., 1884, 15), по *дрвеноме* мосту (Црн., 1885, 76), *српскоме* родитељу (З., 1885, 68), на *овоме* мјесту (З., 1885, 68); на *истоме* темељу (Г., 1890, 32), у *потпуноме* здрављу (Г., 1891, 25), *свакоме* војнику (Г., 1897, 42), у *овоме* (Г., 1897, 79);

-ому: *Преосвященому* (Г., 1835, 76), дај *оному нешто* (Г., 1837, 72), *широкому* пољу *Гатачкому* (Г., 1837, 55), *пошалђ* Коменданту *Которскому* (Г., 1838, 54), у *Цетињскому* манастиру (О., 1865, 50), у *правому* смислу (О.,

1865, 56), по *старому* корену (О., 1865, 57), по *новому* (О., 1866, 4), у *сродному* колу (О., 1866, 40), *частному* крсту (О., 1868, 24), *правице свакому* једнаке (О., 1870, 27), *столичному граду* (О., 1870, 29); *к тому* (Ц., 1871, 110);

-(ј)ему: *Славено-Србскоме роду нашем* (Г., 1836, 69), *помоћ својему тасту* (Г., 1835, 52), *кћи мојему оцу* (Г., 1837, 71), *пошаль Коменданту Которском* Генералу (Г., 1838, 54), *у мојему животу* (Г., 1837, 77), *вјеран својему Господару* (О., 1865, 31), *у нашем народу* (О., 1866, 47), *подијели својему народу* (Ц., 1872, 40), *у својему селу* (Ц., 1872, 132); *к нашем Тадији* (Црн., 1884, 6), *по мојему мишљењу* (З., 1885, 8), *којему је Богу писа'* (Г., 1890, 49), *по највишем одобрењу* (Г., 1890, 50), *срцу нашем* (Г., 1890, 53);

-ем: *по нашемъ челу* (Г., 1837, 105), *на домаћем прагу* (О., 1865, 69), *по нашем вјенчању* (О., 1867, 24), *к нашем спасу* (О., 1868, 41), *у мојем дневнику* (Црн., 1871, 62), *у нашем народу* (Црн., 1871, 25), *у писаћем столу* (Црн., 1871, 36), *о нечем* (Црн., 1884, 2), *у нашем народу* (Ц., 1872, 8), *покорност туђем* положају (Црн., 1884, 64), *у нашем народу* (Црн., 1885, 15), *на највишем степену* (Црн., 1884, 8), *о нечем* (Црн., 1884, 2), *у туђем свијету* (Црн., 1884, 9), *нашем милом Господару* (Г., 1890, 53), *у најжалоснијем стању* (Г., 1891, 30), *у доњем боју* (Г., 1891, 38), *Вашем Високопреосвештенству* (Г., 1893, 41);

-ом: *Скадарском езеру* (Г., 1835, 41), *по утруђеномъ земледѣлцу* (Г., 1837, 105), *къ великомъ кланцу* (Г., 1838, 43), *къ самомъ дѣлу* (Г., 1839, 89), *по старомъ италијанскомъ начину* (Г., 1839, 69), *Ћани-паши везиру босанском* (О., 1865, 39), *у згодном кланцу* (О., 1868, 26), *на земљаном шару* (О., 1870, 43), *у жестоком окршају* (О., 1885, 36), *на журналистичком пољу* (Црн., 1871, 4), *у мецлису турском* (Ц., 1871, 31), *овом немилом госту* (Ц., 1871, 55), *лист је зато и сваком другом брату отворен* (Ц., 1872, 8), *о народном образовању* (Ц., 1872, 16), *у научном свијету* (Црн., 1884, 3), *на пољу цетињском* (Црн., 1884, 7), *на добром коњу* (Црн., 1884, 79), *у одбрамбеном положају* (З., 1885, 4), *у самом друштву* (З., 1885, 7), *у тјелесном животу* (З., 1885, 19); *у народном слављу* (Г., 1890, 53), *на лојдовом пароброду* (Г., 1890, 56), *у западном дијелу* (Г., 1891, 4), *на дворском вагону* (Г., 1897, 48).

У инструменталу једине мушког и средњег рода у нашем корпусу јављају се напоредо наставци меке и тврде промјене (-им/ -ијем):

-им: *съ овѣмъ новѣмъ народомъ* (Г., 1838, 92), *быо Архіепископомъ Дубровачкимъ* (Г., 1839, 50), *съ младимъ Официромъ* (Г., 1838, 102); *под благим и зрачним својим* проднебијем (О., 1865, 58), *вјештим пером* (О., 1867, 88), *под несносним туђим* притиском (О., 1870, 49); *вриједним и достојним* сином (Ц., 1871, 79), *државним* вијећем (Ц., 1871, 106), *са својим* стрицом (Ц., 1871, 111), *највећим* одушевљењем (Ц., 1872, 53), *уплашен* страшним погледом (Црн., 1871, 21), *поетским* премишљањем (Црн., 1871, 22); *с овогодишњим* присаједињењем (Црн., 1884, 63), *цјелокупним* кретањем (Црн., 1885, 8), *животом* својим (Црн., 1885, 49), *са двором* господаревим (З., 1885, 5), *с кигијским* опшивом (З., 1885, 31); *са својим* штетним упливом (Г., 1890, 64), *дрвеним* штапом (Г., 1891, 46), *географским* положајем (Г., 1892, 30), *правилним* путем (Г., 1893, 43), *својим* живописним положајем (Г., 1897, 55);

-ијем: *с такіем* народом (Г., 1835, 56), *с веселіем* срцем (Г., 1836, 60), *мене учини главніем* учителѣм (Г., 1837, 92); *под овијем* именом (О., 1865, 56), *берлинскијем* уговором (О., 1885, 36), *под претешкијем* злотворничкијем жармом (О., 1885, 37); *опитијем* дипломатскијем језиком (Ц., 1871, 11),

језиком *чистијем* и *разумљивијем* (Ц., 1871, 49), *својијем* доласком (Ц., 1872, 20), са *својијем* *пространијем* *кривудајијем* заливом (Црн., 1871, 2), са *овијем* господином (Црн., 1871, 63), *чуднијем* гласом (Црн., 1871, 76), *праведнијем* допуштењем (Црн., 1884, 14), *таквијем* начином (Црн., 1884, 65), *мојијем* *старијем* пријатељем (Црн., 1884, 114), *некијем* *чуднијем* изразом (Црн., 1885, 82); *с добријем* јунаком (З., 1885, 3), *муклијем* пркосом (З., 1885, 82); *лучевијем* клисом (Г., 1889, 38), са *Његовијем* *Царскијем* Височанством (Г., 1890, 21), *познатијем* *црногорскијем* гостопримством (Г., 1891, 32), *благоворијем* узором (Г., 1892, 32), са *осталијем* *црногорскијем* транзитом (Г., 1893, 32).

У генитиву множине придјевско-замјеничке деklinације у Милаковићевој Грлици се готово по правилу пишу наставци без крајњег -х (-и и -ије), а у остатку корпуса су чешћи наставци -их/-ијех, док се у генитиву множине замјенице *сав*, *сва*, *све* осим наставка -их/-ијех веома често се јавља и старије -ију.

-ијех: од *Зетскијех* и *Црногорскијех* Књажевах (Г., 1835, 51), *лютијех* гуаях (Г., 1836, 98), од *великијех* чудесах (Г., 1837, 72), у прсима *многихъ* глупака (Г., 1839, 87), *српскијех* витезова (О., 1865, 41), све *самијех* Србаљах и *српскијех* јунаках (О., 1866, 23), *некијех* главарах (О., 1867, 52), *јуначкијех* горштака (О., 1868, 59), *херцеговачкијех* усташа (О., 1885, 33), *нашијех* ријечи (Ц., 1871, 32), *несретнијех* околности (Ц., 1871, 44), *очнијех* болести (Ц., 1872, 176, 180); покрајина *напуљскијех* (Црн., 1871, 4), *српскијех* владика (Црн., 1871, 20), *својијех* дједова (Црн., 1871, 86); *турскијех* тврђава (Црн., 1884, 363), *различнијех* догађаја (Црн., 1884, 365), *свијех* Срба (Црн., 1885, 4), *српскијех* сила (Црн., 1885, 4), *славонскијех* племена (З., 1885, 16), *женскијех* састанака (З., 1885, 30), *својијех* врлина (З., 1885, 37), *странијех* држава (Г., 1889, 43), *балканскијех* догађаја (Г., 1892, 29), *пограничнијех* крајева (Г., 1893, 36), *црквенијех* дјела (Г., 1897, 32), *овијех* установа (Г., 1897, 78),

-их: *сѣверних* странах (Г., 1835, 115), *Черногорскихъ* Сербовъ (Г., 1838, 2), *младих* ђевојках (Г., 1836, 82), *својих* племенских имена (О., 1865, 57), *својих* тежих смртних гријехова (О., 1865, 60), *важних* земаљских унутрашњих послова (О., 1870, 60), *осталих* тачака (Ц., 1871, 1), *отаца* *наших* (Ц., 1871, 105), *славонских* народа (Ц., 1872, 53), *свјетлост* *мојих* зрака (Црн., 1871, 26), *својих* сусједа (Црн., 1871, 68), *тачних* датума (Црн., 1884, 43), *њихових* мјеста (Црн., 1884, 65), из *петних* жила (Црн., 1885, 79), *југославенских* књижевника (Црн., 1885, 115), *славних* дјела (З., 1885, 2), *душевних* појава (З., 1885, 54), *законитих* гаранција (З., 1885, 6), *никаких* података (Г., 1889, 34), *Њихових* Височанстава (Г., 1891, 18), *сељачких* забава (Г., 1892, 41), *сакупљених* високих достојанственика (Г., 1897, 48), *дворских* екипажа (Г., 1897, 49);

-ије: на *овіе* пет племена (Г., 1835, 38), ради око *свиленіе* буба (Г., 1835, 40), за *моіе* дана (Г., 1835, 42), код *своіе* отаца (Г., 1835, 46), *мртвіе* Турака (Г., 1836, 72), од *давніе* времена (Г., 1836, 74), покрај *свіе* *разніе* и *плачевніе* (Г., 1836, 74), пало є *убіеніе* и *ранѣніе* Црногораца (Г., 1837, 43), од Бѣлицах и *дойніе* Цуцах (Г., 1837, 53);

-и: одь *моиситни* новаца (Г., 1836, 111), изъ *нѣговиукочени* очию (Г., 1836, 122), одкои є (Г., 1837, 38), и 9 *трговачки* бокезки (Г., 1837, 41), *мртви* непријатеља (Г., 1838, 44), *побацаны* пушака (Г., 1838, 49), *Херцеговачки* градова (Г., 1838, 69), 50 *средњи* и 87 *малы* (Г., 1839, 42), о числу *они* бродова (Г., 1839, 42).

У дативу/ инструменталу/локативу множине напореда се употребљавају наставци *-им(а)* и *-ијем(а)*.

-ијем(а): *с превеликієма голієма стієнама* (Г., 1835, 39), *у осталиєма нахієма* (Г., 1835, 4), *с раширенијєма рукама* (О., 1870, 61), *у жалостнијем мислима* (О., 1865, 49), *са неизбројенијем изворима* (О., 1866, 23), *по овијем кршевима* (О., 1869, 47), *под варварскијем владама* (О., 1885, 38), *по осталијем странама* (Црн., 1871, 25), *са врелијем пољупцима* (Црн., 1871, 82); *дати свијєма народима* (Ц., 1871, 3), *о својијєма пријатељима* (Ц., 1871, 30), *у нашијем очима* (Ц., 1871, 3), *онако понашање Инглешке у посљедњијем догађајима* (Ц., 1871, 14), *са својијем захтјевањима* (Ц., 1871, 14), *у нашијем кршевима* (Ц., 1871, 14), *разишле су се... својијем кућама* (Ц., 1871, 40), *да ће и даље живјети у пустијем жељама* (Ц., 1872, 1), *по српским крајевима* (Ц., 1872, 181), *у свијєма епархијама* (Црн., 1884, 14), *у пограничнијєма нахијама* (Црн., 1884, 34), *по свијєма кућама* (Црн., 1885, 4), *међу првијєма* (З., 1885, 118), *нашијем људима* (З., 1885, 3), *за трајну срећу милијєма срцу нашем у младенцима* (Г., 1890, 53), *вратиле својијєма кућама* (Г., 1891, 32), *величанственијєма манастирима* (Г., 1897, 72), *по свијєма струкама* (Г., 1897, 79), *с другијем народима* (Г., 1897, 45);

-им(а): *на своима плећима* (Г., 1835, 50), *са Анђелима Мухамедовима* (Г., 1837, 97), *о свѣтским стварима* (Г., 1838, 19), *у свима главњима градовима* (Г., 1839, 39), *у своимъ труднимъ послоовима* (Г., 1837, 104), *по разнымъ мѣстима* (Г., 1838, 1); *са осталима Црногорцима* (О., 1865, 32), *својима жељама* (О., 1867, 24), *љуцким костима посијана* (О., 1867, 32), *по кршевитим горама* (О., 1868, 48), *јави својим старешинама* (О., 1868, 51), *поновљеним заплетима* (Ц., 1871, 3), *на назначеним мјестима* (Ц., 1871, 103), *са оним школама* (Ц., 1871, 127), *у нашим данашњим околностима* (Ц., 1872, 11), *по свима европским народима* (Ц., 1872, 56), *међу осталим рукописним хартијама* (Ц., 1872, 79), *у мѣтачким градовима* (Црн., 1884, 33), *у потоњим десетинама* (Црн., 1884, 35), *о великим промјєнама* (Црн., 1885, 4), *крупним словима штампана* (Црн., 1885, 99), *на својим грудима* (З., 1885, 2), *археологичким истраживањима* (З., 1885, 6), *добрим људима* (З., 1885, 29), *у врлинама црногорским* (Г., 1890, 51), *у нашим крајевима* (Г., 1891, 4), *по осталим државама* (Г., 1891, 37).

5.1.3. У нашем корпусу нисмо установили нека прецизна правила при дистрибуцији наставака, тј. (не)писања покретних вокала у наведеним падежима, као ни приликом писања наставака меке или тврде придјевско-замјеничке промјєне. Ипак, уочљив је синкретизам у дативу и локативу једнине, тј. у оба падежа напореда се јављају наставци *ом(е)/ -ом(у)/ -ем(у)*, као и синкретизам множинских падежа – датива, инструментала и локатива – *им(а)* и *-ијем(а)*. Старији писци као и говори Црне Горе такође се одликују неуједначеношћу приликом употребе наставака у зависним падежима придјевско-замјеничке деklinације (Уп. Јовановић, 2005, стр. 339–340, 360; Вујовић, 1969, стр. 228; 244; Стевановић, 1933–1934, стр. 78; Пешикан, 1965, стр. 163; Вушовић, 1927, стр. 49,

50; Милетић, 1940, стр. 412, 413; Вуковић, 1938–1939, стр. 64; Младеновић: 146; Остојић, 1976, стр. 151–153; Глушица: 122, 123; Тепавчевић, 2010, стр. 253–260; Ненезић, 2010, стр. 175–179).

5.2. Именичка промјена замјеница и придјева

5.2.1. У цјелокупном корпусу наставци именичке промјене замјеница и придјева (не рачунајући номинатив и акузатив за неживо који се јављају у оба придјевска вида), најчешће се јављају у Милаковићевој *Грлици* и то у дијелу гдје је епска поезија. У *Орлићу* је такође забиљежен извјестан број примјера како у прозним текстовима тако и у поезији, док у остатку ексцерпираних грађе овакви облици нису чести. Међутим, у цјелокупном корпусу облици наведених замјеница и придјева су много чешће писани по замјеничко-придјевској деклинацији.

5.2.2. У епској поезији у Милаковићевој *Грлици* наставци именичке промјене замјеница и придјева најчешће су писани у генитиву:

генитив: Я сам юче од *клета* Стамбола (Г., 1835, 86), До *біела* града Дубровника (Г., 1835, 97), И *юначка* збора назборише (Г., 1835, 85), недопустише *никаква* раздора (Г., 1835, 64), Тек по чашу пише вина *хладна* (Г., 1835, 111), И тишина без *икаква* вѣтра (Г., 1835, 125), Опалио *бъла* манастира (Г., 1835, 99), О рамену *сјйна* цефердара (Г., 1835, 107), Од *некаква* добра пріятеля (Г., 1836, 77), Од *велика* огња **жестокога** (Г., 1836, 80), До *студена біела* камена (Г., 1836, 83), Нако *жива* огња из пушаках (Г., 1836, 83), Из миндера и *мехка* душека (Г., 1836, 89), Код *ђевера млада* Юсуф-Аге (Г., 1836, 95), Без *никаква* ножа и анџара (Г., 1836, 96), Од *крвава* села Добрцкога (Г., 1836, 106), Ал од *мртва* главу доносио (Г., 1837, 56), Не нађе се *никаква* юнака (Г., 1837, 56), И *њихова* умнога порода (Г., 1837, 123);

датив: И отиде *равну* Лѣшкополю (Г., 1835, 90), И одтрча к' *дубоку* бунару (Г., 1836, 93), *Добру* ђогу гриву и копито (Г., 1838, 110);

акузатив: На *дебела* хата Любовића (Г., 1835, 112), Него сабљу и *црна* целата (Г., 1835, 87), Те устрѣли *голема* юнака (Г., 1835, 98), Да би Орла *жива* уфатио (Г., 1836, 76), Да би Вука *жива* уфатио (Г., 1837, 56), Те продати *добра* коня мога (Г., 1838, 107), А да видиш *силна* Серхатліе (Г., 1838, 109);

локатив: У *біелу* Скадру на Бояну (Г., 1835, 93), У *нѣгову* двору *бісломе* (Г., 1838, 96).

У прозним текстовима првог цетињског алманаха посвједочено је мање оваквих облика него у поезији. Налазимо их у приповијеткама Георгија Николајевића *Милое Цветићьи Изисъ и Тира*, код Његоша у приповиједи *Житіе Мрђена Несретниковића* и у одјелку *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНІЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖІЯ*, чији је аутор

Милаковић (Шуковић, 1980, стр. 46). Забиљежени примјери дати су само у генитиву (нешто рјеђе) и у акузативу (чешће):

генитив: никадъ *никаква* одговора (Г., 1836, 117), Да има воћа и доста и *лѣна* (Г., 1839, 38);

акузатив: Угледа едногъ младића подъ дубомъ сѣдећа одвећъ *тужна* и *замишљна* (Г., 1836, 26), кои те е већъ као *мртва* оплакивао (Г., 1836, 119), великога Везира виђу *весела* (Г., 1837, 90), великога Везира уфатише *жива* (Г., 1837, 91), за *срећна* човека (Г., 1837, 121), пусти Бранковића *здрава* и *весела* (Г., 1839, 60), А даћу ти *Царева* фермана (Г., 1835, 107).

5.2.3. У *Орлићу* се ови примјери подједнако срећу у поезији као и у прозним текстовима. Приметијели смо да се у прозним текстовима наставци именичке промјене замјеница и придјева углавном јављају код Нићифора Дучића и Јована Сундечића. Такође, слично као у Милаковићевој *Грлици* ови облици су чешћи у генитиву и акузативу него у дативу и локативу:

генитив: од *његова* писма (О., 1865, 31), Без *опћенита* имена (О., 1865, 56), нема још *никаква* становита податка (О., 1865, 77), у истој години *његова* крштења (О., 1866, 27), без *икаква* укора (О., 1866, 27), без *икаква* стида (О., 1867, 90), оданошћу *његова* народа (О., 1869, 60), примити *добра* савјета (О., 1870, 68), до крај *биела* свиета (О., 1866, 41), И једнога *ватрена* погледа (О., 1867, 24), Имате ли *каква* лијека (О., 1869, 56), од *несрећна* дана (О., 1870, 53);

датив: да *њихову* јунаштву... нема пара (О., 1865, 45), Што *њихову* пријети животу (О., 1867, 28);

акузатив: Њега је Свети Петар, као *наметна* и *разборита* војводу и *проглашена* јунака (О., 1867, 43), спази човјека *оружана* (О., 1868, 58), Слави *дивна* угодника (О., 1866, 44), Јаше коња *валовита* (О., 1866, 49), да учиниш у пјесни ме,/ *Чила – храбра* и *смиона* (О., 1867, 57);

локатив: и у *какву* боју (О., 1865, 43), у *тијесну братску* савезу (О., 1866, 61).

5.2.4. У осталим часописима и годишњацима из нашег корпуса облици замјеница и придјева који се мијењају по именичкој деklinацији много чешће се јављају у генитиву него у осталим падежима, што показују и примјери који слиједе:

генитив: био је узор *добра* ђака (Црн., 1871, 7), *непозната* свијета (Црн., 1871, 57),

Пођ' и сада с милим Богом!/ *Ведро* чела, срца *смјела* (Црн., 1871, 1), има ли томе *икаква* изгледа (Ц., 1871, 10), Кнез изшета из *бијела* двора (Ц., 1871, 10), на тешкоћу задатка *њихова* (Ц., 1871, 72), плод *његова* настојања (Ц., 1872, 65), време *њихова* ослобођења (Ц., 1872, 66), нема ништа да изгуби до *гола* живота (Ц., 1872, 107), да с *њена* чела уклони (Ц., 1872, 178), Кнез изшета из *бијела* двора (Ц., 1871, 10), не би имао *никаква* разлога (Црн., 1884, 76), из *његова* грла (Црн., 1884, 335), прије *његова* доласка (Црн., 1885, 26), много *здрава* плода (Црн., 1885, 65), Редом пуни *бистра* цефердара (Црн., 1884, 85), Он извади ножа *позлаћена* (Црн., 1884, 100), Код *његова* таста

Иваниша (Црн., 1884, 144), Несретниче, *дивна* лица, женару варљиви (Црн., 1884, 295), Без *икаква* страха (Црн., 1885, 110), неоснованост *његова* догмата (З., 1885, 95), кад се то тиче *њихова* уживања (З., 1885, 155), Без *икаква* реда и разума (З., 1885, 89), Избави ме *залутала* б'јега (З., 1885, 90), сабља *његова* оца (Г., 1891, 55), слава *његова* имена (Г., 1891, 55), имао је *велика* обзира (Г., 1891, 57), око *његова* гроба (Г., 1891, 60), о дужини *њихова* вијека (Г., 1897, 53);

акузатив: они сматрају човјека *манита* или *сугранута* као *света* (Црн., 1884, 13), нахранимо *гладна* човјека (Црн., 1885, 103), и *готова* коња закрочио (Црн., 1884, 75), Послаћу вам *огњевита* змаја (З., 1885, 103), покрај себе је *мртва* на земљу свог убицу оборио (Г., 1891, 58);

локатив: у *султанову* двору (Ц., 1872, 51), О божићу о дану *Савину* (Црн., 1884, 144), први пут у *њихову* дугу вјековању (З., 1885, 158).

5.2.5. На основу представљених примјера може се уочити да је нарушен систем наставака одређеног и неодређеног вида у цетињској штампи XIX вијека. Такође, очигледно је да се у цјелокупном корпусу наставци именичке промјене замјеница и придјева најчешће срећу у генитиву једнине, као и да се ови примјери доминантно јављају у епској поезији у *Грлици* из Његошевог периода.

Код Петра I нису чести примјери замјеница и придјева који се мијењају по именичкој деклинацији. Остојић такве примјере сврстава у три групе: најбројније су замјенице типа *њихов, његова, некакав*; друга група се односи на „уобичајено именовање црногорских лица – *Станоја Перова, Ђура Илина*“ и трећу групу чине примјери из десетерачких пјесама и народних изрека: „*вјерна Црногорца, поштена чојка*“ (Остојић, 1976, стр. 154). И код владике Данила су малобројни примјери именичке промјене замјеница и придјева (Младеновић: 144, 145), док је оваквих примјера нешто више код Марка Миљанова (Биговић-Глушица, 1997, 124–126). Стевановић истиче да се код Вука и осталих писаца XIX вијека облици именичке промјене описних придјева јављају и у зависним падежима (Стевановић 1986: 261, 262; Стевановић, 1987б, стр. 107, 108). Код Николе I Петровића овакви примјери су најчешће писани у генитиву и акузативу једнине, мада код њега није занемарљив број ових примјера ни у дативу и локативу (Ненезић, 2010, стр. 179). Ситуација у нашем корпусу је можда најприближнија језику Стефана Митрова Љубише код кога се ови примјери најчешћи у генитиву једнине, док су рјеђи у осталим падежима (Тепавчевић, 2010, стр. 260). И у говорима данашње Црне Горе, слично као у нашем корпусу (нарочито у млађим часописима – *Црногорцу, Црногорки* из 1871, *Црногорки 1884–1885, Зети* и Томановићевој *Грлици*), облици одређеног вида у косим падежима потискују оне неодређеног (уп.:

Милетић, 1940, стр. 426, 539; Пешикан, 1965, стр. 161–163; Стевановић, 1933–1934, стр. 77; Вујовић, 1969, стр. 228, 229; Вушовић, 1927, стр. 49; Вуковић, 1938–1939, стр. 62, 63; Јовановић, 2005, стр. 334–336).

6. Компарација придјева и прилога

6.1. У доисторијској епохи компаратив се градио на два начина, тј. при грађењу компаратива разликовале су се дужа и краћа варијанта. Након извршених различитих фонетски условљених промјена краћа форма се можда најбоље може представити на примјеру старословенског језика, у којем су у номинативу добијени наставци -’ии (за мушки род), -’ьши (за женски род) и -’е (за средњи род). У косим падежима основа се проширивала -’ьш- на коју су додавани наставци за облик, уз јотовање крајњег сугласника основе. Овакав начин грађења је важио за мањи број придјева (углавном простих или изведених суфиксима -окъ, -ькъ, -ькъ. Друга, дужа форма компаратива градила се од основе проширене тематским вокалом *јат* на коју су се додавали исти настави као при грађењу краће форме (уз одређене фонетске промјене), па смо тако добили наставке -ћи (м. р), -ћиши (ж. р), -ћь (с. р), а у косим падежима основа је била проширена секвенцом – ћиш- (Уп. Стојановић, 2007а, стр. 67–69; Белић, 2006, стр. 261–263). У основи данашњег српског језика разликују се три модела грађења компаратива (уп. *крив* : *кривљи*; *лијеп* : *љепши*; *нов* : *новији*), која заправо представљају остатке старих промјена¹⁹⁰.

6.2. Као и у свим осталим часописима и годишњацима из нашег корпуса, тако и у најстаријем годишњаку, Милаковићевој *Грлици*, доминантно се јављају компаративи као и у савременом српском језику. Најпродуктивнији облици су са суфиксом -ији, а нешто рјеђи са суфиксом -иш:

мало *маня* од наше земљ (Г., 1836, 19), Ол’ за *лѣпшу ружню* промѣнили (Г., 1836, 87), одъ сиромаха *сиромашни* (Г., 1836, 118), која се издалека чини *лѣпша* (Г., 1838, 79), у *новія* времена (Г., 1839, 41); *веселији* (О., 1865, 51), *слободоумнијим* (О., 1866, 61), *више* и *мање* рибе (О., 1867, 44), *моћнији* (О., 1868, 64), *жешћи* (О., 1870, 48), *ваљанијим* (О., 1870, 62),

---

¹⁹⁰ Детаљније о развоју компаративних наставака погледати Белић, 2006, стр. 261–265; Стојановић, 2007а, стр. 67–69.

достojнији (О., 1885, 52); *тупље главе* (Ц., 1871, 140), *важнији* (Ц., 1871, 179), *мудрији* (Ц., 1872, 31), *брижнији* (Ц., 1872, 107), *тужнија и суморнија* (Ц., 1872, 184), *дубље тоне* (Ц., 1871, 27), *јадније не може* (Ц., 1871, 38), *згоднији* (Црн., 1871, 53), *милији* (Црн., 1871, 72); *страсније* (Црн., 1884, 4), *задовољнији* (Црн., 1884, 145), *јачега* (Црн., 1884, 73), *дубљом* (З., 1885, 29), *новија* (З., 1885, 42), *здравије* (З., 1885, 95), *важнији* (З., 1885, 19); неке могле бити *дуже* а неке *краће* (Г., 1889, 6), *јефтиније и угодније* средство (Г., 1889, 85), *лакше* се плѣти (Г., 1889, 88), Сади се мало *дубље* (Г., 1889, 88), *живахнији* (Г., 1892, 37).

Суфикс *-ији* због своје високе фреквенције употријебљен је и у следећим примјерима који се не подудару са стањем у савременом српском језику:

постаде *блажији* (О., 1868, 62), много *правије* било (О., 1867, 54), *најодличније* мјесто (Ц., 1871, 27), мало *горији* (Г., 1891, 41).

Слични примјери се срећу и код старијих писаца као што су Његош, краљ Никола, Стефан Митров Љубиша, Јован Суботић (Вушовић, 1930, стр. 33; Ненезић, 2010, стр. 182; Тепавчевић, 2010, стр. 267; Милановић, 2014, стр. 240, 241).

6.3. Суфикс *-ији* у суперлативу придјева *строг* у два примјера се јавља у несажетој форми и једном у сажетој, при чему је сажети облик посвједочен у најмлађем годишњаку из нашег корпуса – Томановићевој *Грлици*:

најстрожија (Ц., 1872, 2), *најстрожијих* (Црн., 1884, 7), *најстроже* (Г., 1889, 58).

6.4. Такође, биљежимо и неколика примјера компаратива и суперлатива придјева *лијеп* чија је форма карактеристична за старије говоре Црне Горе:

А *лѣвшиѣ* од сваке ђевојке (Г., 1836, 96), И *наилѣвши* оку погледати (Г., 1837, 134).

Облик *лѣвши* наводи и Остојић у језику Петра I Петровића Његоша и истиче да се подудара са „специфичностима Петрова родног краја“ (Остојић, 1976, стр. 158).

6.5. Неколико примјера компаратива са рускословенским наставцима срећемо у приповијетки *Калло* Георгија Николајевића и један примјер у *Црногорки* из 1871: тада су *грознѣйша* варварства одъ люди чинѣна (Г., 1839, 86), но са *нѣжнѣйшомъ* охотомъ као милосни синъ при смртној постелѣи свога оца гледаше (Г., 1839, 96), *дражајши* (Црн., 1871, 8). Овакве облике биљежи и Милановић у Суботићевим текстовима до 1847. године (Милановић, 2014, стр. 240, 241).

6.6. У суперлативу су, као и у компаративу, доминантни облици који су у складу са савременим књижевним формама српског језика:

дан *најкраћи* постао (Г., 1835, 19), дан *најдужи* (Г., 1835, 20), *единство двієх најсилнієх* Дворовах (Г., 1836, 64), *сѣ најжешићимъ* батинама (Г., 1837, 100), *најплодниє* и *найлѣтше* мѣсто (Г., 1838, 82), *најславніима* рѣкама (Г., 1839, 74); *највѣштије* војсковође (О., 1865, 35), *најљепши* (О., 1866, 25, 28), *најљућих* (О., 1866, 62), *најређе* (О., 1867, 78), *славље најугодније* (О., 1885, 45); *најратоботнији* (Ц., 1871, 2), *најдража* (Црн., 1871, 6), *најважнија* (Црн., 1871, 23), *најбољи* (Црн., 1871, 26), *најлакши* (Црн., 1871, 46); *најљућижех* (Ц., 1871, 78), *најискренија* (Ц., 1871, 88), *најмањих* захтјевања (Ц., 1871, 96), *најтежи* (Ц., 1871, 96), *најглавнији* и *најважнији* (Ц., 1871, 114), *најлакшијем* (Ц., 1872, 130), *најбољем* (Ц., 1872, 132), *највишег* (Црн., 1884, 7), *најзаплетенијим* (Црн., 1884, 10), *најнижи* (Црн., 1884, 11), *најстарији* (Црн., 1885, 145), *најстарија* (Црн., 1871, 12), *најмудрији* (Црн., 1871, 43), *најбољи* (Црн., 1871, 47), *најплеменитији* (Црн., 1871, 47), *најодморнији* (З., 1885, 54), *најгрознији* (З., 1885, 155), *најбоље* гледају (Г., 1892, 30), *најчистијег* (Г., 1889, 3), *најзаплетенијих* (Г., 1889, 54), *најобразованији* (Г., 1889, 58), *најљепшем* (Г., 1892, 38), *најсјајнији* (Г., 1893, 33), *највишијех* (Г., 1893, 33), *најсрамотнији* (Г., 1893, 51).

6.7. За нијансирање значења у Милаковићевој *Грлици* употребљава се и префикс *пре-*:

превеликієма (Г., 1835, 39), *Претихоме* санку (Г., 1837, 131), *За твоє премирне,/ И сладостне днєви* (Г., 1837, 132), *одъ превелике* ползе (Г., 1839, 79), *превеликієма голієма стієнама* (Г., 1835, 39), *превисоком* (Г., 1836, 68), *премилога* отечества нашега (Г., 1835, 71), *молећи преблагога* Бога (Г., 1835, 71), *претешкој* (Ц., 1871, 25).

Префикс *пре-* користе и Никола Петровић и Љубиша (Ненезић, 2010, стр. 183; Тепавчевић, 2010, стр. 268).

6.8. Префикс *по-* се веома ријетко јавља у нашем корпусу – биљежимо усамљене примјере у *Грлици* из 1835, *Орлићу* и *Зети*:

понајвише (Г., 1835, 45), *понајнуждније* запитао (О., 1867, 89), *понајвише* због тога (О., 1885, 34), *понајближи* (Ц., 1871, 179), *понајбољег* (З., 1885, 45), *понајстари* (З., 1885, 3).

Префикс *по-* је иначе карактеристичан за старије говоре Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 423; Пешикан, 1965, стр. 161; Ћупић 1977: 151), а употребљавају га и старији писци са подручја данашње Црне Горе и Војводине (Уп. Ненезић, 2010, стр. 183; Тепавчевић, 2010, стр. 268; Кашић, 1968, стр. 87; Јерковић, 1972, стр. 153; Херити, 1983, стр. 221; Милановић, 2014, стр. 241).

6.9. У компаративу и суперлативу описних придјева готово по правилу не долази до разбијања групе *-ији* тј. не губи се интервокално *ј* нити долази до

сажимања вокала *иш*. Биљежимо само неколика примјера у којима је дошло до сажимања:

Те су люцком *найнужни* животу (Г., 1837, 134), *најсјајних* (О., 1867, 49), *најславни* (Црн., 1871, 88), *најпаментних* (З., 1885, 153).

О сажимању вокала смо већ говорили.

7. Бројеви

7.1. У цјелокупном корпусу бројеви се веома често употребљавају, и неријетко се обиљежавају цифрама (чешће него словима). Овом приликом представићемо неке појединости у вези са обликом и употребом свих врста бројева и бројних именица.

7.2. У ексцерпираној грађи посвједочени су прости бројеви који већином одговарају стању у савременом српском језику (овдје се нећемо обазирати на (орто)графичке карактеристике при писању бројева у Милаковићевој *Грлици*), па ћемо навеси само неке примјере:

два (Г., 1835, 26), *четири* (Г., 1835, 38, 41), *пет* (Г., 1835, 38), *три* (Г., 1835, 42, 53), *едан* (Г., 1835, 42, 50), *три* (Г., 1836, 79), *двіє* (Г., 1836, 80), *четири* (Г., 1837, 46, 91), *двіє* (Г., 1837, 53), *осамъ* (Г., 1838, 38), *седамъ* (Г., 1838, 107), *четыри* (Г., 1838, 114), *пять* (Г., 1839, 39), *четыри* (Г., 1839, 50); *три* делије (О., 1865, 73), *четири* (О., 1866, 30), *девет* (О., 1867, 26, 62), *четири* краљевине (О., 1867, 70), *четири* племена (О., 1867, 96), *седам* паша (О., 1868, 24), *пет* (О., 1869, 31), *четири* (О., 1870, 4, 63), *седам* (О., 1870, 30), *три* разреда (О., 1870, 62); *три* гроша (Ц., 1871, 19), *пет* младића (Ц., 1871, 19), *шест* (Ц., 1871, 24), *пет* часова (Ц., 1871, 111), *пет* табора (Ц., 1871, 119), *три* дана (Ц., 1871, 148), *осам* (Ц., 1871, 164), *пет* (Ц., 1872, 2), *три* гроша (Ц., 1872, 39), *четири* (Ц., 1872, 51, 64, 192), *шест* (Ц., 1872, 108, 180); *седам* (Црн., 1871, 4, 54), *осам* (Црн., 1871, 12), *четири* (Црн., 1871, 12, 20, 71), *девет* (Црн., 1871, 20), *три* младе (Црн., 1871, 54); *три* дана (Црн., 1884, 5), *пет* (Црн., 1884, 26), *четири* стране (Црн., 1884, 116), у сва *три* батаљона (Црн., 1884, 215), *три* мјесеца (Црн., 1885, 8); *три* (З., 1885, 35, 164), *четири* (З., 1885, 125), *седам* (З., 1885, 130); *три* (Г., 1890, 55), *шест* (Г., 1890, 74), *три* пуне године (Г., 1891, 4), *пет* (Г., 1897, 48), *девет* (Г., 1897, 48), *четири* (Г., 1897, 65).

7.2.1. У неколико примјера долази до варијација при писању броја *четири*, па поред овог стандардног облика биљежимо и:

четир в'јека (О., 1870, 41)¹⁹¹, *четери* (Црн., 1871, 72), *четир* (Црн., 1884, 288), *четир* (З., 1885, 160).

Иначе је број *четири* у свим наведеним часописима и годишњацама потврђен само у облику номинатива (тј. као непромјенљив) и већином је писан као и у савременом српском језику, изузев ових усамљених примјера. Занимљиво је да у најстаријем годишњаку из нашег корпуса (*Грлицы*) не биљежимо ниједан примјер без крајњег *и*. За разлику од Милаковићеве *Грлице* (1835–1839), нпр. у текстовима Јована Суботићаколебања су честа при писању овог броја, чак и у оквиру истог текста, све до 1846. године (Милановић, 2014, стр. 242).

7.2.2. За број *један* су потврђена сва три рода и он се мијења по придјевско-замјеничкој деklinацији:

едной (Г., 1835, 54), *еднога* (Г., 1835, 71), *една* (Г., 1836, 38), *едно* (Г., 1836, 80), *едномъ* (Г., 1836, 107), *еданъ* (Г., 1836, 124), *едну* (Г., 1837, 40), *едан* (Г., 1837, 46), *едногъ* (Г., 1838, 2), *едно* (Г., 1838, 19), *еднымъ* (Г., 1838, 58), *едногъ* (Г., 1839, 49), *едну* (Г., 1839, 51), *едномъ* (Г., 1839, 71), *едно* (Г., 1839, 110); *једном* четом (О., 1865, 30), *једнога* (О., 1865, 44), *једној* (О., 1865, 47), *једни* (О., 1865, 47), *један* (О., 1865, 52), *једну* (О., 1865, 72), *једно* име (О., 1866, 2), *једна* (О., 1866, 23), *једнога* (О., 1866, 28), *једним* (О., 1866, 40), *једног* (О., 1867, 24), *једна* (О., 1867, 41), *једнијем* (О., 1867, 54), *један* мученик (О., 1868, 63), *једној* (О., 1870, 4), *једно* тијело (О., 1870, 4), *једне* државе (О., 1870, 59), *једно* друштво (О., 1870, 66), *једне* утробе (О., 1885, 30), *једнога* писма (О., 1885, 32); *једних* узаних вратаца (О., 1868, 55), она је *један* од омиљенијех положаја (О., 1870, 72); *једно* срце (Ц., 1871, 2), *једнога* мјесеца (Ц., 1871, 19), *један* грош (Ц., 1871, 19), *једној* земљи (Ц., 1871, 122), *један* црепић (Ц., 1871, 148), *једнијем* духом (Ц., 1872, 1), *једнога* народа (Ц., 1872, 2), *једног* цара (Ц., 1872, 27), *један* диван (Ц., 1872, 30), *једну*... школу (Ц., 1872, 32), *једноме* полуострву (Ц., 1872, 54), *једну* палату (Ц., 1872, 179); *један* (Црн., 1871, 2), *једноме* (Црн., 1871, 10), *једној* (Црн., 1871, 15), *једнога* (Црн., 1871, 32); *једноме* Шелингу (Црн., 1884, 2), *једну* (Црн., 1884, 6), на *једном* бријегу (Црн., 1884, 17), *једнога* говорника (Црн., 1885, 16), *једна* (З., 1885, 28), *једном* (Г., 1890, 66).

И у језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе (Петар I, Никола Петровић, Љубиша) овај број се јавља у сва три рода и мијења се такође по придјевско-замјеничкој деklinацији (Уп. Остојић, 1976, стр. 158, 159; Ненезић, 2010, стр. 183; Тепавчевић, 2010, стр. 269).

---

191 Овај примјер је писан у поезији, па је овдје крајње *и* вјероватно изостало из метричких разлога.

7.2.3. Број *један* се у нашем корусу често употребљава у значењу *неки*, као и у корелацији са *други*, и то уз именице које означавају бића или предмете, али и без именица. Овдје ћемо навести само неколика таква примјера:

једно људи раде а *друго* Бог даје (О., 1865, 35, 36), *Један* за *другога* незнадијаху (О., 1865, 46), *један* *другога* и непитају (О., 1865, 60), *једних* над *другима* (О., 1865, 61), *Један* клања, а *други* крсти (О., 1866, 26), на *једну* и на *другу* страну (О., 1867, 43), *један* на *другога* прежати (О., 1867, 85), познавања *једнијех* с *другима* (О., 1870, 50); да се *један* *другом* чисто изјасњујемо (Ц., 1871, 19), за *једну* или *другу* народност (Ц., 1871, 24), господарство *једнога* народа над *другим* (Ц., 1871, 148), на *једну* и на *другу* страну (Ц., 1872, 29), дјејствују *једни* на *друге* (Црн., 1884, 10), презајући сваки час *једни* од *другијех* (Црн., 1884, 28), два престоља *једно* до *другог* (Г., 1897, 52).

7.2.4. Дјелимично промјенљив је и број *два* који такође разликује род:

два (Г., 1835, 26), *две* (Г., 1835, 51), *два* (Г., 1836, 46, 101), *две* (Г., 1837, 53), *два* сина (Г., 1837, 72); *два* (О., 1865, 7), *две* ноћи (О., 1865, 47), *два* сина (О., 1866, 29), *две* црногорске старе и гласовите породице (О., 1867, 38), *два* разреда (О., 1867, 53), кубуре *две* (О., 1867, 79), *два* рибара (О., 1885, 48), *две* године (Ц., 1871, 28), *два* каракола (Ц., 1871, 47), *две* друге жене (Ц., 1871, 148), *две* кубурлије (Ц., 1871, 156), *две* српске скупштине (Ц., 1872, 2), *две* боце (Ц., 1872, 64), *два* табора (Ц., 1872, 180), *две* (Црн., 1871, 7), *две* (Црн., 1871, 20), *две* (Црн., 1871, 54), *два* материјална дијела (Црн., 1884, 10), *два* стољећа (Црн., 1884, 17), *два* пријатеља (Црн., 1884, 72), *две* године (Црн., 1884, 116), *две* велике гране (Црн., 1884, 146), *два* проста дрвена кревета (Црн., 1885, 82), *две* (З., 1885, 12, 45, 164), *два* (З., 1885, 160), *два* комада (Г., 1890, 74), у *две* категорије (Г., 1891, 30), *две* разне биљке (Г., 1891, 42), *две* круне (Г., 1891, 55).

Поред већ наведених примјера у обличком номинативу, број *два* у косим падежима биљежимо у свега неколика примјера у *Црногорицу* и његовом књижевном прилогу *Црногорки* из 1871:

О првијем *двама* уговорима (Ц., 1871, 122), *двеју* (Црн., 1871, 24), о *двама*... системима (Црн., 1871, 67).

7.2.5. Број *три* се у нашем корпусу углавном јавља као непромјенљив. Међутим, срећемо у *Црногорки* из 1885. (у тексту Лазе Костића *Гете* и његова *народна свијест*) и у Томановићевој *Грлици* (у одјељку *Важнији догађаји у држави године 1890-те*) неколика примјера овог броја у генитиву:

тиче се *трију* првака јелинске класичке драме (Црн., 1885, 143), Према техничкој студији *трију* комисија (Г., 1891, 29), овијех *трију* ријека (Г., 1891, 29).

7.2.6. Општи број *оба* (за м. и ср. род), *обје* (за ж. род) дјелимично је промјенљив, тј. примјере у којима је овај број дат као промјенљив у косим падежима (и то у женском роду) биљежимо у *Орлићу* и то недоследно и

Црногорицу, док се у осталим часописима већином јавља у обличком номинативу без обзира на значењску функцију падежа:

запавши с *обѣ* стране пута (Г., 1838, 38), Те удари с *обѣ* стране ђога (Г., 1838, 117), обећаю се *обѣ* стране [...] една другој помагати (Г., 1839, 60), *оба* знамо Бане (О., 1866, 33), зашао од брда до брда кроз *обе* Дибре (О., 1866, 31), *обе* ће Зете и *обе* стране нашој слободи остати (О., 1866, 34), кроз *обе* Зете пролазаше (О., 1867, 64), Сини сјајом сунца јасна / С побратима *оба* (О., 1867, 58), што из *обје* руке / Теби дадох (О., 1867, 22), заузму бусије с *обје* стране кланца (О., 1868, 59), осусе ватра с *обије* стране (О., 1868, 59), *обје* (Ц., 1871, 101, 102, 109), *оба* случаја (Ц., 1871, 121), *обе* стране (Ц., 1872, 4, 32), *обе* моје пушке (Ц., 1872, 32), *обе* (Црн., 1871, 1, 50), *оба* (Црн., 1871, 87), *обије* (Црн., 1884, 295), *обје* странке окупише се (Црн., 1885, 66), *обје* (Црн., 1884, 42, 362), *обје* (Црн., 1885, 66), *обје* (З., 1885, 29, 31, 135); *обије* (Г., 1891, 29), присуствовали *оба* српска владара (Г., 1897, 60), *Обје* здравице (Г., 1897, 65), *обије* (Г., 1897, 73);

објема (О., 1885, 38), *објема* (Ц., 1872, 4), *обеју* (Ц., 1871, 29), *обеју* (Ц., 1872, 9, 10), *обема* обалама... учинио штете (Ц., 1872, 87).

Овакво стање у нашем корпусу се дјелимично слаже са старијим говорима Црне Горе у којима су бројеви *два*, *оба*, *три* и *четири* углавном непромјенљиви (Уп. Милетић, 1940, стр. 431; Пешикан, 1965, стр. 165; Стевановић, 1933–1934, стр. 82; Ћупић 1977: 87), као и код неких старијих писаца као што су Петар I и Никола I Петровић (Уп. Остојић, 1976, стр. 159; Ненезић, 2010, стр. 183), док су код Љубише дјелимично промјенљиви (Тепавчевић, 2010, стр. 269), а у говору Паштровића једини примјери промјене потврђени су у дативу (Јовановић, 2005, стр. 377). Ипак, деклинација бројева женског рода *двје* и *об(и)је* сачувана је у старим говорима Црне Горе, па су тако у срдњекатунским и љешанским говорима задржани датив и инструментал ових бројева (Пешикан, 1965, стр. 165); у источноцрногорским Стевановић једино број *три* уз именице женског рода биљежи у свим падежима (Стевановић: 83), а Ћупић у бјелопавлићким говорима налази потврду за датив, инструментал и локатив бројева *оба*, *два* и *три* уз именице женског рода (Ћупић 1977: 87). Код Николе I се промјена бројева *двје* и *обје* јавља недоследно (Ненезић, 2010, стр. 184) слично као у нашем корпусу.

7.2.7. Занимљиво је да у *Орлићу* срећемо и примјер у којем је овај општи број употријебљен умјесто општег броја са мушколичним значењем *обојица*: сила загна Балшиће... завапише мудри Дубровчани, ви ће те један другому крила поломити; па ћете *обоји* краљества и војводства пожељети (О., 1867, 65). Такође, у Томановићевој *Грлици* налазимо и примјер у којем је писан збирни општи број *обоје* који се односи на *двје* именице мушког рода [Осмогласник и Зборник,

обоје из... (Г., 1890, 35)]. Нормативна граматика српског језика у овом случају препоручује писање основног општег броја *оба* (Пипер и Клајн 2104, стр. 146, 147).

7.3. И основни једночлани бројеви од 11 до 19 често се јављају у цетињској штампи 19. вијека, па ћемо навести само неке примјере:

дванаест (Г., 1835, 87), *дванаест* (Г., 1836, 76, 82), *петнаест* (Г., 1836, 76), *шеснаест* (Г., 1836, 82), *дванаест* (Г., 1837, 54), *дванаестъ* (Г., 1838, 120); *дванајест* (О., 1867, 37, 95), *тринајест* (О., 1868, 63), *дванајест* (О., 1870, 28), *петнајест* (О., 1870, 25, 28), *седамнајест*[?] (О., 1870, 45), *дванаест* (О., 1868, 25), *петнаест* (О., 1868, 25); *четрнајест* (Ц., 1871, 2), *петнајест* (Ц., 1871, 48), *једанајест* (Ц., 1871, 113, 143), *дванајест* (Ц., 1872, 40), *четрнајест* (Ц., 1872, 46), *дванаест* (Ц., 1871, 32), *дванајест* (Ц., 1872, 51); *осамнајест* (Црн., 1871, 3), *петнајест* (Црн., 1871, 30), *једанајест* (Црн., 1871, 58), *шеснајест* (Црн., 1871, 67), *осамнајест* (Црн., 1871, 84), *дванајест* (Црн., 1871, 15), *шеснајест* (Црн., 1871, 4), *шеснаест* (Црн., 1884, 26), *једанаест* (Црн., 1884, 28), *деветнаест* (Црн., 1884, 68), *дванаест* (Црн., 1884, 256), *петнаест* (Црн., 1884, 284), *седамнаест* (Црн., 1885, 164), *дванајест* (Црн., 1884, 98), *једанаест* (Црн., 1885, 22); *петнаест* (З., 1885, 8), *четрнаести* (З., 1885, 20), *осамнаест* (З., 1885, 120), *дванаест* (З., 1885, 136), *једанаест* (З., 1885, 160), *тринаест* (З., 1885, 164); *дванајест* (Г., 1889, 6), *једанајест* (Г., 1890, 61).

О овим бројевима и гласовним алтернацијама које се у њима јављају говорили смо у поглављу о фонолошким проблемима.

7.4. Округли једночлани основни бројеви типа 10, 20, 30, 40... 90 углавном одговарају стању у савременом српском језику:

двадесет (Г., 1837, 73), *двадесетъ* (Г., 1839, 110), *педесет* (Г., 1835, 48), *тридесет* (Г., 1835, 88), *четрдесет* (Г., 1836, 6), *педесет* (Г., 1837, 69), *тридесет* (Г., 1837, 71); *тридесет* (О., 1867, 52, 94), *двадесет* (О., 1867, 70), *седамдесет* (О., 1867, 70), *шестдесет*¹⁹² (О., 1868, 26), *тридесет* (О., 1868, 46), *педесет* (О., 1870, 25), *седамдесет* (О., 1870, 26); *тридесет* (Ц., 1871, 124), *четрдесет* (Ц., 1871, 148), *четрдесет* (Ц., 1872, 48), *двадесет* (Ц., 1872, 88); *двадесет* (Црн., 1871, 39), *десет* (Црн., 1871, 57, 59); *шездесет* (Црн., 1884, 116), *двадесет* (Црн., 1884, 4, 158, 85), *тридесет* (Црн., 1884, 131), *деведесет* (Црн., 1885, 20), *седамдесет* (Црн., 1885, 143); *двадесет* (З., 1885, 5, 160), *десет* (З., 1885, 5, 46), *тридесет* (З., 1885, 160).

Ријетко се јављају примјери у којима је у овим бројевима (било у округлим једночланим, а било у вишечланим бројевима састављеним од основних

---

192 У примјерима из наше грађе овај број јавља се претежно у облику *шездесет* [триста и *шездесет* и пет (Црн. 1884: 6), *шездесет* и шест (Црн. 1884: 147), *триста и шездесет и пет* (Црн. 1884: 6)] изузев овог примјера писаног са секвенцом *стд*. Белић (2006) објашњава да су у броју *шездесет – шест – десет* узастопна понављања три сибиланта *ш, з, с* и два дентала *д* и *т* условила могуће губљење секвенце *зд* и добијање облика „**шеесѐт – шесѐт* који дају у нашим говорима правилно *шѐсет*“ (стр. 270).

једночланих округлих бројева) дошло до различитих степена редукције, тј. до губљења плозива *д*. Такве примјере смо забиљежили у *Орлићу* и *Зети*:

четерест (О., 1866, 34), *дваестипет* (З., 1885, 33), *триеситри* (З., 1885, 160).

Различити степени редукције у овим бројевима потврђени су у већини говора данаше Црне Горе (Уп. Јовановић, 2005, стр. 191, 192, 373; Милетић, 1940, стр. 390, 430; Пешикан, 1965, стр. 163; Вушовић, 1927, стр. 65).

У вишечланим основним бројевима скоро досљедно се употребљава везник *и*, при чему долази и до колебања па се такви бројеви пишу и састављено, тј. као једна ријеч (ријетко), и одвојено:

четрдесет и четири (Г., 1837, 50, 51), *Три стотине двадесет и четири* (Г., 1837, 60); *двадесет и пет* (О., 1867, 71), *осамдесет и шест* (О., 1868, 31), *тридесет и седам* (О., 1868, 31); *двадесетичетири* (Ц., 1871, 123), *четрдесет и осам* (Ц., 1872, 49); *двадесет и пет* (Црн., 1871, 18), *хиљаду и петстотина* (Црн., 1871, 49), *сто и десет* (Црн., 1871, 18); *триста и шездесет и пет* (Црн., 1884, 6), *четрдесет и пет* (Црн., 1884, 116), *шездесет и шест* (Црн., 1884, 147), *педесет и два* (Црн., 1884, 296), *триста и шездесет и пет* (Црн., 1884, 6), *педесет и два* (Црн., 1884, 296), *двадесет и шест* (Црн., 1885, 153), *двадесет и седам* (Црн., 1885, 153); *дваестипет* (З., 1885, 33), *триеситри* (З., 1885, 160).

У *Црногорки* из 1884. у истом тексту исти број писан је једном са везником, а други пут без везника:

двадесет и осам (Црн., 1884, 284), *двадесет осам* (Црн., 1884, 284).

Вишечлане бројеве са везником *и* пишу и Петар I, Никола I Петровић, С. М. Љубиша (Остојић, 1976, стр. 159; Ненезић 010: 184; Тепавчевић, 2010, стр. 270). Везник *и* у овим бројевима у употреби је и у говорима данашње Црне Горе (Уп. Пешикан, 1965, стр. 164; Милетић, 1940, стр. 430; Стевановић, 1933–1934, стр. 81; Јовановић, 2005, стр. 374).

7.5. Напоредо се у нашем корпусу употребљавају бројна именица *стотина* и број *сто*, као и сложени бројеви са *сто* и бројни изрази са *стотином*:

три стотине (Г., 1837, 55), *стотина* (Г., 1837, 57), *петъ стотинахъ* (Г., 1838, 116), *трисотине* (Г., 1839, 43), *неколико стотина* (Г., 1839, 74), *двје стотине* (О., 1868, 52), *стотину* волова (О., 1870, 25), *Стотина* таквих изложба (О., 1870, 50), *до стотине* (Ц., 1871, 48), *пет стотина* (Ц., 1871, 185), *пет стотина* (Ц., 1872, 1), *стотину... браће Србаља* (Ц., 1872, 39), *њeколико стотина* четворних миља (Ц., 1872, 87), *једна пуна стотина* (Црн., 1871, 49), *стотину* начина (Црн., 1884, 26), *двје стотине* (Црн., 1884, 130), *једанаест стотина* (З., 1885, 160);

сто (Г., 1835, 49), *триста* (Г., 1836, 47), *сто* (Г., 1836, 64), *триста* (Г., 1837, 68), *триста* (О., 1866, 31), *двјеста* (О., 1867, 70), *сто* (О., 1868, 56), *двјеста* кеса блага (О., 1870, 25), *двјеста* година (О., 1870, 43), *сто* (Ц., 1871, 164), *триста* (Црн., 1885, 153), *двјеста* (З., 1885, 5).

Напоредо облике *сто* и *стотину* користе и С. М. Љубиша, Марко Миљанов и Никола I Петровић, владика Данило пише само бројну именицу *стотина*; код Петра I број *сто* потврђен само једном; код Његоша Вушовић не помиње облик *стотина* (Тепавчевић, 2010, стр. 270; Биговић-Глушица, 1997, 130; Ненезић, 2010, стр. 186; Младеновић, 1973, стр. 152; Остојић, 1976, стр. 159; Вушовић, 1927, стр. 34).

7.6. За означавање броја 1.000 у Милаковићевој *Грлици* и у годишњаку *Орлићу* срећемо и словенску ријеч *тисућа* мада се много чешће (нарочито у *Грлици*) користи именица грчког поријекла *хиљада*¹⁹³ (тј. број по служби):

неколике *тисуће* (Г., 1835, 57), *тысућу* (Г., 1839, 44)¹⁹⁴; *тисућом* (О., 1865, 66), осам *тисућа* (О., 1867, 68), *тритисуће* (О., 1868, 24), петнаест *тисућа* (О., 1868, 25), *шестдесет* *тисућа* (О., 1868, 30), двадесет *тисућа* (О., 1868, 30), десет *тисућа* (О., 1869, 54), *тисуће*, *тисуће* (О., 1870, 43);

тридесет *хиљадах* (Г., 1835, 101), *хиљаду* (Г., 1835, 112), Неколико *хиљадах* (Г., 1836, 86), *хиљаду* (Г., 1837, 54), *хиљада* (Г., 1838, 50), десетъ *хиљада* (Г., 1838, 64), *хиљаду* (Г., 1839, 93); пет *хиљада* (О., 1867, 65), *хиљаду* (О., 1867, 67), *хиљаде* (О., 1867, 76), двадесет *хиљадах* (О., 1867, 94), шест *хиљадах* (О., 1867, 95), дванајест *хиљадах* (О., 1867, 96), шестдесет *хиљада* (О., 1868, 24), десет *хиљада* (О., 1868, 25), три *хиљаде* (О., 1868, 52), три *хиљаде* (О., 1870, 26), двије *хиљаде* (О., 1870, 26), тридесет *хиљада* (О., 1870, 26), сто *хиљада* (О., 1870, 34), *хиљада* (О., 1870, 50), четири *хиљаде* (О., 1870, 74).

У остатку ексцерпираних грађа биљежимо само облик *хиљада*:

две *хиљаде* (Ц., 1871, 24), *хиљаду* (Ц., 1871, 29), *хиљаде* (Ц., 1871, 113), осам *хиљада* (Ц., 1871, 122, 123), *триста хиљада* (Ц., 1872, 2), *хиљаду* (Ц., 1872, 39), сто *хиљада* (Ц., 1872, 88), *двјеста хиљада* (Ц., 1872, 88), 25 *хиљада* (Ц., 1871, 111); *хиљадама* (Црн., 1884, 5), једну *иљаду* (Црн., 1884, 43), *хиљаду* (Црн., 1884, 25), *шездесет хиљада* (Црн., 1884, 253), *седамстотина хиљада* (Црн., 1884, 253), *десетину хиљада* (Црн., 1885, 8), *хиљаду* (Црн., 1885, 51), *стотине хиљада* (Црн., 1885, 80); десет *хиљада* (З., 1885, 13); 110 *хиљ.* (Г., 1890, 70), 12 *хиљада* (Г., 1891, 60).

---

¹⁹³ У нашим споменицима именица *хиљада* употребљава се од 15. вијека, док се облик *тисућа* „чува само по западнијим крајевима“ (Белић, 2006, стр. 270).

¹⁹⁴ Ова два примјера из *Грлице* забиљежена су код Петра I и Милаковића (Уп. Шуковић, 1980, стр. 46).

Обје варијанте (*тисућа* и *хиљада*) користе Његош, С. М. Љубиша и Никола I Петровић (Стевановић, 1983б, стр. 383, 472; Тепавчевић, 2010, стр. 271; Ненезић, 2010, стр. 186).

7.7. Неријетко је у нашим часописима и годишњацима писан и једночлани основни број *милион*:

милионе (Г., 1839, 91), *једнога милиона* (О., 1865, 60), *милион* (О., 1865, 66), *милионе* (О., 1867, 84), *милиона* (О., 1870, 24), *хиљаде милиона* (О., 1870, 43), *осам милиона* (О., 1870, 45), *16 милиона* (О., 1865, 59), *80 милиона* (О., 1868, 38), *12 милиона* (О., 1870, 43), *милион* (Ц., 1871, 28), *један милион* (Ц., 1871, 29), *осам милиона* (Ц., 1871, 122), *осамдесет милиона* (Ц., 1871, 124), *милион* (Ц., 1872, 2), *милиона* (Ц., 1872, 88), *милијоне* (Ц., 1871, 122), *дванајест милијона* (Ц., 1872, 179), *четири милијуна* (Ц., 1871, 149), *четири милијуна* (Ц., 1872, 27), *63 милијуна* (Ц., 1872, 87), *77 милијуна* (Ц., 1872, 87), *два милијуна* (Црн., 1884, 28), *неколико милиона* (Црн., 1885, 8), *милијун* (Црн., 1885, 64), *четири милијуна* (Г., 1891, 37).

Број *милион* користе и Љубиша и Никола I (Тепавчевић, 2010, стр. 271; Ненезић, 2010, стр. 187).

7.8. Нешто рјеђе (у *Црногорицу* и његовом прилогу *Црногорки*) налазимо примјере са именицом по поријеклу, односно бројем по служби *милијарда*:

пет миљарда (Ц., 1871, 21), *пет милијарди* (Ц., 1871, 29), *милијарда* (Ц., 1871, 29), *70 миљарда* (Црн., 1871, 20).

7.9. У првом цетињском алманаху веома често су писани редни бројеви, који се мијењају по придјевско-замјеничкој деклинацији:

првијем (Г., 1835, 42), *другога* (Г., 1835, 50), *другијем* (Г., 1837, 46), *прво* (Г., 1837, 71), *четрнаести* (Г., 1837, 89), *четвртог* (Г., 1838, 38), *другога* (Г., 1838, 44), *првиј* (Г., 1838, 44), *другим* (Г., 1838, 52), *другог* (Г., 1839, 109), *тринајста* (Г., 1839, 99); *других* (О., 1865, 4), *другијех* ага (О., 1865, 44), *другоме* времену (О., 1866, 23), *другог* (О., 1867, 2), *хиљаду седам сто тридесет и петого* (О., 1868, 33), *хиљадити* (О., 1868, 38), *другога...* народа (О., 1868, 41), *седми* (О., 1869, 62), *осмога* (О., 1870, 44), *са другијема* (О., 1870, 60); *другијем* болеснијем државама (Ц., 1871, 1), *другоме* мјесту (Ц., 1871, 21), *прве* године (Ц., 1871, 23), *други* дио (Ц., 1871, 24), *првијем* (Ц., 1871, 45), *осамнајестога* (Ц., 1871, 109), *једанајестом* (Ц., 1871, 166), *другијех* (Ц., 1872, 54), *осамнајесту* (Ц., 1872, 108); *другијем* крајевима (Црн., 1871, 10), *другог* (Црн., 1871, 25), *прво* (Црн., 1871, 39), *првome* (Црн., 1871, 32), *другога* (Црн., 1871, 45), *двадесет осма* (Црн., 1871, 32); *трећи* (Црн., 1884, 24), *другим* зулумћарима (Црн., 1884, 45), *четврту* (Црн., 1884, 147), *шеснаестог*, *седамнаестог* и *осамнаестог* (Црн., 1884, 173), *двадесет десете* (Црн., 1884, 288), *седамнаесто* прољеће (Црн., 1885, 70), *десетој* години (Црн., 1885, 143), *четири стотине* и *осамдесет пете* године (Црн., 1885, 166); *другога* (З., 1885, 34), *педесетој* (З., 1885, 16), *осма* (З., 1885, 9); *тринаести* (Г., 1889, 7), *другом* браку (Г., 1890, 47), *хиљаду осам стотина осамдесет девете* (Г., 1890, 53), *треће* (Г., 1891, 42), *седамнајести* (Г., 1890, 57), *деветнаесту* (Г., 1892, 29), *првих* (Г., 1897, 52), *трећег* (Г., 1897, 56).

7.10. Збирни бројеви су ријетко у употреби у нашој ексцерпираној грађи. У Милаковићевој *Грлици* биљежимо предлошко-падежну конструкцију *на троје* [на троје дієлити войску (Г., 1835, 93)] којом се означава подјела на три дијела. Осим овог примјера у првом цетињском алманаху биљежимо и збирни број *четворо*, у којем долази до колебања, па срећемо један облик са крајњим *-оро* [*четворо* (Г., 1837, 69)] и два примјера са *-еро* [*четверо* (Г., 1838, 118), *четверо* (Г., 1839, 100)]. У *Орлићу* је такође потврђено колебање, па имамо примјер са финалним *-еро* [срце нам на *четверо* пара (О., 1865, 54)] као и са *-оро* [*седморо* (О., 1865, 75)]. И збирни бројеви *двоје* и *троје* потврђени су у овом годишњаку и у недјељнику *Црногорац*: направља обојке, себи *двоје* (Ц., 1871, 155), војску на *троје* раздијелио (О., 1867, 48), *троје* ђеце (Ц., 1871, 148), ми смо пропали... сви *троје* (Ц., 1872, 89), имаћаху још *троје* дјече (Црн., 1884, 5). У *Црногорки* из 1885. једном биљежимо облик *осмеро*: имам *осмеро* ђеце (Црн., 1885, 153). Збирни бројеви на *-еро* су у употреби на западном дијелу српског говорног подручја (Пипер и Клајн, 2014, стр. 145). Уз именицу *pluralia tantum* *врата* збирни број *двоје* има облик старе двојине као у савременом српском језику: *двоя* врата (Г., 1839, 72), *двоја* врата (Г., 1891, 38).

У језику кнеза Николе Петровића употребљавају се такође и уз именице *pluralia tantum* (Ненезић, 2010, стр. 185). Међутим, Соња Ненезић не наводи примјере са крајњим *-еро* код овог аутора. Крајње *-оро* код наведених бројева употребљава се у Мрковићима, у црмничким говорима, срдњекатунским и љешанским, као и у источноцрногорским, у говору Ускока, Пиве и Колашина (Вујовић, 1969, стр. 255; Милетић, 1940, стр. 433; Пешикан, 1965, стр. 38; Стевановић 1933–1934; Станић: 59, 219; Вуковић, 1938–1939, стр. 67; Пижурица, 1981, стр. 65). Код С. М. Љубише досљедно је писано *-еро* (Тепавчевића 2010: 272), иако у говору „његових“ Паштровића преовладава употреба ових збирних бројева са *-оро* (Јовановић, 2005, стр. 375, 376). Његош, и Л. Томановић писали су досљедно збирне бројеве на *-еро* (Вушовић, 1930, стр. 34; Суботић 1986: 153), а напореда и једни и други облици користе се у западноцрногорским говорима (Вушовић, 1927, стр. 65).

7.11. Бројне именице на *-ица* не налазимо често у нашем корпусу и односе се на одређен број мушких лица, баш као и у савременом српском језику:

дао еднога Црногорца обџити а двојицу мушкетати (Г., 1835, 49); отиђи ти Саватије са још двојицом (О., 1868, 53); помогао дванаесторици Славена (Ц., 1871, 28), долазе четворица учитеља (Ц., 1871, 124), барем десеторица чита (Ц., 1871, 124), обојица посрнуше, обојица преминуше сиромашни (Ц., 1872, 67), обојицу тако напојио румом (Ц., 1872, 86); двојицу (Црн., 1871, 56), двојице (Црн., 1871, 66); у дјелима све те тројице (Црн., 1885, 143), Двојица завезоше, а двојица управеше (Црн., 1885, 152); четворицу (З., 1885, 44), шесторицу (З., 1885, 46).

7.12. За означавање приближног броја јављају се следеће комбинације бројева, које се напоредо пишу са цртицом (што налаже и садашњи правопис – Уп. Пешикан, Јерковић и Пижурица, 2013, стр. 91), као и без цртице:

три-четири (Г., 1835, 110), *три четири* (Г., 1837, 69), *три-четри* (О., 1870, 32), *десетак петнајест* (Ц., 1871, 111), *двје три* године (Црн., 1871, 72), *пет-шест* (Црн., 1884, 39), *два три* гутљаја (Црн., 1884, 27), *по два три* (Црн., 1885, 160), *три-четири* (Г., 1891, 48), *омилио двојици тројици* (Црн., 1885, 35).

7.13. Приближне бројеве са суфиксом *-ак* биљежимо у *Црногорки* из 1871, *Црногорки* из 1884. и у *Зети*:

десетак (Црн., 1871, 60), *десетак* (Црн., 1884, 69), *десетак* (З., 1885, 160).

7.14. Бројевни прилози граде се помоћу помоћних ријечи *пут* и *пута*:

по три пут (О., 1870, 31), *три пут* (Ц., 1871, 4), *два пут* (Ц., 1871, 122), *један пут* (Ц., 1871, 141), *три пут* (Ц., 1872, 5), *један пут* (Ц., 1872, 29), *један пут* (Црн., 1871, 32), *први пут* (Црн., 1871, 45), *четири пут* (Црн., 1884, 315), *један пут* (Црн., 1884, 321), *први пут* (З., 1885, 48), *три пут* (О., 1865, 78);

еданпутъ (Г., 1839, 90); *једанпут* (О., 1866, 26), *једанпут* (О., 1865, 38), *једанпут* (О., 1885, 43), *трипут* (О., 1870, 32), *једанпут* (Ц., 1872, 6), *двапут* (Црн., 1884, 321);

три пута (Г., 1835, 115), *два пута* (О., 1865, 7), *сто путах* (О., 1867, 56), *сто пута* (О., 1870, 31), *три пута* (О., 1867, 76), *сто пута* (Ц., 1871, 5), *седам пута* (Ц., 1871, 160), *шест пута* (Ц., 1872, 32), *три пута* (Црн., 1884, 375), *два пута* (Црн., 1885, 90), *два три пута* (З., 1885, 157); *два пута* (Г., 1890, 54), *три пута* (Г., 1890, 72).

Из приложеног видимо да су ови бројеви при грађењу са помоћном ријечју *пут* чешће писани растављено¹⁹⁵, а у *Црногорки* из 1871. биљежимо и један примјер писан састављено и са именицом *пута* [*хиљадупута* (Црн., 1871, 75)].

---

¹⁹⁵ Правопис налаже да се помоћна ријеч *пут* пише састављено са бројевима *један*, *два* и *три*, а облик *пута* увијек одвојено (Пешикан, Јерковић и Пижурица, 2013, стр. 90).

Код Николе Петровића, С. М. Љубише ови бројеви такође варирају, тј. јављају се и са обликом *пут* и *пута* (Ненезић, 2010, стр. 185; Тепавчевић, 2010, стр. 143, 273), док Остојић у језику Петра I наводи само облике са *пута*. У црмничким и источноцрногорским говорима мултипликативни бројеви од *један* до *четири* граде се уз помоћ именице *пут*, а од *пет* па надаље помоћу *пута* (Милетић, 1940, стр. 433; Стевановић, 1933–1934, стр. 84).

7.15. Потврђен је и незнатан број разломачких именичких бројева, при чему неки од њих имају и значење приближности:

Послѣдня четврт (Г., 1835, 21), *Прва четврт* (Г., 1835, 21), *прва четврт* (Г., 1836, 6), *прва четврт* (Г., 1837, 6), *прва четвртъ* (Г., 1838, 6), *Послѣдня четврт* (Г., 1838, 24), *прва четвртъ* (Г., 1839, 4), *двѣ третине* *четвороуголнемиљ* (Г., 1839, 37); *другој четвртини* овога вијека (О., 1865, 55), *четврт* сата (О., 1868, 56); *прве четврти* (Ц., 1872, 64); у *трећој четврти* XVII стољећа (Црн., 1884, 76); *двадесетином* (Црн., 1884, 107); *трећина* (З., 1885, 51).

Видимо да су наведени разломачки бројеви изведени од редних бројева суфиксом *-ин-а* (при чему се мијењају као именице граматичког женског рода на *-а*) или се јављају без овог суфикса (и тад се мијењају као именице женског рода на сугласник).

8. Глаголи

8.1. Презент

8.1.1. Што се тиче презентских наставака, поједина колебања могу се објаснити дијалекатским утицајем. Тако је наставак *-у* у првом лицу једине забиљежен у неколико случајева код глагола *видјети*:

Виђу главом ђе диѣте куня (Г., 1835, 124), великога Везира *виђувесела* (Г., 1837, 90)¹⁹⁶; да *виђу* Призрен (О 1867: 60), али сада ево *виђу* да ми долази крај животу (О., 1868, 34), и ево *виђу* да одлазим (О., 1868, 35)¹⁹⁷; *виђу* под сјајним покровом (Ц., 1871, 9), *виђу* ка' да/ Тај је био на Косово (Црн., 1885, 20); Ја ти *виђу* на лицу (З., 1885, 151), јер *их* виђу (Г., 1893, 42).

---

196 Примјери су из пјесме *Ненад* Симе Милутиновића Сарајлије и из Његошеве приповијетке *Житије Мрђена Несретниковића* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 49–54).

197 Први примјер из *Орлића* је из пјесме краља Николе *Онамо, онамо*, а остали су забиљежени код Панта Срећковића.

Глагол *велѣти* у нашем корпусу не налазимо у форми *велѣу*, јер су забиљежени примјери у другом и трећем лицу једнине и трећем множини:

Но му *вели* Црнојевић Иво (Г., 1835, 86), а Пиперима у писму *вели* (Г., 1836, 64), *Вели* Сенић из-Бѣлица Живко (Г., 1837, 57), Али *вели* Томановић Вуче (Г., 1837, 61); У народним пјесмама *вели се* да је мајка Анђелија дошла из манастира (О., 1869, 37); *вели се*, коња добрих имаше (Црн., 1885, 11), *велиш* немаш времена (Црн., 1885, 167), Шт *велиш* ти (Црн., 1885, 174), лекарска наука *вели* (З., 1885, 27), јер он у опште *вели* да их има (З., 1885, 53), па би у њима, кад дува сјевер, што *веле* медвјед цркао (Г., 1891, 38).

Примјећујемо да је у млађим часописима облик *виђу* потврђен само у *Црногорки* из 1885. и у Томановићевој *Грлици*. С обзиром на мали број примјера, ипак не можемо са сигурношћу тврдити да ли се ови примјери рјеђе јављају у млађим часописима, као ни због тога што су облици *виђу* и *велѣу* забиљежени у већини говора данашње Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 448; Пешикан, 1965, стр. 174; Стевановић, 1933–1934, стр. 85; Ћупић, 1977а, стр. 89; Вушовић, 1927, стр. 57; Вуковић, 1938–1939, стр. 67; Станић, 1974, стр. 236; Пижурица, 1981, стр. 57), као и код старијих писаца са ових простора као што су Љубиша, Марко Миљанов, Никола Петровић (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 274, 275; Биговић-Глушица, 1997, 134; Ненезић, 2010, стр. 187, 188). Код владике Данила Младеновић је забиљежио само једном облик *виђу*, док *велѣу* не помиње (Младеновић, 1973, стр. 153). За разлику од наведених писаца, код Петра I Остојић (1976) не помиње ни *велѣу* ни *виђу* (стр. 160).

8.1.2. Глагол *рећи* у нашој грађи већином има облике презента глагола који се мијењају по првој Стевановићевој врсти, а налазимо и примјере по трећој врсти:

Што ли *речем* Божја є воля (Г., 1835, 127), *Рече* сердар Поповићу Стано (Г., 1836, 83), да іой санъив што *нерече* ружно (Г., 1836, 89), докъ ти *рече* (Г., 1839, 119); Знатели што ћу да вам *речем* (О., 1868, 49); зато не могу да *не речем* (Ц., 1871, 156), и о нашој слави коју *не речем* (Ц., 1871, 156); То и непријатељи њихови ају, а како ми да *неизречемо* (Црн 1871: 6), ако *речемо* (Црн., 1884, 2), Да *речемо* (Црн., 1884, 5), А шта да *речемо* (Црн., 1884, 38); Ти као да хоћеш да *речеш* да су умна дјеча Бранкова постала партеногенезом (З., 1885, 19), А да *речем* имала је рашта и занијети (З., 1885, 159);

Рекне Цветић (Г., 1836, 111), *рекне* му (Г., 1839, 92), Да ти *рекнем* (О., 1867, 31), Овдје је сад најзгодније мјесто да о семи њеколике без поштеде *рекнемо* (О., 1870, 46), и на полазку му *рекне* тетка кад се буде пошље враћао да узме једног окружног момка (Ц., 1871, 111), да нам једаред *рекне* (Ц., 1872, 97), да *нерекнем* (Црн., 1871, 2).

Код Петра I, Петра II и Марка Миљанова овај глагол се досљедно мијења по првој врсти, а код Љубише и Николе Петровића по првој и трећој (Остојић, 1976, стр. 160; Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 229, 230; Остојић, 1988, стр. 118; Тепавчевић, 2010, стр. 276; Ненезић, 2010, стр. 189). По првој и трећој врсти глагол *рећи* се јавља и у говорима данашње Црне Горе (уп. Пешикан, 1965, стр. 169; Милетић, 1940, стр. 461, 462; Јовановић, 2005, стр. 404; Стевановић, 1933–1934, стр. 87; Станић, 1974, стр. 237).

8.1.4. Глагол *моћи* у нашим часописима готово досљедно мијења се по првој Стевановићевој врсти (изузев неколико примјера у *Орлићу* који се мијењају по трећој), а сложени глагол са општим дијелом *мог-* (*помоћи*) готово досљедно по трећој врсти (изузев једног потврђеног примјера у *Грлици* и *Зети* који се мијења по првој):

може 20 глава за годину панути мртвие (Г., 1835, 46), У ову групу *можемо* уврстити и облике одсудниј бой (Г., 1838, 52), Найлџшиех, кое *можеш* наћи (Г., 1836, 82), Ал' Троици помоћи *не може* (Г., 1837, 68), може се дичити... *фамилијама* (Г., 1839, 78); *може* наш народ велик и могућан постати (О., 1865, 62), *неможе* ти злато бити (О., 1865, 73), као што наш пјесник у кратко *може* (О., 1866, 59), у њу се *може* љети уљезти (О., 1867, 39), Све *можемо*, кад брат брата грли (О., 1869, 23); *може* са поносом (Црн., 1871, 24), да *може* он и његово племе куће градити (Црн., 1871, 33), *не може* да се макне (Црн., 1871, 82); *не може* постићи своју целъ (Ц., 1871, 3), *неможе* да се макне (Ц., 1871, 49); Да ми *можеш* руку дати (Црн., 1884, 4), *не можемо* разумјети (Црн., 1884, 17), што *може* бити узрок (Црн., 1884, 161), *можемо* слутити (Црн., 1885, 11), *не може* друкчије да покаже (Црн., 1885, 134), па *не може* ни он (З., 1885, 11), *не можемо* вјеровати (З., 1885, 50), још *не може* имати удјела у Државној Управи (Г., 1890, 51);

красно живити – *могне* у свом властитом живљу (О., 1866, 61), док махати *могнем* (О., 1867, 31);

да ће и њии онога ко им *помогне* ћерати (Г., 1836, 66), но то *непомогне* ништа (Г., 1836, 52); *узмогнем* (О., 1865, 4), да *узмогну* туђинцима (О., 1870, 51), да *не припомогне* њиховоме политичкоме развитку (О., 1885, 38); да купљењем претплатника *потпомогну* и обезбједе ово предузеће (Ц., 1871, 1), да ми *помогне* (Ц., 1872, 175);

Бога моле да им *припоможе* (Г., 1835, 114); Да *поможе* Књаза Господара (З., 1885, 104).

Глагол *моћи* се у језику Петра I мијења по првој врсти, а *помоћи* по првој и трећој (Остојић, 1976, стр. 161). Код кнеза Николе долази до колебања код *моћи*, а *помоћи* је потврђен само по првој врсти (Ненезић, 2010, стр. 190). Стефан Митров Љубиша оба глагола пише само по првој врсти (Тепавчевић, 2010, стр. 276, 277). Код Марка Миљанова глагол *моћи* мијења се само по трећој Стевановићевој врсти (Биговић-Глушица, 1997, 136). Као и код старијих писаца, тако и говорима Црне

Горе стање у вези са овом појавом је неуједначено (Уп. Пешикан, 1965, стр. 173; Милетић, 1940, стр. 461; Стевановић, 1933–1934, стр. 87; Станић, 1974, стр. 236; Јовановић, 2005, стр. 404).

8.1.5. Несвршени глагол *помагати* мијења се по другој врсти:

своима мужевима у пољу у свакоме послу *припомажу* (Г., 1835, 50), да им у невољи *помаже* (О., 1865, 30), гђе се ови узајемно *помажу* (О., 1869, 64), *Ништа* не помажу (О., 1870, 36), у народу дижу и *подпомажу* (О., 1870, 70); Плана *запомаже* (Црн., 1871, 26), да се узајемно љубимо, слажемо и *помажемо* (Ц., 1871, 19), Ама *шта* то вриједи, *шта* то све помаже (Ц., 1871, 6), три пут Бог *помаже* (Ц., 1871, 21), свесрдно *помаже* задужбине својијех царева (Ц., 1871, 80), *потпомажу* (Ц., 1872, 154), Разумије се да му при том *помаже* (Црн., 1885, 18), Твоје сузе њему *не помажу* (З., 1885, 71), и *помаже* му (З., 1885, 139).

Овај глагол се код Петра I мијења по петој врсти, а код кнеза Николе Петровића и Марка Миљанова по петој и другој (Остојић, 1976, стр. 161; Ненезић, 2010, стр. 190; Остојић, 1988, стр. 123). Иначе, оваква двојака промјена, по другој и петој Стевановићевој врсти, одговара стању у црмничким говорима, а донекле и у староцрногорским говорима (Милетић, 1940, стр. 467; Пешикан, 1965, стр. 168, 169, 173).

8.1.6. Стакић (2008) истиче да је глагол *па̑сти* некада у презенту имао облике *па̑д-е̑-м*, *-и*, и с обзиром на то да је био свршеног вида, „рано је добио, према перфектизираним глаголима, облике на *-не̑-па-не̑-м*“, а *д* се изгубило испред *н*. „Касније је, када се група *дн* могла изговарати, под утицајем аориста и других облика од инфинитивне основе враћено *д* и у презент: *па̑д-не̑-м*“ (стр. 215). Овај глагол, као и глаголи сложени од њега, у нашој ексцерпираној грађи се већином мијења по трећој Стевановићевој врсти и биљежимо га са групом *дн*, а без консонанта *д* потврђени су усамљени примјери у *Црногорки* из 1885. и Томановићевој *Грлици*:

Црногорци *нападну* храбро (Г., 1837, 46), *припадну* молити га и богорадити да њи избави (Г., 1838, 50), 2 Септемврија чете нерегуларне војске *нападну* на Французску колонну (Г., 1838, 42); да *непадне* (О., 1865, 3), немојте оставити моју Анђелију и моју дјечицу да *пропадну* послјије мене (О., 1869, 35), вуци *нападну* и опусте кршна црна брда (О., 1869, 45), у око тиодма *падне* (О., 1865, 71); довољно је да му *падне* око (З., 1885, 43), да јој се *допадне* (З., 1885, 123);

која му се вила најбоље *допане* (Ц., 1871, 41), А од тога да се *препанем* (Црн., 1885, 75), да се *распану* (Г., 1891, 43).

Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе, као и говорима са овог подручја наведени глагол се чешће среће без консонанта *д* (Остојић, 1976, стр. 161; Биговић-Глушица, 1997, 137; Тепавчевић, 2010, стр. 276; Ненезић, 2010, стр. 190; Вуковић, 1938–1939, стр. 68; Станић, 1974, стр. 237; Јовановић, 2005, стр. 402).

8.1.7. По трећој врсти мијењају се и сљедећи глаголи:

и на њима часни крст *подигне* (Г., 1835, 70, 71), *подигне* из Македоније и из Арбаније силну војску (Г., 1836, 48), који сбунџни на врат на нос *побџгну* и немилице испогибају (Г., 1836, 50), Сви богатији људи *побјегну* преко Дунава (О., 1869, 33), што жели и потпомаже да се у Црној–гори *дигне* просвјета (О., 1870, 62), да се што скорије *подигну* школе (О., 1870, 62), Кој’ се *дигну* на борбу прот’ нама (О., 1870, 24); тај мора да *стигне* (Црн., 1871, 41), Михајло се брзо *нагне* и притисне ми прсте својијем уснама (Црн., 1871, 46), а затијем *подигне* редом своју ђецу (Црн., 1871, 59), затијем *подигне* главу тресећи дугу косу (Црн., 1871, 76), Он се *дигне* међу сенатима (Црн., 1871, 81), *дигну* се Црногорци и ударе на Турке (Ц., 1871, 185), хтио биза рана да *стигнем* (Ц., 1872, 74), да Срби *не дигну* главе (Ц., 1872, 99), кад се ја *сагнем*, сагињите се и ви (Црн., 1885, 136), Турци *подигну* једну тврђаву (Г., 1890, 32).

8.1.8. Глагол *стећи*, који се углавном мијења по трећој врсти, срећемо и са презентом по првој врсти:

да војводовину *стечемо* (О., 1867, 63), да *стечемо* онакога пријатеља (З., 1885, 159), да путујући по свијету позна људе и народе и *стече* пространа искуства (Г., 1890, 51).

По првој врсти овај глагол пише и Никола Петровић иако се у савременом српском језику наведени глагол мијења по трећој врсти (Ненезић, 2010, стр. 189).

8.1.9. Глаголи *смјети*, *умјети*, *разумјети*, тј. глаголи пете Стевановићеве или шесте Белићеве врсте (са презентском основом на *ѐ* и инфинитивном основом на *ѐ*) у Милаковићевој *Грлици* *Орлићу* у трећем лицу множине испред наставка *-у* имају проширење *-д-*, уопштено аналогичном према некадашњем атематском глаголу *дати*¹⁹⁸:

куд људи едан од другог *не смѣду* поћи (Г., 1835, 50), ер *ѐ* познато како французи *умѣду* утврдити мѣста (Г., 1837, 46); *несмједу* ни мокром главом кренути у послу источног питања (О., 1867, 93), Млеци се и сами од Турчина препали; *несмиједу* давати праха ни олова (О., 1870, 28), И нека нас туђинци добро *разумједу* (О., 1870, 51).

---

198 О судбини атематских глагола у српском језику и развоју наставака у презенту детаљније код Стојановић, 2007а, стр. 76–84.

8.1.10. Глаголи пете Стевановићеве или шесте Белићеве врсте, са презентском основом на *ā* и инфинитивном основом на *ǣ* – (*пре*)дати, знати, имати– у Милаковићевој *Грлици* мијењају се најчешће по првој Стевановићевој врсти, мада наилазимо и на примјере који се мијењају и по петој Стевановићевој врсти (односно шестој Белићевој):

И *дадеш* іој ново препитанћ (Г., 1837, 126), *знаду* говорити (Г., 1838, 71), ер га *знаде* да є страшљив ка циганка (Г., 1837, 138), Не бих ти се Царе потурчио!.../ Да ми *дадеш* твоєга престола (Г., 1835, 87), А я *знадем* кои су хайдуци (Г., 1835, 106), Та ти *знадеш* да из Бога течем (Г., 1835, 126), Нека *знадеш* што є гора Црна (Г., 1836, 84), *дадеш* іој (Г., 1837, 166), да он окром Бога единствено на нѣх нѣд *имаде*, и да нейма друге мисли (Г., 1835, 55), при којој Црногорци пазар *имаду* (Г., 1835, 57), Но два три Сенатора лажнима обећанњима Французки агента преварени – *предаду* републику французима (Г., 1837, 42), У грлу канала *имаду* два мала острова, изъ међу кои и бродови пролазе (Г., 1838, 60), еръ нити га *знаду* као што валя приговорити, нити *имаду* добры подрума (Г., 1838, 65);

што ми закон и моя душа *неда* учинити (Г., 1836, 66), И воздуху сладки мирис *даю* (Г., 1837, 134), *Имаш* снажно удрити на Турке (Г., 1836, 79), Но *има* и ліепіє поля и ливада, као у Бѣлопавлићима... а тако исто доста прилично *има* и шума (Г., 1835, 39), Ал ту яда *имам* видіети (Г., 1836, 94).

За разлику од Милаковићеве *Грлице*, у цетињском *Орлићу* и у осталим млађим часописима и Томановићевом годишњаку *Грлици*, наведени глаголи се нешто чешће мијењају по петој Стевановићевој врсти него по првој, а у *Црногорки* из 1884. и 1885. налазимо и примјере по трећој врсти¹⁹⁹:

силом уцијенио да му *преда* сва четири своја сина (О., 1866, 30), да Турцима ништа *недају* (О., 1866, 24), *немају* права позивати се на дипломацију (О., 1867, 88), *Знаш* колик си нанела нам квар (О., 1868, 22), ја *недам* три сокола црногорска (О., 1868, 30), да му *преда* књигу (О., 1869, 50), Ако харач *дамо*, ја вам Црногорци, не оста' на Цетињу (О., 1870, 28), а ми *немамо* праха (О., 1870, 32), Руси *имају* своје (О., 1870, 46), ко *незна* за ово соколово гнијездо (О., 1870, 52), *има* и она своју аутонамију (О., 1885, 38); *Незнаш* куда ћеш прије погледати (Црн., 1871, 2), да Боку *преда* Аустрији (Црн., 1871, 6), новијих установа *немаш* (Црн., 1871, 11), да нико *не зна* (Црн., 1871, 31), свака добра ствар *има* своју рђаву противност (Црн., 1871, 43), Ти *имаш*, кажу, лијеп глас (Црн., 1871, 60), а ви им *недате* ни лакта земље (Црн., 1871, 81); јевропске силе *знају* то (Ц., 1871, 3), да *зна* за то (Ц., 1871, 8), што *има* у њој (Ц., 1871, 49), Ми се *уздамо* у то (Ц., 1872, 1), с мужевима који *имају* и способности и воље (Ц., 1872, 2), ми *немамо* разлога (Ц., 1872, 21), *не знам* како ћу (Ц., 1872, 42), Ти *имаш* врло крив појам о нашем раду (Ц., 1872, 98); ја му *дам* (Црн., 1884, 13), ово *не знам* (Црн., 1884, 22), Они *имају* мозга

---

199 Примјери по трећој врсти су из прилога *Пјесме из Васојевића Погибија Божја Вешова* од Ђорђа Ђукића и из приповијетке *Јован није могао живјети* *Прича из свагдањег живота* Филипа Ковачевића.

(Црн., 1884, 30), Али *немаш* за сватове дара (Црн., 1884, 59), шта *имамо* да очекујемо (Црн., 1885, 11), *Знам* ја твоју намјеру (Црн., 1885, 124), Али је *не дамо* (З., 1885, 11), ипак *не зна* за шалу (З., 1885, 11), Ти *знаш* како је (З., 1885, 19), мудри људи *знају* (З., 1885, 118), но то *знамо* (Г., 1890, 55), *Немамо* историјске свједоцбе (Г., 1891, 41), *Имам* десеторо јагањаца (Г., 1891, 64);

куће опљачкају и огњу *предаду* (О., 1865, 31), да им *предаду* себе и град без свакога одпора (О., 1865, 47), Ох! Да *знадеш* како годи (О., 1866, 42), Кад готова *неимадеш* новца,/ Да понесеш собом у Дубровник (О., 1867, 29), на свом широком свијету *немаду* пријатеља (О., 1868, 39), они никако неће да се Пољаци *даду* употребити (О., 1868, 46), и запита у Куча, Махмут-беговић, да му харач *даду* (О., 1870, 25); да *даду* Турке за богате откупе (Црн., 1871, 30), да *даду* коље (Ц., 1871, 51), они *знаду* да се и су мало свијећа може молити (Ц., 1871, 103), те их *предаду* нецлису (Ц., 1871, 144), ваља и да *даде* појединијем земљама права (Ц., 1871, 174), јер *знаду* (Ц., 1872, 20), новаца *имаду* ф. 12,000 а. в. (Ц., 1872, 68), Нека *знаде* ће се оженио (Црн., 1884, 59), кад им се *даде* прилика (Црн., 1884, 64), и да ти се *предаду* (Црн., 1884, 66), *знаду* они како им је (Црн., 1884, 88), да ти свако добро *даде* (Црн., 1885, 25), Дјеца много више *знаду*, но што изгледа да *знаду* (Црн., 1885, 160), људи *знаду* (З., 1885, 101), да им *дадем* вид (З., 1885, 117), смрт нам на пошљетку *даде* трагичан одговор (З., 1885, 145);

Ако ти Бог и срећа *дадне*/ Да изгубиш Вешовића Божа (Црн., 1884, 158), да му за то дванаест годишњих чизама *дадне* (Црн., 1885, 204).

Да су аутори били недосљедни при промјени ових глагола, свједочи и то што некад и у оквиру исте реченице долази до колебања:

да се по упутству и бесплатно *разда* грозничавим којих *имаде* сваке године у Полимљу (Г., 1890, 64), *Имадемо* ошта/ *Имамо* и зашта (Црн., 1871, 41), ако их *има* да се сами *издаду* (Ц., 1872, 142).

Код владике Данила, Петра I, као и код Николе Петровића ови глаголи се мијењају по првој и петој врсти (Младеновић, 1973, стр. 163; Остојић, 1976, стр. 163; Ненезић, 2010, стр. 190, 191), баш као у нашој *Грлици*, што може бити и одлика „његушког говора“, како наводи и Соња Ненезић (Ненезић, 2010, стр. 191). Код Љубише се глаголи *знати* и *имати* мијењају по првој и петој врсти, а *дати* по првој (Тепавчевић, 2010, стр. 278, 279). Код Марка Миљанова и Анта Даковића наведени глаголи се мијењају по првој, трећој и петој врсти (Уп. Биговић-Глушица, 1997, 138, 139; Остојић, 1989б, стр. 112), а Остојић истиче и да је стање у говорима Црне Горе приближно исто као у језику Марка Миљанова (Остојић, 1988, стр. 120; Уп. и: Милетић, 1940, стр. 460; Пешикан, 1965, стр. 166; Јовановић, 2005, стр. 419, 420; Стевановић, 1933–1934, стр. 88; Вуковић, 1938–1939, стр. 68; Пижурница, 1981, стр. 158).

8.1.11. Кад су у питању старе глаголске форме *сѣлати* и *посѣлати*, у нашем корпусу долази до варирања, па смо констатовали облике са *и*, облике са *а*, као и облике без *а*:

и зато *пошалъ*, породом и јунашством у то врѣме најзнатниѣга Везира (Г., 1836, 40), На то Митрополит одма *пошалъ* чету Црногораца на Дубровачке границе, да со тим принуди Сенат држати совршени неутралитет, а Капетан Белли пише Сенявину о свему догођеноме (Г., 1837, 40), те ии *пошалъ* у Новий (Г., 1838, 46); за сваки случај *пошаље* једну чету (О., 1865, 31), одма *пошаље* два табора (О., 1865, 34), босански везир *шаље* црне бурунѣје владици на Цетиње (О., 1870, 28); да им се остали бројеви редовно *шаљу* (Ц., 1871, 1), да нам се *не шаљу* новци (Ц., 1872, 1), *шаље се* свјема преплатницима (Црн., 1884, 8), Гига Гершић *шаље* свршетак свога чланка (Црн., 1884, 239), *шаље* му се у преписку (Црн., 1885, 115);

па *пошлъ* главарима Црногорскиѣма писмо (Г., 1836, 40), Да ти *пошлѣм* харач горе Црне (Г., 1836, 84), Кад Сенявин чуѣда ѣ Бока – Которска покорена, таки *пошлѣ* два баталіона су 4 топа да чувају Котор и Нови (Г., 1837, 40); Барем допустите да *пошлѣм* по саонице (Црн., 1871, 41), онда нам *пошљу* другога валију (Ц., 1871, 20), па га онако везана *пошљу* у манастир (Ц., 1871, 192), оваква човјѣка *пошљу* (Ц., 1872, 68), све те исправе да му се *пошљу* (Ц., 1872, 188), *пошље* му на дар криву дамаскињу (Црн., 1885, 55), сагласиле су се, да *изашљу* по једног или више својих инжињера (Г., 1891, 29);

тамо жене своѣ *шлю* (Г., 1835, 50), И *шлѣ* ѣ на Босни Везиру (Г., 1835, 111), Књигу пише од Босне Везирѣ,/ *Пошлѣ* ѣ ломной гори Црной (Г., 1836, 82); Ко те *шље* (О., 1869, 49), Књига се *шље* за готов новац (Ц., 1872, 44), Те је *шље* Божу Вешовићу (Црн., 1884, 158), Господар мој *шље* ти милостив поклон (Црн., 1884, 231), Књаз Данило год. 1856 Станка *шље* са својим братанићем (Г., 1890, 59).

Употреба ових глагола је неуједначена у дијалектима данашње Црне Горе. Облике регистроване у нашем корпусу употребљавају још Петар I, Марко Миљанов, Стефан Митров Љубиша, Лазар Томановић²⁰⁰, док владика Данило и Анто Даковић²⁰¹ не користе облике са *а*. У војвођанским говорима ситуација је такође неуједначена. „Облици /шаљем/ и /шиљем/ у презенту глагола *слати* чују се у сремским говорима, али се у бачким говорима чује само /шиљем/“ (Милановић, 2014, стр. 186). У *Српском рјечнику* из 1818. Вук (1966) наводи само два облика глагола слати – *шљем* и *шаљем*, као и два облика глагола послати – *пошљем* и *пошаљем* (стр. 612, 771). У примјерима гдје имамо иницијално *ш*, оно је добијено аналошким путем. (Милановић, 2014, стр. 186).

---

200 Остојић, 1976, стр. 70–71; Биговић-Глушица, 1997, стр. 42; Тепавчевић, 2010, стр. 128.

201 Младеновић, 1973, стр. 77; Остојић, 19896, стр. 69.

8.1.12. Глагол *давати* и са њим сложени глаголи доминантно се мијењају по четвртој Стевановићевој врсти, мада у Милаковићевој *Грлици*, *Орлићуи Црногорки* из 1884. срећемо и примјере по петом:

Ни да *даеш* царева харача (Г., 1835, 107), Ак' *уздаеш* помоћ Брђанима (Г., 1835, 96), *продаю* Црногорцима цебхане (Г., 1836, 50), Осимъ тога *продаю* Црногорци Бокелџима, а понайвише Которанима, свѣжу рыбу (Г., 1838, 67), много се њи *продае* (Г., 1838, 64); Бог и срећа *даје* (О., 1865, 5), и *предаје* народним заступницима једно од поглавитих права (О., 1869, 60), снаге нам *дајеш* (О., 1885, 30); *издајемо* га заједно (Црн., 1871, 20), да је *задобије* себи за љубовцу (Црн., 1871, 29), *додаје* и ово (Црн., 1871, 53), *даје се* (Црн., 1884, 17), а за тијем *даје* Станку нека упутства (Црн., 1885, 12), *издају* нека популарна дјела (Црн., 1885, 15), *Предајем* се сасвијем у твоје руке (Црн., 1885, 53), Ја томе *не дајем* никаквог значаја (З., 1885, 94), турска војска поруши и огњу *предаје* (Г., 1890, 34), *Дајемо* на знање (Г., 1890, 51), по оној најнижој цијени, по коју *се продаје* народу (Г., 1891, 30), у Црмници носе те *продају* то мало грожђа (Г., 1891, 50);

Те му књигу испод крила *дава* (Г., 1835, 86), како га на бојноме пољу побјеђује и *предобива* (О., 1865, 28), И с којег се полет *дава* (О., 1865, 64), изъ чие руке човѣкъ своју храну *добива* (Г., 1837, 98); На аманет тешки *давам* (Црн., 1884, 265).

Колебање при промјени ових глагола присутно је код старијих писаца (Уп. Остојић, 1976, стр. 162; Биговић-Глушица, 1997, 140; Тепавчевић, 2010, стр. 279; Ненезић, 2010, стр. 192), као и у говорима данашње Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 470; Пешикан, 1965, стр. 168, 169; Пижурица, 1981, стр. 161; Пецо, 1964, стр. 150).

8.1.13. Глаголи *признавати* и *познавати* мијења се готово досљедно по четвртој врсти, мада у издању *Орлића* из 1885. налазимо и примјер са наставком - *ду* у трећем лицу множине:

јавно *признајем* да у стању нијесам то описати (О., 1865, 45), да се нимало *непознаје* (О., 1867, 41), тебе *не познају* (О., 1885, 30), *признаје* Султана (О., 1885, 38); да га у истину *познају* (Ц., 1871, 1), што их чисто *не познајемо* (Ц., 1871, 7), да они *познају* вјештице (Ц., 1871, 37), да радо *признаје* права (Ц., 1871, 142); још *не познајемо* (Црн., 1884, 10), да се преко тога листа *уознају* (Црн., 1884, 120), *познајемо* му вјерно приказану борбу (Црн., 1885, 45), *Познајем* те (З., 1885, 1), Бранко нас *уознаје* (З., 1885, 24), појезија *признаје* (З., 1885, 24), Ко год међедицу *познаје* (Г., 1891, 45); кад се на вријеме *познаду*, има им ипак лијека (О., 1885, 43).

И код Петра I, као и у црмничким говорима ови глаголи се мијењају по четвртој врсти (Остојић, 1976, стр. 163; Милетић, 1940, стр. 470).

8.1.14. Код неких глагола приликом образовања итеративних презентских форми користе се и старији наставци *-a(јем)* умјесто млађих *-a(вам)*, тј. поред промјене по петој Стевановићевој врсти, ови глаголи се мијењају и по четвртој:

брата к брату *приближује* (О., 1865, 5), таково име треба да *означује* народ (О., 1865, 57), којом се благостање *умложује* (О., 1865, 58), не само, што *продужује* (О., 1867, 38); па најпосље *завршује* (Црн., 1871, 54), Најпослије се и то *свршује* (Црн., 1884, 86), на којој се те *довршују* мозајичке слике (Црн., 1884, 253), овако *означује* своје становиште (Црн., 1884, 375), онда обично *наглашују* (З., 1885, 3), овако *завршује* сонет Бранку (З., 1885, 32), што само највећа страст *објашњује* (З., 1885, 50), *проглашујемо* овијем Нашега драгога сина... за пунољетна (Г., 1890, 51), који смо сретни да *проживљујемо* у српској краљевској престоници (Г., 1897, 46).

Овакви облици су потврђени како код старијих писаца, тако и у говорима Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 470; Пешикан, 1965, стр. 168, 169; Јовановић, 2005, стр. 423; Остојић, 1976, стр. 162; Стевановић, 1951–1952, стр. 28, 29; Биговић-Глушица, 1997, 139; Ненезић, 2010, стр. 192, 193; Тепавчевић, 2010, стр. 279, 280). Проучавајући ову појаву у језику Марка Миљанова, Остојић наводи да „Испитивачи образовања итеративних и итеративно-дуративних глагола у облицима с наставком *-a-* (*исцијеђати* – староцрногорско *исцијеђивати* – млађе) тврде да у језику осталих писаца са српскохрватскога говорног подручја, управо његова источног и јужног дјела, не налазе потврде за то [Стевановић, 1951–1952, стр. 28 цитирано код Остојић, 1988, стр. 122] што јасно говори да овом особином поменути старији писци па и Марко Миљанов остају у традицији народних говора црногорских што представља архаичну црту и у једном и у другом случају“ (Остојић, 1988, стр. 122).

8.1.15. Поједини глаголи пете и шесте Стевановићеве врсте, односно шесте и седме Белићеве (са през. основом на *ā* и инф. основом на *ǎ*; и са презентском основом на *и* и инф. основом на *й*) имају презентске облике по четвртој врсти (са през. на *-је-*):

да сам уз кољено *посађује* (Ц., 1872, 97), издајство га *притискује* (Црн., 1884, 17), *допуштајем* (Црн., 1885, 62), да се *користују* правом рођења (З., 1885, 145), као да *ватије* (Црн., 1884, 239), Наш Народ српски, који, да се исправи, за слогом *ватије* (Г., 1897, 44).

8.1.16. Глагол *убраја(ти)* јавља се једном у *Орлићу* у форми *убројава(ти)*, са инфиксом *-ова-*, који се јавља при имперфектизацији: Хрвацка у своју стечевину *убројава* присаједињење бивше војене Границе (О., 1885, 39).

8.1.17. Слична ситуација је и у неким глаголима друге и шесте врсте који се мијењају и по петој Стевановићевој врсти, па се јављају са инфиксима *-ава-* и *-ива-*:

Он то *постизава* на два начина (Црн., 1884, 122), Која толико љуби и *узвишава* наш владајући Књажевски Дом (Г., 1890, 50), да се *удруживају* (О., 1870, 65).

Овакве примјере биљежи и Остојић код Марка Миљанова и истиче да потврде за ову појаву налазимо и у говорима Црне Горе (Остојић, 1988, стр. 125, 126; Уп. Пешикан, 1965, стр. 166–170; Милетић, 1940, стр. 464–466 и 470–472).

8.1.18. Глаголи пете Стевановићеве врсте, односно шесте Белићеве (са вокалом *a* у инфинитиву и у презенту) у нашем корпусу се по правилу мијењају као и у савременом српском језику, по петој Стевановићевој врсти. Међутим, у код ових глагола биљежимо и архаичне облике презента по другој врсти:

узимљ (Г., 1838, 107), *сипљ* (Г., 1839, 117), Душу *отимље* створитељу (О., 1868, 27), На најмању драж с мјеста се *озивљу* (Црн., 1884, 62), Неброј утисака *итипљу* за живце (Црн., 1884, 62), Нијемци их *називљу* пјесницима бола свјетског (Црн., 1884, 245), Он *позивље* опет сада (Црн., 1884, 266), *отимљу се* за мјеста (З., 1885, 112), Он *направља* виолине (З., 1885, 132), Челад *се дозивљу* (З., 1885, 149), Кућа Радоњића *заузимље* у историји Црне Горе мјесто међу најзнатнијема (Г., 1890, 59).

Овдје је вјероватно у питању утицај глагола II Стевановићеве врсте, односно V Белићеве (*писати/пишем*). Као што видимо у Милаковићевој *Грлици* забиљежена су два примјера овог типа при чему је први из народне пјесме *Мујо Серхатлија и Арапинъ*, а други из Његошеве пјесме *Честитанъ новога лѣта Господину Гагићу*. Такође, и Вушовић помиње сличне примјере код Његоша (Вушовић 1929: 36), а заступљени су и у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 120, 121). Колебање појединих конјугационих типова (*сипам/сипљем; просипам/просипљем*) карактеристично је за говор источне Херцеговине (Вушовић, 1927, стр. 58) и говор околине Колашина (Пижурница, 1981, стр. 160), а помиње их и Стевановић при описивању источноцрногорског дијалекта (Стевановић, 1933–1934, стр. 85).

8.2. Императив

8.2.1. Кад је у питању императив, у испитиваним годишњацима и часописима нема значајнијих одступања од стања у савременом српском језику. Императив је у нашим часописима нарочито чест у поезији и у говору књижевних ликова у прози, а није риједак ни у публицистичким и есејистичким прилозима и уредничким обраћањима читаоцима.

8.2.2. У другом лицу јединине и множине скоро досљедно је очувано крајње *и* као и у савременом српском језику:

Дай, *помози* док си на свијету (Г., 1835, 126), *Учини* како те Бог учи (Г., 1836, 64), *Пусти* богати! (Г., 1836, 121), Те ми *купи* едну чету малу (Г., 1837, 52), *Стани*, побро (Г., 1838, 102), *Говори*, зли човече! (Г., 1839, 104); Добри Боже сви т' молимо/ *Живи* Кнеза Николу! (О., 1865, 63), *Скупи*, Творче, *саједини*,/ Из њих *сложи* и *начини*, / Једно ц'јело/ Моћно т'јело (О., 1866, 47), *Разведри се* од твоје печали! (О., 1867, 21), *узми* сто тисућа војске (О., 1868, 31), Душанов *вези* грб (О., 1869, 24), *Кличи* данас што те грло служи (О., 1870, 24), *буди* свој (О., 1885, 2); *крећи се дижи* (Црн., 1871, 3), *Заплачи се*, – Богу *реци* (Црн., 1871, 69), *Покажи* правду твоју (Црн., 1871, 70); Ох *спаси*, *спаси* прогнана сина (Црн., 1884, 9), *примакни* им се (Црн., 1884, 155), *Каж*и ти сад мени (Црн., 1884, 187), *Сједи!* (Црн., 1884, 354), *Не чуди се* слављу (Црн., 1885, 1), Ох! *Љуби* ме (Црн., 1885, 25), *реци* Степану (Црн., 1885, 90), *Изиђи* Омаре (Црн., 1885, 95); О, *не плачи!* (З., 1885, 10), *Пусти* ме, Маркиша! (З., 1885, 12), *Води* га у манастир (З., 1885, 46), *Помози* ми, душе ти (З., 1885, 46), Бре *умукни* и *ајд лези!* (З., 1885, 87), *Прекини* баба! (З., 1885, 151); Хај, *полети* Грлице! (Г., 1889, 52), *Сијеци* дрво према себе (Г., 1890, 76), *Прими* сабљу: – *пољуби* је (Г., 1892, 35), *Помози* вам Бог јунаци (Г., 1897, 63);

уздихните горко (Г., 1835, 120), па ми *реците* драги Милоню (Г., 1836, 110), *Устаните* како соколови (Г., 1837, 66), Но *кажите* ми, како се звао (Г., 1839, 100), *газите* ме ногама, псујтеме, *сбците* кайше одъ мое коже, и чупайте на комаде месо одъ мене; *чините* шта хоћете (Г., 1839, 104); Кости миле *кажи те* ми (О., 1866, 39), *Станите* смради (О., 1868, 46), *штедите* дјецо моја (О., 1869, 47), *Учите* и слушајте учитеље (О., 1870, 69), *Угушите* вашу кобну грају (О., 1885, 51); *Походите* ме једно вече (Црн., 1871, 8), *Опростите те* (Црн., 1871, 30), *Устаните!* не чекајте (Црн., 1871, 85); *Донесите*, ђецо, оне гусле (Ц., 1871, 9), *кажите* аманат ви божији! (Ц., 1871, 51), *извуците* га на поље нека крепа (Ц., 1871, 116), *Пригните се* мало више на десно (Ц., 1872, 43); *Свежите* га ви јунака (Црн., 1884, 4), *Закуните се* (Црн., 1884, 209), *метите* опет руке на мој мач (Црн., 1884, 209), *Не будите* завидљиви (Црн., 1885, 52), Савјетујте ме, *помозите* ми! (Црн., 1885, 53), *Чините* шта хоћете (Црн., 1885, 92); *Поведите* ме! (З., 1885, 48), *Узмите* зато ову свијећу (З., 1885, 140).

Осим наведених облика, биљежимо и примјере у којима је дошло до губљења вокала *и* због метричких разлога, што је обиљежавано апострофом:

Остан' з Богом Бего побратиме (Г., 1835, 108), *Весел'мо* се, браћо, братски (Г., 1835, 122), *Прођ'* с' одъ мене Отче калуђере (Г., 1838, 104);

Весел'те се мртве кости (О., 1867, 58), *Бјеж'* ми куго са огњишта мога (О., 1869, 40), *Стан'мо* уз-ањ, он ће уз нас стати (О., 1870, 24), *А рашир'те* руке загрљају (О., 1885, 31); *Држ'* не издај је (Црн., 1871, 78); *Паз'те* да Влах не утече (Црн., 1884, 5), *Отвор'те* ми тавницу (Црн., 1884, 16), *Умир' се* блудни душе! (Црн., 1884, 209), Добра госпо, *стан'те* мало (Црн., 1884, 220), *Весел'мо се*, браћо моја (Црн., 1884, 270), *Бјеж'* ми с ђетета проклета стрви! (Црн., 1885, 169), Из праха *диж' се* (Црн., 1885, 170); *Врн'* ми моју снагу (З., 1885, 2), *Рец'*: „Зорабе, ти си син Рустемов“ (З., 1885, 10); *Весел'* се Књаже, народе цио, / *Весел' те с'* горе поносне ви (Г., 1892, 34).

Код Суботића Милановић (2014) такође наводи примјере у којима су метрички разлози условили појаву редукованог *и* које је обиљежено апострофом (стр. 248).

Знатно је мање примјера у прозним, углавном умјетничким, текстовима у којима је долазило до губљења вокала *и* у императиву, што је такође обиљежено апострофом:

но се *диж'*те да ископамо скот варварски (Г., 1836, 64), *Весел'те се*, браћо (О., 1869, 53), *Држ'* недај да Турци уљеу у манастир (Црн., 1871, 78), *Ћут'*, рече Маргерита (Ц., 1872, 42)²⁰².

У неколико случајева испуштени вокал није обиљежаван апострофом:

Стан мјсече! (Г., 1835, 129), *Плачте* дакле Србљи, *плачте* неутјшно (Г., 1835, 120), *Станте!* (Црн., 1885, 75)²⁰³.

Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе губљење вокала *и* у императиву је ужих размјера, баш као и у нашем корпусу. Код Петра I потврђено је само у множини (Остојић, 1976, стр. 164), код Његоша се јавља понекад (Вушовић, 1930, стр. 37), код кнеза Николе, Љубише и Марка Миљанова такође није често (Ненезић, 2010, стр. 194, 195; Тепавчевић, 2010, стр. 282, 283; Биговић-Глушица, 1997, 142), као ни у говору Паштровића (Јовановић, 2005, стр. 397, 398). У *Мемоарима Војводе Анта Даковића* вокал *и* се увијек чува (Остојић, 1989б, стр. 115). Ово одудара од ситуације у језику Вука Караџића и већини говора Црне Горе, у којима је губљење овог вокала широко распрострањено (Уп. Maretić, 1963,

---

202 Наведени примјери су забиљежени код Милаковића у прилогу *Кратка историја Црне Горе*, у Здравковићевој историјској приповијетки *Јунак Владика* (Шуковић, 1980, стр. 49, 50, 83); примјер из *Црногорке* је из прилога *Смрт кнеза Данила* за који уредништво саопштава да је из дневника покојног Симе Калуђеровића (Лукетић, 1978, стр. 47) и примјер из *Црногорца* је из преведене приповијетке *Лијечење у Монт-дору* (Црногорац, 1872, стр. 55).

203 Примјери из *Грлице* су посвједочени у поезији, у пјесмама Симе Милутиновића Сарајлије *Одлазак Карађорђија из свога отечества* и *Будни сан едне тихе ноћи*, а примјер из *Црногорке* је из Матавуљеве приповијетке *Ускок Јанко* (Уп. Шуковић, 1980, стр. 48–53; Црногорка, 1885, стр. 77; Лукетић, 1978, стр. 94).

стр. 237–238; Милетић, 1940, стр. 449; Пешикан, 1965, стр. 175; Стевановић, 1933–1934, стр. 89; Вуковић, 1938–1939, стр. 70; Вушовић, 1927, стр. 59; Ћупић, 1977а, стр. 98; Станић, 1974, стр. 243–244; Вујовић, 1969, стр. 259).

8.2.3. Такође, стању у савременом језику одговара и императив глагола са крајњим *j* у другом лицу једнине и сонантом *j* на крају основе у другом лицу множине:

чувај нама образ и поштењ (Г., 1835, 90), *Слушај* Царе, нечули те дома (Г., 1835, 91), *дај* ми одговор (Г., 1836, 64), Све са собом у чету *узимај* (Г., 1837, 52), *чуј* ме Изису! (Г., 1837, 113), *Играј*, Отче, колико ти драго (Г., 1838, 105), *Пий де*, вина а пази Ћогина (Г., 1838, 111), *Помагај!* (Г., 1839, 102), *Гледај* Феба (Г., 1839, 115); *Радуј се* (О., 1865, 66), И далеком *приправљај* се путу! (О., 1865, 67), *Кликуј* даклен сваки брате (О., 1866, 45), *Питај* себе (О., 1867, 24), *Устај* вило, *устај* душо (О., 1867, 61), С Богом *остај* луче моје (О., 1869, 23), И *додај* ми жезла варварскога (О., 1870, 39), *Вјеруј* вјеру (О., 1885, 44); *Устај* рајо! (Црн., 1871, 5), *непрећеруј*, ради умјерено (Црн., 1871, 8), Хај! *Помагај* (Црн., 1871, 34), *Стој!* (Црн., 1871, 60); *дај* цару (Ц., 1871, 23), *Пиј* га сама са твојим отцем (Ц., 1872, 26); *Предај* ми се Влаше брже (Црн., 1884, 15), *Питај* ноћу љуби л' мјесец (Црн., 1884, 193), *Остај* ми збогом (Црн., 1884, 214), *Послушај* ме (Црн., 1884, 229), *Причекај* (Црн., 1885, 47); *Чуј*, владару (З., 1885, 11), *Гледај* овамо! (З., 1885, 20), *Смиј се*, само *сесмиј* (З., 1885, 38), *Причувај се* (З., 1885, 96), *Подај* кокошима твој ориз (З., 1885, 113); А до тада *отпочивај* / У тај дивни српски крај (Г., 1891, 54), Ех, *радуј се*, Црна Горо! (Г., 1891, 33), *Чуј!* (Г., 1891, 35);

слушајте нђгове совѣте (Г., 1835, 48), *Оружajте се* (Г., 1835, 71), *Устај те* ако ће те себи добра (Г., 1836, 65), Турчину се живи *не предајте* (Г., 1836, 80), *вђрујте* ми (Г., 1836, 110), *Смилујте се* на нђга (Г., 1839, 103); на ноге *устајте* (О., 1867, 94), *Подајте* јој три товара блага (О., 1869, 38), слободно се *одмарајте* (О., 1869, 50), *Командујте* својијем четама (О., 1869, 54), *сјећајте се* увијек нашега позива (О., 1870, 69), *Стојте* (О., 1885, 40); *Дајте* ми један цигар (Црн., 1871, 17), *Чујте* (Црн., 1871, 47); *вјерујте* им (Ц., 1871, 23), Браћо Срби и Славјени, *погледајте* на нас (Ц., 1872, 64), *Верујте* тврдо, *верујте* истину! (Ц., 1872, 73); Али само *саслушајте* (Црн., 1884, 53), *скривајте се* (Црн., 1884, 225), *Поћерајте* ме! (Црн., 1884, 208); *Приступајте*, алибез оружја (З., 1885, 46), *Погледајте* на ме! (З., 1885, 72); *шетајте* и *разгледивајте* (Г., 1889, 68), *погледајте* пажљиво наоколо (Г., 1889, 70), *Чујте*, браћо, да вам нешто причам (Г., 1891, 26), *Дајте*, браћо, да се изљубимо (Г., 1891, 26), *Не бојте се*, браћо моја (Г., 1891, 61).

У ексцерпираној грађи нису посвједочени примјери у којима је дошло до губљења сонанта *j*, што одудара од народних говора Црне Горе (Уп. Стевановић, 1933–1934, стр. 89; Ћупић: 98; Вуковић, 1938–1939, стр. 70; Станић, 1974, стр. 243–245; Пешикан, 1965, стр. 175; Милетић, 1940, стр. 449), и донекле се разлилази са ситуацијом у језику старијих писаца. Код Петра I, Љубише и Николе Петровића су ријетки примјери са изгубљеним *j* (Остојић, 1976, стр. 164; Тепавчевић, 2010, стр. 283; Ненезић, 2010, стр. 195).

8.2.4. У *Орлићу* и у Томановићевој *Грлици* биљежимо и неколика примјера који представљају остатке старог императива за 3. лице једнине:

помози Бог пашинице (О., 1868, 55), *Помози* вам бог, дични витези брдски (О., 1869, 55), *Помози* вам *Бог* јунаци (Г., 1897, 63).

У наведеним примјерима императивна конструкција има значење жеље која се изриче при поздрављању; субјекат је у сва три примјера именица *бог*, а глагол *помоћи* је дат у императивном облику²⁰⁴. Остаци старог императива за 3. лице једнине потврђени су код Његоша (Вушовић, 1930, стр. 73) и Марка Миљанова (Глушица, 1997, стр. 290).

У часопискима и годишацима из нашег корпуса срећемо и примјере императива у којима се некадашње 3. лице једнине према савременом језичком осјећању третира као 2. лице једнине императива:

Боже свећ нам буд` у кругу (О. 1865: 63), *Боже дај!* (О. 1865: 5), *Боже сачувај* (О. 1867: 23), *помози Боже* (О. 1869: 57), *не дај Боже* (Црн. 1871: 62), *дај Боже* (Ц. 1871: 21), *дај Боже* (Г. 1891: 60).

Наведене конструкције могле би се замијенити конструкцијама *нека* + презент 3. лица једнине. У њима је „молба упућена Богу, неприсутном (односно свеприсутном) лицу (вокатив б о ж е), а жеља се односи на нека друга неприсутна лица или на колектив коме припада и говорно лице. [...] Ваља напоменути да се сви ови императивни облици 2. лица једнине који се заправо односе на 3. лице једнине уз вокатив *Б о ж е* (*дај б о ж е*, *помози б о ж е*, *сачувај б о ж е* и сл.) данас осјећају као архаични и окамењени изрази“ (Јањушевић, 2005, стр. 65).

8.2.5. Прво лице множине императива већином је забиљежено у поезији:

Даймо токе (Г., 1837, 62), На францизе сложено ударимо (Г., 1837, 66); *Окупљајмо* и тамо и амо (О., 1866, 40), *будимо* споборници лаву млетачкоме (О., 1866, 32), *развијмо* крсташе барјаке (О., 1866, 32), *Пијмо* вино (О., 1866, 37), *устанимо* да војводовину стечемо (О., 1867, 63), *Поуздајмо се* једни у друге, *познавајмо* и љубимосе (О., 1868, 43), *Мичимо се!* (О., 1885, 32), па се *не бојмо* ничега (О., 1885, 45); *Позивамо* због тога све наше општине (Ц., 1872, 42), Зато, браћо Срби, *сложимо се* и ми (Ц., 1872, 99); *послушајмо*

---

²⁰⁴ „И. Броз наводи да је основна разлика између *Помози Боже* и *Помози Бог* у томе што се други израз користи искључиво као жеља у поздравима, док се први може употребљавати и у другачијим приликама [...]“ (Броз, 1885, стр. 10 цитирано код Јањушевић, 2005, стр. 64).

сиједог старца (Црн., 1871, 53), *Куцимо* чаше (Црн., 1884, 213), *Запјевајмо*, стрино (Црн., 1885, 182)²⁰⁵.

Императив у првом лицу множине потврђен је код Љубише и кнеза Николе (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 284; Ненезић, 2010, стр. 196), док у говорима данашње Црне Горе ситуација у вези са овом појавом варира. У Паштровићима је веома риједак императив у овом лицу, као и у староцрногорским говорима (Уп. Јовановић, 2005, стр. 399; Пешикан, 1965, стр. 175), у Пиви овај облик није потврђен (Вуковић, 1938–1939, стр. 69), а у говору Колашина је је чест (Пижурица, 1981, стр. 167). У *Писменици* Вук (1814) не употребљава овај облик императива (стр. 58).

8.2.5. Треће лице једнине и множине исказано је конструкцијом *нек(а)*²⁰⁶ + *презент*, тј. перифрастично:

Нека возе мумбе и топове (Г., 1835, 94), *нека се* нада войсци (Г., 1836, 50), *нека се продаду* Римскоме Императору (Г., 1836, 73), *Нека знаде* што е гора Црна (Г., 1836, 84), *Нека гину* веселе им майке (Г., 1836, 106), *Нека суде* силну Серхатли (Г., 1838, 119), Богъ *нека му опрости* (Г., 1839, 98), *нека му правда* небесна *суди* (Г., 1839, 100), и *нека се* још тврдо *увјере* (О., 1866, 22), *нек ми живи* мили род (О., 1866, 37), *Нека му се слава хори* (О., 1866, 39), А на сваком лицу чиста / Зорица *нек руди* (О., 1867, 59), *Нек види* душман, *неквиди* св'јет (О., 1869, 23), ПреблагИ Бог, *нека ти поклони* здравље (О., 1869, 37), *Нек се рани* док је срећа нађе (О., 1869, 38), *нек сузе стану* (Црн., 1871, 3), *Нек испрашта* брат свом брату! (Црн., 1871, 69), *Нек се мијењају* цареви и владе у Русији (Ц., 1871, 2), *нека људи остају* пред својим кућама (Црн., 1884, 55), Претплатници из Србије *нека шаљу* претплату на књижару Валожића (Црн., 1884, 120), *нека вам је* мирна душа (Црн., 1885, 52), *нека звони* на јутрењу (Црн., 1885, 90), Рекламације *нек се управљају* на администрацију „Зете“ (З., 1885, 8), Ђаво *нек ти казује* (З., 1885, 47), Али *нека* душманâ, /*Нек чељусти шире* (Г., 1889, 52).

Овакве перифрастичне форме карактеристичне су за језик старијих писаца и говора Црне Горе, при чему се код неких ове конструкције аналошки шире и на прво лице једнине и множине (Уп. Остојић, 1976, стр. 165; Тепавчевић, 2010, стр. 285; Биговић-Глушица, 1997, 145; Јовановић 2010: 399).

---

205 Из прозних текстова су једино примјери из *Црногорца* – један је из преведене приповијетке а други из публицистичког текста, као и примјер из *Црногорке 1871* – из прилога Јована Сундечића *Црногорске јунакиње* (Лукетић Поговор: V у: *Црногорка* 1977).

206 Рјечца *нека* води поријекло од императива *нећај*, што значи *пусти*. „**Конструкцијом нека + презент 3. лица једнине или множине** говорно лице упућује подстицај, заповијест или жељу који се односе на неприсутно, односно неприсутна лица или, уколико се ради о жељи, оптативни садржај може бити усмјерен и ка предмету, који се опет исказује обликом за 3. лице. Улогу посредника има саговорник који не мора бити формално изражен у склопу конструкције“ (Јањушевић, 2005, стр. 85).

8.2.6. Императивна рјечца *хајде*²⁰⁷ јавља се и са глаголским наставцима за лице у чему се огледа дијалекатски утицај, а користи се у императивном значењу глагола *ићи*:

Хајдмо дићи земљу Арбанију (Г., 1835, 94), *Хајде* побро у Косово крваво (Г., 1837, 52), *Хајде* шњима на Кобилъ доце (Г., 1837, 53), *Хајде*, синко, Цару честитоме (Г., 1838, 57), *Хајде*, Отче, у дворе біеле (Г., 1838, 104), Хай ти, Мујо, те свой харачъ плати (Г., 1838, 112), *Хајмо* господару, бјезимо драгане (О., 1867, 73), *Хајте* за мном, браћо Црногорци (О., 1867, 95), *Хајд'* овамо кнез-Данило (Црн., 1871, 13), Ти, Оља, хајд' по цигару! (Црн., 1871, 16), *Хајдете* том стазом па се небојте (Ц., 1871, 19), *Хајде, хајде*, предпостављај твоје лијепе удвараче, а презри њега (Ц., 1872, 42), *Ајте* ђецо, Бог ми с вама (Црн., 1884, 53), Ма *хајде* јадна, свецу се моли (Црн., 1885, 170), Па *ајде* га зови! (З., 1885, 151), *Ајте*, зафатите воде (Г., 1889, 82), *Хајде* Грлѐ, Грлице!/*Хајде* широм св'јета,/ ка челица крилата/ Од цв'јета до цв'јета (Г., 1889, 52).

Императивна партикула *хајде* улази и у састав перифрастичке императивне форме *хајде* + *да* + презент:

хајде да нађем у брату пријатеља (О., 1867, 66), *хајде да ју погубимо* (О., 1868, 31), но *ајде, да побјеземо и да потражимо* родитеље! (Г., 1889, 82).

Рјечца *хајде* у императивном значењу користи се и у староцрногорским и херцеговачким говорима (Уп. Пешикан 1965, 203; Стевановић 1933–34, 90; Вуковић 1938–39: 70; Станић, 1974, стр. 246; Вушовић 1927, 59; Милетић, 1940, стр. 449), као и код старијих писаца (Maretić, 1963, стр. 238; Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 467).

8.2.7. Уз облик императива у неколико примјера збиљежили смо и партикуле *де*²⁰⁸, *дер*, *деде(р)*, *нуде(р)*²⁰⁹ и *дану*:

---

207 Ова рјечца води поријекло од турског глагола *haydi*, што значи *иди, поћи* (Škalnić 1966: 299). „Ова ријеч у српском језику има више значења, од којих су свакако најважнија значење ријечце за подстицање и значење императива *иди, поћи, доћи* и сл. Рјечници наводе више облика ове ријечце са тим значењем: *хајде/ајде; хајдемо/ајдемо, хајдмо/ајдмо, хајмо/ајмо; хајдете/ајдете, хајте/ајте; хајдемоте/ајдемоте* – при чему ријечца, у зависности од тога на које се лице односи, узима један од ових ликова. Ријечца *хајде* се, осим наведених значења, користи и: у приповједачком императиву; за пријетњу (=нека, нека); за допуштање; при одобравању, пристајању на нешто; у изненађењу [РМС, књ. VI, 705; РСАНУ, књ. I, 43; РЈАЗУ, дио III, 551-552]“ (Јањушевић, 2005, стр. 160, 161).

208 Наведена партикула и њене варијанте (*деде, дедер, дер; дете, дедерте* и сл.) „чешће се употребљава уз императив, а може стајати и самостално“ (Јањушевић, 2005, стр. 163); користи се од XV вијека и претпоставља се да је „постала од императива глагола *děti*, који је имао облик *děj* [РЈАЗУ, дио II, 323]. Најчешће служи за наговарање, нуткање, подстицање; самостално употребљен овај облик може имати вриједност ријечце за умиривање, стишавање, пристајање [РМС књ. I, 637; РСАНУ, књ. IV, 121], али и ријечце којом се изражава нестрпљење, нестрпљиво

Чуйдеръ! (Г., 1837, 99), *Нудер* тада *погледајде* само (Г., 1835, 128), *Дайдеръ*, Царе, благо и ђевојку (Г., 1838, 114), *Дед! Погледај* сињем мору (О., 1866, 40), *Дед'те*, браћо, да се ми тога ђавола курталишемо зараније (О., 1868, 57), О човјече *да ну, разбери се!* (О., 1865, 66), *Ну, нелудуј*, Ђуро (О., 1869, 48), Ех, *деде* брате, *одпаши* свијетло оружје (О., 1869, 49), *А да ну* браћо да се ми између нас нешто... разговоримо и пошјетујемо (Ц., 1871, 50), *Дед пите* вино није л' ве срам?! (Црн., 1884, 213), *Па де*, драги Угриковићу, *попусти* (Црн., 1885, 62), *Де стегни* га ланцима (З., 1885, 71), *Дај* ми *де*, да шмркнем (З., 1885, 30).

Неке од наведених императивних рјечца и партикула јављају се и код старијих писаца као и у старијим говорима Црне Горе и Херцеговине (Ненезић, 2010, стр. 197; Тепавчевић, 2010, стр. 285; Биговић-Глушица, 1997, 146; Милетић, 1940, стр. 449, 450; Пешикан, 1965, стр. 175; Вушовић, 1927, стр. 59; Вуковић, 1938–1939, стр. 69).

8.2.8. За одрични облик императива се осим конструкције *не + импертив* користи и облик *немој/немојте + инфинитив*:

Не мой дават' помоћ Брђанима,/ Нити примај робља од Брђанах (Г., 1835, 96), *Немой*, Лука, издат' три хайдука (Г., 1835, 108), то ми *немой* говорити (Г., 1836, 66), *Немой* ићи Цареву сарају (Г., 1838, 111), *немој* ти штогођ заборавити (О., 1869, 49), *Немој* зоро скоро доћи (Црн., 1884, 4), *Немојте* се иједите, госпођице! (Црн., 1885, 86).

Овакав императив (*немој(те) + инфинитив*) заступљен је у језику Петра I, Његошевом *Горском вијенцу*, као и код Марка Миљанова (Остојић, 1976, стр. 144, 145; Остојић, 1971, стр. 45; Биговић-Глушица, 1997, 291).

8.3. Аорист

8.3.1. Занимљиво је, а донекле и очекивано, да у Милаковићевој *Грлици* аорист, као и имперфекат, готово не биљежимо у прозним научно-историјским текстовима, а веома је чест у десетерачкој епској поезији.

подејећање или присјећање, затим опомена, противљење, или се пак користи као узвик за тјерање стоке [РСАНУ, књ. IV, 121]" (Јањушевић, 2005, стр. 163).

209 Париткула *ну* је дијалектизам и обично изражава подстицај на радњу, али „може имати и вриједност императива *дај, додај*“ [...] а заступљена је и у језику старијих писаца који се у великој мјери ослањају на народне говоре“ (Јањушевић, 2005, стр. 168).

8.3.2. Глаголи треће врсте, као и неки неправилни глаголи Белићеве прве врсте који имају презентске облике и по трећој врсти, готово по правилу, у цјелокупном корпусу, аорист граде од окрњене основе, без суфикса *ну*:

Препадесе, би му и невоља (Г., 1835, 85), *Те се диже* опет у облаке (Г., 1835, 85), *Докле мрче* и почину сунце (Г., 1837, 54), *Сретоше* га на спрема Солила (Г., 1837, 70), *Три га танке књиге допадоше* (Г., 1838, 98), *Съ коня спаде*, каурина нађе (Г., 1838, 112), *Кнез Данило са својом свитом и највишом свечаношћу сусрете* своје витезове (О., 1865, 50), *то ме отрже* од Турчина (О., 1866, 31), *У Филипе потом побјегоше* (О., 1867, 27), *поможе* им црногорска мишица (О., 1868, 31), *Она се постриже* калуђерице (О., 1869, 36), *слегише се* на мах гомиле (О., 1869, 46), *на ноге дигоше* (О., 1870, 34), *Те потегох* (О., 1885, 50), *Што падосте* (Црн., 1871, 9), *слеже* раменима (Црн., 1871, 17), *ипак му поможе* да добије учитељску катедру (Црн., 1871, 57), *онда из страха побјегоше* (Црн., 1871, 64), *као што рекосмо* (Ц., 1871, 117), *Изљегише* врху (Црн., 1884, 67), *Подигше се* једна чета мала (Црн., 1884, 150), *волове испрегоше* (Црн., 1885, 4), *као што Мирко леже* да спава (Црн., 1885, 49), *пошто се Јан примаче* и поздрави (Црн., 1885, 84), *скидоше* капе (Црн., 1885, 129), *Рустем дрмну – Зораб доље паде* (З., 1885, 2), *Ту му помогше* (З., 1885, 3), *он подигше* очи (З., 1885, 26), *Дебели Пацајк подигше* главу па се опет стаде навикавати (З., 1885, 40), *Мени се смрче* (З., 1885, 45), *прекиде* је сердар (З., 1885, 85), *те одрече* Турцима земљарину (Г., 1890, 58), *Али-паша Сточевић г. 1836 диже* војску (Г., 1890, 58), *изгибоше* као браниоци (Г., 1897, 50).

Спорадично се јављају примјери у којима поменути глаголи граде аорист са суфиксом *ну*:

Метну ена коня (Г., 1838, 100), *И метну* е на коня Шарина (Г., 1838, 106), *Нагнаше* га низ равне Рудине (Г., 1837, 61), *стјеснух* срце (О., 1866, 31), *Тад ме опет Мурат собом заповрну* на Угре (О., 1866, 31), *Ја вас позовнух* (О., 1866, 32), *Иван узалуд позовну* Млетке (О., 1867, 71), *Анђелију сузе пропануше* (Црн., 1871, 20), *Осим тога изјенусмо* још мноштво ласкавијех ријечи (Црн., 1871, 39), *ја се поврнух* (Црн., 1884, 156), *у које се заметнуше* (Црн., 1885, 160), *Младић умукну* (З., 1885, 45).

Овакво стање се углавном поклапа и са језиком старијих писаца Црне Горе. Наиме, Петар I и Петар II су аорист ових глагола писали без суфикса *ну*, док најмлађи Петровић, Никола, баш као и сарадници наших часописа, већином користи облике без овог суфикса, а веома ријетко гради аорист од пуне инфинитивне основе, што одговара и ситуацији у црмничким говорима (Уп. Остојић, 1976, стр. 167; Вушовић, 1930, стр. 129; Ненезић, 2010, стр. 197, 198; Милетић, 1940, стр. 420–462).

У свега неколика примјера (у *Грлицу* из 1835, *Орлићу* из 1866. и у *Црногорцу*) у првом лицу јединине изостављен је сугласник *х*:

Ако *знадо*, да ви пљсму кажем (Г., 1835, 84), А я *пођо* у гору зелену (Г., 1835, 108), Ја *дођо* (О., 1866, 31), *хтједо* (Ц., 1872, 31).

Примјери без финалног *х* потврђени су и код Љубише, као и у говору Паштровића (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 288; Јовановић, 2005, стр. 387).

8.3.3. Глаголи типа *стати*, *дати*, *знати*, *имати* (тј. глаголи треће и шесте Белићеве врсте) чешће имају облике аориста са секундарним *д*, мада се јављају и примјери без овог сугласника:

име „црни“ на нђга *остаде* (Г., 1835, 53), на нњих нџд *имаде* (Г., 1835, 55), Превари се *подаде* се санку (Г., 1835, 123), Те он моћно посла и *продаде* (Г., 1836, 86), *стадоше* Турци (Г., 1837, 50), *остадосмо* без ништа (Г., 1837, 72), како ме виђе, одмах ме *познаде* (Г., 1837, 85), Ђенерал *даде* знакъ (Г., 1839, 102); *остадоше* (О., 1865, 55), Бог те *даде* да природом владаш (О., 1866, 66), ја *предадох* зв'јеру (О., 1867, 21), *упознадоше се* (О., 1868, 37), цијела војска што је *остаде* у животу (О., 1869, 57), Цијела војска што је *остаде* у животу (О., 1869, 57), Чески патриоти *дадоше* најсјајнији изглед (О., 1870, 48); *Устадоше* Мађари (Црн 1871: 6), Ја т' *предадох* (Црн 1871: 26), *недадоше* ми ока затворити (Црн 1871: 71), *Нестаде* српске славе (Црн 1871: 86); он се *предаде* (Ц., 1871, 5), Копачи *застадоше* (Ц., 1871, 38), домаћица *даде* одојче оцу (Ц., 1872, 47), *дадошему* (Ц., 1872, 179); јер такова шта *не предаде* пас пасу (Црн., 1884, 6), сељани *стадоше* (Црн., 1884, 6), на ноге *устаде* (Црн., 1884, 67), *незнадох* (Црн., 1884, 228), *придодаде* доктор (Црн., 1884, 224), *настаде* нијема тишина (Црн., 1885, 35), Пјесме *престадоше* (Црн., 1885, 88); *знадоше* да чувају (З., 1885, 6), који се *одаде* науци (З., 1885, 6), ђакон *застаде* (З., 1885, 12), *настаде* велико комешање (З., 1885, 133), *Издаде* ми Ивковића Косе (З., 1885, 137), Креспел *устаде* (З., 1885, 147); Болест се *даде* на зло (Г., 1889, 77), ђевојка *постаде* царицом (Г., 1889, 81), кад *настаде* (Г., 1890, 58), незадовољство *стаде* отимати мах (Г., 1891, 56), Слабији попустише и *предадоше се* непријатељу (Г., 1897, 66), *не имадосмо* (Г., 1897, 66);

Колико ти *сташе* токе сјајне (Г., 1837, 61), Како *дозна* Митрополит (Г., 1837, 42), *сташе* хладно испјати вино (Г., 1838, 104), и *звасте* ме (Г., 1838, 122), *Сташе* хладно испјати вино (Г., 1838, 104), Кад *неста* у Кроји (О., 1866, 36), на мјесту мртав *оста* (О., 1866, 55), *неимасмо* (О., 1866, 49), *осташе* градови (О., 1868, 30), *Неста* куле (О., 1868, 47), *постах* (Ц., 1871, 13), *осташе* им (Ц., 1871, 87), *не оста* ништа (Ц., 1872, 175), *имах* јадна (Црн., 1885, 42), коња добрих *имаше* (Црн., 1885, 11), Живот *дасте* мом народу (Црн., 1885, 97); Ђеца јој *не даше* одговора (Г., 1889, 82), Шумадија *уста* листом (Г., 1897, 45).

Као што примјећујемо, примјери без секундарног *д* су углавном потврђени у Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу*, тј. најстаријим годишњацима из нашег корпуса.

Код старијих писаца – Петра I, Петра II, као и код Николе Петровића, Анта Даковића и Марка Миљанова напоредо се јављају облици са *д* и без њега (Остојић, 1976, стр. 167; Вушовић, 1930, стр. 37; Ненезић, 2010, стр. 198; Остојић,

19896, стр. 117; Биговић-Глушица, 1997, 148). Код Љубише се аорист глагола типа *имати*, *дати* напоредо јавља са проширеном основом и без ње (Тепавчевић, 2010, стр. 290). Напоредна употреба ових облика потврђена је и у говорима Црне Горе (Уп. Милетић, 1940, стр. 460–461; Пешикан, 1965, стр. 170; Вушовић, 1927, стр. 60; Вуковић, 1938–1939, стр. 72; Пижурица, 1981, стр. 168).

8.3.4. До колебања долази и у глаголима шесте Белићеве врсте (са вокалом *ě* у инфинитиву и *ē* у презенту):

несмједоше ни уба на Црну гору да обијеле (О., 1870, 28), *неразумедох* (Црн 1871: 43), она не само *устједе* него и повећа имање (З., 1885, 6), гост *разумједе* ту мимику (З., 1885, 134);

Црногорци *разумъше* (Г., 1835, 81), Црногорци када *разумъше* (Г., 1836, 85), Кад Приморци он *разумъше* (Г., 1837, 64), *неумјеше* да га његују (О., 1868, 35), сви *разумјеше* (З., 1885, 135).

8.3.5. У аористу помоћног глагола *хтјети* такође долази до колебања, па се јављају облици са сугласником *д* и без њега, а до колебања долази и у основи глагола, па имамо облике са секвенцама *хтје*, *иће*, *хће* и *кће*:

хтједе нас начинити сужњијем робљем (О., 1869, 48), пак владика *хтједе* поћи (О., 1869, 53), *хтједоше* (О., 1869, 45), *Хтједе* (О., 1870, 53), *нехтједе* (О., 1870, 61), *нехтједох* (Црн., 1871, 23), он ми *нехтједе* дати своју пјесму (Црн., 1871, 43), Обојица *хтједоше* (Црн., 1871, 56), кнез *нехтједе* (Црн., 1871, 70), Он је *хтједе* пољубити (Црн., 1871, 79); која им нико *нехтједе* да одузме (Ц., 1871, 26), но Бог *хтједе* тако (Ц., 1871, 83), *хтједоше* (Ц., 1871, 143), унутра *нехтједе* (Ц., 1872, 57), *хтједоше*, *хтједо* (Ц., 1872, 31), *нехтједоше* (Ц., 1872, 147), *хмедоше*²¹⁰ (Ц., 1871, 110), *хтједе* (Црн., 1884, 5), Милош уста и *хтједе* да се удаљи (Црн., 1884, 56), *нехтједе* да поштује (Црн., 1884, 271), *хтједе* на поље (Црн., 1885, 84); *хтједе* (З., 1885, 13), *хтједох* (З., 1885, 20), *хтједе* (З., 1885, 39), *не хтједе* изневјерити Црну Гору (Г., 1890, 38), *хтједе* (Г., 1890, 58), *хтједе* (Г., 1891, 58), *хтједе* (Г., 1897, 63), *хтједоше* (Г., 1897, 64), *хћедоше* (О., 1867, 87), *хћеде* (Црн., 1885, 41), *неићеде* (О., 1866, 46), *Шћедох* рећи (О., 1867, 23), *не ићеде* (Ц., 1872, 193), *ићеде* (Црн., 1885, 37), *ићедне* (Црн., 1885, 22), Срећа *ићеде* да га ту скоро премјесте (З., 1885, 135);

хтјеше (Црн., 1884, 15), Ахилу се *нехтје* радовати (Црн., 1884, 270), *хтје* (З., 1885, 78), *хтјеше* (З., 1885, 113); *Неиће* бити Цареве ђеміе (Г., 1836, 81), *неиће* (Г., 1837, 89), *неиће* ни погледати на овај човјечан разлог (О., 1865, 31), побоље српске породице *неићеше* под Турцима да остану (О., 1866, 23), на пријед *неићеше* (О., 1867, 48), *неиће* им дати хране (Ц., 1871, 155), *иће* (Црн., 1884, 5), *иће* (Црн., 1885, 74), *неиће* дати на вересију (З., 1885, 86), што му *иће* (Г., 1889, 48); Али *нехће* Серхатлія Мую (Г., 1838, 106); *нехћеше* (Г., 1839, 91), *нехће* (О., 1867, 73), као да *хћесте* (З., 1885, 86), *не хће* (З., 1885, 61), *не хће* (Г., 1889, 47); *Кћеше* (Црн., 1884, 179), Владика *некћене*

---

210 *Што нам треба.*

(Г., 1893, 46), *некћеше* (Г., 1835, 65), *некћесте* (Г., 1835, 67), *некћеше* (Г., 1835, 66), *некћеше* Црногорци посћни (Г., 1835, 69).

О секвенцама *иће*, *кће*, *хће* и *хтје* (које су потврђене код старијих писаца као и у већини говора данашње Црне Горе) већ је било ријечи у поглављима о сугласнику *х* и јекавском јотовању. И код старијих писаца, као што су Његош, Љубиша и Никола, су потврђена слична колебања, тј. облици са сугласником *д* и без њега (Вушовић, 1930, стр. 129; Тепавчевић, 2010, стр. 289, 290, Ненезић, 2010, стр. 199). До оваквих колебања долази и у староцрногорским и црмничким говорима (Уп. Пешикан, 1965, стр. 171; Милетић, 1940, стр. 478). За разлику од ових колебања код Петра I Остојић (1976) наводи само облике са основама *иће*, *кће*, *ће* (стр. 167).

8.4. Имперфекат

8.4.1. Код глагола прве врсте у ексцерпираној грађи биљежимо примјере са наставком *-ијах...* *-ијаху*: да јој још крв из главе *тецијаше* (Ц., 1871, 55), градски чистибаше *метијаху* улице (Црн., 1885, 75), *тецијаху* (З., 1885, 66).

8.4.2. Неправилни глагол (прве врсте) *ићи* јавља се у облику *иђах*, а модални глагол *моћи*, као и у савременом српском језику, писан је у форми *могах*, *могаше*, што потврђују и следећи примјери:

Ал' га никад одбит *немогаше* (Г., 1837, 69), нити га се *могаше* довољно нагледати (Г., 1839, 92), *иђаху* брђани (О., 1868, 24), идеја Слевенства *немогаше се* развијати (О., 1868, 35), Фустов *иђаше* предмном (Црн., 1871, 17), *Не могаше* ријечи проговорити (Црн., 1871, 21), *иђаше* кнез (Црн., 1871, 63), Отуд се *не могаше*, без хитње (Ц., 1872, 47), *не могаху* се обрадовати (Ц., 1872, 121), Ма се *не могаху* никако сложити (Црн., 1885, 26), Њена мајка *иђаше* у посјету (Црн., 1885, 43), *не могаше* га одвратити (Црн., 1885, 51), Таки човјек а таким оружјем *могаше* владати (З., 1885, 46), Ја *немогах* још видјети (З., 1885, 124), коју *немогаше* сатријети (Г., 1889, 50).

Наставак *-ијах* потврђен је у Црмници, говорима Старе Црне Горе, Пиви, Колашину (Уп. Милетић, 1940, стр. 451; Пешикан, 1965, стр. 176; Вуковић, 1938–1939, стр. 71; Пижурица, 1981, стр. 167). У источнохерцеговачким се поред наставка *-ијах*, у западном дијелу у трећем лицу множине јављају и облици са наставком *-ију*: *туцију* умјесто *туцијаху*, као и *вучаг* : *вуцијах* (Вушовић, 1927, стр. 59), а у Мрковићима се чују примјери типа *вршасмо*, *бођаше* (Вујовић, 1969,

стр. 263). Код старијих писаца употреба ових наставака такође варира, па тако код Петра I Остојић (1976) наводи само наставак *-ијах* (стр. 166), баш као и Соња Ненезић код кнеза Николе Петровића (Ненезић, 2010, стр. 200). Љубиша напоредо користи *-ијах* и *-ах* (Тепавчевић, 2010, стр. 285, 286).

8.4.3. До варирања долази у имперфекту помоћног глагола *бити* који се у Милаковићевој *Грлици* јавља у старијем облику од старе основе аориста, тј. писан је са *јатом*, као и у варијанти *бијах*:

ова фамилија *бџие* ондар прва (Г., 1835, 52), *бџу* (Г., 1835, 53), *не бџие* манџ плачевно (Г., 1835, 63), *бџу* (Г., 1835, 94), *бџу* (Г., 1836, 86), и ако их *бџие* много (Г., 1837, 76), *бџу* неприметне (Г., 1837, 76), Зао юнакџ *бџие* и од укора (Г., 1838, 107), добарџ *бџие* Мујо (Г., 1838, 122);

бијаше имџ отацџ (Г., 1837, 95), *бијаше најліпшии* (Г., 1837, 95), име му *бијаше* Отацџ Радоня (Г., 1836, 109).

У једном примјеру срећемо и *биџше* [Треће *биџше* Томановић Вуче (Г., 1837, 49)] чија је гласовна вриједност непрозирна. О овоме смо више говорили у фонолошком дијелу.

У остатку корпуса такође долази до колебања па се срећу варијанте *бјеше* и *бијаше*:

Бјеше кнез-Данил свог рода Дика (О., 1867, 75), Ових дана *бјеше* на планини (О., 1868, 28), то *бјеху* можда први људи из народа (О., 1868, 49), Момци што *бјеху* с харамбашом (О., 1868, 52), *бјеху* спремљене (О., 1869, 46), Ту *бјеше* силна покоља (О., 1869, 47), Драго му *бјеше* (О., 1869, 52), Селенина још *не бјеху* (О., 1885, 49), ипак *бјеху* задовољна (Црн., 1871, 6), Ту *бјеху* и ђеца (Црн., 1871, 12), *бјеше* студено (Црн., 1871, 17), Одмах *бјеху* кума набавили (Црн., 1871, 20), *бјеху* му несносни (Црн., 1871, 45), *Бјеше* у одјелу (Црн., 1871, 64), Емилија *не бјеше* дома (Црн., 1871, 75), *Не бјеше* ито мали пораз (Ц., 1871, 84), Одјело му *бјеше* просто (Ц., 1872, 99), вањске године *бјеху* препуне тавнице (Ц., 1872, 73), *бјеху* нужни (Ц., 1872, 107), Такав *бјеше* Тадија (Црн., 1884, 5), околности *бјеху* такве (Црн., 1884, 14), раста *бјеше* омањег (Црн., 1885, 82), *Бјеше*, вала, соко сиви (З., 1885, 4), И ту Србу *бјеше* прво уточиште (З., 1885, 67), какав *бјеше* Хајне (З., 1885, 95), *бјеху* увијени црном крпом (Г., 1897, 50), *бјеше* постројен на одређеном мјесту (Г., 1897, 60), Ово *бјеше* значајан чин (Г., 1897, 62);

бијаху около Котора (О., 1868, 32), које му *бијаше* утврђено (О., 1869, 60), остарио *бијаше* (О., 1870, 33), што у њој *небијаше* (О., 1870, 60), Но ни то *небијаше* доста (Црн., 1871, 23), ипак *не бијаше* Бокелјима угодан (Ц., 1871, 6), *не бијаху* просвјетљенији (Ц., 1871, 37), *бијаше* много мио (Ц., 1871, 38), *Бијасмо*, *Господари* (Ц., 1871, 55), тамо *бијаху* (Ц., 1872, 139), блијед *бијаше* (Црн., 1884, 13), *бијаху* ту (Црн., 1884, 26), Како је *бијаше* понизио (Црн., 1885, 43), *бијаше* то једна од онијех појава (Црн., 1885, 90), вазда *бијаше* при себи (Црн., 1885, 128), *не бијаше* изгледа да се изађе (З., 1885, 6), Готов *бијах* на друм поскочити (З., 1885, 130), Неколико он времена *бјаше* (З., 1885, 1), одлучни *бијасмо* (Г., 1889, 54).

Иначе, обје ове варијанте (*бјеше* и *бијаше*)²¹¹ у употреби су у једном дијелу говора Црне Горе (Милетић, 1940, стр. 477; Вуковић, 1938–1939, стр. 74; Пижурица, 1981, стр. 168). Само старији облици чују се у староцрногорским говорима, мрковићким и бјелопавлићким (Пешикан, 1965, стр. 171; Вујовић, 1969, стр. 266; Ћупић 1977: 94). Код старијих писаца такође долази до варирања, па тако Петар I пише углавном старији облик *бѣше*, са једним изузетком у којем је писано млађе *биясте* (Остојић, 1976, стр. 166), Петар II и Љубиша користе варијанте *бјаше*, *бијаше*, *бјеше* (Вушовић, 1930, стр. 38; Тепавчевић, 2010, стр. 287), кнез Никола пише *бијаше* и *бјеше* (Ненезић, 2010, стр. 202).

8.4.4. Помоћни глагол *хтјети* се такође јавља у различитим формама:

И ви ономлани *хоћасте* вашу браћу одкупити (Г., 1836, 47), *хоћаше* (Г., 1837, 81), дарове *нехоћаше* (Г., 1837, 97), Црногорци *хоћаху* да изкажу јавно (О., 1869, 45), *хоћах* (Ц., 1872, 90), *хоћаху* (Ц., 1872, 150), *хоћаше* много пута здрава уморити (Црн., 1871, 72), и *хоћаше* да погуби (Црн., 1884, 24);

Али они утећ *неоћаху* (Г., 1837, 60), *Оћаше* му любити колѣна (Г., 1835, 110);

ћаше зимус исто 'вако (Црн., 1885, 129), кад се *ћаше* когод разбољети (З., 1885, 90), *ћаше* (Црн., 1884, 115), *ћах* (Црн., 1884, 178), *ћаше* (Црн. 1885. 8/62), *нећаше* (З., 1885, 13, 2), *ћасте* појести (З., 1885, 47), *ћаше* (З., 1885, 58, 2), кад се *ћаше* (З., 1885, 89), *ћаше* (З., 1885, 103), *нећаше* (З., 1885, 113), *нећаше* (З., 1885, 118), *ћаше* ли се ти (З., 1885, 134), *ћаше* (З. 18/141), *ћаше* (З., 1885, 159);

ићах у Цариграду остати (Г., 1837, 91), како га посјећи *ићаху* (О., 1865, 48), кад га *ићаху* у гробље како они мишљаху (О., 1866, 28), вјеран *ићаше* бити (О., 1867, 26), предати *ићаху* (О., 1868, 30), *ићаху* га водити (Црн., 1884, 30), *ићаше* бјежати (Црн., 1885, 30), И даље *ићаше* конте да прича (Црн., 1885, 75), *Шћах* да речем (Црн., 1885, 91), *ићаху* (З., 1885, 3), *ићаху* (З., 1885, 79), Сулејман-паша *не ићаше* смјети доћи на Цетиње (Г., 1891, 35), *неићаше* (Г., 1891, 35), Беч *ићаше* (Г., 1891, 56), *ићаху* спасти (Г., 1891, 56), *ићаше* Петар II да похита (Г., 1893, 51).

Ннајвише је примјера са почетним *ић-* (*ићах*), а нису занемарљиви ни они са нормативном основи *хоћах*. Такође, у *Црногорки* и њеном наставку *Зети* веома често је писана и варијанта *ћах*, *ћаше*. Ријетки су примјери типа *оћах* (биљежимо их само у Милаковићевој *Грлици*), а примјер *сћаше* се јавља свега једном у *Грлици* из 1837. Имперфекат овог глагола у различитим формама пишу и старији писци са подручја Црне Горе. Петар I углавном пише облик *хоћах*, *хоћаше*, како је и обичније у његовом родном крају (Остојић, 1976, стр. 166); Љубиша користи

²¹¹ Обје варијанте су дате и у *Нормативној граматици српског језика* (Пипер и Клајн, 2014, стр. 172).

четири различите варијанте – *хоћах*, *хћах*, *ћаше*, *ићаше* (Тепавчевић, 2010, стр. 287); Никола Петровић ријетко употребљава књижевну форму *хоћах*, а чешће дијалекатски облик *ћах* и *ићах* (Ненезић, 2010, стр. 201). Разнолики облици су у употеби и у народним говорима (Уп. Вујовић, 1969, стр. 264; Пешикан, 1965, стр. 171; Ћупић 1977: 94; Вуковић, 1938–1939, стр. 71; Пижурница, 1981, стр. 168; Станић, 1974, стр. 249).

8.4.5. Код глагола пете Стевановићеве врсте, тј. шесте Белићеве – са инфинитивном и презентском основом на *а*, типа *имати*, *дати*, *знати*, долази до колебања, па се јављају облици са секундарним *д* и наставцима *ијах*, *ија...* као и они без секундарног *д* и са наставцима *ах*, *аше*:

нешто ново *знадјаше* о томъ (Г., 1839, 24), пушчани прах *недадијаше* им ни ока отворити (О., 1865, 36), *незнадијаху* (О. 1865: 46), *знадијаху* (О. 1870: 32), *знадијаху* (Ц., 1871, 37), *знадијаху* дјеца (Ц., 1871, 24), потчињени *знадијаху* (Црн., 1885, 128), *знадијаху* (З., 1885, 150);

Изисъ *имађаше* (Г., 1837, 97), *Имађаше* дукать о гроцу (Г., 1838, 108), нити они *имађаху* деснице (О., 1868, 24), сваки *имађаше* крцалинку (О., 1868, 49), *неимађаше* ништа (Црн., 1871, 45), *имађаху* (Ц., 1871, 77), *имађаше* у њему велико повјерење (Ц., 1872, 74), *имађаху* (Црн., 1884, 5);

имаху (Г., 1835, 65), княз, *имаше* за жену (Г., 1835, 52), *неимаху* заповједи (О., 1868, 24), *имаху* (Црн., 1884, 26), Ту *имаше* српскијех владара (Црн., 1871, 19), *имаху* доста посла (Црн., 1884, 26), *незнаше* Рустем (З., 1885, 26).

Код старијих писаца долази до колебања, па тако Петар I пише само облике са *-ах*, баш као и Марко Миљанов и кнез Никола Петровић (Остојић, 1976, стр. 166; Биговић-Глушица, 1997, 147; Ненезић, 2010, стр. 201), за разлику од Анта Даковића и Стефана Митрова Љубише који употребљавају облике са секундарним *д*, као и оне без њега (Остојић, 1989б, стр. 116; Тепавчевић, 2010, стр. 286). Облици са *д* јављају се у староцрногорским говорима као и у говору Пиве (Пешикан, 1965, стр. 176; Вуковић, 1938–1939, стр. 71).

8.4.6. Код глагола шесте Стевановићеве и седме Белићеве врсте, *видјети*, *сједјети*, углавном долази до јотовања крајњег сугласника основе, при чему се јављају наставци *-ах*, *-аше*, с тим што у Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу* биљежимо и примјере са наставком *-ијах*, *-ијаше*:

грмљаше му (Г., 1839, 104), Тъ *жуђаше* (Г., 1839, 118), Сузана *сеђаше* (Црн., 1871, 31), *сјеђаше* на прагу (Ц., 1872, 47), корист народа *невиђаху* (О., 1867, 88), *сјеђаху* (Црн., 1884, 25), она *виђаше* све (Црн., 1885, 43), што их *желѣах* (Црн., 1885, 126), *живѣах* само за част и слободу (З., 1885, 67), давно

жељах (З., 1885, 117), *виђаху* (Г., 1889, 81), *живљаху* (Г., 1889, 82), *враћаху* (Г., 1897, 64), *виђаше се* чак тамо (Црн., 1885, 23);
Радоня *лебдіяше* (Г., 1836, 110), *сједијаш* (О., 1885, 50).

Никола I Петровић поред имперфективних облика са јотованим сугласником у имперфекту ових глагола пише и примјере са секвенцом *-ија* (Ненезић, 2010, стр. 200), код Љубише је код ових глагола чест наставак *-ијаш*, као и код Његоша, мада он користи и варијанте са наставком *-аш* (Уп. Тепавчевић 2010; Вушовић, 1930, стр. 38). Овакво је стање и у неким говорима Црне Горе (Пешикан, 1965, стр. 176; Милетић, 1940, стр. 451, Вушовић, 1927, стр. 59).

8.4.7. Код глагола чија се инфинитивна и презентска основа завршавају на вокал *и* у имперфекту долази до јотовања крајњег сугласника, што заправо одговара савременој књижевнојезичкој норми:

он метеризе и крџности *чиняше* (Г., 1835, 55), на две части *дієляше* (Г., 1835, 51), много *пуштах* (Г., 1835, 68), овако цару *бесѣаше* (Г., 1836, 76), кад *мишляху* (Г., 1836, 103), *грляше* га (Г., 1836, 112), *чуђаше се* (Г., 1837, 98), напријед јуриш *чињаху* (О., 1865, 36), сусједи зацијело *мишљаху* (О., 1866, 29), који *љубљаху* частнога крста (О., 1868, 29), сви *мишљаху* (О., 1870, 33), *чињаше* му се (Црн., 1871, 7), Фустов се *чуђаше* (Црн., 1871, 28), *мишљаше Маргерита* (Ц., 1872, 42), *труђаше се* да затрпа ову увриједу (Ц., 1872, 75), *гоњаше* коње (Ц., 1872, 99), *љубљах* тебе (Црн., 1884, 27), кроз коју *пролажаше* свјетлост (Црн., 1884, 229), *дробљаше* своје духовне заскочице (Црн., 1885, 34), тако се *ломљаху* (Црн., 1885, 89), то и ја *мишљах* (З., 1885, 12).

Не биљежимо јотовање код глагола чији је крајњи сугласник *с* [Црногорац који *носаше* књаза (Црн., 1871, 64)], али зато једном у *Црногорки* из 1884. налазимо секвенцу *сј*: дохвати гусле што *висјаху* (Црн., 1885, 84).

И Соња Ненезић код Николе Петровића биљежи већином јотоване облике у имперфекту глагола шесте врсте, како оних са иннф. основом на *и*, па тако и оних са основом на *е*, при чему не биљежи алтернацију денталних консонаната *с* и *з* са предњонепчаним *ш* и *ж* (Ненезић, 2010, стр. 200, 201). Овакво је стање и у појединим говорима Црне Горе (Пешикан, 1965, стр. 177; Милетић, 1940, стр. 451, 452; Станић, 1974, стр. 250). Миодарка Тепавчевић код Љубише биљежи јотоване облике *брањаше*, *храњаше*, *хваљаше* (Тепавчевић, 2010, стр. 286).

8.4.8. Интересантно је да у *Грлици*, поготово у издањима из 1838. и 1839. године, у Милаковићевим историјским текстовима као и у тексту Петра I, и у приповијетки Георгија Николајевића, нисмо пронашли примјере аориста и имперфекта. Остојић (1976) такође истиче да код Петра I Петровића „имперфекат

има малу фреквенцију“ (стр. 165). Такође, имперфекат је и у Томановићевој *Грлици* веома риједак. Стевановић (1987) такође наводи да је у Вуковим историјским списима употреба аориста и имперфекта веома сужена, при чему истиче да разлог за то може бити двојак – губљење имперфекта у црногорским говорима и говорима цијеле Херцеговине могло је бити започето још прије одсељења Вукових предака из ових крајева... или је Вук по овој особини „језички израстао из екавских говора северозападне Србије“ (стр. 120–122). Међутим, Вукови сљедбеници су као узор узимали не само основе Вукова личног језика, већ и народне пјесме и приповијетке и Вуков превод Новог завјета, „а у овим је делима, како је врло добро познато, употреба имперфекта била изузетно широка“ (Стевановић, 1987а, стр. 122). То свједочи и језик неких старијих писаца са простора данашње Црне Горе – код Љубише је употреба овог глаголског облика сасвим обична, а за велику заступљеност овог облика код кнеза Николе заслужни су глаголи бити и хтјети (Тепавчевић, 2010, стр. 285; Ненезић, 2010, стр. 200). Стевановић (1987) истиче и како се ишло даље према крају 19. вијека, утицај народних умотворина и пјесама је слабио а употреба имперфекта је била све рјеђа (стр. 123). На овакав закључак упућује и стање у нашем корпус будући да је ових облика најмање у најмлађем годишњаку, Томановићевој *Грлици*.

8.5. Инфинитив

8.5.1. У ексцерпираној грађи најфреквентнији су облици инфинитива са завршецима на *-ти* и *-ћи*, мада се јављају и форме без крајњег *-и*, као и облици са апострофом умјесто финалног вокала *-и*. Облици без крајњег вокала и са апострофом су углавном забиљежени у поезији и писани су из метричких разлога. Инфинитивна форма без вокала *и* представља архаичну црту и проширила се преко футаура првог.

8.5.2. Као што смо већ поменули знатно чешће се у цјелокупном корпусу користе дужи облици инфинитива, па ћемо овом приликом навести само по неколико примјера за све часописе и годишњаке:

треба *сматрати* (Г., 1835, 38), *проћи* (Г., 1838, 58), *испустити* (Г., 1839, 60), *плаћати* (Г., 1839, 64), *обасипати* (О., 1865, 3), *дићи* (О., 1866, 38), *утећи* (О., 1867, 96), *оставити* (О., 1869, 33), *угушити* (О., 1870, 32), *испети*

(О., 1885, 1), *поиграти* (Црн., 1871, 1), *попустити* (Црн., 1871, 86), *заузети* (Ц., 1871, 2), *подигнути* (Ц., 1871, 4), *доћи* (Ц., 1871, 4), *постићи* (Ц., 1871, 186), *бјежати* (Ц., 1872, 68), *допустити* (Црн., 1884, 2), *повикавати* (Црн., 1884, 164), *превести* (Црн., 1884, 168), *видјети* (Црн., 1885, 117), *испасти* (Црн., 1885, 190), *виђети* (Црн., 1885, 196), *прибјећи* (З., 1885, 1), *бесједити* (З., 1885, 12), *рећи* (З., 1885, 42), *вријеђати* (З., 1885, 50), *оживити* (З., 1885, 68), *промислити* (Г., 1889, 6), *чинити* (Г., 1889, 50), *изложити* (Г., 1889, 54), *рећи* (Г., 1889, 55), *савлађивати* (Г., 1889, 58), *учинити* (Г., 1890, 68), *смјестити* (Г., 1891, 30), *пропуштити* (Г., 1891, 33), *никнути* (Г., 1892, 29), *учинити* (Г., 1892, 38), *постићи* (Г., 1892, 41), *продати* (Г., 1893, 40), *останути* (Г., 1897, 77).

8.5.3. Осим ових дужих облика нешто рјеђе се јављају и краће форме, и то су напоредо писани облици без крајњег *и* као и они са апострофом умјесто финалног вокала:

ласно *учинит* можемо (Г., 1836, 65), *остат* (Г., 1836, 98), *утећ* неоћаху (Г., 1837, 60), Дошло им се биеше *поклат* туна (Г., 1837, 61), стадоше *чинит* договоре (Г., 1837, 66), *слушат* (Г., 1837, 76), *досађиват* (Г., 1837, 82), *Захвалит* (О., 1865, 64), *задовољит* (О., 1865, 69), *куцат* (О., 1866, 41), *vidit* (О., 1866, 41), *бранит* (О., 1866, 43), *постат* (О., 1866, 44), *потердит* (О., 1866, 55), *razveselit* (О., 1866, 57), *слушат* (О., 1867, 57), *стећ* (О., 1867, 59), *Стегнут* (О., 1867, 81), *виђет* (О., 1869, 43), *клањат* (О., 1869, 45), *повјерит* (О., 1869, 62), *Сић* (О., 1870, 23), *приступит* (О., 1870, 31), *разагнат* (О., 1885, 30), *платит* (Црн., 1871, 1), *живјет* (Црн., 1871, 19), *Мислит* (Црн., 1871, 33), *Избавит* (Ц., 1871, 3), *уродит* (Ц., 1871, 5), *повратит* (Ц., 1871, 5), *замјенит* (Ц., 1871, 104), *скупит* (Ц., 1871, 104 допис из Лондона), *умират* (Црн., 1884, 3), дајте им *знат* (Црн., 1884, 66), *осјећат* (Црн., 1884, 112), *притиснут* (Црн., 1884, 169), *виђет* (Црн., 1885, 170), *Умријет* (Г., 1891, 26), *потећ* (Г., 1891, 26), *ставит* (Г., 1891, 61),

Што *бит'* може (Г., 1835, 36), *чудит'* (Г., 1835, 85), Тада пође *изић'* пред Султана (Г., 1835, 88), Не мой *дават'* помоћ Брђанима (Г., 1835, 96), Земан дође *ударит'* се оће (Г., 1835, 102), Пак ме стаде *довикиват'* себи (Г., 1835, 123), *вђроват'* (Г., 1836, 90), *окупит'* (Г., 1836, 91), *чудит'* (Г., 1836, 100), *посћћ'* (Г., 1836, 102), *учинит'* (Г., 1838, 98), *градит'* (Г., 1838, 100), *панут'* (Г., 1838, 103), *купит'* (Г., 1838, 106), *наћ'* (Г., 1838, 110), *утећ'* (Г., 1838, 113), *полиећат'* (Г., 1838, 115), *поздрављат'* (Г., 1839, 119), *срушит'* (О., 1870, 41), *казат'* (Црн., 1871, 13), *слушат'* (Ц., 1871, 14), *сакрит'* (Црн., 1884, 5), *Зауставит'* (Црн., 1884, 39), *зборит'* (Црн., 1884, 137), *мучит'* (Црн., 1884, 163), *упецат'* (Црн., 1884, 210), *живјет'* (Црн., 1885, 69), *мирит'* се (Црн., 1885, 110), *Досађиват'* (Црн., 1885, 164), *сносит'* (З., 1885, 1), *натоварит'* (З., 1885, 2), *обалит'* (З., 1885, 18), *клонут'* (З., 1885, 41), *жалит'* (З., 1885, 71).

Већина скраћених облика је посвједочена у поезији.

8.5.4. Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе ситуација у вези са овом појавом је неуједначена. Дуже форме преовладавају код Љубише и Лазара Томановића (Тепавчевић, 2010, стр. 295–297; Суботић, 1986а, стр. 160); краће форме пише владика Данило, а такав инфинитив је уобичајен и код Вука

Поповића (Младеновић: 157; Остојић, 2003, стр. 173); напоредна употреба дужих и краћих облика заступљена је код Петра I и кнеза Николе Петровића (Остојић, 1976, стр. 170; Ненезић, 2010, стр. 206, 207). Вушовић експлицитно не говори о употреби дужих и краћих облика код Његоша, али се на основу представљених примјера може уочити паралелна употреба и једних и других форми (Вушовић, 1930, стр. 75, 77).

8.6. Радни глаголски придјев

Радни глаголски придјев у нашем корпусу најчешће је подударан са формама у савременом српском књижевном језику. Одступања су већином описана у поглављима о асимилацији и контракцији вокала, као и у дијелу о рефлексу *јата* у радном глаголском придјеву.

8.7. Трпни глаголски придјев

8.7.1. Трпни глаголски придјев већином се гради помоћу наставака *-н*, *-ен* и мање продуктивног *-т*:

-н: *укопан* би у манастиер (Г., 1835, 54), Митрополитом Петром *стисану* (Г., 1836, 1), за папу *изабран* (Г., 1836, 35), *послан* од Рускога Двора дође (Г., 1836, 52), за Папу *изабранъ* (Г., 1838, 36), пре *званъ* Мауро Камеллари (Г., 1839, 35), *изтргане* су нам наше животне силе (О., 1866, 62), дјело бјеше *крунисано* успјехом (О., 1868, 36), камењем *озидана* (О., 1867, 41), *послан* је од стране србске (О., 1870, 71), један је био *прогнан* (Црн., 1871, 39), Богом *пробрани* умови (Црн., 1871, 29), најтјешње је *скопчано* и источно питање (Ц., 1871, 1), Кренимо из Будве с *неописаном* радощју (Ц., 1871, 49), да је ово *прећерано* самопоуздање (Ц., 1871, 86), истога дана *држан* испит (Ц., 1872, 24), Тако је најстарија цамија *сазидана* на развалинама цркве (Ц., 1872, 51), бјеше гогово *рашчешљана* (Црн., 1884, 141), бјеху живо *насликане* животиње (Црн., 1885, 160), изгледала је исто тако *усукан* (Црн., 1885, 199), Пошто бише *прочитани* ови крисовуљи (З., 1885, 20), види се крст, који је *описан* (Г., 1889, 42), понесу *окупану* и преобучену дјецу (Г., 1889, 80), за сад *скопчано* оружје (Г., 1893, 49), поље шеницом *засијано* (Г., 1891, 45), Ту су били на окупу *позвани* чланови (Г., 1897, 41);

-ен: *оженън* по други пут (Г., 1835, 30), *принуђени* буду повући се (Г., 1836, 71), да е миръ *заклученъ* (Г., 1838, 51), Градъ е *утврђенъ* (Г., 1839, 85), съ Латинскога *преведена* (Г., 1839, 54), кад је нови сјенички пашалук *учињен* (О., 1866, 22), дивно је *израђен* (О., 1867, 43), цијело поље остаде *испуњено* њиним лешинама (О., 1868, 53), дичнијем перјем *окићен* (О., 1885, 3), мелем *рањеном* срцу (Црн., 1871, 78), стајаше мало *замишљена* (Црн., 1871, 79),

Пруси нијесу (1866) њиховом силом *одбијени* (Ц., 1871, 5), Исти су листови врло рђаво *обавјештени* (Ц., 1871, 104), ипак је он, по свој прилици унионистима *наговорен* (Ц., 1872, 18), нога је *наломљена* (Ц., 1872, 50), откад смо *опкољени* (Црн., 1884, 104), свака му ријеч бијаше *одмјерена* (Црн., 1885, 107), како је та сметена прича *израђена* (З., 1885, 61), Одвише *распуштени* дух (З., 1885, 68), Чија су слова у брзо *претопљена* у зрна (Г., 1889, 4), да је у њој *сахрањен* Стефан (Г., 1889, 35), *чињене* су овације (Г., 1897, 41), да је Законик *проглашен* (Г., 1889, 54), *Нераздељен* жар (Г., 1892, 33);

-т: ползе и утѣхе домаће *непознате* су (Г., 1835, 44), био *подигнутъ* (Г., 1839, 50 Колегијум), Како је и зашто тај бој *започет* (О., 1867, 54), али им је и споменик диван *подигнут* (О., 1865, 51), *започетом* се путовању враћам (О., 1867, 38), саонице нијесу *упрегнуте* (Црн., 1871, 56), предузе *споменуто* посланство (Црн., 1871, 14), одржала га је у *предузетом* дјелу (Црн., 1871, 81), Гледе ријечи из латинског *узетијех* (Црн., 1871, 22), Тада је Србину *превртнут* чанак (Ц., 1871, 15), који је народом *проклет* (Ц., 1871, 36), насиљем *постигнуто* било (Ц., 1871, 130), јер је *обузет* прошлошћу (З., 1885, 37), *Проклет* да је (З., 1885, 46), и тим је био *прекинут* свакоји други поговор (З., 1885, 123), За тим неразмјерно *растегнутим* прелазом (З., 1885, 34), *подигнут* је мост на ријечи (Г., 1889, 63).

8.7.2. До колебања долази у глаголу *дати* и његовим префиксалним дериватима, па се трпни глаголски придјев од ових глагола јавља у двије форме:

задовољан намјештајем који му је *дат* (Црн., 1884, 112), Посље овога *издата* је (Црн., 1884, 113);

област без узрочно *предана* (Г., 1836, 72), многолюдства *предано* Митрополиту (Г., 1836, 74), искрено *привржени* и вјрно *предани* круни (Г., 1839, 62), заповјест буде *издана* (О., 1868, 59), само је лоју или воску *додано* бухаричиног праха (Г., 1889, 90).

С обзиром на мали број примјера овог типа не можемо изводити поуздане закључке за појединачне часописе и годишњаке из нашег корпуса. Колебање код ових глагола потврђено је и у језику кнеза Николе Петровића (Ненезић, 2010, стр. 206).

8.7.3. Колебања су потврђена и код префиксалних деривата глагола *бити*, *убити*:

да је партија *добивена* (Ц., 1872, 51), *задобивенијех* (Црн., 1885, 59); *убијенијем* прсима (Црн., 1871, 46), *убијених* буба (Г., 1891, 43).

Оваква колебања су својствена језику старијих писаца и говора данашње Црне Горе (Уп. Ненезић, 2010, стр. 206; Остојић, 1976, стр. 170; Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 139).

8.7.4. Колебања се јављају и код глагола типа *донијети*, *изнијети*, код којих се трпни глаголски придјев јавља у јотованој (чешће) и нејотованој варијанти (рјеђе):

донешен (Г., 1836, 5), *занешено* (Г., 1835, 125), *принешена* (Г., 1837, 110), *донешенъ* (Г., 1838, 5), *пренешена* (Г., 1839, 80), *однешенъ* (Г., 1839, 95), *пренешена* била преко нѣга (Г., 1839, 81), *поднешена* (О., 1865, 68), пред пашу *изнешене* биле (Црн., 1871, 34), *изнешени* су на видик сви и најмањи покрети у љуцкоме срцу (Ц., 1871, 36), (Појас Св. Богородице), што је из Св. Горе *донешен* (Ц., 1872, 8), за којим су сувише *понешени* Туркомани (Црн., 1884, 69), Црна Гора остаде *спашена* (Црн., 1884, 81), *изнешене* биле (Црн., 1871, 34), *поднешеног* (Црн., 1884, 115);

Прије неколико година *изнесен* је (Црн., 1884, 251), Међу камењем, које је *пренесено* (Црн., 1885, 2).

О овоме смо детаљно говорили у поглављу о јотовању.

8.8. Глаголски прилог садашњи

8.8.1. Глаголски прилог садашњи је веома често у употреби у годишњацима и часописима из нашег корпуса. Појављује се како у поезији тако и у прози. Најчешће се гради тако што се 3. лицу множине презента дода наставак - *ћи*. Овом приликом навешћемо само неколико репрезентативних примјера из корпуса:

светећи едан другога (Г., 1835, 49), *пѣвајући* (Г., 1836, 37), *уздишући* (Г., 1837, 132), *бијући се* (Г., 1838, 43), *неимајући* (Г., 1838, 45), *приближујући* му се (Г., 1839, 71), *презирујући* (О., 1865, 63), *обећавајући* (О., 1866, 25), *проклињући* (О., 1867, 34), *показујући* (О., 1868, 59), *кулучећи* (О., 1869, 29), *старајући се* (О., 1870, 70), *презирујући* (О., 1885, 31), *не знајући* (Црн., 1871, 40), *премишљајући* (Црн., 1871, 51), *осјећајући* (Црн., 1871, 79), *смијешећи се* (Црн., 1871, 82), *прузајући* (Ц., 1871, 2), *изузимајући* (Ц., 1871, 64), *осјећајући* (Ц., 1872, 4), *полазећи* (Ц., 1872, 44), *преврћући* (Ц., 1872, 86), *тумачећи* (Црн., 1884, 3), *погледујући* (Црн., 1884, 140), *умољавајући* (Црн., 1884, 171), *изузимајући* (Црн., 1885, 13), *служећи* (Црн., 1885, 192), *наговјешћујући* (З., 1885, 28), *казујући* (Г., 1889, 82), *растећи* (Г., 1890, 52), *описујући* (Г., 1892, 42), *ломећи се* (Г., 1892, 45), *бранећи* (Г., 1897, 42), *очекујући* (Г., 1897, 56).

8.8.2. Осим наведених форми јављају се и скраћене форме глаголског прилога садашњег, без крајњег *и* (које се некад обиљежава и апострофом). Ови скраћени облици писани су већином у поезији, и то из метричких разлога:

славећ тебе (О., 1867, 57), *Газећ* (О., 1867, 80), *грабећ* благо (О., 1868, 31), *носећ* (О., 1868, 45), *заводећ* (О., 1870, 26), *Подлећ* (О., 1870, 41), *развијајућ* (О., 1885, 49), *газећ* (Црн., 1871, 21), *топећ се* (Црн., 1871, 37), *питајућ* (Ц., 1871, 6), *Заборављућ* (Црн., 1884, 79), *наваљујућ* (Црн., 1884, 103), *сахрањујућ* (Црн., 1884, 104), *засјењујућ* (Црн., 1884, 140), *Њишућ* (Црн., 1884, 163), *маишућ* (Црн., 1884, 209), *не дајућ* (З., 1885, 18), *стојећ* (Г., 1890, 49);

Видећ' Србску земљу избављну (Г., 1835, 117), *Желећ'* далћ прогонит Турке (Г., 1835, 118), За живота *опажаюћ'* болю (Г., 1835, 125), *попуштајућ'* (О., 1885, 46), *Играјућ'* (Црн., 1884, 1), *навијајућ'* (Црн., 1884, 209), *умирућ'* (З., 1885, 9), *Сјећајућ' се* (З., 1885, 79), *Славећ'* (Г., 1891, 53), *Потпирујућ'* (Г., 1891, 61).

За потребе стиха краће облике су писали и Његош и кнез Никола Петровић (Вушовић, 1930, стр. 38; Ненезић, 2010, стр. 202, 203). Међу старијим прозним писцима са простора данашње Црне Горе напоредо дуже и краће облике глаголског прилога садашњег пише Стефан Митров Љубиша (Тепавчевић, 2010, стр. 291), а искључиво дуже форме користе владика Данило, Петар I, Марко Миљанов, Лазар Томановић (Уп. Младеновић, 1973, стр. 155; Остојић, 1976, стр. 168; Биговић-Глушица, 1997, 149; Суботић, 1986б, стр. 157).

8.8.3. Осим наведених облика у ексцерпираној грађи потврђени су и облици грађени од инфинитивне основе, а биљежимо и примјере који су резултат имперфектизације:

оне *махаюћи* кецеляма, ругаю им се (Г., 1835, 50), *проклинаюћи* Вука Бранковића (Г., 1835, 53), *доказаюћи* му (Г., 1835, 64), *махаюћи* голема мачевима (Г., 1837, 40), *заклинаюћи се* (Г., 1837, 40, 96), *дрхтајући* (О., 1868, 61), гледао *ћутајући* (Црн., 1871, 10, 17), *окрећајући* (Црн., 1871, 11), *препирајући се* (Црн., 1871, 14), *чешајући* (Црн., 1871, 18), *измицајући* (Ц., 1871, 14), *помагајући* (Црн., 1884, 89);
очекивајући (Ц., 1872, 14), *очекивајући* (Г., 1889, 67).

Овакви примјери присутни су у језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе, као и код неких старијих војвођанских писаца (Уп. Остојић, 1976, стр. 168; Тепавчевић, 2010, стр. 291, 292; Ненезић, 2010, стр. 203; Кашић, 1968, стр. 99; Јерковић, 1972, стр. 172; Милановић, 2014, стр. 258).

8.8.4. Поред глаголског прилога садашњег глагола *гледати* биљежимо и облик овог гл. облика од глагола *гледети*:

гледајући (З., 1885, 12);
Гледећ' тебе (О., 1867, 57), *гледећ'* (Црн., 1884, 263).

Овакве примјере наводи и М. Тепавчевић код Стефана Митрова Љубише, а потврђени су и код војвођанских писаца (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 292; Кашић, 1968, стр. 99; Јерковић, 1981, стр. 73).

8.8.5. Такође, у *Црногорки* из 1871. налазимо и занимљив примјер глаголског прилога садашњег глагола *трести*: *тресајући* (Црн., 1871, 80), који може бити резултат укрштања презентских основа, нпр. под утицајем глагола

типа *пјевати, играти* (VI Белићеве врсте). Иначе је укрштање презентских основа приликом образовања глаголског прилога садашњег забиљежено код старијих писаца са простора Црне Горе и Војводине (Уп. Остојић, 1976, стр. 168; Тепавчевић, 2010, стр. 291, 292; Ненезић, 2010, стр. 203; Кашић, 1968, стр. 99; Јерковић, 1972, стр. 172; Милановић, 2014, стр. 258).

8.9. Глаголски прилог прошли

8.9.1. Глаголски прилог прошли није нарочито чест у нашој испитиваној грађи. Већином га биљежимо са наставком *-вши*:

дошавши му на пут (Г., 1835, 52), *увђривши се* (Г., 1836, 37), *прошавши* (Г., 1837, 42), *надвладавши* (Г., 1838, 37), *доодривши* (Г., 1838, 84), *намисливши* (О., 1865, 39), *чувши* (О., 1865, 49), *угледавши* (О., 1868, 55), *разумјевши* (О., 1869, 30), *оженивши* (О., 1869, 31), *дигнувши* (Црн., 1871, 14), *ставивши* (Црн., 1871, 79), *Ушавши* (Црн., 1871, 83), *заклевши* (Црн., 1871, 88), *оставивши* (Ц., 1871, 162), *осудивши* (Ц., 1872, 17), *ухвативши* (Ц., 1872, 30), *промоливши* (Ц., 1872, 71), *Придобивши* (Црн., 1884, 72), *рекавши* (Црн., 1884, 241), *изљубивши* (Црн., 1884, 277), *прекрстивши* (Црн., 1885, 83), *одигнувши* (З., 1885, 3), *нагнувши се* (З., 1885, 133), *заплетавши се* (З., 1885, 151), *раздјеливши* (Г., 1889, 6), *почевши* (Г., 1890, 71), *напунивши* (Г., 1892, 29), *поклонивши* (Г., 1897, 54).

8.9.2. Рјеђе се срећу облици са наставком *в* или са апостофом умјесто крајњег *ши -в'*:

оставив мјсто себе Арванина Храброга (Г., 1835, 54), *послав* пред њима охотнике (Г., 1837, 47), *дознавъ* (Г., 1838, 44), *остав* (О., 1868, 64), *осигурав* (Црн., 1884, 69), *наслонив* (Црн., 1884, 165), *махнув* (Црн., 1884, 211), *клекнув* (Црн., 1885, 169), *метнув* (З., 1885, 20), *пошав* (З., 1885, 39), *занијемив* (З., 1885, 47);
Зарекав' се (О., 1867, 79), *Оградив'* (Ц., 1871, 3).

8.9.3. Овај глаголски облик није продуктиван ни код неких старијих писаца који су писали народним језиком као што су владика Данило, Петар I, Марко Миљанов, Никола Петровић (Младеновић, 1973, стр. 155; Остојић, 1976, стр. 169; Биговић-Глушица, 1997, 150; Ненезић, 2010, стр. 203), за разлику од Вука Карацића, Стефана Митрова Љубише и Лазара Томановића код којих је овај облик чест (Уп. Стевановић, 1987а, стр. 154, 155; Тепавчевић, 2010, стр. 293; Суботић, 1986б, стр. 158). У говорима данашње Црне Горе глаголски прилог прошли такође није фреквентан, тј. ријетко се јавља (Уп. Јовановић, 2005, стр.

400; Пешикан, 1965, стр. 178; Стевановић, 1933–1934, стр. 122; Ћупић, 1977а, стр. 97; Вуковић, 1938–1939, стр. 73; Пижурица, 1981, стр. 171).

Честу употребу глаголског прилога прошлог у Милаковићевим текстовима у *Грлици* Драго Ћупић (1982) објашњава утицајем Милаковићевог матерњег херцеговачког говора, као и утицајем књижевног језика будући да се овај глаголски облик ријетко јављао код „писаца у Црној Гори који су претходили периоду Милаковићевог боравка на Цетињу“ (стр. 279).

8.10. Партицип презента актива

8.10.1. У нашем корпусу неријетко се јављају и деklinабилни облици на -*ћи*, што није ријеткост код српских писаца 19. вијека. У питању су заправо континуанти старословенског партиципа презента актива (Суботић, 1984б, стр. 20–49 цитирано код Милановић, 2014, стр. 260) који у нашем корпусу могу бити попридјевљени, а могу имати и значење правог партиципа:

о чем свѣдочи *слѣдуюће* писмо (Г., 1835, 57), срце *страдауюће* брата (Г., 1836, 115), Из челама *излазеће* зраке (Г., 1837, 125), У Грлицы за 1835 годину почета и у *слѣдуюћима* за њомъ продужена: Кратка Историја Црне Горе (Г., 1838, 1), Полковнику Книперу, *командуюћему* сухопутномъ войскомъ (Г., 1838, 50), села *лежеће*гъ накрай малогъ мора (Г., 1839, 80), падне у очи изображено *висеће* прличіе (Г., 1839, 94), одговара *слѣдујућим* удушю *дирајућим* ријечима (О., 1867, 88), на земљи *живеће*га људства (О., 1870, 43), први догмат *спасавајуће* вјере (О., 1870, 47), умни и домољубљем *платећи* народ (О., 1885, 40), *Заходеће* сунце (Црн., 1871, 13), са бијелијем *светлуцајућјем* очима (Црн., 1871, 16), све ријечи остају гласом *ватијуће*га у пустињи (Ц., 1871, 4), сви *патећи* хришћани очекују (Ц., 1871, 49), услови оног *потискујуће*г изнимног положаја (Ц., 1871, 86), није опростио *бјеснећим* Турцима (Ц., 1872, 14), ни најсмјелији од *присутвујућих* не смедоше покудити (Ц., 1872, 75), *умирућа* луча (Црн., 1884, 3, 16), у којег *преобладајући* глас имају хоце (Црн., 1884, 70), под тијем *испитујућим* погледима (Црн., 1884, 155), окупити *тињајуће* и раштракане мисли (Црн., 1885, 82), *болеће* признање (З., 1885, 65), гледао *молећјем* погледом (З., 1885, 135), Да помаже *патећем* човјечанству (Г., 1889, 63), по мору *пролазеће* лађе (Г., 1891, 28), *постојеће*г аустирјском судбеног поступка (Г., 1893, 40), и прихвате све нове *долазеће* госте (Г., 1897, 46), из срца *потичућим* узвицима (Г., 1897, 63).

8.10.2. Глаголски прилог садашњи у придјевској функцији користе и неки старији писци као што су Петар II Петровић, Његош, Љубиша (Вушовић, 1930, стр. 79; Тепавчевић, 2010, стр. 292), за разлику од њих код Петра I се овај гл.

облик ријетко употребљава (Остојић, 1976, стр. 169), а у језику владике Данила глаголски прилог садашњи у придјевској функцији није потврђен (Младеновић: 155). Деклинирани облици глаголског прилога садашњег забиљежени су и код Вука (1969), мада нису уобичајени (стр. LX), а потврђени су и код старијих војвођанских писаца (Милановић, 2014, стр. 260; Младеновић, 1964, стр. 121; Кашић, 1968, стр. 99; Суботић, 1989, стр. 158, 159). Ћупић (1982) истиче да су глаголски прилози садашњи типа *србска читајућа публика* књижевне конструкције преддуковског доба које нису биле стране Милаковићу, уреднику *Грлице*, али су ипак ријетке у његовим текстовима (стр. 279).

На основу свега наведеног можемо закључити да су уредници и сарадници наших часописа и годишњака, попут већине српских писаца тог времена, користили деклинабилне облике на *-ћи*.

8.11. Партицип презент пасива

8.11.1. У Милаковићевој *Грлици* биљежимо и неколико примјера старог партиципа презент пасивног (као и један у *Орлићу*):

силом *невидимом* (Г., 1837, 76), И теченъ стварих *видиміех* (Г., 1837, 125), народъ опетъ остае *независимъ* (Г., 1838, 74), има еданъ малый островъ, *зовомый* Мадонна дел' Скалелло (Г., 1838, 79), кадъ е потученъ *непобдимый* Флотъ (Г., 1839, 43), Градъ е *видомъ* троєуголанъ (Г., 1839, 80), перјаница *необходими* (О., 1870, 50).

8.11.2. За разлику од свог активног корелата, овај партицип, као што показују и наведени примјери, није чест у нашој грађи. Овај глаголски облик је означавао трпно стање у прошлости, и врло рано је ишчезао из српског говорног језика, док је у књижевном језику задржан углавном у придјевском значењу (Стојановић, 2007а, стр. 100).

8.12. Партицип претерита актива

8.12.1. У нашем корпус се попридјевљени облик старог партиципа претерита актива јавља много рјеђе у односу на партицип презент актива. Као

попридјевљена форма углавном се јавља облик *бивши/-а/-е*, који биљежимо у цјелокупном корпусу:

бивше Венецијанске острове (Г., 1837, 42), Републикомъ, *бывшомъ* (Г., 1838, 40), *бывшу* републику (Г., 1839, 37), *бывший* Ректоръ (Г., 1839, 57), *бивши* секретар (О., 1865, 46), *бивше* војене Границе (О., 1885, 39), *бившијех* грађана (Ц., 1872, 50), 10 мјесеца *почамши* са мјесецом Мартом (Г., 1889, 7), *Бивши* црква (Г., 1889, 34).

8.12.2. Осим наведеног јављају се и неки други попридјевљени облици овог старог партиципа, при чему је највише таквих примјера у најстаријем годишњаку из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици*:

Као и *прошавше* четврти вриеме (Г., 1836, 24), *прошавше* четврти (Г., 1836, 25), *блаженопочившиѣх* родитеља (Г., 1836, 69), заједно с *дошавшом* с њим из Котора нерегуларном войском (Г., 1837, 45), тимъ су положили основъ, потомъ *догодившемъ* се паденију (Г., 1839, 54), одъ њгове *почивше* супруге (Г., 1839, 96), *блаженопочившијех* очева (Црн., 1884, 17), *блаженопочившег* Епископа (Г., 1890, 34), *блаженопочивше* Књагиње (Г., 1893, 19).

8.12.3. Код Вука су такође забиљежени примјери попридјевљеног партиципа претерита активног (Ивић, 1964, стр. 135). Његова функционално ограниченост, тј. сужена употреба, евидентна је и код старијих српских писаца са подручја данашње Црне Горе и Војводине (Уп. Остојић, 1976, стр. 169; Тепавчевић, 2010, стр. 294; Милановић, 2014, стр. 262), као и у нашем корпусу, што такође говори о судбини овог глаголског облика у књижевном језику код Срба у 19. вијеку (Уп. Љ. Суботић, 1984).

8.13. Футур I

8.13.1. Кад је у питању образовање футура I од енклитичких облика презента глагола *хтјети* и инфинитива глагола који се мијења, у нашем корпусу долази до варирања у погледу јављања дужих и краћих облика инфинитива, а јављају се и нека ортографска колебања која ћемо предочити у даљем тексту.

8.13.2. Наравно, најчешће се срећу облици футура I који су грађени као и у савременом српском књижевном језику од презента глагола *хтјети* и инфинитива глагола који се мијења, па ћемо овдје представити дио таквих примјера:

Сербљима *неће бити* неповольни (Г., 1835, 2), *Я ћу поћи* (Г., 1836, 76), он *ће* му *е* на јуриш отети (Г., 1837, 38), твою *ћу* любу *заробити* (Г., 1838,

97), *мы ћемо доћи* (Г., 1839, 94), *шта ће започети* казивати (Г., 1839, 107); што *ћемо* напријед *виђети* (О., 1865, 29), *Да ћу* овде данас *пасти* (О., 1866, 54), у њем *ће се* *удомити* (О., 1867, 82), *Твоја ће се* свуд *пјевати* хвала (О., 1868, 22), сутра *ћемо* га *извести* (О., 1869, 50), јер *ћемо* *омрзнути* православној царици (О., 1870, 32), *ви ћете се* *огријати* (О., 1885, 40); да *ћу* *угодити* читаоцима (Црн., 1871, 2), *ви ћете се* *увјерити* (Црн., 1871, 8), сјутра *ћемо* *сахранити* нашу голубицу (Црн., 1871, 56); *ми ћемо се* *обратити* (Ц., 1871, 4), *Заробљени ће се* одмах *пустити* (Ц., 1871, 24), он *ће* *пропасти* (Ц., 1871, 27), горко *ћете* одговарати (Ц., 1872, 6), докле *ћеш* нас тако *гонити* (Ц., 1872, 36), *неће* га *оборити* (Ц., 1872, 80); како *ћемо* *кљусат* *изагнати* (Црн., 1884, 24), свуда *ћете* *наћи* трага (Црн., 1884, 223), да *ће* небројени вјекови *протећи* (Црн., 1885, 14); па *ћеш* *видјети* (З., 1885, 43), па *ћу* га *подмирити* (З., 1885, 66); јер *ћете се* одмах *скаменити* (Г., 1889, 82), да *ћу* вазда *пазити* нашу вјеру (Г., 1890, 51), но *ће* лоза *цвасти* (Г., 1891, 47), адаћу *ће* *постићи* (Г., 1892, 41), храм *ћу* ти *сазидати* (Г., 1893, 35), сада *ћемо се* *дотакнути* (Г., 1893, 41), онда *ћете* јасно *виђети* (Г., 1893, 47).

8.13.3. Као што смо већ навели, осим ових облика, срећемо и примјере са тзв. окрњеним инфинитивом и то и у прозним текстовима, као и у стиховима. Свакако, овакав инфинитив је у поезији писан из метричких разлога.

П *я ћу удрит'* (Г., 1836, 80), *Ако ће се* што *вђроват'* санку (Г., 1836, 90), *шта ћу* ви *лакрдію дуљит* (Г., 1836, 100), *Я ћу* трећу *купит* чету малу (Г., 1837, 53), *Сви ће* тебе *послушат* Владико (Г., 1837, 65), *шта ћу* више *досађиват* (Г., 1837, 82), *Садь ће* *панут'* (Г., 1838, 103), *я ћу* *извест'* *ђога* (Г., 1838, 107); *Томе ћемо* свету дугу / *Одзиват се* сваки час (О., 1865, 63), он *ће* те *прихватит* (О., 1869, 39), што *ће* *разагнат* омразу (О., 1885, 30), дома *ћу* *доћ* (О., 1867, 60), *Па ће* браћа *склопит* савез свети (О., 1870, 24); којег се више никад *неће* *повратит* (Ц., 1871, 5), *ми ћемо се* *угледат* на нашу браћу (Ц., 1871, 136); *Ја ћукупит* *љуту* Арбанију (Црн., 1884, 67), *Коју ћу* *чуват'* (Црн., 1884, 213), све радости *ће* *кварит'* (Црн., 1884, 235); *Биједу ћеш* *натоварит'* на се (З., 1885, 2), *ја ћу* / *Покрит'* (З., 1885, 18), да *ћете* *клонут'* (З., 1885, 41), *Свијема ћу* девет *осјећ* главу (З., 1885, 121), с неба *ће* *благосиљат* (Г., 1893, 35).

Код Петра I и Николе Петровића приликом грађења футура на овај начин (са енклитиком испред инфинитива) долази до комбиновања краћих и дужих облика инфинитива (Остојић, 1976, стр. 171; Ненезић, 2010, стр. 207), док се код Љубише, слично као у нашем корпусу, чешће јављају облици као у књижевном језику, а мање су заступљене форме са краћим обликом инфинитива (Тепавчевић, 2010, стр. 297, 298). Остојић (1976) истиче да форме са дужим обликом инфинитива нису својствене староцрногорским говорима (стр. 171).

8.13.4. Овакав тип футура (са енклитиком испред инфинитива) недоследно је и ортографски ријешен у нашој грађи, па се одрични облици презента глагола *хтјети* неријетко пишу и растављено (*не ћу, не ћеш...*), као и

потврдни у првом и другом лицу множине (*ће мо*, *ће те*) или се пак енклитички облици пишу спојено са ријечју испред себе (*коће*, *какоћемо*), што показују и примјери који слиједе:

ми *ће мо* се к Русима, и Руси к нама... *приближити* (Г., 1835, 71), *не ће проћи* ни петнаест дана (Г., 1836, 76), *Ви ће те* за людство похвално дјло *учинити* (Г., 1836, 111), *Препаде се даће утећ* Вуче (Г., 1837, 55), *Коће узет* друга три стотине (Г., 1837, 55), *Какоћемо* Будву освоити (Г., 1837, 65), *Сутраћу се Грблџм окренути* (Г., 1837, 68), *Види Бане ћеће погинути* (Г., 1837, 69); *јер ће те* Зета равна и брда остала *проклињати* (О., 1867, 68), *ми ће мо* најбоље *убранити* (О., 1866, 32), *Не ћу крочит* (О., 1885, 50), или *ће мо* их поштено *помлатити* (О., 1869, 48); *ви ће те знати* (Црн., 1871, 18), *Зар не ћеш* тамо *отићи* (Црн., 1871, 55), да *ће те* ми вазда вашијем јунаштвом и вашијем врлинама *помоћи* (Црн., 1871, 78); *не ћете проћи* куд сте наумили (Ц., 1871, 52), *И ако се не ће запитати* (Ц., 1872, 102); *не ћеш наћи* (Црн., 1884, 86), *ви ће те захвалити* (Црн., 1884, 90), *Данас се не ће дијелити* (Црн., 1884, 103), да се *не ћемо моћи* одржати (Црн., 1884, 125), *не ће осјећати* ту тегобу (Црн., 1884, 211), *не ћу проговорити* (Црн., 1884, 229), *не ће моћи* посматрати (Црн., 1885, 14); *ни његови не ће тражити* (З., 1885, 11), *па и не ће* никада *знати* (З., 1885, 15), *не ћеш дочекати* (З., 1885, 43), да *ће те се* домало *врнути* (З., 1885, 66), *нигда зборитне ћу* (З., 1885, 89); *не ће плаћати* никакве таксе (Г., 1889, 43), *браћа ће те прихватит* (Г., 1889, 52).

О одвојеном писању одричних облика помоћног глагола *хтјети* детаљно је писао и Стевановић (1987), при чему је истакао да код Хрвата у пракси „није мање доследно ни растављено писање“, а да пак Срби „и сви они што се с њима служе истим правописом, данас ове облике пишу као једну реч, иако их је и Вук Карацић писао одвојено“ (стр. 189). Он се даље позива и на Белића и појашњава да одвојено писање нема оправдање из разлога јер су ови облици настали од старијег *не оћу* > *не ећу* > *нећу*... (Стевановић, 1987а, стр. 189).

8.13.5. Такође, и када су у питању облици помоћног глагола *хтјети* иза инфинитива, у нашој грађи долази до колебања, па се осим примјера који су писани као и у савременом књижевном језику (и најчешћи су), срећу и они у којима је присутан краћи облик инфинитива и енклитички облик помоћног глагола, као и пуни облик инфинитива и енклитички облик помоћног глагола, а уз све ово забиљежена су и различита ортографска колебања.

Као што је и очекивано најчешће се јављају примјери који су писани у складу са савременом књижевнојезичком нормом, па је код тих примјера пуни облик инфинитива потврђен код глагола са инфинитивом на *-ћи*, док је код глагола на *-ти* дошло до срастања енклитике и општег дијела инфинитива. Овдје ћемо навести само неколико таквих примјера:

радиће се да буде све боље (Г., 1835, 2), *загртићу те* (Г., 1836, 119), с почетка *биће* липа (Г., 1837, 19), *увлачићу му се* (Г., 1837, 102), Пунџ мјесеџ *появиће се* (Г., 1838, 23), *изићи ће* (Г., 1838, 24), *гледаћемо* (Г., 1839, 95); Помрачење мјесеца *догодиће се* (О., 1865, 7), *склопиће се* (О., 1867, 82), све ми се чини *умријећу* (О., 1869, 48), *Добићеш* твоје добро (О., 1869, 49), *сатајаће се* (О., 1870, 62); *рашириће* брацке руке (Црн., 1871, 1), *Видићемо се* јсутра (Црн., 1871, 28), *увјерићеш се* (Црн., 1871, 73), *чуваћу* тајну твоју (Црн., 1871, 79); *Учинићемо* то (Ц., 1871, 15), *писаћу* вам вазда (Ц., 1871, 54), све ово *осјетићемо* (Ц., 1872, 22), *постићи ће* (Ц., 1872, 67), *затвориће се* онај завод (Ц., 1872, 174); *Узјахаћу* попут дива (Црн., 1884, 16), *рећи ће* архивар (Црн., 1884, 229), *покушаћемо* (Црн., 1884, 290), *молићу* вишњег Бога (Црн., 1885, 25), *доћи ћу ја* (Црн., 1885, 53); *рећи ће* наки (З., 1885, 3), *доносиће* расправе (З., 1885, 8), *Доћи ће* до оца Конрада *ијетио* сам се (З., 1885, 39), *Казаћу* ти (З., 1885, 45); *носиће* име Вука Мићуновића (Г., 1889, 63), *питаће* ве једна тица (Г., 1889, 82), *одјездићу* (Г., 1891, 21), *уредиће се* (Г., 1891, 30), *даћемо* их (Г., 1891, 43).

У *Орлићу* (у поезији) и у Томановићевој *Грлици* налазимо и примјер у којем је дошло до срастања инфинитива глагола на *ћи* и енклитичког облика презента глагола *хтјети*: *Подиће се* име Твоје (О., 1867, 58), по камарама *наћете* капителе (Г., 1889, 70).

8.13.6. Изузев овог начина грађења, јављају се нешто рјеђе и облици пуног инфинитива глагола на *-ти* и енклитички облици помоћног глагола *хтјети*, као и тзв. крњи инфинитив и помоћни глагол:

Пролће *почетиће* 9-га Марта (Г., 1835, 19), *навестићу* едан догађај (Г., 1835, 42), Пролеће *почетиће* (Г., 1837, 19), Пролће *почети ће* (Г., 1836, 20), *битиће* за њих болџ (Г., 1836, 63), Код народа *постајати ће* онај (О., 1865, 62), *Синути ће* јарко сунце (О., 1866, 43), Твог витештва *јектити ће* глас (О., 1868, 22), *Рзвити ћу* барјак тај (О., 1869, 24), *запасти ће* (О., 1870, 71), *Минути ће* мрак (О., 1870, 80), Ровинском *бити ће* милије (О., 1885, 52), *виђети ће се* (О., 1870, 4), *Почети ће* (О., 1885, 6), *бити ће* (О., 1885, 6); *бити ће* они (Ц., 1871, 11), *истргнути ће се* из шака мађарских (Ц., 1871, 79), *бити ћу* веома обвезан (Ц., 1872, 22), *бити ће* стотина година (Ц., 1872, 104); *претрести ћу* саме пјесме (З., 1885, 101);

имат' ће (Г., 1836, 64), *улит' ће* (О., 1869, 24), Сријем земља *стећ' ће* господара (О., 1869, 38), *упропастиће* још и оно мало земаљске слободе (О., 1866, 34), *Поскочит ће* коло (О., 1866, 40), *Простит ће* ми (О., 1867, 57), *умријет ћу* ти (О., 1867, 73), *Убит ћу* те (Црн., 1884, 87).

Облици футура I са пуним инфинитивом глагола на *-ти* и енклитикама помоћног глагола *хтјети* претежно се јављају у два најстарија годишњака из нашег корпуса: Милаковићевој *Грлици* и цетињском *Орлићу*. Такође, примјеђујемо да се примјери футура I грађени од крњег инфинитива и помоћног глагола јављају већином у *Орлићу* и то у поезији, тј. условљени су углавном метричким разлозима.

Слична колебања као у нашем корпусу присутна су и код неких старијих писаца са простора данашње Црне Горе, као и у црногорским говорима. Тако нпр. код Петра I глаголи на *-ти* футур I граде од краћег облика инфинитива и енклитике, при чему долази до одређених фонетских процеса, док глаголи на *-ћи* футур граде од дужег облика инфинитива, а забиљежени су и ријетки облици додавања енклитике на дужи облик инфинитива на *-ти*, као и један примјер елиминисања наставка *-ћи* у инфинитиву (Остојић, 1976, стр. 172). Слично стање као у језику Петра I забиљежено је и код кнеза Николе Петровића, при чему су код њега најрјеђи облици типа *бит ћу*, *паст ће* (Ненезић, 2010, стр. 208). До колебања приликом грађења футура I долази и код Стефана Митрова Љубише, па се јављају три форме овог облика уколико је енклитика у постпозицији (Тепавчевић, 2010, стр. 298). Облици са краћим обликом инфинитива потврђени су и у Његошевом језику као и код Марка Миљанова, при чему се дужи облик инфинитива рјеђе јавља код Марка Миљанова, а код Његоша је нешто чешћи (Вушовић, 1930, стр. 38; Биговић-Глушица, 1997, 152). У средњекатунским и љешанским говорима, као и у говорима Црмнице на исти начин се образује овај глаголски облик и код инфинитива на *-ти* и на *-ћи*, па имамо примјере типа *знаћу* и *рећу* (Пешикан, 1965, стр. 179; Милетић, 1940, стр. 477–478). У Паштровићима је код глагола на *-ћи* досљедно спроведено срастање инфинитива и енклитике, а код глагола на *-ти* су осим срастања потврђени и примјери без финалног *-и* (Јовановић, 2005, стр. 395, 396).

8.13.7. И приликом писања енклитичких презентских форми глагола *хтјети* у постпозицији долази до ортографског колебања и писања енклитика одвојено од општег дијела инфинитива глагола на *-ти*, или пак спојеног писања инфинитива глагола на *-ћи* и енклитичких форми, ово нарочито у Милаковићевој *Грлици*:

Предаће му ломну гору Црну (Г., 1835, 97), *Пороби* ћу мало и велико (Г., 1836, 82), *трая* ће до 9-га Марта (Г., 1838, 20), *пада* ће мале кише (Г., 1838, 21), *упропасти* ће (Г., 1839, 19); Сваки наш напредак *поздрав*и ће радосно (Ц., 1871, 2), *зависи* ће (Ц., 1871, 182), *појаха* ћу (Г., 1891, 21), *доћи*ће часъ (Г., 1836, 124).

8.13.8. Осим наведених форми футура, у ексцерпираној грађи је присутан и футуроид (уп. Ковачевић, 2014, стр. 9; Симић, 2009, стр. 51, 52), тј. конструкције

са презентским енклитичким обликом глагола *хтјети* и конструкцијом *да + презент*²¹²:

У петак *ће да ударе* Турци (Г., 1835, 102), што *ће да гради* (Г., 1837, 131); Ал *тко ће да изгъезди* превјернике (О. 1868: 26), Знатели што *ћу да вам речем* (О. 1868: 49), како *ће да* потомцима *сачува* овај вјечни огањ (О., 1870, 60), те *ће дјеца* што ваљано *да науче* (О., 1870, 67); него *ћу да* вам *јавим* (Ц., 1872, 95); који *ће да буде* од ког бољи (Ц., 1871, 24); Текинка *ће да изради* (Црн., 1884, 86), ја *ћу да чекам* (Црн., 1885, 113); сад *ћу да извадим* (З., 1885, 40).

Код старијих граматичара (Маретића и Стевановића) се у поглављима о морфологији и синтакси футура не говори о наведеној конструкцији, већ у дијелу о инфинитиву (Симић, 2009, стр. 51). Међутим, овакви примјери су иначе познати српским и хрватским писцима 19. вијека, а својствени су и језику народних умотворина (Симић, 2009, стр. 51, 52). Користили су их и Вук и Даничић (Стевановић, 1989, стр. 600, 601), а забиљежени су и код Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 298), што значи да се и наш корпус уклапа у историјскојезички контекст тог времена.

8.14. Футур II

8.14.1. Футур II није чест у нашем корпусу, а образован је углавном од презент глагола *бити* и радног глаголског придјева одговарајућег глагола (изузев одступања у Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу*):

колико ми год моје слабе силе *допуштале буду* (О., 1865, 4), За трошкове Владаоцу на свим путовима, које ради државних послова *подузимао буде* (О., 1869, 63), да нам наша права *не буду газили*, да нам правице *не буду украћивали*, да нас свакој муци *не буду излагали*, буд сунам силом у наше домове уљегли, и нама се Гесе наметнули (О., 1870, 50), ако га

---

²¹² Наведени термин је у србистику увео Р. Симић (2009). М. Ковачевић констатује да су „форме футуроида аналошке конструкције настале интерференцијом негираних форми футура првог (нпр. Он неће бити директор) и сложеног глаголског предиката модалног глагола хтјети у значењу жељети (нпр. Он неће да буде директор)“ (Ковачевић, 2014, стр. 9). Такође, Ковачевић (2014) говори и о несврсисходности и несистемности наведене форме у српском стандардном језику без обзира на њену велику распрострањеност у језичкој пракси. „Оне не подлијежу правилима творбе сложених глаголских облика српског језика, творбено су рестриктивније од форми футура првог, немају ниједне особине која би оправдавала њихову сврсисходност, а уз то укидају семантичку разлику између негираног футура и сложеног глаголског предиката с модалним глаголом хтјети (нпр: Струја неће покупијети/Струја неће да покупи). Будући несистемске и несврсисходне, форме футуроида нису нормативно допустиве форме српског стандардног (књижевног) језика“ (Ковачевић, 2014, стр. 9).

се у сваком нашем предузимању *придржавали будемо*, знаћемо (Ц., 1871, 27), кад *се буде* потље *враћао* (Ц., 1871, 111), Они, који *буду читали* овај лист (Црн., 1884, 67).

8.14.2. Облике футура II са инфинитивом умјесто радног глаголског придјева забиљежили смо у најстаријем годишњака из нашег корпуса:

и силе им кадре *буду одговорити* силама и положенију непријатеља, и сами град Дубровник освоити (Г., 1837, 44), кои ме *буду слушају* да ће бити спасени (Г., 1837, 76), принуђенъ *буде оставити* Дубровникъ (Г., 1839, 60).

Иначе је овакав тип футура II ријетко у употреби код старијих писаца са простора данашње Црне Горе. Код Петра I Остојић наводи само један примјер овог типа (Остојић, 1976, стр. 172), баш као и Тепавчевић код Стефана Митрова Љубише (Тепавчевић, 2010, стр. 300), а код млађег Петровића, Николе, није забиљежен ниједан примјер оваквог футура II (Ненезић, 2010, стр. 209). За разлику од наведених писаца, неки старији војвођански аутори чешће користе конструкцију презента гл. *бити* + инфинитив у функцији футура II (Уп. Младеновић: 124; Кашић, 1968, стр. 96, Сучевић 1913/1914: 39; Херити, 1983, стр. 238).

8.14.3. У функцији футура II у Милаковићевој *Грлици* и у *Орлићу* срећемо и примјере презента са префиксом уз-:

ако тако *узчинимо*, ми *ће мо* се к Русима, и Руси к нама... *приблизити* (Г., 1835, 71), Ак' *уздаеш* помоћ Брђанима,/ Ил' *успримаши* робљ од Брђанах (Г., 1835, 96), ако ми се *узможе* (Г., 1836, 108), да се *узмогнем* веће и користније радње *прихватити* (О., 1865, 4), да узмогну *туђинцима* (О., 1870, 51), да се већ никада ни опоравити *неузмогнемо* (О., 1885, 41).

Овакав облик често користе Петар I и Љубиша (Остојић, 1976, стр. 173; Тепавчевић, 2010, стр. 301).

8.14.4. У *Грлици* из Његошевог доба биљежимо и примјер футура II: нађу за добро час *пріе* опет *навојштити* на Црну гору, *ню*, ако *могбуду* похарати (Г., 1836, 46). Још један примјер овог типа наводи и Ћупић (1982), такође, у *Грлици* из 1836. и то код Милаковића: „ако *могбудем* (II, 56)“ (стр. 279). Белић истиче да се при грађењу футура користило неколико начина

који нису представљали морфолошке конструкције, већ само синтаксичке: а) глаг. *Имам*, *хоћу* и *буду* са инфинитивом за образовање футура од имперфективних глагола и б) презент перф. глагола за образовање футура од перф. глагола. [...] Данас је тај футур потиснут, у шток. говору потпуно, а у чак. је редак; али се још у оба говора, у шток. ређе, у чак. чешће, употребљава

као егзактни футур. Исп. *дăдбудѣм, хтјѣдбудѣ* [...] у таквој употреби у југозападним говорима нашег језика (у *могбудем* имамо можда *мог (л) будем*, исп. *будем могао*). Ову конструкцију замењује *будем* са глаг. придевом радним, наравно, у значењу егзактног футура од врло давних времена (XII в.): *будем знао* (2006, стр. 389).

8.14.5. На основу предочених примјера, примјећујемо да у најстаријем годишњаку *Грлицу* (1835–1839) нисмо нашли примјере футура II који се гради од презент глагола *бити* и радног глаголског придјева, а не наводи их ни Драго Ћупић (1982, стр. 279). У овом цетињском годишњаку у функцији наведеног глаголског облика јавља се презент глагола *бити* + инфинитив умјесто радног глаголског придјева, или презент са префиксом *уз-* (овакви облици су потврђени и у *Орлићу*), а код Милаковића су забиљежена и два примјера типа *могбудем/могбуду*. У млађим часописма из нашег корпуса (у односу на Милаковићеву *Грлицу* и *Орлић*) футур II се гради као и у савременом српском језику. Код Вука Караџића су осим облика футура од презент глагола *бити* и радног гл. придјева у употреби биле и сложенице типа *знадбудем, имадбудем, могбудем, смједбудем* и *хтједбудем*, а и облици презент несвршених глагола грађених с префиксом *уз-* (Стевановић, 1987а, стр. 130–133). Међутим, Стевановић (1987) истиче да је употреба наведених презентских сложеница типа *могбудем, хтједбудем...* и код самог Вука била сужена као и код његових савременика и најдосљеднијих сљедбеника као што су Ненадовић и Даничић (стр. 133), а како примјећујемо један од њих је и Милаковић.

8.15. Перфекат

8.15.1. Перфекат се веома често користи у нашој ексцерпираној грађи. Наши примјери показују да при грађењу овог глаголског облика нема значајнијих одступања од савременог књижевног језика (одступања се углавном тичу асимилација и контракција у финалним вокалским секвенцама радног глаголског придјева, али о томе смо већ говорили):

како су Турци узели Цариград (Г., 1835, 4), кад *ε* сунце у знак небесног јрца *ушло* (Г., 1836, 20), *усудио сам се* (Г., 1837, 1), као су Срби *изгубили* царство (Г., 1837, 4), када су ме *крстили* (Г., 1837, 71), ништа имъ *ниε* помогло (Г., 1838, 37), Пушкаранъ *ε* престало (Г., 1838, 46); Ово је све *учинила* слога (О., 1865, 28), *умрло је* опет 17. чељади (О., 1865, 76), кад је *рекао* (О., 1866,

22), народу *си дала* (О., 1867, 63), Сваки *је знао* (О., 1868, 35), самовољници су област *разапирали* (О., 1870, 27), да *је* и она *свратила* (О., 1885, 35); које *је подигао* вјештак (Црн., 1871, 2), *борили су се* (Црн., 1871, 5), Ми *смо уложили* (Црн., 1871, 25), ја *сам га се бојала* (Црн., 1871, 45), како *је* неки војник *побјегао* (Ц., 1872, 124); Станко *је носио* на души (Црн., 1884, 17), *Видјели смо* (Црн., 1884, 22), *Бој је трајао* (Црн., 1884, 123), што ми *је дошло* (Црн., 1885, 2); докле *га је изнио* (З., 1885, 4), да су оне *живјеле* док дјеца нарасу (З., 1885, 7), *написао је* своју критику (З., 1885, 101), што *смо учињели* (З., 1885, 121), *издавао је* (Г., 1889, 3), *пренио га је* у манастир (Г., 1889, 34), *Видјео сам* (Г., 1889, 74), *крнула је* са Цетиња (Г., 1893, 32), *донио је* радост (Г., 1897, 45).

8.15.2. Недосљедност се јавља при употреби енклитике *је* уз повратну замјеницу *се*. Код оваквих конструкција у Милаковићевој *Грлици* биљежимо примјере без помоћног глагола *је*:

удала се за Фердинанда (Г., 1835, 28), *внчао се* 7 Јунија (Г., 1835, 31), која *се* од Турске владе *одбила* (Г., 1835, 38), који *се* за моје дана *случио* (Г., 1835, 42), да *се* у Књеза црни син *родио* (Г., 1835, 53), *внчала се* с Императоромъ (Г., 1836, 27), којој *се* својеволно *предала* (Г., 1836, 73), *завоше* млади Цветић (Г., 1836, 109), који *се* у то вријеме с флотом *налазио* у Крфу (Г., 1837, 38), они *се* исти дан *уждила* кућа (Г., 1837, 71), у њима *сенаправљала* со (Г., 1838, 82), *здрово се подигла* (Г., 1839, 53), на којима *се налазио* (Г., 1839, 59), *довукао се* у Конавле (Г., 1839, 79).

У нешто млађем *Орлићу* напоредо се користе конструкције без енклитичког облика помоћног глагола као и оне са помоћним глаголом:

Кнез Данило јуначки *се подносио* (О., 1865, 38), *родила се* и наша пропаст (О., 1865, 59), *више се* опет *родило* (О., 1865, 76), он *се* у своју задужбину *заклонио* (О., 1867, 63), па *се* Ђурађ *вратио* у земљу Србију (О., 1867, 69), кад *се разлијегала* јџка (О., 1868, 24), и ведро *се* небо *замутило* (О., 1868, 27), Људски пород свуд *се разгубао* (О., 1869, 41), Глас *се* подуже *губио* (О., 1869, 46), Владаоц *примио се* старања (О., 1869, 64), који *се уортачио* и *договорио* са три-четри изјелице (О., 1870, 32), па *се* сваки сам за себе *старао* (О., 1870, 45);

доиста *се је* оружјем свијету *огласила* и *прославила* (О., 1865, 4), како *се је* из Билеће *упутила* (О., 1865, 29), док *се је* бој и побједа *свршила* (О., 1865, 33), што *се је* турска војска од такога јуначкога ударца *нашла* у забуни (О., 1865, 42), кад му *се је* *нашао* (О., 1866, 21), *ђе се је* овај догађај *случио* (О., 1866, 22), ако *се је* *покрстио* (О., 1866, 26), шта му *се је* у болести *догодило* (О., 1866, 28), опет *се је* и за границе своје младе кнежевине *неуморно постарао* (О., 1867, 38), Кад *се је* из Петрограда *вратио* (О., 1870, 29), *старао се је* у сваком обзиру (О., 1870, 61).

У остатку корпуса *се* такође срећу и једни и други облици, с тим што су чешћи они без помоћног глагола:

сам се *принео* врху (Црн., 1871, 26), *Брзо се* Јергунов *отресао* сваке сумње (Црн., 1871, 74), *Аустрија преврнула се* у Аустроугарску (Ц., 1871, 15), *Разболио* јој *се* велики везир (Ц., 1871, 104), Као што *се* *објелоданило* (Ц.,

1871, 186), *допало ми се* (Ц., 1872, 30), *укор јој је изумирао* на уснама и *преобраћао се* у лаки осмјех (Ц., 1872, 70), *какав му се јад око срца свио* (Црн., 1884, 32), *која се збила* пред нашим очима (Црн., 1884, 78), *он се топио* (Црн., 1884, 252), *На улици се чуо велики жагор* (Црн., 1884, 272), *заљубио се* у глас твојега блага (Црн., 1884, 285), *ђаво се зарекао* (З., 1885, 29), *рађало се* у ове наше крше (З., 1885, 66), *када се Владика Данило у Петрограду налазио* (Г., 1889, 49), *пошто се ово чудо збило* (Г., 1890, 50), *гдје се спасао* (Г., 1890, 56), *Пошто се сав народ измијенио* (Г., 1892, 47), *којима се наш народ доказивао* (Г., 1893, 37), *родио се* у јануару (Г., 1893, 38);

да се је по њешто свијест народна *пробудила* (Ц., 1872, 55), *Чуо се је* јоште глас Тамарин (Црн., 1884, 45), *Најстарији брат звао се је* Карло (З., 1885, 14), *те се је* још вјештије *мислио* (З., 1885, 101).

Код Љубише и кнеза Николе Петровића такође се недосљедно користи помоћни глагол у облицима перфекта са повратном замјеницом *се* (Гепавчевић, 2010, стр. 301, 302; Ненезић, 2010, стр. 209), код Петра I енклитика *је се* чува у овој позицији (Остојић, 1976, стр. 173), за разлику од Марка Миљанова (Биговић-Глушица, 1997, 153).

8.15.3. Крњи перфекат, тј. перфекат сведен на радни глаголски придјев, у нашем корпусу одговара стању у савременом српском књижевном језику.

дан најкраћи *постао* (Г., 1835, 19), *ступио* на престол 1825 год. (Г., 1836, 27), *добила* право на престол (Г., 1837, 31), *послед тога затворила* ме у кућу (Г., 1837, 73), *ступио* на престолъ (Г., 1839, 33), *Живога* те Срби *распарали* (Г., 1835, 88), *Прекрстио* ноге под барјаком (Г., 1836, 95), *На Кобилъ долъ долазили* (Г., 1837, 53), *брат брату срце на ножу ваддио* (О., 1865, 54), *весело нас затекло* младо љето (О., 1866, 31), *па га сретнули* у путу Косовски црни гласови (О., 1867, 67), *Водио* те снажном руком (О., 1867, 75), *Па кад Славенска рука заклонила* беча, *а сузбила* Турчина (О., 1868, 25), *Али владика Василије пристио* на вријеме; *те побратимио* и *смирио* племена и главаре (О., 1870, 27), *Омилило* ми мито (О., 1870, 33), *Али се Плана не препала*, него малом Зуковом пушком одважно *дочекала* ону турску газију, *па јуначки уждила* и *погодила* га по сред-сриједе срца, *те га с црном земљом саставила* (Црн., 1871, 26), *метнули* руку на своју крњу пушку и *упрли* очима у кнеза (Ц., 1871, 70), *Отуд Озро дошао* на Кчево, *Пипо прошао* у садашње Пипере (Црн., 1884, 46), *Па зачуо* један добар јунак (Црн., 1884, 75), *Љубио* их често пута (Црн., 1885, 33), *Покрио* га свилом и кадивом (З., 1885, 25), *Баба узела* Милуна на крило (З., 1885, 79), *неколико пута темелито разматрала* и *просуђивала* домаћи и инострани судској струци вјешти људи (Г., 1889, 54).

8.15.4. У наведеним примјерима помоћни глагол је изостављен да се не би понављао више пута у реченици која садржи више облика перфеката, у неким претходно наведеним примјерима *је се* стопило с повратном замјеницом *се*, а у књижевним текстовима је крњи перфекат кориштен ради живљег приповиједања, у поезији је *је* изостављано из метричких разлога, а често је, ради сажетијег

изражавања, овакав перфекат у употреби био у новинским насловима и текстовима, баш као и у савременом српском књижевном језику (Пипер и Клајн, 2014, стр. 169, 170). И код С. М. Љубише облик крњег перфекта „не излази из оквира савременог језика, што одговара стању и у Паштровићима“ (Тепавчевић, 2010, стр. 302; Јовановић, 2005, стр. 394).

8.16. Плусквамперфекат

8.16.1. У годишњацима и часописима из нашег корпуса плусквамперфекат се гради од имперфекта помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева глагола који се мијења или од перфекта помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева глагола који се мијења. Овакав начин грађења показују и примјери који слиједе:

кою Турци *бѣху пособили* (Г., 1835, 59), Кога *бѣше* срце *заболѣло* (Г., 1836, 86), кои страх свой *бѣху задали* (Г., 1837, 95); Турци *се бјеху* јако *ушанчили* (О., 1865, 35), Ја те *небјех* добро *разабрао* (О., 1867, 24), Што им *бјеше* *изишло* на сусрет (О., 1868, 52), Турци *се бјеху* *упремили* (О., 1869, 54), *искупила се бјеше* на молитву (О., 1869, 57); Буквари *небијажу* јоште *приспјели* (Ц., 1871, 24), која *бјеше* *наступила* у двадесет прву годину (Ц., 1872, 70), *изгуби* и *посао*, који *бјеше* *предузео* (Ц., 1872, 169); Милоша међутијем *бјеше* *нестало* (Црн., 1884, 48), Старешине племена *узели бјеху* мах (Црн., 1884, 51), Вакат *игранака бијаше* *прошао* (Црн., 1885, 34), *бијаше* *је удала* за Павлом Алтан (Црн., 1885, 43), *бјеху* *дошли* само поглавитији људи (З., 1885, 4), *већ се бјеху* Турци *дубоко спушили* (З., 1885, 13); *унапријед одлучили бијасмо* (Г., 1889, 54), *бијаше* *прешла* праг (Г., 1892, 29), *Умукнуле бјеху* горе (Г., 1892, 37);

кои *су се* *опет били* од Турака *одбили* (Г., 1836, 48), али *се* *јак* *било* *разгорѣло* (Г., 1837, 81), *што су се* Турци *сѣ* Французима *были* *соединили* (Г., 1838, 50), *издала* *ѣ* *была* (Г., 1839, 48), коју *ѣ* *быо* *одобрио* (Г., 1839, 83); *што је* *већ* Његов *предшастник*, *безсмртни* Кнез Данило I, *почео* *био* за просвјету *оснивати* (О., 1865, 4), *Јер сам* *била* *дошла* у Србију (О., 1867, 24), *гроб били* *изкопали* (О., 1867, 86); Којијема *је* *било* *већ* *дотежало* (Црн., 1871, 6), којег *су* Дробњаци *себи* за војводу *изабрали били* (Црн., 1871, 34), Којом *је* *био* *почео* *грозити* (Ц., 1871, 58), ми *смо* *били* *точно* *изгинули* (Ц., 1871, 111), *против* *кога се* *све* *било* *завјерило* (Ц., 1872, 2), *били су* *послали* по љекара (Ц., 1872, 50); *били смо* *скупили* око 40 хиљада добре војске (Црн., 1884, 80), *куд* *смо* *били* *справили* наше ствари (Црн., 1884, 196); *Рустем се* *је* *био* *састајао* (З., 1885, 1), која ми *се* *била*/ *Приказала* (З., 1885, 10); у којој *су* *били* *почели* (Г., 1889, 4), у којој *се* *био* *Јаков* са својима *затворио* (Г., 1890, 58), Црногорци *су се* *били* *замјерили* (Г., 1891, 35), *што је* *било* *преостало* (Г., 1892, 29), *стигла је* *била* 6 фебруара (Г., 1893, 31), У Србији *су* *зли* *духови* *били* *успјели* (Г., 1893, 50).

8.16.2. С обзиром на ексцерпирану грађу можемо констатовати да су у најстаријем годишњаку, *Грлици* (1835–1839), подједнако у употреби оба начина грађења плусквамперфекта, док у најмлађем годишњаку Томановићевој *Грлици* из доба кнеза Николе биљежимо више примјера у којима је овај глаголски облик грађен од перфекта глагола *бити* и радног глаголског придјева глагола који се мијења. С обзиром на колебања која се јављају у часописима и годишњацима, неходно је детаљније се у појединачним радовима бавити језиком сарадника и извести прецизније закључке у вези са учесталошћу јављања овог глаголског облика. Неуједначена је ситуација и у језику старијих писаца са простора Црне Горе, као и у говорима Црне Горе. Код Петра I „много је чешћа употреба плусквамперфекта са имерфектом глагола *бити*“ (Остојић, 1976, стр. 173), а овакви примјери преовлађују и код кнеза Николе Петровића, Анта Даковића и Марка Миљанова (Ненезић, 2010, стр. 210; Остојић, 1989б, стр. 119; Биговић-Глушица, 1997, 154). За разлику од наведених аутора код владике Данила чешће се перфектом глагола *бити* и радним глаголским придјевом (Младеновић, 1973, стр. 160). Код Љубише су напоредо у употреби оба начина грађења овог глаголског облика, „чиме се он удаљава од своје дијалекатске базе, која зна само за форму с перфектом облика помоћног глагола *бити* и радног глаголског придјева“ (Тепавчевић, 2010, стр. 302, 303; Уп. и Јовановић, 2005, стр. 395). Оба начина грађења забиљежена су у Црмници, Мрковићима, говорима Старе Црне Горе, Пиви, Колашину, Ускоцима (Уп. Милетић, 1940, стр. 555; Вујовић, 1969, стр. 266; Пешикан, 1965, стр. 179; Вуковић, 1938–1939, стр. 74; Пижурица, 1981, стр. 169, 170; Станић, 1974, стр. 257).

8.17. Потенцијал

8.17.1. Овај глаголски облик често је у употреби у нашој ексцерпираној грађи и углавном у погледу грађења одговара стању у савременом српском књижевном језику. Одступања се тичу недосљедене употребе форме *би* и за прво и друго лице множине, као и одсуства финалног *x* у првом лицу јединине (о чему смо раније писали), такође недосљедности су уочљиве и у погледу ортографије,

па се осим чешћег *не би*, јављају и примјери у којима је одрична рјечца *не* писана спојено са глаголом *бити*, као и примјери у којима је писано *би смо*.

тада сам почео истраживати предмјте, које *би додао* к истоме календару (Г., 1835, 1), по коме *би* каруце *могле* ходити (Г., 1835, 43), *одговорио би* Цветић (Г., 1836, 111), Ласно *бисмо* шићар *заузели* (Г., 1837, 52), Како *бисмо* Будву *освоили* (Г., 1837, 64), *не би* ли како *преварили* Митрополита (Г., 1838, 42), гдѣ *би* густешуме *могле бити* (Г., 1838, 63); *имали би* оно штосу и прије Југославени *имали* (О., 1865, 29), Зањ *бих дала* све бабово благо (О., 1865, 73), Најживље *бих* тад/ Од свег срца *кликно* (О., 1866, 57), пошто *би се* источни мртвац *закопао* (О., 1867, 84), кад *бисе* Црногорци у со *прометнули* (О., 1868, 30), која *би* ријеком и скадарским Блатом *пловила* (О., 1870, 73), када *би се* ма када берлинско примирје *усколебало* (О., 1885, 38), па *би* онда *ућутао* (Црн., 1871, 32), када *би* мула *рекао* (Црн., 1871, 38), кад *би* имала онолико помоћи колико заслужује (Ц., 1871, 4), *хтјели би* њешто (Ц., 1871, 7), Ту *би* *погинуо* и сам адмирал (Ц., 1871, 36), домаћи Турци у стању *би били* обрнути пушке (Ц., 1871, 67), Турска влада *би* лако *исплатила* државне дугове (Ц., 1872, 54), то *би значило* цркву у назадку оставити (Ц., 1872, 80), *не би* ли јој *се* дах *повратио* (Црн., 1884, 141), ако *би била* растављена од свог мужа (Црн., 1884, 274), *шћела бих* знати (Црн., 1884, 293), С почетка *би се* свака *заклео* (Црн., 1884, 97), да *бисмо* *могли* протумачити (Црн., 1884, 251), кад *бисмо* *могли* замислити (Црн., 1885, 118), *не би* могао смислити другачије (З., 1885, 4), Ја *бих* и сам *дошао* (З., 1885, 64), *ђакон би* *мајнуо* главом (З., 1885, 65), кад *бисте* *загудили* (З., 1885, 139);

еръ иначе никадѣ *неби* *могли* казати наша су садашња времена боља или гора, ако иј *неби* сѣ пређашњима у сравненіе *мећали* (Г., 1839, 89), *небих* *мого* доказати (О., 1865, 56), *небисмо се* и пак ниједан морали одрећи својих племенских имена (О., 1865, 57), *неби* *могла* остати (О., 1868, 41), *неби* више ногом *макнуо* (О., 1869, 47), Моју тетку *неби* ни зашто на свијету *разљутіо* (Црн., 1871, 7), Не знам овом приликом или је Текинце ту нагнала доба од године... *рекао би* прије пошљедње (Црн., 1884, 93);

зовнула би га (Г., 1837, 115), Ја *би* њега чисто *послушала* (Црн., 1871, 20), С тијем *би* вам *могао* сваки дан долазити, но да *не би* то *чинио*, а немогућно ми је уредно вам писати (Ц., 1871, 148), сваком сам их брату Србину казивао, и *желио би*, да их сваки Србин добро поња (Ц., 1872, 18), кад *би* ми *потпали* сасвијем њиховој власти (Ц., 1872, 95), Ми *не би* рекли (Ц., 1872, 169), *морали би* као људи зацвилити над грозном судбином овога народа а као Срби ућутати и очи у земљу оборити (Ц., 1871, 186), ви *би* *хтјели* да здружите (Црн., 1884, 90), ћутали смо о његовијем недјелима, али када *би* од сада све то равнодушно *гледали* (Ц., 1871, 51), ми *би* их братски *савјетои* (Ц., 1871, 120), да *би* ми *донијели* ђевојку (Г., 1889, 82), ако *би* и друге окамењене *помазала* (Г., 1889, 83), *добила би* сва мјеста (Г., 1891, 28), како *би* боље *познао* људе (Г., 1893, 29), што *се* *не би* *раселили* (Г., 1893, 43), ако *бисмо* што боље *учинили* (Г., 1893, 47);

Тим *бисмо* *осигурали* темељ нашој слоги (О., 1865, 60), да *би смо* *узнали* своје заједничке задатке и потребе (Ц., 1872, 32).

8.17.2. Код старијих писаца са подручја Црне Горе долази до варирања у погледу форме овог глаголског облика. Тако код Петра I и владике Данила структура, тј. начин грађења, потенцијала је иста као у савременом књижевном

језику (Остојић, 1976, стр. 173; Младеновић, 1973, стр. 160), док код Љубише одступања нису честа и тичу се ријетких облика усвајања форме *би* за 1. и 2. лице множине као и првог лица једине и недоследне употребе финалног *x* (Тепавчевић, 2010, стр. 304, 305). Код кнеза Николе Петровића колебања се такође тичу првог и другог лица множине глагола *бити* у којем се поред пуних облика *бисмо/бисте* рјеђе среће и *би* (Ненезић, 2010, стр. 211).

9. Прилози и прилошки изрази

У ексцерпираној грађи прилози и прилошки изрази су веома фреквентни. Овом приликом издвојићемо само неке (углавном оне који се из данашње перспективе архаични и дијалекатски), а класификацију ћемо вршити с обзиром на значење.

9.1. Прилози и прилошки изрази за мјесто

Велики број прилога и прилошких израза за означавање мјеста и правца кретања је замјеничког поријекла, али смо издвојили и неке друге. О гласовним алтернацијама, покретним вокалима, јекавском јотовању код прилога говорили смо раније. Овдје смо издвојили само неке, најрепрезентативније примјере, и честе и код старијих аутора са простора Црне Горе (уп. Ненезић, 2010, стр. 214, 215; Тепавчевић, 2010, стр. 307–309):

а) прилози и прилошки изрази за мјесто

по свој Црној гори, *негђе* болъ *негђе* горе, може рађати сваколико жито (Г., 1835, 40), *Овђе* се пресеца Црногорска Историја (Г., 1835, 82), нећу л' наћи *ћегоде* хайдуке (Г., 1835, 108), *овамо* дошао (Г., 1836, 52), не налази се *овђен* (Г., 1837, 1), *Онђе* хитру силу да разбио (Г., 1837, 124), *ћегођ* нађеш болъга юнака (Г., 1837, 52), *овђе* ћу се опет повратити (О., 1866, 24), Тé Горе Црне – светога храма, / *Гђе–но* се робства верига слама (О., 1866, 50), остати ћу *овде* (О., 1867, 28), *Онамо* нам Милош–дика (О., 1868, 25), Или *игђе*, или у нашој Црној гори има толико догађаја (Црн., 1871, 25), да не дирају *онђе*, *ће* може забољети (Ц., 1871, 23), да ја *овдје* кукам (Црн., 1884, 162), имамо *овђе* посла (Црн., 1884, 182), *нигђе* ни шаке (Црн., 1884, 183), покољ настави *свуђ* (Црн., 1884, 215), А *ћесте* ми, *ниђе* вас не било (Црн., 1884, 84), Колету је слободан улазак *свуђ* (Црн., 1885, 88), довешћу га *овђе* (Црн., 1885, 112), Стојала дуго *ниђе* неби (З., 1885, 85), И *свуђ* кад се плач и уздах чуо (Г., 1892, 37), *овђе* нема икаквог поротка (Г., 1893, 45);

б) прилози и прилошки изрази за правац и смјер

Он *отоле* ситне књиге пише (Г., 1835, 101), Па ми *од свуд* Турци уришише (Г., 1836, 100), И *одовуд* сила Црногорска (Г., 1836, 104), *од куда* далъ ниесу ни излазили (Г., 1837, 44), *Отоле* се раздвоили били (Г., 1837, 62), *доклен* оганъ дође до мене (Г., 1837, 81), *куда* ћу несретњик *отолен* (Г., 1837, 81), *не далеко одатле* починъ шума (Г., 1838, 93), тумарајући *коєкуда* (Г., 1838, 111), Ты *одтуда*, я ћу *одовуда* (Г., 1838, 100), *Одтуда* сјеме нашој неслоги (О., 1865, 54), *Одтуд* иду три делије (О., 1865, 73), укратко о Васојевићима, као мјесту, *ће* се је овај догађај случио (О., 1866, 22), но се *које-куд* предигну (О., 1866, 23), *Туда* турком иђаху брђани (О., 1868, 24), опалити *одовуд* (О., 1869, 48), са Србима *свуда наоколо* (Црн., 1871, 19), Ти *одотуд*, / Ја *одовуд* (Црн., 1871, 33), кад ће им се и шта *одтуда* измести (Ц., 1871, 10), Могу вам *одавле* јавити (Ц., 1871, 23), да се одавде повратило мало назад (Ц., 1872, 136), *Одовле* је на скоро Стројимир и до еђејског приморја допр'о (Црн., 1884, 139), *овуда* је врло пријатно (Црн., 1885, 27), *одонуд* попуњавају се насеобине (Црн., 1884, 47), још *отуд* нико доша' није (З., 1885, 9), није *никуд* излазио (З., 1885, 39), *Отолен* је Његово Височанство изговорило шљедећу бесједу (Г. 18889: 55), С тобом кренут *туд* (Г., 1893, 35), и *отуда* не могу добивати (Г., 1893, 44).

9.2. Прилози и прилошки изрази за вријеме

И прилози и прилошки изрази су најчешће замјеничког поријекла, при чему и код њих долази до колебања, па се могу јављати и са покретним волима и партикулама, као и без њих. Овом приликом издвојили смо само неке, посматрано из данашње перспективе архаичније и типичне за старије ауторе и говоре Црне Горе (уп. Ненезић, 2010, стр. 215, 216; Тепавчевић, 2010, стр. 309, 310):

Оне су *свагда* не раздвојно имале свое владателне Банове како *пређе* Србских Царах од Неманића дома (Г., 1835, 51), такви да нейма чести ни поштена међу юнацима *нигда* (Г., 1835, 56), и *послед* жестокога и врло крвопролитнога Боя (Г., 1835, 66), *вазда* те молимо (Г., 1835, 84), пролђе бива *доцније* (Г., 1836, 20), *Сутри дан* послѣ те заклетве пође Митрополиту су неколико Црногораца (Г., 1836, 69), Када ме *наиприђе* бачише у воду почех пливати (Г., 1837, 79), јошт на дно не падох, *доклена* ме поче нешто теглити (Г., 1837, 79), *Изъ наипре* лѣпо време (Г., 1838, 24), оно ће бити *изнаипре* хладно (Г., 1839, 18), *Спочетка* непостояно време (Г., 1839, 22), ова вода лѣти *кадкадъ* пресуши (Г., 1839, 73), *Пошље* тога Петар по налогу својега господара писмено разложи Хусеину (О., 1865, 31), *Сутра дан*, т.ј. 30 Априла (О., 1865, 37), Ово ће *вазда* и пред свијем народима служити дичној Црној-гори (О., 1865, 45), А што је још горе, *дотлен* их је осмјелјивало (О., 1865, 54), тако су се они *вазда* уједно, сложно и лијепо држали (О., 1866, 24), само *кадикад* плочником мачеви зазвекну (О., 1866, 29), *дослен* су се подруми цетињскога манастира преобраћали у тамницу (О., 1870, 74), јер се и *одпређе* више и више пута догађало (О., 1870, 77), Који *вазда* на зубу ти бив'о (Ц., 1871, 5), *Напошљедку* молимо свакога, који нам што дугује (Ц., 1871, 192), какву је он у њој *од вајкада* имао понижавајућу улогу (Ц., 1872, 30), губи се *свагда* у сложној вици најамника мађарске владе (Ц., 1872, 30), *сјутра дан* нијесам се могао састати (Црн., 1871, 30), гледали су *од приђе* као што гледају сад (Црн., 1884, 47), За то ми видимо, *кадгођ* се што велико догађа (Црн., 1884, 149), Већ *одавна* обукао камену кошуљу (Црн., 1884, 295), још није *доцкан* (З., 1885, 2), Ти њој *негда* што си даровао (З., 1885, 10), *за вазда*

Бранка уздигао на врхунац (З., 1885, 32), не зна шта ће *пријед* (З., 1885, 112), стојећи *вазда* у реду првих јунака (Г., 1889, 66), дјецу пуштати за сво вријеме болести а и *доцније* пошто прође љуштење (Г., 1889, 78), *вазда* ћеш чути нешто ново (Г., 1892, 43).

9.3. Прилози и прилошки изрази за начин

Прилози и прилошки изрази за начин су у нашем корпусу разноврсни морфолошки и семантички, па ћемо издвојити само неке мање типичне за данашњу књижевнојезичку праксу (о гласовним алтернацијама смо раније говорили).

Особито се сада по Црной гори умложио крумфир (Г., 1835, 40), За модре и зелене патлицане, *како гођ* и за карфиол и келерабу овамо се и незна (Г., 1835, 40), Тако исто по Брдима и Катунској нахији рађа те би онда *другојачије* свијет судио о Црногорцима (Г., 1835, 46), Шта више и самога њима туфекцију *по пріеко* гледају (Г., 1835, 47), кога је народ *единогласно* на обштем сабору одобрио (Г., 1835, 48), и са заклетвом *торжествено* приміо (Г., 1835, 48), сви *единодушно* заклетву учинише (Г., 1835, 55), с њима се *витежски* побіо (Г., 1836, 41), *темельито* са заклетвом утврдисмо (Г., 1836, 69), *Тежко* је заиста и *жалостно* помислити (Г., 1836, 107), Народ *единодушно* повиче (Г., 1837, 40), *Ласно* бисмо шићар заузели (Г., 1837, 52), Изисъ се *свакојо* усиљаваше (Г., 1837, 102), Колико је *лачко* ударіо (Г., 1838, 102), па се *тако* опет *наново* најжешћи бој заметне (О., 1865, 36), Сваки је Турчин *нетрпјеливо* очекивао чути (О., 1865, 45), Турци сви у *глас* викаху (О., 1865, 47), *Красно* ти збори владика (О., 1869, 47), *Полагано* с удице је снимих (О., 1885, 50), Да у забит тако *ласно* баци (Ц., 1871, 5), који пам је *особито* у Боки већ на врх главе (Ц., 1871, 7), по самосталности [...] земаља угарске трупе *особено* воде (Ц., 1872, 61), *понаособ* су радили око тога (Црн., 1871, 23), те *изнова* град Никшић подигну (Црн., 1871, 34), Писао сам даље *лагахно* (Црн., 1871, 43), Ово се *особито* данас може *ласно* разумјети (Црн., 1884, 146), *Наузнак* се слађе спава (Црн., 1885, 119), *Полагано* се ђаво привуче (З., 1885, 29), *Залуду* је све веселење (З., 1885, 79), *бадава* пр'јетње (З., 1885, 72), не бере све *на једанпут* већ у два' или трипута (Г., 1889, 89), такву оптужбу, *ласно* је схватити (Г., 1893, 42).

9.4. Прилози за количину

Поред великог броја прилога за количину који се јављају у облику у коме их и данас биљежимо у савременом српском језику, у Милаковићевој *Грлици* издвајамо и неке који су архаични за данашње језичко осјећање или забиљежени у оном облику у којем их срећемо и код старијих аутора са простора Црне Горе, или у старијим говорима (уп. Ненезић, 2010, стр. 217; Тепавчевић, 2010, стр. 311):

Ечма и овса неће бити *млого* ове године (Г., 1835, 20), Црна гора *млого* је брдовита (Г., 1835, 39), Даничина година обично бива *више* влажна (Г., 1836, 19), *нимало* се ніе свиђао двору Турскоме (Г., 1836, 56), Усудио сам се продужити Историју Црногорску, *онолико* колико сам нашао материјала (Г., 1837, 1), кадъ се прибере *подоста* Црногораца (Г., 1838, 42), не може се *много* дичити своима (Г., 1839, 73), на оваки начинъ уцвјелъногъ срца

задоста чувствително изразити могло (Г., 1839, 106), И да не су Црногорци као што су *превећма* умђрени у пићу, не би га *доста* било ни за четири мјесеца (Г., 1835, 40, 41).

10. Предлози

10.1. О различитим формама предлога, условљеним јављањем покретних вокала, непостојаног *a*, рефлексима *јата* и неким ортографским варијацијама говорили смо раније. Овдје смо издвојили само неке предлоге карактеристичне за језик старијих аутора или говора Црне Горе.

10.2. Тако се предлог *према* у Милаковићевој *Грлици* јавља у варијантама *спрам(a)* и ријетко *спрема*, а у остатку корпуса је доминантно писано *према*:

спрама туђина (Г., 1835, 47), *спрема* тога (Г., 1835, 82), *спрама* Никшића (Г., 1836, 50), *спрама* силе (Г., 1836, 54), *спрама* тога (Г., 1836, 67), *спрама* друге (Г., 1836, 70), *спрама* Далмације (Г., 1837, 41), *спрамъ* нђга (Г., 1836, 110), *спрамъ* тебе (Г., 1837, 115), *спрамъ* езъка (Г., 1838, 87), покорити острове *спрама* Далмације (Г., 1837, 41), *спрама* нђ (Г., 1838, 53), на десномъ брегу канала *спрама* три горђречена мјста (Г., 1838, 78), *спрама* Верига (Г., 1838, 79), *спрама* Дубровчана (Г., 1839, 60);

На десној страни ријеке *према самој варошици* [...] виде се (О., 1867, 41), начинио је град на бријегу *према варошици* (О., 1867, 42), турска у сопственој кући *према* Зетском Дому (Г., 1889, 68), да се *према оној сиромашној поселици црногорској* дигне фортица на праг од села (Г., 1893, 42), што су аустријанци почели градити тврђаву таман *према* селу Мирцу, ком с тога савршено уништење (Г., 1893, 45).

Различите форме овог предлога потврђене су у језику старијих писаца, као и у говорима Црне Горе (Уп. Ненезић, 2010, стр. 89; Тепавчевић, 2010, стр. 313; Остојић, 1976, стр. 71; Стевановић 1938б: 144, 328, 329; Пешикан, 1965, стр. 193; Милетић, 1940, стр. 446).

10.3. Предлог *против* се у већини часописа и годишњака јавља и у форми *противу*:

противъ непријатеља (Г., 1838, 56), еданъ *противъ* другогъ скачу (Г., 1839, 107), *против* својим подјармителјима (О., 1867, 88), *против* мрског им Славенства (О., 1868, 39), нити може ум *против* страстима силу своју употребљавати (Црн., 1871, 21), против *њих* (Ц., 1872, 281);

у помоћ Млетачку *противу* Турака (Г., 1835, 66), да Русија имаде нужду од помоћи *противу* толико силне и люте два непријатеља (Г., 1835, 69), нештеди потрошити *противу* Турака (Г., 1836, 68), *противу* свију (О., 1868, 42), *противу* (Ц., 1871, 31), *противу* (Ц., 1872, 16), *противу* (Црн., 1884, 14, 15, 16), *противу* (З., 1885, 23, 120).

И овај предлог се и у језику старијих писаца употребљава са покретним вокалом у и без њега (Уп. Тепавчевић, 2010, стр. 142; Остојић, 1976, стр. 99; Стевановић 1938б: 190, 191; Биговић-Глушица, 1997, 67).

10.4. У Милаковићевој *Грлици* у Милаковићевом прилогу *Кратка историја Црне Горе* (гдје се цитира одговор Црногораца владици) срећемо и застарјели предлог *супроћ*:

Турци справљаю и готове са свом силом и якости *супроћ* нас и наше браће Брђанах (Г., 1836, 68).

Овај предлог је иначе обиљежје Његошевог језика (Стевановић 1938б: 362), а веома ријетко се јавља код Петра I и Стефана Митрова Љубише (Остојић, 1976, стр. 215; Тепавчевић, 2010, стр. 400, 401).

11. Рјечце

11.1. У цетињским годишњацама и недјељницима често се користе и рјечце²¹³, различите по поријеклу и значењу, при чему се код појединих рјечца јављају и колебања у самој форми (условљена гласовним алтернацијама или ортографским варијацијама, о чему смо већ говорили). Овом приликом издвојили смо само неке, углавном оне у којима долази до поменутих колебања. Такве су рјечце (пресупозицијске партикуле) *тек*, *такође*, *још*, којима се комуникативно наглашава садржај уз који стоје, али се и упућује на неки други садржај познат учесницима говорне ситуације (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 57), као и рјечца (адверзативна партикула) *међутим* којом се истиче однос супротности, тј. наглашава се „да је одређеном карактеристиком обухваћен не само очекивани појам него и појам супротстављен њему“ (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 153):

Кучи, кои су *тек* 1831 године осталой Црной гори новоприбављни (Г., 1835, 39), *Тек* по чашу пише вина хладна (Г., 1835, 111), *Тек* што главари Црногорски ту дођу (Г., 1836, 40), *Теке* Вуче Котор затворио/ Владика се са

---

213 Новија истраживања су показала да је основна функција рјечца „модификација исказа“ и да их на основу тога „треба подијелити на партикуле и њима сродне, али не и значењски и функционално идентичне, модалне ријечи. За разлику од м о д а л н и х р и ј е ч и којима се примарно *исказује лични став говорника према неком од елемената говорног чина*, било да се ради о саговорнику или пак о поруци коју емитује, п а р т и к у л а м а се *комуникативно и/или стилски, експресивно наглашава неки дио исказа*, односно поруке, а понекад и цијела порука“ (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 19).

Цетиня крену (Г., 1837, 64), *пакъ* шта имаю зато? *Текъ* малу награду (Г., 1837, 104), *теке* (О., 1866, 26), *Теке* (О., 1867, 26), *тек* што хтједе Драшко ријеч *изустити* (О., 1868, 54), *тек* (Црн., 1871, 6), *тек* (Ц., 1871, 75), *тек* (Црн., 1884, 21), *тек* (З., 1885, 19, 117), *тек* (Г., 1897, 44);

*Такођер*²¹⁴ сјо понешто и пшенице (Г., 1835, 40), *Такођеръ* год. 1732 Топал Осман-паша од Султана Махмута I наименован (Г., 1836, 48), *такођеръ* (Г., 1838, 53, 62), *такођеръ* (Г., 1839, 43, 63), Сенјавин дозна *такођер* (Г., 1837, 41), *такођер* (О., 1865, 78);

тиѐмъ *ioшт*²¹⁵ више што су печатани у Црної гори (Г., 1835, 2), *ioш* сам добар шићар увидіо (Г., 1837, 52), а међу тиѐм се окупи народа *ioште* свакоякога на ону граю (Г., 1837, 77), живи ли она *ioшь* ту (Г., 1839, 106), био је *joш* у Грахову (О., 1865, 35), *joш* су понајбоље сачувани (Ц., 1872, 82), Буквари небијаху *joште* приспјели (Ц., 1871, 24), Чуо се је *joште* глас (Црн., 1884, 45), *Joш* морамо споменити фабрику (Г., 1889, 68);

Освета є *међу тиѐм* непреставаше потайніѐм начином уносити у Црну гору... раздор и неслогу (Г., 1835, 64), *међу тиѐм* Везир изиђе са своіом войском на Ситницу (Г., 1836, 71), *међутијѐм* (Ц., 1871, 18, 40), *међутијѐм* (Ц., 1872, 9, 125); *међутијѐм* (Црн., 1871, 10, 14, 34), *Међу тијѐм* приспјело је (О., 1865, 31), *Међу тијѐм* уђе Фустов (Црн., 1871, 8).

Колебања су нарочито изражена у Милаковићевој *Грлици*, у којој се нпр. рјечца *тек*, осим у овој форми јавља и са покретним вокалом *e* у финалној позицији, а рјечца *такође* се среће и са *p* у финалној позицији. При употреби рјечце *међутим* долази до колебања на ортографском и фонетском плану. Оваква колебања су иначе својствена језику старијих аутора са подручја Црне Горе, а о томе смо већ говорили у поглављима о правопису, покретним вокалима и рефлексима *јата*.

11.2. Осим наведених рјечца, често се јављају *баиш*²¹⁶, *пак*²¹⁷, *доиста*, *заиста*²¹⁸, као и рјечце за показивање (*ево*, *ето*, *ено*), нешто рјеђе *вала*²¹⁹ и *ала*²²⁰:

---

214 У старијим граматикама и приручницима *такође(p)* је одређивано као прилог, везник и рјечца. У новијим истраживањима ова ријеч се третира као партикула са „прагматским значењем додавања или проширивања“, тј. пресупозицијска партикула (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 108).

215 Раније је ова лексема одређивана и као прилог за количину. Међутим, новија показују да је *joш* партикула будући да њена функција није само одређивање глаголске радње, већ „модификација и појачавање исказа или неког његовог дијела“, па се говори о њеном тројаком прагматском значењу – значењу проширивања, квалификације и неочекиваности (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 97).

216 У питању је партикула турског поријекла и њом се може појачавати дио реченице или цијела реченица, а у зависности од контекста и наглашене синтаксичке јединице може имати „асеверативни, фактивни или емфатички карактер“ (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 24).

217 Адверзативна партикула *пак* је у литератури означена као рјечца за истицање супротности (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 153).

218 Ове лексеме (*заиста*, *доиста*) су по поријеклу прилози, али је њихово значење „одређено као ’потврђивање неке претпоставке’, односно ’појачавање увјерљивости неке тврдње’

али *дойсто* ніссам чуо бвелике теготе (Г., 1837, 79), ако *доиста* Везир навойшти на Црну гору или на Брда (Г., 1836, 67), Ако ли се *пак* република не обнови (Г., 1836, 73), *Пак* овако Орле говораше (Г., 1836, 79), *Башъ* одъ Цара свога поочима (Г., 1838, 96), *Зайста* я познаємъ многе (Г., 1839, 87), *доиста* се је оружијем свијету огласила и прославила (О., 1865, 4), тому ће *заиста* народ његову предност признати (О., 1865, 62), било је *доиста* разговора (Ц., 1871, 120), *пак* (Ц., 1872, 103), *пак* (Црн., 1884, 3, 6, 32), не би му *заиста* помогло (Црн., 1884, 235), *пак* (Црн., 1885, 50), Бјеше, *вала*, соко сиви (З., 1885, 4), *пак* (З., 1885, 41), *пак* (Г., 1890, 55);

Ала си л'јено, ала широко (Црн., 1884, 3);

ево шћах се заклет (Г., 1837, 87), *ето* башъ и сами судите (Г., 1839, 102), *ево* ви водим једнога брата (О., 1868, 50), *ето* ти њих (О., 1868, 53), *ено* их (О., 1869, 56), *ево* ме (Ц., 1871, 113), *Ево* ћу ви сада опет испричати (Ц., 1872, 48), *ето* ти рада и користи Ц., 1872, 183), *ево* ви (Црн., 1871, 30), *Ето* тебе мача зеленога (Црн., 1884, 75), *Ено* ти (З., 1885, 63), *Ево* прође доба неколико, / Откад бисмо на Цетиње равно (З., 1885, 130), *Ево* Ме у твојој Србији (Г., 1897, 44).

11.3. Уз облик императива у неколико примјера биљежимо и партикуле *де* и *дер*:

Нудер тада *погледајде* само (Г., 1835, 128), *Дайдеръ*, Царе, благо и ђевојку (Г., 1838, 114), *Дед!* *Погледај* сињем мору (О., 1866, 40), Ех, *деде* брате, *одпаши* свијетло оружје (О., 1869, 49), А *да ну* браћо да се ми између нас нешто... разговоримо и пошјетујемо (Ц., 1871, 50).

Неке од наведених императивних партикула јављају се у језику старијих писаца са простора Црне Горе (Ненезић, 2010, стр. 197; Тепавчевић, 2010, стр. 285; Биговић-Глушица, 1997, 146; Милетић, 1940, стр. 449, 450; Пешикан, 1965, стр. 175; Вушовић, 1927, стр. 59; Вуковић, 1938–1939, стр. 69).

12. Везници

12.1. Будући да ексцерпирана грађа обилује везницима, издвојићемо само оне који се облички разликују од везника у савременом српском књижевном

заправо значење ријечци“ па се као таква може третирати као партикула са фактивном вриједношћу (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 42).

219 Емфатичка партикула турског поријекла којом се означава истицање и потврђивање неког исказа (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 218).

220 Партикулла *ала(ј)* третирана је у речницима и граматикама и као узвика којим се изражава осјећање, чуђење или дивљење. Међутим, Јањушевић Оливери истиче да се овом ријечју не изражава „само емоционални однос комуникатора према одређеној појави“ већ се њоме и појачава исказ у који је искључена, па се стога може посматрати као интензификаторска партикула емфатичког типа (Јањушевић Оливери, 2018, стр. 223).

језику или су својствени говорима Старе Црне Горе. Такви су везници *јере*²²¹/*јербо*, *тер*, *оли* (у значењу *или*), који се претежно јављају у најстаријем годишњаку из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици*:

ербо твой духъ іошь са свимъ ніе чистъ (Г., 1837, 106), *ербо* мнѣніе о вилама (Г., 1839, 90), *Ол` махнитостъ оли краткоумъ* (Г., 1836, 129), *Ол` за лѣтшу ружню* промѣнили (Г., 1836, 87), *Тер* се низ ню сноси и износи (Г., 1837, 124), *Тер* се низ ню сноси и износи (Г., 1838, 124).

Ђупић (1982) истиче да је функција везника код Милаковића „истовјетна функцији ових везника у данашњим староцрногорским говорима“, као и да Милаковић при употреби везника „ријетко излази из оквира катунских говора“ (стр. 279).

У остатку корпуса ови везници се срећу знатно рјеђе:

јере (О., 1869, 49), Залуду га Млетци ударили; *јер бо* Скадар бране Зећани (О., 1867, 68), *Јере* дужду угодно бјеше да му владика под руком остави Мајне (О., 1868, 33), Донста је друштво задало себи лијепу задаћу, *јербо* ће тијем начином разјаснити многа питања у вашој славенској старој повјесници (Ц., 1871, 37), да живе у пријатељству с нама, *јербо* нам много пакости чине (Црн 1884: 7, 8), гдје је сад манастир, *јербо* је црква била на Ћипуру (Г., 1889, 70), Владика моли да се овој кметство установи, *јербо* су послови трибунала аустријскијех веома спори (Г., 1893, 40);

оли изгинути *оли* побидједити (О., 1866, 32), слијепо се не удара на зидине, е је свака јача но међедова *оли* шипетарска тиквина (О., 1869, 47);

Знак је мени од милости / *Тер* се горá на ме свити (О., 1867, 58), То би ако ништа изазвало пажњу нашијех језикословаца, *тер* би се и ово питање коначно рјешило (Црногорка 1884: 313), замијера у велике Бранку, што није био учесником народног покрета 1848, *тер* што није погинуо у ономе рату (З., 1885, 109), мислим да је срце ближе рамену него пасу, *тер* да је Бранко добро рекао (З., 1885, 14).

12.2. Наведени везници се јављају и код старијих аутора са простора Црне Горе, али уз колебања у погледу фреквенције. Тако се код Петра I рјечца *бо* јавља као саставни дио везника *јер*, и у тој форми се користи чешће него у облику *јер* или *јере*, а слично је и код Љубише (Остојић, 1976, стр. 180; Тепавчевић, 2010, стр. 314). Љубиша употребљава чешће *тер* него *те* (Тепавчевић, 2010, стр. 314).

---

221 О покретним вокалима и напоредном јављању и фреквенцији облика *јер/јере* смо раније говорили.

13. Узвици

Будући да цетињске публикације обухватају бројне књижевноумјетничке прилоге, сасвим је јасно да обилују и узвицима, којима се најчешће стилски маркира говор књижевних ликова а неријетко се узвици јављају и у поезији. Овом приликом издвојили смо само неке:

Ахъ (Г., 1836, 116), *Е мой драгій о Спасу ми сыне!* (Г., 1836, 128), *О!* Турчине Пашићу Османе (Г., 1837, 61), *Ахъ* (Г., 1837, 112), *О младости света!* (Г., 1837, 130), *ахъ!* (Г., 1839, 93); *Ох!* (О., 1865, 70), *Ха! ха!* (О., 1865, 70), *Ах!* (О., 1866, 43), *Аох!* (О., 1866, 46), *ха! ха!* (О., 1866, 49), *Ух* (О., 1867, 23), *Хај* (О., 1869, 2), ха-ха (Црн., 1871, 8), ха, ха, ха! (Црн., 1871, 17), *ах* (Црн., 1871, 13), *урах* (Црн., 1871, 27), *ох* (Црн., 1871, 35), *аох* (Црн., 1871, 63), *Ој* (Ц., 1871, 156), *Ао роде! ао јаде!* (Ц., 1871, 79), *Ој* (Ц., 1872, 42), *ох, ах* (Ц., 1872, 23), *ех* (Ц., 1872, 107), *ах* (Ц., 1872, 77), *ах* (Црн., 1884, 1), *ох* (Црн., 1884, 9), *Ој* дједовске кости (Црн., 1885, 110), *Јао* (Црн., 1885, 42), *Јаох* мене, моја посестримо (Црн., 1885, 58), *куку мени* (Црн., 1885, 194), *Гле Иране!* (З., 1885, 10), *ох* (З., 1885, 50), *аох* (З., 1885, 72), *хе* (З., 1885, 159), *Ој, Србине!* (Г., 1890, 49), *Ах!* (Г., 1890, 61), *Хеј, Косово!* (Г., 1890, 61), *Ох!* (Г., 1890, 63).

МОРФОСИНТАКСА

1. Морфосинтаксичка средства за изражавање просторних односа

Познато је да се за изражавање просторних односа најчешће употребљава предлог и неки падежни облик, а знатно рјеђе падежни облик без предлога. Примјере ћемо селектовати с обзиром на падежну/предлошко-падежну форму, као и с обзиром на значење и конкурентна средства при означавању одговарајућих спацијалних значења. Имаћемо у виду и динамички и статички (позициони) аспект просторног односа означеног одговарајућом конструкцијом као два основна критеријума у организацији синтаксичко-семантичког система за изражавање просторних значења, као и различите параметре у оквиру ових двају критеријума (Пипер и сарадници, 2005, стр. 725; уп. и Павловић, 2006, стр. 18, 19). У оквиру динамичког критеријума остварује се опозиција директивност : индирективност (одсуство усмјерене динамике). На синтаксичко-семантичком плану директивност се реализује као аблативност, перлативност, адлативност²²², а у оквиру позиционих (статичких) параметара издвајају се интралокализација, ареалокализација, антелокализација, постлокализација, супралокализација, сублокализација, интерлокализација²²³ (Павловић, 2008, стр. 211, 212)²²⁴.

---

222 „Индирективност, односно локативност, која подразумева одсуство усмереног кретања, везује се за локатив или предлошки инструментал, (2) аблативност, односно почетна усмереност или удаљавање везује се за генитив, (3) перлативност, односно општа усмереност везује се за акузатив или слободни инструментал и (4) адлативност, односно завршна усмереност или приближавање везује се за акузатив, ако је досезање завршне тачке усмереног кретања извесно, или за датив ако је досезање те тачке комуникацијски ирелевантно. Основно динамичко обележје [директ +] или [директ -] испољава се кроз колокабилност дате синтаксичке јединице с глаголима усмереног кретања, тј. директивним глаголима или глаголима неусмереног кретања, тј. индирективним глаголима“ (Павловић, 2008, стр. 211, 212).

223 „Интралокализација (објекат локализације је унутар оријентира), ареалокализација (објекат локализације је на површини оријентира), антелокализација (објекат локализације је испред оријентира), постлокализација (објекат локализације је иза оријентира), супралокализација (објекат локализације је изнад оријентира), сублокализација (објекат локализације је испод оријентира), интерлокализација (објекат локализације је између два или више оријентира) и сл. идентификовани су преваходно одговарајућим предлозима“ (Павловић, 2008, стр. 211, 212).

224 При селекцији и распоређивању примјера водићемо се наведеним параметрима и датом терминологијом.

1.1. Генитив за изражавање просторних односа

1.1.1. При класификацији примјера почећемо од спацијалног генитива, који је уз глаголе кретања у значењу просторних односа могао у старим језицима словенским означавати како крајњи, тако и почетни пункт кретања (аблативно значење). У нашем корпусу спацијални генитив се јавља са предлогом, а њиме се могла означавати непосредна просторна локализација, посредна просторна локализација, као и различите врсте усмјерености или транслокативности, што ћемо предочити и у примјерима који слиједе.

1.1.2. Непосредна просторна локализација може се изразити генитивом с предлозима *усред*, *насред*, *посред*, при чему се конкретно означава да се објекат локализације налази у средишту локализатора. „При том, предлог УСРЕД упућује, по правилу, на унутрашњост локализатора, а предлози НАСРЕД, ПОСРЕД на површину или унутрашњост локализатора, у зависности од типа локализатора исказаног именицом у генитиву“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 146). У наведеним значењима ове конструкције, иако нису честе, јављају се и у нашем корпусу:

Алай-барјак зелен износио, / На коме є Царево зламенџ: / Наврх нџга мџсец и звїезда; / *Усред нџга* Отмановиџ Царе, / А до Цара два веля Везира (Г., 1836, 77), Ова брда изображаваю готово *усредџ острова* єдну долину (Г., 1839, 81), Ол'у Шару меџ' ледове пусте?... / ђе ђеш? дà ну?...оли у *сред ватре?* (О., 1866, 25), О поље равно, о поље бајно / *Сред тебе* лежи језеро сјајно (Црн., 1884, 3), *У сред наше Црне Горе*, / А у село *Марковину*, / Справља мајка приђе зоре / До три сина у планину (Црн., 1884, 39), ушњех да сам у *сред Цеклина* (З., 1885, 103), Гором, долом, сред литица.../ Која ниче сред њедара... Дочекаће је у наручај! (Г., 1892, 34);

На сред града има један мали манастир храм св. оца Николе. (О., 1867, 43), стигао је *на сред воде* (Црн., 1871, 26), обје биситијерне и онај драгоцјени обелиск *на сред тијаче* још су понајбоље сачувани (Ц., 1872, 82), стаде *на сред камаре* (Црн., 1871, 51), Што то цмили *на сред Горе Црне* (З., 1885, 105);

Кад се храм дубоком убојника напунио, њеки уста на подножије великому крсту што се дизаше *посред храма..* (О 1866: 29), погодила га *по сред-сриједе срца* (Црн., 1871, 26).

На основу примјера видимо да је у најстаријем годишњаку из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици*, потврђена само конструкција *усред* + генитив, као и да се у осталим часописима и годишњацима конструкција *посред* + генитив веома ријетко јавља. Предлози *усред*, *насред*, *посред* са генитивом забиљежени су

и код старијих аутора – Вука Поповића, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића, Марка Миљанова (Уп. Пижурица, 1969, стр. 188; Тепавчевић, 2010, стр. 387; Ненезић, 2010, стр. 292, 293; Биговић-Глушица, 1997, 219, 220), код Петра I Остојић (1976) наводи само предлошко-падежну везу *насред* + генитив у просторном значењу (стр. 215).

1.1.3. Непосредна просторна локализација изражава се и генитивом с предлозима *накрај*, *украј*²²⁵. Овим конструкцијама се означава да се објект локализације смјешта на периферију локализатора, при чему се може радити о површини или унутрашњости локализатора, зависно од локализатора исказаног именицом у генитиву (Пипер и сарадници, 2005, стр. 147).

Док Цар узе Багдат у *крај мора* (Г., 1835, 89), У Доброти су куће простране, и лпо у *крај самога канала сазидане* (Г., 1838, 78), Узме лонац с водом па сједне у *крај огња* (Ц., 1871, 39), Ножем ману – Хајки доста! / *Украј њега мртва паде* (Црн., 1884, 4), берући *украј воде* смиљ (Црн., 1885, 78), Представљало се први пут овога љета у арени *украј биљарде* (Црн., 1884, 127), дохвати гусле што висијаху *украј оружнице* (Црн., 1885, 84), проведе зиму *украј мора* (З., 1885, 16), он сједе *украј ње* (З., 1885, 158), Рањени лежаху у *крај огња* (З., 1885, 160);

пружао се платна чак до малогъ Стона, села лежећегъ *накрај малогъ мора* или *залива Неретванскогъ* (Г., 1839, 80), *Накрај мора* од Котора / Стар се диже двор (Црн., 1884, 24), Уступише му кућицу *накрај села* (Црн., 1884, 126).

Наведени сложени предлози се ријетко јављају у нашем корпусу, што се и уклапа у српски историјскојезички контекст 19. вијека, јер су наведене предлошко-падежне форме нискофреквентне код аутора 19. вијека, као и у старијим говорима Црне Горе. Предлози *украј*, *накрај* се веома ријетко јављају код Николе Петровића (Ненезић, 2010, стр. 286, 290). Код Љубише се предлог *дно* јавља у сложеним формама *подно* и *подну*, „што углавном одговара језику старијих црногорских писаца, Вуковом језику, као и народним црногорским говорима“ (Тепавчевић, 2010, стр. 385; уп. и Пешикан 1969: 191; Ћупић, 1977а, стр. 159). Предлог *крај* се код овог јавља у овој простој форми, као и у виду сложених предлошких варијанти *украј*, *накрај*, *докрај*, *скрај*, *покрај*, уз извјесне нијансе просторних значења (Тепавчевић, 2010, стр. 381). Петар I предлог *дно* и

---

225 Ово су по поријеклу облици акузатива или локатива одговарајућих именица с предлогом (Пипер и сарадници, 2005, стр. 147).

не употребљава, а предлог користи *крај* само у сложеној форми *скрај* (Остојић, 1976, стр. 202).

1.1.4. За означавање неусмјерености, локативности²²⁶ или прецизније непосредне просторне локализације може се користити и генитив с предлогом *код*, при чему генитивом означена именица има обиљежје живо и употребљава се уз глаголе типа *одсјести, преноћити, становати, налазити се, боравити* и сл., и представља „површински експонент физичког простора чији је заправо посесор“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 147). Уколико је у генитиву дата замјеница, она се употребљава уз друге глаголе који траже одредбу мјеста са „значењем ’у нашем / њиховом... крају / земљи / институцији / породици’ и сл.“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 147). У наведеном значењу власништва, тј. б(ор)ављења једног појма у домену другог као конкурентно средство конструкцији *код* + генитив јавља се предлошко-падежна веза *у* + генитив. Међутим, раније, у канонским и старосрпским споменицима, за изражавање овог значења била је примарна конструкција *у* + генитив (Уп. Павловић, 2006, стр. 84), док је у савременом српском језику ситуација обрнута, па примат заузима веза *код* + генитив, а предлошко-падежна конструкција *у* + генитив полако нестаје.

У нашем корпусу напореда се јављају обје наведене конструкције, при чему је нешто фреквентнија *код* + генитив, а у неким примјерима значење је, према нашем мишљењу, више посесивно, али се осјећа и нијанса спацијалности:

Ноћила сам ноћас на Цетиню, / На Цетиню на двору твојему, / *Код Борђија код твојега сина* (Г., 1835, 87), *Код Владике* войске небіяше (Г., 1835, 102), постане Злокић *кодъ Княза* чиновникъ (Г., 1836, 113), ђе Деларије *код наше* под шатором заноћи (О., 1865, 40), У свом срцу неимаде: / Све шејтане из ценема / *И код себе* у одаји (О., 1865, 72), И осим што је кнез Никола тако велечасно био примљен *код руског Двора*, он је истијем начином и од братског народа руског, особито у Петрограду и светој матушки Москви најљубазније причекан био... (О., 1870, 76), Он је живио *код своје матере* (Црн., 1871, 7), Види ону тицу *код ђетета* (Ц., 1871, 38), Цијеле ове недеље траје *код нас* необична зима (Ц., 1871, 180), тражећи заклон *код њега* (Ц., 1871, 190), *Код њега* нијесу ништа нашли (Ц., 1872, 83), те ове људе таје и држе *код себе* (Ц., 1872, 140), док се може сједи *код мене* (Црн., 1884, 126), који бијаше нашао убјежиште *код младе удовице* (З., 1885, 6), Сјутра дан био је Савјет *код Господара* на којему су присуствовале војводе (З., 1885, 21), како је једном ткач застао *код тебе* (З., 1885, 58), нашле *код покојника* (Г., 1892, 47);

---

226 За означавање одсуства усмјерене динамике осим термина локативност користимо и термин индирективност (Уп. Пипер и сарадници, 2005, стр. 725; Павловић 2005: 19).

Би принуђен поћи искати помоћ у *западњих Државах* (Г., 1835, 56), Три су пили побратима вино / У Ровину у *Томановића* / У *хайдуга* Томановић *Вука* (Г., 1837, 49), да је у *њега* жалост кратка (Црн., 1871, 58), кад је видио у *ње* нешто налик на златну стријелу (Црн., 1871, 80), као што смо видјели да је бивало у *њих* (Црн., 1884, 22), колико је глумаца у *нас Срба* умрло (Црн., 1884, 84), у *њега* правде и истине ни за једну пару нема (Црн., 1885, 36), како су филозофи у *нас* били најбољи (Црн., 1885, 187), ни кад првом бих у *њих* (З., 1885, 3), какве бијаху у *њега* душевне побуде (Црн., 1885, 206), у *њега* је била велика памет (З., 1885, 13), пријеводи од чести чувају се до данас у *његове жене* (З., 1885, 15), у *њега* нема лиричног хумора (З., 1885, 126), У *нас* 1889 г. било је грознице (Г., 1890, 66).

Напоредна употреба наведених конструкција у нашем корпусу уклапа се у историјскојезичку слику развоја српског језика у 19. вијеку, при чему је веза у + генитив ближа Вуковом моделу. Обје предлошко-падежне везе, уз извјесне нијансе у фреквенцији, карактеришу језик аутора савременика наших часописа, Николе Петровића, Стефана Митрова Љубише, Марка Миљанова (Ненезић, 2010, стр. 282, 283; Тепавчевић, 2010, стр. 378; Биговић-Глушица, 1997, 211), као и старијих говора Црне Горе (Уп. Пешикан 1969: 192; Милетић, 1940, стр. 507).

1.1.5. За означавање неодређене посредне просторне локализације у ексцерпираној грађи јавља се, иако не баш често, генитив с предлозима *изван* и *близу*:

осим кад се овај *изван Црне горе* ђе находито (Г., 1836, 50), продае се *изванъ Боке* (Г., 1838, 64), Нико није смио са оружјем изаћи *изван кућа* (Ц., 1871, 119), нађе се *изван града* (З., 1885, 58), које су нашле читача и поштовача не само међу његовим друговима, него и *изван стијена корпуса* (З., 1885, 145);

удари гром у Дуждеву войску *близу града Будве* (Г., 1836, 54), *Близу Новог* има лџпџ и богатџ нашџ манастирџ Савина (Г., 1838, 84), упуте се управо у пећине римске *близу Травника...* (О., 1868, 56), који је имао своје пољско добарце у селу Адигиону *близу пријестолнице* (Црн., 1871, 33), *Близу њих* стоји мноштво дјеце (Ц., 1871, 78), Кад је државни барјактар био већ *близу манастира* и *двора господарева*, војска се поче заустављати (З., 1885, 5), Отолен је било тихо пренешено по жељи старјешина грчке општине у вељељепну грчку цркву св. Ђорђа, која је *близу самог палаца Малиновог* (Г., 1893, 31), Кад су сватови наљегли *близу Црногораца* на работи, пуште коње и опале пушке (Г., 1893, 33).

Предлогом (*из*)ван се означава мјесто изван појма са именом у генитиву, углавном је забиљежен у форми *изван* „у црногорским говорима, у језику старијих црногорских приповједача и Вука Карацића“ (Тепавчевић, 2010, стр. 388; уп. и Милетић, 1940, стр. 227; Пешикан 1969: 191; Ћупић, 1977а, стр. 159; Остојић, 1976, стр. 209, 210; Биговић-Глушица, 1997, 220; Пижурица 1969: 185).

Искључиво у форми *изван*, и то ријетко, баш као у нашем корпусу, биљеже га и кнез Никола, и Његош (Ненезић, 2010, стр. 279; Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 62). И предлошко-падежна форма *близу* (са значењем непосредне близине или мјеста доспјевања које је недалеко удаљено од појма означеног генитивом) не употребљава се често код старијих писаца (Остојић, 1976, стр. 214; Биговић-Глушица, 1997, 217; Ненезић, 2010, стр. 284; Тепавчевић, 2010, стр. 380).

1.1.6. Значење неодређене посредне просторне локализације у ексцерпираној грађи имају и конструкције *до*, *код*, *крај*, *покрај*, *пored* + генитив (у значењу *пored*) које показују да је мјесто локализације спољашњост локализатора, и то онај дио који је у контакту с једном од могућих страна локализатора, а њима се имплицира и проксималност (Пипер и сарадници, 2005, стр. 148). Ивана Антонић наводи да предлози *до* и *код* захтијевају статичан глагол, при чему је предлог *до* необиљежен (именица у генитиву може означавати живо и неживо), док је предлог *код* обиљежен (стоји искључиво уз именице које означавају неживо), а уз предлоге *крај*, *покрај*, *пored* може стајати и статичан и динамичан глагол, и сва три предлога су у начелу необиљежена (Пипер и сарадници, 2005, стр. 149).

Алай-барјак зелен износио, / На коме є Царево зламенѣ: / Наврх нѣга мѣсец и звѣзда; / Усред нѣга Отмановић Царе, / А *до Цара* два веля Везира (Г., 1836, 77), Фустов стајаше *до мене* (Црн., 1871, 51), Један војник што *до мене* стајаше (Ц., 1871, 77);

метнуо є *по крај друма* на погледу Котора 10 цекина (Г., 1835, 50), даде метнути *покрај друма*, на погледу Котора, 10 цекина (Г., 1836, 52), Кадѣ се изиде изванѣ врата одѣ Гордића, па се пође *покрај канала*, дође се најпре у Мулу (Г., 1838, 78), *Крај стега* тога је – новац (Ц., 1871, 39), Лежи с Милицом *крај пријеклада* (Црн., 1884, 24), нађем *крај себе* љеба (Црн., 1884, 296), *Крај оваца* у планини / На Ловћену у висини / Црногорче стадо пасе (Црн., 1885, 73), Дјевојка сједе *крај њега* (Црн., 1885, 195), па се измаче на друм *крај баите* (З., 1885, 124), уставише се *крај трикове куће* (З., 1885, 129), Сердар сједе *крај њих* (З., 1885, 129);

Обрађене земљ *пoredѣ канала* попиню се на подобіе мередвина путь врха голы крша (Г., 1838, 63), може прошетати се мало и *пoredѣ пристанища* (Г., 1838, 76, 77), Фустов стајаше не помично *пored моје постеље* (Црн., 1871, 55), На обали Сене *пored високе палате* пролазише версаљски батаљони (Ц., 1871, 78), Ваљотка је изабрао мјесто *пored врата* (Црн., 1884, 127), Родио сам се у селу Ковиљу, *пored намастира Ковиља* (Црн., 1885, 150);

остадоше домаћи Црногорски Турци заповѣдници од пазара и крѣпости *код рѣке Црноєвића* (Г., 1835, 67), Кад су били *код Сдрене града* (Г., 1836, 78), улогори се *кодѣ Добре воде* на згодномѣ мѣсту (Г., 1838, 44), кои є бью *кодѣ Црне рѣке* (Г., 1838, 44), завлада најважнѣима кланцѣма *кодѣ Каменогѣ и Мокрина* (Г., 1838, 45), кои су се готово сви налазили у шанцу

кодъ монастыра Св. Влахе (Г., 1838, 48), стајаше *код прозора* (Црн., 1871, 40), *Код прозора* смотрим једну мрачну слику (Црн., 1871, 47), И сама Турска изгрће силну војску у стан *код Шумле* (Ц., 1871, 78), *побједа код Скадра* више је огорчење (Ц., 1871, 119), да га сваки оставља *код Рибнице* у једну хришћанску кућу (Ц., 1871, 119), И *конак* је учинио први / [...] *Код бијела Кркина катуна* (Црн., 1884, 167), *Код једнога прозора*, ђе бјеше највише свјетлости, бјеше *стол* (Црн., 1885, 166), *Код тврђаве Тројице* бијаху војници (Г., 1893, 49).

Предлог *до* у овом значењу не помиње се у монографијама 19. вијека релевантним за наше истраживање (Остојић, 1976, стр. 210, 211, Тепавчевић, 2010, стр. 374–377; Ненезић, 2010, стр. 280, 281). Никола I користи предлог *код*, између осталог, у значењу „да се неко или нешто налази у близини појма с именом у генитиву, и у овом значењу синониман је с предлозима *поред* и *крај*“ (Ненезић, 2010, стр. 281), при чему предлог *поред* уопште не употребљава у мјесном значењу, а ријетко и конструкцију *покрај* + генитив (Ненезић, 2010, стр. 281, 285). Слична ситуација је и код Љубише, који предлог *код* користи за означавање мјеста радње, тј. нису раздвојени примјери са обиљежјем проксималности и они у којима се овај предлог употребљава уз појмове са обиљежјем живо, а предлози *поред* и *покрај* нису забиљежени у овој форми (Тепавчевић, 2010, стр. 377, 378). Код Петра I је у наведеном значењу забиљежена конструкција *код* + генитив (Остојић, 1976, стр. 213). Предлози *поред* и *покрај* у наведеним значењима су иначе ријетки у говорима Старе Црне Горе и у језику старијих аутора (Уп. Пешикан 1969: 193; Вушовић 1933–1934: 51; Пижурица, 1969, стр. 196).

1.1.7. Неодређена посредна просторна локализација изража се и генитивом с предлогом *око(ло)*, при чему се овом предлошко-падежном везом одређује да је мјесто локализације спољашњост локализатора која је у контакту са свим странама локализатора, а „семантика глагола може захтевати плуралност објекта локализације“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 149). У ексцрепираној грађи су конструкције *око* + генитив чешће од конструкције *около* + генитив, па ћемо навести неке примјере:

Канонерске лађе пођу *око острова Св. Марка* (ла Крома), обићи и узнати ђе су најслабије стране (Г., 1837, 45), Дивно Вуче уреди хайдуке, / *Око друма* по дно Дубочака (Г., 1837, 58), Садъ ће градит` ендекъ *око града* (Г., 1838, 100), Црногорци на позив својега милога Господара хитро се окупише и *око Граховца* стекоше. (О., 1865, 29), јер воде није било ниђе *око Граховца* осим једнога потока између Грахова и Граховца (О., 1865, 37), Хајдуци

посједали *око ватре* (О., 1868, 60), па у страху и забуни својој, чини им се као на јави, да им она иста аветиња *око ушију* крчи (О., 1870, 51), *Око сваке куће* рашириле се красне баште (Црн., 1871, 2), Пред самијем позориштем, *око зграде* стоје војници (Ц., 1871, 78), а војске у Скадру и *око њега* доста (Ц., 1871, 119), И премда се *око мене* реси / Сва природа гиздавим бојама (Црн., 1885, 111), да притече у помоћ биједнима које је видио *око себе* (Црн., 1885, 155), народ стаде побожно *око цркве* (З., 1885, 4), На образ јој ђули и румени, / *Око грла* сами калопери (З., 1885, 120), све куће *око његове* бјеху пусте (З., 1885, 128), у литији *око цркве* (Г., 1892, 47), и ту су били *око Височанственога Двора* сви црногорски главари на окупу (Г., 1893, 34), а неколико млетачкијех бродова укажу се *око залива бококоторског* (Г., 1893, 48);

работници зачуђени таковијем страшнијем виђенјем, онијеме и попадају *около гроба* (Г., 1837, 75), па и оно мало дубрава што има *около Рисна и Убала* кваре козе брстећи (Г., 1838, 63), По њој се вила и савила / *Около* паклена дирека / Као лоза *око дрвета* (О., 1865, 73), и по црквама његовим што бијаху *около* Котора. (О., 1868, 32), Силна војска слеже се *около* Гацка и Невесиња. (О., 1868, 51), Пред јаком гвозденом зградом и иза ње, *около цијеле зграде* стоје коњи (Ц., 1871, 77), ни звијезда, ни мјесеца *около провалије* (Црн., 1884, 30), А ако турска војска, која је *около Црне Горе*, буде побјеђена (Црн., 1884, 81), како се врти *около једнога стола* (З., 1885, 132).

Предлози *око* и *около* су се у неједнакој мјери употребљавали у историји српског језика, па је тако у документима старосрпске пословноправне писмености потврђен само предлог *около* са генитивом у значењу јуксталокационе индирективности²²⁷ (Павловић, 2006, стр. 50, 58), а обје предлошко-падежне везе у овом значењу познате су говорима Старе Црне Горе, али нису у једнакој мјери заступљени, па се у црмничким користе оба предлога а у староцрногорским само предлог *око* (Милетић, 1940, стр. 512; Пешикан 1969: 192). Колебање је потврђено и код старијих аутора, па тако Петар I употребљава само предлог *около*, Петар II Његош, кнез Никола и Марко Миљанов оба предлога, а Љубиша само предлог *око* (Остојић, 1976, стр. 215; Вушовић 1933–1934: 47, 48; Ненезић, 2010, стр. 291, 292; Биговић-Глушица, 1997, 219; Тепавчевић, 2010, стр. 385, 386). Према томе, можемо констатовати да стање у вези са овом појавом у нашој ексцерпираној грађи одговара стању у језику старијих аутора и говора Црне Горе.

1.1.8. У старосрпској пословноправној писмености за означавање интерлокационе индирективности у употреби је била конструкција *међу* + инструментал, иако се, с обзиром на поријекло, као примарна чини конструкција *међу* + генитив која је првобитно вјероватно упућивала на посесивни однос

---

227 Под овим термином се подразумијева значење „неусмерене радње у близини оријентира без прецизирања нивоа“ (Павловић, 2006, стр. 50).

(Павловић, 2006, стр. 47). Од 14. вијека у српским документима се за изражавање индирективности спорадично јавља акузатив са предлогом *међу*, а у другој половини 15. вијека среће се конструкција *између* + генитив за означавање индирективне интерлокализације, тј. има исто значење као у нашим примјерима – „смештање детерминисане радње између два или више оријентира“, док се у перлативном значењу у 14. вијеку у даровницама јавља веза *међу* + генитив²²⁸ (Павловић, 2006, стр. 50, 88). Конструкција генитив + предлог *између* указује на неодређену посредну просторну локализацију, или, прецизније речено, означава да је „место локализације спољашњост која је у контакту са више локализатора без податка о томе које су стране локализатора у питању, па се генитивом с овим предлогом имплицира обележје интерлокализације као посебног облика екстралокализације“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 149)²²⁹.

Конструкције са *између* + генитив у значењу за означавање интерлокационе индирективности нису фреквентне у ексцерпираној грађи:

Цвѣтаю и зелене се *изъ међу бѣлы кућа* южне воћке (Г., 1838, 63), *Између овы зидова* налазе се многи крши (Г., 1838, 75), воде није било ниђе око Граховца осим једнога потока *између Грахова и Граховца* (О., 1865, 37), да при биљежењу граница *између Турске и Црне-горе*, овој последњој буде наклоњен (О., 1865, 38), На врх овога брда граница је *између Катунске и Ријечке нахије* (О., 1867, 33), *Између камења* на пјеску и њешто мало сламе леже уморни војници (Ц., 1871, 77), Деликлез лежаше *између камења* (Ц., 1872, 83), Ријека Цетина извире *између планине Гњата и Динаре* (Црн., 1885, 114), оставила крвава трага на Царини *између Дубровника и Требиња* (З., 1885, 160), Још морамо споменити фабрику за фишеке и за поправљање пушача пред уласком у варош с десне стране при путу и тавницу *између Медовине и Биљарде* (Г., 1889, 68), *Између Сеоштика и Падежа* лежи (Г., 1892, 37).

Забилежени примјери показују да се стање у испитиваним часописима и годишњацима уклапа у српски историјскојезички корпус Црне Горе 19. вијека. Генитивне конструкције са наведеним предлогом (у просторном значењу) нису

---

²²⁸ О конструкцијама *међу* + акузатив и *међу* + инструментал говорићемо касније.

²²⁹ Плуралност локализатора се може означити или генитивом множине или двијема именицама у генитиву једине повезаним везником *и*. У савременом српском језику као конкурентно средство овој конструкцији јавља се инструментал с предлогом *међу* „уз напомену да код генитива поред идентификације места постоји и представа о одмеравању места према крајњим границама с обе стране, а инструменталом се остварује искључиво идентификација места без представе о оваквом одмеравању. Из ове чињенице, по свој прилици, произлази и могућност да инструментал, за разлику од генитива, може у одговарајућем ванјезичком контексту имплицирати и значење посредне социјативности“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 149, 150).

честе ни код Петра I, Вука Поповића, Љубише, Николе Петровића (Остојић, 1976, стр. 208, 209; Пижурица, 1969, стр. 184; Тепавчевић, 2010, стр. 372, 373; Ненезић, 2010, стр. 276), а ријетко се јављају и у староцрногорским и црмничким говорима (Пешикан 1969: 192; Милетић, 1940, стр. 518).

1.1.9. Одређена посредна локализација може се исказати генитивом са предлозима *испред, иза, изнад, испод*, при чему се овим конструкцијама упућује да је „место локализације спољашњост локализатора која је у контакту са предњом, задњом, горњом или доњом страном локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 150). Условни конкуренти наведеним конструкцијама могу бити предлози *позади, више/повише, поврх, подно, ниже* са генитивом „с обзиром на тип просторног односа на који упућују, али не и с обзиром на могућности комбиновања с конкретним именицама у функцији локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 150).

Неке од наведених конструкција потврђене су и у ексцерпираној грађи, при чему се најчешће јавља предлог *више* са генитивом:

У ред сташе *испред шаторова* (Црн., 1885, 202), Сердар изађе *испред своје колибе* (З., 1885, 159), просипао се и *испред куће* (Г., 1892, 46);

нико од нас није примјетио како нас *иза шумарка* стражаре разбојници (Црн., 1884, 78), Само мјесец *иза горе* / Почео је да с' промаља (Црн., 1885, 163);

Ріеке у Црној гори ово су: Црноевића ріека, по староме Обод, која извире *испод Цеклинске горе* и упада у езеро Скадарско; Црница, у врх поля Црничкога извире, и куд и прва утјече; Зета извире *испод Острога планине* под селом Повіом, и утјече у Морачу; а Морача излази у горњој Морачи и код Подгорице прима Зету, и салиевасе такођер у речено езеро (Г., 1835, 43), и да род Христански *испод лотога ярма и синџира Турскога* избави (Г., 1835, 72), опетъ све далъ *исподъ сводова* прође се 400 нога (Г., 1838, 81), она извире *исподъ едногъ брда* (Г., 1839, 76), Кренувши са Цетиња *испод кнежева двора*, прошли смо кроз цетињску малу од 60 кућах варошицу (О., 1867, 33), Парада се крену *испод Костадина* па путем који иде крајем ријеке (З., 1885, 5), лежи у питомој планинској удолици *испод самог Сеоштика* (Г., 1892, 39), А како су доброћани листом поморци били, и бродовима из бијелог свијета долазили *испод својих кућа* (Г., 1893, 46);

три кнежинице, које се *изнадъ Будве* къ Црној гори отежу (Г., 1838, 85), На Цетињу мрком пољу, / *Изнад двора кнежевскије* (О., 1865, 70), Диже се Ловћен поносна гора / *Изнад пучине* сињега мора (О., 1866, 50), с десне стране изнад села иподиже се гласовито брдо (О., 1867, 35), шетајући *изнад воде* по побријежју (О., 1867, 45), *Изнад грба* круну стави (О., 1869, 24), како би се могло помолити *изнад земље* (З., 1885, 7), Мирац је сеоце црногорско, на самој граници, *изнад Грбља* (Г., 1893, 40);

начини едну малу крѣпост *више ріеке* која се зваше Обод (Г., 1835, 58), Он се бѣше ближе примакнуо / *Више Спужа града бѣлого* (Г., 1835, 102), Кара-Махмут су 20,000 войске већ находіо се под главицом Височицом, *више*

самога града Служа (Г., 1836, 69), *А виш` нѣга* крст се надвисио (Г., 1836, 78), *Те изтрчи на биѣлу кулу / Више грацке демирли капіе* (Г., 1836, 90), *Друга се е ограда кула [...]* *Више біѣла града Никишицкога* (Г., 1837, 50, 51), *заустави се за четвртомъ своіомъ позиціомъ на самомъподножію горе вѣше Дубровника* (Г., 1838, 38), *оставивши стражу вѣше града* (Г., 1838, 48), *извѣше нѣга* попело се високо и голо каменито брдо (Г., 1838, 75), *погинуо је у боју [...]* на Кити *више Сланого* (О., 1865, 30), *види се и сами гласовити Скадар више Бојане* (О., 1867, 34), *А Хото се насели више Хумскога блата у Арбанији* (О., 1866, 23), *Више нѣга* Максиме владика / *Чати брату самртну молитву* (О., 1869, 38), *Рач подиже чашу више главе* (Црн., 1871, 60), *Ал' у једном врућем боју / Више Цетиња* (Црн., 1884, 24), *Више нѣга* лебди сјетна / *Поражена голубица* (Црн., 1884, 77), *те зрно прозвижда повише нѣга* (Црн., 1884, 123), *Више свода*, како се улази у цетињску манастирску цркву (Црн., 1885, 2), *Свако с' вије више једног гроба* (З., 1885, 34);

у врх поля Црмничкога извире (Г., 1835, 41), *Наврх нѣга* [барјака] мѣсец и звѣзда (Г., 1836, 77), *два влаха на врх куле* кажеш (Г., 1836, 97), *Онамо нам Душан стао / Врх царскога пријестола* (О., 1869, 29), *Пирамида горда врх сињега мора* (Црн., 1885, 18), *Врх огњишта* висаше много овчијех и свињећих бутина (Црн., 1885, 82), *осташе врх земље* (Црн., 1885, 130), *то простиру поврх сламе* (Г., 1891, 41).

Наведени предлози су забиљежени у говорима Црне Горе, као и код старијих писаца, при чему постоје извјесне разлике у фреквенцији њихове употребе, што је слично стању у нашем корпусу. Никола Петровић предлоге *иза*, *испред*, *изнад*, *испод* користи у оним просторним значењима у којима су заступљени у савременом српском језику, при чему је поље употребе предлога *изнад* са генитивом сужено на рачун предлога *више* и *врх* (Ненезић, 2010, стр. 275, 276). Код Стефана М. Љубише заступљени су предлози *иза*, *испод*, *подно* са генитивом, предлогу *изнад* је сужено поље употребе на рачун конструкције *врх* + генитив, а предлози *више* и *ниже* су такође нискофреквентни код овог аутора (Тепавчевић, 2010, стр. 372, 373, 382, 385). Предлог *врх* и његове сложене варијанте *наврх*, *поврх*, *сврх* с генитивом имају „широк спектар значења у изражавању мјесних односа“, што се подудара са језиком „старијих црногорских писаца, као и са народним говорима“ (Тепавчевић, 2010, стр. 383; уп. и Остојић, 1976, стр. 383; Ненезић, 2010, стр. 288, 289; Пешикан 1969: 191; Вујовић, 1969, стр. 297; Ћупић, 1977а, стр. 147). На основу предочених примјера и у нашој грађи је евидентно ширење предлошко-падежне везе *више* са генитивом на рачун везе *изнад* + генитив, и веома ријетка употреба предлога *испред* са генитивом²³⁰.

²³⁰ О синтаксичко-семантичком пољу употребе предлога *под*, *над*, *пред*, *за* са акузативом и инструменталом говорићемо у даљем тексту.

1.1.10. Генитив с предлогом *наспрам* означава да је мјесто локализације спољашњост локализатора „која се налази насупрот, у начелу, једној од могућих страна локализатора (по томе би овај модел могао бити сврстан и у неодређену посредну локализацију), мада се у највећем броју случајева имплицира предња страна локализатора (отуда се овде сврстава у одређену посредну локализацију). То поготово важи за предлог НАСПРАМ, и онда када се ради о живом објекту у својству локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 151). Прост предлог *спрам(а)*, који се данас осјећа као архаизам, често се среће у Милаковићевој *Грлици*, али не и у остатку корпуса:

Црногорци на граници *спрама Никшића* дочекају Турке (Г., 1836, 49), Тако су девет дана стаяле обадвје войске една *спрама друге* без да се ударе (Г., 1836, 69), Дочекаше на Броћанац Турке / (*Спрам` биела Оногошта града*) (Г., 1836, 85), с наредбом покорити острове *спрама Далмације* (Г., 1837, 41), *Спрама Пераста*, готово на средњ канала, има еданъ малый островъ (Г., 1838, 75).

Б. Остојић (1976) не помиње овај предлог уз генитив код Петра I (стр. 202–215). Код кнеза Николе предлог *према* се јавља у варијантама *спрам(а)* и *спрема* и њиме се означава „мјесто на супротној страни од појма с именом у генитиву, а ријетко и правац или путања кретања, као у црногорским говорима и језику старије црногорске књижевности“ (Ненезић, 2010, стр. 294; уп. и Милетић, 1940, стр. 519; Вујовић, 1969, стр. 297). Код најмлађег од Петровића, Николе, предлог *наспрема* у мјесном значењу најчешће је забиљежен с енклитичким обликом повратне замјенице за свако лице, *себе* (Ненезић, 2010, стр. 296). У језику С. М. Љубише потврђени су облици *прама*, *спрам* са генитивом, при чему је варијанта *прама* потврђена и са локативом (Тепавчевић, 2010, стр. 390, 391). У нашем корпусу предлога *према* са генитивом веома ријетко биљежимо, и то не у просторном значењу²³¹.

1.1.11. Генитивом с предлогом *дуж* може се означавати и посредна и непосредна локализација. Ова конструкција се у савременом српском језику углавном употребљава са динамичким глаголом и означава да се „објекат локализације креће у линији локализатора, а да ли се то кретање обавља по

---

²³¹ Љубав ми је према *тебе* расла (О., 1867, 25). Сијеси дрво према *себе* (Г., 1890, 76).

локализатору (односно да ли се ради о непосредној локализацији) или паралелно с локализатором, дакле ван локализатора (односно да ли се ради о посредној локализацији) зависиће од типа локализатора исказаног именицом у генитиву“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 151). У овим случајевима је очигледно перлативно значење. Међутим, конструкција *дуж* + генитив уз недирективне глаголе глаголе може имати и локативно значење и у овом значењу је потврђена и у нашем корпусу:

своју войску поставили *дуж све Црне горе од Грахова до Турске Арбаније* (Г., 1836, 53), И *дуж цијелога залива* пружају се и подижу такви висови (Црн., 1871, 2), Конвенција, која је била склопљена 1871 године између наше и аустро-угарске владе о снабдијевању сољу пограничнијех крајева наших *дуж Боке Которске* из далматинскијех соларница, 14 јуна изгубила је своју снагу (Г., 1893, 37).

Предлог *дуж* са генитивом се углавном не употребљава ни у језику старијих аутора из Црне Горе (Уп. Остојић, 1976, стр. 202; Пижурница, 1969, стр. 197; Ненезић, 2010, стр. 287; Тепавчевић, 2010, стр. 392), а није ни одлика старијих црногорских говора (Уп. Пешикан 1969: 191; Ћупић, 1977а, стр. 160).

1.1.12. Кад су у питању генитивне конструкције за исказивање приближавања локализатору без података о досезању циља битно је поменути конструкцију *пут* + генитив. Наведено значење ове предлошко-падежне конструкције Слободан Павловић означава као адлативност немаркирану обавезношћу досезања циља, која се у старосрпској пословноправној писмености означавала конструкцијама *к, према* + датив, слободни датив и изузетно ријетко предлошко-падежном везом *пут* + генитив (Павловић, 2006, стр. 99). Насупрот оваквој слици у средњовјековној српској писмености, предлог *пут* + генитив (поготово када је генитивом означен неки географски појам) веома је био заступљен у 19. вијеку код аутора из Црне Горе као и у неким старијим говорима, што се подударује и са стањем у нашој грађи.

У годишњацима и часописима из нашег корпуса конструкција *пут* + генитив је веома фреквентна уз глаголе кретања са значењем приближавања локализатору без прецизних података о досезању циља (нарочито у Милаковићевој *Грлици*), при чему се ова конструкција чешће користи уколико појам у генитиву означава неживо (претежно неки топоним):

пође *пут Млетака* (Г., 1835, 64), Те с пушакањ *пут сокола* скачу (Г., 1835, 86), врате се *пут Русіе* (Г., 1836, 37), Да с` њом удри од источне стране, / И пробіе *пут грацке капіе* (Г., 1836, 103), пође *пут Дубровника* (Г., 1837, 44), побѣгох преко Кучах *пут Србіе* (Г., 1837, 82), отолен се креном управо *пут Цариграда* (Г., 1837, 85), пођем *пут Скадра* (Г., 1837, 89), одправи *путъ рѣке Омбле* Црногорце и Приморце (Г., 1838, 41), пође *путъ Новога* (Г., 1838, 41), пође Вице-Адмиралъ *путъ Корчуле* (Г., 1838, 48), пође Марко *путъ Будима града* (Г., 1838, 98);

турска се војска поче кретати, и табор се по табор отискивати *пут Клобука*. (О., 1865, 42), И с којег си полет дава / *Пут небеса* твог генију (О., 1865, 64), Дигне очи *пут небеса*, / Па на Ловћен поглед сврати (О., 1866, 44), Идући изнад Градца *пут села Буроњах* (О., 1867, 53), Муфтија Цвијетић крену дакле *пут Шуме* (Ц., 1871, 179), Са Праћишта крену *пут Тројице* (Г., 1893, 44), Милош се исправи те алакну колико га грло поднесе и потече *пут њих* (Црн., 1884, 123), А камење подизаху, *пут њега* бацаху (Црн., 1884, 295), показујући руком *пут прозора* (Црн., 1885, 108), Сви се обрнуше *пут врата* (Црн., 1885, 109), кренусмо *пут Сомбора* (Црн., 1885, 159, народ крену *пут града* (З., 1885, 4), Народ са свијех страна крену се *пут цркве* (З., 1885, 21), кренула је са *Цетиња* депутација *пут Млетака* (Г., 1893, 31).

У периоду који је предмет нашег интересовања често се поље употребе ове предлошко-падежне конструкције ширило на рачун неких других конструкција – датива без предлога, датива с предлозима *к(а)* и *према* (о којима ћемо говорити у даљем тексту). Овакво стање је забиљежено код Николе Петровића, Стефана Митрова Љубише, Вука Поповића, Анта Даковића (Ненезић, 2010, стр. 297; Тепавчевић, 2010, стр. 388; Пижурица, 1969, стр. 193; Остојић, 1989б, стр. 156), као и у црмничким говорима (Милетић, 1940, стр. 513).

1.1.13. Приближавање локализатору с информацијом о досезању циља (адлативност, циљ) може се исказати генитивом с предлогом *до* или генитивом с предлогом *код*²³². На прерасподјелу ових предлошко-падежних веза у дијахронији и на семантичко-синтаксичко поље њихове употребе указао је Слободан Павловић (2006) иситичући да се конструкцијом *код* + генитив може означавати и перлативност и адлативност²³³ (на шта смо раније указали), али да је у старосрпском ипак конструкција *у* + генитив покривала значења савременог *код* +

---

232 Антонић и група аутора наводе да се генитив с предлогом *код* у овом значењу раније сматрао супстандардним и да се препоручивао датив без предлога (*Пошао је другу*), али је у другој половини 20. вијека преовладала употреба генитива с предлогом *код* (при чему је генитив + *код* чешћи и од генитива с предлогом *до*), па се може сматрати одликом „савременог стандардног језика, и говорног и писаног“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 153).

233 Павловић сматра да је генитив с овим предлогом „био резервисан за индирективност и адлативност“. У фусноти наводи и примјере из савременог српског језика „*иде крај реке* (перлативност), *седи крај реке* (индирективност) ~ *иде код њега* (адлативност) ~ *седи код њега* (индирективност)“ (Павловић, 2006, стр. 84).

генитив (стр. 84). Он сматра да се адлативност као лимитирана директивност изражавала конструкцијом *до* + генитив и да је, за разлику од беспредлошког датива и његових конкурентних средстава (*к, према* + датив), генитив са предлогом *до* „маркиран [...] извесношћу досезања именованог оријентира, или прецизније његове близине (Павловић, 2006, стр. 105). Он такође наводи да се овом конструкцијом може наведени оријентир означавати као „крајња тачка простирања одређене локације или као лимитатор реализације означене радње“ (Павловић, 2006, стр. 106). У 19. вијеку у говорима данашње Црне Горе и у језику аутора са овог подручја у значењу завршетка кретања (адлативности) широко је заступљена конструкција *код* + генитив (Уп. Милетић, 1940, стр. 509; Ћупић, 1977а, стр. 128; Станић, 1974, стр. 68–69; Остојић, 1989б, стр. 155; Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 354; Ненезић, 2010, стр. 281; Тепавчевић, 2010, стр. 377, 378; Биговић-Глушица, 1997, 210), мада има и аутора, попут Петра I, код који је конструкција *к* + датив истиснула из употребе генитив с предлогом *код* (Остојић 1976: 213), што донекле одговара ситуацији у нашем корпусу.

У ексцерпираној грађи предлог *до* са генитивом у значењу адлативности често се среће, за разлику од конструкције *код* + генитив у овом значењу:

Не би могли *до нас* доћи (Г., 1835, 71), Те се сави соко *до пазара* (Г., 1835, 86), Док дођемо, браћо *до* Никшићах (Г., 1835, 95), Догнаше их опет *до Броћанца* (Г., 1836, 87), Аци-бег ноћно испрати везира, давши му пратиоце *до Дубровника* (О., 1865, 49) Туда турком иђаху брђани у походе *до Пловдина* (О., 1868, 24), Пратише ју *до Котора града* (Црн., 1871, 20), Кад је тај спровод дошао *до велике патријаршке цркве* (Ц., 1872, 8), Тадија је неколика пута домиголио *до манастира* (Црн., 1884, 6), отступио сам опет *до зида* (Црн., 1884, 296), поче узмицање српске војске *до ушћа Дунава и Тисе* (Црн., 1885, 159), ђевојке с великим ђерданима о врату, протурале се *до самог иконостаса* (З., 1885, 58);

Код нџа се бџху намџрили / Црногорски избрани главари (Г., 1835, 98), дигли су ме на носила и поніели *код гроба*, у нџ спустили и закопали (Г., 1837, 74), Кои је тек с Цетиња дошао *код Војводе Мирка* (О., 1865, 38).

1.1.14. Са значењем аблативности/полазишта користе се предлози *од, из* и *с(а)* са генитивом, при чему је употреба одговарајућег предлога условљена типом локализатора означеног именицом у генитиву и типом предикације. „При том, предлог ОД показује удаљавање од локализатора без импликације о којем делу локализатора се ради. Предлог ИЗ показује удаљавање од унутрашњости локализатора, а предлог С(А) удаљавање од површине локализатора који, при том, поседује и висину“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 153).

Наведене предлошко-падежне везе са значењем аблативности веома су фреквентне у ексцерпираној грађи, па ћемо навести само неке примјере :

Ђе се густе облак подигнуо / *Од кржаве Србске горе Црне* (Г., 1836, 88), Први дакле конак учинимо на Црнојевића-ријечи *од Цетиња* у исток три сахата далеко (О., 1867, 33), на неколико корака *од Мораче* и *Рибнице* (Црн., 1885, 4), а како је Цетиње доста удаљено *од онијех мјеста* (З., 1885, 8), да су се Црногорци удаљили *од аустријскијех граница* (Г., 1893, 45);

завео на Цетинио едну малу школу, у којој се *из разније окупржја* до 30 ђака у читаню, писаню... обучаваю (Г., 1835, 47), *ђе из Турске земљ* лађе могу доходити (Г., 1835, 58), Поштеније нама погинути, / Но срамотно у Русию поћи / *Преко мора из земљ Латинске* (Г., 1836, 80), Шеф 13-га Стерскога полка с баталионом дође *из Крфа* (Г., 1837, 45), они тада скочише *из брода* (Г., 1837, 81), утолико добіе извѣстіе *изъ Корфа* од Русскогъ пуномоћногъ Грофа (Г., 1838, 49), поноћи изиду *изъ Котора* сви Хрвати (Г., 1838, 54), а остало добавля се *изъ Црнога мора* и *изъ Италије* (Г., 1839, 40), Текла вода валовита / *Из камена стаменита* (О., 1865, 73), Тако се и у Црну-гору *из Далмације* доселе три брата: (О., 1866, 23), па се врати главом без обзира *из бусије црногорске* (О., 1868, 24), а *из Смедерева* јој се преко руку врући сомуні доносе (О., 1869, 29), како се је *из Билеће* упутила и ту дошла. (О., 1865, 29), послао им је проглашенога црногорскога јунака попа Луку *из Марковине* (О., 1865, 30), Ну изиди *из бијеле куле* (Црн., 1871, 19), излазећи из *позоришта* сретнемо Виктора (Црн., 1871, 27), с кићеном Анђелијом, одивом *из соколасте Црне горе* (Црн., 1871, 34), бијаше родом *из Цуца* (Црн., 1871, 53), Не излази *из куће* (Ц., 1871, 38), *Из Париза* јављају (Ц., 1871, 39), исприча им да је родом *из Црне Горе* (Ц., 1871, 60), *Из првога спрата* избија пламен (Ц., 1871, 78), *из школе* иде се у цркву (Ц., 1871, 172), вратише се синоћ *из Пеште* (Ц., 1872, 18), Тако јављају недавно *из Лондона* (Црн., 1884, 28), *Из катунске нахије*, најпрви дођоше Његуши (Црн., 1885, 107), *изађоше из цркве* (Црн., 1885, 166), једни износаху ствари *из двора* (З., 1885, 4), Изашли су били: све чиновништво, све грађанство и много народа *из цијеле Боке* (Г., 1893, 32), Лучер је дошла вијест *из Котора* (Г., 1893, 45);

кои ли би уступіо *са својега мѣста* и побѣга` (Г., 1835, 57), побѣгну *с Кчева* (Г., 1836, 54), с којема Митрополит (9-га Септ.) пође *с Цетиня* (Г., 1836, 69), И *с` Жабљака* топе одвезоше (Г., 1836, 106), А ја идем *са Цетиня равна* пут Маинах и Будве біеле (Г., 1837, 63), ударе Руси и *сѣ мора* и *са суха* (Г., 1838, 39), *Са источне стране* прилично е већ развалѣна (Г., 1839, 91), Ох да видиш ! – *с Цетињ-поља* / Твој побратим коли крати (О., 1866, 44), одмах *с Цетиња* крене и у Грахово (О., 1865, 33), Пошто су се *с Карпата...* спустили... (О., 1865, 53), *Са сјеверне је стране* Дебели бријег (Црн., 1871, 2), *СА БОСАНСКЕ ГРАНИЦЕ* (Ц., 1871, 140), Одлазак Милетића *са политичке позорнице* (Ц., 1872, 178), Наступи *са истока* опет нова најезда (Црн., 1884, 164), На повратку *с Бранкове свечаности* (Црн., 1884, 253), Даница дозивље витеза или јунака *с бојног поља* (Црн., 1885, 21), Дигнувши се *с` земље* (Црн., 1885, 203), Добру сам вам покупио мобу / *Са Везђића* и *Трусине горње*, / *С Лукаваца* и *са Грабовице* / *И са танке Ивковића куле* (З., 1885, 121), и разноси лишће *са табала* (З., 1885, 160), *Са Лесендре* су га топови поздравили (Г., 1893, 32).

Ове предлошко-генитивне потврђене су и код старијих писаца, као и у савременом српском језику (Остојић, 1976, стр. 74, 205, 206, Тепавчевић, 2010, стр. 357, 358, 366, 369, 370; Ненезић, 2010, стр. 268, 272).

У ексцерпираној грађи потврђени су и примјери у којима је примјетна адјективна функција генитива с предлогом *од*, при чему се овдје врши и одређивање управног појма по мјесту поријекла али се, према нашем мишљењу, наслућује и нијанса посесивности:

пише *од Босне Везире*, / Пошилъ е ломной гори Црной (Г., 1836, 82), Велики војвода *од Граховца* (О., 1865, 51), Петар Вукотић војвода и шеф *од гарде* (О., 1866, 19), Милош *од Поцерја* (Црн., 1884, 24), паша *од Призрена* (Црн., 1884, 80), *паша од Требиња* (Црн., 1884, 59) то бјеху главари *од Цетиња* (Црн., 1885, 197), то што су турске чете *од Зете* и *Арбаније* често нападале (З., 1885, 4), није позивао никога из унутрашњости државе да присуствује његовој сеоби, осим стотину војника *од околних села* Ријечке нахије (З., 1885, 4), Него српска сиротиња раја / Из простране земље Херцегове / *Од крвава поља Невесиња* (З., 1885, 105).

Овакви примјери су иначе одлика језика старијих писаца са простора Црне Горе као и одлика епске поезије у којој је конструкција *од* + генитив саставни дио личног имена, а одлика су и Вуковог језика (Уп. Стевановић, 1991, стр. 223; Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 559; Остојић, 1976, стр. 203, 204; Биговић-Глушица, 1997, 270, 271; Ненезић, 2010, стр. 267, 268; Стевановић, 1987а, стр. 139–141).

Такође, честе су и конструкције *од* + *генитив* |+| *до* + *генитив* којима се исказује комбинација аблативног и адлативног значења:

Он е заузимао линију *од мора до Турске границе* (Г., 1837, 45), Изпузај – стани на кршну голет... / Напрема себи, до Кома тврда, / *Од Дурмитора гласита брда*, / Па *до Румије врха голема* (О., 1866, 51), Земљо красна, што ка' саг од цв'јећа / Простр'јеше те низ Јадранско море / — *Од Триглава до Ловћена горе* — (О., 1885, 29), Њихове те пјесме прате / *Од истока до запада* (Црн., 1871, 13), *од булевара до берзе* бјеше све сам војник (Ц., 1871, 77), скоро три сата трајао је ход *од нове ћуприје до патријаршије* (Ц., 1871, 180), *од Скадра до Котора* просјећи једну кратку пругу (Ц., 1872, 183), те се пружа *од наше куће до првих топола* (Црн., 1884, 293), готово сви на коњима, све по избор сакупљени *од Бијелог Поља до Стричине* (Г., 1893, 33), Она се пружа обалом *од Котора до Оравца* (Г., 1893, 46).

Овакве конструкције су у српском језику честе још од периода старосрпске пословноправне писмености, а уз њих се користи индирективни глагол јер се „радња детерминисане предикације спацијално квантификује“ (Павловић, 2006, стр. 67), слично као и у нашој грађи.

1.1.15. Осим наведених предлошко-генитивних форми за исказивање просторног значења издваја се и конструкција *преко* + генитив којом се изражава пресијецање локализатора, локализованост површином или унутрашњошћу локализатора, перлативност (перлативна ареалокализација, или пак перлативна интралокализација) (Уп. Пипер и сарадници, 2005, стр. 153, 728–730; Павловић, 2006, стр. 72). У наведеним значењима ова предлошко-падежна форма забиљежена је и у нашем корпусу:

преко Нђгуша, Цетиня, Добрскога-села и Цеклина на Црнојевића рiску; а други разстављајући се с првијем од Нђгуша, иде *преко Ђеклића, Бљлица, Кчева и Пшииваца* у Никшиће (Г., 1835, 43), да едва коњ натоварен *преко њи* може ходити (Г., 1835, 44), Остали пак путови, кои воде кроз Црну гору, изузимајући оне *преко Бљлопавлићскије и Црничкије поля*, нiе су ништа друго до стазе (Г., 1835, 44), и да иде *преко горе Црне* (Г., 1835, 96), Шњима оде *преко горе Црне* (Г., 1835, 101), Одатле пак окрене *преко Албаније* (Г., 1836, 40), пријеђе *преко Љшанске и Ријечке нахије* (Г., 1836, 56), поћера ии *преко села Мартинића* (Г., 1836, 69), Дубровачки Сенат наумио *преко своје земљ* пропустити Французку войу (Г., 1837, 40), колоне су узилазиле *преко грдни кршева* и биле су већ близу врха (Г., 1837, 47), Аци-бег ноћно испрати везира, давши му пратиоце до Дубровника, који оде *преко Метковића и Мостара* у Сарајево. (О., 1865, 49), Дође Али бег Менибеговић Скадарски паша *преко Мораче* у Љешкопоље (О., 1868, 24), Сви богатији људи побјегну *преко Дунава*, а *немоћни* осташе на своме огњишту (О., 1869, 33), па се с њима *преко Дробњака* спустио у Морачу (Црн., 1871, 26), *Преко Блата* у Скадар преносити (Ц., 1872, 183), Из Подгорице предузео је пут у Васојевиће *преко Братоножића* (Црн., 1884, 168), на дебелом дорату јаше *преко снијега* (Црн., 1885, 108), Кад би ишла *преко авлије* [...] сви би се погледи на њу стекли (З., 1885, 3), Па отоле суру опрућио / *Преко равна поля Невесиња* (З., 1885, 120), и крену се спровод Мирковијем мостом *преко Зете* пут манатира (Г., 1892, 46), наши људи су били више пута принуђени, да се излажу опасностима живота, пролазећи ноћу *преко Крсца и Буковице* (Г., 1893, 37).

Ова предлошко-падежна форма са значењем перлативне ареалокализације у дијакронији је паралелно егзистирала са конструкцијом *прѣзь* + акузатив, односно ове двије конструкције су се употребљавале током 14. вијека у српској пословноправној писмености²³⁴ (Павловић, 2006, стр. 72). За исказивање перлативности, са извјесним семантичким разликама, у употреби су и конструкције *кроз* + акузатив, *преко* + генитив, *по* + локатив и слободни инструментал (о чему ћемо касније говорити). Уколико се конструкцијом *преко* +

---

²³⁴ Конструкцију *преко* + генитив Павловић не биљежи у документима из 13. вијека, а „прве потврде јављају се у Светогеоргијевској дародавници из 1300. године, али овај податак треба узимати с резервом пошто је тај акт сачуван у препису из времена Вука Бранковића, када је конструкција *прѣко* + *ген* већ сасвим стабилизована“ (Павловић, 2006, стр. 72).

генитив означава пресијецање површине локализатора (од једног краја до другог) у том значењу се може користити и беспредлошки акузатив (прећи *улицу*), али не и просекутив. Употреба беспредлошког инструментала у том случају би у први план истицала „кретање дужином локализатора“, а не пресијецање његове површине (ићи *улицом / преко улице*) (Пипер и сарадници, 2005, стр. 730). Код аутора 19. вијека са простора данашње Црне Горе предлог *преко* са генитивом често се употребљава у просторном значењу, баш као у нашем корпусу (уп. Остојић 1976; 211; Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 141; Пижурца, 1969, стр. 193; Ненезић, 2010, стр. 287, 288; Тепавчевић, 2010, стр. 388, 389).

1.2. Датив за изражавање просторних односа

1.2.1. За изражавање просторних односа у српском језику се користи и датив без предлога и са предлозима *к(а)*, *према*. Од најстаријих писаних српских споменика конструкције датива без предлога и датива с предлогом *к(а)* јављају се као конкуренти, па је важно указати на неке детаље у вези са том проблематиком. Синтаксичари дају донекле различита мишљења о значењу и употреби овх двију форми. Милка Ивић (1957–1958) истиче да се дативом с предлогом *к(а)* означава „приближавање акције неком објекту искључујући претставу о остварењу контакта између њих“ за разлику од беспредлошког датива приликом чије употребе је „присутна претстава о реализацији контакта између радње и датог објекта“ (стр. 154). Павловић (2006) истиче да се у старосрпској пословноправној писмености беспредлошким дативом и дативом с предлозима *к(а)* и *према* означавала „адлативност немаркирана обавезношћу досезања циља“ (стр. 106). Код И. Антонић и групе аутора спацијални датив је одређен као директивни, датив правца којим се указује на усмјереност објекта локализације ка локализатору без јасних података да ли се објекат, тј. циљ досеже. Синтаксичари наводе да у савременом српском језику више није у употреби слободни датив, као ни датив с предлогом *к(а)* уз глаголе кретања са значењем адлативности „(директивност + досезање циља–локализатора)“ и да је то значење преузео генитив с предлогом *до* или генитив с предлогом *код* (Пипер и сарадници, 2005, стр. 190, 191). У дијахронији на „употребу или фреквенцију употребе једне или

друге конструкције имали су утицаја: семантика управног глагола и семантика именског дијела у дативу“ (Стојановић, 2003а, стр. 180).

1.2.2. Кад је у питању семантика глагола водићемо се подјелом Ходове, која разликује три типа глагола кретања: непрелазне, типа *ићи, трчати*; прелазне типа *носити, водити, вући* (глаголи који означавају помјерање, субјекат покреће објекат, а и сам се с њим креће); прелазне, типа *слати, послати* (глаголи са значењем „подстрекача на кретање“ код којих се не подудара путања подстрекача и оног који је подстрекнут на кретање) (Ходова, 1971–1972, стр. 180).

Ми у ексцерпираној грађи беспредлошки датив срећемо напоре до с конструкцијом *к + датив* уз непрелазне глаголе кретања у случају када се појмом с именом у дативу означава неживо:

Кад дођемо *граду Дубровнику* (Г., 1835, 96), Док утече *Спужу бијеломе* (Г., 1835, 105), И отиде *равну Љшкопољу* (Г., 1835, 91), Станко бџи *Скадру бијеломе* (Г., 1835, 92), Иди, слуго, *ломној гори Црној* (Г., 1836, 85), Па излеће *харему високу* (Г., 1836, 99), Турчин пође *Кчеву крвавому* (Г., 1837, 53), Докле дошли *пољу Невесиню* (Г., 1837, 54), С войском хайде *Боки* од котора (Г., 1837, 63), Поче бџат *Граду* у ограду (Г., 1837, 67), иде Марко *стойну Цариграду* (Г., 1838, 98), ... а међу тијем допустио да руски јунаци похитају *Србији* на помоћ (О., 1885, 33), Она приђе *прозору* и наслони се на зид (Црн., 1871, 30), Матвајић приђе *столу* (Црн., 1871, 40), Посље ће се Турска још више приближити *Русији* (Ц., 1871, 60), Даље на истој обали Сене, идући *пијаци* „Слоге“ гори велики, лијепи „Кур“ (Ц., 1871, 78), Приближавајући се параброд *Котору*, наше цркве огласише његов долазак (Ц., 1872, 192), што води од дворца *језеру* (Црн., 1884, 127), на се упути управо *Чубовој хаћи* (З., 1885, 58), А јутро рано уранили; / Па их ето *пољу Невесињу* (З., 1885, 105), Једном, идући из цркве *кући*, разговараху (Г., 1889, 81);

отред руске војске пође *к Дубровнику* (Г., 1837, 44), повући се *к Цавтату* (Г., 1838, 41), усудили се и примакнути предњ своје poste *к самој граници* союзне војске (Г., 1838, 42), повуче се *к Мойдежу* (Г., 1838, 44), пође тайно сџ войскомџ *к Цавтату* (Г., 1838, 46), врати се опетџ *к Новоме* (Г., 1838, 47), брже сву војску крене *к Граховцу* (О., 1865, 35), Па се Црногорци *к Будви* навратили.. (О., 1868, 25), Опрости се гадна кала / И *к небу* полети (О., 1870, 58), Гдје с' га често крвава гледала / Поносите *к небу* дижућ главу: (О., 1885, 29), Па опрема ситну књигу / Таман *к ломној Црној гори* (Црн., 1871, 15), Кад се дух *к небу* подиже (Црн., 1871, 42), вратише се *к манастиру* (Црн., 1884, 25), Иво оде *к пространој Пештери* (Црн., 1884, 83), Пут, којим је ишао Прокофије Илић, од шумарка водио је *к селу Шавригену* (Црн., 1884, 126), Дуга, уз коју се Српство *к небу* диже (Црн., 1885, 17), те се примаче *к ивици* бедема (Црн., 1885, 74), Брзим кроком он *к потоку* пође (З., 1885, 1), Окренуше се сви *к цркви* те се прекрстише (З., 1885, 5), па ајте *к цркви* (З., 1885, 104), дознах да сте *к Бањанима* пошли (З., 1885, 161), упутише се опет *к манастиру*, гдје је до црквеног олтара у великој порти манастирској било уздигнуто златном тканицом застрто узвишено мјесто. (Г., 1889, 55), Ђеца отиду *к извору* (Г., 1889, 82), И овјенчан сјајном славом / *К Оногошту* доћ! (Г., 1893, 35).

У овим примјерима у којима је у дативу назив мјеста или пункта нема јасне дистинкције у употреби и значењу беспредлошких и предлошко-падежних конструкција.

Уколико се пак уз наведене глаголе употребљава појам с именом у дативу којим се означава живо (најчешће властито име или лична замјеница), знатно чешће се у тим случајевима користи конструкција *к* + датив:

ми ће мо се *к Русима*, и Руси *к нама*, при помоћи Божіой, приближити (Г., 1835, 72), Хоће л` *к нама* брзо дошетати? (Г., 1835, 87), Пођи Лука *к Бегу* на дворове (Г., 1835, 109), да дође неколико одбраніе люди *к њѣму* на договор (Г., 1836, 39), кад му се је нашао и *к њему* повратио (О., 1866, 21), и најури се голим јатаганом право *к њему* (О., 1868, 52), да ћу доћи *к њему* (Црн., 1871, 38), те овај иде посліје *к таквој покајници* да му врачари (Ц., 1871, 39), да Олимпа с њенијем хрђавијем навикама дође *к нама* (Ц., 1872, 59), Када дођох *к њему* (Црн., 1871, 7), па призове *к себи* све Дробњаке (Црн., 1871, 34), да ја идем *к њему* (Црн., 1871, 36), да *к њему* са војима брђанима похита (Црн., 1871, 49), него да се врнемо *к нашему Тадији* (Црн., 1884, 6), *к њој* на сусрет иде бачветина (Црн., 1885, 30), кад би дошли *к њему* по послу (Црн., 1885, 166), Пунан чежње вратиће се *к мени* (З., 1885, 79), приђоше *к њему* (З., 1885, 128), Нека се не усуди приступити *к Мени* ни један, који мисли да ће обилазећи закон наћи милости у Мене (Г., 1889, 59);

ишла *Везирима* (Г., 1836, 55), окренув се *војницима* махаше главом (Ц., 1871, 77), Као прота дође Матија *своме радосном оцу Алекси* на објед (Ц., 1872, 18), једна жена [...] приступи *моме часном оцу* (Црн., 1885, 167), Кад се Зораб примаче *Рустему* (Црн., 1885, 202).

Уз непрелазне глаголе кретања и када је у питању живо и неживо у старословенском се претежно употребљавала конструкција *к* + датив, а слично је и у споменицима на српском језику датираним од 12. до 17. вијека. Ј. Стојановић појашњава да је употреба датива без предлога, у случају када се појмом у дативу означава неживо, условљена тиме што се кретање може завршавати и унутар појма (с тим што она и у овом случају констатује да су унеколико чешћи примјери са *к* + датив), док се у случају означавања живог појмом у дативу означава да се кретање завршава вани, а не унутар самог појма (и у овим случајевима је знатно чешћа конструкција *к* + датив) (Стојановић, 2003а, стр. 181, 182). Павловић (2006) запажа да се у старосрпској пословноправној писмености слободни датив уз ове глаголе чак дванаест пута чешће јавља уколико је у питању живо него неживо, „што је директан одраз повлачења ове форме у сферу индиректног објекта адресатског типа, који се по правилу лексикализује ознаком лица“ при чему он даје и тип префиксираних глагола који се јављају уз наведене конструкције (стр. 101). Судаћи по стању у нашој грађи, употреба беспредлошког датива и датива с

предлогом *к* у наведеном значењу у цетињским часописима и годишњацима 19. вијека наставља континуитет развоја ове појаве у ранијем периоду српске писмености.

И уз глаголе помјерања, у српским споменицима Стојановић (2003а) констатује да су фреквентније предлошко-падежне конструкције од беспредлошких и истиче да је овдје преовладало „значење циља кретања, просторних односа, над значењем објекта – адресанта намјене, па предлошка конструкција има шире поље употребе у овој семантичкој сфери“ (стр. 183). У нашем корпусу се у овом значењу напоредо срећу конструкције датива без предлога и са предлогом:

Па га воде *полю* на Цетиню (Г., 1835, 89), Поведу га *Кчеву крвавому* (Г., 1837, 62), Одведи те ову ђевојку одмах *вашој кући* (Црн., 1871, 48), Да куд ћемо чету окренути? / Ал' ћемо је *Плаву*, ал' *Гусињу*, / Али ћемо *граду Колашину*, / *Пријеполу*, ал' *Бијелу Пољу* (Црн., 1884, 82), поведе ме управо *запоршцима* (З., 1885, 48);

него ме одвуче *к` дну* (Г., 1837, 79), ношаху завјете *к цркви* (Црн., 1884, 4), неки отидоше друмом, који води *к Цетињу* (Црн., 1885, 197), Не знам имали у свијету толико мале варошице, која би вукла *к себи* више радозналих путника (Г., 1889, 69), То, ја мислим, и вуче *к Црној Гори* и политичара, и научењака, и просто радозналост изображеног човјека (Г., 1889, 69).

И у оквиру исте реченице (уз исти глагол) јављају се и једна и друга конструкција:

Нећу чету окренути *Плаву*, / Ни *Гусињу*, нити *Колашину* / *Пријеполу* ни *Бијелуполу*, / Ни питому *Пеђи Дукађину*, / Ни ћу чету *к Пештер'*, ни *Сјеници* (Црн., 1884, 82), Медик обрну плећи *огњу* и поче да говори иза сна. Сердар, на против, обрнуо лице *к топлини*, а отворио очи (Црн., 1885, 2194).

И уз глаголе са значењем подстицања на кретање, у српским споменицима од 12. до 17. вијека чешћа је употреба конструкције *к* + датив уколико је акценат на живом (примјери под а), тј. лицу које се подстиче на кретање и „преовладало је просторно значење, значење циља кретања према појму у дативу (који је најчешће лична замјеница или властито име)“ (Стојановић, 2003а, стр. 184). Уколико је пак акценат на неживом (примјери под б), тј. „предмету за чије се преношење (према имену у дативу) подстиче лице“, онда се у наведеном раздобљу историје српског језика чешће употребљава датив без предлога, и у овим конструкцијама преовладава „значење просторног кретања према неком појму, са значењем залажења (доспијевања) у простор појма у дативу (дотицање тог појма,

остваривање контакта) (Стојановић, 2003а, стр. 184, 185). У нашој грађи ови примјери нису фреквентни, али се може констатовати да је нешто чешћи датив без предлога уколико је акценат на неживом:

а) послао сам гласника *мудрацу* (Црн., 1871, 38), Послаћу *вам* огњевита змаја (З., 1885, 103);

Зато оне позивају бонике *к себи* (Ц., 1871, 38), Сајил паша позвао је *к себи* главаре (Ц., 1871, 59), велики руски цар, посла *ка Црногорцима* (1711.) посланике (О., 1868, 30);

б) И шилџ е [књигу] на Босни *Везиру* (Г., 1835, 111), Књигу пише од Босне Везире, / Пошилџ е *ломной гори Црной* (Г., 1836, 82), Шилџи књигу *Будви* на край мора (Г., 1837, 65), вјерну копију *вама* шаљемо (Црн., 1884, 82), дарове послала *главарима* и *јунацима* црногорскијема (Црн., 1884, 57), шаљемо „Црногорку“ *Госпођици Катици* Станојевићевој (Црн., 1885, 56), послали смо *Вам* све бројеве (Црн., 1885, 56);

Дубровчани пошалоу депутацију *къ двору Маџарскомъ* (Г., 1839, 61).

Оно што се без сумње може закључити јесте да је у свима наведеним примјерима очигледно адлативно значење беспредлошког датива, као и датива с предлогом *к* уз наведене транзитивне глаголе (којима се подстиче кретање). Међутим, према нашем мишљењу, у неким од наведених примјера доминира адресатско, а у неким спацијално значење. Чини нам се да спацијално, односно адресатско значење зависи не само од појма који се подстиче на кретање, већ и од појма означеног дативом, па у оним примјерима у којима је дативом означено неживо изражено је спацијално значење (нпр. Шилџи књигу *Будви* на край мора (Г., 1837, 65), а уколико је дативом означено живо, онда је у првом плану адресатско значење (нпр. дарове послала *главарима* и *јунацима* црногорскијема (Црн., 1884, 57). На закључак о адресатском и спацијалном значењу у нашим примјерима наводи нас и дијахронијски аспект и развој и синтаксичко-семантичка прерасподјела беспредлошке и предлошко-дативне конструкције. Павловић (2006) тврди да се у старосрпској пословноправној писмености слободни датив уз транзитивне директивне глаголе, типа *послати*, *повратити* много чешће јавља него уз интранзитивне директивне глаголе (стр. 100). Према његовом мишљењу, то је „последица живог адресатског значења оствареног у релацији с транзитивним глаголом“ и у том случају се „не може ни говорити о спацијалном већ о адресатском, односно комодативном $\emptyset$ + *dat.* (Павловић, 2006, стр. 100, 101). „Дијахроно гледано, адлативност је пратила прасловенски слободни датив без обзира на то да ли се конкретизовала (а) у сфери синтаксичке комплементизације

кроз категорију адресата, односно индиректног објекта (Правдин 1957: 81) или (б) у сфери спацијалности кроз адлативни оријентир [...]“ (Павловић, 2006, стр. 99). Примарно је спацијално значење означавањем слободним дативом, али су се веома рано у овом значењу почеле користити и предлошко-датовне конструкције, а најраније конструкција *κ* + датив. Примарни носилац спацијалног значења је постао заправо предлошки датив како би се слободни датив „растеретио“ својих маргиналних значења (између осталих спацијалног) будући да је био „семантички корелат објекатском акузативу“ и да се њиме означавао појам ангажован „у реализацији управне радње“, тј. адресат (Павловић, 2006, стр. 99).

У говорима Црне Горе и у језику старијих аутора са овог подручја (18. и 19. вијека) долази до колебања при употреби датива без предлога и датив с предлогом *ка* уз глаголе кретања, при чему се у монографијама које обрађују наведени период не предочавају додатне семантичко-синтаксичке нијансе при употреби наведених конструкција. За означавање правца и циља у старијим црногорским говорима забиљежен је само датив с предлогом *κ(a)* (Пешикан 1969: 191; Милетић, 1940, стр. 522, 523), док је у новијим говорима Црне Горе обрнута ситуација, па је беспредлошки датив потиснуо конструкцију *κ* + датив (Вуковић 1938–939: 1982; Вушовић, 1927, стр. 67). Код Љубише и Николе Петровића за означавање правца и циља чешће се користи датив с предлогом *κ(a)*, мада је потврђен и беспредлошки датив у овом значењу, код Анта Даковића је пак чешћи слободни датив у овом значењу, а код Петра I Остојић биљежи само два примјера беспредлошког датива (Тепавчевић, 2010, стр. 401; Ненезић, 2010, стр. 299; Остојић: 157, 158; Остојић, 1976, стр. 216). Младеновић и Вушовић у монографијама посвећеним језику владике Данила и Петра II Петровића не наводе податке о употреби наведених конструкција у циљном значењу и означавању правца (Младеновић, 1973, стр. 170; Вушовић, 1930, стр. 51, 52). Судаћи по нашем корпусу и стању у дијалектима и језику наведених аутора, српски језички простор данашње Црне Горе у 19. вијеку обиљежило је коегзистирање датива без предлога, датива с предлогом *κ(a)* и различитих предлошко-падежних форми са значењем адлативности (*до* + генитив, *код* + генитив, *пут* + генитив; *у*, *на* + акузатив), уз извјесне нијансе у фреквенцији и значењу.

1.2.3. За исказивање статичке директивности, у српском језику „уз глаголе окренутости, управљености или нагнутоги према локализатору–циљу“ користи се датив с предлозима *ка/према* (чешће) или слободни, беспредлошки датив (рјеђе) (Пипер и сарадници, 2005, стр. 191). Конструкцију *према* + датив/локатив Павловић (2006) у старосрпској пословноправној писмености наводи и у значењу индирективне антелокализације²³⁵, при чему је „предња страна објекта локализације окренута [...] према предњој страни оријентира“ и да се може претпоставити да је датив у овом значењу „релативно рано истиснут локативом“ (стр. 46).

У нашем корпусу овакви примјери нису чести ни са предлогом *к(а)* ни са предлогом *према*:

протеже се одъ запада къ истоку одъ предгорія до подъ Которъ (Г., 1838, 60), Рисанъ, варошъ къ западу око двѣ милѣ далеко одъ Пераста (Г., 1838, 80), Оно граничи къ истоку съ Краснорѣчїемъ, къ югу са Живописаниемъ и съ Ваяниемъ (Г., 1838, 87), Градъ има два пристанища, одъ кои едно лежи къ сѣверу, а друго къ югу (Г., 1839, 85), На дувару, који је к истоку, висаше иконе (Црн., 1885, 166), Поставише дружине Турана / Једним крилом наслонив их к замку (Црн., 1885, 202);

На десној страни ријеке *према самој варошици* [...] виде се (О., 1867, 41), начинио је град на бријегу *према варошици* (О., 1867, 42), напријед главном улицом пут локанде смјештене су дипломатске мисије, аустријска и инглешка у кућама под кирију, а турска у сопственој кући према Зетском Дому (Г., 1889, 68), што би смијешна и неприлична ствар била, да се *према оној сиромашној поселици црногорској* дигне фортица на праг од села (Г., 1893, 42), што су аустријанци почели градити тврђаву таман *према селу Мирицу*, ком с тога савршено уништење (Г., 1893, 45).

1.2.4. Важно је подсјетити да су у србистици заступљена различита мишљења о употреби предлога *према* са поменутиим падежима. У савременом српском језику конструкција *према* + локатив има значење мировања, мјеста, док са дативом овај предлог означава кретање, динамичност, управљеност. Даничић и Маретић су одрицали употребу овог предлога са дативом, и сматрали да се он употребљава уз локатив и генитив. Међутим, у старим српским споменицима (у периоду обличке разликовности датива у локатива) постоји знатан број примјера *према* + датив и то углавном у значењу које посједује данашњи локатив (Уп. Стојановић, 2007б, стр. 406, 410). У 18. и 19. вијеку овај предлог се углавном

---

²³⁵ У овом значењу Павловић (2006) помиње и предлог *противу* са дативом /локативом (стр. 46).

користио уз генитив. Конструкција *према* + датив у значењу управљености ширила се на рачун конструкције *к* + датив. Предлошко-падежна веза *к* + датив имала је велики број значења и била је врло фреквентна. „Од 19. вијека у значењу просторних односа конструкција *к* + дат. у српском језику знатно смањује фреквенцију и поље своје употребе, нарочито у прогресивнијим штокавским говорима и бива потискивана од разних предлошко-падежних конструкција (*до* + г, *код* + г, *у / на* + а, *према* +д) и датива без предлога. [...] Од свих наведених конкурентних средстава предлога *к* са дативом најкасније се јавља конструкција *према* + датив. Тако у савременом српском језику у значењу управљености, усмјерености кретања чешћа је употреба *према* + датив него *к* + датив“ (Стојановић, 2007б, стр. 406). С обзиром на савремено посматрање предлошко-падежног система и семантичко-синтаксичку сферу употребе датива и локатива, Стојановић (2007б) истиче да у савременом српском језику конструкцију *према* + облички датив/локатив којом се указује на мјесто, положај насупрот, преко пута коме или чему треба третирати као локативну (стр. 406), што је случај и са примјерима из нашег корпуса.

У говорима Црне Горе и у језику старијих писаца долази до колебања при употреби предлога *према*. Код старијих аутора са подручја данашње Црне Горе предлог *према* јавља се углавном само са генитивом. Локатив са овим предлогом није забиљежен код владике Данила, Вука Поповића, Петра I Петровића Његоша, као ни код Вука Караџића (Младеновић, 1973, стр. 174; Пижурица, 1969, стр. 225–232; Остојић, 1976, стр. 212), а ријетко се јавља и код Његоша и Николе Петровића (Стевановић и сарадници, 1983а, стр. 144, 145; Ненезић, 2010, стр. 319), за разлику од језика Стефана Митрова Љубише код кога је овај предлог у употреби са оба падежа (Тепавчевић, 2010, стр. 307). У говорима Црне Горе ситуација је различита, па се тако ова предлошко-падежна веза (*према* + локатив) не употребљава у Црмници и источноцрногорским говорима (Милетић, 1940, стр. 641, 645; Стевановић 1933–1934: 109), а у бјелопавлићким говорима овај предлог се користи уз генитив, датив и локатив (Ћупић, 1977а, стр. 157).

1.3. Акузатив за изражавање просторних односа

1.3.1. За означавање просторних односа у српском језику у употреби је и спацијални акузатив којим се означава смјештање у простор (спацијална локализација) као и одмјеравање у простору (спацијална квантификација). У оквиру спацијалне локализације акузативом се може означавати а) неусмјереност (локативност) у простору, непосредна просторна локализација с обиљежјем смјера кретања – глаголи кретања + акузатив с предлозима *уз, низ, кроз*; б) усмјереност (транслокативност), приближавање локализатору с податком о досезању циља (адлативност, циљ) – акузатив с предлозима *у, на, о, над, под, пред, за, уз, међу* или слободни акузатив. У оквиру спацијалне квантификације Антонић разликује два аспекта спацијалности: а) означавање дужине, односно ширине удаљености – акузатив (неке мјерне јединице) с предлогом *на*, који по правилу стоји уз аблативни генитив у својству локализатора оријентира и б) означавање размака понављања у простору (спацијална фреквенција) – акузатив с предлогом *на* и „обавезним детерминатором у форми лексеме мерне јединице за дужину или бројне именице с генитивом мерне јединице“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 212–216).

При класификацији примјера водићемо се овом подјелом, при чему ћемо указати и на она спацијална значења у којима долази до колебања при употреби предлошког акузатива, инструментала и локатива.

1.3.2. Акузативом с предлозима *уз, низ, кроз* уз динамичке глаголе такође има спацијално значење. Павловић (2006) истиче да се овим предлошко-падежним везама у старосрпској пословноправној писмености означавала перлативност, тј. акцентат је био на току усмјереног кретања независно од почетне и крајње тачке кретања (стр. 70). Он даље прецизира да се конструкцијом *кроз* + акузатив изражава перлативна интралокализација, конструкцијама *уз, низ* + акузатив се указује на „једносмерно пресецање закошене површине оријентира“ (Павловић, 2006, стр. 70–74). Ове предлошко-падежне конструкције су у овим

значењима²³⁶ забиљежене и у нашем корпусу, при чему је најфреквентнија веза *кроз* + акузатив (о конкурентности конструкције *кроз* + акузатив, *по* + локатив, *преко* + генитив и беспредлошког инструментала говорићемо касније, а овдје ћемо навести само неке примјере):

Пак є Орле войску окренуо, / *Уз Царево море* заедрио (Г., 1836, 77), Улѓгоше ноћу *уз Рудине* (Г., 1837, 53), Улѓгоше *уз Корита жулна* (Г., 1837, 54), Хај полети *уз* клисуре љуте; (О., 1866, 40), Два брата поћоше *уз клисове* узаном стазом кривудајући тамо-амо, и нестале их у кршнијем гудурама.. (О., 1869, 49), И потекоше крвави Чевљани, Балетићи и Миановићи, трагом вучким и хајдучким, *кроз* Студено и низ Липове стране, *уз Херцеговину* и под Никшиће;... (О., 1870, 27), Мучно ли бјеше [...] успети се *уз Крстац* (Црн., 1884, 7), Па њи ето *уз нахију* равну (Црн., 1884, 84), отидоше *уз Павлову страну* (Црн., 1885, 197);

Проли сузе *низ бјело лице* (Г., 1835, 98), Да я бљжим *низ море Царево* (Г., 1836, 77), Отидоше *низ доле Кобиля* (Г., 1837, 53), Нагнаше га *низ равне Рудине* (Г., 1837, 61), да поћу *низъ рѣку* Смысла (Г., 1838, 95), то све бјеше мртво од страха, рањено и *низ Клобучке литице* скакући, поломљено (О., 1865, 46), И потекоше крвави Чевљани, Балетићи и Миановићи, трагом вучким и хајдучким, *кроз* Студено и *низ Липове стране*, *уз Херцеговину* и под Никшиће; (О., 1870, 27), Прострјеше те *низ Јадранско море* (О., 1885, 29), Иван бега сузе пропануше, / Те му точе *низ господско лице* (Црн., 1871, 19), Па навали *низ вашу Нахију* (Црн., 1884, 167), Од радости суза *низ лице* ми кане (Црн., 1885, 17), Вјетар је дувао *низ Крстац* (Црн., 1885, 76), поведе их *низ друге степенице* (Црн., 1885, 161), они кренуше *низ Јеленску страну* пјешке до вароши (З., 1885, 5), окреће главном војском својом *низ Херцеговину* (Г., 1892, 29);

Прође свуд *кроз Црну гору* (Г., 1836, 40), Остали пак путови, кои воде *кроз Црну гору* (Г., 1835, 44), *кроз Арбанију* допријети до Крфа (Г., 1837, 42), Стаде ека *крозъ Стамболъ* сокакахъ (Г., 1838, 112), побљгне *крозъ малый мореузъ* (Г., 1839, 77), студени сѣверъ *крозъ узбуњни воздухъ* звиждука (Г., 1839, 110), Но будући невјешти дубровачкоме путу, на своју велику срећу, зађе с главнога пута једном другом путањом, која *кроз Површи* пријеко води у Цавтат (О., 1865, 47), кад год сам *кроз Угарску* јал *кроз Грчку* продрó (О., 1866, 30), Кренувши са Цетиња испод кнежева двора, прошли смо *кроз цетињску малу* од 60 кућах *варошицу* (О., 1867, 33), крену се *кроз планину* пријеким путем и заузму бусије с обје стране кланца (О., 1868, 59), И потекоше крвави Чевљани, Балетићи и Миановићи, трагом вучким и хајдучким, *кроз Студено* и низ Липове стране, *уз Херцеговину* и под Никшиће (О., 1870, 27), могао сам проћи *кроз опустошени Париз* (Ц., 1871, 77), пролазећи *кроз њихова села* заклали су осам жена (Ц., 1871, 119), *Кроз пространи Стамбул* крочит не можеш (Ц., 1871, 179), Они јавно *кроз махале* говоре (Ц., 1872, 7), Па просипље своје траке / *Кроз прозоре* бијеле куле (Црн., 1884, 3), што их је понекад вјетар *кроз отворене прозоре* милосно пуљао (Црн., 1884, 25), када је безалтна струја продрла *кроз Чешку* и *Ирску*

---

²³⁶ Слична значења наведене конструкције имају и у савременом српском језику. Предлог *уз* са акузативом указује на смјер кретања *нагоре*, предлог *низ* смјер кретања *надоље*, а предлог *кроз* означава пресијецање локализатора по његовој унутрашњости (Пипер и сарадници, 2005, стр. 212).

(Црн., 1885, 6), протискоше се *кроз војнике* (Црн., 1885, 74), Ишли су *кроз иуму* четврт сата (Црн., 1885, 161), хиљаде, на хиљаде коњаника, па сваки развио свој барјак, а ја се са својима протурах *кроза њих* пјешке (З., 1885, 103), прошета се неколико пута *кроза собу* (З., 1885, 147), и у нашем сусједству по Боки и *кроз Далмацију* (Г., 1889, 75), од старе Диоклеје (Дукље) и Подгорице *кроз цијелу Херцеговину и Босну* (Г., 1889, 71).

Ове предлошко-акузативне везе се у наведеним значењима често јављају код неких старијих аутора, савременика наших годишњака и часописа, Петра II Петровића, код Николе Петровића, Стефана Митрова Љубише (Ненезић, 2010, стр. 306; Тепавчевић, 2010, стр. 410; Вушовић, 1930, стр. 54), што није случај са језиком Петра I, владике Данила и Вука Поповића (Остојић, 1976, стр. 217–220; Младеновић: 170; Пижурица, 1969, стр. 72).

1.4. Укршатање акузатива и локатива

1.4.1. Усмјереност, или прецизније речено приближавање локализатору с податком о досезању циља (адлативност, циљ) исказује се акузативом с предлозима *у, на, о* „уз непрелазне глаголе када је објекат локализације сам агенс / псеудоагенс, или уз прелазне глаголе са слободним акузативом у функцији директног објекта у својству објекта локализације“. У оба случаја у питању су динамички глаголи са обиљежјем директивности, при чему се наведеним конструкцијама означава и „непосредна локализација – циљ је у границама локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 213). Предлози *у, на* и *о* употребљавају се и уз локатив и такође означавају просторне односе (деталније о предлогу *о* са акузативом и локативом говорићемо касније). Који ће од наведених падежа бити употријебљен, зависи од природе управног глагола. Уз глаголе мировања користи се локатив (доминантно значење статичности), а уз глаголе кретања акузатив (доминантно значење динамичности). Осим наведеног, често се значење динамичности или статичности прецизира тек употребом одговарајуће предлошко-падежне конструкције или на основу контекста (ово уз глаголе мале интензивности). Упркос наведеним критеријумима, при употреби ових двију предлошко-падежних конструкција постоје извјесна колебања која су се јављала

кроз цијелу историју српског језика (Стојановић, 2006, стр. 47), а нека од њих запажамо и у нашој испитаној грађи (што ћемо видјети касније).

Но ипак, уз глаголе кретања, са значењем циља (адлативности), у нашем корпусу доминантно се користи акузатив с предлозима у и *на*, па ћемо изложити само дио примјера будући да су веома фреквентни:

Такођер иде у *Приморџ* и млого риба (Г., 1835, 46), пође у *Цариград* (Г., 1835, 59), Узе пушке оде у *планину* (Г., 1835, 110), уђу у *погранична Турска мѣста* (Г., 1836, 37), Цветић га уведе у *камару* (Г., 1836, 122), У *Рудине* овце издигоше (Г., 1837, 50), уђе у *заливџ* (Г., 1838, 53), пошалоу у *Дубровникџ* свогџ Коммисара (Г., 1839, 65), довукао се у *Конавле* (Г., 1839, 79), да му дођу у *Билеђу* на предају (О., 1865, 30), и 22. Априла уљеде у *Бањане...* (О., 1865, 30), Деларије на ријеч Хусеин-пашину пређе у *турски стан* (О., 1865, 39), Потоме Кнез Данило... пође у *Цркву* (О., 1865, 50), Жена и његови синови без икаква укора приме га у *куђу* (О., 1866, 27), Ево кад бих у *Грчку* пошао (О., 1867, 28), шчепа је по средини и пође опет лагано у *баишту* (О., 1868, 56), С тога узе владика петнајест црногорских ђетића, и собом их поведе у *Петроград* (О., 1870, 28, 29), дођем у *Котор*, на крај самога залива (Црн., 1871, 2), у *позориште* сам ишао увијек (Црн., 1871, 7), то је морало скакати у *валовиту Тару* (Црн., 1871, 49), Бугари иду у *Румунију и Србију* (Ц., 1871, 58), у том истом стању би спроведен у *мрачне подруме* (Ц., 1872, 6), пошао је вас народ у *храм* (Ц., 1872, 7), уђоше у *ћелију* (Црн., 1884, 25), одведоше ме у *његово село* (Црн., 1884, 79), Уђосмо у *густу шуму* (Црн., 1884, 294), пође владика Сава у *Москву* (Црн., 1884, 378), понијеше га у *Скадар* (Црн., 1885, 21), иди у *намастир* (З., 1885, 117), уведоше кође у *авлију* (З., 1885, 129), Отуда пренијели су га неки калуђери у *манастир Довољу* на ријечи Тари (Г., 1889, 34), Био је пострижник морачкога манастира, одакле је прешао у *Пипере*, гдје је подигао овај манастир (Г., 1889, 37), одпратише Њихова Височанства у *Двор* (Г., 1889, 59), ...унесоше га у *манастир* па у *цркву манастирску* (Г., 1892, 46), у *Дечане* стигао глас (Г., 1892, 47), да у *Црну Гору* дође (Г., 1892, 45);

престадоше за млого посилати велику войску на *Црну гору* (Г., 1835, 57), *На Багдат* € и Станко ходио (Г., 1835, 89), да € Сераџер дошао на *воду Влахино* (Г., 1836, 38), са својом силом удари на *Црну гору* (Г., 1836, 40), ударе опет Босњаци и Херцеговци на *границу Црногорску* (Г., 1836, 48), пође с њима на *Станџвиће* у манастир (Г., 1836, 52), Кара-Махмут мисли ударити на *Брда* (Г., 1836, 66), ако доиста Везир навојшти на *Црну гору* или на *Брда* (Г., 1836, 67), дигне Кара-Махмут войску на *Брда* (Г., 1836, 68), ударе одважно на *Новый* (Г., 1838, 54), стропошта се на *земљу* (Г., 1839, 104), који бјеше довео на *Црну-гору* око 100.000 Турака! (О., 1865, 32), Али Црногорци никако не пушташе... Кнеза Данила, да пође на *Граховац* (О., 1865, 32), кад би сами турски цар дошао на *Црну-гору* да се бије.. (О., 1865, 33), води Црногорце на *бојно поље* (О., 1865, 33), него ме са свом бојском нађера на *Србију* (О., 1866, 30), И препекло сунце на *Зету* да земља пуца (О., 1868, 28), Шћепан дође на *Цетиње*, на *храм* на мали Госпођиндан (О., 1870, 32), Докле ђеца на *Ријеку* сишла / Пред двор био бега Иван-бега (Црн., 1871, 19), кад је Делибаша на *Морачу* војштио (Црн., 1871, 26), не удари на *село Трђине* (Црн., 1871, 29), ето се и њемачка војска опет спрема да полази на *Париз* (Ц., 1871, 39), кад му то писмо на *Цетиње* стигло (Ц., 1871, 59), дошао је на *Цетиње* (Ц., 1871, 120), по неког крвника бега на *други свијет* спреме (Ц.,

1872, 140), да му дођу *на бијелу кулу* (Црн., 1884, 83), кад ја пођем *на Цетиње* (З., 1885, 159), те саставе чету и пођу *на Цијевну* међу Затријебач и Хоте, гдје на мост од Лишоње 17. маја дочекају 23 Груда и Хота, те једнога на мртво убију (Г., 1889, 61), с пратњом одио је *на Стоглав* (Г., 1889, 65), водећи га *на сијела* (Г., 1892, 42), стиже опет *на Цетиње* (Г., 1892, 45), дошли су *на Цетиње* (Г., 1892, 47).

На основу презентоване грађе можемо констатовати да се акузативом с предлогом у уз динамичке глаголе примарно означава да је циљ унутрашњост локализатора, а предлогом *на* површина локализатора. Примјећујемо и да се наведени предлози често користе и уз топониме, при чему предлог *на* у тим примјерима означава да је циљ кретања унутрашњост локализатора, а по правилу се такав локализатор налази на узвишеном терену, а у многим примјерима, најчешће у Милаковићевој *Грлици*, имплицира се и насилна намјера и као циљ кретања појмом у акузативу означава се мјесто ратовања / ратиште. Сличне примјере биљежи Павловић (2006) у документима старосрпске пословноправне писмености и истиче да овакве конструкције имају нијансу модалности и да се њима „уз адлативност имплицира и значење 'насилна намера' носиоца кретања према именованом оријентиру“ (стр. 95).

1.4.2. Кад су у питању конструкције *у, на* + локатив у ексцерпираној грађи најбројнији су примјери уз глаголе мировања и доминантно је значење статичности, па ћемо само навести дио примјера:

У овој Нахији има девет племена (Г., 1835, 39), остадоше сваки у *својем мјесту* (Г., 1835, 60), миліе им е било да у *Црној гори* Турци живе (Г., 1836, 47), нађе Цветић свога учителя Радонио у *едној врло злочестой кућерици* (Г., 1836, 119), Мулибетъ и Оритона живили у *едној пустилини у Аравији* (Г., 1837, 95), кои се налазио у *Адријатическомъ мору* (Г., 1838, 52), како су Турци станили се у *Србији* (Г., 1839, 42), Војвода Мирко био је још у *Грахову* (О., 1865, 35), А Васо оде под планину Ком, те се настањи у *селу Ножици* (О., 1866, 23), Али Мурат... глади зубе у *Једрени* (О., 1866, 31), Куни тренут онај, у којем се / Нехотице у *Мачви* састасмо (О., 1867, 23), У позније пак доба Србија је.. оградилa дичну Краљевску палачу у *Биограду* (О., 1885, 37), сједила је она са своје двије другарице у *одаји гостинској* (Црн., 1871, 7), Непријатељство и пониженост видимо свуда у *свијету* (Ц., 1871, 37), Тјер ће доиста бити председник у *Француској* (Ц., 1871, 120), који леже у *ужаснијем тавницама турскијема* (Ц., 1871, 98), толико је кнез Никола и у *Боки* и у *Арбанији* патриотскијем срцем добио (Ц., 1872, 5), пуче пушка у *Невесинју* (Црн., 1884, 42), у *ходнику* кад су били (Црн., 1884, 165), ова представа, у *колијевци* Неманића, у *расаднику* српске државе, гласник је васкрса (Црн., 1885, 4), Родио сам се у *селу*, у *кући* мог ујака (Црн., 1885, 150), а у *селу* било их је много таквијех (З., 1885, 3), У *доњему пољу цетињскоме* не бијаше ни једне кућице (З., 1885, 5), Јеврема су стријељали у *Аранђеловцу* (З., 1885, 20), У *ризници Пивској* хране се многа старинска свјештеничка одјејанија (Г.,

1889, 37), и он се нашао у једној лудници на Босвору (Г., 1892, 45), слиједило је честитање па објед у дому Књаза Петра (Г., 1889, 59), Ова конвенција је била поздрављена радосно како у Србији и Црној Гори, тако у цијелом нашем народу (Г., 1892, 40), И у нашем простом народу има (Г., 1892, 41);

Ноћила сам ноћас на Цетиню, / На Цетиню на двору твојему (Г., 1835, 87), учини табор на лјевој страни ријеке Зете (Г., 1836, 69), Ту мало на бријегу починем (Г., 1837, 85), една одь овы кула стои на литицы (Г., 1838, 83), кога Марко на друму среташе (Г., 1838, 100), Та болѣ є погинут` юначки, / Нег` срамотно живлѣт` на свиѣту (Г., 1838, 118), Ал` самѣ, майко, на Босни Везиромѣ (Г., 1838, 120), На брду Срђу, високомѣ 1300 нога надѣ горизонтомѣ мора, Французи су сазидали нову тврдыню (Г., 1839, 72), Узми св'јеђу Владичину, / Што но гори на Ловћену (О., 1866, 41), стајаше један момак на градској капији (О., 1868, 62), За плате рањеницима, топцијама, жито перјаничко,... за државну коњушку, и за војене магazine и радионице на Ријеци и Цетинју (О., 1869, 64), Убојница пушка пукнула на Невесињу у прољећу 1875. године (О., 1885, 33), На лијепој, брзој ријеци пловила сам (Црн., 1871, 47), ипак смо остали на балкону (Црн., 1871, 42), На мјестима ђе је пожар бјеснио дизаше се ужасна бука (Ц., 1871, 78), Краљ је на параброду преноћио (Ц., 1872, 84), на овоме збору учитељи су се договарали (Ц., 1872, 183), На тој ноћној скупштини било је преко 600 друга (Ц., 1872, 192), На самој ријеци слатко хрчу лађари (Црн., 1884, 165), како на овој земљи мора да пропадне све (Црн., 1884, 378), Али теби равна на свијету нема (Црн., 1885, 17), кола су оставили на путу (Црн., 1885, 22), Старији му погибе на Дебелом Бријегу (Црн., 1885, 76), Бранко није погинуо на бојноме пољу (З., 1885, 119), На десној страни у цркви налази се (Г., 1889, 37), На своду има једну доста пространу тајну собу (Г., 1889, 37), Од великог српског пораза на Косову (Г., 1889, 47), На овој истој пјаци има једна мурва и под њом бистијерна (Г., 1889, 67), Ако је на Ловћену био манастир (Г., 1889, 71).

По правилу се конструкцијама *у, на* + локатив означава непосредна просторна локализација, уз извјесне нијансе у значењима. И на основу предочених примјера можемо потврдити те нијансе, па се тако предлогом *у* са овим падежом обично упућује на унутрашњост локализатора, а предлогом *на* на горњу површину локализатора, а у неким случајевима и на вертикалну бочну површину, користи се и са топонимима који означавају неко узвишење, воду/ријеку, или какво ратиште, или са именицама које означавају неке друштвеноважне институције (Уп. Пипер и сарадници, 2005, стр. 283; Стевановић, 1991, стр. 488–503). Међутим, познато је да се у неким случајевима локативне конструкције са предлозима *у* и *на* напоредо употребљавају, нпр. уз именице *село, свијет, земља*, приликом просторног одређивања учесника према неком раду (*на скупштини / у скупштини*), уз називе неких мјеста и друштвеноважних институција, апстрактних висина... мада се осјећа разлика у значењу између ових конструкција (Стевановић, 1991, стр. 489–498).

У нашем корпусу такав је случај са локативом именица *сједница, сабор, двор, граница* уз које се осим доминантне употребе предлога *на* спорадично јавља и предлог *у*:

У сједници угарскога сабора [...] поднио је [...] ову интерпелацију (Ц., 1871, 40), *У скупштини француској* било је доиста разговора (Ц., 1871, 120), да унионистичка странка не остане *у сабору* нема и мртва (Ц., 1872, 18), *У седници саборској* од 6. о. м. одговори министар (Ц., 1872, 179), *У вече* је опет *у двору* била сјајна забава (Ц., 1872, 183), После овога рата Кучи остану *у турској граници* (Г., 1889, 65), *Мирачка* пак земља, која је *у аустријској граници*, продаји никаквој не може подлежати (Г., 1893, 40), Видјели смо већ, како се Петар II заузимао за своје мирчане, да им земљу *у граници аустријској* сачува (Г., 1893, 39).

1.4.3. Употреба локатива с предлогом *у* у семантичком пољу конструкције *на* + локатив (као и конструкције *на* + акузатив у семантичкој сфери предлошко-падежне везе *у* + акузатив) иначе је особина аутора са подручја Старе Црне Горе (Тепавчевић, 2010, стр. 470; Ненезић, 2010, стр. 334; Биговић-Глушица, 1997, 229). У случају примјера *У вече је опет у двору била сјајна забава* могло би се прихватити и Стевановићево објашњење да се овом предлошко-падежном везом означава вршење радње у самој згради, а уколико би се употребила конструкција *на двору*, онда би се имало у виду шире семантичко поље, тј. шири контекст – све оно што се тиче именице *двор*, која има значајно и важно мјесто у човјековом друштвеном животу (Стевановић, 1991, стр. 491). Међутим, овакво објашњење не може се примијенити у осталим примјерима.

У Милаковићевој *Грлици* уз динамичке глаголе биљежимо ријетке примјере локатива с предлозима *у, на*, тј. примјере у којима се локативне конструкције употребљавају у синтаксичко-семантичком пољу предлошко-акузативних веза:

Да би Орла жива уфатио, / И довео *на дивану моме* / Я бих нѣга дивно даровао (Г., 1836, 76), Я ћу Орла жива уфатити, / Довести га *на дивану твоме* (Г., 1836, 76), Ти погледай Милош` баряктара, / Ђе попео крсташа баряка / *На бедему* на найвишу кулу (Г., 1836, 99).

Спацијални локатив у семантичком пољу спацијалног акузатива је у наведеним примјерима употребијен за потребе десетерца, а примјери су забиљежени у епским пјесмама Петра I (*О Бою Рускоме и Турскоме код Чесме*) и Петра II (*Освета Кучка*). Локатив уз глаголе кретања је риједак и у *Паитровским исправама* из 17. и 18. вијека (Стојановић, 2012, стр. 236). О овој појави Остојић

не говори у језику Петра I (Остојић, 1976, стр. 225–227), а Вушовић код Његоша издваја неколико примјера у којима је локатив уз глаголе кретања употријебљен за потребе стиха, баш као у нашим примјерима (Вушовић, 1930, стр. 61). Употреба спацијалног локатива с предлозима *у* и *на* у семантичком пољу акузатива потврђена је иначе код писаца са подручја Старе Црне Горе код којих је, усљед утицаја народног говора, било евидентно неразликовање падежа мјеста и падежа циља (Тепавчевић, 2010, стр. 468–470; Ненезић, 2010, стр. 331).

1.4.4. Као што смо већ поменули постоји извјестан број глагола код којих није сасвим разграничена дистинкција при употреби конструкција *у, на* + акузатив / *у, на* + локатив. Односи за употребу ових конструкција мијењали су се зависно од стања у историји српског језика. У старословенском језику постојао је одређени број глагола са значењем динамичности уз које се користио локатив, а не акузатив, или се акузатив врло ријетко употребљавао²³⁷ (Стојановић, 2006, стр. 47). То су глаголи смјештања или финалне директивности који се налазе негдје „на граници између директивних и индирективних глагола“, тзв. глаголи с ослабљеном моториком (Павловић, 2006, стр. 21). Код ових и сличних глагола акценат је првобитно био на резултативности радње из које исходи стање, а касније се тежиште пребацивало на саму радњу као процес усмјерен ка нечему. У српском језику уз наведене глаголе налазимо врло рано примјере са акузативом, али се срећу и конструкције са локативом (детаљније о овоме уп. Стојановић, 2012, стр. 229–235; Павловић, 2006, стр. 18–112). Није мали број глагола код којих значење кретања и лоцираности није јасно дефинисано, па се прецизира употребљеним предлошко-падежним везама, тј. зависи или од управног дијела у предикату или пак од лексичког дијела предлошко-падежне конструкције и често се ширим контекстом објашњава употреба једне или друге конструкције. Примјери у којима долази до колебања значења динамичности (*у, на* + акузатив) и статичности (*у, на* + локатив) потврђени су и у нашем корпусу, и то већином у *Грлици* из Његошевог периода:

---

237 Такви су били глаголи: *положити· полагаати· пасти· падати· поставити· вѣселити са· сѣкрыти· потопити· леци· прикти· затворити· послати· омочити· вѣнести· приити· стати· выпасти· вѣврѣци· поврѣци· сѣсти· поставити· поставлати· вѣскрыти· погрѣсти· оуправити...* (Стојановић, 2006, стр. 47).

укопан би у *манастиер Успенски*, кога он бѣше саградіо на едан оток зовоми Ком (Г., 1835, 55), укопан би у *Цетиньски* њим начинѣни *манастиер* (Г., 1835, 59), црногорци *продаю* у *Приморѣ* жито, купус (Г., 1835, 46), сагради цркву во имя Рождества Богоматере и манастиер на *Цетинѣ* у средини Црне горе (Г., 1835, 56), Црногорци варош обколише, / И у куле Турке затворише (Г., 1836, 105), поремети непријателя, и затвори га у *Цавтат* (Г., 1837, 43), послѣд тога затворила ме у *кућу* (Г., 1837, 73), прекрстих се изидох и сѣдох на *брод* (Г., 1837, 80), затвори га у *град Яньину*, с немног другах (Г., 1837, 83), Само ћу казати то, да је највише у *Котор* продају (О., 1867, 44), оставише скоро сви Турци пријестоницу и населише се у *Анатолију* (Црн., 1871, 33), а чедо јој крволочки у *воду* утопио (Црн., 1871, 26), закопах га у *једну рупу* (Ц., 1871, 57), затворите ову жену у *тамницу* (Ц., 1871, 58), нека је њезина породица објеси на *Црмнички пазар* (Ц., 1871, 58), напошљетку га затворе у *тамницу* (Црн., 1885, 205), те положен, ради чувања, у *државну архиву* (Г., 1889, 55), пренешен у *Колашин* (Г., 1892, 45), На сабор су се сви скупљали (Црн., 1884, 215), Нек на земљу плодородну *положе камење* (Црн., 1884, 295), сједе опет на *ковчег* и стаде прести (Црн., 1885, 194), које су се населиле у *Приморску нахију* особито у *Оцињски округ* (Г., 1889, 60);

остадоше сваки у *своєму мѣсту* (Г., 1835, 60), кои е сѣдіо затворенъ у *Котору* (Г., 1838, 56), една одъ овы кула стои на *летицы* (Г., 1838, 83), завео на *Цетиню* едну малу школу (Г., 1835, 47), заузме позицію на *границы Бокельской* (Г., 1838, 44), Ожалосѣнъ и разцвѣлѣнъ стояше млади Официръ наслонѣнъ на *едномъ прозору*, отираюћи потайне сузе (Г., 1839, 113).

Наведене предлошко-падежне везе потврђене су уз глаголе смјештања, тј. ослабљене моторике и финалне директивности (*укопати, продати, затворити, сјести, населити, утопити, закопати, објесити, положити, остати, стојати, завести*), у којима није јасно разграничено значење динамичности и статичности, тј. директивности и локативности. У ексцерпираној грађи у овим случајевима чешће биљежимо примјере предлошког акузатива од локатива, а значење, а самим тим и употреба одговарајуће предлошко-падежне везе, често је условљено и ширим контекстом.

1.4.5. Биљежимо и конструкције *на, у + акузатив* у синтаксичко-семантичком пољу локатива с предлозима *на, у*, али фреквенција њихове употребе није уједначена у ексцерпираној грађи. Најчешће се овакви примјери јављају у Милаковићевој *Грлици* (мада је и овом годишњаку у наведеном значењу чешћа употреба локатива с поменутиим предлозима), док се у осталим часописима и годишњацима јављају спорадично:

не убојаше се кроз неког Которскога грађанина Дружку отровати у *манастиер на Превлаку* 72 калуђера (Г., 1835, 58), И тако се потурчи он и сви Црногорци, кои бѣху у *њгову службу* (Г., 1835, 60), видећи да се пређепомнути потурченици у *Црну гору* умложавају Митрополит Герман по своєму из Котора повраћену учини с главарима од Црне горе савѣт (Г., 1835,

65), Ово су люте и отровне зміє, кое я никояко у *нѣдра наша* трпѣти не могу (Г., 1835, 68), од коієх и данас находє се потомци *на различита мѣста* по Турској, такођер и у *Црну гору* од онієх кои су свето крштєнѣ примили (Г., 1835, 69), находяше се у *нѣгову службу* Граф Сава Владисалић (Г., 1835, 70), Ми смо [...] чули да имамо Христьянскога Цара *на сѣверну страну* свѣта Бог зна колико далеко (Г., 1835, 71), Махмут Визир совѣт учиніо / У бієлу Скадру *на Бояну* (Г., 1835, 94), И ођело што є *на хайдуке* / *На сокола Пециреп` Лазара*, / *На нѣга є шаяк-сукненица*, / *А за пояс* ятагана ножа, (Г., 1835, 107), *На нѣга є зелена долама*, / *Врх доламе црвена єчерма*, / *А за пояс* двіє пушке малє (Г., 1835, 108), И у *оне войничке градове* / задобише бойничке топовє (Г., 1835, 116), како си ми Цркву и манастир *на Цетинѣ* опалио и разуріо (Г., 1836, 67), Ако харач и њєвойке дате, / Я у *Црну гору* стаят` неђу (Г., 1836, 83), Ако дођеш харат` гору Црну, / Да ћеш у *ню* главу оставити (Г., 1836, 84), Дочекаше *на Брођанац* Турке (Г., 1836, 85), Кои могу окупит` краине / Десет хиляд` од єднога гласа, / Од другога, Скадар *на Бояну* (Г., 1836, 91), Да страшнієх влашкієх юнаках, / Што су нама у град улећели: / Єдан єсте *на високу кулу* (Г., 1836, 94), Прекрстіо ногє под баряком, / *А у руке* прекоморку држи (Г., 1836, 95), Витезови млади Црногорци / Проломише Турке у *сокаке* (Г., 1836, 104), горка му туга остане *на срце* (Г., 1836, 124), онолико колико сам нашао матеріяла у *рукопис* издателя (Г., 1837, 1), Єдна се є оградила кула / *На дно Гацка на Крстац планину* (Г., 1837, 50), Четврта се оградила кула, / Оградила кула *на Баняне* (Г., 1837, 51), Те затвори тврдога Котора, / И у *Котор* валятне Французе (Г., 1837, 63), мой кум кои ме крстіо *на врата* од цркве сломіо ногу (Г., 1837, 72), у *ту* сам *несрећну* и *погану тавницу* стояо три мєсяца (Г., 1837, 89), придодаю у писму и та несрећни глас, да му є войска у *Сирію* (Г., 1837, 90), *На дно* камените горе покрај канала спрема Вєрига [...] заузима мѣсто Пєрасть (Г., 1838, 75);

„Бе се гусле у *кућу* нечују, / „Ту је мртва и кућа и људи.“ (О., 1869, 45), Господар и владаоц Црне Горе... сазива народну скупштину *на Цетиње* (О., 1869, 60), сазове владика скупштину Бокєља и Црногораца у *Доброту* (Црн., 1871, 6), ћєрао је Подгоричанє, да плаћају пасиште у *Брда* за стоку (Ц., 1871, 39), да ови чувају све лазовє *на Морачу* (Ц., 1871, 119), ево ћу вам јавити шта се догодило овога пазара у *Краљєву гору* (Ц., 1872, 83), кад се он разабєре, менє више ни ни од њєга ни од суда није стања у *Црну Гору*, него идем га убити (Ц., 1871, 57), нема нико са оружјем у *пазар* нити њє друго изаћи (Ц., 1871, 119), ми смо дотлє стојали у *неку избу* (Црн., 1884, 78), Предио питом и плодан као у *Приморје* (Црн., 1884, 214), видимо *на позорницу* Даницу и Марту (Црн., 1885, 21), Њєгов отац у *поље* чекаше (Црн., 1885, 201), Владика држашє у *руку* крст (Црн., 1885, 197), За сво вријємо вечерє *на ливадє*, пред двором, народ се је веселио (З., 1885, 21), *На образ* јој љули и румєни, / Око грла сами калопєри (З., 1885, 120), Вино пију до три побратима / У *Касабу* на крај Нєвесиња (З., 1885, 129), Ево прође доба неколико, / Откад бисмо *на Цетиње равно* (З., 1885, 130), Мало даљє и дубљє у *крше* стоји под Орловим-кршем цијєла гомила зграда (Г., 1889, 66), Пази је ка' очи у *главу*, нємој се од њє никад одвајати (Г., 1889, 81), Г. Караміјєло, консул у *Напољ*. (Г., 1893, 26).

Вєћ смо поменули да је највише оваквих примјєра забиљєжено у *Грлици* из Њєгошевог доба и то код вєћином код аутора са подручја Старе Црне Горе, Петра

I Петровића, Петра II Његоша и у епској поезији, док се само усамљени примјери срећу код Георгија Николајевића и уредника Димитрија Милаковића²³⁸. Нас овдје највише занима стање у Милаковићевим прилозима будући да је он био уредник поменутог алманаха. На основу ексцерпираних примјера јасно нам је да у његовим текстовима разграничена употреба и значење акузатива и локатива, што је констатовао и Драго Ћупић (1982): „Код М. је издиференциран однос локатива и акузатива уз глаголе кретања и мировања, тј. у конструкцијама са предлозима *у* и *на*“ (стр. 278). Јављање усамљених примјера акузатива у синтаксичко-семантичком пољу локатив Ћупић (1982) објашњава тиме да је и Милаковић „у одређеној мјери потпао под утицај катунске синтаксе“ (стр. 278), а ми бисмо, судећи према забиљеженим примјерима додали, осим тога, и још један могући разлог, тј. да се Милаковић у својим прилозима при цитирању држао изворног говора људи које помиње у својим историографским списима. Тако у примјеру *како си ми Цркву и манастир на Цетинћ опалио и разурio* Милаковић цитира митрополита Петра при његовом обраћању Кара-Махмуту поводом напада на Брђане, што је вјероватно и разлог употребе акузатива у значењском послу конструкције *на* + локатив.

Занимљиво је да су у *Орлићу*, годишњаку који је излазио шездесетих година 19. вијека, овакви примјери најрјеђи, што и не чуди ако уземо у обзир то да су сви сарадници били „извањци“²³⁹ са оних говорних подручја српског језика

---

238 Примјери из *Грлице* су у забиљежени код Петра I Петровића (у прилогу *Кратка историја Црне Горе*, у пјесмама *Бой Црногорацах с Махмут-Паиом*, *На похвалу покојноме Кара-Ђорђију Петровићу*, *Узетак Будве*); код Петра II Његоша (у пјесми *Освета Кучка* и приповијечи *Житије Мрђена Несретниковића*), по један примјер забиљежимо и код митрополита Георгија Николајевића (у приповијечи *Милое Цветић*) и код Петронија Лујановића (на почетним странама *Грлице* из 1837, што је и типично за његово говорно подручје Катунске нахије, но важно је подсјетити да он није писао прилоге у овом годишњаку, већ је само приредио издање за 1837. Па отуда овај један примјер не може бити релевантан показатељ његовог писаног књижевног израза); код Милаковића усамљене примјере (у одјељку *Кратка историја Црне Горе* у издању из 1836. И у прилогу *Кратко географическо-статистическо описаније Боке Которске* из 1838); у народним епским пјесмама (*Бег Любовић* и *Лазар Пециреп*, *Хайдукванђ*; *Томановић Вука*, *Турчина Гаврилова* и *Сима Радуловића*).

239 Шуковић као сараднике наводи Херцеговца Нићифора Дучића, Миховила Павлиновића (католичког свештеника из Подгоре), Матка Баштијана (истарског препородитеља чије је презиме погрешно објављено у *Орлићу* – Бастујан), Фрања Турића (Личанина), Никшу Градића (Дубровчанина), а напомиње да су у *Орлићу* објављиване и пјесме которског пјесника Риста Милића, Николе I Петровића, Јована Драгашевића, Станка Враза, Риста Ковачића, Милана Абердара Кујунџића, Сава Рачете, Огњеслава Утјешиновића-Острожинског, Алексеја Хомјакова, Аугуста Шеное. Осим умјетничке поезије у *Орлићу* су објављене и двије народне пјесме, потом

у којима је јасније успостављена разлика при употреби акузативних и локативних конструкција уз глаголе мировања и кретања (Шуковић, 1980, стр. 58). Већину текстова је писао сам уредник Јован Сундечић, пјесник и свештеник из Ливна (на кога је велики утицај имао задарски округ окупљен око тамошње православне Богословије). У вријеме излагања *Орлића* Вукова реформа је већ била уобличена и нормативно довршена, што је свакако имало и додатни утицај на језик овог годишњака, као и на језик осталих, млађих часописа из нашег корпуса.

И у остатку корпуса забиљежени примјери са акузативом су већином саставни дио говора књижевних ликова или су, као нпр. у часопису *Црногорац*, у питању прилози и извјештаји са простора Старе Црне Горе. Свакако је на језик недјељникâ *Црногорац* и *Црногорка* имало утицаја и то што су уредници Симо Поповић и Јован Павловић били из Војводине, са оног говорних подручја у којима је била изражена дистинкција при употреби наведених предлошко-падежних конструкција. У то вријеме је књижевнојезичка норма била уобличена и довршена, тако да су обриси локалних катунских говорних особина (овје мислимо на предлошко-падежне везе акузатива и локатива у спацијалном значењу) заузимали само маргинално мјесто (што се види и по примјерима) у *Зети* Филипа Ковачевића и *Грлицу* Лазара Томановића.

1.4.6. Иначе је познато да се у говорима Старе Црне Горе предлози *на* и у употребљавају углавном с акузативом (Ненезић, 2010, стр. 321). Ова дијалекатска црта, настала као резултат губљења глаголске рекције²⁴⁰, одразила се и на „језик старијих писаца из Црне Горе, гдје имамо поклапање са дијалекатском ситуацијом, али и извјесно разилажење с њом, јер ова два предлога, мада рјеђе него с акузативом, неки од писаца употребљавају и са локативом. За језик Николе I карактеристична је напоредна употреба ових предлога, што је најприближније

драмска поезија, путописи, приповијетке и разне расправе и чланци. Аутори су осим наведених били и Валтер Перић (гимназијски професор који је превео Теокритове *Рибаре*), Ј. С. Здравковић, Драгутин Туминскиј Томај и Панта Срећковић. На почетним странама објављиване су и „поетске поруке за које су узети стихови познатих црногорских, хрватских и српских пјесника“ (Шуковић, 1980, стр. 66–84). У одјељку *Библиографија годишњака Орлића (1865–1870. и 1885)* Шуковић (1980) даје детаљан преглед аутора чији су прилози објављивани у цетињском алманаху (стр. 78–84).

²⁴⁰ Вујовић 1953–1954: 87–126; Вујовић наводи да је глаголска рекција почела слабити у зетским говорима у 10. вијеку и то под романским и албанским утицајем. Овај процес завршен је до краја 16. вијека, а захватио је и далматинске и банатске говоре. Он ову појаву убраја у балканске црте.

стању у Његошевом језику“ (Ненезић, 2010, стр. 321). Ј. Стојановић истиче да се веома рано на српском језичком подручју биљеже примјери са акузативом у семантичкој сфери локатива, и то на подручју Босне и Дубровника (не мање него на подручја Зете), и Хума, а рјеђе у Рашкој (Стојановић, 2012, стр. 232–234; уп. и Павловић, 2006, стр. 29–34). Значи, до краја 15. вијека срастају се на широком простору примјери акузатива уз глаголе мировања. У *Паитровским исправама* Стојановић (2012) констатује да уз глаголе мировања употреба акузатива знатно повећава од 17. до 19. вијека, тј. да је „процес губљења рекције уз глаголе мировања/кретања [...] већ од 17. вијека сасвим поремећен, док је у 19. вијеку готово доведен до краја и то у корист употребе конструкције *у, на + А*“ (стр. 235). Међутим, употреба конструкције са акузативом уз глаголе мировања мање је фреквентна у језику писаца, слично као у нашем корпусу, вјероватно због утицаја књижевног језика.

1.5. Укрштање акузатива и инструментала

1.5.1. Акузатив с предлозима *над, под, пред, за, међу* користи се уз динамичке глаголе са обиљежјем директивности, а наведеним предлозима „врши се истовремено посредна локализација – циљ је ван граница идентификованог локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 214). Предлошко-падежним формама *под + акузатив* и *над + акузатив* одређује се супралокациона и сублокациона адлативност (позиција објекта локализације идентификује се на вертикалном плану у односу на оријентир), антелокациона и постлокациона адлативност означена је конструкцијама *пред + акузатив* и *за + акузатив* (позиција објекта локализације идентификује се на хоризонталном плану у односу на оријентир), док је интерлокациона адлативност изражена конструкцијом *међу + акузатив* (Павловић, 2006, стр. 108–113).

Овакви примјери нису честу у ексцерпираној грађи:

Докле дође у Бџопавлиће / *Под бјелу кулу* Бошковића (Г., 1835, 101), Ми ћемо га уфатити жива, / И довести теби *под шаторе* (Г., 1835, 103), Што су му се Брда почела одмећати и приступати *под Митрополитову владу* (Г., 1836, 66), Брзо иде *под Маине дође* (Г., 1837, 64), *Подъ мантію* меће саблџо бритку (Г., 1838, 100), А Васо оде *под планину* Ком, те се настањи у селу Ножици (О., 1866, 23), Један дио Срба пресели се *под Аустрију* 1690...(О.,

1869, 44, 45), И потекоше крвави Чевљани, Балетићи и Миановићи, трагом вучким и хајдучким, кроз Студено и низ Липове стране, уз Херцеговину и *под Никшиће*; (О., 1870, 27), Ког *под пете* не би збила (Црн., 1871, 21), поведе је *под свој шатор* (Црн., 1871, 34), А скупштинаре да стави *под суд* (Ц., 1871, 40), сакри гусле *под скут* (Црн., 1884, 26), одмах дође *под Котор* с флотом (Црн., 1884, 43), Но од куле коња поћерао, / Па га его доље на долове / *Под оцаке и своје дворове* (З., 1885, 120);

Дигли му се брци *над рамена* (Г., 1836, 95), да васъ све *надъ еданъ гробъ* доведемо (Г., 1836, 124), ако свога и *над јаму* доведе (Ц.1871: 19), а до њега мајка мила / *Нада-њ* се је њежно свила (Црн., 1884, 122);

У то дође соко тица сива, / Баш *пред Котор* ђе пијху вино (Г., 1835, 86), Како Арапъ *предъ механу* дође (Г., 1838, 112), Цару сам опет у Азији послужио, у Једрени бацио му *пред ноге* главу чудна заточника (О., 1866, 30), Изтрчах *пред њега* (Црн., 1871, 51), које су нањ *пред пашу* изнешене биле (Црн., 1871, 34), Он изиђе *пред пашу* (Црн., 1871, 34), Те оне хајд *пред цркву* с онијем мијехом (Ц., 1871, 37), висок старац неки *пред господу* паде (Црн., 1885, 18), изађе опет *пред кућу* (З., 1885, 3), прође мимо свијех, и дође *пред двор* (З., 1885, 5), без мајке ни *пред кућу* изаћи (Г., 1892, 42);

Жарко сунце зађе за планине (Г., 1836, 80), дође за сама леђа *Руске позиције* (Г., 1838, 41), Онамо ... за брда она (О., 1867, 60), Онако рањен прибије се за један *грмен* (Црн., 1871, 26);

Брзо пође а јошт брже дође / *Међу Котор* и *међу Троицу* / те затвори Котора тврдога (Г., 1837, 64), незнајући да је војвода Мирко већ упануо *међу турске шаторе...* (О., 1865, 43), Пошто се разболи, зажели, да се опет својој кући и *међу своју турску чељад* врати (О., 1866, 27), Ол' у Шару *међ' ледове* пуста?... / *ђе ћеш? да ну?...оли* у сред ватре?... (О., 1867, 25), Осим зла страним уливом *међу Славјане* обилатом руком посјејана, свиколици они у свом крилу имају по велик број шаровитијих гуја... (О., 1870, 46), Његова рука дрхтијаше стискајући моју, која бијаше као мраз *међу његове вреле прсте* (Црн., 1884, 294), Здраво мајко!...здрово дошла, / *Међу крше* Црне Горе (Г., 1892, 35).

Примјећујемо да се наведене предлошко-акузативне форме по правилу јављају уз директивне, тј. глаголе кретања, а биљежимо их и у конструкцијама у којима се имплицира директивни глагол.

1.5.2. Наведени предлози употребљавају се и са инструменталом у значењу мјеста, статичности, тј. овим предлошко-падежним везама се залази у субпоље индирективности. Конструкцијама *под* + инструментал и *над* + инструментал означава се сублокациона и супралокациона индирективност, тј. позиција објекта локализације одређује се на вертикалном плану у односу на оријентир, при чему се „егзистенцијални глагол, будући подразумеван, сасвим ректо експлицира“ (Павловић, 2006, стр. 41). Антелокациона и постлокациона индирективност се означава конструкцијама *пред* + инструментал и *за* + инструментал. Инструменталом с предлогом *међу* означава се интерлокациона индирективност, тј. „смештање детерминисане радње између два или више оријентира“. Павловић

(2006) у споменицима старосрпске пословноправне писмености констатује да није много уочљив продор акузатива у ово семантичко поље инструментала, тј. субпоље индирективности“ (стр. 42, 47, 49). Антонић прецизира да се предлози *под, над, пред, за, међу* с инструменталом могу користити и уз статичне и уз динамичне глаголе, с тим што глаголи кретања не могу имати обиљежја директивности, адлативности или перлативности (Пипер и сарадници, 2005, стр. 249, 250).

У нашем корпусу веома је фреквентан инструментал с овим предлозима и то готово по правилу уз индирективне глаголе, тј. глаголе мировања и сасвим ријетко уз глаголе слабе моторике, тј. глаголе смјештања (у оним позицијама у којима се користи и у савременом српском језику), а потврђени су и примјери у којима се егзистенцијални глагол (типа *налазити се*) имплицира:

Зета извире испод Острога планине *под селом Повіом* (Г., 1835, 43), Ал` юнаци воле боя бити, / нег` *под слом* хладно вино пити (Г., 1835, 116), Кара-Махмут су 20,000 войске већ находіо се *под главицом Височицом*, више самога града Спужа (Г., 1836, 69), Орле боя *под Моріом* біє, / *Под Модуном* и *под Наварином* (Г., 1836, 77), Паша пође *под Чизмом біелом*, / А Ценерал *под Єдреном градом* (Г., 1836, 81), угледа єдногъ младића *подъ дубомъ* сѣдећа одвећ тужна (Г., 1836, 111), малый градъ на сѣверномъ брегу канала *подъ брдомъ* 200 стопа высокимъ (Г., 1838, 83), Ево има и неђеля данахъ / Да є Краљийъ Марко преминуо / *Подъ Багдатомъ градомъ бієліємъ* (Г., 1838, 101), овде *подъ овимъ покриваломъ* одъ маховине и одъ каменя лежи некаква тайность (Г., 1839, 97), ... ђе Деларије код паше *под шатором* заноћи. (О., 1865, 40), Текла вода валовита / Из камена стаменита, / *Под њим* расла ђетелина (О., 1865, 73), Нит ће срце јунацима / Само куцат *под* токама... (О., 1866, 41), па те гледа доље *под ногама својијема* као немоћна мравка (Црн., 1871, 2), Кад се оно прошле године догоди онај сукоб *под Скадром* (Ц., 1872, 180), Турци су потучени *под Бечом* (Црн., 1884, 82), дочека их *под бријестом* (Црн., 1885, 161), *Под авлијским зидом*, па једној дрвеној клупици, сједио је Јанко (З., 1885, 128), Трпезу бјеху направили *под ладовима* од лишћа, онако *под отвореним небом* (З., 1885, 5), Ако је на Ловћену био манастир и љетњиковац Иван Бега, тада доље *под њим*, на такозваном Ловћенском доцу сигурно је била знатна насеобина (Г., 1889, 71), Понор што се налази *под јасикама*, спомиње се у Иванбеговој хрисовуљи (Г., 1889, 71), или тамо преноћити *под чадором* (Г., 1889, 73), Вазда су жлијезде, што су *под кожом* испод ушију, *под вилицом* по мало увећане (Г., 1889, 75);

Као што је небо живо, које се *над нашим југом* простире, тако нам је жив и народ који *по тијем небом* станује. (О., 1865, 61), Штоно с' и сад *над Морачом* / Као сиви соко бјели; (О., 1865, 70), Грми небо, грми анатемо, / *Над Србијом*, ил' *над Вукашином!*... (О., 1867, 23), Виде се... планине Проклетије, које су *над Скадарскијем-језером* високо к небу подигнуте.. (О., 1867, 34), слика група коња *над гвозденом капијом* талијерског врта такође је оштећена (Ц., 1872, 82), *Над гробом* вјере (Црн., 1884, 21), *Над Ријеком Црнојевића* почивало је чедашце неба (Црн., 1884, 165), А цијело се море суза / *Над гробом њеним* изли (Црн., 1885, 162), Кад *над собом*, Рустем, виђе гвожђе

(Црн., 1885, 203), нагну се *над рањеником* (Црн., 1885, 194), изговорио је *над отворенијем гробом* (Г., 1892, 44);

Пију вино Млади Црногорци / *Пред Котором градом латинскијем* (Г., 1835, 86), Казаше ми да си *пред Котором* (Г., 1835, 87), На Слатини нѣга находише / *Пред бјелом Врачевима Црквом* (Г., 1835, 102), то ће ме *предъ поштенимъ людма* оправдати (Г., 1836, 109), Каруце су већ чекале *предъ вратима* (Г., 1836, 121), црне громовне облак по воздуху *предъ собомъ ћераю* (Г., 1839, 109), *Пред фронтом нѣговијем* стояле су литице (Г., 1837, 46), прошли смо кроз цетињску малу од 60 кућах варошицу... *пред новом великом* и доста лијепо *распоређеном гостионицом* (О., 1867, 33), путник завикао *пред кућом* Вука Валова Средномаине (О., 1870, 29), Праже, ческих странаглаво, / Не горди с' *пред Београдом!* (О., 1870, 79), Покриће те срам *пред св'јетом* (Црн., 1871, 21), скупио би своје мужике у својој дворани или *пред својом кућом* (Црн., 1871, 39), *Преда мном* стајаше Сејмен (Црн., 1871, 47), Тако исто на статујама *пред различнијем улазцима* стојаху тробојнице (Ц., 1871, 77), *пред позориштем*, ће је судница пуно војника и свакојака свијета (Ц., 1871, 78), У ходнику *пред вратима* моје собе, стајао је један око 30 година стар човјек (Ц., 1872, 18), Сад *пред кућом* једног Срба заноће ти два Турчина (Ц., 1872, 140), војничка банда свирала је *пред кнежевијем двором* (Ц., 1872, 183), Чико Прокофије сједи *пред кућицом* (Црн., 1884, 127), За сво вријемо вечере на ливаде, *пред двором*, народ се је веселио (З., 1885, 21), *Пред двором* је веселје (З., 1885, 21), Барјактар стаде *пред Двором* (З., 1885, 4), *Пред манастиром* дочекаше (Г., 1892, 46), *пред васцијелим народ српским* изнијети може (Г., 1892, 47);

Пију вино Млади Црногорци / *Пред Котором градом латинскијем* / *Међу њима* Црнојевић Иво (Г., 1835, 86), Да би пак *међу народом* крађу искорњило (Г., 1836, 52), Ти си лака хитра посредница / *Међу љоством и међу божеством* (Г., 1837, 124), она стои као гигант *међу многим другима кулицима* (Г., 1839, 71), А Хото се насели више Хумскога блата у Арбанији мјесто *међу Климентима и Кастратима* (О., 1866, 23), није могао у својој кући и *међу Турцима* од укура више никако стати ни живљети (О., 1866, 27), Тек ћеш по њеке раштркане стазице земље виђети *међу кршевима* (Црн., 1871, 11), да сам такво исто лице гледао *међу вишијем официрима усташкијем* (Ц., 1871, 78), лежао је све *међу стоком* (Ц., 1871, 79), будући да је Садикова кућа *међу хришћанскијем* (Ц., 1872, 83), Да се Тадија родио гдјегод *међу лацманима* (Црн., 1884, 4), Он има *међ' голим* / *Литицима* мрачно заклониште (Црн., 1885, 111), Срамотан нека му буде спомен *међу народом* (Црн., 1885, 166), Још 1879 *међу Фундином и Коћима* убију Грудди једнога Куча (Г., 1889, 61), стане причати *међу народом* (Г., 1892, 42), Богдан је свршио гимназијске науке и правнички факултет у Биограду са врло добријем успјехом; *међу својим садруговима*, ће се човјек најприје и најбоље познаде, уживао је опћу љубав као младић челик-карактера, и те симпатије у цјелини за собом у Србији *међу својим друговима* оставио (Г., 1893, 39), како што и данас настојим, да невредимо спокојствије остане *међу Боком и Црном Гором* (Г., 1893, 51).

1.5.3. Међутим, у Милаковићевој *Грлици* налазимо и ријетке примјере инструментала с предлогом *пред* у семантичко-синтаксичком пољу акузатива, и у свима је употријебљен директивни глагол *изаћи*:

Георгије сагласивши се заповѣди сабрати племиће, али ти дворяне Црногорске и немало осталогa народа, *пред коима* изиде и овако стаде

говорити (Г., 1835, 61), *Пред Царом* ти изиде Станиша (Г., 1835, 87), изиђемо *пред Султаном*, он нас прими ліпо (Г., 1837, 92).

Примјећујемо да у наведеним примјерима с предлогом *пред* инструментал има обиљежје живог, а глагол обиљежје директивности и антелокационе адлативности. Код Павловића (2006) налазимо да се у овом значењу у старосрпској пословноправној писмености (12–15. вијека) употребљава конструкција *пред* + акузатив а да се наведено значење најчешће „лексикализује ознакама носилаца ауторитета“, као што су *бан, игуман, цар, судија...* „пред којима се завршава кретање“ (а то су углавном глаголи *ити, грести, нћнестн, стоупити*) „у циљу поравнања најразличитијих спорова“ (а ово значење је присутно и у нашим примјерима) при чему не наводи конструкције *пред* + инструментал у овом значењу (стр. 112). Насупрот томе, Ј. Стојановић (2012) у *Паитровским исправама* констатује да се предлог *пред* јавља „готово искључиво“ уз инструментал, како у значењу динамичности тако и у значењу статичности и да су притом ријетки примјери у којима ова предлошко-падежна форма не подразумијева категорију живог (стр. 240). Иначе код старијих аутора са подручја Старе Црне Горе употреба ових предлошко-падежних веза није разграничена услед губљења глаголске рекције, што се не подудара са ситуацијом у нашем корпусу будући да се у цјелокупној грађи само спорадично јављају примјери „неправилне“ употребе наведених конструкција.

Такви су и ријетки примјери инструментала с предлогом *за* (у значењском пољу акузатива) забиљежени у Милаковићевој *Грлици* и *Зети*:

Пак их меће *за софром світлом* (Г., 1836, 78), Пошто сједе *за трпезом* Господар, и с њим Нашљедник, владика и војводе, тада поче сиједати и народ (З., 1885, 5).

Примјер из *Грлице* је забиљежен у епској пјесми Петра I Петровића Његоша *О Бою Рускоме и Турскоме код Чесме*, а примјер из *Зете* потврђен је у приповијетки Цетињанина Марка Драговића *Сеоба Ивана Црнојевића*. Иначе се код Петра I јављају примјери предлога *за* са инструменталом у семантичком пољу акузатива, али Остојић (1976) не наводи ниједан примјер у специјалном значењу (стр. 223). У староцрногорским говорима и у говору Мрковића у мјесном значењу је обичнији инструментал него акузатив (Милетић, 1940, стр. 489; Вујовић, 1969, стр. 312, 313). У савременом српском језику је риједак предлог *за* са акузативом у

значењу „циља који се одређује у односу на задњу страну локализатора-оријентира. Доследно се задржао уз локализаторе типа *сто, трпеза, машина, клавир*, [...] али са значењем сасвим нарочитог просторног односа сагласно природи самог локализатора“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 215). Примјери инструментала у значењском пољу акузатива су спорадични у нашем корпусу и представљају само трагове локалних катунских говора, при чему не ремете историјскојезичку слику цетињске публицистике, која се уклапала у историјске токове српског књижевног језика тога времена.

1.5.4. Исти је случај и са примјерима акузатив с предлозима *под, над, пред, за* и *међу* у синтаксичко-семантичкој сфери инструментала који се такође ријетко јављају:

увијек ћемо душманину *под копита* стајати (О., 1866, 32), Док се врхови црни *над кобно Косово* навијали (О., 1867, 65), Мрки облаци лете *над Црну гору* (О., 1870, 28), Опажа се на Балкану / Кад тишина почијева / *Над сву нашу кршну страну* (З., 1885, 62), Но Владика войску покупио / *пред бјелу Врачевима Цркву* (Г., 1835, 104), Докле ђеца на Ријеку сишла / *Пред двор* био бега Иван-бега (Црн., 1871, 19), *Пред сами дворац* Господарев, на малу ливаду, бјеше постављена трпеза за Господара (З., 1885, 5), колико је трудно и опасно војевати *међу таке горе* и с таким народом (Г., 1835, 57).

Већ смо поменули да се акузатив у овом значењу ријетко јавља у старосрпској споменичкој грађи, а у *Паитровским исправама* се уз предлог *пред* готово досљедно употребљава инструментал, а да се још уз овај предлог користи и акузатив (чешће уз глаголе кретања), за предлог *за* нема релевантних примјера, а уз *међу* је много чешћи инструментал (Стојановић, 2012, стр. 242). Остојић наводи да се ови предлози у црногорским говорима²⁴¹ употребљавају са оба падежа, али да „распоред облика не одговара стању у књижевном језику“, да је „изгубљено осјећање разлике у вези са реакцијом“, а слично је стање и у језику Петра I Петровића Његоша (Остојић, 1976, стр. 227), као и код владике Данила, Петра II Петровића Његоша, Марка Миљанова, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића (Младеновић, 1973, стр. 175; Вушовић, 1930, стр. 55; Биговић-Глушица, 1997, 229–232; Тепавчевић, 2010, стр. 470; Ненезић, 2010, стр. 335), што се, како смо већ поменули, разлика са ситуацијом у нашем корпусу, у којој

---

241 Уп.: Пешикан 1969: 192; Милетић, 1940, стр. 486; Стевановић 1933–1934: 105, 106; Ћупић 1977а: 137.

дијалекатско остаје у другом плану а обиљежја српског књижевног језика заузимају примат.

1.6. Инструментал за изражавање просторних односа, укрштање просекутива, локатива с предлогом *по* и акузатива с предлогом *кроз*

1.6.1. Свакако, у систему просторних односа важно мјесто има и беспредлошки инструментал. Прије него што презентујемо стање у нашем корпусу указаћемо на неке битније карактеристике спацијалног инструментала. И. Антонић тврди да се беспредлошким инструменталом по правилу указује на непосредну просторну локализацију, при чему именица у инструменталу углавном означава неомеђени простор и може се користити уз глаголе кретања и глаголе простирања (Пипер и сарадници, 2005, стр. 248). Милка Ивић (1954) истиче да је просекутив падеж којим се првенствено открива мјесто пређено извјесним кретањем, дакле мјесто у извјесном смислу динамички схваћено и да се због тог „динамичког момента“ инструментал мјеста „супротставља свим осталим мјесним конструкцијама“, изузев конструкције **по + локатив** која „такође открива мјесно значење засновано на *представи о динамичности*, али која има и своју специфичну нијансу значења по којој се разликује од просекутива“ (стр. 121). Беспредлошки инструментал се употребљава и „уз било који глагол чија се радња одиграва у простору и времену паралелно са имплицитним кретањем којим се дати простор прелази. Због ове своје особине инструментал није ступао у синонимске и конкурентне односе са осталим падежима без предлога у значењу просторних односа (нити њиховим предлошкопадежним конкурентима које су их у дијахронији смјењивали и потискивали), већ су постајале (наслијеђене или нове) предлошкопадежне конструкције које су инструментал без предлога потискивале или сасвим смјењивале у употреби“ (Стојановић, 2008б, стр. 589).

Ј. Стојановић (2008) истиче да је инструментал у значењу просторних односа наслиједио два основна значења: означавање неограниченог и ограниченог пространства. При одређивању неограниченог пространства овом инструменталу

се у словенским језицима као конкурентно средство јавља конструкција *по* + датив/локатив (уз циљне глаголе употребљава се инструментал, а уз нециљне *по* + локатив); а за означавање одређеног ограниченог пространства *кроз* + акузатив. Ове предлошко-падежне везе су се различито прерасподијелиле у српском језику (Стојановић, 2008б, стр. 589–591). Према мишљењу Милке Ивић (1957–1958), конструкција *по* + локатив никад не истиче у први план мјесто завршетка радње, јер локатив није циљни падеж, већ се ова конструкција јавља онда када треба означити да се радња „у целом току своје реализације одржава контакт са датим објектом“ (стр. 157). За акузатив је, наводи Ивић (1957–1958), везана представа о динамичности радње, о процесу њеног остваривања и „претстава о остварењу потпуног контакта између радње и датог објекта“ а акузативом с предлогом *кроз* се указује на мјесто цијелог тока глаголом означене радње (стр. 151).

Слободан Павловић констатује да се у пољу инклузивне спацијалности предлошко-падежном везом *кроз* + акузатив означава перлативност (интрадирективност), „као параметар кинетичког аспекта спацијалности који се односи на ток усмереног кретања независно од његове почетне или завршене тачке“ и појашњава да се ово значење, између осталог, може исказати и слободним инструменталом, као конструкцијом *по* + датив/локатив. У српској пословноправној писмености по правилу је у конструкцијама *кроз* + акузатив имплициран директивни глагол, а ријетко кад је експлициран (Павловић, 2006, стр. 70). Као што смо већ поменули, И. Антонић и наводи да се у савременом српском језику акузативом с предлозима *кроз* уз динамичке глаголе кретања означава недирективност и пресијецање локализатора по његовој унутрашњости (Пипер и сарадници, 2005, стр. 212).

За конструкцију *по* + локатив Павловић (2006) констатује да је одликује и дифузна индирективност и да се њоме „истиче контакт са различитим тачкама оријентира“ а да „степен захваћености зависи од објекта расипања“, тј. дифузије, при чему директивне глаголе уз овај падеж треба третирати као „динамичке глаголе са ситуативно неутралисаном директивношћу“ (стр. 35, 39). У српској пословноправној писмености у случају када се овом конструкцијом означава перлативност онда је то лексички детерминисано и као „лексички експоненти јављају се првенствено географски појмови концептуализовани као низови тачака

[...] тако да се дифузност модификује усмереношћу имплициране директивне радње на именовани низ“, а ријетко кад се експлицира директивни глагол. И у овом случају је усмјереност директивних глагола неутралисана дифузношћу (Павловић, 2006, стр. 78, 79). За слободни инструментал Павловић (2006) наводи да га одликује позиционо немаркирана инклузивна перлативност, да је лексички ограничен на именице које означавају неки шире схваћен географски појам, укључујући и топониме и да се рјеђе јавља уз експлициране директивне глаголе у српској пословноправној писмености (стр. 76, 77).

У нашем корпусу слободни инструментал (са перлативним значењем) срећемо најчешће уз глаголе кретања (који некад могу бити и имплицирани), при чему именице у инструменталу означавају објекте са израженом површином и дужином, тј. оне појмове који се могу дефинисати као географски појмови у ширем смислу:

он ће и њи и онога ко им помогне ћерати „*лютом, лютом Арбаніом*“ (Г., 1836, 66), Заџдрише *морем дебелиѣм* (Г., 1836, 77), Ћераше их *гором и планином* (Г., 1836, 87), Лете они *бедемом* од града (Г., 1836, 100), да би забраніо непријателю проћи *морем* у Дубровник (Г., 1837, 40), кадъ ѣ некада крвь людска *буйномъ рѣкомъ* на посраму разума и човечества протицала (Г., 1839, 89), зађе с главнога пута *једном другом путањом*, која кроз Површи пријеко води у Цавтат (О., 1865, 47), крену се кроз планину *пријеким путем* и заузму бусије с обје стране кланца (О., 1868, 59), Два брата пођоше уз клисове *узаном стазом* кривудајући тамо-амо (О., 1869, 49), Народ је ишао *путем* (Ц., 1872, 83), И одоше *Комом високијем* (Црн., 1884, 167), Одатле *ријеком Зетом*, која дијели пл. Пјешивце (Црн., 1884, 214), *пољаном* брзо пројурише (Црн., 1884, 295), Надри-књига *пјацом* шета (Црн., 1885, 73), Когод је путовао *сентом* и *свијетом*, видио је шта су просјаци (Црн., 1885, 153), како ће *ријеком* и *блатом* извести се на Вир (Црн., 1885, 197), па се упутили *Љешкопољем*, и дошли у Доње Кокоте (Црн., 1885, 198), *Планинскијем богазом* иђаше (З., 1885, 1), Осим тога подигнут је мост на ријечи Зети, што тече *пољем Никшићким*, који је Никшићу био од велике потребе (Г., 1889, 63), Сад да уђемо у варош *путем*, који долази из Котора и иде *главном улицом* с краја на крај вароши до „локанде“ (Г., 1889, 67), *напријед главном улицом* пут локанде смјештене су дипломатске мисије (Г., 1889, 68), За тијем, у почетку се ходило *старијем путовима и пријечцима* (Г., 1893, 37).

Пресекутивни инструментал је потврђен и код старијих аутора са простора Црне Горе и њиме се означавало мјесто „велике површине које се прелази кретањем“ или „радња која подразумијева [да се] одређено кретање врши у границама ширег појма означеног инструменталом, како је забиљежено и у црногорским говорима“ (Ненезић, 2010, стр. 322; уп. и Тепавчевић, 2010, стр.

437), при чему се истиче и да је беспредлошки инструментал ступао у више потенцијалних „синонимних односа“ (Ненезић, 2010, стр. 322).

Ми налазимо у *Црногорки* из 1884. и један примјер слободног инструментала употријебљеног уз глагол визуелне перцепције, и њиме се имплицира и правац у којем се поглед усмјерава, тј. перлативност али и дифузна индирективност истиче (контакт са различитим тачкама оријентира) својствена конструкцији *по* + локатив:

Погледаше *високом планином*, / Угледаше сивога сокола (Црн., 1884, 167).

1.6.2. Већ смо поменули да се као конкурентно средство беспредлошком инструменталу јавља конструкција *по* + локатив. У нашој грађи овај локатив је потврђен уз динамичке глаголе, глаголе кретања и глаголе смјештања, са значењем перлативности (а примјери су многобројни, па наводимо дио):

ишао є *по Италији* (Г., 1835, 43), ова рієч пође *по народу* (Г., 1835, 54), Играјући хата четвртака / *По широку пољу Ђемовскоме* (Г., 1836, 89), тристотине Дубровачки бродова бродило є *по мору* (Г., 1839, 43), Турци су му куће попалили / *По кући* му благо покупили (Г., 1836, 97), И шалђ их *по свој гори Црної* (Г., 1835, 90), *По граду* се кавга затурила (Г., 1836, 99), *По Будви* се с њима пофаташе (Г., 1837, 67), Деспот Јован хода *по Сријему* (О., 1869, 38), и погнаше се *по Влашкој* и *по Србији* (О., 1870, 25), палећ и робећ пограничне Турке, *по Зети* и *по Херцеговини* (О., 1870, 26), Домовино! — ох, премило име! / ... Што ка' бреме ваљаш се *по души* (О., 1885, 30), приморана најпосље лутати *по Италији* (Црн., 1871, 14), Он се сада [...] потуцао *по Италији* (Црн., 1871, 14), Немарно је вукао ноге *по поду* (Црн., 1871, 17), да се сада буна може лако и брзо *по цијелој Албанији* раширити (Ц., 1871, 119), *По Мађарској* распростире се и потписује ово (Ц., 1871, 120), Дим се дизаше свуда *по свијема улицама* (Ц., 1872, 82), почеше се гонити *по врту* (Црн., 1884, 127), Обиша' сам доста *по свијету* краја (Црн., 1885, 17), стаде трка *по граду* војника, стаде звека *по калдрми равној* од сабаља и од потковица (Црн., 1885, 74), Ка' ројеви када пчела / *По ваздуху* тихо зује (Црн., 1885, 163), Ја сам од мале шаке ђетета почео путовати *по свијету* (Црн., 1885, 188), остали народ разиђе се *по пољу цетињскоме* (З., 1885, 21), Чиј' ли коњиц што *по пољу* као муња летијаше (З., 1885, 49), изаспе се нека ситна црвен најприје *по врату*, *по прсима*, затим *по рукама*, *бедрима* и *другим дијеловима* (Г., 1889, 75).

Као што примјећујемо, овом предлошко-падежном везом доминантно се изражава значење заузимања у различитим смјеровима различитих тачака неке површине или простора, перлативно значење је доминантно. При томе, према нашем мишљењу, овдје треба имати у виду и тродимензионалност неких локализатора, тј. појмова означених локативом, па се самим тим овим

конструкцијама имплицира и пресијецање локализатора (иначе је ово значење својствено конструкцији *кроз* + акузатив, а спорадично и просекутиву²⁴²).

Потврђен је и велики број примјера локатива са предлогом *по* уз глаголе мировања у којима ова конструкција означава непосредну просторну локализацију, са семантичком компонентом унутрашњости:

Воздух је вообште у Црної Гори здрав, а климат не еднат: *по свіама Брдима*, осим Бџлопавлића, као и *по Катунској Нахиі* доста оштар (Г., 1835, 40), *По свој Црної гори*, негђе бољ негђе горе, може рађати свакојао жито (Г., 1835, 41), Извора *по Црної гори* има неколико (Г., 1835, 43), на гласу је не само у Далмаціи, него и *по свему Истоку* (Г., 1839, 72), кадъ *е по граду* силни немиръ и велика смутня была (Г., 1839, 114), Гдје се пјесма сама ори / *По слободної Црної-Гори* (О., 1866, 41), и оста им раја ка'што до сада, *по Зети, по Грахову* и *по Херцеговини* (О., 1868, 30), *по цијелој Босни, Ерцеговини и Старој Србији – бједної Србиновој постојбини* тишина влада (Ц., 1872, 140), ето ти рада и користи и *по мору* и *по суху* (Ц., 1872, 183), да је слушао *по Требињу*, како је исти кнез Милија окривљавао Илију (Црн., 1884, 41), диже се граја *по планини* (З., 1885, 159), то свето начело, које је насилно завладало *по Јевропи* (Г., 1889, 51), Било је ње *по неким селима* кроз Бјелопавлиће, *по Црмници, у Бару, Никшићу, у Подгорици, и у нашем сусједству по Боки* и кроз Далмацију (Г., 1889, 75).

Примјећујемо да у овим примјерима и именица у локативу означава скоро досљедно неки топоним, а да се у значењу „пребивања, налажења и догађања унутар неког насељеног места“ могу користити и конструкције *у, на* + локатив (Пипер и сарадници, 2005, стр. 728).

Конструкцијом *по* + локатив у нашем корпсу означава се између осталог кретање с предмета на предмет, с једног на друго мјесто, заузимање више мјеста и обухватање радњом више појмова истог имена:

Воздух је вообште у Црної Гори здрав, а климат не еднат: *по свіама Брдима*, осим Бџлопавлића, (Г., 1835, 40), ту су се были сакрыли *по ямама* (Г., 1838, 39), разиду се *по своимъ домовима* (Г., 1838, 40), а шанчеви и утврђене позиције бјеху *по главицама* око Граховца. (О., 1865, 34), ако су се год старином *по кућама* клали, и царство подкопали, тако ти се и потла Косова кољу (О., 1866, 34), *По улицама Травничкијем* владаше све већа тишина (О., 1868, 54), Ну, овако ка бабе потуцамо се *по овијем кршевима* (О., 1869, 47), сваки Славјанин... којему ли непоковарена славјанска крвца *по жилама* струји (О., 1870, 51), могао си чути само гуслара на више мјеста и *по*

---

242 „Уз глагол кретања или простирања може се појавити и просекутивни инструментал којим се, због природе локализатора — његове тродимензионалности и делимичне или потпуне омеђености, може имплицирати и својеврсно пресецање унутрашњости локализатора — перлативност, што иначе није карактеристика просекутива, али се такав инструментал данас среће као изузетак, а на његовом месту стоји акузатив с предлогом КРОЗ као формална јединица која се комбинује с тродимензионалним и делимично или потпуно омеђеним локализаторима, односно с локализаторима који се тако концептуализују“ (Пипер и други 2005: 248).

кућама и на улице ђе уз гусле прнча народну пјесму (З., 1885, 4), Војска и Маса њемачког народа ликује *по свијем крајевима* (Ц., 1871, 37), што смо се освједочили и приликом путовања *по овијем крајевима* (Ц., 1871, 100), али се љети налази сијена *по јамама и провалијама* (Црн., 1884, 214), он много иде *по кућама* (Црн., 1885, 168), Озирућ' се често *по странама* (З., 1885, 1), народ намјесги се *по ћупријама* око двора (З., 1885, 5), *По њивама* изниче жито (З., 1885, 128), Јата врана и гавранова гакаху *по пустијем пољима и по сивијем голијетима* (З., 1885, 160), када се на хиљаде српских дјетића учи *по разним школама* (Г., 1889, 51), било је великог кашља *по разнијем селима и варошима* Црне Горе (Г., 1889, 73).

У српској пословноправној писмености значење адлативности се начелно могло реализовати конструкцијом *по* + локатив у два случаја: „када више јединки завршава своје кретање у различитим тачкама истог оријентира, док други случај подразумева околност када једна или више јединки сукцесивно усмерава своје кретање, на разна места исте врсте“ (Павловић, 2006, стр. 37). Конструкција *по* + локатив у савременом српском језику може имати и значење адлативне дифузности уколико се употребљава уз неки глагол финалне директивности, типа *ударити* (Павловић, 2006, стр. 37, 38), а ријетко такве примјере налазимо и у корпусу:

Када крилом *по бистру језеру* / При полету дирне ластавица (О., 1865, 65), куцне ме *по рамену* и страховито се насмије (Црн., 1871, 27).

У моногарфијама које обрађују језик аутора 19. вијека са простора Црне Горе се углавном констатује да се локатив са предлогом *по* јавља у оним спацијалним значењима својственим и савременом српском језику и да је његова употреба „можда и пренаглашена“ (Остојић, 1976, стр. 225; уп. и Ненезић, 2010, стр. 329; Тепавчевић, 2010, стр. 458).

1.6.3. Поменули смо да се као конкурентно средство просекутива јавља и *кроз* + акузатив при чему се указује на перлативност и инклузивну спацијалност, акценат је на усмјереном кретању независно од његове почетне или завршене тачке. Према Стевановићевом мишљењу акузативом с предлогом *кроз* указује се да нешто пролази с једне стране на другу (*Пробијају се кроз масу* народа), а некада и само кретање у границама појма, али не и пролажење кроз појам означен акузативом (нпр. *Кроз село* се ширио глас), иако је у овом значењу чешћи локатив с предлогом *по*, а могао би се употријебити и локатив с предлогом *у* (Стевановић 1991: 398, 399). Заправо ово друго значење које наводи Стевановић одговарало би ономе што Павловић (2006) назива перлативношћу која се одликује дифузном

маркираношћу (стр. 35, 78). У нашем корпусу, као што смо и раније поменули, акузатив с предлогом *кроз* је веома фреквентан, и јавља се у оба значења која наводи Стевановић. Будући да смо примјере већ наводили, овдје их нећемо понављати.

1.6.4. Раније смо указали и на значење и употребу предлога *преко* са генитивом који се такође јавља као потенцијално конкурентно средство просекутиву и конструкцијама *кроз* + акузатив и *по* + локатив. Сумирајући претходно речено, можемо констатовати да су се у нашем корпусу често и напоредо употребљавале конструкције *по* + локатив (чини нам се најфреквентнија), *кроз* + акузатив, слободни инструментал и генитив са предлогом *преко*, што је случај и са језиком неких старијих аутора из Црне Горе (Уп. Остојић 1976; 211, 225; Вушовић, 1930, стр. 54; Стевановић и сарадници, 1983б, стр. 141; Пижурица, 1969, стр. 193; Ненезић, 2010, стр. 287, 288, 306, 322, 329; Тепавчевић, 2010, стр. 388, 389, 410, 437, 458). Постоје и извјесна разлике са језиком старијих писаца, као нпр. при употреби конструкције *кроз* + акузатив која није заступљена или је веома ријетка у језику Петра I, владике Данила и Вука Поповића (Остојић, 1976, стр. 217–220; Младеновић: 170; Пижурица, 1969, стр. 72).

1.7. Локатив за изражавање просторних односа

1.7.1. Локатив с предлогом *о* у просторном значењу није се често употребљавао у ранијем периоду развоја историје српског језика, а не употребљава се често ни у нашој ексцерпираној грађи (а није чест ни у савременом српском језику). Топоров (1961) истиче да се ова предлошко-падежна веза са значењем мјеста веома ријетко сретала у српском језику све до краја 15. вијека и да су се у том значењу употребљавале и неке друге конструкције (стр. 220). Стевановић (1992) такође износи слично мишљење – да се локатив с предлогом *о* у просторном значењу јавља „неупоредиво ређе“ него било која друга предлошко-локативна веза“ (стр. 205). Ова конструкција у старословенском језику означавала је различите врсте просторних односа. Топоров (1961) истиче да се у српском језику обично јавља у народној поезији, као и то да је њена употреба

ограничена на глаголе *висити* и *објесити* (*се*), и рјеђе уз глагол *носити* (стр. 221). Антонић пак даје ширу листу глагола уз које се употребљава ова конструкција – уз глаголе типа *бити* у значењу *налазити се*, као и „глаголе истога типа, нпр. *становати, боравити, живети, бити смештен, стајати, лежати 'бити положен', остати*, чија лексичка семантика захтева присуство локализатора, као и уз различите друге глаголе уз које је присуство локализатора факултативно. Глагол, при том, носи обележја динамичност (+/-), директивност (-)“ (Пипер и сарадници, 2005, стр. 282, 283). У савременом српском језику се, према мишљењу поменутих аутора, овом предлошко-падежном везом означава непосредна просторна локализација, а „предлог *О* упућује на то да се ради о бочној површини локализатора која се кружно обухвата или је локализатор посебног, по правилу, клинастог облика“ или такав да се може кружно обухватити (Пипер и сарадници, 2005, стр. 283).

У *Грлици* из Његошевог периода локатив с предлогом *о* налазимо у примјерима у којима су експлицирани или имплицирани нединамички глаголи типа *налазити се, висити/ставити* и *носити*:

По край нѣга двіє леденице, / *О рамену сјаина цефердара* (Г., 1835, 108), Па̀с о љебу сваки у сну снива, / *Ја о рибам. О удици виси...* / *Полагано с удице је снимих, / С усти злата да по чему не би / За удице с' нешто прихватило* (О., 1885, 50), *калуђер дохвати гусле што висаху о чивији* (Црн., 1884, 25), *О кожном појасу бројанице носи* (Црн., 1885, 18), *ђевојке с великим ђерданма о врату, протурале се до самог иконостаса* (З., 1885, 58), *има његову иконицу објешену о грлу* (З., 1885, 128), *а о једноме повећему лаву висе на пантљици црвено-бијело-плавој, на којој стоји* (Г., 1889, 42), *Овај се крст носи о грлу* (Г., 1889, 43).

Овај предлог и са акузативом означава спацијално значење, при чему је акценат на усмјерености радње, а у употреби су динамички директивни глаголи. Истовремено се овом конструкцијом означава непосредна локализација, а и у овом случају је локализатор посебног облика као и у конструкцији *о* + локатив (Пипер и сарадници, 2005, стр. 213, 214).

Биљежимо мали број примјера ове предлошко-падежне конструкције:

Обе главе седлу *о јабуку* на коња објеси (Црн., 1871, 35), *Фустов лупи ногом о под* (Црн., 1871, 52), *испаде ми за руком одвалити мали комадић камена, ког бацим у јаму послушкујући како одјекује ударајући се о крајеве кладенца* (Црн., 1884, 296), *вјеша дугу пушку о раме* (Црн., 1885, 75), *Тада попе на ноге скочио, / Петрахиља о врат објесио* (З., 1885, 131).

Биљежимо и два усамљена примјера локатива с предлогом *о* у семантичком пољу акузатива:

За браду се руком дофатио, / *О патосу* ногом ударіо (Г., 1836, 85), и предаде сердару мало платно, објешено *о тракама* (З., 1885, 78);

као и један примјер у којем се не може поуздано одредити да ли је акценат на резултативности радње или на самом процесу, а отежавајућа околност је што се овај локатив јавља уз имплицирани глагол ослабљене моторике (*свезати*):

Млађи како чуше за мою одсуду [...] свежу ми руке напако, камен велики *о грлу*, и са мношћу море (Г., 1837, 78).

Иако је мали број примјера евидентиран у нашим часописима и годишњацима, ипак се може констатовати да је разграничено синтаксичко-семантичко поље употребе конструкција *о* + локатив и *о* + акузатив, уз незнатна дијалекатска одступања својствена старијим говорима и ауторима Црне Горе. Тако је у средњекатунским, љешанским, источноцрногорским и мрковићким говорима, слично као код Његоша, и Вука Поповића предлог *о* потврђен само са локативом (Стевановић 1933–1934: 88-128; 499; Пешикан, 1965, стр. 189; Вујовић, 1969, стр. 314; Вушовић, 1930, стр. 62; Пижурица, 1969, стр. 208), док се у црмничком и бјелопавлићком говору, иако знатно рјеђе, јавља и са акузативом (Милетић 1940; Ћупић, 1977а, стр. 130–132), код Николе Петровића предлог *о* много чешће јавља са локативом, а ријетко са акузативом (Ненезић, 2010, стр. 335), а код Даковића и Љубише се јављају примјери и са акузативом и са локативом (Остојић, 1989б, стр. 170; Пижурица, 1969, стр. 208).

1.7.2. За означавање просторних односа у српском језику користи се и конструкција *при* + локатив, која се, како наводи Топоров (1961), много чешће употребљавала у старом језику, а данас се осјећа као архаизам (стр. 242). Да се у савременом српском језику ова конструкција ријетко јавља и да је њена употреба веома сужена и значењски, констатују и српски синтаксичари (Уп. Ивић, 1957–1958, стр. 152; Пипер и сарадници, 2005, стр. 283). Међутим, у дијахронији је употреба ове предлошко-падежне форме била знатно фреквентнија. Предлог *при* са локативом за означавање јуксталокационе индирективности забиљежен је у документима српске пословноправне писмености (12–15. вијека), а Павловић

(2006) истиче да је оваква његова употреба стабилизована још у прасловенском²⁴³ (стр. 50, 56, 57).

Стевановић сматра да локатив с предлогом *при* означава да се нека радња врши или да се какав предмет налази непосредно уз неки други, и то углавном виши или значајнији, као и да ова конструкција може означавати и посједовање нечега од стране лица или колектива чије име стоји у локативу. Као конкурентна средства вези *при* + локатив, у зависности од значења, употребљавају се акузатив с предлогом *уз* и генитив с предлогом *пored*, *код* или *крај*. Стевановић сматра и да је употреба локатива са предлогом *при* уз глаголе доспијевања до предмета са именом у овом падежу дијалекатског типа (Стевановић, 1991, стр. 520, 521). У *Синтакси савременога српског језика* се истиче да се локативом с предлогом *при* означава посредна просторна локализација, као и да је употреба ове конструкције веома сужена (Пипер и сарадници, 2005, стр. 283).

Локатив с предлогом *при* у нашем корпусу биљежимо у значењу посредне просторне локализације или, како то дефинише Павловић, јуксталокализације марикиране индирективношћу – „смештање неусмерене радње у близини оријентира без прецизирања нивоа“ (Павловић, 2006, стр. 50), а најчешће се јавља уз глаголе *налазити се* и *лежати* (у смислу простирати се, налазити се), који су експлицирани или имплицирани:

такођер *при истой рієки* и дом за напечатанѣ црковнієх кнѣгах сагради (Г., 1835, 58), добави о своєму трошку типографію, и намѣсти є *при Црноєвића рієки* (Г., 1835, 61), Которѣ (Итал. Каттаро), градъ на десномъ брегу *при самомъ свршетку* канала тогъ истогъ имена, на подножію Црногорске горе Ловћена (Г., 1838, 75), лежи на єдномъ полуострову *при мору* (Г., 1838, 85), *При самој ријеци Морачи*, леже развалине старога и гласовитога града (О., 1867, 55), *При свакој трпези* Господар се заустављаше (З., 1885, 5), На најљепшем положају варошн Н..., *при самој градској капији* [...] би основан Креспелов дворца (З., 1885, 123), *при самом дну* опет бијеле се куће (Г., 1889, 66), који за све вријеме онијех великијех догађаја као Прометеј остаде тако злијем приликама прикован *при Ловћену*, да се у живом огњу свога свога српског патриотизма сам истроши! (Г., 1893, 52).

---

243 Такође, према његовом мишљењу при употреби ове конструкције уз директивни глагол *ходити* у старословенском језику долази до ситуационог неутралисања директивности (Павловић, 2006, стр. 56).

Овакве конструкције се условно могу окарактерисати као ексклузивни спацијални детерминатори будући да се њима ипак указује на контакт оријентира и локализатора (Павловић, 2006, стр. 56).

У случају када појам у локативу означава живо, истакнуто је „бављење једног појма у сфери другог“ (Павловић, 2006, стр. 57) или значење посједовања:

јер је имао *при себи* њеке запаљиве материје (Ц., 1871, 78), *При Милошу* добра срећа била (Црн., 1884, 83), остадоше само они који су били одређени да стоје *при Господару* (З., 1885, 21).

Ова предлошко-падежна форма за означавање просторних односа била је заступљена и у језику многих старијих аутора са подручја данашње Црне Горе и њом се углавном означавало мјесто у непосредној близини појма означеног локативом – Андрије Змајевића, Петра I Петровића Његоша, Петра II Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића, Марка Миљанова (Пижурница, 1989, стр. 365; Остојић, 1976, стр. 223, 224; Стевановић: 156; Тепавчевић, 2010, стр. 454; Ненезић, 2010, стр. 327; Биговић-Глушица, 1997, 227).

1.7.3. Као конкурентна синтаксичко-семантичка средства локатива с предлогом *при* за означавање индирективне јуксталокализације (посредна локализација предмета непосредно уз неки други) у нашем корпусу јављају се и конструкције *код* (најчешће), *(по)крај* или *пored* са генитивом (о којима смо претходно говорили), што се уклапа у историјскојезичку слику Црне и Горе 19. вијека у чијем је писаном изразу било јасно усвајање књижевнојезичке норме српског језика.

1.8. Нагомилавање предлога

1.8.1. Спорадично у ексцерпираној грађи срећемо и примјере у којима долази до нагомилавања предлога, и то предлога *до* с предлозима *у*, *на* и *под* + акузатив:

пође *до на воду Маршуљу* (Г., 1836, 37), Турци дођу *до у Кчево* (Г., 1836, 49), могла є слободно доћи *до подъ самый Которъ* (Г., 1838, 53), да ће му се икаква препријека *до у Грахово* указати (О., 1865, 36), ...Хусеин-паша... сврати Деларија *под шатор*, намисливши се користити овијем његовим путем, понуди му се, да га за почаст прати с војском *до у Клобук!* (О., 1865, 40), спроведен је ономад с највећом свечаношћу *до у патријаршију* (Ц., 1872,

8), да га испрати *до на слободно мјесто* (З., 1885, 20), протеже се одъ запада кь истоку одъ предгорія *до подъ Которъ* (Г., 1838, 60).

1.8.2. У наведеним примјерима са акузативом (изузев посљедњег) преовладава употреба динамичких глагола и акценат је на директивном, адлативном, циљном значењу и евидентно је приближавање локализатору с информацијом о досезању циља, што би се могло исказати и конструкцијама *до + генитив* или *на, у + акузатив*. У примјеру *протеже се одъ запада кь истоку одъ предгорія до подъ Которъ* (Г., 1838, 60), наведеном конструкцијом се исказује аблативно значење у комбинацији са адлативним, што би се могло исказати и конструкцијом *од + генитив + до + генитив*.

1.9. С обзиром на изнесене податке у вези са конструкцијама којима се изражава спацијално значење, у цетињским годишњацима и недјељницима 19. вијека је очигледно надилажење дијалекатских и локалних језичких особености и приближавање српском књижевном језику, за шта су вјероватно велики утицај имали уредници поменутих часописа с обзиром на то да су били присталице Вукових начела.

2. Узрочно-циљна семантичка вриједност и употреба предлога *због* и *ради*

2.1. У овом дијелу нашег рада бавићемо се неким предлошко-падежним везама за изражавање узрочног и циљног, односно узрочно-циљног значења, при чему ће акценат бити на предлозима *ради* и *због* са генитивом и начину њихове употребе и прерасподјеле у нашој ексцерпираној грађи. У историји српског језика често је било ријечи о овим предлозима у циљу разграничења њихове употребе и значења, као и уопште о вези узрочног и циљног значења. О томе исцрпно говори Милош Ковачевић (1988): „Та veza kauzalnog i ciljnog značenja ogleda se kroz upotrebu jezičkih modela koji su i uzročni i ciljni ili su kontekstualno predodređeni samo kao uzročni ili samo kao ciljni“ (стр. 44). Осим тога Ковачевић (1988) појашњава да су се узрочне и циљне форме почеле укрштати „i tamo gdje se nešto može predstaviti kao unaprijed zamišljeni rezultat. [...] Postojanje takvih konteksta uz one s uvijek prisutnim uzrokom 'želje' i ciljnousmjerenim akcijama omogućilo je

upotrebu uzročnih umjesto (na mjestu) ciljnih, jer cilj podrazumijeva uzročno značenje, ali ne i obrnuto: svaki uzrok ne podrazumijeva cilj. Međutim, u jeziku se miješanje uzročnih i ciljnih sredstava počinje analoški iz kompatibilnih prenositi na inkompatibilne situacije, na kontekste gdje faktivnost posljedice isključuje mogućnost ciljne interpretacije“ (Kovačević, 1988, стр. 47). Такав је случај управо са предлозима *због* и *ради*, чија је прерасподјела била различита у различитим периодима развоја српског језика. Како констатује Ј. Стојановић (2003в), почевши од најстаријих писаних споменика, па до данас, постојало је предлога који су се користили у обје семантичке вриједности, и у узрочној и у циљној, „у почетку су то били *дема ради* и *за*, од 19. вијека *ради*, *због* и *за*“ (стр. 94). Дуго је предлог *ради* „опслуживао оба значења (наравно уз друге предлоге)“, док је употреба предлога *због* релативно новијег датума, „шири се почетком 19. вијека на истоку, касније према западу“ (Стојановић, 2003в, стр. 94). Ђуро Даничић (1858) у својој синтакси истиче да се предлог *збогъ* с генитивом користи да изрази значење узрока, као и да се слабо употребљава „отуда што є овај предлогъ іошъ новъ“ (стр. 169. Преузето 16. 9. 2020. са <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications/view/2234>). О само узрочном значењу овог предлога говори и Маретић (1899) у својој граматичици (стр. 546, преузето 16. 9. 2020. са <https://archive.org/details/gramatikaistili00maregoog/page/n570/mode/2up?q=zbog>), при чему и Даничић (1858: стр. 292) и Маретић (1899, стр. 542, 543) и за предлог *ради* кажу да се употребљава у узрочном значењу, тј. не говоре уопште о циљном значењу иако наводе примјере који би потпадали под значење циља. Новаковић (1894) такође не прави разлику у значењу наведених предлога и истиче да „узрок показују предлози: *због*, *ради* (*зарад*’, *рад*’), *од*, *из*, *са* (стр. 21, преузето 16. 9. 2020. са <http://www.ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/2368:srpska-gramatika-sastavio-stojan-povakovic>). За разлику од граматичара 19. вијека, Ј. Стојановић (2003в) примјећује да је у радовима из педестих и шездесетих година двадесетог вијека углавном истицано да је предлог *ради* имао ширу употребу и да се користио и у значењу узрока (стр. 89), али „да се данас проблем помјерио, са предлога *ради*, на предлог *због*“ и да сада „предлог *због* својом употребом залази у семантичко поље циља“ (стр. 90). С обзиром на све наведено, вјерујемо да је важно испитати распрострањење и употребу наведених предлога у цетињској штампи 19. вијека,

будући да обухватамо период од тридесетих година, па до краја вијека, као и с обзиром на дијалекатску базу уредника годишњакâ и недјељникаâ који су предмет нашег интересовања. О могућим разлозима и условима замјенљивости предлога *ради* и *због*, односно о употреби наведених предлога у оба значења, и у узрочном и у циљном, често се писало, па ћемо, осим наведених, предочити још нека објашњења.

2.2. „*Budući da se ciljno i uzročno značenje prepliću (da ciljno podrazumijeva uzročno), da su za pojam prema kome je usmjerena čovjekova akcija vezani i razlozi voljne odluke, čije je aktualno ispoljavanje htjenje, nije ni čudno što je u gotovo svim jezicima dolazilo do korištenja istih jezičkih formi za izražavanje i jednog i drugog značenja. [...] Tako se u ciljnom značenju upotrebljava najfrekventniji uzročni prijedlog zbog, a u uzročnom i ciljni prijedlog radi*“ (Kovačević, 1988, стр. 210, 211). „S obzirom da se radi o konstrukcijama iz najstarijeg sloja jezika (prijedloškim), može se zaključiti da su uzrok i cilj dugo vremena na formalno-jezičkom planu predstavljani kao slivena kategorija, da su se pretpostavljali (podrazumijevali jedan drugog)“ (Kovačević, 1988, стр. 212), па у прилог томе Ковачевић (1988) издваја субпоље циљно-узрочне интерференције и издваја примјере у којима су сливена значења узрока и циља (стр. 210, 211). Ходова (1971–1972) везу циљног и узрочног значења види у општем значењу мотивисаности радње, које, с обзиром на вријеме вршења радње, може да се реализује као узрок или као циљ (стр. 146). Стојановић (2003в) образлаже да је ријеч о циљном значењу уколико је „мотивисаност временски препонирана“, а у случају „постпониране мотивисаности“, ријеч је о узрочном значењу (стр. 92). Она даље појашњава да је „у семантичком смислу за циљ [...] инхерентно свјесно“, а за узрок [...] посредно изазвана акција“ (Стојановић, 2003в, стр. 92), што ће нам и бити један од кључних параметара при селекцији примјера. Кад је у питању сливеност циљног и узрочног значења, при класификацији примјера водићемо се, осим Ковачевићевих одређења, и мишљењем Ходове (1971–1972) – да се у тим случајевима препозитивна и постпозитивна мотивисаност међусобно не супротстављају и да се глаголска радња и апстрактно значење изражено предлошко-падежном формом у том случају пројектују у временском оквиру дифузно, чиме се остварује двовалентност глагола – препозитивна и постпозитивна (стр. 148).

Ако бисмо све сумирали, онда се, посматрајући проблематику са становишта стандардног српског језика, могу потврдити закључци Милоша Ковачевића (1992) да су оба наведена предлога моносемантична и да се предлог *ради* везује за циљно, а предлог *због* за каузално значење, али „genitivna sintagma s prijedlogom *radi* bez ikakvih logičkih i lingvističkih opravdanja (jer namjera isključuje sferu činjeničnosti) često se susreće u uzročnom značenju mjesto genitivne sintagme s prijedlogom *zbog*“ (стр. 113). Међутим, укључујући дијахронију и језичку праксу, онда се можемо сагласити са мишљењем Јелице Стојановић (2003в) – да се моносемантичност датих предлошко-падежних конструкција може везати за нормативистику, и представља обиљежје језика „лингвистички упућених“ аутора, али су наведени предлози у језичкој пракси, „(у дијахронији и дијатопији)“ егзистирали као „бисемични“²⁴⁴ (стр. 93), што ће показати и један дио наше грађе.

2.3. Прије него што представимо стање у ексцерпираној грађи указаћемо и на основне типове каузалности. У литератури се углавном полази од класификације коју је поставила Милка Ивић бавећи се предлозима *од*, *из* и *због*. Ковачевић истиче да семантичка разграничења дата у том раду „dragocjena su ne samo za navedene padežne konstrukcije nego i za semantički sistem uzročnih jedinica srpskohrvatskog jezika” (Ковачевић, 1988, стр. 60). Милка Ивић (19546) прави разлику између 1) непосредног активног *изазивача* датог стања (предлог *од*), *подстрекача* или унутрашње побуде која подстиче на акцију (предлог *из*) и *разлог*, *повод* (предлог *због*) за вршење неке акције која изазива извјесно стање, узрок у најужем смислу; 2) потом разлику између *директног* (предлози *од*, *из*) и индиректног узрока (*због*), што је повезано и са разликом између 3) *спонтане* (предлог *од*) и *свјесне*, *вољне посљедице* (предлог *из*) (стр. 186–189). Наведена класификација је углавном прихваћена и код осталих лингвиста²⁴⁵, уз

---

244 Своју тврдњу о бисемичности предлога *ради* Стојановић (2003в) поткрепљује примјерима у којима се „исти садржај преносио и давао у различитим периодима различитим предлошко-падежним конструкцијама“ (стр. 94, 95).

245 Ковачевић (1988) као основне типове узрочног значења дефинише *ефектор* (најчешће се означава конструкцијом *од* + генитив); узрок *мотива*, *критерија*, *разлога* и као подврсту узрока *разлога* наводи узрок *повода* (стр. 53–58).

Нешто другачију класификацију узрочних значења нуди И. Антонић у *Синтакси савременога српског језика* наводећи *унутрашњи* и *спољашњи узрок* у оквиру којих издваја и додатне узрочне подтипове (Пипер и сарадници, 2005, стр. 793). Под унутрашњим узроком Антонић подразумева оне „конструкције које се односе на област човекових свесних или

термиолошка рјешења која је понудио М. Радовановић (1978, стр. 63–144), па се умјесто термина *непосредни изазивач* употребљава *ефектор*, умјесто унутрашњи *подстрекач* користи се *стимулатор* (Уп. Ковачевић, 1988, стр. 53–55; Павловић 2005: 252). „Уколико између узрока и узроковане ситуације нема посредника, узрок делује као ефектор према коме узрокована ситуација иступа као спонтано изазвани ефекат (Ивић, 1954б, стр. 187; Radovanović 1978: 67–68; Kovačević, 1988, стр. 53–54). Ако се између узрока и узроковане ситуације јавља вољни импулс као посредник, узрок делује као стимулатор према коме узрокована ситуација иступа као неафективна, промишљена, свесна, намерна последица (Ивић, 1954а, стр. 80–83; 1945б: 187; Radovanović 1978: 67–68; Kovačević, 1988, стр. 54–55)“ (Павловић, 2006, стр. 252).

Овдје се такође назире блискост узрочног и циљног значења будући да се значење циља везује за свјесно. У том смислу може се потврдити и Ковачевићева констатација да је циљ „*usložnjeni uzrok*“ јер је циљ увијек „*posljedica čovjekove želje ili htjenja jezički neeksplicirane, ali podrazumijevajuće unutar jezičke ciljне konstrukcije*“ (Kovačević, 1988, стр. 210), што значи да сваки циљ подразумева и узрок, али да свако узрочно значење не подразумева циљ (Kovačević, 1988, стр. 47).

С обзиром на све наведене критеријуме одређења узрока и циља, ми ћемо у даљем раду примјере селектовати према томе да ли припадају синтаксичко-семантичком пољу циља, узрока или циљно-узрочне интерференције.

2.4. Конструкције *ради* + генитив и *због* + генитив нису у једнакој мјери заступљене у ексцерпираној грађи. Њихова употреба у наведеним годишњацима и часописима је различита како у погледу фреквенције тако и у погледу значења. У најстаријем годишњаку, Његошевој *Грлици*, предлози *ради* и *због* са генитивом не срећу се често, чак више спорадично, при чему су у малобројним забиљеженим примјерима семантичке вриједности наведених предлошко-падежних веза углавном разграничене.

несвесних психичких стања и поступака“ (Антонић 2005: 793). Спољашњим узроком Антонић сматра конструкције које обухватају „различите физиолошке, природне или друштвене околности“ које се могу схватити као узрочне ситуације (Пипер и сарадници, 2005, стр. 796).

Тако конструкцију *ради* + генитив биљежимо скоро досљедно у циљном значењу:

У том боју пало є мртвиєх од Херцеговине 157, осим кои су пали у робство од Црногорске руке, коє нећеше Црногорци посѣћи, ни за новце, нако за вепрове, *ради већега Турскога безчастія*, на одкупе дати, пишући за већега чиновника веће (Г., 1835, 69), Везирь Босанскій науми покорити Црну гору, и *ради тога* пошалъ око 12,000 войске изъ Босне и изъ Херцеговине (Г., 1838, 59), бенесса, тобожъ *трговине своє ради*, пође у Млетке (Г., 1839, 57);

а конструкцију *због* + генитив у узрочном значењу:

Црногорци на граници спрама Никшића дочекаю Турке [...] но найпослѣ и уступе сили Турской, али не уступе *због малине*, што їи є било, или да су се од Турака уплашили, него зато, што нїєсу имали џебхане (Г., 1836, 50), нѣму бы се одъ жалости више пута измакла коя суза изъ очію *збогъ нѣовогъ таквогъ* спрамъ нѣга *поступка* (Г., 1836, 110), а зими, *сбогъ високи гора* [...] сунце се указує само за неколико сахата (Г., 1838, 78), Првый путь, године 1268, посвајаю се съ Урошемъ Великимъ Кралѣмъ, *сбогъ Жуле*, но брзо се и помире [...] другій путь, године 1316, съ Кралѣмъ Милутиномъ, *сбогъ острова Ластова*, но и съ нѣмъ се умире (Г., 1839, 59), *Сбогъ овогъ гостолобія* све су Христїанске Државе благосклоне быле къ Републики Дубровачкой (Г., 1839, 61), Шуме *сбогъ непрестаногъ извозеня* готово су истреблѣне (Г., 1839, 84), кадъ є познати тридесетолѣтни Шведски ратъ – кои є *збогъ луде ревности* къ закону започеть – силно буктио, и немилице опустошавао (Г., 1839, 88), онъ є самъ себе коріо *збогъ свогъ звѣрскогъ поступаня* (Г., 1839, 109).

У овом годишњаку биљежимо усамљене примјере у којима је предлог *ради* употријебљен у узрочном значењу [По овой дакле необходимой нужди стадоше Митрополити Црногорски владати у Црной гори, а не *господстволюбія* и *славолюбія ради* (Г., 1835, 62), ви сте мене против моє волѣ изабрали, да я будем вашим начальником и духовнієм Архипастиром, и я се на то *нужде ради* єдва сагласи (Г., 1835, 78)], или у значењском пољу циљно-узрочне интерференције [Турске дипломациє, и *ради великієх* и *замршенієх пословах* те сам има ове рати, похудио сам (Г., 1837, 87)], као и примјер у којем се и конструкцијом *због* означава сливено циљно-узрочно значење: знаш да сам я глава Дубровчани имаю свою собствену съ Латинскимa писменима ортографію, кою, *сбогъ, сбогъ великогъ несовершенства*, требало бы да одбаце (Г., 1839, 45).

Важно је истаћи да предлог *ради* са генитивом у Милаковићевој *Грлици* срећемо, (иако не често) код Петра I, Петра II и код Милаковића²⁴⁶, док предлог *због* не биљежимо код аутора са подручја Црне Горе, већ само код Милаковића и митрополита Георгија Николајевића²⁴⁷. Из претходно приложених примјера видимо да се у овом цетињском годишњаку јављају и примјери у којима је предлог *ради* иза појма означеног генитивом, тј. у постпозицији, при чему је таква конструкција стилски маркирана.

2.5. Унеколико различита пракса при употреби наведених предлошко-падежних веза узрочног и циљног значења присутна је у цетињском *Орлићу*, у коме се конструкција *ради* + генитив много чешће јавља од конструкције *због* + генитив, чији су примјери усамљени. Конструкцију *због* + генитив у овом годишњаку забиљежили смо само два пута у прилогу *Синови проклете Јерине Крагујевчанина Пантелије Панта Срећковића*²⁴⁸ и то у узрочном значењу:

Због злог поступања маџарског „Срби су волели дати Смедерево турцима, него ли маџарима“ (О., 1869, 31), [...] она пође још даље, због чега је Срби горе омрзну, јер учини сајуз са Матијом Корвином (О., 1869, 32).

Предлог *ради* са генитивом у *Орлићу* се јавља у циљном и у узрочном значењу, мада има и примјера у којима су сливена оба значења.

У циљном значењу смо забиљежили нешто више примјера предлога *ради* са генитивом него у узрочном:

Куни тренут онај, у којем се / Нехотице у Мачви састасмо / Ђено дођох с покојном мајком, / *Ради здравља* тражећ љетовалиште/ У држави силнога Душана (О., 1867, 23), [...] народи још непризнани и лишени званичнога заступства, с обзиром на човјечност, као и *ради постижења моралне сврхе*, имају необориво прáво, да свој праведни глас подизати могу (О., 1867, 89), [...] да се удруживају и саједињавају и умне и матерјалне (новчане) силе *ради опште користи* (О., 1870, 65), Но само *примјера ради* да погледамо мало око нас, шта је све наука учинила (О., 1870, 65).

---

246 Примјери су из поглавља *Кратка историја Црне Горе*, чији је аутор Петар I (Г. 1835), из Његошеве приповијетке *Житије Мрђена Несретниковића* (Г. 1837: 87), из Милаковићевог прилога *Кратка историја Црне Горе* (1838: 59), као и из поглавља *Кратко географическо-статистическо описаније Боке Которске* (Г. 1839: 57), чији је аутор такође Милаковић.

247 Примјери са предлогом *због* су Милаковићевих прилога *Кратка историја Црне Горе* (1836: 50), *Кратко географическо-статистическо описаније Боке Которске* (1838: 78), *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНИЈЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖИЈА* (1839: 45, 59, 61, 84), и из приповијетки Георгија Николајевића *Милое Цветић* (1836: 110) и *КАЛЛО* (Г. 1839: 109).

248 У питању је дио из *Српске историје* П. Срећковића „научна расправа у којој се приказује средњовјековна историја и последњи дани пропасти српске државе у доба Бранковића и Јакшића“ (Јововић, 2015, стр. 28).

У узрочном значењу *ради* + генитив се јавља у сљедећим примјерима:

Грчкој дати тако задовољство / Ја немогу никако, Јелено, / *Ради отца мојега Душана* (О., 1867, 28), Увидише како су их само туђинци – силом растављали, да су им само они *познатих узрока ради*, уљевали мржњу или бар неповјерење у велику славенску Русију (О., 1868, 40).

Такође, у *Орлићу* из 1869. године, код Сундечића, биљежимо и реченицу у којој се конструкција *ради* + генитив јавља у циљно-узрочном значењу: За трошкове владаоцу на свим путовима, које *ради државних послова* подузимао буде, изузевши од тога трошак за оне путове, које Владаоц *ради своје угодности* подузимље (О., 1869, 63).

Одсуство примјера с предлогом *због* у прилозима аутора са подручја Црне Горе и Далмације, и њихово јављање у *Грлици* 1835–1839. и *Орлићу* само у језику аутора са подручја данашње Војводине, може потврдити претходно навођену констатацију Ј. Стојановић (2003в) да са овај предлог у 19. вијеку ширио прво на истоку а касније ка западу српског говорног подручја (стр. 94).

2.6. У остатку нашег корпуса, који обухвата период друге половине 19. вијека (од седамдесетих година па до 1897), очигледна је експанзија предлога *због*, и то првенствено у узрочном значењу, при чему је и употреба предлога *ради* фреквентна, али су колебања у значењу израженија.

2.7. Кад је у питању недјељник *Црногорац* и његов књижевни прилог, часопис *Црногорка* из 1871, при употреби предлога *ради* са генитивом долази до колебања, тако да се паралелно јавља

а) у циљном значењу:

Они признаше и то, да је држави *ради одржања мира*, благостања и унутрашњег реда и очувања својих граница потребна снага (Ц., 1871, 2), да из тога не настане штета за борбу Француског народа *ради његове слободе* и да се с угарске стране не чини на корист Прусије нелојалан притисак (Ц., 1871, 4), Десетог овог надали су се Хришћани нападу од мухамедоваца, који би се по свој прилици догодио, да власт није дознала, те телеграмом захтјевила од бјелинске и градичке посаде нужни број низама *ради обезбјеђења* вароши и становника (Ц., 1872, 50), у колико би према државоправним одношајима промене требале, да се за то заузму, да се нов српски конгрес *ради споразумјења српског народа* са угарским сабором у том питању сасове (Ц., 1872, 61), Тјелесној пожуди жртвујте само *ради здравља* и *ради умножења породице* (Црн., 1871, 48), није њега напустило пријатељство Гвидобалди-а, који га препоручи млетачкој Републици *ради учитељске катедре* у Падови (Црн., 1871, 57);

б) у узрочном:

Међу гамбетистачком листом „Конституцијон“, који је о Словенству најбоље обавјешћен и натражњачком „Патријом“ приметна се препирка *ради аустријскијех ствари* (Ц., 1871, 174), а уз то биће и сама влада, надам се, толико увиђавна, да неће хтјети *ради тек једног „војничког поноса“*, народна права ногама газити (Ц., 1871, 23), Затупили су их тако, да су они *ради вјере* и рођеном брату непријатељи, и тако вам све редом иде (Ц., 1871, 140), Прошла су ова времена кад се Боки *ради догађаја* особита пажња поклањаше (Ц., 1871, 183), Рисан је познато мјесто *ради трговине* са једнијем дијелом Херцеговине и Црне Горе, и ту је пазар сваки дан, те народ долази слободно из свијех оближњијех крајева (Ц., 1872, 5), Иста болест за Дантеове доби морила је Италију, тужно изнемоглу *ради странака* Гуелфа и Гибелина (Црн., 1871, 15);

в) и у значењу циљно-узрочне интерференције

[...] људи, који хоће слободу без послушности, слободу без реда, људи, који нијесу никад задовољни стањем ствари, који су против сваке владе, људи, који свуда у датом тренутку *ради својих интереса* жртвују народни живот (Ц., 1871, 77), када Њемци и Мађари тако [...] роптају против Словенства, а особито против словенске велике државе, онда мора један пут доћи до тога, да Русија то прими као објаву рата и да устане на оружје и *себе и свега Словенства ради* (Ц., 1871, 162), допушта, да је Францески посланик берлински отсутан, мјесто да је на мјесту догађаја, па да ту стражари *ради сигурности Францескијех* интереса (Ц., 1872, 136), Као што је уједињење онијех земаља српскијех у једну народну цијелину питање живота нашега народа, тако је исто и одрицање права, које имамо на те земље и омаловажење снаге наше, коју ћемо *ради онога права* увијек уложити, таква непријатељска увреда која би пас могла до крајности раздражити (Ц., 1871, 25), Ја нијесам тог мњења; ја љубим новац са удобности, и раскоши, коју нам он даје; али га не љубим *њега ради*; напротив, презирем га за то, што квари људе и наводи их да чине зла (Ц., 1872, 144).

Предлог *због* са генитивом у наведеним недјелницима доминантно се користи у узрочном значењу, а нешто рјеђе се срећу и примјери у којима је дошло до сливања узрочног и циљног значења.

Овом приликом навешћемо само неке примјере узрочног значења, будући да су веома фреквентни:

Због препрека, на које обично наилази сваки почетак и на другијем мјестима, задржао се и овај први број (Ц., 1871, 4), Овој се великој реформи и дјеча смијати морају, јер прво, ко је тај будала, да *због неке учињене неправде* од Босне до Цариграда преко 26 дана сувах путује ван 9–10 параходом (Ц., 1871, 170), И просвети, која *због непрекидног ратовања*: није имала маха у земљи удари темељ са оснивањем основнијех школа (Ц., 1871, 185), *Због штампарскијех незгода* овај се лист одоцнио (Ц., 1872, 5), Но завод овај по истеку године би прекинут *због големих трошкова* (Ц., 1872, 71), На души му је био један гријех што је упропастио мајку моју, нека носи и други, нека носи и други *због мене* – ја му не праштам (Црн., 1871, 39), Не остајаше дакле ништа друго, него да се скаче са балкона на кровове сусједнијех кућа, но је

опет било врло опасно *због многијех паса* (Црн., 1871, 42), највише тужим и јадикујем *због велике несреће*, која са Даниловом смрћу постиже цио народ српски (Црн., 1871, 72).

Осим наведеног значења, предлог *због* у наведеним недјељницима користи се и семантичком пољу узрочно-циљне интерференције (мада не тако често као у случају узрочног значења):

да ће их он измирити са ћесаровином и да ће *због тога* сам доћи у Котор (Црн., 1871, 6), *Због изврсног и богатог садржаја*, који се уз обични календарски дио налази у овоме календару, препоручујемо га свакоме (Црн., 1871, 48), Најпослије пријави се један стари полицијски стражар и каже: да она стара баба штоно крпе купи, и што је увјек ождерана то име носи, али је она *због њеких фамилијарних околности* своје име тим замјенила (Ц., 1872, 170), каже како су невино страдали многи главари *због помирења*, за то би добро било да се саде иште од цара милост да се прекине даља истрага (Ц., 1872, 157), За тијем рече, да је *због непредвиђени ствари* Емилија морала отићи (Црн., 1871, 75).

2.8. У *Црногорки* 1884–1885. и њеном наставку, недјељнику *Зети* из 1885. године, предлог *ради* се напореда користи у циљном и узрочним значењем и нешто рјеђе у значењу узрочно-циљне интерференције.

Навешћемо само дио примјера са циљним значењем предлога *ради*:

Дошавши у Беч он се је ту зауставио *ради уређења дјела* о повратку ствари патријаршији пећској (Црн., 1884, 15), Послије онога би уговорен састанак *ради договора* о миру (Црн., 1884, 43), *Ради лакшега испуњења ове наше наредбе* преставите о овоме и мљетачкоме посланику (Црн., 1884, 66), Најприје је смјестио дјецу, коју је довео *ради школовања*, у војнички сухопутни шљахтички корпус (Црн., 1884, 125), *Ради остварења* ове шимеричке републике путовао је у Сицилију, до Дионисија (Црн., 1885, 24), А они га, сви и свуда, жељно очекиваху: момчадија *заради здравља и весеља*, јер ко се о његову дану о дријену ижљуља, тај ће здрав бити као дренавина цијеле године (Црн., 1885, 119), човјек би требао да потре супггину своје природе, да се одрече себе сама, да се у смрт заљуби *ради вјечнога живота* (Црн., 1885, 208), код Господара остаде само стотина војника који бише одабрани од свијех племена *ради чувања страже* у Двору Књажевом (З., 1885, 5), он промишљаше да је добро учинио жртвујући себе *ради њихове користи* (З., 1885, 6), побуђавао их је на разне хероичке игре *ради развића* у свему узвишеноме (З., 1885, 7), могао је јошт поживјети *ради славе свога отачаства* (З., 1885, 139).

И у узрочном значењу предлог *ради* се, као што смо већ навели, такође често среће, па наводимо само неке примјере:

Пак, све је то из главе оног грбоње Милоша, којег би он – *ради оца* – мрзио и да му је ортак у нечистом послу (Црн., 1884, 55), Али жалим *Српства ради*, јер и ово је један од оних кобних симптоматичких знакова, по којима се судити може куд је оно обрнуло (Црн., 1884, 162), Мишљах презрен, ка' и крвник, бити / *Ради вјере* – свијета неслоге (Црн., 1884, 217),

Ради тебе љепотице / Заборавих св'јет! (Црн., 1884, 276), ти таква за цијело можеш разумјети моје витешке муке *ради малога познавања* Ђорђија и свијета, *ради чудноватих околности*, које се као стравичне авети врћаху околу те напрасне свадбе (Црн., 1884, 309), *ради модисткиња* ми смо остали на цједилу (Црн., 1885, 70), ја морам у Крајину, *ради грехова мојега синовца* (Црн., 1885, 101), Па као да је Иван *поради ове цркве* утицаја неког овдје имао, те се та вјечна стијена тако као споменик његов прозвала (Црн., 1884, 223), од сичијава човјека морају бити и дјеца сичијава; не само смртна дјеца, но и дјеца умна, *поради његовог ума и срца* (З., 1885, 19), да ми није *ради Господара*, е бих те брстином иза ушију (З., 1885, 43), тужи оца *ради неправичности и строгости* (З., 1885, 82), И који ме огњем манитости / *Ради Хере богиње* прогоне (З., 1885, 90), исмјевамо један другог *ради сиромаштва* (З., 1885, 104), *ради ње* сам и подносио хиљаду ствари, којих би се иначе брзо курталисао (З., 1885, 139).

У *Црногорки* из 1884. и 1885. године и недјељнику *Зети* биљежимо најмањи број примјера предлога *ради* са генитивом у узрочно-циљном значењу:

морам овдје неколике ријечи уметнути *ради објашњења* (Црн., 1884, 49), повуче за руку Милоша и сједе га у другу наслоњачу што је намјештена *ради симетрије* према Олгиној (Црн., 1884, 164), могла је госпођа Бајроновица да изиде на мегдан *ради самообране* (Црн., 1884, 275), Нијесам *ради ње* дошао овамо (Црн., 1885, 167), Не могах замислити да јунак може војевати *ради својеличне користи* (Црн., 1885, 177), Ми знамо, да је Марко силне главе пооткидао, али их нигда није пожалио, а камо ли да би *ради њих* задужбине градио (Црн., 1885, 57), то значи написати стих само *ради слика* (З., 1885, 50).

Употреба предлог *због* је јасније издиференцирана у наведеним часописима, па смо овај предлог забиљежили једино у узрочном значењу, при чему ћемо овдје навести само неке примјере:

Црногорска влада престављала је мљетачкој влади све несреће које произлазе *због пограничних свађа* (Црн., 1884, 42), На што вам служе толике шпије и *због каквога узрока* затвористе пред нама све путове како по суку, тако и по мору (Црн., 1884, 106), *због повишене температуре* унутрашњих органа бива и промјена материје у органским ћелијама већа (Црн., 1884, 338), У кочијама се она мало возаше *због умора* (Црн., 1885, 27), *Због њекијех неприлика*, које се нијесу могле напријед видјети нити отклонити када су настале, данашњи број „Црногорке“ није могао изаћи у четвртак (Црн., 1885, 169), мени је јамачно жао, што се *због једног излишног*, скроз и скроз неверистичног стиха, морао надолијепити онај други који је, ако је могуће, још неверистичнији (З., 1885, 36), *Због слабости свога ума* жена подлијеже сили која лежи у ономе што сад бива, што се види (З., 1885, 56), *Због њекијех случајних препријека* у штампарији није могло изићи већ неколико бројева „Зете“ (З., 1885, 60), да су морали напријед опомињати своје млађе другове на ту појаву, да им *због хладноће* од стране публике не би клонула снага (З., 1885, 123), Државин је био постављен за министра правде, али *због старости* није могао вршити министарске дужности (З., 1885, 164).

2.9. За разлику од наведених недјелњика, *Црногорке, Црногорца и Зете*, у којима су предлози *због* и *ради* веома фреквентни, у *Грлици* из доба кнеза Николе употреба генитива са наведеним предлозима је знатно сужена, али оно што можемо установити јесте да је употреба и значење наведених предлошко-падежних веза у великој мјери разграничено, па се предлог *ради*, по правилу, јавља у циљном значењу, а предлог *због* у узрочном, с тим што биљежимо и појединачне примјере у којима су ова два значења сливена.

Предлог *ради* у циљном значењу јавља се у сљедећим примјерима:

Родитељи дакле, који не позову љекара, *ради савјета и помоћи*, чине гријех према својој дјечици (Г., 1889, 74), Од старине био је обичај у Черкеза на Кавказу да *ради очувања љепоте* донесу у близину боника женску дјецу да прионе пили су алатом преносили (Г., 1889, 78), Министарство је слало др. Саламброса *ради усиљеног вакцинирања* (Г., 1889, 79), Министарство ће Просвјете давати тијем народима *ради набавке књига, старина и свега* што им треба, суму новаца, која ће се сваке године одређивати (Г., 1897, 79).

Биљежимо свега два примјера предлог *ради* у значењу узрочно-циљно интерференције:

Ради патећег човјечанства Књаз Никола је подигао двије бонице (Г., 1892, 32), одакле су га љекари справили у Карлебад, гдје је два мјесеца *ради лијечења* остануо (Г., 1893, 38).

Свакако је вриједан пажње и примјер у којем се предлог *ради* јавља три пута, при чему је у првом случају употребијен у циљном значењу, а у преостала два у узрочном, што је такође још једна потврда бисемантичности ове предлошко падежне везе:

За ово управ царско добротинство, Ми и сва Црна Гора остајемо, и Цару Ослободитељу и Цару Заштитнику Словенства, и православља, за навијек благодарни. *Ради изванредна замашаја овога Законика*, за садашњост и будућност народа: *ради многоструких тешкоћа и запрјека*, које се обично у вршењу овако огромна предузећа на свакоме кораку сријетају; *ради особите природе правила имовинског Законика*, која се тако свестрано тичу и најзаплетенијих жица народног живота: основу су овога Законика, коју је више поменути научник сам саставио, неколико пута темељито расматрали и просуђивали домаћи и инострани судској струци вјешти људи, и са теоријске и са практичне стране (Г., 1889, 54).

Као што смо већ навели, предлог *због* је у *Грлици* из времена кнеза Николе углавном потврђен у узрочном значењу:

У млетачким документима од 1892 г. спомиње се „Radic de Cerne (Црнојевић), dominus Zente et Budue“ и *због ове злоупотребе* титулом њега је погубио Балшић (Г., 1889, 71), Гагић опет пише азијатскоме департаменту, да

је Владика био принуђен ушљед глади, што влада у Црној Гори *због неродне године*, да понуди Бану Јелачићу 3000 Црногораца у помоћ (Г., 1893, 51).

Забилежили смо само један примјер конструкције *због* + генитив која би припадала семантичком пољу узрочно-циљно интерференције:

Најпрве људе морала је нужда нагнати, да назначе ток времена, не само *због предања важних догађаја* но и у опће за све потребе материјалног живота (Г., 1889, 6).

2.10. Наведени примјери, осим што нам донекле могу расвијетлити начин употребе и синтаксичко-семантичког разграничења конструкција *ради* + генитив и *због* + генитив у цетињској штампи, омогућавају нам и да у континуитету пратимо како је текао цио тај процес у публицистици 19. вијека. У најстаријим годишњацима из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици* и у Сундечићевом *Орлићу*, предлог *због* уопште није забилежен код аутора са подручја тадашње Црне Горе. Среће се свега неколико прилога и то код извањаца, у *Грлици* код Димитрија Милаковића и Георгија Николајевића, а у *Орлићу* код Панте Срећковића, при чему се употребљава у узрочном значењу. Конструкција *ради* + генитив у наведеним годишњацима јавља се нешто чешће од предлошко-падежне везе *због* + генитив, и то готово досљедно у циљном значењу (уз усамљене претходно наведене изузетке), па се може закључити да је до краја шездесетих година 19. вијека (завршно са 1870. годином)²⁴⁹ јасно издиференцирана употреба и значење наведених предлога у цетињској штампи. Од седамдесетих година па до пред крај вијека и објављивања Томановићеве *Грлице* ситуација се знатно измијенила. Почевши од објављивања листа *Црногорац* 1871. и његовог књижевног прилога *Црногорке* постаје очигледна „експанзија“ предлога *због* и то претежно у узрочном значењу, и спорадично у узрочно-циљном. Високофреквентна је и употреба предлога *ради*, али су евидентна колебања на пољу семантике. Овај предлог се јавља у циљном, узрочном, али и у пољу узрочно-циљне интерференције, што значи да и даље чува своју бисемантичну природу. Слична пракса је настављена и осамдесетих година у недјељницима *Црногорка* и *Зета*, уз разлику што у овим часописима предлог *због* билежимо

---

²⁴⁹ *Орлић* је излазио од 1865–1870. и један број је објављен 1885. године. Овај број је по обиму најмањи, а и није релевантан за наведену констатацију будући да у њему нисмо забилежили ни предлог *због*, ни *ради*, па смо због тога при навођењу ове констатације имали у виду бројеве *Орлића* завршно са 1870. годином.

само у узрочном значењу, док је при употреби предлога *ради* и даље очигледно колебање. Занимљиво је да у Томановићевој *Грлици*, најмлађем годишњаку, који је објављиван крајем вијека, биљежимо мали број примјера наведених предлошко-падежних веза, а њихова употреба је углавном јасно издиференцирана, па се предлог *због* употребљава у узрочном значењу, а *ради* у циљном (уз извјесна одступања).

Досадашња историјскојезичка проучавања су показала да је за 19. вијек карактеристична „нагла експанзија предлога *због* са Г у узрочном значењу, али и циљном“, при чему је за писце тог периода (у виду се имају писци са различитих говорних подручја српског језика)²⁵⁰ „карактеристично [...] мијешање *због* и *ради* у значењу и узрока и циља“ (Стојановић, 2003в, стр. 97). Међутим, Стојановић констатује да ипак „у највећем броју примјера“ *због* има узрочно значење, а *ради* циљно“, (Стојановић, 2003в, стр. 97), што одговара и стању забиљеженом у говорима Црне Горе (уп. Стевановић 1934–1935: 101; Пешикан, 1965, стр. 193; Милетић, 1940, стр. 520; Ћупић 1977: 142), а из приложеног видимо да углавном одговара и ситуацији у нашем корпусу.

3. Употреба инфинитива (и конструкције *да* + презент као конкурентног средства)

3.1. Већ смо раније поменули да ће овим радом бити обухваћени и неки значајнији и интересантнији морфосинтаксички проблеми. Осим до сада представљених различитих падежних и предлошко-падежних конструкција са просторним и узрочно-циљним значењем, свакако је вриједно пажње и синтаксичко-семантичко поље употребе инфинитива у цетињској штампи 19. вијека. Досадашња историјскојезичка истраживања су потврдила да инфинитив води поријекло од окамењене форме прасловенског датива глаголских именица на *-т* и да је у ранијим „епохама историје српског језика [...] имао шири дијапазон употребе него у савременом српском језику“ (Стојановић, 2010б, стр. 169; уп. и

---

250 Стојановић (2003в) оvdје има у виду језик Петра I, Петра II, С. М. Љубише, Вука Поповића, владике Данила, Ђура Даничића, Вука Карацића, Доситеја Обрадовића, Богољуба Атанацковића, Јакова Игњатовића (стр. 97).

Белић 2006: 463). Користио се као допуна многих значењски различитих глагола, именица, придјева, израза непотпуног значења, потом у имперсоналним конструкцијама; могао је обављати функцију предиката, субјекта, а јављао се и са предлозима, а као рекцијске допуне могао је имати датив и акузатив (Стојановић 2010: 196, 197).

Овом приликом предмет нашег интересовања је инфинитив као дио сложеног глаголског предиката, тј. инфинитив који има функцију допуне различитих непунозначних глагола и инфинитив који представља допуну различитих глаголских и прилошких израза, именица и придјева, као и употреба инфинитива у односу на његово конкурентно средство, конструкцију *да* + презент.

3.2. Прије него што представимо стање у грађи, потребно је указати на чињеницу да се од најранијих времена инфинитив почео губити и замјењивати конструкцијом *да* + презент, и то првобитно у вољним конструкцијама и намјерним. Разлоге за то треба тражити у „семантичкој и функционалној блискости оптативног *да* + презент и инфинитива. Инфинитив, будући да је по поријеклу, како се сматра, датив, из тог првобитног значења наслеђује семантику циља, жеље, па је радња усмјерена на будућност, те је првобитно и допуњавао глаголе те семантике“ (Стојановић, 2010б, стр. 170). Насупрот томе, инфинитив је најстабилнији када се јавља као допуна фазним и модалним глаголима, у оним случајевима „гдје семантика глагола не оставља могућност сумње у истовјетност два вршиоца радње“ (Стојановић, 2010б, стр. 171), што је случај и у нашем корпусу.

3.3. Уколико је модални дио сложеног предиката у антепозицији, инфинитив се у нашој грађи може наћи одмах иза модалног глагола (а) или је пак допунски дио у постпозицији мање или више раздвојен од управног дијела (б). Оваква ситуација није условљена значењем глагола, па се у ексцерпираној грађи напореда срећу и једни и други примјери:

а) *едва коњ натоварен преко њи може ходити* (Г., 1835, 45), *я то морамъ видити* (Г., 1837, 99), *на којег, силан Султан Мурат, није смио ни погледати* (О., 1866, 30), *не би му у Црној–гори ориз могао рађати* (О., 1867, 41), *Они морају стварати славенску просвјету* (О., 1868, 42), *морам се упознати* (Црн., 1871, 12), *најрадије он је хтједе пољубити* (Црн., 1871, 79), *не могаше се прихватити онијех срестава* (Ц., 1871, 1), *морамо молити „Пештер лојд“* (Ц., 1872, 46), *не смједоше кидисати* ни једни ни други (Црн.,

1884, 47), *не можемо судити* (Црн., 1885, 13), *морам поћи* до Колона (Црн., 1885, 27), као да је тијем погледом *хтјела простријељати* његово пространо чело (Црн., 1885, 82), Но сер Црмничанин *не хтје оканити* (З., 1885, 3), родитељу Маријини *нијесу ићели удавати* своју кћер (З., 1885, 15), ја у ови мах *не могу спазити* (З., 1885, 35), а *бих хтјео умријети* (Г., 1889, 64), *Не могу пропуштити* а да се не осврнем (Г., 1891, 33), Владика је *морао продати* манастире (Г., 1893, 40);

б) Те *немогу* войску *саставити* (Г., 1835, 96), нити се за вриеме Митрополита Василије *хтјео* у народнѣ послове *миџати* (Г., 1836, 51), *морао се* опетъ унѣ *затворити* (Г., 1838, 52), нити га *се могаше* довољно *нагледати* (Г., 1839, 94), А *хоће* и Бог и његов свети Дух нас у живот *дозвати*, *подитнути*, *утврдити* (О., 1866, 62), и којем једва *могах* крај *догледати* (Црн., 1871, 9), Сада пак *морам* вас братски *опоменути* (Црн., 1871, 78), као да је створитељ *хтјео* сву своју снагу овдје на видик *ставити* (Црн., 1871, 85), мисао народна *мора* нас све *одушевити* (Ц., 1871, 2), Србија и Црна Гора *могу се* данас другачије *одазвати* вапају своје браће (Ц., 1871, 25), Прије *није смио* Хришћанин *ступити* у њу (Ц., 1872, 65), *не може* ме нико *обманути* (Ц., 1872, 95), *Смјемо* слободно *казати* (Ц., 1872, 96), *не би могао* ни за један тренутак *остати* као органисани створ (Црн., 1884, 11), *морали би* често пута *панути* у сумњу (Црн., 1884, 33), ја *сам хтјео* њега *изненадити* (Црн., 1884, 115), Цвијет прољећа и живота *не смије* нам *сакрити* своју цијељ (З., 1885, 8), *не могу* ништа *произвести* (З., 1885, 21), *смије* слободно *погледати* (З., 1885, 51), Ми *морамо* по томе од ђетета *ишчекивати* захвалност (З., 1885, 107), За то *можемо* поуздањем *гледати* у српску бољу будућност (Г., 1889, 51), *мора се* као важан и занимљив догађај у овој години *забиљежити* (Г., 1889, 61), За пиће *треба* боникку *давати* чисту хладну воду (Г., 1889, 77), слабост и малокрвље *могу се* на човјеку *показати* (Г., 1890, 67), ова се једва *могоше* *напријед кренути* (Г., 1897, 59).

Слично стање је забиљежено и у језику Јована Суботића, при чему се наводи да је раздвајање модалног и управног глагола условљено и помјерањем инфинитива у финалну позицију клаузе (Милановић, 2014, стр. 382), што пак није досљедно заступљено у нашем корпусу. Такође, овоме треба додати и чињеницу да је ред наведених синтаксичких јединица у клаузи каткад условљен и стилским разлозима. О реду ријечи у овим модалним конструкцијама се не говори у многорафијама релевантним за наша истраживања (уп. Остојић 1976; Тепавчевић 2010; Ненезић 2010; Глушица 1997).

Насупрот великом броју случајева у којима се инфинитив јавља у постпозицији у сложеном предикату, забиљежили смо мали број примјера са инверзијом, тј. са модалним глаголом у финалној позицији, при чему је у постпозицији, готово, по правилу модални глагол *моћи* (рјеђе глаголи *морати*, *смјети* и *хтјети*):

при свем труду њиховоме домаће потурченије ни по кои начин у Христански закон *повратити не моглоше* (Г., 1835, 66), Веће срце има онај

човекъ, кои срећу *сносити може* (Г., 1836, 112), шта би ми данас *бити могли*, а шта смо? (О., 1868, 36), нијесу ни *помислити могли* да би се икад сами собом *отргнути могли* (О., 1885, 37); који би га у томе праведно или ма у чему другом *окривити могао* (Црн., 1871, 22), Ко би то *помислити могао* (Црн., 1871, 56); да би смо сами својом судбином *одлучивати могли* (Ц., 1871, 10), па да се она ма и тешком муком и јуначкијем прегнућем *остварити могне* (Ц., 1871, 10), те се умно *развијати не можемо* (Ц., 1872, 171); к небу *лећети не могу* (Црн., 1884, 73), по којима *се судити може* (Црн., 1884, 162), *није могао* дакле никако *испричати* своје задржавање у Риму (Црн., 1885, 34); Њега земља *сносит' не могаше* (З., 1885, 1), у првијем утисцима које ништа *изгладити не може* (З., 1885, 116), Већ се ово *триљети не може* (З., 1885, 131); Којим би се и најобразованији народи *подичити могли* (Г., 1889, 58), у расаднику *посијати можеш* (Г., 1889, 87), чему ли се још напријед *надати може* (Г., 1897, 67); онъ *бы* зайста непознаћ у овој пустини *умрети морао* (Г., 1837, 121); Ми га *створити*, ми га *ускрснути морамо* (О., 1870, 51), о којој се турска сила и ропство *разбити мора* (Црн., 1871, 86), онда им срца и душе *сажалити морамо* (Ц., 1871, 59), Лијеп је ово закључак, коме се сваки *зарадовати морао* (Ц., 1872, 95), *плаћати морате* оно исто, што у цетињској локанди (Црн., 1884, 76), *морао се* народни дух *помагати* (Црн., 1884, 327), Том празнином *морао би* по законима гравитације *путовати* какав планет (Црн., 1885, 6); коју би Европа на вјечиту штету наших животних интереса *одржати хтјела* (Ц., 1871, 4), Ми гледамо – *писнут не смијемо* (З., 1885, 105).

Поред учесталог јављања глагола *моћи* на другом мјесту сложеног глаголског предиката ријетко се јавља модални глаголи *морати*, а још рјеђе глаголи *хтјети* и *смјети*. Слично стање је забиљежено и у језику Јована Суботића (Милановић, 2014, стр. 382). О овој синтаксичкој појави се не говори у осталим монографијама у којима је обрађен језик аутора из 19. вијека, а које су релевантне за наше истраживање (уп. Остојић 1976; Ненезић 2010; Тепавчевић 2010; Глушица 1997).

3.4. И уз фазне глаголе који означавају почетак, прекид и наставак радње инфинитив се као допунски дио јавља у постпозицији, и то или непосредно иза фазног глагола или је од њега унеколико одвојен:

пиоћи овамо воду *почне говорити* све јасније и јасније (Г., 1835, 44), *престадоше чинити* велика и честа нападаня на Црну гору (Г., 1835, 62), овако *стаде*²⁵¹ *говорити* (Г., 1835, 62), Турци га *стану искати* од Црногораца (Г., 1836, 55), што су му се Брда *почела одмећати* (Г., 1836, 66), ер е већ *престао звати се* римски (Г., 1837, 37), кадъ *стану говорити* (Г., 1838, 89), Садъ опетъ народъ *починѣ заљчивати* своје старе ране (Г., 1839, 44), гди су мислили да се гласъ чуе, *започну копати* (Г., 1839, 97); и од куће до куће *почне просити* (О., 1866, 25), на то Ђуро Балшић *стаде робити палити* (О.,

---

251 Глагол *стати* овдје је употребљен у значењу *почети*, као и у осталим даље наведеним примјерима.

1867, 65), али се Ђурђу сад збиља *стали отимати* (О., 1867, 66), У лицу је његову Петровића кућа Црном–гором *почела владати* (О., 1867, 38), из Сријема дође у Смедерево, па *почне радити* да постане деспот (О., 1869, 32), *Почело се шапкати и поговарати* (Ц., 1871, 8), Тај онда још много бјешње *почне владати и угњетавати* (Ц., 1871, 20), сад још *стадоше долазити* гомиле из вароши (Ц., 1871, 155), Кад је он *почео мислити радити* за Италију (Ц., 1872, 41), За то *почеше прелазити* на ону страну (Црн., 1884, 46), *поче плашити* млађег брата (Црн., 1885, 29), Већ са неба данак *почињаше/измицати* (З., 1885, 2), војска *се поче заустављати* (З., 1885, 5), Карло се касно *стаде удивљавати* уму материну (З., 1885, 6, 7), Црногорка је *престала излазити* (З., 1885, 8), који су били *стали мислити и радити* (Г., 1889, 3), који је одма *почео продавати* старо оружје (Г., 1897, 41);

престадоше за много *посилати* велику войску на Црну гору (Г., 1835, 58), *Ће стадоше хитро долетиват’/Соклови* од Србске краине (Г., 1836, 89), *почне* из топова *гађати* (Г., 1837, 47), у Августу *починю* кише *падати* (Г., 1838, 63), *Сташе* хладно *испјати* вино (Г., 1838, 102), *Поче* свога сина *заклињати* (Г., 1838, 120), *започне* Калло Ђенералу и младомъ Официру, кои су сами кодъ нѣга остали, своју историју *преповѣдати* (Г., 1839, 98), дању и ноћу *стала* око Ђурђа господара грозне сузе *ронити* (О., 1867, 73), *стадоше* један на другога *прежати* (О., 1867, 85), *стали* кроз племена подјамне *провлачити* руке (О., 1868, 27), А Маини *почели* неки међу се *говорити* (О., 1870, 30), Од 1. Септембра о. године *почеће* опет *излазити* у Биограду (Црн., 1871, 4), *почео се* онако *смијати* (Црн., 1871, 40), *Почела се* на суморном челу/ *Појављивати* весела ведрина (Ц., 1871, 1), те се све живо поплаши и *почне* натраг *бежати* (Ц., 1872, 8), *стаде* жмирећи *разгледати* (Црн., 1885, 23), *Стаде* нам *поповати* око нашијех старијех обичаја (З., 1885, 11), Опет ту српско јунаштво *стаде* чудества *чинити* (Г., 1889, 50), *стаде* их силом *одбијати* (Г., 1890, 59).

Биљежимо само усамљене примјере у којем се инфинитив јавља у позицији испред фазног глагола:

Од радости *играт’ започеше* (Г., 1836, 86), напуни га сад те *осјећат стаде* што се исказати не да (Црн., 1884, 112).

Милановић (2014) код Суботића биљежи једино примјере у којима се фазни глаголи јављају у првом дијелу сложеног глаголског предиката (стр. 383).

3.5. Како конкурентна инфинитиву у допунском дијелу сложеног предиката јавља се и конструкција *да + презент*. Овакви примјери су малобројни у *Грлици* из Његошевог доба (уз фазне глаголе у овом годишњаку не биљежимо примјере са *да + презент*), а и у остатку корпуса се јављају знатно рјеђе од конструкција са инфинитивом, при чему је важно поменути да су у ексцерпираној грађи конструкције *да + презент* рјеђе забиљежене уз фазне глаголе него уз модалне:

хтѣла є да застави побѣдителя (Г., 1838, 38), да люди не убијоу свое пчеле кадъ *хоће да изваде* медъ изъ улишта (Г., 1838, 64), Обично вино яко є; али *не може да стои* дуго (Г., 1838, 65), Юда *хтѣо є да* ову дужность

одправља за све време свога живота (Г., 1839, 58), Гиздава Млеткиња *не могла да навикне* новоме завичају (О., 1867, 73), и није нам мило да нам ма тко одмаже, кад нам *неће* и ли *неможе да помогне* (О., 1867, 90), и за сад има пречијег и нужнијег посла с којим тек *можемо да постигнемо* овако красну и срећну будућност (О., 1868, 43), Слијепи Гргур *хтио је да влада* (О., 1869, 28), Ђуро још загледаше бокеза, ма *не може да му уочи* одијело (О., 1869, 49), *треба да потражимо и нађемо* спасоносна лијека (О., 1885, 43); јер је *хтјео да утаји* њеке новце (Црн., 1871, 39), Тупо перо *не може да пише* (Црн., 1871, 49), На несрећу Српску Данило *није хтјео да мисли* (Црн., 1871, 77); Ступајући у нову годину он се увијек *мора да брижно обазре* (Ц., 1872, 1), шта је с тијем *хтјео да постигне* (Ц., 1872, 20), Бобовиштани су трпили доста и више *не могаше да трпе* (Ц., 1872, 107); него што би *хтио да бјежи* из оперског позоришта (Црн., 1884, 110), Сви *морају да му служе* (Црн., 1884, 111), *не може ни да спава* (Црн., 1884, 127), никад *није хтио да објасни* (Црн., 1884, 157), Ријетко који оцјењивач *може да се задржи* на становишту објективности (Црн., 1885, 19); кад је *стио да крочи* (З., 1885, 39), Јоки је криво било што *не хтјеше* мало да причекају (З., 1885, 113); *хоћемо да к старој регули* црногорској *придамо* још неке новед уредбе (Г., 1889, 55), Кат-кад је *хтјела да види* и сина (Г., 1891, 57), који *може да сам управља* (Г., 1893, 29), *хтио је, да се* пошљедњи пут *поклони* (Г., 1893, 31);

Ђуро *поче да збори* о Бокезу (О., 1869, 50), крчмар *преста да се смије* (Црн., 1884, 117), Сад је *почео* брижљиво да *броји* новце (Црн., 1884, 117), Народ *стаде да пријети* (Црн., 1884, 222), Јулије Цезар кад *стаде да дрма* Републиком Римском (Г., 1889, 7), *почели су да* у ону земљу, гдје се мољ налази, *сипају* њеке ствари из апотеке (Г., 1891, 43).

У старијим епохама, „до пред крај 15. вијека у српском језику претеже инфинитив у односу на конструкцију да+презент, и то у свим сферама употребе“ (Стојановић, 2010б, стр. 189). Већ смо поменули да је инфинитив уз фазне и модалне глаголе стабилан, будући да је субјекат управног и помоћног глагола исти, али на ово је могла утицати и „удаљеност“ инфинитива од управног дијела, „инфинитив се боље чува уколико је ближи управном дијелу“ (Стојановић, 2010б, стр. 171), што свједоче и претходно презентовани примјери из наше грађе. Многи граматичари су указивали на то да не постоји апсолутна граница између конструкција да + презент и инфинитива, али се углавном сви слажу у оцјени да је источно подручје српског језика *дакавско*, тј. да је у њему чешћа употреба да + презент, док је на западу доминатнија употреба инфинитива (Пипер и сарадници, 2005, стр. 324; Стевановић, 1987а, стр. 159, 160). Варирања се у неким случајевима почињу јављати и код Вука, па је тако у његовом преводу *Новог завјета* инфинитив досљедан као допуна фазних глагола и „скоро досљедан уз модални глагол моћи“, али до варирања долази уз остале модалне глаголе, као и

уз волунтативне, док се спорадично јавља уз глаголе говорења, перцепције и спознаје (Грковић–Мејџор, Курешевић 2004: 100).

Код старијих писаца са простора данашње Црне Горе неупоредиво је чешћа употреба инфинитива уз модалне глаголе него употреба конструкције *да + презент*, баш као и у нашој грађи. Тако су писали владика Данило, Петар I Петровић Његош, Анто Даковић, Марко Миљанов, Стефан Митров Љубиша, Никола Петровић (Уп. Младеновић, 1973, стр. 177; Остојић, 1976, стр. 233; Остојић, 1989б, стр. 176, 177; Биговић–Глушица, 1997, 279; Тепавчевић, 2010, стр. 503; Ненезић, 2010, стр. 366). Такво стање је и у неким црногорским говорима (Уп. Милетић, 1940, стр. 558; Вујовић, 1969, стр. 348), а у осталом тако је писао и Вук Караџић (Стевановић, 1987а, стр. 159, 160), а тако су писали и старији војвођански писци (Уп. Милановић, 2014, стр. 381–383; Младеновић, 1964, стр. 144; Кашић, 1968, стр. 127; Јерковић, 1972, стр. 273), па се према томе и језик *Грлице* уклапа у контекст развоја српског књижевног језика у 19. вијеку.

3.6. Инфинитив се често јавља и у конструкцији са модално употријебљеним транзитивним глаголом *имати* (Пипер и сарадници, 2005, стр. 323). Јасмина Грковић истиче да је то заправо „емфатичка конструкција за исказивање предестинације (нечег што неминовно следи), носилац футурског значења с израженом модалношћу“ (Грковић 2007: 383), а Остојић (1976) наводи да се ова конструкцију у језику Петра I јавља у значењу безличног глагола *требати* и да „казује неку врсту заповијести“ (стр. 234, 235). У овим значењима биљежимо је и у нашем корпусу, док конкурентну конструкцију *да+презент* рјеђе срећемо, и то само у млађим часописима:

строго заповѣди, да *се има* свак *помирити* (Г., 1836, 53), дође одъ Цара АЛЕКСАНДРА заповѣдъ, да *се има предати* Бока Аустрійцима (Г., 1838, 39, 40), Онъ *е имао* властъ *сазвати* велико Виѣће и Сенатъ и *предложити* о ствари (Г., 1839, 69), открие имъ страховиту тайну свога подземнога пребываня, – тайну, коя *се имала* съ њимъ *утушити* (Г., 1839, 98, 99); О овоме бих *имао* много и много *говорити* и *писати* (О., 1867, 38), да *се има погубити* зато, што није заклетву одржао (О., 1868, 57), јер *има* им њешто *рећи* (О., 1868, 61), Држава од своје стране *има се бринути*: за годишњу плату Владаочеву (О., 1869, 63); И доиста, шта *се имало чинити* (Црн., 1871, 55); Данас вам *имам* о вама њежној ствари неколика редка *написати* (Ц., 1871, 58), у којој би сви други као златна већина *имали изгубити* (Ц., 1871, 74), Оружје и џебана *имала би се скупити* и у гудурама близу гора *сакрити* (Ц., 1871, 146), који исто тако своју дужност *испунити има* (Ц., 1872, 19), Чему се од границе *имамо надати* (Ц., 1872, 51); пред њеном чистом душом стојао је само један прави пут, којим *је* Станко *имао*

ударити (Црн., 1884, 18), У овој суштини и у овом облику Бранкове поезије *има бити* кључ (З., 1885, 24); Њему се нарочито *има захвалити*, да је дјело ово, наш грађански законик (Г., 1889, 58), да се супруга Великога Књаза Петра Николајевића *има називати* Великом Књагињом (Г., 1890, 53), та бригада *има усадити* ове године 800,000 лоза (Г., 1891, 37);

јер сам ја *имао* још да *посјетим* манастир Ковиљ (Црн., 1884, 115), Да Црна Гора *има да благодари* за своју слободу (...) природи својих брда (Г., 1889, 69), Још *имамо да забиљежимо* опасност (Г., 1890, 56).

Инфинитив уз прелазни глагол *имати* чест је и у старим српским повељама и писмима (Стојановић, 2010б, стр. 172, 173), а забиљежен је и код неких старијих писаца, како оних са подручја Црне Горе (Остојић, 1976, стр. 234, 235; Тепавчевић, 2010, стр. 505) тако и код оних из Војводине (Милановић, 2014, стр. 384), па се према томе и стање забиљежено у нашем корпусу уклапа у општу слику развоја српског језика.

3.7. У нашим годишњацима и недјелјеницима неријетко се среће инфинитив и уз глагол *дати*, и то нарочито у *Грлици* из Његошевог периода:

Пак им *дає пити* вина хладна (Г., 1835, 117), Кад є Сћепан мали, у вриеме свега владаня у Црной гори, *дао* еднога Црногорца *обџсити* а двоицу *мушкетати*, метнуо є по край друма на погледу Котора 10 цекина (Г., 1835, 51), *дао самъ* є у градску кулу *затворити* (Г., 1839, 108), кривоклетни Ћуприлић *даде* ии *затворити* (Г., 1836, 41), То ми не мой опет споменути/Што ми закон *недаучинити* (Г., 1835, 101), *не даюћи* имъ нигдѣ *зауставити се* (Г., 1838, 43), Није му се *установити не да*,/ Ни *обазрет* 'а камо ли *стати* (Г., 1835, 131), *нису дали испушити* изъ свои руку толико нуждну непријателю провинцију (Г., 1838, 41, 42), *ниє се дао преварити* (Г., 1838, 46), Далматинке буле нису,/ Да се *даду љубит* рису (О., 1868, 46), За ову скупштину *дао је* он *приуговорити* Споменицу свијех добарá својих (О., 1869, 60); Црне мисли, које ме обузеше, *не дадоше* ми ока *затворити* (Црн., 1871, 71); које се икад и *помислити дају* (Ц., 1871, 10), то би био тежак задатак који би *се* једва *дао савладати* (Ц., 1871, 86), увијек је нови падиша у вече тог свечаног дана *давао подавитти* сву браћу своју (Ц., 1872, 45), тако се разјарио да је 10,000 заробљених Хришћана *дао поубијати* (Ц., 1872, 45), па нек се *не даде завести* од њеколико себичњака (Ц., 1872, 68), што је мађарска влада *дала поапсити* те људе (Ц., 1872, 171); *Дали би се напунити* читави магацини (Црн., 1884, 2), народ наш није се *дао завести* (Црн., 1884, 112), она се *не да* у никакве гвоздене законе *везати* (Црн., 1885, 173); Болест *се да лијечити* у самоме зачетку (Г., 1889, 91), *Дао сам пописати* све болеснике (Г., 1890, 64).

Глагол *дати* у комбинацији са инфинитивом одлика је језика старих српских повеља и писама (Стојановић, 2010б, стр. 186), као и језика многих старијих писаца из периода прије Вука. Вук је замјерао Видаковићу због употребе ове конструкције (Херити, 1983, стр. 306), а употребљавали су је још и С. М.

Љубиша и Јован Суботић (Тепавчевић, 2010, стр. 505, 506; Милановић, 2014, стр. 384).

3.8. У корпусу су потврђени облици инфинитива и у намјерним реченицама уз глаголе кретања, мада не тако често као уз претходно наведене глаголе, при чему се напоредо са инфинитивом јавља и конкурентна конструкција *да + презент*:

пође у Цариград *просити* у Цара Турскога, да му допусти повратак у Зету (Г., 1835, 60, 61), Турска војска, немогући одъ велике тврђе гора ни каквѣмъ другимъ осимъ тѣмъ еднимъ путемъ *проћи*, тако є яко испогибала (Г., 1838, 58), тайно *пошало* свое депутате *молити* Митрополита и Црногорце, да им помоћ даду (Г., 1836, 68), Ако *дођеши харат* гору Црну (Г., 1836, 84), су три лађе *пође саединити се* с Ескадром Капетана Белли (Г., 1837, 43), Тада *пође изић* пред Султана (Г., 1835, 90), него су појке чете Црногорске *ишле измамљивати* из градова Французе (Г., 1838, 48); да он *дође крстити* дијете (Ц., 1871, 59), Тај исти „Соир“ *дође* сутрадан *тражити* убавјести (Ц., 1872, 3); *изиде* млинар нешто *поправљати* око јаже (Г., 1889, 81);

пође да *види* (Г., 1837, 110), *пођу* опетъ путъ Дубровника да га *осаде* (Г., 1838, 57), *похитају* да бране своје куће (О., 1869, 34), он *пође* да *потражи* кога (Црн., 1884, 271), ђед *пође* са мотиком, да *копа* нову лију (Црн., 1885, 29); Тако народ *крену* пут града да се *помоли* Богу (З., 1885, 4), *иде* на Крајину да *измијени* свога брата (З., 1885, 24), ја *идем* да *дам* посљедњи дуг природе (З., 1885, 146); одакле је *прешао* у Беч, да *слуша* право (Г., 1889, 3), *кренула је* са Цетиња депутација пут Млетака, да *прихвати* мртво тијело (Г., 1893, 31), за то је *одио* да *тражи* љекарске помоћи (Г., 1893, 38).

Употреба овог типа инфинитива је обиљежје старих српских писама и повеља (Стојановић, 2010б, стр. 180), Вукова језика (Стевановић, 1987а, стр. 159, 160), језика старијих писаца из Црне Горе као што су Петар I Петровић Његош, Стефан Митров Љубиша, Никола Петровић (Остојић, 1976, стр. 235; Тепавчевић, 2010, стр. 509; Ненезић, 2010, стр. 369), као и обиљежје црногорских говора (Уп. Милетић, 1940, стр. 560, Вујовић, 1969, стр. 352). Такође, ова конструкција је одлика и језика старијих војвођанских писаца, Јована Суботића, Емануела Јанковића, Јована Хацића (Уп. Милановић, 2014, стр. 384, 385; Херити, 1983, стр. 304; Суботић, 1989, стр. 187). Према томе оваква употреба инфинитива у нашем корпусу одговара старијем стању у развоју српског језика.

3.9. Инфинитив се јавља и уз волунтативне глаголе *жељети*, *вољети*, уз глаголе са значењем мишљења, знања, умијења – *мислити*, *умјети*, *знати*, *(на)учити*, итд., као и уз глаголе који реферишу о психичким активностима, а на дубинском нивоу имплицирају глагол *жељети* (нпр. *намислити*, *наумити*, *бојати*

се, *стидјети, намјерити, гледати*) и глаголе који реферишу о комуникативном акту, тј глаголи маркирани експектативношћу (*заповиједити, забранити...*)²⁵²:

они *се воле хранити* хлѣбом и луком (Г., 1835, 51), који *не жели* без слободе *живѣти* (Г., 1835, 58), Оба союза Двора *намисле послати* своје люде у Црну гору, да Црногорце *наговоре заратити* с околнѣма Турцима, и с тиѣм силу Турску *раздвоити* (Г., 1836, 57), гдѣ е *художество знало поправити* природу (Г., 1838, 63), свештеницы гдѣгдѣ *уче* понеколико дѣце *читати и писати* (Г., 1838, 71), Све те за Русе и Црногорце незгоде *пренебрегну се*, а *заклучи се ударити* на непријатеља (Г., 1837, 48); коју је Данило *знао* и *умио* међу Црногорце *уселити* (О., 1865, 29), Само о јужнима *намјеравам* коју обширније *проговорити* (О., 1865, 56), *желимо* слободни *бити* (О., 1867, 90), овако *учише* Њемци добродушне Славене *познавати* Бога! (О., 1868, 37), да *умије читати, писати и рачунати* (О., 1870, 61), да ми дијете *умије* овако *бесједити* (О., 1870, 67), али сам се *бојао говорити* (О., 1870, 31); *умио* је лијепо *повезивати* књиге (Црн., 1871, 7), *Волео* би *видити*, да је он у мојој кожи (Црн., 1871, 18), *нијесу* ме учили *пјевати* (Црн., 1871, 66), Италија *није заборавила* достојнијем сјећањем *споменути* и основатеља испитујуће методе (Црн., 1871, 68), *усудио се* први *завирити* у тајне (Црн., 1871, 57), био је дотлен необазрив, да је *настојао изравнати* текст светога писма са Каперниковијем одкривењем (Црн., 1871, 58); не би *жалила изгубити* оно што је с муком добила (Ц., 1871, 2), како су нас аустријски државници *научили вјеровати* (Ц., 1871, 17), *Забранише* пушке *изметати* (Ц., 1872, 7), да су Новљани *намислили подићи* стару цркву у граду (Ц., 1872, 20), С тога *одлучи, настојати* свијема силама (Ц., 1872, 53); Дрекале и Лале, који су *умјели погодити се* с Турцима (Црн., 1884, 47), Ништа *не зна промислити* (Црн., 1884, 270), што ти се *усудих рећи* (Црн., 1884, 319), он *не жали* себе ни на какву коцку *поставити* (Црн., 1885, 151); Ја се *мнијях узнијет'* до неба (З., 1885, 17), Па како то *мислиш примијенити* на област ума (З., 1885, 19), које *не знамо цијенити* (З., 1885, 24), И *мишљаху* на силу *добити* (З., 1885, 79); *Одлучисмо* све Наше старање *обратити* томе (Г., 1889, 53), *Желиш ли* од бухарице *узгојити* сјемена (Г., 1889, 90), Одбор је *ријешило издавати* помоћ (Г., 1891, 31), одмах послѣ рата *благоволио је наредити*, да се исти манастири из нова подигну (Г., 1889, 36), Све је то скупа *чинило слутити* престојећи догађај (Г., 1890, 52), Идеје, које *желите разаслати* (Г., 1897, 53).

Овакви примјери су најбројнији у Милаковићевој *Грлицѣ* (у којој је иначе употреба инфинитива фреквентнија него у остатку корпуса), а у осталој екскерпираној грађи паралелно се употребљава и конструкција *да + презент*:

Бобалићи и друга нека властела *трудѣли су се* свакојоко, да *забране* ову ненадану премѣну у држави (Г., 1839, 60), И Данило *одлучи да утврди* законе (О., 1868, 29), они *не умјеше да га његују* (О., 1868, 35), Ја сам први што се *одважих да окаљам* руке (О., 1868, 49), и пошто никог *ненађоше, остану да се* мало *одморе* (О., 1868, 51); *мучила сам се да задржим* воду (Црн., 1871, 51), *није волио да* у лудо *губи* новце (Црн., 1871, 64); Вебер је *устао да докаже* (Црн., 1884, 10), нико *не умједе да каже* ништа (Црн., 1884, 48); који је *умио да заодјене* синтезу тога осјећања (З., 1885, 116); пошто је Његово Височанство Књаз *желио, да прегледа* подофицѣрску пјешачку

---

252 Детаљније код Грковић-Мејдор, Курешевић 2004: 89–102.

школу (Г., 1897, 55), што и он *намјерава да установи* у Црној Гори (Г., 1897, 55).

Као допуна уз волунтативне глаголе, глаголе мишљења, знања и умијења, инфинитив билежи и Ј. Стојановић у старим српским повељама и писмима до 15. вијека (Стојановић, 2010б, стр. 177, 178, 180). Неки од ових глагола срећу се и у језику старијих писаца са простора Црне Горе – Петра I Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића, Јована Суботића (Остојић, 1976, стр. 235; Тепавчевић, 2010, стр. 505, 506; Ненезић, 2010, стр. 370).

3.10. У корпусу се често јавља инфинитив као допуна *придјевима* (*дужан, готов, вриједан, рад*, а нарочито уз турцизам *кадар*²⁵³):

он *є дужан*, као пастир и живот свой *положити* (Г., 1835, 64), я сам и сад *готов умрјети*, ако то може за корист отачаства бити (Г., 1835, 63), ако *нисмо вредни* помоћи му, а оно смо *вредни разговорити* и *утѣшити* га (Г., 1836, 115), а *кадар є сачувати* народ од велике глади (Г., 1835, 42), *не буде кадра бранити* Котор (Г., 1836, 72), и силе им *кадре буду одговорити* силама (Г., 1837, 46), турска влада *намјерна бјеше притиснути* Грахово (О., 1865, 38), *Готов* сваки *гинут*/ За завичај мили (О., 1867, 77), Ми *смо вични* туђе земље *освајати* (О., 1868, 36), то значи да је у њима пробуђена свијест узајемности славенске, коју никаква сила на свијету *није кадра ишчупати* им из поштене душе (О., 1868, 38), Они су људи *кадри* свако зло *учинити* (Црн., 1871, 55), да су они *кадри* свашта прије *учинити* него *поћи* онијем путем (Ц., 1871, 17), *дужни смо заборавити* црне стране (Ц., 1871, 157), *намјеран сам издати* једну збирку народнијех пјесама (Ц., 1872, 68), људи нијесу *кадри* онако што *учинити* (Ц., 1872, 20), ми *смо ради* главом *погинути* (Црн., 1884, 159), Јеси ли *вољна пристати* на ово (Црн., 1884, 231), ја бих *рад био* изближе *познати* тог младића (Црн., 1884, 254), ја сам *готов посјетити* ову господу (Црн., 1884, 255), што им је *кадра пружити* добра воља нашијех сурадника (Црн., 1885, 8), *Справити се* ето *нису кадар* (З., 1885, 1), Царско Отоманска Влада *вољна је исплатити* предузимачком друштву (Г., 1891, 29), Црна Гора *је слободна нагодити се* (Г., 1891, 29), Једва да је *кадар разумјети* оне осјећаје (Г., 1897, 46).

Оваква употреба инфинитив својствена је и Вуку, и често се јавља у његовом преводу *Новог завјета* (Грковић-Мејдор, Курешевић, 2004, стр. 98), као и у језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе – Петра I Петровића Његоша, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића, Марка Миљанова (Остојић, 1976, стр. 234; Тепавчевић 2010: 505; Ненезић, 2010, стр. 367; Биговић-Глушица, 1997, 294), а обиљежје је и језика старих српских повеља и писама (Стојановић, 2010б, стр. 184).

---

253 Škaljić, 1966, стр. 378.

3.11. У нашем корпусу инфинитив се у позицији субјекта често употребљава уз безлично употријебљене глаголе и безличне конструкције се предикативом (у функцији предикатива се најчешће јављају именице, прилози и прилошки изрази). Уколико је у оваквим конструкцијама уопштен агенс радње исказане инфинитивом, онда се инфинитив јавља самостално без датива:

Доиста је *ријетко видјети*, да дјеца сама од себе тако запламте жељом за науком (О., 1870, 64), да би *врло тешко било* у нашем језику терцине *пјевати* (Црн., 1871, 23), свака се *лако домислити* може (Црн., 1871, 26), Велика је *обмана мислити* (Ц., 1871, 75), међу овим народом *није потреба стварати* тврђаве (Ц., 1872, 51), *Ако је јунаштво и слава издржати* нечувене муке, *још је веће јунаштво и слава избавити се* тијех мука (Ц., 1871, 85), Овако је *лако* госте *дочекати* (Црн., 1871, 63), *Ваља причекати* да се ова вијест обистини (Ц., 1871, 40), Без сумње *мучно је узети* за озбиљна аргумента (Ц., 1872, 3), да је *лакше* и *боље довести* нашу жељезницу до српске границе (Ц., 1872, 46), *Није шала провући* с бока на боку (Црн., 1885, 181), Јер *ваља* на уму *имати* (Црн., 1885, 6), *није ласно истражити* је (З., 1885, 7), чини се као да је тај случај *мучно сложити* (З., 1885, 20), јер *ред је мријети* (З., 1885, 78), *добро је питати* и жену за савјет (З., 1885, 37), бијаше га *страшно погледати* (З., 1885, 141), *није потребе доказивати* да би мјесто данашње Црне Горе, те дике српске, био какав пашалук (Г., 1897, 66), *Добро је мазати* сво тијело два пут (Г., 1889, 77), то је обоје *лако учињети* (Г., 1889, 81), то је *најбоље чувати* их до прољећа (Г., 1890, 73), Ето с тога упуства, како *се ваља* од маће *бранити* (Г., 1891, 47).

Такође, инфинитив допуњава ријеч у предикативу и у безличним конструкцијама у којима агенс има обиљежје живог и изражен је логичким субјектом у дативу²⁵⁴:

Зар ви не *срамота пушити* Турке (Г., 1836, 47), *намјера* ми је била *увјерити* те (О., 1867, 92), *лако* му је било *протјерати* своју слијепу браћу (О., 1869, 29), Међ њима бјеше такијех дичних соколова, да *ти* је *драго погледати* (О., 1869, 51), Тако сложно, *Нам* је *можно* Дичну сестру *задовољит* (Црн., 1871, 33), ништа *му* *није било лакше* него *убити* човјека (Црн., 1871, 84), *Сваком сенатору* бјеше *слободно пристати* или *не пристати* на ону уредбу (Ц., 1871, 3), Не могућно *нам* је *штампати* сва она писма (Ц., 1871, 73), *Тешко* *нам* је *вјеровати* (Ц., 1871, 100), онда би *ми* *ваљало утегнути се* (Ц., 1872, 42), *Ваља* *вам* такођер *сазнати*, којим

---

²⁵⁴ У оваквим конструкцијама као дио сложеног глаголског предиката најчешће се јављају модални глаголи *требати*, *ваљати*, *моћи* или *бити*. „Глагол *бити* сматрамо модалним дијелом сложеног глаголског предиката када је он допуњен инфинитивом или конструкцијом *да* + презент, а уз то још има значење блиско или подударно значењу модалних глагола *требати*, *ваљати*, *моћи* или *морати*“ (Ковачевић, 2020, стр. 14).

„Између форми имперсоналних реченица у литератури је најпомињанија конструкција с логичким дативним субјектом уз модални глагол *бити* с допунским инфинитивом. Та је конструкција добила и терминолошко одређење – *датив с инфинитивом*“ (Ковачевић, 2020, стр. 22).

славенским језиком говори народ (Ц., 1872, 53), *Лако је сељаку устајати* против Турчина (Ц., 1872, 107), *лако му се било скрити* (Црн., 1884, 6), јер њему није било прелако кашње намјештати ријечи како треба (Црн., 1884, 13), друго ти ваља купити дрва, па ти ваља набавити што и за храну (Црн., 1884, 117), *Узвишеном владаоцу црногорском ваља уштедјети* овај издатак (Црн., 1884, 1201), *ваља нам бити* на чисто о томе (Црн., 1885, 5), *Пеју мило би спријатељити се* с такијем човјеком (З., 1885, 4), *може му се догодити*, да постане стрпљив (З., 1885, 37), *но ми је милије сунчати се* (З., 1885, 65), *мило јој је било гледати* себе тако младу (З., 1885, 30), Мало му је унутрашњег огња, па му ваља додавати споља (Г., 1889, 76), *Ваља нам примјетити* (Г., 1890, 65), *Мало му бјеше у јуначке бојеве учествовати* (Г., 1891, 60).

У безличним конструкцијама у којима агенс има обиљежје живог инфинитив са дативом јавља се и у Вуковом преводу *Новог завјета* (Грковић-Мејдор, Курешевић, 2004, стр. 99). Слична је ситуација и у старијим споменицима српског народног језика (од 12. до 15. вијека) у којима се датив јављао уз предикативе који „означавају човјеково емоционално стање, спољашњи моменат, или стање изазвано спољашњом силом (штета), над чим субјекат нема контролу“ (Стојановић, 2010б, стр. 181). Остојић (1976) пак тврди да ова конструкција није позната народним говорима Црне Горе, али јесте језику народних умотворина (стр. 237), а јавља се и код неких старијих писаца – код Петра I, Стефана Митрова Љубише, Николе Петровића (Остојић, 1976, стр. 237; 181; Тепавчевић, 2010, стр. 508; Ненезић, 2010, стр. 371).

3.12. Конструкција *за* + *инфинитив* као финална допуна са потенцијалном нијансом је веома ријетка у Милаковићевој *Грлици*, забиљежили смо свега пет примјера²⁵⁵ у свих пет издања, а а у остатку корпуса биљежимо само један примјер у *Црногорки* из 1884:

стараше се свијема силама *за повратити* речене потурченике у православје (Г., 1835, 61), пође с њима на Станђвиће у манастир, ђе е сџдио Митрополит Сава, кога, *за показати* му да е Сћепан Мали доиста Цар Руски, даде затворити (Г., 1836, 53), тако я *за непрпустити* 1837 годину а сувише удовлѣтворити читателѣм, усудио сам се продужити Историју Црногорску (Г., 1837, 1), Исти овај подли судаць узме њиове даре, но потайно нареди, да ии све задаве, *за ослободити* свой животь (Г., 1837, 121), све бы то јошѣ слабо и недостаточно было *за изразити* њѣга у самой дѣйствиелности (Г., 1839, 111).

За потврдити своје гледиште он се најприје позива на ту околност (Црн., 1884, 119).

---

255 Примјери су забиљежени код Димитрија Милаковића, Петронија Лујановића и Георгија Николајевића (Шуковић, 1980, стр. 48–54).

Ову конструкцију лингвисти углавном тумаче као германизам или италијанизам, мада се у новије вријеме јавља мишљење по коме се *за* + инфинитив тумачи као аутохтона особина српског језика која је честа код писаца предвуковског периода (Уп. Милановић, 2014, стр. 387; Остојић 1999: 220–229). Потврђена је у текстовима старијих писаца са подручја данашње Србије и Црне Горе – код Атанасија Стојковића, Стерије Поповића, епископа Платона (Петровић и Војновић, 2004, стр. 81, 82), код Владике Данила, Петра I и Петра II Петровића Његоша (Младеновић, 1973, стр. 177, 178; Остојић, 1976, стр. 237, 238; Вушовић, 1930, стр. 171), дакле код аутора спочетка 19. вијека. Употреба конструкције *за* + инфинитив варира код црногорских писаца из друге половине 19. вијека, па је тако уобичајена код Николе Петровића и Стефана Митрова Љубише (Ненезић, 2010, стр. 237, 238; Тепавчевић, 2010, стр. 509, 510), а спорадично се среће код Марка Миљанова (Биговић-Глушица, 1997, 296). Употреба наведене конструкције није карактеристична ни за Вуков превод *Новог завјета* (Грковић-Мејдор, Курешевић, 2004, стр. 99), а није типична ни за језик писца Јована Суботића иако се јавља код многих војвођанских писаца предвуковске епохе (Уп. Милановић, 2014, стр. 387).

3.13. Познато нам је да је и Вук Карацић употребљавао инфинитив знатно чешће од конструкције *да* + презент, а да има старијих и млађих писаца од њега који су напоредо употребљавали оба ова облика (Стевановић, 1987а, стр. 159). Стање у нашем корпусу донекле одговара стању у Вуковом језику. Из приложеног се може закључити да је инфинитив у већини синтаксичких позиција веома добро очуван у цетињској штампи 19. вијека, поготово у најстаријем годишњаку из нашег корпуса, Милаковићевој *Грлици*, у којем се инфинитив јавља знатно чешће од презента с везником *да*. Уз фазне глаголе у овом годишњаку чак и не биљежимо примјере конструкције *да* + презент, а и у остатку корпуса се јављају знатно рјеђе од конструкција са инфинитивом.

ЗАКЉУЧАК

1. Када се говори о развоју српског књижевног језика у 19. вијеку у Црној Гори, углавном се имају у виду фолклорни израз и језик писаца који су своја дјела баштинили на основама народне књижевности и усменог израза. И када је ријеч о ауторима 19. вијека у Црној Гори се углавном има у виду језик Петра I, Петра II Петровића Његоша, С. М. Љубише, Марка Миљанова и Николе Петровића. Оно што се такође често истиче јесте да у Црној Гори није постојао раскол између народног језика и писаног израза, јер је писана ријеч била блиска усменој народној књижевности, а црквенословенски је рано почео да ишчезава из употребе. Народним језиком писали су црногорске владике Василије, Данило, Петар I, Петар II (наравно и црквенословенски језик је био дио њиховог писаног израза у околностима које су то захтијевале). Међутим, њихова основна дијалекатска база припада оним народним говорима који нису ушли у основу српског књижевног језика. Ипак, досадашња истраживања су показала да је и сâм владика Петар I у својим *Посланицама* подешавао „говор“ у зависности од племена којем се обраћао, па је често посезао и за новоштокавским дијалектом када се обраћао приморским племенима. У Црној Гори 19. вијека књижевнојезички израз аутора темељи се на народној књижевности и фолклористици, базираној на двама дијалекатским основама – староштокавској и новоштокавској. Тако нпр. Марко Миљанов остаје у оквирима свог говорног идиома и пише на свом дијалекту, за разлику од С. М. Љубише и Николе Петровића, који надрастају дијалекатска обиљежја и прихватају Вуков модел књижевног језика.

Језик поменутих аутора је описан како монографски тако и у појединачним радовима, док је језик штампе и периодике 19. вијека до сада само фрагментарно описиван. Када је ријеч о утицају штампе на стандардизацију српског језика у Црној Гори, ту се претежно прибјегавало уопштеним и недовољно прецизним оцјенама које су се односиле на спровођење Вуковог правописа и графије, тј. хронолошки се пратило смјењивање једног ортографијског проседеа другим, без дубље и детаљније анализе и осврта на дијалекатску базу ауторитета који су руководили тим часописима, без ширег осврта на њихово поријекло, образовање,

забиљежено је у Милаковићевој *Грлици*, а потом и у *Орлићу* и часопису *Црногорац* и његовом књижевном прилогу, часопису *Црногорка* из 1871, а већ од осамдесетих година 19. вијека и недјељника *Црногорке* (1884–1885) таквих примјера је знатно мање. У *Грлици* из доба Петра II Петровића Његоша је, у складу са традицијом, примијењен морфонолошки правопис (при писању консонантских група), уз примјесу историјског, донекле и идеографског и фонолошког. Под историјски правописни принцип може се подвести писање етимолошког *јата* и етимолошког *јери* (мада ниједна од ових графема није писана досљедно, поготов не ова друга). Такође, употреба *ь* и *ъ* за означавање краја ријечи има искључиво ортографску функцију, и то се у овом случају подводи под идеографско правописно начело, иако је употреба наведених графема историјски условљена. Дебело *јер* писано је пак само у посљедња два издања (у претходним се јављало само спорадично), што је још један од показатеља неконзистентности графичко-ортографског система Милаковићеве *Грлице*. Одлика идеографског правописа је и употреба диграфа *ьй* и *йй* у наставцима за облик.

Други важан годишњак *Орлић* објављиван је у вријеме када је Вукова реформа писма и правописа била прихваћена и у настави цетињске основне школе. У *Орлићу* као и у Милаковићевој *Грлици* доминира морфонолошки ортографски проседе, док у штампи седамдестих година (*Црногорац* и *Црногорка* из 1871) долази до колебања и мијешања морфонолошког и фонолошког правописа. Од осамдесетих година и недјељника *Црногорке* 1884–1885. преовладава фонолошки правопис, који је примијењен и у *Зети* и Томановићевој *Грлици*, наравно уз извјесна мања колебања.

4. У поглављу посвећеном фонетско-фонолошким процесима такође можемо констатовати да је у наведеним годишњацима и недјељницима уочљиво приближавање општем језичком стандарду, уз примјесе „локалних говора“, тј. обиљежја говора Катунске нахије и језичких обиљежја својствених дијалекатским областима из којих су долазили уредници и сарадници годишњакâ и недјељникаâ, при чему се у Милаковићевој *Грлици* јављају и обиљежја рускословенског и славеносрпског језика, што је и очекивано с обзиром да је то најстарији годишњак из корпуса, али и с обзиром на то да су сарадници овог годишњаку били махом

црквена лица (владике Петар I, Петар II Петровић Његош, митрополит дабробосански Георгије Николајевић).

Тако нпр. у *Грлици* 1835–1839. доминантно наспрам старог полугласника у јаком положају срећемо вокал *a*, али се у нешто мањем броју, вјероватно усљед рускословенског утицаја, јавља вокал *o*, а веома ријетко и *e*. У осталим часописима као континуант старог полугласника у јаком положају јавља се вокал *a*, а такво стање је забиљежено и код неких старијих писаца са простора данашње Црне Горе који су стварали у вријеме излажења наведених годишњака и часописа. Сугласник *x* је доминантно писан у свим позицијама у нашем корпусу уз мања одступања у ријечима страног поријекла, првенствено турског, и нешто израженија колебања у генитиву множине именица и генитиву множине придјевско-замјеничке деklinације. У цјелокупном корпусу очигледно је приближавање Вуковом стандарду и удаљавање од оних говора Црне Горе у којима је *x* супституисано и изгубљено. Сугласник *ϕ* се такође одликује скоро потпуном стабилношћу, за разлику од већине говора садашње Црне Горе. До колебања и неуједначености пак долази приликом употребе сугласника *и*. У Милаковићевој *Грлици* не налазимо ријечи домаћег поријекла у којима је писано *и*, као ни ријеч у којој бисмо на морфемској граници основе и суфикса очекивали графему *и* будући да у овом алманаху доминира морфонолошки правописни принцип. И у остатку корпуса сугласник *и* је углавном писан у турцизмима.

Једно од најзначајнијих и најкомплекснијих питања су свакако континуанити старог вокала *jam*. У прва три издања Милаковићеве *Грлице* рефлекс дугог *jama* већином је означаван секвенцом *ie*, уз извјесна одступања. У посљедња два издања обиљежавање дугог *jama* је неуједначено – писани су секвенца *ie*, вокал *e*, или веома често *ѣ*. Оваква неуједначеност највјероватније је условљена утицајем језика цркве (нарочито у посљедња два издања) и дијалектаске базе аутора, а може бити условљена и утицајем различитих „стилова“. Гласовну вриједност континуаната кратког *jama* отежава то што у *Грлици* нису коришћене посебне графеме за означавање фонема *љ*, *њ*, па су тако на исти начин означаване секвенце *ле*, *не* и *ље*, *ње* (*лѣ*, *нѣ*). Ситуацију отежава и то што се у посљедња два издања *jam* писало и на мјесту некадашњег дугог *jama*. У Милаковићевој *Грлици* као континуанти старог *jama* јављају се и вокали *e* и *и*, што

је условљено одређеним фонетским позицијама у којима је овај рефлекс уобичајен у већини (и)јекавских говора, као и одређеним аналошким укрштањима.

У остатку корпуса као основни рефлекс дугог *jata* јавља се двосложно *ије*, а као рефлекс кратког *jata je*, у складу са Вуковим правилима за јужно нарјечје, наравно, уз извјесне „екавизме“ и „икавизме“ условљене како фонетским позицијама тако и одређеним аналошким укрштањима. Но, у складу са тадашњом праксом аутора из Црне Горе срећемо и примјере са рефлексом *ије* у кратким слоговима, као и са рефлексом *је* у слоговима гдје је некада било дуго *jat*. Најнеуједначеније је стање у часопису *Црногорац*, у коме су текстови неких сарадника писани у складу са екавским или икавским изговором, што је било условљено говорном базом самог аутора. У остатку ексцерпираних грађе слични примјери нису заступљени у толикој мјери. Прилози у којима се јавља „екавски“ рефлекс *jata* у *Црногорцу* нису досљедно писани са рефлексом *e* на позицији етимолошког *jata*, већ се у њима јавља и покоји ијекавизам, као што ни поједини прилози (углавном поезија) у *Орлићу* нису досљедно писани са екавским рефлексом *jata*. Змајева пјесма писана поводом смрти Марије Петровић Његош а објављена у *Црногорки* из 1885. године досљедно је штампана по правилима за *јужно нарјечје*, тј. са (и)јекавским рефлексом *jata*, док је његова пјесма *Тужноме срцу оца и мајке* објављена у *Зети* штампана у складу са правилима *источног нарјечја*, тј. са екавским рефлексом *jata*. Да ли су за овакве „необичности“ заслужни аутори или уредници и коректори, није до краја јасно, поготово ако узмемо у обзир и полемику вођену на странама *Црногорке* између уредника Јована Павловића и сарадника Лазара Томановића поводом неких правописних и језичких питања. У једном од одговора уредник *Црногорке* Павловић каже да су коректори „криви“ за измјене „правописа“ у Томановићевим текстовима, тако да се не можемо у потпуности сагласити са до сада изношеним ставовима да су у цетињској штампи уредници поштовали аутентичан пишчев израз.

5. На плану морфолошких карактеристика долази до колебања, и то најчешће у *Грлицу* и у *Орлићу*, па се често јављају дијалекатски облици, и то углавном они својствени говорима Старе Црне Горе и старијих аутора, али је видна и тенденција ка приближивању стандарду (нпр. синкретизам наставака датива, инструментала и локатива множине именица, уз мања колебања).

Преламање дијалекатских облика и оних који су постали обиљежје српског стандардног језика огледа се у различитим морфолошким категоријама. Нпр., у цјелокупном корпусу се у генитиву множине именица срећу наставци *-a* и *-ax/ix*, *-и*, *-(j)у*, што се подудара са језиком писаца из друге половине 19. вијека са подручја Црне Горе. Међутим, у свим часописима доминантни су примјери без крајњег *x*.

Слична варирања су заступљена и код замјеница. У Милаковићевој *Грлици* напоредо се у дативу једнине јављају дијалекатски облици са крајњим *-e* (познати народним говорима Црне Горе и својствени језику аутора из 19. вијека – Петра I, Петра II и Марка Миљанова), као и књижевни са крајњим *-и*. У *Орлићу* су доминантни књижевни облици са наставком *и* и у дативу и у локативу. У остатку корпуса (*Црногорцу*, *Црногорки* из 1871, *Црногорки* 1884–1885. И Томановићевој *Грлици*) такође су код ових личних замјеница доминантни књижевни облици са наставком *-и*. У два најстарија цетињска годишњака (Милаковићевој *Грлици* и *Орлићу*) долази до колебања у упитној именичкој замјеници *ко*, која се осим у овом облику јавља и у старијој варијанти са извршеном метатезом – *тко*. Неодређене замјенице су у Милаковићевој *Грлици* већином писане у нејотованој форми, тј. са вокалом *e*, забиљежено је свега неколико примјера са *јатом*, док у остатку корпуса долази до колебања, при чему су у *Орлићу*, *Црногорцу* и *Црногорки* из 1871. нешто чешћи облици са јекавским рефлексом, док су у *Црногорки* из 1884–1885. године, *Зети* и Томановићевој *Грлици* бројнији примјери типа *неко*, *неки*. Стање у нашем корпусу одговара језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе и да се уклапа у историјскојезички контекст 19. вијека.

Употреба аориста и имперфекта је сужена у цјелокупном корпусу, што се подудара са Вуковим језиком. У глаголском прилогу садашњем, осим учесталих књижевних облика, потврђени су и дијалектизми грађени од инфинитивне основе, као и примјери настали имперфектизацијом која није у складу са савременом књижевнојезичком нормом [*махајући* (Г., 1835, 50), *дрхтајући* (О., 1868, 61), *ћутајући* (Црн., 1871, 10, 17), *измицајући* (Ц., 1871, 14), *помагајући* (Црн., 1884, 89); *очекивајући* (Ц., 1872, 14), *очекивајући* (Г., 1889, 67)]. Овакви облици присутни су у језику старијих писаца са простора данашње Црне Горе, као

и код неких старијих војвођанских писаца. Неријетко се јављају и деклинабилни облици на *-ћи*, што није ријеткост код српских писаца 19. вијека.

4. На плану морфосинтаксе, при употреби конструкција за изражавање просторних односа, у цетињским годишњацима и недјељницима 19. вијека очигледно је надилажење дијалекатских и локалних језичких особености и приближавање српском књижевном језику, за шта су вјероватно велики утицај имали уредници поменутих часописа, с обзиром на то да су били присталице Вукових начела. Међутим, биљежимо и конструкције *на, у + акузатив* у синтаксичко-семантичком пољу локатива с предлозима *на, у*, али фреквенција њихове употребе није уједначена у ексцерпираној грађи. Најчешће се овакви примјери јављају у Милаковићевој *Грлици*, и то већином код аутора са подручја Старе Црне Горе (мада је и овом годишњаку у наведеном значењу чешћа употреба локатива с поменутих предлозима), док се у осталим часописима и годишњацима јављају спорадично.

Кад је у питању узрочно-циљно значење и употреба предлога *због* и *ради* грађа је потврдила оно што су и досадашњи научници запажали – да је за 19. вијек карактеристична експанзија предлога *због* (и то у нашем корпусу нарочито од седамдесетих година 19. вијека). У Милаковићевој *Грлици* и у Сундечићевом *Орлићу* предлог *због* уопште није забиљежен код аутора са подручја тадашње, а ни садашње Црне Горе. Среће се свега неколико прилога код изваћаца, и то у узрочном значењу. Конструкција *ради + генитив* у наведеним годишњацима јавља се нешто чешће од предлошко-падежне везе *због + генитив*, и то готово досљедно у циљном значењу, па се може закључити да је до краја шездесетих година 19. вијека (завршно са 1870. годином) јасно издиференцирана употреба и значење наведених предлога у цетињској штампи.

Од седамдесетих година па до пред крај вијека ситуација се знатно измијенила. Од објављивања листа *Црногорац* 1871. и његовог књижевног прилога *Црногорке* постаје фреквентна употреба предлога *због* и то претежно у узрочном значењу, а спорадично у узрочно-циљном. Високофреквентна је и употреба предлога *ради*, али долази до колебања на пољу семантике. Овај предлог се јавља у циљном, узрочном, али и у пољу узрочно-циљне интерференције, што значи да и даље чува своју бисемантичну природу. Слична пракса је настављена и

осамдесетих година у недјељницима *Црногорка* и *Зета*, уз разлику што у овим часописима предлог *због* биљежимо само у узрочном значењу, док је при употреби предлога *ради* и даље очигледно колебање. Занимљиво је да у Томановићевој *Грлици*, најмлађем годишњаку, који је објављиван крајем вијека, биљежимо мали број примјера наведених предлошко-падежних веза, а њихова употреба је углавном јасно издиференцирана, па се предлог *због* употребљава у узрочном значењу, а *ради* у циљном (уз извјесна одступања).

Кад је у питању употреба инфинитива, стање у нашем корпусу донекле одговара стању у Вуковом језику – инфинитив је у већини синтаксичких позиција веома добро очуван у цетињској штампи 19. вијека, поготово у најстаријем годишњаку из нашег корпуса у којем се инфинитив јавља знатно чешће од конструкције *да* + презент. Уз фазне глаголе у овом годишњаку чак и не биљежимо примјере са *да* + презент, а и у остатку корпуса се јављају знатно рјеђе од конструкција са инфинитивом.

6. Наше истраживање је показало да је процес уједначавања у погледу нормирања књижевног језика ишао спонтано, без неких већих препрека и забрана у погледу усвајања вуковско-даничићевског принципа иако су постојала извјесна колебања и недоумице у погледу уједначавања народних говора тадашње Црне Горе, Херцеговине и приморја са општом нормом заједничког књижевног језика, будући да су неки сарадници имали различита рјешења у вези са правцем развоја српског књижевног језика (о неким језичким питањима се водила и полемика у часопису *Црногорка* између уредника овог недјељника Јована Павловића и сарадника Лазара Томановића). Свакако је повољна околност била и то што су духовни и свјетовни владари Црне Горе 19. вијека, Петар II Петровић Његош и Никола I Петровић Његош, за најближе сараднике и личне секретаре, а потом и уреднике цетињских гласила, бирали школоване и образоване „извањце“, врсне интелектуалце, присталице Вуковх начела (Димитрија Милаковића, Јована Сундечића, Сима Поповића, Јована Павловића, Филипа Ковачевића, Лазара Томановића), заједно с којима су много урадили на пољу развоју културе, књижевности, просвјете, а прије свега српског књижевног језика. У годишњацима и недјељницима које су уређивали текстови су већином ијекавски, засновани на говорима херцеговачког типа уз извјесна фонолошка, морфолошка и

морфосинтаксичка одступања условљена или образовањем и звањем уредника-сарадника (ово нарочито у старијим годишњацима, Милаковићевој *Грлици*, а донекле и у Сундечићевом *Орлићу*) или пак дијалекатском базом самог аутора текста. Захвљујући ексцерпираној грађи лако се може пратити развојна линија српског књижевног језика у цетињској штампи 19. вијека и и постепено надилажење дијалекатских и локалних језичких особености.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Извори

- Грлица, (1835). *Грлица. Календар црногорски за годину 1835*. У Црной Гори: У Митрополитској књигопечатњи. Фототипско издање. [Непозната година издања. Београд: Научно друштво НР Црне Горе / Матица српска у Новом Саду].
- Грлица, (1836). *Грлица. Календар црногорски за годину 1836*. У Црной Гори: У Митрополитској књигопечатњи. Фототипско издање. [Непозната година издања. Београд: Научно друштво НР Црне Горе / Матица српска у Новом Саду].
- Грлица, (1837). *Грлица. Календар црногорски за годину 1837*. У Црной Гори. У Митрополитској књигопечатњи. Фототипско издање. [Непозната година издања. Београд: Научно друштво НР Црне Горе / Матица српска у Новом Саду].
- Грлица, (1838). *Грлица. Календаръ црногорскій за годину 1838*. У Црной Гори: У књигопечатњи Правитеља Црногорскога. Фототипско издање. [Непозната година издања. Београд: Научно друштво НР Црне Горе / Матица српска у Новом Саду].
- Грлица, (1839). *Грлица. Календаръ црногорскій за годину 1839*. У Црной Гори: У књигопечатњи Правитеља Црногорскога. Фототипско издање. [Непозната година издања. Београд: Научно друштво НР Црне Горе / Матица српска у Новом Саду].

- Грлица, (1889). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1889*. На Цетињу: у државној штампарији.
- Грлица, (1890). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1890*. На Цетињу: у Књаж. црног. државној штампарији.
- Грлица, (1891). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1891, која има 365 дана*. На Цетињу: у Књаж. црног. државној штампарији.
- Грлица, (1892). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за преступну годину 1892, која има 366 дана*. На Цетињу: у Књаж. црног. државној штампарији.
- Грлица, (1893). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1893, која има 365 дана*. На Цетињу: у Државној штампарији.
- Грлица, (1897). *Грлица. Календар са шематизмом црногорским за просту годину 1897, која има 365 дана*. Цетиње: Државна штампарија.
- Орлић, (1865–1870, 1885). *Орлић. Црногорски годишњак 1865–1870, 1885*. Фототипско издање. [Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, књига IV, 1979].
- Црногорац, (1871–1872). *Црногорац лист за политику и књижевност 1871–1872*. Фототипско издање. [Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, књига VII, 1982].
- Црногорка, (1871). *Црногорка. Прилог „Црногорицу“ за забаву, књижевност и поуку*. Фототипска издања. [Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, књига 3, 1977].

Црногорка, (1884–1885). *Црногорка. Лист за књижевност и поуку. 1884–1885.*

Фототипско издање. [Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, књига V, 1981].

Зета, (1885). *Зета. Лист за књижевност и поуку. 1885.* Фототипско издање.

[Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, књига VI, 1982].

2. Литература

Антовић, Д. (2003). *Биобиблиографија Филипа Ј. Ковачевића*. У зборнику: Бока:

зборник радова из науке, културе и умјетности, 23, Главни и одговорни уредник Веселин Песторић (стр. 317–328). Херцег Нови: ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови.

Барјактаровић, Д. (1965). Питање *јата* код Вука Караџића. *Анали Филолошког факултета*, V, стр. 5–26.

Белић, А. (2006). *Изабрана дела Александра Белића*, IV том, Историја српског језика. Приредио проф. др Александар Младеновић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Биговић-Глушица, Р. (1997). *Језик Марка Миљанова*. Подгорица: Културно-просвјетна заједница.

Бојовић, Д. (2002). *О неким рефлексима „јата“ у сјеверноцрногорским говорима*. У зборнику: Зборник радова са научног скупа „Живот и дјело академика Михаила Стевановића“ одржаног 16. и 17. маја 2002. Уредник Бранислав Остојић (стр. 213–218). Научни скупови, књ. 59; Одјељење умјетности, књ. 21, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

- Бојовић, Д. (2008). *Сугласник x у говорју Потарја*. У зборнику: Зборник Института САНУ I. Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице живота. Уредник Срето Танасић (стр. 89–99). Београд: Институт за српски језика САНУ.
- Бошковић, Р. (1931). О природи, развитуку и заменицама сугласника x у говорима Црне Горе. *Јужнословенски филолог*, XI, стр. 179–106.
- Брборић, В. (2008). Српски правопис у двадесетом веку. *Зборник Матице српске за славистику*, 73, стр. 43–55.
- Budmani P. (1883). *Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. Napisao dopisni član P. Budmani. Čitano u sjednici filologičko-historičkoga razreda jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. veljače 1883* [Електронска верзија]. Digitalna zbirka HAZU. Преузето 18. 12. 2019. са <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=19531&tify={%22panX%22:0.402,%22panY%22:0.385,%22vie%22:%22info%22,%22zoom%22:0.747.}>.
- Вујовић, Л. (1969). Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, стр. 73–401.
- Vuković, J. (1974). *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika*, Beograd: Naučna knjiga.
- Вуковић, Ј. (1938–1939). Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог*, XVII, стр. 1–113.
- Вушовић, Д. (1927). Диалекат Источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, III, стр. 1–71.
- Вушовић, Д. (1930). Прилози проучавању Његошева језика. *Јужнословенски филолог*, IX, стр. 1–103.

- Грковић-Мејдор, Ј. и Курешевић, М. (2004). *Инфинитив у Вуковом преводу Новог завета*. У зборнику: Развој модерног српског језика, 34/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 15–18. 9. 2004. Изд. проф. др Злата Бојовић. (стр. 89–103). Београд: Међународни славистички центар.
- Грковић-Мејдор, Ј. (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Гудков, В. (1974–1975). „Србска граматика“ Димитрија Милаковића. *Јужнословенски филолог*, XXI, стр. 55–67.
- Даничић, Ђ. (1858). *Србска синтакса* [Електронска верзија]. Београд: Државна штампарија. Дигитална библиотека Матице српске. Преузето 3. 9. 2020. са <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&iid=2234&m=2#page/3/mode/1up>.
- Бурица, Ж (н. д.). *Свештеник, пјесник и дипломата Јован Сундечић*. Преузето 25. 7. 2018. са сајт Епархије бихаћко-петровачке, Парохија лијевањска, http://www.lijevno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=64.
- Ђорђевић, П. (1990). *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. 3. издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ђукић, Т. (1951). *Преглед књижевног рада Црне Горе од владике Василија до 1918. године*. Цетиње: Народна књига.
- Жутић, Н. (2007). *Ватикан и српски језик и књижевност од 17. до 20. века*. У зборнику радова 1: Српско питање и србистика. Приредили Петар Милосављевић и Момчило Суботић [Електронска верзија]. Бачка Паланка: Логос. Преузето 9. 8. 2018. са сајта Свевлад: <http://www.svevlad.org.rs/srb>

istika/zutic_vatikanisrpski.html.

Ивић, М. (1954а). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој: синтаксичко-семантичка студија*. Посебна издања, ССХХVII. Београд: Српска академија наука.

Ивић, М. (1954б). Узрочне конструкције с предлозима *због, од, из* у савременом књижевном језику. *Наш језик*, V, стр. 186–195.

Ивић, М. (1957–1958). Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, XXII, стр. 141–166.

Ивић, П. (1964). О Вуковом рјечнику из 1818. године. У рјечнику: *Српски рјечник* [Поговор] (стр. 19–271). Београд: Просвета.

Ивић, П. (1998). *Целокупна дела*, том X/1, Расправе, студије, чланци: 1. О фонологији, у редакцији Милорада Радовановића. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јањушевић, А. (2005). *Форме са императивним значењем у српском језику*. Необјављена магистарска теза. Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Јањушевић, А. (2008). *Дијалекатско и нормативно у језику писаца из Црне Горе (Проблем супституције старог вокала јат)*. У зборнику: Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација. Радови са Међународног научног скупа одржаног 24. и 25. маја 2007. Уредник Бранислав Остојић (стр. 161–183). Научни скупови, књига 87; Одјељење умјетности, књига 29, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

- Јањушевић Оливери, А. (2018). *Интензификаторске партикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица, Никшић: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици / Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик.
- Јерковић, Ј. (1972). *Језик Јакова Игњатовића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић, Ј. (1976). *Језик Богобоја Атанацковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Јерковић, Ј. (1981). *Језик Љубомира Ненадовића*, Матица српска, Нови Сад.
- Јовановић, М. (2005). *Говор Паитровића*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Јовановић, М. (2011). *Полугласници и јат у црногорским говорима*. Посебна издања, књига 82, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Јововић, В. (2015). *Средњовјековне историјске теме у периодици Црне Горе од 1835. до 1941. године*. Необјављена докторска дисертација, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за историју.
- Југословенски књижевни лексикон*. // Бошков, Ж. И Милисавец, Ж. (1971). Нови Сад: Матица српска.
- Карацић, В. С. (1814). *Писменица сербскога језика по говору простога народа*. Виенна: У печатњи, Г. Јоанна Шиирера.
- Карацић, В. С. (1818). *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима*. Беч.
- Карацић, В. С. (1828). *Милош Обреновић, КНАЗЪ СЕРБЇИ; или ГРАЂА за Српску Историју нашега времена* [Електронска верзија]. Будим: Штампарија краљ. универс. Пештанскога.
- Карацић, В. С. (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: У штампарији Јерменскога манастира.

- Карацић, В. С. (1969). *Српски рјечник*. Сабрана дела Вука Карацића, LXXI, Приредио Павле Ивић. Београд: Просвета.
- Kovačević, M. (1988). *Kroz sintagme i rečenice*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kovačević, M. (1992). *Uzročno semantičko polje*. I izdanje. Sarajevo: Svjetlost.
- Ковачевић, М. (2020). *Кроз синтаксу српскога језика*. Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелјење за српски језик и књижевност.
- Ковачевић, М. (2014). Међуоднос футура првог и футуроида у савременом српском језику. *Радови Филозофског факултета. Филолошке науке*, број 16, књига 1/1, стр. 9–38.
- Кашић, Ј. (1968). *Језик Милована Видаковића*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Крестић, В. (1980). *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*. Нови Сад: Матица српска.
- Крестић, В. (2012). Предговор [2002]. У: *С краљем Николом из дана у дан* (1916–1919) [Поповић, С. (2012).]. Приредио Василије Ђ. Крестић (стр. 9–20). Подгорица: Књижена задруга Српског народног вијећа.
- Лукић, В. (1962). Црногорац – први политички лист у Црној Гори. *Сусрети. Часопис за књижевност и културу*, година X, стр. 966–971.
- Лукетић, М. (1977). Поговор, у: *Црногорка. Прилог „Црногорцу“ за забаву, књижевност и поуку*. Фототипска издања, књига 3, стр. I–VI.
- Лукетић, М. (1978). *Црногорски књижевни часописи 1871–1891. Библиографија*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.
- Максимовић, Г. (2012). Поновно читање Сундечићевог дјела. *Philologia Mediana*, број 4, стр. 349–353.

- Maretić, T. (1899). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* [Електронска верзија]. Zagreb: Štampa i naklada knižare L. Hartmana. Преузето 10. 9. 2020. са <https://archive.org/details/gramatikaistili00maregoog/page/n6/mode/2up?q=radi>.
- Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Маројевић, Р. (2002). Реконструкција рефлекса *jata* у критичком издању „Горског вијенца“. *Српски језик*, број 7/1–2, година VII, стр. 5–67.
- Мартиновић, Н. С. (1965). *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори (1493–1945)*. Београд: Југословенски институт за новинарство.
- Мартиновић, Д. (1981). О Црногорки [1980], у: *Црногорка. Лист за књижевност и поуку. 1884–1885*. Фототипско издање, књига V, стр. I–X.
- Мартиновић, Д. (1982а). Додатак фототипском издању, у: *Црногорац лист за политику и књижевност 1871–1872*. Фототипско издање, књига VII, I–VIII.
- Мартиновић, Д. (1982б). О овом издању [1981], у: *Зета. Лист за књижевност и поуку. 1885*. Фототипско издање, књига VI, стр. 1–6.
- Мартиновић, Д. (1997). *Портрети VI*. Био-библиографије, књига VIII, Цетиње: Централна народна библиотека Републике Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.
- Мартиновић, Д. и Шуковић, Р. (1988). *Јован Павловић живот и дјело*. Нови Сад, Цетиње: Матица српска, Одељење за друштвене науке / Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.
- Матавуљ, С. (1975). *Биљешке једног писца*. Цетиње: Обод.
- Милаковић, Д. (1838). *Србска Грамматика састављена за црногорску младеж (часть прва)* [Електронска верзија]. У Црној Гори: у књигопечанњи

- Правитеља Црногорскога. Преузето 20. 7. 2018. са <http://digital.bms.rs/ebliblioteca/publications/view/4024>.
- Милаковић, Д. (1888). *Историја Црне Горе* [Електронска верзија]. Панчево: Браћа Јовановић. Преузето 26. 7. 2018. са <http://ubsm.bg.ac.rs/view.php?q=1560&p=0003&e=f&w=1280&h=899>.
- Милетић, Б. (1940). Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник, IX*, стр. 211–663.
- Милановић, А. (2013). *Језик весма полезан*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић, А. (2014). *Језик Јована Суботића*. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
- Милићевић, Ђ. М. (1888). *Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба* [Електронска верзија]. Београд: Српска краљевска штампарија. Преузето 26. 7. 2018. са <https://archive.org/stream/pomenikznameniti00miliuoft#page/n3/mode/2up>.
- Милићевић, Ђ. М. (1901). *Додатак поменику од 1888. Знаменити људи у српскога народа који су преминули до краја 1900. године* [Електронска верзија], књига XVII, Београд: Чупићева задужбина. Преузето 28. 7. 2018. са <http://www.archive.org/stream/pomenikznamenit00miligoog#page/n1063/mod/2up>.
- Младеновић, А (1964). *О народном језику Јована Рајића*. Нови Сад: Матица српска.
- Младеновић, А. (1970). О рукопису и првом издању „Горског вијенца“. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књига XIII/1, стр. 273–334.
- Младеновић, А. (1973). *Језик Владике Данила*. Нови Сад: Матица српска.

- Младеновић, А. (2008). *Историја српског језика: одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа.
- Ненезић, С. (2010). *Језик Николе I Петровића*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Новаковић, С. (1894). *Српска граматика* [Електронска верзија]. Београд: Државна штампарија. Преузето 22. 7. 2018. са <http://www.ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/2368/srpska-gramatika-sastavio-stojannovakovic>.
- Остојић, Б. (1971). Императивне форме и функције у „Горском вијенцу“. *Годишњак Наставничког факултета*, стр. 39–49.
- Остојић, Б. (1976). *Језик Петра I Петровића*. књига 1, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Остојић, Б. (1987). *Књижевни језик у Црној Гори и Вукова реформа*. У зборнику: Зборник радова „Вук Стефановић Караџић и Црна Гора“. Радови са научног скупа одржаног 16. и 17. априла 1987, књига 16 Одјељења умјетности, уредник Јевто М. Миловић, стр. 27–35. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Остојић, Б. (1988). О неким особинама глаголске морфолошке системе у језику Марка Миљанова. *Књижевност и језик*, 2, стр. 116–127.
- Остојић, Б. (1989а). *Вук и књижевни језик у Црној Гори*. Никшић: Универзитетска ријеч.
- Остојић, Б. (1989б). *Језик мемоара војводе Анта Даковића*. Никшић: Универзитетска ријеч.

- Остојић, Б. (2002). Мјесто и значај језика Стефана Митрова Љубише и Марка Миљанова у процесу стандардизације Вукова модела књижевног језика у Црној Гори. *Гласник Одјељења умјетности*, књига 20, стр. 32–39.
- Остојић, Б. (2003). *О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Павловић, С. (2006). *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, С. (2008). „Генитивизација“ *спацијалности у старосрпском језику*. У зборнику: Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ, 37/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 12–15. IX. 2007. Изд. проф. др Злата Бојовић. (стр. 211–221). Београд: Међународни славистички центар.
- Пекић, М. (2011). *Вук и Православно богословско училиште у Шибенику и Задру (1819–1919)*. У зборнику: Српска књижевност и европска књижевност 40/2, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 8–11. IX 2010. Изд. проф. др Драгана Мршевић-Радовић. (стр. 233–245). Београд: Међународни славистички центар.
- Петровић В. и Војновић, Ј. (2004). *Употреба инфинитива у текстовима са почетка 19. века*. У зборнику: Развој модерног српског језика, 34/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 15–18. 9. 2004. Изд. проф. др Злата Бојовић. (стр. 71–88). Београд: Међународни славистички центар.
- Петровић Његош, П. П (1984). *Изабрана тисма*. Београд, Цетиње: Просвета / Обод.

- Пецо, А. (1964). Говор Источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, стр. 1–200.
- Пецо, А. (1965). Фонетика Вукова језика према фонетици ијекавске Херцеговине. *Анали Филолошког факултета. Вуков зборник II*, књига V, стр. 191–197.
- Пешикан, М. (1965). Староцрногорски, средњекатунски и љешански говори. *Српски дијалектолошки зборник*, XV, стр. 1–217.
- Пешикан, М, Јерковић, Ј., Пижурица, М. (2013). *Правопис српскога језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Пижурица, М. (1969). Употреба падежа у језику Стјепана Митрова Љубише и Вука Поповића. *Прилози проучавању језика*, књига. 5, стр. 177–237.
- Пижурица, М. (1981). *Говор околине Колашина*, књига 12, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пижурица, М. (1989). *Језик Андрије Змајевића*. књ. 22, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ., Тошовић, Б. (2005). *Синтакса савременога српског језика (проста реченица)*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска.
- Пипер, П., Клајн, И. (2014). *Нормативна граматика српског језика*. Друго, измењено и допуњено издање. Нови Сад: матица српска.
- Радић, Ј. (2019). *О категоријалним изразима ШТО, ШТА и ЗАШТО у језику Петра II Петровића Његоша*. У зборнику: Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у

- Подгорици 26–28. маја 2017. године. Уредник проф. др Јелица Стојановић (стр. 223–250). Подгорица – Нови Сад – Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик / Матица српска / Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.
- Radovanović, M. (1978). *Imenica u funkciji kondenzatora. Zbornik za filologiju i lingvistiku. Poseban otisak, XXI/1–2, 1977, стр. 63–144; 81–160.*
- Ракитић, С. (2011). Антологија поезије српског романтизма. Преузето 3. 11. 2016. са [riznicasrpska.net](http://riznicasrpska.net/knjizevnost)>knjizevnost).
- Речник, (1967). *Речник српскохрватскога књижевног језик. Књига прва А–Е. Друго фототипско издање [1990].* Уредници академик др Михаило Стевановић и сарадници. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска.
- Симић, Р. (1991). *О нашем књижевном језику.* Никшић: НИП Универзитетска ријеч.
- Симић, Р. (2009). *Нормативни и употребни статус футуроида ЋУ/ЋЕШ... + ДА + ПРЕЗЕНТ.* У зборнику: Развојни процеси и иновације у српском језику, 38/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 4–7. IX 2008. Изд. проф. др Злата Бојовић (стр. 51–55). Београд: Међународни славистички центар.
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva.* Uredili akademici Mirko Deanovic i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Skok, P. (1972). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga druga.* Uredili akademici Mirko Deanovic i Ljudevit Jonke. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Стакић, М. (2008). *Облици презента у српском језику*. У зборнику: Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описа српског језика (I), 36/3, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 13–16. IX 2006. Руководилац пројекта проф. др Љубомир Поповић (стр. 213–228). Београд: Међународни славистички центар.
- Станић, М. (1974). Ускочки говор. *Српски дијалектолошки зборник*, XX, стр. 1–259.
- Стевановић, М. (1933–1934). Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог*, XIII, стр. 1–129.
- Стевановић, (1951–1952). Неке особине Његошева језика. *Јужнословенски филолог*, XIX, стр. 17–33.
- Стевановић, М. (1965). Карактер дијалектизама у језику Вука Карацића. *Анали Филолошког факултета. Вуков зборник II*, књига V, стр. 209–225.
- Стевановић, М. и Бошковић Р. (1967). *Речник уз целокупна дела Петра Петровића Његоша*. Београд – Цетиње – Сарајево: Просвета / Обод / Свјетлост.
- Стевановић, М., Вујанић М., Одавић, М. и Тешић, М. (1983а). *Речник језика Петра Петровића Његоша*, књига прва А–О, Београд – Титоград – Цетиње: Вук Карацић / Народна књига / Обод / Просвета / САНУ / СКЗ / ЦАНУ.
- Стевановић, М., Вујанић М., Одавић, М. и Тешић, М. (1983б). *Речник језика Петра Петровића Његоша*, књига друга П–Ш, Београд – Титоград – Цетиње: Вук Карацић / Народна књига / Обод / Просвета / САНУ / СКЗ / ЦАНУ.

- Стевановић, М. (1987а). *Вук у своме и нашем времену*. Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић, М. (1987б). Језик у Вуковом делу и савремени српскохрватски књижевни језик. *Јужнословенски филолог*, XXVI, стр. 73–150.
- Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). I Увод, фонетика, морфологија*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, М. (1991). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Стијовић, С. (1988). *Његошева лексика у односу на Вукову норму*. У зборнику: Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас, 17, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 14–20. IX 1987. Изд. проф. др Јован Деретић (стр. 329–334). Београд: Међународни славистички центар.
- Стијовић, С. (1992). *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Стојановић, Ј. (2002). *Ортографија и језик Бјелопољског четворојеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе.
- Стојановић, Ј. (2003а). *Датив без предлога и к + датив као конкурентна средства уз глаголе кретања и говорења у историји српског језика*. У зборнику: Актуелна питања проучавања, нормирања и наставе српског језика, 31/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 12–16. 9. 2001. Изд. проф. др Злата Бојовић (стр. 179–189). Београд: Међународни славистички центар.
- Стојановић, Ј. (2003в). *Узрочно-циљна семантичка вриједност и употреба предлога због и ради у српском језику*. У зборнику: Зборник радова са

- научног скупа „V лингвистички скуп *Бошковићеви дани*“. Научни скупови, књига 61; Одјељење умјетности, књига 22. Уредник Бранислав Остојић (стр. 89–103). Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Стојановић, Ј. (2005). *Историја српског језика I (фонетика)* [скрипта]. Пројекат br. 201/2004. Никшић: Настанак и штампање скрипта финансирао WUS-Austria, Cours Development.
- Стојановић, Ј. (2006). Синтаксичко-семантичко поље конструкција *у, на* + акузатив и *у, на* + локатив у значењу просторних односа. *Гласник Одјељења умјетности*. Посебан отисак, бр. 24, стр. 47–56.
- Стојановић, Ј. (2007а). *Историја српског језика II (морфологија)* [скрипта]. Пројекат br. 201/2007. Никшић: Настанак и штампање скрипта финансирао WUS-Austria, Course Development.
- Стојановић, Ј. (2007б). Мјесто предлога „према“ у предлошкопадежном систему српског језика (у дијахронији и синхронији). *Зборник Матице српске за славистику*, 71/72, стр. 405–415.
- Стојановић, Ј. (2008а). *Континуанти вокала јат у историји српског књижевног језика*. У зборнику: Граматика и лексика – дескриптивни и нормативни приступ, 37/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 12–15. IX 2007. Изд. проф. др Злата Бојовић (стр. 305–315). Београд: Међународни славистички центар.
- Стојановић, Ј. (2008б). *Судбина инструментала без предлога за означавање просторних односа у историји српског језика (уз поређење са ситуацијом у осталим словенским језицима)*. У зборнику: Зборник Института за

- српски језик САНУ I – посвећено др Драгу Ћупићу. Уредник Предраг Пипер (стр. 587–597). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стојановић, Ј. (2010а). Судбина сугласника *x* у Паштровским исправама (16–19 вијека). *Јужнословенски филолог*, LXVI, 443–464.
- Стојановић, Ј. (2010б). *Употреба инфинитива (и конструкције да+презент као конкурентног средства) у старим српским повељама и писмима*. У зборнику: Језик и култура, 39/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 9–12. IX 2009. Изд. проф. др Злата Бојовић (стр. 169–191). Београд: Међународни славистички центар.
- Стојановић, Ј. (2011а). Континуанти вокала *јат* у Паштровским исправама. *Гласник Одјељења умјетности*, књига 29, стр. 103–129.
- Стојановић, Ј. (2011б). *Континуанти старог полугласника у Паштровским исправама (16–19. вијек)*. У зборнику: Два века савременог српског књижевног језика, 40/1, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 8–11. 2010. Изд. проф. др Драгана Мршевић-Радевић (стр. 263–277). Београд: Међународни славистички центар.
- Стојановић, Ј. (2011в). *Морфонолошке карактеристике генитива и локатива множине у Паштровским исправама (16–19. вијек)*. У Зборнику: Српски језик, књижевност, уметност, књига I, Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног 29–30. X 2010. Уредник проф. др Милош Ковачевић (стр. 371–385). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Стојановић, Ј. (2012). *Употреба предлошкопадежних конструкција са акузативом–локативом и инструменталом у значењу просторних односа у Паштровским исправама (16–19. вијек)*. У зборнику: Наука и идентитет,

књига 6, том 1, Зборник радова са научног скупа одржаног 21–22. мај 2011, Уредник проф. др Милош Ковачевић (стр. 229–244). Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.

Стојановић, Ј. (2012). *Континуанти полугласника и наставак Г/Л мн. у Паштровским исправама (16–19. вијека)*. У зборнику: Српско језичко и књижевно наслеђе на простору данашње Црне Горе. Српски језик и књижевност данас. Зборник радова са Другог међународног научног скупа одржаног у Подгорици 26–28. маја 2017. године. Уредник проф. др Јелица Стојановић (стр. 223–250). Подгорица – Нови Сад – Бања Лука: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјељење за српски језик / Матица српска / Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској.

Суботић, Ј. (1979). *Филолошки аспекти једне полемике Л. Томановића*. У зборнику: Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, 11, Уредници Лазар Сеферовић и Марија Црнић Пејовић (стр. 345–354). Херцег Нови: ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови.

Суботић, Ј. (1982). *О неким филолошким питањима у Црној Гори с краја XIX вијека*. У зборнику: Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, бр. 5–6, Уредник Слободан Калезић (стр. 71–79), Никшић: Универзитет „Вељко Влаховић“ у Титограду.

Суботић, Ј. (1984). *Погледи Лазара Томановића на језичку и правописну праксу у Црној Гори крајем XIX вијека: поводом 30-годишњице смрти*. У: Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности, 15-16, Уредници Лазар

- Сеферовић и Марија Црнић Пејовић (стр. 317–325). Херцег Нови: ЈУ Градска библиотека и читаоница Херцег Нови.
- Суботић, Ј. (1986а). Прилог познавању развитка књижевног језика у Црној Гори. Из глаголске проблематике листа „Црногорка“ (1884–1885). *Зборник за филологију и лингвистику*, XXX/2, стр. 97–103.
- Суботић, Ј. (1986б). *Фонетске особине језика Лазара Томановића*. У зборнику: Зборник радова професора и сарадника Наставничког факултета у Никшићу, број 9, стр. 57–79. Никшић: Универзитет „Вељко Влаховић“ у Титограду.
- Суботић, Ј. (1988). Одлике ријечи с деклинацијом у језику цетињског „Орлића“ (1865–1885). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXXI/1, стр. 157–176.
- Суботић, Јб. (1984б). *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*. Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике.
- Суботић, Јб. (1989). *Језик Јована Хаџића*. Матица српска, Нови Сад.
- Subotić, Lj., Sredojević D. i Bjelaković I. (2012). *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Сучевић 1913/1914: Језик у делима Доситеја Обрадовића. *Извештај православне Српске велике гимназије ср. карловачке за школску годину 1913/1914*, књ. 55, стр 5–60.
- Тепавчевић, М (2010). *Језик Стефана Митрова Љубише*. Посебна издања, књига 70, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

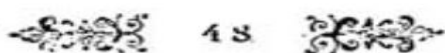
- Томановић, Л. (1894). О правопису и интерпункцији. *Глас Црногорца*, бр. 18, стр. 2, 3.
- Томановић, Л. (1894). О правопису и интерпункцији. *Глас Црногорца*, бр. 19, стр. 2, 3.
- Топоров, В. Н. (1961). *Локатив в славянских языках*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Ћупић, Д. (1977а). Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, стр. 1–219.
- Ћупић 1977б: Драго Ћупић, *О неким црквенословенским језичким цртама у „Горском вијенцу“ Петра Петровића II Његоша*. У зборнику: Везе српскохрватског језика са другим језицима у синхронијској и дијахронијској перспективи, 6, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 13–19. 1976. Изд. проф. др Слободан Ж. Марковић (стр. 193–212). Београд: Међународни славистички центар.
- Ћупић, Д. (1981). *Јекавско јотованье лабијала у говорима Црне Горе*. У зборнику: Типолошке карактеристике граматичке структуре српскохрватског језика (у синхронијској и дијахронијској перспективи), 7, Научни састанак слависта у Вукове дане одржан 13–18. IX 1977. Изд. проф. др Слободан Ж. Марковић (стр. 57–62). Београд: Међународни славистички центар.
- Ћупић, Д. (1982). *Језик Димитрија Милаковића у „Грлици“ – првом црногорском књижевном алманаху (Г. 1835–Г. 1839)*. У зборнику: Књижевност и књижевни језици југословенских народа и народности до половине XIX века. Био-библиографски речник југослависта у свету, 8, Научни састанак

- слависта у Вукове дане одржан 11–15. IX 1978. Изд. проф. др Слободан Ж. Марковић (стр. 267–283). Београд: Међународни славистички центар.
- Фасмер, М. (1987), *Этимологический словарь русского языка*, III том, Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс.
- Херити, П. (1983). *Књижевни језик Емануила Јанковића*. Нови Сад: Матица српска.
- Ходова, К. И. (1971–1972). *Падежи с предлогами в старославянском языке (опыт семантической системы)*. Москва: Издательство „Наука“.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: „Svjetlost“ Izdavačko preduzeće.
- Шубарић, С. (2010). Јотовање у рукописима Црногорског сената. *Ријеч: часопис за науку о језику и књижевности*, број 3, стр. 61–79.
- Шуковић, Р. (1980). *Црногорски алманаси и календари (Г. 1835–1914). Књижевноисторијска обрада са библиографијом*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.
- Шуковић, Р. (1987). *Примјена Вукове језичке и правописне норме у црногорској штампи XIX вијека*. У зборнику: Зборник радова „Вук Стефановић Карацић и Црна Гора“. Радови са научног скупа одржаног 16. и 17. априла 1987, књига 16 Одјелења умјетности, уредник Јевто М. Миловић, стр. 37–47. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.

ПРИЛОЗИ

8. ЖИТЕЛЪИ.

Црногорци су Славено-Србскога кољна као и Херцеговци и Бошњаци, и прозвали су се тимъ именовом као и ови од мѣста у коему живе. Старосѣдјочкіе фамилія, које су у вриеме Краљва и Царва нашіе живиле нейма ин сада, него су све населѣне од послѣ падења под Турску владу Србіе, Босне и Херцеговине, а сзик

е све едан што и Херцеговачки е врло малом и готово непримѣтномъ разликомъ, и мањ е од овога испоганѣн Турскіема рѣчма. — Число жителѣа излази на 100,000, од које може 15,000 изаћи противъ неприятелѣа. Природомъ утврђена земља и опшечестволюбіе Црногораца кадра су вазда неприятелю одупрѣсти се.

Прилог 1.

(Грлица 1835, из текста Димитирија Милаковића *Кратки поглед на географическо-статистическо описаніе Црне Горе* у коме се говори о значењу имена *Црногорци* и њиховом говору)

7. ЖИТЕЛЬИ.

Бокељи, изузимајући неколико Италијански кућа, све су сами Срби, и говоре Херцеговачкимъ нарѣчіемъ, у кое су многе Италијанске рѣчи увукле се. Готово сви кои око канала живе, а многи кои су и даљ одъ канала, знаду говорити Италијански Млетачкимъ нарѣчіемъ. — Римо-Католицы пишу Латинскимъ, за србскій езыкъ недостаточнымъ писменымъ, а Православнии служе се Славенскимъ.

За време владе Млетачке были су три класе народа: Властела (дворяни), пумани (грађани) и простый народъ, а садъ се дѣли, као и свудъ по Аустрији, на дворяне, чиновнике, свещенике, занатлице, поморце, тежаке и пр.

Прилог 2.

(Грлица 1838: 73; из текста Д. Милаковића *Кратко географическо-статистическо описаніе Боке Которске* у коме се говори о језику Бокеља.)

5. ЖИТЕЛЪИ.

Дубровчани су Срби, кои говоре^т нарѣчи-емъ Херцеговачкимъ; но разликую се у говору одъ Херцеговаца неколико, особито у изговара-ню писмена *ѣ*. Кадъ *ѣ* стои у почетку рѣчи а за њимъ *д* или *ѣ*, онда се претвори *ѣ* у *д*, а у *ѣ* а *ѣ* у *ѣ*; напр. дяво (м. ѣаво) дякъ (м. ѣакъ), дяконъ (м. ѣаконъ), дѣдѣ

ѣедѣ), дѣверъ (м. ѣверъ), дѣвойка (м. ѣвойка), дѣца (м. ѣца) и т. д.

Дубровачкїи говорный езыхъ вѣдма се разликуе одъ своего книжечногого езыха, него сремачкїи простонародный одъ онога, кои се налази у книшкама сремачки. Спичателя. Дубровчани имаю свою собетвену съ Латинскимма писменима ортографію, кою, сбогъ своего великогого несовершенствога, требаю бы да одбаце, и да узму опу Г. Доктора Гал.

Сви жители кои поредъ мора живе, знаду, на штету србскога езыха, и италиански говорити.

Прилог 3.

(Грлица 1839: 51, 52; из поглавља *КРАТКО ГЕОГРАФИЧЕСКО-СТАТИСТИЧЕСКО ОПИСАНІЕ ДУБРОВАЧКОГЪ ОКРУЖІЯ*, чији је аутор вјероватно Милаковић и у коме се говори о говору Дубровчана.)

ОГЛАС.

У цетињском женском Институту бити ће за идућу школску годину петнајест отворенијех мјеста за иностране дјевојчице, које ће се под врло умјерену цијену од стотине талијера са својом одјећом и постељом у Институту примати, одгајати и држати, као и све остале питомке.

Родитељи, који би жељели у исти Институт своје ћерке намјестити, треба да се најдаље до Петрова дана о. г. пријаве нижеподписаној Управитељки, од које ће сазнати поближе услове примању њихове дјеце, као и то којима се наукама и језицима дјеца уче.

Дјевојчице треба да су од частнијех ма биле и од сиромашнијех фамилија, да су навршиле бар девету годину, да су здраве и да већ знаду поњешто читати и писати српски и бројити барем до стотине.

На Цетињу 8. Априла 1871.

Надежда Пацевић
Управитељка женског Института

Властник Ј. СУНДЕЧИЋ.

Прилог 4.

(Црногорац 1871: 56; Оглас у коме се наводи да Женски институт на Цетињу расписује 15 слободних мјеста за „иностране дјевојчице“ које треба да у из „частнијех“ фамилија и да између осталог знају „поњешто читати и писати српски“.)

Познајући се с покојнијем Даничићем још из
ђачког доба (био сам њеко вријеме његов ђак), ја
сам му више пута, а нарочито од како пишем јуж-
нијем дијалектом, досађивао питањима о овоме или
ономе што ми се није свидјело или у чем нијесам
био на чисто, и он ми је (хвала му и с ону страну
гроба!) вазда најтачније и најсавјесније одговарао,

као што је у свему био сушта савјесност и тачност.
Имам и сад неколика његова писма из Загреба, и
по њима се владам и управљам у својој књижевној
радњи што се тиче језика и правописа, често и не
питајући за разлоге, по ономе : juro in verba magi-
stri, јер ми лаици често нијесмо ни у стању да пра-
тимо филологе у њиховим стручним испитивањима
до најмањих ситница, него морамо да узмемо за го-
тов новац резултате, до којих они досију.

Ја тако радим. А ако наши новији филолози
докуче што новије и боље од онога што је Даничић
нашао, ја ћу им се поклонити.

Теби братски поздрав и од Бога здравље.

Цетиње, 24. Октобра 1884.

Јован Павловић.

Прилог 5.

(Црногорка 1884: 314; Дио одговора Јована Павловића Лазару Томановићу
поводом неких правописних и језичких дилема.)

ПРОСВЈЕТНА СТРУКА.

I. Богословско-Учитељска школа.

1) Замјеник ректора: *Божо Новаковић*, предаје историју цркве, антропологију, појање и црквено правило.

Професори:

- 2) Драговић Живко, предаје педагогију теоријску и историјску.
- 3) Љепава Јован, предаје српски и словенски језик и књижевност.
- 4) Ковачевић Филип, предаје психологију.
- 5) Николић Јован, предаје основно богословље, св. писмо с херменевтиком, догматику, морално богословље, омилитику и руски језик.
- 6) Фран Јерговић, предаје пољску привреду.

II. Гимназија.

1) Замјеник управитеља: *Божо Новаковић*, предаје науку вјере.

Професори:

- 2) Драговић Живко, предаје географију и историју.
- 3) Љепава Јован, предаје српски језик.
- 4) Ковачевић Филип, предаје латински и грчки језик.
- 5) Јовановић Душан, предаје латински и грчки језик.
- 6) Николић Јован, предаје руски језик.
- 7) Станишић Матија, предаје математику и физику.
- 8) Фран Јерговић, предаје природне науке.

Прилог 6.

(Грлица 1889: 28; О називима предмета и наставницима у Богословско-учитељској школи и Гимназији; између осталих предмета изучава се и *српски језик*.)

Стоменуши се овим вриједнога Милаковића, првога уредника Грлице, ред нам се споменути и печатње, из које је Грлица први пут излећела. То је она печатња, из које је изашло толико дјела великог српског пјесника Његоша; у којој су били почели своја дјела штампати и други му савременици као Сарајлија и Вук; но чија су слова у брзо прешопљена у зрна убојшта прошиву непријатеља ове пошљедње шврћаве српске независности.

И овим лијетим успоменама пуштам опет Грлицу по српском на раду у Црној Гори и около ње, шврдим увјерењем, да ће свуда лијепо бити дочекана, и обећањем да ћу унапријед више шруда и неге около ње улагати, да буде што вјерније огледало државног живота Црне Горе, што ми овога пушта не допушта крашко вријеме, које нас раздваја од прешојеће нове године.

Прилог 7.

(Грлица 1889: 4; из Предговора Лазара Томановића у коме се помиње Милаковићева Грлица и цетињска штампарија у којој су штампана дјела „великог српског пјесника Његоша“, и изражава се нада да ће новопокренути истоимени годишњак бити лијепо дочекан „по српском народу у Црној Гори и около ње“.)

Биографија аутора

Јелена Газдић је рођена 12. XII 1984. године у Пљевљима, гдје је завршила основну школу и гимназију. Школске 2003/04. уписала је студије српског језика и књижевности на Одсеку за српски језик и књижевност на Филозофском факултету у Никшићу. Дипломирала је 2008. године са просјечном оцјеном 9,25. Исте године уписала је постдипломске магистарске студије на смјеру Наука о језику, а магистрирала у јулу 2012. године, са просјечном оцјеном 9,82. Академске 2012/2013. године уписала је постдипломске докторске студије, такође, на Факултету у Никшићу, Одсек за српски језик и јужнословенске књижевности, смјер Наука о језику. Положила је све предвиђене испите, а због административних пропуста на Универзитету Црне Горе, Јелена Газдић је наставила докторске студије на Филозофском факултету у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Од 2009. до 2015. године радила је као лектор у дневним новинама „Дан“ у Подгорици. Студијске 2013/2014. и 2014/2015. године била је хонорарно ангажована као сарадник на тадашњем јединственом Филозофском факултету (на Студијском програму за српски језик и јужнословенске књижевности). Од академске 2015/2016. запослена је као сарадник у настави мр на Филолошком факултету Универзитета Црне Горе (Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности). Члан је Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори и члан је Међународног центра за православне студије у Нишу.

Изјава о ауторству

Потписана Јелена Таздуџ
Број индекса 31/18

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Језик петињских годишњака и недјељника из 19. вијека (Грлица, Орлић,
Црногорка, Црногорац и Зета)“

- резултат сопственог истраживања
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора Јелена Таздић
Број индекса 31/18
Студијски програм докторске студије, Мадан језик
Наслов рада Језик у историјским годишњацима и месјевницима из 19. вијека (Трица, Ормич, Урнотарска, Урнотарас и Зече)
Ментор проф. др Јелена Стојановић
Равноправни ментор проф. др Ана Јањушевић Оливерч
Потписана Јелена Таздић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталагу и публикацијама Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици.

У Косовској Митровици, _____

Потпис докторанда
Јелена Таздић

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици и Национални репозиторијум докторских дисертација унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Језик цетињских годишњака и недјељника из 19. вијека (Грлица, Орлић, Црногорка, Црногорац и Зета)“

која је моје ауторско дјело.

Дисертацију са свим прилозима у електронској форми погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и Националном репозиторијуму докторских дисертација могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Косовској Митровици, _____

Потпис докторанда

Jelena Todorović

1. Ауторство – Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања и употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наводе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољавање умножавања, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.